EDİTÖR

UMBERTO ECO

ORTAÇAĞ

·3·

ŞATOLAR
TÜCCARLAR
ŞAİRLER

2. BASKI

ALFA | TARİH

400 500 600 700 800 900

Tarih

395 Theodosius'un ölümü ve imparatorluğun birliğinin sonu

476 Batı Roma İmparatorluğu sona erer

493 Theodoric'le Ostrogot Krallığı doğar

527-565 Justinianus Doğu Roma İmparatoru ilan edilir

y. 610 Hz. Muhammed İslamiyeti yaymaya başlar

643 Rothari Fermanı

711 Araplar Vizigot Krallığına son verir

722 İspanya'da *Reconquista*'nın başlangıcı

726 İsauriyalı Leo İkonoklazm fermanını yayınlar

771-814 Şarlman'ın Krallığı

800 **25 Aralık** Şarlman imparator olur

843 Verdun Antlaşması

Felsefe, Bilim ve Teknik

397-401 Augustinus, *İtiraflar*

y. 413-425 Augustinus, *Tanrı'nın Şehri*

485 Proclus, *Euklides'in Birinci Kitabının Yorumu*

524 Severinus Boethius, *Felsefenin Tesellisi*

550 İlk kez tekerlekli ağır sabanlar kullanılır

615 Sevillalı Isidorus, *De natura rerum*

y. 740 Avrupa'da üzenginin kullanılmaya başlanması

789 Yorklu Alcuinus *Schola Palatina*'nın başına geçer

790 Cabir, *Yetmiş Kitap*

855 Johannes Duns Scotus, *De praedestinatione*

Görsel Sanatlar

493-526 Ravenna, Galla Placidia anıtmezarı

525-547 Ravenna, San Vitale Kilisesi

532-537 Konstantinopolis, Ayasofya Bazilikası

603 Theodolinda'nın *Evangelarium*'u

799-805 Aquisgrana, Saray Şapeli

824-859 Milano, Vuolvinius'un Sant'Ambrogio Kilisesinde altından sunağı

y. 825 Utrecht *Psalterium*'u

910-939 I. Cluny Mar

Edebiyat ve Tiyatro

390-405 Aziz Hieronymus Kitab-ı Mukaddes'i tercüme eder

y. 622 Sevillalı Isidorus, *Historia Gothorum, Wandalorum, Sueborum*

725 Muhterem Bede, *Chronicon de sex aetationibus mundi*

y. 787 Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum*

Müzik

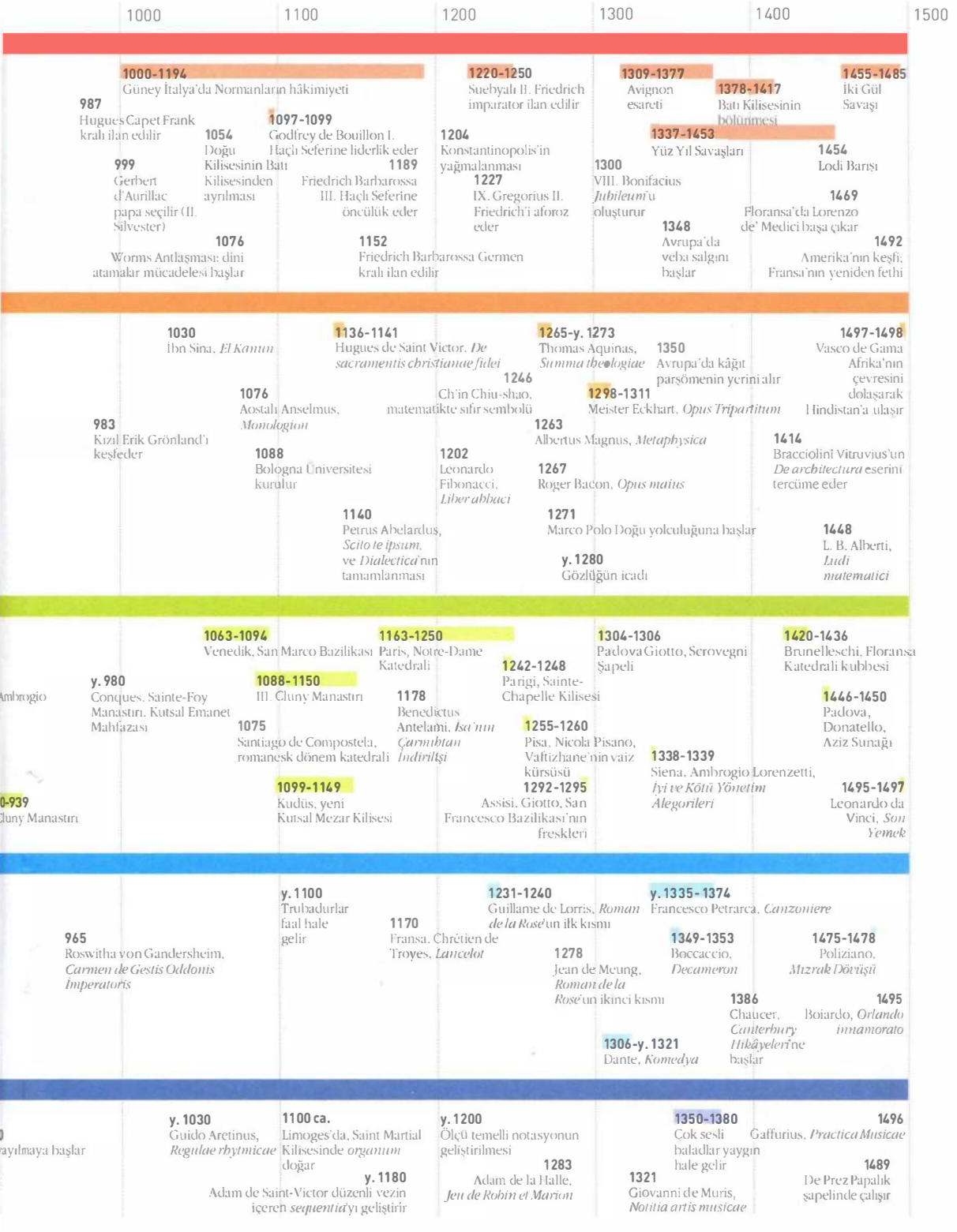
494 I. Gelasius, *Sacramentarium gelasianum*

500 Boethius, *De institutione musicae*

600 Gregorius Magnus ilk *schola cantorum*'u kurar

y. 850 *Musica enchiriadis*

y. 900 Org yayılmaya

1000
1100
1200
1300
1400
1500
1000-1194
Güney İtalya'da Normanların hâkimiyeti
987
Hugues Capet Frank kralı ilan edilir
1054
Doğu Kilisesinin Batı Kilisesinden ayrılması
999
Gerbert d'Aurillac papa seçilir (II. Silvester)
1076
Worms Antlaşması: dini atamalar mücadelesi başlar
1097-1099
Godfrey de Bouillon I. Haçlı Seferine liderlik eder
1189
Friedrich Barbarossa III. Haçlı Seferine öncülük eder
1152
Friedrich Barbarossa Germen kralı ilan edilir
1220-1250
Suebyalı II. Friedrich imparator ilan edilir
1204
Konstantinopolis'in yağmalanması
1227
IX. Gregorius II. Friedrich'i aforoz eder
1309-1377
Avignon esareti
1378-1417
Batı Kilisesinin bölünmesi
1455-1485
İki Gül Savaşı
1337-1453
Yüz Yıl Savaşları
1454
Lodi Barışı
1300
VIII. Bonifacius *Jubileum*'u oluşturur
1469
Floransa'da Lorenzo de' Medici başa çıkar
1348
Avrupa'da veba salgını başlar
1492
Amerika'nın keşfi; Fransa'nın yeniden fethi
1030
İbn Sina, *El Kanun*
1136-1141
Hugues de Saint Victor, *De sacramentis christianae fidei*
1265-y. 1273
Thomas Aquinas, *Summa theologiae*
1350
Avrupa'da kâğıt parşömenin yerini alır
1497-1498
Vasco de Gama Afrika'nın çevresini dolaşarak Hindistan'a ulaşır
1246
Ch'in Chiu-shao, matematikte sıfır sembolü
1076
Aostalı Anselmus, *Monologion*
1298-1311
Meister Eckhart, *Opus Tripartitum*
983
Kızıl Erik Grönland'ı keşfeder
1263
Albertus Magnus, *Metaphysica*
1414
Bracciolini Vitruvius'un *De architectura* eserini tercüme eder
1088
Bologna Üniversitesi kurulur
1202
Leonardo Fibonacci, *Liber abbaci*
1267
Roger Bacon, *Opus maius*
1140
Petrus Abelardus, *Scito te ipsum*, ve *Dialectica*'nın tamamlanması
1271
Marco Polo Doğu yolculuğuna başlar
y. 1280
Gözlüğün icadı
1448
L. B. Alberti, *Ludi matematici*
1063-1094
Venedik, San Marco Bazilikası
1163-1250
Paris, Notre-Dame Katedrali
1304-1306
Padova Giotto, Scrovegni Şapeli
1420-1436
Brunelleschi, Floransa Katedrali kubbesi
1242-1248
Parigi, Sainte-Chapelle Kilisesi
y. 980
Conques, Sainte-Foy Manastırı, Kutsal Emanet Mahfazası
1088-1150
III. Cluny Manastırı
1178
Benedictus Antelami, *İsa'nın Çarmıhtan İndirilişi*
1446-1450
Padova, Donatello, Aziz Sunağı
1075
Santiago de Compostela, romanesk dönem katedrali
1255-1260
Pisa, Nicola Pisano, Vaftizhane'nin vaiz kürsüsü
1338-1339
Siena, Ambrogio Lorenzetti, *İyi ve Kötü Yönetim Alegorileri*
1099-1149
Kudüs, yeni Kutsal Mezar Kilisesi
1292-1295
Assisi, Giotto, San Francesco Bazilikası'nın freskleri
1495-1497
Leonardo da Vinci, *Son Yemek*
y. 1100
Trubadurlar faal hale gelir
1231-1240
Guillame de Lorris, *Roman de la Rose*'un ilk kısmı
y. 1335-1374
Francesco Petrarca, *Canzoniere*
965
Roswitha von Gandersheim, *Carmen de Gestis Oddonis Imperatoris*
1170
Fransa, Chrétien de Troyes, *Lancelot*
1349-1353
Boccaccio, *Decameron*
1475-1478
Poliziano, *Mızrak Dövüşü*
1278
Jean de Meung, *Roman de la Rose*'un ikinci kısmı
1386
Chaucer, *Canterbury Hikâyeleri*'ne başlar
1495
Boiardo, *Orlando innamorato*
1306-y. 1321
Dante, *Komedya*
y. 1030
Guido Aretinus, *Regulae rhytmicae*
1100 ca.
Limoges'da, Saint Martial Kilisesinde *organum* doğar
y. 1200
Ölçü temelli notasyonun geliştirilmesi
1350-1380
Çok sesli baladlar yaygın hale gelir
1496
Gaffurius, *Practica Musicae*
y. 1180
Adam de Saint-Victor düzenli vezin içeren *sequentia*'yı geliştirir
1283
Adam de la Halle, *Jeu de Robin et Marion*
1321
Giovanni de Muris, *Notitia artis musicae*
1489
De Prez Papalık şapelinde çalışır

Ortaçağ
Şatolar, Tüccarlar, Şairler

UMBERTO ECO

1932 Doğumlu İtalyan yazar, edebiyatçı, eleştirmen ve düşünür.
Gülün Adı ve *Foucault Sarkacı* gibi romanlarıyla bir anda dünya çapında tanınan Umberto Eco, aynı zamanda ortaçağ tarihi, estetiği ve göstergebilim uzmanıdır.
1971'den bu yana Bologna Üniversitesinde profesör olarak çalışan Eco yapısalcılık sonrası göstergebilim gelişmelerine önemli katkılarıyla tanınmaktadır. Yüksek lisans ve doktora çalışmalarını Thomasçılık üzerine yapan Eco'nun çalışmaları 1960'ların ortasından itibaren öncü yapıtlara, kitle kültürüne yönelmiştir. Son dönemlerde ise edebiyat eleştirileri, tarih ve iletişim yazıları önemli bir yer tutmaktadır.
Roland Barthes'tan sonra, "ayrıntıların anlamı" ya da "ayrıntıların sosyolojisi" adı verilen anlayışın temellerini atan Umberto Eco'nun pek çok eseri Türkiye'de yayımlandı.

LEYLA TONGUÇ BASMACI

İstanbul'da doğdu. İtalyan Lisesi'nde okuduktan sonra, Boğaziçi Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldu. Pennsylvania State University'de karşılaştırmalı İngiliz ve İtalyan edebiyatları alanında yüksek lisans derecesi aldı. İstanbul İtalyan Kültür Heyetinde İtalyanca öğretmenliği, Dünya Yayınevinde metin yazarlığı ve çevirmenlik yaptıktan sonra uzun süre British Council İstanbul ofisinde Sanat Etkinlikleri Sorumlusu olarak görev yaptı. Halen İtalyanca ve İngilizceden çeviriler yapıyor.

Ortaçağ
Şatolar, Tüccarlar, Şairler
© 2010, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Il Medioevo
Castelli Mercanti Poeti, ed. Umberto Eco.
© 2011, Encyclomedia Publishers s.r.l., Milano

Kitabın Türkçe yayın hakları Kalem Ajans aracılığıyla Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.'ne aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak
Genel Müdür Vedat Bayrak
Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu
Kitap Editörü Eda Çaça
Kapak Tasarımı Elif Çepikkurt
Sayfa Tasarımı Kâmuran Ok

ISBN 978-605-171-112-6
1. Basım: Temmuz 2015
2. Basım: Haziran 2016

Baskı ve Cilt
Melisa Matbaacılık
Çiftehavuzlar Yolu, Acar Sanayi Sitesi, No: 8 Bayrampaşa İstanbul
Tel: (212) 674 97 23 Faks: (212) 674 97 29
Sertifika No: 12088

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Alemdar Mahallesi, Ticarethane Sokak No: 15 34110 Cağaloğlu İstanbul
Tel: (212) 511 53 03 Faks: (212) 519 33 00
www.alfakitap.com - info@alfakitap.com
Sertifika No: 10905

EDİTÖR

UMBERTO ECO

ORTAÇAĞ

3

ŞATOLAR
TÜCCARLAR
ŞAİRLER

Çeviri
Leyla Tonguç Basmacı

ALFA® | TARİH

Semboller listesi

 : Papa
 : Anti Papa
 : Kraliçe
 : Kral
 : İmparator
 : İmparatoriçe
> : itibaren anlamında

İçindekiler

Tarih

14 Giriş

Tarihi Olaylar

26 Almanların Doğuya Yayılma Süreci
30 Haçlı Seferleri ve Doğu Latin İmparatorluğu
34 Deniz Cumhuriyetleri Arasındaki Rekabet
38 II. Friedrich Hohenstaufen ve İtalya'da Sueb Hanedanının Çöküşü
44 Dinsel-Askeri Tarikatlar
49 VIII. Bonifacius ve Kilisenin Üstünlüğü
54 Papalığın Avignon Dönemi
60 Büyük Bölünme
64 Seçime Dayalı Monarşi ve Habsburg Hanedanı
69 Şehir Devletlerinden Derebeyliklere
74 Yüz Yıl Savaşları
79 Kara Veba ve XIV. Yüzyıldaki Kriz
83 Köylü İsyanları
87 Anjou Hanedanının Akdeniz'de Varlığı

Ülkeler

91 Kilise Devleti
96 Fransa

102 İngiltere: Savaşlarla Tavizler Arasında Bir Monarşi
109 Kutsal Roma Germen İmparatorluğu
113 Germen Bölgesinde Krallıklar, Prenslikler, Dükalıklar, Piskoposluklar ve Şehirler
117 Fransa ile Kutsal Roma İmparatorluğu Arasında Sınır Prenslikleri
120 İsviçre Konfederasyonu
124 İber Yarımadası
129 Sicilya'da Anjou Krallığı
133 Sicilya'da Aragon Krallığı
136 Venedik ve Diğer Deniz Cumhuriyetleri
141 İskandinav Ülkeleri
147 Hansa Birliğinin Şehirleri
150 Polonya
154 Macaristan
158 Büyük Litvanya Dükalığı
161 Balkan Yarımadası
165 Rus Prenslikleri
169 Altın Orda Hanlığı
175 Bizans İmparatorluğu ve Paleologos Hanedanı: Çöküş Süreci ve İç Savaşlar
179 Osmanlı İmparatorluğu

Ekonomi
183 Kırsal Kesim
187 İmalat Alanı
191 Madencilik ve Metalurji
195 Ticaret
201 Pazarlar, Panayırlar ve Ulaşım Yolları
206 Şehirler
210 Denizciliğin Gelişimi, Atlantik Okyanusunda Girişimler ve Coğrafi Keşifler
214 Büyük Seyyahlar ve Doğunun Keşfi
219 Kredi ve Para

Toplum
223 Aristokrasi ve Burjuvazi
227 Dinsel Cemiyetler
231 Ceza Hukuku
235 Siyasal Kurumlar

240 Kilisenin Dinsel Yenilenme İddiası ve Sapkınlıklar
251 Piskoposluk Engizisyonu ve Papalık Engizisyonu
255 Yoksullar, Hacılar ve Hayır İşleri
260 Yahudilere Karşı Zulüm
265 Eşkıyalar, Korsanlar ve Devlet Namına Korsanlık Yapanlar
269 Misyonerler ve Hıristiyanlığı Yayma Süreci
280 Dinsel Tarikatlar
285 Eğitim ve Yeni Kültür Merkezleri
289 Savaş: Şövalyeler, Paralı Askerler ve Yurttaşlar
293 Kadınların İktidarı
298 Törenler, Bayramlar ve Eğlenceler
303 Gündelik Hayat

Felsefe

312 Giriş

Bilginin Dolaşımı ve Üniversiteler
315 Bilgi Modelleri Olarak Ortaçağ Ansiklopedileri
320 Ortaçağda İslam Felsefesi: Konular ve Kahramanlar
329 Ortaçağda Yahudi Felsefe Gelenekleri
339 İki Yönlü Tercümeler ve Eleştirel Bilginin Doğuşu
348 Üniversiteler ve Eğitim Düzeni: Skolastik Yöntem
356 Ortaçağ Düşünce Sisteminde *Summa*lar ve Yorum Geleneği
361 Radikal Aristotelesçilik ve Teologların Tepkileri

Felsefeler ve Teolojiler
372 Albertus Magnus ve Köln Okulu
378 Thomas Aquinas
386 Bonaventura da Bagnoregio
394 Fransiskan Geleneği
404 Johannes Duns Scotus'un Düşünceleri
411 Ockham'lı William
421 Filozof Dante
427 Eckhart ve Ren Bölgesi Mistisizmi
433 Ramon Llull

Bilgiler ve Gelenekler Arası Kıyaslamalar

442 Ruh
450 Bilgi Meselesi
463 Tutkuların Felsefesi
532 Kadiri Mutlak'ın Diyalektiği
542 XIV. Yüzyılda Bilgi ve Şüphecilik
547 Analoji ve Metafizik
555 Ortaçağın Etik Anlayışları
561 XIII ve XIV. Yüzyıllarda Sonsuzluk Üzerine Tartışmalar
567 Geçmişi Uzun Bir Suçlama: *Vana Curiositas*
573 Siyasal Düşünce

Bilim ve Teknik

582 Giriş

Matematik Bilimi

587 İslamın Avrupa'da Matematik Üzerindeki Etkisi
593 İslam Matematik Bilimleri Zirvesi
597 Ptolemaios Lehinde ve Aleyhinde Görüşler
601 Astroloji

Fizik

609 Töz ve Tözün Değişimleri Üzerine Teoriler
614 Hareket Fiziği ve Ağırlık Bilimi

Avrupa'da Simya ve Metalurji

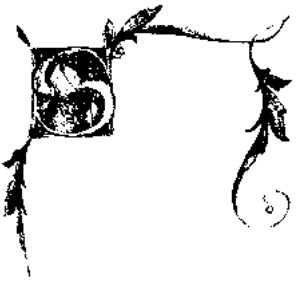
620 Avrupa'da XIII ve XIV. Yüzyıllarda Simya
626 Simya *Quaestio*su
628 Metallerin Dönüşümünden İksir Simyasına
631 Teoloji ve Simya
633 XIII ve XIV. Yüzyıllarda Avrupa'da Mineraloji ve Metalurji

Beden, Sağlık ve Tedavi Konusunda Bilgiler

636 Üniversitelerde Tıp ve Tıp Skolastisizmi
641 İtalya ve Avrupa'da Tıp Okulları ve Hocaları
646 İtalya'da Tıp ve Cerrahi
651 Kara Veba

Yenilikler, Keşifler, İcatlar
656 Teknik Keşifler: Manivela ve Pedallar
658 Mekanik Sanatlar
661 Roger Bacon ve Deneysel Bilim
664 Doğu ile Batı Arasında
668 Mekanik Saat
673 Gözlük
675 Pusula
678 Ateşli Silahlar

Avrupa Dışı Ülkeler
682 Çin'de Bilim ve Teknik

Edebiyat ve Tiyatro

690 Giriş

Hümanizme Doğru Ortaçağ
695 Klasik Yazarlar Konusunda Tepkiler ve Yorumlar
701 Üniversitelerden Şehirlere Retorik

Latince ve Yerel Dillerde Dinsel Edebiyat
705 Dinsel İletişim ve Yazı: Azizlerin Hayat Hikâyeleri, Vaazlar, Ruhanilik
711 Öte Dünya Edebiyatı: Yolculuklar ve Düşler
715 İacopone da Todi ve Dinsel Şiir
720 Mistik Edebiyat ve Kadınlara Özgü Ruhanilik

Şiirin Üstünlüğü
729 Epik Şiir
735 Avrupa'da Lirik Şiir
741 İtalya'da Lirik Şiir
750 Şiir ve Siyaset
753 Mizahi ve Hicivsel Şiir, Parodi
758 Dante Alighieri
772 Francesco Petrarca

Anlatım Zevki
784 Roman
789 Anlatıma Dayalı, Didaktik ve Alegorik Şiir

794 *Roman de la Rose*
800 Kısa Anlatım Biçimleri
804 Giovanni Boccaccio
814 Geoffrey Chaucer

Nesir Biçimleri
821 Ansiklopedik Eserler, Bilimsel Edebiyat ve Yolculuk Edebiyatı
827 Tarihyazımı ve Tarihi Kayıtlar

Tiyatro
832 Avrupa'da Dinsel Tiyatro ve Halk Tiyatrosu
837 İtalya'da Halk Dillerinde *Lauda* Eserleri ve Latin Trajedisinin Geri Kazanılması

Görsel Sanatlar

844 Giriş

Katedraller Döneminde Avrupa
849 Şehrin İmgesi Olarak Katedral
854 Katedrallerin İnşası: Şantiye Uygulamaları ve Teknikler
859 Alp Dağlarının Kuzeyinde Gotik Dönem
864 Hayali Ortaçağ: Anıtsal Girişler, Sivri Kuleler, Sütun Başlıkları
869 İtalya'da Gotik Mimarlık

İtalya'da Oyma Sanatı
874 Benedetto Antelami ve Po Bölgesinde Oyma Sanatı
879 II. Friedrich'in Krallığı
884 Nicola Pisano
889 Giovanni Pisano
894 Mimar ve Heykeltıraş Arnolfo di Cambio

"Yunan Tarzını Latin Dilinde Resmetmek"
901 Doğu İmparatorluğunun Cazibesi
905 Dilenci Tarikatları ve Sanat
909 *Christus triumphans*'tan *Christus patiens*'e
912 Cimabue
917 Giotto
927 Duccio di Buoninsegna
932 Mozaikler, Freskler, Vitraylar

937 *Temalar ve Başkahramanlar*
937 Ortaçağda Sanatçıların Konumu
942 Simone Martini
947 Lorenzetti Kardeşler
952 Giotto'dan Sonra: Floransa, Rimini, Bologna, Padova
956 İktidar Mekânları: Kaleler, Belediye Sarayları
960 Papaların Şehirleri: Roma ve Avignon
965 Suger ve Kutsal Kuyumculuk
970 XIII ve XIV. Yüzyıllarda Alt Sanatların Rolü
975 Doğa Algısı
981 Floransa ve 1348 Yılındaki Kara Veba
985 Kıyamet Günü ve Ölüm Dansları

Ortaçağ Özlemi

Müzik

1000 Giriş

Geç Ortaçağda Müzik ve Toplum
1003 Üniversiteler Çağında Müzik Öğretimi
1009 Edebiyatta ve Toplumda Müziğin Tasviri

Müzik Alanında Uygulamalar
1014 Nova Musica: Litürjik Olma yan Kutsal Tek Sesli Müzik ile Seküler Tek Sesli Müzik
1019 *Ars Antiqua*
1023 Fransız *Ars Nova* ve Guillaume de Machaut
1032 XIV. Yüzyılda İtalya ve Francesco Landini
1041 Gözlere Hitap Eden Müzik: Chantilly Elyazması
1046 Enstrümantal Müzik
1050 XIII ve XIV. Yüzyıllarda Dans: Dans ve Şiir

1055 Latince Sözlük
1057 Dizin

Kronoloji 1073

II Genel
IV Tarih
VI Felsefe
VIII Bilim ve Teknik
X Edebiyat ve Tiyatro
XII Görsel Sanatlar
XIV Müzik

Tarih

GİRİŞ

Laura Barletta

Temmuz 1203'te Haçlılar tarafından istila edilen Konstantinopolis, 13 Nisan 1204'te yeniden ele geçirilir. Constantinus (y. 285-337, > 306) döneminde, İmparator Valens'in (328-378, > 364) 1378'de Adrianopolis'teki yenilgisinden itibaren her türlü krizi atlatmış ve Perslerin, Arapların, Avarların ve Bulgarların uzun süreli saldırılarına dayanmış olan şehir, başka bir Hıristiyan grubu tarafından ele geçirilir ve yağmalanır. Böylelikle her ne kadar Roma İmparatorluğu III. Otto'nun (980-1002, > 983) hayalini kurduğu şekliyle yeniden birleşmese de, Avrupa toplumunun önceki iki yüzyıl boyunca ve özellikle XII. yüzyıl boyunca Hıristiyanlık adına gerçekleştirdiği ve sayısız fetih girişimiyle kendini gösteren yayılma dürtüsü somutluk kazanmış olur. İspanya kralları da yine Hıristiyanlık adına 1212'de Las Navas de Tolosa'da Arapları bozguna uğratır ve 1270 yılına kadar, Granada bölgesi dışında, *Reconquista*'yı [Yeniden Fetih] tamamlar. Töton tarikatı ise gelişim politikasını, denizcilik faaliyetlerinin Hansa Birliği tarafından teşvik edilip tekelleştirildiği Baltık bölgesinde uygular; bu arada Balkan, Dalmaçya ve Orta-Doğu Avrupa halkları da giderek Hıristiyanlığın siyasal-dinsel etkisi altına girer. Akdeniz'de Güney İspanya'nın yanı sıra Balear Adalarının ve Sicilya'nın yeniden fethedilmiş olması, XI ile XII. yüzyıllar arasında Aragon Krallığının güçlenmesine izin verirken, XIII. yüzyılda Balkanlar'ın fethedilmesiyle Hıristiyanların konumları pekişir. Pisa ile Ceneviz, Doğu

Hıristiyanlık adına

Akdeniz'e hâkim hale gelen Venedik'le rekabet içinde ticari faaliyetlerini doğuya da yayar. V., VI ve VII. Haçlı Seferlerinin (1217, 1248-1254, 1270) Doğu Akdeniz'i tamamıyla kontrol altına almak amacıyla Mısır'ın fethedilmesini amaçlaması bir rastlantı değildir.

Bu yayılma dürtüsünün ardında, yeni binyılın ilk iki yüzyılında görülen kayda değer demografik artışla birlikte, erken ortaçağda, kısmen değerli metallerin yokluğundan kaynaklanan uzun durgunluk döneminin sonunda parasal ekonominin yeniden canlanmasına neden olan tarım, zanaat ve ticaret faaliyetlerindeki gelişmeler de yatar. XIII. yüzyıl başlarında önce Venedik ile Floransa'da, sonra da Ceneviz Cumhuriyeti, Fransa, İngiltere ve Macaristan'da yeni altın ve gümüş paralar basılır; bu ülkelerdeki maden yataklarına Afrika halklarıyla yürütülen ticari faaliyetler sayesinde Sudan madenlerinden çıkan altın da eklenir. Parasal dolaşımın daha düzenli hale gelmesi, yeni ödeme araçlarının kullanılmaya başlanması, fuarların daha sık gerçekleştirilmesi ve ulaşım yollarının düzelmesi, Floransalı Bardi ve Peruzzi aileleri gibi, ticaret, yolculuk, deniz seferleri, derebeylikler, krallıklar ve savaş alanlarını finanse eden zengin banker sınıflarının ortaya çıkmasına neden olur. Bu sınıflar XIV. yüzyıl ortalarında ortadan kalkacaktır.

Kilise ve Avrupa Politikası

Haçlı ruhu, yani farklı inançlara sahip halklar arasında Hıristiyanlığı yayma ihtiyacı, bu yayılma dürtüsünün ideolojik harcını oluşturur. Kilise X. yüzyıldaki reform sürecinden, ruhban sınıfının yozlaşmış âdetlerine, nikâhsız beraberliklerine ve dinsel atamaların alınıp satılmasına karşı yürütülen mücadelelerden zaferle çıkar, böylece papalığın ve *libertas ecclesiae*nin [kilisenin özgürlüğü] üstünlüğü kabul edilmiş olur. Papanın dünyevi atamalarla dinsel atamalar arasındaki ayrım temelinde piskoposların atanması işlemini imparatordan devralmasına izin veren 1222 tarihli Worms Antlaşmasından sonra Kilise, papalık seçiminin dış etkilerden nihai olarak kurtulması ve papalık elçilerinin de yayılması yoluyla monarşik merkeziyetçiliğin kendisini Avrupa'da önemli bir referans noktası haline getirmesi sonucunda politika dünyasında da giderek kendini kabul ettirir. Kilisenin süregelmekte olan kültürel canlanmaya katılımı, şehirlerdeki katedrallerde okullar açması, üniversitelerdeki ilmin sentezi amacıyla teoloji eğitimini başlatması, akılcı bilgiyle mistik deneyim arasındaki ayrımı ortaya çıkarma çabası, kilise hukukunu geliştirmesi ve hayır işleri yoluyla kolektif bilinçaltını yönlendirmesi de konumunu güçlendirmeye katkıda bulunmuştur.

Okul ve üniversiteler

III. Innocentius (1160-1216, ♔ > 1198) papalığın önceki iki yüzyılda yaşadığı siyasi ve dinsel deneyimi sentezler. Papa artık Aziz Petrus'un değil, İsa'nın vekilidir; buna bağlı olarak Sicilya, İngiltere ve Portekiz Kiliseye bağlı derebeylikler haline gelir ve papa Hıristiyan Avrupa'nın ittifak sisteminde merkezi bir rol üstlenir: III. Innocentius'un, Otto Brunswick (1175/1176-1218, 1209-1215 arası imparator), Yurtsuz John (1167-1216) ve bazı önemli Fransız derebeylerine karşı, Fransa Kralı Philippe Auguste (1165-1223, ♔♔♔ > 1180) liderliğinde oluşturduğu koalisyonun 27 Temmuz 1214'te Flandre'de, Bouvines Köprüsü yakınlarında kazandığı zafer, Fransa tarihinin en önemli olayları arasında sayılır.

Fransa, İngiltere ve İmparatorluk

Papalıkla ittifak

Fransız monarşisi bu zafer ve papalıkla olan ittifakı sonucunda (III. Innocentius Avrupa ülkeleri arasında ilk olarak Fransa'nın imparatorluktan bağımsızlığını tanır) çeşitli bölgeler üzerinde yeniden egemenliğini ilan eder; VIII. Louis (1187-1226, ♔♔♔ > 1223) döneminde Loire Nehrinin kuzeyinde İngilizler tarafından işgal edilen topraklar, Provence, Poitou, Saintonge ve Languedoc, IX. Louis (1214-1270, ♔♔♔ > 1226) döneminde de Toulouse Kontu VII. Raimond'un toprakları ele geçirilir, IX. Louis'nin oğlu "Cesur" Philippe (1342-1404) döneminde ise –1259 yılındaki Paris Barışıyla– İngiltere Kralı III. Henry'nin (1207-1272, ♔♔♔ > 1216) Normandiya, Maine, Anjou ve Poitou'dan kesin olarak vazgeçmesi ve Guyenne Dükalığını (Aquitania) vassal eyalet olarak kabul etmesi sağlanır ve Toulouse ile Champagne kontlukları krallığa dahil edilir. Fransa Krallığının güçlenmesi ve Avrupa içinde üstlenmekte olduğu rol, Papa IV. Urbanus'un (y. 1200-1264, ♔ > 1261) IX. Louis'nin kardeşi Charles d'Anjou'nun (1226-1285, 1262-1282 arası Sicilya kralı) Sicilya Krallığını (XIV· yüzyılda Aragon Krallığına geçişinden sonra Napoli Krallığı olarak tanınacaktır) fethetmesine müsaade etmesiyle Kilise tarafından da desteklenir. Charles yeni Haçlı Seferleri düzenlemeye hazır olsa da, 1261'de Bizanslılar tarafından geri alınan Konstantinopolis'e karşı bir sefer düzenlemekte başarısız olur.

İngiliz monarşisinin kaderi farklı seyreder: Bouvines'de yenilgiye uğrayıp küçük düşürülmesinin yanı sıra, XIII. yüzyıl boyunca Kral Yurtsuz John'ın asillerin yine asiller tarafından yargılanma ve Asiller ve Kilise Adamları Konseyine danışılmadan vergilere tâbi olmama hakları başta olmak üzere, eski geleneklere saygı göstermeyi kabul ettiği *Magna Charta Libertatum*'dan [Büyük Özgürlükler Sözleşmesi] (1215) başlayarak asillere çeşitli imtiyazlar vermek zorunda kalır. III. Henry, Albigen tarikatının li-

derinin oğlu olan Simon de Monfort (y. 1150-1218) tarafından Oxford Hükümleri (1259) yoluyla 15 baronu yönetime danışman ve denetmen olarak atamak, 1264'te bir Naiplik Konseyi oluşturmak ve her bir kontluk için iki şövalye, her şehir için de iki temsilciden oluşan bir parlamento toplamak zorunda kalır.

Magna Charta Libertatum

Papalığın Batı Avrupa için tasarladığı siyasi tablo açısından IV. Otto Brunswick'in güvenilmez bulunmasından dolayı III. Innocentius tarafından ona karşı desteklenen İmparator II. Friedrich'in (1194-1250, 👑 > 1220) ihtişamıyla ün salan dönemi, Suebya'ya hâkim olan Hohenstaufen Hanedanının sonuna denk gelir. Tartışmalı ve coşkulu bir karaktere sahip olan Friedrich, küçük oğlu Henry namına Sicilya tahtından vazgeçeceğini taahhüt ettikten sonra 9 Aralık 1212'de Almanya Kralı ilan edilir ve ertesi yıl, Eger Altın Fermanını yayınlayarak Worms Antlaşmasıyla imparatorluğa bahşedilen piskopos ve başkeşiş atamalarındaki haklarından vazgeçer, bundan dolayı da Otto Brunswick tarafından "rahipler kralı" unvanı alır. Papanın ölümü ve halefi III. Honorius'un (?-1226, 👑 > 1216) uysallığı sayesinde Friedrich, sözünü tutmamış olmasına rağmen 22 Aralık 1220'de San Pietro Bazilikasında imparatorluk tacını giyer. Genç Friedrich'in Almanya'daki politikaları feodal haklarla imparatorluk iktidarı arasındaki dengenin yeniden sağlanmasına ve büyük çapta asillerin taleplerinin karşılanmasına yönelikken, Sicilya Krallığında imparator iktidarın merkezileştirilmesi politikasını yürütür, hâkimiyetini Kuzey İtalya'ya yaymaya çalışır ve ihtilaf içine girdiği şehir devletleri Cortenuovo'da mağlup eder (1238). İmparatorluğu boyunca papanın ona gösterdiği husumete (ve iki defa aforoz edilmesine) rağmen, papalığa kayda değer imtiyazlar bahşeder: Örneğin 1230 yılındaki Ceprano Barışında piskoposların seçimi üzerinde kontrol sahibi olmaktan vazgeçer ve tam da kendi âlimleri ve hukukçuları tarafından Roma hukuku temelinde Kilise etkisinden bağımsızlık iradesini gösteren yasama düzenlemeleri çerçevesinde kendisine Melfi Anayasası (1231) ve Mainz'da İmparatorluk Barışı Anayasasını yayınlama hakkı tanınmışken, Güney İtalya'daki ruhban sınıfına hukuki ve mali açıdan tam muafiyet tanır. II. Friedrich hayatının son döneminde çeşitli yenilgilere uğrar ve 1250'deki ölümüyle hem Sueb Hanedanı sona erer hem de imparatorluğun Almanya ile İtalya'yı birleştirme planı suya düşer, çünkü hanedanın son üyeleri Manfred (1231-1266) ile Konradin (1252-1268) Benevento ve Tagliacozzo yenilgilerinden sonra trajik bir şekilde ölürler.

Ceprano Barışı

Yeni Toplumsal ve Kültürel Çalkantılar: Katharlar

Papalığın büyük ölçüde kendi siyasal ve dinsel üstünlüğü lehine kullanmayı başardığı ekonomik, toplumsal ve kültürel çalkantıların aynı zamanda toplumda neden olduğu bazı yapısal gelişmelerin en güzel örneği İtalya'daki şehir devletlerde görülebilir: Çiftçiler kırsal kesimden ayrılıp şehirlere yerleşir, meslek sahipleri loncalar oluşturur ve lonca temsilcileri siyasal hayatta da önemli rol oynamaya başlar, tüccarlar ve iş adamlarının sayısı giderek artar, halk cemaatler şeklinde örgütlenir ve topluma hâkim olmaya çalışan belli başlı aileler arasında ihtilaflar yaşanır. Dinsel eğitim dahil olmak üzere, örf ve âdetlerin de incelik kazanmasıyla kadınların aile hayatında ve kamusal alanda söz sahibi olma, hatta bu alanları yönlendirme imkânlarında gelişme olur; öte yandan tam da bu yeni, daha serbest hayat tarzlarına karşı çıkmak amacıyla sivil ve dinsel hukuk, kadınların iktidardan dışlanmasını destekler. Eğlencelere ve bayramlara biraz daha fazla zaman ayrılır, hatta giderek zamanın ruhuna uyum gösteren Kilise içerisinde kumarı savunan sesler bile yükselir.

İtalyan şehir devletleri

Değişim süreci edebi ve görsel kültürde de kendini gösterir: XII ve XIII. yüzyılların ortaçağ romansı ve şövalye edebiyatının, güçlü ruhani niteliklere sahip, masalsı bir anlatımla sunulan macera, savaş ve aşk öykülerinin yanı sıra, Boccaccio'nun (1313-1375) *novella*ları, Chaucer'in (1340/1345-1400) *Canterbury Masalları*, *Roman de Renard* ve *Fabliaux* gibi gündelik hayatla, sivil ve ticari dünyayla ilgili öyküler de ortaya çıkar. Aşkın deneyimin altın renkli arka fonlarından vazgeçen Giotto'da (1267-1337), dinsel temalar dahilinde de olsa, feodaliteyle tezat oluşturan, asil unvanlardan yoksun, "şişman halkın" gündelik hayatından sahneler tasvir eder. Bir yandan yoksulların hayat şartları daha da zorlaşırken, öte yandan yoksullar sadece İsa'nın sureti ve zenginler için bir Kurtuluş aracı olarak değil, aynı zamanda hızla değişmekte olan ve paranın ve para biriktirmenin başarı ölçütü sayıldığı toplum için örnek alınacak bir hayat modeli olarak görülmeye başlanır. Böylece dilenci tarikatları yayılır, düzenlenen hac yolculuklarında katılımcılar bir süreliğine yoksul hayatı yaşar ve hayır işleri kurumsallaştırılır. Ancak aynı zamanda iyi ve kötü yoksul ayrımı gözetilmeye başlanır: Birinci gruba iş bulamadığı için yardım edilmeli, ama kendilerine en kısa zamanda topluma yararlı olacak şekilde iş bulunulmalıdır; ikinci grup ise aylaklık ve serseriliğe eğilimli olarak görüldüğü için hemen cezalandırılmalıdır.

"Şişman" halk

Toplumdaki bu değişimden kaynaklanan kültürel canlılığı, ifade özgürlüğünü ve dinsel kaynaklı merak ve huzursuzlukları artık vaaz, litürji, endüljans ve aforoz gibi sıradan dinsel araçlarla kontrol altına almak

zordur, dolayısıyla IV. Lateran Konsilinde (1215) sapkınlıklar alanında faaliyet gösterecek piskoposluk mahkemeleri kurulur, IX. Gregorius (y. 1170-1241, ✝ > 1227) döneminde, 1231-1235 yılları arasında ise, Papalık Engizisyonu oluşturulur. III. Lucius (?-1185, ✝ > 1181) tarafından Humiliati tarikatı, Katharlar ve daha önemsiz birkaç tarikatla beraber 1184'te aforoz edilen Valdizm (veya Lyon Yoksulları) gibi, özellikle Güney Fransa'da, Almanya'da ve İtalya'da yaygın hale gelen dinsel akımlar, Kilisenin en aşırı sınırları (örneğin Ruhani Fransiskenler) ile sapkınlar (örneğin Minör Keşişler) arasında konumlanır. Bu tarikatların bazıları –örneğin Ortak Hayat Kardeşliği (*Devotio moderna* [Modern İbadet])– dinsel yenilenme sürecinde önemli bir rol oynar. 1350'de muhtemelen bir kadın tarafından kurulan, mal ve mülklerin ortaklığını, Kutsal Metinlerin özgür yorumunu ve vaftizlerin reddini temel alan Liberal Akıl gibi başka bir akım ise bir tür kaçış olarak görülür ve fazla yankı bulmaz. Ancak bu akımların hepsi, ileride Protestan reformunun temel alacağı zemini hazırlamaya katkıda bulunacaktır ve papalığın köklü ideolojisi açısından inancın farklı türlerinin temsilcilerinden çok, özellikle Kilise hiyerarşilerini eleştirdikleri zaman yok edilmesi gereken düşmanlar olarak görülür.

Maniheistlerin dualist teorilerini temel alarak maddiyatı şer olarak gören, dolayısıyla mükemmel olanların arasına katılabilmek için maddi olan her şeyden kurtulup, yoksul ve çileci bir hayat sürülmesi gerektiğine inanan Katharlar en tehlikeli sayılan tarikatlar arasındadır. Sivil ya da dinsel, iktidarın zorlayıcı doğasını hedef aldığı için temelde asi olan bu hareket, Kilise örgütlenmesinden farklı bir örgütlenmeye sahiptir ve Fransa krallarından büyük ölçüde özerk olan Toulouse bölgesinde çok yaygındır. 1208'de Papa III. Innocentius Katharlara (sayıca çok oldukları Alba şehrinden dolayı Albigen tarikatı olarak da bilinir) karşı 1229'a kadar süren bir Haçlı Seferi ilan eder; Kral Philippe Auguste'ün özerk olmaya devam eden Fransız prenslikleri üzerinde egemen olma isteği, papayla ittifak kurmasıyla sonuçlanır ve Simon de Montfort liderliğindeki birleşik Haçlı ordusu Provence'ı ve Béziers'i ele geçirir. Haçlı Seferlerinin amacını, düşmanın yok edilmesi olarak gören ideoloji, Papa IX. Gregorius'un II. Friedrich'e tutumunda da görülür; derhal bir Haçlı Seferi düzenlemediği için aforoz edilen II. Friedrich, buna rağmen, Mısır kralıyla vardığı bir anlaşma sayesinde kısa bir süreliğine de olsa, Kudüs kralı ilan edilir. Yeni oluşan ve papaya itaat etmeye razı olan dilenci tarikatları da (Fransiskanlar, Dominikenler, Karmelitler ve Augustinus tarikatı) sapkınlara karşı kullanılır ve özellikle Dominikenler Papalık Engizisyonunun mahkemelerinde görevlendirilir. Aynı yıllarda Kilise Yahudiler üzerindeki baskıyı yoğunlaştırır ve Yahudi-

III. Innocentius'un Haçlı Seferi

ler 1215'ten itibaren ayırt edilmelerini sağlayan sarı bir işaret takmaya, Roma'da bayramlara katılıp aşağılanmaya zorlanır, malları ellerinden alınır ve sürgüne gönderilirler.

Türklerle Moğolların Yayılması

XIII. yüzyıl ortalarında Avrupa toplumlarının yayılma dürtüsü, bazı önemli askeri yenilgilerin de etkisiyle, zayıflamaya başlar; bu yenilgiler kuzeyde Hansa Birliğinin veya Akdeniz'deki deniz cumhuriyetlerinin ticari faaliyetleri üzerinde fazla etkili olmaz, ama Doğudaki fetihlere engel oluşturur. Moğolların baskısı sonucunda Türkistan halklarının batıya doğru göç etmesi, Bizans hâkimiyetindeki Anadolu ve Yunanistan topraklarının bir Müslüman Türk hanedanı olan Osmanlılar tarafından istilasıyla sonuçlanır. XIV. yüzyıl sonlarına doğru Adrianopolis'in fethi, 1389 yılındaki Kosova Savaşında elde edilen zafer ve Büyük Sırbistan'ın ortadan kaldırılmasıyla Müslümanların Balkanlar'ı ele geçirmesi kaçınılmaz hale gelir, ancak Timurlenk tarafından bozguna uğratılmaları bu ilerleyişi geçici olarak durdurur. Türklerin XIV ile XV. yüzyıl arasında giderek yayılması, Akdeniz'in Hıristiyan halkların tekelinden çıkmasına ve Hıristiyanların yayılma gücünü Atlantik Okyanusuna yönlendirmesine neden olacak ve kıtanın toprak dağılımının tanımlanmasına katkıda bulunacaktır. Bu arada Moğollar Liegnitz'de Alman-Polonya süvari birliklerini, Sajo'da Macar ordusunu mağlup eder, ama geri çekildiklerinde, artık Roma Kilisesinin etki alanına girmiş olan Polonya ve Macaristan'a sahip oldukları topraklar açısından fazla zarar vermemiş olurlar. Livonya ve Kurland'ın ele geçirilmesiyle Kılıç Kardeşliği tarikatıyla birleşen Töton tarikatı ise 1236'da Litvanyalılar, 1242'de de Novgorod Prensliği tarafından ağır bir yenilgiye uğratılır ve faaliyet alanını Baltık Denizi çevresindeki topraklar ve şehirlerle sınırlandırmak zorunda kalır; aynı yıllarda Altın Orda Tatarları Batı Avrupa'nın yayılma süreci için ciddi bir engel oluşturur.

Balkanlar'ın ele geçirilmesi

1261'de Konstantinopolis'i geri alan Bizanslılar, Doğu Latin İmparatorluğuna son vererek, bir yüzyıl kadar bir süre boyunca zekice planlanmış bir diplomatik politikayla ve Ceneviz Cumhuriyetiyle varılan bir antlaşma yoluyla Venedik'in rolünü dengelemeyi başarırlar; böylelikle Ceneviz de Karadeniz üzerinde ticari hâkimiyet ile Doğuda önemli bir konum edinir, ama Girit ile Yunan adaları üzerinde kontrol sahibi olan Venedik, Ege Denizi ve Doğu Akdeniz'deki adalar üzerinde egemen olmaya devam eder. Memlûkların yarattığı baskıyla Haçlılar 1268'de Antakya Prensliğinden, 1289'da Trablus

Bizanslılar ve Ceneviz Cumhuriyeti

Kontluğundan, 1291'de de Sur, Beyrut, Sidon ve Akka'dan kovulur. Hıristiyanların elinde sadece Kıbrıs (1489'a kadar Lusignan Hanedanının kontrolünde), Rodos (1523'e kadar Saint Jean şövalyelerinin kontrolünde) ve Küçük Ermenistan Krallığı (sadece 1375 yılına kadar) kalır.

Yeni Dengeler ve Yeni Siyasal Düzen

Marco Polo (1254-1324) zamanında misyonerlerle tüccarların Doğuya sık olarak gerçekleştirdiği ve Çin'e kadar uzanmalarına izin veren yolculuklar bu dönemde daha ender olarak düzenlenir; Cebelitarık Boğazını geçtikten sonra bir daha kendilerinden haber alınmayan Vivaldi kardeşlere rağmen, Doğuya ulaşım şartlarının zorlaşmasından dolayı önem verilmeye başlanan okyanus keşifleri açısından ancak XIV. yüzyıl ortalarından sonra bir yoğunlaşma görülür. XIV. yüzyıl başlarında VIII. Bonifacius (y. 1235-1303, ♔ > 1294), papalığın üstünlüğünü kabul ettirmek amacıyla Roma'ya hac yolculuğu yapan herkesin suçlarının affedilmesini sağlayan *Jubileum*'u [günahların affedildiği özel yıl] ilan eder ve ebedi şehir Kudüs, o güne kadar olan konumuyla karşılaştırıldığında, Hıristiyan âleminin merkezinde yer alan daha güvenli bir şehir haline gelir.

XIII. yüzyıl sonlarına doğru, son Haçlı Seferinin başarısızlığı, IX. Louis'nin Tunus'ta ölümü ve Charles d'Anjou'nun Konstantinopolis'e karşı bir sefer düzenleyememesiyle Hıristiyanlar dikkatlerini ve enerjilerini, Avrupa'daki çeşitli oluşumların birleşmesi yoluyla yeni dengeler oluşturmaya ve gelişen düzeni sağlamlaştırmaya yöneltir. 1278'de Avusturya, Steiermark ve Karintiya, XIV. yüzyıl başlarında da Bohemya ve Moravya'yla olduğu üzere bazı bölgeler imparatorluğa dahil edilir. Lüksemburg Kontu IV. Karl (1316-1378, ♔ > 1355), doğu sınırlarına doğru XII. yüzyılda başlayan Alman demografik ve kültürel yayılma sürecini sağlamlaştırma faaliyetlerine devam eder, başkenti Prag'a taşır ve Lausitz ile Brandenburg'un fethiyle Bohemya'yı imparatorluğun odağı haline getirir. Ancak doğuda oluşan büyük Polonya-Litvanya Krallığı doğu eyaletlerinin Almanlaştırılma sürecini yavaşlatır; bu arada güneydoğuda Hırvatistan ile Bosna'nın bir kısmını ele geçiren Macaristan ile Bulgarlarla Yunanlar üzerinde hâkimiyet sağlayan Sırbistan, Avrupa'nın sınırlarını oluşturur.

Almanların yayılma süreci

Fransız monarşisine paralel şekilde, İber yarımadasındaki ve İngiltere'deki monarşiler de daha etkin hukuki ve idari sistemler oluşturarak feodaliteye karşı giderek güçlenirler. Robert d'Anjou'nun (1278-1343, 1309'dan itibaren Napoli kralı) XIV. yüzyılın ilk yarısındaki altın döneminden sonra Anjou Hanedanı Güney İtalya'ya hâkim olmaya devam eder,

Kuzey İtalya'da ise giderek canlanan ekonomik ve toplumsal hayatın da etkisiyle, şehir devletlerinin kurumsal yapısı, değişime uğrayarak konsül rejiminden şehir yöneticileri (*podesta*) rejimine geçer; şehir yöneticilerinin şehir yönetimindeki görevi, hukuki ve idari alandaki teknik uzmanlıklarını kullanarak ihtilaf halindeki fraksiyonlar arasında siyasi tarafsızlığı garantilemektir. XII. yüzyıl sonuna doğru, oligarşik yönetimlerin oluşmasıyla güçlenen şehirlerin önce kendi kontluk sınırlarına, sonra da komşu şehirlere doğru yayılma süreci sonucunda oluşan ve yapıları Avrupa'nın büyük monarşilerine benzeyen derebeylikleri giderek kendini kabul ettirir. Ancak İtalya'nın siyasal düzeni içerisinde başka oluşumlar da kendine yer bulur: Örneğin Venedik, 1297 yılındaki Büyük Konsey Sınırlamasıyla oligarşik yapısını güçlendirerek karadan yayılma politikası başlatır ve İtalyan-Fransız feodal Savoy Hanedanına kadar ulaşır. Papalığın üstünlüğünü tanıyan Guelflerle imparatorluk otoritesine itaat eden Ghibellinler arasındaki anlaşmazlıklardan dolayı ihtilaf düzeyi yüksek olan bu düzene, Napoli Krallığı da İtalya yarımadası üzerinde yeni bir Guelf hâkimiyeti kurma hayalleriyle katkıda bulunur; bu bağlamda, farklı beylere hizmet etmeye hazır paralı askerlerin kullanımı belirleyici bir önem taşır.

Şehir yöneticilerinin rejimi

Yeni savaş yöntemleri büyük monarşilere avantaj sağlar: Şövalyeler arası mücadeleler, kuşatmalar veya kısa süreli savaşlar yerine, yeni paralı askerlerin de beslediği bir dizi muharebeden ve çatışmadan oluşan, bazen de çete savaşları özelliği taşıyan (örneğin Nisan 1282'de patlak veren Sicilya Vesperleri Savaşı aslında İtalya'nın daha güney bölgelerinde 90 yıl sürer) endemik savaş durumları gelişir. Denizlerde de değişim yaşanır ve korsanların saldırılarına, belli bir devlet namına korsanlık yapanların saldırıları eklenir: Resmi olarak tanınan bir iktidarın özel olarak yetki verilmiş temsilcilerinin düşman gemilerine saldırmasına ve ganimet elde etmesine izin veren, bilinen ilk korsan mektupları İngiltere Kralı III. Henry'ye aittir. Öte yandan başka bölgelerde, Kuzey Denizindeki *Vitalienbrüder* gibi, genelde yerel beyler namına faaliyet gösteren eşkıyalar, Hansa Birliğinin şehirleri gibi, onlardan yararlanma ihtiyacı hissetmeyen toplumsal ve siyasal birliklerden dolayı ortadan kalkar.

Dünyevi İktidar ve Papalık

Krallarla papalık arasındaki bağlantılar açısından da değişimler yaşanır ve bu ilişkilerin dinsel yönü azalıp, diplomatik yönü önem kazanırken Kilise tarafından dayatılan şartlar da önceki yüzyıllara göre bağlayıcılıklarını bir ölçüde kaybeder: Bavyeralı Ludwig'in (y. 1281-1347, 1314'ten iti-

baren Almanya İmparatoru) 1328'de Roma'da imparator olarak taç giyme töreninin papa tarafından değil de Roma halkının temsilcisi Sciarra Colonna (?-1329) tarafından gerçekleştirilmiş olması bir tesadüf değildir. Marsilio da Padova'nın (y. 1275-y. 1343) tezlerine göre Tanrı tarafından bahşedilen siyasal ve dinsel iktidar, halkın onayını, yani imtiyazlarını lidere devreden *universitas civium*u [halk topluluğu] temel alır, Kilisede de benzer şekilde *universitas fideliu*mun [müminler topluluğu] temsilcisi olan konsil, imtiyazlarını papaya devreder. Aristoteles'in "devletin doğallığı" ilkesini temel alan Rhense seçmen birliği (1338) yoluyla Alman prensleri imparatorluğun papalık tarafından meşru kılınmaya ihtiyacı olmadığını ilan ederken, yeni imparator, Lüksemburg-Bohemya Kontu IV. Karl, 1356'da Altın Fermanla Almanya kralı seçilenlere ve Aquisgrana'da taç giyenlere imparatorluk unvanının verildiğini, yedi büyük seçmenin –Köln, Mainz ve Trier başpiskoposları ile dört seküler lider (Bohemya Kralı, Saksonya Dükü, Palatinate ve Brandenburg beyleri)– bu hakka sahip olduğunu resmi olarak teyit edecektir.

Rhense seçmen birliği

İki evrensel iktidar, birbirlerine bağımlı olmalarına rağmen sık sık çatışırlar. Güzel IV. Philippe'in (1268-1314, ♛ > 1285) vergilerin artışı yoluyla Fransa Krallığını baştan düzenleme girişimleri, papalığın ruhban sınıfını her tür vergiden muaf tutma kararıyla çatışır. 1302 tarihli *Unam Sanctam* [Tek Kutsal]* fermanının yayınlanmasıyla ortaya çıkan bu ihtilaf, Philippe'in Romalı asillerin temsilcilerinin desteğiyle, papayı bir Fransız mahkemesinde yargılama girişiyle somutlaşır ve bu amaçla Fransızlar 1303'ün sonbaharında papayı Anagni Sarayından kaçırmaya çalışır, ancak başarılı olamaz. "Anagni tokadı"ndan sorumlu tuttuğu Guillaume de Nogaret (y. 1260-1313) ile Sciarra Colonna'yı aforoz eden XI. Benedictus'un (1240-1304, ♔ > 1303) kısa papalık döneminden sonra, Bordeaux Başpiskoposu olan V. Clemens (1260-1314, ♔ > 1305) Avignon'a yerleşmeyi tercih eder ve papalık saray çevresinin tamamı birkaç sene içinde Avignon'a taşınır. "Avignon esareti" (1309-1377) döneminde papalar bürokratik ve diplomatik sistemlerini güçlendirmeye devam etseler de, politikalarının büyük çapta Fransız monarşisinden etkilendiğine şüphe yoktur; örneğin Tapınak Şövalyeleri tarikatı sapkınlık suçlamasıyla mahkûm edilir ve ortadan kaldırılır, çünkü Güzel Philippe'in krallığın mali ihtiyaçlarını karşılamak için bu tarikatın zengin mülklerine ihtiyacı vardır. XI. Gregorius'un (1329-1378, ♔ > 1370) Roma'ya dönüşünden hemen sonra bu etki gerçek anlamda bir krize dönü-

Papanın yargılanması

* Latince yazılmış emirnameler ve fermanların başlıkları olmadığı için metinlerinin ilk birkaç kelimesiyle anılırlar –çn.

şür, çünkü ağırlıklı olarak Fransızlardan oluşan kardinaller meclisi 1378'de İtalyan olan VI. Urbanus'u (y. 1320-1389) muhtemelen Roma halkının baskısıyla papa ilan eder, ama beş ay sonra papalığını iptal edip Fransız VII. Clemens'i (1342-1394, 1378'den itibaren antipapa) papalığa getirerek, Roma'da bir papa, Avignon'da ayrı bir papanın olduğu ciddi bir bölünmeye neden olur, hatta bir ara aynı anda üç farklı papa birden söz konusudur ve bu durumun çeşitli olaylardan sonra düzelmesi 1449 yılını bulur. Zaten Bavyeralı Ludwig'in Roma asilleri tarafından imparator ilan edilmesi ve 1347'de Cola Di Rienzo'nun (y. 1313-1354) kısa süreli Roma Cumhuriyetini kurması, papalığın Roma üzerindeki gücünün bile zayıfladığına işaret eder. Papalık otoritesinin yeniden güçlendirilmesi ileride, Colonna ve Orsini aileleri arasında aracılık yapan ve *Aegidiane Constitutiones* [Aegidius'un Anayasası] yoluyla papalık devletini 1816 yılına kadar düzene oturmasını sağlayan Kardinal Aegidius Albornoz tarafından gerçekleştirilecektir.

Kıtlıklar, Savaşlar, İsyanlar ve Salgınlar

XIV. yüzyıldan XV. yüzyılın ortalarına kadar olan sürede Avrupa halkları dramatik bir kıtlık, savaş ve salgın hastalık döneminden geçer ve X. yüzyıldan beri süregelmekte olan gelişim süreci durur, hatta bazı bölgelerde bir gerileme yaşanır. Üç yüzyıl içinde Avrupa'nın bazı kısımlarında iki katına, hatta üç katına çıkan nüfusa, gıda kaynaklarının artışı eşlik etmemiştir, dolayısıyla anlaşıldığı kadarıyla iklim şartlarının bozulması kıtlık ve –aşağı yukarı 1000 yıllık bir süreden sonra, Karadeniz'den dönen Cenevizli gemilerin XIV. yüzyıl ortalarında Avrupa'ya getirdiği– veba salgınlarının baş göstermesi için yeterli olur. Avrupa'nın tamamına yayılan kara veba, nüfusun yüzde 30 oranında azalmasına neden olur ve ekonomi, üretim, toplum ve politika üzerinde derin etkiler yaratır.

Yüzyıl Savaşları ve çiftçilerin isyanları

Bu arada Fransa ile İngiltere arasında Yüz Yıl Savaşları patlar; her ne kadar bu savaşın süresi geleneksel olarak 1337-1453 olarak belirlendiyse de, aslında bundan daha da uzun süreli bir ihtilafın sonucudur. Bu ihtilaf dönemi, bu iki ülkenin kimliklerinin ve onları temsil eden monarşilerin güç kazanmasıyla sonuçlansa da, halk açısından mevcut salgın hastalıkların neden olduğu etkiye ek –ve bu sefer ilahi iradeden değil, insan iradesinden kaynaklanan– bir felaket anlamına gelir. Crécy (1346) ve Poitiers (1356) yenilgilerinden sonra 1358'de Fransa'da çiftçiler arasında, aşağılayıcı bir tanımlamayla *jacquerie* [köylülere "Jacques" adı verilirdi] adı verilen, büyük bir isyan baş gösterir ve hareketin lideri olan Ètienne Marcel (y. 1316-

1358) asillerin gücünü ve imtiyazlarını azaltma amacını güder. Bundan yirmi yıl kadar sonra, savaştan kaynaklanan son derece ağır vergilerin de etkisiyle, 1381'de İngiltere'de başlayan bir isyan dalgası çiftçilerden zanaatkârlara kadar uzanır. Ancak bu isyanların ardındaki tek faktör savaş değildir, çünkü nüfus artışı ile kaynakların ve üretim faaliyetlerinin artışı arasındaki dengesizlik büyük bir huzursuzluğa yol açar. Almanya'da XIV. yüzyılın ikinci yarısında iki çiftçi isyanı gerçekleşir, bu dönemde ve 1462'de Katalonya'da alt soylu sınıfı ve şehir aristokrasisine karşı isyanlar yer alır; 1370'li ve 1380'li yıllarda baş gösteren *Turchini* hareketi Languedoc bölgesinden Piemonte'ye yayılır ve farklı bir türden olsa da, Güney İtalya'daki köylü eşkıyalar da son derece yaygın bir hal alır. İmalat alanında da gerilim ve isyanlar yaşanır: Flandre'de yüzyılın ilk yarısında gerçekleşen dokuma işçileri isyanlarına, 1371'de Perugia'da ve Siena'da ücretlilerin isyanları eklenir. 1378'de de Floransa'da yün işleme alanındaki ücretli işçiler olan *ciompi*lerin isyanı baş gösterir, ancak bu isyanın ardındaki ayrıntılı siyasal plan, 1382'de kumaş boyacıları ve ceket üreticilerinin loncalarının kapatılmasıyla, daha az önemli bazı zanaatların yönetimden ihraç edilmesiyle Cosimo de Medici'nin (1389-1464) 1434'te başlayan derebeyliğine kadar, yani elli yıl sürecek oligarşik bir yönetimin oluşumuyla sonuçlanır. Bu isyanların temelinde yün üretimindeki büyük gerilemeyi takiben istihdam ve ücretlerde yaşanan düşüş vardır; hâlbuki ipek, Metalurji ve inşaat gibi alanlarda üretimde yaşanan kayda değer artış, bu dönemin zor şartlarına rağmen, bu binyılın ilk yüzyıllarında, yani XIV. yüzyılda Avrupa'da yaşanan gelişmenin tamamen yok olmadığının kanıtıdır.

Tarihi Olaylar

Almanların Doğuya Yayılma Süreci

Giulio Sodano

XI. yüzyılda Salier Hanedanının kralları dinsel mücadeleden ilham alarak doğu sınırına askeri seferler düzenler ve Slavların topraklarını istila eder. Elde edilen topraklara Alman halkı yerleştirilir. XII. yüzyılda toprak derebeyleri Slav topraklarını istila ederek hâkimiyetleri altındaki bölgeleri genişletirler. XIII ve XIV. yüzyılda ise Avrupa'nın doğusunda yeni yerleşim yerleriyle değişim yaratan çiftçiler ve burjuvalar, beraberlerinde getirdikleri Almanlara özgü hayat tarzları, teknikleri ve kurumları bu bölgelere uyarlarlar.

Kralların Girişimleri

1000 yılından önce, Kuzeydoğu Avrupa'da Germen halklarının izine rastlanmaz. Halbuki bundan beş yüzyıl sonra, Almanlar Bergen'den Moskova'ya, Lübeck'ten Finlandiya'ya kadar her yere yayılmıştır. Almanların yayılma süreci, tek bir iradenin sonucu olarak yorumlanmıştır. Yine de, Almanlar herhangi bir ortak plan sahibi olmadığı gibi, amaçları da genelde birbirleriyle uyumlu değildir. Yerel halklarla ittifaklar kurup birbirlerine ekonomik olarak zarar verdikleri de olur. Almanların yayılmasından asıl yarar sağlayanlar, Doğulu tüccarlardır; ticarette büyük rol oynayan Hansa Birliğine üye şehirler, dönem dönem herkesle savaş halindedir. Alman göçü, Slav göçünden sonra, Doğu Avrupa'da neden olduğu

etkilerden dolayı en önemli göçtür. Doğu Avrupa'da neden olduğu büyük değişim, beraberinde getirdiği ve yerel şartlara uyarlanan yeni fikirler ve kurumlardan dolayı Hıristiyanlığın yayılmasıyla kıyaslanabilir.

X. yüzyıldan itibaren Germen halkları Slavlara karşı çok daha faal olmaya başlar ve savunma konumundan saldırı konumuna geçer. İlk aşamada İmparatorlar girişimde bulunur. XI. yüzyılda Salier Hanedanının kralları, genelde dinsel mücadeleden ilham alarak, doğu sınırına bir dizi sefer düzenler. II. Heinrich (973-1024, 👑 > 1014) Yukarı Main bölgesini Slavlardan alır ve burada Bamberg Piskoposluğunu kurar. III. Heinrich (1017-1056, 👑 > 1046) Macarlarla mücadele eder. Fethedilen topraklara Alman halkı yerleşir. XII. yüzyıla kadar bu yayılma süreci Elbe Nehrini geçmez. Ancak Saksonyalı Lothar'la (1073-1137, 👑 > 1133) ve Suebyalı imparatorlarla daha geniş ölçüde bir Germen kolonizasyon süreci başlar. Alman imparatorları bir yandan Pagan Slavlara karşı seferler, öte yandan Kutsal Topraklara Haçlı Seferleri düzenlerler. Ancak bu süreç daima çizgisel değildir ve daima zaferle sonuçlanmaz, yayılma dönemlerini bazen gerileme dönemleri izler. Örneğin Slavlar, Guelflerle Ghibellinler arasında yer alan ve Almanya'yı felç eden mücadelelerden yararlanarak topraklarını geri alırlar. Defalarca Almanlarla Slavlar arasında gidip gelen Saksonya sonuçta Alman topraklarına dahil edilir.

Derebeylerinin Girişimleri

Alman krallarının girişimlerini, Slav topraklarını istila ederek hâkimiyetleri altındaki bölgeleri genişletmek isteyen toprak derebeylerinin girişimleri izler. Bu ikinci aşamanın kahramanları, ortak noktaları savaşmak ve otorite sağlamak olan şövalyeler, baronlar ve prenslerdir. Birçok Alman derebeyi İtalya seferinde Friedrich Barbarossa'ya (y. 1125-1190) isteksizce katılır, çünkü asıl amaçları Doğuyu fethetmektir. XII. yüzyıl ortalarında Sakson şövalyeler Doğu Holstein'daki Slavların topraklarını istila etmeye ve kuzeydoğuya yayılmaya başlayıp Germenleştirilmiş Slav bölgelerinde derebeylik sahibi olurlar. Bu yeni yerleşim bölgelerine derebeylik sistemini, feodal hukuku ve süvari birliklerini de götürürler. En faal kişiler arasında Sakson dükleriyle Aslan Heinrich, Magdeburg Başpiskoposu Wichmann ve Meissen piskoposları vardır. Bu girişimleri sayesinde Alman yerleşimciler Mecklenburg, Brandenburg ve Pomeranya'ya kadar ulaşırlar. Bremen Piskoposu Albert, Kutsal Topraklara giden bir grup şövalyeyi etrafına toplayarak Paganlarla mücadele etmek için Kılıç Kardeşliği tarikatını oluşturur.

Friedrich Barbarossa

Töton tarikatının lideri olan Herman von Salza (y. 1209-1239) Filistin'in artık kaybedildiğini anlar ve Doğu Avrupa'nın fethini amaç edinir. Papanın hizmetine girer ve kendisine derebeylik olarak Prusya verilir. Töton Şövalyeleri 1232'de Thorn ve Kulm, 1233'te Marienwerder ve Elbing'i kurar. 1250'de Pomeranya derebeylerinin büyük kısmı Sakson asıllıdır, ama Prusya'daki yayılma süreçleri Töton tarikatı tarafından engellenir. XIV. yüzyıl başlarında Finlandiya Körfezi bölgesi Kiel'e kadar, *Junker*lerden oluşan Alman aristokrasisinin işgali altındadır. Baltık kıyıları artık Alman yerleşim yerleriyle kaplıdır. Almanya'nın dört tarafından yerleşimciler getirilir ve böylece sadece köyler değil, şehirler de kurulur. Çiftçilere Alman tüccarlar da katılır ve Baltık kıyılarında pazarlar kurulur. Alman yerleşimcilerin ve misyonerlerin Baltık Denizinin kıyıları boyunca doğuya doğru ilerlemesi, kısa sürede ticari faaliyet alanlarının doğumunu beraberinde getirir. Doğunun toprak derebeyleri adına adam toplayan aracılar da ortaya çıkar.

Doğuya doğru hareket

Burjuvalar ve Çiftçiler

XIII. yüzyılda derebeylerin yerini burjuvalar alır; başlarında Kuzeydoğu Avrupa ile Batı Avrupa arasındaki başlıca geçiş yerini kontrol altında tutan, böylelikle Baltık bölgesinden geçen tüccarlar arasında üstünlük sahibi olan Lübeck tüccarları vardır. Almanlar şehirlerin oluşumu için bir model sağlar. Nitekim halk, şehir devleti hukuku uygulanmadığı takdirde yerleşme konusunda isteksiz davranınca, yerel derebeyleri yerleşim yerlerinin artmasını teşvik etmek amacıyla kentlilerin örgütlenmesine izin verir. Özellikle Macaristan ve Polonya'daki şehirlerde Magdeburg tüzükleri gibi, Alman şehirlerinden örnek alınan şehir yönetimi şekilleri ortaya çıkar. Zaten Breslau (1242), Buda (1244) ve Krakov (1257) gibi, Alman tüccarlarla dolup taşan şehirlerde Alman yasaları geçerlidir.

XIII. yüzyılda gerçekleşen Moğol istilaları (1241-1242) Polonya ile Macaristan'ın boşalmasına neden olduğundan, bu toprakları Alman göçmenlerle doldurma gereksinimi Alman göç sürecinin hızlanmasına katkıda bulunur. Bu sefer doğuya doğru hareket edenler özellikle çiftçiler olur ve yerel krallar, ülkelerini yeniden ayağa kaldırmak için bu göçleri teşvik eder, yerel prensler de elverişli şartlarla topraklarını yeni gelenlere bırakır. Alman çiftçiler beraberlerinde yeni tarım teknikleri ve yeni yerleşim biçimleri getirir. Dairesel Slav köylerinin tersine, Alman yerleşimlerinin başlıca özelliği, bir yol veya bir tarla boyunca uzanan bir dizi ev ve her evin ardında işlenen arsalardır. Arazi sahipleri kira karşılığında köy içerisinde bireysel özgürlüklerini, mekân güvenliğini, mal, mülk, miras hakkını ve makul bir vergilendirmeyi garanti altına alır.

Moğol istilaları

Almanların hem kentli hem de çiftçi göçlerinde çok önemli etkileri olmuştur. Moğollar tarafından yok edilen şehirler Almanların katkısıyla yeniden inşa edilir. Bu bölgelerde görülen ekonomik ilerlemeler Alman göçleriyle yakından bağlantılıdır. Yeni yerleşimciler beraberlerinde yeni meslekler ve yeni üretim ve ticaret tekniklerini beraberinde getirir. Bu bağlamda madenler özel bir önem taşır. Madencilik alanında başarılı olan Almanlar, X. yüzyıldan itibaren gümüş ve bakır madenleri arayışı içindedirler. 1200'den sonra Silezya, Bohemya ve Moravya'ya ve oradan Macaristan'a uzanır, yüzyıl ortalarında da Sırbistan'a ulaşırlar. Bir sonraki nesil de Bosna, Bulgaristan, hatta Selanik'e kadar ulaşır. Yüzyıllar boyu "Saksonlar" olarak bilinirler ve beraberlerinde madencilikle ilgili sadece yeni teknikleri değil, yeni bir terminolojiyi, yeni iş düzenini, hatta eskiden sözlü olan ve örf ve âdetlere dayalı madencilik hukukunu getirirler. Değerli madenlerdeki faaliyetlere el koyarak, Slavların sadece demir üretimine dayalı olan madencilik geleneklerini gölgede bırakırlar.

Çelişkili Tarihi Yargılar

Alman göçleri farklı tarihi yargıların geliştirilmesine neden olmuştur. Alman tarihyazımı, Alman yerleşimcilerin geri kalmış ve kaba saba Slav dünyasına yaptığı uygarlık katkısını vurgulamayı tercih etmiştir. XX. yüzyıldaki Alman milliyetçiliği yayılma iddialarını haklı çıkarmak için bu konudan yararlanır. Bu tarihyazımı görüşü, Almanların da Batıdan kaynaklanan göçlerin etkisi altında kaldığını ve göçün homojen bir olgu olmadığını, İtalyanlar ve Valonlar gibi unsurların da bu göçe katılımda bulunduğunu görmezden gelmiştir. Dolayısıyla II. Dünya Savaşından sonra, tarihyazımında aşırı milliyetçi görüşler terk edilmiştir. Polonya ve Çek tarihyazımı da bu kolonizasyon döneminin saldırgan yönlerini ve özellikle Töton tarikatının rolünü vurgulamıştır.

Bkz. *II. Friedrich Hohenstaufen ve İtalya'da Sueb Hanedanının Çöküşü, s. 38; Seçime Dayalı Monarşi ve Habsburg Hanedanı, s. 64; Kutsal Roma Germen İmparatorluğu, s. 109; Germen Bölgesinde Krallıklar, Prenslikler, Dükalıklar, Piskoposluklar ve Şehirler, s. 113*

Haçlı Seferleri ve Doğu Latin İmparatorluğu

Franco Cardini

Kralların liderlik ettiği bir önceki Haçlı Seferinin başarısızlığa uğramasından sonra IV. Haçlı Seferi her yönüyle III. Innocentius'un teokratik planlarına girer ve papalık tarafından desteklenir. Ancak bu Haçlı Seferi beklenmedik bir şekilde papanın isteğinin dışında bir gidişat alır: bu girişim için gemi sağlamış olan Venedik, Dalmaçya'daki isyankâr Zara şehrini yeniden hâkimiyeti altına alabilmek için Haçlılardan yardım ister, sonra da Konstantinopolis'e saldırılar gerçekleştirmeye başlar. Sonuçta Bizans İmparatorluğunun yerini kısa ömürlü Latin İmparatorluğu alır, bu arada Bizanslılara ait toprakların büyük kısmını Venedik kendi hâkimiyetine geçirir. Bu dönem 1261'de Bizans Hanedanının, Konstantinopolis tahtına dönüşüyle sona erer.

Segni Kontu Lotario'dan Papa III. Innocentius'a

1198'de III. Innocentius adıyla papa olan Segni Kontu Lotario (1160-1216), üst düzey bir aristokrat, çok deneyimli bir hukukçu ve çilecilik alanında çeşitli eserlerin yazarıdır. Zor bir dönemde papa olmuştur: Roma-Germen İmparatorluğunun tahtı boştur, Avrupa baştan sona savaş alanıdır, Hıristiyanlık da Kathar sapkınlığının tehdidi altındadır. III. Innocentius'un gerçekleştirdikleri, Kilisenin bir önceki yüzyılda olgunlaştırdığı her şeyin kapsamlı bir sentezi niteliğindedir: Kudüs'ün geri alınması ve başkenti Akka'ya taşınmış olan Frank monarşisini güçlendirmek, planları arasında önceliğe sahiptir.

Bernard de Clairvaux (1090-1153) için olduğu üzere, papaya göre de Kudüs silahlı bir saldırının hedefinden çok, Göklerdeki Krallığın simgesi olarak önem taşır; yine Bernard'la benzer şekilde, papa da prenslerin liderliğindeki Haçlı Seferlerinin başarısızlığını, prenslerin dünyevi çıkarlarına ve hırslarına bağlar. Bu varsayımdan yola çıkarak, yeni bir Haçlı Seferi ilan etme girişiminin ve bu sefere liderlik etmenin bir tek papanın görevi olduğu ve Haçlı Seferinin Hıristiyanlığı Kilisenin liderliğinde yeniden canlandırma şeklindeki daha geniş kapsamlı bir planın parçası olduğu sonucunu çıkarır. Papalık tahtına çıkar çıkmaz planlamaya başladığı

Kutsal Topraklara seferin yanı sıra, Kastilyalıların Muvahhidlere karşı, yüzyıl başından beri Doğuya doğru ilerlemeye devam eden Kılıç Kardeşliği Şövalyelerinin de Livonya'da yürüttüğü seferler söz konusudur. Bunlar Hıristiyanlığın üç "dış cephesi"dir ve Innocentius bu sistemin tamamına düzen getirmeyi, sapkınlıkları yok etmeyi ve krallara Aziz Petrus'un tahtı karşısında boyun eğdirmeyi planlar. Annesi Constance'ın ölümünden sonra Sicilya'nın küçük yaştaki kralı Friedrich'in vasisi ve Alman kraliyet tacının hakemi olup, bu makam için Otto Brunswick'i (1175/1176-1218, 1209-1215 arası imparator) Suebyalı Philip'e (1177-1208, [illegible] > 1198) tercih eden papanın karşısında, kimi zaman vassallık anlamında, kimi zaman ise siyasal ve dinsel üstünlüğünün kabulü anlamında Portekiz'den Aragon'a, Fransa'dan Norveç'e, Macaristan'dan Polonya'ya neredeyse bütün krallar boyun eğer.

Haçlı Seferinin Planlanması

Roma'nın Haçlı Seferi planı 1198'den itibaren güçlü bir merkeziyetçilik sergiler. Girişimin hiçbir yönü başkalarına bırakılmaz: Dünyevi prenslere sadece icra etme görevi verilir ve papanın direktifleri papalık elçileri yoluyla krallara bildirilir ve bu arada söz konusu ülkelerdeki bağımsız rahiplerle cemaat rahiplerinin yanı sıra Tapınak ve Hospitalier Şövalyeleri bu emirlerin doğru şekilde uygulandığını denetler. Haçlı Seferi için gerekli olan aşar vergisi düzenli olarak ve "Selahaddin aşarı" zamanındaki katı mali baskıyla toplanır, ama bu sefer krallık hazineleri bu vergilerden pay kapamaz.

Merkeziyetçi eğilim

Bu merkeziyetçi eğilim, hatta moda bir terim kullanmak gerekirse, Innocentius'un Haçlı Seferini "planlanması" süreci, seferin halk kitlelerine vaaz edilmesinde de görülür. 5 Kasım 1198'de Foulques de Neuilly (?-1202) adlı vaize yazdığı *Salutiferum* [Faydalı] adlı mektupta papa Haçlı Seferini, tefeciliğin yok edilmesi, fahişelerin kurtarılması ve buna bağlı olarak şehvetin ortadan kaldırılması gibi, toplumun ruhani canlandırma sürecinin bir parçası olarak sunar. Foulques de Neuilly, 1199 Noel döneminin başında Champagne bölgesindeki Écry'de düzenlenen bir turnuva sırasında gönüllü olan şövalyelerden oluşan ön seferin lideridir. Aslında de Neuilly turnuvada yer almamıştır veya alsaydı bile faal olarak yer alamazdı, çünkü Kilise turnuvaları yasaklamıştı ve Papa III. Innocentius karşı çıkılacak biri değildi. Ama Écry'de toplanan şövalyeler büyük ihtimalle bu yeni girişimden zaten söz etmiş olmalıydı; Foulques de Neuilly uzun süredir bu konuda halka vaazlar veriyordu ve papanın elçisi Kardinal Roberto di Capua Fransa'ya ulaştığında papanın Haçlı Seferine katılanlara

endüljans bahşettiğini ilan eder. Buna göre sefere katılacak olanlar kendilerine, ailelerine ve mallarına yöneltilebilecek her türlü saldırıya karşı –en azından hukuki açıdan– güvendeydi; Écry'de Haçlı Seferine katılmayı taahhüt edenlerden Champagne Kontu Thibaut (1179-1201) ile Blois ve Chartres Kontu Louis'nin (1172-1205) birileri veya bir şeyler tarafından korunmaya çok ihtiyacı vardı. İngiltere Kralı Aslan Yürekli Richard'la (1157-1199) Fransa Kralı Philippe Auguste (1165-1223, > 1180) arasındaki savaşta Flandre Kontu IX. Baudoin (1171-y. 1205, > 1204) ile birlikte İngiltere'nin tarafını tutmuşlardı; papalık baskısı altında bu iki büyük güç arasında yeniden barışın sağlanmakta olduğu bu dönemde, meşru efendileri Fransa kralının intikamından haklı olarak korkuyorlardı. Zaten misilleme korkusu dışında, Philippe Auguste'ün yürüttüğü merkeziyetçi politika, Fransa'da feodal anarşi döneminin sona ermekte olduğu konusunda şüpheye yer bırakmıyordu.

Dolayısıyla bu deniz aşırı seferin ardındaki belirleyici neden, kriz halindeki feodalitedir. I. Haçlı Seferi öncesinde olanlar, ruhani çalkantılar açısından bakıldığında, o zamankine göre çok daha zayıf bir bağlamda tekrarlanır. Zaten IV. Haçlı Seferi, bazı vefasız baronların siyasal açıdan giderek daha modern yapılar edinmekte olan bir ülkeden kaçışını temsil eder, dolayısıyla Hıristiyanlıktan çok Fransız monarşisine büyük bir hizmette bulunmuş olur.

Feodalitenin krizi

Flandre Kontu Baudoin'in de Haçlı Seferlerine katılma kararının ardında benzer nedenler vardır. Seferin liderliğine, daha önceleri Kudüs Kralı olan Champagne Kontu Henry'nin kardeşi, Kont Thibaud atanır; Thibaud'nun ölümü üzerine Mart 1201'de yerini Monferrato Markisi Bonifacio (y. 1155-1207) alır. Bonifacio da Thibaud gibi, efsanevi Corrado'nun kardeşi olarak Doğuda ailesinden veya geleneklerden kaynaklanan bazı haklara sahiptir, hâlbuki Batıda prensliğinin etrafını sarmış olan şehir devletlerinin baskısı hayatını giderek zorlaştırmaktadır.

IV. Haçlı Seferi

Baronlar Haçlı Seferi için gerekli olan gemileri elde etmek için Venedik'e başvurur. Ancak kıyıları genelde Pisalıların ve Cenevizlilerin ticari kontrolü altında olan Suriye'yi hedef alan bir sefere katılmak, Venedik'in çıkarına uygun değildir; ayrıca Mısır limanlarıyla olan ticaret ilişkisini de bozmak istemez, çünkü Kızıldeniz ve Nil'den gelen ve Suriye pazarına göre çok daha iyi fiyatlara satılan Doğunun değerli baharatları, Venedik'e bu limanlardan ulaştırılmaktadır.

Yola çıkmaya hazır olan ordu, Hazirandan Kasım 1202'e kadar beklemek zorunda kalır; bir yandan yeterli sayıda gemi yoktur veya olmadığı

söylenir, öte yandan liderlerin kararlaştırılan gemi kirasını karşılayacak parası yoktur. Sonuçta borcun, Hıristiyan olan ama Venedik'e başkaldıran ve Adriyatik Denizi kıyısında limana ihtiyacı olan Macar Kralının gözüne kestirdiği Zadar şehrinin fethi yoluyla karşılanmasına karar verilir ve Zadar 15 Kasımda alınır. III. Innocentius Venediklileri aforoz eder, ama bu ciddi yaptırımı Haçlı ordusunun tamamına yaymak zorunda kalmamak için ordunun, kutsal hedefe doğru yoluna devam edebilmek için bir şantaja boyun eğerek bu kadar alçakça bir eylem gerçekleştirmek zorunda kaldığına inanmış gibi görünür. Almanya'dan gelen Prens Alexios Angelos (1183-1204) Nisan 1203'te, Haçlıların kışı geçirdiği Zadar'a ulaşır. Babası İsaakios'u (y. 1155-1204) haksız olarak indirildiği Konstantinopolis tahtına yeniden çıkarabilmek için Batılılardan yardım ister ve karşılığında Haçlı Seferine kayda değer katkıda bulunmayı taahhüt eder. Prensin amcası olup tahtı gasp etmiş olan ve Ceneviz Cumhuriyetini fazlasıyla destekleyen III. Alexios'u (?-1210'dan sonra) Bizans İmparatorluğundan kovmak Venediklilerin de istediği bir şeydi. Dolayısıyla Temmuz 1203'te Konstantinopolis ele geçirilir ve İsaakios Angelos, oğlu Alexios ile birlikte yeniden tahta çıkarılır. Ancak prensin kendisinin de öldürüldüğü bir dizi halk isyanından sonra şehir Nisan 1204'te yeniden Haçlılar tarafından istila edilir ve bu sefer korkunç bir yağmaya tâbi tutulur.

Zadar'ın fethi

Bu olaylar sonucunda Müslümanların büyük bölümlerini istila ettiği Doğu Roma İmparatorluğunun olduğu toprakların üzerine yeni bir kurum olan Konstantinopolis Latin İmparatorluğu kurulur ve bu topraklar dörde ayrılır. Bu dört bölümden sadece biri imparatorun yönetiminde olup, diğer üçünün yarısı buraya çeşitli derebeylikler kuran baronlara, yarısı da Venediklilere verilir. Ancak pratikte birçok bölge bağımsızlığını kazanır ve bu felaketten kurtulan Rum devletleri haline gelirken (Epiros, İznik, Trabzon), Venedikliler sadece ticaret açısından işlerine yarayan toprakları, yani İyon ve Ege denizlerindeki adaları, Güney Peloponez'de Messene Körfezinin batısındaki Modone Burnunu ve Kythira Adasını kendilerine saklar. Zaten bu girişimden asıl fayda sağlayanlar da onlar olur. İmparatorluk tacı Flandre Kontu Baudoin'e verilirken, Fransız baronlarının ve Venediklilerinin düşman olduğu –hatta papanın kayıtsız kaldığı– Monferrato Markisi Bonifacio için Selanik Krallığı oluşturulur.

Konstantinopolis Latin İmparatorluğu

Bu yolla Kiliselerin birleştirilmesi için çalışılsa da, bu birlik çok zayıftır ve Innocentius da bu konuda fazla hayale kapılmaz; Doğu Kilisesi ile Roma Kilisesi arasındaki ayrım, teolojik tartışmalara hevesli, kültürel, felsefi ve litürjik mirasından hiçbir şekilde vazgeçmek istemeyen Bizans

halkının kalbinde yer etmiştir. Bizanslılar keşişlerinin etrafına toplanıp daha önce hakir gördükleri barbar Batı Kilisesinden, araştırma ve duadan çok silahlara yatkın hırslı din adamlarından, istilacıların mızraklarıyla dayattığı yabancı âdetlerden nefret etmeyi öğrenir. Hıristiyan dünyası, Courtenay Hanedanına geçtikten sonra 1261'de dağılan altmış yıllık Doğu Latin İmparatorluğunun bedelini, Doğu Kilisesi ile Roma Kilisesi arasındaki ayrımın kalıcı hale gelmesi ve bir inatlaşma haline gelen karşılıklı anlayış yoksunluğuyla öder.

Doğu Kilisesi ile Roma Kilisesi arasındaki ayrım

Bkz. *II. Friedrich Hohenstaufen ve İtalya'da Sueb Hanedanının Çöküşü, s. 38; Dinsel-Askeri Tarikatlar, s. 44; Seçime Dayalı Monarşi ve Habsburg Hanedanı, s. 64; Kutsal Roma Germen İmparatorluğu, s. 109; Germen Bölgesinde Krallıklar; Prenslikler, Dükalıklar, Piskoposluklar ve Şehirler, s. 113*

Deniz Cumhuriyetleri Arasındaki Rekabet

Catia Di Girolamo

Deniz cumhuriyetlerinin yükseliş ve çöküşü XII ile XV. yüzyıllar arasında tamamlanır. Ağır bir yenilgiye uğrayan Pisa, zaman içinde limanının toprakla dolmasından da açıkça anlaşıldığı üzere bir çöküş dönemine girer. Güçlerinin zirvesinde olan Venedik ile Ceneviz Cumhuriyeti XIII ve XIV. yüzyılın tamamı boyunca birbirleriyle çatışırlar. Bu savaşta Ceneviz yenilgiye uğrayacaktır, ama asıl galipler deniz cumhuriyetleri arasındaki savaşın dışında, hem Doğu hem de Batıda giderek kendini kabul ettirmekte olan daha geniş kapsamlı siyasal oluşumlarda aranmalıdır.

Pisa Cumhuriyetinin Sona Ermesi

XIII. yüzyılda Pisa ile Ceneviz arasındaki ihtilafta belirleyici önem taşıyan çatışmalar yaşanır.

İki merkezin ticari faaliyetlerini yürüttüğü bölgelere (Tiren Denizi, Fransa'nın güney kıyıları, İber yarımadasının güneydoğu kıyıları, Mağreb, Ortadoğu) bakıldığında, Pisa'nın Tiren Denizinde daha güçlü şekilde yer aldığı görülür, çünkü Korsika'nın neredeyse tamamını kontrol altına tuttuğu gibi, Cenevizlilerle olan husumetin neden olduğu istikrarsızlıklara ve yerel halklar arasında buna bağlı gerilimlere rağmen, Sardinya'da da varlığını güçlü bir şekilde hissettirir. XIII. yüzyıl ortalarında Sicilya'da da, papalıkla mücadele etmekte olan II. Friedrich'le (1194-1250, ♛ > 1220) olan ittifaktan dolayı Pisalılar açısından durumda bir düzelme görülür, ama uzun sürmez.

Ancak Cenevizlilerin amansız rekabeti Pisalı tüccarların konumlarından tamamıyla yararlanmasına engel olur; Cenevizliler yarımadayla olan ulaşımı sürekli olarak aksattıklarından Pisa'yla Ceneviz arasında nihai bir çatışma kaçınılmaz hale gelir. 1284'te Meloria'da gerçekleşen bu savaşta mağlup olan Pisalılar için uzun bir çöküş dönemi başlar: Dönemin başlıca ticari rotaları üzerinde varlıklarını sürdürmeye devam etseler de, faaliyetlerinin kapsamı eskisine göre daralır.

Meloria Savaşı

Ancak Pisalıların önü alınamaz çöküşünün ardında yatan olumsuz konjonktürün tek nedeni Ceneviz'le olan rekabet değildir. Pisa Cumhuriyeti için, bu bölgenin büyük kısmında endemik olan sıtmadan ve halkın bir kısmının Sardinya'ya göç etmesinden dolayı nüfusta yaşanan azalmanın da bu sonuç üzerinde olumsuz etkisi olur; sadece kendi çıkarlarına uyan denizlerde bir arada hareket etmeye hazır olan ve muhtemelen Pisa'nın çöküşünün Ceneviz'in güçlenmesiyle sonuçlanacağını hesap edemeyen Venedik gibi, bir ittifak da Pisa'ya fazla destek sağlamaz; son olarak, Ghibellin olan Pisa'nın aynı yıllarda Floransa'nın liderliğindeki Guelf birliğiyle de çatışma halinde olmasından dolayı ihtilaf durumunun hem denizde hem de karada yer alması Pisa açısından daha da yıpratıcı olur.

Güç ilişkileri yeniden tanımlandıktan sonra Pisa ile Ceneviz'in bazı konularda işbirliğine gitmesi bile mümkün hale gelir; XIV. yüzyılda Tiren Denizinde korsanlığın bastırılmasıyla, X-XI. yüzyıllarda olduğu üzere Pisa ile Ceneviz arasında yeniden ortak girişimler gerçekleştirilmeye başlanır.

Bu arada kurumsal açıdan derebeyliği yönetimine geçilir: 1399'da Pisa'ya boyun eğdiren Gian Galeazzo Visconti (1351-1402) şehri Floransa'ya satar ve 1406'da uzun bir kuşatmadan sonra Pisalılar Floransa'ya boyun eğer.

Son Büyük Rakipler: XIII ile XIV. Yüzyıllar Arasında *Superba** ile *Serenissima*†

Pisa daha marjinal bir rakip haline gelirken, Ceneviz'le Venedik arasındaki rekabet giderek yoğunlaşır.

XIII. yüzyıl başlarında Venediklilerin Doğu Akdeniz'de sahip olduğu konum artık sadece yüzyıldır süren köklü ekonomik faaliyetlerinden değil, daha yakın bir geçmişten, IV. Haçlı Seferiyle bağlantılı olaylardan da kaynaklanır. Venedik Haçlı Seferine hizmette bulunur, ama Haçlıların içinde bulunduğu ekonomik zorluklardan dolayı, hem 1202'de Zadar'ı Macarların elinden alırken Haçlılardan yardım alır hem de papanın karmaşık teokratik planları, Doğu İmparatorluğunun içinde bulunduğu siyasal kriz durumu ve ekonomik çıkarlardan kaynaklanan hedef değişikliğiyle Haçlıların Kudüs yerine Konstantinopolis'e yönelmesinden azami fayda sağlar. Bizans İmparatorluğunun başkenti ele geçirilip yağmalanır, Latin İmparatorluğu kurulur ve Venedik, katkıları karşılığında en önemli ticari rotaların kontrolüyle ödüllendirilir (1204).

Konstantinopolis'e doğru

Böylelikle Cenevizliler karşılarında, bundan önceki birkaç on yılda kendilerinin de faaliyetlerini arttırmayı başardığı bölgeyi neredeyse tekeline almış bir rakip bulur. Ceneviz'in XIII. yüzyıl boyunca temel amacı, Venedik'in tekelini yok etmek olacaktır.

İki şehir arasındaki kriz başlangıçta Akka'daki San Saba Manastırını temel alır, çünkü Cenevizliler 1255'te burayı istila ederek Venediklilerle çatışmaların başlamasına neden olur. 1258'te başlayan savaş, Cenevizlilerin, Venediklilerle Pisalılar tarafından yenilgiye uğratılmasıyla sona erer.

Cenevizlilerin hızla toparlanmayı başarması, Konstantinopolis'i geri almak ve yeniden imparatorluğun başkenti yapmak isteyen VIII. Mikhail Paleologos'un (1224-1282) amaçlarıyla uyumludur; Cenevizliler, Venediklilere tanınmayacak olan geniş kapsamlı imtiyazlar karşılığında (Nymphaeum Antlaşması, 1261) VIII. Mikhail'e destek taahhüt eder. Ancak Konstantinopolis, Ceneviz donanmasının bölgeye varışından önce düşer, Doğu Latin İmparatorluğu yıkılır ve VIII. Mikhail de antlaşmanın şartlarını yerine getirme zorunluluğundan kurtulur.

Venediklilerle Cenevizliler kısa süre içinde yeniden çatışmaya başlar (1263 ve 1266). VIII. Mikhail'in bu esnada dönemin gereksinimlerine göre benimsediği gelgitli politikalar Venediklilere çeşitli imtiyazlar tanıyıp Cenevizlileri başkentten kovmasına yol açar. Yine de Venedikliler Latin İmparatorluğunun yeniden kurulması için Anjou Hanedanıyla işbirliğine

* Ceneviz'in unvanı olup "şanlı" anlamına gelir –çn.

† Venedik'in unvanı olup "en yüce" anlamına gelir –çn.

gidince, Cenevizlilere Karadeniz'de önemli ticari merkezlerin kontrolünü vermek zorunda kalır. 1270'te bir barış antlaşması imzalanır, ama bu iki şehir arasındaki ilişkiler, bir yandan sık sık tekrarlanan korsanlık hadiseleri, öte yandan diplomatik çatışmaların olduğu açık bir ihtilaf şeklinde devam eder.

Korsanlık ve diplomasi

Bu arada nüfus ve üretimde yaşanan gelişmeyle, Batı dünyasının ticari faaliyet alanı da en geniş yüzölçümüne ulaşarak Doğunun içlerine dek uzanır ve 1260 yılına kadar Çin'den Küçük Asya'ya kadar olan bölgeyi kaplar hale gelen Moğol İmparatorluğu sayesinde ticari faaliyetler için daha güvenilir şartlar oluşmuş olur.

Hesaplaşma Dönemi: Korçula'dan Chioggia'ya

XIII. yüzyıl sonlarında Venediklilerle Cenevizliler arasındaki ihtilaf yeniden açıkça yaşanmaya başlanır ve Venedikliler Dalmaçya'da, Korçula yakınlarında yenilgiye uğrar (1298). Doğunun dengeleri büyük çaplı değişimler geçirmez, ama Venedik için zor bir dönem başlar: Yenilgiden doğan sonuçlara siyasal ve kurumsal gerilimler ve 1297'deki Büyük Konsey Sınırlaması eklenir; Ceneviz'le yaşanan ticari rekabete Aragon Krallığının rekabeti de eklenir, Macaristan Dalmaçya'yı ele geçirir, veba salgınlarının ilk etkileri hissedilmeye başlanır, Venedik'e komşu diğer derebeylerinin ve Milano'daki Visconti derebeyliğinin uyguladığı baskı giderek yoğunlaşır.

Ceneviz ise hareketli bir dönem yaşar. Cenevizli denizciler Afrika kıyılarını keşfe çıkar ve Kuzey Denizine kadar uzanır, tüccarların Akdeniz'in her yerinde üsleri oluşmaya başlar, askerler ve diplomatlar Charles D'Anjou'yu (1226-1285, 1266-1282 arası Sicilya kralı) Ghibellin tarafını tutan Ceneviz'i cezalandırmak için 1276'da Sicilya'nın dışında tutma kararını geri çekmeye zorlar, şehrin yöneticileri, özel ticari şirketlerin (*Maona*) en riskli faaliyetleri için teminatçı işlevi görür, muhasebe ve finans alanındaki yöntemleri giderek gelişir ve başkaları tarafından örnek alınır.

Ancak XIV. yüzyıl aynı zamanda Ceneviz siyasal tarihinin en çalkantılı dönemlerinden biridir, çünkü belli başlı aileler arasında sürekli olarak yaşanan ihtilaflar sonucunda Milano Dükü Giovanni Visconti (y. 1290-1354) 1353'te Ceneviz'in kontrolünü ele geçirir. Ayrıca Venedik'in Aragon Krallığıyla anlaşmaya varma kabiliyeti de Ceneviz üzerinde baskı yaratır; örneğin Ceneviz gemilerini 1353'te Sardinya'da, Porto Conte yakınlarında yenilgiye uğratan donanma Venedik ve Aragon gemilerinden oluşur. Ceneviz'deki siyasal kriz, yine Doğu pazarlarındaki rekabetten kaynaklanan, Akdeniz'in her tarafına ya-

Giovanni Visconti'nin derebeyliği

yılan ve Chioggia'da Venediklilerin kazandığı zaferle sona eren savaştan (1378-1381) dolayı daha da ciddi bir darbe alır. Bu savaş, Ceneviz'in çöküşünün başlangıcı anlamına gelir; nitekim bundan kısa süre sonra şehir Fransızların istilasına uğrar (1396-1409), daha sonraki dönemde de Türklerin yayılma süreci Ceneviz'in Doğudaki kolonilerinin büyük kısmını kaybetmesi anlamına gelir.

Öte yandan Venedik'in kaderi de Ceneviz'inkinden pek farklı gelişmez, çünkü Osmanlılar her iki şehri kendilerine yeni bir yol bulmaya iter. *Serenissima* karada yayılmaya yönelirken, *Superba* uluslararası finans gibi soyut bir alanda kendine önemli bir yer bulacaktır.

Bkz. *Şehir Devletlerinden Derebeyliklere, s. 69; Venedik ve Diğer Deniz Cumhuriyetleri, s. 136*

II. Friedrich Hohenstaufen ve İtalya'da Sueb Hanedanının Çöküşü

Mariateresa Fumagalli Beonio Brocchieri

Şehir devletleri ile papalara karşı yürüttüğü savaşlar Sicilya Kralı ve İmparator II. Friedrich'in hayatında onlarca yıllık dönemleri kaplar, ama yönetiminin en öne çıkan yanı, Sicilya sarayında yasama ve kültür alanında gerçekleştirdiği reformlardır. Friedrich Melfi Anayasası yoluyla bürokratik açıdan güçlü, topraklarında yaşayan farklı etnik kökenlere ve dinlere karşı hoşgörülü, merkeziyetçi bir krallık tasarlar. Doğa felsefesi ve halk dilindeki şiir, Friedrich'in teşvik ettiği kültürün en yeni ve özgün unsurlarıdır.

Hayatı

Suebyalı Friedrich 26 Aralık 1194'te, Ancona Markiliğinin Jesi şehrinde doğar. Annesi Constance d'Hauteville (1154-1198), Sicilya Normanları-

nın kraliçesidir, Hohenstaufen Hanedanından VI. Heinrich (1165-1197) olan babası ise Almanya Kralı olup, dört yıl önce babası I. Friedrich Barbarossa'nın (y. 1125-1190) ölümü üzerine Kutsal Roma İmparatoru ilan edilmişti.

Friedrich'in Noel gününden birkaç saat sonra doğmuş olması, "Tanrı'nın yeryüzündeki sureti" olmak gibi bir kaderi olduğuna işaret eden özel bir nitelik olarak müstakbel imparatorun kendisi tarafından defalarca vurgulanacaktır: Jesi, Beytüllahim'in karşılığıdır ve o, artık çok da genç olmayan bir kraliçenin neredeyse mucizevi olarak doğurduğu "kutsanmış oğul"dur.

Friedrich dört yaşındayken annesinin ölümü üzerine, Normanlarla Almanlar arasındaki ihtilaftan dolayı zor bir dönemden geçmekte olan Sicilya'nın kralı ilan edilir, on sekiz yaşında Almanya Kralı olur, 1215'te de Aquisgrana'da Alman prensleri tarafından imparator olarak taçlandırılır; bu konum için başlangıçta Otto Brunswick'i (1175/1176-1218, 1209-1215 arası imparator) destekleyen Papa III. Innocentius (1160-1216, ♔ > 1198) daha sonra Otto'dan vazgeçerek, 1210'da onu aforoz eder.

III. Innocentius'un ölümüyle papa olan III. Honorius (?-1226, ♔ > 1216) 1220 yılında Roma'da Friedrich'i imparator olarak kutsar.

Bundan sadece sekiz yıl sonra, Friedrich papaya verdiği, Kutsal Topraklara yapılacak Haçlı Seferine liderlik etme sözünü tutar, ancak papa, Friedrich'in krallık tacını giydiği Kudüs'ün fethini, "değersiz" bir alışveriş olarak görür.

İslam kültürüne hayranlık

Nitekim şehir silah zoruyla değil, Friedrich'in Mısır Sultanı el-Kamil'le (1180-1238, 1218'den itibaren sultan) kurduğu yakın diplomatik ilişkiler ve Friedrich'in, Sicilya'da uzun bir süredir rağbet edilen İslam kültürüne beslediği hayranlık sayesinde fethedilmiştir.

1227'de III. Honorius'un yerine geçen Papa IX. Gregorius (y. 1170-1241, ♔ > 1227) İtalya'ya geri gelmiş olan Friedrich'e savaş açar, ama ertesi yıl, 1230'da, Anagni'de otuz yaşındaki imparatorla barışır ve geçmişte "Muhammed'in müridi" olmakla suçladığı Friedrich'e "Kilisenin sevgili oğlu" olarak seslenir.

Sonraki yıllar İtalya'da savaşlar ve krallık içerisindeki çalkantılarla geçer, ama işin ilginç tarafı, Friedrich'e yine de kültürle ve kitaplarla ilgilenme, okuma ve yazma için zaman kalır; Friedrich'in özellikle bir kral için öncelikli bir görev olarak gördüğü bu faaliyetler, hem Hıristiyan hem de Hıristiyan olmayan âlimler arasında büyük hayranlık uyandırır.

Friedrich 1224'te, büyük nüfuz sahibi bir danışman, sonradan da imparatorun vekili olan Pier delle Vigne'nin (1190-1249) yardımıyla "zarif

Napoli şehrinde" bir üniversite kurar ve "en büyük aydınları krallıkta tutmak" ve ünlü âlimleri buraya çekmek amacıyla şehri yeni ve zengin bir kütüphaneyle donatır. Napoli'de beşeri sanatlarla teolojinin yanı sıra, kralın danışmanlarıyla nazırlarının eğitiminde temel bir önem taşıyan hukuk öğretilir.

1231'de Friedrich *Liber augustalis* [İmparatorun Kitabı] (veya Melfi Anayasası) eserini, "krallığın sağlığının ve gücünün" temeli olarak gördüğü hukuk alanına adar; Friedrich bazı âlimler tarafından Sicilyalı ataların yargı ve yasama alanındaki çalışmalarının zirvesi sayılan bu eseri hazırlarken hem Roma kanun derlemeleriyle Kilise kanunu hem de feodal yasalarla Germen ve Norman hayatının köklü örf ve âdetlerini temel alır. Kaynakların giriftliğinden dolayı üniter bir proje geliştirmek zordur; ancak bunun bilincinde olan kralın kendisi, yasa koyucuların görevinin Tanrı'nınkine benzediğini söyler ve "krallığın mahkemelerinde Frank, Lombardiyalı, Romalı, Sarazen veya Yahudi olsun, tebaa arasında hiçbir ayrımın gözetilmemesi gerektiğini" ilan eder. Zaten krallığın huzuru ancak adalet yoluyla sağlanabilir ve doğum veya din kaynaklı ayrımlar veya ihtilaf kaynağı olan eşitsizlikler ortadan kaldırılmalıdır. Friedrich'in anayasasıyla tasarlanan bu devlet yapısı bu açıdan feodal krallıkların tamamıyla zıddı sayılır.

Büyük oğlu Heinrich

Friedrich'in büyük oğlu, "Romalıların Kralı" Heinrich (1211-1242, 1222-1235 arasında Almanya kralı) 1234'te babasına isyan ederek eskiden beri Hohenstaufen Hanedanına düşman olan Lombardiya'daki şehir devletlerle ittifak kurunca İtalyan şehirleriyle savaşlar yeniden yoğunlaşır; II. Friedrich papadan oğlunu aforoz etmesini ister ve isyanı bastırmak için Heinrich'in kendine taraftar topladığı Almanya'ya doğru yola çıkar. Her ne kadar oğlu ondan af dileyip ona boyun eğse de, Friedrich'in ona verdiği ceza önemli bir örnek teşkil eder ve Heinrich'in müttefikleri dağılır; isyankâr Heinrich'in kendisi de hapiste geçirdiği altı zorlu yıldan sonra kayalıklardan atlayarak intihar eder.

Friedrich ölümünden bir yıl önce, 1249'da, ona daha da büyük bir üzüntü veren bir durumla karşılaşır. Dante Alighieri'nin (1265-1321) *Cehennem*'in trajik XIII. kantosunda hatırlatacağı Pier delle Vigne, yolsuzlukla ve ihanetle suçlanarak hapse atılır, ama masum olduğunu ısrarla beyan ederek kendini öldürür. Friedrich'in çok sevdiği ve değer verdiği danışmanını mahkûm ettirmesinin ardındaki gerçek nedenler bugün bile tam olarak anlaşılamamıştır.

İmparatorun hayatının sondan önceki yılı bu şekilde geçer ve 1234'ten beri aralıksız olarak süren savaşlarda farklı sonuçlar elde eder. Cremona ve son derece güçlü bir bey olan Ezzelino da Romano'nun (1194-1259)

liderliğindeki Verona gibi şehirlerin ittifakına güvenen Freidrich'le önce Milano, sonra da Piacenza ve Bologna şehir devletleri arasında husumet söz konusuydu. Bu ihtilafların ardında da papalık bazen muğlak, ama daima büyük önem taşıyan bir rol oynardı.

Friedrich 1237'de Cortenuova'da, yine Cremonalıların ve Ezzelino'nun yardımıyla Milanolulara karşı önemli bir zafer kazanır ve Milano şehir devletinin simgesi olan, üzerinde şehrin sancağı ile bir sunak taşıyan arabayı yok eder. Savaşta alınan sayısız tutsak arasında Venedik *doge*sinin [doc] oğlu, şehir yöneticisi Pietro Tiepolo da vardır.

İmparator 1248'de Parma'da hayatının en ağır yenilgisine uğrar ve iktidarının simgeleri olan taç ile âsâ ve kraliyet hazinesi ile cariyeleri, avda kullanılan şahinler ve egzotik hayvanların yanı sıra yolculuklarına daima eşlik eden, çok sevdiği kitaplarını kaybeder; ani bir sortiyle kuşatma altındaki şehirlerinden çıkan Parma halkı şehir surlarının hemen dışına kurulmuş ve Friedrich tarafından *Victoria* [Zafer] diye adlandırılmış olan görkemli imparatorluk kampını yağmalar ve yok eder. Ertesi yıl Friedrich'in bir başka oğlu ve imparatorun vekili Enzo (1220-1272) Fossalta'da Bolognalılara tutsak düşer ve babasının onu kurtarmak için şehre değerli hazineler önermiş olmasına rağmen, 23 yıl sonra Bologna'da hapishanede ölür.

Parma yenilgisi

Friedrich 12 Aralık 1250'de Puglia'da bir av sonrası ateşlenir ve Castel Fiorentino'da ölür; o yıl ordusu Sicilya'da ve Marche bölgesinde papanın ordusuna karşı önemli zaferler kazanmıştır.

Friedrich'in büyük oğlu, Romalıların Kralı isyankâr Heinrich on yıl önce doğmuştur. II. Friedrich'in varislerinden ikinci oğlu IV. Konrad (1228-1254) Sicilya tacını (1237) ve imparatorluk tacını (1250) giyer, üçüncü oğlu Heinrich (1238-1253) yeniden fethedilmesi gereken Kudüs tacını giyer (1250) ama üç yıl sonra ölür, evlilik dışı Manfred (1231-1266) ise Taranto Prensi ve ağabeyi Konrad'ın yokluğunda Sicilya Kralının vekili ilan edilir.

İki Güç Arasındaki Çatışma

Hem IX. Gregorius hem de IV. Innocentius (y. 1200-1254, ♔ > 1243) tarafından aforoz edilen Friedrich, birçok papalık belgesinde inançsızlık, ahlaksızlık ve dine küfretmekle suçlanır. Kendilerinden önceki III. Innocentius ve III. Honorius gibi,2 bu papalar da Friedrich'in Almanya İmparatoru ve Sicilya Kralı olarak miras aldığı devasa güçten çekinirler.

Ancak Friedrich'in –evrenselliği açısından papanın iktidarının karşılığı olan– imparatorluk iktidarının Kilise iktidarıyla çatışmasının ardındaki nedenler asıl felsefi-siyasal meseleleri temel alır. Papa-

Aforozlar

lık tarafından öne sürülen ve Roma *Curia* meclisi tarafından desteklenen *plenitudo potestatis* [papalık yetkisi] teorisine göre papa, mutlak ve evrensel iktidara sahiptir; bu teori, imparatorların veya kralların iktidarının sadece Kilisenin ruhani ve "dünyevi" iktidarı dahilinde meşru olduğuna inanan VII. Gregorius'un (y. 1030-1085, ♔ > 1073) yayımladığı *Dictatus papae*'de [Papanın Emirleri] net bir şekilde ortaya çıkmıştır.

II. Friedrich'in en amansız rakibi olan Papa IV. Innocentius hukuk alanında uzman olup gençliğinde Bologna'da *sacerdotium*un [papazlık] *regnum*a [krallık] üstünlüğünü savunan Kilise hukuku hocalarının öğrencisi olmuştu. Innocentius aralarındaki ihtilafı daha önce görülmemiş bir siyasal şiddet düzeyine çıkararak 1245 yılındaki Lion Konsilinde imparatorun aforozunu "dünyevi" yönde kullanır ve böylelikle tebaasının da ona sadakat bağını çözmüş olur.

Aralık 1250'de Friedrich'in ölümünü haber alan IV. Innocentius Hıristiyan dünyasına "gökyüzünün ve yeryüzünün onun gidişiyle mutlu olduğunu" ilan eder.

II. Friedrich'in Sarayında Kültür Faaliyetleri

Araştırmacıların büyük kısmı, II. Friedrich'in döneminin en önemli özelliğinin kültür alanındaki yeni ve geniş kapsamlı açılım olduğunun bilincindedir. İmparatorun mantıktan fiziğe ve doğa felsefesine, metafizikten astronomiye ve tıptan etiğe, dönemin biliminin çeşitli yönlerine duyduğu ilgi, uzun zamandan beri Yunan, Arap ve Yahudi kültürü için bir karşılaşma mekânı işlevi gören karmaşık Sicilya kültürü için teşvik edici bir unsur olur.

Sicilya ve İspanya, XII. yüzyıldan itibaren hem Arapların tercümeleri hem de başka faktörler yoluyla eski Yunan biliminin ve felsefesinin mirasının Batıya aktarılmasını sağlayan kültürel devrimin başlıca merkezleri arasındadır.

Friedrich'in sarayında faal olan âlimler arasında yer alan Michael Scotus (y. 1175-y. 1235), astronomi ve doğa felsefesi konusundaki yazılarını ve "imparatorun isteği üzerine" İbn Rüşd'den (1126-1198) yaptığı tercümeleri "şanlı Principe Friedrich"e adar. Jacob Anatoli de (y. 1194-1256), başka Yahudi âlimlerle ve imparatorla birlikte "ilahi varlıklar, dünyanın Ruhu [...] ve yeryüzünde yaşayan varlıklar, bitkiler ve hayvanlar" üzerine tartışmalar yürütür.

Bir yazar olarak Friedrich, bu temalar arasında av alanında kullanılan kuşları incelemeye öncelik verir ve bu konuda kendini gururla *veritatis inquisitor* [hakikatın sorgulayıcısı] olarak tanıtır.

Friedrich'in *De arte venandi cum avibus* [Kuşlarla Avlanma Sanatı Üzerine] adlı altı ciltlik eseri, "krallara özgü bir faaliyet" olan doğan yetiştiriciliğine ve ava adanmış bir eser olmakla kalmaz, aynı zamanda Friedrich'in, Aristoteles'in (MÖ 384-322) otoritesine ve özellikle bir yöntem olarak benimsediği deneyime yer verdiği, doğa felsefesi üzerine bir inceleme yazısıdır. Yazar, Aristoteles'in yazılarında bu konuya dair doğrudan bir deneyimden bahsedilmediğini belirtir; öte yandan av konusu ve kuşların incelenmesi, Friedrich'in gençliğinden itibaren çok yakından bildiği konulardır.

Doğa felsefesi üzerine bir inceleme yazısı

Saray maiyetinin ve aile üyelerinin büyük kısmı gibi, Friedrich de birçok dil bilir, yazılarını Latince, Yunanca, Fransızca, Arapça ve Sicilya'nın "saygın" dilinde yazar; Jacopo da Lentini, Rinaldo d'Aquino ve Pier delle Vigne dahil olmak üzere, sarayındaki çeşitli âlimler, nazırlar ve kendi oğulları Manfred ile Enzo gibi, bu dilde aşk şiirleri yazar ve bundan dolayı *De vulgari eloquentia*'da [Günlük Dilde Belagat Üzerine] Dante tarafından övülür: "Friedrich ve saygın oğlu Manfred gibi ileri gelen aydınlar, ruhlarının asaletini ve dürüstlüğünü ifade etmesini bildiler [...]. O dönemde en asil İtalyanlar tarafından üretilen her şey, bu değerli kralların sarayında gün yüzünü görüyordu ve [...] kullandıkları halk diline Sicilya dili adı verilir."

Bkz. *İtalya'da Lirik Şiir, s. 741; II. Friedrich'in Krallığı, s. 879*

Dinsel-Askeri Tarikatlar

Barbara Frale

Hıristiyanların 1187'de Hıttin'de Sultan Selahaddin tarafından yenilgiye uğratılmasından sonra Kudüs şehri ve Kutsal Mezar nihai olarak kaybedilir: Bu olayın, Kutsal Toprakları silahla korumak amacıyla kurulmuş olan dinsel-askeri tarikatlar üzerinde korkunç bir yansıması olur ve Avrupa'da bu tarikatların varlığı bir tartışma konusu haline gelir. XIII. yüzyıl boyunca durum daha da kötüye gider; 1260 ile 1270 arasında Sultan Baybars tarafından gerçekleştirilen fetihlerle Hıristiyan krallığı kıyı boyunca ince bir şerit haline gelir ve geriye kalan son Hıristiyan kalesi olan Akka şehri de 1291'de kaybedilir. Haçlı Seferlerinin sona ermesiyle bu özel dinsel tarikatlar için önü alınamaz bir çöküş dönemi başlar: Tapınak Şövalyeleri Fransa Kralı Güzel Philippe tarafından yargılanır ve bu tarikat 1312'de lağvedilirken, diğer dinsel-askeri tarikatlar misyonlarını değişen tarihi gerçeklere uyarlayarak hayatta kalmayı başarır.

Son Şanlı Dönem

Dinsel-askeri tarikatlar, Kutsal Topraklara yapılan Haçlı Seferlerine ve İber yarımadasında Müslüman rakiplere karşı yürütülen mücadelelere de ilham olan, Hıristiyanlığın silahla korunması amacından doğar. Bu ideal-ler bu tarikatların gelişiminde etkili olurken, çöküş dönemleri de Haçlı Seferleri politikası kriz dönemine girince başlar. 1170 yılına doğru uluslararüstü, devasa bir kuruluş haline gelen Tapınak Şövalyeleri tarikatı, Sicilya'dan İskoçya'ya, Portekiz'den Ermeni bölgesine kadar uzanan bir bölgede yüzlerce kurum içerir. Tarikatın başkanı olan Büyük Üstat, üyeler tarafından kullanılan belli başlı dilleri tanımak zorundadır. Bu tarikat, Haçlı Seferlerini destekleme amaçlı bir tür çokuluslu şirket gibidir: Batıda tarikata ait sayısız çiftlikte, genelde savaş masraflarını karşılamak üzere Doğuya gönderilecek olan paraya çevrilecek kaynaklar üretilir. Hospitalier tarikatından da destek alan Tapınak tarikatı, Hıristiyanların Kutsal Topraklardaki askeri düzeninin temel bir unsurunu oluşturur. Tapınak Şövalyeleri, modern çağdaki ordulara özgü yöntemlerle düzenlenmiş ilk askeri teşkilat örneğini oluşturur: Seküler şövalyelerin mücadeleleri bireysel cesareti ve girişimi temel aldığından, bu durum bazen askeri bir-

Haçlı Seferlerini destekleyen "çokuluslu" bir şirket

liklerin içinde karmaşaya yol açar, hâlbuki Tapınak Şövalyeleri çok katı bir disipline tâbidir ve koordinasyon konusunda çok yeteneklidir; papalık belgelerinde cesaretleri ve fedakârlıkları yüceltilirken, İslami kaynaklarda bu savaşçıların düşman birlikleri üzerindeki güçlü etkisinden söz edilir.

Kutsal Topraklardaki seferler sırasında geliştirdikleri aracılık yetenekleri sayesinde o dönemin toplumunda kendilerine duyulan güvenden dolayı Tapınak Şövalyeleri Avrupa krallıkları ve papalık tarafından sık sık zorlu diplomatik misyonlarda da kullanılır. Üstün askeri niteliklerinin yanı sıra, tarikat aynı zamanda dinsel ve ruhani açıdan da büyük itibar sahibidir: Üyelerine hakiki kutsal emanetleri tartışmasız olarak tespit etme yetkisi tanınır ve Kudüs'te muhafaza edilen Çarmıh tahtasını içeren değerli mahfaza geçit töreniyle dolaştırıldığında, onu kollama görevi ve onuru bir Tapınak Şövalyesi ile bir Hospitalier Şövalyesine verilir. En azından idealler düzeyinde ortak bir amaca hizmet veren bu iki işlevin bir arada yer alması, tarikatı finansal açıdan bazı yetenekler geliştirmeye iter. Avrupalı krallar kendi ülkelerinin iç politikasıyla bağlantılı amaçlarla onlardan yararlanırlar, örneğin Tapınak tarikatının Paris'teki merkezi, Fransa Krallığının hazinesi haline gelir. Tapınak Şövalyelerinin maddi açıdan yaşadığı büyük gelişme ve Hıristiyan toplumu içerisinde kendilerine gösterilen itibar sonucunda bu tarikatın temel aldığı hassas dengeler bozulmaya başlanır; kaynaklarda anlatılan Tapınak Şövalyelerinin şanlı ve gururlu imajı, Hıristiyanlığın hizmetinde yerine getirdiği üst düzey misyondan dolayı duydukları onur, Bernard de Clarivaux'nun kendi döneminde Batıya bu projeyi kabul ettirmek için sunduğu portreden, yani sadece günahlarından arınmak için mücadele eden, mütevazı ve üstü başı yırtık savaşçı imajından çok farklıdır.

Tapınak Şövalyelerinin imajı

Birleşme Tezi ve Kutsal Topraklardaki Krallığın Sonu

XII. yüzyılın büyük bölümünde Kudüs Krallığı, kendisine komşu olan küçük Müslüman emirlikleriyle ittifak kurduğu için hayatta kalmayı başarır, ancak 1187'de Sultan Selahaddin (1138-1193) Müslüman birliklerini tek bir yapı altında bir araya getirdikten sonra, Hıristiyanların bu zayıf krallığını kuşatır ve Hıttin yakınlarında onları ağır bir yenilgiye uğratır. Kutsal şehir fethedilir, Kutsal Mezar Müslümanların eline geçer ve kısa sürede bu durumun bir daha kolay kolay tersine çevrilemeyeceği anlaşılır. Bu yenilgi askeri tarikatlar için çöküşün başlangıcı anlamına gelir: Selahaddin birçok şövalyenin başını kestirir ve birçok kaleyle çok miktarda

mülk Müslümanların eline geçer. Tapınak ve Hospitalier tarikatları da, Töton tarikatı da, kutsal mekânları savunmaları için Hıristiyan toplumu tarafından toplanan sadakalar sayesinde büyümüştür; bu tarikatların üstlendiği misyonların apaçık bir şekilde başarısızlığa uğradığı anlaşılınca, Batı zengin imtiyazlara sahip bu devasa kurumların var olması için bir sebep kalıp kalmadığını kendi kendine sormaya başlar. XIII. yüzyıl başlarında Töton tarikatının Büyük Üstadı Herman von Salza (y. 1209-1239), Tapınak ve Hospitalier şövalyelerinin öncelikli konumlarından dolayı, kendi tarikatının Kutsal Topraklarda yeterince önemli bir rol oynayamayacağını anlar ve Hıristiyan inancını savunma görevinin, Hıristiyan olmayan halklarla komşu olan Avrupa kıtasında da yerine getirilebileceğine karar verir. Herman, Macar Kralı II. Andreas'ın (y. 1176-1235, 👑 > 1205) krallığın Kumanların tehdidi altında olan sınırlarını korumak için askeri yardım isteğini kabul eder; bu tercih, yani siyasi fetihlerle birlikte Avrupa'nın doğusuna doğru yayılmakta olan Hıristiyanlığın silahlarla savunulması, diğer askeri tarikatlarınkinden farklı, yepyeni bir yola girilmesi anlamına gelir ve Töton tarikatını kısa süre içinde Tapınak ve Hospitalier tarikatlarına yöneltilecek olan başarısızlık suçlamalarından koruyacaktır.

Akka

1260'lı yıllarda Sultan Baybars (1223-1277) tarafından yürütülen fetihler, Suriye-Filistin bölgesindeki Haçlı Krallığının, başkent Akka olmak üzere, kıyı boyunca uzanan ince bir toprak şeridi haline getirir; Kutsal Topraklardaki Hıristiyan varlığının son kalesi olan başkent de 1291'de kaybedilince Tapınak Şövalyeleri ve diğer askeri tarikatlar, insan ve mülk kayıplarının yanı sıra moral açısından da çok ağır bir darbe alır: Her ne kadar Tapınak tarikatının Büyük Üstadı Guillaume de Beaujeu (1233-1291) Akka'yı savunmaya çalışırken büyük bir cesaret örneği gösterirken ölse de ve alevler içindeki şehri son terk edenler Tapınak Şövalyeleri olsa da, nihai yenilgi bu tarikatların Batının gözünde çok zor bir duruma düşmesine neden olur.

Tapınak ve Hospitalier tarikatları Doğudaki yeni merkezlerini, uzun süreden beri önemli bir konuma sahip oldukları, hatta kısa bir süre boyunca yönetimlerinde olan Kıbrıs'a taşır. Kudüs Krallığının sona ermesi üzerine Papa IV. Nicholas'ın da (y. 1230-1292, ♔ > 1288) desteklediği reform planları yeniden rağbet görmeye başlar. Tapınak ve Hospitalier tarikatlarının daha etkili tek bir kurum şeklinde birleştirilmesi fikri uzun bir zamandan beri düşünülmekteydi. V. Clemens (1260-1314, ♔ > 1305) ile bu düşünce daha da geliştirilir ve 1305 yılında Tapınak ile Hospitalier tarikatlarının önderlerine bu birleşme tezi konusunda görüşlerini bildirme emri verilir. Hospitalier tarikatının Büyük Üstadı Foul-

Birleşme tezi

ques de Villaret (?-1327) bu öneriye olabilir gözüyle bakarken, Tapınak Şövalyelerinin Büyük Üstadı, Akka'nın düşüşünden hemen sonra seçilen keşiş Jacques de Molay (1243-1314) bu fikre tamamıyla karşıdır. De Molay'e göre, birleşme manevrasının Fransa Krallığının etkisi altında yürütülme tehlikesi söz konusudur, çünkü Avrupa'da dönemin en güçlü monarşisi olan Fransa, birleştirilmiş tarikatı kontrolü altına alıp kendi siyasi amaçları için kullanmayı planlamaktadır. 1306'nın sonunda her iki büyük üstat, bu meseleyi tartışmak üzere papa tarafından davet edilir; Villaret Rodos Adası yakınlarında bazı askeri operasyonlarla meşgul olduğu için yolculuğunu ertelemek zorunda kalır, Jacques de Molay ise 1307 başlarında Fransa'ya ayak basarak o sıralarda geçici olarak Poitiers'de bulunan Roma *Curia* meclisine katılır.

Tapınak Şövalyelerinin Yargılanması ve Askeri Tarikatların Sonu

13 Ekim 1307'de, Fransa'da bulunan Tapınak Şövalyelerinin hepsi, onları sapkınlıkla ve dine karşı başka ciddi suçlar işlemekle suçlayan Güzel IV. Philippe'in (1268-1314, > 1285) gizli ve yasadışı bir emri üzerine tutuklanır; bir dalavere sonucu krallığın Engizisyon mahkemelerinin desteğini almayı başaran kral, Tapınak tarikatının mal ve mülklerine el koyar, tutukluları işkenceye tâbi tutarak elde ettiği yüzlerce itiraf belgesini de sapkınlığın kanıtı olarak papaya sunar. Tapınak Şövalyeleri asıl misyonları olan inancın savunulmasına ihanet etmekle, Hıristiyanlık karşıtı kültlerle ve din karşıtı uygulamalarda yer almakla suçlanır. IV. Philippe'in VIII. Bonifacius'a (y. 1235-1303, > 1294) karşı yürüttüğü siyasal mücadelede hizmetlerinden yararlandığı hukukçu Guillaume de Nogaret (y. 1260-1313) tarafından hazırlanan iddianameye göre, Tapınak Şövalyeleri tarikata kabul töreninde İsa'nın varlığını inkâr etmek, haçın üzerine tükürmek, yakışıksız bir şekilde öpüşmek ve tarikat üyeleri arasında eşcinsellik ilişkilerini kabul etmek zorundadır. Bu suçlamalara ayin sırasında kutsanacak ekmeği kutsamamak ve erkek başı şeklindeki tuhaf bir puta tapmak gibi başka hatalı davranışlarla ilgili suçlamalar eklenir.

Tapınak'taki casuslar

Daha yakın zamanlarda yürütülmüş araştırmalarda, Nogaret'nin suçlamalarının etkili olmasına, yıllardan beri Tapınak tarikatına casus sokma stratejisinin neden olduğu anlaşılmıştır; zaten tarikatın özel kabul töreninin amacı, yeni üyeleri Müslüman düşmanların ellerine geçtikleri takdirde maruz kalacakları şiddete tâbi tutarak onları şoka uğratmaktır, çünkü esir alınan tarikat üyelerinin ölümle tehdit edilerek İsa'nın varlığını inkâr etmeye ve haç üzerine tükürmeye zorlandığı

bilinir. Bu uygulamalara, acemi üyeleri küçük düşürmek ve üstlerine saygılı davranması gerektiğini anlatmak için üstlerinin kıçını öpme âdeti gibi kaba ve şakacı unsurlar ve çok nadir durumlar dışında, yerine getirilmeyen, tarikat üyeleriyle cinsel ilişkiye girme taahhüdü de dahildir. Her ne kadar tamamıyla bir mizansenden oluşsa da, Tapınak tarikatının bu askeri ritüelinin Hıristiyan inancına hakaret niteliğinde olduğu açıktır; bu durum gerçekleri çarpıtma amacıyla ustalıklı bir şekilde kullanılır ve işkence altında elde edilen itiraflar sapkınlık itirafı olarak sunulur. Ancak V. Clemens, yasadışı bir şekilde başlatılmış olan bu sürece karşı çıkar, çünkü Tapınak Şövalyeleri ancak papa tarafından yargılanabilir ve Fransa Kralı gibi seküler otoritelerden tamamıyla bağımsızdır; böylelikle yargılama süreci uzadıkça uzar ve neredeyse beş yıl sonra, 1312'de toplanan Vienne Konsilinde Tapınak tarikatı lağvedilir. 18 Mart 1318'de, papanın iradesine karşı alınan keyfi bir kararla, Güzel Philippe Jacques de Molay'ı ve Normandiya bölgesinin lideri Geoffrey de Charny'yi (y. 1260-1314) yakılarak ölmeye mahkûm eder.

2001'de Vatikan'ın gizli arşivinde, V. Clemens'in Tapınak tarikatının Chinon'daki kraliyet sarayında tutuklu olan liderleri hakkında yürüttüğü soruşturma ile ilgili özgün bir parşömen keşfedilmiştir; bu soruşturma sonucunda papa Tapınak Şövalyelerinin sapkınlık suçundan beraat etmesi gerektiği kararına vararak, onları yeniden Katolik cemaate dahil eder. Bu belge tarihçilerin uzun zamandan beri şüphelendiği bir durumu, yani Tapınak tarikatının lağvedilmesinin Fransa Krallığının, o dönemde çok zayıf olan ve zorla Avignon'da tutulan papalık üzerinde uyguladığı şantajın sonucu olduğunu teyit etmektedir. Çeşitli tarihçilere göre, bu yargılama manevrası aslında Hospitalier tarikatına da yönelikti, çünkü Fransa iflas etmek üzereydi ve kral bu şekilde ikinci büyük askeri tarikatın da mal ve mülklerine el koymuş olacaktı; ancak hem Villaret'nin yakalanamaması hem de Hospitalier üyelerinin yargılama sırasında sergilediği temkinli tutum, kurtuluşları açısından belirleyici öneme sahiptir. 1312'de V. Clemens, Tapınak tarikatından alınan ve kral tarafından henüz heba edilmemiş olan mal ve mülklerin bir kısmının Hospitalier tarikatına aktarılmasını ve Haçlı Seferlerini desteklemek amacıyla kullanılmaya devam edilmesini sağlar.

V. Clemens'in yürüttüğü soruşturma

Haçlı Seferleri çağının sona ermesiyle Hospitalier tarikatı daha küçük boyutlarda da olsa var olmaya devam eder ve hastalara yardım idealinin, belli tarihsel bağlamlardan bağımsız olarak evrensel bir değer olması sayesinde Hıristiyan toplumunun saygısını kazanır. Merkezinin 1530'da Malta'ya taşınmasıyla tarikatın adı, bugün de geçerli olmaya devam eden Malta Egemen Askeri Tarikatı şeklinde değişir. Portekiz'de Kral

Dionysius'un (1261-1325) emriyle Tapınak tarikatının külleri üzerine kraliyetin müttefiki olan İsa Askeri Tarikatı kurulur; Aziz Lazarus ile Kutsal Mezar tarikatları 1489'da VIII. Innocentius (1432-1492, ♔ > 1484) tarafından birleştirilir, Töton Şövalyeleri de, Fransız Devrimi sırasında ortadan kaldırılmalarına engel olan Habsburg Hanedanı sayesinde günümüzde bile Doğu Avrupa'da ve Alto Adige'de varlığını sürdürmektedir.

Bkz. *Haçlı Seferleri ve Doğu Latin İmparatorluğu, s. 30*

VIII. Bonifacius ve Kilisenin Üstünlüğü

Errico Cuozzo

Çok kısa süren bir kardinaller toplantısı sonucunda, 1295'in başlarında papa seçilen VIII. Bonifacius güçlü bir karaktere sahiptir, ama diplomasiye ve aracılık yapmaya pek yatkın değildir. Hem imparatorla hem de Fransa ve İngiltere krallarıyla ilişkilerinde uluslararası politika alanındaki konumunu büyük bir coşkuyla savunur. Papalığın plenitudo potestatis *üstünlüğünü temel alan politikası, büyük önem taşıyan bazı emirnameler şeklinde kendini gösterir ve* Unam sanctam*'ın yayınlanmasıyla zirveye ulaşır. Bu belgeyle papa Kilisenin kutsallığına ve ilahi temeline tam inancını ilan eder ve dünyevi ya da ruhani, iktidar açısından tüm mercilere üstün olduğunu belirtir.*

Geleceğin Papa VIII. Bonifacius'u, Benedetto Caetani

Anagni'de, Campagna'nın alt aristokrasisine ait bir aileye doğan Benedetto Caetani (y. 1235-1303, ♔ > 1294) 1294'ün sonunda Napoli'de düzenlenen ve çok kısa süren bir kardinaller toplantısı sonucunda, 1295'in başında VIII. Bonifacius adıyla papa olur ve 11 Ekim 1303'teki ölümüne kadar yönetim faaliyetlerini büyük bir enerjiyle yürütür.

Güçlü bir karaktere sahip olan Bonifacius, diplomasiye ve aracılık yapmaya pek yatkın değildir, konumunu büyük, hatta bazen aşırı bir coşku ve şiddetle savunur ve dostlarıyla düşmanlarını kesin bir şekilde birbirinden ayırt eder. Roma Kilisesinin artan şanının kendi ününe yansıyacağı bilincinde olup, "Rönesans habercisi" bir ruhla Kilise Devletinde, İtalya'da ve Avrupa'da çeşitli iddialı programlar yürütür ve *Curia* meclisinin hazinesini daha önce hiç görmedikleri ve bundan sonraki Avignon döneminde başa çıkamayacakları bir yüke maruz bırakır. Friedrich Baethgen (1890-1972) gibi bazı araştırmacılar, çağdaşlarından çoğunun (örneğin Dante Alighieri'nin) ona beslediği kin ve nefreti Bonifacius'un mali politikasına bağlamıştır.

Bonifacius hukuk eğitimi aldıktan sonra otuz yıl kadar Roma *Curia* meclisinde hizmet verir ve en iyi din hukukçusu haline gelir. Papalık elçisi Kardinal Simon de Brie, yani Papa IV. Martinus'la (1210-1285, ♔ > 1281) Paris'e, Ottobono Fieschi, yani Papa V. Adrianus'la (?-1276, ♔ > 1276) İngiltere'ye giden heyetlerde yer alır. Fransa'dayken Haçlı Seferleri için aşar vergisinin toplanması gibi son derece hassas bir sürece nezaret eder. Ardından III. Nicholas'ın (1210-1280, ♔ > 1277) kendisini görevlendirmesi üzerine Rudolf von Habsburg (1218-1291) ile Charles d'Anjou (1226-1285, 1266-1281 arası Sicilya kralı, 1266'dan itibaren Napoli kralı) arasındaki anlaşma sürecini yürütür. 1281'de IV. Martinus tarafından kardinalliğe atanan Bonifacius böylece Sicilya Vesperleri Savaşından sonra Sicilya'da gelişen ciddi durum hakkında şahsen bilgi sahibi olma fırsatını yakalar. Bu sayede elde ettiği değerli deneyim, papa seçildiği zaman, Anjou Hanedanının lehine olacak şekilde Roma'ya boyun eğdirilmesi amacını faaliyetlerinin merkezine taşır. Haziran 1295'te II. Jaime d'Aragon (y. 1267-1327) ile II. Charles d'Anjou (1252-1309, 1285'ten itibaren Napoli kralı) arasında bir anlaşmanın imzalanmasını destekler. Ancak hemen sonrasında kral ilan edilen III. Federico d'Aragon'u (1272-1337, 1296'dan itibaren Trinacria kralı) ve adanın kesin olarak Napoli Krallığından kopuşunu kabullenmek zorunda kalır. Caltabellotta Barışı (1302), papaya rağmen Anjou Hanedanının adayı kaybettiğini teyit eder.

Hukuk eğitimi

Papa ve Uluslararası Siyaset

Sicilya meselesinin yanı sıra, Bonifacius uluslararası siyaset alanında iki meseleyle daha yakından ilgilenir; bunlar papalığın imparatorla ve Fransa ile İngiltere krallarıyla ilişkileridir.

Bonifacius 1295'te İmparator Adolf von Nassau'ya (y. 1250-1298, ♔ > 1292) sert bir uyarı göndererek onu Fransa Kralıyla savaşmaktan mene-

der ve şövalye olarak İngiltere Kralının hizmetine girdiği için onu kınar. 1298'de imparator tahttan indirildiği zaman Bonifacius, kendisinin onayı alınmadığı için hukuki açıdan keyfi bulduğu bu girişimi yine de onaylar. Hatta papalığın sahip olduğu gücün bilinciyle bir tür "*translatio imperii*" [egemenliğin aktarımı] gerçekleştirip, Fransa Kralının kardeşi Charles de Valois'yı (1270-1325) imparator ilan etmeyi uygun bulduğu anlaşılır.

Bonifacius, papanın "*plenitudo potestatis*" [papalık yetkisi] üstünlüğünü temel alan benzer bir tutumu Fransa Kralı Güzel IV. Philippe (1268-1314, ♛ > 1285) ve İngiltere Kralı I. Edward'a da (1239-1307, ♛ > 1272) gösterir. İki kral arasındaki çatışmalar papa tarafından istenilen Haçlı Seferinin gerçekleşmesini imkânsız kıldığı gibi, onları bu sefer için gerekli olan kaynakların sağlanması için din adamları dahil yurttaşların tamamını vergiye tâbi tutmaya zorlar. Canterbury Başpiskoposu kralın ruhban sınıfını vergiye tâbi tutma hakkını açıkça reddedip papaya başvurduğunda, Roma'yla ihtilaf baş gösterir. Fransa'daki ruhban sınıfından da aynı şikâyetleri alan papa, 24 Şubat 1296'da *Clericis laicos* [Ruhban Sınıfına Düşman Olan Seküler İnsanlar] adı altında bir genelge yayınlayarak din adamlarının papalığın izni olmadan seküler yetkililere herhangi bir vergi ödemesini, seküler yetkililerin de din adamlarından vergi toplanmasını yasaklar ve ödeyecek veya toplayacak olanları aforoz etmekle tehdit eder; bunun yanı sıra, sivil yetkililerin Kilisenin mal ve mülklerine el koymasını da yasaklar.

Krallarla ihtilaf

Bonifacius'un bu ferman yoluyla Avrupalı krallarla ilişkilerini tamamıyla koparmayı istememiş olması muhtemeldir, ancak bu fermanın sonuçlarını tam olarak hesaplayamadığı da aşikârdır. Ruhban sınıfının vergilendirilmesini yasaklayıp her bir vergi durumunda papanın onayını şart koştuğu anda vergi toplamanın meşruiyetini eleştirme hakkını üstlenmiş, dolayısıyla kralların mali yetkisine zarar vermiş olur.

Canterbury Başpiskoposu aynı yılın temmuz ayında Kral I. Edward'ı aforoz eder. Fransa Kralı bu olaya sertçe tepki verir ve ağustos ayında çeşitli ürünlerin krallıktan ihraç edilmesini ve yabancıların Fransa'da yaşayıp ticari faaliyetler yürütmesini yasaklar. Bu şekilde "büyük Toscana bankaları yoluyla Fransa'daki kiliselerden papalığa para ve vergi aktarma sistemine" darbe indirmiş olur ve Toscana bankaları papaya endişelerini bildirir (Eugenio Duprè Theseider, "Bonifacio VIII" [VIII. Bonifacius], *Enciclopedia dei Papi* [Papalar Ansiklopedisi] içinde, 2000). Papa da 20 Eylül 1296'da Fransa Kralına karşı kaleme aldığı eleştiri yazılarının ilki olan *Ineffabilis amoris*'i [Anlatılamaz Bir Sevgi] yayımlar. Bu yazıyla Fransa Kralıyla ilişkilerini koparmaz, ama Kilisenin özgürlüğünü ve Kiliseye yöneltilen her türlü saldırının Tanrı'ya saldırı anlamına geldiğini sert bir şekilde dile getirir.

Unam sanctam Fermanı

Bonifacius'un Fransa'da *Clericis laicos*a cevaben yazılan eleştiri yazıları hakkında bilgi sahibi olup olmadığını bilmiyoruz. Kesin olarak bildiğimiz tek şey, birkaç ay sonra Kral Philippe'e fermanının bir tür hakiki yorumunu gönderdiği ve o fermanda ifade ettiği düşüncenin yanlış anlaşıldığını öne sürdüğüdür. Bonifacius bunun hemen sonrasında Fransa ile İngiltere kralları arasında devam eden ihtilafta –IV. Innocentius'un (y. 1200-1254, ♔ > 1243) Suebyalı II. Friedrich'le (1194-1250) olan ihtilafında– üstlendiği "*iudex omnium*" [herkesin hâkimi] rolüne benzer şekilde arabuluculuk yapmayı önerir; hiyerokrasi alanındaki düşüncelerini belirtir, ruhani iktidarı papalık yetkisiyle, dünyevi iktidarı da kendi arabulucu ve hâkim rolüyle özdeşleştirerek iki tarafı keskin bir kılıca sahip olduğunu ilan eder. Bonifacius'un her iki kral tarafından kabul edilen arabuluculuğu, Fransa Kralının lehine olduğu kesin olan "ebedi barış" konusunda anlaşmaya varılmasını sağlar. Böylece IV· Philippe ile çok sıcak ilişkiler geliştiren papa da Louis'yi aziz ilan eder (11 Ağustos 1297).

iudex omnium

1300 yılındaki *Jubileum* [günahların affedildiği özel yıl] Bonifacius için büyük bir mutluluk ve rahatlama dönemi anlamına gelir ve papa Hıristiyan Avrupa'nın arabulucusu konumunu nihai ve tartışmasız olarak üstlendiğine inanır. Ancak 1301'in sonlarında Fransa Kralı papanın dostu ve koruması altındaki Başkeşiş Bernard Saisset'i tutuklattığı zaman, Philippe'le papa arasındaki ilişkiler bir daha düzelmeyecek derecede bozulur. Bonifacius bu duruma, kendine özgü fevriliğiyle tepki vererek, tek bir günde (5 Aralık 1301) yayınladığı üç fermanla (*Nuper ex rationalibus causis* [Son Zamanlarda, Akılcı Nedenlerden Dolayı], *Ante promotionem nostram* [Papalığa Atandığımızdan Beri], *Ausculta fili* [Dinle, oğlum]) İngiliz Kralından farklı olarak, Fransa Kralına bahşettiği imtiyazları iptal eder, Fransa'nın içişlerine karışına niyetini ilan eder ve IV. Philippe'i bir Hıristiyan kralı olarak görevinin başına çağırır.

Bu fermanlar sonucunda ilişkiler kaçınılmaz olarak bozulur. Fransa Kralı, mükemmel danışmanlarının da yardımıyla, Avrupa'da, Fransa monarşisi lehine ve papalık aleyhine bir ortam yaratma amaçlı bir propaganda kampanyasını harekete geçirir. *Ausculta fili* adlı fermanı yok ettirir ve sahte bir özetini (*Scire te volumus* [Bilmenizi isteriz]) yayar, sonra da papaya gönderildiğini söylediği bir mektubun sahte metnini ilan eder; bu mektuba göre, papaya "dünyevi meselelerde hiç kimseye tâbi olmayacağımızı akılsız ekselanslarına bildiririz" demiştir. Sonra da siyasal-kurumsal nitelikte, büyük etki yaratacak çeşitli kararları hayata geçirir. Mart 1302'de

Papanın sapkınlıkla suçlanması

vekili Guillaume de Nogaret (y. 1260-1313), Louvre parkında toplanan asillerle üst düzey din adamlarının huzurunda, papayı sapkınlıkla suçlar ve onu yargılamak için bir konsilin toplanmasını ister. 10 Nisanda kral ilk defa Birleşmiş Devletler Parlamentosunu toplayarak Fransız baronlarla piskoposların kendisine boyun eğmesini sağlar.

Bu duruma cevaben Bonifacius da kendi konsilini toplar ve teolojik ve siyasal doktrininin en üst düzey örneği sayılan *Unam sanctam* [Tek Kutsal] adlı fermanı büyük olasılıkla 18 Kasımda okunur. Bonifacius bu fermanla Kilisenin kutsallığına ve ilahi temeline tam inancını ilan eder; papanın Kiliseyi temsil ettiğine olan inancı, yeryüzündeki bütün iktidarlardan üstün olduğu anlamına gelir. Ancak *plenitudo potestatis* ilkesini gururla savunmasının yanı sıra, papa aynı zamanda Kilisenin ikili doğası üzerine düşünceler yürütür: Kilise İsa'nın mistik bedenini temsil ettiğinden ilahidir, ancak dünyevi doğasından dolayı da beşeri alanda faaliyet göstermelidir. Bonifacius'un ortaya attığı yepyeni "mistik beden" kavramıyla, Hıristiyanlık-Kilise dualizmi aşılır ve siyasal insanın –Hıristiyan olduğu için– İsa'nın mistik bedeninin bir parçası olduğu öne sürülür.

İlişkilerin nihai olarak koptuğunun bilincinde olan Bonifacius, Fransa Kralının dünyevi meselelerde Avusturya İmparatorluğuna tâbi olduğunu öne sürerek, İmparator Albert'ten (y. 1255-1308, 👑 > 1303) destek ister.

IV. Philippe yine sert bir tepki gösterir. Philippe de Nogaret ile Romalı Colonna ailesinin sürgündeki üyeleri tarafından yine Louvre'da bir toplantı düzenlenerek, İtalya'ya ve doğrudan papaya karşı bir eylem gerçekleştirmeye karar verilir; bunun sonucunda 7 Eylül 1303'te Anagni'de, Sciarra Colonna üzerinde resmi papalık giysileri, elinde haç bulunan ama korumasız halde olan Bonifacius'a tokat atıp ona hakaret ederken, Nogaret onu korumak için araya girer. 18 Eylülde Bonifacius muhafızlar eşliğinde Roma'ya götürülür ve 11 Ekimde orada ölür.

Roma'ya dönüş

Kilisenin İktidarı

Bonifacius ortaçağda papalığın en önemli figürlerinden biridir; kendisine ve dünyevi ya da ruhani, iktidarı açısından bütün mercilere üstün olan Kilisenin lideri olarak yerine getirmesi gereken göreve inancı tamdır. Misyonunu tek bir amaçla, uzlaşma kabul etmeden yürüttüğü için çok tepki çeker, sapkın olduğuna dair ortaya atılan asılsız suçlamaların benzerlerine de hedef olur.

Büyük bir hukukçu olup, emirnamelerini *Liber Sextus* [Altıncı Kitap] adlı bir kitapta toplar ve hukukun kökeni konusundaki doktrinini ifade

ettiği *Sacrosancte* [Çok Kutsal] adlı fermanı giriş yazısı olarak kullanır. Ağırlıklı olarak teolojik veya siyasal olanları dahil, yazılarının büyük kısmına hâkim olan konu hukuktur. Bonifacius kendini "*iudex omnium*," yani herkesin ve her şeyin hâkimi olarak görür. Kilisenin özgürlüğü ve üstünlüğünün kabul edilmesi için yürüttüğü faaliyetlerin etkisi İtalya'da (Lucca, Pisa, Orvieto) ve Avrupa'da (Fransa, İngiltere, Macaristan, Polonya, Sicilya, Almanya) hissedilir. Ancak Bonifacius dünyanın değiştiğini ve farklı ülkelerden oluşan Avrupa'nın onun artık geçerliliğini kaybetmiş olan hiyerokratik doktrinini benimseyemeyeceğini fark etmez. Bonifacius'un bu doktrini öne sürerken sergilediği katılık, İtalya ile Avrupa'yı kriz durumuna sokmaktan, imparatorluğun sonunu hızlandırmaktan ve yeni Avrupa'da seküler ruhun ortaya çıkmasına neden olmaktan başka bir etkisi olmaz.

Bkz. *Filozof Dante, s. 421; Siyasal Düşünce, s. 573; İtalya ve Avrupa'da Tıp Okulları ve Hocaları, s. 641; İacopone da Todi ve Dinsel Şiir, s. 715; Dante Alighieri, s. 758; Francesco Petrarca, s. 772; İktidar Mekânları: Kaleler, Belediye Sarayları, s. 956*

Papalığın Avignon Dönemi

Anna Maria Voci

"Avignon esareti" terimiyle Kilisenin 1305-1376 arası dönemi kast edilir; bu dönemde papa ve Curia *meclisi Fransa'ya taşınır ve 1309 yılından itibaren Avignon'da ikamet eder. Her ne kadar o dönemde ve sonrasında bu 70 yıllık dönemden genelde "Avignon esareti" şeklinde söz edilip İsrail halkının Babilliler tarafından maruz bırakıldığı "esaret" ima edilirse de, V. Clemens dışındaki papaların hepsinin Fransa kralları karşısında özgürlüklerini büyük ölçüde muhafaza ettiği, ama başka krallara göre Fransa krallarının tarafını tuttukları ve* Curia *meclisinde Fransızların ağırlıklı olduğu tarihi bir gerçektir. Avignon dönemi her halükârda, papaların Roma dışında ikamet ediyor oluşundan değil de (böyle bir durum şehrin güvensizliğinden dolayı geçmişte de sık sık gerçekleşmişti), daha*

çok İtalya dışında geçirilen dönemin uzunluğundan dolayı papalık tarihinde sıradışı bir döneme tekabül eder.

İlk "Fransız" Papa: V. Clemens

Avignonlu papalar tarafından güdülen politikaların üç amacı vardır: Hıristiyanlık âleminin en üst düzey arabulucuları olarak Avrupa'da var olan veya yeni ortaya çıkan ihtilafları çözmek, bir Haçlı Seferi düzenlemek ve Kilisenin kaybedilen topraklarının geri alınması. Papaların din faaliyetleri, sapkınlıkla ve dinsel muhalefetle mücadeleyi, cemaat halinde yaşama zorunluluğu ve imtiyazların yasaklanması yoluyla dinsel tarikatların ve ruhban sınıfının reforma tâbi tutulmasını ve Hıristiyanlığın yayılmasını amaçlar. Papaların Avignon'da ikameti sırasında *Curia* meclisinin yönetim ve yargı organları (İdari Bölüm, Mahkeme, Temyiz Mahkemesi) reformlar yoluyla güçlendirilir ve her düzeydeki makam ve ayrıcalığın devralınmasıyla bu türden bütün uygulamalar *Curia* meclisinde toplanır; buna bağlı olarak da, büyüyen *Curia* meclisinin (idari, adli, litürjik ve kurum içi personel) işlemesi ve papalığın Avrupa çapındaki dinsel ve siyasal hedeflerinin gerçekleştirilmesi için gerekli olan kaynakları elde etmenin tek yolu olan vergilerde artış sağlanır.

VIII. Bonifacius (y. 1235-1303, ♔ > 1294), Sciarra Colonna (?-1329) ile Fransa Kralı Güzel IV. Philippe'in (1268-1314, ♔♔♔ > 1285) elçisi Guillaume de Nogaret'nin (y. 1260-1313) 7 Eylül 1303'te Anagni'de kendisine saldırmasından birkaç hafta sonra ölür. Bu suikast, papalıkla Fransa Krallığı arasındaki ihtilafın zirveye ulaştığı andır. Kısa bir süre boyunca papa olan XI. Benedictus (1240-1304, ♔ > 1303), Fransızların İtalya üzerinde giderek büyüyen etkisi karşısında Güzel Philippe'le kısmi de olsa barış sağlamaya çalışır, ama 7 Temmuz 1304'te Perugia'da ölür. Perugia'da düzenlenen ve on bir ay süren kardinaller toplantısı, Fransızların kardinallere uyguladığı ağır baskı sonucunda 5 Haziran 1305'te, o sıralarda Perugia'da değil de, Fransa'da bulunan Bordeaux Başpiskoposu Bertrand de Got'nun (1260-1314, ♔ > 1305) V. Clemens adıyla papa seçilmesiyle sonuçlanır. 14 Kasım 1305'te Güzel Philippe huzurunda papalık tacını giyen V. Clemens doğduğu Gaskonya'da bir süre kalır, 1309'dan itibaren de Kilisenin sadık vassalları olan Provence kontlarına (yani Napoli kralları olan Anjou Hanedanı) ve 1273'ten beri Kiliseye ait olan Venaissin kontluğuna yakınlığından dolayı seçilen Avignon şehrine geçer. V. Clemens papalığın asıl merkezinin Roma olduğuna inanır, ama farklı nedenlerden dolayı Fransa'da kalmaya karar verir: Bu nedenler arasında Fransa Kralını VIII. Bonifacius'u

Kutsal Mecliste çoğunluk

sapkınlık suçuyla yargılama amacından vazgeçirmek (ancak *post mortem* mahkûmiyetini zar zor engeller), Roma'nın bilindiği üzere yeterince güvenilir olmaması ve kendi sağlık durumu vardır. Dokuz Fransız kardinalini atayan V. Clemens, Fransızların uzun bir süre boyunca Kutsal Mecliste çoğunlukta olmasına neden olacak ve halefleri tarafından da sürdürülecek olan (VI. Clemens (1291-1352, ♔ > 1342) gibi bazı papalar kendi yeğen ve akrabalarını bile atayacaktır) uygulamayı başlatmış olur; Fransızların çoğunluğu, *Curia* meclisinin büyük kısmının İtalya'ya dönmeye karşı olmasına ve Fransa'daki kalışının uzamasına neden olacaktır. V. Clemens kültürlü bir insan ve başarılı bir hukukçu olmasına rağmen zayıf bir karaktere sahiptir ve Güzel IV. Philippe'in iradesine yeniden boyun eğerek Vienne Konsilinde (1311-1312), onur kırıcı uydurma suçlamalara konu olan Tapınak tarikatının şiddet ve zulüm yoluyla lağvedilmesi kararına onay vermek zorunda kalır. Alman Kralı VII. Heinrich'in (y. 1278-1313, 🜲 > 1308, 🜲 > 1312) Roma'ya düzenlediği seferi izleyen çalkantılar ve kendi hastalığı, papanın Avignon'da kalmaya devam etmesine neden olacaktır.

Uluslararası Siyasetin Merkezinde

V. Clemens Avignon'da Dominikenlere ait bir manastırda ikamet eder, haleflerinden altısı da bu şehirde kalmaya devam eder. İlk halefi olan ve Lyon'da düzenlenen uzun ve ihtilaflı bir kardinaller toplantısı sonucunda seçilen XXII. Johannes (y. 1245-1334, ♔ > 1316) Avignon piskoposudur ve Avignon'un piskoposluk konağını büyütür, tadilatını yaptırır ve buraya yerleşir. XXII. Johannes buyurgan, kararlı, enerjik, katı ve dindar bir karaktere sahiptir, parlak bir hukukçu ve idari açıdan bir dâhidir, ama Kilise politikası alanındaki hedeflerini gerçekleştirirken de acımasız, uzlaşmaz ve inatçı bir şekilde davranır. 1314'te Alman tahtı için Bavyeralı Ludwig (y. 1281-1347, 🜲 > 1314, 🜲 > 1328) ile Yakışıklı Friedrich von Habsburg (1286-1330) arasında ortaya çıkan ihtilaf döneminde XXII. Johannes, kralık seçimi üzerinde onay hakkı ile Guelf-Fransız egemenliği kurmak istediği İtalya'da imparatorluk vekilinin atanması hakkına sahip olduğunu iddia eder. Bu amaçla Ludwig'i destekler, ancak rakibini yenmeyi başaran Ludwig papanın iddia ettiği haklara itiraz eder ve papa 1324'te onu aforoz ederek imparatorluktan azleder. Ludwig bir konsil toplar ve XXII. Johannes'i, Fransiskenlere ve Minör Keşişlere karşı çıkarak İsa'yla Havarilerin mutlak yoksulluk meselesinde aldığı olumsuz tutumdan dolayı sapkınlıkla suçlar. *Imperium* [imparatorluk] ile *sacerdotium* [rahiplik] arasındaki bu son, şiddetli çatışma güçlü propaganda faaliyetleriyle desteklenir ve dönemin belli başlı aydınları da çatış-

Antipapa V. Nicholas

maya katılır. Ludwig 1327'de Roma'ya bir sefer düzenler ve burada Sciarra Colonna tarafından kendisine imparatorluk tacı takılır; sonra XXII. Johannes'i papalıktan azlederek V. Nicholas'ı (1260-1333, 1328-1330 arası antipapa) antipapa ilan eder, ancak V. Nicholas bundan birkaç yıl sonra, 1330'da Avignon'daki papaya boyun eğdiğini bildirir. Uzlaşmaz bir tavra sahip olan XXII. Johannes'in Alman tacı üzerindeki üstünlüğü konusunda ısrarcı olmasından dolayı bu ihtilaf papanın ölümüne kadar çözülmez ve Ren Nehrinin doğusundaki topraklarda Kilisenin itibar kaybetmesine ve ileride ciddi isyanların habercisi olan Konsilci faaliyetlerin pekişmesine neden olur. Hıristiyan âleminin en üst düzey seküler iktidarıyla yaşanan bu aşırı gerilim ortamında papalığın Avignon'da bulunması Kilise Devletinin herhangi bir yerine ve özellikle Roma'ya göre çok daha güvenli olması anlamına gelir. Ancak XXII. Johannes döneminde bile, papalar Avignon'da kalıcı olarak ikamet etmezler. Nitekim papalığının son yılında Johannes İtalya'ya dönmek ve *Curia* meclisini güvenli sayılmayan Roma'ya değil de en azından Bologna'ya taşımak için somut planlar yapmaya koyulur. Ancak bu projeye İtalya'da hem Guelfler hem de Ghibellinler karşı çıkar ve Johannes'in halefi XII. Benedictus (1280/1285-1342, ♔ > 1334) yakın bir zamanda İtalya'ya dönmenin mümkün olmayacağını anlayarak Avignon'daki piskoposluk konağını büyütür ve papalarla *Curia* meclisi makamlarına uygun, uzun süreli bir ikametgâh haline getirir.

Katı ve dindar bir kişiliğe sahip olan ve papa seçilmeden önce Sistersiyan tarikatına üye olan XII. Benedictus'un papalık döneminin başlıca faaliyeti hiç şüphesiz dinsel tarikatlar (Sistersiyanlar ve Benediktenler) arasında yürüttüğü reformlardır. Kısmen Fransa Kralı VI. Philippe'in (1293-1350, ♔ > 1328) karşı çıkmasından dolayı papalıkla Bavyeralı Ludwig arasındaki ihtilafa son vermeyi başaramaz, bundan dolayı da selefiyle ve haleflerinden VI. Clemens ve VI. Innocentius'la (?-1362-♔ > 1352) olduğu üzere, Fransiskenlerle ve Minör Keşişlerle ilişkileri sorunlu geçer.

Taşınma girişimi

Benedikten tarikatına üye olan halefi VI. Clemens mükemmel bir vaiz ve teologdur, ama karakteri cemaata rehberlik etmekten çok siyasetçi olmaya uygundur; enerjik, diplomatik ve cömert bir papadır ve sanat ve edebiyat alanında hamilik faaliyetleri yürütür. 1348'de Avignon'u Napoli Kraliçesi Jeanne d'Anjou'dan (1326-1382, 1343-1381 arası kraliçe) satın alır. Papalık sarayına yeni ve geniş bir bölüm ekletir. Avignon Sarayı da böylece şaşaalı ve kültürlü bir saray çevresine ve giderek gelişmekte olan bir yönetime uygun, edebiyat ve sanat çevrelerine de çekici gelebilecek, görkemli bir yapı haline gelir. VI. Clemens seleflerinden bazılarının başardığı arabuluculuk rolünde başarılı olmaz: Özellikle Fransa ile İngilte-

re arasında 1337'de patlak veren savaşı sona erdirmek için arabuluculuk yapına girişimi başarısızlığa uğrar. Bavyeralı Ludwig'le ihtilafı sürdüren VI. Clemens, 1346'da bir başka Alman olan, Lüksemburg Hanedanından IV. Karl'ın (1316-1378, ♚ > 1355) imparator seçilmesine destek verir, Bavyeralı Ludwig de ertesi yıl ölür. VI. Clemens, Roma'dan kaçan asillerin yardımıyla, birkaç ay önce bir darbeyle Roma şehir devletinin başına geçmiş olan Cola Di Rienzo'yu (y. 1313-1354) Aralık 1347'de şehirden uzaklaştırmayı başarır. Papa ayrıca VIII. Bonifacius tarafından 100 yıl olarak tespit edilen *Jubileum* [günahların affedildiği özel yıl] arası dönemleri 50 yıla indirir, dolayısıyla 1350'de ikinci *Jubileum* kutlanır.

Roma'ya Dönüş

VI. Innocentius, V. Urbanus (y. 1310-1370, ♚ > 1362) ve XI. Gregorius (1329-1378, ♚ > 1370) Avignon'daki sarayda ikamet ederler. VI. Innocentius katı, hasis ve reformcu bir kişiliğe sahiptir, ama kendi memleketinden olanları kayırmaktan çekinmez. Alman Kralı IV. Karl ile iyi ilişkiler geliştirir ve kral 1355'te Roma'ya indiği zaman kendi elçisinin elinden imparatorluk tacını giymesini sağlar. Karl'ın Almanya krallık seçiminin yöntemine düzen getirmek için yayınladığı, Altın Ferman adı verilen belgede (1356) papanın Alman kralına onay verme ve İtalya'da imparatorluk vekili atama hakkından söz edilmeyince sesini çıkarmaz. Yüz Yıl Savaşlarında (1337-1453) ise iki taraf arasında yürüttüğü arabuluculuk girişimleri sonucunda Brétigny Barışı (1360) imzalanır.

Fransa'daki kalışın bu kadar uzaması sonucu papalıkla Fransa arasında ister istemez yakın ilişkiler gelişir ve Fransa kralları *Curia* meclisinin orada kalmasını sağlamak için ne mümkünse yapar, ikametgâhının güvenliğinin yanı sıra, papalığın dünyevi ve ruhani hedeflerini yerine getirmek için zaman zaman ihtiyaç duyduğu siyasi desteği de sunarlar. Ancak papalığın doğal merkezi olan Roma'ya dönüş fikrinden hiçbir zaman vazgeçilmez. XXII. Johannes'in planının başarısızlığa uğramasından sonra, VI. Innocentius 1353'te Gil Albornoz'u (1310-1367) Papalık Devletinin son dönemlerde kaybedilen toprakları üzerinde yeniden hâkimiyet kurmakla görevlendirir. Albornoz'un 1357-1358 yılları arasında, geri kazanılan toprakların yönetimi için, üniter ve merkeziyetçi bir hukuk temeli sağlama amaçlı, Aegidius'un Anayasası adı verilen yasalar çıkararak yerine getirdiği bu görev tabii ki papaların, güvenliği daha sıkı sağlanmış Roma'ya dönüşü için hazırlık süreci anlamına gelir.

Papalık topraklarının geri alınması

Dönüşü ilk deneyen V. Urbanus olur. Papa olmadan önce Benedikten tarikatına üye olan, adil, iffetli, son derece sofu ve muhtemelen Avig-

non papalarının en iyisi ve bilimle üniversitelerin savunucusu olan V. Urbanus'un en büyük arzusu, Kiliseyi reforma tâbi tutmaktır. Roma'ya dönmek istemesinin nedenleri arasında, ruhani akımların ve İtalyan olmanın duygusunu ve hatırasını yansıtan ünlü aydınların (İsveçli Birgitta ve Francesco Petrarca) edebi eserlerinin etkisi vardır. Öte yandan 1360'lı yılların başında Roma'ya dönüş iradesinin somut hale gelmesinde uluslararası durumun da rolü büyüktür: Fransız monarşisinin, İngiltere'yle yaşanan ve o sıralarda on yıldan uzun bir süredir devam eden ihtilaf sonucunda zayıflamış olması, papalık üzerindeki baskının da hafiflemesine neden olur. Bu arada papalığın ikamet yeri olan Avignon da 1360 yılından itibaren, Brétigny Barışından sonra işlerine son verilen paralı askerlerden oluşan çetelerin saldırılarına uğramaya başlar, dolayısıyla o kadar güvenli ve korumalı bir yer olmaktan çıkar. Kardinallerin ve Fransa Kralının itirazlarına rağmen, V. Urbanus 30 Nisan 1367'de Avignon'dan ayrılır ve 16 Ekim 1367'de Roma'ya ulaşır. 18 Ekim 1369'da Doğu İmparatoru V. Yoannis Paleologos'u (1332-1391, 1341-1376 arası ve 1379) Katolik Kiliseye kabul etse de bu olay Batı ile Doğu Kiliselerinin birleşmesine neden olmaz.

Ancak Roma'daki sürekli kargaşa durumu, Perugia'daki isyan, Milano derebeyi Bernabò Visconti'nin (1323-1385) gösterdiği husumet ve Fransa ile İngiltere arasında yeniden patlak veren ihtilafta arabuluculuk yapma niyeti, V. Urbanus'u, Roma'da üç yıl bile kalmadan, yeniden Avignon'a dönmeye iter ve Eylül 1370'de Avignon'a ulaşır, ama kısa süre sonra, 19 Aralık 1370'de burada ölür.

Bunun yanı sıra, V. Urbanus'un açtığı bu yolda halefi XI. Gregorius da ilerlemeye karar verir. Mükemmel bir hukuk adamı, sofu ve iffetli bir insan olan XI. Gregorius da Fransa ile İngiltere arasındaki savaşa son vermeye çalışır, ama başaramaz. V. Urbanus'un Avignon'a dönüşü, İtalya'da Fransız papalığına karşı şiddetli bir husumetin doğmasına neden olmuştur. 1375'te Floransa liderliğinde Fransız papalığına karşı bir isyan baş gösterir ve XI. Gregorius bölünme olasılığıyla, yani Roma'ya dönmediği takdirde bir İtalyanın papalık görevine getirilmesiyle tehdit edilir. XI. Gregorius hem bu baskılar sonucunda hem de Caterina da Siena'nın (1347-1380) ısrarcı çağrılarından da cesaret alarak Avignon'dan ayrılmaya karar verir; 13 Eylül 1376'da şehirden ayrılır ve uzun, zorlu bir yolculuktan sonra, 17 Ocak 1377'de Roma'ya ulaşır. Bu arada Kardinal Robert de Geneve (1342-1394, 1378'den itibaren antipapa) liderliğindeki acımasız birlikler Orta ve Kuzey İtalya'daki isyanları kanlı bir şekilde bastırır. Ancak olayların gidişatı İtalyan halkının ultramonta-

Bölünme tehdidi

nizme* karşı tavır almasına neden olur ve bu tepkiler sonucunda XI. Gregorius'un halefi VI. Urbanus'un (y. 1318-1389, ♔ > 1378) papalığa seçilmesinden hemen sonraki yıl Batıda Büyük Bölünme gerçekleşecektir.

Bkz. *Büyük Bölünme, s. 60: Francesco Petrarca, s. 772: Papaların Şehirleri: Roma ve Avignon, s. 960*

Büyük Bölünme

Marcella Raiola

XIV ile XV. yüzyıllar arasında Kilise, bir taraftan artık anakronistik hale gelmiş evrensellik iddialarıyla gelişmekte olan "ulusal" monarşilere boyun eğerken, öte taraftan yoğun siyasal-diplomatik faaliyetler ve İncil'le uyumlu yoksulluk temelli bir renovatio *konusunda cömert, ama trajik çağrılar arasında gidip gelir. 1379 yılındaki büyük bölünme, Rönesans'a doğru giden yolda Avrupa'ya ve Kiliseye yayılacak olan derin ruhani ve kurumsal krizin işaretidir.*

Evrenselliğin Sonu

XII ve XIII. yüzyıllarda ulusal hâkimiyet kavramı, iktidarın evrenselliği kavramına göre çok daha fazla rağbet görmeye başlar. Sonraki yüzyıllarda bu eğilimin giderek artması, imparatorluk ve papalık gibi ekümenik iki kurumun aleyhine işler. VIII. Bonifacius'un (y. 1235-1303, ♔ > 1294) 1302'de yayınladığı, dünyevi iktidarın ruhani iktidara "doğal olarak" boyun eğmesi gerektiğini yeniden öne süren *Unam Sanctam* [Tek Kutsal] adlı fermandan sonra Güzel Philippe (1268-1314, ♔ > 1285) tarafından temsil edilen Fransız monarşisi ile ihtilaf öfke nöbetleri düzeyine ulaşır ve Anagni'de papaya karşı gerçekleştirilen saldırıdan sonra *Curia* meclisi-

* Katolik Kilisesi geleneğinde, papanın her sözünün kutsallığına inanan ve bütün Katoliklerin davranış ve düşüncelerini papalığınkiyle sınırlamaya çalışan hareket.

nin Provence'da bulunan Avignon'a taşınmasıyla sonuçlanır (1309). Avignon'a ilk yerleşen papa, V. Clemens (1260-1314, ♔ > 1305) olur. Papalığın Fransa'da kalış süresinden "Avignon esareti" şeklinde söz etmek bu olayı, neredeyse tutsak edilmiş olan papanın üzerindeki Fransız hamiliğinin uygunsuz ve zorunlu bir uzantısı olarak gören aydınların (ve özellikle Dante'nin) ileriye dönük siyasi görüşünü tasdik etmek ve desteklemek anlamına gelir.

"Avignon esareti"

Avignon dönemindeki papaların hepsi gerçekten de Fransızdır, ancak paradoksal olarak Kilise örgütlenmesi bu dönemde düzenlenir ve asil ailelerin ve yerel kilise kurumlarının elinden alınan yetkiler –örneğin piskopos veya manastırlara başkeşiş atama yetkisi– merkezde toplanır. Bu da, eskiden beri katedral meclislerine ve piskoposlara ait olan imtiyazları ellerinden almak anlamına gelir. O dönemde Avrupa'nın en işlevsel bürokratik-mali mekanizmasını oluşturan Kilise İdari İşleri ve mali işlerden sorumlu *Camera apostolica*, verilen unvanları onaylamak veya bürokratik, yani örgüt içi makamların satışını düzenlemek için devasa miktarda belge üretir (ve işe çok miktarda noter, kâtip ve sekreter alınmasını gerektirir).

Yoksulluk Hareketlerinin Bastırılması ve Büyük Bölünmenin Başlangıcı

Papalığın Avignon'da yürüttüğü yoğun siyasal-diplomatik faaliyetler, Kilise içerisinde önceki dönemlerde yürütülmeye başlanan ve kültür alanının ileri gelenleri (Dante, Coluccio Salutati) ve Hıristiyan âleminin belli başlı figürleri (Caterina da Siena) tarafından coşkuyla desteklenen ruhani yenilenme örneklerini marjinal hale getirir. İncil'de tavsiye edilen yoksulluğa dönüşü temel alan hareketler ağır darbeler alır. 1260 yılında Gherardo Segarelli (?-1300) tarafından kurulan *ordo Apostolorum* [Havariler tarikatı], Kilise tarafından sapkın ilan edilip sert bir biçimde baskı gören reformist hareketler arasında en sağlamı ve uzun ömürlüsüdür.

Kurucusunun ölümünden sonra tarikatın lideri olan ve selefi gibi, V. Clemens tarafından 1307'de yakılarak ölüme mahkûm edilen Keşiş Dolcino, sonradan efsanelere konu olacaktır. Hıristiyanlığın ilk döneminin yardımsever ruhunu Kiliseye kazandıracak olan özgürleştirici eylemleri harekete geçirme çağrısına hiç kuşkusuz papalığı, bu yeni yönelimin etkilerinin etrafa daha iyi yayılabileceği bir merkez olan Roma'ya geri götürme isteği eşlik eder. V. Urbanus (y. 1310-1370, ♔ > 1362) 1367'de Roma'ya dönmeyi dener, ama papalığı nihai olarak Roma'ya geri götürmeyi asıl başaran XI. Gregorius'tur (1329-1378, ♔ > 1370). XI. Gregorius öldüğünde Fransızların desteklediği,

Keşiş Dolcino ve yoksulluk ideali

dolayısıyla Fransızların şantajlarına boyun eğecek bir papanın seçileceğinden korkan Romalılar meydanlarda toplanıp "*Romano lo volemo o almanco italiano*!" [Onu ya Romalı ya da en azından İtalyan isteriz!] şeklinde tezahürat yapar. Değişken ve istikrarsız bir karaktere sahip olan Bari Başpiskoposu Bartolomeo Prignano (y. 1320-1389, ♔ > 1378) bu ortamda papa seçilir ve VI. Urbanus adını alır.

Ancak kardinaller meclisi, Kilise teşkilatının *universitas fidelium* [müminler topluluğu] iradesinin, tek hakiki ve "demokratik" icra organı ve teminatçısı olan piskoposlar meclisiyle özdeş olduğunu öne süren "Konsilci" teorilerden hareketle daha üst düzey yetkilere sahip olduğuna karar vererek sadece beş ay sonra papayı azleder. VII. Clemens adıyla papa seçilen Kardinal Robert de Geneve (1342-1394, 1378'den itibaren antipapa*) ise 1379'da Avignon'a döner. Böylece meşru olarak seçilmiş iki papa, birbirinden bağımsız iki merkez, iki *Curia* meclisi ve Hıristiyan cemaati için eşit otoriteye sahip iki ayrı referans noktası oluşmuş olur.

Papa ve antipapa

Bölünmenin Sonu ve Konsilcilik

Çift papalık seçimi sonucunda ortaya çıkan bu mantıksız durumu düzeltmek için başka dönemlerde hızla harekete geçilirdi, ama papalardan bazen birine, bazen diğerine destek veren Avrupa krallıklarının farklı siyasal ve ekonomik çıkarları bu süreci uzatır. Hatta Napoli Krallığında Kraliçe I. Jeanne (1326-1382, 1343-1381 arası kraliçe) VII. Clemens'i desteklerken, halkı VI. Urbanus'un tarafını tutar. Bölünme 1417'ye kadar sürer; papalardan biri öldüğünde yeni bir papa seçilir ve Kilisenin "bedenselliğini" eleştiren, hiyerarşinin talimatlarını göz önüne almayan ve İsa'yı örnek alan bir ruhaniliğin gelişmesini uman "sapkınlar"ın sert tepkisini çekmeye devam eder. Örneğin Hollanda'da doğup Kuzey Avrupa'nın tamamına yayılan *Devotio moderna* [Modern İbadet] adlı hareketin temel aldığı en önemli metin, Thomas a Kempis (y. 1380-1471) tarafından yazılan *De imitatione Christi* [İsa'nın Örnek Alınması] gibi anlamlı bir başlığı olan bir metindir.

Bölünmeye bağlı rezaletin giderek büyümesi, ahlaki ve siyasal karmaşanın giderek artması sonucunda 1409'da Pisa'da evrensel bir konsil toplanır ve her iki papa sapkın ve bölücü ilan edilerek, Milano Başpiskoposu V. Alexander (y. 1340-1410, ♔ > 1409) papa seçilir. Ancak bu konsilde alınan kararlar o sıralarda papa olan XII. Gregorius (y. 1325-1417, 1406-1415 arası papa) ve XIII. Benedictus (1329-1422,

Haec Sancta

* Var olan papanın papalığını kabul etmeyip kendini papa ilan eden kimse –ed.n.

1394-1417 arası Avignon'da antipapa) tarafından bağlayıcı sayılmaz, dolayısıyla papa sayısı üçe çıkmış olur. İleri gelen teologlarla Kilise hukukçularının konsilin kararlarını desteklemesi ve savunması, bu krize nihayet bir çözüm getirir. "Konsilci taraf"ın desteğiyle 1415'te Konstanz'ta toplanan Konsilci piskoposlar tarafından yayınlanan, *Haec Sancta Synodus* [Bu Kutsal Sinod] adlı belgeye göre, evrensel konsil doğrudan İsa tarafından yetkilendirilmiştir ve papa dahil, bütün "militan" müminler üzerinde yetki sahibidir. Geleceğin imparatoru, Alman Kralı Sigismund (1368-1437, ♔ > 1433) ile birlikte Konstanz Sinodunu düzenleyen XXIII. Johannes (y. 1370-1419, 1410-1415 arası antipapa) ve XIII. Benedictus papalık tahtından indirilir, XII. Gregorius ise kendiliğinden görevinden ayrılmaya karar verir. Birkaç gün süren kardinaller toplantısı sonucunda papalığa V. Martinus (1368-1431, ♔ > 1417) getirilir.

Execrabilis: Papa Kiliseyi Temsil Eder

Konsil elde ettiği bu kısa süreli üstünlük konumundan yararlanarak Kilisenin reformu konusunu da ele almak ister, ama bu alanda karşısına kardinaller meclisinin sınırları ve engelleri çıkar. 1417 tarihli *Frequens* [*Sık Sık*] emirnamesiyle beş yıl sonra bir konsil ve ondan yedi yıl sonra yeni bir konsil düzenlemekle görevlendirilen V. Martinus, özellikle imtiyazlar ve *patrimonium Petri* [Aziz Petrus'un Mirası] konusundaki yetkisinin azalması tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Basel Konsili gerçekleşirken, V. Martinus'un yerine geçen IV. Eugenius (1383-1447, ♔ > 1431) konsilin İtalya'ya taşınmasını emreder ve Yunan teolog ve piskoposların huzurunda Batı ile Doğu kiliselerinin birleşmesini planlar. Ancak Konsilci piskoposlar Bazel'den ayrılmayıp, bir süredir inzivaya çekilmiş olan Savoy Dükü VIII. Amedeo'yu (1383-1451, 1440'tan itibaren antipapa) V. Felix adıyla antipapa ilan ederler. Bu yeni bölünme bir önceki kadar önemli değildir, çünkü psikoposların kendileri bile reform amaçlı müdahaleler üzerinde ortak bir görüşe varamayıp Romalı papa V. Nicholas'ın (1397-1455) dayattığı kararlara boyun eğmek zorunda kalırlar. Kilise iktidarının tek elden yönetilmesini isteyen Avrupa krallıkları da dolaylı yoldan da olsa papalığın dikey yapıya dönüşünü teşvik ederler. Burada söz konusu olan, güçlü ailelerin ekonomik çıkarları ve itibarıdır; örneğin papa daha küçük imtiyaz sahiplerinin seçimini krallara devretseydi Kilise mülkleri vergiye tâbi tutulurdu. Dolayısıyla Avrupa monarşileri, Roma'da tek bir referans noktasının olmasını talep eder; bu gerekliliğin bilincinde olan papalık, Konsilci tezlere karşı kültürel saldırılar yürüterek ve 1460 tarihli *Execrabilis* [Alçakça] ferma-

Papalıkta dikey yapıya dönüş

nıyla, kardinaller meclisinin iddialarını resmen reddederek (II. Pius, 1405-1464, ♔ > 1458), teorik ve pratik düzeyde hâkimiyetini geri kazanır. Bu fermanla papanın Hıristiyan âleminin lideri olarak üstünlüğü tartışmasız bir şekilde yeniden öne sürülür ve konsil bir danışma organı konumuna indirgenir. Öte yandan bundan kısa süre sonra yaygın hale gelecek olan nepotizm* olgusu, papaların bireysel olarak hanedanlarını güçlendirecek ve kişisel güçlerini arttıracaktır (1471-1484 yılları arasında papa olan, Della Rovere ailesinden IV. Sixtus altı yeğenini veya akrabasını kardinalliğe atayarak, nepotizmi kurumsal hale getirir).

Bkz. *Papalığın Avignon Dönemi, s. 54; Papaların Şehirleri: Roma ve Avignon, s. 960*

Seçime Dayalı Monarşi ve Habsburg Hanedanı

Catia Di Girolamo

Habsburg Hanedanı imparatorluk tacını ilk olarak elde ettiği zaman Alman monarşisi çok eskilere dayanan ve yüzyıllar boyu kök salıp 1356 tarihli Altın Fermanla hukuki olarak tanımlanan seçme ilkesine dayanır. Sonuç olarak Habsburg Hanedanı imparatorluğun yönetimini bir süre elinde bulundurur. Ama bu tarihten sonraki bir buçuk yüzyılda Avusturya düklerinin –bir miktar direnişe rağmen– ağır ağır yürüttüğü toprak genişletme faaliyetleri, bağlam değiştiği zaman, imparatorluğun yönetimini daha sağlam bir şekilde yeniden ele geçirmelerine izin verecektir.

Alman Monarşisinde Seçme İlkesinin Nedenleri ve Sonuçları

Karolenj sonrası dönemde olduğu üzere, imparatorluk topraklarında seçime dayalı monarşi uygulaması geçerlidir; XIII. yüzyıla dayanan ve 1356

* Akraba kayırma –ed.n.

tarihli Altın Ferman ile resmiyet kazanan bu uygulamaya göre, Almanya Kralı ve *Sacrum Imperium* [Kutsal İmparatorluk] dört seküler üye (Ren Palatinate Kontu, Saksonya Dükü, Brandenburg'un Askeri Komutanı ve 1257'den itibaren Bohemya kralı) ile üç Kilise üyesinden (Trier, Mainz ve Köln başpiskoposları) oluşan bir seçmen kurulu tarafından seçilir.

İmparatorluk tarihinde bu anlamda rol oynayan çeşitli faktörler arasında, imparatorun Roma'daki papalık tarafından atanmasını feshedip bunu bir Germen süreci haline getirme iradesi vardır; ilk dönemlerde bazı itirazlarla da olsa, kendini kabul ettirme kapasitesi sergileyen bazı hanedanların (X ile XI. yüzyıllar arasında Saksonlar, XII. yüzyılın ilk yıllarına kadar Frankonlar, ardından da Suebyalılar) ortadan kalkmış olmasının da etkisi söz konusudur, ancak en belirleyici rolü, her iki imparatorluk bölgesinde de (Almanya ve İtalya) geçerli olan tikelcilik oynar. Bu olgu, İtalya'da şehir devletlerinin topraklarını yetki alanlarına dahil etme ve siyasal hâkimiyet kurma girişimlerine direnmek için kendi aralarında örgütlenme kabiliyetine sahip olan şehirlerin özerkliği şeklinde kendini gösterir; Almanya'da ise, imparatorluk bazen aristokrasinin bağımsızlığını azaltmaya, bazen de –örneğin İtalya seferlerinde– imtiyazlar ve muafiyetler yoluyla desteğini kazanmaya çalışır ve imparatorluk politikalarının bu dalgalanmaları sayesinde giderek güç kazanan Alman aristokrasisi özerklik arzusunu daha da güçlü bir şekilde gösterir.

Sonuç XIII. yüzyıldan itibaren açıklığa kavuşmaya başlar: İmparatorluk, zirvesinde hükümdarın bulunduğu dikey bir iktidar sistemi değil, üst düzey aristokratların toprakları temelinde fiili iktidar sahibi olduğu, imparatorların ise yargı veya siyasal etkiden çok ahlaki ve kurumsal birliği temsil ettiği, dualist bir sistemdir.

Kutuplararası denge

Bu sistemin kutupları arasındaki denge ile imparatorların kendi biçimsel üstün konumlarında sergiledikleri karakter aslında dönemin gerekliliklerine ve her şeyden önce, tarihleri imparatorluk tarihiyle kesişen Alman olmayan aktörlerin –papalık, İtalyan şehirleri, diğer Batılı monarşiler, Doğu Avrupa halkları, Bizans ve İslam âlemleri– farklı cephelerdeki dağılımına bağlıdır.

"Büyük Fetret Dönemi"nden I. Rudolf von Habsburg'a

Suebyalı IV. Konrad'ın (1228-1254, > 1237) ölümünden sonra başlayan sözde "büyük fetret dönemi" imparatorluk açısından tartışmasız çok hassas bir döneme işaret eder. 1254 ile 1273 yılları arasında başında bir kral olmayan Almanya, imparatorluğun sınır bölgelerinde toprakları olan ve özellikle taraftar toplarken, çeşitli prenslikler arasındaki dengeleri boz-

manın imkânsızlığına olan güvenden cesaret alan ikinci plan hanedanlardan oluşan adaylar arasında gelişen taht mücadelelerine sahne olur.

Fetret dönemine son veren Almanya Kralı ve *Rex Romanorum* [Romalıların Kralı] (atanmış imparator) olan Dördüncü Habsburg Kontu I. Rudolf'un (1218-1291) öncelikleri de başlangıçta rakiplerinkinden pek farklı değildir.

Rudolf'un üyesi olduğu ve adını Zürih yakınlarındaki Habichtsburg Kalesinden alan hanedana, tarihyazımında X. yüzyılda rastlanmaya başlanır ve bir sonraki yüzyılın ortalarında kontluk konumuna yükselir. İlk Habsburg kontları XII ile XIII. yüzyıllar arasında hâkimiyetlerini Zürih ile İsviçre'nin ve Alsace'ın komşu bölgelerine yaymaya uğraşırlar; ancak Habsburg Hanedanının asıl parlak dönemi, fetret döneminden önce ve sırasında topraklarını genişletmek ve Alman prensleri arasında öne çıkmak için Suebyalılara olan sadakatini temel alan Rudolf'la başlar.

Habsburg Hanedanı

Ancak Rudolf'un imparatorluk unvanını elde etmesi için önce IV. Innocentius (y. 1200-1254, ♔ > 1243) tarafından aforoz edilmesi ve X. Gregorius'a (y. 1210-1276, ♔ > 1271) boyun eğmesi gerekecektir; Gregorius da onu Kastilya Kralı X. Alphonsus'a (1221-1284, ♔♔♔ > 1252) tercih eder ve Kilise seçmenlerine destek vermeyi garantiler. Ama bu atamanın tabii ki bir bedeli vardır: Rudolf, Alman tacının İtalyan tacıyla birleştirilmesi ve Sicilya Krallığı üzerindeki iddiaları gibi, geçmişte papalıkla arasında ihtilaf olmasına neden olan amaçlarından vazgeçer. Rudolf imparatorluk makamına yükselip yükselmeyeceğini bir kenara bırakarak, üst düzey aristokratlar arasında alışılageldik olduğu şekliyle, fetret dönemi sırasında imparatorluğun elinden alınan toprakların geri alınması ve yerel barış antlaşmaları (*Landesfrieden*) sırasında doğan fırsatlardan yararlanarak kendini hanedanın topraklarını genişletmeye adar.

Rudolf bu açıdan çok önemli sonuçlar elde eder. İlk Avusturya devletinin kurucusu olan Babenberg Hanedanının çöküşünden ve fetret döneminin karışıklıklarından yararlanarak Avusturya, Steiermark, Karniyola ve Karintiya'yı işgal etmiş olan Bohemya Kralı II. Ottokar'a (y. 1233-1278) savaş açar; 1278'de elde ettiği Dürnkrut zaferinden sonra Bohemya tahtını Ottokar'ın oğlu II. Venceslav'a (1271-1305, ♔♔♔ > 1278) bırakır, ancak Avusturya'daki toprakları kendi oğulları Albert ile Rudolf'a devrederek hanedanın topraklarını genişletir. Rudolf buna benzer ama daha küçük kapsamlı ve daha kısa süreli başarıları Thüringen, Savoy ve Burgonya'da da elde eder.

I. Albert von Habsburg: İmparatorluk Tacının Kaybedilmesi ve Hanedanın Sorunlu Genişlemesi

Rudolf'un büyük oğlu Albert (y. 1255-1308, > 1298) doğrudan babasının yerini almaz; imparator ilan edilmesi için önce 1292'de seçmenler tarafından tercih edilip 1298'de tahttan indirilen Adolf von Nassau'yu (y. 1250-1298, > 1292) yenmesi gerekir. 1303'te imparator ilan edilir, ama unvanının VIII. Bonifacius (y. 1235-1303, > 1294) tarafından tanınması ancak imparatorluğun İtalya'daki yetkilerinin ciddi düzeyde sınırlanması sonucunda olur.

Albert'in imparatorluğu sonradan da çeşitli tepkilerle karşılaşır: Thüringen'de ve Almanya'nın başka bölgelerinde asillerin isyanlarını bastırmak zorunda kalır, ama haklarını ihlal ettiği yeğeni, Suebyalı Johann tarafından 1308 yılında öldürülür ve hanedan bir yüzyıldan uzun bir süre boyunca tahttan mahrum kalmış olur.

Otto döneminden beri imparatorluğa tâbi olan Bohemya Krallığı, Albert'in imparatorluğu döneminde, Habsburg Hanedanının genişleme sürecinin en sorunlu bölümlerinden birini oluşturur. Eskilerden kalma Premislid Hanedanı, 1306'da II. Venceslav'ın ölümüyle sona erince, Albert büyük oğlu Rudolf'u Venceslav'ın dul karısıyla evlendirerek Bohemya tacını elde etmesini sağlar. Ancak hem Rudolf'un hem de Albert'ın kısa süre içinde ölmesiyle, yeni imparator Lüksemburg Kontu VII. Heinrich (y. 1278-1313, > 1312) Bohemya tahtına kendi oğlu Johann'ı (1296-1346) atar. XIV. yüzyılın ikinci yarısında Bohemya Krallığında Germenleşme sürecine direniş gösterilmeye başlanır ve bu özerklik arzusu ne XV. yüzyılın ilk yarısında Habsburglar imparatorluğa yeniden hâkim olduğu zaman, ne de Bohemya kesin şekilde imparatorluğun mirasına dahil edildiğinde bastırılabilir.

Bohemya tahtının sahipleri

XIV. Yüzyılda Avusturya Dükleri

VII. Henry'nin ölümünden sonra Albert'in ikinci oğlu Friedrich von Habsburg (1286-1330), Avignon'daki papalıkla ve İtalya'daki Guelflerle sürdürdüğü mücadeleden zayıf düşmüş olan Bavyeralı IV. Ludwig'le (y. 1281-1347, 1314'ten itibaren Almanya kralı, > 1328) uzun süre savaşır.

İhtilaf Ludwig'in 1313'teki taç giyme töreninden önce, başlar ve 1322'de Friedrich'in yenilgiye uğramasına kadar devam eder. Bavyeralı Ludwig papalığa karşı yürüttüğü mücadeleden hemen önce rakibiyle uzlaşma sağlamak için, onu "imparatorluk ortağı" ilan eder, ama Friedrich bu ihtilaftan artık yorgun düşmüştür ve dikkatini daha çok Avusturya'daki topraklarına verir.

Bavyeralı Ludwig'le uzlaşmaya varmayan kişi ise, VII. Henry tarafından dük unvanı verilen ve Habsburg Hanedanının daha çalkantılı kollarından biri olan İsviçre kolunu oluşturan, Friedrich'in kardeşi I. Leopold'dur (y. 1290-1326).

Habsburgların XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İsviçre'de başlayan yayılma süreci 1291'de Schwyz, Uri ve Unterwalden kantonlarında tepkiyle karşılaşır ve Leopold 1315'te yenilgiye uğrar; IV. Ludwig tarafından bahşedilen özerklik sonucunda İsviçreli kanton birliği, Luzern (1332), Zürih (1351) ve Bern'in (1353) katılımıyla daha da güçlenir.

I. Albert'in çok sayıdaki çocuklarından dördüncüsü olan ve hanedan topraklarının tamamını miras alan II. Albert von Habsburg (y. 1298-1358) İsviçre'de oluşmakta olan ulusal birliğe engel olmaya çalışır; 1351 ile 1355 arasında yürüttüğü mücadelede bazı kantonları hâkimiyeti altına almayı başarır, ama mücadele burada son bulmaz ve Habsburgların –Albert'in oğulları döneminde– 1386 ve 1388'de uğradığı ağır yenilgiler, dağlı askerlerin ününün Avrupa'nın tamamına yayılmasına neden olur.

II. Albert'in üç oğlu vardır: IV. Rudolf (1339-1365), III. Albert (y. 1349-1395) ve III. Leopold (1351-1386). Onlar da hanedanın topraklarını genişletme sürecine katkıda bulunur.

1363'te Tirol'ün kontrolünü ele geçiren Rudolf, Lüksemburg ve Anjou Hanedanlarıyla, Habsburgların Bohemya ve Macaristan tahtlarının verasetine dahil olmasını sağlayan antlaşmalar imzalar; bu antlaşmalar yüzyılın sonundan itibaren meyvelerini vermeye başlar. Rudolf'un ölümünden sonra iki kardeşi dükalığı beraberce yönetmeye başlar ve zamanla aralarında ortaya çıkan ihtilaflar 1379'da Neuburg Antlaşmasıyla çözülür: Aşağı yukarı altmış yıllık bir süre boyunca Habsburg veraseti içerisinde merkezi Avusturya'da olan Albert'in koluyla Steiermark, Karintiya, Karniyola ve Tirol'e sahip olan –ve Leopold'un 1382'de Trieste'yi de dahil ettiği– Leopold'un kolu olmak üzere iki kol söz konusudur. Leopold'un ölümünden sonra Albert'in kolu kısa bir süreliğine krallık ve imparatorluk taçlarını ele geçirir (V. Albert döneminde, 1397-1439, > 1438), ama hemen ardından ortadan kalkar; 1440'tan itibaren Habsburg Hanedanının yüzyıllık devamlılığını sağlayan ise III. Friedrich (1415-1493, > 1440, > 1452) ile Leopold'un kolu olur.

Taht verasetinde Albert ve Leopold kolları

Bkz. *Almanların Doğuya Yayılma Süreci, s. 26; II. Friedrich Hohenstaufen ve İtalya'da Sueb Hanedanının Çöküşü, s. 38; Kutsal Roma Germen İmparatorluğu, s. 109; İber Yarımadası, s. 124*

Şehir Devletlerinden Derebeyliklere

Andrea Zorzi

XIII ile XIV. yüzyıllar arasında şehir devletleri, toplumsal temellerinin genişlemesiyle ortaya çıkan ihtilaflara artık istikrarlı bir kurumsal çerçeve sunamayacak hale gelir. Bu krizin çeşitli sonuçları olur: Nüfuzlu aileler siyasal makamlardan uzaklaştırılır, derebeyliği rejimleri ortaya çıkmaya başlar ve oligarşik anlamda sınırlamalar yaşanır. Böylelikle İtalya'da hem şehir devletleri hem de derebeyliklerin olduğu bir dönem başlar ve yönetici sınıflar daha merkezi iktidar yapılarına yönelir.

İtalyan Şehirlerinde İktidarın İstikrarsızlığı

XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İtalya'daki kentsel siyasal rejimlerin evrim sürecinin asıl özellikleri arasında şehir devleti kurumunun geçirdiği kriz vardır. Bu kriz, hassas şehir devleti yapılarının yönetici sınıfları içerisinde ortaya çıkan ihtilafları kontrol altına almakta giderek zorlanmasından kaynaklanır. "Halk" rejimlerinin kendilerini kabul ettirmesi siyasal düzeni yatıştırmakta başarısızlığa uğramakla kalmaz, bazı şehirlerde "nüfuzlu" kesime karşı kuralların ilan edilmesiyle siyasal çatışmalar daha da sertleşir. "Halk" gücünün eski kentsel askeri aristokrasiyle ve yeni "nüfuzlu" kesim ilan edilen, yani üst düzey siyasal makamlardan uzak tutulan ailelerle karşı karşıya geldiği ihtilaflar, toplumsal bir niteliğe sahiptir. Bazı ihtilaflar ise kentsel aristokrasiyle dostlarının, akrabalarının ve komşularının kendi içerisindeki çatışmalarından doğar. Taraflararası çatışmalar, Guelflerle Ghibellinler arasındaki husumetle karışır ve komşu şehir devletlere de yayılır. Birçok şehirde taraflar arasında gelişen mücadeleler, bu çatışmaları bastırabileceğine inanılan bir derebeyine olağanüstü yetkilerin tanınmasını gerektirir. Bu derebeyleri de yönetimi ve şehir devleti konseylerini, yani şehir devletinin mali kaynaklarının ve mülklerinin kontrolünü ele geçirmeyi amaçlar.

Bu krizin ortaya çıkmasıyla, kurumları daha istikrarlı hale getirmek ve siyasal düzeni yatıştırmak amacıyla yeni iktidar yapıları aranmaya başlanır. XIII. yüzyılın son yıllarıyla XIV. yüzyılın ilk yılları arasında İtalya'nın hemen her yerinde, kentsel yönetici sınıfın seçim ve değişim süreci gerçekleşmeye başlar, siyasal alan oligarşik anlamda daralır ve bazı unsurlar dışlanırken başka yeni unsurlar bazı şartlar

Aristokrasi

temelinde yönetime dahil edilir. Bu süreç, hemen her yerde aristokrasiden veya ticaret sayesinde zenginleşmiş ailelerden oluşan dar çevrelerin ve egemenlik kurma eğilimli sosyal grupların güçlenmesiyle sonuçlanır. Bu dönüşüm kurumsal açıdan birçok farklı şekilde gerçekleşir; birçok şehirde derebeylerinin iktidara gelmesi resmi makamlara kendi taraftarlarının atanması anlamına gelir, bazı şehirlerde nüfuzlu kesime karşı alınan önlemlerle çeşitli aileler yönetimden dışlanır, bazı şehirlerde ise siyasal makamlar giderek daha sınırlı sayıda bireyin ayrıcalığı haline gelir. Böylelikle "halk" rejimleri bağlamında bazı şehir devletlerinde farklı toplumsal grupların siyasal hayata geniş katılımı ortadan kalkmaya başlar. Nitekim yeni siyasal istikrar daha hiyerarşik iktidar yapıları etrafında gelişir.

İtalya'da Şehir Devletleri ve Derebeylikleri

Floransa

Floransa kentsel rejim türlerinin gösterdiği çeşitlilik açısından güzel bir örnek teşkil eder; XIII ile XIV. yüzyıllar arasında birbirini izleyen "halk" yönetimleri, nüfuzlu kesimin siyasetten uzaklaştırılması, derebeylik deneyimleri ve oligarşik açıdan kısıtlamalar, farklı kurumsal biçimlerin oluşturduğu ve kendilerini kabul ettirmek isteyen gruplar için anlık fırsatlara ve üzerinde hâkimiyet kurulan bölgelere bağlı olarak başvurulacak alternatif siyasal rejim türlerini gösterir. Nitekim şehir 1267 ile 1343 arasında 26 yıl boyunca Anjou krallarına bağlı bir derebeylik olarak yönetilir ve krallar şehre belli dönemler için vekiller ve yetkililer atar. 1282'de lonca temelli bir halk yönetimi oluşturulur ve 1293 ile 1295 arasında nüfuzlu kesime karşı çok katı bir yasa çıkarılır ve 147 aile yönetimden dışlanır. Cerchi ile Donati aileleri arasındaki kan davasından kaynaklanan ihtilaf sonucunda 1302 yılında Ghibellinler –ve Dante Alighieri (1265-1321)– sürgüne gönderilir. Anjou ve Guelf yanlısı tüccar ailelerinden oluşan yönetim 1328 ile 1332 arasında yönetim konseylerine ve resmi makamlara kabul mekanizmalarını kendi lehine çevirmeyi başarır.

Farklı rejimlerin dönüşümlü olarak birbirini izlemesi, başka şehirler için de geçerli olan bir deneyimdir. Örneğin Modena'da 1249 ile 1307 arasında "halk" rejimleriyle derebeylikler dönüşümlü olarak yer alır; 1306'da 80 birey "nüfuzlu" ilan edilir. Parma'da 1279'da nüfüzlu kesime karşı katı bir yasa çıkaran "halk" rejimini, 1303'ten itibaren Ghiberto da Correggio'nun (XIV. yüzyıl) derebeyliği, 1316'dan itibaren yine halk yönetimi, 1328'de de Rossi ailesinin derebeyliğine seçimi izler. Bologna'da yönetici grubun seçimi, nüfuzlu kesimin siyasetten uzak tutulması için alınan bir dizi önlem yoluyla gerçekleştirilir. 1274'te, "halk"ın desteğiyle Guelf yanlısı Geremei ailesi Ghibellin yanlısı Lambertazzi ailesine karşı

binlerce yasaklama ve sürgün önlemleri çıkarır. Ancak güçlü noter loncasının liderliğindeki "halk" 1282 ile 1284 yılları arasında bu sefer Geremei ailesinin elinden yetkilerini alır ve nüfuzlu kesim karşıtı yasalarla bu aileye darbe indirir (40 aileden 92 birey siyasetten uzaklaştırılır). 1292'de yasaklama önlemleri gözden geçirilir, sistem yenilenir ve yasaklananların listesi güncellenir; birçok birey sonradan müzakereler yoluyla daha sınırlı bir yönetici grubuna dahil olmayı başaracaktır.

Derebeyliklerin Yayılması

Derebeyliklerin kendini kabul ettirmesi, Po Vadisindeki şehirlerde Orta İtalya'ya göre daha erken tarihte gerçekleşir. Bu olgunun ardında, geniş topraklara ve imparatorluk tarafından bahşedilmiş makamlara sahip olan bazı büyük derebeylerinin, bir bölge içindeki çeşitli şehirler arasındaki çatışmalardan ve rekabetten yararlanarak bu şehirler üzerinde hâkimiyet kurma kabiliyeti yatar. 1226-1259 yılları arasında hâkimiyetini Treviso'dan Verona, Vicenza ve Padova'ya kadar yayan Ezzelino da Romano (1194-1259) bu açıdan en önemli örnektir. II. Friedrich'in vekili olan Oberto dei Pallavicini de (?-1269) benzer şekilde makamından yararlanarak 1249-1269 arasında Emilia ve Lombardiya'daki bazı şehirler (Cremona, Pavia, Piacenza, Brescia, Milano ve başka şehirler) üzerinde doğrudan bir derebeyliği kurar. Monferrato Markisi VII. Guglielmo'nun (1240-1292) Piemonte bölgesindeki bazı şehir devletleri üzerinde kurduğu derebeylik iktidarı 1290 ile 1292 arasında Savoy ve Visconti ailelerinin tepkisi sonucunda çöker. Her ne kadar kentsel kurumların monokratik iktidarlara kolaylıkla adapte olma kabiliyetlerini gösterse de, bu ilk derebeylik rejimleri hiçbir şehirde kök salmadan, geniş kapsamlı ama zayıf hâkimiyetler kurdukları için, kahramanlarıyla birlikte kısa sürede ortadan kalkar.

Po Vadisi bölgesinde öncü örnekler

Nüfuzlu ailelerin kent merkezlerinde kurduğu derebeylikler ise daha uzun ömürlü ve istikrarlı olur. Bu derebeyliklerin sosyal profili büyük değişkenlik gösterir. Örneğin Este ailesinin 1240'tan itibaren Ferrara üzerinde kurduğu derebeyliği, Romano ve Monferrato ailelerininkine çok benzer ve yetkileri büyük ölçüde feodal bağları temel alır. Milano'da 1259'dan itibaren derebeyliklerini kuran Della Torre ailesi ise daha çok "halk" örgütlenmelerine dayanır. 1259 ile 1262 arasında Verona'da güç kazanmaya başlayan Della Scala ailesi şehir kökenlidir, ama askeri değildir, tüccar loncasını ve "halk" hareketlerini temel alır. 1277'de Milano şehrinin yönetiminde Della Torre ailesinin yerini alan Visconti ailesi ise aristokrasidendir ve piskoposlukla bağ-

Kentsel derebeylikler

lantılıdır. Derebeyliklerinin ancak XIV. yüzyıl başlarında kendini güçlü bir şekilde kabul ettirdiği Toscana'da 1317-1347 yılları arasında Pisa şehri üzerinde hâkimiyet sahibi olan Doria, Andrea, Melfi Prensi Donoratico ailesi Pisalıdır, 1321-1337 yılları arasında Arezzo'ya hâkim olan Tarlati ailesi de piskopos kökenlidir.

Derebeylik İktidarının Meşruiyet Kazanma Şekilleri

Olağanüstü yetkilerin bir derebeyine devredilmesi kurumsal açıdan, Milano'da Martino della Torre veya Verona'da 1259'da Mastino Della Scala örneklerinde görüldüğü üzere, ihtiyar heyeti veya "halk lideri" makamlarının uzatılması veya Floransa'da 1267'de Charles d'Anjou (1226-1285, 1266-1282 arası Sicilya kralı, 1266'dan itibaren Napoli kralı) örneğinde olduğu üzere, sınırlı bir dönem için yetki verme yoluyla olabilir. Ferrara'da 1264'te VII. Azzone d'Este (1205-1264) veya Mantova'da 1299'da Guido Bonacolsi (?-1309) örneklerinde olduğu üzere, varisler de genelde "daimi derebeyleri" unvanlarıyla hayat boyu sürecek makamlar üstlenmeyi başarır. Bazı derebeyleri haleflerini atama hakkını da elde eder, ancak bu halefin şehir devletinin organları tarafından resmen tanınması gereklidir. Veraset ilkesinin uygulanmaya başlanması, 1287 yılına kadar süren Della Scala, 1447'ye kadar süren Visconti ve 1328-1707 yılları arasında Mantova'ya hâkim olan Gonzaga ailesi gibi derebeylik hanedanlarının gelişimine izin verir. 1294'te Viscontiler, 1311'de Della Scalalar örneğinde olduğu üzere, bazı derebeyleri imparator tarafından bahşedilen "vekil" unvanı yoluyla da iktidarlarını meşru kılmaya çalışır. İmparatorluktan kaynaklanan meşruiyet, geleneksel şehir devleti siyasetinden kopuşa işaret eder.

Veraset ilkesi

Kurumsal açıdan farklı olsalar da, derebeylik rejimleri, şehir devleti rejiminin temel karakteristik yönlerini ortadan kaldırmaz. Aslında şehir devletlerinden devralınan miras, önce derebeyliklerin, sonra da devletlerin başlıca özelliklerinden biridir ve bu rejimler tarafından evrime maruz tutulup daha da geliştirilir. Derebeyliği rejimlerinde siyasal katılım yapıcı rolünü kaybedip ağırlıklı olarak danışma rolü edinir, ama bunun dışında şehir devletlerine özgü başka birçok kurum varlığını sürdürür. Lonca sistemi hemen hemen bütün şehirlerde var olmaya devam eder ve ticari organizmalar da sürdürülür. Normatif tüzük çerçevesi modifiye edilir, ama iptal edilmez ve idari yapılarla belgelerin üretim ve muhafaza uygulamaları daha da geliştirilir.

Oligarşik Cumhuriyetler

XIV. yüzyıl ortalarına doğru derebeylik sistemi İtalya'nın neredeyse tüm şehirlerine kök salmış durumdadır. "Cumhuriyetçi" deneyimlerden geriye çok az örnek kalır ve onlar da oligarşik anlamda ciddi yapılandırmaya tâbi tutulur. Örneğin Siena'da ticaret ve finans alanlarında etkin olan ve asil ailelerle halk tabakasından ailelerden oluşan çekirdek, 1287-1355 yılları arasında Dokuzlar yönetimini oluşturur ve güçlü bir propaganda programı geliştirir. Şehir devletinin başında *doge*nin olduğu Venedik'te ticaretle uğraşan büyük aileler, fraksiyonlar arasındaki mücadelelerin ve aristokratların komplolarının giderek yayılmasına tepki olarak, 1297'de Büyük Konseyi "yeni insanlar" dahil edecek şekilde genişletir, 1323'ten itibaren de seçici bir kabul sistemini uygulamaya başlarlar. Böylece aristokrat hanedanların ve halk kesiminden ailelerin dışlandığı, ortak ekonomik çıkarlara sahip, miras temelli bir elit sınıf oluşur. Ceneviz'de dengeler daha hassastır: Ticari-finansal bir oligarşi 1339'da Venedik sistemini örnek alarak zengin bir tüccar olan Simone Boccanegra'yı (y. 1301-1363) ömür boyu *doge* seçer, halk arasından seçilen bir ihtiyar heyeti oluşturur ve en asil aileleri en önemli makamlardan uzaklaştırır.

Seçici kabul sistemi

XIV. yüzyılın ikinci yarısında oligarşik cumhuriyetler –Lucca (1369), Siena ve Perugia (1371), Floransa (1378), Ceneviz (1383 ve 1399) ve Verona (1399)– halk arasında baş gösteren şiddetli isyanların hedefi haline gelir; baş kaldıran zanaatkâr ve ücretlilerin amacı şehir yönetimlerinin meşruiyetini sorgulamak değil, loncalar oluşturup kendi siyasal katılımlarını garantilemektir. Bu isyanların en önemlisi 1378'de Floransa'da yün işleme sürecinin en az kalifiye kısmını yürüten ve baştan savma çalışma şekillerinden dolayı "*ciompi*" olarak bilinen yün işçileri tarafından gerçekleştirilir. Taleplerini şöyle sıralarlar: Kendi zanaatlarının temsilcisi olarak şehir devleti yönetimine katılım, ücretlerde artış, yün loncasının adli sorunlarının koruma altına alınması. Sayıları binleri bulan *ciompi*ler, başlangıçta temsilcilerinin yönetimdeki makamların üçte birine getirilmesi hakkını elde eder, ama birçok isyanda olduğu üzere onlar da girişimcilerin sert tepkisi sonucunda makamlarından alınırlar.

Bkz. *Deniz Cumhuriyetleri Arasındaki Rekabet, s. 34; Venedik ve Diğer Deniz Cumhuriyetleri, s. 136; Şehirler, s. 206*

Yüz Yıl Savaşları

Renata Pilati

Fransa ile İngiltere arasında veraset nedeniyle; Fransa kralının vassalı olan İngiltere kralının Fransa tahtına sahip olmak istediği için başlayan savaş bu adla bilinir. Veba salgını, kentsel ve kırsal karışıklıklar ve iç savaşla uğraşan Fransa askeri, çatışmalarda zaman zaman ağır darbeler alır. Fransa monarşisi XIV. yüzyıl sonlarında bu savaştan çok zayıflamış olarak çıkar.

Savaşın Nedenleri

Fransa ile İngiltere arasında bir yüzyıldan uzun bir süre boyunca devam eden ve çeşitli çatışmalarla ateşkes dönemlerinden oluşan Yüz Yıl Savaşları feodal bir savaş olarak başlar ve sona erdiğinde ayrı siyasal ve sosyal karakterlere sahip iki ulusal monarşi ortaya çıkmış olur.

Güzel IV. Philippe'in (1268-1314, ♛ > 1285) son oğlu ve Capet Hanedanının son üyesi IV. Charles'ın (1294-1328, ♛ > 1322) çocuk sahibi olmadan 1328'deki ölümüyle, dul kraliçenin hamileliğinin baronlarla piskoposlar arasında yarattığı varis beklentisine rağmen, Fransa tahtında veraset sorunu ortaya çıkar. Tahta talip olanlar arasında IV. Charles'ın kuzeni, Kral III. Philippe'in (1245-1285, ♛ > 1270) en küçük oğlu Charles de Valois'nın oğlu (1270-1325) ve Güzel IV. Philippe'in kardeşi Philippe de Valois (1293-1350); "Güzel" IV. Philippe'in kızı ve ölen kralın kardeşi, Fransa Kraliçesi Isabelle (y. 1295-1358, 1308-1330) ile II. Edward'ın (1284-1327, ♛ > 1307) oğlu ve Fransa Kralının vassalı III. Edward Plantagenet (1312-1377, 1327'den itibaren İngiltere kralı); IV. Charles'dan önce kral olup ölen Kavgacı X. Louis'nin (1289-1316, ♛ > 1316) kızı Jeanne'ın (1311-1349) oğlu, Navarra Kralı II. Charles (1331-1387) vardır. Edward ile Philippe, kraliçenin doğum yapmasını beklerken, Philippe'i naip ilan eden baronların ve piskoposların huzurunda karşı karşıya gelirler. Kraliçenin bir kız çocuğu doğurması, Philippe'in kral ilan edilmesine (1328-1350 arası) izin verir. Ama annesinden devraldığı veraset hakkının ihlal edildiğine inanan III. Edward Philippe'e feodal biat sunmaz ve Normandiya Dükalığı üzerinde hak iddia eder. O yıllarda keşiş Richard Lescot, biri tarih, diğeri kadınlardan kaynaklanan veraset konusunda İngiltere'ye karşı tavır alan iki yazı

Fransa tahtında veraset sistemi

yazar. Böylece İngilizlerin hak iddialarına karşı bir yüzyıl sonra nihai hale getirilecek olan *Lex Salica*'nın temeli atılmış olur.

Güzel IV. Philippe

Fransa'daki topraklarının elinden alınmasıyla tehdit edilen Edward, Temmuz 1329'da Fransa kralına biat eder ve Mart 1331'de vassallığı kabul eder. Philippe, II. Edward Plantagenet (1133-1189) ile Akitanyalı Eleonore (1122-1204) arasındaki evlilikten dolayı 1152'den beri İngiltere kralına ait olan ve zengin Bayonne ve Bordeaux şehirlerini içeren Akitanya bölgesini ilhak etmek isteyince, iki taraf arasındaki çatışma nedenleri artar. III. Edward Normandiya Dükalığı üzerinde hak iddia etmeye devam eder, Fransa'nın İngiltere'nin yayılma arzusuna karşı, İskoçya'ya verdiği desteğe karşıdır ve Flandre'de İngiliz yünlerini işleyen ama Fransa'nın vassalları olan Gand, Bruges, Ypres ve Cassel gibi şehirleri kontrolü altına almak ister. Kuzeye doğru yayılmayı zaten planlamış olan Fransa Kralı ve Flandre efendisi Güzel IV. Philippe, Dampierre ile d'Avesnes aileleri arasındaki ihtilaftan yararlanarak, kendi vassalı olan Flandre Kontu Guy de Dampierre'e (1226-1305), Hainau Kontu ve İmparator Rudolf von Habsburg'un (1218-1291) vassalı Jean d'Avesnes'e (1218-1257) karşı destek vermişti. Ancak 1293'te d'Avesnes'in, konumu zayıflayan Dampierre'e karşı yardım çağrısına karşılık verir, çünkü Dampierre Gand, Bruges, Ypres, Lille ve Douai gibi büyük imalat şehirlerinde, üst düzey burjuvayı desteklemekle suçladıkları soylu meclis üyelerine karşı grevler düzenleyip komplolar hazırlayan dokumacıların yanında saf tutup soylu yöneticilere karşı tavır almıştı. 1280'deki genel isyanda soylu meclis üyeleri Guy de Dampierre'e karşı Fransa kralının desteğini istemiş ve elde etmişlerdi. IV. Philippe de böylece Flandre üzerindeki hâkimiyetini güçlendirmişti.

İttifaklar

Keşiş Francesco'nun Venedik'e elçi olarak gönderilmesi

III. Edward, VI. Philippe de Valois'dan (1293-1350, > 1328) bağımsızlığını elde etmek isteyen Flaman ve Breton imalat şehirlerine destek verir ve Ocak 1340'ta kendini Fransa Kralı ilan eder. Rakibini yenilgiye uğratmak için İmparator Bavyeralı Ludwig (y. 1281-1347, > 1314, > 1328), Brabant Dükü, Hainaut, Gheldria ve Juliers kontlarıyla ittifak kurmaya çalışır. Bisaccia Piskoposu ve Kral Robert d'Anjou'nun (1278-1343, > 1309) din görevlisi, Vaizler tarikatından Keşiş Francesco'yu Venediklilerin desteğini alması ve Cenevizlilerle aracılık yapmaları için Venedik'e elçi olarak gönderir. Keşiş 27 Nisan 1340'ta *doge*nin huzurunda "yüce Prens Edward'ın" savaştan kaçınmak için elinden geldi-

ğini yaptığını, bu meseleyi aralarında çözmek ve masum Hıristiyanların katliamını önlemek için "Fransa'nın on altı yaşındaki kralı Philippe de Valois'ya" yazılı olarak üç yol sunduğunu belirtir: Bu yolların biri düello, diğeri altışar ve sekizer savaşçıdan oluşan iki birlik arasında bir mücadele, bir diğeri de aç aslanların önüne atılma veya hastaların mucizevi şekilde iyileşmesi gibi ilahi kanıtlara başvurmaktı. Bu sınavların aşılması, Philippe'in krallığa uygun olduğunu gösterecekti. Ancak Philippe "kibirli davranmış" ve bu şartları kabul etmemişti. Venedikliler ticaretlerini verimli bir şekilde devam ettirebilmek için III. Edward'a destek vermemeye ve tarafsızlıklarını sürdürmeye karar verir. Edward imparatorluktan umduğu yardımı da elde edemez.

Askeri Operasyonlar, Ateşkesler ve Barış Antlaşmaları

III. Edward İngiltere'ye dönerek ordusunu toplar ve Sluys Deniz Savaşında Fransızları yenilgiye uğratarak (24 Temmuz 1340), iki ülkenin denizcileri arasındaki mücadelelere ve İngiltere'yi istila etme girişimlerine son verir. Otokrat siyasetinden dolayı parlamentonun kendisini yeterince finanse etmemesi üzerine, III. Edward, VI. Philippe'le bir barış antlaşması imzalar, ancak 1345'ten itibaren iki taraf yeniden işe yaramayan ama çok pahalıya patlayan savaşlara girişir.

Mücadelenin ilk döneminde Lancasterli Henry (y. 1299-1361) sayesinde İngiltere bir dizi zafer kazanır. III. Edward Normandiya'da büyük tahribat yarattıktan sonra Paris'i hedef alır, ama VI. Philippe tarafından geri püskürtülür. Her çarpışmadan önce belli ritüeller uygulanır. Crécy Savaşından önce dört Fransız şövalyesi düşman saflarını kontrol etmeye gider ve döndüklerinde şövalye onurunun gerektirdiği kurallara uygun şekilde sessiz kalırlar, ama sabırsızlanan kral içlerinden birisine konuşmasını emreder. Crécy'de, 26 Ağustos 1346'da, Fransız ordusu İngiliz okçuları tarafından yenilgiye uğratılır. 1347'de İngilizler Fransa'ya girişi sağlayan Calais kalesini istila ederler. Bunu defalarca yenilenecek bir ateşkes izler. Fransa'da o sıralarda veba salgını yayılmaktadır ve bu hastalığı yaydığına inanılan Yahudilere karşı büyük bir hoşgörüsüzlük dalgası yayılır. Askeri operasyonlar 1355'te yeniden başlar. Babası III. Edward'a yardımcı olmak için Normandiya'ya doğru yola çıkan Galler Prensi ve Akitanya Dükü Kara Prens Edward (1330-1376) 19 Eylül 1356'da Poitiers'de Fransa Kralı "İyi Kalpli" II. Jean'la (1319-1364, > 1350) karşı karşıya gelir ve stratejik kabiliyeti ve ani hareket etme yeteneği sayesinde rakibini yenilgiye uğratır. İngiliz okçuları bir kez daha Fransız süvari birliklerini yenmiştir ve piyadeler süvarilere üstün çıkmıştır.

İngiliz zaferleri

Jean ve oğlu Philippe (1342-1404) tutsak alınır ve kral İngiltere'ye götürülür.

1358'de Kuzeydoğu Fransa'nın kırsal bölgeleri, Jean Froissart'ın (1337-y. 1404) *Croniques* [Tarihi Kayıtlar] adlı eserinde anlattığı üzere, yüksek vergilere ve savaşın neden olduğu tahribata karşı düzenlenen [ve köylülere verilen "Jacques" adından türemiş olan] *jacquerie* olaylarına tanık olur. Savaşın içinde yer alan bu savaşta asiller Flandre, Hainaut, Brabant ve Hesbaye bölgelerindeki asil dostlarından yardım isterler. Navarra Kralı bir günde 3000'den fazla çiftçiyi öldürür. Paris'te tüccarların başrahibi Étienne Marcel (y. 1316-1358) tarafından düzenlenen bir isyan baş gösterir, ancak Marcel 1349'dan itibaren veliaht prens olan V. Charles'ın (1338-1380, > 1364) emriyle 31 Temmuz 1358'de öldürülür.

Fransa'nın kırsal bölgelerinde ***Jacquerie***

24 Mart 1359'da Londra'da düzenlenen toplantılarla iki kral İngiltere'nin hâkimiyetine aktarılacak topraklar –Fransa'nın kuzeyden güneye kadar uzanan topraklarının neredeyse yarısı– üzerinde anlaşmaya varmaya çalışır. Ancak Fransız şehirleri bu dayatmalara kitleler halinde isyan ederek tepki verir. Veliaht Charles tahtına talip olan ve İngilizlerle ittifak kurmuş olan Navarra kralı Charles'ı yenilgiye uğratır ve işgal edilmiş bazı toprakları geri alır.

Papanın elçisinin iki tarafa imzalattırdığı Brétigny Barışıyla (8 Mayıs 1360) III. Edward Fransa tahtından ve Normandiya, Bretonya, Maine, Anjou ve Flandre üzerindeki hâkimiyetinden vazgeçer, ama Batı Fransa'daki topraklarını üç katına çıkarır ve Calais onda kalır. "İyi Kalpli" II. Jean için 3000 ekülük bir fidye kararlaştırılır ve kralla bazı asiller ve kralın oğlu Anjou dükü takas edilirler. Londra'ya esir olarak götürülen Anjou dükü İngiltere'den kaçınca, babası II. Jean, bir şövalyeye yaraşır bir hareketle Londra'ya döner ve 8 Nisan 1364'te orada ölür.

Barış sağlama girişimleri

V. Charles'ın döneminde Fransız ordusu daha önce kaybedilmiş toprakların büyük kısmını 1369-1375 yılları arasında yeniden işgal eder. V. Charles Akitanya'nın Kara Prens'e karşı başkaldırmasını sağlar ve karşısına paralı askerlerin komutanı olup, Fransa komutanı gibi prestijli bir konuma yükselttiği Bertrand Du Guesclin'i (1320-1380) çıkarır. Kara Prens 1371'de İngiltere'ye dönmek zorunda kalır. Kara Prens'in kardeşi, 1371'de Guyenne Valisi unvanı verilen Lancaster Dükü Gauntlu John da (1340-1399) kendini zor bir durumda bulur ve İngiltere'ye Calais, Cherbourg, Brest, Bordeaux ve Bayonne gibi az sayıda bölge kalır. İngiliz donanması Fransa-Kastilya donanması tarafından yenilgiye uğratılır. III. Edward Haziran 1375'te yeni bir barış antlaşmasını

İç mücadeleler

kabul etmek zorunda kalır. İngiltere, askeri başarısızlıkların sorumlulukları konusunda karşılıklı yöneltilen suçlamaları temel alan iç mücadelelere sahne olur.

Bu dönemde Fransız monarşisinin prestiji de İngiltere'den daha iyi durumda değildir; VI. Charles'ın (1368-1422, > 1380) henüz reşit olmasından dolayı kral amcalarından biri olan Anjou Dükü ona naiplik ederken, eyaletlerin yönetiminden sorumlu olan diğer iki amcası Burgonya ve Berry dükleri çeşitli isyanların çıkmasına neden olacak şekilde makamlarını istismar ederler. Fransa ve Bruges ile Fand başta olmak üzere, Flandre, 1378-1382 yılları arasında çeşitli karışıklıklara ve isyanlara sahne olur. Flandre bölgesinin isyankâr burjuvazisi 1382'de Roosebeke'de yenilgiye uğratılır.

Roller ve işlevler, resmi törenlerin ritüellerini temel alır. Henüz on iki yaşına basmamış olan VI. Charles 16 Eylül 1380'de Paris'e girdiğinde, yarısı yeşil, yarısı beyaz giyinmiş 2000 kişi tarafından karşılanır. 1389'da Lyon'a girdiğinde, kutsallığının bir işareti olarak *Corpus Domini* [Tanrı'nın Bedeni] geçit töreninde Kutsal Sakrament için kullanılana çok benzeyen bir baldakenin altında ilerler. VI. Charles bir yıldır iktidardadır ve halkı onunla ilgili umutlar besler. Ancak deliliğinin ilk belirtilerinin görülmesiyle birlikte önü alınamaz bir kriz başlar. Feodal aristokrasi hâkimiyeti ele geçirmek ister. Burgonya Dükü "Cesur" Philippe Fransa'nın istikrarını tehdit eder.

Aristokrasinin hâkimiyeti yeniden ele geçirmesi

1363'te, bir hanedanlık krizinden sonra Fransa Kralı "İyi Kalpli" II. Jean'ın eline geçen Burgonya Dükalığı, kral tarafından oğlu "Cesur" Philippe'e bahşedilir, Philippe de çeyiz olarak Flandre, Artois ve Franche-Comté bölgelerine sahip olan Marguerite de Flandre (1350-1405) ile evliliği sayesinde yeni bir hanedanın başına geçer. Burgonya eyaleti (Burgonya, Franche-Comté, Flandre ve Hollanda ile zarif Dijon Sarayı) "Korkusuz" Jean (1371-1419), "İyi Kalpli" Philippe (1396-1467) ve "Cüretkâr" Charles (1433-1477) tarafından Fransa için korkulacak bir rakip haline getirilir.

1392'de kralın kardeşi Dük Louis d'Orleans'ı (1372-1407) destekleyen Armagnac Kontu VII. Bernard'ın (y. 1360-1418) taraftarlarıyla, kralın amcası ve İngilizlerin müttefiki "Cesur" Philippe'in taraftarları, Burgonyalılar şeklinde bölünmüş olan aristokrasinin kendi içinde iç savaş başlatır.

Lancaster Dükü, Guyenne Vekili (1388) ve Akitanya Dükü (1390) Gauntlu John, 1392 ile 1394 arasında Fransa'yla bir dizi ateşkes antlaşması imzalar.

Bkz. *Fransa, s. 96; İngiltere: Savaşlarla Tavizler Arasında bir Monarşi, s. 102; Geoffrey Chaucer, s. 814*

Kara Veba ve XIV. Yüzyıldaki Kriz

Catia Di Girolamo

XI ile XIII. yüzyıllar arasında aralıksız olarak büyüme gösteren nüfusla, üretim ve tüketim alanlarının dinamiği XIV. yüzyıldan itibaren tamamıyla tersine döner: Üretim sisteminin yapısal sınırları, iklim şartlarının zorlaşması, kıtlık ve salgınların yaygınlaşması, depremler, savaşlar ve isyanlar bu dönemin kritik niteliğine katkıda bulunur; ancak yine de bu dönem içerisinde uzun vadeli bir yapılandırma sürecinin belirtileri de görülmeye devam eder.

Kriz Göstergeleri

Ortaçağın merkezi kısmının temel özellikleri arasında, XIV ile XV. yüzyıllar arasında demografi, kentsel gelişme ve üretim alanlarında görülen yavaşlama, durma ve gerileme vardır. Kritik bir dönemin başladığını en açık şekilde gösteren veriler arasında demografik tahminler de yer alır: Avrupa'nın nüfusu XIII. yüzyıl sonlarındaki 70-80 milyondan 50 yıl içinde 50-55 milyona, bir 50 yıl daha sonra da 35 milyona iner. Bu nüfus boşluğunun doldurulması, bölgeden bölgeye değişim gösterse de, 100 ila 400 yılın geçmesini gerektirir; Almanya (*Wüstungen*), Fransa (*villages désertés*) ve İngiltere'nin (*lost villages*) yanı sıra, İspanya ve İtalya'da da yüzlerce köy terk edilir.

Nüfustaki gerileme, talepteki azalma ve özellikle gıda ürünleri ile zanaat ürünlerinin fiyatlarındaki ve toprak, ev ve dükkânların kirasındaki düşüş, gelir ve kârda düşmeye yol açar. Talepteki azalma aynı zamanda üretim sisteminin küçülmesine neden olur; bunun sonucu olan istihdamdaki azalma, tüketim üzerinde olumsuz bir etki yaratır: Ortaya çıkan ekonomik krizin aşılması için bir yüzyıldan uzun bir sürenin geçmesi gerekecektir.

Kıtlıklar

Demografideki büyük çöküşün ardında, sık sık tekrarlanan kıtlıklar ve salgın hastalıklar yatar. Örneğin 1271-1347 yılları arasında İtalya topraklarında bazıları birden fazla bölgeyi kapsayan en az 14 kıtlık dönemi yaşanır.

Benzer veriler, ortaçağın merkezindeki gelişimin yapısal zayıflıklarını sergiler: Yaygın olarak uygulanan tarım fazla çeşitlilik gösterınez, tarım ile hayvancılık birbirine entegre değildir ve buna bağlı olarak gübre kıtlığı yaşanır. Tarım uygulanacak topraklara duyulan ihtiyaç, geniş bölgelerin otlağa ayrılmasını engeller (ve gübre elde etme olasılığını azaltır) ve fazla verimli olmayan toprakların bile tarıma ayrılmasına neden olur. Başlangıçta verimli olan topraklar bile, gübreleme yapılmayınca daha az ürün vermeye başlar ve böylelikle geçim sıkıntısı baş gösterir.

Nüfus artışı ve elverişsiz iklim şartları

Aşırı nüfusun neden olduğu etkiler, XIII. yüzyıl sonuyla XIV. yüzyıl başları arasında iklim şartlarında gerçekleştiği tespit edilen kötüleşmeden dolayı daha da ağırlaşır: Havaların üst üste birkaç yıl kötü gitmesi hasada çok defa zarar verir; geniş halk kitlelerinin zayıf düşmesi hem yaşam standartlarının çok düşük olduğu kırsal bölgelere hem de üretimdeki azalmanın erzak bulma sıkıntısı şeklinde yansıdığı şehirlere ağır darbe indirir.

Salgın Hastalıklar

Şehirler başlangıçta kırsal kesimden gelen ve geçim politikalarından yararlanmayı uman çok sayıda insanın sığınağı haline gelir: Bunun sonucunda geçim kaynakları ve hijyen şartları açısından şehirlerin durumu zorlaşır. Halkın kötü beslenmeden dolayı zayıf düşmesi ve küçük, sağlıksız mekânlarda bir arada yaşamasından dolayı salgınların yayılması kolaylaşır ve çeşitli salgınlardan sonra 1348'de başlayan kara veba salgını bir pandemi halini alır ve bu tarihten itibaren endemik olur; kritik zirvelerin yavaşlaması için XVIII. yüzyıl ortalarını beklemek gerekecektir.

Tanrı'nın kırbacı veba

Salgının nedeni, sıçanların pirelerinden insanlara geçen ve ilkin fareler arasında çok miktarda kurban verdikten sonra, ikinci bir "tercih" olarak insanlar arasında hastalık yaratan *Yersinia pestis* bakterisidir. Hastalığın ilk olarak Himalaya bölgesinde ortaya çıktığı bilinir; Moğol İmparatorluğunun kuruluşuyla Asya'nın geniş bölgeleri ve Avrupa arasında ilişkiler artınca hastalık da yayılmaya başlar. Tatarlar 1347'de Cenevizlilerin Kaffa kolonisini kuşattığı zaman vebadan ölmüş bazı insanların cesetlerini mancınıkla içeri fırlatır; kuşatmadan kurtulmayı başaranlar bu bakteriyi önce Konstantinopolis'e sonra da kıyı şehirleri başta olmak üzere Batının tamamına yayar.

Salgının zirve döneminden bile sonra Avrupa'nın nüfusu azalmaya devam eder, çünkü birinci salgını birçok başka salgın izler ve ilk bulaş-

ma evrelerinde bağışıklık kazanmamış olan bireyler sonraki salgınlara kurban düşerler (örneğin 1363-1364 yıllarında İngiltere'de yayılan "çocuk vebası"nda böyle olur); doğurganlık yaşına yakın halk kesimlerinde ölüm oranının çok yüksek olması nüfusun canlanmasını geciktirir.

O dönemin kaynaklarında hastalık Tanrı'nın kırbacı veya kâfirlerin bir eylemi olarak görülür ve vebadan korunmak için geçit törenleri, hac yolculukları, kırbaçlama törenleri düzenlenirken, bir yandan da toplu histeri sahneleri ve Yahudileri hedef alan katliamlar yaşanır. Yine de hastalığa bilimsel nitelikte açıklamalar (örneğin zehirli hava veya astroloji teorileri) ve tedbir amaçlı önlemler (örneğin rejim, kan alma, bulaşıcı bölgelerden uzaklaşma) getirmeye yönelik girişimler de yok değildir.

Depremler, Savaşlar, Toplumsal İhtilaflarda Artış, Mali Yükün Ağırlaşması

Kıtlık dönemleri ve salgınlarla bir arada etkisini gösteren başka kritik faktörlerin de varlığı, XIV. yüzyıldaki bu tabloyu daha da dramatik hale sokar.

Bu faktörlerin başında depremler gelir: Veba salgını olanca şiddetiyle devam ederken, 1348'de, çapı 600 kilometreyi geçen bir bölgede hissedilen bir deprem Karintiya'da büyük çapta tahribata neden olur ve artçı sarsıntılar neredeyse iki ay sürer. Ertesi sene ise Orta Apennin bölgesinde Molise ve Aquilano'da iki deprem olur.

XIV. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde neredeyse sürekli hale gelen savaş da bir başka kritik faktör oluşturur. Bu örnekler arasında Yüz Yıl Savaşlarını (1337-1453), Güller Savaşını (1455-1485), İber yarımadasını sarsan hanedan çatışmalarını, Anjou-Aragon Hanedanları arasındaki yüz yıllık ihtilafı ve İtalyan şehir devletleri arasındaki savaşları sayabiliriz.

Tam da İtalya'da faal olmaya başlayan savaşın efendileri olan paralı askerler, çeşitli şekillerde Avrupa halklarının yoksullaşmasına katkıda bulunur: Askerlerin ücretini ödemek için halk üzerindeki mali baskı arttırılır, askerlerin parası zamanında ödenmediği takdirde yağmalamalar gerçekleşir ve ihtilaflara taraf olmayan halklar bile yağmalanmakla tehdit edilerek şantaja maruz kalır. İtalya'nın bazı şehirleri paralı askerlere teslim olup özerkliklerini de kaybeder.

Savaşlar ve yoksulluk

XIV. yüzyılın ikinci yarısı, geçmişe göre daha sık olarak gerçekleşen, daha geniş kapsamlı bir dizi kırsal ve kentsel isyanla sarsılır. Bu isyanlar hem krizin halkın hayat standartlarında doğrudan neden olduğu kötüleşmeye cevap hem de dolaylı etkilerine direnme çabası oluşturur: Gelir ve

kârlardaki düşüşten darbe alan toprak sahipleri ve tüccar-girişimciler kayıplarını telafi etmek için köylülere yeni yükler dayatır, artık geçerliliğini yitirmiş olan kendi imtiyazlarını yeniden canlandırır ve ücretlilerin meslek loncaları şeklinde örgütlenme girişimlerini engellerler. XIV. yüzyılda yer alan isyanlar bu girişimlere karşı çıkma amacı taşır. 1358'den itibaren Fransa'da *jacquerie* adı (isyancıların başı olan Jacques Bonhomme'dan türemiştir) sık sık gerçekleşen bu kırsal isyanlar için kullanılır. Dokuma işçileri olan "*ciompi*"lerin 1378'de Floransa'da başlattığı ayaklanmada "sendika" türü taleplere siyasal talepler de eşlik eder. İngiltere'deki mali kaynaklı isyanlarda memnuniyetsizlik kentsel ve kırsal unsurların beraber hareket etmesini sağlar. Bütün bu örneklerde isyancıların bazen elde etmeyi başardığı ödünler hemen sonrasında geri alınır ve isyanlar şiddetli bir şekilde bastırılır.

Kırsal bölgelerde isyanlar

XIV. yüzyılın ikinci yarısının bu kritik tablosuna isyanlarla bağlantılı olarak bir veri daha eklemek gerekir: Bu dönem, kamusal gücün yeniden düzenlenmesi ve eskiden yerel aristokrasinin üstlendiği yetkileri devralması açısından önem taşır. Bu değişimin gerçekleşmesi için –profesyonel orduların durumunda da olduğu üzere– yüksek maliyetli, karmaşık bürokratik sistemlerin oluşturulması gereklidir. Bu durumdan kaynaklanan mali baskıdaki artış, ortaçağ toplumunun çeşitli düzeylerine yansıyarak ihtilaf durumunu ve krizi ağırlaştıran faktörlerden biri olarak kabul edilir.

Gölgelerden Fazlası

Bu krizin en karanlık ve yıkıcı yönlerine ağırlık veren kötümser tezlere son yıllarda entegre edilen farklı bir bakış açısına göre, demografik baskıdaki azalma halka ve kaynaklara yeni bir denge getirerek hayat şartlarında genel bir düzelmeye neden olmuştur.

Dolayısıyla krizden kaynaklanan değişim, orta ve uzun vadede olumlu sonuçlar yaratmış olabilir: Verimsiz topraklarda tarım yapmaktan vazgeçilmesiyle hasatta artış, işçiliğin azalması sonucunda ücretlerde artış, otlağa ayrılan topraklardaki artış ve tarımdaki azalma sayesinde tarımla hayvancılığın daha iyi entegre edilmesi, İtalya'da derebeylerinin sanat hamiliği yoluyla kültürel canlanmaya verdiği – ve yarımadadaki savaşlardan dolayı, büyük çaplı tahribatın yanı sıra, servetin yeniden dağılımını şart koşan– katkı.

Servetin yeniden dağılımı

Ancak bu yeni model de ayrıntılı incelemelere cevap verememiştir, çünkü örneğin derebeylerinin gelirlerdeki düşüşten dolayı halka yansıttığı olumsuz tepkiyi göz önüne almaz. Dolayısıyla bu hararetli tartışmadan

ortaya şu sonuç çıkar: Kötümser ve iyimser modellerin sunduğu yorum zenginliğinin hem XIV. yüzyılın kritik olduğuna şüphe olmayan özelliğine ışık tutmuş hem de XIV. yüzyıl sonrasında Avrupa'nın düzeninin kendi ışığında değerlendirilebileceğini ortaya çıkarmıştır, ancak bu tarihi dönemi gerçek anlamda yorumlayabilmek için büyük olasılıkla bölgesel bir bakış açısıyla her vakanın ayrı ayrı incelenmesi gerekir.

Bkz. *Kara Veba, s. 651; Floransa ve 1348 Yılının Kara Veba, s. 981*

Köylü İsyanları

Giovanni Vitolo

XIV. yüzyılda Avrupa, bazen şehirleri etkisi altına alan toplumsal ve ekonomik gerilimle ve çeşitli bölgelerde geçerli olan siyasal gerilimle birbirine girmiş köylülerin isyanlarına sahne olur. En ünlü isyanlar arasında Batı Flandre'de, Paris'te ve İngiltere'de gerçekleşenler vardır, ama bu olgu hemen her yere yayılır ve İtalya'nın özellikle güneyinde, eşkıyalık şeklinde kendine özgü bir nitelik kazanır.

İsyanların Nedenleri

Savaşlar ve kıtlık dönemleri, hem paralı asker tutmak hem de kamu görevlisi sayısını arttırmak için giderek daha fazla mali kaynağa ihtiyacı olan monarşilerin uyguladığı vergilerin, salgın hastalıklardan dolayı nüfusta yaşanan azalmaya bağlı tarım ürünlerinin fiyatlarındaki artışla birleşmesiyle, kırsal bölgelerin halkı üzerinde daha da etkili olur ve XIV. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'nın her tarafındaki köylüler arasında isyanların baş göstermesine neden olur. Ancak tarihçiler, devasa ölçeğiyle ve yüzyıl ortalarında ani bir şekilde hız kazanmasıyla dikkat çeken bu olgunun yorumlanması konusunda fikir birliğine varamamıştır.

Bu konudaki farklı görüş açıları iki ana yorum çizgisiyle özetlenebilir: Bir yanda bu isyanları belli olaylardan kaynaklanan rastlantısal isyanlar

olarak görenler; diğer yanda isyanların sosyo-ekonomik temellerine vurgu yaparak kırsal kesimin hayat şartlarından kaynaklandığına inananlar vardır. Eskiden beri zor olan hayat şartları, XIV. yüzyıl boyunca, ekonomik krizle başa çıkmak ve kendi hayat şartlarını sürdürebilmek için köylülerin omuzlarına yeni yükler dayatmak isteyen toprak sahiplerinin artan baskıları sonucunda daha da kötüleşmiştir. Bu yorumu öne sürenlere göre, bütün bunların yanında savaşlar, kıtlık dönemleri, vergi yükünün artışı veya aşırı üretim gibi münferit olaylar durumu ciddileştiren faktörlerdir. Kesin olan bir şey varsa, her isyanın hem olaya dahil olan sosyal sınıflar hem de bastırılma süresi ve şekli açısından kendine özgü niteliklere sahip olduğudur.

Yeni yükler

Başlıca İsyanlar

XIV. yüzyılın en önemli isyanları Batı Flandre'de (1323-1328), Paris ve civarında (1358) ve İngiltere'de (1381) çıkar, ancak kırsal kesimin huzursuzluğu daha kısa veya daha az gösterişli şekilde de olsa hemen her yerde kendini hissettirir.

Geniş kapsamlı isyanların ilki Batı Flandre'de baş gösterir ve temelinde yatan çeşitli nedenler isyanın yorumlanmasını zorlaştırır. Zaten bu basit bir köylü isyanı değildir, çünkü bir kısmı öldürülen, bir kısmı kaçarak kurtulan, ama kimlikleri tespit edilen 4000 kadar isyancının dörtte birinden azı toprak sahibi olmayan köylülerden oluşur ve çoğunluğu dokuma sektöründe çalışan ve hem Flandre Kontunun Fransa Kralına ödemesi gereken ağır tazminattan dolayı topladığı vergilere hem de Fransızca konuşan asillere ve tüccar sınıfına başkaldıran köylü-zanaatkârlardır.

Kısmen tarihçi Jean Froissart'ın (1337-y. 1404) sunduğu bilgiler sayesinde daha ünlü olan Fransa'daki *jacquerie* isyanı Mayıs 1358'de patlar ve sadece iki-üç hafta sürer. Adını isyancıların başı Guillaume Charles'ın takma adı Jacques Bonhomme'dan alan bu köylü isyanı Île-de-France'da başlayıp kısa sürede geniş bir bölgeye yayılır (Picardie, Normandiya, Champagne); bu isyan sırasında kalelere saldırılar düzenlenir, birçok asil öldürülür ve köylülerden vergi toplamak veya ücretsiz çalışmalarını istemek için kullanılan belgeler yok edilir. Kısa süre içinde Paris'in tüccar sınıfının siyasal iddialarıyla bir bağlantı oluşur; ticari Hansa Birliğinin din görevlisi olup bu hareketin de lideri olan Étienne Marcel'in (y. 1316-1358) amacı aristokrasinin imtiyazlarını, dolayısıyla siyasal gücünü azaltmaktır. Ancak "İyi Kalpli" Jean'ın (1319-1364, 1350'den itibaren Fransa kralı) desteğini alan asillerin bu isyana şiddetli tepki vermesi önlenemez ve isyan birkaç gün içinde bastırı-

Fransa'da *jacquerie* isyanı

lır. Tarihi kayıtlara göre, 20.000 köylü öldürülür: Bu rakam abartılı olabilir, ama bize isyanın çapı ve katılan kitleler hakkında fikir verecektir. Étienne Marcel de kısa süre sonra aynı kaderi paylaşır.

1381'de İngiltere'de yer alan isyanın da temelinde köylüler yatar, ama sonradan ücretli işçiler ve zanaatkârlar da isyana dahil olur, hatta ruhban sınıfının alt düzeylerinden bile ideolojik anlamda katılanlar ve zenginlerin bencilliğine ve Kilise dünyasında yaygın olan ahlaksızlıklara başkaldıranlar olur. Kırsal kesimde eski biat bağlarının bozulmasından ve 1351'de işçilerin ücretlerinin arttırılmasını yasaklayan bir tüzüğün yayınlanmış olmasından dolayı birkaç on yıldır giderek artan huzursuzluk, Fransa'yla süren savaştan (yukarıda adı geçen Yüz Yıl Savaşları) ötürü vergilerin artması ve 1377'de uygulanmaya başlanan *poll-tax*in üç katına çıkmasıyla (*poll-tax*, 14 yaşından büyük tüm erkek ve kadınlara, gelirlerinden bağımsız olarak uygulanır ve kişi başına bir şilinden oluşur) 1381'de patlak verir. Ancak bu isyanın sonucu, Fransa'daki *jacquerie* isyanından farklı olur ve Kral II. Richard (1367-1400, 1377-1399 arası kral) ve asiller isyancıların taleplerinin büyük kısmını kabul etmek ve genel af ilan etmek zorunda kalır; sadece en radikal, silahlı isyancılar bu affın dışında tutulur ve kısa süre sonra öldürülürler.

Poll-tax

Katalonya'daki durum ise köylü isyanlarının kökenlerinin ve sonuçlarının ait oldukları siyasal bağlama sıkıca bağlı olduğunu açıkça gösterir; XII ile XIII. yüzyıl arasında Katalonya'da kırsal nüfusun aşağı yukarı dörtte biri serftir, dolayısıyla bağlı oldukları topraklardan ayrılmak isteyenler bir kefaret (*payeses de remensa* [kefaret köylüleri]) ödemek zorunda kalır. XIV. yüzyıl boyunca giderek kötüleşen durum 1462'de *revuelta general campesina* [köylülerin genel isyanı] şeklinde patlar ve o dönemde ayrıcalıklı sınıfların *libertates*ini [özgürlükler] korumayı amaçlayan alt düzey aristokrasiden ve kentli soylularla mücadele etmekte olan monarşiden destek alır. Bu isyanlar da köylüler lehine sonuçlanacak, "Katolik" Ferdinand (1452-1516, ♛ > 1479) köylülere hem özgürlüklerini verecek hem de derebeyleri tarafından kendilerine keyfi olarak dayatılan görevlerden (*malos usos* [kötü âdetler]) kurtulma hakkı tanıyacaktır.

Revuelta campesina

1370'li ve 80'li yıllarda Fransa'da Languedoc Bölgesi'nden Piemonte'ye kadar uzanan Tuchini isyanı da kendine özgü niteliklere sahip bir harekettir: İsyancılar, o yıllarda Savoy kontları, Monferrato markileri ve büyük feodal beyler arasındaki savaşlardan dolayı sürekli olarak askere alınmaktan ve ürünlerine el konmasından bıkmış olan köylüler üzerindeki mali baskıyı arttıran feodaliteye başkaldırır. İsyanın Piemonte'deki merkezi olan Canavese'de Tuchini isyanı halkın dayanışmasından güç ala-

rak Torino'yu bile tehdit eder hale gelir. Ancak siyasi bir programdan ve operasyonel anlamda koordinasyondan yoksun oldukları için başlangıçta kazandıkları başarıyı kendi lehlerine kullanamazlar ve 1387 baharında Savoy Kontunun ordusu tarafından tekrar tekrar yenilgiye uğratılırlar.

Güney İtalya'da Köylü İsyanları ve Eşkıyalık

Güney İtalya'daki köylü dünyasının huzursuzluğu ise bambaşka ve özgün şekillerde ifade bulur. XIV. yüzyıl başlarında çeşitli yerlerde köylüler topraklarını terk eder ve hem kraliyet yetkililerine hem de seküler ve din adamlarına karşı isyan etmeye başlar, ama bu isyanlar genelde yerel ölçektedir ve münferit olaylardan ibarettir. Hâlbuki eşkıyalık olgusu çok yaygındır ve sadece iç bölgelerle sınırlı değildir. Çok sayıda insanın dahil olduğu bu olgu, XV. yüzyıl başlarından itibaren, yani demografik yoğunluğun düşmesi ve eşkıyalığın temelinde yatan sıkıntı ve yoksulluk şartlarının iyileşmesiyle giderek hafifler.

Ancak mali baskılara ve derebeylerine isyan eden köylüler, topraklarını terk edenler ve umutsuzluklarını eşkıyalık yaparak gidermeye çalışanlar kendi şartlarında veya o dönemin toplumsal yapısında değişiklik yaratmak için güçlerini birleştirmeyi hiç düşünmezler, yine de eylemleri sonuçsuz kalmaz. Yerel şartlar bir yana, XV. yüzyılın birinci yarısına gelindiğinde, Güney İtalya'daki kırsal bölgelerde genel anlamda isyan hareketleri çok azalır. Bu duruma katkıda bulunan çeşitli faktörler arasında demografik baskının azalmış olması, isyanların bastırılmasında feodal beylerin, krallığın desteğine güvenmesini engelleyen monarşinin sık sık tekrarlanan zayıf dönemleri ve işgücünün azlığından dolayı toprakların işlenmesi için gerekli işgücünün tedarik edilmesinde çekilen zorluklar vardır, ancak toprak sahiplerinin önceki yüzyılda köylülerin öfke patlamalarını ve topraklarını terk etmelerini hatırlayarak daha ılımlı davrandığını düşünmek de mümkündür. Hiç kuşkusuz, kraliyet mahkemelerindeki kavgaların sonu gelmez, ama genelde derebeyleriyle onlara tâbi olan köylüler arasındaki ilişkileri daha açık hale getirecek tüzüklerin ve yazılı normların gözden geçirildiği ve köylülerin şartlarının krallık içerisinde giderek daha homojen hale getirildiği görülür.

İsyan hareketlerinde azalma

Bkz. *Kırsal Kesim, s. 183*

Anjou Hanedanının Akdeniz'de Varlığı

Francesco Paolo Tocco

Anjouların Doğu Akdeniz'deki varlığı, kararlı ve hırslı bir kral olan ve papanın daveti üzerine 1266'da Sicilya Krallığının başına geçen I. Charles d'Anjou'nun bilinçli olarak benimseyip uyguladığı iki farklı siyasal tarzın bir araya gelmesine bağlıdır. I. Charles bu yeni krallıktan uzun vadeli bir dış politika bileşeni devralır, çünkü Doğu Akdeniz'e doğru yayılma planı, Robert Guiscard döneminden itibaren söz konusudur. Bu bileşen, Charles'ın zaten dahil olduğu daha karmaşık Haçlı hareketinde de etkili olur.

Akılcı Bir Siyasal Yapı

Charles d'Anjou (1226-1285, 1266-1282 arası Sicilya kralı, 1266'dan itibaren Napoli kralı), Manfred'in (1231-1266) Arnavutluğun bir kısmı ile Epiros'un kralı ve Akhaia despotu II. Mikhail'in (?-1271) kızı Epiroslu Helena'yla (?-1266'dan sonra) evlenince çeyiz olarak Yunan topraklarını ve unvanlarını ele geçirir. Söz konusu topraklar, Korfu adası ile Durres Limanı başta olmak üzere Arnavutluktaki bazı yerlerdir. Şubat 1267'de Charles d'Anjou, Akhaia Prensi Guillaume de Villehardouin (?-1278) ve Konstantinopolis ile Trakya'nın geri alınması ile sonuçlanan Bizans saldırılarından sonra artık kriz halinde olan Doğu Latin İmparatorluğunun başındaki Baudoin de Cortenay (1217-1272/1274) ile bir ittifak antlaşması imzalar. Sicilya Kralı Doğu Latin İmparatorluğunu geri almak için bir yıllığına 2000 şövalyeyi göreve alır, karşılığında da hem Epiroslu Helena'dan alınan toprakların kendisine ait olduğunu hem de Akhaia (günümüzde Peloponez), takım adalarının büyük kısmı ve fethettiği toprakların kendi seçtiği üçte biri üzerindeki hâkimiyetini kabul ettirir. Bu antlaşma, Charles'ın kızı Beatrice (?-1275) ile Baudoin'in oğlu ve varisi Philippe de Courtenay arasındaki nikâhla güçlendirilir ve Philippe çocuksuz öldüğü takdirde, imparatorluk makamının Charles veya soyu tarafından miras alınacağı kararlaştırılır.

Charles d'Anjou

Charles Bizans'a hemen saldıramadığı için önce kendini yoğun bir diplomasi faaliyetine verir ve zekice planlanmış bir evlilik politikası yoluyla Anjou Hanedanının, Adriyatik Denizinden Balkanlar'a kadar uzanan konumuyla Güneydoğu Avrupa ve Ege bölgesi gibi bölünmüş bir siya-

sal bölgede köprübaşı rolü oynayan Macaristan Krallığını ele geçirmesi için temeli atmış olur. I. Charles ile Guillaume de Villehardouin arasındaki ilişkiler, 1271'de, Charles'ın ikinci oğlu Philippe (y. 1256-1277) ile Guillaume'un büyük kızı İsabelle arasındaki evlilikle güçlendirilir. Bundan birkaç ay sonra Epiros despotunun ölümüyle I. Charles Arnavutluğun fiili sahibi haline gelir ve 1272'de Arnavutluk tacını giyer. Anjou Hanedanının krallık üzerindeki hâkimiyeti uzun süreli olmayacaktır, ama Charles artık bir Balkan kralıdır ve bölge iktidarları onunla karşı karşıya gelmek zorunda kalır.

Venedik, Patras Dükü, Tesalya beyi (karısı Helena Baudoin'in kızıydı), Sırp Kralı Stefan Uroš (y. 1308-1355), Moralı derebeyleri ve Bulgar İmparatorluğunun Kuman çarı Georg Terter (?-1309) ile ittifak kuran Charles d'Anjou artık Bizans'ı fethetmeye ve Akdeniz üzerinde Provence'dan Güney İtalya'ya, Yunanistan'dan da Suriye kıyılarına kadar uzanan bir hâkimiyet kurmaya hazırdır. Nitekim 1277'de I. Charles, Kudüs Krallığının tacını elde ederek Doğuya yayılma hayalini gerçekleştirmiş olur; ancak Anjou Kanedanının sahip olacağı bu en yüksek unvan uzun ömürlü olmayacaktır. Bu hamleyle Charles, Sicilya Krallığının mirasını kan akrabalığı olan Fransızların Haçlı politikasına bağlamış olur. Charles bu unvanı elde eder etmez, Ruggero Sanseverino'yu yedi kadırgalık bir filoyla Suriye'ye, toprakları artık çok azalmış olan bir imparatorluğu yönetmeye gönderir; Charles bu şekilde Suriye'nin kaderinin bölgedeki Batı güçlerini kontrol altın almak için elzem bir mesele oluşturduğunu anladığını gösterir. Ancak tarihi olaylar kısa süre içinde Charles'ın çabalarını boşa çıkaracaktır, çünkü bölgedeki son Hıristiyan kalesi olan Akka 1291 yılında kaybedilir.

Kudüs Krallığı tacı

Bir Rüyanın Sonu

1282'de, Anjou Hanedanının yayılma sürecinin iddiasını yarıda kesen bir olay yaşanır. Charles'ın çok sayıdaki düşmanının çabalarının planlanmadan, birbirlerine yaptığı katkının bir sonucu olduğu sanılan bu olay, Sicilya Vesperleri isyanıdır. Bu düşmanların en önemlileri arasında Suebya meşruiyetinin, dolayısıyla Guelf cephesinin savunucusu olan Aragon Kralı III. Pedro (1240-1285, ⚜ > 1282), Roma *Curia* meclisinin Anjou Hanedanının aşırı güçlenmesine karşı olan belli bir kısmı ve geleneksel inanışa göre parasıyla bu ayrı ayrı güçleri bir araya getirmeyi başaran Bizans İmparatoru VIII. Mikhail Paleologos (1224-1282) vardır. Messina'nın da Sicilya Vesperlerine katılması sonucunda Charles'ın Peloro Limanında bir araya getirdiği görkemli filo yok edilir. Bu isyanı izleyen 20 yılda I. Char-

les ve halefi II. Charles (1252-1309, > 1285) Sicilya Krallığını muhafaza etmek için çok uğraşacak, 1302 yılındaki Caltabellotta Antlaşmasıyla adayı geçici olarak kaybetmeyi ve Anjou Hanedanına düşman olan özerk bir Aragon Hanedanına teslim etmeyi kabul edecektir. O andan itibaren Anjou Hanedanının Doğu Akdeniz'deki politikası, krallık derebeylerinin az veya çok başarılı olan bireysel girişimlerini ve münferit olayları temel alan bir toparlanma politikası olacaktır.

Kaybedilmiş olan Kudüs Krallığına gelince: 1289'da babasının yerine geçen II. Charles bir Haçlı Seferi düzenlemenin artık mümkün olmadığına inanarak Suriye'yi fethetmek için Töton, Hospitalier ve Tapınak tarikatlarını, Calatrava, Roncesvalles ve Premontre tarikatlarını ve başkalarını kendi bayrağı altında toplamaya çalışmanın daha uygun olacağına karar verir. Her ne kadar amacını yerine getiremese de, Anjou Hanedanının krallık üzerindeki haklarını muhafaza etmeye çalışacaktır. II. Charles Balkanlar'daki faaliyetleri en sevdiği oğlu Philippe'e (1278-1332) devreder; Şubat 1294'te ona Taranto'nun prensliğini verir ve onu Epiros'un despotu Nikeforos Dukas'ın (?-1296) kızı Thamar'la (1277-1311) evlendirir. Philippe, Akhaia Prensliğindeki, Atina Dükalığındaki, Arnavut Krallığındaki ve Eflak'taki topraklar dahil olmak üzere, Anjou mirasını çeyiz olarak Yunanistan'a götürür. Thamar ise çeyiz olarak Gjirokaster ile Epiros'taki bazı yerleri getirir. Mirasının geri kalan kısmının yarısını Nikeforos'un ölümünde, diğer yarısını da karısı Anna Kantakuzena'nın ölümünde alacaktır.

Birleşme girişimi

Her ne kadar Nikeforos'un dul karısı antlaşmayı ihlal edip mirasını oğlu Thomas'a (?-1318) bıraksa da, Taranto prensleri bu topraklara yine de el koyar ve Prens Phillipe bu bölgelerde savaştığı takdirde askeri yardımda bulunma sözü ve yıllık bir vergi ödeme karşılığında Thomas'ı derebeyi ilan edip, ona yıllık bir gelir bağlarlar. Philippe, mirastan fiili olarak yoksun bırakılan Thamar'ı 1309'da boşar ve Doğuyla ilgili planları açısından daha avantajlı bir evlilik gerçekleştirir: Bu seferki eşi Catherine de Valois-Cortenay (1303-1346) anne tarafından Doğu Latin İmparatorluğu üzerinde hak sahibidir, dolayısıyla Arnavutluk ve Akhaia üzerindeki hâkimiyete imparatorluk üzerindeki temsili hâkimiyetini de ekler. Akhaia Prensliği konusunda Philippe'le kardeşi Giovanni Di Gravina (1294-1336) arasında başlayan ihtilaf ancak Philippe'in 1332 yılındaki ölümünden hemen sonra çözüme ulaşır. Zaten II. Charles'ın halefi Kral Robert'in (1278-1343, > 1309) iki ailenin imzalamasını sağladığı antlaşmaya göre, Giovanni, Philippe'in varislerine devredilen Akhaia üzerindeki hâkimiyetinden vazgeçer, karşılığında da kendisine Arnavutluk verilir, böylece hanedanın Anjou-Durres kolu oluşur, ama bu kol Arnavutluk üzerindeki egemenliği-

ni fazla sürdüremeyecektir. Yunanistan'da da işler pek iyi gitmeyecektir, çünkü Bizans ve Türk güçleri giderek daha tehditkâr hale gelirken, Atina Dükalığı da bir süreden beri Katalan Bölüğünün eline geçmiştir.

1338'de, Catherine de Valois-Courtenay'in çocuklarıyla Akhaia'ya taşınıp çocuklarının vasisi, Floransalı tüccar Niccolò Acciaiuoli (1310-1365) sayesinde prenslik üzerinde yeniden hâkimiyet sağlaması, bir süre boyunca birlik ve erzak göndermekle yetinen Napoli Krallığını daha büyük bir çaba harcamaya iter. Prenslik 1374 yılına kadar Anjou-Taranto Hanedanının, 1383 yılına kadar da des Baux Hanedanının temsili hâkimleridir, ama İyon adalarından Akhaia Prensliğine ve Atina'ya kadar uzanan Hellenik bölgenin gerçek anlamda kontrolü Anjou Hanedanına bağlı iki feodal aileye aittir: Kefalonya Kontları ve İyon adalarının hâkimi Tocco ailesi ile, 1365'te öldüğünde Korint'in ve prensliğin başka birçok bölgesinin derebeyi olan, Niccolò Acciaiuoli'nin zekice planladığı yayılma ve güç kazanma politikası sayesinde, iniş-çıkışlar arasında XV. yüzyıl ortalarına kadar sürecek bir hâkimiyet kazanacak olan Acciaiuoli ailesi. Neri Acciaiuoli (?-1394) ilkesiz tutumuyla 1394'te Atina'yı Katalanların elinden alacak, aynı aileden Antonio (?-1435), II. Neri (?-1451) ve Franco (?-1463) Anjou Hanedanına sadakat, Venedik'e saygı ve XIV. yüzyıl sonunda Timurlenk'in (1336-1405) neden olduğu duraklama döneminden sonra 1420'den itibaren bölgenin mutlak hâkimi olan Türk İmparatorluğuna boyun eğme arasında gidip gelecektir.

Napoli Krallığı

Bkz. *II. Friedrich Hohenstaufen ve İtalya'da Sueb Hanedanının Çöküşü, s. 38; Fransa, s. 96; Sicilya'da Anjou Krallığı, s. 129; Sicilya'da Aragon Krallığı, s. -133*

Ülkeler

Kilise Devleti

Errico Cuozzo

Özellikle III. Innocentius'un faaliyetleri sayesinde Kilise Devleti, ortaçağın kalanı boyunca sahip olacağı yüzölçümünü ve idari nitelikleri edinir. "Avignon esareti" olarak bilinen dönemde bile papalığın en önem verdiği konulardan biri İtalya topraklarındaki konumunu güçlendirmek olacaktır.

III. Innocentius'un Reform Süreci

Suebyalı İmparatorVI. Heinrich'in (1165-1198, ♚ > 1191) ölümü ve 1198'de III. Innocentius'un (1160-1216) papa seçilmesi, ortaçağda Kilise Devletinin oluşumunun son evresinin başlangıcı anlamına gelir.

XII. yüzyıl süresince imparatorluğun papalığa ait toprakları kendine bağlama hayalleri tamamıyla suya düşer. III. Alexander (y. 1110-1181, ♔ > 1159) ile III. Celestinus'un (?-1198, ♔ > 1191) Ancona Markiliği ile Spoleto Dükalığını papalık hâkimiyetine katma girişimlerinin başarısızlığa uğramasından sonra, III. Innocentius etkili idari eylemler ve VI. Heinrich ile oğlu II. Friedrich'in (1194-1250, ♚ > 1220) bazı imparatorluk imtiyazları sayesinde bu girişimde başarılı olur. Papa tarafından yürütülen bu politikaya tarihyazımında (Ficker, Maccarrone) "geri kazanma politikası" adı verilmiştir.

Papa III. Innocentius, Kilise Devletine ortaçağın kalanı boyunca muhafaza edeceği toprak yüzölçümünü kazandırır: Kuzeyde Radicofani'den

güneyde Ceprano'ya kadar uzanan eski Roma Dükalığı, Sabina, Spoleto Dükalığı, Ancona Markiliği ve Benevento şehrinin olduğu bölge. Bu topraklar Suebyalı II. Friedrich'in 1213 ve 1219 tarihli iki önemli fermanında sıralanmıştır. Innocentius Romagna üzerinde de hak iddia eder, ama bu arzusunu gerçekleştiremez.

XII. yüzyıl sonunda yazılan ve papalığın Kilisenin hâkimiyetindeki bölgelerle ilgili hak iddialarının meşruiyetini kanıtlayan bütün belgelerin resmi derlemesini içeren *Liber Censuum*'da [*Sayım Kitabı*] açıkça belirtildiği gibi, XIII. yüzyıl başlarına kadar papalığın hak iddiaları genelde *patrimonium sancti Pietri*'yi [Aziz Petrus'un mirası] oluşturan topraklar üzerinde hâkimiyet sahibi olmakla ilgilidir.

III. Innocentius sonradan halefleri tarafından pekiştirilecek idari bir yapı yaratır. Bu sistem, Kiliseye ait toprakların, yani doğrudan hâkimiyet altında olan *immediatae subiectae* ve dolaylı hâkimiyet altında olan, yani özerk toprak derebeylerine ait olan *mediatae subiectae* olmak üzere, ikiye ayrılmasına dayanır.

Papa, dolaylı hâkimiyet altında olan topraklarla ilgili önemli bir talepte bulunmaz; onlara feodal türden bir bağ dayatmaz ve bu toprakların derebeylerinin onun hâkimiyetini resmi olarak tanımasıyla ve yıllık bir haraç ödettirmekle yetinir.

Kilise toprakları ile derebeylerinin toprakları

Ama doğrudan hâkimiyeti altında olan toprakları III. Innocentius fiili kontrolü altına almaya çalışır. Dağınık şekilde yer alan bu bölgeler, büyük bir özgürlük sahibi olan derebeylerinin elindedir. Piskoposlukların ve büyük manastırlara gelir getiren ve bazen çok geniş olabilen topraklar ise, Kilise düzeni sayesinde papanın doğrudan kontrolünden muaftır.

Innocentius'un uyguladığı reformla doğrudan hâkimiyet altında olan topraklar geniş bölgelere bölünür ve her bölgenin başına *rector* adı verilen papanın bir temsilcisi getirilir. Bu bölgelerin büyüklüğü ve *rector*lara sayısı XIII. yüzyıl boyunca sık sık değişir.

Papaların *rector*ları üst düzey din adamları (çoğu kardinaldir) ve Roma'nın ileri gelen ailelerinin temsilcileri arasından seçilir. *Rector*lar Kiliseye ait toprakların yönetimini üstlenir, Kilisenin haklarının yerine getirilip getirilmediğini denetler, ayrıca gezgin bir mahkeme, hâkimler ve yetkililer yoluyla yargıya bağlı meseleleri de yönetirler.

XIII. yüzyıl ortalarından itibaren *rector*lara, mali işlerden sorumlu olan *Camera Apostolica*'nın doğrudan temsilcileri olup gelirlerle ilgilenen hazine sorumluları eşlik eder.

*Rector*ların otoritesi altındaki *immediatae subiectae* topraklar imparatorluğa bağlı şehir devletlerini de içerir. Bu bölgelerin yönetiminde III.

Innocentius Sicilya Krallığının Norman dönemine ait idari sistem modelinden yararlanır. Geçmişte yapılanların tersine, papa şehir devletinin yönetiminin zirvesinde hem papalıktan bir yetkilinin hem de şehir devletinin temsilcisinin varlığını gerektiren diyarşi formülünden vazgeçer. Bu sistemin başına papalık tarafından seçilen bir yöneticiyi getirir, ancak bu makama genelde kimseyi atamaz ve halefleri (III. Honorius, IX. Gregorius, IV. Innocentius gibi) bu hakkın resmi olarak kabul edilmiş olmasıyla yetinir.

III. Innocentius eyalet parlamentolarının oluşumuyla bu bölgelerin dünyevi yapısını tamamlar. XIII. yüzyıl boyunca oldukça düzenli bir şekilde toplanan bu parlamentolar toprak derebeyleri, Kilise yetkilileri ve her bir bölgeye dahil olan, imparatorluğa bağlı şehirlerin temsilcilerinden oluşur. Parlamentoların görevleri arasında yerel örf ve âdetleri korumak, ihtilafları çözmek, mevcut yasamayı yeni yasalar (*ordinamenta*) çıkarma yoluyla iyileştirmek, *rector*un bölgenin korunması için talep ettiği olağanüstü mali desteğin (*tallia militum*) meşruiyetine karar vermek vardır.

Eyalet parlamentolarının oluşumu

Bu idari yapı, farklı bölgelerde geçerli olan yerel yapı çeşitliliğine eklenir ve papanın dünyevi üstünlüğünün kesin olarak tanınmasını gerektirir. Ayrıca, iktidarın daha etkili bir şekilde icra edilmesi için, resmi vergilerle yargıdan elde edilen gelirlerden oluşan düzenli vergilerin zamanında ve daha büyük bir titizlikle toplanmasını gerektirir. Bu vergilere ayrıca *mediatae subiectae* toprakların derebeylerinin *Camera Apostolica*'ya ödediği vergiler de eklenir.

XIII. yüzyılın tamamı boyunca son derece zayıf yönler de sergileyen bu sistemin temel özelliği, tarihyazımına göre (Waley, Colliva), üniter bir hedeften çok eyaletleri temel alan "bölgesel bir yapı" olmasıdır. Güvenebileceği, etkili bir toprak derebeyinden yoksun olan papa yerel yapıları göz önünde bulundurmak, üzerlerindeki haklarını icra etmeye çalışmak ve özellikle *immediatae subiectae* toprakların yönetiminde varlığını hissettirmek zorundadır. Özerk olan derebeyliklerine müdahale etmez, onlara meşruiyet tanımakla yetinir ve Suebyalı İmparator II. Friedrich'i örnek alarak bu derebeylerine papalık vekilliği bahşeder. Böylece papa bir yandan fiili özerkliklerini vurgularken, öte yandan –sonradan başkaları tarafından da örnek alınacak şekilde– resmi anlamda kendisine bağlılıklarını ve üstünlüğünü tanımalarını garantiler.

Bölgesel yapı

Kilise Devleti ve Avignon Papaları

1309'da Fransız papa V. Clemens (1260-1314, ♔ > 1305) papalık merkezini Roma'dan Provence'da bulunan Avignon'a taşımaya karar verir ve bu dönem 1377'ye kadar sürer.

Avignon papalarının (İncil'i çağrıştıracak şekilde "Avignon esareti" olarak bilinen) bu dönemde İtalya'daki toprakların yönetimini ihmal etmiş olduğu tezi günümüzde aşılmıştır. İtalya'daki toprakların Avignon papalarının bile en çok önem verdiği konular arasında yer aldığı konusunda fikir birliği vardır. Avignon papaları, gelirlerinin büyük kısmını İtalya'daki konumlarını muhafaza etmek için harcarlar ve birçok duraksama dönemine ve XIII. yüzyılın ilk yarısında özgür şehir devletlerinin çöküşüyle yeni derebeyliklerin ortaya çıkışına rağmen, Kilise Devletinin idari yapısının genel anlamda sürekli olarak ilerleme kaydetmesini sağlarlar.

İtalya'daki topraklara verilen önem

Kilise Devletine dahil olan şehir devletleri hızla önem kaybeder. En önemlilerinden biri olan Roma, kendi idari düzenini yitirerek, XII. Benedictus'un (1280/1285-1342, ♔ > 1334) otoritesini kabul etmek zorunda kalır. Cola Di Rienzo (y. 1313-1354) liderliğinde Roma'da baş gösteren isyan kısa ömürlü olur ve papalığın hâkimiyetini sarsmaz.

Derebeylerinin kontrol altına alınması ise daha zor olur. İlk ortaya çıktıkları andan itibaren papalık otoritesi için bir tehdit oluştururlar ve bazı durumlarda siyasi kaosa neden olurlar. Romagna'nın ve Ancona Markiliğinin isyancı beyleri bu duruma birer örnek teşkil eder.

Ancak derebeylik dönemi Papalık Devletinin iktidarını pekiştirmesi için verimli ve bazen beklenmedik fırsatlar da sunar.

Bir şehir, bir derebeyinin hâkimiyetinden doğrudan Kilisenin yönetimine geçtiğinde, topluma geçmişte sahip olduğu hakları tanımama uygulaması pekişir. Papalık yönetimi her açıdan derebeyin yerini alır ve genelde başka derebeyleriyle de alışılageldiği üzere, şehir devletinin anayasasını lağveder. Ayrıca şehre, bu bölgeyi derebeyliğe özgü şekillerde yönetme göreviyle bir papalık vekili veya *rector* atanır.

Roma'daki *Curia* meclisi açısından bu dönemin en önemli siyasal-diplomatik sorunu, konumlarından uzaklaştırılamayan derebeyleri veya despotlarla tatmin edici antlaşmalara varmaktır. Meclisin benimsediği sisteme göre, bir despotun yönetimindeki şehir, kayda değer yıllık bir vergi karşılığında "papalık vekili" olarak tanımlanan o despota bırakılır. Son çare olarak başvurulan bu sistem, papalığın hem otoritesini ilan etmesine hem de bu durumdan olabilecek en büyük faydayı elde etmesine izin verir. Bu türden derebeyleri papalık vekilliğine atandıkları anda üstlendikleri görevlerin çok azını yerine getirirler ve varlıkları bile o bölgenin etkili bir şekilde yönetilebilmesini engeller. Ancak Kilise böyle despotlara askeri düzeyde karşı çıkacak durumda olmadığı için, Kardinal Aegidius Albornoz (1310-1367, 1353-1357 ve 1358-1363 arasında papalık elçisi) tarafından Romagna bölgesinden başlayarak Pa-

Papalık vekilleri

palık Devletinin hâkimiyeti altındaki bütün topraklara yayılan bu uzlaşma çözümünü kabul etmek zorunda kalır.

Papalık yönetiminin yapısı baştan sona gelişmeye ve daha etkin hale gelmeye devam eder; *Curia* meclisinin karmaşık yapısının büyük kısmı Albornoz'un döneminden itibaren faaldir. Kendi yöneticilerini seçen şehir devleti sayısı hızla azalır. Daha önceki *rector*lar ve papalar tarafından yayınlanan sayısız yasanın, Kilise Devletinin kamu hukukunun başlangıç noktasını oluşturan *Aegidiane Constitutiones* [Aegidius'un Anayasası] adı altında toplanması Albornoz sayesinde gerçekleşmiştir.

Ancak yönetimde kaydedilen bu önemli ilerlemelere rağmen, Kilise Devletinin karışıklık sorunu aşağı yukarı olduğu gibi kalır. Geçerli olan, yerel tikelciliktir. Merkezi yönetim ne silahlı kuvvetlere, ne de gerekli finansmana sahip olduğu için tikelcilikle uzlaşmak zorunda kalır.

Özerk şehir devletlerinin sayısı giderek azalsa da, çevrelerindeki bölgeyi (*comitatus*) yönetim ve etkilerine tâbi tutmaya devam eder, dolayısıyla her şehri yönetmek daha da zor hale gelir. Papalık merkezinin V. Urbanus (y. 1310-1370, ♔ > 1362) ve XI. Gregorius (1329-1378, ♔ > 1370) zamanında İtalya'ya dönüşü, durumda bir fark yaratmaz; tam tersine, 1376'da yaygın ve ciddi bir isyan yaşanır. 1378'de yeniden İtalyan papalarına dönülünce yeniden ortaya çıkan ve tikelcilik sorununa eklenen kayırmacılık sorunu, papalığın siyasal faaliyetlerine karmaşık ve bir o kadar da tehlikeli yerel çıkarların katılmasına neden olur.

Tikelcilik ve yerel karışıklık sorunlarının ortaçağ devletlerinde çok yaygın olduğu doğrudur. Ancak bir devletin genelde sadece kısa bir süre de görevde kalan din adamları tarafından yönetilmesi, Papalık Devletinin başka devletlere göre daha zayıf olmasına neden olur. Kilise Devletinin dünyevi iktidarı, seküler devletlerin sahip olduğu devamlılığa sahip değildir. Öte yandan uzun süredir kök salmış olan bölgesel çıkarlarla başa çıkmak için papaların ellerinin bağlı olmaması ve ruhani yetki alanlarına karşı saldırılardan muaf olmaları gerekir. 1378'deki çift seçimden sonra ortaya çıkan büyük bölünme Kilise Devletinin yönetimine büyük zarar verse de, Kilisenin hâkimiyetindeki toprakların papanın mutlak iktidarı ve hiyerarşisine dayanan model temelinde merkezi iktidara tâbi kılınması sürecini durduramaz.

Kilise Devletinin zayıf yönleri

Bkz. *Papalığın Avignon Dönemi, s. 54; Büyük Bölünme, s. 60; Fransa, s. 96*

Fransa

Fausto Cozzetto

Büyük feodal bir devlet boyutuna ulaşan Fransa, XIII ve XIV. yüzyıllarda monarşik otoritesinin de güçlenmesiyle ülke içini düzenlemek için bir süreç başlatır. Uluslararası düzlemde monarşi, imparatorluğa karşı papaya destek verir ve Sicilya Krallığının Anjou Hanedanı tarafından fethedilmesiyle İtalya'da iktidar kurma politikası başlatır. Hâkimiyet kurduğu topraklardaki konumunu güçlendirerek Papalık Devletinin küçülmesine neden olur. Ancak Capet Hanedanının sona ermesi ve Yüz Yıl Savaşlarının başlamasıyla uğranılan askeri yenilgiler ve baş gösteren hanedan sorunları Fransız monarşisinin zayıflamasına neden olur.

Büyük Fransa

II. Philippe Auguste (1165-1223, > 1180) yönetimindeki Capet Hanedanı, XIII. yüzyılda ülkenin güneyi üst düzey feodalite üzerinde tam hâkimiyet sağlayarak Fransa'nın doğal sınırlarına ulaşır. Fransız kralları ülke içinde de siyasal güçlerinin bir kısmını geri kazanmayı başarır. Monarşinin zayıflamasına yol açmış olan tikelcilik feodaliteyi de zayıflatır; aynı zamanda Kilisenin reform süreci piskoposlukların ve manastırların feodal tikelciliğin ve de monarşinin kontrolünden çıkmasına neden olur. Ayrıca Kilise aristokrasiden kaynaklanan şiddeti ve ihtilafı tasvip etmez ve monarşinin kutsal yönünü vurgular ve destekler.

XIII. yüzyılın ikinci yarısında Paris Üniversitesinde ders veren Sigerius de Brabant'ın (y. 1235-1282) yarattığı dürtüyle Fransız kralları, büyük feodal beylere karşı merkezi bir yönetimin temelini atarak ve kralla basit bir feodal otoriteyi birbirinden ayrı tutarak, monarşinin siyasal tutumunu haklı çıkarma çabasına girerler. Fransa topraklarında da gelişmeye başlayan kraliyet yönetimi XI ve XII. yüzyıllarda kral için vergi toplayan başrahiplere, daha sonraları da adli ve askeri açıdan daha geniş yetkilere sahip olan kraliyet temsilcilerine dayanır.

Uluslararası ilişkilere gelince, II. Philippe Auguste papalığın imparatorluk tacı için adayını destekleyerek, III. Innocentius'un (1160-1216, > 1198) Fransa'nın imparatorluktan özerk olduğunu tanımasını sağlar, böylece monarşinin Frank ve Karolenj geleneğinin doğrudan varisi olarak uluslararası statüsü kesin olarak onaylanır ve feodalitenin büyük kısmı

güçlenen kraliyet yönetiminin kontrolü altına alınır. Böylece VIII. Louis (1187- 1226, 👑 > 1223) 1224'te Rochelle'i, daha sonra da Gaskonya'yı kapsayan fetih faaliyetlerine devam eder. Ancak bu girişimler başarısızlığa uğrar, çünkü Bordeaux, Kuzey Fransa'da sağlam bir konuma sahip olan Anglo-Normanlara sadık kalır.

Aziz Louis

Kralın erken yaştaki ölümü ve varisi IX. Louis'nin (1214-1270, 👑 > 1226) henüz reşit olmamasından dolayı ona naiplik eden annesi Blanche de Castille (1188-1252) siyasal açıdan büyük kabiliyet gösterir ve bir araya gelerek Capet Hanedanının fethettiği topraklar için tehdit oluşturan derebeylerini yenilgiye uğratmayı başarır. IX. Louis'nin tahta çıkmasından hemen sonra tekrarlanan bu tehditler kral tarafından yeniden bastırılır. Monarşiye karşı sık sık düzenlenen komploları güney eyaletlerinde duyulan huzursuzluğun belirtileri olarak yorumlayan IX. Louis'nin bu bölgeler karşısında sergilediği tutum, barış içinde bir araya yaşama dönülebileceğini gösterir. Nitekim kral Poitiers Kontluğuna özerklik vererek başına, Toulouse Kontunun kızıyla evlenen ve kayınpederinin ölümü üzerine burayı miras alan küçük kardeşi Alphonse'u (1220-1270?) getirir. Bu sıkı aile bağları sayesinde kontluk monarşinin etki alanı içinde kalır.

Huzursuzluk belirtileri

Annesinin naipliği sırasında yaşanan çalkantılardan sonra IX. Louis eyaletlerinin iç işlerini düzenler, barış ve adalet üzerine kurulu bir siyaset için yol gösterir. IX. Louis, Fransa'nın feodalitesinin krallık otoritesinin sancağı altında yer almasını başaran kral haline gelir ve bu iki otoriteyi birleştirerek hem feodal hiyerarşinin lideri hem de ilahi hakka sahip kral rolünü üstlenir. Ortaya çıkan bu yeni monarşi, fizyonomi ve anlam açısından Karolenj İmparatorluğundan farklıdır. Kralın üstlendiği koruma ve denetleme rolü, hem Konstantinus'un henüz tamamıyla Hıristiyan olmayan veya ana niteliği Hıristiyanlık olmayan bir imparatorlukta "dışişleri konusunda piskopos" ve inancın koruyucusu olan imparator modelinden hem de Hıristiyanlığın seküler lideri ve Katolik dünyasıyla bir sayılabilecek bir devlette Hıristiyan halkının yönetiminde papanın yardımcısı olan Karolenj imparator modelinden farklıdır.

Kendisinden sonra gelenler gibi IX. Louis de kral olarak ilahi hakka sahip olduğunun, halefiyetin veraset ilkesine dayandığının ve askeri ve finansal gücü sayesinde feodalite dahil tüm sosyal sınıfları kontrol altında tutabildiği, belli bir toprağa sahip bir devlet yapısının başında olduğunun bilincindedir. Siyasal planında şehirler-

Şehirlerde sivil düzen

le olan ilişkilerine büyük önem veren IX. Louis, 1262'de şehir devletlerine, her yıl yönetici yurttaşları yenileme ve yerleşim yerlerinde faal olan kraliyet yetkililerine şehir devletinin gelir ve harcama durumunu sunma zorunluluğunu dayatır. Bu önlemler çok yenilikçidir, çünkü şehirlerde sivil düzenin oluşturulmasını ve muhafaza edilmesini amaçlar ve şehirler bu politikanın da katkısıyla, feodal hiyerarşinin hâkimiyetindeki kırsal dünyadan kaçan binlerce insan için bir çekim merkezi haline gelir. Paris bu açıdan farklı bir örnek teşkil eder, çünkü şehir Normanları, Bretonları, Toulouse ve Provence'dan gelenleri kabul eder ve göçmenlerin bazıları yönetime bile dahil olur. Paris'in nüfus yoğunluğu, krallığın bütün diğer şehirlerinden yüksektir ve 1200 yılında bile şehirde, demografik boyutları, üniversitenin varlığı ve kraliyet yönetimine bağlı olarak kayda değer düzeyde ticari faaliyetler yer alır. Dolayısıyla Paris Fransa'nın geri kalanına hâkim konumdadır ve monarşi de bu konumun simgesidir. IX. Louis aziz ilan edilirken, siyasal faaliyetleri bu unvanın ardındaki önemli nedenlerden biridir; önderlik ettiği alanlarda halefleri onun izinden gider.

Yeniden pekiştirilen monarşi öyle bir hareketliliğe ve siyasal iddiaya sahiptir ki, 1273'te Kutsal Roma İmparatorluğunun tacına göz koyar ve kendini Hıristiyanlığın tamamının teminatçısı olarak sunar. Daha önceki yıllarda VIII. Louis ile IX. Louis İngiltere krallarının tacını elde etme hayallerini somut olarak göstermişlerdi. Nitekim VIII. Louis 1215'te ona bağlı olan bir grup İngiliz derebeyi tarafından kral ilan edilir ve ertesi sene girdiği Londra'nın ileri gelenleri ona biat eder. Ancak bu büyük çaplı siyaset ve hanedan değişikliği karşısında, Avrupa duruma seyirci kalmakla yetinmez ve Yurtsuz John'ın halefi III. Henry (1207-1272, 1216 >) papanın, Avrupa'daki müttefiklerinin ve İngiliz ulusal birliklerinin desteğiyle kaybedilen tacı geri almayı başarır. Bu arada babasının yerini alan IX. Louis de, İngiliz kralının Normandiya, Anjou ve Turenne gibi, resmen İngiliz olan bölgelerden vazgeçmesi karşılığında İngiltere tacından vazgeçer. İngiltere kralı, Fransa kralına vassal olduğunu kabul etme karşılığında, kıtada bazı bölgelere sahip olmaya devam eder. IX. Louis de, Flandre'deki bazı topraklar konusunda ve Aragon kralıyla Languedoc bölgesinden vazgeçmesi karşılığında, benzer antlaşmalara varır. Bu arada Charles d'Anjou'nun (1226-1285, 1266-1282 arası Sicilya kralı, 1266'dan itibaren Napoli kralı) papanın çağrısı üzerine Napoli Krallığına düzenleyeceği seferi teşvik eder. Capet Hanedanının liderinin bu olaydaki iradesi çok önemlidir, çünkü yeni Fransa'nın büyük bir iktidar haline gelme arzusunu Avrupa'ya göstermiş olur.

Avrupa'nın seyirci kalmaması

Fransızların İtalya konusundaki iddiaları, Sicilya Vesperleri Savaşı (1282) sonucunda Sicilya'yı kaybetmeleriyle zayıflar. Ancak XIV. yüzyıl

başlarında "Güzel" IV. Philippe'in (1268-1314, > 1285) kardeşi Charles de Valois (1270-1325), Toscana'daki şehir devletlerinin arasını düzeltme bahanesiyle bölgeye yerleşme girişimlerinde bulunur. Bundan yirmi yıl sonra yine Charles de Valois, bu sefer Lombardiya'yı hedef alarak, yine İtalya'yla ilgili planlarını gerçekleştirmeye çalışır.

Anagni Tokadı

"Güzel" IV. Philippe'le monarşi yeni bir siyasal tavır benimser. Bu yeni tavrın ardında, ortaçağda ortaya çıkan imparatorluk evrenselliğinin krizi yatar (örneğin 1256-1273 arasındaki fetret dönemi), çünkü Kutsal Roma İmparatorluğunun çöküşü, farklı etnik kökenlerden insanların bir arada yaşamasını ve ortak dinsel ve siyasal ilkeleri temel alan, Avrupa'ya özgü bir yapı fikrinin başarısızlığa uğradığı anlamına gelir. Geriye sadece papalık tarafından ileri sürülen, Kilisenin evrensel üstünlüğü fikri kalır ve Avrupa ülkelerini tek bir ortak değer altında birleştiren tek unsur haline gelir. XIV. yüzyıl başlarında IV. Philippe, Avrupa üniversitelerinde Roma hukuku ve monarşik mutlaklık alanlarında faaliyet gösteren yeni teorisyenlerin de etkisinde kalarak, dünyevi iktidarla ruhani iktidar arasındaki kesin ayrıma dayanan bir politika adına bu olasılığa karşı harekete geçer. Papalıkla ihtilaf 1296 ile 1303 yılları arasında çeşitli aşamalar şeklinde gerçekleşir ve Papa VIII. Bonifacius'un (y. 1235-1303, > 1294) "Anagni tokadı" olarak bilinen olayda küçük düşürülmesiyle doruğa ulaşır. Fransa kralının Hıristiyanlığın en yüksek otoritesine husumet duymasının ardında, Avrupa siyasal toplumunu kontrolü altına alma arzusu yatar. Bonifacius'un aynı yıl gerçekleşen ölümünden sonra, Philippe, kardinaller meclisinin Fransız bir din adamını, V. Clemens'i (1260-1314, > 1305) papalığa getirmesini sağlar. V. Clemens birkaç yıl sonra Fransa Kralının bütün taleplerini kabul edip, papalığın geleneksel merkezi Roma'yı terk edip Avignon'a yerleşmek ve kralla üst düzey Fransız din adamlarının kontrolüne girmeyi kabul etmek zorunda kalır (1309). Elde ettiği bu başarıdan cesaret alan kral, Pierre Dubois (y. 1250-y. 1321) tarafından öne sürülen, Fransa'nın himayesinde bir Avrupa konfederasyonu oluşturma fikrini benimseyerek, Avrupa'da yayılmak için yeni planlar yapar.

Papalıkla ihtilaf

Ancak Fransa'nın Avrupa'da egemenlik kurma hayali, Philippe'in ölümünden sonra Capet Hanedanı içerisinde baş gösteren krizle geri plana düşer. 1314-1328 yılları arasında Philippe'in üç varisinin birbirini izlemesiyle devlet yönetiminde oluşan süreksizlik bir belirsizlik ve kötü yönetim döneminin oluşmasına ve protesto-

Capet Hanedanının krizi

larla karışıklıkların baş göstermesine neden olur. Üç kralın hiçbirinin erkek varisinin olmaması, feodaliteden krallık verasetine uzanan bir uygulamanın benimsenmesiyle sonuçlanır ve 1358'den itibaren, kadınların Fransa kraliyet verasetinin dışında bırakıldığı *Lex Salica* haline gelir. Krizin ardındaki diğer nedenlerden biri de malidir, çünkü devletin ülke içindeki ve dışındaki faaliyetler için yeni kaynaklara ihtiyacı vardır ve yurttaşları sosyal gruplarına, oynadıkları rollere ve sahip oldukları imtiyazlara göre farklı meclisler oluşturmaya çağırır. Bu meclislere sonradan parlamentoyu oluşturacak olan Birleşmiş Devletler adı verilecektir.

Valois Hanedanı

"Güzel" Philippe'in son oğlu IV. Charles'ın da (1294-1328, ♛ > 1322) ölümüyle Capet Hanedanı sona erer ve 1328'de tahta Toulouse Kontluğunun beyleri olan Valois kolu çıkar. Aslında tahtın doğal varisi kralın kız kardeşinin oğlu Edward'dır, ancak III. Edward unvanıyla İngiltere kralıdır. Böyle bir hanedan çözümü, iki ülke arasında sürekli olarak yer alan askeri ihtilaflardan dolayı uzun zamandır İngilizlere husumet duyan Fransızlar açısından kabul edilmez. Böylelikle Fransa tahtına son Capet kralının kuzeni VI. Philippe de Valois'nın (1293-1350, ♛ > 1328) çıkması tercih edilir.

Valois Hanedanının yönetmeye başlamak üzere olduğu Fransa, son derece önemli bir siyasal, ekonomik ve toplumsal gerçeklik haline gelmiştir. 20 milyonu aşmış olan nüfus, ülkenin kayda değer çapta zenginlik kazanmasını sağlayan ekonomik faaliyetler yürütür. Kırsal bölgelerde yer alan büyük çaplı değişiklikler sayesinde ziraat alanı da değişimden geçmiştir ve birçok yeni üretim faaliyeti uygulanmaya başlanmıştır. Fransa'nın kırsal kesimi, Machiavelli'nin birkaç yüzyıl sonra "hayretle" tasvir edeceği ve "*douce France*" ["tatlı Fransa"] efsanesini pekiştirecek yerler haline gelmiştir. Şehirler ve zenginliği üretip ellerinde tutan sosyal gruplar büyük ölçüde gelişim geçirir.

Kırsal bölgelerde değişim

Ancak XIV. yüzyıl ortalarında Fransa ve Avrupa büyük bir toplumsal ve ekonomik krizle ağır bir darbe alır. Uzun süreli demografik gelişim dönemi sona erer, korkunç kıtlık dönemleri ve 1348 yılındaki kara veba gibi salgınlar nüfusta büyük bir azalmaya neden olur. Birçok köy ve küçük yerleşim merkezi terk edilir ve kırsal bölgelerin sefaleti şehirlerin büyümesine neden olur. Hem ziraat alanı hem de dönemin en zengin ve gelişmiş imalat alanları ciddi bir gerileme sürecine girer. Bu dönemde Avrupa halkının üçte biri ölür, toplumsal ilişkiler gerilir, kentsel ve kırsal isyanlar Fransa'nın tamamına yayılır. Bu bağlamda Fransa ile İngiltere arasında yeni bir savaş için gerekli nedenler olgunlaşmaya başlar.

İngiltere Kralı Edward'ın (1312-1377, 👑 > 1327) Fransa tahtının verasetinden çıkarılmış olması, yayılma hayalleri yıkılan İngiltere tahtı ile Avrupa devletleri bağlamında özerkliğini korumayı planlayan Fransa tahtı arasında yeni bir ihtilafın çıkması için gerekli şartları sağlar. Son savaşın üzerinden dokuz yıl geçmeden, 1337'de iki ülke arasında yeni bir savaş patlak verir ve o kadar uzun sürer ki Yüz Yıl Savaşları adıyla bilinir. Askeri teknikler açısından bu savaşta yaşanan yenilikle, İngiliz piyadeleri, o döneme kadar yüzyıllardır savaşların galibi olan Fransa'nın feodal süvarileri üzerinde zafer sağlar. Bu ilk dönemde İngiltere, askeri üstünlüğü sayesinde avantajlı taraf olur ve Fransa monarşisinin varlığını sürdürmesi bile zor görünür. 1346 tarihli Crécy Savaşında, 1347'de İngilizler Calais'yi aldığında ve Poitiers Savaşında Fransa hep yenilgiye uğrayan taraf olur. Hatta Poitiers yenilgisinden sonra Philippe de Valois'nın yerini alan "İyi" II. Jean (1319-1364, 👑 > 1350) tutsak edilip İngiltere'ye götürülür.

Yeni bir ihtilaf nedeni

Burjuvazi ve Köylüler

Geleceğin V. Charles'ı (1338-1380, 👑 > 1364) veliaht Charles bu dramatik siyasal-askeri durumla başa çıkmak için Birleşmiş Devletler meclisini toplar. Ancak Paris'te tüccar Étienne Marcel (y. 1316-1358) liderliğinde burjuvazinin isyanı baş gösterir. Tüccar loncasının başı olan Marcel, Birleşmiş Devletler tarafından kralın danışmanı ilan edilir. Giderek monarşi politikasına muhalif olan Marcel, şehrin daha geniş kapsamlı özerkliğini savunmaya başlar ve veliaht ile onu destekleyen asillere karşı çıkarak siyasal faaliyetlerini sürdürür. Bunun üzerine Veliaht Charles Paris'ten kaçar, Birleşmiş Devletler meclisini toplar ve birlikleriyle şehri kuşatır; sonuçta Paris'in direnişini kırar, Marcel öldürülür ve şehir siyasal amaçlarını gerçekleştiremez. Hem Fransız hem düşman birliklerinin sefalet halinden kaynaklanan ekonomik huzursuzluk sonucunda Compiègne bölgesinden itibaren köylüler, sürmekte olan savaşın sorumlusu olarak gördükleri feodal beylerin kalelerine saldırmaya başlar. Marcel'in kendiside Paris'teki isyanla kırsal bölgelerde yayılmakta olan isyanlar arasında bağlantı kurmaya çalışır. Köylü birliklerinin liderliğini eski bir asker olan Charles Guillaume üstlenir, ama köylüler feodalite tarafından yenilir ve liderlerinin başı kesilir.

Étienne Marcel

Tahta çıkarken V. Charles unvanını alan Veliaht Charles'ın temel siyasal hedefi, askeri yenilgi dönemleri sonucunda Brétigny Barışıyla kaybedilen toprakları, yani Capet krallarının uzun zaman önce fethettiği, Güneybatı Fransa'dakı bazı önemli eyaletleri geri kazanmaktır. Charles, Bur-

gonya ve Normandiya gibi, Fransa'nın kontrolü dışındaki büyük bölgeler üzerinde hak iddia ederek Valois Hanedanına itibar kazandırmaya çalışır ve Kastilya'ya ait topraklara da göz koyar. İmparator IV. Karl'la (1316-1378, > 1355) iyi ilişkiler kurduğu için bazı önemli siyasal başarılar elde eder; imparator 1374'te Paris'i ziyaret eder ve bir süre sonra Fransa Kralına, Marsilya'nın da bulunduğu Arles bölgesi üzerinde hâkimiyet verir. Ancak V. Charles'ın 1380'deki ölümünden sonra, geleceğin VI. Charles'ı (1368-1422, > 1380) olacak olan oğlunun henüz reşit olmaması –tahta çıkınca da geçirdiği ağır bir ruhsal hastalıktan dolayı ülkeyi yönetememesi– monarşinin otoritesini tehlikeye düşürür, çünkü iktidar kraliyet ailesine üye feodal beyler olan prenslerin eline geçer.

V. Charles'ın üzerinde hak iddia ettiği bölgeler

Bkz. *Yüz Yıl Savaşları, s. 74; Anjou Hanedanının Akdeniz'de Varlığı, s. 87; Kilise Devleti, s. 91; İngiltere: Savaşlarla Tavizler Arasında bir Monarşi, s. 102; Fransa ile Kutsal Roma İmparatorluğu Arasında Sınır Prenslikleri, s. 117: Sicilya'da Anjou Krallığı, s. 129*

İngiltere: Savaşlarla Tavizler Arasında bir Monarşi

Renata Pilati

Askeri yenilgiler ve ülke içindeki karışıklıklardan dolayı zayıflayan monarşi, XIII. yüzyılda din adamlarına, baronlara ve şehirlere özgürlükler, parlamentoya da siyasi iktidar bahşetmek zorunda kalır ve XIV. yüzyılda başa geçen krallar bu özgürlükleri nafile sınırlamaya çalışırlar. İktidarın feodal ve sözleşme temelli niteliği teokratik niteliğine üstün gelir. Ekonomik büyüme, kıtlık dönemlerinden ve salgınlardan dolayı yavaşlar. Toplumda yayılan isyanlar bastırılır.

Yurtsuz John'ın Dönemi: Magna Charta Libertatum

II. Henry (1133-1189) ile Akitanyalı Eleonore'un (1122-1204) beşinci çocukları olduğu için her türlü mirastan yoksun olan Yurtsuz John (1167-1216), Godfrey'nin oğlu olan yeğeni Arthur'un elinden Bretonya'yı alır. Ağabeyi "Aslan Yürekli" Richard'ın (1157-1199) ölümü üzerine kral olan Yurtsuz John, yeni kararların dayatıldığı, tasfiyelerin yapıldığı teokratik bir monarşi kurmak ister, ama karşılıklı feodal yükümlülüklerden kaynaklanan haklarını savunmak konusunda kararlı olan din adamları, baronlar, şövalyeler ve kentsel sınıflar arasında isyanlar kopar. Sadece Londra ve Cinque limanları ayrı idari yapılara sahiptir. Yurtsuz John 1202-1206 yılları arasında II. Philippe Auguste (1165-1223, ♚ > 1180) tarafından istila edilen Normandiya'yı kaybeder; sorunlu ilişkiler içinde olduğu III. Innocentius (1160-1216, ♔ > 1198), Yurtsuz John'ın Canterbury piskoposunun atanmasını kabul etmemesi üzerine İngiltere'ye karşı bir ferman çıkarır (1208) ve İngiltere kralını aforoz eder (1212). Yurtsuz John papaya boyun eğmek, İngiltere'nin Kilisenin derebeyliği olduğunu kabul etmek ve yıllık bir vergi ödemeye başlamak zorunda kalır (15 Mayıs 1213). Yurtsuz John ayrıca imparatorluk tacı için 1208'den itibaren Sicilya kralı, 1212'den itibaren de Almanya kralı olan Suebyalı II. Friedrich (1194-1250, ♚ > 1220) ile ♚ > 1209 olan Otto Brunswick (1175/1176-1218) arasında çıkan mücadeleye müdahale eder ve Fransa kralının müttefiki olan Friedrich'e karşı papanın 1210'da aforoz ettiği Otto'yu destekler. Bouvines'de (Flandre, 27 Temmuz 1214) gerçekleşen büyük çarpışmada John ile Otto yenilgiye uğrarlar. John'un yenilgisi, büyük bir Anglo-Fransız krallık kurma hayalini suya düşürür ve çeşitli toplumsal kurumları "özgürlük belgesi" istemeye iter. Ruhban sınıfı bu belgeyi 21 Kasım 1214'te, Londra şehri de 9 Mayıs 1215'te elde eder. İngiltere kralı ayrıca Noel günü, I. Henry (1068-1135, ♚ > 1100) tarafından taahhüt edilen özgürlükleri talep eden baronların isyanıyla da yüz yüze kalır. Runnymede toplantısı (15-19 Haziran) başarısızlığa uğradığında isyancı baronlar, Fransa tahtının veliahtı, 1223'ten itibaren VIII. Louis adıyla Fransa kralı olacak olan II. Philippe Auguste'ün oğlunu İngiltere kralı seçerler (Eylül-Ekim 1215). Piskoposların ve Londralı zenginlerin de katılmasıyla muhalefet iyice güçlenir ve Yurtsuz John, dayatılan vergilerin "büyük konsey" tarafından onaylanmasını şart koşan *Magna Charta Libertatum*'u [Büyük Özgürlükler Sözleşmesi] imzalamak zorunda kalır, ancak iki ay sonra III. Innocentius'tan *Charta*'ya uyma zorunluluğundan muaf tutulmayı elde eder. Ülke içindeki bu karışıklıklar sayesinde Galler Prensliği özerkliğini korur, İskoçya kralları da vassallık bağına sadık kalmaktan kurtulurlar.

III. Henry: Baronlar ve Parlamentoda Burjuvazinin Parlamentoya Dahil Edilmesi

Ulusal meclisten parlamentoya

Babası Yurtsuz John'ın ölümü üzerine kral ilan edilen III. Henry Plantagenet (1207-1272, > 1216), Pembroke Kontunun naipliğinde dokuz yaşında bir çocuktur. 1232'de başa geçtiğinde ruhban sınıfı, baronlar, şehirler ve şövalyelerin kontrolü altında olmadan ülkeyi yönetmeye çalışır. Ancak Simon de Montfort (y. 1150-1218) liderliğinde toplanan muhalefet, hak etmediklerine inandıkları vergilerden ve Henry'nin 1236'da evlendiği Eleonore de Provence'ın (1222-1291, >1236) maiyetinden bazı üyelerin nazırlığa atanmasından dolayı kralla mücadele etmeye başlar; Oxford Hükümlerinin imzalanmasıyla (1258), şimdi parlamento adı verilen, 15 seçilmiş üyeden oluşan bir ulusal meclis oluşturulur ve *Magna Charta* ile kabul edilen özgürlükler daimi olarak teyit edilir. Henry, İngiltere Kilisesinin, krallığın özgür insanlarının, Londra'nın ve başka şehirlerin özgürlüğünü tanımakla kendisinin ve temsilcilerinin çeşitli konulara uyacağını kabul etmiş olur: a) tebaasının serveti – borçlu olanlar bile borçlarını "taşınabilir mallar" veya teminatçılar yoluyla karşılayabilir; b) kişisel özgürlükler; c) ticaret – "eski güzel örf ve âdetlere uyulması" ve "sadece savaş zamanı veya (ülkesi İngiltere'yle savaş halinde olan) yabancı tüccarlarla iş yaparken haksız vergilerin toplanmasının" öngörülmesi. Kral yılda üç defa parlamentoyu toplamayı taahhüt eder ama sözünü yerine getirmez. Kendine ait derebeyliklerini korumak için Fransa Kralı IX. Louis'yle (1214-1270, > 1226) mücadele eder. Paris Antlaşmasıyla (1259) Normandiya, Maine, Anjou ve Poitou'dan vazgeçmek ve Guyenne (Akitanya) Dükü olarak Fransa kralının vassalı olmayı kabul etmek zorunda kalır. 1259'da alt düzey aristokrasiye ve burjuvaziye siyasete katılma hakkı tanır, böylece parlamentonun toplumsal temelini genişleten avam kamarası oluşturulur. Parlamentonun imtiyazları sonradan I. Edward (1239-1307, > 1272) tarafından tanımlanacaktır. 1261'te III. Henry, Fransa ve papayla ittifak kurup Oxford Hükümlerini reddeder, ama duruma isyan eden baronlar Lewes Savaşında (1264) kralı tutsak alıp, tahta Leicester Dükü Simon de Montfort'u yerleştirirler. III. Henry, Kenilworth'te ve Evesham'daki isyancıları yenilgiye uğratan ve Leicester Dükünü öldüren (1265) oğlu Edward tarafından kurtarılır. Hakları iade edilen III. Henry 1272'de ölür. 1264'te Oxford'da Merton Koleji adı altında ilk İngiliz üniversitesi kurulur.

I. Edward ve İskoçya'nın Fethi

İngiliz "Justinianus"u I. Edward, parlamentonun saldırılarına karşı monarşiyi yeniden pekiştirmeye çalışır, ama idari alanda reformlar gerçek-

leştirebilmek için işlevlerini genişleten ve yönetim organı haline gelen parlamentonun işbirliğine ihtiyacı vardır.

Edward 1284'te Galler'i özerk bir prenslik olarak İngiltere'ye ilhak eder ve 1301'den itibaren Galler Prensi unvanı veliahta verilir. Bir hanedan krizi dolayısıyla İskoçya'ya müdahale eder ve tacı, İskoçyalıların itirazlarına rağmen, ona sadakat yemini eden John Baliol'a (y. 1249-y. 1314, 1252-1296 arası kral) bahşeder. 1292'de savaş patlak verir. Akitanya'yı ilhak etmeyi uman Fransa, Baliol'a destek verir. Edward güçlerini Baliol'a karşı yoğunlaştırmak için Akitanya'da koruma konumunda kalır, Baliol da Dunbar'da yenilgiye uğratılır ve tutsak alınır (27 Nisan 1296), böylece İskoçya fethedilmiş olur.

İskoçya'nın yeniden fethi

Edward, Fransa'nın yayılma arzusuna karşı imparatorluk topraklarını savunan İmparator Adolf von Nassau'nun (y. 1250-1298, > 1292) ve "Güzel" IV. Philippe'e başkaldırarak, 9 Ocak 1297'de savaş ilan eden Flandre Kontu Guy de Dampierre'in (1226-1305) yardımıyla, Fransa'yla yeniden mücadeleye başlar. Askeri operasyonlar haziran ayında başlar, ama imparator müttefiklerini yarı yolda bırakır. İskoçya'daki isyanla ilgilenen Edward, 22 Temmuzda Falkirk'te William Wallace'ı (1270-1305) yenilgiye uğratır. 9 Ekimde Fransa'yla vardığı ateşkes antlaşması 1299'da bir barış antlaşmasına çevrilir. Tek başına kalan Guy de Dampierre, Flandre'deki imalat şehirlerinin asil meclis üyelerinden de yardım alan "Güzel" IV. Philippe'in (1268-1314, > 1285) Flandre'yi fethetmesine izin vermek zorunda kalır. Akitanya, İngiltere kralına kalır. Bu mücadeleler sırasında Edward parlamentonun vergileri onaylama hakkını tanımak zorunda kalır (1297).

Taraflar arasında hakemlik yapması için VIII. Bonifacius'tan (y. 1235-1303, > 1294) yardım isteyen İskoçyalılara karşı Edward, iki evlilik – kralın kız kardeşi Marguerite'le olan kendi evliliği ve oğlu Edward'ın kralın kızı Isabelle'le evliliği– yoluyla bağ kurduğu Fransa kralıyla ittifaka girer. Desteğini istediği parlamento da, Ocak 1301'de kralın Falkirk savaş alanında İskoçyalılara karşı kazandığı zaferin meşruiyetini tanır.

II. Edward'ın Parlamento Tarafından Tahttan İndirilmesi

I. Edward ile Kastilyalı Eleonore'un oğlu II. Edward (1284-1327, > 1307) ülkeyi keyfi bir şekilde yönetir ve parlamentonun vergileri onaylama hakkını iptal eder. Başkaldıran baronlar, III. Henry zamanında olduğu gibi, toplumun diğer sınıflarını da harekete geçirirler. Üst düzey aristokrasi 1311'de yürütme gücünü ele geçirerek (Kırk Hüküm) ve bu arada

Bannockburn'de İskoçyalı David Bruce tarafından yenilgiye uğradığından (24 Haziran 1314) itibar kaybetmiş olan kralın gücünü fiili olarak sınırlar.

Parlamentoda kendi haklarını savunmak isteyen alt düzey aristokrasi ile şehirlerin itiraz ettiği hükümler 1322'de iptal edilir. Ancak parlamento otoritesini muhafaza etmeyi başarır ve giderek maiyetine boyun eğmiş olan krala isyan eder ve 1326'da, artık kral olmayı hak etmeyen II. Edward'ı tahttan azletme hakkını ilan eder. Saray çevresi Kraliçe İsabelle ile veliahttan yardım ister, ama 7 Ocak 1327'de parlamento II. Edward'ı tahttan indirir. Kralın tek başarısı, okçu birliklerine düzen getirip, *Yeomen*lere (özgür köylüler) Galler'den ithal edilmiş olan uzun yayı kullanmayı dayatmasıdır.

İskoçya yenilgisi

III. Edward: Fransa'yla Siyaset ve Hanedanlık İhtilafı

II. Edward ile Fransa kralının kızı Isabelle'in oğlu olan III. Edward (1312-1377, > 1327) monarşiye yeniden hayat kazandırır. 1330'da ona karşı bir komplo kuran Roger Mortimer'i (1287-1330) öldürtür. Donanmayı ve orduyu düzenler. 1333'te Halidon Hall'da (Berwick) İskoçyalıları mağlup eder. Dolaylı olarak yargılanmamak için parlamentonun eski idari işleri yargılama talebine itiraz eder (1341). Lordlar Kamarası (baronlar ve başpiskoposlar) ve avam kamarası (şövalyeler ve burjuvazi) direniş gösterince II. Edward üst dereceli resmi yetkililerin Krallık Konseyi ve Lordlar Kamarası tarafından onaylanmasına ve parlamento huzurunda yemin etmelerine izin verir, parlamentodaki sürelerinin sonunda da yargılanmalarını mümkün kılar. Ancak birkaç ay sonra parlamento içindeki ihtilaflardan yararlanarak, tacın imtiyazlarına ve krallığın yasalarına karşıt sayılan bu ayrıcalıkları iptal eder. İki yıl boyunca parlamentoyu toplamaz, 1341 yılının tüzüklerinin yeni bir parlamento tarafından lağvedilmesini sağlar ve yürütme gücünü kendi kontrolü altına alır. Fransa'ya askeri seferler düzenlerken iyi ilişkiler içinde olmaya karar verdiği parlamento vergileri ve yasama müdahalelerini onaylar, suiistimalleri engellemek için yönetimi kontrol altında tutar. Yüzyıl ortalarının krizi İngiltere'yi de etkisi altına alır. 3 milyon 700 bine ulaşmış olan İngiltere nüfusu, 1349 yılındaki veba salgınında ağır darbe alır. Ülkenin ekonomik ve demografik gelişimi sekteye uğrar. Etiket fiyatları ve çalışma ücretlerindeki artış, aristokrasiyi, 1350'de parlamentodan, ırgatların ücretlerini 1347 yılındaki endekslere sabitleyecek bir yasa talep etmeye iter. Asillerin isteklerini karşılamak için *Statut of labourers* [Çalışanlar Tüzüğü] kabul edilir. Feodal beyler, serfleri yeniden köle haline getirebilmek için artık geçersiz olan bazı *corvée*ler [zorunlu hizmet] gibi eski haklarını yeniden kabul ettirmeye çalışır, ama sert bir direnişle karşılaşırlar.

Kamaraların direnişi

"Güzel" IV. Philippe'in son oğlu IV. Charles'ın (1294-1328, > 1322) çocuksuz olarak ölmesi üzerine Fransa'da patlak veren hanedanlık krizi, annesi tarafında "Güzel" IV. Philippe'in yeğeni olan Eward'ı tahtta hak iddia etmeye iter. "Güzel" IV. Philippe'in kardeşi Kral III. Philippe'in oğlu Charles de Valois'nın oğlu olan Philippe de Valois ile karşı karşıya gelir. VI. Philippe (1293-1350, > 1328) piskopos ve baronlardan oluşan bir meclis tarafından kral ilan edilir. Bu arada kendini Fransa kralı ilan eden Edward da Venedikliler ve Cenevizlilerle ittifak kurmaya çalışır. Ancak Kral Robert d'Anjou'nun (1278-1343, > 1309) din görevlisi ona Bisaccia Piskoposunun misyonu başarısızlığa uğrar. Fransa'yla yürütülen savaşta topraklar elde edilir (1360 tarihli Brétigny Barışı). Ancak savaş, kıtlık dönemleri ve salgınlar köylüler ve kentliler arasında isyanların baş göstermesine neden olur. İhraç edilen yün ve deriden kesilen vergi, asiller ve monarşinin işine yarar: 1275'te kararlaştırılan bu vergi 1363 yılında uygulanmaya başlanır, çünkü kıta üzerinden yapılan ihracat, 1347 yılında İngilizler tarafından fethedilen Calais Limanı üzerinden yürütülür.

İttifak kurma girişimleri

XI. Gregorius (1329-1378, > 1370) 1374'te, Yurtsuz John'ın 1213'te Kiliseye bahşettiği vergiyi İngiltere'den talep edince, kral da, parlamento da, teolog, Oxford'da hoca ve krallık danışmanı John Wycliffe'in (y. 1320-1384) teorilerinin de desteğiyle buna karşı çıkar, ancak sonradan bir uzlaşmaya varılır. Bu kültürel ve siyasal ortamda parlamento kralın eylemlerini sınırlamak için on üyeden oluşan bir konseyin oluşturulmasına karar verir (1376), ama kral sonradan kendisine destek çıkan bir parlamentodan krallık haklarının iadesini elde eder. Kralın Philippa of Hainaut'dan (1394-1430) olma on iki çocuğundan dokuzu reşitliğe ulaşırsa da, hepsi babalarından önce ölür, dolayısıyla III. Edward öldüğünde, yerine Galler ve Akitanya Dükü, ünlü Kara Prens Edward'ın oğlu Richard geçer.

II. Richard: Plantagenet Hanedanının Sonu

II. Richard (1367-1400, 1377-1399 arası kral) on bir yaşında olduğundan emanet edildiği amcası, Gloucester Dükü aslında tacı kendine ister. Muhalefet yeniden faal olmaya başlar; parlamento kralın konseyini, nazırları ve yüksek dereceli yetkilileri atamak, bütçeyi kontrol altında tutmak ve en önemli kararlara müdahale etmek ister. O sıralarda Fransa ile savaşmakta olan İngiltere 1378'de, Fondi'de, Fransız kardinaller Fransız VII. Clemens'i (1342-1394, 1378'den itibaren antipapa) papa seçerken, Roma'da kardinaller meclisi tarafından papalığa seçilen VI. Urbanus'un (y. 1320-1389, > 1378) yanında yer alır. Böylece

Batıdaki dinsel bölünme

Batıdaki dinsel bölünme başlar. Bu arada reşitliğe ulaşan Richard, naibini öldürtür. Seküler ve dinsel beylerin neden olduğu zulüm, vergilerdeki artış ve Fransa'yla yürütülen savaş için piyadelerin askere alınması, halk arasında huzursuzluğun artmasına neden olur. 1381'de Londra'yı da tehdit eden isyanlar, Wycliffe'le doğrudan ilişkisinin olmamasına rağmen, onun teorilerinden yararlanan rahip John Ball (?-1381) tarafından düzenlenir. Teolojik çatışma, dinsel ve toplumsal protestoya dönüşür. Wycliffe'e göre, Kilisenin, Roma'da ve Avignon'da olmak üzere, iki papadan dolayı uğradığı yozlaşma ve İncil'de vaaz edilen sadelikten vazgeçilmiş olması, iktidar sisteminin temelindeki doktrinin gözden geçirilmesini gerektirir. Maddenin dönüşümü, bireysel günah çıkarma, aforoz, aşar ödemeleri, endüljanslar ve keşiş tarikatları şeytanın işi olarak görülüp reddedilir.

Eşitlik ve ortak mülkiyet arzusu, Tanrı'nın gözünde bir olan özel mülkiyet ile hâkimiyetin, günahtan dolayı insanlar arasında birbirinden ayrı olduklarına dair beyanat temelinde meşru sayılır. Köylü isyanları, dinsel ve seküler beylerin çıkarlarını savunan parlamento tarafından şiddet yoluyla bastırılır. Sonradan Suffolk Kontu (1385) olup idari işlerin başına atanan bir burjuva olan Michael de la Pole (?-1389) liderliğindeki kraliyet yetkilileri siyasi dengeleri yeniden oluşturmak amacıyla parlamentonun aşırı güçlenmesine karşı çıkar. Kralın gözdesi olan Pole yenilgiye uğratılıp, 1388'de parlamento tarafından ölüme mahkûm edilir, Richard da bir denetim konseyine tâbi tutulur. Parlamento nazırların atanmasına da müdahale eder. Parlamentonun bu suiistimallerinin uyandırdığı huzursuzluk, kralın 1389'da, parlamentoya danışarak da olsa, nazır ve danışmanlarını atarken kendi iradesini kullanmasına izin verir. 1388'deki parlamento isyanının sorumluları 1397'de, kralın isteği üzerine mahkûm edilirler. Ülkeyi yasalarla örf ve âdetleri ihlal edecek şekilde kendi iradesine göre yönetmekle suçlanan Richard, 1399'da parlamento tarafından tacından vazgeçmeye zorlanır ve kraliyet imtiyazları bir komisyona devredilir. Komisyon resmi tahttan feragat kararı doğrultusunda kralı tahttan indirir (1399). Parlamento, Gaunt Kontu ve Richmond Dükü John'un oğlu olduğu için III. Edward'ın yeğeni olan ve kayınpederi Henry'den Lancaster Dükü unvanını miras almış olan IV. Henry'yi (1367-1413) kral ilan eder.

Parlamento isyanı

XIII ve XIV. yüzyılda İngiltere'de adalet, Glanvill ve Bracton gibi derlemeleri ve *writs* [mahkeme ilamı] kayıtlarını temel alan ve bu alanda uzman avukatlardan (*serjeants at law*) yararlanan, hükümler üzerine güncel raporlar (Yıllıklar) içeren *common law*, yani içtihat hukukuna dayalıdır.

Bkz. *Yüz Yıl Savaşları, s. 74; Fransa, s. 96; Roger Bacon ve Deneysel Bilim, s. 661; Geoffrey Chaucer, s. 814*

Kutsal Roma Germen İmparatorluğu

Giulio Sodano

Geç ortaçağda Germen İmparatorluğu krallıklar arasında en büyük itibar sahibi olandır. Dinsel atamalar konusunda VII. Gregorius ile IV. Heinrich arasında patlak veren mücadele bir uzlaşmayla sonuçlanır. Bir mücadele döneminden sonra Sakson Hanedanını izleyen Hohenstaufen Hanedanı Alman dükalıkların ve Lombardiya şehirlerinin merkezkaç eğilimlerine karşı koymaya çalışır. Ancak Friedrich Barbarossa'dan sonra elde edilen en büyük başarı, oğlu VI. Heinrich'in Sicilya Krallığının Norman varisi Constance d'Hauteville'le evlenmesidir.

II. Friedrich ve İtalya

II. Friedrich (1194-1250), evrensel imparatorluğun son temsilcisidir. Sicilya Krallığını miras alır ve 1215'te imparator ilan edilip, 1220'de taç giyer. Sicilya Krallığıyla o kadar yakından ilgilenir ki, geri kalan her şeyi ihmal etmekle suçlanır. Friedrich evrensel bir Roma İmparatorluğu kurmayı amaçlar, ama bu plan, hâkimiyeti altındaki toprakların farklılığı göz önüne alındığında siyasal açıdan zayıftır: Almanya vassallıklar üzerine kurulu feodal bir siyasal ve idari yapıya sahiptir, Sicilya daha merkezi bir monarşidir, Orta-Kuzey İtalya ise artık özerk olan şehir devletlerinden oluşur.

III. Innocentius (1160-1216, ♔ > 1198) öldüğü zaman, II. Friedrich, Sicilya'yı imparatorluktan ayrı tutma taahhüdünden vazgeçer. İmparatorluk tacını giydiği zaman hâkimiyetinin altında bulunan geniş topraklarda ona ait olmayan tek yer, Kilise Devletidir. Dolayısıyla Sicilya Krallığına yeni bir düzen kazandırdıktan sonra topraklarının bir bütün haline gelmesini sağlayacak şekilde, İtalya Krallığı üzerinde imparatorluk otoritesi ve Kilisenin toprakları üzerinde kontrol sahibi olmak ister.

Kuzey İtalya'da ise Friedrich başına güvendiği kişileri getireceği vekilliklerden oluşan bir krallık planlar. 1226 tarihli Cremona Antlaşmasında şehir devletlerinden kesin bir şekilde vekillere boyun eğmelerini isteyince Lombardiya Birliği yeniden kurulur. 1227'de papa seçilen IX. Gregorius (y. 1170-1241) Haçlı Seferini gerçekleştirmediği için onu aforoz eder. Bunun üzerine Kutsal Topraklara giden Friedrich burada bir savaş yürütmek yerine, 1229'da Mısır sultanıyla diplomatik bir antlaşmaya varır ve bu durum imparatorluk karşıtı propagandalar için yeni bir

Aforoz

bahane olur. Bu arada Kuzey İtalya'da Guelf ve Ghibellin yanlısı şehirler arasındaki savaş giderek yayılır. Friedrich 1237'de Cortenuova'da Guelf şehirlerini yenilgiye uğratır ve 1239'da papa tarafından yeniden aforoz edilip resmen sapkın ilan edilir. 1245 yılında düzenlenen Lyon Konsilinde imparatorluk tahtından indirilir. Almanya'da yeni bir kral seçilir, ama Friedrich 1250'de ölür.

II. Friedrich Döneminde Almanya ve İmparatorluk Otoritesi

II. Friedrich'in İtalya'yla ilgili planlarının Almanya'nın imparatorluk düzeni açısından ciddi sonuçları olur. Friedrich zaten imparatorluk makamını Alman baronlarına karşı yürüttüğü, Suebyalı Philippe'in (1167-1208, > 1198) "Arslan" oğlu II. Heinrich'in Otto Brunswick'le (1175/1176-1218, 1209-1215 arası imparator) karşı karşıya kaldığı yirmi yıllık bir savaşın sonucunda elde eder. Philippe öldüğünde, Otto İtalya toprakları üzerinde de hak iddia eder, ancak papa, Friedrich'i ona tercih eder. Otto, 1214'te, Bouvines'de Fransızlar tarafından yenilgiye uğratılıp tahttan indirilir ve Almanya tacını isteyen Friedrich'in önü açılmış olur. Friedrich'in İtalya şehirleriyle ve papayla yaşadığı ihtilafların Almanya'yla hiçbir ilgisi yoktur ve imparator çeşitli tavizler verip ülkeyi günü gününe yönetmek zorunda kalır. Üst düzey din adamlarının desteğini almak için bir Özgürlük Belgesiyle (1220) Alman Kilisesine farklı konularda teminatlar verir. 1222'de finans ve vergi alanında bir dizi haktan vazgeçer. Oğlu Heinrich'i (1211-1242, 1222-1235 arası kral) Romalıların Kralı seçtirmeyi başarır, ama oğlunun henüz reşit olmamasından dolayı Almanya ve Burgonya Krallıklarına önce Köln Başpiskoposu, sonra da Bavyeralı Louis naiplik eder. İtalya'yla ihtilaf baş gösterdiğinde, IX. Gregorius, Almanlar arasında birçok düşman kazanır. Friedrich ülkenin birliğini muhafaza etmek için Heinrich'e 1231 tarihli Worms Antlaşmasında piskoposların imtiyazlarının, prensleri de kapsayacak şekilde genişletildiği *Statutum in favorem principum* [*Hükümdarlar Lehine Tüzükler*] ilan etmesini emreder. Ayrıca para basma ve kale inşa etme hakkı sınırlanır ve derebeylerine trafiği kontrol altına alma hakkı tanınır, şehirlerarası birliklerin oluşturulması yasaklanır. Ülkenin doğusuna ve özellikle Haçlı Seferinde beraber rol aldığı, Töton Şövalyeleri tarikatının Büyük Üstadı Hermann von Salza'ya (y. 1209-1239) geniş özgürlükler tanır, Von Salza da karşılığında Roma ile Friedrich arasında aracılık yapmaya çalışır. Dolayısıyla II. Friedrich, özerk şehirlerin İtalya'dakiler gibi sorun yaratmasından korkarak,

Almanya'da düzeni sağlamak için alınan önlemler

Almanya'nın şehirleriyle değil, prensleriyle anlaşmaya varmaya karar verir. 1235'te oğlu Heinrich'i tahttan uzaklaştırıp, yerine daha küçük oğlu Konrad'ı (y. 1200-1254) getirir. Friedrich'in 1250'deki ölümüyle, yerine IV. Konrad geçer ve ilk iş olarak papanın ve bazı şehirlerin desteğini alan Hollanda Kontu Willem'le yüzleşmek zorunda kalır. Konrad'ın, Willem'in ve IV. Innocentius'un (1291-1254) aynı dönemde yer alan ölümleriyle, taht için şiddetli mücadelelerden kaynaklanan bir anarşi döneminin yaşandığı uzun bir fetret devri başlar (1254-1273). Hohenstaufen Hanedanının son üyesi olan genç Konradin (1252-1268) Sicilya Krallığını geri almaya çalışırken 1268'de Napoli'de ölür.

Hohenstaufenlerin İktidara Çıkışı ve İtalya Politikaları

II. Friedrich'ten sonra fiili bir imparatorluk iktidarının kendini kabul ettirme ihtimali giderek zayıflar. Manfred (1231-1266) döneminde ve Benevento ile Tagliacozzo savaşlarından sonra Sicilya'nın kaybedilmesi Alman politikalarının ulusal topraklarla sınırlı kalmasına yol açar ve krallıkla imparatorluk aynı anlama geldiğinden imparatorluk ulusallaşmış olur. Bu sürecin sayılı olumlu etkilerinden biri, Almanya'ya yapılan müdahalelere ve taht için ülke dışında gösterilen adaylara daha çok direnç gösterilmeye başlanmasıdır. "Güzel" Philippe (1268-1314, > 1285) XIV. yüzyıl başlarında imparatorluğa iki defa aday olur ama reddedilir.

Fetret devri 1273'te Rudolf von Habsburg'un (1218-1291) tahta çıkmasıyla sona erer; Rudolf imparatorluk otoritesini yeniden kabul ettirmeye ve Almanya'ya barış getirmeye çalışır, ancak mütevazı bir feodal bey olup, her şeyden önce kendi hanedanını güçlendirmek için imparatorluk iktidarından geriye kalanlardan yararlanmaya çalışır ve oğlu Albert'i Avusturya Dükü ilan eder.

Rudolf von Habsburg

XIV. yüzyıl başlarında sadece imparatorluğun değil, Almanya Krallığının bile var olmaya devam edeceği şüphelidir. Rudolf von Habsburg ile Lüksemburg Kontu Sigismund (1368-1437, > 1433) arasındaki dokuz imparatorun sadece üçü gerçek anlamda imparatorluk otoritesini üstlenir. Bu üç imparatordan Adolf von Nassau (y. 1250-1298, > 1292) 1298'de, Lüksemburg Kontu Venceslav (1361-1419, 1378-1400 arası imparator) ise 1400'de tahttan indirilir. İmparatorluk siyasetinin doruğunda dört aile bulunur: Bavyera'ya sahip olan Wittelsbach ailesi, 1310 yılından beri Lüksemburg, Brabant ve Bohemya'ya, 1333'ten beri Silezya'ya, 1415'ten beri de Lausitz ve Brandenburg'a hâkim olan Lüksemburg kontları, Saksonya'ya hâkim olan Wetting ailesi ve güneyde dağınık halde çeşitli topraklara sahip olan Habsburglar. Taht, monarşiyi güçlendirmekten

çok kendi hanedanlarına hâkimiyet kazandırmak isteyen prenslerin eline geçer. Lüksemburg Hanedanından VII. Heinrich (y. 1278-1313, > 1308), mütevazı düzeyde topraklara sahip olan bir hanedanın temsilcisi olduğu için seçilir. Fransa Kralı "Güzel" Philippe'in siyasetinin oluşturduğu tehdidi hissedip güç kazanmak için yeniden İtalya'yla ilgilenmeye başlar, ama bu çabası konumunun zayıflığını daha da gözler önüne serer.

VII. Heinrich 1310'da İtalya'ya inerek Milano'da krallık tacını, Roma'da da imparatorluk tacını giyer. Bu yolculuk çeşitli açılardan başarısızlığa uğramakla kalmaz, 1313'te Heinrich'in ölümüne de neden olur. Halefi Bavyeralı Ludwig (y. 1281-1347, > 1328) imparatorluk tacının papalık tarafından tanınması sürecine son verir ve tacını papa yerine Colonna ailesinin bir temsilcisinin elinden alır. 1338'de Alman prensleriyle antlaşmaya varır ve imparatorluk seçiminin papanın elinden taç giymeyi gerektirmediği konusunda nihai bir karar alınır. Papayla olan ihtilafından dolayı antikral seçilen Lüksemburg Kontu IV. Karl (1316-1378, > 1355), Ludwig'in ölümünden sonra imparator seçilir. Karl da imparatorluktan özellikle Bohemya'daki iktidarını güçlendirmek için yararlanır. 1356'da seçim mekanizmasını nihai olarak tespit eden Altın Fermanı yayınlar: Buna göre imparator Franfurt am Main'da, Mainz, Trier ve Köln başpiskoposları, Palatinate, Saksonya ve Brandenburg prensleri ve Bohemya kralı olmak üzere yedi seçmenden oluşan bir meclis tarafından seçilecektir. IV. Karl Altın Fermanı yayınlamakla zaten varolan bir gerçekliği kabul etmiş olur, çünkü seçmenler, güçleri ve itibarlarından dolayı zaten uzun bir süreden beri imparatoru seçen kişilerdir. İmparatorluk artık bir Alman krallığı haline gelmiştir, prensliklerden oluşan bir federasyondur ve evrensellik konusunda bir iddiası kalmamıştır. Altın Ferman, imparatorun krallığın idari işleri ile hazinesini kontrolü altında bulundurmasına rağmen, herhangi bir gücü kalmadığını fiili olarak teyit eder.

İtalya yolculuğu

Bkz. *Almanların Doğuya Yayılma Süreci, s. 26; Haçlı Seferleri ve Doğu Latin İmparatorluğu, s. 30; II. Friedrich Hohenstaufen ve İtalya'da Sueb Hanedanının Çöküşü, s. 38; Seçime Dayalı Monarşi ve Habsburg Hanedanı, s. 64; Fransa ile Kutsal Roma İmparatorluğu Arasındaki Sınır Prenslikleri, s. 117; II. Friedrich'in Krallığı, s. 879*

Germen Bölgesinde Krallıklar, Prenslikler, Dükalıklar, Piskoposluklar ve Şehirler

Giulio Sodano

XIII-XIV. yüzyıllar arasında genelde prenslerin kent merkezlerini ele geçirme girişimlerinden korunmak için şehirler arasında birliklerin oluştuğu görülür. Yine de bu ihtilaf durumu Almanya'nın ekonomik-toplumsal gelişimini olumsuz yönde etkilemez. Krallık iktidarının yokluğu, şehirler arasında birliklerin oluşmasına neden olan unsurlardan biridir. Prusya ile Pomeranya'nın önem kazanması, Almanya'nın Suebya'nın aleyhine, doğuya doğru genişlemeye önem vermesi anlamına gelir. Veba salgını, kırsal kesimlerdeki nüfusun azalmasına ve Yahudilere karşı ilk zulümlerin gerçekleşmesine neden olur.

Almanya'nın İmparatorluk Şehirleri

XIII ila XIV. yüzyıllar arasında imparatorluk şehirleri ağırlıklı olarak Güneybatı Almanya'da, Hohenstaufen Hanedanına ait eski toprakların ve piskoposluklardan özerkliklerini kazanmış şehirlerin bulunduğu bölgelerde yer alır. Kuzey bölgesinde (Aquisgrana, Köln, Dortmund), orta bölgede ve güneydoğuda (Nürnberg, Regensburg) ise sayıları daha azdır. İmparatorluk şehirleri olmaları, bir derebeyliğe boyun eğmek zorunda kalma ihtimalini ortadan kaldırmaz. Örneğin Viyana 1237'de bir imparatorluk şehridir, ama XIV. yüzyılda Habsburgların hâkimiyetindeki bölgede yer alır.

XIII. yüzyılda Almanya, şehirlerarasında birliklerin kurulması açısından güçlü bir dürtünün doğuşuna sahne olur. Artık bir önceki yüzyılda olduğu üzere, kentsel yönetim kurumlarının ana kentlerden daha küçük şehirlere yayılması yerine, XIII. yüzyılda çeşitli şehirlerin tüccarları arasında oluşan federasyonlar, şehirlerarasında da, ekonomik ve siyasal amaçlar taşıyan federasyonların oluşumuna kaynaklık eder. Augsburg, Regensburg, Passau, Ulm ve Nürnberg gibi önemli şehirler bu duruma örnektir. Bunlar dış düşmanlardan yoksun, ticari faaliyetlerini barış içinde sürdürme imkânlarına sahip olan güçlü şehirlerdir, hâlbuki Batı ve Kuzey Almanya'daki şehirler çeşitli derebey-

Hansa Birliği

liklerin arasında, dağınık şekilde yer aldığından, feodal beylerden korunmak için birlik kurma ihtiyacı duyar. XIII. yüzyıl ortalarında oluşan büyük Ren Birliğine İsviçre'den Aşağı Ren bölgesine kadar uzanan şehirler dahildir ve bu birlik tarihi daha eskilere dayanan Suebya Birliği ile antlaşmaya varır. Eylemleri o kadar etkilidir ki, bazen imparatorluk seçimini bile etkilemeyi başarırlar. Eşkıyalarla mücadele eder, yollara ve nehirlere koruma gönderirler. Ancak bu birlikler arasında en güçlüsünün ve en tanınmış olanının, en güçlü şehirler tarafından oluşturulan ve ortaçağda eşi görülmemiş Hansa Birliği olduğuna şüphe yoktur. Baltık Denizi ve Kuzey Denizi limanlarına yerleşmiş olan, ağırlıklı olarak Alman olan tüccarlar, güvenlik amacıyla bir araya gelirler. İlk Hansa Birliği 1161'de, Gottland Adasındaki Visby'de kurulur ve bir yüzyıl içinde Atlantik Okyanusundan Finlandiya Körfezine kadar uzanan bölgede özerk deniz şehirlerinden oluşan geniş bir konfederasyon oluşur. Hansa Birliği gücünün zirvesine XIV. yüzyılda ulaşır. Bu birliğin delegeleri, ortak bir siyaset oluşturmak için düzenli olarak bir araya gelir. Birliğin bir anayasası veya merkezi bir yönetimi yoktur, ama yasalarla örf ve âdetlerden oluşan bir külliyat oluşturur. 1373'te Lübeck, temyiz mahkemesinin ve birliğin üç yılda bir yer alan genel kurul toplantılarının mekânı ilan edilir. Başlangıçta Hansa'nın amacı üyelerinin faaliyetlerini kolaylaştıracak şekilde demirleme, depolama, ikamet ve muafiyet haklarını pekiştirmek iken, sonradan siyasal yönü güç kazanır.

Hansa Birliği, korsan saldırılarından kurtulup, Danimarka başta olmak üzere, krallıkların politikalarıyla başa çıkmak için vergiler dayatıp donanma kuvvetlerini güçlendirir: Yenilgiye uğratılan Danimarka, Stralsund Antlaşmasıyla (1370) birliğin imtiyazlarını ve her yeni kralın taç giymesini onaylama hakkını tanımak zorunda bırakılır.

Danimarka yenilgisi

Hem imparatorluğa hem de derebeylerine ait şehirler bu yüzyıl boyunca ticaret burjuvazisi ile zanaatkâr loncaları arasındaki ihtilaflara dayalı şiddetli çatışmalara da sahne olur. Bu mücadeleler farklı şekillerde sonuçlanır: Bazen kentsel hayatta demokratikleşme hız kazanır, bazı durumlarda ise oligarşik rejimler zanaat sınıflarının aleyhine güç kazanır.

Almanya'nın Prensleri

Almanya'nın prenslerine gelince, XIII. yüzyılda toprak dağılımının giderek değiştiği ve en güçlü prenslerin kalabalık sayıdaki küçük derebeylerine hâkim hale geldiği ve gerçek anlamda prenslikler oluşturduğu görülür. Prensler kendi toprakları içerisinde de daha düzenli yönetimler oluştu-

rur. Habsburglar ülkelerini daha huzurlu bir yer haline getirirken, Brandenburg Hanedanında da, son Askanlar ataları gibi, yöneticiliği iyi bilir. Prenslerin yöneticilikte kötü örnekler oluşturduğu durumlarda ise şehirler, imparatorluk şehirlerini arattırmayacak imtiyazlar elde etmeyi başarır.

Fetret devrinde (1254-1273) aristokrasinin giderek güçlenmesi sonucunda ülke içinde güvenlikle ilgili sorunlar şiddetlenir. Dönemin tarih yazarları arasındaki öncelikli görüşe göre, kraliyet iktidarının azalması sonucunda eşkıya, şövalye ve derebeylerinin uyguladığı zulümde artış olur ve kırsal kesimlerdeki halkla kentli toplumlar bu durumdan büyük zarar görür. Öte yandan şiddet sadece derebeylerinin şehirler konusunda birbirleriyle mücadelelerinden değil, şehirlerin içindeki farklı sosyal gruplar arasındaki gerilimden de kaynaklanır. Bu ihtilaf durumuna rağmen, Almanya'nın ekonomik-toplumsal gelişimi olumsuz bir etki altında kalmaz. Krallık iktidarının yokluğu, şehirler arasında birliklerin oluşması için fazladan bir sebep oluşturur.

Doğuya Doğru İlerleme

XII. yüzyıl sonlarından itibaren batıdan gelen Haçlılar Baltık Denizine akın etmeye başlar. 1230'dan sonra, merkezi önce Filistin'de, sonra Venedik'te olan ve 1309'da Büyük Üstadın merkezi, muhteşem Marienburg Kalesine taşınan monastik şövalye tarikatı Tötonlar, üst düzey Alman aristokrasisi arasında üye toplamaya başlar ve şövalyeleri asillere yakışır nitelikler edinir. XIV. yüzyılda Töton tarikatı kutsal savaş kavramını Pagan Litvanyalıların potansiyel müttefikleri sayılan Rusya ve Polonya Hıristiyanlarına karşı seferberliği kapsayacak şekilde genişletir.

Prusya, hepsi keşiş-şövalye olan kraliyet temsilcilerine emanet edilen siyasal-idari bölgelere bölünür. Gdansk, Elbing, Thorn ve Königsberg gibi bazı bölge şehirleri, özerk şehir devletleri haline gelmeyi başarır.

Prusya ile Pomeranya'nın önem kazanması, Almanya'nın artık çökmekte olan Suebya'nın aleyhine, doğuya doğru genişlemeye önem vermesi anlamına gelir. Bavyera gücünü korumaya devam edip siyasal anlamda varlığını hissettirmeye devam ederken, güneydoğu sınır bölgesinde Habsburgların hâkim olduğu topraklar giderek genişler.

XIV. Yüzyılda Krizler ve İhtilaflar

XIV. yüzyılda Almanya büyük farklılık gösteren şehirlerden ve derebeyliklerinden oluştuğundan bazı yönlerden İtalya'daki şehir devletlerini andırır. Yerel politika, geniş kapsamlı yetkilere sahip, açgözlü piskopos-

lar, güçlü imparatorluk şehirleri veya istikrar göstermeyen, kalabalık sayıdaki alt düzey şövalyelerin hâkimiyetindedir. Bu, *Raubritter* [hırsız baronlar] ve *Faustrecht*'in [yumruk yasası] dönemidir. Şövalyeler, kraliyet politikalarına destek veremeyecek kadar düzensiz ve kargaşa halinde bir toplumsal gruptur. Bir önceki yüzyıl sonlarında bile kale veya şato sahibi olup, devlet iktidarı açısından sorun oluşturabilecek şövalyeler söz konusuydu. Merkezi iktidar çok zayıftır ve etrafları derebeyleriyle sarılı olan şehirlerde politika hayatı giderek zorlaşır.

Bu sorunlu şartlara rağmen, şehirlerde kültür alanında ilerlemeler sağlanır, zanaatkâr sınıfı, orta ve alt burjuvazi bir refah ve entelektüel gelişim dönemi yaşar. Ancak bu gelişim veba salgınından dolayı bir duraklama dönemi geçirir. Avrupa'nın geri kalanında olduğu üzere, Almanya'da da 1348-1351 yılları arasında korkunç salgınlar yaşanır. Bu şiddetli kriz sonucunda Almanya'nın nüfusu 15 milyondan 8 milyona iner. Kayıplar özellikle kırsal bölgelerde görülür ve daha az zarar görmüş olan şehirler kısa sürede toparlanarak XV. yüzyılda gerçekleşecek büyük ekonomik gelişim dönemine hazırlanırlar. Veba salgınının en ciddi sonuçları arasında, Yahudilere uygulanan ve Almanya'da kırsal bölgeleri gezen ve Kendilerini Kırbaçlayanlar tarikatı tarafından teşvik edilen zulüm vardır.

Veba

Lüksemburg Kontu Karl (1316-1378, ♛ > 1355) tarafından yayınlanan Altın Fermanın siyasal sonuçlarından biri, eski Alman düzeninin lağvedilmesidir. Almanya büyüklü-küçüklü derebeylerin yönetiminde çeşitli özerk bölgelerden oluşan bir ülke haline gelir. Alt düzey asiller ve şehirler arasında ihtilaflar sürer ve birçok prens, zengin şehirleri kendi hâkimiyetlerine alabilmek için alt düzey asillere destek verir. Altın Fermanla şehirlerarası birliklerin açıkça yasaklanmış olmasına rağmen, Suebya ve Rheinland'daki şehirler birlikler oluşturur, bu birlikler kendi aralarında geçici ittifaklar kurar ve güçlü Hansa'yla birleşmeye çalışır. Şövalye ve alt düzey prensler de onlara karşı birlikler oluşturur. Şehirlerarası birlik olgusu 1370'den itibaren ve Karl'ın 1378'deki ölümünden sonra, yani prenslerle şehirler arasında sürekli bir savaş durumu oluşunca olağanüstü bir boyuta ulaşır. XIV. yüzyıl sonlarında ateşkes dönemleri ile savaş dönemleri dönüşümlü olarak birbirini izler. Buna İsviçre'nin bir kısmının imparatorluktan ayrılması eklenir. Uri ile Schwyz kantonları, kendi toprak derebeyleri olan Habsburglara karşı imparatorluğun sunduğu korumadan yararlandığından, imparatorluğa dahil olmaya devam eder. Ancak 1315'te İsviçreliler Leopold von Habsburg'u (y. 1290-1326) Morgarten'de yenilgiye uğratınca bir dönüm noktası yaşanır. Bu o kadar olağanüstü bir zaferdir ki, İsviçreliler kendi korumalarını sağlayacak durumda olduklarının bilincine va-

İsviçre'nin imparatorluktan ayrılması

rırlar. Bu zaferi izleyen Sempach (1386) ve Näfels (1388) savaşlarından sonra İsviçre, Habsburgların imparatorluğundan ayrılır.

Bkz. *Almanların Doğuya Yayılma Süreci, s. 26; Hansa Birliğinin Şehirleri, s. 147*

Fransa ile Kutsal Roma İmparatorluğu Arasında Sınır Prenslikleri

Fausto Cozzetto

XIV-XV. yüzyıllarda Avrupa'nın merkezinde, Lotharingia'nın Burgonya Dükalığı kisvesi altında yeniden doğumuyla sonuçlanan karmaşık olaylar, önceki iki yüzyıl boyunca hız kazanır. Bu sürecin temel unsurları, dükalığın Capet Hanedanının güçlü bir kolunun uzun süreli hâkimiyetinde olması, 1361 yılında Capet Hanedanı ortadan kalktığında da yerine geçen, Valois Hanedanından "Cesur" Philippe'in etkili yönetimi olarak sıralanabilir. Flandre ve Hollanda'da ise egemen hanedanlar giderek zayıflar ve ortaya çıkan önemli şehir devletleri özerkliklerini savunup, ticaret ve üretim alanındaki çıkarlarını korurlar.

Flandre Kontluğu

XII. yüzyılın büyük bölümünde Flandre Kontluğu hem Haçlı Seferlerine hem de Portekiz'de ve İspanya'da Mağribilere karşı yürütülen *Reconquista* [Yeniden Fetih] mücadelelerine katılarak uluslararası düzlemde önemli bir rol üstlenir. Kontluğun toprakları doğuda imparatorluğa ait Flandre bölgesine kadar uzanır, batıda da Lille, Douai ve Arras'ı kapsar. Kontluğun başında olan Theodoric d'Alsace (1100-1168) ile oğlu Philippe (1142-1191), İngiltere'den ve İspanya'dan ithal edilen yünün işlenmesine ve Ypres, Gand, Bruges ve yukarıda adı geçen Arras ile Douai'de önemli bir tekstil endüstrisinin gelişimine dayanan ticaret ekonomisinden dolayı ekonomik temelleri son derece güçlü olan bir bölgeye hâkimdirler.

Philippe vârissiz olarak öldüğünde, kontluğun Fransa Kralı Philippe Auguste'ün (1165-1223, 1180 >) eline geçmesini önlemek için yerine getirilen enişteşi, Hainaut Kontu Baudoin, Flandre ve Hainaut kontluklarını egemenliği altında bir araya getirir, üç yıl sonra da IX. Baudoin'a (1171-y. 1205, 1294 >) miras bırakır. Flandre beyinin Avrupa tarihinde oynadığı rol, bu prensliğin itibarını ve gücünü teyit eder, çünkü IV. Haçlı Seferine katılır ve Venediklilerin isteğiyle, Bizans İmparatorluğu fethedilip Konstantinopolis Latin İmparatorluğuna dönüştürülünce, başına Flandre Kontu Baudoin getirilir.

İmparator öldüğü zaman kontluk açısından varisi Konstantinopolisli Jeanne'dır (y. 1199-1244); Fransa kralının da etkisiyle Jeanne Portekiz Kralı Ferdinand'la (1188-1233) evlenir. Kontluğun siyasal yönünde değişiklik yapan Ferdinand, Flandre'nin feodal vassalı olduğu Fransa'ya karşı İngiltere Kralı Yurtsuz John (1167-1216) ve İmparator IV. Otto (1175/1176-1218, 1209-1215 arası imparator) ile ittifak yapar. Bouvines Savaşında Philippe Auguste düşmanlarını yenilgiye uğratarak Ferdinand'ı da tutsak eder. Jeanne yine de kontluğun başında kalır ve öldüğünde, yerine kız kardeşi Konstantinopolisli Marguerite (1202-1280) geçer. Marguerite'in iki evliliği, Flandre ile Hainaut'nun yeniden ayrılması için zemin hazırlar, çünkü Fransa Kralı IX. Louis'nin (1214-1270) aracılığıyla bu iki bölge sırasıyla Dampierre ve D'Avesnes ailelerine emanet eder.

İki kontluğun başındaki hanedanlarda yaşanan karmaşık veraset sorunları, Avrupa'nın üretim zenginliğinin kutuplarından biri oluşturan endüstri ve ticaret şehirlerinin Flandre'de oynadığı rolün yanında önemsiz kalır. Toplumsal katmanlaşmanın daha karmaşık hale geldiği bu şehirlerde, aynı dönemde İtalyan şehir devletlerinde olduğu üzere, güçlü bir toplumsal diyalektik gelişir, ama şehirlerin siyasi rolünü zayıflatıcı etki göstermez. Flandre kontlarının zayıf yönetimleri sonucunda Fransa Kralı "Güzel" Philippe (1268-1314, 1285 >) kontluğu Fransa Krallığına katınca, 1301-1382 yılları arasında Flaman şehirlerinin birlikleri bu duruma sert tepki gösterir ve Courtrai Savaşında Fransız süvarilerini yenilgiye uğratırlar (Temmuz 1302).

Avrupa'nın üretim merkezi

Yeniden Fransa'nın vassalı haline gelen Flandre, Fransa ile İngiltere arasındaki uzun savaşta yer almaz, çünkü İngiltere, Flaman ekonomik gücünün temel aldığı yün açısından en önemli tedarikçidir. Özellikle 1337'de ve 1379'da Gand'da olmak üzere, Flaman şehirlerinde çeşitli isyanlar olur. Jacob van Artevelde (y. 1290-1345) tarafından kurulan Flaman Cumhuriyeti ölümüne kadar ayakta kalır. Flandre'nin zayıf kontlarının sonuncusu olan Louis de Mâle'ın (1330-1384), Gand'daki ikinci isyanı bastırmak için Rozebecke Savaşında (Kasım 1382) Fransız ordusunun desteğine ihtiyacı

olur. Burgonya Dükü "Cesur" Philippe'le (1342-1404) evlenen Marguerite'in veraset sorunundan dolayı Flandre bir kez daha yeni ve daha güçlü devlet yapısının bir parçası haline gelir (1384).

Hollanda

Mersen (870) ve Verdun-Ribemont (879) antlaşmalarının sonucunda Flandre, Fransa kralının vassalı haline gelirken, Schelde Nehrinin ağzından İsviçre'ye kadar uzanan Lotharingia ise Almanya'nın vassalı olur. X. yüzyıl ortalarında Lotharingia, Yukarı Lotharingia veya Lorraine ile Aşağı Lotharingia veya Lothier (günümüzde Belçika) olmak üzere, iki bölümden oluşur. XI-XII. yüzyılları boyunca bu bölge kırk kadar küçük feodal derebeyliğine ayrılır; bunlar arasında en önemlileri Brabant, Limburg ve Lüksemburg dükalıkları, Hainaut ve Namur kontlukları, Malines derebeyliği ve Liege piskoposluğudur. Bu feodal parçalanma, şehirlerin gelişimine ve kendi kendilerini yönetme kabiliyetlerini geliştirmelerine zemin hazırlar. XIII. yüzyılda Brabant, Worringen Savaşı (1288) sonucunda, başındaki hanedanlık yok olmuş olan Limburg'u ele geçirir. Lothier'den miras alınan siyasal yapılarla Flandre'de var olan yapılar arasındaki yakınlaşma ve kaynaşma süreci 1339 yılında imzalanan antlaşmayla kendini belli eder, çünkü Flandre, Brabant-Limburg ve Hainaut arasında, İsviçre kantonlarına benzer şekilde, herhangi bir devlet yapısı oluşturulmadan iyi komşuluk ilişkileri gelişir.

Feodal parçalanma ve şehirlerin gelişimi

Burgonya Dükalığı

Karolenj İmparatorluğunun dağılmasıyla Burgonyalıların topraklarında, Rhone, Jura ve Ren nehirlerinin arasında IX. yüzyıl sonlarında Burgonya Dükalığı oluşur (877); güneyindeki Jura Dağlarının sınır oluşturduğu Yukarı ve Aşağı Burgonya adı altında iki dükalık, uzun bir süre boyunca Arles Krallığını oluşturup 1347'de imparatorluğa ilhak edilir. "Cellat" Richard adlı bir Karolenj dükünün başında olduğu Burgonya Dükalığı XI. yüzyıl başlarında Capet Hanedanının eline geçer ve birkaç ara döneme rağmen, Henry de Rouvres'un ölümüyle hanedanın sona erdiği 1361'e kadar ellerinde kalır. Fransa Krallığına geçen dükalık, 1328'de Valois Hanedanına geçer. "İyi" Jean (1319-1364, ⚜ > 1350) Burgonya'ya feodal özerklik tanır ve Flandre Düşesi Marguerite'le (1350-1405) evliliği sayesinde Flandre, Artois ve Franche-Comté'u da elde eden (1384) oğlu "Cesur" Philippe'i başına geti-

"İyi" Jean'ın feodal özerklik tanıması

rir. Philippe'in yürüttüğü iç politika, yeni kazanımlarının barış içinde bir arada yaşaması açısından çok etkili olur. Tournai Barışıyla (1385) Gand şehriyle prensi arasında ilişkiler yeniden kurulur, şehre geleneksel özerkliği tanınır. Philippe ayrıca oğlunu Hainaut Kontluğunun varisiyle evlendirerek, Lotharingia'nın bu kısmıyla da organik bir bağlantı kurmuş olur.

Bkz. *Fransa, s. 96; Kutsal Roma Germen İmparatorluğu, s. 109*

İsviçre Konfederasyonu

Fausto Cozzetto

1291'de Rüttli Yeminiyle Dört Kanton Gölüne bitişik olan toplumların bir araya geldiği İsviçre Konfederasyonunun ilk çekirdeği oluşur. Bu siyasal oluşum, temelde iyi komşuluk üzerine kurulu bir antlaşmadan başka bir şey değildir, ama İsviçre'de kendine ait bir toprak derebeyliği kurmayı amaçlayan Habsburg feodalitesinin hem bu kantonlar hem de diğer kantonlar için oluşturduğu tehdit karşısında giderek güçlenecektir.

Habsburg ve Toprak Derebeyliği

İsviçre'nin oluşmaya başladığı ortam, Dört Kanton Gölünün etrafındaki bölgedir. Burada, günümüzde olduğundan daha küçük boyutlarda olmak üzere, Schwyz, Uri ve Unterwald adlı küçük kırsal bölgeler bulunur. Buralar, ovalardan önce iskân edilmiş, dağlar arasında bulunan vadilerdir. Saint Gotthard geçidi uluslararası ulaşımda çok daha önem kazanmaya başladığı andan itibaren bu bölgeler büyüme sürecine girer. Bütün bunlar XIII. yüzyıl başlarında, İtalya'daki şehir devletleriyle Almanya arasında geniş kapsamlı ticari ilişkiler başladığı zaman gerçekleşir. Bu ticari ilişkiler de, önce Friedrich Barbarossa (y. 1125-1190), sonra da Hohenstaufen Hanedanından II. Friedrich (1194-1250, ♚ > 1220) gibi Alman imparatorlarının İtalya'ya sefer düzenlediği son derece önemli siyasal olaylardan sonra gelişmeye başlar. II. Friedrich'in oğlu Heinrich 1231 yılında Uri şeh-

rini ve kantonunu "Yaşlı" Rudolf von Habsburg'dan (1218-1291) satın alır ve kanton böylece imparatorluğun derebeyliği haline gelir. II. Friedrich aşağı yukarı aynı dönemde Faenza'yı kuşatırken, Schwyz'e imparatorluk imtiyazı bahşeder. Friedrich'in hanedanının sona ermesiyle, alan papalık destekçilerine kalır. Özellikle Habsburglar Dört Kanton Gölünün kenarındaki topraklarını muhafaza etmekle kalmayıp, 1273'te I. Rudolf'un Kutsal Roma Germen İmparatoru seçilmesiyle politikadaki rollerini de güçlendirmiş olurlar. Dolayısıyla Avusturyalı hanedanın Alpler'de, yukarıda adı geçen kantonların bulunduğu bölgede de kendine güçlü bir toprak derebeyliği kurması kaçınılmaz görünür. Ancak Rudolf'un 1291'deki ölümüyle Habsburg Hanedanında bir dönüm noktası yaşanır.

Rüttli Yemini

İsviçre Konfederasyonunun oluşumu, orman kantonları olarak da bilinen Schwyz, Uri ve Unterwald kantonlarının bir saldırıyla karşı karşıya kalma durumunda birbirlerine yardım etmeyi, vadileri dışındaki yerlerden gelen hâkimleri kabul etmemeyi ve özellikle kantonları arasında çıkabilecek ihtilafların nedenlerini tahkim yoluyla ve barışçıl yollarla çözmeyi taahhüt ettikleri Rüttli Yeminiyle başlar. 1 Ağustos 1291'de İsviçre Konfederasyonunun temelinin atılmasına neden olan bu antlaşmanın anlamı, antlaşmayı imzalayan şehirlerin yönetici sınıfları açısından apaçıktır, çünkü bu antlaşmayla, XIII. yüzyıl başlarından itibaren başka seküler veya dinsel hanedanlarla rekabet halinde olan bugünkü İsviçre'yi oluşturan toprakların büyük kısmı üzerinde hak iddia eden Habsburgların otoritesine karşı bilinçli olarak isyan etmiş olurlar. Feodal otoritenin karşı çıkma gücü, Saint Gotthard bölgesinde yer alan kantonların derin etkisinde kaldığı İtalyan şehir devletlerinden örnek alır, hatta Kuzey ve Orta İtalya'daki kent merkezlerinin kendilerine kontluklar kurma olgusundan etkilenir.

1 Ağustos 1291

Şehirler ve Kontluklar

İsviçre Konfederasyonundaki bu büyüme şeklinin kent merkezlerinin genişleyip kendi bölgelerini askeri ve ekonomik açıdan kontrol altına alma kabiliyetiyle bağlantılı olduğu anlaşılıyor. Burada önemli olan, genişleme yöntemidir: Askeri gücün yanı sıra, başvurulan araçlardan biri de topluma ve dinsel kurumlara yurttaşlık bahşetmektir ve bu olgu sadece özgür insanları, küçük ve orta düzey arazi sahiplerini değil, serfleri de kapsar.

Örneğin Bern 1229'da Töton tarikatından ayrılan dinsel bir kuruma ve Sistersiyan manastırlarına askeri koruma sağlamaya başlar ve onlara

topraklarının şehrin yetki sınırları dahiline aktarılmasını öngören antlaşmalar dayatır; ancak kontluğun genişletilmesinde en etkili olan araç, köylerin halkına, hatta XV. yüzyıl başlarında Habsburg korumasından çıkıp Bern'in korumasına girecek olan Aargau gibi, Habsburgların tebaası olan münferit feodal beylerine bile yurttaşlık bahşedilmesidir. XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kendi kontluğu kuran Zürih de az çok benzer bir politika yürütür. 1336'da belediye başkanı Rudolf Brun (y. 1290-1360) en yakın pazarlara giden yollar üzerinde bir kontrol politikası yürütmeye başlar. Belediye başkanının oğlu Bruno Brun tarafından uygulanan araçlar, zengin mali kaynaklara sahip şehirlere özgü araçlardır: Borç sahibi beylere kredi açıp borçları kapanmadığı takdirde, topraklarına el konması, son derece etkin bir vergi sistemi yoluyla finanse edilen toprak alımı ve tabii bu süreçte büyük rol oynayan yurttaşlık hakkı. Ancak kontlukların kontrolünde başvurulan araçlar, İsviçre şehirlerinin hepsinde aynı değildir. Örneğin Bern'de hâkim şehir kontluk sakinlerine bireysel vergiler uygular; Zürih ise yurttaşlığı özgür insanlara ve küçük feodal beylere bahşetmeyi tercih eder, hâkim şehir ile daha küçük merkeze bağlı çift yurttaşlık ilkesini muhafaza eder ve istisnai durumlar dışında kontluğa vergi olarak katkıda bulunulmasını gerektirmez.

Bern örneği

Şehir ile kırsal kesim arasında bu şekilde gelişen derin bağ, örneğin Wilhelm Tell'le bağlantılı siyasal efsaneler gibi, geleneksel bir biçimde ifade edilir. Efsaneye göre, Uri kantonunda bir dağ köyünde yaşayan Tell, Avusturya valisinin şehrin meydanında sergilenen şapkasına hürmet etmediği için oğlunun başının üstüne konan elmayı okla vurma cezasına mahkûm edilir. Bu efsanevi olayın yayılması ve Habsburg karşıtı amaçlarla kullanılması, münferit İsviçre yurttaşlarının ve kentsel ya da kırsal, toplumların Avusturya Dükünün temsilcilerinin feodal iktidarının zulmüne karşı özgürlük mücadelesinin ve İsviçre'de vadi sakinleri ile dağlılar arasında doğan ortak duygunun ideolojik simgesi haline gelir. Şehir ile kırsal kesim arasındaki ilişki, modern İsviçre'nin gelişiminde son derece olumlu bir unsurdur, çünkü dağlarla vadiler arasında, somut ortak siyasal çıkarları temel alan güçlü bağların kurulmasını sağlamıştır. İsviçre'nin ve Avrupa'nın başka yerlerinde, örneğin İtalya'nın şehir devletlerinde, şehirler arasında kurulan ittifaklar veya kırsal toplumlar arasında oluşturulan küçük federasyonlar bir süreliğine önemli siyasal sonuçlar getirir, ancak kısa süre sonra ya çöker ya da büyük önem taşıyan askeri başarılardan sonra dağılır.

Wilhelm Tell

Kantonlar ve İmparatorluk İktidarı

Kendilerini doğrudan imparatorluk iktidarına bağlı sayan İsviçreliler, derebeyliklerle aralarında meydana gelen her ihtilafta –Hohenstaufen Hanedanı zamanında olduğu üzere– imparatorluktan yardım isterler; imparatorluk tahtına Rudolf von Habsburg'un çıkmasıyla ise üç kantonun özerklik politikası tehlikeye düşer. Kutsal Roma İmparatorluğunun başına Lüksemburg Kontu VII. Heinrich (y. 1278-1313, 🕷 > 1312) getirildiği zaman İsviçre Konfederasyonu doğrudan imparatorluğa bağlı olduklarını teyit ettirip, 1390'da aralarına Unterwald kantonunu da alırlar. Bu olay, Habsburglarla İsviçreliler arasında yeni bir askeri çatışma döneminin başlangıcı anlamına gelir, çünkü Avusturya Dükü Leopold (y. 1290-1326), Einsiedeln Manastırına saldırmış olan Schwyz halkını cezalandırmak amacıyla müdahale etmeye karar verir. İsviçre kantonlarına saldıran dük, 1315'te Morcarten'de konfederasyon tarafından yenilgiye uğratılır. Bu olayın konfederasyon tarihindeki siyasal önemi çok büyüktür. Nitekim birkaç gün sonrasında kantonlar Brunnen'de yeni bir ittifak antlaşması imzalarlar. Bu belgeyle Konfederasyonun bütün yurttaşları için düzenli olarak şehir meclislerinde yemin etme ve yeminlerini yenileme zorunluluğu getirilir, böylece ortak bir yeminle birbirlerine bağlı hale gelirler. Bu olayın etkisiyle, İsviçre için sınır teşkil eden doğal bariyerlerin –Ren Nehri, Alpler ve Jura Dağları– içinde kalan topraklardaki kent merkezlerinin ve köylerin büyük kısmı üç kantonun oluşturduğu konfederasyona katılmaya karar verir. 1332'de Luzern, 1351'de Zürih, 1352'de Glaris ve Zoug, 1353'te de Bern kalıcı ittifak antlaşmalarıyla konfederasyona katılırlar, böylece dört kanton konfederasyonu ortaya çıkar, ama bu, federal bir yapıya sahip bir devlet değildir, çünkü merkezi bir yönetimi yoktur ve her kanton özerkliğe sahip olup, kendi yönetimini ve yasalarını oluşturabilir.

Habsburglarla çatışma

Konfederasyonun giderek güçlenmesi Habsburgların tepkisini çeker. Semprach Savaşı olarak bilinen ve 1386-1393 yılları arasında gerçekleşen bir çarpışmada Luzern Kantonu Avusturya Dükü III. Leopold'a (1351-1386) saldırır ve dük bu savaşta hayatını kaybeder. Ertesi yıl konfederasyon üyeleri, Glarus'a saldırmak isteyen Avusturya ordusunun süvarilerini Näfels'te yenilgiye uğratır. Bu başarılar, sekiz İsviçre kantonunu savaş durumunda konfederasyonun savunulması için ortak bir ordu oluşturmaya iter. Böylece kantonlar arası siyasal ilişkiler, ulusal bir askeri gücün oluşturulması gibi son derece önemli bir unsur yoluyla daha da güçlendirilir.

Sempach Savaşı

Bkz. *Kutsal Roma Germen İmparatorluğu, s. 109*

İber Yarımadası

Rossana Sicilia

XIII ve XIV. yüzyıllarda Hıristiyan Reconquista*'sı, Papa III. Innocentius tarafından düzenlenen Haçlı Seferinin müdahalelerinden destek alır.* Reconquista *sonucunda bir yandan geriye kalan Mağribi halkı İber yarımadasının güneyindeki Granada Krallığında yoğunlaşır, diğer yandan Hıristiyan devletler toprakları üzerindeki hâkimiyetlerini güçlendirir ve hem Portekiz, Kastilya ve Leon hem de Katalonya-Aragon monarşisi modern çağın başlangıcına kadar devam edecek olan özellikler kazanır. Özellikle Portekiz ve Katalonya'da, iktidardaki hanedanların tercihleri açısından önemli sonuçlara yol açacak olan kentsel güçler ve ticari çıkarlar öncelikli hale gelir.*

Reconquista

Reconquista [Yeniden Fetih] sürecine rağmen, yüzyıllar boyunca İber yarımadasının yeni Hıristiyan devletleriyle bir dereceye kadar entegre olmuş ve gelişmiş İslam uygarlığı ile çok daha geri kalmış Hıristiyan uygarlığının karşılaşmasını sağlamış Müslüman Murabıtların yerini, XII. yüzyıl başlarında yeni reformist Müslüman gruplar olan Muvahhidler alır. Muvahhidler XII. yüzyıl ortalarına kadar Müslüman İspanya'nın hâkimiyetini ellerine geçirir ve Hıristiyan devletlerini 1195'te Alarcos'ta yenilgiye uğratırlar.

XIII. yüzyıl başlarında Papa III. Innocentius (1160-1216, ☩ > 1198), İslam hâkimiyetindeki Mısır'a karşı ilan edilen, ama asıl hedefi Bizans İmparatorluğunun Latinler tarafından fethedilmesi olan IV. Haçlı Seferiyle (1202-1204) aynı dönemde, İspanya Mağribilerine karşı bir Haçlı Seferi ilan eder. İber yarımadasına düzenlenen Haçlı Seferine de Burgonyalı, Provencelı, Frank ve başka bölgelerden gelen şövalyeler katılır ve Hıristiyan-Müslüman mücadelesinin çeşitli aşamalarında yer alıp, İberya'nın Hıristiyan ve Müslüman liderleri arasındaki entrikalar ve manevralar karşısında zaman zaman şaşkınlığa ve öfkeye kapılırlar.

Haçlı birlikleri üç kralın liderliğinde düzenlenir: Navarra Kralı VII. Sancho (1154-1234), Aragon Kralı II. Pedro (1117-1213) ve Kastilya Kralı VIII. Alphonsus (1155-1214). Las Navas de Tolosa Savaşında (1212) Hıristiyan birlikleri Muvahhidleri yenilgiye uğratır. Sonraki yıllarda Kastilya ve

Leon Kralı III. Ferdinand (1201-1252), > 1213) Andujar ve Kurtuba'yı fetheder, Murcia Krallığının, Carmona, Sevilla ve Medina Sidonia'ya, ardından da Arcos, Cadiz ve Sanlucar'a boyun eğmesini sağlar. Aynı dönemde Aragon Kralı I. Jaume (1208-1276, 1230'dan itibaren Leon kralı) önce Balear takımadalarını ele geçirir, ardından Valencia Krallığını fethederek başkenti istila eder. Bütün bu fetihler 1228-1238 arasındaki on yıllık sürede gerçekleşir.

Sonuçta Muvahhidler 1270 yılı civarında Arjona kökenli Nasrilerin yönetimindeki Granada Krallığıyla sınırlı kalır; Nasriler giderek ilerlemekte olan Hıristiyanlara karşı koyabilmek için Kastilya ve Leon Kralı III. Ferdinand'ın buyruğu altına girer, hatta *Reconquista* dahilindeki askeri faaliyetlerine destek verirler. Bu ittifak sonucunda Granada Krallığı İber yarımadasını terk etmek istemeyen kalabalık sayıda Müslümanın sığındığı bir yer haline gelir ve XIII. yüzyılda nüfusu üç milyonu geçer.

Hıristiyan sancağı altında

Hıristiyan sancağı altında *Reconquista* sürecinde gösterilen çabaların derin etkisi, İspanya halklarının kimliklerinin gelişiminde temel bir rol oynar. Bu dönemde özerklikleriyle ve kendilerine has özellikleriyle gurur duyan savaşçıların oluşturduğu feodal sınıfın; kendini tamamıyla askeri kariyerine adayan ve başka ekonomik kaynaklardan yoksun olan başka bir sosyal grubun; devlet tarafından belirli imtiyazların (*fueros*) bahşedildiği, fethedilen ülkelerde geriye kalan Müslüman toplumlarını yok edip yeni Katolik merkezler yaratma görevine sahip Hıristiyan toplumlarının fizyonomileri şekillenir. Ayakta kalmayı başaran Müslüman toplumları ise zaman içinde ya din değiştirmek ya da yarımadadan ayrılmak zorunda kalır. Onların yerlerini alıp geniş bölgelere yayılan Hıristiyan toplumları topraklarını ve hukuki haklarını savunmak için *hermandades* adı verilen birlikler ve devletin sonradan hesaplaşmak zorunda kalacağın önemli siyasal oluşumlar geliştirirler.

Hıristiyan dini kimliği yarımadanın halklarına toplumsal homojenlik ve birlik duygusu verse de, toprağa ve siyasete bağlı büyük farklılıklar, tam tersine İber birliğinin bölünmesine yol açar. Nitekim XII. yüzyıl ortalarında yarımadanın batı tarafında Portekiz Krallığı kurulurken, neredeyse aynı dönemde kuzeydoğu ve Akdeniz bölgesinde Aragon ile Katalonya hanedanlarını ve topraklarını birleştirirler (1137), bir yüzyıl sonra da (1239) Kastilya'nın geniş yaylaları kuzeybatıdaki topraklarla birleşir, böylece Kastilya ve Leon devleti ortaya çıkar.

Portekiz

XI. yüzyıl sonlarında Kastilya Kralı Alphonsus (1040-1109, > 1072) Portekiz Kontluğunu 1139'da damadı Burgonyalı Henry'ye (1066-1112) ve onun oğlu "Fatih" I. Alphonsus'a (1107/1111-1185) verir ve Portekiz'de bulunan Müslümanlara karşı kazanılan zaferler sonucunda büyümüş olan bölgenin Kastilya Krallığından bağımsızlığını ilan eder. Portekiz bağımsızlığını ve özerkliğini güçlendirmek amacıyla papanın doğrudan koruması altına girer ve vassallığı karşılığında papalığa yıllık vergi öder. Kral II. Alphonsus (1185-1223, > 1211) Hıristiyan sancağı altında Las Navas de Tolosa Savaşına katılır. Halefi III. Alphonsus (1210-1279, > 1248) XIII. yüzyıl ortalarında Algarve bölgesini istila ederek Portekiz'in güney kısmını ilhak eder ve devletin bugünkü sınırlarını nihai olarak tespit etmiş olur. Bu fetih Portekiz'le Kastilya arasında yeni ihtilaflara neden olur ve Portekiz kralı komşu devletin kralı X. Alphonsus'un (1221-1284, > 1252) husumetini dindirmek için kızı Beatrice (1242-1303) ile evlenir. Ancak III. Alphonsus zaten evli olduğu için iki eşlilikle suçlanır ve Katolik Kilisesiyle ilişkilerini kesmek ve kentsel burjuvaziden destek almak için onu imtiyazlı bir toplumsal sınıf olarak görüp, feodal beylerin ve ruhban sınıfının yanında sarayda yer vermek zorunda kalır (1254).

Papanın koruması altında

Monarşinin dinamik rolü yüzyılın tamamı boyunca Portekiz şehirlerine sık sık yapılan müdahaleler ve ticari ve endüstriyel faaliyetlerini teşvik etmek amacıyla verilen imtiyazlar yoluyla kendini gösterir. Kral Denis (1261-1325) koruma sağlamak ve karmaşık kentsel faaliyetlere açılma fırsatı sunmak amacıyla bir donanmanın oluşturulmasına karar verir ve Ceneviz kökenli denizcilik uzmanlarını hizmetine alır, 1291'de Lizbon Üniversitesini kurar. Bir sonraki yüzyılda Portekiz monarşisi katı tavırlarıyla, I. Pedro (1320-1367, > 1357) gibi kralların meşruiyetlerine saygınlık kazandırmaya, ülke içinde feodalitenin ve ruhban sınıfının egemen rolünü engelleyici bir politika gütmeye devam eder.

Lusitanyalılar dış politikada özellikle XIV. yüzyılın ikinci yarısında, komşu ülkeyle uzun bir süre boyunca savaşmak zorunda kalacak olan Kral I. Ferdinand'ın (1345-1383, > 1367) döneminde Kastilya'ya karşı savunma amaçlı eylemler sürdürmeye devam ederler. Ferdinand öldüğünde tek varisi, İngiltere'ye karşı savaşta Fransa'nın müttefiki olan Kastilya Kralı I. Juan (1358-1390, > 1379) ile evli olan kızı Beatrice'dir. Kastilya monarşisiyle arasındaki tarihi husumet bir yana, Portekiz Yüz Yıl Savaşları boyunca, Lusitanyalıların XIV. yüzyılda denizde geliştirdiği güçten dolayı İngiltere'nin yanında yer alır. Taht veraseti açısından ortaya çıkan sorunda feodalite

İngilizlerle yakınlık

Kastilya'dan yana çıkarken, şehirler ve burjuvazi ulusal bir çözüm olarak I. Ferdinand ile Beatrice'in üvey kardeşi, 1385'te Coimbra saray maiyeti tarafından kral ilan edilen Aviz tarikatının Büyük Üstadı I. Joao de Aviz'i (1357-1433) destekler. I. Joao'nun tahta çıkmasından kısa bir süre sonra Nuño Alvarez Pereira yönetimindeki ordusu, İngiliz okçulardan oluşan güçlü bir birliğin de desteğiyle Aljubarrota Savaşında (1385) tahtın Kastilyalı adayının ordusunu yenilgiye uğratır. Windsor Antlaşmasıyla (1386) İngiltere'yle daha güçlü bir ittifakın temeli atılır.

Kastilya

Komşu ülke Kastilya, Portekiz'e göre daha karmaşık bir oluşum sürecinden geçer. Kuzeyde yer alan Eski Kastilya (Burgos, Santander ve Segovia) sırasıyla Leon ve Navarra Krallıklarının buyruğuna girer, güneydeki Yeni Kastilya ise Sarazenlere karşı sürdürülen uzun bir mücadele sonucunda fethedilmiş, Madrid, Toledo ve Cuenca'nın dahil olduğu bir bölgedir. Navarra Kralı III. Sancho (990-1035, 🏰 > 1000) bu topraklara Eski Kastilya Krallığı adını vererek, bölgenin başına 1035'de oğlu Ferdinand'ı (y. 1016-1065) getirir. Kastilya ile Leon, eskiden olduğu gibi, yeniden birleştirildiğinde de, Mağribilere karşı mücadeleler devam eder ve feodal yönetici sınıfın *Reconquista* ruhu sayesinde Kurtuba, Sevilla ve Cadiz gibi önemli şehirlerin fethi yoluyla topraklar genişletilmeye devam edilir.

Bu askeri başarılar sonucunda feodalitenin güç kazanması Kastilya monarşisi açısından sorunlar yaratır, hatta krallık içinde yayılan anarşi, XIV. yüzyıl başlarından II. Enrique de Trastamara'nın (1333-1379, 🏰 > 1369) tahta çıkışına kadar sürüp, 1350-1369 yılları arasında "Acımasız" Pedro (1334-1369, 🏰 > 1350) ile Henrique arasında yer alan iç savaşta zirveye ulaşıp sona erer. Bu uzun karışıklık dönemi *Reconquista* döneminin sona ermesinin de bir sonucudur, çünkü başka ülkelere göre Mağribilerle daha çok mücadele etmiş olan Kastilya monarşisinin karşı karşıya kaldığı normallik durumu, monarşi iktidarının zayıflığından dolayı başa çıkılamaz, karmaşık bir durumdur.

Monarşinin zayıflığı

Bu durum aynı zamanda devletin önceden belirlenmiş düzeninden kurtulmayı başarmış olan feodal sınıf üzerinde yeterince baskı uygulanamamış olmasını da açıklayabilir; barışla birlikte başlıca geçim kaynağını kaybetmiş olan *hidalgos*lar da benzer şekilde davranır. Kastilya'ya dahil olan ve geçmişte daha büyük özerklik sahibi olup Mağribilerin yönetiminde yargı yetkisi açısından kendilerine yeterli olan eyaletler de aynı yönde değişiklik gösterir. Feodal aristokrasinin zulmüne ve istismarına ve eşkıyalığa karşı şehirlerle kontluk-

lar arasında kurulan ve *hermandades* adı verilen birlikler de monarşi iktidarının başka bir zayıf yönüne işaret eder, çünkü varlıklarının ve kendilerine bahşedilen imtiyazların tehdit altında olduğunu hissettikleri anda kralın hak iddialarına karşı harekete geçerler.

Katalonya-Aragon Monarşisi

Doğu kıyısındaki Katalonya-Aragon monarşisi de *Reconquista*'yı izleyen savaş sonrası dönemde aynı nedenlerden doğan iç savaşlardan dolayı çok sarsılır. Ama Aragon aristokrasisi Kastilya aristokrasisine göre daha etkin bir örgütlenmeye sahiptir. Kral I. Jaume'nin, toprakları oğulları arasında paylaştırması, ihtilaf içinde olan iki ayrı monarşinin ortaya çıkmasına neden olur: Birincisi Aragon, Katalonya ve Valencia'yı; ikincisi Mayorka ve Balear adalarını içerir. Aragon Hanedanının hâkimiyetindeki Fransa toprakları da bu ikinci monarşiye verilir. 1343'te monarşinin iki dalı yeniden bir araya getirildiğinde Fransa'daki topraklar kaybedilir.

Krallık Akdeniz'de baskın olmak adına bir politika yürütür. Jaume'nin oğlu III. Pedro (1240-1285, 👑 > 1282) Sicilya Vesperleri adı verilen, Anjou Hanedanına karşı özerklik kazanmak adına başlatılan savaşın yaşandığı Sicilya'yı ele geçirmek için bu savaşa müdahale eder. Ancak kral karşılaştığı mali zorluklardan dolayı, sarayın feodal unsurunun taleplerine boyun eğmek zorunda kalır ve *Privilegio general* [Genel İmtiyaz] adlı bir emirnameyle bu sınıfa eskiden çeşitli eyaletlerde sahip olduğu çeşitli imtiyazları iade eder. Olanlardan güç alan ve birliğini daha da sağlamlaştıran feodalite *Privilegio de la Unión*, yani kralın birliğin herhangi bir üyesine karşı hareket etmesine imkân tanımadan birliğin monarşiye itiraz etme hakkını talep eder ve elde eder.

Elli yıl kadar bir süre boyunca Aragon ile Valencia birlikleri devleti alt üst etmeye devam eder ve bir tek IV. Pedro (1319-1387, 👑 > 1336) 1348'de iki birliğin ordusunu dağıtmayı başarır. Aragon kralı feodaliteyle mücadelesinde, Katalonya'da yer alan ve tüccarlarla sanayicilerden oluşan burjuva sınıfı tarafından yönetilen şehirler başta olmak üzere, kentsel örgütlenmelerden destek alır. O dönemde bile bu şehirlerin en güçlüsü olan Barselona geniş topraklara ve para basmak, dış temsilcilerini atamak, kendi silahlı milislerini oluşturmak, hatta iki deniz konsolosu yoluyla ticari faaliyetler üzerinde yargı yetkisi hakkını uygulamak dahil olmak üzere, çok geniş kapsamlı imtiyazlara sahiptir.

Privilegio de la Unión

XIV. yüzyıl sonuyla XV. yüzyıl başı arasında Katalonya-Aragon monarşisinin çeşitli bileşenleri arasında yeniden ihtilaf doğar, ancak bu sefer konu hem hanedanlık hem de siyasi gelecektir. Kral I. Martin'in (1376-

1409) varissiz ölümü üzerine ortaya çıkan hanedan krizinde Kastilyalı bir prens Aragon tahtına çıkar. Bu seçim, Barselona ile Katalonya'nın Aragon monarşisinin bir yüzyıldan uzun bir süredir Sicilya ve Napoli'ye karşı yürüttüğü askeri seferine destek sunmayı reddetmesinin ve Aragon sarayının başına Kastilyalı bir hanedanı getirme kararının sonucudur.

Bkz. *Seçime Dayalı Monarşi ve Habsburg Hanedanı, s. 64*

Sicilya'da Anjou Krallığı

Francesco Paolo Tocco

26 Şubat 1266'da Fransa Kralı IX. Louis'nin kardeşi Charles d'Anjou, Suebyalı II. Friedrich'in gayrimeşru oğlu Manfred'i Benevento'da mağlup ederek Sicilya kralı olur ve krallığın bu feodal beyi, Papa IV. Urbanus'un özel isteği üzerine düzeni yeniden sağlar. Papanın bu isteğinin iki amacı vardır: Sicilya Krallığının Kiliseyle olan feodal bağlantılarına yeniden itaat etmesini sağlamak ve Orta ve Kuzey İtalya'nın Guelf güçlerinin papalık etrafında toplanmasını sağlayacak silahlı güçleri oluşturmak. Ancak papalığın ve I. Charles'ın beklentileri, Sicilya Vesperlerinin sonucunda değişen uluslararası manzara karşısında modifiye edilir.

Fetih ve Fransızlaştırma Süreci

Benevento zaferi sonrasında IV. Urbanus (y. 1200-1264, ♔ > 1261), I. Charles'ın (1226-1285, 1266-1282 arası Sicilya kralı, 1266'dan itibaren Napoli kralı) Kiliseye sadık olmasına rağmen, İtalya ve Doğu Akdeniz'de geniş bölgelerde özerklik sahibi olmaktan vazgeçmeye niyeti olmadığını, Konstantinopolis ile Kudüs'ü fethetmeyi planladığını anlar (nitekim Charles, sadece sembolik anlamda da olsa, 1277'de Kudüs tacını giyer). Charles d'Anjou, bir kraliyeti yönetmenin zorluklarıyla başa çıkmaya çalışır. 1267-1270 döneminde Suebya yanlı-

Baskı politikası

sı bir isyanı bastırmak zorunda kalır; isyana ilham veren Hohenstaufenlerin sonuncusu, talihsiz Konradin (1252-1268) 23 Ağustos 1268'de Tagliacozzo'da yenilgiye uğrar, bir feodal beyinin ona ihanet etmesi sonucunda yakalanır ve Napoli'de kafası kesilir. I. Charles 1270'te uygulamaya koyduğu baskı rejimiyle isyancı derebeylikleri ve şehirlere ağır bir darbe indirir ve Alpler'in kuzeyinden getirttiği sayısız şövalye yoluyla krallık aristokrasisinin Fransızlaştırılması sürecini başlatır. Krallığın üst düzey idari makamları ve Kilise içindeki görevler de Fransızlara ve Provencelilara verilir. Bu tercihlere giderek ağırlaşan vergiler eklenince, Suebyalı II. Friedrich (1194-1250, > 1220) dönemine uzanan derin nedenleri olan sosyal gerilim giderek artar ve 1282'de, Paskalya'nın ilk pazartesi günü Sicilya Vesperleri isyanı patlak verir.

Her ne kadar Anjouların saldırılarından korkan Bizans İmparatoru VIII. Mikhail Paleologos'un (1224-1282) I. Charles'a karşı hazırladığı uluslararası bir komplodan söz etmek mümkün değilse de, bu isyanın ardında yatan, az veya çok koordine edilmiş çabaların, Constance'ın (1249-1300) kocası, Suebya yanlısı küçük krallıkların savunucusu, Akdeniz'deki ekonomik alanların fethi açısından Anjou Krallığının rakibi olan Aragon Kralı III. Pedro'yla (1240-1285, > 1276), Charles'ın aşırı derecede güçlenmesine karşı çıkan papalık *Curia* meclisiyle ve tabii ki Bizans İmparatorunun Anjou karşıtı eylemleriyle ilişkili olduğu kesindir. Zaten isyancılar kısa süre sonra III. Pedro'dan yardım isterler, Tunus'ta bir Haçlı Seferinin başında bulunan Pedro da Sicilya'ya gider ve kendisine krallığın tacı verilir. IV. Urbanus isyancılara ve gayrimeşru krallarına karşı bir Haçlı Seferi ilan ederek başına Fransa Kralı "Cüretkâr" III. Philippe'i (1245-1285, > 1270) getirir, böylece savaş Katalonya'ya ve Fransa'nın güneyine taşındığından III. Pedro'yu çok zor durumda bırakır. Ancak Anjou Hanedanı Sicilya'yı geri alamamakla kalmaz, Calabria'yı da kaybeder ve krallığın tamamını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalır, çünkü I. Charles'ın oğlu "Topal" Charles (1252-1309, 1285'ten itibaren krla) 1284'te, Fransa'daki savaşla uğraşmakta olan babasının emrine karşı gelerek, Napoli Körfezinde Sicilyalılarla Aragonlara açtığı deniz savaşını kaybeder ve düşman tarafından yakalanır. Napoli de Anjou Hanedanına karşı başkaldırır ve ancak kralın ani dönüşüyle yeniden düzen sağlanır.

1295'te, "Topal" II. Charles'ın yönetimindeki Sicilya, Papa VIII. Bonifacius'un (y. 1235-1303, > 1294) azimli diplomasisinin ürünü olan Anagni Antlaşmasından dolayı Anjou Hanedanına dönecek gibi görünür. Nitekim yeni Aragon Kralı II. Jaume (y. 1267-1327) Sardinya ve Korsika'nın krallık tacını kabul eder ve Sicilya'yı Anjou Hanedanına iade etmeye hazırlanır. Ancak Sicilyalılar tacı Jaume'nin adadaki vekili ve kardeşi

Federico'ya (1272-1337, > 1296) sunarlar; Federico, adanın bu isimdeki ikinci kralı olmasına rağmen, Suebyalı II. Friedrich'in imparatorluk politikasını sürdürme iddiasıyla III. Federico adını alır. Jaume'nin kardeşiyle mücadele ettiği (veya mücadele eder gibi yaptığı) birkaç yıl sonucunda hiçbir şey değişmez ve Ağustos 1302'de Anjou Hanedanıyla Aragon arasında, VIII. Bonifacius'un itirazlarına rağmen, Sciacca yakınlarındaki Caltabellotta'da bir barış antlaşması imzalarlar. Papa bu fiili durumu kabul eder ama bazı şartlar koşar; bunların arasında, son meşru varis II. Charles olduğu için Federico'nun Sicilya Kralı değil, Trinacria Kralı unvanını alması vardır, ama Federico bu şarta hiçbir zaman uymaz.

Caltabellotta Barış Antlaşması

İtalyanlaşma Süreci

Güney İtalya'nın tamamına yayılan Anjou Krallığı, bu dönemden itibaren "İtalyanlaşma" sürecinden geçmeye başlar; özellikle II. Charles'ın 1309'da tahta çıkan varisi "Bilge" Robert (1278-1343) Orta-Kuzey İtalya'da Guelf ittifakına –her zaman başarılı sonuçlar elde etmese de– liderlik etmenin yanı sıra, Sicilya'yı fethetme amacıyla –yine başarılı sonuçlar elde edemediği– bir dizi savaşta krallığın hazinesini tüketir. Robert'in krallığı kültürel açıdan olağanüstü sonuçlar verir, ama özellikle tahtın tek erkek varisi Charles'ın (1298-1328) ölümüyle siyasal açıdan sorunlu geçer. Robert tacın Charles'ın büyük kızı Jeanne'a (1326-1383) verilmesine karar verir; Taranto Anjouları, Durazzo Anjouları ve Macaristan Anjouları kraliçenin yerine veya en azından yanına kendi erkek temsilcilerini getirmek isterler, ama I. Jeanne 1343'te tahta çıkar ve yanında papanın onu korumak için tayin ettiği naiplik konseyi vardır.

I. Jeanne ve naiplik konseyi

1382 yılına kadar tahtta kalan I. Jeanne dört kez evlenir: Birinci kocası, Macaristan Kralı "Büyük" Louis'nin (1326-1382) kardeşi Andreas'tır (1327-1345, > 1344) ve Louis kardeşinin bir saray komplosu sonucu öldürülüşünün intikamını almak için 1348-1352 döneminde krallığı istila eder. Krallık, tarihinin bu çok ciddi döneminden sonra, Floransalı saygın bir ticaret ailesinin üyesi olan Niccolò Acciaiuoli'nin (1310-1365) mali ve siyasal kabiliyetleri sayesinde toparlanır; Acciaiuoli önce Philippe d'Anjou-Taranto'nun (1278-1332) dul karısı Catherine de Valois-Courtenay'nın (1303-1346) ikinci oğlu Louis d'Anjou-Taranto'nun (1320-1362) naipliğini yapar, sonra Louis ile Jeanne'ı evlendirmeyi başarır, krallığı Macarlardan korumayı başardıktan sonra kraliyet temsilcisi olur ve 1365'teki ölümüne kadar Anjou politikasını yürütmeye devam eder. Acciaiuoli ayrıca 1354-

1357 arasında Sicilya'nın neredeyse tamamını fethetmeyi de başarır (ama Messina 1364'e kadar Anjouların elinde kalacaktır).

Her halükârda barış yakındır. 1372'de nihai antlaşmaya varılır: Sicilya Anjou Hanedanı tarafından adadaki Aragon Hanedanına devredilir. Jeanne'ın son yılları, 1378'den itibaren Hıristiyan âlemini Roma'daki papanın taraftarlarıyla Avignon'daki papanın taraftarları şeklinde ikiye ayrılmasına neden olan Büyük Bölünmeyle geçer. Kraliçe, Napoli halkının VI. Urbanus'u (y. 1320-1389, ♔ > 1378) tutmasına rağmen, Avignon papasını destekler. Tebanın büyük kısmının bu duruma gösterdiği husumetten yararlanmak isteyen, Anjou-Durazzo Hanedanından Charles (y. 1345-1386) kendini Sicilya kralı ilan edip, bölünme yanlısı teyzesini hapsettirip öldürtür; yalnız Jeanne ölmeden önce, Fransa kralının kardeşi Louis d'Anjou'yu (1339-1384) evlat edinip, varisi tayin etmiştir.

Avignonlu papaya destek

III. Charles çok girişimci bir kraldır: Louis d'Anjou'nun ani ölümü üzerine krallığı yatıştırıp, kendini Macaristan kralı ilan ettirmeyi başarır. Ancak 1386'da taç giyme töreni için gittiği Macaristan'da, ona karşı olan asiller tarafından öldürülür. Hem Napoli'ye yerleşen II. Louis d'Anjou (1377-1417) hem de Gaeta'ya sığınan III. Charles'ın karısı, çocukları Ladislaus (y. 1377-1414) ile Jeanne'ın (y. 1370-1435) vasisi Marguerite de Durazzo'nun (1348-1412) tahtına talip olduğu krallık için zor bir dönem başlar. Ladislaus'un, iki kralın yokluğundan yararlanıp daima taraf değiştirmeye hazır, güçlü aristokrasinin hırslarını yenip kontrolü altına alması 1398'i bulur; İtalya yarımadasında başlattığı saldırgan yayılma politikası Floransa'yla arasında şiddetli çarpışmaların yaşanmasına neden olur. 1414'teki ani ölümüyle yerine geçen kız kardeşi II. Jeanne, krallığı 1435 yılına kadar zayıf bir şekilde yönetir; bu arada 1420'de ciddi sonuçlara yol açabilecek bir karar alarak Aragon Kralı V. Alphonsus'u (1396-1458, ♔ > 1416) evlat edinir. Her ne kadar sonradan III. Louis d'Anjou'yu (1403-1434) evlat edinmekle bu kararından vazgeçecek olsa da, Alphonsus'a krallığı, III. Louis'nin varisi Renato d'Anjou'nun (1409-1480) elinden almak için meşru bir hak verecektir. 1442'de Napoli'ye zaferle giren Alphonsus, Anjou hanedanının neredeyse iki yüzyıllık hâkimiyetine son verip, Güney İtalya'yı Aragon topraklarına katacaktır.

Bkz. *Anjou Hanedanının Akdeniz'de Varlığı, s. 87; Fransa, s. 96; Sicilya'da Aragon Krallığı, s. 133; Giovanni Boccaccio, s. 804*

Sicilya'da Aragon Krallığı

Francesco Paolo Tocco

Palermo'da 1282 yılındaki Paskalya bayramının pazartesi gününde, Kral I. Charles d'Anjou'ya karşı bir isyan patlak verir. İsyancılar tacı Sicilya Krallığının Ghibellin ve Suebya yanlılarının lideri ve Manfred'in kızı Constance'ın kocası, Aragon Kralı III. Pedro'ya sunarlar. Pedro krallığın yasalarına itaat etmeyi ve Aragon tacıyla Sicilya tacının iki ayrı varlık olarak kalacağını taahhüt eder. 100 yıla yakın bir süre boyunca adaya hâkim olan bağımsız Aragon Hanedanının güttüğü özerklik hayalleri, Sicilya'nın XV. yüzyıl başlarında Aragon Krallığına katılmasından sonra yerel yönetici sınıfları üzerinde kalıcı bir iz bırakır.

Direnişin Gücü

III. Pedro'nun (1240-1285, > 1282) Sicilya tacını almasından önce olanlar ve haleflerinin Anjou Hanedanının fetih çabalarına karşı koymak zorunda kalması gibi sonradan olacak olanlar, hâkim sınıflar arasında ilginç bir ilişkinin oluşmasına neden olur: Pedro ada aristokrasisi tarafından seçilmiş olmayıp, krallığı fethettiği için asiller onun ve haleflerinin karşısında daima doğrudan muhatap olma iddiası taşırlar. IV. Urbanus (y. 1200-1264, > 1261) tarafından derhal aforoz edilen III. Pedro, Fransa Krallığının büyük destek verdiği Anjou iktidarıyla mücadele etmek zorunda kalır, ama karşılığında Sicilyalı milislerinin ve deneyimli Katalonya donanmasının elde ettiği zaferlerle ödüllendirilir. 1285 Aragon tahtındaki halefi, büyük oğlu Alphonsus (1265-1291) öldüğünde Aragon kralı olan, Pedro'nun ikinci oğlu Jaume (y. 1267-1327) antlaşmaları ihlal ederek, Sicilya tacından vazgeçmez ve Sicilya'ya kardeşi Federico'yu vekil atar. Papa ile Anjou Hanedanı bu seçime şiddetle karşı çıkınca, Jaume durumu fazla zorladığını anlayıp Papa VIII. Bonifacius'un (y. 1235-1303, > 1294) her iki tarafa dayattığı barışı kabul eder: Anagni Antlaşmasına (1295) göre, Sicilya Anjou Hanedanına iade edilir. Öte yandan papa, Jaume'yi Sardinya ve Korsika kralı ilan eder.

Anjou Hanedanıyla çatışma

Ancak adanın yönetici sınıfı bu çözüme karşı çıkarak tacı Federico'ya (1272-1337) sunar; 1296'da kendini Sicilya kralı ilan eden Federico'nun neden olduğu kriz, kardeşiyle karşı karşıya gelmesine neden olacaktır

(ancak kardeşi Federico'yu mahvetme fırsatını ele geçirdiğinde bundan sakınacaktır). 1302'de savaşan tarafların geçici de olsa antlaşmaya varmaya karar vermesi (Caltabellotta Barış Antlaşması) başlangıçta papanın itirazıyla karşılaşır. Ancak sonuçta VIII. Bonifacius antlaşmayı onaylar. Sicilya'nın elinde olan Calabria'yı Anjoulara iade eden Federico, "Trinacria Kralı" adı altında sadece ada üzerindeki hâkimiyetini muhafaza eder; Sicilya Krallığı unvanını geri alan Anjou Hanedanının adayı geri alması, III. Federico'nun ölümünden sonra olur. Ancak Sicilya saray çevresi bu antlaşmaya karşıdır: Federico Sicilya kralı unvanını kullanmaya devam ederek krallığın tamamı üzerinde hak iddia etmeyi sürdürür, 1321'de de oğlu Pedro'yu (y. 1305-?) tahta ortak ilan ederek Caltabellotta Antlaşmasını ihlal etmiş olur. Artık Sicilya Krallığı bağımsız bir Aragon Hanedanının elindedir ve Anjou krallarının onu tekrar tekrar geri alma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanır.

Sicilya Kralı II. Friedrich

Bu yeni krallığın uzlaşmacı özellikleri, Pedro dönemine göre daha belirgindir; nitekim isyanları yoluyla Sicilya tacının Federico'nun başında olmasını sağlayan adanın ileri gelenleri, düşman Anjou Hanedanına karşı direnişi sonuna kadar desteklemeye devam edecektir. III. Federico'nun seçilmesine neden olan bu güçler, sağladıkları değerli askeri desteğin karşılığında, Sicilya üzerindeki iktidarlarının tanınırlığını, daha geniş topraklar ve imtiyazlar elde ederler. Ayrıca krallığın en üst makamlarında bulunan ve güçlerini istismar eden asiller topraklarını genişletmeye devam eder.

1337'de ölen Federico'yu izleyen Pedro birkaç sene sonra, 1342'de ölür, onları izleyen Ludovico (1337-1355, > 1342) ve IV. Federico'nun (1342-1377, > 1355) krallıkları da o kadar kısa sürelidir ki, yönetimlerinden geriye herhangi bir iz kalmaz. Bu durum aristokrasinin safları arasında şiddetli mücadelelerin yaşandığı bir dönemin başlamasına yol açar; bu dönemde yanıltıcı etiketlerle "Latinler" ve "Katalanlar" olarak bilinen bu fraksiyonlar (bu unvanlar, milliyet temelli olmayıp, olsa olsa Aragon tacına açıklık derecesine işaret eder), özellikle farklı saflar arasındaki dengeyi sağlamayı başaran tek kişi olan Randazzo Dükü Juan'ın (1317-1348) ölümünden sonra krallık siyasetinin asıl aktörleridir. Nitekim adanın neredeyse tamamı, bu kriz döneminden hemen sonra, 1354-1357 yılları arasında Anjou hâkimiyetine girer. 1362 yılındaki Castronovo Barışıyla mücadele halindeki fraksiyonlar, çeşitli inişlere ve çıkışlara rağmen, otuz yıl kadar sürecek bir dengeye ulaşır. Bu yıllarda, Chiaromonte, Ventimiglia, Alagona, Peralta, Moncada ve Rosso-Spatafora gibi, ada aristokrasisinden olup, miras

Aristokrasinin safları: Latinler ve Katalanlar

yoluyla geçen kontluk unvanlarına, büyük servetlere, güçlü silahlı birliklere –hatta gemilere– sahip olan bazı aileler krallığın geniş bölgelerini kontrolleri altında tutar ve bazı kamu makamlarına da yine miras yoluyla sahiptirler. Bundan dolayı şehirlerin büyüme ve kendi kendilerini yönetme hayallerini engelleseler de, şehirlerde yine de sadece *miles*lerden [asker] değil, aynı zamanda hukukçular, toprak sahipleri ve Liguria ile Toscana'daki şehirlerden gelen tüccar-bankerlerden oluşan sağlam yönetici sınıfları gelişmeye devam eder.

Aragon Tacına Dahil Olma

IV. Federico 1377'de öldüğünde ardında sadece Maria adında (1367-1402), henüz reşit olmayan bir kız bırakır ve krallığın baş celladı Artal Alagon (?-1389), elinde bulundurduğu yetkiyle kendini ve adanın üç saygın aristokrat ailesinin (Chiaromonte, Ventimiglia ve Peralta) temsilcisini varisin naibi ilan eder. Böylece başlayan vekillik rejiminde bu dört büyük aile adanın neredeyse tamamını oluşturan kendi etki alanlarını özerk olarak yönetirler, hatta Peralta ailesi para bile basar. Bu arada Sicilya'yı topraklarının bir parçası olarak görmeye devam eden Aragon kralları, zamanı geldiğinde müdahalelerini kolaylaştırmak amacıyla, ada hanedanıyla çeşitli evlilikler yaparak aradaki bağlantıları güçlendirirler. Nitekim Aragon Kralı IV. Pedro (1319-1387, 1336) Maria'yı gayrimeşru varis saymasa da, onu kaçırtıp kardeşi, Montblanc Dükü Martin'in (1356-1410) yine Martin adlı oğluyla (1376-1409) evlendirir. Sicilya fethi için şartların olgunlaşması üzerine, Martin de Montblanc'ın 1392'de yola çıkardığı güçlü bir filo adaya ayak basar ve oğlu Martin'in (sonradan "Genç" Martin olarak bilinecektir) Sicilya tacı üzerinde hak sahibi olduğunu ilan eder. Aragon hanedanının iradesi, baş rakip olan Andrea Chiaromonte'nin 1 Haziran 1392'de Palermo'daki konağı Steri'nin önünde başının kesilmesiyle vurgulanır. Ancak baba-oğul Martinler, fiili olarak iktidara gelebilmek için altı yıl süren şiddetli bir iç savaş yürütmek zorunda kalırlar; bu dönemde adanın üst düzey aristokrasisi, XIV. yüzyıl boyunca kazandığı itibarın büyük kısmını kaybeder. Chiaromonte gibi bazı aileler tamamıyla ortadan kaybolur, bazıları da mülklerinin büyük çapta azalmasını kabullenmek zorunda kalır. Bu durumdan istifade edenler arasında özellikle baba-oğul Martinlerin beraberinde adaya getirdiği Katalan asillerle, monarşinin hizmetine girip birkaç yıl öncesine kadar kimsenin aklına gelmeyecek iktidar alanları elde eden Sicilyalı yönetici sınıfları vardır.

Vekillik rejimi

1398'de Martin Siraküza'da parlamentoya başkanlık yaparak ve İber tacıyla Sicilya tacının birleşeceğini ilan ederek, adanın Aragon Krallığına

iade edilmesini bir kutlama nedeni haline getirir. Ancak Martin 1409'da, Sardinya Krallığındaki isyancılara karşı yürüttüğü bir sefer sırasında ölür. Yerine geçen babasının da ölümü üzerine Bianca de Navarra (1385-1441) vekil olarak yeni Sicilya kraliçesi olur. Hem Sicilya Krallığı hem de Aragon Krallığı sahipsiz kalır, dolayısıyla 1412'de Caspe'de toplanan İber krallıklarının temsilcileri Aragon tahtına Kastilya ve Leon kralının ikinci oğlu Ferdinand de Trastamar'nın (1380-1416) çıkarılmasına karar verir ve Ferdinand, I. Martin'den aynı zamanda Sicilya tacını da miras alır. Bu andan itibaren iki krallığın tacı tek kişinin başında olacak ve adanın yönetimine kralın vekilleri getirilecektir.

Kralın vekilleri

Bkz. *Anjou Hanedanının Akdeniz'de Varlığı, s. 87; Sicilya'da Anjou Krallığı, s. 129*

Venedik ve Diğer Deniz Cumhuriyetleri

Catia Di Girolamo

Deniz cumhuriyetleri arasında giderek şiddetlenen rekabete, Akdeniz'in genel durumu ile belli başlı merkezlerin siyasal ve toplumsal dengeleri arasındaki ilişkileri gün yüzüne çıkaran değişimler eklenir. Dahil oldukları siyasal sistemlerin merkezlerinden uzak olan Güney İtalya'daki kıyı şehirlerinin çöküşü sürerken, Pisa, Ceneviz ve Venedik son derece faal olmaya devam eder. Ancak XIII ile XIV. yüzyıllar arasında olgunlaşan bağlamda tam siyasal özerklik, uzun süreli kurumsal devamlılık ve ekonomik istikrar için gerekli olan şartları yerine getirebilecek tek şehir Serenissima olacaktır.

Güney İtalya'daki Kıyı Şehirleri: Özerklik ve Merkeziyet Kaybı

İtalya *hinterland*ı,* Arap dünyası ve Bizans İmparatorluğu arasındaki ilişkilerde kendilerine bir rol biçmeyi başaran Güney İtalya'daki kıyı şehirleri XII. yüzyılda çöküş dönemine girer. Bu çöküşün temelinde çeşitli faktörler yatar: Kıta Avrupa'sının (ekonomik olarak güç kazanmakta olan) limanlarına göre marjinal konumları, yerel yönetici sınıfların ticarete yeterli önem vermemesi, Norman fethinden sonra siyasal özerkliğin kaybedilmesi, Tiren Denizindeki kıyı şehirleri, Pisa ile Ceneviz ve –sadece Adriyatik kıyısındaki merkezler açısından değil– Venedik Cumhuriyeti arasındaki rekabet.

Her halükârda, XIII. yüzyıl başlarında Güney İtalya'daki şehirlerin ticari faaliyetleri artık giderek azalmaktadır; Doğudaki konumlar kaybedilir, ülke içindeki olaylar önce Norman-Suebya Krallığının oluşumuna, sonra da Anjou ve Aragon planlarının gelişimine bağlı dinamikler gibi, eski deniz cumhuriyetlerine kayda değer hiçbir rolün düşmediği, kıta sınırlarını aşarak Akdeniz'e yayılma süreci içerisinde gerçekleşir.

Pisa: İhtilaflar ve Siyasal Deneyler

Pisa XII. yüzyılda hem adli ve idari sistemini (önceki yüzyıl sonunda meşru hale getirilmişti) hem de kontluğun yapısını ve liman sistemini yeni baştan düzenler. Yüzyıl sonlarına doğru XIII. yüzyılın tamamının özelliği olan gerilimler ortaya çıkmaya başlar: Kentsel yönetici sınıf bölünür ve başlıca ailelerden ya birinin ya da diğerinin yanında yer alır, bu arada tüccar ve zanaatkâr gruplar yönetime dahil olmak için baskı yapmaya başlar. Yönetimde konsül ile şehir yöneticilerinin dönüşümlü olarak yer aldığı ve belli başlı aileler arasında husumetin sürdüğü bu dönem 1254'te, halkın kurumsal temsili sisteminin oluşumuyla (Halk İhtiyar Heyeti, Halk Konseyleri, Halk Lideri) sonuçlanan bir isyanla biter.

Pisa içindeki olaylar, Guelflerle Ghibellinler arasındaki çatışmaların etkisi altındaki yarımadanın çalkantılı durumuna da yansır: Pisa özellikle II. Friedrich (1194-1250, 👑 > 1220) döneminde imparatorluğa neredeyse aralıksız olarak sadık kalır; imparatorun ölümüyle şehir de siyasal ve ekonomik bir çöküş döneminde girer. Adriyatik Denizindeki rolü zaten Venediklilerden dolayı azalırken, Floransa da Toscana'daki ticari konumunu

---

* Art alan ya da art bölge olarak Türkçeye çevrilen Almanca kökenli bir kelimedir. Bir liman şehrinin arkasında kalan ve o liman şehrini besleyen bölge olmakla birlikte genel olarak bir merkezin etrafında toplanan ve ekonomisi o merkeze bağlı gelişen bölgeye de o merkezin *hinterland*ı denir –ed.n.

giderek aşındırır; Cenevizlilerle Aragonlular Akdeniz'in geleneksel olarak Pisalıların ilgi alanına giren bölgelerinde güçlenirler; Cenevizlilerle doğrudan çatışmalar 1284'te Meloria yenilgisiyle sonuçlanır; 1289'da müttefik Arezzo'nun Campaldino Savaşındaki yenilgisinden sonra Pisa karada Toscana'nın Guelf fraksiyonuyla (Floransalılar ve Luccalılar), denizde de Cenevizlilerle yüzleşmek (ve onlara Korsika'yı bırakmak) zorunda kalır; 1324-1326'da Aragonlular Sardinya'yı da Pisalıların elinden alıp, onları sadece Tiren Denizine hâkim bir güç konumuna indirger, dolayısıyla Floransalılarla olan rekabetin kızışmasına neden olur.

Bu durum içeriye de yansır: Pisalılar 1280'li yıllardan itibaren derebeyliği yönetimi alanında girişimlerde bulunup hem Montefeltro ailesi veya Uguccione della Faggiola (1250-1319) gibi dışarıdan kişilere hem de Donoratico, Dell'Agnello veya Gambacorta kontları gibi kendi yurttaşlarına görev verirler. Ancak derebeyliğe geçiş, özellikle de bölgesel güçlerin giderek kendini kabul ettirmekte olduğu bir bağlamda Pisa'nın çöküşünü frenlemeye yetmez; Perugia, Siena ve Assisi'den sonra Pisa da 1399'da imparatorun kendisine bahşettiği Milano Dükü unvanı yoluyla meşruiyet kazanan Gian Galeazzo Visconti'nin (1351-1402) yayılma politikasına boyun eğer. 1406'da dük şehri, Pisalıların uzun bir kuşatmadan sonra teslim olmak zorunda kaldığı Floransalılara bırakacaktır.

Çöküş ve Floransa'ya boyun eğme dönemi

Pisa'nın XIV. yüzyılda geçirdiği kurumsal değişim, "kriz durumuna cevap"tan çok –parlak dönemleri daha uzun ömürlü olan şehirlerin yaptığına veya yapacağına benzer şekilde– toplumsal değişim vakalarında esnek bir şekilde tepki verme kabiliyetinin bir provasını teşkil eder, çünkü halk yönetimleriyle derebeylik tarzı iktidar biçimleri arasında özel bir denge oluşturur ve güçlü ticari ve mali şirketlerin başındaki Agliata veya Bonconti aileleri gibi, ekonomik güçlerinden dolayı toplum içinde yükselen ailelerin temsilcilerine de iktidar ve temsil hakkı kazandırır.

Ceneviz: Aralıklı ve Zorlu Bir Özerklik

Pisa'nın muzaffer rakibi Ceneviz de kendi içerisindeki fraksiyonların neden olduğu karışıklıklardan muaf değildir. Başka yerlerde olduğu üzere, burada da şehir devleti kurumunun evrimi konsül ve şehir yöneticisi aşamalarından geçer, ama hem belli başlı aileler arasındaki rekabet yatışmaz hem de Guelflerle Ghibellinler arasındaki çatışmalarda rol alan şehirlerin de katılımıyla daha da karmaşık hale gelir. 1257'deki bir halk ayaklanması sonucunda başa halk lideri Guglielmo Boccanegra (?-1274'ten önce) gelir, ama kısa süre sonra asiller tara-

Boccanegra ailesi

fından düzenlenen bir komplo sonucu devrilir; 1270'ten itibaren şehrin liderliğini paylaşan Ghibellin yanlısı Spinola ve Doria ailelerini, Guelf yanlısı Fieschi ve Grimaldi aileleri izler. 1339'da halkın girişimiyle başa geçen Simone Boccanegra (y. 1301-1363) ebedi *doge* makamını oluşturur.

Ancak iç ihtilaflar yatışmaz ve her şeyden önemlisi belirli ortamlarla sınırlı kalmaz; Venedik'le olan geleneksel rekabet, Venedik'in Aragonlularla ittifak kurma kabiliyetinden ve Chioggia Savaşında (1378-1381) Cenevizlileri yenilgiye uğratmış olmaktan kaynaklanan yeni gücünden dolayı daha karmaşık bir hal alırken, Ceneviz'de iktidar için mücadele edenler arasında sadece Cenevizli aileler değil, Milanolu Viscontiler de vardır ve Giovanni Visconti (y. 1290-1354) 1353'te şehrin başına geçer. Ceneviz kendini İtalya yarımadasının dışına taşan bir güç oyunu içinde bulur: 1396-1409 yıllarında şehir Fransızların işgaline uğrar, derken Türklerin yayılma sürecinden dolayı Doğudaki toprakların büyük kısmını kaybeder; XV. yüzyılın ikinci yarısında Ceneviz yeniden, önce Milano düklerinin, sonra da Fransızların eline geçer. 1528'de ise Amiral Andrea Doria (1466-1560) bazen İspanya bazen de Fransa ile güttüğü, ilkeden yoksun bir ittifak politikası yoluyla, oligarşik bir cumhuriyet kurmayı başarır; iki yıl süreyle Ceneviz'i yöneten *doge*ler modern çağa kadar şehrin bağımsızlığını garantiler.

Oligarşik cumhuriyet

Venedik: Oligarşik Kısıtlama, Yayılma Politikasının Yön Değiştirmesi

XIII. yüzyıl başlarında IV. Haçlı Seferi Venediklilerin Doğu Akdeniz'de konumlarını güçlendirmesi ve Cenevizlilerle çatışmalarına daha da yoğun bir şekilde devam etmesi için fırsat yaratır. Birbirini izleyen diplomatik ihtilaflar ve savaşlar 1298'de, Dalmaçya sularındaki Curzola adası yakınlarında uğranılan yenilgiyle sona erer.

Her ne kadar Curzola yenilgisi Doğudaki dengeleri çok etkilemezse de, aynı zamanda kendi kurumsal yapısını baştan düzenlemekte olan *Serenissima* için zor bir dönemin başlangıcı anlamına gelir.

Sosyal sınıflar arası denge ve uyum

Lagün şehri Venedik, XIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar başka şehir devletlerini etkilemiş olan istikrarsızlıktan muaftı. Bu durumun nedenleri arasında, asillerin kendi aralarında güçlü beraberlik bir ilişkisinin yokluğu ve yönetici sınıfların idari yapılara bile halk bileşenlerini dahil etmeye hazır olması vardır. *Doge* ile hâkimlerden oluşan *Curia ducis* [*doge*nin *Curia* meclisi] zaten XII. yüzyılın ilk yarısından itibaren halkın da katılımda bulunduğu bir *Concilium sapientium* [bilge-

ler konseyi] kurmuştu; daha sonra Büyük ve Küçük Konsey oluşturulmuş ve XIII. yüzyıl başlarında yeni ve eski kurumlar arasında yazılı kanunlar yoluyla denge sağlanmıştı. Büyük ölçüde ekonomik temelin en eski ailelerle daha yeni aileler arasında paylaşılmış olmasından kaynaklanan bu göreceli uyum, yüzyıl sonlarındaki sorunlu dönemde çatırdamaya başlar ve Venedik, iç ihtilaflardan dolayı –XIII ile XIV. yüzyıllar arasında Orta ve Kuzey İtalya'daki başka İtalyan şehirlerinin de, idari yapılardan beklenilen karmaşıklık düzeyinden kaynaklananlar dahil olmak üzere, farklı kökene ve özelliklere sahip sorunlarla başa çıkmak için yaptığı şekilde– oligarşik bir kısıtlama saf'hasına girer.

Venedik örneğinde bu eğilim 1297'de Büyük Konsey Sınırlamasına yol açar: Halk kökenli bazı aileler, başlıca kamusal güçleri elinde bulunduran bu organizmaya kabul edilirken, ileride yeni ailelerin katılımını fiili olarak engelleyen seçim işleyişleri tanımlanır. Ancak halk unsurunun zayıflığı, 1299'da oligarşik sistemi devirme girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olur; 1323'te ise sadece Büyük Konseye değil, diğer idari organlara katılım da ayrıcalıklı sınıflarla kısıtlanır ve sınırlama daha da vurgulanmış olur.

Büyük Konsey

Böylece güçlenen Venedik yayılım politikasını yeniden ele almaya hazırdır, ama hedefinde değişiklik yapmak zorundadır. Ceneviz'le olan rekabete (1378-1381 Chioggia Savaşı Venedik'in varlığını bile tehlikeye atar) Aragon'la rekabet de eklenir; Macaristan Dalmaçya'yı ele geçirir; veba salgını etkisini hissettirmeye başlar; Veneto bölgesindeki diğer derebeyliklerin ve Milano'daki Visconti derebeyliğinin baskıları yoğunlaşmaya başlar; Doğu Akdeniz, Osmanlıların yayılma sürecinden dolayı daha da istikrarsız hale gelir; Venedik bu kritik şartlar karşısında büyük bir kararlılıkla *hinterland*a odaklanmaya karar verir. Treviso ile civarı zaten XIV. yüzyıl sonlarında (1389) ele geçirilmiştir; bu tarihin üzerinde yirmi beş yıl geçmeden (1405-1428), Veneto ve Friuli bölgeleriyle Bergamo ve Brescia şehirleri *Serenissima*nın hâkimiyetine girer ve Venedik XV. yüzyılın tamamı boyunca Bruges ile birlikte dünya ticaretinin başlıca merkezi haline gelir, Lodi Barışından (1454) sonra da bölgesel iktidar rolüne aday olur. Modern çağda Avrupa siyasal tarihinin kahramanlarının İtalya yarımadasının dışında belirlenmesi gerektiği doğru olsa da, İtalya yarımadası içinde Venedik Cumhuriyetinin öncelikli rol oynadığı ve sonunun ancak Napoléon Savaşlarıyla belirlendiği de doğrudur.

Hinterland'a doğru

Bkz. *Deniz Cumhuriyetleri Arasındaki Rekabet, s. 34; Şehir Devletlerinden Derebeyliklere, s. 69; Şehirler, s. 206*

İskandinav Ülkeleri

Renata Pilati

Ülke içi mücadeleler ve krallar, asiller ve Hıristiyan ruhban sınıfı arasındaki ihtilaflarla dolu bir ortamda monarşinin giderek güçlendiği İskandinav ülkeleri evlilik ittifakları ve Kalmar anayasal sözleşmesi (1397) yoluyla Danimarka'nın hâkimiyeti altında siyasal ve ekonomik birlik elde ederler.

Norveç

XIII. yüzyıl Norveç'te, 1184'te kral ilan edilen Sverre Sigurdsson (1145/1151-1202) ile üst düzey ruhban sınıfı tarafından desteklenen isyancı Bagler fraksiyonu arasındaki mücadelelerle başlar. Kral, Bagler grubuna boyun eğdirmeyi başarır, ama mücadeleler ülke içinde Vestland ve Trøndelag beyleri tarafından desteklenir.

Sverre'nin ölümü üzerine tahta çıkan oğlu III. Haakon (1182-1204, ♔ > 1202) sivil isyanları bastırmak için çaba gösterir, ama iki yıl sonra zehirlenerek öldürülür. Böylece Haakon Galin ile kardeşi II. Inge Bardson (1185-1217) arasında başlayan taht kavgasını Inge kazanır. Inge'nin ölümüyle yerine yeğeni, III. Haakon'un gayrimeşru oğlu IV. Haakon Haakonsson (1204-1263, ♔ > 1217) geçer. Bu tarihte 13 yaşında olan IV. Haakon, hocası Skule Baardsson'un kızıyla evlendirilir. Haakon'un krallığı sırasında ülke içinde yeniden alevlenen ihtilaflar ancak Skule'nin 1240 yılındaki ölümüyle yatışır. Haakon İngiltere, Hansa Birliğinin merkezi olan Lübeck, Rusya, Danimarka ve İsveç ile diplomatik ilişkiler kurarak ticarete destek olur. Haakon ayrıca Fransa Kralı IX. Louis'nin (1214-1270, ♔ > 1226) daveti üzerine Mısır'ı hedef alan VII. Haçlı Seferine de katılır. 1261'de başlattığı Grönland ve İzlanda istilası 1264'e kadar sürer. Haakon'un ölümü üzerine, yerine geçen oğlu VI. Magnus Lagabötes [Yasa Koyucu] (1238-1280, ♔ > 1263), babasının Hebrides Adaları üzerinde yeniden hâkimiyet sağlama arzusuna rağmen, burayı İskoçya'ya bırakmak zorunda kalır (1266). Magnus idari ve hukuki sistemi baştan düzenler ve Norveç'e ülkenin tamamındaki yurttaşların haklarının ilan edildiği bir kanun derlemesi kazandırır. Ayrıca ticarete destek sağlayarak şehirlerin bu gelişmeden büyük fayda sağlamasına imkân tanır. Nitekim bu dönemde giderek artmakta olan nüfus i-

Kanun derlemeleri ve ticaret

çin yeni kent merkezleri kurulur. Saban anlamına gelen "*plog*" kelimesinin 1267 tarihli bir yasada geçmesi de yürütülmekte olan geniş kapsamlı toprak sürme faaliyetlerinin önemine işaret eder.

Ancak Magnus'un döneminde, Jngebiørg'la evliliği dolayısıyla Danimarka'yla pekiştirilen ilişkiler, anlaşmaların ihlalinden dolayı savaşa dönüşür. Ölümü üzerine yerine henüz on iki yaşında olan oğlu Erik Magnusson (1268-1299) geçer. Naiplik döneminde yüksek ruhban sınıfıyla şiddetli mücadeleler yaşanır; daha sonra iktidarı Erik'le paylaşan kardeşi V. Haakon (1270-1319, ♔ > 1299) 1285'te Oslo'ya yerleşir ve Norveç'in doğu kısmını yönetir. Erik annesinin çeyizi meselesinden dolayı Danimarka'yla mücadele etmeye devam eder ve Kuzey Öland'ın Norveç'e verilmesi için 1295'te Danimarka'yla bir antlaşma imzalar, ama taahhütler yerine getirilmez. Ölümü üzerine, yerine geçen kardeşi V. Haakon Magnusson Danimarka'yla savaşmaya devam eder ve 1309'da Öland'ı ele geçirir. V. Haakon İsveç'le de savaşır ve ülkesinin savunması için profesyonel milislerin yerleştirildiği bir dizi kale yaptırır. Kızı Jngebiørg bir İsveç dükü olan Erik'le evlenir, böylece Norveç ile İsveç'in birleştirilmesi için temel atılmış olur.

V. Haakon'un 1319'da ölümüyle Hrald Harfagré hanedanı sona erer. V. Haakon'un torunu ve Jngebiørg'un oğlu olan ve üç yaşındayken tahta çıkan halefi Magnus Eriksson Smek (1316-1374, 1319-1355 arası Norveç kralı ve 1319-1363 arası İsveç kralı) daha önceki krallar tarafından ayrı iki krallık olarak tutulan İsveç'le Norveç'i birleştirmeyi amaçlar. Ancak Norveç, 1344'te, kendine ait bir kral istediğinden, kralın üç yaşındaki oğlu VI. Haakon (1339-1380) bu makama getirilir ve bir naiplik konseyine emanet edilir. Magnus ayrıca 1359'da Danimarka Kralı IV. Valdemar'la (y. 1320-1275, ♔ > 1340) önemli bir ittifak gerçekleştirmeyi başarır ve bu ittifakı oğlu Haakon ile Danimarkalı Margaret (1353-1412) arasında 1370'te yapılan evlilik yoluyla pekiştirir.

Veba salgını, Avrupa'nın başka ülkeleri gibi, Norveç'e de 1349-1350 yıllarında ağır bir darbe indirir ve ülkenin demografik yapısı ile ekonomik kaynaklarını derinden etkiler; bu faktörler özellikle Haakon'un krallığı sırasında çok hissedilir. Haakon'u izleyen oğlu V. Olaf Haakansson (1370-1387), Margaret'in oğlu olduğu için, dedesi IV. Valdemar Atterdag'ın 1375'teki ölümü üzerine, aynı zamanda Danimarka kralı ilan edilir. Böylece Danimarka ve Norveç taçlarını kendinde birleştiren Olaf, milli birliği ikinci kez oluşturmuş olur: Norveç 1814 yılına kadar Danimarka'yla birleşik kalır. Olaf öldüğü zaman dul kalan Kraliçe Margaret yeğeni Pomeranyalı VII. Erik'i (y. 1382-1459) kral ilan ettirir, ama naipliğini üstlenir ve kendi ölümüne kadar (1412) sürdürür. İsveç'in

Taçların birleşmesi

1389'da Margaret tarafından fethedilmesinden sonra, Erik Danimarka tacını da elde eder ve Danimarka ve İsveç Kralı XIII. Erik adını alır.

İsveç

Ortak para sistemini başlatan Kral Knut Eriksson'un (1195) ölümü üzerine iktidar, rakibi Sverker Karlsson'un (?-1210, 1198-1208 arası kral) eline geçse de, "Aziz" Erik'in torunu X. Erik Knutson (1180-1216) tarafından yeniden ele geçirilir. Böylece Erik ile Sverker hanedanları arasında patlak veren iç savaş sonucunda X. Erik Norveç'e sığınır. Erik İsveç'e döndüğünde "Küçük" Sverker'i Lena Nehrinde yenilgiye uğratarak tahtı ele geçirir ve 1208-1216 arasında kral olur. Ölümü üzerine asiller tarafından kral ilan edilen Sverker'in oğlu I. Johan (1201-1222) krallığı sırasında Hıristiyanlığın Estonya'ya kadar yayılmasını sağlar. Johan ölünce Erik'in soyundan gelenler kendi hanedanlarını dayatarak, X. Erik'in oğlu, altı yaşındaki XI. Erik'i (1216-1250) kral seçtirirler, ancak kuzeni Knut Länge'nin (?-1234) kışkırttığı bir isyan üzerine Erik 1229'da tahttan indirilir, Danimarka'ya sığınır ve taht boşalana kadar orada kalır. Bu arada naiplik Ulf ve Birger adlı dükler tarafından yürütülür. Birger, Ulf'un oğlunun kışkırttığı bir isyanı bastırır ve kralla olan ilişkilerini pekiştirmek için kız kardeşi Jngebiørg'la evlenir: Bu evlilikten doğan Valdemar (1243-1302, ♛ > 1257), varissiz olarak ölen amcası XI. Erik'in yerini alır.

Erik ile Sverker hanedanları

Folkungar Hanedanının ilk kralı olan Valdemar, İsveçlilerle Hıristiyanlığı kabul eden Gotların birleşmesini sağlar. İsveç artık bir devlettir ve kral Stockholm şehrini kurar. Valdemar öldüğünde, tahta çıkan kardeşi Magnus Ladulos (1240-1290), aristokrasinin babadan oğula geçmesini sağlar ve ruhban sınıfının bekâr olması gerekliliğinin ve aşar vergisi toplayabileceğinin kararlaştırıldığı 1248 tarihli Skenninge Sinoduyla güç kazanan ruhban sınıfına daha geniş haklar tanır. Magnus, oğlunun da varisi olan Torkel Knutson'un stratejik kabiliyeti sayesinde Finlandiya'nın da güneydoğu kısmını ele geçirir. Ancak halefi olan oğlu Birger (1280-1321) krallığı sırasında kardeşleri Erik ve Valdemar'ın liderlik ettiği iki farklı fraksiyon arasındaki mücadelelerle başa çıkmaya çalışırken tutsak alınır (1306). Dolayısıyla İsveç iki kardeş arasında paylaşılır; Batı bölgelerini yöneten Erik, Norveç tahtının varisi olan prensesle evlenerek iki krallığın birleşmesi için temel atar. Birger serbest kaldığında iktidarı yeniden ele geçirir ve kardeşlerine savaş açarak, onları tutsak ettirip 1317'de öldürtür. Ancak bu olaydan dolayı halkın husumetini kazandığından Danimarka'ya sığınmak zorunda kalır (1318).

Tek bir başkenti ve tek dini olan bir devlet

İsveçlilerin tahta çıkardığı, Erik'in küçük oğlu IV. Magnus Eriksson Smek, annesinden dolayı Norveç krallığını da miras aldığından ilk İsveç ve Norveç kralı olur. Toprak sahibi büyük aristokrat ailelerin imtiyazları tanınır ve kralla beraber yönetime katılımda bulunmalarını sağlayan bir Krallık Konseyi kurulur. Ancak toprak fetihlerine gelince, Magnus Skanya, Öland ve Gotland'ı Danimarka'ya bırakmak zorunda kalır.

Magnus taçlarını Namurlu Blanka'dan olan çocuklarıyla bölüşür: On bir yaşındaki XII. Erik'le (1339-1359 1344'ten itibaren) İsveç tahtını, Haakon ile de Norveç tahtını paylaşır. Ancak asillerin de desteğini alan XII. Erik kendi başına iktidara gelmek için 1356'da isyan eder. Magnus ona Skanya dahil İsveç'in neredeyse tamamını verir, Erik de bu topraklar için Danimarka Kralı III. Valdemar'la mücadele eder ve onu yener. XIII. Erik, karısı ve çocuklarıyla 1359'da büyük ihtimalle zehirlenme sonucu ölür. Kontrolü yeniden ele geçiren babası o yıllarda geliştirilmiş olan toprak hakları (*Landslag*) ve şehir hakları (*Stadslag*) yoluyla mutlak hâkimiyet kurmaya çalışır, ama asiller tarafından tahttan indirilir. 1250'de başlayan Folkunga Hanedanı da 1363'te sona erıniş olur.

Burjuvazinin de desteğini alan İsveçli asiller bağımsızlıklarını korumak için Mecklenburg dükünün ikinci oğlu, Alman Albert'i tahta çıkarır ama böylelikle Magnus'un oğlu, Norveç Kralı VI. Haakon'un hakkını ihlal etmiş olur. Norveç Kralı VI. Haakon'un dul karısı olarak İsveç tahtı üzerinde hak sahibi olduğunu iddia eden Danimarka Kraliçesi Margaret savaş ilan edince, seçmenlerinin rehinesi olan Albert terk edilir. Albert Falkoping'de yenilgiye uğrar (1389) ve hayatta kalmak için boyun eğmek zorunda kalır. Kraliçe Margaret iktidara gelir ve 1397 tarihli Kalmar anayasa sözleşmesiyle İsveç, Norveç ve Danimarka'yı birleştirir.

Danimarka

I. Valdemar (1131-1182, ♛ > 1157) ve oğlu VI. Knut (1162/1163-1202, ♛♛ > 1182), Lund, Danimarka, İsveç ve Norveç Başpiskoposu, nazır Absalon'dan destek alarak Danimarka'yı siyasal ve askeri açıdan güçlendirir. Haf'n Kalesinin inşa edilmesi ile Kopenhag şehrinin çekirdeği oluşur. Karısı, "Aslan" Heinrich'in (1129-1195) kızı Geltrude'den çocukları olmayan VI. Knut'un tahtta kendine ortak ilan ettiği kardeşi Valdemar, Knut'un ölümü üzerine yerine geçer (1202). Bu tarihi olaylar, I. Valdemar ve II. Valdemar'ın himayelerine aldığı, Lund başpiskoposları Absalon ile Andreas'ın sekreteri, tarihçi Saxo Grammaticus'un (y. 1140-y. 1210) *Gesta Danorum* [Danimarkalıların Kahramanlıkları] (y. 1186-1216) adlı eserinde anlatılmıştır.

Knut'un yayılım süreci, "Muzaffer" II. Valdemar Sejr (1170-1241, ♛ > 1202) tarafından tamamlanır ve Schwerin ile Baltık Denizinin doğu ve güney kıyıları ve 1219'da Hıristiyanlığın yayılması için bir Haçlı Seferinin düzenlendiği Estonya fethedilir. II. Valdemar ayrıca Norveç'ten vergi toplamaya başlar ve Jutland Kanun Derlemesini hazırlattırır. 1223'te bir sürek avı sırasında oğlu Valdemar'la birlikte Schwerin Kontu Heinrich tarafından tutsak alınır ve Almanya'ya götürülür. Bu durumda Orlamünde Kontu Albert, krallığın naipliğini üstlenir. İmparator II. Friedrich'in (1194-1250, ♚ > 1220) ve Papa III. Honorius'un (?-1226, ♔ > 1216) arabuluculuk girişimleri başarısızlığa uğrayınca, Kral Valdemar özgürlüğünü elde edebilmek için, Rügen dışında Kuzey Almanya'daki topraklardan vazgeçilmesi, çok yüksek bir miktar olarak belirlenen fidyenin ödenmesi, kendi çocuklarını rehin olarak bırakması ve Danimarka'ya döndüğünde yeniden silaha sarılmama taahhüdü verilmesi gibi, çok katı şartlar kabul etmek zorunda kalır.

Doğuya doğru genişleme ve Hıristiyanlığın yayılma süreci

Ancak Valdemar serbest kalınca, tutsakken ettiği yemini bozar ve Schwerin Kontu Heinrich'e karşı savaş ilan eder: İlk birkaç zaferden sonra 1227'de Bornhöved'de yenilgiye uğrar ve topraklarının bir kısmını kaybeder, ancak Danimarka, Estonya, Rügen ve Prusya'daki bazı topraklar üzerinde hâkimiyetini sürdürür. 1231'de oğlu IV. Erik Plovpenning (1216-1250, ♛ > 1241) kral ilan edilir ve babasının 1241'deki ölümü üzerine fiilen iktidara gelir. Kardeşi, Dük Abel'in (1218-1250) saldırısına uğrayan IV. Erik, kendini savunmak için çiftçilerden vergi toplar, ama yenilgiye uğrar, tutsak alınır ve kafası kesilir. Galip gelen Abel iki yıl iktidarda kalır. Onun da ölümü üzerine tahta çıkan, II. Valdemar'ın üçüncü oğlu I. Christofer (1219-1259) krallığın piskoposlarıyla mücadele etse de, Riben şehrinin piskoposu Arnfast tarafından tutsak edilir ve ölür. Christofer'in oğlu, on yaşındaki V. Erik Klipping (Şaşı) (y. 1249-1286, ♛ > 1241) kral ilan edilir, naipliğini üstlenen annesi ruhban sınıfının ve asillerin muhalefetiyle başa çıkmak zorunda kalır. V. Erik reşit olunca, Jacob Erlandsson'un rehberliğinde asillere ve ruhban sınıfına çeşitli taahhütlerde bulunmak zorunda kalır (1274); 1282'de de asillerden oluşan bir meclisi yılda bir defa toplamaya söz verse de, 1286'da asillerin komplosuna kurban gider. On iki yaşındaki oğlu VI. Erik Menved'e (1274-1319, ♛ > 1286), annesi Agnes von Brandenburg naiplik eder. VI. Erik'in babasının ölümünden sorumlu olanlar 1287'de mahkûm edilir, ama Norveç'e kaçmayı başarıp, 1310 yılına kadar oradan Danimarka'ya karşı seferler düzenlerler. VI. Erik kısa bir süreliğine papalığın desteğini almayı başarsa da, Papa VIII. Bonifacius (y. 1235-1303, ♔ >

Siyasal istikrarsızlık

1294) asıl Erik'in en amansız rakibi, Lund Başpiskoposu Jens Grand'ı destekler. Ancak Erik yine de yayılımcı politikasını uygulamayı başarır: Rostock'u ele geçirir, Lübeck'e ve Elbe Nehrinin kuzeyindeki bölgeye boyun eğdirir. 1304'te de bu fetihleri Avusturya İmparatoru I. Albert'ten (y. 1255-1308) meşruiyet kazanır ve bu toprakların derebeyi ve imparatorun vassalı olarak tanınır. Ancak bu yayılımcı politika ülkeyi ağır bir vergi yükü altında bırakır. VI. Erik 13 Kasım 1319'da öldüğünde, ardında ekonomik açıdan çökmüş bir Danimarka bırakır. Yerine geçen kardeşi II. Christofer (1276-1322) asillere birçok imtiyazlar tanımak zorunda kalır, asiller de naip olarak Holstein Kontu III. Gerard'ı (y. 1292-1340) seçer. Gerard, monarşi, asiller ve ruhban sınıfı arasındaki ihtilaflara son verir ve Kral II. Christofer'i yener; kral oğlu IV. Valdemar'la birlikte Bavyeralı Ludwig'in (y. 1281-1347) yanına sığınır. Bu arada Gerard 1326'da Schleswig Dükünün oğlu III. Valdemar'ı (1314-1364, 1326-1330) kral ilan ettirir ve karşılığında Schleswig'i elde eder. Ancak III. Valdemar İsveç Kralı XII. Erik tarafından yenilgiye uğratılır ve Gerard 1340 yılında öldürülür. II. Christofer'in oğlu IV. Valdemar Atterdag (y. 1320-1375, [illegible] > 1340) Danimarka'ya döner ve kral ilan edilir; ülkeye barış getirir, birlik sağlar ve ekonomiyi düzenlemeye çalışır. Ancak Öland ve Gotland konusundaki yayılmacı politikası Hansa Birliği tarafından engellenir.

Ekonomik açıdan kendisinden daha güçlü olan Hansa ile çıkan savaşta (1361-1370) IV. Valdemar yenilgiye uğrar ve sürgüne gitmek zorunda kalır. 1370'te imzalamak zorunda kaldığı, küçük düşürücü şartlar içeren Stralsund Barışı, Hansa'nın Baltık Denizi üzerinde ekonomik anlamda hâkimiyet kurması anlamına gelir, ancak IV. Valdemar tahtını muhafaza etmeyi başarır. Kendi kızı Margaret'in İsveç Kralı Magnus Eriksson'un aynı zamanda Norveç kralı olan varisi VI. Haakon'la evlenmesini sağlar; VI. Haakon'un ölümünden sonra Margaret, İsveç tacını gasp eden Albert von Mecklenburg'un savaşta yenilmesinden sonra, 1397'de Kalmar'da büyük bir ustalıkla Danimarka'nın egemenliği altında İskandinav krallıklarının birleşmesini sağlar.

Hansa Birliği tarafından yenilgiye uğratılması

Bkz. *Hansa Birliğinin Şehirleri, s. 147*

Hansa Birliğinin Şehirleri

Fabrizio Mastromartino

Aşağı Almanya ve Ren bölgesindeki şehirler, güçlü bölgesel iktidarların yokluğundan yararlanıp, ülke dışında ticari faaliyetler yürüten Alman tüccarlarının çıkarlarını korumak amacıyla, giderek bir bölgesel güç haline gelen bir ittifak ağı kurarlar. Ancak XIV. yüzyıl sonlarından itibaren bu birliğin yapısal tutarsızlığı, birliğin büyük bir çabayla elde ettiği üstünlüğün kalıcı olmasını tehlikeye düşürür.

Hansa

Kökenleri daha geriye giden "Hansa" kelimesi, XII. yüzyılın ilk yarısından itibaren ülke dışında ticari faaliyetler yürüten Alman tüccarlarının kurduğu ve ortak çıkarlarının savunulup teşvik edilmesi amacını taşıyan birlik için kullanılır. Genel anlamda ise "Hansa" terimiyle ülke dışında ticari faaliyetler yürüten tüccarlar tarafından oluşturulan herhangi bir birlik, dernek veya lonca kastedilir; bu türden örnekler arasında Fransa'da yaşayan Lombardiyalı ve Toscanalı tüccarların birliklerini sayabiliriz. Ancak kısa zaman içinde "Hansa," Aşağı Almanya'da yaşayan tüccarların oluşturduğu birlik için kullanılır hale gelir. O dönemde var olan başka birliklerden ayrı tutulmasının nedeni, ekonomik bir profilin yanı sıra, siyasal bir profile de sahip olmasıdır, çünkü tüccarlar arası ilişkiler zaman içinde o tüccarların geldiği şehirler arasında dayanışma bağlarına dönüşür.

Hansa Birliğinin Kökeni ve Gelişimi

Hansa Birliğinin ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı tam olarak belli değildir. Ancak oluşumunun ve XIV. yüzyıl boyunca yer alan olağanüstü gelişiminin Alman tüccarlar tarafından Londra, Bruges, Visby (İsveç'e ait Gotland Adası), Novgorod (Rusya) ve daha sonra Bergen (Norveç) gibi Kuzey Avrupa'nın belli başlı kesişme noktalarında kurulan ticari üslere uzandığına şüphe yoktur. XIII. yüzyıl sonlarında bile Aşağı Almanya ve Ren bölgesindeki tüccarların bu merkezlerde yararlandığı geniş ticari imtiyazlar arasında gümrük vergilerinde indirim, ihracat üzerinden kısmi, hatta bazı durumlarda tam vergi muafiyeti ve yerel yargı yetkisinden muafiyet vardır.

Her ne kadar Hansa Birliğinin adının ilk defa resmi bir belgede geçmesi daha geç bir tarihe dayansa da –çünkü adının tartışmasız olarak belgelerde yer alması XIV. yüzyıl ortalarını bulur– Hansa'nın ilk ortaya çıkışı XII. yüzyıl ortalarında gerçekleşen kentsel gelişime ve bir sonraki yüzyılda Aşağı Almanya şehirleri arasında kurulan ilk ittifaklara uzanır. II. Friedrich'in (1194-1250, > 1220) uzun süreli yokluğundan yararlanan Lübeck ve Hamburg şehirleri, Baltık bölgesinde ve Kuzey Denizinde sürdürdükleri ticaret başta olmak üzere, ortak çıkarlarını daha iyi korumak için 1241'de bir araya gelirler. Ancak Lübeck ile Hamburg'un bundan birkaç on yıl sonra, Rostock, Wismar ve Stralsund gibi bölgenin diğer kıyı şehirleriyle oluşturduğu ve sonradan Ren Nehri eyaletleriyle bu bölgedeki en önemli merkez olan Köln'ü de kapsayan ittifak çok daha önemlidir.

Aşağı Almanya'da kentsel gelişim ve ittifaklar

50'den fazla şehrin katıldığı bu ittifak ağının ardındaki en önemli faktör, gelişimine karşı çıkacak ve birliğin kurulma nedeni olan çıkarları koruyabilecek güçlü bölgesel iktidarların yokluğudur. Kıta tarafında imparatorluk, iç bölünmelerden dolayı zayıf düşmüştür, monarşilerle feodal güçlerin karşı karşıya geldiği ihtilaflardan dolayı güç kaybeden İskandinav ülkeleri de, kıyılarında oldukları denizlerdeki ticari rotaları kontrol altına almaktansa, çok pasif bir rol üstlenirler ve böylece Alman tüccarların bağımsızlığını teşvik edip, geldikleri şehirlerin zenginleşmesine neden olurlar. Hatta bazen İskandinav kralları, asil sınıflar üzerinde hâkimiyet kurmak için gelirlerini arttırmak amacıyla ticaretin gelişimini teşvik ederler ve bu sırada Aşağı Almanya'nın kıyı şehirlerindekiler başta olmak üzere, yabancı tüccarlara borçlanırlar.

Tüccarlara borçlanmalar

Ancak Hansa Birliğinin zenginliği, Baltık ülkelerinin geniş ölçekli ihracatı üzerinde yürüttüğü ve bazı yerlerde tekel haline gelmiş kontrolden kaynaklanır. Birlik XIV. yüzyıl boyunca İskandinav monarşilerinin temsilcileriyle ve asilleriyle aynı düzeyde olmasına izin veren bu güçlü konumu sayesinde, bölgenin siyasal dinamiklerini kayda değer derecede etkileme kabiliyetine sahip önemli bir ekonomik güç haline gelir.

Bölgesel Bir Ekonomik Güç Olarak Birlik

İttifakların uzun süreli olmasından ve etkili olduğu bölgenin genişliğinden dolayı birlik, Kuzey Avrupa'nın belli başlı ticaret şehirlerinin politikalarını şekillendirir; birliğin yürüttüğü olağanüstü diplomasi yöntemleri arasında bazen baskı araçları olarak başvurulan bağış ve borçlar, çıkarları koruma amaçlı ekonomik misillemeler, hatta savaş vardır.

Bu diplomatik faaliyetler sonucunda birlik 1303'te, I. Edward (1239-1307, > 1272) tarafından yayınlanan ünlü *Charta mercatoria*'nın [Ti-

caret Sözleşmesi] Alman tüccarlar lehine modifiye edilmesini sağlar. XIII. yüzyıl yarılarında Alman birliklerine tanınan imtiyazların ihlali üzerine, 1307'de Bruges'a uygulanan ticari blokaj, şehir yöneticilerini hem eski imtiyazları iade etmeye hem de Alman tüccarların dahil olduğu tüm adli ihtilafların kendi örf ve âdetlerine göre, yürütülmesinin garantilenmesi gibi yeni imtiyazlar bahşetmeye iter. Blokaj yöntemi o kadar etkili olur ki, Hansa Birliği bu yöntemi 1360'ta, Flandre'nin İngiltere-Fransa Savaşı sırasında bulunduğu zor şartlardan dolayı ticari imtiyazların ciddi şekilde ihlali karşısında Bruges'a karşı bir kez daha kullanmaktan çekinmez ve başarıya ulaşır. Blokaj kararı, ilk defa 1356'da Lübeck'te toplanan birliğin genel kurulunda alınır.

Blokaj yöntemi

Birlik 1361'de, İsveç ve Norveç monarşileri ve Töton tarikatıyla birlikte, birliğin ticareti açısından stratejik bir merkez olan Visby şehrini yağmalayan ve ringa balığı ticaretini kontrol altına almak için İsveç'in Skanya bölgesine yüklü vergiler dayatan Danimarka Kralı IV. Valdemar'a (y. 1320-1375, ⸸ > 1340) savaş açar. Savaş dört yıldan fazla sürer ve birliğin lehine sonuçlanır; 1370 yılında imzalanan Stralsund Antlaşması, Hansa Birliğinin bölgedeki üstünlüğünü teyit eder.

Stralsund Antlaşması

Bu antlaşmayla birliğe tanınan geniş imtiyazlar arasında Danimarka Krallığının topraklarında ticaret yapma özgürlüğü, gemi kazalarıyla ilgili yasadan muafiyet, tüccarların kendi yöneticilerini atama hakkı, harçlar açısından daha avantajlı kurallar, bazı durumlarda vergilerden tam muafiyet ve Skanya'daki başlıca kale ve ticari merkezlerin mülkiyeti ve ürünlerinin üçte biri üzerinde tanınan haklar yer alır. Anlaşmaya dahil olan bir başka çok önemli maddeyle de, birliğe Danimarka monarşisinin seçiminde veto hakkı tanınır ve tahta çıkacak kişinin birliğe tanınan hakları teyit etmesi öngörülür. Bu dönem, Hansa'nın en güçlü olduğu dönemdir ve birlik hemen sonraki yıllarda imtiyazlarının –Stralsund Antlaşmasına benzer bir antlaşma yoluyla– Norveç Krallığı ve –1388 yılında birliğe uygulanan ticari blokajı 1392'de kaldıran– Rusya tarafından garantilenmesini sağlar.

Birliğin Yapısal Zayıflığı

Ancak birliğin bu gücüne, aynı açıklıkta ve netlikte bir yapısal düzen eşlik etmez. Birlik hiçbir zaman bir federasyona dönüşmez, tüzel bir kişilik haline gelmez, bir merkezi yoktur (genel kurul toplantıları, birliğin arşivinin de muhafaza edildiği Lübeck'te gerçekleşir), kendine ait yetkilileri, kendi

sermayesi, filosu veya ordusu yoktur. Bu yapısal tutarsızlık, birliği en ciddi şekilde sınırlayan nitelik haline gelir.

İngiliz tüccarlarının rekabeti

XIV. yüzyıl sonlarında birliğin bölgedeki üstünlüğü, Alman tüccarların İngiltere'deki imtiyazlarına benzer imtiyazlar talep eden İngiliz tüccarlar başta olmak üzere, bazı güçlü ticari akımların tehdidiyle karşı karşıya kalır. Ancak İskandinav yarımadası, Baltık bölgesi ve Flandre bölgesindeki monarşi ve prensliklerin giderek güçlenmesi, birliğin kaderi açısından daha ciddi bir tehlike oluşturur; yapısal açıdan zayıf olup siyasal açıdan da varlığı olmayan Hansa Birliği, bu tehditler karşısında boyun eğmek zorunda kalacaktır.

Bkz. *Germen Bölgesinde Krallıklar, Prenslikler, Dükalıklar, Piskoposluklar ve Şehirler, s. 113; İskandinav Ülkeleri, s. 141*

Polonya

Giulio Sodano

Bir yüzyıldan uzun süren feodal mücadelelerden sonra Polonya Ladislaus tarafından birleştirilir. Almanlar Töton tarikatı yoluyla Polonya'nın çöküş döneminden yararlanıp geniş bölgelere el koymuştur. Ladislaus'un oğlu Büyük Kazimierz, Piast Hanedanının tahta çıkan son üyesi olup, yayılmacı politikasını doğuya yöneltir. Kısa süreli Anjou hâkimiyetindeki sonra Polonya, Litvanya'yla birleşerek, Doğu Avrupa'nın en geniş devletini oluşturur.

Moğol Saldırıları ve Sonuçları

Doğu Avrupa'nın diğer ülkeleri gibi, Polonya da XIII. yüzyılda Moğolların şiddetli saldırılarına maruz kalır. Cengiz Han'ın (1167-1227) torunu Batu Han (y. 1205-1255) 1241'de Galiçya'yı yağmalar ve Krakov'u yakıp yıkar. 9 Nisan 1241'de, Silezya'daki Legnica Savaşında "Dindar" II. Henryk (?-1241) liderliğindeki Polonyalı prensleri katleder.

Moğol saldırılarının ardında bıraktığı yıkıma rağmen, XIII. yüzyılda Polonya'da sivil hayatta büyük ilerlemeler görülür. İhtilaf içindeki sayısız prensliğin, büyük toprak sahibinin ve imtiyazlarla yüklü Kilisenin aşırı gücünün, Tatar istilalarının neden olduğu karmaşanın yerini daha tutarlı bir düzen, daha homojen bir yasama sistemi ve daha geniş kapsamlı bir bağımsızlık hali almaya başlar. Her şeyden önce, Tatarların neden olduğu yıkım, işgücüne ve şehirleri yeniden iskân etmeye ihtiyaç duyan Polonyalı derebeylerinin de teşvikiyle, Alman halkının kitle halinde göçü için zemin hazırlar. Germen unsurunun varlığının Polonya açısından olumlu etkileri olur, çünkü Almanlar kültürde ileridir, ekonomik açıdan çalışkandır ve şehirlere hayat kazandırır. XIV. yüzyılda Krakov ve Lviv'de, Magdeburg tüzüklerini temel alan şehir yönetimi hukuku oluşturulur. Ancak Almanların varlığı bir süre sonra baskılarını çok hissetmeye başlayan Slav halkları arasında ihtilaf nedeni haline gelir.

Polonya Kralı Ladislaus

Bir yüzyıldan uzun bir süre boyunca devam eden feodal mücadelelerden sonra Polonya 1320-1333 arasında kral olan Ladislaus (y. 1259-1333) tarafından birleştirilir. Ladislaus, Piast Hanedanının Germenleşmiş olup Polonyalılar tarafından çok sevilmeyen bir koluna üyedir. Ancak diğer kolların ortadan kalkmış olmasından dolayı taht üzerinde hak sahibidir ve *Jubileum* [günahların affedildiği özel yıl] sırasında Roma'da tanıştığı Papa VIII. Bonifacius'un da (y. 1235-1303, ♔1294) desteğini alır. 1306'da Büyük Prens unvanı Küçük Polonya, Kujawy ve Polonya Pomeranya'sı tarafından tanınır. Ülke içinde güçlü bir prensin, Almanların aleyhine, Polonya ruhunun yeniden doğuşunu ne kadar destekleyeceğinin farkında olan Alman unsur, ona karşı çıkar. Ülke dışında ise Polonya tahtı üzerinde hak iddia eden Bohemyalı Johan'ın (1296-1346) liderliğindeki Bohemyalı Lüksemburg hanedanı, Polonya'da geniş topraklara hâkim olan Töton Şövalyelerinin de desteğiyle Ladislaus'a karşı çıkar. Nitekim Almanlar Polonya'nın çöküş döneminden yararlanıp Saksonya'nın doğusundaki topraklara el koyar ve Batıda da önemli kayıplar yaşanır.

Papalık desteği

Ladislaus, damadı Macaristan Kralı Charles Robert d'Anjou (1288-1342, ♛ > 1308), İskandinav prensleri ve Gediminas'ın (?-1341, ♛ > 1316) liderliğindeki Litvanyalılarla ittifak kurarak, krallığı yeniden inşa etmeye koyulur. Ülke içindeki iktidarını garantileyen ve Tötonların saldırılarından gerekli şekilde korunan Ladislaus, 1320'de Bohemyalı Johan'ın itirazlarına rağmen, papalığın da desteğiyle, I. Ladislaus adıyla kendini

Krakov'da kral ilan ettirir. Sonra alt düzey asillerin desteğiyle, Almanlara karşı ordusunu toplar. Litvanya süvarileriyle birlik olan Polonya süvarileri, Töton tarikatının hâkimiyetindeki Brandenburg ovalarını istila eder. Aynı anda hem imparator, hem Bohemyalı Giovanni hem de Töton Şövalyelerinin saldırısına uğrayan Ladislaus, 1331'de Provcz'da şanlı bir zafer kazanır. Bu savaşın Polonya için hem faydalı hem de zararlı yönleri olur. Kral asilleri ödüllendirmek için onlara daha geniş yetkiler ve imtiyazlar tanımak zorunda kalır. Neredeyse tamamı Alman olan burjuvazi ise bu zaferle ağır bir darbe alır ve siyasi hayattan dışlanır.

Provcz zaferi

Piast Hanedanının Son Üyesinin Altın Dönemi: Büyük Kazimierz'in Krallığı

Ladislaus'un oğlu Büyük Kazimierz (1310-1370, 👑 > 1333), Piast Hanedanının tahta çıkan son üyesidir. Kazimierz'in tahta bir barış ortamı içinde ve herhangi bir itirazla karşılaşmadan çıkmış olması, Ladislaus'un krallığı sırasında ülke ortamının ne kadar değiştiğinin kanıtıdır. Macaristan'ın Anjou Hanedanı ile sıkı bağlantılar içinde, kapsamlı ve modern bir eğitim almış olan Kazimierz, Batı fikirlerine yakındır, ama Almanların tarafını tutarken aşırıya kaçmaz. Lüksemburg hanedanı ve Töton tarikatına karşı yürütülecek bir savaşın şartlarının eşit olmayacağının farkında olan Kazimierz, Bohemyalı Johan ile bir barış antlaşması imzalamayı tercih eder ve Polonya tahtı üzerindeki hak iddialarından vazgeçmesi karşılığında, Silezya üzerindeki hâkimiyetini tanır. Papalığın da aracılığıyla Töton tarikatı ile yürütülen uzun ve zorlu müzakereler sonucunda, Kazimierz 1343'te Pomeranya üzerindeki iddialarından vazgeçer. Bu ağır bir kayıp anlamına gelir, çünkü Polonya'nın denize açılan bir bölgeden yoksun kalacağı anlamına gelir. Kazimierz de, Almanların eline geçen Pomeranya'yla Bohemya'nın eline geçen Silezya'nın kaybını telafi etmek için Doğuya doğru yayılmaya karar verir ve Rutenya ile Volinya'ya düzenlediği seferlerle krallığı genişletir. Ardından geniş ve zengin bir bölge olan Galiçya'yı ele geçirir. 1349'da Lviv'in fethedilmesi bu yöndeki ilk önemli adımdır. Yine 1349'da Kazimierz, Almanya'dan gelen Yahudileri kabul ederek, Avrupa'daki en büyük Yahudi toplumunun temellerini atar. Kazimierz öldüğü zaman Polonya, Posniana'dan Pripet'e kadar uzanan, Macaristan ve Litvanya ile de sıkı bağları olan geniş ve güçlü bir devlet haline gelmiştir. Nitekim Kazimierz'in dönemi Germen İmparatorluğuna ve Töton Şövalyelerine göre toprak açısından fiili olarak bir gerileme, ama Rus dünyasına doğru gelişme ve yaklaşma anlamına gelir.

Doğuya yayılma süreci

İç politika açısından Kazimierz, kavim ayrılıklarının hâkim olduğu Polonyalıların bir birlik oluşturmaya çok eğilimli olmama durumuyla hesaplaşmak zorunda kalır. Nitekim Kazimierz, üniter bir devlet olan Polonya'nın kralı olmakla kalmaz, aynı zamanda Büyük Polonya'nın, Küçük Polonya'nın ve Masovia'nın prensidir. Kazimierz yönetim sistemini daha etkili hale getirir; krallığın eyaletlerdeki gücünü arttırması, kraliyet hazinesine daha büyük bir para akışı sağlar. Kazimierz'in çözüm bulmaya çalıştığı bir başka sorun da homojen bir hukukun yokluğudur. Nitekim Polonya'yı oluşturan bölgelerin her biri kendi örf ve âdetlerini temel alan bir hukuka sahip olup, buna parçalanma döneminde prenslerin kaotik yasama faaliyetleri eklenmiştir. Kazimierz Polonya'ya ortak bir hukuk sağlayacak bir komisyon oluşturur. Polonya tarihinin en gelişmiş dönemi sayılan Kazimierz döneminde köylüler çeşitli haklara kavuşur, kentsel nüfus da ticari ilişkiler sayesinde çok daha dinamik ve refah düzeyi yüksek hale gelir.

Anjou Hanedanından Jagiello Hanedanına: Litvanya'yla Birleşme

Kazimierz'in 1370 yılındaki ölümüyle Piast Hanedanı sona erer. Kazimierz çocuk sahibi olmadığı için, olası bir halef üzerinde uzun uzun düşündükten sonra, Charles Robert d'Anjou'yla evli olan kız kardeşinin oğlu, Macaristan Kralı Louis'yi (1326-1382) seçer. Dolayısıyla Polonya'nın yönetimi Anjou Hanedanına devredilmiş olur. Aynı zamanda Macaristan kralı olan Louis d'Anjou'nun döneminde, 1374'te yayınlanan Kosice tüzükleriyle Macar asillerine tanınan haklar, Polonya asillerine de tanınır. Böylece Louis, hem Kazimierz'in Polonya Devletini kurmasına yardımcı olan asilleri bu işlevlerinden dolayı ödüllendirmiş olur hem de nüfuzlu aristokrasiyi güçlendirip monarşik iktidarı zayıflatır ve asillerin vergilendirilmesini engeller.

Louis 1382'de öldüğünde, tahta varis olarak ardında sadece kız çocukları bırakır. Louis'nin kızı Jadwiga'nın (1372-1399, >1384) Büyük Litvanya Dükü Jagiello (y. 1351-1434, > 1386) ile yaptığı evlilik Polonya'nın geleceği açısından çok önemlidir. Polonya ile Litvanya arasındaki birleşme, bu evliliğin sunduğu olağanüstü bir fırsattır. Her iki ülkenin temel özelliği olan yoğun dinamizm, yeni bir devletin oluşmasıyla sonuçlanır. Bu birleşmenin en önemli nedenlerinden biri, Krakov kadar Vilnius için de bir tehlike oluşturan Töton Şövalyeleridir. Bu birleşmeyle iki krallığın sınırları Katolik dünyanın sınırlarını aşar ve Polonya-Litvanya Avrupa'nın en büyük

Jadwiga'nın Litvanyalı Jagiello ile evliliği

devleti haline gelir. Ladislaus adıyla vaftiz edilen Jagiello 1386'da Polonya'nın da kralı haline geldiğinde, krallığa güçlü bir dinamizm kazandırır. Lviv gibi yeni şehirler doğar. Krakov'da üniversite kurulur. Töton Şövalyelerine karşı yeniden başlatılan mücadelede bu sefer büyük başarılar elde edilir. Tarikatın başkenti Marienburg'a saldırılır ve 1412 yılındaki Tannenberg Savaşında Töton tarikatı nihayet kesin bir şekilde yenilgiye uğratılır.

Bkz. *Almanların Doğuya Yayılma Süreci, s. 26; Büyük Litvanya Dükalığı, s. 158*

Macaristan

Giulio Sodano

Tatarların saldırıları Macarların nüfusunu yarıya indirir. Oluşan boşlukları doldurmak için göçmenlere başvurulur. 1222'de Andreas, Macar aristokrasine anayasal haklar ve müthiş imtiyazlar tanıyan Altın Fermanı yayınlar. Arpad hanedanı 1301'de sona erer ve Macaristan Charles Robert ile I. Louis liderliğindeki Anjou Hanedanının Napoli kolunun hâkimiyetine girer. Ülke Anjou kralları altında Avrupa'nın siyasal düzenine tamamıyla entegre olur.

Moğol Saldırıları ve Sonuçları

Macaristan'ın XIII. yüzyılda güttüğü uluslararası politikalar, ülkenin yayılma sürecinde geçmişte olduğu gibi, Bizans İmparatorluğunun desteğine ihtiyacı kalmayacak kadar güçlendiğini gösterir. Tam tersine, Latin Haçlı Seferinden sonra Macarların yardımına ihtiyacı olan Bizans İmparatorluğudur. Nitekim Macar krallarının imparatorluğun yeniden kurulması ve 1261'de Konstantinopolis'in geri alınması konusunda Paleologoslara verdiği destek tartışma götürmez.

Ancak XIII. yüzyılda Macaristan da Moğolların yıkıcı saldırılarına maruz kalır. Cengiz Han'ın (1167-1227) torunu Batu Han (y. 1205-1255)

Rusya'yı yakıp yıktıktan sonra, 1240'ta, IV. Béla (1206?-1270) liderliğindeki Macar prenslerini Sajo Nehri kıyılarında yenilgiye uğratır. Kral ülkeyi terk edip Dalmaçya'ya sığınmak zorunda kalır. Tatar saldırıları (1241-1242) sonucunda Macar nüfusu yarıya iner. Bu demografik çöküş, bu sefer Batı kaynaklı olmak üzere, yeni halkların ülkeye gelişini teşvik eder ve bu durum Macaristan'da XIII. yüzyılın en önemli olaylarından birine örnek teşkil eder, çünkü Macar kralları, ülkeyi yeniden ayağa kaldırmak için bu göçmen dalgasını teşvik ederler. Var olan kentsel yerleşim yerlerine, müstahkem merkezlere ve daha küçük yerleşim yerlerine zanaatkâr ve tüccarların gelmesini sağlayan bu göçmen akımı Macar toprakları için büyük önem taşır. Farklı uluslardan yerleşimciler beraberlerinde yeni meslekler, üretim ve ticaret teknikleri getirirler. Tuna Nehri havzasında farklı etnik kökenlerden halklar yer alır: Valonlar, İtalyanlar ve Macaristan'a Batı Avrupa'ya yakın özellikler kazandıran Almanlar. Ayrıca ülkede genelde Alman şehirlerinden örnek alınan şehir yönetim şekilleri de uygulanmaya başlanır. Örneğin 1244'te Kral IV. Béla'nın Peşte şehrine bahşettiği özerklik statüsüne göre, şehrin yönetimi Magdeburg tüzüklerini temel alır.

Son Arpadların Zayıf Yönetimi ve Nüfuzlu Kesimin İktidarının Oluşumu

Arpad Hanedanı 1301'de sona erer ve Macaristan Anjou Hanedanının Charles Robert (1288-1342, 🜲 > 1308) ve I. Louis'nin (1326-1382) liderliğindeki Napoli kolunun hâkimiyetine girer. Arpad Hanedanının sona ermesi sonucunda Macarlara özgü hak iddiaları zayıflar ve kendi amaçlarını gerçekleştirmek için hanedanlar arası akrabalık ilişkilerinden destek alan yeni Anjou kralları da Macarlara özgü gereksinimleri göz önüne almak zorunda kalmaz. Ancak krallığın Avrupa politik yapısına tam anlamıyla dahil olması, tam da Anjou krallarının diplomatik evlilikleri sayesinde gerçekleşir. Anjou Hanedanı ülke içinde devletin rolünü güçlendirir. Son Arpadlar döneminde aristokrasi monarşik iktidara üstün olmaya başlamış, devletin birliğini tehlikeye atar hale gelmişti. XIII. yüzyılda toplum feodal bir yapıya göre düzenlenmeye başlanır ve geçmişte krallığa ait olan büyük kaynaklar özel kişilere aktarılır. II. Andreas (y. 1176-1235, 🜲 > 1205) 1222'de alt ve üst düzey Macar aristokrasisine anayasal haklar bahşeden Altın Fermanı yayınlar. Macar aristokrasisi ile yüksek ruhban sınıfına verilen sayısız imtiyaz ve dokunulmazlık arasında vergilerden muafiyet de vardır. Altın Ferman, güçlü ataerkil monarşiden disiplinsiz aristokrasi hâkimiyetine geçişe işaret eder. Çocukken kral ilan edilen IV. Ladislaus (1262-1290, 🜲 >

Aristokrasiye anayasal haklar

1272) zamanında ülke tam bir anarşi dönemine girer. Yüzyıl sonunda toprak sahipleri yönetimin dizginlerini ele geçirirken, nüfuzlu kesim kamusal makamları kendi çıkarları için kullanır.

Arpad Hanedanının ortadan kalkmasından hemen önce, tahta talip olan çeşitli kişiler anneleri yoluyla Arpad Hanedanından geldiklerini iddia ederler. Bunlar arasında en büyük hakka sahip olan kişi, Napoli Kralı II. Charles (1252-1309, ♛ > 1285) ile Macar Maria'nın (1257-1323) torunu Charles Robert'dir. Ancak son Arpad kralının damadı Bohemyalı Venceslav (1271-1305, ♛ > 1278) ona karşı çıkar. En nüfuzlu kesimin gösterdiği direnişe rağmen, Charles Robert, papalık elçilerinin de desteğiyle, 1308'de Macaristan'ın meşru kralı ilan edilir.

Anjou Döneminin İhtişamı, Monarşik Güçlenme ve Yayılma Süreci

Anjou Hanedanıyla birlikte yeniden monarşik iktidar oluşur. Hem Charles Robert hem de Louis, şehirlere, ticaret ve ilme önem verir; asiller meclisinin etkisini azaltmak için etraflarına kendilerine sadık adamlar toplarlar; bir tarafta Polonya'yı, diğer tarafta Adriyatik Denizini hedef alan bir dış politikanın yürütülmesine izin veren güçlü bir ordu oluştururlar. Buda 1361'de, Louis döneminde bir önceki kraliyet başkentinin yerini alır.

Charles d'Anjou anarşiyi teşvik eden en nüfuzlu kesime boyun eğdirmeyi başarır. Ancak Arpadların eski sistemine dönüşün söz konusu olmadığını anlayıp, geçmişe dönmeye çalışmaktansa, yeni bir sistem oluşturmayı amaçlar. Daha öncekiler kadar büyük çaplı olmasa da, devlet için yeterli düzeyde gelirin olmasını garanti altına alır. Vergi açısından baskıyı fazla arttırmadan kamusal hazineyi geliştirmek için Macaristan'ı göçmen akımları yoluyla yeniden iskân etme politikasına başvurur. Madencilik alanındaki yeni yasalar yoluyla, geç ortaçağda Avrupa'nın en zenginleri olan Macaristan'daki altın madenlerinin işlenmesini sağlar.

Kamu hazinesi için yeni önlemler

I. Louis d'Anjou, Bizans İmparatorluğu ile Moğol İmparatorluğunun dağılmasından da yararlanarak yayılma politikasını yeniden ele alır. Tutarlı bir yapıya ve güce sahip olan ülkeler sadece Polonya, Bohemya ve Sırbistan'dır. Louis ile Polonya arasında hem dostluk hem de akrabalık ilişkileri söz konusudur ve Louis tahtın varisi kabul edilir. Ayrıca Louis ile geleceğin imparatoru Bohemyalı Karl (1316-1378) arasında sağlam bireysel ilişkiler vardır. Dolayısıyla Louis kuzey sınırlarının güvenli olduğu bilinciyle hareket etme imkânı olur. İlk iş olarak anarşi döneminde özerkliklerini ilan etmiş olan Hırvat derebeylerini buyruğu altına alır. Sonra

Dalmaçya'yı geri alır ve Ragusa da Macaristan'ın hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalır. Kuzey Sırbistan'daki derebeylerini vassalları haline getirdikten sonra, 1356-1358 savaşlarında Venedik'i yenilgiye uğratır ve Dalmaçya'daki çeşitli şehirleri elinden alır. Macar vassallarının kapsadığı bölge Eflak'a kadar uzanır. Louis 1370'den itibaren Polonya tacını da elde eder. Kızı Jadwiga, vaftiz olarak Ladislaus adını almış olan Litvanya Prensi Jagiello (y. 1351-1434) ile evlenir. Böylece Jagiello da aynı zamanda Polonya kralı haline gelir. Jagiello'nun çeşitli taçları tek elde toplama politikası, Habsburg Hanedanının modern çağda yürüteceği politikanın habercisidir. Louis uluslararası ölçüde o kadar önem kazanır ki, Bizans İmparatoru V. Johannes Paleolog (1332-1391, 1341-1376 arası ve ♛ > 1379), Türklerin yayılma sürecine karşı savunma politikasını Batı iktidarları arasında teşvik etmesi için onu şahsen ziyaret eder. Louis bu arada, Napoli ve Macaristan tahtlarını birleştirerek, Napoli'den Polonya'ya kadar uzanan engin bir Anjou krallığı oluşturmak gibi son derece iddialı bir plan üzerinde çalışır. Bundan dolayı 1350 yılı civarında, Salerno Prensi olan kardeşi Andreas'ı (1327-1345, 1344'ten itibaren Napoli kralı) katledenleri cezalandırmak için yürüttüğü askeri sefer'den sonra, kısa bir süreliğine Napoli'yi işgal eder. Ancak İmparator IV. Charles'ın, papalığın ve Fransa'nın bu plana destek vermemesinden dolayı çekilmek zorunda kalır ve planı suya düşer.

Habsburg politikasının habercisi

Louis ülke içinde de önemli sonuçlar elde eder. Kabiliyetleri ve karizması sayesinde elde ettiği tartışmasız otoriteden dolayı isyankâr nüfuzlu kesim krallığı süresince ayaklanmaya hiç kalkışmaz. Öte yandan kralın başlattığı şövalyevâri yaşam tarzı büyük rağbet görür ve bunun sonucunda toplumsal ilişkilerin yumuşadığı ve kibarlaştığı kaydedilir. Macaristan, ortaçağ tarihinin bu döneminde Batı kaynaklı birçok özelliği benimser.

Ancak Louis'nin 1382'deki ölümüyle, kırılgan temeller üzerine kurulmuş olan sistem hemen dağılır. Macaristan topraklarının merkezi çekirdeği bile, tahtın varisi olan Kraliçe Maria'nın kocası Lüksemburglu Sigismund (1368-1437, ♛ > 1433) ile ülke içindeki ve komşu ülkelerdeki rakipleri arasındaki mücadeleden dolayı krize girer. Üstelik bu kriz dönemi tam da Osmanlıların bütün Hıristiyan halklarına boyun eğdirerek Balkan yarımadasında ilerlediği, Macaristan için tehlike oluşturan bir döneme denk gelir.

Bkz. *Polonya, s. 150; Büyük Litvanya Dükalığı, s. 158; Altın Orda Hanlığı, s. 169; Bizans İmparatorluğu ve Paleologos Hanedanı: Çöküş Süreci ve İç Savaşlar, s. 175*

Büyük Litvanya Dükalığı

Giulio Sodano

Altın Orda'nın çöküşünün sonuçları arasında Büyük Litvanya Dükalığının ortaya çıkışı vardır. Litvanya, Avrupa'nın son Pagan krallığıdır. Töton Şövalyeleri ile Livonya'nın baskısı, Litvanyalı çeşitli derebeylerinin tek bir otorite altında birleşmesine ve kendilerine güçlü bir müttefik aramasına neden olur. XIV. yüzyılda Kiev Prensliğinin batı ve güney kısımlarını ele geçirirler. 1386'da Litvanya'nın yönetici sınıfı Hıristiyanlığı kabul eder ve Polonya'yla birleşir.

Büyük Litvanya Dükalığının Birleşmesi

XIV. yüzyılın ikinci yarısında Altın Orda'nın siyasal açıdan çöküşünün Doğu Avrupa'nın engin topraklarındaki sonuçları arasında Büyük Litvanya Dükalığının ortaya çıkışı vardır. Nitekim Litvanyalılar, göçebelerle Doğulu Slavların neden olduğu iktidar boşluğuna yerleşirler. Litvanya bir Hıristiyan krallığı değildir, Litvanyalılar geç ortaçağda Avrupa'daki son Paganlardır, onların varlığı, Töton tarikatının varlığının nedenlerinden biridir. Töton Şövalyelerinden ve Moğol saldırılarından sakınmış olmalarının nedeni, Baltık bölgesindeki geniş ormanların korumasında yaşamaları ve Kiev Prensliğinin çöküşünü bir yayılma fırsatı olarak gören savaşçı prensler tarafından yönetilmeleridir. Litvanya'nın ilk yayılma dönemi Mindaugas döneminde gerçekleşir, ama hemen sonrasında bir çöküş dönemi yaşanır. XIII. yüzyıl sonlarında Töton tarikatının ve Livonya'nın yarattığı baskı, Litvanyalı çeşitli derebeylerinin tek bir otorite altında birleşmesine neden olur. Moskova Kiev Prensliğinin kuzey ve doğu kısımları üzerindeki hâkimiyetini pekiştirirken, Litvanyalılar batı ve güney kısımlarını ele geçirmeye başlarlar.

XIV. yüzyılda üç büyük lider ortaya çıkar: Büyük Dük Gediminas (?-1341, 𐢇 > 1316), oğlu Algirdas (?-1377) ve Ladislaus adıyla vaftiz olarak Polonya'yla tarihi birleşmeyi gerçekleştiren Jagiello (y. 1351-1434, 1386'dan itibaren Polonya kralı). Bir önceki yüzyılın son on yıllarında ve XIV. yüzyıl başlarında Litvanyalılar kısa süreli saldırılar düzenleyip haraç toplamakla yetinir, sonra kaleler inşa etmeye başlarlar. Litvanyalıların uzun süreli saldırı faaliyetlerinden ve savaş döneminden kaynaklanan savaşçı karakteri, Prusya'dan kaçmış olan halkların intikam ruhuna kat-

kıda bulunur. Litvanya'yı bir güç haline getiren ilk lider olan Gediminas, Töton Şövalyeleri tarafından Prusya'dan kovulan sayısız göçmeni kabul eder. Böylece ülkenin yeni başkenti Vilnius kurulur. Gediminas, Töton Şövalyelerini düşman sayan Polonyalılarla ittifak kurmanın önemini anlar, dolayısıyla kızı Aldina'yı Ladislaus'un (y. 1259-1333, ♛ > 1320) oğlu Kazimierz'le (1310-1370, ♛ > 1333) evlendirerek Polonya'yla ilişki kurar. Litvanyalılar Beyaz Rutenya'yı (Beyaz Rusya) fethettikten sonra, 1349'da Kızıl Rutenya'yı (Galiçya) Polonyalılarla aralarında paylaşırlar. 1362'de Kiev fethedilir, sonra da Algirdas Dinyeper Nehri kıyısındaki "Mavi Su" [Sinye Vody] Savaşında Moğol hâkimiyetine son vererek, 1375'te Polotsk'u fetheder. Moskova'yı üç defa kuşatır (1368, 1370, 1372), ama hiçbirinde başarılı olmaz. Ancak batı ve güney cephelerinde başarılar elde ederken, kuzey tarafında Töton Şövalyelerinin neden olduğu baskıdan dolayı ciddi sorunlarla karşılaşır. 1346'da, Estonya'nın fethiyle gücünün en yüksek düzeyine ulaşan tarikat Litvanyalılar için büyük bir tehdit haline gelmiştir. XIV. yüzyıl sonunda Litvanya Baltık Denizinden Karadeniz'e kadar uzanır. Büyük Litvanya Dükalığının bu kadar büyümesi sonucunda Litvanyalılar kendi topraklarında azınlık haline gelirler. Ülkede sayıca ve kültür açısından üstün olanlar Doğulu Slavlardır, hatta Beyaz Rusça Litvanya idari işlerinin resmi dili haline gelir ve "Litvanya kanun derlemesi" bu dilde yazılır.

Yeni başkent Vilnius

Litvanyalıların Hıristiyanlığı Kabulü

Litvanya tarihindeki bir başka dönüm noktası, Rutenya ve Ukrayna halkının büyük kısmı Slav-Ortodoks iken yönetici sınıfının 1386'da Katolikliği kabul etmesiyle yaşanır. Litvanya'nın Katolikliği kabulü, on yıl boyunca Latin Kilisesiyle Ortodoks Kilisesi arasında yaşanan bir kararsızlık sürecinin sonunda gerçekleşir. Algirdas din değiştirme sürecine kadar hem Avignon'a hem de Konstantinopolis'e yaranmaya çalışarak bir denge politikası yürütür. 1370'li yıllarda Ortodoks Kilisesine meyleder görünür, çünkü bu şekilde Ortodoks Slavlarının referans noktası olan Moskova'nın yerini alacaktır. 1375'te Konstantinopolis patriğini, Moskova'nın kontrolü altındaki "Kiev ve Rusya" metropoliti yerine "Kiev, Rus ve Litvanya" metropoliti atamaya ikna eder. Oğlu Jagiello da Ortodoks Kilisesine meyleder görünür ve 1382'de Moskova'ya yaklaşır; bu arada Töton Şövalyeleriyle antlaşmaya varan rakip kuzeni aralarında kısa ama şiddetli bir savaşın çıkmasına neden olur. 1384'ten kısa bir süre sonra, Jagiello'nun Hıristiyan olan annesi Tver Prensesi

Litvanya metropoliti

Uliana'nın Moskova'yla vardığı bir antlaşmaya göre, Jagiello Moskovalı bir prensesle evlenecektir, dolayısıyla Litvanya'nın Ortodoksluğu kabul etmeye hazırlandığı düşünülür. Ancak Moskova'nın Tatarlar tarafından yıkılıp yakılmasının da katkısıyla plan böyle yürümez. Bunun yerine Litvanya ani ve beklenmedik bir dönüşle Katolik Polonya'ya yönelir. Nitekim Töton Şövalyelerinin baskısı Polonya'yla yakınlaşmayı gerekli kılar ve yüzyıl sonunda, Gediminas'la Ladislaus arasında ilk ittifak kurulur. 1385 tarihli Kreva Antlaşmasıyla Litvanyalıların Katolikliği kabulü ve ülkenin Polonya'yla birleşmesi kararlaştırılır. Jagiello, 15 Şubat 1386'da, Ladislaus adıyla Krakov'da vaftiz edilir. Üç gün sonra da Macaristan Kralı Louis'nin kızı, on iki yaşındaki Jadwiga'yla (1372-1399, >1384) evlenir. 4 Martta Polonya kralı olarak taçlandırılır. Böylece kıtanın bu kesiminde en büyük devletin ve Doğu Avrupa'nın bu egemen iktidarının ikili monarşi dönemi başlar. Beyaz Rusya ile Ukrayna, XIV ile XV. yüzyıllar arasında Litvanyalı prenslerin iktidarının temelini oluştururlar.

Ladislaus Litvanya halkının Katolikliği kabulünü sağladıktan sonra, başına Vilniu piskoposunu yerleştirdiği Kilise hiyerarşisini oluşturur. Hıristiyanlığın kabulü kolay bir süreç değildir. Özellikle ülkenin iç bölgelerindeki birçok Litvanyalı Pagan olmayı sürdürürken, Ruslar Ortodoks Kilisesine bağlı kalırlar.

Vytautas'ın Vekilliği

Ülke içindeki gerilime neden olanlar arasında Lüksemburglu Sigismund (1368-1437, > 1433) vardır. Ladislaus Polonya'ya gittiğinde, yerine kardeşi Skirgaila'yı (1352-1396) bırakır; ancak Sigismund, Kral Gediminas'ın soyundan gelen kahraman bir asker olan ve Litvanyalılar tarafından çok sevilen Vytautas'ı (1350-1430) isyana teşvik eder. Bu isyan sonucunda Skirgaila Vytataus'u vekili ilan etmek zorunda kalır. Vytautas da, kendi düzenlediği isyanı bastırdıktan sonra, kendini Litvanya kralı ilan etmenin zamanının geldiğine karar verir ve iktidarı ele geçirmek için büyük bir askeri başarı elde etme fırsatı arar. Tatarları yenilgiye uğratmanın böyle bir fırsat oluşturduğuna inanır ve bu amaçla Litvanyalı, Rus ve Polonyalı askerlerden oluşan büyük bir ordu kurar. Ancak Vorskla Nehrinin kıyısındaki savaş yenilgiyle sonuçlanır ve birçok Litvanyalı ve Rus prens burada hayatını kaybeder: Bu olay, Litvanya'nın yayılma sürecinin azami noktasına ulaştığının işaretidir. Vytautas siyasal hedeflerini küçültür ve kuzeni Ladislaus'la beraber hareket etme zamanının geldiğini anlar. 1401'de Vilnius'ta düzenlenen kurultayda Vytautas Büyük Litvanya Prensi ilan edilir, ama ölümüyle birlik-

Ladislaus'la antlaşma

te Litvanya'nın Ladislaus'un soyundan gelen Krakovlu Jagiello koluna dönmesi şart koşulur. Polonyalılar ise, Litvanyalıların iradesini de göz önüne alarak, Ladislaus'un haleflerini seçerler. Bu durum, Polonya ile Litvanya'nın, en azından uluslararası politikalar açısından, fiili olarak beraber davranmasını sağlayan ilk antlaşmalardan biridir; bu politikanın en önemli sonuçlarından biri, ortak düşman olan Töton Şövalyelerine karşı yürütülen mücadele sonucunda bu tarikatın Tannenberg'de Litvanya-Polonya ordusu tarafından çok ağır bir yenilgiye uğratılmasıdır.

Bkz. *Polonya, s. 150; Altın Orda Hanlığı, s. 169*

Balkan Yarımadası

Fabrizio Mastromartino

Bizans'ın yağmalanması, Balkan yarımadasının zaten parçalanmış olan yapısını alt üst eder. Bölgedeki iktidar boşluğu, tartışmasız bir üstünlük sağlayan Bulgar ve Sırp hanedanları tarafından doldurulur. Stefan Dušan liderliğindeki Büyük Sırbistan'ın büyük çabalarla elde ettiği üstünlüğün kısa ömürlü olduğu görülür. XIV. yüzyıl sonlarında yarımadanın tamamının bağımsızlığı, Osmanlı ordularının önüne geçilmez ilerleyişi sonucunda tehlikeye düşer.

Doğu İmparatorluğunun Çöküşü

Bizans'ın 1204'te Batılı Haçlılar tarafından yakılıp yıkılması ve yağmalanması, Balkan yarımadasının zaten istikrarsız olan dengesini alt üst eder. Doğu İmparatorluğunun çöküşü ve otoritenin ancak yarım yüzyıldan uzun bir süre sonra, 1261'de VIII. Mikhail Paleologos (1224-1282) tarafından yeniden sağlanması, bölgenin politik yapısı üzerindeki imparatorluk etkisinin tamamıyla ortadan kalkmasına neden olur.

Yarımadanın halkı için yüzyıllardan beri rehber görevi gören Bizans İmparatorluğunun her zaman parlak olmayan mirası, Venedik ve Macaris-

tan Krallığı gibi sınır bölgelerindeki güçler tarafından devralınır. Ancak bu güçler, bölgenin sayısız yerel devletler şeklinde bölünmesine ve özellikle Sırp Nemanja ve Bulgar Asen hanedanlarının yükselişi sonucunda Balkan prensliklerinin giderek güç kazanmasına engel olamaz.

Bulgar Krallığının Yükselişi ve Çöküşü

Bulgar Kralı Kaloyan (1168-1207, > 1197) 1204'te başkent Tırnova'da III. Innocentius'un (1160-1216, > 1198) elinden imparatorluk tacını alır ve Tırnova o tarihten itibaren son derece zengin bir kültür ve sanat merkezi haline gelir. Kaloyan, İkinci Bulgar İmparatorluğu olarak bilinen yeni imparatorluğunun kaynaklarını, Bizans'ın ve eskiden boyunduruğu altında olup, başkentin yağmalanmasından sonra derin bir anarşi ve sefalet durumuna düşen toprakların fethedilmesine harcar. 1205'te Hadrianopolis'te [Edirne] I. Baudoin'a (1171-y. 1205, > 1204) karşı kazandığı zaferden kaynaklanan heyecanla iddialı hayallerini gerçekleştirmek için yürüttüğü eylemlerle (çok yüksek askeri harcamalardan dolayı zaten yıpranmış olan) krallığı zayıf düşürür; Kaloyan'ın ölümünden sonra krallık, taht konusunda şiddetli mücadelelerden ve 1211'de Tırnova Konsilinde sapkın ilan edilmiş olan Bogomil hareketinin yaygınlığından dolayı iyice sarsılır.

Taht mücadeleleri

Krallığın sınırlarını Orta ve Güney Makedonya'ya ve Arnavutluğun bazı bölgelerine kadar genişleterek selefinin yayılmacı politikalarını gerçekleştirmeyi başaran II. İvan Asen (?-1241), krallığın kaderini değiştirir. Bu dönemde gücünün zirvesinde olan Bulgar İmparatorluğunun Balkan yarımadasının büyük kısmı üzerindeki egemenliği İvan'ın ölümünden birkaç yıl sonra ortadan kalkar. 1241-1242 arasındaki son derece yıkıcı Moğol saldırıları ve Asen Hanedanının 1257'de sona ermesi sonucunda halefiyet konusunda şiddetli mücadeleler başlar ve imparatorluk parçalanarak yerine sayısız yerel derebeylik kurulur.

Büyük Sırbistan'ın Kuruluşu

Sırbistan'ın Bizans İmparatorluğunun fethi için mücadelelerin yer aldığı bölgeden uzaklığı ve imparatorluğun çöküşünden kaynaklanan iktidar boşluğu karşısında başlangıçtaki marjinal konumu, genç Sırp Prensliğinin, tahttan inen Stefan Nemanja'nın (1117-1199) XIII. yüzyıl başlarında neden olduğu uzun istikrarsızlık dönemini fazla zorlanmadan atlatmasına izin verir.

Ülkenin yapısal açıdan güçlendirilme süreci aşamalı bir şekilde yüzyıl sonuna kadar tamamlanır. II. Stefan (1176-1228) 1217 yılında III. Honori-

us (?-1226, ✠ > 1216) tarafından Sırbistan ve Dalmaçya kralı ilan edilmiştir. Krallığın sınırlarının Makedonya ve Arnavutluğa kadar uzanması, Sırbistan'ın bölgedeki iktidarını güçlendirir. 1282 yılında Üsküp başkent ilan edilir. XIV ile XV. yüzyıllar arasında Bosna'nın bir kısmını ve Arnavutluğun Adriyatik kıyılarının tamamını ilhak eden II. Stefan Uroš (1253-1321) krallığın topraklarını daha da genişletir. Sırbistan Krallığının yarımada üzerindeki egemenliği açısından o ana kadar tehdit oluşturmuş Bulgar ordularına karşı 1330'da Velbužd'da kazanılan zafer, Sırbistan'ın gücünü kabul ettirmesi açısından nihai önem taşır; bu zaferin ardında, hem ekonomik zenginlik hem de etkili bir paralı asker ordusunun oluşturulması açısından önemli bir kaynak olan madencilik endüstrisinin olağanüstü gelişimi yatar.

Adriyatik Denizine kadar

Yerel derebeylikler arasındaki uzun süreli ihtilaflardan dolayı bölünmüş olan Bulgarların baskıcı varlığından kurtulan Sırbistan, yüzyılın ikinci çeyreğinde gücünün doruğuna ulaşır. Stefan Dušan (y. 1308-1355) Makedonya'nın fethini tamamlayarak Yunanistan'ın Tesalya ve Epiros bölgeleri ile günümüzde Karadağ olan bölgeleri ilhak eder. 1346'da Üsküp'te imparator tacı giyen Stefan, Bizas'ı fethetmek istediğini ilan eder. Bu şehre beslediği büyük saygıdan dolayı, 1349'da Doğu İmparatorluğunun büyük hukuk geleneğiyle Sırp halkının örf ve âdet hukukunu birleştirdiği bir yasa derlemesi yayımlar.

Bizans'a doğru

Ancak Büyük Sırbistan'ın bu çarpıcı yükselişi kısa süre içinde sona erer. Stefan'ın ölümüyle krallık parçalanır ve yerine prensliğin yüksek aristokrasisi tarafından tikelci amaçlarla, birbirinden bağımsız birçok derebeylik kurulur. 1180 yılından beri özerk olan küçük Bosna Krallığı bölgedeki bu siyasal parçalanma durumundan yararlanmaya çalışır. XIV. yüzyılın ilk yarısında, II. Stefan Kotromanic'in (?-1353) liderliğinde, bu dönemde Bosna'da da çok gelişmiş olan madencilik endüstrisi yoluyla finanse edilen önemli fetihler gerçekleştirilir. Balkan yarımadasındaki Sırp üstünlüğünün ortadan kalkmasıyla, Stefan'ın halefi I. Tvrtko (1338-1391) Sırbistan, Hırvatistan ve Dalmaçya'nın bir kısmını ele geçirerek krallığın sınırlarını genişletir. Ancak bir yandan kralın ölümü, diğer yandan Osmanlıların yarımadadaki önü alınamaz ilerleyişinden dolayı bu toprakların birleştirilmesi mümkün olmaz.

Balkan Yarımadasının Türkler Tarafından Fethi

Birkaç on yıl içinde tamamlanan Türk fetihleriyle "Balkan halklarına bir kez daha dışarıdan üniter bir siyasal düzenin biçimleri dayatılır ve bu

halklar yine çıkarlarını önceden var olan bir imparatorluk sistemine tâbi kılmaya mecbur bırakılır " (Edgar Hosch, *Geschichte Des Balkans* [Balkan Ülkelerinin Tarihi], 2005). Sırbistan Krallığının çöküşü ve Bizans otoritesinin aşırı tutarsızlığı, Osmanlıların fetihlerini kısa sürede tamamlamasına yardımcı olur. Türklerin 1354'te Çanakkale Boğazını geçip Avrupa'ya adım attığı andan itibaren ilerlemeleri herhangi bir ciddi engelle karşılaşmadan onlarca yıl boyunca sürer.

1361-1362 arasında Türkler Trakya'yla Hadrianopolis'i [Edirne] istila ederler ve I. Murat (y. 1326-1389) imparatorluğun başkentini buraya taşır. Sırplar ve Bulgarlar başta olmak üzere, Balkan halklarının Güney Sırbistan Prensi Vukashkin (y. 1320-y. 1371) liderliğindeki ilk direniş girişimi on yıl sonra Meriç Nehri kıyılarında bastırılır ve Türkler böylece Makedonya'yı buyrukları altına alırlar. Balkan halklarının Türk istilacılara karşı son birleşik direniş çabası, 1389'daki efsanevi Kosova (Karatavuk Ovası) Savaşında başarısızlığa uğrar: Burada Bulgarlar, Bosnalılar, Arnavutlar ve Sırplardan oluşan geniş kapsamlı bir ittifak yenilgiye uğrar ve Balkan halklarının Osmanlılara karşı başkaldırma umudunu nihai olarak yıkar, ama bu savaşta I. Murad da hayatını kaybeder.

"Karatavuk Ovası" yenilgisi

Kosova yenilgisi açısından belirleyici olan olay, Bulgar Krallığının Osmanlılara teslim olmuş olmasıdır, çünkü Türkler böylece zorlu bir askeri cepheden kurtulmuş olurlar. İkinci Bulgar İmparatorluğunun başkenti 1393'te Osmanlı sultanının eline geçer, böylece 1396'da Nicopolis'in [Niğbolu] fethedilmesi için zemin hazırlanmış ve Macaristan Kralı I. Sigismund'un (1368-1437, > 1433) liderliğindeki Haçlı Seferi başarısızlığa uğramış olur. XV. yüzyıl ortalarına kadar Balkan yarımadasının tamamı yavaş yavaş Osmanlı İmparatorluğunun buyruğu altına girecek, Doğu İmparatorluğunun başkenti Konstantinopolis de 1453'te düşecektir.

Bkz. *Bizans İmparatorluğu ve Paleologos Hanedanı: Çöküş Süreci ve İç Savaşlar, s. 175*

Rus Prenslikleri

Giulio Sodano

Moğolların istilası Rusları Avrupa'dan ayırır. Rusya'nın bir kısmı iki yüzyıl boyunca Asya İmparatorluğunun bir eyaleti haline gelirken, bir kısmı da sürekli olarak yağmalamalara ve haraca maruz kalır. XIV. yüzyılda kuzeydoğu bölgelerinde bir canlanma görülmeye başlanır. Tver ile Moskova arasındaki rekabette Moskova, Moğollarla kurduğu stratejik ittifak sayesinde üstünlük kazanır. 1364'te Moskova prensleri, Büyük Vladimir Prensi unvanını da alarak, bütün Rusları birleştirme planını uygulamaya başlarlar.

Bölgesel Farklılıklar

XIII. yüzyıl başlarında Rusya'da giderek ortaya çıkan bölgesel farklılıklar, modern çağdaki çeşitliliğin habercisidir. 1169 ve 1203'teki yağmalamalardan sonra üstün konumunu kaybeden Kiev'in yerini başka bölgesel metropoller ve özellikle kuzeydeki Vladimir şehri alır. Ancak Kiev, en azından Moğol saldırılarına kadar Rus-Ortodoks Kilisesinin kültür merkezi ve en büyük ticaret merkezlerinden biri olmaya devam eder.

Galiçya Prensliğini oluşturan Ukrayna'nın ve Galiçya'nın güneybatısı, Krakov ile Regensburg'a giden kara yolları ve Gdansk'a kadar uzanan nehir yolları yoluyla Batıya açılan kapıyı oluşturur. Batı etkisi hem romanesk mimaride hem de iktidarın ifade bulma biçimlerinde kendini gösterir, zira büyük toprak sahibi aristokrasi, prenslerin etkisini sınırlamaya başlar. Bu bölgedeki baş düşmanlar Polonya ile Macaristan'dır; Macar Arpad hanedanı 1216-1234 arasında, geleneklere göre, kralın ikinci çocuğuna miras bırakılan Galiçya Prensliğine sahip olur. Moğol saldırıları sırasında, 1241'de Prens Danilo (1221-1264 arası hükümdar) Batı Avrupa'dan destek almaya çalışır. IV. Innocentius (y. 1200-1254, ♔ > 1243) Danilo'yu korumasına alarak, 1254'te, ona *Rex Russiae* [Rusya Kralı] unvanını bahşeder ve bir elçisi tarafından taçlandırılmasını sağlar. Ancak Ukrayna'ya fazla yarar sağlamayan bu politikanın tek anlamı, bazı Ukraynalıların Doğu Katolik Kilisesine üye olmasıdır. Dolayısıyla Danilo Moğollarla antlaşmaya varmak ve vassal olarak seferlerine katılmak zorunda kalır.

Volga'nın üst kolunun civarında bulunan Kuzeydoğu Rusya'nın merkezi Rostov-Suzdal önceleri Vladimir prenslerinin ikametgâhı olup Moğol

saldırıları döneminde yerini –tamamıyla yakılıp yıkıldıktan sonra yeniden inşa edilmiş olan– Moskova'ya bırakır. Bölge verimli topraklarından dolayı ekonomik olarak gelişmiştir. Yüzyılın ilk yarısında, tahıl ikmalinin Vladimir prenslerinin kontrolü altında olmasından dolayı Novgorod'un özerklik iddiası zayıflar. Galiçya Prensliğinin tersine, bu bölgede prensler mutlak iktidar sahibi olmaya daha eğilimli olup, toprak sahibi aristokrasinin etkisini sınırlamaya çalışırlar.

Moskova'nın yeniden inşası

Moğol İstilası

XIII. yüzyıl başlarında Doğu Avrupa, Moğol istilacıların saldırısına uğrar. Geç ortaçağın başlarında Rusya'nın tamamı bir felakete maruz kalır. Asya'daki Moğol İmparatorluğu dört bir yana yayılırken önce steplerdeki göçebe halkları önlerine katar, sonra da güneydeki ovalara doğru ilerler. Cengiz Han'ın (1167-1227) oğlu Cuci (1185-y. 1227) Sibirya'yı buyruğu altına alır, 1223'te de Ruslar ve Kumanlardan oluşan bir ordu Kalka Nehri kıyılarında Moğollar tarafından bozguna uğratılır. Cengiz Han'ın torunu Batu Han (y. 1205-1255) 1236-1237 arasında yeniden Ural Dağlarını geçer. 1238-1241 arasında güneydoğudaki Ryazan Prensliğinden başlayarak Çinli teknisyenlerin desteğiyle çeşitli şehirleri kuşatıp ele geçirir ve Rusya'yı fetheder. Moskova'yı yerle bir eder, 1240'ta da Kiev'i kuşatır, fetheder ve yakıp yıkar. Aralarında büyük ayrılıklar olan Rus prensleri ortak bir savunma oluşturamadığından Moğolların başa çıkması gerekenler sadece küçük ordulardır. Bütün şehirler yakılıp yıkılır ve sakinleri katledilir. Novgorod'un bu felaketten kaçınabilmesinin tek nedeni, 1238 yılının şiddetli kış şartlarının fethedilmesini engellemiş olmasıdır. Bu yıkımdan tek kurtulanlar, ormanların içinde yer alan köylerdir. 1236-1241 arasında yürütülen Moğol sefer'leri sonucunda Güney Rusya fethedilir. Batu Han Orta Volga bölgesine yerleşerek, bugün Astrahan'da bulunan Saray'ı başkenti haline getirir ve Rusya topraklarında haraç toplama üzerine kurulu bir hâkimiyet kurar.

Rusya'nın fethi

Moğol saldırılarının gerçekleştiği bu dönemde Vladimir ve Novgorod Prensi Alexander Nevsky (1220-1263) papalığın emrinde Moğollarla mücadele etmeyi reddeder. 1204 yılında düzenlenen Latin Haçlı Sefer'i ile Almanların Baltık bölgesine yayılması, Yunanlarla Rusların Batılılara karşı cephe almasına neden olur. Nevsky, Moğol karşıtı bir Batı ittifakının emrine girmenin, Rusya'yı, Avrupa ile Asya arasında bir savaş alanı haline getireceğine inanır, dolayısıyla Moğollara boyun eğme ve Batıdan korunma politikası yürütmeye karar verir. 1240'ta Neva Nehri kıyısında İsveçlilerle

mücadele eder (Neva Savaşı), 1241'de de Peipus Gölünün buz tutmuş yüzeyi üzerinde Töton tarikatıyla savaşır. Moğolların arasında yaygın olan Nasturi Hıristiyanlığının Müslümanlığın yerini alacağına inanan Nevsky, Moğolların dini hoşgörü politikası yürüteceğini umar. Ancak Nevsky'nin öngörüleri yanlıştır; Hıristiyanlık Moğollar arasında yayılmaz ve Moğol istilaları Doğu Avrupa'nın niteliklerini değiştirir.

Moğollar yaklaşık iki yüzyıl boyunca Rusya'yı Avrupa'dan ayrı tutarak sefalet ve geri kalmışlık içinde yaşamasına neden olurlar ve siyasi kurumlarını yok ederler. XIII. yüzyıl Doğu Slavları için bir felaket, karanlık bir yüzyıl oluşturur. Kentli nüfusla birlikte kuyumculuk, gümüş işçiliği ve değerli kumaşların dokunması gibi yüksek teknolojik değere sahip imalat faaliyetleri ortadan kalkar. Volga ve Don nehirleri arasına yerleşen Asya kökenli halk, günümüz Tatar halkının temelini oluşturur. Tatarların kurduğu Altın Orda Hanlığının yüzyıllar boyu temel faaliyet alanı yağmacılıktır. Tatar hâkimiyetinin dışında kalan tek bölge olan Novgorod'dan Galiçya'ya uzanan Batı Rusya'nın merkezi kısmı, Batıyla temas içinde gelişmeye devam eder. Ancak Rusya'nın bu bölgesindeki bağımsız prenslikler de sık sık ağır haraçlar öder ve yağmalamalara maruz kalırlar. Doğu Rusya'daki prenslikler ise doğrudan Altın Orda'nın vassalları haline gelir ve Moğol İmparatorluğunun hâkimiyetindeki diğer topraklar gibi, katı bir şekilde yönetilirler. Rusya bir Asya İmparatorluğunun Batılı eyaleti konumuna düşer; Avrupa'yla tek bağlantıları, Konstantinopolis'le dini ilişkiler ile Baltık bölgesiyle ticari alışveriştir. Prensler düzenli olarak Hanın karargâhına çağrılır ve iki sıra ateş arasında geçmeye, bir boyunduruk altında durmaya ve yere kapaklanmaya mecbur edilirler. Bütün mal ve mülklerin, insanların ve eşyaların onda birinden oluşan haraç, her bir prenslikte bulunan Moğol valilerine ödenir.

Rusya'nın Avrupa'dan ayrı kalması

Moskova'nın Doğuşu

Kuzeydoğu Rusya'da bulunan Tver, Moskova ve Vladimir prensliklerinin XIV. yüzyılda Moğol saldırılarından dolayı uğradığı insan kaybı, göçler yoluyla kısa sürede telafi edilir. Her ne kadar bu bölge güney bölgelerinin verimliliğine ve iklim şartlarına sahip değilse de, tarım alanında da canlanma yaşanır. Veba salgını da hem nüfusun daha az yoğun olmasından hem de iklimin bulaşıcılık açısından fazla elverişli olmamasından dolayı Avrupa'nın geri kalan kısmına göre daha az etkili olur.

Rusya'nın kuzey bölgelerinde üstünlük sağlama mücadelesinde Tver ve Moskova prensleri karşı karşıya kalır. Ancak Rurik Hanedanından

kimin Büyük Vladimir Prensi olup, onların namına haraç toplayacağına Moğollar karar verir. Haraç toplama görevi beraberinde askeri güç ve zenginlik getirir. Tver prensleri daha Tatar karşıtı olup korkunç cezalandırmalara maruz kalırken, Moskova prensleri Moğollarla cesaret ve ihanet karışımı bir ittifak yürüttüklerinden bölgenin diğer derebeylerine göre daha üstün bir konum edinirler, Altın Orda Hanına yaranarak Moğolların haraç toplayıcıları olmak için izin koparmayı başarırlar. I. İvan Kalita (y. 1284-1341, 1301'den itibaren Moskova prensi) bu şekilde büyük bir servet edinir. 1327'de Tver şehrindeki isyanın bastırılması için Moğollara yardımcı olur, böylelikle Moskova'ya rakip bu şehrin yakılıp yıkılmasını sağlar. Bütün diğer küçük prenslikler siyasal haklarını ve topraklarını yavaş yavaş Moskova'ya devrederler. 1364'te Moskova prensleri Büyük Vladimir Prensi unvanını alır ve misyonları olduğuna inandıkları "Rus toprakların birleştirilmesi" süreci böylece başlar.

Tver ve Moskova prensleri arasındaki mücadele

Moskova'da prens, tebası ve mülkleri üzerinde mutlak takdir hakkına sahiptir. Prensliklerin kaynakları üzerindeki bu hâkimiyet, Moskova'nın egemenliğini güçlendirir. Prens Dimitri Donskoy (1350-1389, 1362'den itibaren Büyük Moskova Prensi) 1380-1382 arasında Moğollara açıkça meydan okuma zamanının geldiğine karar verir. Nitekim Altın Orda güçlü merkezkaç güçlerin etkisi altındadır. Yüzyılın ikinci yarısında ülke içindeki sayısız ihtilaftan dolayı hem giderek güçlenmekte olan Polonya-Litvanya iktidarı (Kiev 1363'te Litvanya'nın eline geçer) hem de Timurlenk (1336-1405) karşısında zayıf düşer ve Timurlenk 1395'te Tatar ordularını yenilgiye uğratarak çöküş döneminin başlamasında belirleyici rol oynar. Moskovalılar da Tatarlara karşı saldırıya geçmeye karar verir ve 8 Eylül 1380'de Kulikovo'da olağanüstü bir zafer kazanırlar. Her ne kadar Moğollar iki yıl sonra Moskova'yı yakıp yıkarak intikamlarını alsalar da, XIV. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Moskovalılar, Altın Orda'nın vassalları olmaya devam etmelerine rağmen, bölgenin en güçlüleri haline gelirler.

Tatarlara karşı Kulikovo zaferi

Moğollar Döneminde Rus Kilisesi

Moğolların saldırısına dayanan tek kurum olan Ortodoks Kilisesi, XIII ve XIV. yüzyılda Rusların birliğini ayakta tutmayı başarabilen tek güç haline gelir. Rusya'nın bir Asya toplumuna dönüşmesine asıl engel olan, monastisizmdir. Ortodoks Kilisesi, iki yüzyıl boyunca yürüttüğü bu işlev sayesinde güçlü bir nüfuz gücüne sahiptir ve ruhban sınıfı Rus toplumu içinde çok önemli bir konuma

Ortodoks Kilisesinin Moskova'ya destek vermesi

gelir. Kiev'in 1240'ta yakılıp yıkılması üzerine metropolit kuzeye kaçar. 1299'da Maxim (1283-1305 arası Kiev, Vladimir ve Rusya'nın tamamının metropoliti) ikametgâh olarak Vladimir'i seçer. Tver ile Moskova arasındaki rekabetin patlak vermesiyle, Ortodoks Kilisesi Moskova'nın yanında yer alır. I. İvan Kalita başta olmak üzere, Moskova prensleri ruhban sınıfına çok cömert davranır ve karşılığında Kilise hiyerarşisinden destek alıp, siyasal iktidarlarına dinsel karizma faktörünü de eklemiş olurlar. 1328'de Metropolit I. Petro (?-1336) Moskova'ya yerleşir, ölümünde 1336'da Kremlin'in içine gömülür ve şehrin koruyucu azizi ilan edilir.

Bkz. *Altın Orda Hanlığı, s. 169*

Altın Orda Hanlığı

Marie Francine Favereau

Altın Orda, Moğol İmparatorluğundan doğup XIII. yüzyılın ikinci yarısında bağımsızlığını kazanmış bir devlettir. Bu dönemde en büyük toprak yüzölçümüne ulaşan Altın Orda Bulgaristan'ın Tuna bölgesini, Kırım'ı, Kafkasya'yı, Rus prensliklerini, Volga Vadisini, Güney Siberya'yı ve Kazakistan'ın batısındaki stepleri kapsar. Devlet merkezinin bulunduğu Volga Vadisi, 1550'ye doğru gerçekleşen Rus fethine kadar egemen hanedanın tercih ettiği bölge olmaya devam eder.

Moğol İmparatorluğundan Doğan Bir Devlet

XIII. yüzyıl sonlarında "Cengiz Han" (1167-1227), yani "evrensel imparator" adı verilen bir Moğol lideri bütün Türk göçebe kavimlerini, Altay (Güney Sibirya) ve Baykal Gölü bölgelerindeki Moğolları tek bir sancak altında toplamayı başarır. Cengiz Han savaşçılarını "dünyayı," yani Kuzey Çin, Orta Asya ve Kuzeydoğu İran'ı fethetmeye gönderir. 1227'de öldüğü zaman, imparatorluk Çin Denizinden Ha-

Cengiz Han ve "dünyanın fethi"

zar Denizine kadar uzanır. Ağırlıklı olarak yenilgiye uğrayan halkların şikâyetlerinin sözcüsü olan yabancı kaynaklardan oluşan tarihyazımı genelde Moğol seferlerinin yıkıcı yönlerini vurgulamıştır. Ancak bu büyük kırılma XIII. yüzyılda Asya'nın siyasal haritasında yer alan ve Moğollarla Türklerin himayesi altında doğan uygarlıkların etkisiyle İslamın yenilenmesi için zemin hazırlayan değişikliklerin temelidir.

Altın Orda Hanlığı, fetihten doğan devletler arasında bağımsızlığını en hızlı şekilde kazanandır. Tuna ile İrtiş nehirleri arasında yer alan ülke Moğol İmparatorluğunun merkezinden (önce Moğolistan'da Karakurum, sonra Çin'de Pekin) 400 kilometre kadar uzaklıktadır. Büyük oğulların babalara ait toprakların en uzak kısımlarını miras aldığı geleneğe göre Cengiz Han büyük oğlu Cuci'ye (y. 1185-1227) İrtiş Nehrinin doğusunda fethedilmiş ve iskân edilebilir toprakları miras bırakır: Dolayısıyla Altın Orda, Moğol İmparatorluğunun batı kanadıdır. Topraklarının tamamı iki sefer sonucunda elde edilir: Birincisi Cengiz Han döneminde Cuci'nin kendi tarafından, ikincisi de Büyük Han Ögeday (1186-1241) döneminde Cuci'nin oğlu Batu Han (y. 1205-1255) tarafından yürütülür.

Cuci soyu

Dolayısıyla Altın Orda Cuci soyundan gelen hanedan tarafından kurulmuştur. Batu Han döneminde en büyük toprak yüzölçümüne ulaşan Altın Orda Bulgaristan'ın Tuna bölgesini, Kırım'ı, Kafkasya'yı, Rus prensliklerini, Volga Vadisini, İrtiş'e kadar Güney Siberya'yı ve Kazakistan'ın batısında Siri Derya'ya kadar uzanan stepleri kapsar. Batu Han döneminde ayrıca devletin merkezi Harezm'den nihai olarak Volga Vadisine taşınır ve bu bölge hanedanın tercih ettiği bölge haline gelir, geriye kalan topraklar da hâkimiyetteki ailenin üyeleri arasında bölünür. Han adı verilen hükümdarlar mutlak iktidar sahibi değil de *primus inter pares* [eşitler arasında birinci] olarak görülür. Otoritenin bölük pörçük olması ve bazı bölgelerde iktidar temsilcilerinin aralıklı varlığına rağmen, hanların etkisi XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar kendini hissettirmeye devam eder. Stratejik ticari konumlarından dolayı çok rağbet gören iki bölge olan Harezm ile Kafkaslar komşu Moğol devletleri (İlhanlılar ve Çağataylar) için çekişme konusu haline gelir ve XV. yüzyıl başlarında kaybedilir.

Türk-Moğol ve Müslüman, Özgün Bir Devlet Yapısı

Moğol İmparatorluğunun Avrupa öncü kolu sayılan hanlar kısa sürede kendi politik hedeflerini dayatmayı başarırlar. 1250 yılı civarında Müslümanlığı kabul ettiklerinde, Altın Orda'yı Moğol İmparatorluğunun ilk Müslüman devleti haline getirirler. Hanlığın idari yapısı, çok eski uygula-

maları (özellikle Uygur) temel alan Türk dilinde yürütülen idari işlere dayandığından, İslam âleminin Farsça ve Arapçayı tercih eden bütün diğer iktidarları karşısında özgün bir konum edinir. Bu şekilde oluşturulan devlet, özellikle Moğol İmparatorluğunun diğer devlet kurumlarına kıyasla kayda değer bir sürekliliğe sahip olur (1250'den 1550'lere, neredeyse üç yüzyıl); İran'daki İlhanlı hükümdarları XIV. yüzyılın ilk yarısında ortadan kalkar, Çin'de Yuan Hanedanının kurucuları Büyük Hanlar 1368'de tahttan uzaklaştırılır ve Orta Asya'daki Çağataylar XV. yüzyıl başlarında Timurlenk'e (1336-1405) boyun eğer.

Devletin sürekliliği

Özellikle yönetici sınıfın büyük kısmının veba salgınından dolayı öldüğü XIV. yüzyılın ikinci yarısı olmak üzere, ciddi siyasal kargaşa dönemlerine rağmen, Altın Orda hanları belli bir siyasal istikrara sahiptir: Cengiz Han'ın torunu Batu'nun soyundan gelen hanedan 1360'a kadar iktidarda kalır; hanedanın, Cuci'nin oğlu Tokay Timur'a uzanan başka bir kolu XIV. yüzyıl sonlarından itibaren yüz yıldan uzun bir süre iktidarda kalır. Bu göreceli istikrar, hanların uzun vadeli siyasal ve ekonomik planlarını gerçekleştirmelerine izin verir. Dış ilişkiler açısından da aynı azmi gösteren hanlar, iki yüzyıldan uzun bir süre boyunca Mısır ve Suriye'nin Memlûk sultanlarıyla diplomatik temaslar yürütürler. Ticaret ve zanaatkârlığın da gelişimine ayrıca önem veren hanlar, Slav, Pers, Türk, İtalyan ve başka milletlere ait zanaatkârların sanatlarını ve kabiliyetlerini bir araya getiren özgün bir kültürün ortaya çıkmasını sağlarlar. Bu kültürün zenginliği, Kırım'da ve Volga Vadisinde bulunmuş olan sayısız kuyumculuk işinin imalat kalitesinde, kılıç, kemer tokası ve ayna metalinin işlenme tarzında ve seramik eserlerde kendini gösterir. Hanlar göçebe ise de, yerleşim kültürünü ve devlet merkezinin kentselleşmesini teşvik ederler. Bu görüş açısıyla Kırım'da ticaret şehirlerinin kurulması için Cenevizlilerle ve Venediklilerle antlaşmalar yapar, Mısır ve Suriye sultanları için de Memlûk adı verilen ünlü, seçkin köle savaşçıları temin ederler. Ayrıca tüccarların, atlı habercilerin (*yam*) ve elçilerin serbest dolaşımından yana olup, edebiyat ve din adamlarını himayelerine alırlar.

Siyasal istikrar

Üç Yüzyıllık Tarih

Altın Orda ne bir kavim grubu, ne bir şehir ve kasaba bütünüdür ne de tek bir liderin otoritesi altında toplanmış topraklardan oluşur. Altın Orda, üç yüzyıl boyunca gelişen bir devlettir; o döneme ait bazı resmi belgeler (hukuki belgeler ve diplomatik mektuplar) bu devletin XV. yüzyıla kadar dünyada sürdürdüğü aktif role ve Türk-Moğol ve İslam kültürleri üzerindeki

kontrolüne tanıklık eder. Her ne kadar hanların yürüttüğü politikalarda devamlılık unsurlarlarından bahsetmek mümkünse de, üç yüzyıllık tarihi boyunca devletin kayda değer değişimlerden geçtiği de belirtilmelidir.

Nitekim Altın Orda'nın XIII. yüzyılda sahip olduğu ve Volga Nehrinin kuzeyinde bir Türk krallığı olan Bolgar'dan (günümüzde Tataristan) devraldığı idari yapı ile Moğol göçebe geleneklerini özümsemiş seçkinler sınıfı, XIV. yüzyıldaki Türkleşmiş ve İslamlaşmış yapıdan, Volga Vadisi boyunca yer alan bir dizi şehir (özellikle gerçek anlamda birer başkent sayılan iki Saray şehri) ve stepleri geçerek Hazar Denizi, Karadeniz ve Bizans İmparatorluğu ile İtalya ve Mısır'a kadar uzanan eski İpek Yolları üzerine kurulu zengin ekonomiden çok farklıdır. Bu dönemde diğer Moğol devletlerinden bağımsız ve güçlü bir devlet olan Altın Orda'da hanlarının sarayı, İslam âleminin her yerinden gelen edebiyatçılar, âlimler ve din adamları için kültürel bir çekim merkezi haline gelir. Öte yandan bölgenin tamamına hâkim olan bu müreffeh devleti de, XV ile XVI. yüzyıllar arasındaki Altın Orda'yla kıyaslamak zordur: Bu dönemde iktidar Kırım'daki birkaç şehirle ve Saray şehirlerinin artık var olmadığı Volga Vadisinin iki uç bölgesiyle sınırlanır. Kaynaklarda artık Memlûk Sultanlığı ile ilişkilerden söz edilmez ve diplomatik faaliyetler de sadece komşu devletlerle (Osmanlı İmparatorluğu, Moskova Prensliği, Büyük Polonya-Litvanya Dükalığı) sınırlıdır. XV. yüzyıl ortalarından itibaren askeri seçkin sınıf, edebiyatçılar ve Müslüman hukuk adamları hanların sarayını nihai olarak terk ederler, tüccarlar da artık kullanılamaz hale gelmiş olan geleneksel takas yollarından vazgeçerler.

Bir kültür merkezi olarak hanların sarayı

Slav kaynaklarında 1550 yılı civarında "Orda çarı" adlı birinin varlığından söz edilir. Bu dönemde "Korkunç" lakaplı IV. İvan (1530-1584) Volga'nın en önemli şehirleri olan Kazan (1552) ve Astrahan'ı (1556) fetheder. Bu durumda, Volga Vadisi hanların kontrolündeki son bölge olduğuna göre, Altın Orda'nın bu dönemde artık var olmadığı sonucuna varılabilir. Kırım XV. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı hâkimiyeti altındadır; Orta Asya'daki topraklar Cuci'nin soyundan gelenlerin elinde olsa da, bunlar sınırları baştan çizilecek yeni devletlerin kurulmasını amaçlayan, meşruiyetlerini hanlık geçmişinden çok İslama dayandıran muhaliflerdir.

Kıpçak mı, Tatar mı? Hanlık mı, Sultanlık mı? Altın Orda'nın İsimleri

Altın Orda'yı zaman ve mekân içinde tek bir devlet olarak tanımlamak anlamsız olur, çünkü tarihyazımının ayrıntıların rağmen, bu devletin ta-

rihinin bazı bölümleri hakkında henüz bilgi sahibi değiliz. Bunun başlıca nedenleri arasında, hanlığın arşivlerinin neredeyse tamamının ortadan kalkmış olması ve bu bölgelerin maruz kaldığı önemli olaylar vardır ve yabancı kaynaklar sayesinde bilgi sahibi olduğumuz Altın Orda'nın tarihi bu olaylardan izler taşır. Devlet sisteminin mekanizmaları da, heterojen, kozmopolit ve çok inançlı (göçebe ve yerleşik, Müslüman, Hıristiyan, Yahudi, Şaman ve Animist) toplumun içindeki bağlantılar gibi henüz tam olarak açıklığa kavuşmamıştır. Hem halkları hem de devleti tanımlamak için kullanılan terminolojinin kesin olmayışı, tarihyazımındaki boşlukların kanıtıdır. Örnek olarak, Altın Orda halkı için kullanılan "Tatar" kelimesi incelenebilir: Bu kelime, XII. yüzyılda Moğolistan'ın kuzeyinde ve Baykal Gölü yakınlarında yaşayan bir göçebe konfederasyonunun adından türemiştir. Fetihten sonra bu kelime Moğol İmparatorluğuna hâkim olan seçkinler sınıfı için kullanılmaya başlanır ve etnik grup adı olarak değerini kaybeder. Artık kullanılmayan "*tartar*" kelimesine gelince, cehennemin en dibi ve genel anlamda cehennem anlamına gelen Yunanca "*tartaros*" kelimesini çağrıştırır, dolayısıyla Cengiz Han'ın şeytani göçebe savaşçıları imajına son derece uygundur.

Göçebe konfederasyonu

Altın Orda da farklı isimlerle anılmıştır: Büyük Orda, Kıpçak Hanlığı, Tatar Hanlığı, Cuci Ulusu, Kuzey Krallığı veya Ülkesi, vs. Bütün bu isimler o dönemin tarihçileri tarafından aktarılan gerçekliğe işaret eder. Müslüman kaynaklarında en çok kullanılan isim, Volga Nehrinden Hazar Deniziyle Karadeniz arasındaki bölgeye kadar uzanan ve kısmen Hıristiyanlaşmış Türk kavimleri olan Kıpçakların (Kuman veya Polovce olarak da bilinirler) yaşadığı Kıpçak Ovasından dolayı "Kıpçak Hanlığı"dır. Bu halklar Moğollara karşı Ruslarla ittifak yaparlar, ama Mayıs 1223'te Kalka Nehri kıyısında önemli bir yenilgiye uğrarlar ve bir daha toparlanmaları mümkün olmaz. Belli bir bağımsızlığa sahip olmak için haraç ödeyen Rusların tersine, Kıpçaklar özerkliklerini muhafaza edemezler ve kısmen hanın ordusunda savaşçılık yaparak, kısmen de Kırım veya Mısır pazarlarında köle olarak satılarak Altın Orda'ya giderek entegre edilirler. "Kıpçak Hanlığı" ifadesinin popülerliği, Altın Orda'nın Türk kimliğinin o dönemin Müslüman ruhu açısından ne kadar önemli olduğunu gösterir. Moğol unsuru tartışmasız devletin en yüksek düzeyinde var olmaktadır ancak yine de, azınlıkta olduğu anlaşılır ve başlangıçta hükmedilen Türk, yani Kıpçak unsuru zamanla üstünlük kazanır. Günümüz tarihçileri arasında en çok kullanılan "Altın Orda"nın (*zolotaia Orda*) Rus tarihi kayıtları yoluyla daha geç bir dönemde (XVI. yüzyıldan itibaren) ortaya çıktığı sanılır. Bu ifade Türk epik metinlerde ve Tataristan tarihya-

Türk kimliği

zımı eserlerinde de kullanılmıştır. Bu ismin kronolojinin önemli anlarını vurgulamak için kullanılan çeşitli varyasyonları söz konusudur: "Ak Orda" ile "Kök Orda," devletin doğu ve batı kanatları için kullanılır (XIII. yüzyılın ikinci yarısı – XIV. yüzyılın ilk yarısı); "Altın Orda," Toktamış Han'ın altında iktidarının doruğuna ulaşan devlet için kullanılır (XIV. yüzyıl sonu – XV. yüzyılın ilk yarısı); "Büyük Orda" ise devletin çöküş dönemine (XV. yüzyılın ikinci yarısı – XVI. yüzyılın ilk yarısı) denk gelir.

Aslında bu isimlerin hepsi herhangi bir fark gözetilmeksizin aynı devlet kurumu için kullanılabilir. Bu isimler Moğolca "ordu" veya Rusça "orda" kelimesinden türemiştir. "Ordu," göçebe reisinin çadırı ve daha genel anlamda göçebe kampı veya hanın sarayı anlamına gelir. Step kültüründe "hükümdara ait" anlamına gelen "altın" nitelemesi ise, hanın ihtişamlı çadırı veya zengin süslemeli taht imajını simgeler. Dolayısıyla "Altın Orda" ifadesi göçebe iktidar merkezinin bulunduğu "hareket halindeki" mekâna işaret eder.

Reisin çadırı

Sürekli hareket halinde olan han, devletin merkezini oluşturur. İkametgâh yerleri, gezginler tarafından büyük, seyyar bir şehir gibi; kentsel yerleşim yerleri de hükümdarın, kampın yansımaları olarak tasvir edilir (Saray adındaki şehirlerin adı da Farsçada "hükümdarın sarayı-kampı" demektir). Hanlar resmi belgelerde ülkelerinden Büyük Ulus, Taht ve daha sıklıkla Orda veya Büyük Orda dize söz ederler. Bütün bunların yanı sıra, yabancı kaynaklarda "hanlık" olarak tanımlanan Altın Orda'nın aynı zamanda bir sultanlık olduğu da söylenebilir. Nitekim İslam âlemindeki bütün hükümdarlar gibi, hanlar da kendilerine "sultan" dedirtirler.

Bkz. *Macaristan, s. 154; Rus Prenslikleri, s. 165*

Bizans İmparatorluğu ve Paleologos Hanedanı: Çöküş Süreci ve İç Savaşlar

Tommaso Braccini

Konstantinopolis'in 1261'de geri alınması Bizans İmparatorluğunun yeniden doğuşu anlamına gelse de, imparatorluk biraz evvel ciddi ekonomik sorunlarla ve XIV. yüzyılın tamamı boyunca hanedanlar arası ihtilaflardan ve isihazm tartışmasına dayalı dinsel meselelerden kaynaklanan uzun süreli bir istikrarsızlık durumuyla baş etmek zorunda kalır. O dönemde yayılma dönemlerinin zirvesinde olan Osmanlı Türkleri de bu durumdan faydalanırlar.

VIII. Mikhail ve Anjou Tehdidi

1261'de Konstantinopolis'i geri alan ve merkezi 50 yıldır Nicaea'da [İznik] yer alan Bizans İmparatorluğunun hayallerini gerçekleştiren VIII. Mikhail Paleologos (1224-1282, 👑 > 1258), bu zaferin bedelini kısa sürede anlar. Bir yanda Latin istilası boyunca yağmalanan ve çok geniş kapsamlı bir restorasyon ve yeniden inşa sürecine gereksinim duyan eski başkentin fethi ve eski imparatorluk sarayının ihtişamını canlandırma iradesinin özellikle Asya'daki zengin eyaletler (Nicaea dönemindeki yayılma sürecinin asıl kaynağı) üzerindeki mali baskıyı arttırarak paranın devalüasyonuyla sonuçlanması, diğer yanda tahtı geri kazanmış olan imparatorun karşısına çıkan son derece sinsi bir tehdit: 1266'da Napoli ve Sicilya Kralı olarak Manfred'in (1231-1266) yerini alan ve Konstantinopolis'i fethetmeyi amaçladığı için kısa sürede Paleologos'un bütün düşmanlarının referans noktası haline gelmiş olan Charles d'Anjou (1226-1285). VIII. Mikhail askeri operasyonlardan çok diplomasiyi ustalıklı kullanması sayesinde rakibini alt etmeyi başarır. Düşmanının eylemlerini gayrimeşru kılmak amacıyla ilk olarak Katolik ve Ortodoks Kiliselerini birleştirmek için papalıkla müzakerelere başlar ve –ülke içinde sert itirazlarla karşılaşmasına rağmen– 1274 yılında düzenlenen Lyon Konsilinde bu birleşmenin ilan edilmesini sağlar. 1282'de de VIII. Mikhail bol miktarda para harcayarak Sicilya Vesperleri isyanını kışkırtmayı başarır, böylece konumu son derece istikrarsız hale gelen Charles d'Anjou da o andan itibaren Konstantinopolis için bir daha tehlike teşkil etmez.

Katolik ve Ortodoks Kiliselerinin yeniden birleşmesi

Ancak bu diplomatik manevralar ve tartışma götürmez başarıların ötesinde, Paleologos Hanedanının ilk imparatorunun döneminde çeşitli yapısal sorunlar yaşanır. Mikhail ile haleflerinin yüzleşmek zorunda kaldığı temel mesele, Ceneviz ve Venedik başta olmak üzere, Batının uyguladığı boğucu ekonomik ve ticari baskıdan kaynaklanır. Devlet mekanizması da *pronoia* uygulamasının yaygınlığından dolayı giderek aşınmıştır. *Pronoia*, devletin belli bir yerin vergi gelirini belli bir yöneticiye devretmesi anlamına gelir; genelde bir subay olan bu yönetici böylece maaşını doğrudan vergi mükelleflerinden toplama yetkisine sahiptir ve devlet hazinesiyle hiçbir bağlantısı yoktur. Komnenos döneminden itibaren yaygın olan ve Paleologos döneminde miras yoluyla geçmeye başlayan bu uygulamadan dolayı, bu olgudan "Bizans feodalizmi" şeklinde söz edilmesi mümkündür.

II. Andronikos ve III. Andronios: Çöküş Süreci ve İç Savaşlar

Mikhail'in halefi II. Andronikos'un (y. 1259-1332, ♛ > 1282) babasından devraldığı devletin görünürdeki başarılarının ardında giderek derinleşen ve onarılması imkânsız çatlaklar gizlidir. Hem toplumsal hem de ekonomik doku giderek bozulur; bir yanda az sayıdaki toprak sahibi miras konusunda çok geniş kapsamlı muafiyetlerden faydalanır, diğer yanda bilançonun dengelenmesi için Andronikos ciddi askeri kesintilere gider. Silahsızlanma politikasının en ağır sonuçları Asya cephesinde yaşanır. Anadolu'yu bir süredir yağmalamakta olan ve buraya yerleşmeye başlamış olan Türk çetelerini engellemek için Katalonyalı paralı askerlerden oluşan ünlü bir birliğe başvurulur; ancak kısa sürede kontrolden çıkan bu birlik Trakya'da büyük tahribata yol açtıktan sonra, 1311'de Atina'yı ele geçirir ve şehri 70 yıldan uzun bir süre boyunca elinde tutar. Durumu daha da karmaşık hale getiren bir başka unsur imparatorun yeğeni III. Andronikos'un (1296-1341, ♛ > 1328) isyanıdır; serseri bir karakter sahip olmasına rağmen, bu genç adam Bizans aristokrasisinin genç nesillerinden destek alır ve vergi konusunda verdiği demagojik taahhütlerle halk arasında da taraftar toplar. Yıllar süren ve imparatorluğun düşmanlarının fayda sağladığı bir iç savaş sonucunda 1328'de dedesini tahttan vazgeçmeye mecbur eder. Yeni imparator, *alter ego*su Yoannis Kantakuzenos'la (y. 1295-1383) beraber giderek artan toplumsal gerilimi yatıştırmak için yargı sisteminde düzenlemeler yapmaya, sonra da askeri alanda kaybedilmiş toprakları geri kazanmaya çalışır ama pek başarılı olamaz.

Katalonyalı paralı askerler

Yoannis Kantakuzenos ve İmparatorluğun Çöküşü

III. Andronikos öldüğü zaman *megas domestikos* [büyük kâhya] Yoannis Kantakuzenos, V. Yoannis Paleologos'un (1332-1391, ♚ > 1341) yaşının küçük olmasından dolayı naipliğini üstlenir. Bu baskıcı vesayet sistemi derhal ciddi itirazlarla karşılaşır, ancak Kantakuzenos'un düşmanları başkentin kontrolünü ele geçirdiklerinde Kantakuzenos (V. Yoannis'in haklarına saygılı olmasına rağmen) tahta çıkar ve rakiplerini alt edebilmek için Trakyalı asillerden destek alır. Bundan sonra gelişen ve sonuçları çok yıkıcı olan uzun iç savaş, harap haldeki Bizans devletinde yıllardır gelişmekte olan dinsel, siyasal ve toplumsal gerilimlerin olgunlaşıp patlak vermesine neden olur. Siyasal temelli ihtilaflara şiddetli bir dinsel çatışma eklenir. Bu seferki tartışma konusu, mistik bir Ortodoks uygulaması olan isihazmdır. Yunancada "huzur" anlamına gelen *hesychia* olgusunu destekleyenler, belli tefekkür şartlarında "İsa'nın duası"nı ("Tanrı'nın oğlu, efendimiz İsa, bana merhamet et") sürekli olarak tekrarlanmasının havarilerin İsa'nın Başkalaşımı anında Tabor Dağında tanık oldukları ilahi ışığı görmekle sonuçlanacağını savunur. XIV. yüzyılda özellikle monastik ortamlarda büyük rağbet gören isihazma şiddetle itiraz edenler (örneğin Calabrialı keşiş Barlaam) bu uygulamayı batıl bir inanç olarak görür. Bu ihtilaf sonucunda, başlangıçta konsiller içerisinde yürütülen tartışmalar, isihazm savunucularının lideri büyük teolog Gregorios Palamas (y. 1296-1359), Kantakuzenoslara rakip siyasal fraksiyondan yana olan Patrik Yoannis Caleca (1283-1347) tarafından hapsedilince daha somut bir çatışmaya dönüşür. Geçmişte Yoannis Kantakuzenos'un destekçilerinin isihazm savunucusu, başlıca rakibi Aleksios Apokausos'unkilerin (?-1345) ise isihazm karşıtı olduğu sık sık öne sürülmüştür; aslında iki taraf arasındaki ayrım bu kadar net değilse de, bu dinsel ve felsefi ihtilafın (Palamas ile taraftarları Yeni Platonculuğa, rakipleri de Aristotelesçiliğe yakındır) suları daha da bulandırmaya ve huzursuzluğu arttırmaya katkıda bulunduğu söylenebilir. İki fraksiyon ile toplumun iki karşıt kutbu arasında ise daha belirgin bağlantılar söz konusudur: Toprak sahibi aristokrasiye karşı olan Apokausos halk isyanlarını doğrudan veya dolaylı olarak kışkırtır; bu isyanların en ünlüsü, yedi yıl boyunca Zelot adı verilen (ve hem isihazm savunucularına hem de toprak sahibi asillere düşman olan) fraksiyonun kontrolünde olan ve "kızıl şehir devleti" olarak adlandırılabilecek bir yönetim şekline sahip Selanik'te yer alır. Bütün bu gerilimler ve ihtilaflardan dolayı bölünmüş ve zayıflamış durumda olan imparatorluk, iki tarafın başvurduğu yabancı destek kaynaklarından dolayı da darbe alır: Kantakuzenos'un ittifak kurduğu Türk unsurları (özellikle Osmanlı padişahı Orhan Bey) Trakya'yı ya-

Dinsel ihtilaflar

kıp yıkarken, Apokausos ile Konstantinopolis saray çevresinin başvurduğu Sırplarla Bulgarlar ise yardımları karşılığında geniş topraklar talep ederler. Aleksios Apokausos'un ölümünden sonra Konstantinopolis fraksiyonu önü alınamaz bir çöküş dönemine girer ve –güvenilip görevlendirilen bazı Türk paralı askerlerinin kontrolden çıkması veya beklenmedik şekilde Palamos yanlılarına destek çıkmaları gibi– çaresizlikten başvurulan ve ters sonuçlar yaratan bazı önlemlere rağmen Yoannis Kantakuzenos'un 1347'de başkente girip, genç V. Yoannis Paleologos'u da ortak ilan ederek iktidarı ele geçirmesi önlenemez.

Ancak iki imparator arasında kısa sürede yeni bir ihtilafın patlak vermesi ve beraberinde Osmanlıların Avrupa'da, Gelibolu'da yerleşmeye başlaması da dahil devlete ağır darbeler indiren çeşitli felaketlerin gerçekleşmesi şaşırtıcı değildir. V. Yoannis'in Kantakuzenos'u tahttan indirmesi 1354 yılını bulur; ona yardımcı olan Cenevizliler karşılığında Bizans İmparatorluğunun elinde kalan adaların en büyüğü olan Lesbos'u [Midilli] elde ederler. Bitkin haldeki imparatorluk ile büyük Sırp lider Stefan Duşan'ın (y. 1308-1355) ölümünden sonra yeniden parçalanan Balkanlar, Osmanlıların ilerleyişi karşısında hiçbir şey yapacak durumda değildir. I. Murad'ın (y. 1326-1389) ordusunun Meriç Nehri kıyısında Sırp birliklerini bozguna uğratıp Makedonya'ya yerleştiği Çirmen Savaşından (1371) sonra, Bizans İmparatorluğu da varlığını sürdürebilmek için Türklere boyun eğmek ve yıllık bir haraç ödeyerek belli sayıda asker temin etmeyi taahhüt etmek zorunda kalır.

Türklerin ilerleyişi

Bkz. *Balkan Yarımadası, s. 161; Osmanlı İmparatorluğu, s. 179*

Osmanlı İmparatorluğu

Fabrizio Mastromartino

Osmanlı Beyliğinin Batı ile Doğu arasındaki sınır konumu, Türklerin Anadolu ve Doğu Avrupa'da yayılmasına imkân verir. Bu küçük beylik gerçekleştirdiği fetihler sayesinde kısa sürede düzenli bir idari yapıya ve kazandığı itibarla Hıristiyan âleminin dört bir tarafı üzerinde etki yaratan, güçlü bir orduya sahip bir imparatorluk haline gelir.

İmparatorluğun Kökenleri

Konstantinopolis'in 1204'te Haçlılar tarafından yağmalanmasından sonra Bizans İmparatorluğunun çöküşü XIII. yüzyıl başlarından itibaren Ön Asya'da Türk iktidarının kendini kabul ettirmesi için elverişli şartlar yaratır. Bizans otoritesinin parçalanması, Batı Anadolu'da Anadolu Selçuklu Beyliğinin kurulmasına, İran ve Suriye'ye yönelik Moğol saldırılarından kaçarak Ön Asya'ya sığınan Türk ve Türkmen kökenli halkların buraya yerleşmesine imkân verir. Aşiretlerden oluşan, göçebe hayatı yaşayan ve savaşçı karaktere sahip bu halklar geniş toprakları Bizans'ın elinden alarak Selçuklu devletinin hızlı yükselişine katkıda bulunurlar.

Moğolların 1240'lı yıllarda üst üste düzenlediği saldırılar sonucunda Anadolu Selçuklu Beyliği İlhanlıların himayesindeki bir beylik konumuna indirgenince, Anadolu'nun Türk halkları İslama olan ortak inançları ile mistik ve çileci inanışlar temelinde ahilik olarak bilinen dinsel teşkilatlar şeklinde örgütlenirler. Bu teşkilatlar, Selçuklu iktidarının dağılmasından sonra yerel yönetimlerin yokluğunu ve Moğol İmparatorluğunun kayıtsızlığını telafi ederek bu bölgenin toplumsal ve idari işlevlerini doğrudan üstlenirler.

XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu deneyimi temel alan ve yapısal açıdan teşkilatların askeri gücüne dayalı olan birçok küçük beylik ortaya çıkar. Adını Ertuğrul Bey'in (1231-1280) oğlu olup, 1281'de yerini alan Osman Bey'den (1259-1326) alan Osmanlı Beyliğinin kurucuları da Gazi teşkilatına üyedir; Söğüt bölgesinin yönetimi, Bizanslılardan korunması ve topraklarının genişletilmesi amacıyla 1260 yılından beri Ertuğrul Bey'e emanet edilmişti.

Gazi teşkilatı

Osmanlı Beyliğinin İlk Yayılma Süreci

Osmanlı Beyliği, Bizans İmparatorluğuyla sınırda yer alıp, Bizans yönetimindeki topraklarla olan yakın temasından dolayı Batı Anadolu'daki diğer Türk beyliklerinden farklı bir konuma sahiptir. Beyliğin Osman Bey'in de ortak olduğu Batıya yayılma arzusu Gazi teşkilatının İslamın yayılmasını ve kâfirlerle mücadeleyi amaçlayan ruhani coşkusuyla uyum içindedir.

XIV. yüzyılın ilk yirmi yılında Osmanlı Beyliği, Karadeniz ve Marmara Denizi kıyılarına kadar ulaşarak, Konstantinopolis'in etrafını doğudan tamamıyla sarar. Ancak beyliğin sınırlarını asıl genişleten Osman Bey'in halefi Orhan Bey'dir (1288-1362, 1326'dan itibaren padişah), 1326'da Bursa'yı ilhak edip beyliğin başkenti ilan ettikten sonra, Konstantinopolis'e doğru ilerlerken önce Nicaea [İznik] (1331), sonra da Nicomedia'yı [İzmit] (1337) Bizanslıların yönetiminden alır.

Orhan Bey bu fetihlerden sonra, o güne kadar göçebe savaşçılardan oluşan milislerini yapısal bir reform sürecine tâbi tutar. Kısmen paralı askerlerden oluşan düzenli bir ordu kurarak, onu Türk soylularının emrine verir ve devletin yönetimini, Selçuklu geleneklerine uygun şekilde, iktidarın hem askeri hem de dinsel niteliğine dayandırır. Nitekim hükümdar kavmin reisi olmaya devam eder ve otoritesi elde ettiği askeri başarılara bağlıdır. Ancak beyliğin düzeni içerisinde merkeziyeti tartışma götürmez. Devlet, iktidar sahibi ailenin mülkiyeti sayılır; beyliğin kontrolündeki toprakların yönetimi hükümdarın oğullarına emanet edilir, onlar da askeri hiyerarşileri kendilerine bağlamak için hizmetlerinden dolayı onları yönetimlerine verdikleri topraklarla ödüllendirirler. Bu merkeziyetçi yapıya dayanan beylik, bir deniz filosuna sahip olan Karesi adlı Türk beyliğini 1345'te barışçıl bir şekilde bünyesine katar. 1353'te Orhan Bey Çanakkale Boğazı'nı geçer, ertesi yıl da Gelibolu'yu istila ederek Avrupa'ya düzenlediği askeri seferlerde burayı üs olarak kullanır.

Düzenli ordu

İmparatorluğun İnşası: I. Murad

XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlıların olağanüstü derecede güçlenmesi, beyliğin başına geçen ve yazıtlarda "Sultan unvanı" bahşedilen ilk hükümdar olan I. Murad'ın (y. 1326-1389) siyasal ve askeri dehasına bağlıdır. I. Murad bütün gücüyle kâfirlere karşı savaşı sürdürerek Konstantinopolis'in batısında bulunan, Bizans yönetimindeki bütün toprakları fetheder. Bizans'ın ikinci büyük şehri olan Hadrianopolis [Edirne] 1361'de Osmanlılar tarafından ele geçirilir. On yıl sonra da I. Murad yönetimindeki ordu Orta Trakya'da, Meriç Nehri kıyısında Bulgarlarla Sırpları

yenilgiye uğratır ve Osmanlıların Güneydoğu Avrupa'da ilerlemesi için zemin hazırlar; 1389'da Balkan halklarının azimli direnişinin kırıldığı Kosova Savaşında zafer elde edilir, ama I. Murad bu savaşta hayatını kaybeder.

Konstantinopolis şehrin kuşatılması için yeterli askeri teçhizata henüz sahip olmayan Türk ordusunun yetersiz ekipmanından dolayı kurtulur. Sultan Doğuya da yönelerek Anadolu'da Osmanlı iktidarını pekiştirir ve Orhan Bey'in başlattığı uzlaştırıcı politikaları sürdürür. İmparatorluk zekice planlanan diplomatik stratejilerle Ankara şehrini ahilik teşkilatından alarak ilhak eder ve Akdeniz kıyısındaki Antalya limanını kontrolü altına alır.

Beyliğin sahip olduğu toprakların çok büyümesi ve yeni sınırların başkent Bursa'dan uzaklığı dolayısıyla Bizans etkisini yansıtan devlet yapısının farklı şekilde düzenlenmesine ihtiyaç duyulur. İmparatorluğun merkezi yönetiminin başlangıçtaki aşiretlere bağlı yapısı yerine, zirvesinde bir tür hükümet konseyi olan divanın olduğu, idari işlevlerden sorumlu bir yapı geliştirilir; divanı oluşturan farklı idari bölümler, doğrudan sultan tarafından atanan sadrazam tarafından koordine edilir. Ayrıca tımar adlı feodal sisteme dayalı olarak geliştirilen geniş kapsamlı ve etkili bir vergi sistemi yoluyla devlet, büyük kısmı paralı askerlerden oluşan ordunun gerektirdiği harcamaları karşılar.

Divan

I. Murad ordunun fetihlerinden kaynaklanan zenginliğe sahip olan Türk soylularının gücüne karşı çıkabilmek için, düzenli milislerin yanı sıra Balkanlar'dan gelme savaş esirlerinden ve Hıristiyan olup Müslümanlığa geçen gençlerden oluşturulan, Yeniçeriler adı verilen yeni bir askeri birlik kurar ve bu birliği imparatorluğun yönetimindeki topraklardan vergi toplamakla görevlendirir. Böylece oluşturulan geniş kapsamlı idari sistem dahilinde, Osmanlıların buyruğuna giren topraklarda yaşayanların sultanın vassalları haline gelerek yıllık haraç ödemeleri ve imparatorluk ordusuna askeri yardımda bulunmaları öngörülür. İmparatorluğa bağlı eyaletlerin yerel yönetimini büyük çapta ellerinde bulunduran eski idari otoriteler kontrolleri altındaki topraklar ve halkların yönetimi açısından geniş bir özerkliğe sahiptir. İmparatorluğa bağlı toprakların yönetiminin merkeze bağlı olmaması, buyruk altına alınan halkların isyan etmesini engeller ve Osmanlıların, düzenlenmesi ve idame edilmesi imparatorluk hazinesi için ağır bir yük oluşturacak yeni idari sistemler oluşmadan otoritelerini dayatmalarına izin verir.

Yeniçeriler

Türklerin Batıya Doğru İlerleyişi

I. Murad'ın iki oğlundan biri olan I. Bayezid (y. 1354-1403, 1389-1402 arası padişah) babasının ölümü üzerine kardeşini ortadan kaldırarak imparatorluk tahtına çıkar ve böylece Osmanlı mirasının bölünmezliği uygulamasını başlatmış olur. Bizans kültürünün etkisine I. Murad'dan daha da açık olan yeni padişahın imparatorluk sarayında başlattığı görgü kuralları, Batı saraylarının lüksünden ve zarafetinden çok uzak, ruhani bir katılığı savunan Gazi teşkilatının husumetini üzerine çekmesine neden olur.

Beyazıt iktidara geldiği andan itibaren selefine göre daha da saldırgan bir askeri politika yürütmeye başlar ve bunun sonucunda Osmanlı İmparatorluğunun Doğu Avrupa'daki Hıristiyan devletleri üzerinde hâkimiyet kurmasını sağlar. Padişah 1393'te Bulgar Krallığının başkenti Tırnova'yı fethederek, doğrudan Osmanlı yöneticilerinin yönetiminde olan ilk eyaleti oluşturur. Sonra da imparatorluğun Anadolu üzerindeki hâkimiyetini ilan ederek yine bir Türk beyliği olan Karaman'a savaş ilan eder ve bu beyliği ilhak eder; böylece Osmanlı hükümdarlarının o ana kadar Müslüman beyliklerine karşı yürüttüğü diplomatik politika sona erer ve yerine rakiplerin etnik kökenini veya dinini göz önüne almayan bir yayılma stratejisine bırakır.

Osmanlıların Doğu Hıristiyanları üzerinde hâkimiyeti

1395'te padişah Macaristan Krallığına saldırır. Aynı yıl Konstantinopolis kuşatması başlar, ama Bayezid Batının Hıristiyan krallıklarının Macaristan Kralı Sigismund'un (1368-1437, 👑 > 1433) çevresinde toplanması üzerine bu kuşatmadan vazgeçmek zorunda kalır. Sultanın iddialı amaçları daha fazla kabul edilemez hale gelince, Batı dünyası bütün Hıristiyan ülkelerinden süvarilerin katıldığı görkemli bir Haçlı Seferi düzenler. Ancak ne bu seferin müthiş askeri gücü ne de Haçlıların azmi Türklerin ilerleyişini durdurabilir. Haçlı ordusu 22 Eylül 1396'da Tuna Nehri kıyısındaki Nicopolis'te [Niğbolu] daha önce eşi benzeri görülmemiş bir yenilgiye uğrar ve Osmanlı İmparatorluğunun yenilmezlik şöhreti Batının gözünde bir kez daha teyit edilmiş olur.

Bkz. *Balkan Yarımadası, s. 161; Bizans İmparatorluğu ve Paleologos Hanedanı: Çöküş Süreci ve İç Savaşlar, s. 175*

Ekonomi

Kırsal Kesim

Catia Di Girolamo

Kentsel gerçekliklerin canlılığına rağmen, Ortaçağ dünyası ağırlıklı olarak kırsal bir nitelik sergilemeye devam eder. Özellikle tarım tekniklerine ve ürünlere bakıldığı zaman değişimin çok ağır bir şekilde gerçekleştiği görülür; ancak XIII ile XIV. yüzyıllar arasında üretim organizasyonunda, mülkiyet yapısında ve kırsal işçilerin şartlarında, sonuçları modern çağa kadar uzanacak değişimler gözlenir. Dolayısıyla XIV. yüzyıldaki kriz, bu değişimlerden dolayı kısmen bir dönüm noktası da oluşturur.

Tartışmasız Bir Merkeziyetçilik

XIII ile XIV. yüzyıllar arasında Avrupa'da üretim alanına ticaret, bankacılık ve endüstri küçük çaplı ama yoğun bir şekilde dahil olmaya başlar, ama tarım yine öncelikli ekonomik faaliyet olmaya devam eder ve Avrupa nüfusunun neredeyse tamamının geçimi doğrudan kırsal bölgelere dayalıdır. Öte yandan ticaret ve imalat alanları da tarım ve hayvancılık ürünlerine dayalıdır. Bu dönem demografik açıdan çok büyük bir gelişim gösterse de ve en görünür etkileri ve kanıtları dönemin en büyük şehirlerinde görülse de, kentsel gelişim aslında kırsal kesimdeki gelişimi temel alır ve XII ila XIII. yüzyıllar arasında bile kırsal nüfusun şehirlere göçünü sınırlamak için düzenlemeler getirilmeye başlanır.

Üretim Süreci, Tarımsal Ürünler ve Ticarileşme Olgusu

İki yüzyıldan beri süregelmekte olan demografik gelişim, erken ortaçağda X. yüzyıl sonlarına kadar, münhasır olmamasına ve organizasyon açısından homojenlik göstermemiş olmasına rağmen, bireyler için en yaygın iş bulma ve değer kazanma şekli olmaya devam eden *curtis* sistemini [büyük arazilerin yönetim sistemi] çoktan yıkmıştır.

Hemen her yerdeki *mansus*lar [arazinin yönetim birimi] aşırı nüfus artışına ve parçalanmaya maruz kalır; *pars dominica*lar [arazi sahibi tarafından işletilen kısım] da miras, gasp ve bağışlardan dolayı giderek küçülürler, ama aynı zamanda dinsel ve seküler beylerin büyük ölçekli mülkiyetlerinin düzenlenme süreçlerine dahil olurlar. Bu toprakların değerlendirilme şekli de değişir, serfler tarafından sunulan hizmet ve zorunlu çalışma hizmeti düzeyi azalır (bu olgu İngiltere ve Alman bölgesinde daha az görülüp, bu yönteme geçmişte daha az başvuran İtalya, Katalonya ve Güney Fransa'da ise daha çok görülmeye başlanır).

Çalışma alanında değişimler

Aynı dönemde tarımsal ürünlerde görülmeye devam edilen gelişim ve istikrar kazanma süreçlerinin ardında (hasat ile ekim arasındaki ilişki bire iki veya üçten dörde yükselir, en verimli bölgelerde bire beş veya altıya kadar ulaşır) tarım aletlerindeki bazı gelişmeler yatsa da, bu aletler yine de hâlâ son derece pahalıdır, dolayısıyla kullanımları çok yaygın değildir. Bu arada tarım alanında deneyime dayalı olmayan uygulamalara ilgi de artar: XIII ile XIV. yüzyıllar arasında tarım bilimi konusunda inceleme yazıları ortaya çıkar; ancak bu yazıların yaygın tarım uygulamalarına tanıklık etmekten çok, klasik Latin yazarlarına yeniden duyulmaya başlanan ilgiden kaynaklanmış olması muhtemeldir.

Tahıl başlıca tarımsal ürün olmaya devam eder; tek ürün ekimi çok nadir görülür; bostanlar özellikle yerleşim yerlerinin içinde veya yakınında yer alır; iklim şartları ve erzak temin etmenin kolaylığı açısından daha elverişli olan bazı bölgelerde (örneğin Liguria veya Fransa) bağlara ve zeytinliklere daha çok yer ayrılır. Akdeniz bölgesi iklim şartlarından ve Arap dünyasıyla eskilere dayanan ilişkilerden dolayı tarım alanında daha büyük çeşitlilik gösterir: Başka yerlerde de olduğu üzere, bu bölgede de en öne çıkan ürün olan tahıla turunçgiller, incir, palmiyeler, erik ve tüketim alanı, pastacılık ve parfüm endüstrisinde kullanılmak üzere yetiştirilen başka meyveler eşlik eder.

Değişim Süreci Karşısında Toprak Sahipleri ile Köylülerin Tutumu

Toprak sahipleri ile köylüler, kentsel pazarların farklı taleplerini de göz önüne alarak, süregelmekte olan değişime öncülük ederler ve süreci yönlendirirler.

Toprak sahipleri, mirasa bağlı bölünmeler ve bağışlardan dolayı giderek azalan topraklarını yeni arazilerin sürülmesi yoluyla yeniden oluşturmayı hedefler; bu hedefi fiili olarak yerine getiren köylüler ise zorlu toprak sürme işlemleri karşılığında elverişli kira şartları elde etmeyi, hatta serflik statüsünden kurtulmayı bile başarırlar.

Sürülecek yeni topraklar

Bunun yanı sıra toprak sahipleri, çalışanlar üzerindeki etkilerinin toprak derebeylikleri döneminde giderek artmasından yararlanarak, çalışanlardan yeni hizmetler sunmalarını, ayni ve nakdi katkılarda bulunmalarını dayatır; köylüler de en azından imtiyaz belgeleri (*consuetudines*, *Weistümer*, tüzükler) yoluyla görevlerinin yazılı olmasını kabul ettirmeye çalışırlar.

Toprak sahipleri ayrıca daha serbest bir iş piyasasının oluşumunu kolaylaştırarak durumu kendi lehlerine çevirirler ve nüfustaki artıştan dolayı serflere göre daha ucuz olan ücretli işgücüne daha büyük ölçüde başvurabilirler; köylü dünyasının bir kısmı da, başka yerde daha iyi ücret karşılığında çalışma fırsatı olmadığı sürece daha serbest şekilde çalışmayı olumlu karşılar. Bu değişim sürecinin en önemli aşamalarından biri, erken ortaçağa özgü olan uzun vadeli sözleşmelerin yerini XIII ve XIV. yüzyılların çalışma hayatının en önemli özelliklerinden birini oluşturan süreli iş sözleşmelerinin almasıdır. Yeni sözleşme tipolojileri bir yandan işverenle olan kişisel bağlantılarını giderek koparmakta olan köylü sınıfının gereksinimlerine uyarlanır, diğer yandan da genelde kentsel kökenli olan, kendi mülklerinin yönetimine odaklanan ve topraklarla insanları erken ortaçağdaki derebeylerinin yaptığı gibi bir iktidar aracı olarak değil de, ekonomik kaynak olarak görmeye alışkın yeni toprak sahibi sınıf açısından işlevselliğini gösterir.

Daha kısa vadeli sözleşmeler

Krizin Yaklaşması

Gelişme döneminin sonu yaklaştıkça bu eğilim giderek vurgulanır: Kaydedilen ilerlemelere rağmen, ortaçağın merkezi kısmında tarım alanı henüz pek verimli değildir, dolayısıyla XIV. yüzyıl başlarında geçim konusunda krizler yaşanmaya başlanır.

Miras yoluyla bölünmeler sonucunda giderek azalan, köylülere ait araziler ailelerin ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelir; XII. yüzyıl sonlarında yükselmeye başlayan tahıl fiyatları XIII. yüzyıl sonlarında neredeyse üç katına çıkar; ücretlerde fazla değişiklik olmaz; köylüler hem yükselen toprak, tohum, hayvan ve tarımsal alet fiyatlarıyla hem de vergi artışlarıyla başa çıkmak için borca başvurmak zorunda kalırlar; birçokları bu şekilde topraklarını kaybeder ve süregelmekte olan bu değişim döneminden yararlanarak zenginleşmeyi başarmış olan başka köylülerin veya mahvolan köylülerin arazilerini kendi mülkiyetlerine alan toprak sahiplerinin veya burjuvazi kökenli yeni toprak sahiplerinin hizmetinde çalışan ırgatlara dönüşürler. Uzun vadeli kira sözleşmelerinin ortadan kalkmasıyla korumasız kalan köylüler de kiracı konumundan ırgat konumuna indirgenirler: XIII. yüzyıl ortalarıyla XIV. yüzyıl başları arasında Avrupa kırsal kesiminde başlayan gerileme dönemi, XIV. yüzyıl ortalarındaki krizin habercisidir.

Sadece Görünürde Olan Bir Duraksama mı?

Kırsal kesim bu kriz döneminden çok değişmiş olarak çıkmış görünür: Demografik baskıdaki azalma şartları iyileştirir, fiyatları düşürür, ücretleri yükseltir ve bu arada kullanılabilir toprak miktarı giderek artar. Ancak bu eğilim uzun sürmez ve birkaç on yıl içinde büyük toprak sahipleri siyasal baskı uygulayarak ve önceki eğilimi sürdüren, kiracıların görevlerini giderek daha ayrıntılı bir şekilde tarif eden kısa vadeli kira sözleşmeleri dayatarak yeniden köylüler üzerinde hâkim hale gelir.

Ancak Orta-Batı Avrupa'da mülkiyet yapısı artık değişime uğramıştır ve eskilere dayanan soylu sınıfı toprak kaybederken, yeni toplumsal bireyler toprak kazanırlar: Geç ortaçağda kırsal kesimlerde öne çıkan araziler sadece toprak sahiplerine değil, ticaretten servet kazanmış ailelere de aittir, bazı durumlarda da kırsal kesimde yer alan ekonomik farklılaşma sonucunda oluşmuştur.

Ancak bu değişim bazı bölgelerde (ortak noktaları genel anlamda kamusal iktidarın zayıflığı ve sınırlı toplumsal farklılık olan bölgeler) yaşanmaz: İber yarımadasında ve İtalya'nın güneyinde büyük mülk sahipleri servetlerini ve insanlar üzerindeki haklarını arttırırlar; Doğu Almanya'da daha güçlü bir şekilde yer alan süreçte derebeyleri boş kalan arazilere el koyarlar ve iktidar tarafından kendilerine gerçek anlamda karşı çıkılmadığı için köylüleri hizmet vermeye mecbur ederler, böylece tam da Batının geri kalan kısmında köylülerin serfliği neredeyse tamamıyla ortadan kalkmışken, Almanya'da yeni serflik biçimleri ortaya çıkar.

Bkz. *Köylü İsyanları, s. 83; Şehirler, s. 206; Gündelik Hayat, s. 303*

İmalat Alanı

Diego Davide

Geç ortaçağda Avrupa ekonomisinin temel özellikleri, imalat alanında çok belirgin bir biçimde görülen uzmanlaşma ile bu alanlar arasındaki bağımlılıktır. Ticaret alanı genel büyümeden fayda sağlar ve takas hacminde artış görülür; lüks tüketim malları arasına gıdalar ve kumaşlar da dahil olur. Yün keçe, Flandre, Orta-Kuzey İtalya ve İngiltere'ye en büyük gelir sağlayan maddelerden biri haline gelir. Farklı şehirlerdeki toptancıların oluşturduğu birlikler ekonomik gücün yanı sıra siyasal iktidar da elde ederek hem kentsel politikayı yönetecek hem de bu güçlü konum sayesinde zanaat alanındaki işgücüne katı çalışma şartları dayatacak hale gelir.

Avrupa'da Mal Dolaşımı

XIII ve XIV. yüzyıllarda Avrupa'nın ekonomi alanında yaşadığı ve tarihçiler tarafından ticari bir devrim olarak nitelendirilen canlanma dönemindeki tarım, madencilik ve imalat üretimindeki artışa dolaşımdaki mallar açısından kayda değer bir yükseliş eşlik eder. Kıtanın güneyi ile kuzeyindeki tüccarlar tarafından taşınan mallar büyük çeşitlilik gösterirken aynı zamanda bazı açılardan birbirlerini tamamlarlar. Kuzey ülkelerindeki ticaret, gıdadan hammaddeye, gündelik kullanım ürünlerini temel alırken, güney ülkelerindeki ticaretin başlıca nesnesinin lüks tüketim ve dekorasyon ürünleri olduğu söylenebilir. Ancak bu fark gerçekte bu kadar somut değildir, çünkü ortaçağda uluslararası ticaretin iki temel özelliği vardır: Birincisi üretimin bölgesel uzmanlık niteliğidir, çünkü Burgonya, Akitanya ve Güney İtalya öncelikli olarak tarım ürünlerinin ticaretiyle ilgilenirken, Kuzey İtalya ve İngiltere imalat alanında faal olmayı tercih ederler. İkinci özellik ise yukarıda sözü edilen "çalışmanın uluslararası dağılımı"ndan kaynaklanan ekonomik bağımlılığa dayalıdır, çünkü her iki bölgenin birbirlerinin ürünlerine ihtiyacı vardır. Örneğin kendini şarap üretimine adamış olan Gaskonya gıda ürünlerinin büyük kısmını ithal etmek zorundadır; endüstriyel nüfusun, yerel tarım ürünlerinin karşılayamayacağı kadar büyük olduğu Flandre ile Brabant, Fransa'da fazlasıyla üretilen ve Schelda ve Somme nehirleri yoluyla buraya taşınan tahılla beslenirler.

Ham maddeleri bir yana bırakıp imalat alanına odaklanacak olursak, uluslararası takas maddelerinin başında gıda ile dokuma ürünlerinin yer aldığını söyleyebiliriz. Gıda ürünlerinin başında şarap gelir: Varilin gemi tonajında ölçü birimi olarak kullanılması, bu ticaretin ne kadar geliştiğini gösterir. Zaman içinde şarap üretimi, bu alanda büyük uzmanlık kazanmış olan bölgelerle sınırlı hale gelir. Gaskonya'da üretilen şarapların ana hedefi İngiltere'dir; XIV. yüzyıl başlarında İngiltere'ye yılda 80 ila 100 bin varil ihraç edildiği tahmin edilmektedir. En büyük üstünlüğe Fransız şarapları sahipse de, İspanya'da üretilen bazı şaraplar, Ren Vadisi ve Yunanistan ile Kıbrıs şarapları da çok rağbet görür. Kuzeybatı Almanya ve Hollanda'da üretilen biranın ihraç edilmeye başlanması daha sonra olur.

Gıda ve dokuma ürünleri

Süt ürünleri endüstrisi İngiltere'de çok yaygındır: Lancaster ve Yorkshire'de peynir üretilir, muhtemelen zeytinyağının yerini alabilmesinden dolayı rağbet gören tereyağı ile İpswich'de üretilen füme domuz yağı büyük miktarlarda ihraç edilir. Balık ortaçağın tamamı boyunca çok tüketilir ve sayısız ringa balığı çiftliği söz konusudur. Beyaz, füme veya tuzlu ringa balığı özellikle Norveç, Scania ve Kuzey Hollanda'da üretilirken, kurutulmuş balık en çok İzlanda'dan gelir.

Tekstil Endüstrisi: Yün Keçe

Ortaçağda pamuk, keten, kenevir ve ipek gibi lifler çeşitli tekstil ürünlerinin imalatında kullanılır. Pamuk, Malta, Yunanistan, Kıbrıs, İspanya ve Puglia ile Calabria başta olmak üzere İtalya'da üretilir. En kaliteli pamuk olan Suriye pamuğu Venedikliler ve Cenevizliler tarafından büyük miktarlarda satın alınıp İtalya'da üretilen, hesaplı maliyetinden dolayı geniş kitleler tarafından tüketilen kalın ve sağlam bir kumaş olan pazen endüstrisine kaynaklık eder. İtalyan pazeni önce Konstantinopolis ile Akdeniz'e, XIV. yüzyıldan itibaren de Orta Avrupa, Flandre ve İngiltere'ye yayılır. Keten kumaşları özellikle Kuzey Fransa, İsviçre ve Güney Almanya'da, yelken kumaşı ise Bretonya ve Baltık bölgesinde üretilir. İtalya'da son derece gelişmiş olan ipek endüstrisi, başlıca merkezi olan Lucca'dan Bologna, Floransa, Ceneviz ve Venedik'e yayılır.

İtalya'dan Avrupa'nın tamamına ihraç

Yün keçe, hem toplumun bütün kesimleri tarafından kullanılmasından hem de Doğu Akdeniz ile Afrika'ya ihraç edilen başlıca mal olmasından dolayı bütün diğer dokuma ürünlerine göre daha üstündür. Yün keçenin Avrupa'da en çok üretildiği yerler Flandre, İtalya ve İngiltere'dir. XI. yüzyılda Flandre'de artık tarım alanıyla geçimini sağlayamayan nüfus tekstil

sektörüne işgücü sağlar ve yün keçe, gıda ürünleri ve hammaddelerle takas edilir. XII. yüzyılda yün sektörü giderek genişler; Fransa'ya bağlı Flandre'de Arras, Saint Omer, Douai, Lille ve Tournai olmak üzere beş merkez öne çıkarken, Flaman bölgesinde Ypres, Gand ve Bruges vardır. Bu bölgelerin dinamizminin çevre bölgeler üzerinde de olumlu etkileri olur. XII ile XIII. yüzyıllar arasında Brabant'ta üretilmeye başlanan yün keçe Champagne bölgesinin panayırlarında yer bulur; bu büyük bölgenin şehirleri, 17 şehirden oluşan Hansa tarafından temsil edilen uyumlu bir ekonomik grup oluşturur (ama buradaki şehirlerin sayısı daha fazladır). Hansa Birliği ortak bir ihraç politikası yürüterek bu şehirlerin çıkarlarını korur. İngiliz ham yününün asıl alıcısı olan Londra'daki Flaman Hansa Birliğinde bir araya gelen tüccarlar da aynı bölgeden gelmedir.

Hansa

XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Flandre siyasal açıdan önemli bir dönemden geçer: İngiltere'den ithal edilen yündeki azalmayla bağlantılı zorluklara, Fransa kralıyla sorunlu ilişkiler ve ücretli işçilerin hâkim tüccar sınıfına karşı ayaklanması eklenir. Durumun kötüye gitmesiyle sayısız yün keçe imalatçısı, uzman işgücüne ihtiyacı olup hem hammadde ithalatı hem de nihai ürünlerin ihracatı üzerindeki harçlardan muafiyet garantisi sunan İtalyan şehirlerine göç eder.

Flaman Hansa Birliğinin faaliyetleri üzerinde de yansımaları görülen bu durum, becerikli İtalyan tüccar sınıfının İngiliz yünlerinin asıl alıcısı olarak Flaman tüccarlarının yerini almasına izin verir, böylece Avrupa'nın en iyi yünleri, Doğu ve Akdeniz bölgesi kaynaklı boyaların mevcudiyeti, ithal edilen teknik bilgiler ve İtalyan tüccarlarının serınayesi sayesinde XIV. yüzyılın ilk yarısından itibaren İtalya'daki tekstil imalatı Avrupa'da ilk sıraya yükselir. Bu yükselişin başkahramanları arasında Kuzey İtalya'da Milano, Brescia, Verona, Parına, Padova, Como, Monza, Bergamo, Vicenza, Treviso, Mantova ve Cremona vardır; diğer baş üreticiler ise, Toscana'da yılda 80 bin yün keçe ile Floransa, Pisa ve Lucca; Romagna'da Bologna; Umbria'da da Perugia'dır.

İtalya'da imalat alanının gelişmesi

Bu bölgelerde üretimde görülen artış, uzun bir süredir Doğuda kullanılmakta olan çarklı çıkrığın İtalya'da kullanılmaya başlanmasına da kısmen bağlıdır; bu çıkrık elle çalıştırılan büyük bir çark transmisyon kayışı yoluyla yün ipliği eğiren iği döndürür. Bu şekilde elde edilen iplik, daha ince ve dirençli hale gelmesi için yeniden çarkın içinden geçirilir. XV. yüzyılda yapılan yeni iyileştirmelerle, tek bir kişinin hem ipliğin eğirilmesi hem de çile şeklinde sarılması işlemleriyle ilgilenebilmesi amacıyla çarkı döndürmek için bir pedal eklenecek, iğin çevresine "U" şeklinde küçük kanatlar takılacaktır.

Binlerce koyunun varlığının ve boyacı kökü ve çivitotu gibi boya elde edilen bitkilerin yetişmesine uygun toprakların bolluğunun katkıda bulunduğu İngiltere'nin XII. yüzyıldaki gelişimi, Lincoln, Stamford, York, Beverly, Louth, Northampton ve Leicester'in bulunduğu bölge başta olmak üzere, ülkenin neredeyse tamamına yayılır. Yine de İngiltere'deki üretim, Flandre'ye göre geri sayılır; toplamda ham yün ihracatı, nihai ürün ihracatına göre daha yüksek düzeydedir.

İngiltere'nin gelişimi

XIII. yüzyılın son otuz yılında, Flandre'de olduğu üzere burada da tüccar sınıflarıyla ustalar arasında bir mücadele başlar ve bu arada en eski yün üretim merkezleri küçülmeye başlar. Bu durumun sektördeki gerilemeden kaynaklandığı düşünülebilirse de, küçülmenin sebebi, yukarıda adı geçen ihtilaflardan çok, paralel olarak gerçekleşen bir teknik ilerleme sürecidir, çünkü geleneksel üretim yerlerinde imal edilen yün keçe sayısı azalırken, dövme işleminde kullanılan değirmenlerin giderek yayılmasıyla kırsal bölgeler de imalatçı haline gelir. Değirmenlerin kanatların dönmesi için hızlı su yollarına gereksinim duyulması, kumaş dövme işleminin şehir dışında yapılması gerektiği ve o ana kadar gelişme sürecine dahil olmayan bölgeler için gelecekle ilgili yeni beklentilerin ortaya çıkması anlamına gelir.

Çalışma Şartları

Kullanılan çok sayıda hammaddenin hepsinin faaliyet bölgesinde var olmamasından ve sürece çok sayıda çalışanın dahil olmasından dolayı, yün keçe üretiminin gerektirdiği çalışma düzeni, birçok tarihçi tarafından bir tür kapitalizm olarak adlandırılmıştır, çünkü hammaddeleri satın alan girişimci, işlenmeleri için onları zanaatkârlara verir, sonra da nihai ürünü satar. Bu anlamda İtalya, Flandre ve İngiltere'de bulunan ve iş bölümünün aşırı düzeyde olduğu yün üreticilerinin kapitalist olduğu söylenebilir.

İtalya'da *lanaiuolo*, İngiltere'de *draper* ve Flandre'de *drapier*in altında ücretli işçi olarak çalışan dokumacılar, kumaş dövücüler, kırpıcılar ve boyacılara götürü usulü ödenen ücretler, egemen sınıfla şiddetli ihtilaflara konu olur; daha alt bir basamakta yer alan mütevazı zanaatkârlar olan yün dövücüler, tarayıcılar ve iplikçiler hiçbir alete sahip değildir ve sözleşme ve inanç temelinde bile olsa, birlik oluşturma açısından hiçbir hakka sahip olmayıp, faaliyetlerini bir girişimcinin yanında yürütürler. Bir araya gelerek loncalar oluşturan girişimciler ise ekonomik güce sahip olup ücretler, çalışma şartları ve birlik oluşturma hakları konusunda kontrol sahibi olan şehir yöne-

Siyasal ve ekonomik güç

timinin zirvesinde yer alırlar. Dolayısıyla temsil edilme ve ücretler, bu alt düzey çalışan gruplarıyla tüccar birlikleri arasındaki ihtilafların odak noktasını oluşturur.

1280'de Flandre'de yer alan ve birkaç gün içinde Bruges, Ypres, Douai ve Tournai şehirlerine yayılan ayaklanma, bu imalat bölgesinin yün kıtlığından ve Fransa kralı ile olan sorunlu ilişkilerden kaynaklanan çöküşünün başlangıcına işaret eder. Bundan bir yüzyıl kadar sonra, Haziran 1378'de Floransa yün sektörünün ve toplumun en alt düzey çalışanları olan *ciompi*ler, birlik kurma ve kamusal hayata dahil olma hakkını elde etmek amacıyla bir ayaklanma başlatır. Michele Di Lando'nun (1343-1401) liderliğinde kısa süreli bir başarı elde ederler, ama güçlü tüccar oligarşisi kısa sürede duruma yeniden hâkim hale gelir.

Bkz. *Madencilik ve Metalurji, s. 191; Pazarlar, Panayırlar ve Ulaşım Yolları, s. 201; Kredi ve Para, s. 219*

Madencilik ve Metalurji

Diego Davide

Ortaçağın tamamı boyunca metaller değerli bir meta sayılır, çünkü Roma döneminden beri büyük bir gelişme göstermemiş olan maden çıkarma tekniklerinden dolayı üretim, talebi karşılayacak durumda değildir. XII ve XIII. yüzyıllarda, daha elverişli genel şartlar ve kolay erişilebilir bölgelerde maden damarlarının bulunması sayesinde madencilik alanında yoğun bir canlanma yaşanınca, bu yetersizliğe kısmi bir çözüm bulunmuş olur. Feodal beylerden serflere kadar toplumun tamamı bu endüstri alanındaki canlanmaya dahildir; ancak teknik sınırlarla ekonomik-siyasal şartlardaki değişimlerden dolayı XIV. yüzyılda madencilik alanında kısa da olsa bir gerileme süreci yaşanır.

XII-XIV. Yüzyıllarda Avrupa'da Maden ve Metalurji Alanlarında Gelişim

1170 yılı civarında Saksonya'da, Freiberg'de gümüş damarlarının bulunmasıyla Batıda madencilik tarihinin ilk önemli dönemi başlar; bu andan XIV. yüzyılın tamamına kadar Avrupa'da sürekli olarak yeraltından yararlanılır ve araştırmalar sonucunda gümüş ve altının yanı sıra bakır, demir, kalay ve kurşun madenleri keşfedilir. Değerli metallerdeki artışa zenginliğin ve para dolaşımının artışı eşlik eder, adi metallerdeki artış ise endüstriyel amaçlı maddelerdeki artışa katkıda bulunur. Saksonya, Bohemya, Silezya ve Macaristan'ın yanı sıra, Kara Orman ve Doğu Alpler, Avrupa'nın neredeyse tamamı için gümüş ve ufak miktarda altın temin eder, İsveç'te ise bol miktarda bakır bulunur. Devon ve Cornwall'da gümüş içeren mineraller bulunursa da, İngiltere özellikle kalay ve kurşun üretimi ve ihracatı alanında önemli bir rol oynar. Altın ve gümüş açısından Almanlar apaçık bir üstünlük sergilerken, demir üretimi Steiermark, Karintiya, Bask bölgesinin Biscayne ve Gipuzkoa eyaletleri başta olmak üzere, daha küçük ölçekte de Macaristan ve Vestfalye olmak üzere, Avrupa'nın tamamında yaygındır.

Bu bölgelerde hem yer altı zenginlikleri hem de makinelerin harekete geçirilmesi açısından önemli olan sayısız nehir ve ergime süreci açısından elzem olan büyük yakacak odun rezervleri, madencilik ve Metalurji faaliyetlerinin gelişimine yardımcı olur. Bu bölgelerden yola çıkan demir, yük atları, arabalar, nehir mavnaları ve gemiler yoluyla önce İtalya, Kuzey Fransa ve Hollanda'ya ulaşır. Buralarda demir içeren mineraller yok değildir, ama yerel üretimin ithalat yoluyla tamamlanması gereklidir. Nitekim demir hem silah ile zırh yapımında hem de tarım aletlerinde, gemi yapımında ve süslemelerde temel rol oynar. Mineral kökenli ürünler arasında yer alan tuz da, et ve balığın saklanmasında önemli bir rol oynar. Nitekim Venedik'in IX. yüzyılda başlayan ekonomik yükselişi tuzlaların gelişimini temel alır. Avrupa'nın her tarafında bulunan tuzlalar ve tuz madenleri arasında en önemlileri Doğu Alpleri, İngiltere'de Worcestershire'da, Aşağı Saksonya'da, Lüneburg'da ve Fransa'da, Nantes'ın güneybatısındaki Bourgneuf Körfezindeki yataklardır.

Yeraltı ve nehirler

Teknoloji Alanı

XII ve XIII. yüzyıllardaki maden çıkarma faaliyetleri çok basit, hatta Roma döneminde uygulanan yöntemlerden bile daha az gelişmiş yöntemleri temel alır. Madenlerde fazla bir derinliğe ulaşılmaz; drenaj sistemlerinin

yetersizliği, biriken suyun genelde deriden kovalarla yüzeye taşınarak boşaltılması, suyun kazı faaliyetlerine zarar verecek bir düzeye ulaştığı anda gümüş madenlerinin terk edilmesi anlamına gelir. Madencilik faaliyetlerinin ilk başladığı Bohemya, Saksonya ve Bavyera'da, XII ile XIV. yüzyıllar arasında drenaj konusunda, uzun kanallar veya atlar yoluyla çalıştırılan hidrolik makinelerle ilk deneyler yapılır. O döneme kadar fazla ilerlenme sağlanmamış olan metallerin işlenmesi alanında da yenilikçi teknikler uygulanmaya başlanır.

Hidrolik makineler

Çekiç ve körüklerin işletilmesinin yanı sıra, minerallerin parçalanması için de kullanılan su enerjisi, demirin işleneceği yeni ocakların geliştirilmesinde de önemli rol oynar. XIV. yüzyılda üç farklı tip ocak kullanılır: İspanya ve Fransa'da yaygın olan Katalan ocağı; İskandinavya'da yaygın olan Osmund ocağı ve özellikle Orta Avrupa'da çok kullanılan, diğer ikisinden daha etkili olan ve yılda 40 ila 50 bin ton (geleneksel türden ocaklara göre üç kat daha fazla) demir üretebilen *stuckofen*. Ancak küçük ocaklar yeni tesislerin geliştirilmesiyle tamamıyla ortadan kalkmaz ve şehirlerle yakınlardaki köylerin ihtiyaçlarını karşılamaya devam eder.

Yasalarla Örf ve Âdetler: Madenci Toplumları

Maden arayışına devasa boyutlarda göçler eşlik eder. Bu dönemde madenciler aynı zamanda maceraperest insanlardır ve Saksonya ile Silezya'da *hospites* [misafir] olarak bilinmelerinden, daha çok işletilecek topraklar arayan göçmenlerden oluştuklarını anlarız. Saksonya'ya sayısız Valon ve Flaman toplulukları yerleşir, Fransızlar da Ren bölgesine göç eder; bu alanda üstünlüğe sahip olan Almanlar ise Orta Avrupa'nın her tarafına yayılarak Slav ve Macar bölgelerine kadar ulaşırlar. Gelirlerini arttırmak isteyen feodal beyler cömertçe maden arama hakkı tanırlar, ancak karşılığında kendi yetki bölgeleri içinde yeraltından çıkarılmış altın ve gümüş, hatta kalay ve bakır içeren mineraller üzerinde hak iddia ederler.

Ayrıcalıklar

XIII. yüzyılda maden çıkarma işlemleri giderek gelişir ve topraklarındaki bütün madenler üzerinde tek başlarına kontrol sahibi olamayan toprak sahipleri, bu hakları vassallarına devretmeye başlarlar. Eğer madenler özel bir kişiye ait bir arazide bulunursa, toprak sahibi madencilere maden yataklarına erişme, suyun ve odunun bir kısmını kullanma izni vermek zorundadır, karşılığında da bir bedel alır ve bazen zararları da karşılanır. Değerli madenler keşfedildiğinde, işlenmelerini teşvik etmek isteyen prensler ve toprak sahipleri, şehirlere yerleşen insanlara sunulan hakların aynılarını sunmak zorundadırlar. Dolayısıyla şehre yerleşmek

nasıl serflikten kurtulmanın bir yoluysa, madencilik mesleğini seçenler için de aynı şey söz konusudur.

Minerallerin çıkarılmasıyla işlenmesinin birkaç düzine birey gerektirdiği yerlerde tarım çalışanlarından ve çobanlardan ayrı madenci birlikleri oluşur. XII ile XIII. yüzyıllar arasında özellikle Orta Avrupa'da sayıları hızla artan bu birlikler idari açıdan kayda değer özerkliğe, yargı ayrıcalıklarına, vergi muafiyetine, et kesim, ekmek ve bira yapımı özgürlüğüne sahiptir; bu ayrıcalıklar, derebeyleri tarafından yayınlanan yazılı kural kitaplarında sıralanır. Avrupa'da jeoloji, toplum ve çalışma şartlarının benzer olmasından dolayı bu düzenlemeler arasında belli bir homojenlik söz konusudur; en eski düzenleme, 1185'te Trento'da yayınlanandır; 1249'da Bohemya yayınlanan Iglau düzenlemesi ise XIII ve XIV. yüzyılda Bohemya'da madencilik alanında yürürlükte olan bütün yasaların temelini oluşturur. Gümüş damarlarının keşfi zamanında bölgeye yerleşen madenci topluluğu tarafından kurulmuş olan Freiberg şehrinde şehir yönetimi ve madencilik yasaları birbirine paralel olarak gelişir.

Trento ve Iglau düzenlemeleri

Duraklama Dönemi

Ancak XIV. yüzyılda genel ekonomik ve siyasal şartlar değişir ve önceki iki yüzyılda madencilik ve Metalurji faaliyetlerinde görülen gelişme süreci de bir duraklama dönemine girer. Altın ve gümüşün yanı sıra, kalay, bakır ve demir açısından üretimde azalma olur. Bu olgunun nedenlerini araştırırken, ortaçağda ekonomik ve toplumsal hayatın bütün sektörlerinin metallerin çıkarılması ve işlenmesiyle bağlantılı olduğunu hatırlamak gerekir. Nüfus artışının eskiye göre daha yavaş olması ve yüzyılın ilk yarısındaki hıyarcıklı veba salgını (1348 yılındaki kara veba salgını), faal olan nüfusun azalmasına neden olur, buna bağlı olarak da iş aletlerinin yapımı için metal talebinde düşüş olur; savaş ortamlarındaki artış ulaşıma zarar verir ve madencilerle dökümcüler kuyuları doldurup ocakları yıkan askerlerin şiddetinin kurbanı olur; mineral kaynaklarının yoğun şekilde işletilmesi, kolaylıkla erişilebilen bölgelerdeki maden yataklarının azalmasına neden olur ve yeni maden arayışı, madencilerin genelde karşılayamayacağı bir maliyet gerektirir; birçok madenin kapanması, büyük ölçüde toplu talebin kaynağı olan derebeylerinin, prenslerin ve din kurumlarının gelirinin azalmasına neden olur.

Bkz. *İmalat Alanı, s. 187; Kredi ve Para, s. 219*

Ticaret

Maria Elisa Soldani

XIII ile XIV. yüzyıllar arasında ticaret alanı kayda değer bir yoğunlaşma, gelişme ve bölgeler arasında entegrasyon sürecinden geçer. Ticari gemiler artık Baltık Denizinden Karadeniz'e kadar bütün limanları birleştirir, iş adamları da ülkeleri dışındaki panayır ve pazarlara katılarak, giderek daha gelişmiş birlikler şeklinde örgütlenirler.

Ortaçağın Merkezi Bölümünde Ticaret

VIII. yüzyıl sonlarında başlayıp XI ve XII. yüzyıllarda niteliksel gelişme gösteren uzun ekonomik değişim süreci, XII ile XIV. yüzyıllar arasında niceliksel olarak da yoğunlaşır ve coğrafi olarak yayılır. Nüfustaki ve yerleşim yerlerindeki sürekli artış, siyasal kurumların istikrar kazanması, tarım ve madencilik alanlarındaki gelişmeler, zanaatta uzmanlaşmanın yayılması, kara yolu ile nehir yollarının yeniden canlanması, ticaretin yoğunlaşması ve kredi sisteminin gelişmesi için elverişli şartları oluşturur. Gümüşün mevcudiyeti ve Kuzey Afrika'dan kaynaklanan altının, XIII. yüzyıldan itibaren Sahra üzerinden Batıya dönüşü de ticaret alanındaki bu büyük gelişimin hem nedeni hem de sonucudur.

Panayır ve pazarlar

Lombardiya, İngiltere, Flandre ve Almanya'da giderek yayılan panayır ve pazarlar, taleple arzın karşı karşıya geldiği fiziksel mekânlar olarak ticaretin gelişimi üzerinde önemli bir rol oynar. XIII. yüzyılın en görkemli panayırlar, Champagne bölgesinin Provence, Troyes, Lagny ve Bar-sur-Aube kentlerinde düzenlenenlerdir. Yabancı tüccarlar, panayırları düzenleyen siyasal otoritelerden özel şartlar elde ederler ve ulaşım, Akdeniz bölgesi ile Kuzey Avrupa arasındaki faaliyetleri ve bağlantıları kolaylaştıracak şekilde düzenlenir. XIII. yüzyıl sonlarından itibaren Ceneviz kadırgaları malların Batıda ulaştığı, Bruges, Antwerp, Sandwich ve Southampton gibi limanlarla Batı ve Doğu Akdeniz'deki limanlar arasında doğrudan bağlantılar oluşturmaya başlarlar. Kısa süre içinde bu rota üzerinde faal olmaya başlayan Pisalılar, Venedikliler ve Katalonyalılar da gemileriyle Atlantik rotası üzerindeki ulaşımı daha düzenli hale getirirler.

Bu yüzyıllarda Akdeniz'de ticari ağlar ve limanlar kayda değer bir gelişim döneminden geçer. Artık Doğu Akdeniz ve Adriyatik bölgesi ile Tiren

Denizindeki limanlar, İber yarımadasının doğusundaki kıyılar ve Kuzey Afrika dahil olmak üzere, Batı Akdeniz arasında sıkı bağlantılar oluşmuştur. Gemiler sayesinde yerel ve bölgesel güzergâhlarla uluslararası güzergâhlar entegre olur. İnsanlarla malların uzun güzergâhlarda taşınması için farklı özelliklere sahip gemiler kullanılır: kadırgalar uzun ve ince olup hem yelkenle hem de kürekle ilerlerler ve silahlanmaları mümkündür; ticarete daha uygun olan yuvarlak gövdeli gemilerde ise hızdan çok yük kapasitesine önem verildiğinden, daha az mürettebata ihtiyaç duyulur. XIV. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan bir veya iki direkli gemilerde, dörtgen yelken ve yelken yüzeyinin hızla genişletilmesine ve daha iyi manevra edilmesine izin veren bir sistem kullanılır. XIV. yüzyılda taşınan malın türüne göre taşımada farklılaşma sisteminin uygulanmaya başlanmasıyla, su yoluyla taşıma en hızlı ve en az maliyetli ulaşım yolu haline gelir. Böylece su yollarıyla, derebeylerinin, şehir yönetimlerinin ve dini otoritelerin yollardaki güvenliği sağlamak için aldığı daha büyük önlemlerden dolayı geçiş ücretlerinde artış yaşanan kara yolları birbirine entegre olur.

Akdeniz limanları ve rotaları

Tüccarların belli başlı ticari merkezlerle uzaktan faaliyet yürütmesine izin veren başlıca ticaret yöntemleri arasında, Arapça sayıların kullanılmaya başlanması, muhasebe ve cari hesapların geliştirilmesiyle icat edilen kambiyo senedi yer alır. Birlikler de giderek gelişir ve daha girift hale gelir. *Commenda* [mudaraba] –veya Pisa ve Ceneviz'de kullanılan adıyla *societas maris* [deniz şirketi]– adı verilen geçici şirketler yaygın hale gelir; tek türden yolculuğu temel alan bu birliklerin faaliyeti yerine getirmekle görevli bir veya daha fazla yolculuk yapan üyesi ile bir veya daha fazla finansmandan sorumlu üyesi vardır. Kabotaj ulaşımında kullanılan sözleşmeye de benzer şekilde gemi personelinin tamamının gemi kâtibi tarafından geçici bir birliğe kaydedilmesi öngörülür.

Societas maris

Yeni kentsel bağlamda ticaret, zenginliği kayda değer düzeyde arttırabilecek ve toplum içinde yükseliş sürecini başlatabilecek tek faaliyettir. Ancak ticaret aynı zamanda giderek daha karmaşık hale gelen ve doğaçlama olarak yürütülemeyecek bir faaliyettir. İçinde yaşadığı ticaret dünyasını iyi tanıyan Giovanni Boccaccio (1313-1375), Amalfi kıyısından mütevazı bir tüccar olup, uluslararası ticarete atılınca şansı yaver gitmeyip, kendini korsanlık faaliyetine adayan Landolfo Rufolo'nun başından geçen maceraları anlatır (G. Boccaccio, *Decameron*, II. 4).

Batı Akdeniz'de Ticari Güçler

XII. yüzyılda Venedik, Ceneviz ve Pisa klasik antikçağın en önemli şehirlerini önem ve zenginlik açısından aşarak Batıdan Doğuya kadar olan bölgeyi kontrolleri altına alır. Pisa'nın ticaret alanı, Sardinya ile madenleri üzerinde uyguladıkları kontrol ve Mağrib'te bulunan hanlarından dolayı daha çok Batı Akdeniz'e odaklanır. Ceneviz'in Tiren Denizi üzerindeki üstünlüğünü teyit eden Meloria Savaşından (1284) itibaren ve Sardinya'nın da Katalonya-Aragon ittifakı tarafından fethedilmesinden (1323) sonra Pisa'nın Batı Akdeniz'deki varlığı kayda değer düzeyde küçülür. XIII. yüzyılda Cenevizliler Doğu Akdeniz'in yanı sıra, Bejaia, Bone, Cezayir, Oran ve Ceuta gibi, Kuzey Afrika'nın belli başlı limanlarını, Atlantik kıyılarında Safi, Salah ve Marakeş'i ve İspanya'nın güneyini kontrolleri altında tutarlar.

Venedik, Ceneviz ve Pisa

XIII. yüzyılın ikinci yarısında Anjou hanedanı Akdeniz'deki ticaretin kontrolünü eline almayı umar. Ancak yüzyıl sonlarından itibaren bu denizde varlığını hissettirmeye başlayan Aragon Krallığı, önce Sicilya Vesperleri isyanı (1282), sonra da Sardinya'nın fethiyle (1323) Anjou hanedanının planlarını suya düşürürler. Aragon hanedanının siyasal genişleme sürecine paralel olarak Katalan tüccarların ve müşterilerin başlıca limanlardaki varlığı da giderek artar. Katalanlar, Venedik'le kurdukları ittifak sayesinde de denizdeki güçlerini kabul ettirirken, Batı Akdeniz'deki çıkarları Ceneviz'le yüzyıllarca sürecek ihtilafların başlamasına neden olur.

Aragon

Ticari faaliyetlerdeki büyük artış, önemli üretim ve ticaret merkezleri haline gelen şehirleri temel alır. Dağıtım merkezlerinin rolü, farklı bölgeler arasında stratejik bağlantı konumunda bulunan en büyük ve çok nüfuslu şehirlerden bazılarının gelişimini belirler. XIV. yüzyılın ikinci yarısında Ceneviz, Venedik, Barselona, Porto Pisano, Marsilya, Aigues Mortes, Ragusa ve Ancona, Akdeniz'in en önemli limanları haline gelir. Ticarette yaşanan devrimin sonucunda Barselona, Tarragona, Valencia, Tortosa ve Sevilla gibi İber kıyılarındaki bazı limanlar öne çıkarken, sayısız orta büyüklükte liman ortaya çıkar, Balear Adaları da Kuzey Afrika ile olan ticarette büyük önem kazanır. XIII. yüzyılda Barselona, Katalonya kıyıları ile Provence, Mağrib, Sardinya, Pisa ve Ceneviz arasındaki en önemli ulaşım yollarının kesişme noktasıdır. Messina, Palermo, Napoli, Gaeta, Puglia'da Barletta, Calabria'da Tropea ve Scalea, Doğudaki limanlarla Sicilya ve Güney İtalya arasındaki bağlantıyı sağlar.

İspanya limanları

Ceneviz ile Venedik'in Doğu Ticareti Üzerinde Hâkimiyet Kurma Mücadelesi

Önce Venedikliler ve Cenevizliler, sonra da Katalonyalılar Doğu Akdeniz'e odaklanırlar. Konstantinopolis, en canlı merkezlerden biri olmaya devam eder; ipek, silah, altın, mine işleri, fildişi ve kanaviçe üretmenin yanı sıra, Asya ile Latin Avrupa arasındaki ulaşımda aracılık görevi görür. Baharatların büyük kısmı Hindistan, Seylan, Cava, Maluku Adaları ve Çin'den gelir. Kara ve deniz yoluyla bu değerli ürünleri Doğu Akdeniz'in belli başlı limanlarına –Yafa, Akka, Beyrut, İskenderiye, Trablus, Antakya– ulaştırarak bu ticaret alanında aracı işlevi görenler Araplardır. XII. yüzyılın başlarından tahmini 1340'lara kadar, Asya'daki istikrar durumunu garantileyen Moğol İmparatorluğunun birleştirici gücü sayesinde *pax mongolica* [Moğol barışı] adı verilen olgu İpek Yolu üzerindeki ekonomi alanlarının büyümesini sağlar. Venedikli ünlü Marco Polo (1254-1324) gibi Batılı tüccarlar bu dönemde Arap tüccarların aracılığına başvurmak zorunda kalmadan, ipek ve baharat ticareti için Asya'daki merkezlere doğrudan ulaşabilirler.

Moğol İmparatorluğu

Eskiden beri Adriyatik Denizi üzerinde hâkimiyet sahibi olan Venedik'in Bizans İmparatorluğu ile olan ayrıcalıklı ilişkisi, baharat ticareti ile Alman pazen endüstrisine yönelik pamuk ticaretinin kontrolünü uzun bir süre boyunca ellerinde tutmalarını sağlar. Venedik Deniz Cumhuriyeti, Adriyatik Denizi, Doğu Akdeniz'in kuzey kısmı, Romanya, Konstantinopolis ve Karadeniz'deki bir dizi deniz üssü, kara üssü ve kolonilerden oluşur. Doğuyla ticaret, Kudüs Krallığından geriye kalan topraklarla ve Akka'nın düşüşüne kadar (1291) Hospitalier tarikatıyla uyum içinde faaliyet gösteren Batılı tüccar kolonileri tarafından icra edilir. Ancak Venedik'le Bizans imparatorları arasındaki ilişkiler bazı gerilimli dönemlerden geçer ve 1172'de Venedikliler Konstantinopolis'ten sürülür. Amacı Kutsal Toprakların kurtuluşu olmasına rağmen, Konstantinopolis'in yağmalanması ve Bizans topraklarının bölünmesiyle sonuçlanan IV. Haçlı Seferi döneminde bu ihtilaf durumu zirveye ulaşır. Venedikliler Haçlılarla deniz taşımacılığında hizmet sunma konusunda anlaşmaya varırlar ve karşılığında Yunanistan'ın batı kıyısı, Mora, Naxos, Andros, Euboea [Eğriboz], Gallipoli [Gelibolu], Hadrianopolis [Edirne], Trakya ve Marmara Denizi üzerinde bazı limanlar gibi, Bizans İmparatorluğunun bazı bölgelerini elde ederler; bu sayede *Serenissima* güzergâhlarını genişleterek ticari açıdan önemli avantajlar kazanır.

Venedik'in Doğudaki olağanüstü gücü, Ceneviz'in giderek artmakta olan gücüyle dengelenir. Cenevizliler, Bizans topraklarını geri kazanması için VIII. Mikhail Paleologos'a (1224-1282) verdikleri destek sayesinde da-

ha önceleri Venediklilere sağlanan imtiyazların aynılarını elde ederler. Konstantinopolis'te bir üssün yanı sıra, Kıbrıs'ta, Karadeniz'de Trabzon'da, Tana ve Yafa'da, Ege'de Chios [Sakız], Girit ve Rodos adalarında ve Türkiye kıyılarında İzmir, Efes ve Foça'da ticari koloniler kurarlar. Ceneviz'in tahıl, şarap, köle, odun, ipek, pamuk ve şap ticaretinin başlıca merkezleri, Pera ve Chios Adasıdır. Azak Denizi ile Karadeniz'i tekeli altında bulunduran Ceneviz ve Venedik kolonileri, Ukrayna, Rusya ve Tuna bölgesinden kaynaklanan malları burada temin ederler. Ceneviz'in Doğu Akdeniz'de edindiği ticari üslerin XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Venedik'le derinleştirdiği ihtilaf, Chioggia Savaşıyla (1381) ve *Serenissima*'nın zaferiyle sonuçlanır.

Chioggia Savaşı

Kuzey Avrupa ile Akdeniz Arasındaki Bağlantılar

Alman tüccarlar ülke dışında, Bruges ile Novgorod arasındaki bölgede nadir İskandinav ve Rus kürkleri –kakım, samur, kunduz ve ayı– odun, demir ve zift ticareti yapmak için XII. yüzyıldan itibaren Hansa adı verilen birlikler altında toplanmaya başlar. Baltık Denizinin en önemli limanı olan Lübeck, Haithabu ve Schleswig ile birlikte Kuzey Denizi için bağlantı görevi görür. Köln Ren bölgesinde üstünlük kurar ve Meuse Vadisinin ürünleri için bir pazar haline gelir. Londra, Paris ve Toulouse gibi şehirler, hinterlandlarından kaynaklanan ticaretin merkezi olup nehir taşımacılığından da yararlanır. Bordeaux ve Rouen gibi Atlantik kıyısındaki limanlar da, Kastilya ile İngiltere arasında bağlantı sağlar.

Flandre'nin en yüksek nüfuslu ve üretken bölgelerinden birinin merkezi olan Bruges limanı, büyük ölçekli uluslararası ticaret faaliyetlerinin de önemli merkezlerinden biridir. XIII. yüzyıl sonlarından itibaren Arra ve Saint-Omer gibi Artois bölgesindeki merkezler, Douai, Lille ve Tournai gibi Güney Flandre merkezleri ve Ypres, Gand ve Bruges şehirleri tekstil imalatı açısından o kadar önem kazanırlar ki Flaman yün keçeleri, Doğu ile Batı arasındaki güzergâhta en çok rağbet gören mallardan biri haline gelir. Bu bölgede ticareti yapılan mallar arasında keten, İngiliz yünü, tekstil, çivitotu ve boyacı kökü gibi boyalar, gümüş, bakır, kalay ve kurşun gibi metallerle İngiliz ve Alman yapımı metal eşyalar vardır.

Bruges limanı

XIII. yüzyıldan itibaren Kuzey İtalya'dan, Asti ve Piacenza gibi yerlerden gelen ve kredi alanında uzman olan tüccarlar Avrupa'nın tamamına yayılır. Ülke dışında jenerik olarak "Lombardlar" olarak tanınan bu tüccarlar tefeci olarak bilindiğinden kendilerine genelde iyi gözle bakılmaz; örneğin Boccaccio *Decameron*'da Ser Cepparello da Prato'ya adanan kısa

romanında şöyle yazar: "Kilisede bile istenmeyen bu Lombard köpekleri, artık bize destek olmak istemiyor" (G. Boccaccio, *Decameron*, I. 1). Flandre ve İngiltere'de Orlando Bonsignori'nin Gran Tavola'sı, Piccolomini, Tolomei ve Salimbeni gibi XIII. yüzyılın Siena birlikleri, Ricciardi ve Battosi gibi Lucca birlikleri ve Frescobaldi ile Mozzi gibi, aynı zamanda papanın ve Avrupa'nın belli başlı monarşilerinin bankerleri olarak faaliyet gösteren Lucca birlikleri varlıklarını sürdürür.

XIV. Yüzyılda Krizler ve Değişimler

Champagne bölgesindeki panayırlar XIII. yüzyıl sonuyla XIV. yüzyıl başı arasında, ticaret alanının önemli bir değişim sürecinden geçtiği bir dönemde çöküş sürecine girer. Tüccarlar artık mallarıyla beraber yolculuk yapmaz olurlar, faaliyetlerini yürütmek için düzenli olarak panayırlara ve pazarlara katılmak yerine genelde kendi evlerinden, Avrupa'nın belli başlı ticaret merkezlerine yerleşmiş olan çeşitli aracılarını yönetirler. Ticaret faaliyetleri artık farklı merkezlerden kaynaklanan ve farklı ticari güzergâhlar arasındaki etkileşimi optimize etmeye yarayan bilgilerin incelenmesini ve analizini temel alır. Geçici birliklerin yanında Floransa'da Bardi, Peruzzi, Acciaiuoli ve Alberti gibi büyük şirketler oluşmaya başlar: Aile şirketlerini temel alan bu şirketler, üyelerin farklı düzeylerdeki, sonradan arttırılması mümkün olan paylardan oluşan bir sosyal sermayeyle oluşturulur. Kayda değer boyutlarda olan bu şirketlerin belli başlı ticari merkezlerde şubeleri vardır ve çeşitli aracılardan yararlanan şube müdürleri tarafından yönetilirler. 1343 ile 1345 arasında Bardi, Peruzzi ve Acciaiuoli şirketleri, İngiltere Kralı II. Edward'a (1284-1327, ♛ > 1307) verdikleri büyük bir borçtan dolayı iflas eder ve Avrupa çapında gerçek anlamda ekonomik bir krize yol açar.

Büyük aile şirketleri

Dolayısıyla XIV. yüzyıl, salgın hastalıklar, kıtlık dönemleri, savaşlar, isyanlar ve büyük Floransa şirketlerinin iflası gibi çeşitli faktörlerden kaynaklanan bir ekonomik duraksama dönemiyle kapanır. Bunlara *Pax mongolica*'nın sona ermesi, Flaman ve Floransa tekstil endüstrisinin krizi, para dolaşımını sınırlayan metal yokluğu ve Yüz Yıl Savaşları (1337-1453) eklenir. Ancak bu olgu konjonktürel nitelikte olup, sadece bazı bölgelerde hissedilirken, başka bölgelerde yeni üretim alanlarının oluşmasına ve yeni ulaşım yollarının açılmasına bile neden olur.

Bkz. *Pazarlar, Panayırlar ve Ulaşım Yolları, s. 201; Şehirler, s. 206; Denizciliğin gelişimi, Atlantik Okyanusunda Girişimler ve Coğrafi Keşifler, s. 210; Kredi ve Para, s. 219*

Pazarlar, Panayırlar ve Ulaşım Yolları

Diego Davide

XIII ila XIV. yüzyıllar arasında, kentsel gelişime paralel olarak, ticaret devrimi olarak bilinen ticari bir canlanma dönemi yaşanır; Doğu ile Kuzeybatı Avrupa'yı birleştiren eksenin odağında bulunan İtalya bu süreçte temel bir rol üstlenir. Bu rol, coğrafi konumunun ve Uzakdoğu'da maceralı yolculuklara çıkarak düşman topraklarda müstahkem ticari merkezler oluşturan cüretkâr tüccarların yanı sıra, ticaretin gereksinimlerine uygun finansal araçları geliştirme kabiliyetinden kaynaklanır.

Ortaçağ Ticaretinin Zirve ve Kriz Dönemi

XIII. yüzyılda ortaçağ Avrupa'sının ticaret ve imalat faaliyetleri açısından geçirdiği olağanüstü gelişim dönemin tarihçileri tarafından "ticaret devrimi" olarak tanımlanmıştır. Geçmişte olanların tersine, elde edilen zenginlik yeni zenginliğin üretimi için yatırım olarak kullanılır, takas sisteminin gelişimiyle feodal sistem zayıflar, toplum içinde yükselmek için yeni fırsatlar doğar, tüccar toplulukları aristokrasinin ihtişamına erişme ve onu aşma imkânı kazanır, köylüler zanaatkâr veya küçük ölçekli esnaf olma fırsatı yakalar ve serflerin özgürlüklerini kazanma imkânı artar.

Özgürlük ve zenginliğin elde edilebileceği yerler şehirlerdir: Bu dönemde olağanüstü bir gelişim gösteren şehirler, herhangi bir derebeyine karşı sorumlulukları olmayıp, kendilerini tamamıyla ticarete verme imkânına sahip olan tüccarlarla zanaatkârların ayrıcalıklı yerleşim yerleri haline gelir. Kentsel heves, insanların dolaşımının artması ve panayırların gelişimi feodal hak ve âdetlere göre takas sisteminin gereksinimlerine daha uygun olan hukuki ve teknik-bilimsel bir kültürün yayılmasını teşvik eder. *Jus mercatorum* [ticaret hukuku] doğar ve ilk ticaret mahkemeleri kurulur. Kentsel tüzükler de, feodal bağlardan muaf bir alan ve ticaretin gelişimi için gerekli sivil özgürlükleri oluşturarak bu açıdan önemli bir rol oynar. Küçük yerleşim yerleri ve merkezler de genel gelişim süreci içinde yer alır: Bazıları belli bir coğrafi konum veya su yolları veya madenler sayesinde endüstriyel merkezler haline gelerek, hem yerel hem de uluslararası ticarete dahil olurlar ve Avrupa XIII. yüzyıl sonlarından itibaren ticari açıdan kıtanın gerçek coğrafi boyutlarına yaklaşmaya başlar.

XIV ile XV. yüzyıllar arasında birbirine bağlı bir dizi neden, o ana kadar gerçekleşmekte olan genel gelişimin ani bir şekilde durmasına neden olur. Kısmen iklim değişikliklerine bağlı olan bir dizi kıtlık dönemi Avrupa'yı etkisi altına alarak nüfusu, 1348 yılından itibaren elli yıllık bir süre boyunca, kıtayı mahveden veba başta olmak üzere, çeşitli salgın hastalıklara karşı koyamayacak derecede zayıf bırakır. Demografik artış ayrıca Yüz Yıl Savaşları dahil çeşitli siyasal ve askeri ihtilaflardan dolayı da yavaşlar; toplumsal açıdan ise Fransa, Katalonya ve Flandre köylü isyanlarına, Orta-Kuzey İtalya da –başta 1378 yılında Floransa'da dokuma işçileri *ciompi*lerin ayaklanması olmak üzere– kentsel isyanlara sahne olur. Ekonomik alanda bu durumun yansımaları görülür: Tarım ve imalat üretimindeki azalmaya fiyatlarda sık sık görülen değişiklikler ile Floransa'daki belli başlı şirketlerin iflasıyla bağlantılı olan kredi faaliyetlerindeki kriz eşlik eder.

Kıtlık dönemleri ve salgın hastalıklar

Yeni Ulaşım Yolları

Moğol İmparatorluğunun Asya'da hâkimiyet kurmasıyla Bağdat, Tahran ve Semerkant üzerinden açılan yeni ticaret yolu, Mısır ve Suriye limanlarını tekelleri altında bulunduran Müslüman aracıların mali dayatmaları ve baskıları olmadan ipek ve baharatların üretildiği yerlere ulaşma imkânı sağlar. Moğol hükümdarları topraklarını Batılı misyonerlerle tüccarlara açarlar ve Marco Polo'nun (1254-1324) babası ile amcası 1260-1268 yılları arasında bu yeni kara yolu sayesinde Büyük Han'ın sarayına ulaşırlar.

Moğol topraklarına doğru

Belli başlı ticaret şehirlerinin Kudüs, Yafa, Kayseriye, Beyrut, Trablus, Antakya, İskenderiye ve Kuzey Afrika kıyılarının tamamında kurmayı başardığı koloniler, ticaret ve ulaşımda temel bir rol oynar. Hem tüccarlar için ikametgâhlar hem de fırın, hamam, ticari depo ve ibadet yerleri içeren bu koloniler farklı boyutlarda olur, sınırötesi haklara sahiptir ve geniş idari ve adli yetkilere sahip konsüller tarafından yönetilir. XIV. yüzyıldan itibaren Batıda, Bruges ve Londra'da da İtalyan kolonileri kurulur; boyut ve nüfus yoğunluğu açısından Doğu Akdeniz'dekilere göre daha küçük olmalarına rağmen, sakinleri, her biri kendi konsülünü seçen "ulus"lara ayrılmıştır.

Avrupa'daki başlıca ticaret yolları, Akdeniz, Kuzey Denizi ve Baltık Denizinin kıyı bölgeleri, Karadeniz, Londra ve Bruges'e uzanan Atlantik kıyıları ile XIII. yüzyılın tamamı boyunca ticari ve finansal açıdan son derece önemli panayırların düzenlendiği Flandre, Brabant ve Champagne

gibi yoğun nüfuslu bölgelerden oluşur. İtalyan tüccar topluluklarının enerjisi, İtalya yarımadası ile Frank-Germen bölgesi arasında yeni bağlantı yollarının açılmasını kolaylaştırır; en yoğun olarak kullanılan güzergâhlar arasında Flandre'ya açılan Moncenisio ve San Bernardo geçitleri, daha doğuda yer alan, Toscana ve Lombardiya ile Güney Almanya'daki tekstil merkezleri arasında bağlantı sağlayan San Gottardo geçidi ve Bavyera Alpleri yoluyla Venedik'le Nürnberg'i bağlayan geçit vardır. Doğu-Batı ekseni boyunca ise Dortmund-Magdeburg, Lübeck-Stettin, daha güneyde de Batı Fransa-Bohemya arasındaki güzergâhlar dikkat çeker.

Dağ geçitleri

Finansal Yöntemler

İtalyan tüccarlara atfedilebilen nitelikler arasında, takas hacminin artışı üzerinde etkili olan yeni finansal yöntemlerin ortaya çıkışına ve gelişimine katkıda bulunmuş olmaları vardır. Champagne bölgesindeki panayırlara katılan Lombardiyalı tüccarların icat ettiği masrafların tazmini sisteminde, panayır kapandığı zaman, her bir tüccar için kredilerle borçlar arasındaki farkın, dolayısıyla bir sonraki buluşmada ödenmesi gereken bakiyenin hesaplanması öngörülür. Tüccarların yolculuk yaparken üzerlerinde çok miktarda para taşımak zorunda kalmasını engellemek için benimsenen *cambium* [kambiyo] sözleşmesi resmi bir belge olup, *instrumentum ex causa cambii* adı verilen bir noter belgesi yoluyla hazırlanır. Bu belgeyle bir borcun kaynaklandığı yerden farklı bir yerde, farklı bir parayla, alacaklı için de bir tazminat içeren, önceden kararlaştırılmış bir kambiyo oranıyla ödenebileceği kabul edilir. Bu noter belgesinin yerini kısa süre sonra kambiyo senedi adı verilen ve *distantia loci* [mekânın uzaklığı] ile *permutatio pecuniae* [para değiş tokuşu] özelliklerini muhafaza eden özel bir sözleşme alır. Bu işleme dört kişi dahildir: Başka bir şehirdeki bir kişiye belli bir miktar ödemek isteyen kişi, kambiyo senedini veren ve lehdarın şehrindeki bir aracıyla bağlantı kuran ve ona bu lehdara ödemeyi yapmasını söyleyen bir tüccar veya banker.

Ceneviz, Bruges, Paris, Londra ve Marsilya gibi Avrupa'nın belli başlı ticari merkezlerinde yaşayan aracılardan oluşan bir ağ yoluyla farklı türden ticari faaliyetler yürüten şirketler gibi birlikler giderek yayılır. Bu şirketler, özel kişiler tarafından yatırılan paraları toplayıp, karşılığında kâra katılım veya sabit bir faiz sözü vermeye başladığı zaman, gerçek anlamda bankacılık faaliyetleri yürütmeye başlamış olurlar ve krallarla papaları finanse edebilecek kredi kurumları haline gelirler. Günümüze ulaşan belgelerden,

Ticari şirketler ve bankacılık faaliyetleri

Peruzzi ve Bardi gibi Floransalı iki önemli şirket hakkında oldukça ayrıntılı bilgi elde edebiliyoruz. Adlarını başlarındaki ailelerden alan bu iki şirket, Avrupa'da çok sayıda şube sahibi olup, buradaki aracılar yürütülen tüm faaliyetlerin sorumluluğunu üstlenir. Başta İngiltere Kralı III. Edward (1312-1377, [illegible] > 1327) olmak üzere, monarşilere verdikleri büyük borçlardan dolayı her iki şirket 1343'te iflas eder.

Kuzey Avrupa'da Ticaret

İtalyan ticari yöntemlerinin son derece gelişmiş olmasına rağmen, Kuzey Denizi ile Baltık Denizinin ticari alanda kök salmaları zor olur, çünkü bu bölgeler 1158'de Lübeck, 1160'da Gotland Adasında Wisby ve daha sonra Straslund, Gdansk ve Riga'yı kurmuş olan Alman tüccarlarının egemenliği altındadır. Hansa Birliğinin ticari ekseni Novgorod'dan Reval, Riga, Gdansk, Lübeck ve Bruges yoluyla Londra'ya kadar uzanır. Cenevizli ve Venedikli kadırgaların yanı sıra, Hansa Birliğinin *kagge*lerini ağırlayan Bruges limanı, XIV. yüzyılda kıtanın ticari deposu haline gelir. Burada

Her türden mallar

Biscay Körfezinin tuzu, Bordeaux ve La Rochelle şarapları, Skanya'nın tuzlu balığı, Bergen'in kurutulmuş balığı, İngiliz yünleri, Baltık bölgesinin tahılı, odunu, potasyumu ve balının yanı sıra, burada Doğudan baharatlar ve boyalar, İtalya'dan pazen ve şap, İspanya'dan siyah sabun ve başka lüks tüketim malları bulmak mümkündür.

Bu ticari sistem, Akdeniz'de oluşan sisteme göre oldukça gecikmeli olsa da, burada ulaşılan düzey, bölgenin gereksinimlerini karşılayacak yeterliliktedir. Bardi, Peruzzi ve Datini gibi büyük ticari şirketlerin yanında genelde kendi başlarına hareket eden orta ölçekli tüccarlar da vardır. Ayrıca *sendeve* ve *wederlegginge* gibi *commenda*ya benzer birlikler de söz konusudur, ama Hansa Birliğine özgü asıl kurum, *gegenseitige Ferngesellschaft*'tır; iki kişi arasında imzalanan bu karşılıklı temsil antlaşmasına göre, iki ayrı yerde bulunan bu iki kişi, ortak bir sermaye veya yönetim söz konusu olmadan, birbirlerine ait malların satışından sorumlu olurlar. Güveni temel alan ve karşılıklı kontrol araçlarından yoksun olan bu ilişki, bazen taraflardan birinin dolandırıcılık yaptığı iddiasından dolayı ihtilaflara neden olur. Artık yerleşik hale gelen Akdenizli tüccarlar faaliyetlerini yoğun bir yazışma yoluyla kendi evlerinden yaparken ve aracıları yoluyla mal satın alıp yolculukları için ulaşımdan sorumlu şirketlere emanet ederken, Kuzeyli tüccarlar yolculuk yapmaya aynı hızda devam ederler. Her iki bölgeden tüccarların yer aldığı Bruges'da Akdenizliler kentsel dokuya

Kuzeyli tüccarların yolculukları

entegre olup buraya yerleşirken, Kuzeyliler sadece kısa zaman dilimlerini burada geçirir ve kendi memleketlerine gidip gelmeyi tercih ederler. Bu yolculuklar sırasında hanlarda verilen molalar, iş anlaşmaları yapmak için fırsat oluşturur (Nitekim hancıların zaman zaman aracı olarak veya para konusunda emanetçi olarak faaliyet gösterdiği bilinir).

Alman tüccarlar, kendi ülkeleri dışında, İtalyanların kurduğu kolonilere benzer yerleşim merkezleri oluştururlar. Bunların en önemlilerinden biri olan ve 1200 yılından da önce Rusya'da, Novgorod'da bulunan ticari Peterhof üssü, genelde düşmanca davranışlar sergileyen halkın olası saldırılarına karşı koruma olarak etrafı tamamıyla surlarla çevrilidir. Hiçbir tüccar burada devamlı olarak yaşamaz ve ticaret genelde takas şeklinde gerçekleşir. Bergen'deki Almanlar Köprüsü, kendi iskelesi ve tüccarların kullanımına açık depolar ve konutlar içeren bir mahalledir; Londra'nın Thames kıyısında bulunan Steelyard bölgesinde, Alman tüccarlar bir başkan ile bölge sakinleri tarafından seçilmiş 12 üyeden oluşan bir heyet liderliğinde yaşar ve faaliyetlerini yürütürler; Bruges'da ise tüccar kolonisi her ne kadar yargı ve denetleme yetkisine sahip bir heyetin yönetimi altındaysa da, şehir halkı ve otoriteleriyle olan iyi ilişkileri sayesinde belli bir mahalle yerine, şehrin her yerinde özgürce yaşar. Hansa Birliği, yani Alman ticaret şehirlerinin ortak ekonomik çıkar ve imtiyazlarını koruma altına almak için kurdukları ittifak, bu *kontor*larla kendi memleketleri ve bir dizi üs arasında kendiliğinden doğan ekonomik işbirliğinden doğar. Merkezi Lübeck'te olan ve XIII. yüzyıl sonlarında Krakov, Gdansk, Riga ve Stockholm gibi, Baltık ve Ren bölgesinden 200'den fazla şehri bir araya getiren birliğin gücü, aralarındaki güçlü bağlardan, blokaj oluşturma ve boykot yürütme kabiliyetinden kaynaklanır.

Ticari koloniler

Ne İtalyanların ne de Hansa Birliğinin faaliyetlerini geliştirmeyi başarabildiği Güney Almanya'da var olan büyük ölçekli ticari şirketler arasında en öne çıkanı, 1380 yılında Ravensburg'da kurulan *Grosse Ravensburger Gesellschaft*'tır [Büyük Ravensburg Şirketi]. Burada "büyük" sıfatı hem kayda değer sosyal sermayeye hem de bazı dönemlerde 80'e ulaşan ve büyük çoğunluğu şirketin ticari faaliyetlerinde aktif üye sayısına işaret etmektedir. Bu şirketin özellikleri arasında, bankerlik veya finansal spekülasyonlarda yer almamak ve sadece ticaret yürütmek vardır. Şirketin ticari ilişkileri Bohemya, Avusturya, Hollanda, Uzak Doğu ve Venedik'e kadar uzanır; Venedik'te bu tüccarlara sadece kendi bölgelerinden kaynaklanan ürünler ithal etme ve *Serenissima*nın atadığı bir yönetici tarafından yönetilen, "Almanların Hanı" adı verilen özel bir handa yaşama izni verilir.

Güney Almanya, kapalı bir pazar

Bkz. *İmalat alanı, s. 187; Ticaret, s. 195; Şehirler, s. 206; Kredi ve Para, s. 219*

Şehirler

Aurelio Musi

XIII ile XIV. yüzyıllar arasında köyler, en çok görülen yerleşim boyutunu oluşturur ve Avrupa'nın eski rejiminin tamamı boyunca böyle kalacaktır. Ancak demografik yoğunluk, ekonomik yoğunluk ve hukuki statüleriyle büyük çeşitlilik gösteren şehirlerin tipoloji ve işlev zenginliğiyle kentsel üretici sınıfların kırsal kesime yayılma kabiliyetleri, Avrupa'nın kimliğinin oluşumunda çok önemli bir etkiye sahiptir. XIV. yüzyıldaki kriz de şehirlerin sonunu getirmez, ama yeni hiyerarşilerin doğumuna neden olur.

Şehirlerin ve Kentsel İşlevlerin Gelişimi

Şehirlerin işlevlerinin çeşitliliği ve zenginliği, geç ortaçağdaki gelişimlerine tanıklık eder; bazı şehirler belli alanlarda uzmanlaşmıştır: Ticaret şehirleri (Gand, Bruges, Siena), üniversite şehirleri, kale şehirler; Paris gibi karmaşık özelliklere sahip, siyasal-idari merkezi, ticaret merkezi, üniversite merkezi olan şehirler; Napoli gibi, büyük monarşik devletlerin başkentleri olma yolundaki şehirler; derebeylik şehirleri ve daha nicesi.

Bu şehirlerin çoğu yönetim özerkliği açısından çok yüksek bir düzeye ulaşmayı başarmıştır. Ancak bu özerklik, siyasal gerilimin düşük olduğu ve devlet düzeninin kırılgan olduğu bir dönemde gerçekleşmiştir. Geç ortaçağda kentsel gerçekliklerin büyük kısmı hukuki statü açısından şehirdir, ama demografik ve ekonomik yoğunlukları oldukça düşüktür. XIV. yüzyıl ortalarında Germen İmparatorluğunda tahminen 3000 şehir vardır; bunların sadece 200'ünün nüfusu 1000'in üzerinde ve sadece 20'sinin nüfusu 10 ila 15 bin arasındadır. Benzer bir durum İngiltere, Fransa ve İber yarımadası için de geçerlidir.

Ortaçağda megalopolis olgusu yoktur. Bazı bölgelerde görülen daha yoğun kentleşme –Orta ve Kuzey İtalya ile Flandre– şehirlerinin büyüklüğüne değil, sayısına bağlıdır. En büyük şehir boyutuna ve nüfus büyüklüğüne XIV. yüzyıl başlarında ulaşılır: Milano, Floransa ve Paris, üçüncü bir sur hattı inşa ederler, çünkü önceki iki sur hattı, yeni inşa edilen konutlarla aşılmıştır. Bu üç şehrin nüfusu 100 bin civarında olup, yüzölçümleri de 450 (Paris) ila 600 hektar (Floransa) arasındadır. Milano, Floransa ve Paris'ten sonra en yüksek nüfuslu şehirler Venedik ile Ceneviz, ardından

Nüfusu en yüksek şehirler: Milano, Floransa, Paris

da 60 bin nüfusla Gand ve Bruges'dür. İtalya ile Flandre'deki şehirlerin büyük kısmının nüfusu 30 ila 50 bin arasındadır. Bunlara Köln, Londra ve İspanya'da bazı Müslüman şehirler (Sevilla, Granada, Kurtuba) ve Hıristiyan şehirler (Barselona, Valencia) eklenmelidir. 15 ila 30 bin nüfuslu orta büyüklükteki şehirlerin sayısı çok daha fazladır. Ve tabii sonsuz sayıda küçük İtalyan, Flaman, Alman, Hollanda ve İngiliz şehri söz konusudur.

Şehirlerin kentsel sınıfları surları aşar: Orta-Kuzey İtalya şehirlerinin üretici sınıfları, kırsal bölgelere nüfuz açısından büyük kabiliyet gösterir ve bu bölgelerde kâğıt ve tekstil gibi alanlarda endüstriyel faaliyetler yürütürler. Esas çekim noktaları arasında su yollarının enerjisinden ve yoksullaşıp da hayatta kalabilmek için topraklarını satmak zorunda kalmış olan köylülerin işgücünden yararlanma imkânı vardır. Bu yeni endüstriyel tesislerin hedefi, büyük ölçüde ihracat amaçlı, büyük miktarlarda yün keçe üretimidir. 1320'li yıllarda Floransa'daki yün üreticileri yılda 600 bin altın florin değerinde, 100 bin adetten fazla yün keçe üretirler.

Kırsal kesimlerde endüstriyel faaliyetler

Toscana'nın kırsal bölgelerinde kentsel sınıflar, kiracı çiftçilik gibi, yeni sözleşme türlerinin yayılmasına da neden olurlar: Bu sözleşmelerde arazilerin toprak sahipleri ile çiftçiler tarafından ortaklaşa yönetilmesi, girişimin avantajlarıyla risklerinin yarı yarıya üstlenilmesi, toprak sahibinin izni olmadan kiracı çiftçinin hasat işlemlerine başlama yasağı ve toplanan ürünlerin paylaşıma kadar muhafaza edilmesi öngörülür.

Yaşam Mekânı Olarak Ortaçağ Şehirleri

Buraya kadar anlatılanlar, ortaçağ şehirlerinin nasıl yaşam mekânları olduğunun daha iyi anlaşılmasına imkân tanır. Weber'in "şehir havası insanı özgür kılar," şeklindeki ilkesi, bu anlamın farklı yönlerini yansıtır.

Her ne kadar şehirlerin hukuki konumu yeminli bir birlikten kaynaklanıyorsa, kentsel gücün temelinde aristokrasi yatıyorsa ve şehirlerin imtiyazlarının temelinde kraliyet yönetimiyle mahkemelerinin gücü yer alıyorsa da, ortaçağda kentsel gerçeklik daima dış güçlere karşı özerk olan bir siyasal topluluk olarak ortaya çıkmaya eğilimlidir.

Bütün yurttaşlar kendilerini *civilitas*, yani kentli olarak görür: Toplu olarak hareket etme, aidiyet duygusunu temel alır ve yurttaşlar ayrıcalıklı bir ortama ait olmanın –böyle kabul edilmenin ve tanımlanmanın– bilincinde oldukları ve dış dünya karşısında toplu *civilitas* tanımına dahil oldukları için, aynı zamanda kendi aralarında aralıksız bir mücadele içinde görünürler. Yüzleşme ve ihtilaf, şehrin sakinleri arasındaki güç ilişkileri, herkes tarafından kabul edilen ve anlaşılan biçimlerdir.

Dolayısıyla kentsel bağlamda, şehirleri oluşturan unsurlar arasından, şehri bir bütün olarak yansıtan özellik olarak gergin ve sıradışı ilişki tercih edilir. Ortaçağ şehirleri, kendilerini kabul ettirmeye çalışan, biçimsel eşitlik iddiasında bulunan ve bu amaçla sürekli olarak kendilerine özgü ve farklı özellikleri öne süren insanların ve toplulukların arasındaki ilişkilerin mekânıdır.

Şehirlere kimlik kazandıran unsurlar

Ancak yukarıda anlatılanlardan şehirlerle kırsal kesim arasında net bir ayrım olduğu sonucuna varılmamalıdır. Gerçi geç ortaçağda, XIII ile XIV. yüzyıllar arasında, ekonomik davranış, zihniyet ve yaşam tarzı açısından kırsal nüfustan apayrı bir burjuva sınıfının geliştiği kesindir. Bu burjuva sınıfı, aracılık ve takas alanları ile ödeme sisteminin ve yöntemlerinin kontrolünde faaldir ve bu yeni faaliyetleri geçmişe göre farklı bir ruhla icra ederler. Avrupa şehirleri, bankaların, modern muhasebenin ve kambiyo senedinin, büyük tüccarların, prenslerin ve yazarların, üniversitelerin şehirleridir. Avrupa şehirlerinin ortaya çıkışıyla beraber seküler ruh ve onunla beraber de kapitalizm, bilim ve modern teknik doğar.

Ancak şehirlerle kırsal kesim arasında yoğun ilişkiler yer almaya devam eder. Çiftçiler ürünlerini satıp pazarda veya zanaat atölyelerinde alışveriş yapmak için şehirlere inerler. Öte yandan tüccarlar, zanaatkârlar ve meslek sahipleri, yani ortaya çıkmakta olan burjuva sınıfını oluşturan kentsel topluluklar, şehirlerin etrafındaki kırsal bölgelerle yakından ilgilidir, çünkü o bögelere yatırım yapar ve oradaki konutların ve toprakların sahibi olurlar. Bu topraklar, ticaret ve kredi faaliyetlerinin ardında yatan akılcılık ve etkinlik kriterleriyle yürütülür; kırsal bölgelerde ayrıca tekstil ürünlerinin imal edildiği yerler de bulunur: Kadın ve erkekler, girişimci tüccarlar tarafından kendilerine teslim edilen hammaddeleri evlerinde işlerler.

Ancak kolektif bilinçaltında surlar, şehirlere aidiyet duygusunu kırsal kesimden ve köylerden ayırt eden sınırı oluşturmaya devam eder. Kapitalizm öncesi olarak tanımlanmış olan yeni ortam ve yeni ilişkiler sistemi şehirden kaynaklanır. Bu tanımlama özellikle ekonomik gelişmelerin en yoğun şekilde hissedildiği ülkeler ve sektörler açısından geçerlidir. Bu yeni ilişkiler sisteminin en önemli özelliklerinden biri, finansal faaliyetlerin, ticari faaliyetlere göre öncelik kazanmasıdır: Bu açıdan bazı Avrupa şehirleri, XIV. yüzyıldan sonraki iki yüzyılda da sürdürecekleri finansal merkez ve uluslararası panayır merkezi rolünü üstlenmeye başlarlar. Finansal faaliyetler sadece ticaretin ruhunu oluşturmakla kalmayıp, aynı zamanda ortaya çıkmakta olan yeni ülkelerle ve resmi finans sistemleriyle yeni bağlantılar için bir araç

Kapitalizm öncesi

teşkil ederler. Dünyanın dört bir tarafında şubeleri ve aracıları olan bankalar ve büyük şirketler, çok uzak bir geleceğin çokuluslu ve çoksektörlü gruplarının tarih öncesi dönemini oluştururlar. Başlıca unsurlarından biri –maddi bir değer ve zaman ölçüsü olarak– para olan ("Vakit nakittir") Avrupa'nın yeni ruhu şehirlerden kaynaklanır. "Bazen dinsel ve litürjik etkinlikler, bazen güneşin ve ayın ritimleriyle ve tarımsal faaliyetlerle ölçülen zamanın yerini, ne meridyenler gibi gündüz ışığına ne de kum saatlerinin veya başka ilkel cihazların sınırlı imkânlarına bağımlı bulunan mekanik aygıtlar olan saatlerin hareketi yoluyla ölçülen nötr bir zaman alır. Böylece ticari zaman kendini kabul ettirir" (Giuseppe Galasso, *Storia d'Europa*, 1996).

Kriz ve Değişim

XIV. yüzyıldaki kriz süreci Avrupa'nın sadece kırsal kesimleriyle köylerini değil, şehirlerini de etkiler. Üretimdeki büyümenin yavaşlaması, demografik azalma, kıtlık dönemlerinin yaşanması, ölüm oranının yükselmesi, iklim şartlarının kötüleşmesi, 1348 yılındaki kara veba başta olmak üzere, salgın hastalıkların yayılması, 1348-1349 yıllarındaki depremler ve çok yüksek bir maliyeti olan savaşlar, hem kırsal kesimlerin hem de şehirlerdeki yaşamı etkileyerek gerilimler, ihtilaflar ve ayaklanmalara neden olur. Köylülerin yaşam şartları kötüleşirken, kentsel endüstriyel faaliyetlerde, demografik küçülmeye ve talepteki azalmaya bağlı olarak gerçek anlamda bir aşırı üretim krizi yaşanır. Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde kentsel ayaklanmalar yer alır. Özellikle Orta-Kuzey İtalya'da, tekstil endüstrisine dayalı olan üretim sektörü ağır bir darbe alır. Perugia ve Siena'da ayaklanmalar yaşanır, ama XIV. yüzyıldaki kentsel isyanların en ünlüsü 1378'de Floransa'da yaşanan, tekstil şirketlerinin ücretli işçileri olan *ciompi* isyanıdır. İsyancılar ücretlerine zam istemekle yetinmeyip, hayat şartlarında ve şehrin güç ilişkilerinde değişiklik yapılmasını talep ederler. Buna bağlı olarak Yün Loncasının üzerlerinde uyguladığı yargı yetkisinin lağvedilmesini, tekstil işçileri loncasının oluşturulmasını ve şehrin yönetimine katılımını isterler. Bu talebe cevaben tekstil işçileri loncası kurulur, ama daha sonra kapatılır. *Ciompi* isyanının bastırılmasıyla, başka İtalyan şehirleri gibi, Floransa'da da siyasal girişim alanlarında sınırlamaya gidilir ve Medici hanedanına kadar sürecek olan, oligarşik türden bir rejim oluşturulur.

***Ciompi*'lerin isyanı**

XIV. yüzyıldaki kriz sadece ekonomik bir gerileme dönemi değildir, aynı zamanda üretimin de yeniliklere uyarlanma sürecini harekete geçirir. XIV ila XV. yüzyıllar arasında ipek, Metalurji ve inşaat sektörlerinde bü-

yüme yaşanır. Güney İtalya gibi, Avrupa'nın bazı bölgelerinde yerleşim merkezlerinin hiyerarşisinin alt üst olmasına neden olan demografik kriz, başka bölgelerde nüfusun yeniden dağılımına neden olur.

Demografik kriz

Bkz. *Şehir Devletlerinden Derebeyliklere, s. 69; Venedik ve Diğer Deniz Cumhuriyetleri, s. 136; Kırsal Kesim, s. 183; Ticaret, s. 195; Pazarlar, Panayırlar ve Ulaşım Yolları, s. 201; Aristokrasi ve Burjuvazi, s. 223; Dinsel Cemiyetler, s. 227; Siyasal Kurumlar, s. 235; Gündelik Hayat, s. 303; Papaların Şehirleri: Roma ve Avignon, s. 960*

Denizciliğin Gelişimi, Atlantik Okyanusunda Girişimler ve Coğrafi Keşifler

Ivana Ait

"Ticaret devrimi"nin Doğu ile Batı arasında yarattığı ve bağlantıları büyük ölçüde deniz yoluyla gerçekleşen tek, devasa pazarın doğal merkezi ve aracı İtalya yarımadasıdır. Bölgeler arası ticari ulaşımdaki artış, pazarlardaki aşırı gelişme ve ürün talebindeki farklılaşma, artık sadece yerel tüketim yerine ürünlerinin çok uzak yerlerde bile pazarlanmasını hedefleyen sayısız üretici sınıfının ortaya çıkmasına neden olur. Giderek gelişmekte olan zihniyete ve ekonomik sisteme risk ve kâr kavramları da dahil olur.

Teknik Yenilikler

Ticari ulaşımın gelişimi sonucunda tüccar sayısında ve rekabette artış olur. Bu süreç, takasların daha hızlı bir şekilde yer almasını ve daha avantajlı koşulların elde edilmesini sağlamak –örneğin mümkün olduğu yerlerde çeşitli türden mali muafiyetlerden, ekonomik ve hukuki ayrıcalıklardan yararlanmak– için daha iyi çözümlere götürecek yeni bir zihniyetin

gelişmesine izin verir. Ticari teknikler açısından da bir dizi icat –çift girişler, kambiyo senedi ve deniz ulaşımı sigortalarının ilk şekilleri– deniz ticaretinin gereksinimlerine ve risklerin paylaşılması şeklindeki önceliğe cevap vermeye daha uygun bir toplumsal düzenlemenin oluşmasına izin verir. XIII. yüzyılın tamamıyla XIV. yüzyılın başlarında en çok kullanılan sözleşme şekli *commenda* veya Venedik'teki adıyla *colleganza*dır.

Ticari araçlar

Denizcilik ve özellikle okyanus denizciliği alanında da, tekniklerinin iyileştirilmesine bağlı olarak önemli gelişmeler yaşanır: Pusula, deniz rehberleri ve pupaya sabitlenmiş aksiyel dümen gibi yeni cihazlar kullanılmaya başlanır.

XI. yüzyıl sonlarından beri bilinen mıknatıslı iğnenin pusulaya –iğnenin dörde bölünmüş bir rüzgâr gülüyle bir arada yer aldığı bir kutu –dönüşmesi XIII. yüzyılın sonunu bulur.

Pusulanın icadının doğrudan ve pratik sonucu olarak Akdeniz'de kış aylarında gerçekleştirilen deniz yolculuklarında bir artış yaşanır ve İngiltere ile Hollanda hedefli yolculuklar daha güvenli hale gelir. Denizcilere yardımı olan cihazlar arasında kıyıların, limanların ve sığınılacak yerlerin ayrıntılı tasvirini içeren deniz rehberleriyle, zikzak şeklindeki güzergâhlarda çizilen doğru hattın hesaplanmasına yarayan rota çizelgeleri vardır. Bu dönemin en önemli sorunu, mesafelerin ve yönlerin hesaplanmasıdır: 1275'te geliştirilen ve *Pisana* adı verilen ilk haritalar, yeni denizcilik teknikleri için elzem olan bilgileri sağlamayı amaçlar.

Denizcilikle ilgili cihazlar

Dümenin geminin orta ekseninde yer alması, önce Kuzey Denizine yayılır, sonra da Baltık Denizinde geliştirilir; XIII. yüzyıl sonlarına doğru İspanya'nın Cantabria bölgesinde kullanılır, Akdeniz'de yolculuk yapan gemilere ulaşması ise XIV. yüzyılı bulur. Ama bu icadın önemi konusunda farklı bir görüşe sahip olan tarihçi Frederic Lane, bu yeni dümen türünün, daha önceleri kullanılan, iki kanattan oluşan ve son derece gelişmiş olan pilotaj sistemine göre üstünlüğü konusunda şüphe duyar (Frederic Lane, *Venice and History* [*Venedik ve Tarih*], 1978).

Kuzey Denizinde kullanılan teknelere özgü dörtgen yelkenin Akdeniz'de de benimsenmesi, işgücü açısından kayda değer bir tasarruf yapılmasına izin verir. Üçgen biçimli olan ve zahmetli, tehlikeli işlemler gerektiren Latin yelkeninin tersine, dörtgen yelken büyük bir kolaylıkla rüzgâra çevrilebilir.

Denizcilik alanında uygulanmaya başlanan bu yeniliklere ve daha işlevsel cihazların yayılmasının getirdiği kolaylıklara iki direkli tekneler, kadırga ve kalyon gibi yeni tekne türlerinin kullanımı da eklenir.

Gemiler ve Konvoylar

Akdeniz'de başlıca iki tür tekne kullanılır: Kadırga ve yelkenli.

Uzun, ince ve alçak bir tekne olan kadırga, daha çok insan gücü sayesinde ilerler, ama yelkenleri de vardır. Biçimi, hızla yol almasına izin verir, ama gövdesinin darlığından dolayı teknenin yük kapasitesi sınırlıdır. Buna rağmen, savunması kolay olduğundan, ticari yolculuklarda sıklıkla kullanılır. Kadırgalarda ortada dar bir koridor, iki yanında sıralar yer alır. XIII. yüzyılda her sırada iki kürekçi yer alırken, yüzyıl sonunda daha büyük kadırgaların kullanılmaya başlamasıyla, her sıraya üç kürekçi yerleştirilir.

Kadırgalar ve yelkenliler

Deniz seviyesine göre yüksek, yuvarlak gemiler olan yelkenliler, karavelalar ve kalyonlar ise sadece rüzgâr gücüyle yol alır. XIII. yüzyıl başında ortaya çıkan ve kadırgalara göre daha büyük olan bu gemilerde iki veya üç güverte, pupa ve pruvada birer köprü ve bir savaşma platformu vardır. Portekizli *nausa* benzeyen ama daha geniş olan kalyonların yük kapasitesi daha yüksek, ama hızları daha düşüktür (Carlo M. Cipolla, *Guns, Sails and Empires* [*Silahlar, Yelkenler ve İmparatorluklar*], 1966).

Kuzey kökenli olan ve XIV. yüzyılın ilk yarısında Akdeniz'de ortaya çıkan iki direkli tekneler de büyük boyutlarda, deniz seviyesinden yüksekte duran, yuvarlak bir gemidir ve dörtgen yelkenlere sahiptir.

Hem Venedik'in hem de Ceneviz'in konvoy sistemi bu dönemde sistematik bir şekilde düzenlenir. Bu sisteme göre, mal taşıyan kadırga konvoyları güvenlik nedeniyle silahlandırılır veya bu konvoylara silahlı gemiler eşlik eder. Belli tarihlerde çıkılan ve uğranılacak limanların da önceden kararlaştırıldığı bu yolculukların başlıca hedefleri Konstantinopolis, Kıbrıs, Suriye, Mısır, İngiltere ve Flandre'dir. Olağanüstü konjonktürler dışında, konvoylar genelde yılda iki defa düzenlenir: Venedik'ten şubat ayında yola çıkan konvoy yaz başında dönüş yapar; temmuz ile ağustos arasında yola çıkan ikinci konvoy ise Noel bayramından önce döner. Tarihler bölgeden bölgeye ve gemi türüne göre farklılık gösterir. Gino Luzzatto tarafından yapılan hesaplamalara göre, bu hatlarda XIII. yüzyılda 3000 ila 5000 ton mal taşınır, XIV. yüzyılda ise, gemilerin kapasitesinin artmasıyla 7000'den 10 bin tona kadar taşınır. Düzenli konvoyların yanı sıra, "devletin düzenli ve disiplinli gemicilik hatlarına dahil olmayan çok çeşitli denizcilik faaliyetleri" de göz önüne alınırsa, bu sayıların daha da yüksek olduğu tahmin edilmektedir (Gino Luzzato, *Storia economica di Venezia dall'XI al XVI secolo* [XI ile XVI. Yüzyıl Arasında Venedik'in Ekonomik Tarihi], 1961).

Silahlı gemilerin eşlik ettiği kadırga konvoyları

Dolayısıyla daha çok insan gücü sayesinde yol alan ve Akdeniz'de veya kıyılar boyunca yolculuk yapmaya uygun olan kürekli kadırgaların yerini

birkaç direk, dörtgen veya üçgen yelken sahibi, arkada, ortada yer alan dümenleri sayesinde rüzgâr yönünde yol alabilen kalyonlar alır. Daha büyük ve güçlü hale gelen gemiler daha fazla sayıda insan ve daha fazla miktarda mal taşımaya başlar. Bu gemiler kısa süre sonra kolonilerin fethinde başvurulan en önemli savaş aracı haline gelecektir.

Yeni Dünyalara Doğru

Kolonizasyon tarihinde ilk dönem, hakkında en az bilgi sahibi olduğumuz dönemdir. Kanarya Adaları, Tolomeo'nun *Fortunate* adaları 1351 tarihli *Portolano mediceo*'dan itibaren harita ve deniz rehberlerinde yer almaya başlar. *Fortunate* adalarının bir kısmının keşfine ve fethine 1380'de, yani kralın Sevilla'da ikamet ettiği dönemde başlandığı sanılmaktadır; kısa süre içinde Kanarya olarak adlandırılan adaları "fethetmek ve kâr elde etmek amacıyla ticari faaliyetler yürütmek için Basklar ve Endülüslüler gemilerini silahlandırırlar" (Diego Ortiz de Zuniga, aktaran: Enrique Otte, Los Sopranis y los Lugo, "II Coloquio de Historia Canario-Americana – 1977" [Kanarya-Amerika Tarihi Üzerine Tartışma]). Jacques Heers bu ilk keşifleri veya "yeniden keşifleri" özellikle XIII. yüzyılda Doğuya ve Kuzey Afrika'ya ihracat akımlarını da besleyen kaliteli tekstil ürünlerine olan talebi karşılamak için boya ürünlerine olan talepteki kayda değer artışa, dolayısıyla Hindistan'dan kaynaklanan boya maddelerine olan ihtiyaca atfeder (Jacques Heers, "Oriente e Occidente tra Medioevo ed Età Moderna" [Ortaçağ ile Modern Çağ Arasında Doğu ile Batı], *Les produits tinctoriaux et l'exploitation des îles atlantiques au Xve siècle* [XV. Yüzyılda Boya Ürünleri ve Atlantik Adalarının Sömürüsü] içinde 1997).

Kanarya Adalarının rolü

Yeni toprakların keşfi ve fethinin başlangıcı, üzerinde henüz yeterince araştırma yürütülmemiş aşamalar ve şekillerde gerçekleşmiştir. Şan ve şöhret elde etme ve macera yaşama arzusu, ama daha büyük olasılıkla yeni ticari rotalar bulma isteği, denizcileri henüz tanınmayan ve korkulan Atlantik Okyanusunda yol almaya iter. Mayıs 1291'de Ugolino ve Guido Vivaldi (XIII. yüzyıl) Herkül'ün Sütunları'nı geçip okyanus yoluyla Hindistan'a ulaşmak (*ad partes Indiae per mare Oceanum*) amacıyla iki kadırgayla yola çıkarlar. Venedik'in Kızıldeniz yoluna başvurarak baharat ticaretini geliştirdiği sırada, iki Cenevizli kardeş Cebelitarık'tan geçerek Hindistan'a ulaşmanın alternatif yollarını ararlar. Hedef ister Hindistan'a, ister altının kaynağı olan Güney Afrika kıyılarına ulaşmak olsun, bu seferin amacının ticari olduğu kesindir. O dönemde henüz bilinmeyen Kanarya Adalarının karşısındaki kıyılar boyunca yol almayı amaçlayan bu sefer

hakkında herhangi bir bilgi sahibi değiliz. Bundan birkaç yıl sonra, 1312'de yine Cenevizli olan Lanzerotto Malocello'nun (XIII-XIV. yüzyıllar) keşfettiği Kanarya Adalarından biri, bundan sonra onun adıyla bilinecektir. Madeira ve Azor adalarının 1330 ve 1351'deki keşiflerini borçlu olduğumuz seyyahlar ise anonim kalacaktır.

Herkül'ün Sütunları'nın ötesinde

Bunların buzdağının sadece görünen yüzü olduğu anlaşılmaktadır, çünkü yıllar öncesinde Cenevizli kadırgaların Cebelitarık Boğazını geçip kuzeye, Flandre ve İngiltere'ye doğru yol aldığına veya Fas kıyıları boyunca kısa seferler gerçekleştirdiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Bu fetihler, takasları kolaylaştırmak ve kârlarını arttırmak için yeni araçlar ve yeni yollar arayan İtalyan tüccarların girişim ruhu ve kabiliyetleri sayesinde gerçekleşir.

Bkz. *Ticaret, s. 195; Büyük Seyyahlar ve Doğunun Keşfi, s. 214*

Büyük Seyyahlar ve Doğunun Keşfi

Sung Gyun Cho

Genelde Uzakdoğu'dan söz edildiği zaman, Avrupa'dan çok uzak, Avrupa'da gelişmiş olan kültürle aralarında hiçbir temas olmayan, apayrı bir dünya akla gelir. Ama Asya ülkelerinin tarihlerini incelersek, özellikle XIII. yüzyılda, Cengiz Han'ın evrensel imparatorluğu kurulduğunda, Batı ile Doğu, Avrupa ile Asya arasında birçok bağlantının söz konusu olduğuna dair kaynaklar bulabiliriz. Doğunun zenginlikleri, tüccarları "İpek Yolu" olarak bilinen yolu izleyerek "Katay"a kadar uzanmaya iter.

İlk Misyonerler

Doğu yolculuklarına ilk çıkanlar tüccarlar değil, Moğolların yürüttüğü dinsel hoşgörü politikasından cesaret alarak, Hıristiyanlığı yaymak amacıyla kıta yoluyla Moğolistan'a ulaşan misyonerlerdir. Bu din adamları-

nın en önemlilerinden biri olup, inancından aldığı cesaretle neredeyse hiç tanınmayan bir kıtada binlerce kilometrelik yolculuklar yapan Fransisken keşiş Giovanni da Pian del Carpine (y. 1190-1252) 1245 yılının yazında Lyon'dan yola çıkar ve bir sonraki yılın yazında, o dönemde Ulan Bator'da ikamet eden Moğolistan'ın Büyük Hanının yanına ulaşır. Hıristiyanlığı yayma amacı başarısızlığa uğrar, ama Asya'nın merkezine yaptığı bu yolculuk onun için hayatı boyunca hatırlayacağı canlı ve zengin bir deneyim olur; bu yolculuğu anlattığı *Historia Mongolarum* [Moğolların Tarihi], çeşitli yanlışlıklara ve yer yer masalsı tonuna rağmen, Batının bu bilinmeyen topraklar hakkındaki ilk bilgi kaynağı sayılır.

Bir başka misyoner-kâşif ve yine Fransisken bir keşiş olan Willem van Ruysbroeck da (XIII. yüzyıl) Hıristiyanlığı yaymak amacıyla Moğolistan'a gider, ama o da başarısızlığa uğrar; Ruysbroeck'in *Itinerarium*'da [Güzergâh] anlattığı yolculuk, Moğolların tarihi açısından önemli bir kaynak olan Keşiş Giovanni'nin anlatımından çok daha doğru bilgiler içerir ve daha gerçekçidir. Diğer Fransiskan misyoner-kâşifler arasında, Cizvitlerden yüzyıllar önce Çin'de Hıristiyanlığı yaymaya başlayarak, Pekin'in ilk başpiskoposu olan Giovanni da Montercorvino (1246-1328) ile Hindistan kıyıları boyunca yolculuk yaparak Cava, Borneo ve Tibet'e ilk ulaşan Batılı olan, Dalai Lamaların eski ikametgâhı olan Lhasa'yı da ziyaret eden Odorico da Pordenone (y. 1265-1331) vardır.

Hıristiyanlığın Çin'de yayılması

Tüccarlara Açık Yeni Bir Çin

Bu arada sayısız Avrupalı tüccar da *pax mongola*'dan [Moğol barışı] yararlanarak servet peşinde Çin'e doğru hareket ederler ve son derece yoğun ve kârlı ticari ilişkiler kurarlar, ama genelde yolculuklarıyla ilgili yazılı kaynaklar bırakmadıklarından, onlar hakkındaki bilgileri ancak Çinli tarihçilerin araştırmalarında bulabiliriz. Peki ama *pax mongola* nedir? Doğu Asya'da zaman içinde elde edilen denge, Moğolların ortaya çıkışıyla bozulur; Cengiz Han (1167-1227) 1206'da bütün Moğol kavimlerinin lideri seçilir ve böylece elde ettiği askeri güçle, XIII. yüzyılda hem Chin hem de Sung hanedanını yok eder. Moğolların ilk olarak saldırdığı Chin Krallığı herhangi bir direniş gösteremez; 1215'te başkent Pekin düşer; Moğolların hemen ardından Hsi-Hsia Krallığını fetheder, ama bu sefer Cengiz Han'ın ölümüyle sonuçlanır. Yerine geçen oğlu Ögeday (1186-1241) Doğu Asya'da fethedilmiş olan ve anarşinin hüküm sürdüğü topraklara düzen getirmeye çalışır; Moğol valileri mülk ve kölelere keyfi bir şekilde el koyarlar, tarıma ayrılan toprakları otlaklara

Moğol İmparatorluğu

çevirirler ve halkı kendi başına bırakırlar. Ögeday, Chin hanedanının eski bir yöneticisinden destek alarak, kısmen de olsa bu kargaşaya ve keyfi istismara çözüm bulur ve bu bölgeler üzerinde daha büyük kontrol sahibi olur.

1260'da Moğolların Büyük Hanı olan, Cengiz'in torunu Kubilay (1215-1294) 1268-1279 arasında, dört tarafı zaten Moğollar tarafından çevrilmiş olan Sung Krallığını fetheder, Çin ilhak edilir ve Çin devletine büyük yararları dokunmuş olan Sung hanedanı nihai olarak yok edilir. Kubilay'ın kurduğu Yuan hanedanı 1280-1368 arasında Çin'e hâkim olur. Kubilay iktidarını güçlendirmek için Chin danışmanlarını görevlendirir ve Çin devlet modelini örnek alır: Başkenti taşıdığı Pekin'i (Hanbalık, yani "hanın şehri") yeniden yapılandırarak modernleştirir ve imparatorluğun idari merkezi haline getirir. İdari ve hükümet işleri ağırlıklı olarak Çinli olmayan yöneticilere emanet edilir; kamu makamlarına erişmek için devlet sınavları sistemi lağvedilir, böylece Sung döneminin başlıca özelliklerinden bazıları ortadan kaldırılmış olur.

Nüfus, farklı haklara sahip olan dört sınıfa ayrılır: 60 milyonluk nüfusun içinde birkaç yüz bin kişiden oluşan Moğollar, ağırlıklı olarak haraç ödemekten muaf olan toprak sahipleri veya resmi görevlilerdir; Orta ve Batı Asya kökenli olanlardan (Türkler, İranlılar ve Suriyeliler) oluşan ve genelde yöneticilik veya ticaret alanlarında faal olan "özel sınıf; küçük burjuvaziye sahip olan Kuzey Çin kökenli olan (Çinliler, Kitanlar, Curjitler ve Koreliler) "Çinliler"; önem açısından en alt sınıf olan "Güneyli Barbarlar," yani her tür idari makamdan ve ticari faaliyetlerden dışlanan eski Sung Krallığının halkı.

Dört sosyal sınıf

Görüldüğü üzere, Moğolların dayattığı yeni toplumsal düzende, Sung döneminde temel öneme sahip olan yönetici-edebiyatçı sınıfı siyasal gücünden yoksun bırakılır, ama sahip olduğu toprakların bazılarını ve ekonomik gücünü muhafaza etmeyi başarır. Hem kıtalar arası hem de kıyılar boyunca yürüttükleri ticareti geliştiren ve büyük servet sahibi olan tüccarların itibarı ise daha da artar.

Marco Polo

Kubilay Han döneminde Çin'de yürütülen ticari faaliyetlerden söz etmişken, Venedikli tüccar Marco Polo'nun (1254-1324) 1275'te Pekin'e ulaştığını da belirtmek gerekir; Marco Polo'nun yolculuğu bu bağlamda son derece önemlidir. Daha önceden Hanbalık'a gitmiş olan babası ve amcası ile beraber 1271 yılında Venedik'ten yola çıkan Marco Polo, Anadolu platosu, Ermenistan dağları ve İran platosu yoluyla Basra Körfezinde Hürmüz'e

ulaşır ve deniz yoluyla Asya'ya gitmeye çalışır. Ancak deniz yolunun fazlasıyla tehlikeli olduğu anlaşılır ve Marco, Matteo ve Niccolò Polo kara yoluyla Asya'ya ulaşmaya karar verir. Kuzeye, Horasan'a doğru yol aldıktan sonra doğuya dönerek Çin Seddi'ni geçerler; Hoang-ho Vadisine girdikten sonra Kubilay Han'ın yazlık ikameti olan Shangtu'ya ulaşırlar. Polo ailesi 1275 yılından 1291 yılına kadar Çin'in o zamanki adıyla Katay'da kalır (Cizvitler bu adın, Moğolların askeri zaferlerinden ve step halkları üzerinde egemen hale gelmeden önce bölgeye hâkim olan Khitan halkının adından türediğine inanır).

Hanın hizmetinde

Marco Polo'nun hizmetine girdiği han, onun becerilerinin farkına varıp, onu özel habercisi olarak defalarca uzak bölgelere gönderir ve ona Asya kıtası hakkında çok çeşitli bilgiler edinme fırsatı sağlar. Örneğin Marco Polo Hanbalık'tan Birmanya'nın merkezine gönderilir; Çin peyzajından çok farklı olan tropikal ormanlarıyla bu bölgenin özel uygarlığı, büyük Venedikli seyyahın o kadar ilgisini çeker ki, başka yerlerle ve gelenekleriyle kıyaslamalar yapmasına neden olur.

Polo ailesi 20 yıl kadar Çin'de kaldıktan sonra memlekete dönmeye karar verir: Kısmen deniz yoluyla yapılan yolculukta Çin'in güney kıyıları, Çinhindi ve Malezya kıyıları boyunca yol alırlar, günümüzde Sri Lanka olan bölgeden ve Hint yarımadasının güney kısmından geçip Ormus'a ulaşırlar. Buradan itibaren Polo ailesi karadan Karadeniz kıyılarındaki Trabzon'a gittikten sonra, üç yıldan fazla süren bir yolculuğun sonunda deniz yoluyla 1295'te Venedik'e ulaşırlar.

1298'de Cenevizlilere tutsak düşen Marco Polo yolculuk anılarını Rustichello da Pisa'ya (XIII. yüzyıl) yazdırır ve böylece *Libro delle Meraviglie o Milione* [*Dünyanın Hikâye Edilişi 1-2: Harikalar Kitabı*] olarak bilinen eser ortaya çıkar. Bu kitabın hem Batının hem de Doğunun tarihi açısından çok önemli bir kaynak oluşturduğuna şüphe yoktur (Çin'de, Pekin yakınlarındaki bir köprünün günümüzde hâlâ Marco Polo adını taşıdığını hatırlamak yeterli olacaktır). Bu metinden ve Polo ailesinin maceralarından ilham alan misyonerler ve tüccarlar da Doğuya yolculuk yapmaya karar verirler.

Hıristiyanlığın Doğuda Yayılması

Moğol hâkimiyeti dini açıdan hoşgörü sahibidir: Budizm, Konfüçyusçuluk ve Taoizm farklı düzeylerde de olsa gelişmeye devam ederken, genelde yabancıların dinleri olan Nasturilik, Musevilik ve İslam giderek yayılır (bütün dinlerden din adamları her türlü haraç ödemekten muaftır). Hıristiyanlığın kendilerinden yüzyıllarca önce Çin'e ulaşmış olması karşısında şaşkınlık duyan Cizvitlerin bu konudaki mektupları çok ilginçtir. Bu

mektuplardan, XVI. yüzyılda Çin'e giden misyonerlerin XIII. yüzyıldaki misyonerlerin coğrafi bilgilerine sahip olmadıkları anlaşılır: Portekizli ve İspanyol tüccarlar gibi, misyonerler de eski Katay'ın tam olarak nerede olduğunu bilmezler ve ancak Matteo Ricci (1552-1610) gibi bazı misyonerlerin titiz incelemeleri sonucu, Marco Polo'nun Katay'ının Ming dönemindeki Çin olduğu anlaşılmıştır.

Cizvitlerin Çin'de Nasturiliğin yayılması konusunda yürüttüğü araştırmalar son derece ilginçtir, çünkü Çin'deki eski Hıristiyanların bu "tarikatın" ortadan kalktığı döneme kadar olan tarihinin anlaşılmasına izin verirler. Nitekim Cizvitler Çin'e ulaştığında, Nestorius'un (IV. yüzyılın ikinci yarısı-y. 451) tarikatından kişilere ait birçok kilise, anıt ve günlük keşfederler. II. Theodosius (401-450, 👑 > 408) zamanında, 431 yılındaki Efes Konsili sonucunda Roma İmparatorluğunda yasaklanan bu tarikatın Tang hanedanı (618-907) döneminde Doğuda yayıldığı sanılmaktadır. Bazı kaynaklara göre, Nasturiliğin daha da önce, V. yüzyılda, Seleukeia-Ktesifon patriği veya Asur Kilisesinin bir kolu yoluyla yayılmış olması mümkündür.

Cizvit misyonerleri

Çin'deki tanımıyla Aydınlığın Kilisesi (*Jingjiao*) tarikatının müritleri daha çok Musevi kökenlidir ve tüccarların kullandığı yolları izleyerek hızla yayılırlar. Yakubi kökenli Hıristiyan topluluklarının varlığına dair tanıklıklar da söz konusudur. Nasturiler Tang hanedanının tamamı boyunca büyük bir grup oluşturmaya devam eder. Eski başkent Chang'an'da Nestorius onuruna bir mezar taşı bulunuyor olması, bu dinin ne kadar yaygın olduğuna işaret eder. Moğol hâkimiyeti altında özellikle Orta-Doğu Asya'da Nasturi Kilisesinin çok güçlü olduğu görülür. Bu din daha önceleri Türk, Uygur ve Moğol kavimleri arasında da çok yaygındır. Yuan hanedanının başa çıkmasıyla bu Kilise yeniden gelişmeye başlayarak Tang hanedanı altındaki görkemli dönemine döner.

XVI ve XVII. yüzyıllarda Hıristiyan misyonerler Çin'e ulaştığında Nasturi Kilisesinden geriye hiçbir şey kalmamıştır: Yuan hanedanını izleyen Ming hanedanının benimsediği, neredeyse yabancı düşmanlığı düzeyine ulaşan politikadan dolayı yabancı Nasturiler 18 eyaletten kaçmak zorunda kalır. Cizvitlerin Roma'nın ilk Hıristiyan piskoposuyla ilgili edindiği bazı bilgiler, Moğol İmparatorluğunun çöküşünden sonra, ilk Ming imparatorlarının tecrit politikasının bu iki "dünya"yı birbirinden fiili olarak uzaklaştırdığını ve ancak yüzyıllar sonra yeniden bir araya geldiklerini varsayar.

Bkz. *Osmanlı İmparatorluğu, s. 178; Denizciliğin gelişimi, Atlantik Okyanusunda Girişimler ve Coğrafi Keşifler, s. 210; Ansiklopedik Eserler, Bilimsel Edebiyat ve Yolculuk Edebiyatı, s. 821*

Kredi ve Para

Valdo d'Arienzo

Batı Avrupa'daki "ticaret devrimi"nin doğumuyla, tüccar-bankerlerin oynadığı rol giderek önem kazanır. Panayırların ve kredi araçlarının sayısındaki artış, bu büyüme döneminin en belirgin özelliklerinden birini oluşturur; XI. Louis tarafından getirilen parasal reform ve başlangıçta İtalyan şehirleri tarafından olmak üzere, altın para basımına başvurulmaya başlanması, bu sürece destek vermek için benimsenen araçların bazılarıdır.

"Ticaret Devrimi"

Daha önceki dönemde parasal dolaşımın küçük ölçekli de olsa, gelişme sürecinden sonra, XIII ve XIV. yüzyıllar önceki ekonomik gelişimi kökten modifiye edecek ve –daha büyük ölçekli parasal dolaşım ile yeni kredi araçlarının yaygınlaşması sayesinde– kapitalizm öncesi sisteme geçişte büyük önem taşıyan sermayenin birikimine izin verecek bir "ticaret devrimi"nin başlangıcına ve yayılmasına sahne olur. Feodal sistemin Avrupa'nın büyük kısmına kök salmış olması, toplumsal ve siyasal istikrarı, demografik büyümeyi –en azından kara vebanın yaşandığı XIV. yüzyıl ortalarına kadar– tarım sektörünün toparlanmasını ve iş alanında daha büyük verimliliği garantiler. Pazarlardaki tarımsal ve tarımsal olmayan ürün fazlası, bankerlerin de giderek artan ve belirleyici rol oynayan faaliyetlerinin de yardımıyla, takas faaliyetlerini canlandırır. Bu hareketin merkezinde yer alan şehirler, yeni ekonomik ve ticari gereksinimlere cevap veren yeni kentsel kriterler temelinde büyür ve sayıları artar. Güzellik, akılcılık, etkinlik, işlevsel mekân ve toplanma yeri olarak meydan kavramları, şehir yöneticilerinin büyük çabalarla gerçekleştirdiği kentsel yenilenme kararlarına ve projelerine ilham verir. Pazarın ideal mekânı olan revaklı binalar veya meydanlar, ortak kimliklerden ve değerlerden oluşur ve ekonomik teşvik ile çıkarların önemli bir rol oynadığı toplumsal aidiyet duygusunun yeniden canlanmasına sahne olur. Hükümdarlarla şehir yönetimlerin zekice düşünülmüş imtiyaz ve mali muafiyet politikaları sonucunda panayırların ortaya çıkmasıyla hem yerel hem de uluslararası düzeyde ticari takaslar giderek gelişir. Özellikle Kıta Avrupa'sındaki nehirler başta olmak üzere, ulaşım

Şehirlerin merkezi önemi

yolları giderek daha güvenli, birbirinden çok uzak bölgeler arasındaki ticaret bile daha hızlı ve elverişli hale gelir. XII. yüzyıl ortalarından itibaren Orta-Kuzey Fransa'da, Champagne ve Brie bölgelerinde belli bir takvime göre düzenlenen ve Avrupa'nın tamamından, önceleri İngiltere'den ve Fransa'dan, sonradan özellikle İtalya yarımadasından ve takasların yer aldığı bölgelere en yakın olan Lombardiya'dan gelen tüccarların katıldığı bir dizi panayır gerçekleştirilmeye başlanır. Bar-sur-Aube, Lagny, Provins ve Troyes şehirleri (bu son şehirde yer alan panayır "soğuk panayır" olarak bilinir), Fransa'daki klasik ticari buluşmalar döngüsünü oluşturur ve her biri tahmini birer buçuk ay sürer.

Tüccarlar, bankerler ve sarraflar arasında, bu gelişim döneminde giderek yoğunlaşan ticari işler ve takasları destekleyecek para stokuna sahip olmak gibi güncel ortak çıkarlar temelinde giderek daha sıkı ilişkiler kurulur. Ayrıca tefecilik alanındaki dini tereddütlerin giderek yatışması ve depozito ile kredinin başlıca bankacılık faaliyetleri arasına dahil edilmesi, kredi faaliyetlerinin gelişmesine ve bu tarihi dönemin başlıca kahramanları haline gelen tüccar-banker sınıfının oluşumuna yardımcı olur. Bankerler tarafından garantilenen kredinin yayılması, bu gelişmeye destek olur: Ticari senetler, kredi sertifikaları ve müzakereye tâbi olan kambiyo senetleri bir yandan ödemelerin ertelenmesine, bir yandan da giderek büyüyen takas hacminin desteklenmesine izin verir. Nitekim ünlü Fransız panayırlarında ilk haftaların ticari müzakerelere, son haftaların da mali müzakerelere ayrılması tesadüf değildir. Sonraki yüzyıllarda Cenevre'deki ünlü panayırlar ve benzerleri, ticari buluşma niteliklerini kaybedip, neredeyse sadece uluslararası finansal buluşmaların mekânı haline gelir.

Tüccarlarla bankerler arasındaki ilişkiler

Daha önceki yüzyılların belirsizliklerinin ve kısıtlamalarının yerini para, başarı ve sosyal itibarla ölçülebilen büyüme iradesi ve güven ortamı alır. Dolayısıyla burjuvazi en azından şehirlerde başoyuncu haline gelmeye ve sonraki yüzyıllarda giderek güçlenecek olan değerlerle ideal-ler dayatmaya başlar.

Şehirlerin gelişimi aynı zamanda kırsal bölgelerle bir takas döngüsünün oluşumuna izin verir. Kırsal bölgelere kent merkezlerine gıda sağlama işlevi atfedilirken, şehirler ise –zanaatkârlığın ve proto-endüstrinin yayılmasından dolayı– kırsal kesime giysi, iş aletleri ve diğer gereksinimlerini sağlama görevi verilir, böylece kırsal kesim de, yavaş da olsa, geri kalmış kendin üret-kendin tüket biçimlerinden kurtularak, bir tür kapalı pazarın oluşumuna yol açar.

Para

Para konusuna gelince, Batı Avrupa'da neredeyse sadece gümüş paraların dolaşımda olduğunu, zaman geçtikçe gümüş miktarı açısından giderek değer kaybettiklerini ve hızla büyümekte olan nüfusun ve –görece düşük olmasına rağmen talep artışını teşvik eden– giderek artan ücret düzeyine bağlı olarak artan talebe cevap veremediklerini belirtmek gerekir. Bu süreci paranın devalüasyonu olarak tanımlayabilsek de, ekonominin yeni gereksinimleri tam ters yönde gelişir. Bunun en önemli nedeni, takas hacmindeki artışın ve ticari ağların gelişiminin, Avrupa'nın büyük tüccarlarının ve bankerlerinin gereksinimlerini karşılayabilecek yüklü para gereksinimi doğurmasıdır. Ticari şehirlerin en önemlilerinden Venedik'in, ekonomi alanındaki akımları ve değişimleri benimsemeye daima hazır yetkilileri, XIII. yüzyıl başlarında 2,18 gram ağırlığında ve o andan itibaren *piccolo* [küçük] adı verilen eski paraya göre değeri 12,33 birim daha yüksek bir gümüş para olan *matapanı* basar; Venedik'ten sonra Ceneviz ve Floransa gibi diğer büyük İtalyan şehirleri de benzer bir kriter benimser. Alp Dağlarının kuzeyinde ise IX. Louis (1214-1270, ⚜ > 1226) Tours da, adını bu şehirden alan, 4,22 gram ağırlığında bir gümüş para olan *gros tournais*yi bastırır; bu parayı İspanya, Almanya, İngiltere ve Hollanda'da basılan eşdeğer paralar izler. Ancak Fransız *tournais*, Avrupa'nın tamamından gelen tüccarların buluştuğu ve faal olduğu başlıca merkezlerin Champagne ve Brie'deki panayırlar olmasından dolayı "uluslararası para" kabul edilir.

Gümüş paralar

Giderek değeri daha yüksek para basma ihtiyacı, XIII. yüzyıl ortalarına doğru yeniden altın para basma kararı üzerinde belirleyici olur. Bu alanda da ilk adımı atanlar İtalyan şehirleri olur. Ceneviz 1252'de 3,53 gram ağırlığındaki *genovino*yu bastıktan hemen sonra, Floransa 3,54 gramı biraz geçen *fiorino*yu bastırır; Venedik'in *zecchino* adını verdiği, 3,56 gramlık altın *ducato*yı bastırması 1284'ü bulur. Hepsi 24 karatlık olan ve ağırlıkları benzer olan bu paraların kıtanın her yerindeki değeri de neredeyse aynı olup hepsi gerçek anlamda "uluslararası para" haline gelir, çünkü Fransız *tournais*ye ve hem eski hem de yeni gümüş paralara göre değerleri çok daha yüksektir. Ancak bu paralar da, giderek değer kaybetmelerine ve fiilen devalüasyona uğramalarına rağmen, uzun bir süre boyunca basılmaya devam edilir: Krallar ve idari yetkililer, ekonomiye, uluslararası ticari takas süreçlerine ve Avrupa saraylarının dahil olduğu finansal işlemlere güçlü destek sağlayan altın paralara zarar vermektense, bu paraların değerini azaltmayı tercih ederler.

Altın paralar

XIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIV. yüzyılın başları arasında paranın hükümdarların elinde "siyasal" bir amaç haline geldiğini de belirtmek ge-

rekir. İngiltere, Napoli Krallığı ve özellikle Fransa'da bir dizi düzenleme ve yasa yoluyla para basma ayrıcalığı sadece tahta tanınmaya, dolayısıyla gerçek anlamda bir tekel oluşturulmaya çalışılır. Tek tek paraların ağırlık ve ölçü standartlarını sağlamak amacıyla para dolaşımını düzenleme ihtiyacı, "kraliyet parası"na kraliyet toprakları ve sınırları içerisinde münhasırlık tanıma çabasının habercisidir. Aslında bu politika daha geniş kapsamlı ihtiyaçları karşılar ve para, doğmakta olan modern devletin oluşumunda gerçek anlamda yararlı ve işlevsel bir araç haline gelir. Ancak bu dönem başka açılardan Avrupa'nın para pazarının ortaçağa özgü sınırları aşan uluslararası bir düzeye ulaştığını da gösterir; ticari takas bölgesinin genişlemesi, dolaşımdaki paranın artması ve sarrafların giderek önem kazanması, paranın herhangi bir hanedan tarafından kontrol altına alınması veya yönlendirilmesi güçleştirir, uluslarüstü bir meta haline gelmesini sağlar.

Bkz. *İmalat Alanı, s. 187; Madencilik ve Metalurji, s. 191; Ticaret, s. 195; Pazarlar, Panayırlar ve Ulaşım Yolları, s. 201*

Toplum

Aristokrasi ve Burjuvazi

Catia Di Girolamo

Askeri eğilim ile toprak mülkiyetinin merkezi önemi, geç ortaçağda da aristokrasinin başlıca özellikleri olmaya devam eder; ancak bu dönemde aristokrasi hukuki bir statü de elde eder. Siyasal iktidarı aristokrasiyle paylaşmaya çalışan kentsel burjuvazinin üst katmanıyla geçirgenlik oldukça yüksek düzeyde kalır.

Seçkin Sınıfların Kalıcı ve Kalıcı Olmayan Özellikleri

XIII ve XIV. yüzyıldaki uzun tanımlanma sürecinde asiller, erken ortaçağa özgü bazı özelliklerini muhafaza ederler: Bunların birincisi, kısmen geç Roma dönemine de özgü olan, toprağı mülkiyetin merkezi, toprağa bağlı gelirleri de geçim kaynaklarının temeli olarak görme eğilimidir; doğrudan erken ortaçağ ve Germen kaynaklı olan ikincisi ise, ortaçağ sonrasında da aristokrasinin bir özelliği olmaya devam eden askeri eğilimdir.

Öte yandan ideolojik meşruiyet, daha XI ve XII. yüzyıldan itibaren asillerin profi.li üzerinde etkili olan dinamik bir unsurdur; bu açıdan önce *miles christianus*un [Hıristiyan askeri] şövalyevâri *ethos*una* ve daha sonraları sanatsal ve kültürel boyuta duyulan ilgi giderek daha önemli bir rol oynar, çünkü bu ilgi, erken ortaçağda, uzun bir süre boyunca katı,

* Eski Yunancada olma ve davranma biçimi, ahlaki karakter, etik anlamlarına gelir –ed.n.

pragmatik, saldırgan ve savunmacı olmaya devam eden yönetici sınıfların dünyasında neredeyse hiç yoktu.

Aristokrasinin toprakla olan ilişkilerinde de her açıdan devamlılık söz konusu değildir: Erken ortaçağa özgü mülkiyet ilişkisi ve vassal-derebeyi sisteminden, ortaçağın merkez kısmına özgü toprak veya kale derebeyliklerinin oluşumuna ve XII. yüzyıl sonlarından itibaren aristokrasinin kraliyet tarafından meşru, feodal bir hiyerarşiye dahil edilmesine kadar, ortaçağda nüfuzlu kesimin toprağa giderek daha güçlü bir şekilde kök saldığı, toprakların üzerindeki yönetim hakkını güçlü bir şekilde icra ettiği ve gerçek anlamda bir hanedan bilincini toprağa dayandırdığı bellidir.

İmtiyazların Kanunlaştırılması

Bu sürecin sonunu, gerçek anlamda bir asil sınıfın doğuşu belirler. XII. yüzyıl sonlarında resmi iktidarın yeniden düzenlenmesi (feodal monarşiler ve bölgesel devletler şeklinde) ve toprak derebeyliklerini buyruk altına alma süreci ağır bir şekilde başlar. Toprak derebeylikleri XIII. yüzyıldan itibaren, zirvesinde hükümdarların bulunduğu hiyerarşik yapılar içerisinde yer almaya başlarlar; her krallıktaki nüfuzlu kesim kendi mülkiyetleri üzerinde kontrol sahibidir, ama hükümdarlar bu kontrolün kendi eşsiz otoritelerinden kaynaklandığına dair ilkeyi benimsetmeyi başarırlar.

Resmi iktidarın yeniden düzenlenmesi

Aristokrasinin süregelmekte olan bu süreçten elde ettiği tek şey siyasal bağlılık değildir; *princeps* [hükümdar] fiili yetki kullanımını ve önceki dönemde oluşturulmuş olan ve aristokrasinin üstlenmeye devam ettiği son derece önemli siyasal rolü sergileyen toprak ve toplum yapısını, kendi çıkarlarına uygun şekilde kullanarak elde eder.

Bu aşamada gerçek anlamda bir asil sınıfından söz edilmeye başlanır: Roma'nın yeniden keşfedilmiş hukuki mirasına dayanan devlet iktidarı, yerel iktidar ilişkilerini kontrol altına alır, imtiyazları kanunlaştırır, miras yoluyla aktarılmalarını sağlar ve sınırlı sayıda ailenin üstünlüğünü meşru kılarak II. Friedrich (1194-1250, 👑 > 1220) tarafından 1231'de yayınlanan Melfi Anayasasında belirtildiği üzere, özellikle askeri işlevlerini vurgular: *"ad militarem honorem nullus accedat qui non sit de generi militum"* [doğuştan asker sınıfına üye olmayanlar orduda ata binme şerefine sahip olmasın].

Bu andan itibaren *ordo militaris* [askeri tarikat] hukuki açıdan sınırlandırılır ve yeni şövalyeleri silahlandırma yetkisi sadece krallara tanınır. Ancak tam da silah kullanma yetkisi aristokrasiye özgü hale gelirken ve şövalyelerin değerleri ve kuralları bu zihniyete nüfuz ederken, bu imtiya-

zın miras yoluyla aktarılması, hanedan bilincinin şekillenmesine ve soy unsurunun silah kullanma hakkı üzerindeki üstünlüğüne katkıda bulunur.

Bu durum, siyasal üstünlüğün hem askeri geleneğe ait kırsal aristokrasiden kaynaklanan, karışık kökenli iktidar gruplarının hem de ticari ve finansal faaliyetler sayesinde ekonomik üstünlük kazanmış ailelerin eline geçtiği İtalya'daki bölgesel devletlerde özellikle belirgindir. Her halükârda XIII. yüzyıl burada da bir dönüm noktası oluşturur: Kentsel oligarşiler hanedan temelinde başlıca yönetim makamlarına erişimi kısıtlamaya başlayınca, hukuki açıdan sınırlamalar getirilmeye ve bir kentsel aristokrasi oluşmaya başlar (Kutsal Kurallar, Bologna 1282; Hukuk Kuralları, Floransa 1293; Büyük Konsey Sınırlaması, Venedik 1297).

Kırsal aristokrasi

Toplumsal Hareketliliğin Sonu mu?

Bu kısıtlamalara rağmen, ortaçağda aristokrasi ekonomik kaynaklara ve sosyal itibara sahip yeni unsurlara bir dereceye kadar açık olmaya devam eder; ilk doğan geleneği yoluyla kendi kendini sınırlayan ve sürekli olarak savaş tehlikelerine maruz kalmaktan dolayı giderek küçülen bir sınıfın yeniden düzenlenip canlandırılması bunu gerektirir.

Toplum içerisinde yükselmenin yolları her şeyden önce servet sahibi olmaya ve kraliyet bürokrasisinin yüksek derecelerinde veya bölgesel devletlerin siyasal makamlarında bulunmaya dayanır; öte yandan aristokrasiden dışlanma (*dérogeance*) her şeyden önce yoksullaşmaya (gerçi yoksullaşan soyluları korumak için soylular arasında dayanışma biçimlerinin geliştiğine dair örnekler yok değildir) veya bağlı olunan otoritelerin kaybeden taraf haline gelmesine bağlı olarak gerçekleşir: Bu nedenlerden dolayı, ortaçağda aristokrasinin yeniden tanımlanma sürecinin önemli bir aşaması, XIV. yüzyıldaki krizin neden olduğu büyük ölçekli ekonomik ve siyasal değişimlere bağlıdır.

Burjuvazi, Burjuvaziler

Aristokrasinin tanımlanmasını mümkün kılan başlıca şartlardan biri, farklı bir sosyal grupla yapılan kıyaslamadır: Genelde bu grup "burjuvazi" olarak adlandırılır, ama bu terim XIX. yüzyıl tarihyazımının ve sosyolojisinin katmanlaştırma eğiliminin etkisini yansıtır. Ortaçağ burjuvası ise bu terimin modern algısından oldukça farklıdır: Burjuva ne üretim araçlarının sahibidir, ne aristokrasinin veya proletaryanın sınıf düşmanıdır; burjuva, dışarıdan gelendir, *borgo*da, yani ortaça-

Borgo'da yaşayanlar

ğın merkezi kısmında kentsel büyümeyi en iyi şekilde gösteren, surların hemen dışındaki ilave bölgede yaşayandır.

Dolayısıyla burjuva önceden bir çiftçi veya maceracı bir toprak sahibi olup, artık zanaatkâr, hancı, noter, tüccar veya banker olabilir veya birbirinden apayrı başka birçok meslekten birine sahip olabilir; onu diğerlerinden ayıran özellik, geçimini tarım, işçilik veya herhangi bir gelir yoluyla kazanmaması ve şehirde yaşamasıdır; Salimbene da Parma'nın belirttiği gibi, "asiller kırsal kesimde ve kendi topraklarında yaşar, burjuvalar ise şehirlerde yaşar" (Salimbene da Parma, *Cronica*). Bu nedenle, ortaçağla ilgili olarak bu terimi çoğul şekliyle "burjuvaziler" olarak kullanmak daha doğru olacaktır.

Ortaçağ burjuvazilerinin hukuki fizyonomisi özellikle İtalyan şehirlerinde erkenden tanımlanır; buralarda yayınlanan (ve hazırlanması sadece kentsel kökenli toplumsal grupların girişimine bağlı olmayan) şehir devletlerinin tüzüklerinde *cives et burgenses* [kentliler ve *borgo*lular] gruplarının ayrıcalıkları ve görevleri, şehrin yönetimine aktif olarak katılmaları, vergi ödemekten, şehrin olağanüstü harcamalarını karşılamaktan, kamusal yapılardan ve savunma yapılarının korunmasından sorumlu olmaları gerektiği belirtilir.

Ortaçağın merkezi döneminde yaşanan ekonomik canlanmanın sunduğu fırsatlar, burjuvazi grupları arasındaki farklılaşmayı vurgulayarak, hem toprak mülkiyeti hem de şehrin yönetim süreçlerine derinlemesine dahil olmayı başaran, iş dünyasına kendini adamış zengin bir burjuvazinin oluşmasını sağlar.

Üst burjuvazi kesimi, bu amaçları gerçekleştirmek amacıyla gerektiği zaman daha az varlık ve itibar sahibi sosyal unsurlarla, orta burjuvazi kesimiyle, hatta halkla ittifak kurmaktan çekinmez, ama bu grupların yükselme imkânlarını da derhal bastırır: Her ne kadar orta ve geç ortaçağın kentsel tarihindeki birçok olayın ardında soylu unsurla yüksek burjuvazi kesimi arasındaki ihtilaflar yatsa da, yüksek burjuvazinin amacı aristokrasinin yerini almak değil, içine dahil olmaktır, bunun için yaşam tarzını ve davranış şekillerini benimsemeye çalışır; öte yandan edindiği servetin, üretim kapasitesinin, iyi yapılmış işlerin, ihtiyatlılık ve saygınlık gibi, asillerin ideal ufkunda yer almayan yeni değerlerin bilincini ve gururunu da giderek benimser.

Toplumsal ittifaklar

*More nobilium*a [asillerin âdetleri] uygun şekilde yaşama çabası, zekice planlanmış evlilik stratejileri gibi birçok şekilde kendini gösterir. Ancak aristokrat yaşam tarzının taklidi açısından en görünür çabalar, ekonomik garantinin de garantisi olan siyasal iktidarı elde etme ve aristokrasiyle paylaşma, yüzyıllardan beri gerçek anlamda güvenli ve saygın tek

zenginlik şekli sayılacak olan toprak mülkiyeti alanında kök salma ve kendini evrensel bir ölçü olarak dayatma gücüne sahip davranış kurallarını benimsetme azmi şeklinde kendini gösterir. "Kentlilik" ve "uygarlık," söz ve davranıştaki biçimciliğinin şifreleri haline gelir; bir yanda farklı burjuva grupları için sayısız alt-kurallar oluşurken, diğer yanda kırsal dünyanın "kabalığı" üzerinde üstünlük sağlanır ve uzun vadede aristokrasinin "zarafeti" ve asil sınıfın şövalyevâri idealleri de bu davranış kurallarına dahil olur. Geç ortaçağda kentsel aristokraside sıklıkla rastlanan bu bileşimin başlıca özelliklerinden biri, alt burjuvazi kesimleri karşısında alınan küçümseyici tavırdır; bu kesim için dönemin terminolojisi "*populus minutus*" [halkın alt tabakası] gibi terimlerin yanı sıra, "alt tabaka," "avam" ve "ayak takımı," hatta *pestilens multitudo* [zararlı kalabalık] gibi aşağılayıcı tanımlamalar da içerir.

Toprak mülkiyeti

Bkz. *Şehirler, s. 206; Dinsel Cemiyetler, s. 227*

Dinsel Cemiyetler

Elena Sanchez de Madariaga

Seküler gönüllüler tarafından din amaçlı oluşturulan dinsel cemiyetler XIII ve XIV. yüzyılda Batı Avrupa Hıristiyanlığında yaygın hale gelir. Sahip oldukları mali imkânlar, amaçları ve bileşimleri büyük çeşitlilik gösterir. Cemiyet üyeleri arasında başkalarına yardım etme âdeti, Kurtuluş arayışı, ibadetin teşvik edilmesi ve kurumsal dayanışma, farklı sınıflara ait olan ve hem dinsel hem de toplumsal hayatta önemli roller üstlenen bireylerin bir araya geldiği dinsel cemiyetlerin oluşumu ve giderek yayılması için elverişli şartlar sunar. XII. yüzyılda tövbe amaçlı Kendilerini Kırbaçlayanlar dinsel cemiyeti, XIV. yüzyıl sonlarında da uzmanlık alanı idam mahkûmlarına eşlik etmek olan Beyazlar Cemiyeti ortaya çıkar.

Geç Ortaçağda Dinsel Cemiyetlerin Yaygınlığı

Özellikleri ve toplum içindeki yerleri

Her ne kadar dinsel cemiyetlerin geç ortaçağa uzanan kökenlerinde din adamları önemli bir rol oynasa da, XII. yüzyıldan itibaren dinsel cemiyetler seküler kadın ve erkeklerin din amacıyla oluşturduğu birlikler olarak öne çıkar. Gönüllü kardeşlik modelini temel alan dinsel cemiyetler, seküler toplum için dinsel ve toplumsal yaşam merkezleri oluştururlar. XIII ve XIV. yüzyıllarda dinsel cemiyetler özellikle kentsel ortamda olmak üzere Batı Hıristiyanlığının tamamına yayılır. Kilise, manastır, inziva merkezleri veya şapellerde kurulan dinsel cemiyetler, ebedi kurtuluşa ulaşmayı, ibadeti yaymayı ve herhangi bir yeminde bulunma veya ortak hayat sürme zorunluluğu olmadan –geç ortaçağda bu kadar yaygın hale gelmelerinin önemli nedenlerinden biri– üyeleri arasında ve başkalarına yardım faaliyetlerinde bulunmayı amaçlar. Dilenci tarikatları ile tövbekâr hareket de 1260 yılından itibaren bu olgunun yayılmasına katkıda bulunur. Kara veba salgınıyla beraber, Avrupa'nın tamamında sayılarında büyük artış olur. Daha çok şehirlerde doğarlar (ve daha iyi belgelenirler), kırsal bölgelerde ise daha çok dini bölge merkezlerine bağlı olarak ortaya çıkarlar. Tüzük sahibi ve prensipte dinsel ve sivil otoritelere tâbi olan bu kurumlar son derece esnek olup, farklı sosyal gruplara ve katmanlara ait seküler bireylerin gönüllü olarak erişebileceği mekânlar tesis eder; dinsel cemiyet üyeleri ortaçağın son yüzyıllarında amaçlarının, katılım şekillerinin, kurum organizasyonunun ve kamusal etkinliklerin tanımlanması açısından kayda değer bir özerklik sergiler. Toplumsal ve dinsel boyutları büyük çeşitlilik ve hareketlilik gösteren dinsel cemiyetler, bundan dolayı toplum içerisine sağlam şekilde kök salar.

Dini Bayram ve Toplu Şölen

Ortaçağ dinsel cemiyetlerinde koruyucu azizlerin bayramının kutlanması özel bir önem taşır: farklı sıfatlarıyla Meryem Ana (Merhamet, Hayırseverlik, İnayet, vs), Kutsal Ruh, Teslis, Kutsal Haç, Kurtarıcı, Aziz Nikola, Aziz Yakup (Santiago), Vaftizci Aziz Yahya, Aziz Sebastian, Aziz Rocco, Aziz Bartolomeus, Azize Caterina, Azize Agnese, Azize Lucia, Azize Agata..., geçit töreni, genelde dinsel cemiyetin din görevlisi tarafından yürütülen ayin, merhum üyelerin anılması, toplu şölen ve toplumsal görevlere getirilecek üyelerin seçimi dahil olmak üzere, bu bayram, dinsel cemiyetler içerisindeki bağların güçlendirilmesi için özel bir fırsattır. Ortaçağ dinsel cemiyetlerinde toplu şölen dini törenin bir unsuru olup, dinsel cemiyet dünyasının ruhani ve dünyevi, kutsal ve seküler yönlerinin birliğini ifade eder.

Eski ve Yeni İbadet Biçimleri

Ortaçağda son derece yaygın olan geleneksel dinsel cemiyetlerin amacı dua ve ibadet yoluyla koruyucu azizlerin cemiyetin yaşayan veya merhum üyeleri için aracılık yapmasını sağlamaktır. Normandiya'daki *Charité*ler azizlerle duygu ortaklığı yoluyla merhum üyeleri anma geleneğini izler. Ancak bu tür dinsel cemiyetlere paralel olarak, ibadet şekilleri daha incelikli olan, daha modern cemiyet türleri de ortaya çıkar. Örneğin Kuzey İtalya'da dinsel cemiyet hareketi daha hararetli bir yenilenme dönemine tabi olur. Perugia'dan Umbria ve Toscana bölgelerindeki şehirlere ve daha sınırlı şekilde de olsa kuzeye (Bologna, İmola) yayılan *Laudesi* [Tanrıyı Övenler] cemiyetleri XIII ve XIV. yüzyıllarda doruğa ulaşır. Dilenci tarikatları tarafından da teşvik edilen bu dinsel cemiyetlerin başlıca özelliği, Meryem Ana ve diğer koruyucu azizlere yöneltilen övgülerin, seküler insanların dinsel ritüelleri anlamasına ve daha bilinçli katılımına izin verecek şekilde yerel dilde icra edilmesidir. 1260 yılında Perugia'da ortaya çıkan kendini cezalandırma hareketiyle ise, İtalya'nın çeşitli yerlerinde farklı dönemlerde Kendilerini Kırbaçlayanlar cemiyetleri oluşturulur. 1399'dan itibaren Liguria bölgesinden yayılmaya başlayan Beyazlar hareketi de kendilerini cezalandıran cemiyetlere yeni bir ivme kazandırır. İsa'yı ve tövbekârlığı merkez alan Kendilerini Kırbaçlayanlar cemiyetleri ise daha sonraları, XV. yüzyıl sonlarından itibaren Güney Avrupa'nın başka bölgelerinde yayılacaktır.

İtalya'da yenilenme süreci

Hayır İşleri

Bütün dinsel cemiyetlerde, dualar, ayinler, hayır işleri ve ölüm anı geldiğinde cenaze törenleri yoluyla cemiyet üyeleri arasında karşılıklı yardımlaşma teşvik edilir. Zor durumdaki cemiyet üyelerine destek sağlama daha az önem taşısa da, bazı cemiyetler tarafından yerine getirilir. Cemiyet dışını hedef alan hayır işlerinde bulunan dinsel cemiyetler de söz konusudur. Hayır işlerine yoksullara, mahçup yoksullara (ayrıcalıklı sınıflardan gelip yoksul düşmüş olan, yoksul olduklarını belli etmekten korkan ve gizlice yardım sağlananlar), hastalara, hacılara ve idam mahkûmlarına maddi ve manevi yardım dahildir. Dinsel cemiyetlerin faaliyet alanları büyük çeşitlilik gösterir. Bazıları sadece belirli grupları hedef alarak onlara sadaka, yiyecek ve giyecek yardımında bulunurken, başka bazıları Kastilya'da hacıları ve hastaları kabul eden 14 yataklı Santa Maria y San Julian de Zamora Hastanesi gibi, küçük veya orta ölçekli hastaneleri işletir. Paris'teki Saint-Jacques-aux-Pélerins gibi, Santiago de Compostela'ya giden yoksul hacıları düşkünler

Yoksullara yardım

evine kabul eden cemiyetler, Bologna'da bulunan ve ilk adalet cemiyetlerinden biri olan Santa Maria della Morte gibi idam mahkûmlarıyla ilgilenen cemiyetler, Venedik'teki Scuole Grandi, Floransa'daki Madonna di Orsammichele ve Bergamo'daki Misericordia Maggiore gibi, geniş kapsamlı hayır işleri yürüten cemiyetler vardır. Geç ortaçağda birçok şehirde, farklı türlerden yardıma ihtiyacı olan sayısız yoksula destek olan en az bir dinsel cemiyet bulunur.

Dinsel Cemiyetler ve Meslekler

XII ve XIII. yüzyıllardan itibaren birçok meslekte dinsel cemiyet ve/veya lonca modeli örnek alınarak örgütlenmeler yer alır. Çok farklı türden zanaatkâr ve tüccarlar tarafından oluşturulan bu cemiyetler dinsel ve toplumsal amaçlı olup, ekonomik, mesleğe bağlı ve loncalara bağlı ortak çıkarları temel alır. Uydukları kuralla hem üyelerin kendilerine hem de şehir otoritelerine bağlıdırlar. Meslek temelli dinsel cemiyetler Avrupa'nın bütün şehirlerinde (Hollanda, İngiltere, Portekiz, Navarra, Aragon Krallığı, Fransa, orta ve kuzey bölgeleri başta olmak üzere, İtalya, Bohemya, vs) bulunur.

Sosyal Bileşim

Dinsel cemiyetlerin kadın ve erkek üyeleri birbirlerinden çok farklı sosyal sınıflardan gelir. Birçok dinsel cemiyet sosyal açıdan heterojendir ve bu özellik çekim noktalarından birini oluşturur. Bazıları mesleğe bağlı kriterler (meslek temelli dinsel cemiyetler), ulus (Avignon'daki İtalyan ve Alman dinsel cemiyetleri gibi sadece yabancıları kabul edenler) veya sosyal statü temelinde (soyluların dinsel cemiyetleri) üyeliği sınırlaken, bazıları sadece kadınlara açıktır. Ruhban sınıfı üyeleri kendi dinsel cemiyetlerini oluşturur veya seküler cemiyetlere girerler. Özellikle şehirlerde dinsel cemiyetler daha büyük çeşitlilik gösterir ve birden fazla cemiyete üye olmak mümkündür. Özetle XIV. yüzyılda dinsel cemiyet hareketi kentsel ve kırsal toplumun büyük kısmını içine alır ve geç ortaçağın lonca yapısıyla tamamıyla entegre durumdadır.

Bkz. *Şehirler, s. 206; Aristokrasi ve Burjuvazi, s. 223*

Ceza Hukuku

Dario Ippolito

Ortaçağın ikinci yarısında ceza sistemlerinin modernleşmesinde en belirgin rolü olan unsurlar, monarşik kurumların güçlenmesi, hukuk doktrininin pratik etkisi ve dinsel yasalarının büyük gücüdür. İngiltere'de XII. yüzyıldan itibaren iddia makamı niteliğinde bir jüri tarafından yargılanma şeklinde muhakeme biçimleri gelişirken, XIII. yüzyılda Kıta Avrupa'sında Roma-Kilise yargısının Engizisyon paradigması kendini kabul ettirir.

Tanrı Yargısının Ötesinde

Siyasal kurumların evrimi, yeni hukuk biliminin kendini kabul ettirmesi ve Roma Kilisesinin normatif dinamizmi, ortaçağın ikinci yarısında yargı faaliyetlerinin yöntemlerinin ve yapılarının değişmesine ve modern Avrupa'nın temel özelliklerinden biri olan ceza adaleti paradigmasının ataletle direnç arasında, ağır ağır oluşumuna katkıda bulunur. Bu tarihi-kurumsal sürecin ardında toplumsal zihniyet açısından daha derin değişimler yatar. Nitekim adli ihtilaflarda çözüm aracı olarak işkence altında sorgulama yönteminden giderek vazgeçilmesi, Germen halklarına özgü sihirli *Weltanschauung* [dünya görüşü] krizini ve yeni akılcılığın doğuşunu açıkça yansıtır.

Geç ortaçağda kamu mahkemelerinde resmiyet kazanan ve sonuçları geçmişte Tanrı yargısının tezahürü sayılan delile dayalı deneylere güvenmekten (ve bu yöntemlere başvurmaktan) vazgeçilir. Bir suçun sorumlusunun belirlenmesi için, bir türlü vazgeçilmeyen yargı aracı düellolar, yeminler, kaynar su, kızgın demir ve korlarla işkence altında sorgulama gibi, yargının bu doğal elementlere, bu korkunç meydan okumalara tâbi tutulan bedenler üzerindeki etkisine dayalı yöntemlerden farklı yollar izlenmeye başlanır. Bu çabaların itibarını nihai olarak sarsan, dinsel otoritelerin kendileri olur, çünkü III. Innocentius (1160-1216, ♔ > 1198) 1215'te din adamlarının bu gibi yöntemleri onaylamasını yasaklar, böylece bu yöntemlerin kutsallığını yok eder ve Tanrı'ya dayandırılan akılcılıktan yoksun yargılardan, insanoğlunun araştırmaya dayalı akılcı yargılarına geçişi hızlandırır.

III. Innocentius'un Kilisenin adli yöntemlerine getirdiği eleştiriler

Ceza Alanının Tanımlanmasına Doğru

Ortaçağın birinci ile ikinci yarısı arasında adli işleyişlerde görülen modernleşme sürecine, yargı alanındaki farklılaşma eşlik eder. XII. yüzyıla kadar ceza alanı ile sivil alan arasında herhangi bir fark olmadığı gibi, iki ayrı yargılama tipolojisi de söz konusu değildir. Adli düzeyde hem feodal ve yerel mahkemelerde hem de kraliyetin adalet organlarında işkence altında sorgulama, modern bakış açısıyla hem sivil hem de ceza alanına ait olarak sınıflandırılabilecek, farklı türden ihtilafların ayrım yapmaksızın çözülmesinde başvurulan bir yöntemdir.

Ceza adaleti alanının belirlenmesi, Fransa ve İngiltere gibi büyük feodal krallıklarda monarşik iktidarın erkenden gerçekleşen kurumsal ve ideolojik inşasına bağlıdır. Özellikle İngiltere'de XII ile XIII. yüzyıllar arasında kral tarafından garantilenen kamu düzeninin sağlanmasına bağlı yasaklar ve geleneksel tazminat amaçlı, parasal boyuta indirgenemeyecek cezalar şeklinde hukuki bir boyut gelişir. Böylece *plea of the Crown* [kraliyet davası] adı verilen, geniş kapsamlı listelerde belirlenmiş haliyle, kanun ihlallerinin sadece kraliyet adaleti tarafından kovuşturulup disipline edilmesini sağlayan İngiliz ceza hukuku ortaya çıkar. Buna paralel olarak da cezai sorumlulukları tespit etmeyi ve *King's peace*, yani kralın barışını bozanları cezalandırmayı hedefleyen bir adli dava usulü şekillenmeye başlar.

Kralların hukuki boyutu

İngiliz Ceza Muhakemesinin Oluşumu

II. Henry (1133-1189, ♔ > 1154) döneminde, ortaçağdaki işkence altında sorgulama uygulamasına özgü, şikâyet temelli işleyişe alternatif olarak denenen adli soruşturma, kraliyet adaletinin en önemli özelliklerinden biridir ve toplumsal kontrol ile kamu düzeninin sağlanmasını mümkün kılan bir unsurdur. Aynı dönemde Kıta Avrupa'sında da farklı soruşturma yöntemleri gelişir, ama İngiliz *recognitores* [jüri heyeti] sistemi Engizisyonun rahatsız edici özelliklerinden yoksun olup, apayrı bir fizyonomi sergiler.

Yargıca yargıyla ilgili olaylar üzerine görüş sunmak için seçilen 12 *probi viri*den [dürüst insanlar] oluşan *recognitores*, iddia makamı niteliğindeki jürisinin rolünü üstlenir ve başlangıçta gezgin yargıçların faaliyetlerini temel alan kraliyet adalet sistemine dahil olur. 1166'da Clarendon Kraliyet Mahkemesi, her merkezde yönetici tarafından atanan *recognitores*i, *itinerant justice*lere [gezgin yargıçlar], işlenen suçlara ve zanlılara dair listeler sunmakla görevlendirir. Tanıklık değil de, iddianame sayılan yeminli beyanatlar, *indictment*e [id-

12 *probi viri*

dianame] dayalı işleyişin temelini oluşturur; bu arada *indictment*, geleneksel temyizin riskli eksikliklerini içermiyorsa da, İngiliz ceza hukukunun iddia makamı özelliğini muhafaza eder.

İddianameden sonraki işleyişte yer alan değişiklik daha yavaş ve aşamalı bir şekilde gerçekleşir. Jüri heyetinin raporundan dolayı yargılanacak olan zanlılar yine de işkence altında sorgulama yöntemleriyle (veya en azından yemin etme zorunluluğuyla) karşı karşıya kalır. Ancak aynı zamanda davadan davaya farklılık gösteren şekilde, zanlıların ilahi inayet talep ettiği farklı bir adli yöntem de yayılmaya başlar; buna göre muhakeme yetkisi, yargı vermekle sorumlu bir jüriye aktarılır. Tanrı'nın yargısı kavramının kesin olarak ortadan kalkmasından sonra İngiliz ceza adaletinin muhakeme işleyişi, rapor sunan jüri ile jüri heyeti şeklinde iki kurumsal yapı taşına dayanacaktır.

Avrupa'da Ceza Dava Usulünün Soruşturmalarında Dönüm Noktası

Her ne kadar Kıta Avrupa'sında da İngiltere'deki *recognitores* sistemine benzer soruşturma deneyleri gerçekleşse de, XIII. yüzyılda bütün diğer modellere göre üstünlük sağlayarak kendini kabul ettiren ve ceza davalarının merkezi unsuru haline gelen adli hazırlık soruşturması, farklı ve son derece otoriter özellikler sergiler. Bu sistemde ilham alınan tarihi örnek Katolik Kilisesinin sapkınlara karşı geliştirdiği baskıcı stratejilerdir; bu bağlamda, daha önceleri kamu ceza sistemlerinin temel aldığı, resmi soruşturmayla toplu tanıklık arasındaki bağlantılar kopar.

Tours Konsilinde (1163) tasarlanan ve III. Lucius'un (?-1185, ♔ > 1181) *A b abolendam* [Feshetmeye Doğru] başlıklı hükmüyle yeniden tanımlanan yargı mekanizmasını reforma tâbi tutan ve Kiliseden soruşturma görevlilerine sırf *fama facti* [olayın namı] temelinde tam soruşturma yetkisi bahşeden III. Innocentius, bu süreçte belirleyici bir rol oynar. Böylece sinod tanıklarının jüri heyetlerinin rolüne dayalı eski piskoposluk soruşturmasının yerini, özünde kişilerin takdirine bağlı olan, Fransiskan ve Dominikan tarikatlarından yetkililere emanet edilen bir soruşturma işleyişi alır. Tanık kimliklerinin gizliliği, işkenceye başvurulması ve olağanüstü cezaların uygulanması gibi, sanıklar açısından saldırı niteliğinde olan başka unsurlar, bu tehlikeli adli temelin üzerine inşa edilir.

Fama facti

Seküler mahkemeler de bu modeli örnek alarak, en ciddi suçların kovuşturulmasını *inquisitio haereticae pravitatis* [sapkın ahlaksızlıkların engizisyonu] birimlerine yönlendirirler. Hukuki doktrin bu adli değişimi onay-

layarak, yeni soruşturma kurumlarını, geç Roma dönemi hukukunun işleyiş düzenini temel alarak geliştirilen yargılama yöntemlerine dahil eder. Roma-Kilise Muhakemesi adı verilen bu yöntem, yasaların ve hukuk biliminin ortak normatif hedefinden doğar; Avrupa'nın adli uygarlığı üzerinde etkili olacak olan bu model, XVIII. yüzyıldaki devrimlere kadar sürecektir.

Roma-Kilise Muhakemesi

Bu modelin başlıca özellikleri, delile dayalı soruşturmanın gizliliği, sanığın önleyici tutukluluğu, delil unsurlarının önceden belirlenmiş hiyerarşisi, savunmanın suçlamaya göre ikincil derecedeki konumu ve iddia makamıyla yargı organları arasındaki karışıklıktır.

Soruşturma hâkimi işleyişi başlatır, soruşturmayı yürütür ve hükmü ilan eder. Özgürlüğünden mahrum edilen sanık, gizlilik içinde yürütülen ve ipuçları, belge ve tanıklıkların derlenmesiyle yazılı olarak kaydedilmesinden oluşan hazırlık soruşturması sonucunda iddiadan ve aleyhine olan delillerden haberdar edilir. Savunması ve istisnaları da yazılı olarak kaydedilen sanık, ancak tanıkların ifadelerini dinledikten sonra avukat desteği talebinde bulunabilir.

Avukat desteği

Hükümler artık akılcılıktan yoksun, işkence yoluyla sorgulama yöntemlerine değil, hukuk doktrininin ihtiyatlı akılcılığını temel alan ve her delil türüne belli bir ikna edicilik derecesi atfeden, delile dayalı, gelişmiş bir mekanizmaya bağlıdır. Ancak bu "yasal delil" sisteminin pratikteki sonuçları, paradoksal nitelikler taşır: Yargının nesnelliği adına yargıçların itiraz hakkını bastırmayı amaçlayan bu sistem, içerdiği kurallar temelinde *probatio plena* [tam ispatlama] elde etme zorluğundan dolayı, sanığın itiraf etmesini sağlamak ve hüküm aşamasına geçmek için işkenceye başvurulmasını teşvik ederek, mahkemenin mütecaviz ve keyfi davranma özelliğini daha da arttırır.

İşkencenin bir soruşturma aracı olarak kullanılmasından vazgeçilmesi ve itirafın delil değerinin eleştirilmesi, soruşturma işleyleyişini hedef alan tartışmanın ana konularını oluşturacaktır; bu tartışmalar sonucunda Roma-Kilise paradigmasına karşıt, aydınlanmacı bir ceza süreci geliştirilecektir: Hukuki hakları savunan bu model, masumiyet karinesi ilkesini temel alarak taraflar arasında eşitlik ve karşıtlık olması, kamu davası ve sözlü olması ve yargıcın üçüncü taraf niteliği ile tarafsızlığı üzerine inşa edilecektir. Bu modelin başlıca deneysel referans noktası İngiliz ceza muhakemesi olup, Avrupa'nın belli başlı devletlerindeki adli reformları yönlendirecektir.

Bkz. *Piskoposluk Engizisyonu ve Papalık Engizisyonu, s. 251; Yoksullar, Hacılar ve Hayır İşleri, s. 255; Yahudilere Karşı Zulüm, s. 260*

Siyasal Kurumlar

Fabrizio Mastromartino

Ortaçağın merkezi ve geç kısımlarına özgü olan siyasal çokmerkezlilik, o dönemin hukuki çoğulculuğunu yansıtır. Bu çerçevede yer alan kurumlar –monarşik iktidarlar, şehir devletleri şeklindeki yeni gerçeklikler ve imparatorlukla papalık gibi evrensel rejimler– dönemin siyasal ve toplumsal dinamikleri üzerinde etkili olmaya devam eden eski karmaşık feodal sisteme dahil olur.

Kurumsal Çoğulculuk

Köklü kamu hukuku, hukuk ve siyaset bilimi geleneklerine uygun şekilde, "kurum" terimi burada siyasal amaçlarla oluşturulmuş olan ve bulundukları normatif sistem tarafından tanımlanan hukuki ilişkiler çerçevesinde ve dahil oldukları güç ilişkileri sistemi içerisinde kısa ömürlü olmayan, belirli bir rol oynayan yapay kurumları kapsamak için kullanılmaktadır.

Hukuki çoğulculuğun hâkimiyetindeki bir tarihi bağlamda, kurumların da kaçınılmaz olarak son derece karmaşık olması anlaşılabilir bir şeydir. Zaten ortaçağın merkezi ve geç kısımlarının başlıca özelliklerinden biri olan istikrarlı siyasal çokmerkezlilik, hiyerarşik açıdan düzenli olmayıp, kendi aralarında rekabet halinde olan çok çeşitli yapıların varlığını yansıtır.

Bu farklı hukuki sistemler arasındaki ihtilafların toplumsal ifadesi, içlerinde yer alan güçler arasındaki rekabetten kaynaklanır; bu ihtilaf durumu, siyasal sahneyi paylaşan kurumları ve aralarındaki güç ilişkilerini yansıtır. Bu çok yönlü manzarayı oluşturan ortaçağ kurumları, az veya çok miktarda hepsine nüfuz eden toplumsal ve kültürel bir çerçeve – kendini farklı şekillerde ifade eden feodal hukuk sistemi– içinde bulunur. Bu döneme hâkim olan feodal sistem, sivil ve idari hayat üzerinde etkilidir, kurumların farklı bölümlerine nüfuz eder ve eski ile yeni iktidarların sağlamlığının ölçüsü olarak esnek bir yönetim aracı oluşturur.

Güçler arası rekabet

Feodal Monarşiler

Feodal unsurun yaygınlığı, derebeylik mülkiyetini, toprak üzerindeki siyasal gücün icrası için kaçınılmaz bir şart olarak dayatır. Dolayısıyla ya-

pısal açıdan tarıma dayalı olmaya devam eden bir toplumda yeni ortaya çıkmakta olan egemen güçlerin kendini kabul ettirmesi, toprak mülkiyetine ve toprak üzerindeki kontrole bağlıdır. Karmaşık ve katı, egemen bir feodal tikelcilik karşısında yeni hükümdarlar vassallığı kendi amaçlarına uyarlayıp, onu hükümdarla feodal güçler arasında koordinasyon ve toplumsal kontrol işlevi gören bir araca dönüştürürler, dolayısıyla XIII. yüzyıl başlarında bile feodal güçler, zirvesinde kralın bulunduğu bir bağlantı ağı haline gelir.

Toprak üzerinde kontrol

Hükümdar feodal sistem üzerinde üstünlük sahibidir ve derebeylik bağlantılarının kraliyet için oluşturabileceği tehdidi büyük ölçüde azaltır. Feodal hiyerarşiyi kraliyetin sosyal düzeninin temel bir unsuru haline getiren kral, onu böylece etkili bir yönetim aracı haline getirmiş olur ve meşruiyet sahibi olduğu topraklardaki iktidarına, kendine sadık vassallarından destek almış olur. Dolayısıyla feodal monarşiler, bu asimetrik ve eşitlikten uzak ilişkiler sistemi sayesinde iktidarlarını dayatma imkânı bulur, kontrollerindeki toprakları genişletir, etkili bir idari sistem kurar ve en önemlisi, mali ve hukuki alandaki kraliyet kurumlarını topraklarının her yerine yayar.

XII. yüzyılda Capet hanedanı kontrolündeki Fransa'da da böyle olur ve güçlü bir genişleme politikasına kraliyet içerisindeki feodal beylerin güçlerini sınırlamaya yönelik genel yasama faaliyetleri eşlik eder. Ama resmi kurumların güç kazanması açısından Philippe Auguste'ün (1165-1223, ♛ > 1180) dönemi belirleyici önem taşır. Kral karmaşık bir idari ve bürokratik sistemin geliştirilmesine katkıda bulunur, kraliyet görevlileri atar, yargı ve finans alanındaki yetkilerin kraliyete münhasır olmasını sağlar, ancak köklü feodal yapıyı değiştirmeye çalışmaz, hatta vassalların görevlerinin yazılı olarak tanımlanması yoluyla feodal sistemle monarşik kurumları daha da entegre eder. Krallığın merkeziyetçi yapısını daha da geliştiren IX. Louis (1214-1279, ♛ > 1226) hukuki sistemin köklü şekilde rasyonalizasyonunu gerçekleştirir ve kraliyet görevlilerinin faaliyetlerinin teyidi için soruşturma sistemini başlatarak ve kraliyet vassallarına yemin işlemini dayatarak, idari sistemin merkeziyetçi yapısını geliştirir.

Kraliyet iktidarı ile feodal bağlantılar arasındaki ilişkinin hassas ama istikrarlı bir denge halinde var olmaya devam ettiği Kıta Avrupa'sının tersine, Norman hâkimiyetindeki İngiltere'de feodal güçlerin tahta bağlılığı çok daha belirgindir. Kral, adanın fethinden itibaren kendini istila edilen toprakların sahibi olarak dayatır ve 1085-1086 arasında, tahtın mülkiyeti haline gelen mülklerin ve insanların envanteri niteliğindeki *Domesday Book*'u [Kıyamet Günü Kitabı] hazırlattırır.

Böylece kraliyet vassallarıyla kral arasında uzun süreli ve değişken bir ihtilaf durumu ortaya çıkar: Kral bir yanda yenileme eylemleriyle eski hakların teminatçısı olarak ortaya çıkarken, diğer yanda feodal hukukun örf ve âdetlerini görmezden gelmekle bu geleneksel yapının sürekliliğini baltalar ve vassallarının güçlü direnişiyle karşılaşır. Yutsuz John'ın (1167-1216) olağanüstü girişimi başarısızlıkla sonuçlanır ve kral ünlü *Magna charta libertatum* [Büyük Özgürlükler Sözleşmesi] adı altında geniş kapsamlı imtiyazlar bahşetmek zorunda kalır, böylece gelenekler yoluyla aktarılan sıradışı yapı teyit edilir ve kralın yetkileri fiili olarak kısıtlanır.

Fransa ile İngiltere'de güç dengeleri

XIII. yüzyılın ikinci yarısında finans alanında yapılan düzenlenmeler ve vassallarla taht arasındaki ilişkilerin daha açık bir şekilde tanımlanması yoluyla, krallığın bürokratik yapısı reforma tâbi tutulur. Kralın doğrudan vassalları, krallığın en yüksek dereceli yargı ve yasama organı olan *curia regis*e [kraliyet konseyi] dahil edilir. Parlamento kisvesi altında İngiltere'nin ilk adalet divanı olan bu kuruma katılımları sonraki yüzyılın başlarında, kraliyet vassallarının zaten önem taşıyan rolünü daha da güçlendiren Oxford Hükümleri yoluyla teyit edilir.

Şehir Devletleri

Her ne kadar şehir devletleri ortaçağın merkezi ve geç kısmının siyasal manzarasındaki en önemli yenilik olsa da ve özellikle İtalya'da kurumsal deneyler alanında uzun bir dönemin başlamasına neden olsa da, şehirlerin kendi kendini yönetme iradesi ile derebeyliklerinde geçerli olan güç ilişkileri arasındaki bağlantı da son derece önemlidir. Nitekim en azından başlangıçta şehir devletleri, feodal modele en yakın olan gruplarla sınıfların sahip oldukları imtiyazları ve güçleri, var olan feodal sistemin büyük çapta yenilenen yeni düzenini tanımlayan resmi sistemler ve işlevler yoluyla uyguladıkları kurumsal bir mekân olarak ortaya çıkar. Bu bağlamdaki yenilikçi unsur, kurumsal organların temsili ve toplu niteliğinde yatar, çünkü demokratik sayılabilecek bu yeni yapı karmaşık şehir devletlerinin siyasal parabolü üzerinde etkili olur. Tam da bu nedenle şehir devletlerinin öznel yapısının geliştirilmesi sorunu ortaya çıkar ve başlangıçta var olmayan, ekonomik, kültürel ve toplumsal açıdan kayda değer bir büyüme kaydeden şehirlerin gelişimiyle giderek çakışan çıkarlar arasındaki yeni ihtilaflardan dolayı bu sorun daha da ciddileşir.

Kurumsal organların temsili niteliği

Bir süre boyunca yönetici sınıfların içindeki gerilimi ve yeni ortaya çıkan sosyal gruplarla (tüccarlar ve zanaatkârlar) aralarındaki ihtilafı ya-

tıştırmak amacıyla kent hayatının dengelerinin teminatçısı olarak hareket eden şehir yöneticilerinin sistemi, yapısı her açıdan şehir yöneticisinin kurumsal yapısına benzeyen halk yönetimi ile tezat oluşturur. Nitekim halk yönetimi de, zaman içinde resmi işlevlerin düzenlenmesini olumsuz şekilde etkileyen, birbirleriyle çakışan unsurlar ihtiva etmeye başlar. Yönetim organlarının egemenliği, faaliyetlerinin vazgeçilmez temelini oluşturan loncaların özerklik iradesi tarafından fiili olarak aşındırılır.

Birbirleriyle rekabet halindeki bu güçlerin bir arada var olması, artık kronik ve vahşi mücadelelerin sahnesi haline gelmiş olan kentleri kışkırtır. Şehir devletlerinin kaderini alt üst eden yapısal çelişki bu şekilde kendini belli eder. Bir yanda şehir devletlerinin kurumları, feodal rejime özgü özel zihniyetle görünüşte uyumlu gibi görünmeyen, üniter bir ruh doğrultusunda kent toplumunu oluşturan karmaşık mozaik yapı içerisinde ortaya çıkan çıkarlar arasında aracılık yapmayı hedeflerken, diğer yanda bu iki zıt şehir yönetiminin belli başlı organları, egemen güçlerin siyasal iradesinin ifadesi haline gelir ve kaçınılmaz olarak taraflardan birinin diğeri üzerindeki, bir gücün, sahip olduğu imtiyazlarla ona rakip olan başka bir güç üzerindeki üstünlüğünü teşvik eder.

Çıkarlar arası aracılık

Yeni siyasal istikrar, barış ve tarafsızlığın teminatçısı olma iddiasında bulunan ve maruz kaldığı şiddetten ve hak ihlallerinden yorgun düşmüş kent toplumunun kendini emanet ettiği feodal beyin şahsında toplanan, hiyerarşik düzeni temel alan ve oligarşik eğilimleri olan iktidar yapısının içinde bu şekilde gelişir. Şehir yönetimi kurumları biçimsel açıdan varlıklarını sürdürseler de, en yüksek dereceli şehir devleti organlarına bahşedilen normal yetkileri fazlasıyla aşan, ölçüsüz bir güç kazanan feodal beyler tarafından kısa sürede lağvedilir.

Evrensel Güçler

Şehir devletlerinin oluşturduğu kurumsal yenilik, evrensel güçlerin kendi etki alanlarındaki zaten zayıflamış konumunu daha da belirgin hale getirir. Yeni şehir devletlerinin yapıları içerisinde yerel özerk güçlerin ortaya çıkışı, özellikle imparatorluk otoritesi için bir tehlike oluşturur, ancak Kilisenin de papalık kontrolü altındaki topraklara uyguladığı, ama siyasal hedeflerini devletin sınırları dışında gerçekleştirmeye çabalayan papaların uzun süreli yokluklarından dolayı zayıflamış olan dünyevi gücü için de bir tehdit söz konusudur.

Bu iki iktidar, karşılaştıkları bu ortak meydan okuma karşısında kendi amaçlarına uyarladıkları feodal rejimin araçlarıyla karşı koyarlar. İmpa-

ratorluk, kamu hukuku alanında çok sayıda görevliye başvurulmasını gerektirecek ve kaçınılmaz olarak başarısızlığa uğrayacak bir genel düzenlemeye gitmek yerine, yerel güçleri kendine bağlamak amacıyla feodal belgeler bahşetmeye başlar ve geniş kapsamlı idari bir özerklik içerisinde somut sadakat bağlantıları tesis eder. Kilise ise, III. Innocentius'un (1160-1216, ♔ > 1198) kendi kontrolü altındaki toprakları yeniden yapılandırmasıyla, kendi dünyevi yönetimini baştan düzenler. Papalığın bu topraklar üzerindeki hakların tanınması için işlevsel kriterler belirleyen reform süreci, yönetimde ve gelirlerin tahsilat sisteminde iyileşmelere neden olsa da, elde edilen sonuçlar uzun süreli olmaz.

İmparatorluk ve Kilise iktidarının kriz dönemi

İmparatorluğun şehir devletleri karşısında benimsediği strateji daha da az etki gösterir. İmparatorluğun şehir devletlerinin sadakatini elde etmek için ortaya attığı feodal belgeler yüzeysel görünür, çünkü şehir devletlerinin organlarının fiilen zaten sahip olduğu hakları ve yetkileri içerir. II. Friedrich'in (1194-1250, ♔ > 1220) ölümünden sonra, Konstanz Barışıyla imparatorun şehir devletlerinin taleplerini kabul etmesinden sonra imparatorluk iktidarı, daha önce de belirtildiği gibi, Kiliseyi de etkileyen bir çöküş dönemine girer. Dolayısıyla bu iki evrensel güç, topraklarındaki şehir devletlerinin geçirdiği kurumsal süreçleri kabul etmek zorunda kalır ve vekilliklerin (imparatorluk ve Kilise adına) bahşedilmesiyle feodal beylerin, Orta ve Kuzey İtalya'da ileride kurulacak prensliklere öncülük edecek şekilde, şehir devletleri ile civar topraklar üzerinde giderek güç kazanmasını pasif bir şekilde onaylamış olurlar.

Konstanz Barışı

Bkz. *Şehirler, s. 206*

Kilisenin Dinsel Yenilenme İddiası ve Sapkınlıklar

Ciro Di Fiore

XIII ve XIV. yüzyıllar, Hıristiyanlığın ve Kilisenin tarihinde geniş kapsamlı yenilenmenin yaşandığı dönemlerdir. Sapkınlıklar olgusunun da bu bağlamda ele alınmasını gerektiren ve seküler insanlarla kadınların giderek daha büyük sayılarda katıldığı, dinsel cemiyetlerin oluştuğu ve tövbekârlık hareketlerinin doğduğu bu yenilenme süreci aynı zamanda yeni Fransiskan ve Dominikan tarikatlarının da kuruluşuna ve gelişimine tanık olacaktır. Bir yanda kurumsal Kilise, Avignon esareti, bölünme ve antipapalar döneminde bir kriz süreci yaşarken, diğer yanda ilahi kehanet nitelikleri sunan kadınların "tabana özgü" Hıristiyanlığı ortaya çıkar. Hem dindar seküler insanların hareketleri –özellikle Hollanda'da olgunluğa erişen modern Devotio– *hem de ilahi kehanet, müminlere sunulan azizlik modellerinde de bir yenilenme yaşanmasına neden olur.*

Reform Hareketleri, Sapkınlık Hareketleri: Ortak Kökler

Aydınların etkisi

XIII-XIV. yüzyıllarda Kilisenin ortodoksluk sınırları içerisinde yenilenmesini amaçlayan hareketlerle, Kilisenin kural ve hiyerarşilerini kabul etmeyen hareketler arasındaki bağlantıları tespit etmek zor değildir; daha zor olan, *de contemptu mundi* [dünyayı hor görme] diye adlandırabileceğimiz, aşırı kötümser bir dönemin sonunu getirip yukarıda adı geçen her iki hareketin temelini oluşturan bu değişimin nedenini kavramaya çalışmaktır. Uzun bir süredir Kilisenin *in capite* [baş] değişimini hedefleyen bu yenilenme süreci XIII-XIV. yüzyıllarda o değişimi *in membris*te [uzuvlar] de başlatmaya çalışır. Bundan dolayıdır ki, Kilisenin tamamı –hem bağımsız ve cemaat temelli ruhban sınıfının hiyerarşileri hem de kadınlı ve erkekli seküler insanlardan oluşan daha geniş kapsamlı Tanrı'nın halkı– bu yıllarda en verimli gelişim dönemlerinden birini yaşayacaktır. Öte yandan, bazı açılardan bu yenilenmeyi XII. yüzyıla, Chartres ekolüne ve daha genel anlamda Saint Victor müritlerinin ve büyük hocalardan Gioacchino da Fiore'nin (y. 1130-1202) felsefesine dayandırmak mümkünse de, bu değişimin en verimli ü-

rünlerini XIII. yüzyılda vereceğini de belirtmek gerekir. Nitekim bu aydınların, ilahi kehanet ve vahiy yönleri açısından yankıları uzun sürecek, dünyevi reformları açısından ise İsa'nın bedenselleşmesine ve insani yönlerine daha çok değer vermeye yönelecek olan yeni Hıristiyanlığın inşasında belirleyici bir katkıda bulunduğu kesindir. Bu yönelim sadece bazı sapkın tercihlerin değil, burada konumuz olan yüzyılların daha ortodoks ruhaniliğini niteleyecek olan birçok başka "yeniliğin" de temelini oluşturacaktır. Bu yeniliklerin arasında Meryem Ana'yla ilgili yeni kültleri, IV. Haçlı Seferiyle Batıya kutsal emanet ve ikonaların getirilmesini takiben az veya çok mucizevi kutsal emanetler ve imgeler kültünün yayılmasını, kentsel gerçekliklerdeki yeni manastır cemaatlerine yönelen ve vaaz faaliyetlerine kendilerini adayan dinsel tarikatların yenilenmesini, dinsel cemiyetleri, yoksulluğa değer verilmesini, tövbekârlığın ruhani yönünü ve tabii ki kadınların üstlendiği yeni ve önemli rolü sayabiliriz.

Dolayısıyla Kiliseyi içeriden ve dışarıdan yenilemeyi amaçlayan bu hareketin birçok farklı yönü söz konusudur, ama seçkin sınıflara, yani büyük ölçüde zanaatkâr ve tüccar sınıflarından kaynaklanan seküler dünyaya değer verilmeye başlanması, bu yönler arasında o dönemden itibaren toplumun en önemli özelliklerinden biri haline gelecek olanlardan biridir. Daha ziyade tarihsel-siyasal nitelikte olan çeşitli nedenlerin yanı sıra, seküler insanların giderek artan katılımının en önemli nedenlerinden biri, monastik-tefekkür yönteminin Hıristiyanlıkta mükemmelliğe ulaşmanın tek yolu –hatta en iyi yolu– olmadığı, kadınlı erkekli bütün insanların kaderinde tek başına değil de, yeni dinsel cemiyetler yoluyla dünyevi sorumluluklarının olduğu bilincinin oluşmasıdır. Bu bilinç, bu hareketlerin geleceğin Avrupa'sına ve Katolik dünyasının iç ve dış reformlarına bırakacağı en kalıcı miras olur.

Dünyevi sorumluluklar

Bu hareketlerin büyük çeşitlilik gösteren bileşimi, az veya çok teorik yönleri, örneğin bazılarının sadece gündelik hayata önem vermesi ve yoksulluk seçiminin ortak bir yönelim olması, bu karmaşık hareket bütününün hem bizim tarafımızdan hem de zamanında, sapkınlıkla ortodoksluk arasındaki teorik ayrım açısından kesin parametrelere dayanmadan onları yargılamak, hatta mahkûm etmek zorunda kalanlar tarafından anlaşılmasını zorlaştırır. Bazen dilenci tarikatları, Ruhani Fransiskanlar ve Yoksul Hayat Keşişleri (Minör Keşişler) örneklerinde olduğu üzere, papalık otoritesine boyun eğilmesi veya karşı çıkılması bile bu toplulukların kaderinin tayininde belirleyici olmuştur. Bazen de koruma veya himaye altına alınmış olmak işe yaramıştı, ama V. Clemens (1260-1314, ♔ > 1305) tarafından 1311 yılında *Dilectus Domini* [Tanrı'nın Sevdiği] başlıklı bir emirnameyle mahkûm edilen Özgür Ruh Keşişleri gibi, toplumsal düzlem-

deki fazlasıyla "devrimci" tercihlerin teraziyi olumsuz yöne çektiği örneklerin sayısı da az değildir. Bu topluluklar açısından bu zulüm döneminin doruk noktalarından biri, XXII. Johannes'in (y. 1245-1334, ♔ > 1316) papalık döneminde yaşanır.

Azizlerin, Yeni Tarikatların, Sapkınların Yoksulluğu

Humiliati tarikatı

XIII. yüzyıl başlarında III. Innocentius (1160-1216, ♔ > 1198), selefinin benimsediği tavrı reddederek evlerinde, aileleriyle yaşamaya devam etmelerine rağmen, kendilerini dine adayan ve "yalan söylemekten ve yasal işlemler başlatmaktan sakınan ve Katolik inancı için mücadele eden" seküler hareketse önce hukuki bir statü, sonra da onay verir. Söz konusu hareket, zanaat faaliyetleriyle dine yoğun bir şekilde adanmayı ilk bağdaştıran seküler bir topluluk olan Humiliati tarikatıdır. 1201 tarihli çok önemli bir belge ile üç tarikatın –din adamları, manastırlarda monastik türden cemaat hayatı sürenler ve dünyevi hayatlarını sürdürürken bir kurala değil de, basit bir *propositum*a [amaç] uyan seküler tarikatlar– varlığı resmi olarak onaylanır (A. Vauchez, *I laici nel Medioevo* [Ortaçağda Seküler Hareketler]. Aynı papa birkaç yıl önce ilk defa bir tüccarı, yani seküler, evli, dindar ve yardımsever Cremonalı Homobonus'u (?-1197) aziz ilan etmiştir. Daha ileriki dönemlerde, yine kentsel gerçekliklerin yeni toplumsal sınıflarından seçilmiş, genelde ne piskopos ne de keşiş olan ama evli olup bekâretlerini koruyan veya seküler tarikat üyeleri veya XIII-XIV. yüzyıllarda Kilisenin değişme isteğini en güçlü ve anlamlı şekilde ifade eden yeni Fransiskan veya Dominikan tarikatlarına üye olan birçok kadın ve erkek de aziz ilan edilecektir.

Ordo poenitentiae [Tövbekârlık Tarikatı] olarak bilinen Tövbekârlar gibi başka hareketler de, yukarıdakilere benzer modeller geliştirecektir. 1221'de papa tarafından onaylanan ve *Memoriale propositi* [Amacın İlanı] olarak bilinen bir metinle Tövbekârların görevleri ve statüleri belirlenir. Yemin etmeyen ve silah taşıma izinleri olmayan tarikat üyeleri, yılda üç defa günah çıkartmak ve komünyon yapmak, yoksullara uygun, boyanmamış giysiler giymek zorundadır. Sıradan müminlere göre daha katı şekilde oruç tutar ve keşişler gibi günde yedi defa dua ederler. Bu yenilenme hareketleriyle Minör Keşiş hareketleri arasındaki benzerlikleri vurgulamak için, Aziz Francesco'nun (1181/1182-1226) kendisinin başlangıçta oluşturduğu Tövbekârlar cemiyetinin, ancak III. Innocentius tarafından onay aldıktan sonra Minör Keşişler tarikatına ve Azize Chiara'nın (y. 1194-1253) *Pauperes dominae* [Tanrı'nın Yoksul Rahibeleri] tarikatına dönüşeceğini hatırlamak yeterli olacaktır.

Tövbekârlar

Yeni keşişlerle yeni azizlerin ve sapkınlarla rakiplerinin ardındaki ortak dokuyu anlamanın en iyi yolu, yoksulluk konusundaki tartışmaları incelemekten geçer. Bu tartışmalar, yoksulluğun da, zenginliğin de Tanrı'nın iradesi olduğuna ve her türlü toplumsal hiyerarşinin gerçek anlamda "kutsal bir sistem" olduğuna dair inancı yavaş yavaş ortadan kaldıran toplumsal değişimin etkisi altındaki yeni kentsel gerçekliklerden doğar. Yeni meslekler yoluyla yeni bir kazanç etiğine dönüşmekte zorlanan, eskilerden kalan iş ahlakı algısının muğlaklıkları çerçevesinde yeni bakış açılarıyla yeni soruların yöneltildiği Kutsal Metinler her türlü yoruma açıktır. Yukarıda adı geçen ilk tüccar-aziz Homobonus'un, tüccar babasına başkaldıran Aziz Francesco'nun ve Valdizm adı verilen ve bastırılması için çok kan dökülecek olan sapkın hareketin kurucusu olan tüccar Pierre Valdes'in (?-y. 1207) kendilerini dine adamaları, Matta İncili'ndeki bir bölümü –git, varını yoğunu sat, parasını yoksullara ver (19-21)– temel alır.

Assisili Francesco kendini tövbekârlığa, oruca ve duaya adamak için bütün servetinden vazgeçer; III. Innocentius 1210'da bu yeni tarikatın kuralına sözlü olarak onayını verir. 1219'da Francesco Mısır'a gider, sultanın huzuruna kabul edilir ve ona İsa inancını kabul ettirmeye çalışır ama başarılı olmaz. Kutsal Topraklara yaptığı hac yolculuğundan sonra evine döndüğünde, müritleri arasında baş göstermiş olan şiddetli ihtilaflar hayatının son yıllarını zehreder. Bu arada geliştirdiği ve 1223'te III. Honorius (?-1226, 👑 > 1216) tarafından onay alan yeni Kuralı, başlangıçta az sayıda müridi olup zaman içinde beklenmedik bir başarıya ulaşan ve kontrol altına alınması kolay olmayan yüzlerce taraftarı bulunan hareketi disiplin altına almayı ve daha etkili bir şekilde düzenlemeyi amaçlar. Tarikatın maruz kaldığı çeşitli ihtilaflar, bölünmeler ve kırılmaların en önemlisi, yoksulluğun algılanma ve yaşanma şekliyle ilgili olandır; bu ihtilaf, Roma'da rağbet gören daha pragmatik ve uzlaşmacı "Cemaat Fransiskanları" ile daha uzlaşmaz olan, İsa ile havarileri örnek alarak herhangi bir mülke sahip olmayı yasaklayan kuralın katılığını temel alan, ama bir yandan da sapkınlığa yaklaşan radikal tavırlar benimseyen "Ruhani Fransiskanlar" arasındaki ayrımı teyit eder.

Fransiskan Kural

Sayısız mümin ve sapkın sayılan birçok insan –örneğin yukarıda adı geçen Pierre Valdes'in müritlerinin oluşturduğu Valdizm hareketi– ilk zamanların yoksul, mütevazı ve tutumlu kilisesinden çok farklı olan zengin ve görkemli, güçlü ve dünyevi kiliseye hayretle bakarlar, hatta onu hor görürler. Ortaçağ mimarlığının gurur kaynağı, muhteşem gotik katedraller gibi, ibadet yapılarının inşası ve süslemeleri bile tartışma konusu haline gelir: Örneğin Bernard de Clairvaux (1090-1153) ile Cluny keşişleri ara-

sında yer alan ve *Apologia ad Guillelmum*'da [*Guillaume için Savunma*] anlatılan tartışma XIII. yüzyıla kadar uzar ve Sistersiyan tarikatına bağlı tüm kiliselerin sadelik adına stilistik bir yenilenme sürecine maruz tutulmasına neden olur.

Yoksulluk tartışmalarının konusu olan, Kutsal Metinlerde İsa'yla Havarilerin yoksulluğuna yapılan atıf, 1318'de Papa XXII. Johannes tarafından sapkınlık olarak ilan edilir; bu duruma şiddetli bir tepki veren Fransiskanların o dönemdeki lideri Michele da Cesena (1270-1342) bu karara karşı çıkar, ama görevinden alınır ve Münih'e kaçarak Bavyeralı Ludwig'in (y. 1281-1347, [illegible] > 1314) yanına sığınmak zorunda kalır; Ludwig o dönemde *Defensor pacis* [*Barışın Savunucusu*] başlıklı ünlü eserinde iktidarın seküler ve dünyevi kökenlerini kararlılıkla öne süren Marsilio da Padova'yı da (y. 1275-y. 1343) koruması altına alır.

XXII. Johannes'in İsa'nın yoksulluğuna atıfları yasaklaması

Ancak yoksulluk yanlısı hareketler aslında tarih karşıtıdır: Yüzyıllar boyunca etkili bir yönetim sistemi geliştirecek şekilde düzenlenip şekillendirilmiş olan Kilise, kendisini eleştirenlerin istediği şekilde, gerçekleşmesi mümkün olmayan bir geçmişe dönüş adına dünyevilikten uzaklaşmak istemez ve uzaklaşamaz da.

Yukarıda adı geçen ve Ruhani Fransiskanların bir kolu olan Yoksul Hayat Keşişleri veya Minör Keşişler 1292'de, Angelo Clareno'nun (y. 1245-1337) liderliği döneminde V. Celestinus (1209/1210-1296, Mayıs-Aralık 1294 arası papa) tarafından tanınır, ama hiyerarşiye saygı duymamalarından dolayı, hararetli bir Kilise muhalifi olan Bonaventura da Bagnoregio (y. 1221-1274) liderliğinde, yoksulluk yanlısı tarikatların en radikal kesimlerine katılırlar ve sayısız *extra ecclesiam* [Kilise dışı] muhalifleri arasında yer alırlar. Örneğin Gherardo Segarelli (?-1300) Parmalı Fransiskanların arasına kabul edilmek için çok uğraştıktan sonra, mal ve mülklerini satıp, gelirini yoksullara dağıtır –Matta İncili'ndeki bölümün bir yankısı daha– ve Kilisenin ilk dönemlerinin yaşam tarzını örnek alarak 1260 yılı civarında Apostolik adı verilen ve başka birçok hareketle ortak yönleri olan bir hareket başlatır. Bu harekete üye olmak için "yemin etmeyi reddetmek, her türlü dünyevi mülkten kurtulmak ve sadakayla yaşamak, yarını asla düşünmemek, giysi olarak sadece basit bir tünik ile kaba kumaştan bir pelerin giymek, sabit bir kalacak yeri olmamak, tövbe etmek ve seküler olmaya rağmen, bu hayat tarzını vaaz etmek" gereklidir (Cinzio Violante, "Eresie nelle città e nel contado in Italia dall'XI al XIII secolo" [XI ile XIII. Yüzyıllar Arasında İtalya'da Şehirlerde ve Bölgelerinde Sapkınlık], *Studi sulla cristianità medievale* [*Ortaçağda Hıristiyanlık Üzerine Araştırmalar*] i-

Apostolikler

çinde, 1972). Gherardo Segarelli 1300 yılında yakılarak öldürülür, ama başlattığı hareket bir müridi olan Keşiş Dolcino di Novara (y. 1250-1307) tarafından sürdürülür. Keşiş Dolcino, savunduğu toplumsal ve dinsel yenilenme hareketini, Segarelli gibi, Gioacchino da Fiore'nin (y. 1130-1202) vahiysel kehanetlerine ve birçok muhalifin katıldığı yeni manastır tarikatının da vaaz ettiği Kutsal Ruh'un geri geleceği ve Ebedi İncil Krallığının kurulacağı döneme dayandırır. Keşiş Dolcino'nun taraftarları yıllar boyu silahlı çeteler halinde Kuzey İtalya'yı baştan sona kat eder, hem zenginlerin mülklerini hedef alan ve günümüzde "sınıflar arası" olarak nitelendirilebilecek şiddet olayları hem de ayrım gözetmeksizin yağmalama ve katliamlar gerçekleştirirler. Novara bölgesinde Parete Calva Dağına yerleştiklerinde sayıları en az 4000'e ulaşmıştır. Burada, Vercelli ve Novara piskoposlarının emrindeki paralı askerlerin uzun süreli kuşatması sonucunda büyük kısmı ölür; kaçabilen birkaç kişi Biella'ya, Rubello Dağına sığınır, ama bu hareketin sonu artık gelmiştir (1307). Umutsuz bir direniş sonucunda hepsi yakalanır, Keşiş Dolcino da akıl almaz işkencelerle öldürülür.

Kilisenin Parolayla veya Baskıyla Yenilenmesi, Katharlara Karşı Mücadele

Kastilya kökenli Aziz Domingo de Guzman'ın da (y. 1170-1221) hayatı sapkın hareketleriyle iç içe geçmiştir; Guzman, Katharların ikna kabiliyetinin temelinde kelimelerin sadeliğinin, kendi yaşam tarzlarıyla sundukları örneklerin, yoksulluk seçiminin ve başkalarına besledikleri içten ve çıkarsız sevginin, yani "inanılırlıklarının" yattığını fark eder. Bu sapkın harekete, başarısının ardındaki yöntemle karşı çıkmaya karar veren Guzman, Papa III. Innocentius'u Vaiz Keşişler adı altında yeni bir tarikat oluşturmaya ikna etmeyi başarır; tarikatın isim tercihi, vaaz konusunda zamanla oluşmuş olan karmaşık sorun bütününe işaret eder. Ayinler büyük çapta vaazdan yoksundur, çünkü soyut veya zor dillerde veya Latince gibi müminlerin büyük kısmı tarafından anlaşılmayan dillerde yürütülür. Vaiz Keşişler tarikatı 1216 yılında III. Honorius tarafından tanınacaktır. Bu yeni tarikat kısa sürede ortodoksluğun en hararetli savunucusu haline gelir: Guzman'ın müritleri en başından itibaren *Domini canes*, yani Tanrı'nın çoban köpekleri olarak bilinir. Bu sıfat aynı zamanda toplumun inanç değil de katılık ve baskı temelinde yenilenmesini isteyenlerin –Engizisyon sorgucularının– büyük kısmının *ordo Praedicatorum*'dan [Vaiz Tarikatı] kaynaklandığına da işaret eder. Bu kişilerin en ünlülerinden biri olan ve annesi babası Kathar olan Pietro da Verona (1203-1252) Lombardiya'da sapkınlara karşı o kadar büyük azimle

Vaiz Keşişler

mücadele eder ki, Seveso yakınlarında, Seveso'da kurulan bir komploda öldürülür ve Aziz Şehit Pietro adıyla, bütün engizisyon yargıçlarının koruyucu azizi ilan edilir. 1631'de Eliseo Masini da Bologna tarafından yazılan ve defalarca yeniden yayınlanan *Manuale degli Inquisitori, ovvero Pratica dell'Officio della Santa Inquisizione* [Engizisyon Sorguculari için Rehber veya Kutsal Engizisyon Uygulamaları], "Kutsal İnancın Yenilmez Savunucusu, Kaya Gibi Sağlam, Büyük Şehit Pietro"ya adanmıştır.

Fransiskanların tersine, Dominikanlar büyük ölçüde bütünlüklerini muhafaza ederler ve zaten papa seçildiği yıl IV. Haçlı Seferini ilan eden III. Innocentius, Kathar sapkınlığıyla mücadeleyi teşvik eder ve bu süreç Albigenlerin katliamı ile sonuçlanır. Katharların özellikle Güney Fransa ve Kuzey İtalya'da yayılması büyük bir endişe kaynağı haline gelir. Engizisyon sorgucusu Raniero Sacconi 1250 yılında sadece Kuzey İtalya'da, her biri irili ufaklı bir cemaatten sorumlu olan en az 4000 yönetici olduğunu tahmin eder (gerçi günümüzde, XIII. yüzyıl başlarında bu sapkınlığın dönemin kaynaklarında belirtildiği kadar yaygın olup olmadığını tespit etmek zordur). Kendilerini "gerçek Hıristiyan" ve "iyi kalpli insanlar" olarak gören Katharlar bir yandan ruhban sınıfının birçok açıdan önemli bir rol oynadığı feodal ve toplumsal baskının kurbanlarının hoşnutsuzluğunu ifade ederken, diğer yandan papanın otoritesini reddeder ve Kilise yönetim sisteminin önemli bir kısmını oluşturan, nikâhsız beraberlikler yaşayan ahlaksız rahipler tarafından bahşedilen sakramentleri geçersiz sayarlar. Bunun yanı sıra, Doğu kökenli ve Maniheist doktriner yönlerinden dolayı bu hareket dualist sapkınlıklar arasında sayılır: Katharlar et, yumurta ve peynir yemezler, vaftiz, ayin, komünyon ve evlilik içerisinde bile olsa cinsel ilişkiyi reddederler. Birçok insan, Kilisenin ilk dönemlerine dönmek istediklerini söyleyen bu cemaatlerin sade ve azizlere yakın yaşam tarzını çekici bulur; baskıların kurbanı olan bazıları bu tarikatta teselli ve yoldaş bulur; başta asiller olmak üzere, bazıları ise piskoposları ve başkeşişlerin mal ve mülklerini elde etmek amacıyla Katharlara destek verir.

Kathar sapkınlığı

Kilisenin Katharlara karşı benimsediği tavrın iki temel motivasyonu vardır: bir yanda hiyerarşiye itaat ilkesi ve doktrin temelli mutlak bir katılık, diğer yanda muhaliflerin ifade ettiği, ruhban sınıfının reforma tâbi tutulması arzularına ihtiyatlı bir yaklaşım. Dolayısıyla daha önce gördüğümüz üzere, Humiliati tarikatını ve Katolik Yoksullar veya Uzlaşmış Yoksullar gibi, Valdizm tarikatının daha önceden sapkınlıktan dolayı mahkûm edilmiş bazı kısımlarını Kiliseye dahil eden ve kendisinden sonra, III. Honorius'un da yapacağı gibi, yeni dilenci tarikatlarının oluşumunu teşvik eden III. Innocentius, Katharların en büyük muhaliflerinden biridir.

Kilisenin ikili savunma hattı

Tarih yazarı ve Sistersiyanlı başkeşiş Caesarius von Heisterbach'ın (y. 1180-y. 1240) *Dialogus miraculorum*'da [Mucizeler Üzerine Diyalog] anlattığı korkunç olay 1209'da Beziers'de gerçekleşir: Papalık elçisi Arnaud Amaury'ye (?-1225) şehrin kilisesine sığınmış olan Katharların Katoliklerden nasıl ayırt edileceği sorulduğu zaman, Amaury ayrım gözetmeksizin herkesin katledilmesini emreder ve şu talihsiz beyanda bulunur: *Caedite omnes! Novit enim Dominus qui sunt eius* ("Hepsini öldürün, Tanrı kendinden olanları bilecektir"). Fransa'da XIII. yüzyıl ortalarında bu sapkınlığın tamamıyla yok edildiği söylenebilse de, İtalya'daki ömrü daha uzun olup en azından 1277'ye kadar sürer (Y. Stoyanov, *L'altro Dio. Religioni dualistiche dall'antichità all'eresia catara* [Öteki Tanrı. İlkçağdan Kathar Sapkınlığına Dualist Dinler], 2007).

Seküler Dindarlar, Eski ve Yeni İbadet Biçimleri

Ortaçağ ruhaniliğini ifade eden önemli hareketlerden biri, Tövbekârlar tarikatıdır; bu hareket, "monastik ve Kiliseye bağlı tarikatların katı düzenlerine dahil olmadan kendilerini daha yoğun bir şekilde dine adamak isteyen" (André Vauchez, *I laici nel Medioevo. Pratiche ed esperienze religiose* [Ortaçağda Seküler Hareketler. Dinsel Uygulamalar ve Deneyimler], 1987) ama bir tür onay alma ve özellikle Kilise hiyerarşisi tarafından kabullenme zorunluluğundan kaçınamayan kadınlı erkekli seküler dindarlardan oluşur. *Memoriale propositi*'de ifade edilen *ordo poenitentiae*nin (dar anlamda bir tarikat değil de, bir hareket olarak görülmesi gerekir) programı 1221'de papalık tarafından onaylanır: Başlangıçta seküler insanlar herhangi bir kabul aşaması olmadan Tövbekârlara dahil olurlar. Giysileri boyasız ve kaba kumaştandır, sık sık oruç tutarlar, günde yedi defa dua ederler veya belirli bir sayıda *Pater Noster* veya *Ave Maria* okurlar, yılda üç defa günah çıkartırlar ve komünyona katılırlar (1215'te düzenlenen IV. Lateran Konsilinde alınan *Omnis utriusque sexus* [Her cinsiyetten] başlıklı karar, bütün müminlerin yılda en az bir defa günah çıkartmasını öngörürdü), cinsel riyazet uygularlar (Tövbekârlar *continentes* [iffetli] olarak da bilinirdi).

Tövbekârların kuralı

Tövbekâr hareketi, kimseye zararı dokunmayan, bu sınırlar içinde kaldığı sürece endişe kaynağı yaratmaz. Gioacchino da Fiore'ye göre, Ruh çağının başlaması gereken ve birçok kesim tarafından binyılcı bir sembolizm atfedilen 1260'da, Ranieri Fasani adlı Perugialı bir Tövbekâr, Meryem Ana'nın kendisine bir mektup yazarak, onu ve halkı günahlarından arınıp, yeni bir dini hayata geçmek için kendini kırbaçlamaya davet ettiğini söyler. Giderek büyüyen toplu bir coşku dalgası sonucunda büyük mümin

grupları günahlarından dolayı çekecekleri cezaların korkusu ve günahlarından arınma arzusuyla şehir sokaklarında kendi kendilerini kıyasıya kırbaçlamaya başlar. Bu olağanüstü tövbekârlık uygulaması İtalya'nın ve Avrupa'nın çeşitli bölgelerine yayılır ve Avignon krizinin orta yerinde de yeniden canlanır.

Örneğin 1335'te vaiz bir keşiş olan Venturino Di Bergamo (1304-1346), liderlik ettiği Tövbekârler ve Kendilerini Kırbaçlayanlar topluluklarıyla beraber, papanın Avignon'dan dönmesini talep etmek için Roma'ya gider. Bazen dindar olmaktan çok uzak taklitçileri bile, sırf sadaka elde etmek amacıyla bu yöntemleri benimseyecektir: Teseo Pini, XV. yüzyılda yazacağı *Speculum cerretanorum* [*Dilencilerin Aynası*] adlı eserde (1483) bu tür örneklerden söz edecek, hatta bu aylak topluluğunu "hergeleler" olarak niteleyecektir (*Il Libro dei Vagabondi* [Aylaklar Kitabı], ed. Piero Camporesi, 2003).

Bu kitlesel ibadet örneklerinde olduğu üzere, sapkınlıklar cephesi değişime uğrar ve çok müridi olan sapkın hareketler, Piemonte ve Calabria'daki Valdizm tarikatı gibi, varlıklarını daha çok marjinal gruplar şeklinde sürdürürler veya taklitçileri XIV. yüzyılda Özgür Ruh gibi tevekkül temelli veya Minör Keşişler gibi yoksulluk yanlısı ve halka yakın yeni sapkın hareketler oluştururlar. Ortodokslukta toplumu reforma tâbi tutma arzusu ile dinsel değişim arzusu arasındaki güçlü bağlar nasıl koptuysa, benzer bir şey sapkın hareketler açısından da söz konusudur ve "her iki durumda da bu hareketler Kilisenin ve toplumun yenilenmesi için olumlu ve somut bir şekilde faaliyet göstermezler" (Giovanni Miccoli, *La storia religiosa* [Din Tarihi], *Storia d'Italia* [İtalya Tarihi] içinde, II, 1974).

Kitlesel ibadet

Öte yandan, gerçek anlamda değişimi amaçlayan ve giderek önem kazanan en önemli seküler gruplar arasında, Aziz Francesco gibi, bir tüccarın oğlu olup 1374'te kendini dine adamaya karar veren Hollandalı Geert de Groote (1340-1384) tarafından kurulan Ortak Hayat Keşişleri cemaati vardır; de Groote bu cemaatin ilk grubunu, vaaz vermeye başladığı andan itibaren dinleyicileri üzerinde yarattığı etkiyle etrafına toplar.

Seküler türden yeni bir dindarlık olan *Devotio moderna* [*Modern İbadet*] açısından önemli bir rol oynayacak olan hareket bu şekilde ortaya çıkar. Bu hareket de sapkınlık suçlamalarıyla karşı karşıya kalır, ama sonuçta papalık tarafından onaylanır. De Groote'nin 1384 yılındaki ölümünden sonra, yerine Florence Radewyns (y. 1250-y. 1400) geçer. Thomas a Kempis'e (1380-1471) atfedilen *De Imitatione Christi* [İsa'nın Taklidi Üzerine] bu ruhani yenilenme hareketini en iyi şekilde ifade eden eser olup, sonradan da büyük bir etki yaratmaya devam edecektir.

Devotio moderna

Kadınlarla erkekler arasında yayılan bu yeni, seküler dindarlık şekli, konu ettiğimiz örneklerin çoğunun bir özeti gibidir ve yoksulluğu, emeği ve Kutsal Kitaplar üzerine tefekkürü temel alır.

*Beguina*lar, Azizeler, Kadın Sapkınlar ve Kâhinler: XIII ve XIV. Yüzyıllarda Kadınlar ve Kilisenin Yenilenme Süreci

Ancak bu yüzyıllarda Kilisenin dinsel yenilenme süreciyle ilgili olarak, seküler toplumun yeni dindarlığı bağlamında çeşitli konulara gerçek anlamda yeni bir bakış açısıyla bakmamıza izin veren unsur, cinsiyetleri temel alır. XIII ve XIV· yüzyıllarda kadınların Hıristiyanlıkta oynadığı rolün ölçeğini ve önemini ve toplumun tamamında neden olduğu değişimi "kadınsı" bir bakış açısıyla kavrayabiliriz. XI. Gregorius (1329-1378, ♔ > 1370) ile ilgili anlatılanlar doğru ise, papalık da bu rolün bilincindedir, çünkü papanın, ölüm döşeğindeyken, kadınlara fazla yer vermiş olmaktan pişman olduğu söylenir.

Peki ama ölüm döşeğindeki papanın sözünü ettiği bu kadınlar kimlerdir? XI. Gregorius'un aklındakiler, papalığın Roma'ya dönmesi amacıyla seslerini duyurmak için ellerinden geleni yapan ve ruhanilikleriyle Hıristiyanlıkta gerçek bir dönüm noktası oluşturan Caterina da Siena (1347-1380) ile İsveçli Birgitta'dır (y. 1303-1373). Örneğin evli ve çocuklu olan ve kadın üyelere açık Kurtarıcı tarikatını kuran Birgitta'nın yazdığı *Revelationes* [Kehanetler] eseri, İsa'nın Doğumu ve Çilesi konulu dinsel ikonografide değişime yol açmıştır; Caterina'nın düşüncelerinin mistik yönü ise tarihsel olaylar ve dünyevi sorumluluklar üzerinde etkili olmuştur (Giovanni Miccoli, *La storia religiosa* [Din Tarihi], *Storia d'Italia* [*İtalya Tarihi*] içinde, 1974; Alvaro Bizziccari, "Italica," *Linguaggio e stile delle Lettere di Caterina da Siena* [*Caterina da Siena'nın Mektuplarının Dili ve Stili*] içinde, 53/3, 1976). XII ve XIII. yüzyıllarda etkilerini hissettiren kadınların sayısı gerçekten çoktur; ortodoksluk dışında bile, Katharlara veya başka muhalif ve sapkın gruplara katılan kadınlar bulunmaktadır.

Caterina da Siena ve İsveçli Birgitta

Bir örnek vermek gerekirse, Giuseppe De Luca tarafından, haklı olarak ortaçağ tevekkül inanışının en büyük teorisyeni sayılan, dönemin en yüksek dinsel otoritelerinin bazıları tarafından savunulmuş olmasına rağmen ölüme mahkûm edilen Marguerite Porete'yi (?-1310) ve yeni, "anaç" bir dilde yazdığı *Specchio delle anime semplici* [Sade Ruhların Aynası] eserinin yenilikçi yönlerini düşünmek yeterli olacaktır (Luisa Muraro, *Lingua materna, scienza divina. Scritti sulla fi-*

Marguerite Porete

losofia mistica di Margherita Porete [Anaç Dil, İlahi Bilim. Marguerite Porete'nin Mistik Felsefesi Üzerine Yazılar], 1995). Modern çağda kadınların ve özellikle "Araf ruhlarının," yani herhangi bir monastik tarikata üye olmamalarına rağmen çileci ve dindar bir yaşam tarzı sürdüren kadınların ibadete katılımını baştan tasarlayarak, dinsel otoriteler için bir endişe kaynağı oluşturan *bizzoca*ların ataları sayılabilecek *beguina*lar [kendilerini dine adayan seküler kadınlar] özellikle Fransa, Almanya ve Flandre'ye yayılır.

XIII. yüzyıldan itibaren, erkeklere özgü tarikatların yanı sıra, Clarissalar, Dominikanlar ve Augustinusçular gibi kadın tarikatları ortaya çıkar. Kadınlar evlilik kurumu içerisinde bekâret yoluyla, dul kaldıkları takdirde de kendilerini duaya ve dünyevi sorumluluklara adama yoluyla yeni azize modellerini öne sürerler. Örneğin Macar Azize Elizabeth (1207-1231) 20 yaşında, üç çocukla dul kalır; Silezyalı Jadwiga (1174-1243) altı çocuk doğurduktan sonra kocasıyla ortak bir karar alarak, evlilik yatağından ayrılmaya karar verir; daha da radikal bir örnek olan, 1300 yılında evlenen ama cinsellikten uzak bir hayat yaşamaya ve evliliklerinin gereklerini yerine getirmemeye karar veren Elzear (1285-1323) ile Delphine (1283-1360) sonradan aziz ilan edilirler (Andrè Vauchez, *I laici nel Medioevo* [Ortaçağda Seküler Hareketler], 1989). Evlenmeden anne olan Margherita da Cortona (1249-1297) gönüllü olarak tövbekârlığı seçer; birçok kadın XIV. yüzyılda yaygın olan sivil dindarlığın bir ifadesi olarak, "mezara kapatılır gibi" hücreye kapatılmayı seçer; Chiara da Montefalco'nun (1268-1308) kutsal emanetlerinin hikâyesi ise, kadınların acısını o kadar hissettiği İsa'nın Çilesinin izlerini bedeninde taşıma isteğini simgeler (Anna Benvenuti, *"In Castro poenitentiae." Santità e società femminile nell'Italia medievale* ["Cezalandırma Yoluyla Tövbekârlık." Ortaçağ İtalya'sında Kadın Azizeler ve Kadın Toplumu], Roma, 1990).

Kadınlar arasında azize modelleri

Kadın kehaneti yüzyılı (1350-1450) adını verebileceğimiz dönemde, Avignon esareti, kara veba, antipapalar ve bölünme dönemlerinde Kilisede görülen huzursuzluk ve umutsuzluk duygularına hiyerarşi karşıtı bir tepki ifade eden ilahi kehanet akımının temsilcileri daha çok kadınlardır. Her halükârda, monastik tarikatlarda veya kendini dine adayan seküler gruplarda olsun, azizler veya sapkınlar arasında olsun, kadınlara yapılan vurgu, bütün bu yeni unsurların da katkısıyla, Modernitenin zorlu doğumunu hazırlayan değişim süreçlerinin anlamını daha derin bir şekilde kavramamıza izin verir.

Hiyerarşi karşıtı tepki

Bkz. *Dinsel Cemiyetler, s. 227; Ockham'lı William, s. 411; Eckhart ve Ren Bölgesi Mistisizmi, s. 427; XIII ve XIV. Yüzyıllarda Sonsuzluk Üzerine Tartışmalar, s. 561*

Piskoposluk Engizisyonu ve Papalık Engizisyonu

Giulio Sodano

Ortaçağ Engizisyonu, Katharlar başta olmak üzere, sapkınlıkların gelişimi sonucunda ortaya çıkar. Kilise öncelikli görevinin sapkınlığı bastırmak olduğuna karar verir; sivil iktidar da kararlaştırılan hükümleri yerine getirmelidir, yoksa meşruiyetini kaybeder. XIII. yüzyıl başlarında sapkınlar şeytanın temsilcileri haline gelir. 1230'lu yıllarda ortaya çıkan Papalık Engizisyonu büyük ölçüde Dominikan tarikatına emanet edilir. Papalık daha sonra engizisyon faaliyetleri için giderek daha kesin normlar yayınlar.

Sapkınlıklar ve Engizisyon

Ortaçağ Engizisyonunun doğuşu, geç ortaçağda sapkınlıkların giderek yayılması bağlamında gerçekleşir. Nitekim XI. yüzyıldan itibaren aynı dönemde Fransa, İtalya ve Almanya'da Kiliseyi ve gücünü eleştiren sayısız heterodoks grup ortaya çıkar. Ortaçağda sapkın hareketler üç grup halinde sınıflandırılabilir: Gioacchino da Fiore'nin (y. 1130-1202) müritlerinin binyılcı akımları (tehlikeli sayılmalarının sebebi, yeni bir çağın kehanetinin Kilise hiyerarşilerinin sonu anlamına gelmesidir); Valdizm ve Ruhani Fransiskan hareketlerini takiben yayılan yoksulluk yanlısı akımlar; Kathar akımı.

Dolayısıyla sapkın tavırların yayılması karşısında endişeye kapılan Katolik inceleme yazarları ve teologlar, bu hareketlerin mahkûm edilmesini sağlayacak bir düşünce geliştirirler. Ortodoksluğun savunulması, Kilise hiyerarşisinin öncelikli görevi haline getirilir ve papalık monarşisinin de kendini kabul ettirmesiyle bu görev papalar tarafından üstlenilir. XII. yüzyıl sonuyla XIII. yüzyıl başları arasında ortodoksluğa zorunlu bağlılığı düzenleyen normlar geliştirilirken, Engizisyon sayesinde polemik ve propagandada muhalif grupların gerçek anlamda bastırılmasına geçilir.

Ortodoksluğun savunulması

Kilisenin ortaçağ tarihinde iki tür Engizisyon söz konusudur: Birincisi piskoposluk, ikincisi papalık temellidir. III. Lucius (?-1185, ♔ > 1181) tarafından, I. Friedrich'le (y. 1125-1190) anlaşmalı olarak 1184'te yayınla-

nan *Ad Abolendam* [Feshetmeye Doğru] başlıklı emirname, piskoposların sapkınları bastırmasını ve sivil otoritelerin verilen hükümleri yerine getirmesini öngörür. Papanın bu kararı, sapkınlara karşı mücadelede dinsel iktidarla sivil iktidar arasında tam bir işbirliğine işaret eder. Kilise kan dökemez, ama özel heyetler yoluyla sapkınlık zanlılarını sistematik olarak araştırıp mahkûm edebilir, bu arada sivil iktidar da hükümleri icra eder ve cezaların çekilmesini sağlar. Ancak kısa süre içinde piskoposların bu konudaki faaliyetlerinin yeterince etkili olmadığına karar verilir ve Kilise tarafından daha kararlı bir müdahalede bulunma gereksinimi hissedilir. 1199'da yayınladığı *Vergentis in senium* [Yaşlılığa Yaklaşırken] başlıklı emirnameyle, sapkınlığı Tanrı'ya ihanet olarak ilan eden ve onu krala ihanet suçuyla kıyaslayan III. Innocentius (1160-1216, ☩ > 1198) ile bir dönüm noktası yaşanır. Dolayısıyla sapkınlar birer suçlu haline gelir. Bu emirnameyle ayrıca papalık iradesi, sivil iktidara üstün sayılır. Siyasal iktidarın görevi, sapkınlığı bastırmaktır; bu görevi yerine getirmediği takdirde meşruiyetini kaybeder. Ayrıca, ortodoksluğun savunulması için sapkınların şeytani olduğu stereotipini belirleyen kültürel bir süreç de yürütülür. Dolayısıyla XIII. yüzyıl başlarında sapkınlar şeytanın temsilcisi haline gelirler ve onlara şeytani, sapıkça ve tehditkâr davranışlar atfedilir.

Sapkınlıkların bastırılması

III. Innocentius'un amacı her şeyden önce Languedoc bölgesindeki Katharları hedef almaktır. Dolayısıyla Güney Fransa'daki siyasal iktidarın bu alandaki isteksizliğiyle mücadele etmeyi şahsi görevi olarak görür. 1208'de, bir papalık elçisinin öldürülmesi üzerine Albigenlere karşı bir Haçlı Seferi ilan eder. 1225'ten sonra Fransa kralının birlikleri de bu mücadeleye katılır. Böylelikle papalığa kafa tutan Katharlar yıllar boyu köy köy ortadan kaldırılır.

III. Innocentius, Albigenlere karşı yürütülen Haçlı Seferinde elde edilen deneyim sayesinde sapkınlığın sadece silah yoluyla ortadan kaldırılamayacağını, vicdanların da daha büyük bir titizlikle kontrol altına alınması gerektiğini fark eder. Böylece 1215'te düzenlenen IV. Lateran Konsilinde yılda en az bir defa günah çıkartma zorunluluğu getirilir.

III. Innocentius'tan sonra Engizisyon örgütlenmesini daha da geliştirir. Roma hukuku dahilindeki iddia makamından ayrı olarak Engizisyon mahkemeleri ortaya çıkar; burada yargıç söz konusu iki taraftan eşit uzaklıkta olmayıp zanlıya karşı resmi soruşturma yürütür, işlenen suçların delillerini arar ve sergiler.

Papalık Engizisyonunun Doğuşu ve Gelişimi

1227 ile 1231 arasında, IX. Gregorius'un (y. 1170-1241, ♔ > 1227) girişimiyle, papalığın sapkınlıkla mücadele ile görevli, soruşturmadan sorumlu figürü ortaya çıkar. Bazı tarihçilere göre, Papalık Engizisyonunu oluşturma kararının alınmasında, sapkınlıkla mücadelede imparatorluk rekabetine karşı çıkma iradesi belirleyici bir önem taşır. Nitekim II. Friedrich'in (1194-1250, ♚ > 1220) 1220'de yayınladığı *Constitutio in basilica Sancti Petri* [Aziz Petrus'un Bazilikasında Emirname] ile sapkınlarla mücadeleyi öngörmesi, papalığın bu mücadelede sadece kendine atfettiği sorumluluğa bir tepki oluşturur. Friedrich'in bu tavrı siyasal fırsatçılıktan değil de, sapkınlıkları bastırmanın imparatorluk işlevlerine dahil olduğuna dair tam inancından kaynaklanır.

II. Friedrich'in hak iddiası

Piskoposluk Engizisyonundan Papalık Engizisyonuna götüren süreç hakkında henüz tam bilgi sahibi değiliz. Başlangıçta Roma'yı temsil eden yargıçların, Kathar sapkınlığına karşı kararlılıkla faaliyet gösterebilmek için fazlasıyla etkisiz ve kararsız sayılan piskoposların yanında yer almış olması muhtemeldir. IX. Gregorius 1227'de Konrad von Marburg'u (?1233) sapkınları araştırıp bastırmakla, piskoposları yargılama faaliyetlerini yürütmeye, sivil otoriteleri de hükümleri yerine getirmeye teşvik etmekle görevlendirir. 1231'de ise Konrad'a, Katharlarla mücadelede tam yetki bahşeder. 1232'den itibaren Engizisyon, Dominikanlar başta olmak üzere, dilenci tarikatlarına emanet edilir ve Fransa, İtalya, Aragon ve Navarra için tarikat içerisinde sayısız engizisyon sorgucusu tayin edilir.

Dominikanlar ve Engizisyon misyonu

1235'te Bulgar Robert (XIII. yüzyıl) Fransa'nın tamamı için baş engizisyon sorgucusu olarak atanır. Dominikan keşişler Engizisyon misyonlarını 1206'da Güney Fransa'da, Domingo de Guzman'ın (y. 1170-1221) Albigenlerin bastırılmasında papalık elçilerine destek vermesiyle geliştirmeye başlarlar. Papalık 1230'lu yıllarda sistemin rasyonalizasyonuna karar verdiğinde, Engizisyon kurumuna ilk atananlar Vaiz Keşişler olur. Bu engizisyon yargıçları, acımasız ve aşırıya kaçan yöntemleriyle derhal dikkat çekerler. Sapkınlara veya sapkın oldukları sanılan kişilere ait mülklere el konmasıyla, bireysel istismar olayları da yaşanır. Engizisyon yargıçlarının varlığı çeşitli bölgelerde isyanlara yol açar.

Son zamanlarda bazı tarihçiler, papalık tarafından sapkınlığın bastırılmasıyla görevlendirilen engizisyon sorguculari Kilisenin ve heterodoks grupların geçirdiği kriz döneminde, yani tam sapkın hareketler önü alınmaz bir şekilde gerilemeye başlamışken ve bazı istisnalar dışında ortadan kalkmak üzereyken ortaya çıktığı vurgulamıştır. Nitekim Kiliseyle

sapkınlar arasındaki mücadele, papalığın yararlandığı güçler, amacının bilinci ve başvurulan karmaşık araçlardan dolayı eşit şartlarda yürütülmemiş bir mücadeledir. Papalığın zaferi, ruhban kültürünün sapkın kültür üzerindeki mutlak üstünlüğünden kaynaklanır. 1230'lu yıllardan itibaren sapkınların faal olabileceği kamusal alanlar, onlara tamamıyla kapanır. O andan itibaren bu hareketlere kalan tek seçenek, yasadışı olmaktır. Ama kamusal açıdan yeniden görünür hale gelmeleri tam da Engizisyon mahkemeleri sonucunda olur.

XIII ve XIV. Yüzyıllar Arasında Doktrine Bağlı Hukuki Düzenlemeler ve Engizisyon

Papalık XIII. yüzyılın ikinci yarısında ve XIV. yüzyıl boyunca giderek daha kesin normlar yayınlar ve Engizisyon faaliyetleri Kilise hukuku ilkelerine ayak uydurur. Böylece son derece ayrıntılı bir hukuki literatür gelişir ve yargılama sırasında uyulacak kurallarla ilgili rehberler yazılır. Bu türden ilk rehber 1241-1242 yıllarına aittir. En ünlüsü ise Toulouse şehrinden ve Dominikan tarikatından Bernard Gui (y. 1261-1331) tarafından 1321'de yazılmıştır. IV. Innocentius'un (y. 1200-1254, ♔ > 1243) 1252'de yayınladığı *Ad extirpandam* [Kökünden Sökülmesi Gerekenler] adlı fermanla Engizisyona tâbi tutulanları itirafa zorlamak için işkenceye başvurma izni verilir. Yine XIII. yüzyılın ikinci yarısında papalar, Yahudileri de Engizisyonun yetki alanına dahil ederler. Musevilerin kitabı Talmud'a karşı güvensizlik ve şüphe artışı görülürken, 1267 tarihli *Turbato corde* [Endişeli Yürekle] emirnamesiyle Musevi dinini kabul eden Hıristiyanlar veya Hıristiyanların dinlerini değiştirmekten sorumlu olan Museviler de Engizisyon sürecine maruz kalırlar. 1274'ten sonra ise engizisyon yargıçları Hıristiyanlığa geçmiş olup, Musevi ritüeller uyguladıklarından şüphelenilen Musevileri de hedef almaya başlarlar.

Yargılama rehberleri

XIV. yüzyıla gelindiğinde, Katharların sayısı çok azalır ve yaşamlarını yasadışı bir şekilde sürdürmek zorunda kalırlar. Engizisyon, papalığın Avignon'daki yeni merkezi civarında, yani Languedoc, Provence ve Batı Alpler'de faaldir. Etki alanını Brandenburg, Pomeranya ve Bohemya gibi, daha önceleri ihmal edilmiş bölgelere ve marjinal halklara genişletir. XIV. yüzyılda papalık siyasal amaçlarla da Engizisyona başvurur: Milano'da Viscontiler ve İtalya'daki Ghibellinler, son derece tutarsız nedenlerle ve sapkınlık iddiasıyla yargılama sürecine tâbi tutulur. Bir önceki yüzyılda olduğu üzere, engizisyon sorgucularının sapkınlıkla suçlananların mülklerini suiistimal ettikleri de görülür. Özellikle V. Clemens (1260-1314, ♔ > 1305) döneminde olmak üzere, Tapınak Şövalyeleri de, "Güzel" Philippe'in (1268-1314, ♔ > 1285) tarikatın mülklerine el koyma arzusundan kay-

naklanan suçlamalar temelinde zulme uğrar. 1307'de tarikatın Büyük Üstadı ve sayısız üyesi sapkınlık suçlamasıyla tutuklanır. 1312'de düzenlenen Vienne Konsilinde, papa bu tarikatı lağvetme kararını ilan eder.

Siyasal amaçlar

XXII. Johannes (y. 1245-1334, ☩ > 1316) zamanında ise Ruhani akımlara karşı şiddetli bir mücadele başlatılır. Nitekim Avignon döneminde Kilise hiyerarşilerine açık bir tepki olarak Hıristiyanlığın başlangıcındaki yoksulluk yanlısı eğilim kendini daha güçlü bir şekilde göstermeye başlar. Minör Keşişler tarikatının yoksulluk yanlısı kollarında Kilisenin yolsuzluğa düştüğü ve yenilenmesi için mücadele etmek gerektiği fikri giderek yayılır. XIV. yüzyıl başlarında keşiş Dolcino'yu (y. 1250-1307) hedef alan bir Haçlı Seferi düzenlenir ve Dolcino 1307'de yakılarak öldürülür. XXII. Johannes, 1322'de yayınladığı *Cum inter nonnullos* [Başkaları Arasında Olduğu Üzere] başlıklı emirnameyle İsa ve Havarilerin herhangi bir mülke sahip olmadığını ilan eden herkesi sapkın ilan eder.

Bkz. *Kilisenin Dinsel Yenilenme İddiası ve Sapkınlıklar, s. 240; İtalya ve Avrupa'da Tıp Okulları ve Hocaları, s. 641*

Yoksullar, Hacılar ve Hayır İşleri

Giuliana Boccadamo

Assisili Francesco ile Domingo de Guzman, yoksulluğun yeni bir algısını geliştirir, ama dilenci tarikatlarının toplumun en zayıf üyeleri konusunda gösterdiği yoğun çabalara rağmen, özellikle XIV. yüzyılda olmak üzere, yoksulların durumu daha da ağırlaşır. Yüzyıl sonunda ise isyanlar yaşanmaya başlanır.

Assisili Francesco ve Domingo de Guzmán

XIII. yüzyıl, Assisili Francesco (1181/1182-1226) ve Domingo de Guzman'ın (y. 1170-1221) faaliyetleriyle başlar. Deneyimleri farklı olsa da, her ikisi

de yoksullara ve yoksulluğa yepyeni bir saygı anlayışı besler; her ikisi de yoksullara İsa'nın yaşayan suretleri olarak değer verir; her ikisi de yoksulların ve zavallıların yaşam koşullarına uygun şekilde yaşamak, hayatlarının belirsizliğini ve hareketliliğini paylaşmak isterler (zaten mesajlarının yeniliği asıl burada yatar); son olarak her ikisi de Köln Başpiskoposu Bruno'nun (XI. yüzyıl) doktrinini temel alan Chartreux tarzı inzivacı yoksulluktan veya Robert de Molesme (y. 1028-1111) tarafından geliştirilen kurallara dayanan Sistersiyan tarzı yoksulluktan uzaktır.

Domingo de Guzman, Kilisenin XII. yüzyılda başlamış olan yenilenme sürecini daha ileri ve daha farklı bir aşamaya getirir. Başlıca misyonlarının vaaz olmasından dolayı, Vaiz Keşişleri adı verilen tarikatı kurar ve diğer üyelerle birlikte, yaşamını hiçbir şeye sahip olmadan sürdürmeye karar verir. Bilim ve doktrin vaaz için gerekliyse de, sadece araç olarak, emanetçisi olunmadan aktarılacak emtia olarak görülürler.

Francesco daha da radikal davranır: Bilimi bir zenginlik olarak gördüğü için, ondan vazgeçer. Kendini cahil ve eğitim almamış anlamında "aptal" olarak tanımlar. Yoksulluğu kendine eş seçer, giysilerinden de tövbekârlık değil, kardeşlik uğruna vazgeçer, çünkü yoksullarla dostluk ancak yoksulluk yoluyla gerçekleşebilir. Yoksulluk, Francesco'nun kadın müridi Assisili Chiara (y. 1194-1253) açısından da temel önem taşır: Chiara hayatının sonuna kadar kendisi ve tarikatın diğer üyeleri için *privilegium paupertatis* [yoksulluğun ayrıcalığı] ilkesini savunacaktır. Bunlar anlamlı hareketlerdir: Giderek pazar ekonomisini ve para dolaşımını temel alan bir toplumda insanın kendini en alt ekonomik basamağa konumlandırması, bireysel veya toplu olarak mal, mülk ve zenginlikten vazgeçmesi, İsa'yı ve Havarileri mükemmel bir şekilde örnek almak demektir.

"Bilim"le farklı bir ilişki

Dilenci tarikatlarının (Dominikanlar, Fransiskanlar, Augustinusçu inzivacı keşişler, Karmelitler, İsa'nın Tövbekâr Kardeşleri) yayılma hızı, idealleriyle amaçlarının dönemin huzursuzluklarıyla ne kadar uyum içinde olduğunu gösterir. Mutlak olsun, tarikatın veya Hıristiyanlığı yayma sürecinin gereksinimlerine uyarlanmış olsun, yoksulluğu konu alan tartışmalar bile –örneğin Ruhani Fransiskanlarla Cemaat Fransiskanları arasındaki bölünme– iki ana tarikatın gelişimini hiçbir şekilde yavaşlatmaz: XIV. yüzyıl başlarında Fransiskanların Avrupa'da en az 1400, Dominikanların da 500 kadar manastırı vardır. Başlangıçta şehirlere güvenmeyen ve daima şehirlerin ve kent merkezlerinin hemen dışına yerleşmeyi tercih eden Fransiskanlarla Dominikanlar sonradan yoksulluğun bazı açılardan daha hat safhada ve belirgin olduğu, çalışan yoksullar durumunda fazla belli olmadığı, mahçup yoksullar durumun-

Kent merkezlerindeki faaliyetler

da da tamamıyla gizli olduğu kent merkezlerinde faaliyet göstermeye başlar ve etkinliklerine ruhani yenilenme arzulayan ve azizliğe giden yol olarak yoksulluğu gönüllü olarak seçen sayısız seküler insanı da dahil ederler.

Dilenci tarikatlarının karizmasından ilham alan seküler tarikat üyelerinin ve ortak bir kural temelinde gelişmemelerine rağmen yaptıkları hayır işleriyle dikkat çeken ve özellikle Kuzeybatı Avrupa'ya yayılan *beguina* [kendilerini dine adayan seküler kadınlar] sisteminin başarısı bu şekilde açıklanabilir.

Hayır ve Yardım İşleri ve Hac Yolculukları

Hayır ve yardım işleri XIII. yüzyılda genel anlamda gelişir. Kilise için sadaka toplayan görevli birçok piskoposluk, bölgesinde kurumsal hale gelir. Avignon döneminde papa da buna benzer, adını yoksullara verilen küçük bir ekmek olan *pignotte*tan alan bir hizmet verir. Önceki yüzyıllarda Benedikten manastırların kapısında olduğu üzere, yiyeceğin yanı sıra, giysi ve ayakkabı da dağıtılır. Fransa Kralı IX. Louis de (1214-1270, ⚜ > 1226) kralın sadaka toplamakla sorumlu görevlisini atar ve benzer bir süreç Kastilya'da da yaşanır.

Planlı vaazlar yoluyla gerçekleştirilen sadaka toplama işlemi, hayır işlerinin temelini oluşturmaya devam eder. Sadaka, günahları silmenin bir yoludur, böylece yoksullar, yardımseverler için bir Kurtuluş aracı haline gelir; sadaka özgürce verilebilir, hayatın belli dönemlerinin özelliği olabilir veya vasiyetnamenin bir unsuru olabilir. Sadaka, artık ticari gelişimi temel alan toplumlara özgü şekilde, genelde para şeklindedir. Hem meslek loncalarının bir uzantısı olarak oluşan hem de tövbekârlık cemiyetleri olarak ortaya çıkan dinsel cemiyetlerin de hayır işlerinin düzenlenmesinde ve sadakanın toplanması ile yönetiminde oynadığı rol göz ardı edilmemelidir; eski veya yeni olsun, yenilenmiş veya dilenci tarikatları tarafından oluşturmuş olsun, dinsel cemiyetler hastanelerin yönetiminden ölülerin gömülmesine ve ölüm mahkûmlarına yardım edilmesine kadar çok çeşitli gereksinimleri karşılamaya hazırdır. Hıristiyanlığın kutsal sayılan mekânlarına yolculuk yapan hacılara yardım etmek amacıyla oluşturulan birlikler de unutulmamalıdır. XI. yüzyılın en önemli özelliği Kudüs'e yapılan hac yolculuğu, XII. yüzyılınki de IX. yüzyıl ortalarında keşfedilen Aziz Büyük Yakup'un mezarının bulunduğuna inanılan Santiago de Compostela'ya yapılan hac yolculuğu ise, XIII. yüzyılın en önemli özelliği, büyük çeşitlilik gösteren hac coğrafyasında ulusal ve yerel ölçekte kutuplaşmalara rağmen, Roma'nın yeniden hac yolculuklarının hedefi haline gelmesidir.

Sadaka ve dinsel cemiyetler

İlk *Jubileum*

XIV. yüzyılda ise *Jubileum* [günahların affedildiği özel yıl] ile bağlantılı hac yolculukları başlar. VIII. Bonifacius'un (y. 1235-1303, ♔ > 1294) 1300'de ilan ettiği ilk *Jubileum*'u 1350'de ikincisi izler, çünkü Bonifacius'un başlangıçta yüzyılda bir olarak planladığı bu olgunun bütün Hıristiyanlara hayatlarında en az bir kez *Jubileum*'a katılma imkânı vermeyeceği düşünülür. Öte yandan üçüncü *Jubileum* 1390'da ilan edilmişken, üzerinden sadece 10 yıl geçtikten sonra, 1400'de bir tanesi daha gerçekleşir.

XIV. Yüzyılda Yoksullar

XIII. yüzyılın ilk 30 yılı nispeten huzurlu geçse ve bir sonraki nesil tarafından Fransa Kralı Aziz Louis'nin (1215-1270, ♔♔ > 1226) veya İspanya Kralı "Bilge" Alphonsus'un (1221-1284, ♔♔ > 1252) veya İtalya'da Assisili yoksulun mutlu yılları olarak hatırlansa da, yüzyılın ortalarından itibaren durum tamamıyla tersine döner; doğal felaketler ve kıtlık dönemlerinin yanı sıra, ekonomik durgunluğa bağlı olarak fiyatların artması ve parasal dengesizliğin ortaya çıkması zaten zayıf olan sınıfların durumunu daha da ağırlaştırır ve kısa sürede isyana dönüşecek yaygın bir hoşnutsuzluğa yol açar. Hayır ve yardım işleri ağı yoksulluğun etkilerini hafifletmeye çalışır, ama yoksulluğa yol açan ve onu teşvik eden nedenler üzerinde etkili olamaz. 1348'deki büyük veba salgınından önce en az yedi kış mevsimi çok soğuk geçer, daha önce görülmemiş ciddilikte meteorolojik felaketler 1315-1317 arasında Avrupa'nın Atlantik kıyısına darbe indirir, 1332-1333 arasında İtalya'da seller yaşanır, birkaç sene sonra Provence'da büyük fırtınalar çıkar, bütün bunların sonucunda da hasatta büyük azalma olur, kıtlık ve sefalet dönemleri yaşanır. 1302'de İspanya bu süreçten çok etkilenir, on yıl kadar sonra bu etkiler Avrupa'nın tamamına yayılır, 1320-1330 yılları arasında da İtalya ve Portekiz ağır darbe alır. Endemik olan vebanın da daha şiddetli olduğu dönemler yaşanır. 1338'deki gıda krizini zar zor gidermeyi başarmış olan Floransa, 1340'ta hem vebaya hem de bir kıtlık dönemine maruz kalır. Dolayısıyla 1251-1255 arası Liege'de, 1280 civarında Sen ve Ren bölgelerinde, 1347'de Siena'da yer alan isyana kadar da çeşitli yerlerde olmak üzere, baş gösteren halk isyanlarına şaşırmamak gerekir; ancak bu isyanların genelde şehirlerin yönetiminde yönetici sınıfların yerine geçmek isteyen ve sosyal istikrarsızlık durumundan yararlanan orta sınıflar tarafından gizlice manevra edildiği görülür.

Hayır ve yardım işleri ağı

Peki ama yoksullar kimdir? Yoksulluk eşiği nedir? Neden şehirlerin büyümesi ve ticaretin gelişmesi sonucunda yoksulların sayısı artar? İş-

sizlikten, çeşitli konjonktür veya kazalardan veya savaşlardan dolayı geleneksel olarak yoksul olanlara, efendilerinin baskısından ve serflikten kurtulmak için topraklarını bırakıp kaçmak ve derbeder bir hayat sürmek zorunda kalan çiftçilere yeni bir yoksul türü olan çalışan yoksullar eklenir. Bu yoksullar şehirlerde kendilerine meslek ve zanaat loncalarında yer bulamayan alt düzey zanaatkârlar, inşaat işçileri, gündelikçi işçiler, yani geliri kendilerini ve ailelerini beslemeye yetmeyen işlerde çalışan insanlardan oluşur. Toprakları ailelerini geçindirmeye yetmeyen ve küçük ölçekli toprak sahibinden ücretli ırgata dönüşmek zorunda kalan, tefecilere ve kentsel çalışanların istikrarsızlığına maruz kalan çiftçiler de çalışan yoksullardır. Dolayısıyla yoksulluğa XIV. yüzyıldaki ekonomik gelişmeden sadece görünürde yararlanır gibi duran, hemen sonrasında da ekonomik durgunluğun etkilerini çeken başka sınıflar da dahil olur.

Yeni yoksulluk

1347-1350, 1360-1362 ve 1374-1375 yılları arasında Avrupa'yı kasıp kavuran kara veba, nüfusun üçte birinin ölümüne neden olur, ama uzun vadede genel durumda değişiklik yaşanmaz. Kısa vadede, iş gücünün azalmasından dolayı ortalama ücretlerde artışa neden olsa da, bu artış kaçınılmaz olarak hayat pahalılığının giderek yükselmesine neden olur. 1349'da Aragon'da, daha sonra da İngiltere ve Fransa'da ücretlerdeki artışa son vermek için önlemler alınmaya başlanır. Aynı zamanda boş gezenlere çalışma zorunluluğu getirilir ve sayıları korkutucu bir hızla artmakta olan aylaklara kalacak yer verilmesi yasaklanır. Fransa'nın karşı karşıya kaldığı sorunlar, İngiltere veya Floransa'nınkilerden hiç şüphesiz farklı olsa da, ücretlere getirilen sınırlamalar bir kez daha çalışan yoksulların durumunu kötüleştirir ve vebadan önceki yıllar altın bir dönem olarak hatırlanır. 1378-1383 yılları arasında Avrupa ilk isyan dalgasıyla sarsılır. Örneğin Fransa'da yüksek vergilerin yarattığı yaygın hoşnutsuzluktan kaynaklanan kentsel ayaklanmalar ancak 1382'de bastırılır; aynı yıl Floransa'da halkın alt tabakalarından olan *ciompi*lerin destanı, büyük meslek locaları şeklinde örgütlenmiş olan üst sınıfların ve eski burjuvazinin zaferiyle sona erer. Hem yoksulların hem de başkalarının seslerini yeni yeni duyurmaya başladıkları ve bu sesin tehditkâr olduğu kendini belli etmeye başlar.

Ücretlerin sınırlandırılması

Bkz. *Dinsel Cemiyetler, s. 227; Kilisenin Dinsel Yenilenme İddiası ve Sapkınlıklar, s. 240; Misyonerler ve ve Hıristiyanlığı Yayma Süreci, s. 269*

Yahudilere Karşı Zulüm

Giancarlo Lacerenza

XIII ve XIV. yüzyıllar, Hıristiyan Batı ile Yahudiler arasındaki ilişkilerin tarihinde büyük önem taşır, çünkü giderek olgunlaşan bazı sosyal, dinsel ve ideolojik savlar birkaç on yıl içinde Avrupa toplumunun Yahudi unsurunun kesin şekilde marjinalleştirilmesine neden olur. Yahudiler için giysilerinin üzerinde görünür işaretler taşıma, ayrı mahallelerde yaşama, zanaat faaliyetlerinden uzaklaşıp tefeciliğe veya Hıristiyanlar açısından uygunsuz sayılan alanlara odaklanma zorunluluğuna dair ilk belirtiler resmiyet kazanır. İlk büyük çaplı kovulmalar (İngiltere ve Fransa) ve özellikle 1348 yılındaki kara veba salgınından sonra yaşanan katliamlar, Yahudi toplumunun Avrupa'da yaşayacağı kriz dönemi üzerinde belirleyici rol oynar.

Dışlama Süreci

Yahudiler XII. yüzyılda alışveriş ve takas alanında hukuki statüye hâlâ sahip olsa da, XIII ve XIV. yüzyıllarda aşamalı ama önü alınamaz bir şekilde gerçekleşen –ve hem teolojik kavramsallaştırma, hem toplumsal yaklaşım hem de ekonomik işlev açısından aynı anda gelişen– bir süreç sonucunda Yahudilerin çeşitli üretim faaliyetlerinin yanı sıra, Hıristiyan toplumunun yeni ortaya çıkmakta olan sınıflarının giderek dahil olduğu ticari aracılık alanını kontrolleri altında bulundurmaları, hatta bu faaliyetlere katılımları engellenmeye başlanır. Bu işlevlerin ellerinden alınması, Avrupa'nın Yahudileri fiziksel olarak giderek sınırlarının dışına itmeye başladığına işaret eder: Bu süreç Avrupa kıtasında monarşinin oluşumuna paralel olarak gerçekleşir. Bir yanda ulusal monarşilerin kendilerini kabul ettirmesi mümkün olduğu kadar birbiriyle uyumlu toplumlar gerektirir ve böyle toplumlar içerisinde kültürel veya toplumsal açıdan çoğunluğun ideolojisiyle uyumlu olmayan bir unsurun varlığı potansiyel bir tehlike oluşturur. Öte yandan Kilise âlemi ve iktidarıyla mümkün olduğu kadar dengeli ilişkiler yürütme gerekliliği de en azından Yahudilere karşı alınan tavırlar açısından aynı yönde bir baskı anlamına gelir; böylelikle Avrupa'nın yönelmeyi tercih ettiği referans noktalarında hızlı bir değişim yaşanır. Nitekim en azından XIII. yüzyıl ortalarından itibaren Ege-Bizans bölgesi,

Getto kavramının başlangıç aşaması

Kuzey Afrika ve daha genel anlamda Doğu ile kültürel ve ekonomik alışveriş ortamından uzaklaşılır ve Yahudilerin, her türlü özgürlüğe sahip olmasa da, yeterli düzeyde yurttaşlık hakkına sahip olduğu XII. yüzyılın kısmen çok etnili, çok kültürlü toplumu geride bırakılır. Şehirlerde bile toplumun unsurlarının birbirinden ayrı tutulması görünür hale gelir ve bu unsurlara ayrılan ekonomik ve kentsel alanlar büyük ölçüde yeniden düzenlenir. Bu bağlamda, kronolojik ve tipolojik açıdan farklı şekillerde de olsa, Avrupa'nın tamamında Yahudilere Hıristiyanların yaşadığı bölgelere yakın ama ayrı bir alanın sınırları içinde yaşama izni verilmesi yaygın hale gelir. Yasal, biçimsel ve işlevsel gelişimi ancak XVI. yüzyıl ortalarında tamamlanacak olan getto kavramının bu başlangıç aşaması ve Modern Avrupa'nın tarihinin tamamı boyunca geçerli olacak biçimin gelişmesi XIII-XIV. yüzyıllar arasında gerçekleşir. Bu önlemler Fransa Kralı IV. Philippe'e (1268-1314, [illegible] > 1285) ve 1294'e dayandırılır, ancak İspanya başta olmak üzere –örneğin 1243'te Tarragona (Aragon) ve 1274'te Oviedo (Asturya)– başka yerlerde de örnekleri görülmeye başlanır.

Benzer önlemler Avrupa'nın her yerinde kendini göstermeye başlar; bu olgunun kesin oluşum tarihini kesin bir şekilde belirlemek imkânsız görünmektedir, çünkü belli bir sokakta veya mahallede, etraftaki ortamdan fiziksel olarak ayrı bir şekilde yaşama gereksiniminin en eski örneklerinin –en azından XI. yüzyıl sonlarında– dışarıdan dayatılmadığı, Yahudi toplumunun içerisinde bir savunma gereksinimi olarak doğduğu anlaşılmaktadır. Bu tür bir gereksinim özellikle Frank-Germen bölgesi bağlamında, hem Yahudilerin Haçlı Seferleri sırasında maruz kaldıkları şiddet ve katliamlardan hem de Yahudilerin kutsanmış ekmeklere saygısızlık ettiğine (daha sonra da kuyuları zehirlediklerine) dair suçlamaların yayılmasından ve bunlara tepki olarak gerçekleşen misillemelerden dolayı daha iyi kavranabilir: Örneğin 1298'de Röttingen'de, yerel toplumun en yüksek düzeyinden Rindfleisch adlı bir asilin başlattığı zincirleme bir süreç sonucunda gerçekleşen katliamda, Frankonya, Bavyera ve Avusturya'da yaklaşık 140 Yahudi toplumu ortadan kaldırılır. Bu gibi katliamlar, aralıklı olarak, sonraki yıllarda da tekrarlanır ve kara vebanın yayılmasıyla birlikte (1348) Yahudilere yönelik yağmalamalar ve kıyımlar yaşanır, hatta bazı durumlarda –özellikle Provence ile Katalonya'da– bu olaylar hastalığın bulaşmasından önce bile görülür. XI. yüzyıldan itibaren Yahudilerin en aşırı durumlarda ve en trajik olaylarda Hıristiyanların gösterdiği şiddete verdiği tepki, özellikle Aşkenazi bölgesinde *qiddush ha-Shem*, yani "Tanrı'nın adının kutsallaştırılması" uygulaması şeklinde gerçekleşir ve şiddete şiddetle cevap vermekten veya dinden dönmeye ("Tanrı'nın adının kirletilmesi" anlamına

Savunma ve özerklik gereksinimi

gelen *chillul ha-Shem*) boyun eğmektense –bazen toplu intihar şeklinde olmak üzere– şehit olma olgusu kabul edilir. Dolayısıyla gerektiği zaman kapatılabilecek bir sokağa, hatta etrafı surlarla çevrili küçük bir mahalleye yerleşebilmek, başlangıçta hayatta kalmak için gerekli olan bir şeydir; böylece bir yandan Hıristiyanlar, Yahudileri daha da tecrit etmek için gerekli yöntem konusunda ilham almış olurlar, diğer yandan da Yahudiler açısından, mikrokozmos boyutunda ve göreceli de olsa, bölgesel bağımsızlık fırsatı oluşur. Dolayısıyla bu yerleşim şeklinin hızla ve hemen her yere (Yahudilerin şehrin herhangi bir yerinde özgürce yaşamasına izin verildiği şehirlerde bile) yayılması şaşırtıcı değildir. Bu dönemde henüz gettolardan söz edilmez, ama ortaçağ toponomisine, döneme ve bağlama göre Yahudilerin yaşadığı bölge anlamına gelen farklı terimler (*iudeca*, *iudaica*, *aljama*, *juiverie*, *judenstrasse*, vs) eklenir.

Ayırt Edici İşaretler

Eski bir tanıma göre Kilise, Hıristiyanlığın tarihi gerçekliğinin "canlı tanığı" olduğu için, Kiliseye gerekli olan Yahudi halkının varlığını koruma altında tutmaya devam eder, ancak cemaatinin Yahudilere karşı tavrındaki değişiklikten ister istemez etkilenir ve önce III. Lateran Konsilinde (1179), sonra da IV. Lateran Konsilinde (1215) Hıristiyanlarla Yahudilerin yerleşimlerinin fiziksel olarak birbirinden ayrılması için gerekli önlemler alınır. Ancak teşvikler her zaman olumlu bir şekilde karşılanmaz ve genelde Yahudiler için ayrı bir mahallenin oluşturulması, bu talep Yahudi toplumunun kendisinden geldiğinde, çok daha zor olur.

Aynı şartlar altında, Yahudilerin giysileri üzerinde kendilerini ayırt edici işaretler taşımak zorunda kalmaları daha uzun süreli bir başarı elde eder: XII. yüzyıldan itibaren bazı yerlerde uygulanmaya başlanan bu önlem ancak IV. Lateran Konsilinin onayıyla itibar kazanır ve hemen her yerde uygulanır hale gelir. Bu "işaret" bölgeden bölgeye, hatta dönemden döneme farklılık gösterir; Orta Avrupa'da sivri bir şapka Yahudilere özgü hale gelirken, başka yerlerde *rota* veya *rotella* adı verilen, sarı veya kırmızı veya her iki renkten oluşan, bazen de Yunan alfabesindeki *theta* harfine benzeyecek şekilde bir çizgiyle ortadan ayrılmış, farklı boyutlarda yuvarlak bir kumaş parçası daha yaygın olarak kullanılır, kadınlar için ise başka unsurların kullanıldığı görülür. Ancak yaşam alanlarında olduğu üzere, bu açıdan da, Yahudilerin Hıristiyanlardan ayırt edilmesini sağlayan bir işaret sergileme ihtiyacının ilk olarak Yahudi toplumunun kendisi tarafından ifade edildiği anlaşılmaktadır. Örneğin erkekler geç antikçağa dayandığı sanılan bir âdete göre, başla-

Giysiler

rını örtmüşlerdir; bazıları da (en erken örneği XI. yüzyılda görülmüştür) sakalları ve şakaklardaki saçların kesilmemesiyle elde edilen, *pe'ot* adı verilen uzun lüleleri uzatma şeklindeki yaygın, ama mecburi olmayan, Pagan âleminden ayırt edilmelerini sağlayan çok eski bir âdete uymuşlardır (Levililer, 19, 27). XIII. yüzyıl sonlarından itibaren bu unsurlar bir araya gelir ve Hıristiyan sanatındaki tasvirler dahil olmak üzere, Yahudilerin Hıristiyanlardan kolaylıkla ayırt edilmesini sağlayan stereotipi oluşturur.

Bu arada, olumsuz bir *topos* olarak, Yahudi toplumunun bütün diğer iş alanlarından dışlanarak tefeciliğe doğru itildiği unutulur ve Yahudilerle tefecilik faaliyetleri arasında bir bağlantı olduğu yaygın olarak kabul edilmeye başlanır. Öte yandan Hıristiyan toplumunda çeşitli nedenlerden dolayı etkili bir şekilde yerine getirilemeyen, ama ihtiyaç duyulan meslekler ve ihtiyaçlar söz konusudur. Tıp alanında Yahudilerin ustalığı bu mesleğin uzun süreli olmasına izin verirken, Yahudilerin büyük veya küçük ölçekli tefecilik alanında faal olması, bir tek onlara izin verilmesine bağlıdır, hatta bu faaliyet II. Friedrich (1194-1250, ♚ > 1220) tarafından onaylanır ve faiz yüzde 10 olarak belirlenir. Bu arada kredi alanını Yahudilerle sınırlandırma kararının, Friedrich'in planlarında, yabancı bankerlerin imparatorluğa nüfuz etmesini engelleme amacı da taşıdığı belirtilmelidir. Ancak bu manevra başarılı olmaz. Zaten imparatorun kendisi 1231 tarihli Melfi Anayasasıyla, Yahudilerin tekstil ve özellikle ipek endüstrisiyle olan bağlantılarını onaylar ve Yahudiler kumaş boyama (özellikle Capua ve Napoli) ile birlikte bu alanı da (özellikle Trani) tekellerine alırlar. Bu durumda, Güneyli Yahudilerin yüzyıllardan beri Kiliseye ve imparatorluk hazinesine ödemekte olduğu vergilerden kaynaklanan gelirlerin kumaş boyama alanına kaydırılmasına çalışılır, ama papalığa borçları olan Anjou hanedanı bu çabaları engeller. Bu arada daha önceden Friedrich Barbarossa (y. 1125-1190) tarafından onaylanan bir ilke Hohenstaufen hanedanı tarafından yeniden öne sürülür: Buna göre Yahudilere *servi regiae camerae* [kraliyet hazinesinin serfleri] statüsü bahşedilir ve bu statü başka monarşiler tarafından da uygulanır. Bu statü ayrılıkçı yönler içerse de, olumlu yönlerden de yoksun değildir ve –sık sık olduğu üzere– sivil otoriteler veya Kilise tarafından suiistimal edilen Yahudilere kraliyet veya imparatorluk mercilerine başvurma imkânı verir.

Çalışma alanı ve toplumsal roller

Zulüm Süreci, Kovulmalar ve Kriz Dönemi

Yahudilerin 1492 yılında İber yarımadasından kovulmasının temelinde XII ile XIII. yüzyıl arasında Batı Avrupa'nın tamamına yayılmış olan dü-

şünce ve davranış modelleri –kamuya açık tartışmalar, mecburi vaazlar, Talmud'un yasaklanması, ayırt edici "işaretin" zorunlu hale getirilmesi, ayrı ikamet bölgelerinin oluşturulması, mesleklerin icrasının ve Hıristiyan dünyasıyla temasların sınırlandırılması– yoluyla resmileşmiş olan antisemitizm kültürünün yattığına şüphe yoktur. 1290'da Yahudiler, sadece birkaç yüzyıldır yaşamakta oldukları İngiltere'den kovulurlar. Buraya yerleştiklerinden beri durumları hızlı bir şekilde kötüleşmiş, statüleri özgür tüccarlardan tefeciye düşürülmüş, her tür sınırlamaya maruz bırakılmış, en sonunda aristokrasiye ve şövalyelere verdikleri borçların kredi senetlerini kraliyete devretmek zorunda bırakılmışlardı. Yahudilerin kovulması hem aristokrasiyle şövalyelerin sorunlarını büyük ölçüde çözer hem de kraliyet otoritesini güçlendirir. Yahudilerin Fransa Krallığının topraklarından giderek uzaklaştırılmasının da (özellikle 1306 ve 1322'de, nihai olarak da 1394'te) ardında benzer dürtülerin olduğu anlaşılmaktadır, ancak bu alandaki belgeleme, bu sürecin hazırlık aşamalarına ve ardında yatan, dinsel türden tartışmaların eksik olmadığı kesin olan kavramlara henüz ışık tutmamıştır.

İngiltere ve Fransa'dan kovulma

XIII. yüzyıl ortalarında Fransa ve Almanya'da uygulanan katliamlar ve baskılar, tuhaf bir şekilde Almanya'dan genel bir kovulma süreciyle sonuçlanmasa da, Fransa ve İngiltere'den kovulma nedenleri bu sürecin İspanya'daki gelişiminin de temelinde yatar; İspanya'da en azından görünürde daha öncelikli bir rol oynayan dinsel motivasyona Yahudi karşıtı argümanların üretiminde çok hevesli olan, Hıristiyanlığa geçenlerin desteği eklenir. Aslında İspanya'da Yahudilere karşı beslenen husumetin giderek büyümesi ile Yahudilere yöneltilen, kutsanmış ekmeklere saygısızlık etme ve insanları kurban etme suçlamalarının yayılması, 1370'li yıllardan beri belli başlı bütün bölgeleri etkilemekte olan ekonomik krizin günah keçilerini bulma çabalarıyla paralel olarak gerçekleşir. 1391 yılının yaz aylarında, on yıldan uzun bir süredir devam etmekte olan bu gerilimin doruğunda, din değiştirmeye zorlamalar ve katliamlar yaşanmaya başlanır. Bu şiddet sürecinde otoritelerin gösterdiği çabalar bile sonuçsuz kalır; Sevilla, Kurtuba, Toledo ve Barselona'da binlerce kişi öldürülür, şehirler korkunç bir vahşete sahne olur ve Yahudi topluluklarının zorunlu vaftizi halkın yeni eğlence aracı haline gelir. Ancak bu şekilde oluşan *cristianos nuevos* [yeni Hıristiyanlar] grupları, beklenenin tersine, XVII. yüzyıla kadar Avrupa'nın tamamında en büyük karışıklık ve endişe kaynaklarından birini teşkil edecektir. Bu gruplar, Yahudilere dayatılan sınırlamalardan da kurtulunca, oluşumlarından kısa bir süre sonra İspanya'nın ekonomik dokusuna dahil olurlar ve Yahudi toplumunun uzun bir süredir

uzak tutulduğu sektörlere de ulaşırlar. Musevi inancını muhafaza ettiklerine dair, pek de temelsiz olmayan şüpheler, bu ailelerin ve soylarının uzun bir süre baskı altında olmasına neden olacak, Musevi İspanya inancını muhafaza edenleri –sonradan tanındıkları şekliyle *marranos*– avlamayı başlıca faaliyeti haline getirecek olan Engizisyona müdahale nedenleri sağlayacaktır. Dolayısıyla 1391 yılından sonra Yahudi toplumu kendine özgü niteliklerden değil, Hıristiyanlığa geçenlerin bu topluma duyduğu ilgiden dolayı zulüm görmeye devam eder ve Hıristiyanlığa geçenler bu davranışlarından dolayı *malos cristianos* [kötü Hıristiyanlar] olarak bilinirler. Kısa süre sonra da Museviliğin sırf varlığının bile gizli Museviliği beslediği sonucuna varılır ve bu düşünce XV. yüzyıldaki zulüm sürecinde merkezi bir rol oynar.

Bkz. *Ceza Hukuku, s. 231*

Eşkıyalar, Korsanlar ve Devlet Namına Korsanlık Yapanlar

Carolina Belli

XIII ve XIV. yüzyıllarda eşkıyalık ve korsanlık olaylarında azalma kaydedilmez, tam tersine, dönemin istikrarsız sosyal şartları ve çalkantılı ekonomik gelişmeler, bu olgunun giderek artmasına ve ciddileşmesine neden olur; bu arada hükümdarlar, kontrol dışı korsanları belli bir devlet namına lorsanlık yapmaya ikna etmeye çalışırlar.

Halklar Arasında Bir Bağlantı Yolu Olarak Denizin Yeniden Doğuşu

XI ile XII. yüzyıllar arasında Akdeniz havzasının tamamında yer alan derin değişim, bu denize kıyıları olan halkların toplumsal ve ekonomik hayatını her açıdan etkiler. Askeri, ticari, ekonomik ve hukuki çıkarların

karınaşık bileşimi ile bölgesel olarak görülen sefalet ve baskı, denizlerde karışık ve tehlikeli bir durumun oluşumunda belirleyici rol oynar. Gökyüzünün kaprisleriyle fırtınalara, kıyıların ve denizlerin oluşturduğu tehlikelere ve denizcilik teknolojisinden dolayı, sadece kıyılar boyunca ve tahmini değerler veren cihazların yardımıyla yol almanın mümkün olmasına, zengin ganimet elde etme umuduyla gemilere yanaşıp soygun yapmayı varlık nedenleri haline getiren ve bütün denizleri istila eden korsan gemileri eklenir. Bu dönemde, Batının tamamında etkili olan demografik gelişmeden ve Avrupa'da bazı monarşilerle İtalya'da özgür şehir devletlerinin yanı sıra, Haçlı Seferlerinin ortaya çıkışında etkili olan derin siyasal ve dinsel değişimlerden kaynaklanan ticari alışverişteki hızlı artıştan dolayı çeşitli devletler arasındaki ilişkiler bölgesel olmaktan çıkar. XIII ve XIV. yüzyıllarda İtalyan yarımadası giderek Akdeniz'e yönelir ve ekonomik-toplumsal yapılarının geçirdiği özel evrimden dolayı Doğu Akdeniz'le ve Afrika kıyılarıyla hem ticari hem de askeri açıdan takas platformu işlevini üstlenir hale gelir.

Bu dönemin bireysel ve edebi bilinçaltında güçlü bir şekilde var olan deniz, çok muğlak bir unsur oluşturur: Değerli malların ve zenginliklerin gelişiyle, artık gerekli hale gelmiş olan (bazen köle ticareti gibi yasak alanlarda da olsa) ticari takaslar yoluyla belirli yerlerin geleneksel geri kalmışlığının aşılmasına izin verdiği için insanları birleştirir; ama bir yandan da gemilerin, denizcilerin, tüccarların ve deniz yoluyla yolculuk yapmayı seçmiş olan hacıların karşısına çıkardığı sonsuz sayıda sorundan dolayı tehlikeyi ve bilinmeyeni de temsil eder. Önceki yüzyıllarda denize hâkim olan Sarazenlere meydan okuyarak, son derece olumlu sonuçlar elde etmiş olan İtalyan Deniz Cumhuriyetleri –artık çöküş dönemine girmiş olan Amalfi, Tiren kıyısında Pisa ve Ceneviz ve özellikle Adriyatik kıyısında Venedik– ve tabii *Mare Nostrum*'un batı kısmında Katalanlar, Akdeniz'in rakipsiz efendileri haline gelirler. Neden-sonuç ilişkileri çerçevesinde Haçlı Seferleri de, bütün limanları kapsayan geniş ölçekli asker ve gemi hareketinden ve İtalyan tüccarların Yunanistan'dan Konstantinopolis'e ve Mısır'a kadar Ortadoğu'nun bütün kıyıları boyunca kurdukları hanlardan ve kolonilerden dolayı, yeni deniz yollarının açılmasına ve gelişmesine, XIII ve XIV. yüzyılda Avrupa ekonomisinin temelini oluşturan çok geniş pazarın oluşumuna katkıda bulunmuşlardır.

Deniz, ticaret ve bilinmeyen

Ticaretin Patolojik Bir Yönü Olarak Korsanlık

Geleneksel korsan imgesine göre Sarazenler, geçitlerde Hıristiyan gemilerini beklerler, yükünü ele geçirirler, yolcularını köle olarak satarlar veya

yine aynı amaçlarla kıyı ülkelerine saldırırlar. Eğer Müslümanların Hıristiyanlara karşı saldırılarının geç ortaçağın tamamı boyunca karada ve denizde aralıksız olarak sürdüğü ve çok büyük vahşet ve zalimlik örneklerinin yaşandığı doğruysa da, korsanlığı yaşam tarzları haline getirmiş Batılı donanma temsilcilerinin de benzer faaliyetler yürüttüğü ve kâfir olsun, Hıristiyan olsun, kurbanlarının benzer davranışlarla karşılaştığı da doğrudur. Bir tür deniz eşkıyalığı olan korsanlık kasti ve geniş çaplı olarak uygulanır ve hiçbir yasa veya hüküm, korsanlık üzerinde yeterince etkili değildir. Denizlerde yasal faaliyetlerle yasadışı faaliyetler arasında çok ince bir sınır vardır ve şiddetin dinsel nitelikler edindiği durumlarda bu sınır daha da zayıftır. Örneğin ortaçağ edebi geleneğinin tamamında, Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında tam bir karşıtlık söz konusudur ve Sarazenlerle mücadele, şövalyelerin idealinin nihai amacıdır, dolayısıyla Sarazenlere karşı yürütülen tüm saldırılar yasal hale gelir. Asillerin, askerlerin, tüccarların ve halkın alt tabakalarının devasa ölçüde hareketliliği anlamına gelen Haçlı Seferleri, Latin ordularının taşınması gerekliliğine ve kıyılar boyunca askeri fetihler sonucunda oluşturulan koloni ve hanlara bağlı olarak denizciler için kazanç imkânlarında artıştan, ticari güzergâhlara dahil olmayı başaran korsanlarla ve belli bir devlet namına korsanlık yapanların saldırganlığının denizlerde neden olduğu tehlikelere kadar, o dönem hayatının tüm özelliklerini yeniden ortaya çıkmasına neden olur.

Yasa dışı ve yargı dışı

"*Fortuna de mar*" [denizlerde kader], deniz kıyısında yaşayan halkların din dahil her türlü duyarlılığının ortak bir unsurudur ve hayatlarını ve kaderlerini denize emanet eden herkesin sözleşmesinde ve vasiyetnamesinde yer alır. Hem kolektif bilinçaltında hem de gerçekte, bağımsız korsanlar ve belli bir devlet namına korsanlık yapanlar varlıklarını fazlasıyla hissettiren figürlerdir, ama kendilerine zıt görüş açılarıyla bakılır: Bir yandan denizcilerin mallarını, hayatını veya özgürlüğünü kaybetme ve hayatının sonuna kadar köle olarak yaşama şeklinde somut bir hipotezi temsil ederler, dolayısıyla kâfirlerle veya şeytanla bir tutulurlar, diğer yandan da korsanlık hatırı sayılır bir serveti hızlı bir şekilde ve yorulmadan edinme, yani zenginliğe ulaşma yolu olarak görülür. Tüccarların kendileri bazen kolaylıkla korsanlık alanına geçer, hatta denizde soygundan elde edilenler ticari gelirlere dahildir ve asillerle şövalyeler sıklıkla denizlerde yol alarak saldıracak veya yağmalayacak gemi ararlar; böylece korsanlık eylemlerin çaresiz insanlara veya en adi eylemlerden sorumlu, en aşağılık kişilere özgü olduğu kavramına zıt bir durum da söz konusudur. Korsanlık ve ticari faaliyetler arasındaki iç içe geçmiş bağlantıları çözmek kolay değil-

Zengin olmanın kolay yolu

dir, üstelik Haçlı Seferlerindeki veya karada yürütülen savaşlardaki birçok örnekte görüldüğü üzere, savaş ortamında askeri fetihler, yasadışı kazançlar ve denizde yer alan saldırılar hep yağmalama sınıfına girer, çünkü bireysel hâkimiyet girişimleri resmi olanlara eklenir, hatta yerine geçer. Boccaccio'nun (1313-1375), hem risk ve tehlike duygusunun hem de denizlerde elde edilmesi –ve kaybedilmesi– kolay olan zenginlik efsanesinin etkisinde hareket eden iki kahraman olan Landolfo Rufolo veya Martuccio Gomito Di Lipari'yi konu alan *novella*'ları bu açıdan ilginç örnekler teşkil eder.

Hükümdarların Korsanlık Karşısında Tutumu

O dönemde Avrupa'nın ticarete açılmasıyla zirveye ulaşan siyasal ve ticari rekabet, durumu ağırlaştırıp korsanlığın meşru bir faaliyet şeklinde yayılmasına neden olur: Denizler üzerinde varlıklarını hissettiren sayısız gücün hepsi, ne pahasına olursa olsun, hâkimiyet elde etmek ve muhafaza etmek ister. Tiren Denizinde mücadele, Sardinya, Korsika ve Sicilya ile Latin Doğuya kadar uzanan ticari alanları ve limanları ele geçirmek isteyen Ceneviz'le Pisa arasında yer alır ve bu şiddet dolu savaşa özel kişiler tarafından yürütülen destek amaçlı operasyonlar eşlik eder ve sonuçta Meloria Savaşı patlak verir. Balear Denizinde Cenevizlilerle Katalanlar bu alanın ve Provence kıyılarının kontrolünü elde etmek için meşru veya gayrimeşru, hatta her türlü son derece vahşi yola başvurarak birbirleriyle mücadele ederler; Adriyatik Denizi, gücünün doruğunda olan ve köle ticareti gibi, pek de yasal olmayan ticaretleri veya Doğu ülkelerinden talep edilen ahşap ve zift ticaretini yürütme iznini sadece kendi tebaasına veren Venedik'in kontrolü altındadır. Giderek kontrol dışına çıkan bu durumlar karşısında bir düzenleme getirip, bağımsız korsanlıkla kontrol altında yürütülen korsanlığı birbirinden ayırma gereksinimi ortaya çıkar; gemiler yolculuklarını silahlı koruma eşliğinde konvoylar şeklinde yapmaya başlar ve birçok limanda deniz kazalarıyla korsan saldırıları gibi durumların çözüme kavuşturulması için deniz konsoloslukları oluşturulur. Bu arada Katalan Kralı IV. Berenguer (?-1162) krallık hazinesi için bir gelir elde etmek amacıyla korsanlığı kendi adamlarına verir, gemilerin demirleme haklarını tespit eder ve ganimetin mürettebat üyeleri arasında bölünmesi konusuna kurallar getirir.

Deniz savaşları

Bkz. *Denizciliğin gelişimi, Atlantik Okyanusunda Girişimler ve Coğrafi Keşifler, s. 210; Savaş: Şövalyeler, Paralı Askerler ve Yurttaşlar, s. 289*

Misyonerler ve Hıristiyanlığı Yayma Süreci

Genoveffa Palumbo

XIII ve XIV. yüzyıllardaki misyonlar bir yandan Avrupa'nın Hıristiyanlaşma sürecini tamamlamaya yararken ve Ortodoks Hıristiyanlarla zor da olsa bir uzlaşma girişimi anlamına gelirken, diğer yandan da Doğulu halkları hedef alır. Avrupa'da Hıristiyanlığın yayılma sürecinin son aşaması Hıristiyan askeri tarikatları ve Haçlı Seferlerinin şiddet içeren ruhu yoluyla gerçekleşir, hâlbuki Doğudaki misyonlar Fransiskanlar ve Dominikanlar tarafından daha diplomatik parametreler dahilinde yürütülür. Her halükârda, azizlerin hayat öyküleri yoluyla yayılan ve o döneme ait haritalarda bile rastladığımız dünya kavramını anlamak, bütün bu misyonları anlamak açısından büyük önem taşır.

Efsaneler ve Misyonlar. Hıristiyanlığın İlk Yayılma Süreci Efsanesi ve Misyonların Hayali Ufku

XIII ile XIV. yüzyıllar arasında misyon kavramı, Avrupa'nın dünya hakkında yavaş yavaş edinmekte olduğu algıya paralel olarak değişime uğrar. Söz konusu olan genel anlamda dünya ve daha dar anlamda Asya'dır, çünkü bu dönemde misyonlar başlangıçta Avrupa'nın en kuzeyinde, henüz Hıristiyanlığı kabul etmemiş bölgelerine yönelikse de, sonradan genel anlamda, dönem haritalarında tüccarların ve kervan liderlerinin giderek daha çok kat ettiği Doğu rotalarında yer alan ülkeleri hedef alırlar. Nitekim eski haritalar, bu rotaları izlememize izin veren en ilginç kaynakları oluşturur; bu haritalarda, nehirler, göller, orınanlar ve şehirler arasında, hem kuzeye hem de doğuya giden rotalar üzerinde sıklıkla gizemli peyzajlar ve ilkel putlar buluruz. Özellikle Doğuyu konu alan haritalar dünyayı hayali bir görüş açısıyla algılama şeklinin bir özetini sunar; bu algı şeklinin konusunda bilgi sahibi olmadan geç ortaçağın bu döneminde misyonların nasıl ve ne şekilde düzenlendiğini anlamak imkânsız olur. Batılı haritacıların modern çağın eşiğine kadar çizdikleri haritalarda hayali hikâyelerle, ortaçağ ansiklopedilerinde ve azizlerin hayatlarını konu alan en ünlü eserlerde anlatılanlarla dolu, bilinmeyen bir dünya yer alır. Bu hikâyelerde canavarlarla mucizelerin yanı sıra,

Hayal ürünü haritalar

–bizim açımızdan daha ilginç olanı– Hıristiyanlığın yayılma sürecinin en eski dönemleri de anlatılmaktadır.

Peki ama modern çağa kadar misyonerler tarafından *de visu* [kendi gözleriyle] teyit edilen bu haberler neye dayanır? Bilinmeyen topraklarda Hıristiyanlığı yayma amacıyla yürütülen faaliyetler çeşitli metinlerde yer alır: Origenes (y. 185-y. 253) Havari Aziz Thomas'ın "kaderine Parthia düştü" şeklindeki geleneksel bilgiyi aktarırken (PG, XII, 92), başka kaynaklara göre, *Parthis, Medis, Persis et Hyrcanis*'te [Parthia, Med toprakları, İran ve Hyrkania] vaaz verdiğini aktarır (cfr. *Propyleum ad acta sanctorum Decembris: XII kal. Ian.* [Kasım Ayının Azizlerinin Eylemlerine Giriş]; G. Sorge, *L'India di san Tommaso. Ricerche storiche sulla Chiesa malabarica* [Aziz Thomas'ın Hindistan'ı. Malabar Kilisesi Üzerine Araştırmalar], 1983). Rabanus Maurus'un (y. 780-856) *De universo* [Evren Üzerine] eserine göre de, Aziz Markos Ganj ve Dicle nehirleri bölgelerinde vaaz vermişti. Beatus de Liebana'nın (?-798) *Commento all'Apocalisse* [Vahye Yorum] eserinin harika minyatürlerle süslenmiş olan bazı el yazmalarında –örneğin Burgo de Osma Katedralindeki (XI. yüzyıl)– neredeyse tek *principium individuationis*in [ayırt edici ilke] bu bölgelere misyonla giden havarilerden elde edilen imgenin oluştuğu bir dünya tasvir edilir. Bazı kaynaklarda Aziz Andreas'ın İskit topraklarında bir misyon yürüttüğü anlatılır, Rufinus da, Aziz Bartolomeus'un Hindistan'daki misyonundan söz eder. *Thomas İncili*'nde Hindistan, hem en "kuşkucu" olan hem de en uzaklara yolculuk eden havarinin faaliyet alanıdır. Apokrif metinlerde de, Thomas'ın Gondophares'in hükmettiği ülkeye Hıristiyanlığı nasıl yaydığı; Gondophares için muhteşem bir saray yaptırdığı ve Thomas'ın Hıristiyanlığı kabul ettirdiği eski halkların soyunun yüzyıllarca devam ettiği çok ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Aziz Thomas'ın –en ünlü katedrallerin inşa edildiği bu dönemde büyük önem taşıyan– duvarcı ustaları ile mimarların hamisi olması zaten bu efsaneden kaynaklanmıştır. Modern çağda da, 1578'de, *Informatione della Christianità di san Tomaso* [Aziz Thomas'ın Hıristiyanlığı Üzerine Bilgiler] Hindistan'dan İsa'nın Cemiyetine gönderilir. 1330'lu yıllarda Çin'de yolculuk yapan ve ikonografide Hindulara vaaz verirken tasvir edilen Fransiskan misyoner Oderico da Pordenone'nun 1513'te, *De rebus incognitis* [Bilinmeyen Şeyler Üzerine] adı altında yayımlanan yolculuk anılarında, Aziz Thomas'ın gömülü olduğu Ma'bar Krallığından söz edilir; zaten günümüzde bile yaygın olarak inanılan bir geleneğe göre, Aziz Thomas'ın mezarı Mailapur'dadır.

Aziz Thomas'ın yolculukları

Ancak XIII-XIV. yüzyıllarda yaşamış olan misyonerler arasında en yaygın olan inanışları ve beklentileri anlamak açısından bu yüzyılların en

popüler eserleri son derece önemlidir: Vincent de Beauvais'nin (y. 1190-1264) *Speculum* [Ayna] eserinde Havarilerin Hıristiyanlığı yayma faaliyetleri anlatılır (*Speculum historiale* [Tarihin Aynası], t. 4, cilt VII, bölüm 64-66 ve cilt IX, *De ultima dispersione apostolorum* [Havarilerin Son Öğretileri Üzerine], bölüm 61, baskı 1591). İacopo da Varazze'nin (y. 1228-1298) *Legenda aurea* [Altın Efsane] eserinde ise bütün havarilerin misyonları anlatılır (İacopo da Varazze, *Legenda aurea* ed. A. ve L. Vitale Brovarone, 1995): "Asya'ya gidip birçok kilise kuran" Vaftizci Yahya; yine Asya'ya, "Hierapolis şehrine" giden ve vaazlarıyla Ebionist sapkınlığı ortadan kaldıran Filipus; İskit topraklarına giden Andreas; "Myrmidon toprakları" ve özellikle Etiyopya'ya giden Matta; bazı kaynaklara göre, "Hindistan'da vaaz veren" ve İncil'i o ülkenin diline tercüme ettikten sonra "Büyük Ermenistan'ın Albana şehrinde uykuya dalıp Efendimize kavuşan" Bartholomeus; "Mezopotamya ve Pontus'ta vaaz veren" Yehuda Thaddaeus; Mısır'a, sonra da İran'a giden Simon ve yukarıda da söz edildiği üzere, Hindistan'a giden Thomas. Bundan dolayıdır ki, XIV. yüzyıla ait haritalarda yolculuklarından dönerken ilk "misyonerler" olarak faaliyet gösteren Müneccim Krallar, kaynakları Cennet'te olan Nil, Dicle, Ganj ve Fırat nehirlerinin ortasında kalan dikdörtgende Yeryüzü Cenneti (XIII. yüzyılda Gervase of Tilbury [y. 1155-y. 1234] *Otia imperialia* [İmparatorlar için Eğlenceler] eserinde cenneti *a nostra habitabili regione segregatus*, yani "iskânı mümkün bölgelerimizden uzak" da olsa, Doğuda konumlandırır) ve Havari Thomas'ın varisi olduğuna inanılan Rahip Johannes'in efsanevi krallığı yer alır.

Vincent de Beauvais ve İacopo da Varazze

Bu hayali evrende ve bu efsaneler temelinde, "Aziz Thomas'ın Hindistan'ı" veya Havarilerin Hıristiyanlığı yayma faaliyetleri ile hiçbir ilgisi olmayan halkların bile, misyonerleri görevlendiren papalar ve hükümdarlar tarafından Hıristiyan sayıldığı oluyordu. O dönemde Tatarlar olarak bilinen Moğollar durumunda böyle olmuştur. Aslında Avrupa da Hıristiyanlığı yayma sürecinin ilk dönemlerine dahil olsa da, Kuzey ve Doğu Afrika ve özellikle Asya, tarih, coğrafya, Hıristiyanlık efsaneleri ve canavarlarla mucize geleneklerinin birbirinden kolay kolay ayrılmaz bir bütün teşkil ettiği toprakladır. Örneğin Abraham Cresques (?-1387) ile oğlu Jafuda de Mallorca'ya (y. 1350-y. 1427) atfedilen ve 1375 yılına ait olduğu sanılan *Atlas Catalan*'da [*Katalan Atlası*], XII. yüzyılın son çeyreğinde yazılmış –ama XVI. yüzyıla kadar tekrar tekrar yazılan– bir mektubun gizemli yazarı olan ve yukarıda da belirtildiği gibi, Aziz Thomas'ın varisi olduğuna inanılan Rahip Johannes'ın krallığı bulunur. Asya'nın merkezinde yaşayan, muhteşem bir zenginliğe sahip olan ve Hıristiyan olduğuna inanılan bu kralın topraklarından söz edenler arasında XIII ve XIV.

yüzyılların en önemli misyonerleri, hatta Marco Polo (1254-1324) gibi yazarlar vardır; bu kral Sarazenleri yenilgiye uğratmaya söz verdiği için, bu efsanelerle yetişmiş insanların gözünde ancak Havariler yoluyla Hıristiyanlığı kabul etmiş olabilirdi. Zaten Rahip Johannes'in kendi mektubunda sarayının "Havari Thomas'ın Hintlerin Kralı Gondophares için yaptırdığı saraya" benzediğini yazar (*La lettera del Prete Gianni* [Rahip Johannes'in Mektubu], Ed. Gioia Zaganelli, 1990).

Afrika ve Asya'da Hıristiyanlığı yayma faaliyetleri

Asya'daki Hıristiyanlığı yayma faaliyetleri sadece ortaçağ ansiklopedilerinde anlatılan Havarilerin misyonlarıyla ilgili bu efsanevi anlatımların etkisinde kalmaz; modern çağda gelişen başka bir inanış, Nasturi Hıristiyanlığının yayılmasıyla ilgilidir. Rahip Johannes de büyük ihtimalle Kuzey Hindistan'da hüküm süren bir Nasturiydi. Nasturiliğin Asya'ya yayılmış olması, modern çağda, 1625'te Shanxi'nin Sian şehrinde keşfedilen ve üzerinde Çince ve –Aziz Thomas zamanında Hıristiyanların da litürjik dil olarak sıklıkla kullandığı– Eski Süryani dilinde bir yazıt bulunan bir mezar taşı ile kanıtlanmıştır; bu yazıtta Hıristiyan doktrininin temel taşları yer alır: *Miscebo*'nun (Mesih'in Süryanice adı) Yaradılışı, Bedenselleşmesi, Ölümü ve Dirilişi. Dolayısıyla ortaçağın tamamı boyunca gezginlerin ve misyonerlerin Doğuda Hıristiyanlığın yayılmış olmasıyla ilgili olarak eskiden beri öne sürdükleri inanış bu şekilde teyit edilmiş olur. Bu inanış sadece Asya'yı hedef alan Katolik misyonerlik politikası değil, Yeni Dünyayla ilgili reformist politika alanındaki birçok tercihi yönlendirecektir. Ancak 781 yılına ait olan bu mezar taşı, Havarilerin değil, Nasturilerin Hıristiyanlığı yayma faaliyetlerinin kanıtıdır; Nasturiler, Konstantinopolis Patriği Nestorius'un müritleri olup, patriğin 431 yılında Efes Konsilinde sapkın ilan edilmesiyle Doğuya sığınarak, burada Hıristiyanlığı yayarlar. Bu cemaate sonradan farklı kökenlere sahip başka cemaatler de eklenir. Misyonerlere bakılırsa, Asya'nın çeşitli bölgelerine yayılmış olan Hıristiyanlıktan XIII ve XIV. yüzyıllarda geriye fazla bir şey kalmamış olmalıdır, çünkü X. yüzyıl sonlarında (980) Nasturi patriğine yazılan bir mektupta, Çin'deki Hıristiyan Kilisesinin ortadan kalktığı ve Hıristiyan yerel halkın "şu veya bu şekilde öldüğü" yazılmıştır (G. Di Fiore, *Chiesa cattolica e impero cinese tra Sei e Settecento* [XVII. ile XVIII. Yüzyıllar Arasında Çin İmparatorluğu ve Katolik Kilisesi], 2003).

Dolayısıyla bu yıllardaki başlıca misyonların hangi parametrelerde geliştiğini anlamak için, geç ortaçağın bu döneminde Batı Hıristiyanlığının geçirdiği çeşitli değişimlerin, yeni oluşan ve misyonerlik faaliyetlerinin büyük önemini –Aziz Francesco (1181/1182-1226) 1219'da, V. Haçlı Seferi sırasında sultana Hıristiyanlığı kabul ettirmeye çalışır– derhal an-

layan dilenci tarikatları gibi, zengin bir tarihyazımında vurgulanan çeşitli unsurların yanında, Hıristiyanlığın Asya'nın büyük kısmında nasıl yayıldığına dair bu uzun süreli ve inatçı inanışı da göz önüne almak gerekir.

Haçlı Seferleri ve Misyonlar: "Kuzey Haçlı Seferleri" ve Avrupa'da Hıristiyanlığı Kabul Sürecinin Son Aşaması

Hıristiyanlığın Avrupa'nın en kuzey bölgelerinde yayılması da çok ağır olarak gerçekleşir ve hayali coğrafya varlığını uzun bir süre boyunca korur: Baltık Denizinin kıyılarında yaşayan Finlandiyalılar ve Estonyalılar gibi halklar, uzun bir süre boyunca Pagan olmaya devam eder ve Avrupa "uygarlığının" sınırı Hıristiyanlığın sınırıyla özdeşleştirilir. İleride göreceğimiz gibi, Finlandiya Hıristiyanlığı kabul ettiği zaman, "önyargının sınırından dolayı ikiye bölünecek ve ücra bir bölgesi, canavarlar, amazonlar, sinosefaller, erkeklerle ilişkiye girmeden hamile kalabilen kadınlar gibi olağanüstü yaratıkları, yani alışılageldik efsanevi mucize repertuarını ağırlayacaktır" (M. Serena Mazzi, *Oltre l'orizzonte. In viaggio nel Medioevo* [Ufkun Ötesi. Ortaçağda Yolculuk], 1997). Ama Doğuyla ilgili yaygın bilgilerin tarihi-hayali içeriği belli bir dönemdeki misyonerlik dalgasının sürecini açıklamaya yararsa da, Avrupa'da Hıristiyanlığı kabulün son aşaması açısından durum daha karmaşıktır. Avrupa'nın bu bölgelerinde bir "mucize repertuarı"nın varlığı, Hıristiyanlığı benimseme çabasının hangi zihinsel parametrelerde gerçekleştiğini anlamak açısından yeterli değildir.

Kuzeyde direniş

XIII ve XIV. yüzyıllarda Avrupa'nın bu bölgelerinde yürütülen misyonların ardındaki ruhu anlamak için, Ortadoğu'da giderek ciddileşen durumla Hıristiyanlarla Hıristiyan olmayanlar arasındaki ilişkilerin geçirdiği değişimi göz önüne almak gerekir. İslam âlemiyle silahlı çatışmalara sahne olan bu bölge, XII. yüzyıl sonlarında en ünlü dinsel-askeri tarikatlardan biri olan Töton Şövalyelerinin yükselişine tanıklık eder; başlangıçta Kutsal Topraklarda Hıristiyanlığın savunulması için kurulan, sonradan Avrupa'da Hıristiyanlığı kabulün son aşamasının hedefi olan Orta ve Doğu Avrupa'ya yayılan tarikat, misyonerlikle Haçlı Seferleri arasındaki zayıf ayrımın değişimi üzerinde çok etkili olacaktır. Zaten birçok kişi için –bir örnek vermek gerekirse, Bernard de Clairvaux (1090-1153)– böyle bir ayrım hiçbir şekilde söz konusu değildir. Her halükârda burada vurgulanması gereken, örneğin Eric J. Leed'in de dediği gibi, Avrupa'nın Pagan olmaya devam eden kuzeyinde Hıristiyanlığın yayılması sürecinin tam da bu silahlı misyonerlere emanet edileceğidir (E. J. Leed, "Le origini della missione cristiana: crociate e sodalizi fraterni" [Hıristiyan Misyonlarının

Kökenleri: Haçlı Seferleri ve Dinsel Cemiyetler], *Per mare e per terra. Viaggi, missioni, spedizioni alla scoperta del mondo* [Denizden ve Karadan Yolculuklar, Misyonlar ve Dünyayı Keşif Seferleri] içinde, 1996).

XIII. yüzyıl başlarında Dvina Nehrinin aşağı vadisiyle Finlandiya Körfezi arasında bulunan Livonya bölgesine yönelik olarak iki tarikat oluşturulur: Daha çok Kılıç Kardeşliği olarak bilinen ve doğrudan Riga Piskoposluğuna bağlı olan İsa'nın Milis Keşişleri ile daha çok Prusyalılara karşı Dobrin Şövalyeleri olarak bilinen ve Sistersiyan tarikatından Prusyalı Christian (?-1245) adlı bir piskoposa bağlı olan *Fratres Militiae Christi de Livonia contra Pruteno.* Aynı bölgede misyonerlik yapan Henricus de Lettis'in (XIII. yüzyıl) *Chronica* [Tarihi Kayıtlar] eserinin sonunda anlattığı üzere, Riga Körfezindeki Ösel Adasının 1227'de fethiyle Kılıç Kardeşliği ada halkını toplu olarak vaftiz ederek, Hıristiyanlığın yayılma sürecini hızlandırır. Livonya'nın Hıristiyanlığı kabulü, 1220'de bu bölgenin resmi koruyucu azizesi ilan edilen, Tanrı'nın annesi Meryem Ana'ya atfedilir. Bundan sonra Töton Şövalyeleri önce Macaristan'ın doğu sınırına, sonra Baltık kıyılarına, 1309'da da Prusya'nın Marienburg şehrine geçerek Dobrin Şövalyelerinin ve Kılıç Kardeşliği tarikatlarının misyonerlik görevlerini devralarak kendi âdetlerine uyarlarlar (Robert Bartlett, *The Making of Europe. Colonization and Cultural Change - 950-1350* [Avrupa'nın Oluşumu. Kolonizasyon ve Kültürel Değişim - *950-1350*], 1993). Riga Piskoposuyla ittifak kuran Töton Şövalyeleri Livonya'ya kadar uzanır. Danimarka Kralı II. Valdemar (1170-1241) ile Lund Başpiskoposu Andreas'ın teşvikiyle Estonya'ya düzenlenen bir Haçlı Seferi sonucunda, bölgedeki ilk piskoposluk oluşturulur; İsa'nın Milisleri faaliyetlerini şiddete ve "kılıcımız Papamızdır," inancına dayandırır (Richard Fletcher, *La conversione dell'Europa* [Avrupa'nın Hıristiyanlığı Kabulü], 1997).

Yeni misyoner tarikatları

Hıristiyanlığın yayılma sürecinin başlangıç aşamasına tanık olan Finlandiya'da Dominikan tarikatına ait bir keşiş olan Thomas, 1245 yılına kadar Turku (Åbo) Piskoposu olarak kalacaktır. Ancak bu zorunlu din değiştirme sürecinin zayıf yönleri kısa sürede ortaya çıkacak ve Finlandiya'da yaşanan başkaldırının şiddeti, XIII. yüzyıl sonlarına ait, manzum *Chronica de Livonia*'da [Livonya Tarihi] anlatılacaktır. Ösel Adasının halkı "genç, yaşlı herkes kontrolden çıkarak topraklarında tek bir Hıristiyanı canlı bırakmazlar" (*The Livonian Rhymed Chronichle* [Livonya'nın Manzum Tarihi Kayıtları], çev: J. C. Smith ve W. L. Urban, 1977, cilt 6113-6114). Ancak Töton Şövalyelerinin Baltık kıyılarında kurduğu Ordenstaat devleti ve kale şeklindeki merkezleri XIV ile XV. yüzyıllar arasında varlıklarını korumayı başarır. Öte yandan güçlü

Finlandiya'nın başkaldırması

bir ekonomik gelişme döneminden geçmekte olan Litvanyalılar, inançlarına bağlı kalarak veya ona geri dönerek, Dük Mindaugas (?-1263) liderliğinde, Vilnius'a yaptırılan gotik katedrali yıkarlar.

Hıristiyan tüccarlarla geliştirilen ilişkilere ve düzenlenen evliliklere rağmen, 1316-1341 arasında ülkeye egemen olan Dük Gediminas da (?-1341) ormanın ruhlarına bağlı olmaya devam eder, ama papalığın elçilerine de başka inanışlar konusunda bilgili olduğunu ve göreceli bir hoşgörüye sahip olduğunu gösterir: "Hıristiyanlar kendi inançlarına göre kendi tanrılarına, Ruslar kendi tanrılarına, Polonyalılar da kendi tanrılarına taparlar, biz de kendi geleneğimize göre tanrıya taparız, hepimizin tek bir tanrısı var..." Litvanyalılar, Doğu Avrupa'daki birçok hükümdarın yüzyıllar boyu yaptığı gibi, yanlış tarafı seçip de sonradan bedelini ödemek zorunda kalmamak için, Bizans'la Roma arasında gider gelirler ve kabul edecekleri dini seçme işini mümkün olduğu kadar geciktirirler.

Avrupa'nın son Pagan hükümdarı

Sonuçta Jagiello (y. 1351-1434, [illegible] > 1386) krallığını uzun süredir Katolik olan Polonya'yla birleştirebilmek ve on üç yaşındaki tek varisi Jadwiga'yla evlenebilmek için Roma'yı seçecektir. Böylece Avrupa'nın son Pagan hükümdarı sayabileceğimiz kişi, 15 Şubat 1385'te, Krakov'da vaftiz olur ve Ladislaus adını alır; üç gün sonra da evlenir ve 4 Mart tarihinde Polonya Krallığının tacını giyer. Bundan sonra haritalarda sadece Laponların yaşadığı, en kuzeyde yer alan ve yolculara korkutucu gelmeye devam eden ormanlarla kaplı topraklarda, aşağıda göreceğimiz üzere, Giovanni da Pian del Carpine'nin (y. 1190-1252) Tatarların ülkesinde görüp tasvir ettiklerine benzer, uzun direkler üzerine monte edilmiş gizemli totemler resmedilmeye devam edilir.

Fransiskanlar ile Dominikanların Doğu Misyonları: Willem van Ruysbroeck, Giovanni da Pian del Carpine, Giovanni Di Montecorvino

Kuzey Avrupa'da Hıristiyanlığı yayma faaliyetleri bu yüzyıllarda özellikle askeri tarikatlardan kayda değer bir düzeyde destek alırken, Doğudaki misyonların asıl kahramanları, kurucuları misyonerlik meselesini ciddi olarak göz önüne almış olan Fransiskan ve Dominikan tarikatlarının üyeleridir. Aziz Francesco'nun 1221'de Almanya'ya misyoner olarak atadığı Giovanni da Pian del Carpine, XIII. yüzyıl ortalarında Moğolistan'a kadar ulaşır. Aziz Domingo (y. 1170-1221), dil mucizesi sayesinde havarilerin yürüttüğü misyonerlik faaliyetlerinin kutlandığı Pentekost bayramında düzenlenen bir toplantıda, tarikatın birçok üyesinin Avrupa'nın sınırlarına gönderilmesine karar verir. Willem

İlk misyonlar

van Ruysbroeck (1215/1220-y. 1270) yazılarında, katkıda bulunması istenen büyük tartışmanın Pentekost bayramı arifesinde yaşandığını vurgular, Fransiskan tarikatının ünlü seküler üyesi, filozof ve misyoner Ramon Llull da (1235-1316), Pentekost bayramında kutlanan, bilinmeyen dilde konuşma mucizesini sabır ve çalışma yoluyla yeniden yaratma umuduyla sonradan Roma, Bologna, Paris, Oxford ve Salamanca'da kurulacak dil kolejlerinin ilkini, 1274'te, doğduğu yer olan Mayorka'da kurar. Ramon Llull, Mayorka'ya dönerken, kişisel bir misyonerlik faaliyeti yürütmeye çalıştığı Tunus'ta taşlanarak hayatını kaybedecektir.

Sonradan özellikle Arapça, İbranice ve Doğu dillerindeki eserleri tanıyan Dominikanlar, daha tarikat kurulmadan önce ortaya çıkan akademik tartışmayı temel alan ve tartışmalı addedilen misyonların başkahramanları olacaktır. Birçok keşiş, dil öğrenmek için uzak yerlere gönderilir; bunların arasında yer alan Ricoldo da Montecroce (y. 1243-1320) Bağdat'ta aylarca kalacaktır ve birçok Dominikan keşiş Arapça vaaz bile verecek hale gelecektir. Aziz Domingo'nun dördüncü halefi olan ve 1254-1263 arasında Büyük Üstat olan Umberto de Romans (y. 1200-1277) *De Officio ordinis* [Tarikatın Görevi Üzerine] adlı eserinde Büyük Üstadın temel görevleri arasında, bazı keşişlerin Arapça, İbranice, Rumca ve "Barbar dillerini" öğrenmesini sağlamak olduğunu yazar. Her halükârda, daha çok diplomatik nitelikte olan ilk misyonlardan (1245-1250) sonra hem Fransiskanlar hem de Dominikanlar arasında, giderek daha yaygın hale gelen dil konusundaki yeteneklerden dolayı da, Hıristiyanlığı yayma amacının öne çıktığı sayısız sefer düzenlenmeye başlanacaktır.

"Doğulu" dillerin tanınması

XIII ve XIV. yüzyıllarda Doğuyu hedef alan belli başlı misyonların hangileri olduklarına daha yakından baktıktan sonra antropolojik ve kültürel açıdan olağanüstü önem taşıyan belgelemeye sahip olanlar, yani papa tarafından görevlendirilen Giovanni da Pian del Carpine'nin misyonu, Fransa kralı tarafından görevlendirilen Willem van Ruysbroeck'in misyonu ve yine bir Fransiskan olan Giovanni da Montecorvino'nun (1246-1328), haritalarda sunulmaya devam edilen bilinçaltının izlerini, diğerlerine göre daha açık bir şekilde izlememize izin veren misyonu üzerinde duracağız.

1221-1222 yıllarında, V. Haçlı Seferi sırasında, Giovanni da Pian del Carpine'nin kitabında "Tatar adını verdiğimiz Moğollar" diye sözünü ettiği halkın ortaya çıkışı, çok kişinin Hıristiyan olduğu sanılan, karmaşık bir Doğu kavramından dolayı birçok Avrupalıda korkudan çok umut uyandırır, çünkü Müslüman krallıklarını yok eden bu bilinmeyen savaşçıların içinde Hıristiyan inancının gizlendiği sanılır. Zaten bir önceki yüzyılda bir Müslüman krallığının Çin'den gelen bir ordunun saldırıları altında

yok olmuş olması da, aynı nedenlerle, yukarıda adı geçen Rahip Johannes olarak bilinen efsanevi bir Hıristiyan kralının zaferi olarak görülür.

Ama Rusya, Kırım, Gürcistan ve Ermenistan Moğolların boyunduruğu altına girince, Cengiz Han'ın (1167-1227) halefi Ögeday'ın (1186-1241) birlikleri, 1241'de, Liegnitz'de Polonyalılarla Almanları yenilgiye uğratınca bütün hayaller yıkılır. *Remedium contra Tartaros*'u [Tatarlara Karşı Önlemler] ele almak için 1245'te ilk Lyon Konsilini toplayan IV. Innocentius (y. 1200-1254, ✠ > 1243), elçi olarak Doğuya gönderdiği çeşitli Fransiskanlar ve Dominikanlar bir yandan iki yüzyıldır papaya itaat etmeyi reddeden Doğu Hıristiyanlarıyla Kiliseyi yeniden birleştirmeyi, bir yandan da Moğolların yeni bir girişimini engellemeyi taahhüt ederler. İkinci gruptaki bu elçiler buradaki asıl konumuzu oluşturacaktır. Fransiskan olan Domingo de Aragon Ermenilere gönderilir. Yukarıda adı geçen Fransiskan Giovanni da Pian del Carpine Ruslara ve Moğollara gönderilir. Giovanni, sonradan sağlığından dolayı yanından ayrılmak zorunda kalan Bohemyalı Stefan'la beraber, Paskalya günü, yani 4 Nisan 1245'te Lyon'dan yola çıkar ve yolculuğu 9 Haziran 1247'ye kadar sürer. Dominikan misyonunun başında ise Moğollara kadar ulaşmakla görevlendirilmiş olan Ascelino da Cremona vardır, ona daha sonra katılan keşişler arasında Andre de Longjumeau ile Vincent de Beauvais'nin *Speculum* [Ayna] adlı eserinde anılarından söz ettiği Simon de Saint-Quentin de vardır. Bu anılardan 1247 yılının Ağustos ayında –yani Simon'un simgesel önem verdiği, Aziz Domingo'nun naaşının taşındığı günde– topluluğun Moğol kampına ulaştığını öğreniyoruz. Burada Fransiskanlar da, tercüman görevi gören Polonyalı Benedictus'la bir araya gelmek zorunda kalırlar.

Remedium contra Tartaros

Ruslardan çok Moğollarla ilgilenmenin daha önemli olduğuna karar veren Giovanni da Pian del Carpine Kiev'de Batu Han'la temas kurar ve Moğolistan'ın merkezinde, Güyük Han'ın (1206-1248) huzuruna kabul edilir; bu yıllarda altmışlı yaşlarının ortalarında olan ve hareket etmekte biraz zorluk çeken Giovanni da Pian del Carpine, yine de bu zorlu, belirsizliklerle dolu ve son derece uzun yolculuğa çıkar ve o dönemin âdetlerine göre tarih olarak azizlerin bayramlarını kullanarak bu yolculuk hakkında, o döneme kadar haklarında hiçbir şey bilinmeyen bu halkların âdetleri, giysileri, hatta askeri gelenekleri hakkında ayrıntılı bilgiler verir. Bize "Rum ateşi"ni kullandıklarını, ileri gelenlerinin çadırlarında oturur şekilde gömdüklerini, kadınların bir araya gelip ölülerin kemiklerini yaktıklarını, arabaları kullanan ve tamir edenlerin daima kadınlar olduğunu anlatır. Ayrıca Güyük'ün yanında yaşayan sayısız Hıristiyan hakkında büyük bir titizlikle bilgi ve-

Giovanni da Pian del Carpine

rir; Güyük Han'ın "yanında maaş verdiği Hıristiyan rahipler var," ve "çadırlarının en büyüğünün önünde daima Hıristiyanlar için bir şapel var," ve "yakında mutlaka Hıristiyanlığı kabul edecektir," der; bütün bunlar, o dönemde Hıristiyanlığın Asya'da yayılma süreciyle ilgili olarak Avrupa'da yayılan bilgileri teyit eder. Giovanni da Pian del Carpine Tatarların "görünür veya görünür olmayan her şeyin yaratıcısı olan tek bir Tanrı'ya" inandığını, "bu dünyadaki ödülleri de, cezaları da onun verdiğine" inandıklarını anlatır, ancak aynı zamanda "keçeden [...] ve ipekli kumaşlardan yapılmış idollere de hürmet ediyorlar," der. Rahip Johannes ile hanedanı hakkında bilgi verdikten sonra, diplomatik bir şekilde "bize böyle anlatıldı," diyerek haritalarda resmedilmeye devam edilen canavarları tasvir eder: "Hepsinin bedenleri insan bedeni ama ayakları öküz ayağı, başları insan başı ama yüzleri köpek yüzü."

Etnografik bakış açısı, genel anlamda misyonerlere ve özellikle Giovanni da Pian del Carpine'nin kalemine çok şey borçludur. Giovanni papanın "Tatarların kralına ve halkına" yönelik yazdığı ve muğlaklığı Hıristiyanlığın liderinin o dönemde sahip olduğu bilgilerin azlığının işareti olan *Dei patris immensa*'da [Tanrı Babamızın Engin Cömertliği] söylediklerini sonuna kadar kullanmayı başarır. Papa bu mektupta Katolik inancını anlatarak, ona sahip olmayanlara vaftiz olmaları için çağrıda bulunur, Tatarlara o ana kadar gerçekleştirdikleri katliamlardan dolayı serzenişte bulunur ve Rahip Giovanni ile yoldaşlarının iyi karşılanmasını tavsiye eder. Giovanni Güyük Han'ın ne cevap verdiğini anlatmaz, ama bu önemli cevabı Giovanni'ye eşlik eden ve tercüman olarak görev gören başka bir misyoner olan Polonyalı Benedictus'un anılarında bulabiliriz (Colbert adı verilen elyazması, A. t'Serstevens, *I precursori di Marco Polo. Testi integrali* [...] [Marco Polo'nun Öncüleri. Metinlerin Tam Hali [...], 1982).

Papanın tavsiyeleri

Moğolların lideri, papa ile Batının bütün liderlerinin barış istediği takdirde, kendisini ziyaret etmesi gerektiğini söyler; vaftiz olma önerisine "bunu nasıl yapmamız gerektiğini anlamıyoruz," der; "Macar, Polonyalı ve Moravyalı Hıristiyanları" katlettiği için yapılan serzenişe de bu durumun bu halklar "Tanrı'nın ve Cengiz Han'ın emirlerine itaat etmediği ve yanlış öğütlere uyup elçilerimizi öldürdükleri" için yer aldığını söyler; sonuçta kaderci bir yaklaşımla, bütün bunların ancak Tanrı'nın iradesi sonucu gerçekleşmiş olabileceği sonucuna varır: "Eğer insan Tanrı'nın gücünü yansıtmasa ne yapabilir ki?"

Batu'nun oğlu Sartak Hıristiyanlığın etkisini daha çok hisseder ve kendini vaftiz ettirir; Fransa Kralı Aziz IX. Louis'nin (1214-1270, ✠ > 1226) Sartuk'a gönderdiği Fransiskan keşiş Willem van Ruysbroack, bize

son derece değerli anılarını bırakmıştır: *Itinerarium fratris Willielmi de Rubruquis de ordine fratrum Minorum, Galli, Anno gratia 1253 ad partes Orientales* [Minör Keşişlerden Keşiş Willem van Ruysbroek'in 1253'te Doğu Bölgelerinde Yaptığı Yolculuk] (A. t'Serstevens, *I precursori di Marco Polo, Testi integrali*, 1982). Bu misyon da son derece ilginçtir: Ruysbroek Moğolistan'a, Batu'nun yanına gider ve 1254 yılının Ağustos ayına kadar, yani sekiz ay orada kalır, o ülkeye göç etmiş olan Hıristiyanlarla bir araya gelir ve dini konularda unutulmaz tartışmalara katılır. Nasturilerle, Gürcü, Ermeni ve başka uluslara ait Hıristiyan topluluklarıyla karşılaşır; "Pagan" içeceklerinin kullanımı konusundaki şüphelerini giderir, onlara kitaplar verir, birçoğunun neredeyse unuttuğu inanç hakikatleri konusunda onları eğiterek misyonerlik görevini yerine getirir.

Willem van Ruysbroeck

Ruysbroek daha Moğolistan'dan ayrılmadan, Batı ile Doğu arasında yoğun bir temas dönemi başlar. Sartak'ın vaftiz olduğu haberinden cesaret alan IV. Innocentius, Moğol İmparatorluğunun hem kuzeyine hem de güneyine yolculuk yapan misyonerlere önemli imtiyazlar tanır. IV. Nicholas da (1227-1292, ✠ > 1288) Salerno yakınlarındaki Montecorvino Rovella köyünden Giovanni'yi Doğuya gönderir. Giovanni, Batıda yaygın olan "misyonerlik efsaneleri"nin çoğunu teyit edecektir: Mailapur'da Aziz Thomas'ın kilisesini görür ve Rahip Johannes'in soyundan gelen son kişi olan Uank-Kakan'la –Marco Polo'nun "Unecan"ı– tanışır. Giovanni onu yeniden Katolik inancına kavuşturduğunu ve oğlunu vaftiz ettiğini söyler. II. Jean Paul'un (1920-2005, ✠ > 1978) Keşiş Giovanni'nin Pekin'e ulaşmasının sekiz yüzüncü yılı onuruna Kardinal Jozef Tomko'ya (1924) yazdığı *8 Eylül 1994 Tarihli Mektup*'unda dediği gibi, "Onun ve çağdaşlarının mektupları yoluyla Çin'deki misyonunun çok verimli sonuçlar verdiğini ve Papa V. Clemens'in 1307 yılında onu [Hanbalık'ın (Pekin)] Başpiskoposluğuna getirdiğini biliyoruz."

Misyonerlerin başarıları

Giovanni XIV. yüzyıl başlarında Mezmurlar Kitabı'nı Çinceye tercüme eder, Pietro Di Lucalongo adlı cömert bir tüccarın Pekin'de iki kilisenin inşa edilmesi için hamilik yapmasını sağlar ve 5000 kişiyi vaftiz eder (A. t'Serstevens, *I precursori di Marco Polo, Testi integrali* [...], 1982). Giderek daha büyük başarılar elde eden Giovanni o kadar uzun yaşar ki, yukarıda sözü geçen, Han'la Moğol saray maiyetinin bu misyonere duyduğu saygıdan söz eden Oderico da Pordenone'nin ziyaretine tanık olur. Bugün bile Doğuda yaygın olan küçük figürler, Giovanni'nin şöhretine tanıklık eder.

XIV. yüzyılın ilk yarısında Hıristiyanlık Doğuda giderek yayılır: tahminen yirmi yıldır Büyük Han olan Tokta, karısı, üç çocuğu ve birçok Moğol lideri ile birlikte Hıristiyanlığı kabul eder; öldüğü zaman ondan

Giovanni'nin mübarek kardeşi olarak söz edilir, ama çocuklarının bazıları sonradan Hıristiyanlığı reddedecektir. Birçok misyoner bir tür göçebe manastırla Moğollara göçlerinde eşlik ederler. 1320'li yıllarda Sibirya da, ülkeye misyoner gönderilmesi çağrısında bulunur. Ama Moğol hanedanının büyük kısmı uzun bir kararsızlık döneminden sonra, 1342 yılından itibaren İslamı seçer.

Efsaneye dönüşen haberler bir yana, bu misyonlardan elde edilen en önemli sonuçlardan biri, Hıristiyanlığı kabul edenlerin kendilerinin misyoner haline gelmesi ve bu kişilerin kültürel önemlerinden dolayı uzun süreli sonuçlar elde etmeleridir. Örneğin Kafkasyalı genç bir Çerkes olan Jean de Zique köle olarak götürüldüğü Ceneviz'de Hıristiyanlığı kabul eder, önce Fransiskan bir misyoner, 1349'da da Matrega (Taman) Başpiskoposu haline gelerek, bu bölgenin Hıristiyanlığı kabul etmesine ve Timurlenk'in (1336-1405) işgali döneminde bile Hıristiyan olmaya devam etmesine katkıda bulunur; XV. yüzyılın ikinci yarısında bile Kafkas dağlarında hâlâ Latin Hıristiyanların varlığından söz edilir.

Bkz. *Yoksullar, Hacılar ve Hayır İşleri, s. 255; Dinsel Tarikatlar, s. 280*

Dinsel Tarikatlar

Fabrizio Mastromartino

1220'li yıllarda oluşturulan dilenci tarikatları Roma Kilisesinin ortaçağ toplumu üzerindeki hâkimiyetini pekiştirmeye katkıda bulunur. Papalık otoritesinin, yeni yüzyılın başlangıcında, Avignon papalığı yoluyla Avrupa'nın o dönemdeki en güçlü iktidarına boyun eğmesini, eski ve yeni dinsel tarikatların reform sürecine tâbi tutulduğu bir dönem izler, ama bu sürecin kayda değer sonuçlar vermesi XV. yüzyılı bulacaktır.

Kilise İçin Ruhani Açıdan Yeniden Doğuş Süreci

Eski dinsel tarikatların yayılması, X ile XII. yüzyıllar arasında Hıristiyanlığın pekişmesine ve papalık iktidarının güçlenmesine katkıda bulunmuş olsa da, XIII. yüzyılda yeni dilenci tarikatlarının Roma Kilisesine sağladığı destek, papalığın otoritesini nihai olarak kabul ettirmesi ve ona rakip olan tüm seküler iktidarlar üzerinde, geçici de olsa, üstünlüğünü ilan etmesi açısından daha büyük önem taşır.

III. Innocentius (1160-1216, ♔ > 1198), sapkın hareketlerin giderek yayılması ve sayılarının hızla çoğalması karşısında, güçlü bir yenilenme hareketinin gerekliliğini vurgular. Kilise dilenci tarikatların yorulmak bilmez faaliyetlerinde ve papanın otoritesine olan mutlak bağlılıklarında, bu yeni ruhani yeniden doğuş süreci ve dünyevi iddiaları için gerekli olan kaynakları bulur.

Dilenci Tarikatları

Minör Keşişler ve Vaiz tarikatı adlı dilenci tarikatları, son derece yüksek profillere sahip iki kişilik etrafında şekillenir: Assisili Francesco (1181/1182-1226) ve Domingo de Guzman (y. 1170-1221). İki tarikat arasında, temel ilkeleri ve kurucularının kişilikleri gibi, önemli farklar yok değildir. Ancak iki tarikat ilk ortaya çıktığı zaman aralarındaki ortak özellikler ve eski tarikatlara kıyasla ortaya koydukları farklar çok daha önemlidir.

Her iki tarikat dine adanmış bir hayatın katılığına radikal bir dönüşü savunur ve cemaatlerin ortak mülklerinin mülkiyetini bile reddeder; keşişlerin yaşamayı tercih ettiği mekânların sadeliği ve kent merkezlerine yakınlığı bu din adamlarının halka yaklaşmasına, arada sıkı temasların olmasına izin verir. Bunların yanı sıra, kendilerini büyük ölçüde ruhani tefekküre ve araştırmaya adayan eski tarikatların durağanlığının tersine, Fransiskanlarla Dominikanlar özellikle vaaza, dilencilere ve hastalara yardım gibi etkin yöntemlere dayanan bir kuralı temel alır.

Farklılıklardan çok benzerlikler

Bu unsurlar, o dönemde birçok açıdan yetersiz olan ruhban sınıfının gereksinimlerini telafi etmek zorunda kalan Kilisenin reform gereksinimlerine mükemmel bir şekilde uyar. Yoksulluğun belirgin bir şekilde sergilenmesi, din adamlarının halka daha yakın olmasına izin verir ve Kiliseye bağlı din adamlarının giderek artan görkem ve ihtişamıyla lekelenen Kilisenin imajının iyileştirilmesini sağlar.

XI ve XII. yüzyıllardaki kentsel canlanma ile sapkın hareketlerin özellikle İtalya'da şehirlere kök salması, ortaçağ Kilisesinin giderek kaybol-

makta olan kırsal topluma dayalı örgütünün yetersizliğini ortaya çıkarır. Özellikle kentsel nüfus Kilisenin kontrolü dışına çıktığı için, Kilise onları sapkınlıkların çekiminden kurtarıp, kendi etki alanına geri getirmek gibi zor bir görevi üstlenmek zorunda kalır. Bu amacı gerçekleştirmek için en iyi yöntemler, kendilerini adamış din adamlarının şehirlerde varlıklarını sürekli olarak hissettirmeleri ve her şeyden önce sapkın hareketlerin yanlış yönlerini ortaya çıkarmaya ve Hıristiyanlığın hakiki mesajını yaymaya yönelik yoğun vaaz faaliyetleridir. Bu kadar geniş kapsamlı bir yenilenme operasyonu ancak papalık otoritesinin deneyimli rehberliği altında düzenlenip, koordine edilebilir ve gerçekleştirilebilir, papalık da bu amaçla Aziz Domingo ile Aziz Francesco'nun ruhani gücünden ve reformist enerjisinden yararlanır.

Kilisenin kontrolü

Dilenci Tarikatlarının Yapısı ve Düzeni

Dilenci cemaatleri 1230'lu yıllara kadar tarikatlarının oluşturulması ve yayılması üzerinde çalışırlar. Bu süreçte papa merkezi bir rol oynar, çünkü bu cemaatleri koruma altına almaya yönelik sayısız mektubun yazılması gerekir ve cemaatlere sayısız ayrıcalık bahşedilmesi gerekir. Fransiskan kuralı zaten 1210'da, III. Innocentius tarafından resmen tanınmıştır; Dominikan kuralına da 1216'da, bir önceki yıl IV. Lateran Konsilinde yeni tarikat kurma yasağının getirilmiş olmasına rağmen, III. Honorius (?-1226, ♔ > 1216) tarafından cemaate piskoposların otoritesinden muafiyet tanınır ve cemaat papalığın doğrudan koruması altına girer. IV. Innocentius da (y. 1200-1254, ♔ > 1243) 1244'te Kiliseye bağlı tüm din adamlarına dilenci keşişlere hiçbir sınırlama olmaksızın, nerede isterlerse vaaz verme ve günah çıkartma izni verilmesini emreder.

Daha da önemlisi, papalık otoritesinin bu yeni tarikatlara, yapısal örgütlerinin oluşumuna götüren zorlu süreçte sunduğu destektir. Dominikan tarikatı karmaşık ama olağanüstü derecede etkili bir yapı temelinde örgütlenir.

Dominikan tarikatının her merkezinde en yüksek otorite, başkeşiştir. Manastırlarla Büyük Üstadın başında bulunduğu merkezi yönetim arasında, here yere dağılmış olan merkezler üzerinde daha sıkı bir kontrol yürüten ve eyalet adı verilen ara bir düzey vardır; eyalet meclisi yılda bir toplanır ve kendi yetki alanlarındaki manastırları ziyaret etmekle görevlendirilen eyalet başkeşişlerini seçer.

Dominikan tarikatının karmaşık yapısı

Fransiskan tarikatının örgütü daha da karmaşık ve karışıktır. Tarikat kurucusunun kendi tarikatının disiplin altına alınmasına yeterli önemi

göstermemiş olması, tarikatın ilk 30 yılında cemaatlerin, Büyük Üstadın sorgusuz sualsiz otoritesini temel alan, aşırı derecede merkeziyetçi ve otoriter bir şekilde yönetilmesine neden olur. Büyük Üstat tarafından tayin edilen görevlilerin hepsi, çok fazla yetkiye sahip olmayan genel meclise katılır. Bu organizasyon yetersizliğine ancak 1239'da çözüm bulunur ve genel meclis nihayet Büyük Üstattan bile üstün, en üst yasama organı ilan edilir.

Dilenci Tarikatlarının Gelişimi

Bu sağlam yapısal temeller, bu iki tarikatın yayılmasını sağlar. Ancak bu tarikatların kendilerini tamamıyla kabul ettirmesinde asıl belirleyici faktörler, papalık otoritesi ile seküler iktidarların kendilerine verdiği görevler sonucunda dönemin toplumsal ve siyasal ihtilaflarında oynadıkları rollerdir.

Bu görevlerin önemli kısmı sapkınlıklarla ve özellikle XIII. yüzyıl başlarında Güney Fransa ve Kuzey İtalya'daki şehir devletleri başta olmak üzere, Batı Avrupa'da çok yayılmış olan Kathar hareketiyle mücadeleden oluşur. Dilenci keşişler 1232'de papa tarafından Engizisyon sorguculari ilan edilirler, kendilerine tam yetki verilir ve hükümleri sorgulanmaz kılınır.

Tarikatlar bu temel görevin yanı sıra, başka birçok faaliyeti de büyük bir hevesle yerine getirir. Keşişler dini ve sivil diplomasi alanında önemli hizmetler verir: IX. Louis (1214-1270, > 1226), III. Henry (1207-1272, > 1216) ve Aragon Kralı I. Jaume'nin (1208-1276, > 1213) saraylarında sık sık papanın habercileri veya belli başlı seküler krallıkların elçileri olarak görev alırlar ve iç ihtilaflarla parçalanmaya yüz tutan şehirlerde barış sağlamaya yönelik aracılık misyonlarında görevlendirilirler. Teolojik eğitimleri ve vaazlarının çekim gücünden dolayı büyük saygı gören dilenci keşişler, aynı zamanda kendilerini doktrin alanında araştırmaların güncellenmesine ve eğitimin yenilenmesine adarlar, dolayısıyla kısa sürede, başta Paris olmak üzere en saygın üniversitelerde eğitim veren cemaat temelli din adamlarının yerini almaya başlarlar. Ancak bu arada Kuzey Afrika, Yakındoğu ve Uzakdoğu'da yürüttükleri geniş misyonerlik faaliyetleri fazla bir sonuç vermez ve genel anlamda başarısız sayılır.

Elçilik ve aracılık görevleri

Keşişlerin sunduğu hizmetlere hem papalık hem de seküler iktidarlar tarafından o kadar değer verilir ki, XIV. yüzyılda bu tarikatların olağanüstü şekilde gelişmesine izin verilir: yüzyılın ilk yarısında Minör Keşişlerin 1000'den fazla merkezi (1316'da 1400'e ulaşır) ve 30 bin din adamı, Vaiz Keşişlerin ise 400 manastırı (1303'te 600'a ulaşır) ve 10 bin din adamı (1337'de 12 bine ulaşır) vardır.

Monastisizmin Kriz Süreci

Monastisizmin bu hatırı sayılır genişleme dönemini, yine büyük ölçüde Kiliseye, ama bu sefer Kilise otoritesinin çöküş dönemine ve bunun sonucunda yaşanan Avignon "esareti" dönemine bağlı olarak genel bir kriz süreci izler.

XIV. yüzyılda yaşanan bu gerileme dönemi aynı zamanda savaşlardaki artış, tekrarlanan kıtlık dönemleri ve veba salgınları gibi dış faktörlere de bağlıdır, çünkü tarikatlara yeni üye alınma süreci olumsuz şekilde etkilenir. Ancak bu her şeyden önce bir otorite krizidir ve özellikle sağlam bir yapısal örgütlenmeye sahip olmayan eski tarikatları etkiler. Manastırlar içerisinde başkeşişlere itaatsizlik çok yayılır. Öte yandan savaşlar, keşişlerin yolculuk yapmasına ve meclislerin düzenli olarak toplanmasına engel olur, Benediktenler manastırlarının büyük kısmı da Cluny ve Citeaux merkezlerinden bağımsızlıklarını ilan eder.

Otorite ve hiyerarşinin tanınmaması

Papanın Anagni'de tutsak alınması ve papalık merkezinin zorla Avignon'a taşınması, Roma Kilisesinin Fransa'nın kraliyet iktidarına boyun eğdiğine işaret eder. Papalık "Güzel" Philippe'e (1268-1314, 👑 > 1285) o derecede boyun eğer ki, V. Clemens (1260-1314, 👑 > 1305) kralın baskısıyla, 1307'de Tapınak Şövalyeleri tarikatını lağvetmek ve mülklerine el koymak zorunda kalır. Tarikatın ileri gelenleri 1314'te papanın gönülsüz onayıyla katledilirler.

XII. Benedictus Döneminde Tarikat Reformları

Kilisenin bu genel zorluk döneminde XII. Benedictus (1280/1285-1342, 👑 > 1334) bir reform süreci yoluyla monastisizmin maruz kaldığı kriz dönemini kontrol altına almaya çalışır, ama bu reformların sonuçlarının kendini göstermesi 1420'li yılları bulacaktır. Papa 1335-1336 yılları arasında Benedikten, Cluny ve Sistersiyan gibi eski tarikatlarla –Fransiskanların şiddetle karşı çıkmasına rağmen– dilenci tarikatlarından Minör Keşişlerini reforma tâbi tutar. Dominikan tarikatı da bu yenilenme sürecine karşı çıkar ve bunun sonucunda herhangi bir reforma tabi tutulmaz.

Papalık emirnamelerinin, her bir tarikatın genel meclisi tarafından farklı şekilde yorumlandığından, etkileri giderek azalır. Örneğin Benediktenler bu emirnameleri kabul edilemez bir dış müdahale olarak gördüklerinden, başkeşişlerin yönetimindeki manastırlarının özerkliği ilkesini büyük bir titizlikle uygulamaya devam ederler.

Bkz. *Misyonerler ve Hıristiyanlığı Yayma Süreci, s. 269*

Eğitim ve Yeni Kültür Merkezleri

Anna Benvenuti

XII. yüzyıldan önce, piskoposluklar tarafından kentsel ortamlarda geliştirilen okullar, geç ortaçağın değişen kentsel gerçekliği çerçevesinde, daha dinamik ve daha çok çeşitlilik gösteren bir toplumun yenilenen toplumsal gereksinimlerine cevap verecek şekilde uyarlanır. Özellikle şehrin yönetim kurumlarının geliştiği yerlerde eğitime olan yeni talep, hem şehir yönetiminin yeni idari süreçlerini yönetebilecek hem de yeni, karmaşık mesleki morfolojilerle başa çıkabilecek yönetici sınıfın eğitim gereksinimini yansıtır.

Şehir Yönetimi Uygarlığında Okullar

Temel ve yüksek eğitim amaçlı yeni eğitim kurumları (serbest veya şehir yönetimleri tarafından finanse edilen öğretmenlerin okulları ile *studium*-lar [yüksek okul]) bu talebe cevap vererek, en üst düzeyde hukuki, ekonomik ve idari içeriğe sahip, pragmatik nitelikte bir kültürün gelişimine aracılık ederler ve eğitimi ortaçağın merkezi kısmındaki Kilise okullarında egemen olan spekülatif amaçtan kurtarırlar. Kentsel yaşamın yeni aktörlerinin okuma yazma öğrenme talebindeki artış –kırsal ortamlardan farklı olarak– kentsel bölgelerde öğretmen nüfusunun büyümesinde belirleyici olur ve okuma ile yazmanın ve gramerin temellerinin serbest öğretmenler tarafından ücret karşılığında öğretilmesinin faydaları gündeme gelir.

Bu hizmetin önemi, şehir yönetim kurumlarının okullara giderek daha çok ilgi duymasına neden olur ve eğitim faaliyetlerinden kaynaklanabilecek gelirler de göz önüne alınarak, okulların kontrolü –hatta bazen tekeli– şehir yönetimleri tarafından üstlenir, temel veya uzmanlık bilgilerini (örneğin hukuk veya tıp alanları) aktarabilecek uzmanlar ücret karşılığı eğitim vermekle görevlendirilir. Böylece ortaya çıkan profesyonel öğretmen sınıfının hizmetleri o kadar rağbet görür ki, birçok tüzükte görüldüğü üzere, şehir yönetimleri öğretmenlere maaşın yanı sıra mali ayrıcalık veya muafiyet sunmak zorunda kalır. Kamu yönetiminin bu alanda sorumluluk üstlenmesi giderek daha belirgin hale gelecek ve daha münhasır nitelikte olacaktır; şehir yönetim kurumları "rekabetçi" okullara, yani kent ekonomisi için gelir kaynağı olarak görülen öğrencileri çekecek, kaliteli öğretmenlerin çalıştığı okullara daha çok ö-

Kamu okulları

nem vermeye başlayacaktır. Öğretmenlerin ücretli işler edinmesi ve şehir yönetimlerinin de istikrarlı bir eğitim yapısı teşvik etmesi gibi, karşılıklı çıkarlar sayesinde okullar göreceli ve oldukça farklı bir şekilde de olsa, yeniden kamu yararına bir hizmet olarak görülmeye başlanır: kurumsal müşterilerle öğretmenler arasındaki ilişkilerin muğlak olmasına neden olan belirsizlikler dışında, "gramer âlimlerinin" kendi evlerinde eğitim verdiği antikçağa özgü olan bazı özellikler bu dönemde yeniden ortaya çıkar. Böylece şehir yönetimleri dönemindeki okullarda aşamalı bir eğitim sunulmaya başlanır: İlk düzeylerde çocuklara okuma yazma ve ezberlemeye dayalı yöntemlerle tövbekârlık mezmurları öğretilir; sonraki düzeylerde öğretmenler öğrencilere Latin gramerinin temellerini öğretir; daha derin dil bilgileri, aritmetik ve geometri gibi alanlar en başarılı öğrencilere (*latinantes* [Latince kullanabilenler]) sunulur.

Hukuk ve hesap bilimleri dışında, eğitim alanlarında daha önceki dönemlerin geleneklerine kıyasla çok büyük çeşitlilik görülmez ve öğrenim yöntemleri okuma, yorum, ezber ve tekrarı temel almaya devam eder; değişim geçiren, sadece bilgi sahibi olmayı değil, aynı zamanda toplumsal hayat çerçevesinde doğru davranışların gelişimini amaçlayan eğitim ilkeleridir. Nitekim neredeyse tüm şehirlerde kullanılan eğlence-ritüel morfolojilerinden anlaşıldığı üzere, okullar, genelde şiddet ve kargaşa eğilimi gösteren gençlerin davranışlarını disiplin altına almayı ve coşkularını kamu yararına yönlendirmeyi de hedefler. Okulların şehir yönetimi altındaki toplumlarda yayılmasıyla birlikte varlığını sürdüren ve zanaat atölyelerine emanet edilen geleneksel mesleki çıraklık sistemi içerisinde yeni nesillere çeşitli mesleklerin teknikleri ve aletleriyle ilgili bilgi aktarılmaya devam edilir.

Eğitici ve ahlaki amaç

Universitas studiorum

Kentsel eğitim sisteminin geçirdiği evrim sonucunda, XII. yüzyıldan itibaren yüksek eğitim kurumları ortaya çıkmaya başlar; XIII. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın çeşitli merkezlerinde doğan *studium*ların verdiği diplomalar sadece yerel veya bölgesel olarak geçerli olduğundan, bu kısıtlamaları aşmak için, mezunlarına *jus ubique docendi*, yani öğretmen mesleğini her yerde icra etme imkânı tanıyan, *studium generalium* [genel yüksek okul] adı verilen kurumlar oluşturulur. En üst düzey mercilerin (papalık, imparatorluk veya ulusal monarşiler) eğitim alanını özel ve hukuksal açıdan tanımasından kaynaklanan bu imtiyaz, bu mercilerin yüksek eğitime duymaya başladığı ilgiye ve eğitim kurumlarını sadece üst düzey teknik ve kültürel

Nüfuzlu kesimin konuya ilgi duyması

görevliler için bilgi alma aracı olarak değil, aynı zamanda siyasal propaganda ve tartışmalar için elzem olan ideolojiyi geliştirme merkezi olarak görmeye başladıklarına işaret eder. Daha XIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren hem papalar hem de imparatorlar, yüksek eğitim kurumlarına giderek daha çok ilgi duymaya başlar: II. Friedrich (1194-1250, > 1220), imparatorluğun siyasal-idari açıdan yeniden düzenlenme planının önemli bir unsuru olarak, 1224'te, Napoli'de bir *studium generalium* kurar. IX. Gregorius (y. 1170-1241, > 1227) bundan kısa süre sonra bu girişime Toulouse'da açtığı bir kurumla cevap verir, IV. Innocentius da (y. 1200-1254, > 1243) 1224-1245 arasında Roma'da, papalık sarayında bir eğitim kurumu açar ve bu *studium urbis*e [kentsel yüksek okul] özel ayrıcalıklar bahşeder. İktidarlardan bağımsız olarak kurulan başka *studium*lar da "genel" olduklarına dair aynı resmi unvanı talep eder ve elde eder, ancak bunun karşılığında, örneğin öğretmenlerin işe alınması gibi bazı özgürlükleri sınırlanır.

Paris ve Bologna

Paris ve Bologna gibi en eski tarihli üniversiteler, sahip oldukları itibara güvenerek bu resmi unvana itibar etmezler ve hocaların işe alımında herhangi bir dış mercie boyun eğmeyi reddederler. Ancak en saygın kurumlar bile kısa sürede gerçek veya sözde belgeler sunmaya başlar; Paris Üniversitesi Şarlman (742-814, > 768, > 800) tarafından kurulduğunu ilan ederken, Bologna Üniversitesi, rakip Napoli Üniversitesinin kurulmasından kısa süre sonra kendi kuruluş tarihini II. Theodosius'a (401-450, > 408) dayandırmaya başlar. Bu hukuki nitelik gerekli olsa da, *studium generalium*un başlıca özelliklerinin, yani unsurlarının (hocalar ve öğrenciler) ve meşruiyet süreçlerinin dayandığı *universitates*in (kendi kendini yönetebilen örgütlü bir bütün) toplumsal öneminin yerini almaz. Paris Üniversitesi örneğinde, hocaların giderek gelişen örgütlenme becerisi, siyasal açıdan potansiyel faydalarını keşfetmiş olan papanın da desteğiyle, *licentia docendi* [öğretme lisansı] bahşetme yetkisine sahip olan üniversite yöneticisinin piskoposluk gücüne üstün gelir. Bu örnek, üniversitelere ayrıcalık ve muafiyet bahşedilmesinin, kentsel sınıfların örgütlenme becerisini temel alan güç dengelerindeki değişiminin nedeninden çok sonucu olduğunu gösterir. Bu durum daha XIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren Paris'te kendini belli eder, çünkü üniversitenin idari kurumları, uluslarına göre gruplara ayrılan ve lojistik açıdan konaklama yerlerinden didaktik merkezlere dönüşecek olan bir kolejler sistemiyle desteklenen öğrencilerin hayatlarını düzenleyen kurallarla beraber tanımlanır. Paris'teki *universitas magistrorum*dan [hocalar topluluğu] çok farklı olan Bologna Üniversitesi ise başlangıcından itibaren *universitas scholarium* [öğrenciler topluluğu] olarak şe-

killenir. İlk ortaya çıktığı zaman şehir yönetiminin ihtiyaçlarına bağlı olarak noterlik eğitimini temel alan üniversite, daha XII. yüzyılda İrnerius'la (XI-XII. yüzyıl) hukuki uygulamalara, Roma geleneğinin önermeleri ve kaynakları üzerine kurulu hukuk biliminin geniş ufkunu dayatır; yeni doğmakta olan ve teolojiden kesinkes ayrı olarak düşünülen Kilise hukuku da Gratianus'tan (XII. yüzyıl) dolayı Roma hukukunu temel alır. Bolognalı hukukçuların önem kazanmış olması, XII. yüzyıl ortalarında bile belirgin hale gelir ve Friedrich Barbarossa (y. 1125-1190) Kasım 1158'de Roncaglia'da bu şehrin üniversite öğrencilerine *Authentica Habita* olarak bilinen bir ayrıcalık bahşeder. Üniversitelerdeki hak (dolayısıyla da yetki) özerkliğinin tanımlanma süreci, giderek örgütlenmekte olan ve şehir yönetimiyle sık sık ihtilafa giren öğrenci birlikleri sayesinde de gelişir. Elverişsiz mekânlardan ayrılıp daha uygun mekânlara geçiş ve 1222'de Padova Üniversitesinin kurulmasıyla sonuçlanan öğrenci kaçışı gibi protestolar, *studium generalium*ların şehirlerin ekonomik ve kültürel hayatında ne kadar önemli bir rol oynama başladığını gösterir: Öğrencileri üniversiteye çekme gereksinimi, sunulan eğitimin çeşitlendirilmesi için bir fırsat oluşturur. Örneğin Bologna hukuk bilimlerinin ötesine geçerek beşeri sanatlar ve tıp gibi alanlarda uzmanlaşmaya gider. Bu arada XIII. yüzyılda kentsel ortamlarda ortaya çıkan *religiones novae* [yeni dinler], kendi yöneticilerinin yetiştirilmesi açısından *studium*ların yapısının değişmesine yol açar, hatta tarikatların başlıca merkezlerinde de *studium generalium*lar oluşturulur.

Müfredat programı

Bu dönemde üniversite eğitimi iki seviyede yer alır: On üç ile on altı yaşları arasındaki ilk seviye genelde dört yıldan oluşur ve bunun sonucunda alınan bakalorya sayesinde, ortalama 20 yaşında, fakülteye göre beş ila yedi yıl süren üst eğitime geçilebilir ve bunun da sonucunda doktor veya *licentia docendi* unvanı alınır.

XIV. yüzyılda üniversite eğitimi hem yargıçların ve noterlerin mesleki birliklerine giriş hem de kentsel yönetim alanındaki bazı makamların (örneğin *podesta*lar) icrası açısından elzem hale gelir. Giderek artan talebe cevaben özellikle İtalya ve İspanya'da olmak üzere birçok şehirde yeni *studium generalium*lar kurulur; aynı dönemde Avrupa'nın orta ve doğu bölgelerinde –1348'de bir *studium generalium*un kurulduğu Prag, Jagiello hanedanının başkenti Krakov'da (1364), Viyana'da (1365), Macaristan'ın Peş şehrinde ve 1386'dan itibaren Alman bölgesindeki ilk üniversiteye sahip olan Heidelberg'de– üniversiteler giderek yayılır.

Bkz. *Üniversiteler ve Eğitim Düzeni: Skolastik Yöntem, s. 348*

Savaş: Şövalyeler, Paralı Askerler ve Yurttaşlar

Francesco Storti

XIII ile XIV. yüzyıllar arasında, şehir yönetimi sisteminin olgunlaşması ve feodal monarşilerin güçlenmesi sonucunda Avrupa'da yaşanan derin toplumsal ve siyasal değişimler, savaşların ritmi ve amaçları üzerinde de belirleyici olur. Boyutları giderek gelişen ve daha yıkıcı nitelikte olan çarpışmalarda süvarilere entegre olan piyade birlikleri yayılmaya başlar. Bu bağlamda paralı askerler, değişen siyasal ortamın gerektirdiği geniş kapsamlı askeri mekanizmalar açısından en pratik çözüm olarak ortaya çıkar.

Şehir Surlarında Savaşır Gibi: Şehir Devleti Ordularının Organik Yapıları ve Taktikleri

Ortaçağın merkezi kısmında Avrupa toplumu içerisinde yer alan hızlı değişimler ve olgunlaşan dinamikler, tam da bu süreçte oluşmuş hiyerarşik modelleri reddetme eğilimi gösterir. Aristokrat bir hayat tarzı süren sınırlı sayıda, seçkin profesyoneller tarafından icra edilen at üstünde çarpışma ayrıcalıklı bir model haline gelirken, İtalya başta olmak üzere, şehirlerde, farklı ve daha önce eşi görülmemiş toplumsal bileşimlerin yansıması olarak, XIII. yüzyılın büyük askeri yeniliği olan yeni savaşına stilleri ortaya çıkar.

İtalya'da şehir devletlerin ordularının geliştirdiği taktik, kentsel dünyanın farklı unsurlarının rasyonel bir şekilde dahil edildiği bir güç bileşimi –aristokrasiyi ve ondan örnek alan tüccar sınıflarını yansıtan süvari birlikleri ile zanaatkâr sınıflarından seçilen ve meslek loncaları temelinde düzenlenen piyade birlikleri– olarak karşımıza çıkar. Kentsel toplumun tamamı, işbirliği halinde savaş alanına iner: Kalkan ve mızrakla donanmış piyadeler süvarilere koruma sağlar ve düşman taarruzunu bertaraf etmeyi amaçlayan bariyeri oluşturur. Örneğin Legnano Savaşında (1176) Lombardiyalı piyadeler, üzerinde şehrin sancağı ile bir sunağın olduğu arabanın etrafını alır ve mızraklarıyla Suebyalı süvarileri durdururken dağılmış olan kendi süvarilerinin yeniden toparlanmasına izin verirler. Şehir devletlerinin katıldığı tüm

Süvariler ve piyadeler

savaşlarda tekrarlanan bu düzen, XIII. yüzyıl boyunca geliştirilmeye devam edilir, piyadelerin silahları arasında, rakip süvarilerin taarruzunu durdurmak açısından daha da etkili olan uzun mızraklar ile yan yana yere konduğunda sağlam bir savunma duvarı oluşturan daha büyük kalkanlar yer almaya başlar.

Tamamıyla savunmayı temel alan bu sistemde piyadeler, profesyonel asker olmadıklarından, kuşatmalarda alışkın oldukları taktikleri uygularlar ve şehir, "surları" ve koruyucuları ile savaş alanında inşa edilmiş gibi olur: Örneğin Campaldino Savaşında (1289) kalkanlarının korumasındaki Floransalı piyadeler Arezzolu süvarilerin taarruzunu durdururlar, kalkanlardan oluşan ve şehrin surlarını andıran bariyerin ardından arbaletleriyle onları geri püskürterek bu arada süvarilerin hazırlanmasına izin verirler.

Neredeyse üç yüzyıldır üstün konumda olan süvarilerin taktik işlevi bu süreçte değişime uğrar: Önemli sonuçlar doğuracak olan bu durum, şehir milislerinin ortaçağın son yüzyıllarında askeri geleneklere tek katkısı değildir, çünkü şehirlilerden oluşan bu ordular aynı zamanda savaşın şiddetini yoğun bir şekilde arttırır. Bu toplulukların ortak noktasını oluşturacak ahlaki-şövalyevâri idealler söz konusu değildir; yıllardır süren rekabet duygusu, rakip şehir devletinin ordularıyla aralarındaki nefret ve husumeti besler ve burjuva gururu da feodal ordularla mücadelelerde onlara motivasyon sağlar. XIII. yüzyılda İtalyan şehir devletleri arasındaki mücadelelerin altın döneminde durum böyledir; 1300 ile 1328 arasında Fransa'nın savaşçı Flaman toplumu ile karşı karşıya kaldığı savaşta binlerce kişi ölür. Böylece feodal dünyanın üyeleri ve şövalyeler arasında yüzyıllar süren sert ama samimi silah arkadaşlığından sonra, Avrupa'nın monarşileri arasında büyük, "öldürücü" savaşların dönemi başlar.

Yeni bir savaşma yöntemi

Eskinin Yerine Yeni: Okçu Piyadeler

Şehir devletlerinin piyade birlikleri süvarilerin üstünlüğünü sınırlamaya yarasa da, sonu açısından belirleyici rol oynamazlar. Süvari birlikleri kültürel –egemen sınıflara özgü savaşma tarzı olarak– ve operasyona özgü nedenlerden dolayı –çünkü taarruzları savaşta daima belirleyici bir eylem oluşturur– değerini ve etkinliğini muhafaza etmeye devam eder. Ancak değişim dönemi başlamıştır ve savaş alanlarında piyade birliklerinin varlığı bir gereklilik haline gelir. Ama şehir devletleri milislerinin öne sürdüğü katı savunma sisteminin dışına çıkmak gerekir. Zaten büyük monarşilerin XIII.

Monarşiler ve ordular arası mücadeleler

yüzyıl boyunca sergilediği ve toprak temelli, büyük çaplı ihtilaflara neden olan saldırgan politikalar, şiddetli taarruzlar gerçekleştirebilecek, büyük ve etkili ordular gerektirir. Ancak bu ihtiyacın çözümü yeni savaşçı figürlerinin geliştirilmesinde değil, marjinal konumda da olsa, ortaçağ ordularında eskiden beri var olan okçuların optimum hale getirilmesinde yatar.

Dolayısıyla değişen savaş şartları, toplum katmanları arasına kök salmış, Barbar geleneklerinden arta kalanlar arasında muhafaza edilmiş ve en yaygın varyasyonuyla avcılık faaliyetleriyle de bağlantılı olan bir uygulamayı yeniden canlandırır. Şehir devletlerinin milisleri ve İtalyan kadırgaların mürettebatı arasında çok sayıda okçu ve arbalet kullanan piyadenin (Normanlar yoluyla Avrupa'ya yayılan arbalet de ataların gelenekleri arasındadır) bulunması tesadüf değildir; halk arasında silah denince akla gelen, ok ve yaydır. Örneğin Sakson alt katmanın Germen kültürüne özgü bazı unsurları hiç değişime uğratmadan muhafaza ettiği İngiltere'de XIII ile XIV. yüzyıllar arasında geniş çaplı bir şekilde yayılan okçuluk Avrupa ordularının taktikleri üzerinde yüzyıllar boyu, hatta sonsuza dek etkili olur.

Zaten İngiltere'de ok ve yay kullanımı, delme gücü yüksek, menzili uzun, *long bow* adı verilen, uzun yayın yayılmasıyla gelişir. Feodal mücadele uygulamalarıyla Rönesans öncesi savaş uygulamaları arasında bir kesinti yaratan Yüz Yıl Savaşlarında yayılan uzun yay, Avrupa ordularının tamamında kullanılır hale gelir; bu kadarla da kalmaz, Crécy (1346), Poitiers (1356) ve Agincourt (1415) savaşlarında İngilizlerin, büyük çoğunlukla süvarilerden oluşan Fransız orduları üzerindeki zaferleri, süvarilerle mükemmel bir uyum halinde hareket eden çok sayıda okçu birlikleri sayesinde gerçekleşir. Böylece şehir devletleri piyadelerine özgü savunma taktikleri aşılmış olur: Atlarından inen süvarilerin de desteğiyle, İngiliz okçuları düşmanın sayısını azaltmak için savaş alanında en öne çıkarlar, bu arada yeniden atlarına binen süvarilere de hazırlanma zamanı tanırlar.

Yeni savunma taktikleri

Bu gelişme hem askeri hem de kültürel bir devrim anlamına gelir, çünkü insafsız İngiliz ordularında süvariler, geçici bir süreliğine de olsa, rollerinden vazgeçerler!

Zaten XIV. yüzyılda Fransa'yla İngiltere arasında gerçekleşen savaş sadece uluslar değil, kültürler arasında da yaşanır. Çünkü Fransız şövalye gururu, faydasının bilincinde olmasına rağmen, okçuların önemini inkâr eder ve kendi yenilgisini belirlemiş olur: Crécy'de 8000 Fransız süvarisinin hizmetinde yer alan 6000 Cenevizli arbaletçi, İngilizlerin 14.000 piyadesine karşı çıkacak durumda değildir. Ama geç de olsa, ders alınır; Poitiers'de Fransızlar düşmanlarının karşısına bir kez daha sadece sü-

varilerle çıksa da, Azincourt'da 4000 piyade ve yarısı attan inmiş 2000 süvariyle İngilizlerle mücadele ederler.

Savaşın Bedeli

Geniş kapsamlı askeri girişimler, savaş alanındaki güçlerde artış ve uzmanlık sahibi birliklere olan gereksinim derken, paralı asker sisteminin yerleşmesi için şartlar yeterince olgunlaşır. Gerçi bu sistem daha önceki yüzyıllarda da bilinmiyor değildi; örneğin II. Friedrich'in (1194-1250, > 1220) muhafızları arasındaki Arap okçular paralı askerdi. Ancak şimdi, çeşitlilik gösteren, sayıca fazla olan silahlı güçler yoluyla uzun süreli bir hizmet sunma ve ne feodal milislerin ne de daha etkili olmalarına rağmen, kırsal kesimden ve şehirlerden toplanan güçlerin yeterli düzeyde başa çıkamadığı gereksinimleri karşılama fırsatı ortaya çıkar. Ücret karşılığında görevlendirme, geleneksel askere alma sistemine zaten dahildir, çünkü feodal antlaşmalarla dayatılan ve genelde 40 gün olarak hesaplanan ücretsiz askerlik dönemi sona erdiği anda vassallara gündelik ücret verilmeye başlanır. Bu arada birçok devlet, derebeylerinin askeri zorunluluğunu paraya (İngiltere'de *scutagium*) çevirme yoluna başvurarak, paralı birliklere ödenecek mali kaynakları elde etmeye başlar. Böylece XIII. yüzyıldan itibaren paralı askerlere giderek daha çok başvurulmaya başlanır ve bir sonraki yüzyılda, Fransızlarla İngilizler arasındaki savaşın yoğunlaşmasıyla bu yöntem sistematik hale gelir. Öte yandan, devletlerin paralı askerlere talebi artarken, toplum tarafında arzda da artış olur ve çeşitli düzeylerde uzmanlıklar gelişir. Paralı askerler, Avrupa'nın her yerini ve ormanlarını dolduran kaçaklarla aylaklardan yüzyıllık geleneklere göre eğitim almış seçme okçulara (İngiliz okçular, Cenevizli veya Gaskonyalı arbaletçiler), kırsal kesimden kurtulmaya çalışan gönüllülerden şehir devletlerinin piyadelerine kadar toplumun çeşitli kesimlerini kapsar. Yığınla insan silahlı güçlere dahil olur. Ancak paralı asker dünyasının temelini, toplumsal açıdan oldukça karmaşık da olsa, son derece uzmanlaşmış bir savaşçı tipolojisi oluşturur. Bu savaşçılar, karanlık kökenlerinden veya kötü kaderlerinden dolayı feodal sistemden ve onurlu şövalyelikten dışlanmış olup geleneksel süvari dünyasının hemen dışında yetişir. X ve XI. yüzyıllardaki şövalye-serflerin soyundan gelen bu savaşçılardan kaynaklarda çeşitli şekillerde söz edilir, ama en çok kullanılan terim, Avrupa'nın şanlı paralı süvarileri için yüzyıllar boyu kullanılacak olan *homines ad arma*, yani "silahlı adamlar"dır.

Paralı asker orduları

Paralı askerler başlangıçta savaşmanın yanı sıra yağmalama da yapan heterojen askeri gruplardan meydana gelse de, –örneğin 1334'te Orta

İtalya'yı kasıp kavuran ve çoğu Alman olan süvariler veya Konrad von Landau'nun (?-1363) emrindeki "Büyük Bölük"te toplananlar– zamanla disiplin altına alınmaya başlanırlar. Böylece ticari amaçlarla oluşturulan şirketlere benzer şekilde yönetilen organik paralı asker birlikleri oluşur: Paralı asker bölüklerinin liderleri, onları görevlendiren devletlerle sözleşme konusunda müzakereler yapar, askerler de ücretlerini alır ve "şirket"in kazancından pay alırlar. XIV. yüzyılın diğer bir büyük yeniliği, ticaret mantığının askerlik mesleğine nüfuz etmesidir; bu olgunun birçok farklı şekilde kendini gösterdiği İtalya'da sistem, büyük bankaların da katkısıyla giderek gelişir ve şanlı askeri komutanlar dönemi başlar. Önce Yüz Yıl Savaşlarında rol alan, sonra otuz yıl kadar (1360-1390) İtalya'da milis olarak görev alan John Hawkwood (veya İtalyan adıyla Giovanni Acuto) (y. 1320-1394) XIV. yüzyılın en ünlü paralı birlik komutanlarından biri olsa da, bir sonraki yüzyıldan itibaren Avrupa'daki paralı askerler arasındaki en ünlü isimlerin hepsi İtalyandır.

Ticaret mantığının askeri alana uygulanması

Bkz. *Eşkıyalar, Korsanlar ve Devlet Namına Korsanlık Yapanlar, s. 265*

Kadınların İktidarı

Adriana Valerio

Kadınların iktidarına dair çelişkiler XIII ile XIV. yüzyıllarda her yönüyle ortaya çıkar. Bir yandan kadınların iktidar alanından dışlanmasını sağlayan teolojik düşüncenin sistematik hale gelmesine ve yasaların kanunlaştırılmasına, öte yandan tartışmasız fiili otorite sahibi çeşitli kadınların varlığına tanık oluruz.

Kadınların İktidarına Dair Tartışmalar

XII. yüzyıla ait *Decretum Gratiani* [Gratianus'un Emirnamesi] (y. 1140) ile kadınlara kendi çeyizlerini yönetme, vasiyetname hazırlama ve özerk

hukuki kişiliğe sahip olma hakkı tanınsa da, ilahi olanla kadınlar arasındaki uyuşmazlık öne sürülerek kadınların iktidar alanına uygunsuzluğu ilan edilir; erkekler Tanrı'nın doğrudan sureti olduğundan yalnızca onlar iktidarda rol alabilir ve yönetimde görev alabilirdirler (c. XXXIII, q. 5).

Thomas Aquinas (1221-1274) doğal gerçekliği bir bütün olarak yorumlayan Aristotelesçiliği temel alarak kadınların bu yöndeki algısını destekler. Aristotelesçi biyolojinin ilkelerine dayanan antropolojik bir algı geliştiren Aquinas, *mas occasionatus* (eksik erkek) olduğuna inanılan kadın bedeninin eksikliği teorisini, dolayısıyla da kadınların ikincil statüde olup erkeklere göre sadece ikinci derecede veya yardımcı konuma sahip olabileceğini öne sürer (*Summa Theologica* [Teolojik Derlemeler], I, s. 92). Aziz Thomas'a göre *praesidentia non decet mulieres quae subditae sunt* (iktidar, boyun eğmiş kadınlara uygun değildir); dolayısıyla *status subiectonis* [boyun eğme konumu] ile uyuşmazlık gösteren rahiplik makamı kadınlar tarafından icra edilemez; kadınlar *infirmitatem corporis et imperfectione rationis* [bedenen zayıf, zihnen eksik] olduğundan hiçbir iktidar alanına veya Tanrı'yla insanlar arasında aracılık yapmaya uygun değildir.

Kadınların ikincil statüsü

Skolastik felsefede kabul edilen ve Kilise kültürüne dahil olan bu algılar, yine de kadınların iktidar sahibi olduğu gerçek ve somut örneklerle karşı karşıya kalır. Örneğin hukuk uzmanı Andrea d'İsernia (?-1316), II. Friedrich'in (1194-1250, [illegible] > 1220) kanun kitabında belirlendiği gibi, erkek varislerin yokluğunda kız çocuklarına tahta çıkma izni verildiğine göre, kadınlar için taht veraseti ilkesini ve meşruiyetini savunur.

Kadınlar için taht verasetinin meşruiyeti

Benzer bir örnekte hukukçu Bartolo da Sassoferrato (1313-1357), bazı olağanüstü kadınların iktidar sahibi olmasını, "örf ve âdetler" temelinde de olsa, meşru görür. Kilise hukukçusu Baldo degli Ubaldi de (y. 1327-1400), derebeyliklerinin kadınlara bahşedilmesi imkânını (kadınların fizyolojik ve ahlaki zayıflıklarından dolayı) prensip olarak reddetse de, erkek varislerin yokluğu durumunda, yine "örf ve âdetler" temelinde kabul eder. Filozof Ockham'lı William da (y. 1280-y. 1349) tehlike durumunda ve sağlam erkeklerin yokluğunda gücü yeten kadınların mücadelede yer alması gerektiğini kabul eder.

İktidar Konumundaki Kadınlar

XIII ile XIV. yüzyıllar arasında kadınların iktidarı, kraliçelerden başrahibelere, kadın kâhinlerden sapkın kadınlara kadar büyük çeşitlilik gösterir. Bu yüzyıllarda kadınların, oğullarının vasileri olarak yönetimde rol

alması geleneği düşüncesi yayılır. 1275 ile 1284 yılları arasında çeşitli hukukçular tarafından geliştirilen doktrinleri içeren *Ley de las Siete Partidas* [Yedi Bölümlü Yasa], kadınların bu rolünün kanunlaştırılmasında önemli bir rol oynar, çünkü bu eserde tanımlanan görev ve sorumluluklara göre kraliçeler sadece oğullarının çıkarlarını koruma altına alan anneler olmayıp, kamusal görevlerin de yönetimiyle fiili olarak uğraşırlar. Örneğin oğlu II. Guillaume (1153-1189) adına Sicilya Krallığının naibi olan Margarita de Navarra (1128-1183) tacını giydiği gün genel af ilan eder, siyasal tutukluların serbest bırakılmasını ve mülklerinin iade edilmesini emreder. Tehdit altındaki oğullarının savunulmasının yanı sıra, krallıklarının kaderi üzerinde de hatırı sayılır etki sahibi olan kadınlar arasında oğlu IX. Louis (1214-1270, > 1226) adına naip olan Blanca de Castilla (1188-1252); Danimarka kraliçesi olup oğlu Erik'in (y. 1249-1286, > 1259) vasisi olan Margrete Sambiria (1230?-1282); Oğlu II. Hugue (1252/1253-1267) adına Kudüs kraliçesi olan Plaisance de Antioch (?-1261); İngiltere kraliçesi olup kocası II. Edward'ı (1284-1327, > 1307) oğlu Edward'ın (1312-1377) lehine taht-tan feragat etmeye zorlayan, sonra da onu öldürten Isabelle de France (y. 1295-1358); 1320 yılından itibaren oğlu Louis (1326-1382) ile birlikte Macaristan ve Polonya kraliçesi olan, Kraliçe I. Jeanne'ın (1326-1382) kocası olan diğer oğlu Andreas'ın (1327-1345, > 1344) çıkarlarını korumak için Napoli Krallığına da müdahale eden Polonyalı Elzbieta (1305-1380); kızı Maria'nın (1371-1395) adına 1353'ten itibaren Macaristan Kraliçesi olan Bosnalı Elizabeta (1330-1387); oğlu Ladislaus (y. 1377-1414, 1386-1389 ve > 1400) adına Napoli ve Macaristan kraliçesi olan Marguerite de Durazzo (1348-1412) ve oğlu II. Louis d'Anjou (1377-1417) adına Sicilya'nın sadece unvan olarak kraliçesi olan Marie de Blois (1345-1402) vardır.

Vasi kraliçeler

Bazen kraliçeler krallarla beraber iktidar sahibi olurlar, örneğin Sicilya Kraliçesi Eleonore D'Anjou (1229-1242) III. Federico d'Aragon (1272-1337) ile birlikte, özellikle Sicilya aristokrasisi ve papayla aracılık konusunda olmak üzere, hatırı sayılır bir siyasi rol oynar, Constance d'Aragon da (1249-1300, >1282) Sicilya'yı Pedro d'Aragon (1240-1285, > 1296) ile beraber yönetir. "Doğrudan" yönetim örnekleri arasında ise, III. Henry'nin (1207-1272, > 1216) Gaskonya'da geçirdiği dönem boyunca İngiltere tahtının naibi olan Eleonore de Provence (1222-1291) veya büyükbabası Robert d'Anjou tarafından dört yaşındayken tahtın varisi ilan edilen ve on altı yaşında Napoli Kraliçesi olan, çok güçlü bir kadın olup gerekirse şiddete başvurarak dört kocası karşısında da bağımsızlığını ve otoritesini korumayı başaran I. Jeanne

Fiili kraliçeler

d'Anjou sayılabilir. Danimarka, Norveç ve İsveç Kraliçesi Margaret de (1353-1412), kocası Haakon'un (1339-1380, 1355'den itibaren Norveç kralı, 1362'den itibaren İsveç kralı) ve oğlu Olaf'ın (1370-1387) ölümü üzerine, üç krallığın yönetimini ele alarak İskandinav ülkelerinin siyasal birliği için geniş kapsamlı bir program gerçekleştirmeyi dener.

İlahi Kehanet Kaynaklı Güç

Hildegard von Bingen'in (1098-1179) öncülüğünü yaptığı kadın kâhinler, *renovatio ecclesiae* [Kilisenin yenilenmesi] alanındaki ciddi meselelere müdahalede bulunmak için Tanrı tarafından çağrıldıklarına inanan bazı kadınların Kilise cemaati içerisinde otoriter bir rol oynaması için, kurumsal nitelikte olmasa da, ilave bir yol oluşturur. Margherita da Cortona (1249-1297), Angela da Foligno (y. 1248-1309), İsveçli Birgitta (y. 1303-1373), Caterina da Siena (1347-1380) ve Francesca Romana (1384-1440), Kilisenin reform sürecinde görev alan sayısız kadından bazılarıdır; bu kadınlar, Hıristiyanlığın yenilenmesine bulundukları geniş katkı yoluyla Kilise hayatındaki ve dönem siyasetindeki faal katılımlarının ve kehanet rollerinin bilincindedir. Özellikle İsveçli azizenin oynadığı rol, hem papalığı Avignon esaretinden kurtarmış olması hem de başrahibelerin Meryem Ana'yı *caput et domina* [dünyanın başı ve sahibesi] olarak temsil ettiği Kurtarıcı tarikatını kurmuş olması açısından son derece önemlidir. Bu dinsel cemaat, bir başrahibenin yönetimi altında 13 keşiş (Aziz Paulus dahil olmak üzere, havarileri temsilen), 4 diyakon, 8 seküler üye ve 60 rahibeden (72 müridi temsilen) oluşur. Birgitta'nın bir kadın liderliğinde ikili bir manastır planlarken örnek aldığı model, ilk zamanların Kilisesidir: İsa'nın annesi aynı zamanda müritlerin ve doğmakta olan Kilisenin annesidir. Pentekost Bayramındaki merkezi yerinin ve Kurtuluş tarihindeki rolünün vurgulanmasıyla Meryem Ana'nın otoritesi, dolayısıyla onu dinsel cemaat içinde temsil eden başrahibenin otoritesi kabul edilmiş olunur.

Kilisenin hizmetindeki kraliçeler

Caterina da Siena da hem papanın Roma'ya dönmesi hem de İtalya ve Batıda barışın hüküm sürmesi için çaba gösterir. Mektuplarında sık sık tekrarlanan "Ben, Caterina" ifadesi, bir misyon sahibi olduğuna inanan otoriter iradesini, parçalanmış Hıristiyan cemaatine rehberlik yapma görevinin bilincini yansıtır.

Kadınlar arasında giderek yayılan mistisizmin yanı sıra, sapkınlık hareketleri de, kadınların yetkisini eleştiri nedeni olarak sunması açısından göz önüne alınmalıdır. Örneğin Milano'da Guglielma da Milano'nun (?-1280) Kutsal Ruh'un bedenselleşmiş hali olduğuna inanılır. Müritlerine göre, 1280 yılında ölen Guglielma, kadınların yüceltilmesi ve bir kadın

hiyerarşisi yönetiminde yeni bir Kilisenin oluşturulması için 1300 yılının Pentekost Bayramında göklere yükselir. Guglielma'nın vekili seçilen Maifreda, kadın papa seçilmeyi beklerken vaazlar verir, rahiplere özgü yetkiler uygular ve müritlerinden normalde papaya gösterilmesi gereken hürmeti talep eder. Aziz Guglielmo tarikatının yargılanması 1302'de, cemaatin belli başlı temsilcilerinin yakılarak ölüme mahkûm edilmesiyle sonuçlanır.

Kadın Papa Jeanne efsanesi

XIII. yüzyıldan itibaren kadın papa Jeanne efsanesinin Avrupa'nın tamamına yayılmış olması bir tesadüf değildir; bu efsaneye göre, erkek kılığına giren Jeanne, IV. Leo'nun (?-855, ♔ > 847) ölümü üzerine papa olur ve ancak iki yıl sonra, bir geçit töreni sırasında doğum sancıları tuttuğu için kadın olduğu keşfedilir. Kadın papa Jeanne, ortadan kaldırılması gereken şeytani kadın iktidarının sembolik ve isyankâr bir figürüdür. Bu dehşet dolu hikâye, kadınların iktidar ve ruhbanlık alanlarına kabul edilmemesi için erkeklere bir uyarı niteliğindedir.

XIII ve XIV. yüzyıllarda dinsel hareketlerde görülen güçlü ve faal kadın varlığına paralel olarak sözde "cadı"ların gücü konusunda giderek yayılan bir saplantı söz konusudur. Piskopos Alvaro Pelayo, *De planctu ecclesiae* [Kilisenin Ağıtı Üzerine] (1330) adlı eserinde putperestliğin rahibeleri olan kadınların şeytanın ayrıcalıklı hedefi olduğunu söyleyerek, batıl inançtan sapkınlığa geçişte belirleyici rol oynar. Cadıların faaliyetlerine dair inanışlar, artık, önceki yüzyıllarda olduğu gibi, hoş görülmesi veya olsa olsa kontrol altına alınması gereken batıl inançlar olarak görülmez ve bu kadınların yaptıklarının Kiliseye isyan niteliği taşıyan, gerçek anlamda sapkın hareketler olduğuna karar verildiğinden ölümle cezalandırılmaları gerekir.

Gündelik Hayatın Yetki Alanları

Teorik tavırlara ve hukuki normlara rağmen, yetki kullanımı çok çeşitli olasılıkları ve gündelik hayatın birçok alanını kapsar: Nitekim kadınlar genelde anne veya eş olarak otoriter roller üstlenir ve ailenin kaderi üzerinde etkili olurlar; dul kaldıkları zaman kırsal bölgelerde, zanaat ve ticaret alanlarında ekonomiye ve çalışmaya bağlı faaliyetleri yürütürler; aristokrat olanlar sanat ve edebiyat alanlarında hamilik yapar; sarayda gözdeler hükümdarın siyasal tercihleri üzerinde etkili olurlar; seküler kadın öğretmenler havarilerin paylaşım ilkesini örnek alarak el emeğiyle çalışan cemaatlere doktrin ve merhamet temelinde rehberlik ederler.

Bkz. *Papalığın Avignon Dönemi, s. 54; Sicilya'da Anjou Krallığı, s. 129; Kilisenin Dinsel Yenilenme İddiası ve Sapkınlıklar, s. 240*

Törenler, Bayramlar ve Eğlenceler

Alessandra Rizzi

Sayısız belgede, geç ortaçağın gündelik gerçekliğinin bir parçası olan eğlenceler ve bayramlardan söz edilmiştir. Eğlence ve bayramlarla ilişkili olarak bir meşruiyet sorunu ortaya çıkar; bir yanda Kilise günah kaynağı olabilecek her şeyi sınırlamaya çalışırken, diğer yanda devlet ve kamusal otoriteler oyunları tekellerine alarak ve vergiye tâbi tutarak eğlence faaliyetlerini kontrolleri altına almaya çalışırlar. XIII ve XIV. yüzyıllardan itibaren de bayramlarla siyaset arasında güçlü bir ilişki oluşmaya başlar: Örneğin palio,* *şehir devleti yönetiminin simgesi haline gelir.*

Çağdaş Kaynaklarda Eğlence Örnekleri

Ortaçağın son yüzyıllarında devlet yapılarının güçlenmesine paralel olarak, eğlence ve bayramlar dahil her türlü alanda yazılı tanıklıkların sayısında artış olur ve bu konuların bilincinde olan çağdaş tarihçiler, *novella* yazarları ve şairler onu hem haber veya anlatı hem de (dinsel, normatif, doktriner, tıbbi, vs açıdan) analiz ve düşünce konusu haline getirirler. Bu durum, insanların geçmişe göre daha çok eğlendiği veya bayram yaptığını değil; eğlence ve bayramların üzerinde daha çok düşündükleri ve haklarında daha sık konuştuklarını gösterir. Dolayısıyla oyunlar, bayramlar ve ritüeller, herkesin (kadın-erkek, genç-yaşlı, asil-köylü) gerçekliği olarak ortaya çıkar ve büyük çeşitlilik sergiler. Bu alana dahil faaliyetler arasında kumar ve şans oyunları (zar oyunları başta olmak üzere, para bahsine veya paraya çevrilebilir bahislere dahil olan tüm oyunlar), günümüzde zekâ (özellikle satranç) veya "karışık" olarak tanımlanan oyunlar (yetenekle şansın içe içe geçtiği masa oyunları), fiziksel eğitim faaliyetleri (atıcılık yarışları, bireysel veya takım top oyunları, sahte savaşlar – farklı silahlarla donanmış gruplar arasında "muharebeler"), genelde geniş kapsamlı devlet törenlerinin (iç veya dış düşmanlara karşı kazanılan zaferler, fetihler, rejim değişikliği, kraliyet ailelerinde doğum veya evlilikler, evlilik yoluyla ittifaklar kurulması gibi önemli olayların anılması) bir parçasını oluşturan resmi oyunlar (özellikle *palio*lar, çember yarışları, mızrak dövüşleri ve turnuvalar),

Resmi ve dini bayramlar

* Şehir devletlerinde yer alan farklı yerleşim birimlerinin birbirleri arasında düzenledikleri ödüllü yarışlar –ed.n.

yılda bir kez düzenlenen gösteriler (karnaval, Mayıs bayramı) veya dindarlık ifadelerinin sıklıkla seküler bayramlarla bağdaştığı litürjik törenler (Noel, Paskalya, azizlerin günleri) ve daha çok özel alanı ilgilendirdiğinden sınıflandırılması daha zor olan boş zaman geçirme faaliyetleri (ata binme, şehir dışına veya tekneyle geziler, avlanma) vardır.

Disiplin Altına Alınma Dönemi

Oyunlar ve bayramlarla ilgili meselelere ve sonuçlarına ilgi duyanlar için bu döneme dair en önemli soru/veya mesele, bu uygulamaların, etkinliklerin ve gösterilerin meşruiyetiyle ilgilidir. Bu konuya en çok dikkat edenler hem kamu düzenini sağlamaktan hem de tebanın onayından sorumlu olan resmi mercilerle, insanların ruhani liderliğinden, dolayısıyla onları günah kaynağı olabilecek her şeyden (kavga, küfür veya daha da kötüsü, hırsızlık veya cinayet) uzak tutmaktan sorumlu olan din adamlarıdır. Dolayısıyla sivil otoriteler, eğitim açısından herhangi bir faydası olmayan veya kavgaya dönüşme riski öne çıkan aşırı vahşi veya tehlikeli oyunlarla ("muharebeler"), ama ondan da önemlisi, din adamlarının da savunduğu üzere, "ahlaki" olarak yasak olan ve her türlü kargaşaya (hem ekonomik hem de toplumsal) neden olabilen şans oyunlarıyla (zar oyunları) mücadele ederler. Kötü alışkanlıkların bastırılması için normatif çözümler benimsenir (İtalya'da şehir devletlerinde görülen zengin ve karmaşık heykel üretimi bunun bir sonucudur), cezalar derecelendirilir ve bazı durumlarda –örneğin gece (o dönemdeki inanışa göre azami belirsizlik saatleri) veya kutsal yerlere (Tanrı'ya ait olana saygı duyulması gereken yerler) yakın yerde zar oyunu oynanırsa ve oynayanlar reşitse (hukuki açıdan reşit olmak, insanın kendi eylemlerinden sorumlu olması anlamına da gelir)– daha şiddetli cezalar uygulanır. Ancak resmi otoritelerin nihai amacı boş zaman faaliyetleriyle eğlenceyi ortadan kaldırmak değil, kontrol altına almaktır; dolayısıyla belli şartlarda belli etkinlikler kabul edilir, hatta teşvik edilir. Örneğin atıcılık yarışmaları, kazalardan sakınmak üzere ıssız yerlerde yapılır ve yerel milisler açısından faydalı olan silah (ok ve arbalet) kullanımını teşvik etme amacı taşır. Kumara gelince, resmi otoriteler amansız bir mücadele yerine, istisnai durumların dikkatli kullanımı yoluyla yasakların kaldırılabileceği şartlar konusunda "müzakereler" yürütür ve eğlence alanının bu muğlak sektörünü yönlendirmeye çalışır. Dolayısıyla küçük yerleşimlerde kumara, örneğin bahisler yüksek değilse veya ayni olduğu sürece göz yumulur; kumarın yetkililerin kontrollerini daha etkin bir şekilde yürütebileceği açık havada; katılımın zorunlu olduğu belli başlı bayramlarda (Eski

Kumar ve cezası

Roma'nın *Saturnalia* geleneğine göre Noel'de veya Paskalya'da); fuar veya Pazar günlerinde (ekonomiyi canlandırmak amacıyla) veya nikâh günlerinde; askeri seferberlik dönemleri yerine yaz aylarında ve tercihen varlıklı olmak üzere yabancılar veya yerel asiller tarafından oynanmasına izin verilir. Geç ortaçağda, olası toplumsal riskler ve ekonomik faydalar da göz önüne alınarak, farklı durumlar için farklı istisnai durumlar öngörülür.

Kilise ve oyun

Din adamları da vahşi eğlenceleri veya şans oyunlarını ahlaki açıdan gayrimeşru ilan eder ve daha XIV. yüzyıldan itibaren çeşitli oyun faaliyetlerinin yasaklanması için resmi otoritelerle işbirliği yapar. Ancak XIII. yüzyıl sonlarıyla XIV. yüzyıl başları arasında, "ticaret devrimi"nin doruğunda, Hıristiyan toplumunun sahip olmasına izin verilen zenginlik biçimlerini ele alan Fransiskan hukukçularla teologların eğlence konusunda geliştirdiği ikili yorumun hatırı sayılır sonuçları olacaktır. Bir yanda şans oyunlarını (insanoğlunun akılcı doğasına karşıt olduğu, tembellik ve verimsizlik nedeni olduğu için) ve bunlardan elde edilen kazancı mahkûm eden, ama turnuvalarda idman amaçlı oyunları veya zekâ oyunlarını insanın akılcı doğasına uygun ve ahlaki açıdan faydalı olarak görüp (ahlaksızlığı engelleyip "*utilis pro defensione rei publicae*" [cumhuriyetin savunulması için faydalı] olduğu için) teşvik eden, bu oyunlardan elde edilen galibiyetleri meşru gören faydacı bir görüş ortaya çıkar. Turnuvalarla ilgili daha önceleri alınmış kararlar iptal edilir ve XXII. Johannes'in (y. 1245-1334, ♕ > 1316) 1316 tarihli bir emirnamesiyle turnuvalar, şövalyelerin Haçlı Seferleri için eğitilmesi amacıyla yeniden kabul görür. Öte yanda eğlence alanının sözleşme temelli yorumu sonucunda –bir önceki yoruma zıt şekilde– şans oyunlarının günah olmasına rağmen, insanların kendi mülklerinden istediği şekilde yararlanma hakkından dolayı bu oyunlardan elde edilen kazancın meşru olduğu bile ilan edilir. *Contractus ludi* [oyun sözleşmesi] ve oyundan elde edilen kazancın meşruiyeti konusundaki bu düşüncelere paralel olarak Avrupa'da şans oyunları kamusal olarak düzenlenmeye başlanır, buna bağlı olarak da elde edilen kazanç meşru kabul edilip koruma altına alınmış olunur.

Dönemin Yeniliği: Resmi Oyunlar

XIII. yüzyılda itibaren Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde –Navarra ve Kastilya krallıklarında (*tafureria*), Almanya'da, Flandre ve Hainaut kontluklarında ve XIII. yüzyıl ortalarından itibaren İtalya'nın çeşitli şehirlerinde– otoritelerin (hükümdarların veya şehir devletlerinin) kontrolü altında, gerçek anlamda kamusal bir kurum şeklinde düzenlenmiş oyun evleri ortaya çık-

maya başlar. Bu kurumların şans oyunlarına bakış açısı ortaçağ için bir yenilik teşkil eder. Buna bağlı olarak İtalya'nın şehir devletlerinde dolandırıcılık olarak görülmeye başlandığı için, şans oyunlarının yasal olarak disiplin altına alınması öngörülür (Vicenza, Verona ve Ferrara'da 1370'li-80'li yıllarda bu amaçla bireysel normlar değil, tüzükler yayınlanır). Resmi otoriteler şans oyunlarını hem kontrolleri hem de tekelleri altına alarak, bu alana, zamanla başkaları tarafından tahsil edilecek vergiler koyar. Hem bireylerin kumar tutkusunu kamu yararına yönlendirmek ve ekonomik bir kazanç sağlamak hem de marjinal ve aşağılık, ama "profesyonel" bir kategoriye dönüşmekte olan müşterilere belli davranış kuralları getirerek olası tehlikeleri ortadan kaldırmak açısından, oyun evleri üzerinde bir uzlaşmaya varılmış olunur. Şans oyunlarında dolandırıcılık, geç ortaçağda devlet için her zamanki yasak/istisnai durumlara yeni ve makul bir alternatif oluşturur; şans oyunlarını düzenlemek artık (ve bundan sonra) yönetimini üstlenmek, hatta bir kazanç elde etmek anlamına gelir. Bu yeni kurum zaten işin gerçeğinden farklı değildir, çünkü egemen kültürün şans oyunları karşısında daha az hasmane bir tavır takındığı ve daha karmaşık resmi kurumlara dönüşmekte olup, yeni gelirlere ihtiyaçları olan şehir devletlerinin ve krallıkların mali açıdan giderek daha büyük zorluklarla karşılaştığı bir dönemde ortaya çıkar. Prato şehrinden ünlü tüccar Francesco di Marco Datini'nin (y. 1335-1410) harcama kayıtları, şans oyunlarına artık "yatırım" gözüyle de bakıldığına dair bir tanıklık sunar: 1399'da Floransa'da oyundan elde ettiği kazanç, XIV. yüzyılda yaşamış bir başka ünlü tüccar olan Floransalı Buonaccorso Pitti'yle olduğu üzere, sadece oyunla ilgili anılarında yer almayıp, aile şirketinin alacaklarına yazılmıştır. Dolayısıyla şans oyunları oyun evinin dışında suç ve ahlaksızlık sayılmaya devam edilirken oyun evinin içinde suç olmaktan çıkarılır, çünkü tâbi tutulduğu çeşitli kurallar yoluyla hem toplum için bir gelir kaynağı haline gelir hem de daha büyük bir ahlaksızlığa dönüşme olasılığı engellenmiş olur. Resmi olarak düzenlenen şans oyunlarından fayda elde edildiği sürece, çağdaş toplum için oluşturduğu çelişkiye göz yummak mümkündür, ama herhangi bir fayda söz konusu olmadığı anda eski tereddütler yeniden ortaya çıkacaktır.

Vergiler ve devlet için gelirler

XIII ve XIV. yüzyıllardan itibaren İtalya'da ve Alpler'in kuzeyinde bayramlarla siyaset arasında güçlü bir bağlantı oluşur. Silahlı gösteriler (mızrak dövüşleri, turnuvalar, mızrakla bir korkuluğa vurulan atlı koşular ve çember yarışları), müzik ve oyun gösterilerinin eşlik ettiği dini kutlamalar, halkı eğlendirmek için egzotik hayvanların geçit törenleriyle sergilenmesi, hayvanların (çeşitli türden kuşlar, domuzlar ve koçlar) insanlara

eğlence sunma amacıyla kurban edildiği vahşi atıcılık yarışları (sopa, taş veya bıçak gibi farklı silahlarla), sürek avları (özellikle boğalarla) ve koşu yarışları gibi gösterilerin tamamı, çeşitli topluluk veya birlikler tarafından (yerel seçkinleri temsil eden gençlik grupları, öncelikli olarak eğlence düzenleme amaçlı süvari birlikleri, ileri gelen aileler, toprak sahibi yurttaş grupları, meslek loncaları, yerel yetkililer tarafından mecbur edilen dini azınlıklar) ama her şeyden önce idari ve resmi kurumların hizmetinde düzenlenir, organizasyon onlar tarafından üstlenilir ve maliyet (tamamı veya kısmen) onlar tarafından karşılanır, hatta bunun için gerekirse vergi artışına veya olağanüstü haraçların dayatılmasına gidilir.

Bayramlar ve siyasal propaganda

İtalya'da 1230'lu yıllardan itibaren düzenlendiğine dair kanıtların olduğu, ödüllü bir at yarışı olan *palio*, eğlenceyle siyaset arasındaki bağlantıya çok güzel bir örnek teşkil eder, çünkü şehir devleti yönetimiyle yakından bağlantılı olup simgelerinden biri haline gelmiştir. Bu yarışlar başlangıçtan itibaren ikili amaç taşır: Bir azize ibadet etmek ve bir olayı anmak. İtalyan şehir devletleri kendi kentsel onurlarını bu iki amaca dahil eder. *Palio* genelde şehrin koruyucu azizinin bayramında düzenlenir; ilk tanıklıklarda ise savaş bağlamında, düşmanı itibarsızlaştırıp, sonra da silah yoluyla kendi onurunu kurtarmak amacıyla düzenlendiği görülür. Böyle durumlarda dinsel niteliğine bir o kadar önemli olan siyasal değer eklenir ve eğlenceye kentsel kimlik kazandırmak açısından elzem olan bu iki özellikle *palio*, kentsel anlamda onur kazanma amaçlı bir oyun haline gelir (XIII ile XIV. yüzyıllar arasında hem iç veya dış düşmanlara karşı kazanılan bir zaferi kutlamak hem de o zaferi sağlamış olan azize ibadet etmek için *palio* düzenlenmiş olması tesadüf değildir). Ayrıca rejimin kriz dönemlerinde *palio* da durumdan etkilenir ve etkinlik sırasında çatışmalar, araçsallaştırınalar ve kasti kuralsızlıklar yaşandığı, hatta etkinliğin askıya alındığı görülür. XIII. yüzyıldan itibaren ise *palio* sistematik olarak tüzüklere dahil edilir; şehir devleti yönetimleri böylece yarışı "kanunlaştırır," simgesel ve ritüel bir anlam kazanma sürecinde bir aşama daha ilerlemesini sağlamış olurlar. Böylece şehir devletleri nihayet "kendine ait" bir bayram sahibidir: Nitekim şehir yöneticileri bu yarışı teşvik eder, sorumluları ve teminatçıları olur ve yarışa resmi bir işlev ve boyut kazandırmış sayılırlar. Hem bir azize ibadet hem de siyasal-askeri bir zaferin kutlanmasıyla bağdaştırılan *palio*nun bu "karışık" niteliği, yerel kiliselere mum bağışlanması, şehrin ileri gelenlerinin ve loncaların geçit törenleri ve dinsel törenlerle birlikte şehrin bayram ritüelleri arasına dahil edilmesine izin verir.

Palio ve şehir devletleri

Bkz. *Avrupa'da Dinsel Tiyatro ve Halk Tiyatrosu, s. 832*

Gündelik Hayat

Silvana Musella

Nüfus XIV. yüzyıl başlarına kadar büyümeye devam eder. Asillerin ve zengin tüccarların konakları boylamasına gelişir, zanaatkârların evleri ise tam tersine, küçük ve alçak olup ancak zaruri eşyalarla döşenir. Geceleri evler mum ve meşalelerle aydınlatılır, ama yoksullar sadece şömine ateşinin ışığıyla yetinir. Halkın giysileri doğal malzemelerin rengini muhafaza eder, zenginlerinkiler ise canlı renklere boyanır. Veba salgını ortaya çıktığında, halk yüzyıl başındaki kıtlık dönemlerinden dolayı yetersiz beslenmeye maruz kalmıştır ve vebanın da bulaşmasıyla üçte birinden fazlası ölür.

Evler ve Mobilyalar

Kentsel uygarlığın gelişimi, bu yüzyılların en önemli özelliklerinden biridir. Nüfus XIV. yüzyıl başlarına kadar büyümeye devam eder. Bu olumlu demografik akım, uzun süreli ılıman iklimden, Barbar istilalarının neden olduğu tahribattan sonra bir barış ortamının oluşmuş olmasından, kıtlık dönemlerinin azalmış olmasından ve bundan dolayı beslenmenin daha sağlıklı olup daha fazla çeşitlilik göstermesinden kaynaklanır.

Giordano da Pisa (y. 1260-1310) 1304'te verdiği vaazlarda, "insanlar birbirlerine yardım eden, [...] bir arada yaşayan sosyal hayvanlardır [...] kale ve şehirler de bundan dolayı oluşturulur," der.

XIV. yüzyılda toplumsal hayat deyince akla şehirler gelir. Şehirlerde ticaret, dinsel uygulamalar, siyasal veya askeri amaçlı toplantılar için geniş kamusal alanlar yer alır. Meskenlerin küçüklüğünden ve aydınlatma sorunlarından dolayı, ev işleriyle ya da ticaretle ilgili her türlü gündelik etkinlik, dükkânların açıldığı meydanlarda ve sokaklarda yapılır. Akşamları kötü şöhretli mahallelerin sokak kapıları kapatılır, kötü niyetli insanların karanlıktan yararlanıp şehre girişini engellemek için nehirlerin iki kıyısı arasında zincirler gerilir ve surların kapıları kapatılır. Böylece şehir, sıkı koruma altına alınmış büyük bir ev haline gelir. Surlar içinde ev sahibi olmayı başaramayanlar, surlara dayalı veya sur kapılarına giden yollar boyunca evler inşa ederler.

Şehirler, yeniden inşa edilen katedraller, yeni çeşmeler, revaklı binalar, resmi konaklar ve zenginlerin evleri yoluyla birbirleriyle yarışırlar.

Konaklar boylamasına büyümeye başlar. Halkın yaşadığı evler ise tam tersine, küçük ve alçaktır. Ev hayatı ile iş hayatı birbirine karışır, farklı alanlar söz konusu değildir. Binaların giriş katında genelde uzun bir oda vardır, kapıya yakın yerde işle ilgili faaliyetler gerçekleştirilir, diğer uçta da yemek pişirmek ve ısınmak için şömine yanar. Üst katta, özel hayat imkânı tanımasa da, yatak odası vardır. Çalışanlar ve efendileri beraber yer, beraber yatarlar. Çoğu evde tuvaletler küçük bir çıkıntıda yer alır, burada bir kanala veya toprak bir sete açılan bir oturak bulunur; lavabo yoktur, onun yerine bir sehpa üzerine konan bir leğen veya yerde duran bir küvet kullanılır.

Çiftçilerin ve ırgatların evlerinde ancak zaruri olan eşyalar –bir mutfak dolabı ve bir yatak– bulunur. Mobilyaların en önemlisi olan yatak, varsa duvar kâğıtları, perde, mobilya ve baldakeni ile sosyal bir gösterge haline gelir. Ama yatağın yapısı hep aynıdır; ahşaptan yapılır, başlık ve ayak kısmı yüksektir, destek kısmı ip veya kenevir örgüsünden yapılır, şilte ise bezelye yaprağı, saman ve tahıl balyalarından oluşur. Bazen üzerine eşyaların konabileceği bir platform ve ısıyı muhafaza edip özel hayata imkân tanımak için elzem olan perdelerin takıldığı bir destek yapısı ile donatılır. Yatağın üzerine çarşaf, yünlü bir örtü veya yorgan örtülür. Genişliği iki buçuk metreyi bulabilir, çünkü bütün ailenin yattığı yerdir, ama genelde günümüzdeki yataklardan daha kısadır, çünkü hep yastıklara yaslanılarak, yarı oturur bir şekilde yatılır. Kullanılmayan giysilerin konduğu sandık, üzerine oturulmak için de kullanılır. Kullanılan giysiler duvarlara takılan bir tahtaya asılır. Yatağın bir yanında yeni doğan bebek için beşik ve yine yatağa çok yakın olmak üzere, bazen üzerinde çok zarif işlemeler bulunan seramik lazımlık vardır. Beşik genelde sallanan cinstendir: İtalya'da genellikle uzunlamasına sallanma hareketi tercih edilirken, Avrupa'nın geri kalan kısmında sağdan sola sallanma daha yaygındır. Bazen beşik anne ile babanın yatağının üzerinde, tavana asılı durur. Sandık da ev mobilyalarının en önemli unsurlarından biridir. Günümüze ulaşan örnekler genelde zengin evlerden olup, biçim ve malzeme açısından halk tarafından kullanılanlardan oldukça farklıdır. Sandıkların içine para, işlemeli giysiler, kemerler, silahlar, yazı malzemeleri, hatta soğan ve jambon gibi her çeşit şey konur. Daha az kullanılan dolaplar, genelde eşya veya kitap taşır.

Yoksulların evleri

Zenginlerin evleri

Zenginlerin evlerinde şölenler verildiği zaman değerli altın veya gümüş objeler sergilenir. Bu dönemde masada oturan herkesin kendine ait tabak çanağa sahip olması gerektiği fikri ortaya çıkar ve çatal daha yaygın olarak kullanılmaya başlanır.

Duvar halıları sanatı, zenginlerden ve hükümdarlardan gelen

talep üzerine yeniden canlanır. Kutsal ve seküler hikâyelerin canlı renklerle tasvir edildiği, yün keçeden yapılan bu örtülerin üretimi özellikle Kuzey Avrupa'da çok gelişir. Duvar halılarının, mekânları süslemenin ve freskler gibi sorun teşkil etmemenin yanı sıra, iki önemli işlevi daha vardır: mekânın ısınmasını sağlarlar ve bölme veya perde olarak kullanılmak üzere kolaylıkla yerlerinden alınıp başka yere konabilirler.

XIII. yüzyıldan itibaren evlerin iç ortamını değiştirme âdeti yaygınlaşmaya başlar ve en zengin evlerde ilk bacalı şömineler kullanılmaya başlanır. XIV. yüzyıldan itibaren daha çok yaygınlaşsa da, köylülerin evlerinde bulunmaz ve köylüler dumanlı ortamlarda yaşamaya devam eder. Davlumbazın icadıyla hem duman dışarıya verilir hem de çeşitli nedenlerle başlayabilecek yangınlara karşı koruma sağlanır. Evlerde kullanılan başlıca inşaat malzemesi ahşaptır; evlerin yanı başında tahıl ambarları, ahırlar ve samanlıklar yer alır; aydınlatma sistemleri de büyük tehlike oluşturur ve birçok zanaat dalında yanıcı malzemelerin kullanıldığı da göz önüne alınmalıdır. Akşam olduğunda okumak veya başka şeyler yapmak için bir kirişe sabitlenmiş yağ lambaları, mumlar, hatta meşaleler kullanılır. Daha yoksul evlerde ise şömine ateşiyle yetinilir.

Giysiler

XIII. yüzyıldan itibaren işçi sınıfıyla (çiftçiler ve küçük zanaatkârlar) varlıklı sınıflar arasındaki estetik farklılıklar daha belirgin hale gelir. Varlıklı sınıflar, sosyal hareketlilik üzerinde kontrol sahibi olmak ister ve yanlış anlaşılmalara mahal vermemek amacıyla sosyal sınıfların birbirlerinden ayırt edilmesini sağlayacak göstergelere önem verirler.

Giysiler neredeyse üniforma haline gelir ve insanın ait olduğu sınıfınkinden ayrı bir giysi giymesi hırs olarak görülür. Toplumsal farklılıkların giysilerin malzemesinden değil de, kesiminden anlaşılıyor olması zihniyette derin bir değişime işaret eder: Şehirlerdeki iktidar mücadelesi, dış görünüş için yapılan mücadeleler şeklinde de kendini gösterir. Zenginliğin ve ait olunan sosyal sınıfın derhal göze çarpması gerekir, bunun için de giysilere ender bulunur, parlak takılar, taşlar ve işlemeler eşlik eder.

Şehir modası

Şehirlerde hem erkek hem de kadın giysilerinin hatları ve şekilleri değişir. Kadınlar eski tüniklerin yerine, kumaşın inceliğinden dolayı dikeylik etkisini arttıran dar elbiseler giyer. Elbiselerin ve özellikle yenlerin çok dar olması, süs olarak ortaya çıkan ve potansiyelleri kısa sürede keşfedilen düğmelerin yaygın hale gelmesinin sonucudur. Bağcık ve düğmeler, elbiseden ayrı olarak takılabilen ve gereklilikten çok süs amacı taşıyan yenlerin çok dar olmasına izin verir. Önemli olan ku-

maşların ve renklerin çok dikkat çekmesi ve giysilerle uyum içinde olmasıdır. Hanımların favori bir şövalyeye bir yen verme ve şövalyenin de mızrak dövüşlerinde ve turnuvalarda o yeni zırhına takma âdeti yayılır. Evlerde daha sade yenler takılır, çünkü giysilerin bakımı ve temizlenmesi zor olduğundan bu işlem mümkün olduğu kadar geciktirilir.

Genç yaştaki erkekler, daha hareketli bir hayatın gerektirdiği şekilde farklı renklerde dar ve uzun çorapların üzerine kısa giysiler giymeye başlarlar. Giysiler ilk defa bedenin cinsiyetini belirgin hale getirdiğinden ahlakçılar arasında tepkiyle karşılanırlar. Olgun erkekler yere kadar uzanan ve belden kemerle sıkılabilen, kışları da içi kürklü olan giysiyi giymeye devam eder. Sadece doktorlar ve tüccarlar toga giyer. Evde bir tür robdöşambr, üzerine de yaşlılar için uzun ve kürklü, gençler için kısa olmak üzere pelerin giyilir. Ayakkabıya gelince, erkekler toplum içinde terlik giyer, ama uzun veya kısa çizmeler de kullanılır.

Kumaşlara değer katmak için altın ve gümüş iplikler, değerli taşlar ve inciler de kullanılır. Giysilerde en çok kullanılan malzeme yündür, ama çok ince kumaş modası, ipeğe olan rağbeti giderek arttırır. Sıradan giysilerde keten ve kenevir kullanılır ve halkın giysilerinde renkler genelde cansızdır. Zenginlerin giysileri ise canlı renklere sahiptir, bu da fiyatlarının çok daha yüksek olmasına neden olur. Yeni iplik eğirme teknikleri brokar, brokatel, damask ve lampas gibi kumaşların geliştirilmesine izin verir. Altın ipliklerle ve taşlarla işlenmiş, çok değerli kumaşlar ise kutsal giysiler için kullanılır.

Gıdalar

Makarnanın üstünlüğü

Makarnanın yayılması, beslenme rejiminde büyük bir değişime yol açar. Tahıl kullanımı çok arttığından çiftçiler tahıl üretimine daha çok toprak ayırmak zorunda kalır, dolayısıyla bu gıda kıtlık dönemleri açısından daha büyük risk taşır. 1371'de "beyaz kepekli makarna ile kepekli lazanya" için azami bir fiyat ve "beyaz un makarna ve beyaz lazanya" için farklı bir fiyat tespit edilir, hatta kurutulmuş makarna ile taze makarna arasında ayrım yapılır. Yemek yeme alışkanlıkları oldukça kaba olmaya devam etse de, daha önemli şölenlerde daha titiz davranılır.

Una olan büyük talep, su değirmenlerinin sayısının artmasına neden olur ve su değirmenleri ortaçağda peyzajda önemli bir unsur oluşturur. Yağ değirmenleri, bıçkıhaneler, kumaş dövme ve kâğıt değirmenlerinde de su enerjisinden yararlanılır. 1150'ye doğru İspanya'da tanınan kâğıt giderek rağbet görür; bir sonraki yüzyılda harfleri hareketli matbaa icat

edilip de çok sayıda kitap basılmaya başlanınca kâğıda olan talep büsbütün artar.

Sağlık Durumu

XIV. yüzyıl başlarında bir dizi kötü hasat sonucunda gıda maddelerinde sıkıntı yaşanmaya başlanınca polinevrit, trahom, glakom ve çok yaygın olarak çocuk raşitizmi görülür. Dinsel cemiyetler, zanaat ve meslek loncalarının girişimiyle hastaneler kurulmaya başlanır. Şehirlere erzak temin etmekte zorlanmaya başlanır ve fiyatlar yükselir. Kırsal bölgede birçok köylü verimsiz topraklarını terk ederek kent merkezlerine göç etmek ister, ama şehir yönetimleri aç insanların sayısının büsbütün artmaması için şehirlere girişini engeller.

Veba ardı ardına salgınlar halinde (ilki 1348'de, sonraki 1361'de, daha sonraki 1369-1375 ve sonuncusu 1399) Avrupa'da ilk baş gösterdiği zaman halk zaten kötü beslenmeden dolayı zayıf düşmüştür ve bu hastalık demografik, ekonomik, kültürel ve sanatsal alanlara ağır darbeler indirir. En çok kurban verenler, hem daha kötü şartlarda yaşayan hem de hastalığın bulaşmasından korunmak için kırsal bölgelere kaçamayan orta ve alt sosyal sınıflar olur. Hastalığın olası nedenleri arasında sunulan tuhaf tezler arasında olumsuz yıldız kesişmeleri, Yahudilerin kuyulara zehir atmış olması ve Tanrı'nın öfkesi vardır. Tıp bilimi bu hastalık konusunda tamamıyla aciz kalsa da, XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tıp alanında hem teşhis hem de tedavi açısından önemli ilerlemeler kaydedilir. II. Friedrich (1194-1250, ♔ > 1220) 1240 yılından sonra insanlar üzerinde otopsi yapılmasını önerir ve bu uygulamanın Sicilya'da yapılmasını sağlar. XIII. yüzyıl sonlarından itibaren Bologna'da ilk diseksiyonlar yürütülmeye başlanır, ama hekimler genelde eğitimlerini kitaplara dayandırmaya devam eder ve üzerlerinde pahalı kırmızı giysilerle hastaların sadece nabzına ve uzun boyunlu bir şişede toplanan ürelerine bakmakla yetinirler. Latince konuşmaları ve kibirli tavırlarının yanı sıra, hastaların fazla şansının olmaması, hekimlerin sık sık alay konusu olmasına neden olur, dolayısıyla hastalıkların iyileştirilmesinde genelde *Agnus Dei* [Tanrı'nın Kuzusu] imgelerine güvenilir, bu imgeler çocuklar ve hamile kadınlar tarafından nazarlık olarak da kullanılır.

XIV. yüzyıldaki veba salgını

Doğuştan olan sakatlıklar tedavi edilmez, dolayısıyla baston, işitme hunisi veya el hareketleriyle kendilerini idare etmeye çalışan topalların, cücelerin ve sağır ve dilsizlerin sayısı hiç de az değildir. Gözleri hiç görmeyenlerin de sorununa çözüm yoktur ve körlerin ne kadar yaygın olduğu,

döneme ait resimlerde de görülür. Ama resim sanatı büyük bir keşif olan gözlüğe de tanıklık eder. Bu harika icat, yaşlanınca entelektüel faaliyetlerden giderek uzaklaşmak zorunda kalan insanlar tarafından haklı olarak göklere çıkarılır.

Bazı tarihçilere göre, Batıdaki kent merkezlerinin nüfusu salgınlardan dolayı en azından üçte bir oranında azalır, yani tahmini 35 milyon insan hastalıktan ölür. Bu ölüm oranı sosyal ve ekonomik yapıda büyük çaplı değişimlere yol açar, varlıklı sınıflar için hizmetkâr arayışı sorununu daha da zorlaştırır ve zenginler yeniden serfler edinmeye başlar. Kırsal bölgelerde sapa topraklar ve küçük köyler terk edilir, işlenmemiş topraklarda ve çobanlık faaliyetlerinde artış görülür.

Ölüm

Savaşta, bir saldırı sonucunda veya bir kazada aniden ölme, dolayısıyla tövbe etmeden ölüp cehenneme gitme korkusu ortaçağ insanları üzerinde çok yaygın bir endişe kaynağıdır, çünkü günah çıkartılmazsa ruh için kurtuluş mümkün değildir. Cennetle cehennem arasındaki trajik ikilemde yapılan kötülüklerin hayır işleri, hatta insanın sevdikleri için yaptığı iyilikler yoluyla telafi edilebileceği fikri yayılmaya başlanır. 1274 yılında düzenlenen Lyon Konsilinde Araf doktrini tanımlanır. Ölümün gerçekleştiği şartların ne kadar önemli olduğu, dinsel edebiyattan ayrı bir tür olan *ars moriendi* [ölüm sanatı] alanında yazılmış sayısız inceleme yazısından da anlaşılır.

Salgınların ve savaşların giderek artmasıyla ölüm endişesi de giderek yayılır ve özellikle Kuzey Avrupa'da Ölümün Zaferi ve Ölüm Dansı gibi ikonografik temalar çok rağbet görmeye başlar.

Cenaze törenleri

Cenaze törenleri, süsleme, perde ve çeşitli kumaşların kullanımıyla bir tür gösteriye dönüşür. Birisinin vefatı önce atlı "ölüm habercileri" yoluyla ilan edilir; sonra merhumun evinde, matem döneminden dolayı ateş söndürüldüğü için akrabalar tarafından getirilen yiyeceklerle yemek verilir. Daha sonra mum ışığında nöbet tutulur. Ölü, şehirdeki herkesin onu son bir defa görüp öldüğünü teyit edebilmesi için yüzü açık bir şekilde sedyeyle kiliseye götürülür. Cenaze töreninin en önemli kısmı burada gerçekleşir ve merhum adına ayinler düzenlenir.

Büyük ihtimalle unutulma korkusunu yenmek amacıyla mezar anıtlarında merhumun suretini tasvir etme âdeti yayılmaya başlar. XIII. yüzyılda ölüm döşeğinde resmedilirken, XIV. yüzyılda merhum sınıfına özgü

özelliklerle –diz üstü çökmüş, tahtta otururken, at üstünde veya mesleğini icra ederken– tasvir edilir.

Bkz. *Kırsal Kesim, s. 183; İmalat Alanı, s. 187; Şehirler, s. 206*

Felsefe

Giriş

Umberto Eco

Sonraki yüzyıllarda skolastik düşüncenin model düşünürü haline gelecek ve Kilise tarafından felsefe ve teolojiyle ilgili her konuda en yüksek otorite olarak kabul edilecek olan Thomas Aquinas'ın (1221-1274) XIII. yüzyılda yaşadığı düşünülürse, bu yüzyıl skolastik felsefenin altın dönemini oluşturur.

Skolastisizm alanında, belli bir problemle ilgili tezlerin ve karşı tezlerin ele alındığı, incelendiği, tartışıldığı, kıyaslandığı ve nihai olduğuna inanılan bir sonuca varıldığı *quaestio* [inceleme, mesele] başta olmak üzere, skolastisizm alanına özgü çeşitli tartışma yöntemleri ve biçimleri kendini kabul ettirir. Örneğin Aziz Thomas açısından *quaestio*, dönemin teolojik ve felsefi düşüncesinin tamamını sistematikleştirme iddiasındaki felsefi stilin modeli olan *summa*nın [kapsamlı inceleme, derleme] genel yapısını oluşturur. Ancak *quaestio*, *quaestio disputata* şekli altında, hocayı kendi öğrencileri ve rakipleriyle karşı kaşıya getiren ve *quaestio quodlibetalis* gibi, teorik veya ahlaki problemlerin en marjinal olanlarını bile konu alabilen ve herkese açık olan tartışmaları da içerir.

Aristotelesçilik ve Tercümeler

Aristoteles'in (MÖ 384-322) otoritesinin nihai bir şekilde kabul edildiği dönem XIII. yüzyıldır. Tercümanların daha önceki yüzyıllarda başlattı-

ğı çalışmalar sona erer: Robert Grosseteste (1175-1253) tarafından XIII. yüzyıl ortalarında tercüme edilen *Nikomakhos'a Etik* sonradan Willem van Moerbeke (1215-1286) tarafından gözden geçirilir, 1260'lı yıllarda da Moerbeke *Politika*'nın tamamını tercüme eder. Michael Scotus (y. 1175-y. 1235) hayvanları konu alan kitapları Arapçadan tercüme eder, ondan kısa süre sonra da Moerbeke bu alandaki kitapları Yunancadan tercüme eder. Moerbeke *Poetika*'yı 1278'de –yani Thomas Aquinas'ın ölümünden sonra– tercüme eder, İbn Rüşd'ün (1126-1198) 1175 tarihli *Poetika'nın Yorumu* eseri ise 1256 yılı civarında Hermannus Alemannus (?-1272) tarafından tercüme edilir. Alemannus yine 1256 yılında *Retorik*'i Arapçadan tercüme eder ve yanına anonim bir yazar tarafından yapılmış *Translatio Vetus*'u [*Eski Tercüme*] ekler. 1269 veya 1270 yılları civarında da Willem van Moerbeke *Retorik*'i Yunancadan tercüme eder.

Poetika ile *Retorik*'in tercümeleri filolojik açıdan sorunlu olup, skolastik düşünce üzerinde fazla etkili olamamaları ve yeniden keşfedilip geniş kapsamlı olarak yorumlanmalarının Rönesans dönemini bulması, dillerinin zor olmasından kaynaklanır. Ancak Aristoteles'in bin türlü akademik tartışma, direnç ve sanat fakülteleriyle teoloji fakülteleri arasında ihtilaf konusu olmasına rağmen, Hıristiyan teologlar ve filozoflar için tartışmasız felsefi otoritelerden biri haline gelmesi yine de XIII. yüzyılda olmuştur. 1270 ile 1277 arasında, Aristotelesçiliğin yayılmasını engellemek ve Thomas Aquinas gibi düşünürleri şüpheli konuma düşürmek amacıyla sapkın sayılan iki tez daha mahkûm edilir. Ancak bu engelleme harekâtı fazla etkili olmaz ve Thomas Aquinas'ın 1323'te aziz ilan edilmesi ve düşüncelerinin Kilisenin resmi doktrini haline gelmesi bir tesadüf değildir.

Fransiskan Ekolü ve Doğa Felsefesi

Ancak XIII. yüzyılın (ve genel anlamda skolastisizmin) hem Aristotelesçiliğin hem de Thomasçı versiyonunun hâkimiyeti altında olduğuna dair geleneksel klişeye karşı çıkmak gerekir. Aristotelesçiliğin Dominikan düşünürler üzerinde etkili olduğu kesindir, ama Fransiskanların Augustinusçuluğu, bu akımın en büyük temsilcisi olan Bonaventura da Bagnoregio'ın da (y. 1221-1274) etkisiyle, Johannes Duns Scotus (1265-1308) ve XIV. yüzyıl başlarında Ockham'lı William (y. 1280-1349) gibi Fransiskan ekolünden düşünürleri, Thomasçı konumun en şiddetli eleştirmenleri haline getirir. Özellikle İngiltere'de doğa felsefesi alanına daha çok odaklanmaya başlayan Fransiskanlardan Robert Grosseteste bu alandaki meselelere güçlü bir metafizik enerjiyle, Roger Bacon (1214/1220-1292) ise deneysel bir ruhla yaklaşır.

Thomasçılığa karşı

Öte yandan çağdaşları üzerinde pek etkili olmayan bazı hocalar ise günümüze kadar ilgi odağı olmaya devam edecektir: Örneğin Leibniz (1646-1716) gibi düşünürler için ilham kaynağı teşkil edecek olan Ramon Llull'un (1235-1316) *ars combinatoria* [birleştirme sanatı] kavramına günümüzde bilgisayar mantığının bir tür öncüsü gözüyle bakılır.

Felsefi İhtilaflar ve Sapkınlık Üzerine Tartışma

Katolik felsefesinin "resmi" vizyonunun kök saldığı bu iki yüzyılda sapkınlık konusunda çok hararetli tartışmalar yaşanır; bunun için İbn Rüşdçülüğün dünyanın sonsuzluğu konusundaki tartışmalar üzerindeki etkisini ve Dante (1265-1321) gibi yazarlara ve biçimciler gibi gramer âlimlerine felsefi açıdan nasıl ilham verdiklerini göz önüne almak yeterli olacaktır.

Siyasal düşünce, Ockhamlı Willam ve Padovalı Marsilius'un (y. 1275-y. 1343) tartışmalarının etkisiyle günümüzde belirgin bir şekilde "seküler" olarak adlandırabileceğimiz bir yöne doğru gider, bu arada mistik düşünce Ren bölgesi mistisizmi şeklinde son derece özgün bir versiyona dönüşür.

XIII ve XIV. yüzyıl felsefesinin çağdaş yorumlarında skolastik dönem üzerine geleneksel görüş geniş kapsamlı bir değişime uğramış olup, araştırmacılar eskiden daha önemsiz sayılan yazarlara odaklanmaya ve sapkınlıkla suçlandıkları için marjinalleştirilen tartışmalara önem vermeye başlar, bunların sonucunda o dönemin Yahudi ve Arap felsefeleri yeni baştan keşfedilir.

Skolastisizm üzerine yeni bir görüş

Ayrıca XIV. yüzyılda etkin olmaya başlayan, üniversite ortamlarına ve resmi felsefe tartışmalarına yabancı olmalarına rağmen, *humanae litteraeye* [beşeri bilimler] duyulan yeni ilginin oluşumuna katkıda bulunup (Petrarca ve Boccaccio ile olduğu üzere) ortaçağ kültüründen Hümanizm ve Rönesans kültürüne geçişi kolaylaştıran yazarlar da unutulmamalıdır.

Bilginin Dolaşımı ve Üniversiteler

Bilgi Modelleri Olarak Ortaçağ Ansiklopedileri

Mariateresa Fumagalli Beonio Brocchieri

Ortaçağ ansiklopedileri teorik ilkelerini Hippolu Augustinus'un De Doctrina Christiana *eserine dayandırır, malzeme ise özellikle Sevillalı İsidorus yoluyla antikçağ kültüründen kaynaklanır. XII. yüzyılda bilgi, Yunanca ve Arapça sayısız metnin tercümesiyle giderek yayılırken, özellikle doğa bilimleri ve teknoloji alanında bazı yazarlar gözlem ve deneyime başvurmaya başlarlar. XIII. yüzyılda Roger Bacon ve Ramon Llull yeni metodolojilere ve yeni bir vizyona dayanan ansiklopedik projeler geliştirirler.*

Ortaçağ Ansiklopedilerinin Kökeni

Ortaçağda da ansiklopediler pozitif olarak değerlendirilip belirli kriterlere göre (alfabetik, konusal, vs) üniter bir yapıda düzenlenmiş bir dizi bilgiden oluşur: Ansiklopedilerde en önemli olan, sunulan bilgilerin kapsamından çok (sektörel ansiklopediler de söz konusudur) geçmişten gelen bilgilere yönelik "görüş açısı" ve bilgilerin güncel durumuna dair yapılan değerlendirmelerdir. Başka dönemlerde de olduğu üzere, ortaçağ ansiklopedilerinin çeşitli yazarlarında birbirlerini dengeleyen iki farklı unsur olduğu görülebilir: 1) Sunulan bilgilere dair *status quaestionis* [araştır-

maların durumu] ve 2) Bilginin dolaylı veya doğrudan teşvik edilmesi amacıyla bilgi birikimine anlam verme çabası. Bu ayrım göz önüne alındığında ortaçağ ansiklopedilerini hem başka dönemlere ait benzer eserlerle (örneğin klasik *encyclios paideia* [geleneksel eğitim] kavramı veya Aydınlanma döneminin *Encyclopedia*'sı ile) hem de ortaçağ kültüründe, bilginin başka türleriyle (inceleme yazıları, *quaestio*, *summa*] ve Yahudi ve İslam gelenekleriyle kıyaslamak mümkün olur.

Hippolu Augustinus'un (354-430) *De Doctrina Christiana* [*Hıristiyanlık Doktrini Üzerine*] eserinde, ortaçağ ansiklopedileri üzerinde farklı düzeylerde etkili olacak bir yaklaşım söz konusudur. Augustinus bilginin düzenlenmesi açısından önemli olan aksiyomlardan üç tanesini vurgular: 1) Kitabı Mukaddes, Kurtuluşun tek yolunu ve her türlü bilginin kıyaslanıp değerlendirilebilmesi için tek metni oluşturur; 2) Kitabı Mukaddes'te yer alan sözlerindeki anlamı gizli ve üstü kapalıdır; 3) Dolayısıyla kutsal metinleri anlayabilmek için dönemin eğilimlerine de uygun olan mecazi yöntemi benimsemek gerekir. Augustinus'a göre, mecazi veya alegorik söz, Yeryüzü Cennetinden düşüşünden sonra artık hakikati sezgisel olarak anlayamaz hale gelmiş olan insanoğlu için zorunlu bir seçimdir; dolayısıyla dil insan-*viator* [yolcu] için kesin olmayan (ama elzem olan) bir iletişim yoludur ve dilin temel araçları analojilerle kıyaslamalardır.

Augustinus'un *De Doctrina Christiana*'sı

De Doctrina Christiana'da Pagan kültürüyle ilişkiye işaret eden "kutsal hırsızlık" kavramı, merkezi önem taşıyan bir analoji oluşturur; Mısırlıların dayattığı kölelikten kaçan Yahudiler nasıl giderken efendilerine ait zenginlikleri yanlarında götürdülerse, Hıristiyanlar da yeni bir kültür inşa edebilmek için Paganlardan "beşeri sanatlar hazinesi"ni ve bir arada yaşamak için gerekli olan bazı ahlaki kurallarla siyasal ve toplumsal kurumsal biçimleri almalıdır.

Manlius Severinus Boethius (y. 480-525?) Aristoteles'in (MÖ 384-322) eserlerinden yaptığı çevirilerle ve eserleri üzerine getirdiği yorumlarla, ansiklopedi yazarlarına katı kurallara dayalı bir söz dağarcığı ve problemlerin "klasik" hale gelecek, titizlikle oluşturulan formülasyonunu bırakır. Ondan iki yüzyıl sonra Sevilla Piskoposu İsidorus (560-636) 20 ciltten oluşan *Etymologiae sive Origines* [*Kelimelerin Kökeni*] eserinde tehlikelerle karşı karşıya olan "antikçağın bilgi dağarcığını" kurtarmayı ve Vizigot devletinin piskoposlarıyla idari görevlilerinin eğitiminde kullanmayı amaçlar. Daha sonraki yüzyıllarda yazılan ansiklopediler büyük ölçüde İsidorus'un beşeri sanatlar, hukuk, tıp, diller tarihi, toplum ve aile, coğrafya, doğa bilimleri ve teknik alanlarındaki incelemelerine dayanacaktır. İsidorus'un kelimeler üzerinde yü-

Boethius ve Isidorus

rüttüğü etimolojik incelemeler (bazı hatalara rağmen çok sayıda doğru analiz içerir) kelimelerin ötesinde şeylerin gerçekliğine ulaşmayı amaçlayan ontolojik bir niteliğe sahiptir. Ortaçağda Latin bölgelerinde çok yaygın olarak bilinen *Etymologiae*, antikçağın bilgilerinin siyasal ve Hıristiyan kültürüne uygun şekilde yeniden yapılandırılmasına katkıda bulunur.

XII ve XIII. Yüzyıllardaki Yeniden Canlanmanın Merkezi olan Üniversiteler

Katedral okullarının çağı olan XII. yüzyılda toplumun ve kültürün yeniden canlanması ansiklopedi tarihinde de bir dönüm noktası oluşturur, çünkü Latin Batıda yeniden dolaşıma giren ve yeni bakış açıları sunan Yunan ve Arap yazarların metinlerinden yararlanılmaya başlanır.

Hugues de Saint Victor'un (y. 1096-1141) *Didascalicon* eserinde "insani ve ilahi şeylerin nedenlerini tespit etmeye çalışan disiplin" olarak tanımlanan felsefe beş bölümden oluşur: teoloji, matematik, pratik veya ahlak, mantık ve mekanik. Buradaki başlıca yenilikler, bir yandan teolojinin, en yüksek nesneyi (maddeden ayrı olan ve sadece zihinle erişilebilen saf gerçeklik olan anlaşılabilirlik) incelemesine rağmen, felsefeye dahil edilip diğer bilimlerle paralel sayılması, diğer yandan mekanik sanatların pozitif olarak değerlendirilmiş olmasıdır. Nitekim yedi "yardımcı" veya mekanik sanat veya bilim (yünün işlenmesi, bina ve gemi yapımı, denizcilik bilimi, tarım, av teknikleri, tıp ve tiyatro teknikleri) felsefenin veya hakiki bilginin dışında sayılırdı. Platoncu bakış açısına göre bunlar, asli gerçekliğin doğal kopyaları olan nesnelerin yapay kopyaları sayılırlardı; Hıristiyan düşüncesinde ise ilk günahın sonuçlarının basit "çözümleri" olarak görülürlerdi. Öte yandan antikçağ ve erken ortaçağda yedi "beşeri olmayan" sanat sadece özgür olmayan insanlar tarafından uygulanan marjinal faaliyetlerken, XII. yüzyılda şehirlerde iş bölümü ile başlayan yeni dünya, yeni mesleklerin öne çıkmasına ve yeni toplumsal yaşam biçimlerinde gerekli olan tekniklerin geliştirilmesine neden olur.

XII. yüzyıl sonlarından itibaren, okullarda (örneğin Chartres ve Saint Victor) doğan eserlerin tersine, "küçük ansiklopediler" olarak bilinen "rehber" eserler, daha geniş ve uzmanlık sahibi olmayan kitleleri (büyük tüccarlar, hekimler, hukukçular, diplomatlar) ve başvurulması kolay ve hızlı olan metinler yoluyla bilimsel ve ahlaki konularda bilgi edinmek isteyen yeni kentli sınıfları hedef alır. Geniş kapsamlı felsefi ve teolojik tartışmaların yokluğu ve tam tersine toplum ve aile yaşamıyla, politika ve ekonomiyle ilgili konuların daha geniş şekilde işlenmiş olması bunun kanıtıdır. Bartholomeus Anglicus'un (y. 1190-y. 1250), Aristoteles'in *Fizik*'i gibi gele-

neksel ya da yeni, çok çeşitli kaynaklardan yararlandığı ama konuları derinlemesine inceleyip tartışmadığı *De rerum proprietatibus* [Nesnelerin Özellikleri Üzerine] eseri bu yeni ansiklopedik rehber türüne bir örnektir. Eserin aile hayatı ve tıp üzerine bölümleri XVII. yüzyıla kadar yayımlanmaya ve alıntı yapılmaya devam edilir.

Saint Victor okulları

XIII. yüzyılda çok rağbet görecek ve sonraki yüzyıllarda defalarca tekrar yayımlanacak olan iki geniş kapsamlı ansiklopedi yazılır: Bir tanesi Fransa Kralı IX. Louis'nin (1214-1270, [illegible] > 1226) çocuklarının hocası olan Vincent de Beauvais'ye (y. 1190-1264) aittir, diğeri de ünlü bir üniversite hocası ve Aristoteles konusunda uzman olan Albertus Magnus'a (y. 1200-1280) ait çeşitli inceleme yazılarından oluşur.

Vincent de Beauvais'nin *Speculum naturale* [Doğanın Aynası], *Speculum doctrinale* [Doktrin Aynası] ve *Speculum historiale* [Tarihin Aynası] eserleri, o dönemin üniversite kültürünü yansıtır (Albertus Magnus, Thomas Aquinas, İbn Sina ve İbn Rüşd'den alıntılar içerirler) ve yazarın Arap kültürüne olan ilgisine tanıklık eder. *Speculum doctrinale*'de de Beauvais'nin epistemolojisi bir yenilik olarak öne çıkar; mantık Augustinus'un öne sürdüğü "bilimlerin bilimi" şeklindeki üstünlüğünü kaybeder, gramer ve retorikle birlikte *litterae* [edebiyat] grubuna dahil edilir; etik, siyaset, ekonomi ve ahlak olmak üzere üçe ayrılır; mekânik sanatlar yazar tarafından o kadar canlı bir şekilde anlatılır ki bu konudaki sayfalar ortaçağ teknik tarihinin gerçek bir belgesi haline gelir.

Daha geniş kitleler için yeni bir edebi tür

Albertus Magnus'un çeşitli yazılarında (*De vegetabilibus et plantis* [Sebzeler ve Bitkiler Üzerine], *De mineralibus* [Mineraller Üzerine], *De meteoris* [Meteorlar Üzerine]) yaptığı bilimsel incelemeler, ansiklopedi tanımlamasını fazlasıyla aşar ve çeşitli yazarlardan alınma bilgilerden bir liste oluşturmak yerine "Latinlere Aristoteles'in düşüncelerinin tamamını anlatma" ve yorumlama amacını güden Magnus'un *auctor* [yazar] konumuna tanıklık eder. Magnus doğa bilimleri alanında Aristoteles'in bazı tanımlamalarını kendi deneyimleri temelinde düzeltir. Bu inceleme yazıları genel anlamda, tam da Magnus'un yazıları yoluyla dönemin kültürüne (bkz. Dante Alighieri, *İlahi Komedya*, *Cennet*, *III. Kanto*) nüfuz eden sihir-astronomiye dayalı bir bakış açısıyla yazılmıştır. Bu bakış açısı, Ay altı dünyasının göklerin hareketine bağlı olduğuna dair düşünce temelinde astroloji ile metafiziğin bir araya getirildiği Aristotelesçi teoriden kaynaklanmıştır. Albertus Magnus'a göre de, "doğal olan veya sanatla üretilmiş olan her şey ilahi fazilet tarafından harekete geçirilmiştir."

Albertus Magnus, astronomi ve mistisizm

XIII. Yüzyılda Ansiklopedi Yazarlığının Kriz Süreci ve Ansiklopedi Projeleri

Vincent de Beauvais ile Albertus Magnus'un eserlerinin başlıca özellikleri, kültürel ufuktaki genişleme, inceleme konusu olan disiplinlerdeki ve kaynak metinlerdeki artış ve okurların yeni alanlara ilgi duymaya başlamış olmasıdır.

Bu unsurlar, Roger Bacon (1214/1220-1292) ve Ramon Llull'un (1235-1316) eserlerinde de görüldüğü üzere, ansiklopedi türünde bir dönüm noktasına da yol açar. Böylece dönemin bütün bilgilerinin derlemesi olarak algılanan ansiklopediden, bilginin yeni bir şekilde düzenlenmesi sonucunda toplumu siyasal ve dinsel açıdan reforma tâbi tutmayı amaçlayan ansiklopedi-projeye geçilir.

Birçok Fransiskan gibi, binyılcı düşüncelere duyarlı olan Bacon, planladığı ama gerçekleştiremediği bir ansiklopedinin (*Opus maius* [Büyük Eser], *Opus minus* [Küçük Eser] ve *Opus tertium* [Üçüncü Eser]) önsözünde bilim ve siyaset/din alanında büyük çaplı bir yenilenme projesi düşüncesini öne sürer. Eserin başında, Bacon'a göre, artık kısırlaşmış olan bir otoriteye hizmet eden ve aktif araştırmalardan uzak olan dönemin kültürünün yıkılması gerekir. "İnşa bölümünde" ise "hakikate erişmek" için elzem olan disiplinler tespit edilir: Latince, Yunanca, Arapça ve İbranice olmak üzere çeşitli dillerin öğrenilmesi, Robert Grosseteste (1175-1253) adlı hocadan alınan ilhamla matematik ve olayların gözlemlenmesine dayanan *scientia experimentalis* [deneysel bilim]. Ortaya çıkan ve hem yöntem hem de sonuçları açısından yeni olan bilgi modeli, Bacon'a göre, *Christianitas*'ın [Hıristiyanlık] reform sürecinin olmazsa olmaz temelini oluşturur.

Bacon'un reformu

Ramon Llull'un zengin üretiminin (Latince ve Katalan dilinde 250'den fazla eser) en önemli özelliklerinden biri, bilginin birliğinin ve dünyanın okunurluğunun simgesi olan "*combinatoria*" [birleşimsel] sanattır. Hem mantık hem de metafizik anlamında *clavis universalis* [evrensel anahtar] kavramı Lull için merkezi önem taşır: "Karmaşık kavramların sade kavramlara bölünmüş olması, basit kavramlara işaret etmek için harf ve sembollerin kullanılmış olması [...] suni ve mükemmel bir dil fikri [...] Llull'un *ars combinatoria* kavramının biçime dayalı bir mantığa yaklaşmasına izin vermiştir" (Paolo Rossi, *Clavis Universalis*, 1960).

Llull ve "*combinatoria*" sanat

Bacon gibi, Llull da bir kavram ve otorite envanteri çıkarmak yerine toplumun geniş kapsamlı değişimini teşvik edebileceğine inandığı bir bilgi düşüncesini öne sürer. Bu nitelik, ansiklopedi yazarlığının gelecekteki güzergâhının, kapalı bilgi sisteminden yüzyıllar sonra Fransız ansiklope-

di yazarlarının tanımlayacağı üzere, "müşterek düşünce şeklini değiştirmek için bir projeye" geçişinin habercisidir.

Bkz. *Üniversiteler ve Eğitim Düzeni: Skolastik Yöntem, s. 348; Albertus Magnus ve Köln Okulu, s. 372; Ramon Llull, s. 433; Roger Bacon ve Deneysel Bilim, s. 661*

Ortaçağda İslam Felsefesi: Konular ve Kahramanlar

Cecilia Martini Bonadeo

Arap dilindeki ve Müslüman ortamlardaki felsefe geleneğinden söz etmek, Yunan geleneğindeki felsefeyle İslam uygarlığı arasındaki verimli karşılaşmayı, bazen de ihtilafı göz önüne almak ve Yunan geleneğindeki felsefi düşünce geleneğinin Arap diline tercümesine, özümsenmesine ve değişim süreçlerine odaklanmak anlamına gelir.

Falsafa olarak bilinen ortaçağ İslam Arap felsefesi, VIII ile XIII. yüzyıllar arasında, İspanya'dan Kuzey Afrika'ya ve İndus Nehrine kadar uzanan bir coğrafyada üretilir. Bu coğrafyada İslam dini farklı kültürlere sahip farklı halkları bir araya getirmiştir, Kuran Arapçası *koine* haline gelmiştir ve Bağdat, Şam, Kahire ve Buhara gibi kent merkezlerinde İslam monoteizminin hâkimiyetinde, ama diğer cemaatler (Hıristiyan Yakubi veya Nasturi ve Yahudi cemaatleri) tarafından üretilen bilimsel katkılara açık, yoğun bir kültür hayatı gelişir.

Felsefe konusunda titiz bir araştırma çok yönlü bir şekilde yürütülmelidir: Her şeyden önce, Yunan felsefe eserlerinin Arapça tercümelerinin ve bu eserleri konu alan Arapça şerhlerin incelenmesi, Platoncu ve Aristotelesçi felsefe geleneğinin Arap-Müslüman süreci yoluyla klasik Yunanistan'dan Latin ortaçağına kadar olan sürekliliği gözler önüne serilmelidir (bu ciltte iki yönlü tercümeler konusundaki makaleye bakınız). İkinci olarak da Yunan felsefesinin İslam kültürü ile bir araya gelmesiyle,

Müslüman filozofların ürettiği özgün eserlerin incelenmesi bizi felsefenin kendine özgü niteliklerini –özellikle Pagan Yunan düşüncesi ile katı bir şekilde monoteist olan İslam teolojisini sürekli olarak uzlaştırma çabaları ve bunun sonucunda Platon ve Aristoteles gibi düşünürlerin bu doğrultuda yorumlanmaları– belirlemeye yönlendirmelidir.

El-Kindi Felsefesinin Gelişimi

Abbasi Halifeliğinin ilk iki yüzyılında, yani 800 ile 1000 yılları arasında Bağdat'ta birçok felsefe metni Yunanca ve Süryaniceden Arapçaya tercüme edilir. Yunanca felsefe metinlerinin tercümesi hem Doğu Roma İmparatorluğunun ve Pers İmparatorluğunun entelektüel açıdan en gelişmiş bölgelerinin –Antakya, Urfa, Nusaybin, Harran, Kinnesrin, Resulayn, Cündişapur– Müslümanlar tarafından fethinin hem de VIII ile IX. yüzyıllar arasında İslam dünyasının siyasal-dinsel durumunun sonucudur. Nitekim Abbasi Halifeliğinin bağlı olduğu Mutezile teolojisi El-Memun (786-833) tarafından 827'de devlet doktrini ilan edilir. Mutezile teolojisi İslamla ilgili dinsel meselelerin akılcı bir şekilde tartışılması konusunda ilk cüretkâr girişimleri temsil ettiği için Kuran'a ve Sünnete bağlı olan ortodoks ve muhafazakâr Müslümanların şiddetli tepkisiyle karşılaşır. Arap felsefesinin müritlerinin gerçek anlamda bir akım oluşturmasıyla filozoflar Yunan felsefesini evrensel hakikatleri içeren bir hazine sandığı veya bir tür seküler metin olarak görmeye başlarlar ve özellikle bundan dolayı, daha önce eşi görülmemiş bir çaba göstererek Yunan metinlerine erişmek isterler (Dimitri Gutas, *Greek Thought, Arabic Culture* [Yunan Düşüncesi ve Arap Kültürü], 2002).

"Heterodoks" İslam

Başlangıçta, Gerhard Endress'in *Proclus Arabus* (1973) adlı önemli araştırmasında, edebi tercüme stili, coğrafi bölge –yani Bağdat– ve El-Kindi'nin (?-y. 873) felsefesine ilgi duymaları gibi ortak noktalar temelinde tespit ettiği bazı aydınlar öne çıkar. Bu ilk tercüman grubuna çok çeşitli inceleme yazısının Arapça versiyonlarını borçluyuz: Bu eserlerin arasında Aristoteles'in (MÖ 384-322) *Metafizik*, *Gökyüzü Üzerine*, *Meteorologica*'sı [*Meteoroloji*] ve zooloji üzerine bazı inceleme yazıları, Afrodisiaslı Alexander'in (II-III. yüzyıllar) ele aldığı bazı meseleleri ile *De Providentia* [İlahi Takdir Üzerine] eserinin ikinci bölümü, Nikomakhos'un (I. yüzyıl]) *Aritmetiğe Giriş* eseri, *Ruh Üzerine* eserini konu alan Yeni Platoncu bir derleme ve Proclus'un (412-485) *Teoloji Unsurları* eserinden alınma ve *Aristoteles'in Saf İyilik Üzerine Kitabı* –Latince *Liber de Causis* [*Nedenler Kitabı*]– eserinde yeniden ele alınmış bir dizi önerme vardır. Plotinus'un (203/204-270) son üç

Tercümeler

Enneadlar'ı de tercüme edilir ve *Aristoteles'in Teolojisi* adı altında tanınır. Arap okurlar Yunanların Bağdat'tan Toledo'ya, oradan da Paris'e kadar yayılacak olan güçlü ve yaygın felsefesi hakkındaki ilk izlenimlerini bu eserlerden elde ederler.

Bu ilk çalışma grubunda hem felsefe alanı için tutarlı bir terminoloji geliştirilir hem de El-Kindi'nin başlıca eseri olan *Kitâb fi'l-felsefeti'l-ûlâ* [İlk Felsefe Üzerine] eserinden görüldüğü üzere, ilk özgün metafizik kavramı da oluşturulur. El-Kindi bu eserde Kuran'ın birliğine bağlı olanların, yani kendisi gibi, her şeyin Sebebi ve İlk Akıl olan ve fiziksel evreni yoktan yaratan Allah'a inananların inancıyla uyumlu bir ontoloji öne sürer. *Aristoteles'in Pseudo-Teolojisi Metaphisica Lambda*'nın doktrinlerinin zirvesini oluşturur. Nitekim El-Kindi felsefeyi Aristotelesçi şekilde, sebeplerin araştırılması olarak değil, ilk sebebin, yani Platoncu anlamda hareketsiz hareket ettiricinin incelenmesi olarak görür. Kuran'daki Allah'la uyum içinde olması için hareketsiz hareket ettirici hareketsiz bir bilinç olamaz, gelişen dünyaya yabancı, ebedi olarak var olan bir evrenin başlangıcı olamaz, Platon'un (MÖ 428/427-348/347) *Timaios*'undaki *demiurgos*a benzer şekilde Yaradan olmalı, tüm varlıkları teker teker düşünmeli, faydalı faaliyetlerde bulunmalı ve yarattıkları üzerinde takdir sahibi olmalıdır. El-Kindi, Aristoteles'in salt akıl olarak ilk hareket ettirici algısının yerine Yeni Platoncu gelenekten ilham aldığı, bütün varlıkların Bir'in bir parçası olduğu kozmik modeli geliştirir. Bu görüşte İslami Yeni Platonculuğun başlıca unsurları –ilk ilkenin aşkınlığı, her şeyin ondan ortaya çıkması veya oluşması, Allah'ın aracı olan aklın yaratılıştaki rolü ve duyumsal ve anlaşılabilir dünyalar arasında bir ufuk olarak kabul edilen ruh algısı– Aristoteles'e atfedilir.

El-Kindi'ye göre hareketsiz hareket ettirici

El-Kindi insanı konu alan incelemelerinde de Platoncu ve Peripatetik gelenekleri uzlaştıran bir yorum ortaya koyar. Felsefesine –metinler tarihinde bugün bile üzerinde çalışılmaya devam edilen– Aleksandrist akıl "türü" doktrinini dahil eder. Latinceye çevrilmiş olan *Risâle fi'l-akl* (*Akıl Üzerine*) eserinde, Aristoteles'e göre aklın dört düzeyinin olduğunu öne sürer: Güç halindeki akıl, meleke halindeki akıl, fiil halindeki akıl ve faal akıl. El-Kindi'ye göre beşeri bilgi, duyumsal algıdan başlar, her şeyin ruhtaki imgesine kadar devam eder; duyularla erişilemeyecek maddi olmayan biçimleri ancak insan aklı sayesinde bilebilir, çünkü aklı aracılığıyla onların anlaşılabilir doğasına ortak olur. İnsan aklı anlaşılabilir biçimleri bildiği zaman onlarla tek bir şey haline gelir ve bu şekilde gerçeğe dönüşür. Ama kuvveden fiile geçen her gerçeklik için zaten fiili olan bir ilke lazımdır: Daima fiili ve faal olan akıl düşün-

İnsan aklı

cenin düşüncesi (*noesis** *noeseos*) olarak hareketsiz hareket ettirici doktrinini, Aristoteles'in *Ruh Üzerine*'de öne sürdüğü, bilinen şeyin maddeden yoksun olması durumunda bilen ilkenin, bilinen nesne ve bilme eylemiyle birbirlerine özdeş olduğu düşüncesini ve anlaşılabilir olanların ve ikinci akılların sebebi olan Plotinus'un *nous*unun† özelliklerini kendinde toplar.

El-Farabi ve Akıl Doktrininin Siyasal Yorumu

El-Kindi'nin felsefesini geliştirmesinden bir yüzyıl sonra filozof Ebu Nasr El-Farabi (y. 870-y. 950) Afrodisiaslı Alexander'in *De intellectu* [Akıl Üzerine] adlı inceleme yazısının Arapça tercümesi yoluyla tanınmaya başlanan, Aleksandrist akıl doktrinini büyük bir ilgiyle yeniden ele alır ve bize bıraktığı akıl doktrininin etkileri, kendisi gibi Müslüman olan İbn Sina, İbn Rüşd, İbn Meymun, Dominicus Gundisalvi, Roger Bacon, Bonaventura, Albertus Magnus ve Thomas Aquinas gibi düşünürlerde görülür.

O dönemde Abbasi Halifeliğinin çöküş dönemini yaşayan Bağdat'ta kendilerini Yunan felsefe geleneğinin incelenmesine adamış Hıristiyan ve Müslüman filozof ve tercümanlardan oluşan bir grup ortaya çıkar. Farabi bu gruptaki hocalardan biridir. Farabi'nin düşüncelerinde Aristotelesçi felsefe, Yunan bilim-felsefe mirası ile İslam uygarlığının yerel bilimlerini birbirine entegre edebilecek yeni bir bilim sistemine yerleştirilir. Farabi ayrıca Platoncu siyaset felsefesinin geri kazanılması ve dinsel ve siyasal toplumun eylemlerini düzenlemeyi amaçlayan geleneksel bilimlerle uyumunun sağlanması yoluyla Arap-İslam toplumunda filozofların rolünü de baştan tanımlamayı amaçlar.

Bağdat grubu

El-Farabi'ye göre siyaset bilimi, antikçağın ve özellikle Platon'un *Devlet*'inde ve *Yasalar*'ında yer alandır. Siyaset bilimin amacı erdemli yönetimdir, yani şehri yöneten, kurallar koyan ve şehrin erdemli olmasını sağlayanların sanatıdır: El-Farabi'nin nihai amacı, merhametli, asil ve erdemli eylemler yoluyla erişilen hakiki mutluluktur. Dolayısıyla insanoğlunun mutluluğunun ne anlama geldiğini anlamak lazımdır. *Mutluluğun Kazanılması*'nda (*Tahsîlü's-saâde*) El-Farabi, Platon ile Aristoteles'in, insanı mükemmelliğe, dolayısıyla da mutluluğa götüren şeyin hakiki felsefe olduğu konusunda hemfikir olduğunu öne sürer. Felsefe belli bir bilgi –varlıkların özü ve sebepleri konusunda bilgi– sahibi olmak ve belli bir hayat tarzı –erdemli olarak nitelendirilen bir hayat tarzı– sürdürmek anlamına gelir. Bu açıdan mükemmel ve

En iyi yönetim şekli

* *Noesis* ilahi (saf) akıl seviyesinde bir düşünce eylemidir –ed.n.

† Akıl ya da düşünce olarak tercüme edilen *nous,* Plotinos'ta ilahi akıl anlamına gelir, aynı zamanda ruhun kaynağıdır. Ruh bu kaynaktan hareketle maddi dünyayı yaratır –ed.n.

mutlu insan denince akla ilk olarak filozoflar gelir, çünkü onlar bu tür bilgilere sahiptir ve böyle bir hayat sürerler. Dolayısıyla erdemli bir yönetim de, ana amacı insanın insan olarak mutluluğu, yani insan ruhunun bir yeteneği olup insana özgü olan aklın mükemmelliği olan bir yönetimdir. İnsanın arzularını disiplin altına almasını ve ona özgü bir faaliyet olan doğal ve ilahi gerçeklikleri tanımasını sağlamak gereklidir. Böyle bir disiplin ve bu tür bilgiler ancak elverişli siyasal koşullarda yaşayan ve doğal olarak böyle yeteneklere sahip olan az sayıdaki kişi tarafından gerçekleştirilebilir.

Mutluluğun Kazanılması'nda kimsenin hâkimiyetinde olmayan mükemmel insan "filozof," "üstün yönetici," "prens," "yasa koyucu" ve "imam" olarak nitelenir. Duyular yoluyla algılanabilir olan şeylerin biçimlerini soyutlama gücüne sahip olan akıl, idrak edilebilir her türlü biçim söz konusu olduğunda fail akıl haline gelmiştir. Artık edinilmiş, yani anlaşılabilir olan her şey konusunda fail akla dönüşmüş olup Fail Akla olabilecek en üst düzeyde benzer.

İnsan aklı bu soyutlama sürecinde "Fail Akla en yakın şey" (El-Farabi, *Kitâb-ün fi'l-akl* [*Akıl Üzerine Kitap*]) haline gelecek şekilde evrilir. Duyular yoluyla algılanabilir şeylerde var olan biçimler Fail Akılda maddeden yoksun olarak önceden vardır, çünkü Fail Akıl, "onları biçim olarak maddeye kazandıran, sonra da edinilmiş aklı gerçekleştirecek şekilde onları ayrıma yaklaştırandır" (a.g.e.). Dolayısıyla duyumsal şeylerin yaratılmasının nihai amacı, insanın bilişsel faaliyetinin temel alacağı nesneleri oluşturmaktır. İnsanın asıl özü olan akıl ancak onların sayesinde mutluluk ve mükemmellik amacını yerine getirebilir.

Fail Akıl

İnsan aklı hem biçimlerle dolar ve kendini bilen hale gelir hem de maddeden tamamıyla ayrılıp daha üst düzeyde varlıklar üzerine de düşünür. Duyumsal şeylerde potansiyel olarak yer alan idrak edilebilir şeylerin ve aklın içinde fail olarak var olanların yanı sıra, doğaları itibarıyla maddeden ayrı olarak, kendi kendine var olan idrak edilebilir şeyler, yani zekâlar da vardır. Bu zekâları bilmek için, sadece edinilmiş aklın yapabileceği şekilde, doğrudan aklın sezgisiyle, onlarda herhangi bir değişime neden olmadan onlara erişmek gerekir. Bu zekâlar İlk İlke'den, en üstte yer alan ve altında bulunan tüm zekâları ebedi olarak görme imkânına sahip olan Fail Akla kadar hiyerarşik olarak düzenlidir.

Burada bir kez daha yukarıda sözü edilen ve ilahi aklın kendi kendini düşündüğü Aristotelesçi doktrinle maddi olmayan gerçekliklerde bilinen nesnelerle onları bilen yetenek arasında hiçbir ayrımın olmadığına dair doktrini bir araya getiren, dolayısıyla Yunan geleneğini uzlaştıran bir yorum şekliyle karşı karşıyayız. Ancak El-Farabi'nin akıl

teorisi, *Aristoteles*'in *Pseudo-Teolojisi*'nde sunulan ve aslında kökeni Plotinus'a dayanan Akıl ile anlaşılabilir şeyler arasındaki özdeşlik ve kökeni Proclus'a dayanan ve *Liber de Causis* ile aktarılmış olan, cisimsiz gerçekliklerin *reditio completa* [mükemmel dönüş] temaları olmadan anlaşılamaz.

İbn Sina: Felsefenin Olgunluğu ve Teologların Eleştirileri

Latinler arasında Avicenna olarak bilinen İbn Sina'yla (980-1037) Müslüman Doğudaki felsefe hem metafizik spekülasyon hem *noetik* alan*[J] açısından olgunluğa ulaşır. İbn Sina, *Kitâbü'ş-Şifâ*'nın [*Şifa Kitabı*] ilahiyata ayrılan bölümünde var olan her şeyde öz ile varoluşu birbirinden ayırır. Nitekim mantık açısından nesne ve varlık iki farklı kavramdır: Belli bir nesneye belli bir öz veya belli bir *quidditas* [ne'lik] atfedilirken, bir varlığa fiili ve nesnel bir varoluş atfedilir. Özün özne, varoluşun yüklem olduğu bir cümle kurarsak ortaya çıkan cümlenin totolojik olmaması, bunun bir kanıtıdır.

Öz ile varoluş arasındaki ayrım

İbn Sina bu ayrımı farklı araştırma alanlarına ve özellikle Tanrı ile yarattığı varlıklar arasındaki ontolojik ayrıma uygular. Oluşan her şey olumsalken, yani sadece mümkünken onu oluşturan dış sebeplerden dolayı zorunlu hale gelirken; İlk İlke ve İlk Sebep olarak her şeyi yaratan Tanrı, kendi içsel özelliği itibarıyla gereklidir. Dolayısıyla zorunluluk, İlk Sebebe atfedilen bir özellik değildir, İlk Sebep kendi özünde zorunludur. Tanrı varoluşla özün birbiriyle özdeşleştiği *necesse esse*, yani Zorunlu Varlık'tır. İbn Sina'ya göre, tümeller tartışması da öz ile varoluş arasındaki ayrıma bağlıdır: İbn Sina'ya göre, tümeller, kendine özgü bir varoluşa, yani aklın varoluşuna sahip olan özün bir özelliğidir. Aristoteles'in dört sebep doktrini ile özellikle ilk ilke açısından etken sebep ile nihai sebep arasındaki sorunlu ilişki İbn Sina tarafından özle varoluş arasındaki ayrımın ışığında yorumlanır: Her ne kadar nihai sebep, varoluş içinde en son oluşsa da, öz açısından üstünlüğe sahiptir.

İbn Sina'nın düşünceleri açısından temel önem taşıyan bu doktrinin gelişimine katkıda bulunan –artık Araplar tarafından da benimsenmiş olan– Yunan geleneğinin çeşitli kaynakları arasında Aristoteles'in özün tikelliğine kıyasla özün tümelliğine dair metafizik doktrini, ilk sebebin Arap Yeni Platonculuğunun varoluşun saf düzeyiyle özdeşleştirilmesi fikri, ilk ilkenin, aşırı mükemmelliğin ve ortaya çıkış yoluyla nedenselliğin öngörülemezliği gibi temalar vardır. Nitekim

Necesse esse

* [J] *Noesis*'in faaliyet gösterdiği alan –ed.n.

İbn Sina'ya göre, *necesse esse*, varoluşun en üst düzeyidir, kendi fazlalığından dolayı iyilik yayar, yani var olan her şeye varoluş bahşeder. Ancak çoğulluk ondan değil, ilk olumsal etkisi olan, ayrı ve ruhani olan ve idrak edilebilir niteliğinden dolayı çoğulluğa sahip olan İlk Akıl'dan kaynaklanır. Ancak bu ilahi akılda bilme ilkesi ile bilinen nesne birbiriyle özdeşleştiği için çoğulluk, olabildiği kadar üniterdir. Bu akıl, gökküreleri arzu nesnesi olarak hareket ettirdiği için Tanrı ile dünya arasındaki aracıdır.

Dator formarum [biçim veren] olarak insana özgü aklın sebebi olan fail akla, yani onuncu ilahi zekâya kadar bütün zekâlar bu akıldan kaynaklanır. İbn Sina insan aklının gerçeğe dönüşme süreci konusunda ayrıntılı bir analiz sunar. Başlangıçta *tabula rasa** olan maddi akıl, anlaşılabilir şeylere –mantık-matematik aksiyomlarına ve varlık, nesne, zorunlu ve bir gibi kavramlara– sahip meleke halindeki akla dönüşür, oradan da ikincil seviyede anlaşılabilir şeylere sahip olmak için harekete geçer. Onlara da sahip olunca fail akla dönüşür; bu seviyede anlaşılabilir şeylere sahiptir, ama onları fiili olarak düşünmez. İnsan aklının edinilmiş akıl olarak en yüksek mükemmeliyet düzeyine ulaşması için fail akılla bağlantılı olarak anlaşılabilir şeyleri fiili olarak düşünmesi gerekir. İbn Sina'nın akıl doktrini, Aristoteles'in *Ruh Üzerine* eserini konu alan ve Afrodisiaslı Alexander'den Johannes Philoponus ve El-Kindi yoluyla El-Farabi'ye kadar uzanan tefsir geleneğine tam olarak dahil olur.

Akıl doktrini

Gazali ve Gelenekçilerin Sesi

Müslüman filozofların, Kuran'ı temel alan bilimlere göre yabancı kökenlere sahip olduğu bilinen bilgilere açık olanların yanında, Gazali (1058-111) gibi Yunan geleneğine ait felsefeyi ve ondan ilham alan İslam *falsafa*sını Vahye karşıt ve alternatif bir bilgi olarak görüp reddedenler de olmuştur.

Arap-İslam geleneğinde *falsafa*nın başlıca muhalifi sayılan Gazali, hakikate ulaşabilecek insanları dört grupta toplar: hakikatleri kendiliğinden kesin olmayan, Kutsal Metnin otoritesi veya cemaatin fikir birliği yoluyla teyit edilmesi gereken Sünni Kelam teologları; mükemmel imamın özelliklerini tanımlayamayıp mükemmel olmayan Kutsal Metni alegorik olarak yorumlayan İsmailiye İslamının Batınileri; Tanrı'ya olan coşkulu bağlılıklarına hayran olduğu ve felsefe alanında uğradığı hayal kırıklığından dolayı yaklaşacağı mistikler; filozoflar.

Nitekim Gazali başlangıçta büyük bir inançla *falsafa* alanında incelemeler yürütmeye başlar. Ancak bu alan, ilahi ve inançla ilgili konular-

* Boş levha –ed.n.

da hakiki bilgiler sunacak durumda değildir, hatta Müslüman filozoflar, vahiy edilen inancın temellerini yıkan antikçağ düşüncelerine fazlasıyla önem verirler. Yunan etkisi altındaki filozoflar üç gruba ayrılır: Tanrı ve yaradılış düşüncelerini inkâr eden materyalistler; bilge bir yaratıcının varlığını kabul eden, ama ruhun ölümsüzlüğünü inkâr eden natüralist veya deistler; karşı karşıya gelip tartışmanın mümkün olduğu tek grup olan teistler.

Gazali *Filozofların Tutarsızlığı* (*Tehâfütü'l felâsife*) adlı eserinde, El-Farabi, İbn Sina ve ilham kaynakları olan, El-Kindi'nin *falsafa*nın başlarında Yeni Platoncu etkilerle yorumladığı Aristoteles'i ele alır. El-Gazali bu filozofların eserlerinde tespit ettiği bazı metafizik ve fizik tezleri eleştirmek ve bu konularda inananları uyarmak gerektiğine inanır. Nitekim bu filozoflar dünyanın ebedi olduğunu öne sürüp yaratılmış olduğunu ve bunun yanı sıra kıyamet gününü reddetmişler, ilahi bilgiyi tümellerle sınırlayıp Tanrı'nın bireysel gerçeklikler konusunda takdir sahibi olabileceğini inkâr etmişler, bedenlerin dirilişini inkâr etmişler, Tanrı ve özellikleri konusunda sapkın doktrinler üretmişler, Tanrı'nın iradesi yeterli değilmiş gibi ikincil sebeplerin zorunluluğundan söz etmişler ve ruhu basit değil, bileşik bir gerçeklik olarak görmüşlerdir.

Filozofların eleştirisi

İbn Rüşd: Hakikat Meselesi

Latinlerin Averroes olarak bildiği İbn Rüşd (1126-1198) *Destructo destructionis* adıyla Latinceye tercüme edilen *Tutarsızlığın Tutarsızlığı* (*Tehafütü't Tehafüt*) adlı eserinde El-Gazali'nin eleştirilerine cevap verir. İbn Rüşd, Gazali'nin inceleme yazısının Müslüman Doğuda yarattığı felsefe karşıtı tepkinin Endülüs'te, yani Müslümanların hâkimiyetindeki İspanya'da da ortaya çıkmasından korkar. İbn Rüşd'e göre, "Hakikat Hakikat'le çelişemeyeceğine" göre (İbn Rüşd, *Fasl'ül-makal*) *falsafa*nın kanıtlayıcı muhakemesi, Kuran'da açıklananlardan farklı çıkarımlara götüremez. Kuran'ın sözleriyle felsefi bir sonuç arasındaki olası zıtlık ancak görünürde böyledir, daha doğrusu görünürdeki bu zıtlık, bu durumu alegorik yorumlar yoluyla incelemenin filozofların görevi olduğu anlamına gelir. Thomas Aquinas tarafından formüle edilen ve 1277'deki Paris kınama kararlarıyla onaylanmış olan çift hakikat doktrininin İbn Rüşd'e atfedilmesi hatalıdır, çünkü İbn Rüşd'e göre, felsefi hakikat dinsel hakikate bir alternatif teşkil etmez, ama hakikati bilge olanlara aktarmak için daha incelikli bir dil ve daha üst düzey bir akıl yürütmeden yararlanır.

Kuran ve Felsefe

Tutarsızlığın Tutarsızlığı dışında İbn Rüşd'ün diğer özgün eserleri Latin Batıda tercüme edilmediyse de, Aristoteles'in eserlerini konu alan şerhlerinin sayısız Latince versiyonu söz konusudur. İbn Rüşd'ün İslam aleminde zamanla gelişen felsefi tartışmalar bağlamında Aristoteles'in, çeşitli Yunan doktrinlerinin ardında toplandığı bir tür maskeden başka bir şey olmadığının kısmen bilincinde olduğu anlaşılmaktadır; bu doktrinlerin arasında Aritoteles'e ait olanların yanı sıra, Platoncu olanlar, yani hem Platon'a ait olanlar hem de Orta Platoncu ve Yeni Platoncu geleneğin tamamı yer alır. Bu maske, akılcı bilimlerin İslam âleminde felsefenin himayesinde toplanmasına izin vermiştir, ama Aristotelesçi metinlerinin titiz incelemesi, tarihi Aristoteles'ten ne kadar uzak olduklarını kanıtlamıştır.

Bundan dolayı İbn Rüşd önsavlar yoluyla yorumları öne sürer. Aristoteles'in metninin Arapça tercümesi, her şerhe açıklamaların da eşlik ettiği, farklı uzunluklardaki önsavlara bölünür. Önsavlar "Aristoteles şöyle dedi" formülüyle başlar, bunu izleyen şerhte metnin cümleleri düzenli olarak sunulur, kısa açıklamalar ve açıkça didaktik olan bir yöntem yoluyla metin ve doktrinle ilgili olası sorunlar ele alınır. Aristoteles'in *Ruh Üzerine* ve *Metafizik* gibi metinlerini önsavlar yoluyla ele alan yorumlar kaçınılmaz olarak İbn Rüşd'ün, her insan için eşsiz ve ayrı maddi akıl doktrini gibi, Latin skolastisizminde defalarca ele alınıp tartışılacak olan kendi özgün doktrinlerini geliştirmesi için bir fırsata dönüşür.

Ipse dixit

İbn Rüşd'den önceki filozoflar için Fail Akıl, akıl maddelerinin sonuncusu iken ve her insanın maddi aklı Fail Akıl'dan kaynaklanan aydınlanma sayesinde mükemmelliğe ulaşırken, İbn Rüşd'e *Ruh Üzerine*'yi konu alan *Uzun Şerh*'te tek tek insanlar maddi akla sahip değildir. Maddi akıl insanoğlunun tümel mükemmelliğidir, yani bütün insanlara birden aittir ve insanoğlunun tür olarak ebedi olmasına benzer şekilde o da ebedidir. Her birey düşündüğü zaman insanoğlunun tamamına ait olan aklı gerçeğe dönüştürür. Nitekim bireylerin maddeden soyutladığı biçimler veya "hayal edilen biçimler," maddi akla özgü bilme potansiyelini gerçeğe dönüştüren ilkelerdir; görme nasıl görünür nesnelere ve ışığa bağlıysa, bu potansiyelin gerçeğe dönüşmesi de aynı zamanda Fail Akla bağlıdır.

Maddi aklın birliği teorisinin sonucu, ölümden sonra bireysel aklın hayatta kalmasının imkânsızlığıdır, çünkü bireylere gerçek anlamda ait olan tek şey, bedenin çürümesine maruz olan, hayal edilen bireysel biçimlerdir; ölümsüzlük sadece tümel akla aittir ve kişiler üstüdür.

İbn Rüşd'ün savları *Ruh Üzerine*'yi konu alan *Uzun Şerh* eserinin Latince tercümesi sayesinde yayılır; Dominikan keşiş Aegidius de Lessines,

1270 yılında Albertus Magnus'a yazdığı bir mektupta, Paris Üniversitesinin –aralarında Sygerius de Brabantia ve Boethius de Dacia'nın da bulunduğu– sanat fakültesi hocalarının savunduğu 15 tezden söz ederken, ilk olarak "bütün insanların aklının sayısal olarak tek ve aynı olduğunu" savunan teze yer verir; yedinci teze göre ise, "bireyleri şekillendiren ruh onlarla birlikte ölür." Paris Başpiskoposu Étienne Tempier (?-1279) aynı yıl insan aklının birliği ve kişiler üstü ölümsüzlük savlarına karşı çıkar ve 1277'de bunu daha kararlı bir şekilde tekrarlar; Thomas Aquinas 1271'de Aristoteles'in doktrinin ciddi derecede yanlış anlaşıldığını ilan etmek için *De Unitate intellectus contra Averroistas* [İbn Rüşdçülere Karşı Aklın Birliği Üzerine] adlı eseri yazar.

Eleştiriler ve kınama kararları

Bkz. *Thomas Aquinas, s. 378; Ramon Llull, s. 433; İslamın Avrupa'da Matematik Üzerindeki Etkisi, s. 587; İslam Matematik Bilimleri Zirvesi, s. 593*

Ortaçağda Yahudi Felsefe Gelenekleri

Claudia Menziani ve Riccardo Fedriga

X. yüzyılda Yahudi âleminin klasik felsefe geleneğiyle ve özellikle Arap Peripatetizmiyle ilişkileri yoğunlaşır. X ile XII. yüzyıllar arasında Yahudi Yeni Platonculuğu gelişir. İbn Meymun XII. yüzyılda Yahudi düşünce tarihinin önemli bir temel taşını oluşturur; bu arada İspanya, Ren bölgesi ve Kuzey İtalya'nın bazı bölgelerinde mistik Kabala akımı gelişir. Yahudi düşüncesi özellikle XIII ile XV. yüzyıllar arasında olmak üzere Provence ve İtalya'da, Hıristiyan felsefesi ve Latin skolastisizmi ile verimli ilişkiler sonucunda doruğa ulaşır.

Yahudi Geleneği ve Talmud

Yahudi âleminin Yunan felsefesiyle ilk karşılaşması Talmud döneminde yani II-V. yüzyıllar arasında, İskenderiyeli Philon (MÖ y. 20-MS y. 50) ile gerçekleşse de, klasik Yahudilik Yunan dünyasından ve felsefi düşüncesin-

den uzak durarak, başlangıçta başka kavramsal sistemlere açılmaya pek eğilimli olmayan bir geleneği takip eder.

Yahudi geleneği bir norm sistemini, Kitabı Mukaddes'in metnini tamamlamayı amaçlayan ve hahamların hükümlerini içeren, başlangıçta sözlü olarak aktarılıp sonradan Talmud'da toplanan hukuki bir külliyatı temel alır; geleneğin bu normatif bölümüne *halakha** denir. *Aggada* (anlatım) ise mucizevi hikâyelere ve bilge deyişlere dayalı, normatif olmayan bir bölümdür. Talmud, yasanın (Tevrat) tekrarı olan Mishnah ile Mishnah'ın yazılı yorumlarını içeren Gemarah'tan oluşur. Babil ve Filistin veya Kudüs adı verilen iki farklı Talmud, iki farklı yorum geleneğine dayanır. Yahudilik insanların gündelik hayatına dayalı bir din olarak ortaya çıkar; dogmalardan yoksun bir dindir ve teoloji veya spekülatif fikirleri değil, davranış ve eylemler konusunda bir kurallar bütününü, *halakha*yı temel alır ve teorik temellerin araştırılmasını öngörmez.

Talmud'un, yasanın ve geleneğin incelenmesiyle tezat oluşturan yabancı bir ilim olarak görülen Yunan felsefesinden uzak durmasının başlıca nedeni budur. Müslüman Araplar 634'te Bizans ve Sasani imparatorluklarını istila edip, önce Şam, sonra Bağdat merkezli bir halifelik kurar: Yahudi toplulukları bu yönetim altında bir hoşgörü ortamında hayatlarını sürdürür. Üç Kitap dini burada birbiriyle temas eder. İslam dünyasında gelişen, akılcı ve kanıtlayıcı argümantasyona dayanan ve din alanında apolojist türden teolojik bir tartışma yöntemi olan Kelamın "bir yandan İslamın içindeki mezheplerin arasındaki ihtilaflardan [...], öte yandan Müslümanlarla İslam İmparatorluğundaki diğer dinlerin müritleri arasındaki tartışmalardan doğduğu anlaşılmaktadır" (Colette Sirat, *A History of Jewish Philosophy in the Middle Age* [Ortaçağda Yahudi Felsefesinin Tarihi], 1985). Yahudi âleminde buna paralel olarak gelişen süreç de eleştirmenler tarafından Yahudi Kelamı olarak tanımlanmıştır; bu alan, hem sayısız Yahudinin İslamı kabul etmesi hem de Karaim tarikatı tarafından klasik Yahudiliğe yöneltilen eleştiriler karşısında dini savunma gereksinimi olarak ortaya çıkar. VIII-IX. yüzyıllar arasında ortaya çıktığı sanılan bu tarikat, klasik Yahudiliği doktrin temelinden yoksun olmakla suçlar ve Talmud geleneğini reddedip sadece yazılı Tevrat'ı temel alır. Bu akıma tepki olarak Rabbani Yahudileri Talmud'u savunmaya başlar. Yahudi Kelamı alanında öne çıkanlar arasında Saadia Gaon (882-942) ve Davut El-Mukammıs (IX. yüzyıl), Karaim Yahudileri arasında ise Ebu Yusuf Yakub el-Kirkisani (X. yüzyıl) ve Yefet ben Eli (X. yüzyıl) vardır.

Kelam yöntemi

* Yahudi şeriatı için kullanılan ve "gidilecek yok" anlamına gelen terim. Tevrat'a dayandırılan 248 emir ve 365 yasaktan ibaret 613 kuralı ihtiva eder –ed.n.

Saadia Gaon

Genelde Saadia Gaon adıyla tanınan ve Mısır'ın Fayyum şehrinde doğan Said bin Yusuf, buradan Filistin, Suriye ve Irak'a geçer ve Sura Rabbani Akademisinde (Mezopotamya) görev alır. Büyük bir astronom ve hukukçu olan Gaon, Yahudi Kelamının ve Karaim tarikatına karşı Yahudiliğin savunulmasının başlıca temsilcisidir ve bu savunmayı kanıtlayıcı ve akılcı yöntemlerle yürütür.

Saadia Gaon'un sayısız eseri arasında en önemlilerinden biri, *İnançlar ve Fikirler Kitabı*'dır (Arapçada *Kitab al-Amanat wal-I'tikadat*). Gaon'a göre, felsefi ve bilimsel argümantasyon ile vahiy aynı kökenden türemiştir. Gaon yürüttüğü argümantasyonlarda her sorun için akılcı bir kanıt öne sürer ve destek olarak Kitabı Mukaddes'ten bölümler sunar. Eserde işlediği önemli konulardan bazıları arasında dünyanın yaradılışı, vahiy ve kehanet konusu, mucizeler ve ilahi birlik vardır.

Konular

Dünyanın yaradılışı meselesinde, Gaon, Kitabı Mukaddes'te *ex nihilo* [yoktan] yaratılış konusunda sunulan bilgilere destek olarak dört akılcı kanıt sunar, dolayısıyla hakikat hem vahiy edilmiş hem de kanıtlanmış olur. Vahiy konusunda Saadia Gaon, aklın bilgiye ulaşmak için yeterli araca sahip olmasına rağmen, peygamberlere neden ihtiyaç duyulduğu meselesini ele alır. İlahi birlik konusu, ilahi sıfatların varlığıyla uyumu temelinde ilişkilendirilir. İlahi kurallara gelince, buradaki sorun, insan itaat etmeme özgürlüğüne sahipse, Tanrı'nın neden bu kuralları kararlaştırarak insanı itaat etmeye zorladığıdır; iki tür kural vardır: Önemi akıl yoluyla kavranıp akıl yoluyla erişilebilecek olanlar ve sadece vahiy yoluyla anlaşılanlar.

Gaon'un Kitabı Mukaddes tefsirinin amacı, edebi anlamlarıyla göz önüne alındıklarında, akılla tezat içinde olan veya bir çelişki oluşturan bazı unsurların doğru şekilde anlaşılmasını sağlamaktır. Tanrı'nın antropomorfik sıfatlarının kullanımı buna bir örnek oluşturur: "Göz," "kulak" ve "el" gibi terimler Tanrı'ya fiziksel özelliklerin atfedilmesi değil (böyle bir şey mümkün değildir), Tanrı'dan söz etmenin bir yolu olarak görülmelidir (örneğin el, ilahi gücü temsil eder). Kitabı Mukaddes'te anlatılan Balaam'ın eşeğinin hikâyesi (Sayılar Kitabı 22:2-35) bu açıdan önemlidir; burada kâhin Balaam'ın, yoluna devam etmemek için kasti olarak yoldan çıkmaya çalışan eşeğinin tersine, Tanrı'nın, yolunu kesmek ve Moab Kralı Balak'ın isteği üzerine İsrail halkını lanetlemesini engellemek için ona gönderdiği meleği göremediği anlatılır. Balaam'ın öfkelenerek, yoluna devam etmeyen zavallı hayvanı kıyasıya dövmesi, hayvanın bu dayağa itiraz edip nedenini ona sormasına

Balaam'ın eşeği

neden olur. Böylece Balaam'ın gözleri nihayet açılır ve meleği görür. Kitabı Mukaddes'te anlatılan bu hikâyenin kelime anlamının ötesinde, alegorik anlamının ardında apaçık bir öğreti yatar: Eşek, paradoksal olarak Balaam'dan daha bilgedir ve Tanrı'nın varlığını fark etmesi, sahibinde olması gereken kehanet gücünün paradoksal olarak asıl kendisinde olduğunu gösterir. Geleceği gören eşek, gözleri görmeyen kâhinin affedilmez bir hata yapmasına engel olur ve onu İsrail halkını lanetlemeye değil, kutsamaya iter.

Yahudi Yeni Platonculuğu

Yahudiliği savunma amaçlı Kelamdan sonra, Yahudi düşüncesi X. yüzyılda felsefeyle ve başlangıçta özellikle Yeni Platonculuğun en tipik yönleriyle temas eder. Ortaçağ Yahudi aleminde felsefi deneyim, yani Yahudi felsefesi nasıl tanımlanabilir? Bu soruya cevap verme açısından Colette Sirat'ın sunduğu yorum anlamlıdır: Ona göre, ortaçağ Yahudi felsefesinin amacı "felsefeyle (veya akılcı bir düşünce sistemiyle) vahiy edilen metni uzlaştırmaktır."

Bu akılcı akımla, özellikle X. yüzyılda, Arap yorumcuların Peripatetizmi ve Aristoteles'in düşüncesinin Yeni Platoncu unsurların güçlü etkisi altındaki yorumu arasında ortak noktalar ortaya çıkar. Ancak Yeni Platoncu temalarla Yahudi geleneğinin bazı temel unsurları arasındaki ortak-zıt yönler bazı sorunlara ve uyumsuzluklara yol açar; örneğin Kitabı Mukaddes'te tanımlandığı şekliyle, Tanrı'nın yaratma iradesi, dünyadaki aktif rolü ve insanoğluyla olan doğrudan ilişkileri ile Yeni Platonculuğun, istemsiz bir türüm yoluyla dünyayı yaratan kayıtsız Bir'i arasında fark vardır.

Uzlaşmaz unsurlar

Araştırmacılar Yahudi Yeni Platonculuğun metinlerde doğrudan atıfta bulunulmamış, ama aralarında belli bir uyumun görüldüğü, dolaylı bazı kaynaklarını tespit etmiştir. Mauro Zonta'ya göre, bu türden kaynaklar arasında El-Kindi'nin (?-y. 873) *Aristoteles'in Teolojisi*, *Liber de Causis* [*Nedenler Kitabı*], *Beş Tözün Kitabı* ve *Saflık Kardeşlerinin Ansiklopedisi* gibi bazı eserleri ile *falsafa* geleneğinden kaynaklanan tıp ve fizik konulu bazı metinler yer alır. XII. yüzyıldan sonra yeni metinlerden ve özellikle İbn Sina (980-1037) ile El-Farabi'nin de (y. 870-y. 950) metinlerine atıfta bulunulur.

Bu döneme ait en önemli yazarlar, İsaac İsraeli (855-y. 955), Shelomoh İbn Gabirol veya Avicebron (y. 1020– y. 1058), Bahya İbn Pakuda (XI. yüzyıl) ve Abraham İbn Ezra'dır (y. 1092-1164). Özellikle Mısır'da faal olan İsaac İsraeli, tıp alanındaki eserlerinden dolayı tanınır. İsraeli geç antik-

çağa ait felsefi kaynakları geri kazanıp Yahudi düşüncesine entegre eden ilk düşünürdür. Bazı Aristotelesçi unsurlar da içeren düşünceleri daha çok Yeni Platoncu geleneğin geri kazanılmasını, El-Kindi'nin felsefesiyle, *Aristoteles'in Teolojisi*'yle ve Plotinus'la diyalogu amaçlar. Ancak İsraeli Yeni Platonculuğun dünyadaki istemsiz türüm kavramına katılmaz, onun yerine yoktan var edilmeye dair geleneksel tezi savunur. İsraeli'nin kozmolojisi Plotinus'un Bir'i yerine, Yaratan olan Tanrı'yı, birleşince Akıl'ı oluşturan İlk Madde ile İlk Biçim'i ve bitkisel, akılcı ve hayvansal olmak üzere aralarında tam bir ayrım olmayan üç işleve sahip olan bir Ruh'u öngörür. İnsan ruhu Akıl'ın bir türümüdür, saf ışıktır ve İlk Madde ile İlk Biçim'in birleşmesinden meydana gelir. Bu bağlantı sayesinde ruh, oluşumunu sağlayan türümden vecde ulaşabilir.

İsraeli ve Yeni Platonculuk

İbn Cebirol (Gabirol) ise dinsel ve mistik bir şairdir. En öne çıkan eserleri arasında Arapça yazılıp sırayla önce İbraniceye, sonra da Johannes Hispanus (?-y. 1166) ile Dominicus Gundisalvi (XII. yüzyıl) tarafından Latinceye tercüme edilen *Fons vitae* [Hayatın Kaynağı] (İbranicede *Meqor Hayyim*) vardır. Eserin Latince versiyonu diyalog şeklindeyken Arapça tercümesi büyük olasılıkla daha kısa bir versiyonu temel almıştır. İbranice olarak yazılmış uzun bir şiir olan *Kraliyet Tacı* da (*Keter Malkut*) önemli bir eserdir. Hıristiyan düşünürler üzerinde de etkili olan İbn Cebirol'un düşünceleri hem Aristotelesçi hem de Yeni Platoncu unsurlar içerir ve irade kavramına yaptığı vurgu ile dikkat çeker.

Gabirol ve irade fikri

Cebirol'a göre, varoluş üç unsur içerir: Madde ve biçim, ilk töz (Tanrı) ve ikisi arasında aracı olan irade. Varoluşun ilk maddeden sonraki her derecesi madde ve biçimden oluşur; her şeye ortak olan tümel bir madde ve tümel bir biçim vardır. Dolayısıyla türüm yoluyla birbirine bağlı üç basit töz –Akıl, Ruh (Akıl'dan türemiş olup işlevleri açısından akılcı, hayvansal ve bitkisel olmak üzere üçe ayrılır) ve Doğa (Ruh'tan türemiştir)– madde ve biçimden oluşur; fiziksel töz de Doğa'dan meydana gelir. İbn Cebirol varlıkların bireyselliğinin neye dayandığını incelerken farklı çözümler ortaya koyar ve bireyselliğin nedenini bazen maddeye (az veya çok yoğun olması) bazen biçime atfeder. Latinler arasında İbn Cebirol'ün adı hilomorfizm konusundaki tartışma bağlamında sık sık geçer, çünkü bu savın savunucularından biridir. Thomas Aquinas (1221-1274) meleksel tözlerin hilomorfizmi ve biçimlerin çoğulluğu (yani her varlığın bireyselliğini belirleyen biçim çoğulluğunun varlığı) konusundaki tezlerinden dolayı onu eleştirir.

İnsan hayatının nihai amacı, dünya (madde ve biçim) ve irade bilgisi olarak algılanan bilimdir, Tanrı ise insan tarafından bilinemez; insanoğlu

bilgi sayesinde hapishaneden, yani ruhun platonik olarak kapalı olduğu bedensel dünyadan kurtulacak ve asıl kaynağına –Tanrı'ya– dönecek hale gelebilir. İnsan ruhu ile evrenin yapısı arasındaki mütekabiliyet ve bağlantı sayesinde ruh aynı anda hem kendini hem de evreni ve her şeyi bilir.

İspanya'da doğan Abraham İbn Ezra, 1140'taki zulüm döneminde göç eder ve hayatını İtalya ve Provence'da sürdürür. En önemli eseri, *Havy ben Meqits*'tir (Uyanık Olanın Canlı Oğlu). Kitabı Mukaddes'i konu alan özgün tefsirleri son derece ilginçtir. İbn Ezra, Yeni Platonculuğun etkisi altındaki unsurlardan yararlanmanın yanı sıra, kutsal metnin kelime anlamıyla algılanmaması gerektiğini öne sürer. Örneğin dünyanın yaratılışı konusunda dünyanın yoktan değil, daha önceden var olan bir maddeden oluştuğu şeklinde anlaşılması gerektiğini savunur. Ayrıca türümsel bir özellik atfettiği evrenin, ay altı, ay ortası (ilahi küreler), bir de ayrı akıllardan oluşan ay üstü küreden oluştuğunu söyler.

Ezra ve Kitabı Mukaddes yorumu

Yehuda Halevi (1075-1141) özellikle Yahudi geleneği ile iradecilik ve Yunan-Arap akılcılığı arasındaki bağlantıya tezat oluşturması açısından çok önemlidir. En önemli eseri, *Sefer ha Kuzari*'dir. Latin geleneğinin en açık fikirli yazarlarına (örneğin *Filozof, Yahudi ve Hıristiyan arasında Diyalog* ile Abelardus veya *Yahudi Olmayanın Kitabı ve Üç Deneme* ile Ramon Llull) yabancı olmayan diyalojik bir çizgiyi izleyen bu kitapta Hazar kralının bir filozof, bir Hıristiyan, bir Müslüman ve bir haham ile olan tartışmasının sonunda Yahudiliği kabul ettiği anlatılır.

Bu tartışmanın başlıca konusu, inançtır. Kitabı Mukaddes'in her şeye gücü yeten, irade sahibi Tanrı'sının tersine, özellikle insanların aklının faal akılda birleştiğine dair bir görüşü savunduğundan İbn Bacce (?-1139) olduğu sanılan filozofun Tanrı'sı sadece kendini bilen bir Tanrı'dır. Nitekim kendinden başka bir şeyi bilmesi mükemmel olmadığı anlamına gelirdi; bundan da Tanrı'nın insanı bilmediği ve ona herhangi bir eylem dayatamayacağı sonucunda varılır. Dolayısıyla bu Tanrı bir irade yansıtmaz ve yarattığı dünyayla ilişkisi sadece bir türüm süreci olarak ifade edilebilir. Kendisine sıra gelince haham filozofu eleştirmeye başlar. İlk eleştiri konusu, dünyanın ebediliğidir ve bu özellik yaradılış tezi yoluyla reddedilir. Hahama göre, insan ilahi olana ancak ilahi olan yoluyla, yani Tanrı'nın insana yapmasını emrettiği eylemleri yerine getirerek erişebilir. Bir tek filozoflar, vahiyin konusunu bilmedikleri için bundan muaf tutulabilir.

Halevi'nin *Kuzari* adlı eseri: felsefeye karşı din

Yehuda Halevi, Yahudi Tanrı'sının, tek bir halk ve tek bir dil yoluyla kendini vahiyle bildirdiğine göre filozofların evrensel Tanrı'sı olmadığı varsayımından hareketle aniden ortaya çıktığı ve Tanrı tarafından vahiy

edildiği için sadece Musevi dininin ilahi bir kökene sahip olduğu sonucuna varır.

Yehuda Halevi *Kuzari* adlı eseriyle, Farabici-İbn Sinacı Peripatetizm olarak algıladığı felsefeye saldırıp onu inkâr etmeyi ve vahyin akıl üzerindeki üstünlüğünü öne sürmeyi amaçlar, bunun için (El-Gazali'nin de yaptığına benzer şekilde) kanıtlayıcı yöntemlere başvurur.

Aristotelesçilik: İbn Meymun

Aristotelesçiliğin Yahudi çevrelerinde gerçek anlamda kendini kabul ettirmesi XII. yüzyılı bulur. Yunan filozofun bu yorumu, geç antikçağ ve İslami felsefenin aracılığını, Yeni Platonculuğa karşıt tezlerin gelişimini ve alegorik yorumlar yoluyla Kitabı Mukaddes'le uzlaşma çabalarını temel alır. Bu geleneğin en önemli filozofu hiç şüphesiz Musa İbn Meymun'dur (1138-1204). Kurtuba'da doğan İbn Meymun, zulüm döneminde buradan kaçarak Mısır'a sığınmak zorunda kalır ve burada hem hekimlik yapar hem de hukuk ve din alanında eserler yazar. Başlıca eserleri *Mişna Tora* ile *Şaşkınlar Kılavuzu*'dur (*Moreh Nevukhim*).

İbn Meymun (Gaon ve İbn Ezra'ya benzer şekilde) Kitabı Mukaddes'in akılcı tefsirini öne sürer ve kelime anlamını aşacak alegorik bir yorum arar. İbn Meymun'un eserleri ve özellikle akılla vahye verdiği önem farklı şekillerde yorumlanmıştır. İbn Meymun kutsal metni Aristoteles'in *Fizik* ve *Metafizik* eserlerinin ışığında yorumlarken, aynı zamanda geleneği mitolojiden arındırıp kutsal metnin tefsiri ile felsefe arasında bir diyalog oluşturmaya çalışır. İbn Meymun, Afrodisiaslı Alexander, El-Farabi ve İbn Sina aracılığıyla Aristoteles hakkında bilgi sahibi olur. Buna rağmen, eserlerinde, dini hakikatlerin halktan gizli tutulması gerektiği düşüncesinde daima bir miktar ezoterizm söz konusudur; zaten Kitabı Mukaddes'de hakiki anlam kelime anlamının ardında gizlidir.

Şaşkınlar Kılavuzu sistematik bir eser değildir, tam tersine kasti olarak karışık bir şekilde yazılmıştır. Bu eserden Colette Sirat'ın analizleri doğrultusunda, dünyanın yaradılışı başta olmak üzere, önemli bazı konulara dair fikirler elde edilebilir. İbn Meymun bu eserde çeşitli tezlerini ve Kitabı Mukaddes'in hakikati, yoktan var ediliş ve Aristoteles'in dünyanın ebediyetine dair tezi arasındaki karşıtlıkları sunar. Ancak bu soruna herhangi bir çözüm önermez; her ne kadar birçok kişi İbn Meymun'un Aristotelesçi teze eğilim gösterdiğine inansa da, aslında tavrı bu kadar açık değildir. Nitekim bu sorunun sunumunda dindarların tezi kanıtlanabilir değildir, ebediyet tezi de yanlışlanabilir değildir, ama Tanrı'nın varlığı, birliği ve cisim-

Aristotelesçilik eğilimi konusunda farklı fikirler

sizliğini kanıtlamayı amaçlayan felsefi bir söylemin temelini atmış olur. Ancak bir yanda bu "felsefi" yorum söz konusuyken, diğer yanda yoktan var ediliş bir inanç meselesi olarak görülür. Dolayısıyla Tanrı'nın varlığı ve birliği felsefi analize tâbi tutulurken, asıl amaç hakikatini teyit etmek ve kanıtlanabilirliğini sağlamaktır. İlahi sıfatların incelenmesi de bu amaca destek sağlar ve hangi sıfatların Tanrı'nın içsel birliğine ve değişmezliğine zarar vermeden ona atfedilebileceği ele alınır.

Felsefi düşünce, dünyanın düzeni ve ilahi kehanet arasındaki ilişkilerin analizi son derece ilginçtir. İbn Meymun bu sorunu sunarken bir meselden yararlanır: Bir sarayda bir hükümdar yaşar, tebası da kısmen şehrin içinde, kısmen dışında yaşar; bazıları sırtlarını saraya döner, bazıları oraya yönelir, bazıları içindedir ve odalarında dolaşırlar. Filozoflar sarayın içine ulaşır, ama hükümdarın kendisinin olduğu odaya ulaşan kâhinlerden oluşan seçkinler grubudur.

Felsefe ve ilahi kehanet

Bu durumda felsefe ile ilahi kehanet arasında nasıl bir ilişki vardır? Kehanet, Fail Akıl yoluyla Tanrı'nın insanın aklındaki türümüdür, akıl veya hayal melekelerine veya her ikisine birden nüfuz eder. Dolayısıyla ilahi kehanet farklı düzeylerde yer alabilir (üç düzeyde olmak üzere tam 11 derece söz konusudur). Filozofların inancının tersine, İbn Meymun'a göre, kehanet yeteneğine sahip olmak için çalışmak ve hazırlanmak lazımdır, ama insanda eğilim olsa bile ilahi irade ona kehanet yeteneğini bahşetmemeye karar verebilir. Nitekim hayal gücünün aracılığı olmadan en yüksek ilahi kehanet derecesine ulaşabilen tek kişi Musa'dır.

İnsanoğlunun bilgisine gelince, bu konu da çeşitli yorumlara tabi tutulur; İbn Meymun insanoğlunun ay altı dünya konusunda tam bilgiye sahip olduğunu, ama ilahi dünyayla ilgili bilgisinin sınırlı olduğunu öne sürer. Tanrı'nın bilinmesi tabii ki söz konusu değildir, daha doğrusu sadece olumsuz anlamda mümkündür.

İbn Meymun ve özellikle Yahudi geleneğinin öğretilmesi ile felsefi düşünce arasındaki ilişki sonraki yüzyıllarda büyük tartışma konusu haline gelir. Dogmalar en büyük tartışma konularından birini oluşturur. Burada söz konusu olan, hem Yahudiliğin dogmaları öngörüp öngöremeyeceği hem de bu dogmaların sayısıdır. Yahudilikte dogma veya ilke yoktur; Karaimler başka dinlere nazaran Yahudilik için teorik bir profil oluşturma gereksinimine bağlı olarak on ilke geliştirmenin ihtiyacını hissettiyse de, Rabbanilerde Yahudiliğin temelini oluşturacak ilkelerin formülasyonunu öne süren ilk kişi (Gaon'dan sonra) İbn Meymun olur (13 ilke sıralar).

XIII ile XV. Yüzyıllar Arasında Avrupa'da Yahudiler

Yahudi âleminde kültürel üretim XII. yüzyıla kadar daha çok Arap ortamlarında gerçekleşirken, sonraki yüzyıllarda Yahudi toplulukları kendileri için en elverişli kültürel ortamı özellikle Provence ve İtalya'da bulurlar, çünkü XII. yüzyılda İspanya'da Muvahhidler eliyle Yahudilere zulüm dönemi başlar.

Provence'da yaşamış filozoflar arasında Gersonides (1288-1344) yer alır. İtalya'da Arapça konuşulmadığından özellikle Tibbon ailesinin gerçekleştirdiği tercümeler, felsefi metinlerin tanınmasına katkıda bulunur. Arapça olarak yazılmış Yahudi felsefe eserlerinin yanı sıra, İslami filozofların eserleri ve Yunan felsefe metinleri de tercüme edilir ve yorumlar derlenir. İtalya'da Yahudi filozoflar Latin geleneğiyle temas ederek kültürel ortama entegre olurlar. Bunu görmek için çeşitli Yahudi tercümanların faal olduğu II. Friedrich'in (1194-1250, [illegible] > 1220) sarayını ve bundan bir yüzyıldan uzun bir süre geçse bile, 1409'da Padova Üniversitesinin Yahudilere açıldığını düşünmek yeterli olacaktır.

İspanya'da ise, zulüm döneminden dolayı durum bu kadar elverişli değildir, hatta Yahudiler Hıristiyan İspanya'dan gönderilirler (1492). XV. yüzyılda İbn Meymun'u konu alan yorumcular arasında Yosef Albo (?-1444) ve Hasdai Crescas (y. 1340-y. 1410) bulunur.

Kabala

Kabala XII. yüzyıldan itibaren bir yanda Aşkenazi hasidizmiyle birlikte Ren bölgesinde, diğer yanda İspanya'da ve Provence'da gelişir. Kabala terimi "teslim alınmış gelenek" anlamına gelir, zaten bu akım doktrinleri için Yahudi geleneğini ve özellikle III ve VI. yüzyıllar arasında yazılmış olan *Sefer Yetsira* (*Yaradılış Kitabı*) metnini temel almayı amaçlar. Genelde spekülatif veya teozofik Kabala ve esrime Kabalası şeklinde bir ayrım söz konusudur.

Spekülatif Kabala alanında incelenen temaların başında Tanrı'nın tezahür şekilleri olan *En sof* ("sonsuzluk," ilahi olanın gizli yönü) ve *sefirot*lar ("sayı," "küre") doktrini vardır. *Sefirot*ların sayısı on olup gerçek anlamda Tanrı'nın türümleri değildir, ama bir anlamda Tanrı'nın iç topografisini yansıtırlar. Spekülatif Kabala alanındaki tüm belli başlı temalar XIII. yüzyıla ait, Moshesh ben Shem Tov de Leon'a (y. 1250-1305) atfedilen *Sefer Zohar* (*İhtişam Kitabı*) adlı bir metinde ele alınıp sistematik hale getirilmiştir.

Esrime Kabalası ise İbrani alfabesindeki harflerin bazı değişim teknikleri yoluyla yazılı metnin ardındaki daha derin ve gizli anlamı araştır-

mayı amaçlar; genelde Torah'ın yorumlanmasına bağlıdır ve onun tefsir yorumu olarak algılanır. Söz konusu tekniklerden *notariqon*, akrostişe benzer bir yöntemdir, bir kelimenin tek tek harfleri başka kelimelerin baş harfleri olarak kullanılır; *gematriah*da harflere, dolayısıyla kelimelere ve kelimelerin bölümlerine sayısal değerler atfedilir; *temurah*ta harflerin sırası değiştirilerek kelime dönüştürülür. Bu tür işleyişlerle kelimeler arasında semantik açıdan, her birinin doğasına içkin bağlar temelinde var olan mütekabiliyet ilişkisi ortaya çıkarılır. Böyle teknikler bir esrime deneyimine yol açabilir. Bu alanda önemli bir isim olan Abraham Abulafia (1240-y. 1291) yukarıdakilerin yanı sıra, nefes almaya ve müziğe bağlı teknikler de geliştirir, düşsel deneyimler tasvir eder ve kendi esrime deneyimini aktarırken cinsellikle bağlantılı semantik alanın diline başvurur.

Spekülatif Kabala ile esrime Kabalası

Bazı açılardan *sefirot*lara bağlı mistisizm ile Yeni Platoncu kozmolojiler arasında, özellikle bir ile çoğulluk arasındaki ilişki açısından bir paralellik tespit etmek mümkündür. Ancak aralarında önemli bir fark da söz konusudur. Colette Sirat'ın da dikkat çektiği üzere, *sefirot* teması Tanrı'nın dinamik bir yönünü, içinde yer alan bir şeyleri temsil eder, dolayısıyla Yeni Platoncu Bir'in türüm sürecinden ve çoğulluğun ortaya çıkmasından farklıdır. Ayrıca, "bir filozof için [...] dua ve beşeri eylemler birey üzerinde, psikolojisi, mükemmelliği, kaderi üzerinde etkilidir ama – Kabalacıların öne sürdüğünün tersine– ilahi tiyatronun gelişimi üzerinde etkili değildir."

Abulafia'nın ve Leo Hebraeus'un veya Yehudah Abrabanel'in (y. 1462-1523'ten sonra) örneğin *Aşk Üzerine Diyaloglar*'da (Moshe Idel bu kitaptan dönemin gerçek anlamda çok okunan bir eseri olarak söz eder) esrime Kabalasının mistik temalarına gösterdiği ilgi, özellikle Modena, Reggio Emilia, Mantova ve Floransa'da olmak üzere, Hıristiyan geleneğinden filozoflar üzerinde de etkili olur, Ferrara'da ise farklı geleneklere ortak olan ve astrolojik araştırmalara dayanan bir temel geliştirilir. Böyle filozoflara örnek olarak, Yahudi İbn Rüşdçü Elias del Medigo'nun (1460-1493) ve Yohanan Alemanno'nun (y. 1435-y. 1504) öğrencisi olan Giovanni Pico della Mirandola (1463-1494) ile Marsilio Ficino (1433-1499) sayılabilir. Hem Pico hem de Ficino, mistisizme ve Kabalaya büyük bir ilgi duyar ve bu alandaki temalarla Hıristiyan inancı ve Yeni Platonculuk arasındaki olası uyumu araştırırlar.

Yeni Platoncu kozmolojilerle analojiler

Bkz. *Ortaçağda İslam Felsefesi: Konular ve Kahramanlar, s. 320; Radikal Aristotelesçilik ve Teologların Tepkileri, s. 361; Ramon Llull, s. 433; Bilgi Meselesi, s. 450*

İki Yönlü Tercümeler ve Eleştirel Bilginin Doğuşu

Francesca Forte

XI ile XII. yüzyıllar arasında yer alan büyük çaplı bilgi aktarım dönemi translatio studii *olarak bilinir. Bu süreçte Aristoteles başta olmak üzere, Yunanca ve Arapça felsefi ve bilimsel metinler Latinceye tercüme edilir. Tercüme alanındaki başlıca merkezler, kısa süre önce yeniden fethi tamamlanmış ve Muvahhid halifeleri tarafından toplanmış olan ve Arap metinlerine sahip İspanya ile üç dilli (Arapça-Yunanca-Latince) kültürü muhafaza etmiş Normanların hâkimiyeti altındaki Sicilya'dır.*

Başlarken: Ortaçağ Düşüncesinin Kaynakları

XI ile XII. yüzyıl arasında gerçekleşen büyük çaplı bilgi aktarım dönemi *translatio studii* [*bilgi aktarımı*] olarak bilinir. Bu iki yüzyıllık dönemde yer alan tercüme hareketi Batının hem çoğu ikincil kaynaklar yoluyla olmak üzere, hakkında çok az şey bilinen antikçağ kültürü hem de Yunan mirasını uzun zamandır toplayıp benimsemiş olan Yahudi, Arap ve Bizans kültürleri açısından teori alanındaki bazı eksikliklerini tamamlamasına izin verir. XI. yüzyıla kadar tartışmasız otoriteler, hem *sapientia christiana* [Hıristiyan bilgeliği] yazarları olan hem de Yunan kültürünün başlıca aracıları olan isimlerdir (Latin ve Yunan bilgeler, Boethius, Cassiodorus ve Sevillalı İsidorus gibi ansiklopedi yazarları). Aristoteles'in yeni metinleri (*logica nova* [yeni mantık]) ve Arap yorumcuların tanınmaya başlanmasıyla bilginin geleneksel olarak *trivium* ve *quadrivium* şeklinde bölündüğü (Martianus Capella) egemen epistemolojik model tartışılmaya başlanır.

Başlangıçta özellikle bilim, büyü ve astroloji alanlarındaki eserler tercüme edilir; ikinci aşamada bir yandan El-Farabi (y. 870-y. 950), İbn Sina (980-1037), İbn Cebirol (y. 1020-y. 1058) ve El-Gazali (1058-1111) gibi Arap yorumcu ve filozofların eserlerine odaklanılır, öte yandan bilimsel inceleme yazılarının tercümesine devam edilir; üçüncü aşamanın ana özelliği, Gerardus Cremonensis'in (1147-1187) tercümeleri yoluyla Aristoteles'in metinlerinin tanınmaya başlanmasıdır (Richard Lemay, *Dans l'Espagne du XIII siècle. Les traductions de l'arabe au latin* ["Annales" [Yıllıklar], XIII. Yüzyılda İs-

Antik yazarların tercümesinin üç aşaması

panya. Arapçadan Latinceye Tercümeler] içinde, 18, 1963). XII. yüzyılda ayrıca, Gerardus Cremonensis'in çalışmalarına paralel olarak, Henricus Aristippus (?-y. 1162) ve İacobus Venetus (XII. yüzyıl) yoluyla Aristoteles'in Yunanca metinleri de tercüme edilir.

XIII. yüzyılda Arap mirasının Latin kültürü tarafından benimsenmesinin ürünleri ortaya çıkmaya başlar ve Avrupa üniversitelerinde Aristoteles'in İbn Sinacı yorumunun etkisi hissedilir. Yüzyıl sonlarına doğru Willem van Moerbeke (1215-1286) var olan tercümeler üzerinde önemli bir revizyon çalışması yürütür ve Latin Batı dünyasında Aristoteles'in külliyatının büyük kısmını doğrudan Yunancadan sunar. Tercüme sipariş kriterleri de değişime uğrar: Artık özet şeklinde veya kelimesi kelimesine tercümelerle yetinilmez ve Roger Bacon (1214/1220-1292) sürekli olarak tercümanların çalışmalarının kalitesizliğinden yakınır (Richard Lemay, "Roger Bacon's Attitudes toward the Latin Translations and Translators of the Twelfth and Thirteenth Centuries" [Roger Bacon'ın XII ve XII. Yüzyıllardaki Latince Tercümeler ve Tercümanlar Konusundaki Tavrı], *Roger Bacon and the Sciences* [*Roger Bacon ve Bilim*] içinde, 1997).

Arapçadan ve Yunancadan Tercümeler

Yunan bilgi dağarcığının Batı dünyasına sadece aracılar ve özellikle Arapların aktarımı yoluyla ulaşmış olduğu fikri, bir süredir tartışmaya açılmış olup, İacobus Venetus, Burgundius Pisanus (y. 1110-1193) veya Henricus Aristippus gibi yazarların Yunancadan yaptığı tercümelere ve mantık ve doğa konusundaki kitapların anonim tercümanlarına hak ettikleri değeri verme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Aristoteles'in külliyatının Batıya aktarılmasında Arapların aracılığının asıl katkısı, metinlerin kelimesi kelimesine aktarımından çok, XIII. yüzyılda özellikle Paris Üniversitesinde Aristoteles'in yorumlarını yönlendirmelerinde yatar; nitekim Arapça tercümeler bilgi sistemine ve felsefeye dair belirli bir algıya aracılık eder ve Parisli hocalar bu algının etkisinde kalacaktır. İbn Sina'nın Yeni Platoncu yorumlarından dolayı Aristoteles'in metafiziğinin zirvesi sayılan Pseudo-Aristotelesçi *Liber de causis* bu duruma bir örnektir.

Yeniden Fethedilen İspanya'nın Bir Tercüme Merkezine Dönüşmesi: Toledo Ekolü Efsanesi

İspanya hiç şüphesiz *translatio studii*nin en önemli merkezlerinden biridir: XI. yüzyıl sonlarından itibaren İber yarımadasını niteleyen tarihi ve sosyal şartların bir eşine Avrupa'nın başka hiçbir yerinde rastlanmaz.

Bu olgu açısından ilk önemli bölge, İber yarımadasının Hıristiyanların hâkimiyetindeki kuzey kısmıdır, ama ilk tercümanların hepsinin o bölgede faal olmasına rağmen, yıllar boyunca Arapçadan tercüme sürecinin coğrafi merkezinin Toledo şehri olduğu ve tercüme faaliyetlerinin Başpiskopos Raymond de Sauvetat (1124-1152) tarafından koordine edildiği sanılmıştır.

Müslümanların, Mozarapların (Araplaşmış Hıristiyanlar), Yahudilerin ve Hıristiyanların varlığından dolayı Toledo şehrinde üç dilin konuşuluyor olması, Arap bilgi dağarcığının büyük çaplı tercüme faaliyetlerinin bu şehirde başladığı ve ileri gelen bir kişinin liderliğinde düzenlenmiş bir projenin ürünü oldukları fikrinin yayılmasına neden olmuştur. Bu algı –yine de Toledo'nun bir kültür merkezi olarak önemi hafife alınmadan– bu tezin tarihi açıdan tutarsızlığını göstermiş olan Lorenzo Minio-Paluello, Marie Therèse D'Alverny ve Richard Lemay gibi araştırmacıların katkıları sayesinde giderek değişmektedir.

Kısa bir süre önce Müslümanlardan geri alınmış olan İspanya, Yahudi ve İslam kültürüyle eşsiz bir değiş-tokuş mekânı ve Arap ilmiyle doğrudan temasa elverişli bir kültür ortamı sağlar.

Güney İtalya

Eskiden beri hem Bizans İmparatorluğuyla hem de Arap dünyasıyla temas halinde olan Güney İtalya ve Norman istilacılarının adada, hatta idari işlerde üç dil (Latince-Yunanca-Arapça) kullanılmasını desteklediği Sicilya, kültürel açıdan çok canlı bir bölgedir. Özellikle Palermo sarayı, Yunanca ve Arapçadan yapılan tercümelerin merkezi haline gelir. Yunanca bilimsel ve felsefi eserlerin ilk tercümanlarından biri olan Catania başdiyakonu Henricus Aristippus Kral I. Guillaume (1120-1266, > 1154) altında yaşar. Aristippus'un tercüme ettiği eserler arasında Diogenes Laertius'a ait (III. yüzyıl) eserler, Ptolemaios'un (II. yüzyıl) *Syntaxis mathematica* [Matematik Bileşimi] (veya *Almagest*) kitabı, Platon'un (MÖ 427/428-348/347) *Meno* (1155) ve *Phaidon* (1156) eserleri, Aristoteles'in (MÖ 384-322) *Meteor* eserinin IV. kitabı vardır. Yine I. Guillaume döneminde yaşamış olan Eugenius Siculus (1154-1203) Aristippus ile Ptolemaios'un *Almagest* eserinin tercümesi üzerinde çalışır ve geleneksel olarak Ptolemaios'a atfedilen *Optik* eserini Arapçadan tercüme eder.

I. Guillaume'un sarayı

II. Friedrich (1194-1250, > 1220) döneminde ilgi alanı Yunan-Bizans dünyasından, imparatorun büyük bir merak ve hayranlık beslediği Arap dünyasına doğru kayar. Onun hizmetinde çalışan astrolog Michael

Scotus'u (y. 1175-y. 1235) basit bir tercüman olarak tanımlamak haksızlık olur, çünkü astronomi, simya, meteoroloji ve fizyonomi alanlarında da yazıları vardır.

Scotus, Aristoteles'in zooloji alanındaki yazılarını (Canlılar Üzerine) tercüme ederek Latincedeki külliyatının genişlemesine katkıda bulunur. Diğer tercümeleri arasında İbn Rüşd'ün (1126-1198) çeşitli yorumları vardır: Aristoteles'in *Gökyüzü Üzerine* (ve daha önce Gerardus Cremonensis tarafından tercüme edilmiş) ve *Oluş ve Bozuluş Üzerine* eserlerini konu alan orta uzunluktaki yorumuyla *Ruh Üzerine* ve *Fizik* eserlerinin uzun şerhleri. İbn Rüşd'ün *Metafizik*'i konu alan uzun şerhinin, dolayısıyla da *Metaphysica Nova*'nın [Yeni Metafizik] metninin kendisinin Arapçadan Latinceye tercümesinin ona ait olup olmadığı ise tartışma konusudur. El-Bitruji'nin (y. 1150-y. 1200) astronomi konusundaki *De motibus* [Hareketler Üzerine] ile İbn Sina'nın *Abbreviatio De Animalibus* [Canlılar Üzerine'nin Kısa Versiyonu] eserlerini de tercüme eder. Dolayısıyla yeni Aristoteles'le Arap yorumcusunun Batıya tanıtılması kesin olarak Michael Scotus'un katkılarına bağlıdır.

Yunanlardan II. Friedrich'in Araplarına

Manfred (1231-1266) döneminde de Bartolomeo da Messina (XIII. yüzyıl) *Problemata* [Problemler], *Physioniomia* [Fizyonomi], *De Mirabilibus Auscultationibus* [Duyulan Harika Şeyler Üzerine], *De Principiis* [İlkeler Üzerine], *De Signiis* [İşaretler Üzerine], *Magna Moralia* (*De Bona Fortuna*) [Büyük Etik (İyi Talih Üzerine)] gibi Pseudo-Aristotelesçi inceleme yazılarını Yunancadan tercüme ederek Aristoteles'in Latince külliyatını tamamlar.

Başrol Oyuncuları ve Tercüme Edilen Eserler

1106 Arap ilminin sistematik olarak Batıya aktarılma sürecinin sembolik başlangıç tarihi sayılabilir; bu tarihte bilge Yahudi Moses Sephardi (1076-1140) Hıristiyanlığı kabul ederek Huesca'da vaftiz olur ve Petrus Alphonsi adını alır. Alphonsi astronomi alanında Arapçadan çeşitli eserleri tercüme etmenin yanı sıra, Hıristiyan Avrupa'nın âlimlerini, Arapların biliminden yararlanmak için İspanya'ya davet ettiği ünlü *Fransız Peripatetistlerine Mektup*'un ve ayın hareketi üzerine, ünlü "el-Harezmi'nin çizelgelerini" temel alan bir inceleme yazısı olan *Sententia de Dracone*'nin [Draco Üzerine Hüküm] de yazarıdır. Söz konusu çizelgeler de 1126 yılı civarında Bath'lı Adelard (faal olduğu yıllar 1090-1146) tarafından tercüme edilmiştir ve bilimsel açıdan önemli bir yenilik oluştururlar.

Bu ilk tercüme hareketinin hiç şüphesiz en önemli figürlerinden biri olan Adelardus Güney İtalya ve Yunanistan'da yolculuk yapmış ve daha çok

İngiltere'de faaliyet göstermiştir. Eukleides'in (MÖ III. yüzyıl) *Elementler* eserinin ve Ebu Ma'şer'in astronomi konulu bir eserinin tercümesini tamamlar ve Arap ilmini övdüğü *Quaestiones Naturales* [Doğal Meseleler] adlı bir eser yazar.

Plato Tiburtinus (XII. yüzyıl) ve Hugo de Santalla (XII. yüzyıl) gibi yazarlar da Arap bilimsel eserlerine ve özellikle astronomi ve astroloji alanlarına ilgi duyar. Plato Tiburtinus Barselona'da, Yahudi matematikçi Abraham bar Hiyya (Savasorda) ile beraber çalışarak astronomi ve tıp konularında eserler tercüme eder; yüzyıl ortalarında faal olan Hugo de Santalla, Tarazona Piskoposu Michael'in de (1119-1141) desteğiyle astronomi ve toprak falı alanında eserlerle El-Kindi'nin (?-y. 873) astroloji konulu iki inceleme yazısını tercüme eder.

Hıristiyanlar tarafından geri alınan ve Müslümanların Hıristiyanlar ve Yahudilerle hukuki eşitliğinin korunduğu İspanya'da Hıristiyanlığı yayma faaliyetleri –Kutsal Topraklarda olduğu üzere– kılıç zoruyla yürütülemezdi, fethedilen kültürün temelleri üzerine ağır bir araştırma ve benimseme süreci gerektiriyordu. Bu bilgi gereksinimi ve Müslüman sapkınlıkla etkili bir şekilde mücadele edebilmek için Arap metinlerini doğrudan tanınması gerektiği konusundaki inancı, Cluny başkeşişi Muhterem Pierre'i (y. 1094-1156) Kuran başta olmak üzere, İslama ait çeşitli dini eserlerin (*Collectio* adı altında tanınacak eserler) tercümesinin yapılmasını teşvik etmeye iter. Pierre'in bu faaliyet için ikna etmeyi başardığı tercümanlar Herman Dalmatin (XII. yüzyıl) ve Kentonlu Robert'dır (XII. yüzyıl).

Arap kültürünü tanımak

Âlimler arasında benzer işbirliği çalışmaları Toledo başdiyakonu Dominicus Gundisalvi (XII. yüzyıl) ile çeşitli tercümanlar (Avendauth, Johannes Hispalensis, Johannes Hispanus) arasında gerçekleşir, ama araştırmacılar bu tercümanların kimliği konusunda hemfikir değildir. Gundisalvi'nin bilge Yahudi İbn Davud veya Avendauth (y. 1110-y. 1180) ile İbn Sina'nın ansiklopedisinin tercümesi üzerinde çalıştığı bilinir, ama tercümanın kimliği tartışma konusu olmaya devam etmektedir.

Kusta bin Luka'nın (820-912) *De differentia spiritus et animae* [Tinle Ruh Arasındaki Farklar Üzerine] eserinin, Abu Ma'shar'ın astroloji konusundaki bir metninin ve Pseudo-Aristotelesçi *Secretum Secretorum* [Sırların Sırrı] eserinin *De regimine sanitatis* [Sağlık Rejimi Üzerine] adıyla bilinen tıp bölümünün tercümeleri Johannes Hispalensis'e (XII. yüzyıl) atfedilir. Toledo Katedralinin başrahibi olan Johannes Hispanus (?-y. 1166) ise muhtemelen başdiyakonluk makamında Gundisalvi'nin yerini alır. Gundisalvi'nin İbn Cebirol'ün *Fons Vitae* [Hayatın Kaynağı] eserinin tercümesi üzerinde Johannes Hispanus'la

Araplardan Aristoteles'e

beraber çalıştığı ve Pseudo-Aristotelesçi teolojiye özgü bazı temaları onunla beraber Latin dünyasına tanıttığı sanılır.

Johannes Hispanus'la olan işbirliğinden daha öncesine ait olduğu sanılan Gundisalvi-Avendauth işbirliğinden İbn Sina'nın eş-*Şifâ* (*Kitâbü'ş-Şifâ*) eserinin bir kısmının ve özellikle *Kitabü'n-Nefs*'in tercümesi doğar, dolayısıyla Aristoteles'in ilk Arap yorumlarından biri Batıda tanınmaya başlanır.

Gundisalvi *falsafa*nın Latin Batıya aktarılmasında en önemli aracılık rolünü oynar. Nitekim İbn Sina'nın *eş-Şifâ* eserinin bir kısmının yanı sıra, El-Gazali'nin *Maqasid al-Falasifah* (Filozofların Niyetleri) eserinin ve El-Farabi'nin bazı kitaplarının tercümesi de Toledo Başdiyakonuna atfedilmiştir. Ancak Gundisalvi sadece bir tercüman değildir; Arap âlimlerinin derlediği bilgileri ele alır ve çeşitli özgün eserler de yazmıştır (*De divisione philosophiae* [Felsefenin Ayrımı Üzerine], *De Scientiis* [Bilim Üzerine], *De anima* [Ruh Üzerine], *De immortalitate animae* [Ruhun Ölümsüzlüğü Üzerine], il *De unitate* [Birlik Üzerine] ve *De processione Mundi* [Dünyanın Oluşumu]).

XII. yüzyılda İspanya'da faal olan tercümanlar arasında öne çıkan Gerardus Cremonensis'la birlikte Aristoteles'in metinlerinin sistematik tercüme geleneği başlar. Ptolemaios'un *Almagest* eserini aramak için (Herman Dalmatin ve Kentonlu Robert gibi) İspanya'ya giden Cremonensis, Gundisalvi ile aynı dönemde Toledo'da bulunur. Cremonensis'in tercüme faaliyetleri çeşitli alanları kapsar ve Arap kültürü ile Yunan biliminin aktarılma sürecinde önemli bir basamak oluşturur: Aristoteles'in eserlerinin yanı sıra (*İkinci Çözümlemeler*, *Fizik*, *Gökyüzü Üzerine*, *Oluş ve Bozuluş Üzerine*, *Meteorologica*'nın [*Meteoroloji*] ilk üç kitabı), Cremonensis matematik, geometri, optik, astronomi, astroloji ve tıp (Galenus ve El-Razi'ye ait metinlerle özellikle İbn Sina'nın *Kanun*'u) konulu inceleme yazıları ile El-Kindi'ye atfedilen bazı metinleri, Afrodisiaslı Alexander'in eserlerini ve Pseudo-Aristotelesçi *Liber de Causis*'i [*Nedenler Kitabı*] (Cremonensis bu esere eski adı olan *Liber Aristotelis de expositione bonitatis purae* [Aristoteles'in Saf İyilik Üzerine Kitabı] adını verir) tercüme eder. Cremonensis'in eserlerinin çokluğu göz önüne alınarak, Galippus adıyla bilinen biri dahil olmak üzere, birtakım yardımcılardan yararlandığı sanılır.

Gerardus Cremonensis

1125'te *İkinci Çözümlemeler*'i Yunancadan tercüme eden İacobus Venetus Aristoteles'in Latince külliyatına önemli bir katkıda bulunur; *Sofistik Deliller*, *Ruh Üzerine*, *Metafizik* ve *Parva Naturalia*'nın [*Kısa Doğa Yazıları*] bir kısmının Yunancadan Latinceye tercümesi de ona atfedilir. Venetus'un çalışmaları, XII. yüzyıl ortalarına doğru Latin okurların

Aristoteles'in eserlerinin büyük kısmına Yunancadan tercümeler yoluyla erişebildiğini ve Arapçadan tercümelerin sanıldığı kadar büyük bir önem taşımadığını teyit etmemizi sağlar. İacobus Venetus gibi, Doğuya yolculuklar yapan diplomat Burgundius Pisanus da Yunancadan tercümeler alanında önemli bir isimdir ve Doğudan getirdiği metinlerle Batının felsefe alanında doğrudan Yunanca kaynaklardan bilgi edinmesine katkıda bulunur. Hukukçu ve tıp tutkunu olarak akıllarda kalan Pisanus Galenus'a ait bazı inceleme yazılarıyla Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik*'i ile *Oluş ve Bozuluş Üzerine* eserlerini tercüme eder.

İacobus Venetus ve Burgundius Pisanus

XIII. yüzyıldan itibaren faal olan bir sonraki tercüman kuşağı, Pseudo-Aristotelesçi *De Plantiis* [*Bitkiler Üzerine*] (Nicolaus Damascenus) ve İbn Sina'nın *De Mineralibus* [*Mineraller Üzerine*] eserlerini tercüme eden Alfredus Anglicus (XIII. yüzyıl) ve Kuran'ın Muhterem Pierre tarafından Michael Scotus'a sipariş edilen tercümesinden sonra ikinci Latince versiyonunu yazan Marcus de Toledo'dan (XIII. yüzyıl) oluşur. Bu tercümanlarla İbn Rüşd'ün de külliyatı Latin dünyasına aktarılmaya başlanır ve Aristoteles'in Latince külliyatına önemli birkaç eser daha eklenmiş olur.

İbn Rüşd'ün Latince külliyatı alanında iki önemli isim daha söz konusudur: Guilelmus de Luna (XIII. yüzyıl) ve Hermannus Alemannus (?-1272). XIII. yüzyıl ortalarına doğru Napoli'de faal olan de Luna'nın tercüme ettiği, mantık alanındaki eserlerin yorumları arasında Porfirius'un *Isagoge* [*Giriş*], *Categoriae* [*Kategoriler*] ve *De Interpretatione*'yi [*Yorum Üzerine*] konu alan orta yorumları vardır. Alemannus ise *Ethica Nicomachea* (*Summa Alexandrinorum*) ve *Rhetorica*'yı [*Retorik*] içeren, geç antikçağa ait bir derlemesini ve İbn Rüşd'ün *Poetika*'yı konu alan yorumunu tercüme eder.

Tercüme Yöntemleri: Konuşma Dilinin Aracılığı

Tercüme yöntemleri üzerine incelemeler hem tercümanın kişiliğinin analizi açısından işlevseldir hem de birçok durumda günümüze ulaşmayan özgün metinlerin yeniden oluşturulması açısından değerli bir araç teşkil eder. Örneğin Gerardus Cremonensis'in özgün metne çok yakın, kelimesi kelimesine tercümeler yaptığı kanıtlandığından, tercüme ettiği metinler günümüze ulaşmayan Arapça versiyonlar konusunda bilgilendiricidir; aynı şey Michael Scotus'un tercümeleri açısından da geçerlidir. Tercüme yönteminin analizi ayrıca farklı tercümanlar arasındaki temaslar veya işbirlikleri konusunda da bilgi sağlayabilir.

Tarihyazımı açısından en tartışmalı meselelerden biri, Arapçadan yapılan tercümelerde kullanılan tekniklerle ve özellikle konuşma dilinin a-

racılığıyla (veya iki aşamalı tercüme) ilgilidir; birçok araştırmacı tarafından "Toledo ekolü" benzeri bir "tarihyazımı efsanesi" sayılan bu teknik, konuşma dillerinin Arapça ile Latince arasında aracı olarak kullanılmasını öngörür; buna göre örneğin bilge bir Yahudi veya Mozarap Arapça metni okurken yüksek sesle konuşma diline tercüme eder, bu arada bir başka bilge, duyduklarını Latince olarak yazar. Bu yöntemin yazılı Arapçayla ilgili sayısız zorluğun aşılmasına izin verdiği düşünülür. Bu tekniğin kullanımını göstermek için örnek olarak verilen belge, Dominicus Gundisalvi'nın *Ruh Üzerine*'nin tercümesi için yazdığı önsözdür: "İşte size Arapçadan tercüme edilmiş bu kitap: Ben her kelimeyi okuyup konuşma diline tercüme ettim, Başdiyakon Dominicus da Latinceye tercüme etti" (Simone Van Riet, *Avicenna Latinus. Liber de Anima seu Sextus de Naturalibus, Edition critique de la traduction latine médiévale* [Latince İbn Sina. Ruh Üzerine veya Doğa Üzerine Altıncı Kitabı, Ortaçağ Latince Tercümesinin Eleştirisi], I, 1972).

İki aşamalı tercüme

Her ne kadar bu metin, konuşma dilinin aracılığıyla tercüme yapıldığına işaret ediyor olsa da, Hıristiyanların hâkimiyeti altındaki İspanya'da kullanımdaki tek tercüme tekniğinin bu olduğu anlamına gelmez. Aslında vurgulanması gereken, bireysel tercümeden (örneğin Hugo de Santalla) bilge Yahudi ve Mozaraplarla işbirliği şeklinde (Gundisalvi tarafından tasvir edilen yöntemin dışında yöntemlerle de gerçekleştirilmiş) tercümelere kadar çeşitli tercüme yöntemlerinin bir arada yer aldığıdır.

Yeni İhtiyaçlar: Grosseteste ve Moerbeke'nin Revizyon Çalışmaları

Konuşma dilinin aracılığı üzerine olan sav, tercümanların dilbilimsel yeteneklerini incelememize yarar. Bacon'un görüşlerini göz önüne alırsak, neredeyse hiçbir tercüman, belli bir dilde unvanına yakışır yeterliliğe sahip değildi ve tercümeler bazen asıl metnin güvenilmez versiyonları olabiliyordu; Bacon tercümeler konusunda o kadar mutsuzdur ki, bazı tercümelerin yapılmamış olmasını diler: "Aristoteles'in kitapları üzerinde herhangi bir yetkim olsa, hepsini yaktırırdım, çünkü onları incelemek zaman kaybından başka bir şey değil, düşünülemeyecek kadar büyük yanlışların ve cehaletin yayılmasına neden oluyorlar." (Roger Bacon, *Compendium Studii Philosophiae, Fratris Rogeri Bacon Opera quaedam hactenus inedita* [Felsefe Araştırmaları Üzerine Derleme, Keşiş Roger Bacon'ın Şu Ana Kadar Yayınlanmamış Eseri], 1859)

Roger Bacon'ın bu katı görüşleri, tercümanların kendilerinin metinler açısından karşı karşıya kaldığı zorluklara işaret eder. Bacon hemen he-

men bütün tercümanlara bu türden eleştiriler yöneltirken, bir tek Robert Grosseteste'in (1175-1253) Yunancadan tercüme faaliyetleri *translatio studii* açısından önemli bir adımdır. Nitekim Grosseteste bir yandan Yunancadan yapılan tercümeler yoluyla Aristoteles'in Latince külliyatını tamamlamayı amaçlarken, diğer yandan teoloji ve bilim alanlarına ait metinlere ilgi gösterir, filolojik ve dilbilimsel yönlere önem veren bir çalışma şekli öne sürer; etrafına topladığı tercümanlardan ve Yunanca uzmanlarından oluşan ekiple birlikte gerçekleştirdiği tercümeler yöntem ve tarz açısından bir bütünlük ve birlik içindedir. Grosseteste, Nicolaus Damascenus'un (MÖ 64-MS y. 10) ve Pseudo-Dionysios Areopagit'in (V. yüzyıl) bazı eserlerinin yanı sıra, *Nikomakhos'a Etik*'in ilk tam versiyonunu ve bazı Yunanca yorumlarını tercüme eder; Pseudo-Aristotelesçi bazı kısa yazılarla *Gökyüzü Üzerine*'nin bir kısmının da tercümesi ona atfedilir.

Daha titiz bir yöntem

*Translatio studii*nin bir başka önemli temsilcisi olan Willem van Moerbeke, XIII. yüzyıl sonlarında var olan tercümelerin dikkatli bir biçimde revize eder ve çok geniş kapsamlı tercüme faaliyetleri yoluyla Aristoteles'in külliyatının neredeyse tamamının Yunancadan Batıya kazandırılmasını sağlar. Moerbeke aynı zamanda Archimedes, Hero, Ptolemaios ve Galenus'un bilimsel eserleriyle geç antikçağda Aristoteles'in eserlerine getirilen bazı yorumları tercüme eder. Moerbeke büyük olasılıkla Arap aracılığı olmadan "hakiki Aristoteles"i Latin Batıya kazandırma ihtiyacı hissetmiştir.

Yeni Bilgilerin Özümsenmesi ve Yayılması

XII. yüzyıl sonlarından itibaren yeni tercümelerin giderek yayıldığı görülür. İngiltere'de ilk âlimler bu yeni bilgileri büyük bir ilgi ile karşılar ve Aristoteles'in tercüme edilen metinlerini yorumlamaya koyulur (Johannes Blondus, Alfredus Anglicus ve Robert Grosseteste'nin yaptıkları tercümelerin yanı sıra yürüttükleri tefsir ve şerh faaliyetleri de son derece önemlidir); Paris'te Aristoteles'in kitaplarının yasaklanmasından (1210 ve 1215 tarihli hükümler) doğa konulu kitaplarının sanat bölümü öğrencilerinin müfredatına dahil edilişine geçilir (Luca Bianchi, *Censure et liberté intellectuelle à l'Université de Paris (XIII-XIV siècle)* [Paris Üniversitesinde Sansür ve Entelektüel Özgürlük *(XIII-XIV. yüzyıl)*], 1999); o andan itibaren de Aristoteles'in paradigmasının üstünlüğünü ilan ettiği görülür. Platon ise büyük ölçüde tanınmamaya devam eder. Luca Bianchi'ye göre, "Tercümanların çabalarını kısa sürede Aristoteles'e yönlendirmesi kendi kaprislerinden değil, Aristotelesçi felsefenin dönemin kültürel ihtiyaçla-

rını Platon'a göre daha iyi karşılayacağını düşünüyor olmalarından ileri gelir." (L. Bianchi, "L'acculturazione filosofica dell'Occidente" [Batının Felsefi Etkileşimi], Id., *La Filosofia nelle Università* [*Üniversitelerde Felsefe*] içinde, 1997) Ancak Batının kültürel açıdan uyanıp canlanmasına katkıda bulunanlar sadece Aristoteles'in metinleri değildir; bilim alanında Arapça inceleme yazılarının tercümeleri, Müslüman tefsircilerin Aristoteles'in eserlerine getirdiği yorumlar ve Bizans kültürü yoluyla Yunan kaynaklarının yeniden keşfi de bu anlamda çok önemli bir rol oynamıştır. XII. yüzyıldan itibaren metinlerin ve insanların dolaşımında görülen artış, Latin kültürünün canlanmasını sağlar ve yeni bilgilerle yeni yorum paradigmalarının aktarılmasına ve yayılmasına izin verir.

Bkz. *Albertus Magnus ve Köln Okulu, s. 372; Thomas Aquinas, s. 378*

Üniversiteler ve Eğitim Düzeni: Skolastik Yöntem

Andrea Colli

Üniversitelerin ortaçağdan günümüze kalan en anlamlı icatlardan birini olduğu kesindir. XII ile XIII. yüzyıllar arasında hoca ve öğrenci birlikleri olarak ortaya çıkan üniversiteler kısa sürede beşeri sanatların yeniden incelenmeye başlandığı ve belirleyici eğitim programlarının ve müfredatların geliştirildiği kültür ve eğitim merkezleri haline gelir. Bu arada eğitim biçimi ve metinlerin hazırlanışı giderek daha kesin kriterler doğrultusunda yürütülür, böylece "skolastik yöntem" giderek yayılır.

Üniversitelerin Kökeni

XII. yüzyıl başlarında eğitim faaliyetlerinin neredeyse tamamı manastır veya katedral okulları tarafından yürütülür ve ruhban sınıfının eğitimi sağlanır. Piskopos veya başkeşiş tarafından atanan bir *magister schola-*

rum [okul öğretmeni] tarafından yönetilen bu okullar, Karolenj döneminde Yorklu Alcuinus (735-804) tarafından belirlenen programlar doğrultusunda oluşturulur.

Pratik hukuk ve noterlik alanında bazı özel okulların bulunduğu şehirlerin giderek gelişmesi ve kırsal bölgelerdeki birçok büyük manastırda bulunan okulların kapanmaya başlaması, eğitim faaliyetlerinin kent merkezlerinde gerçekleşmeye başladığı, gerçek bir "eğitim devrimi"ne yol açar. Hocalarla öğrenciler arasında basit antlaşmalar şeklinde ortaya çıkan ve en azından başlangıçta öğrencilerin ödediği ücretlerle finanse edilen okullar Avrupa'nın birçok şehrinde hızla gelişir ve gerçek anlamda lonca veya birliklerin hukuki niteliklerini edinir (bundan dolayı da kendilerine *universitas* adı verilir). Kendiliklerinden ortaya çıkan üniversitelerin yanı sıra, papa veya imparator tarafından kurulanlar ve bazı öğrencilerin veya hocaların var olan üniversitelerden ayrılıp kurduğu üniversiteler de söz konusudur. Paris ve Bologna'da bu tür birliklerin izine XII. yüzyıldan itibaren rastlanır, ancak şehir okulları bir önceki yüzyıldan itibaren görülmeye başlanır. Napoli'de üniversite İmparator II. Friedrich'in (1194-1250, ♛ > 1220) isteği üzerine açılırken, Padova ile Orleans, Bologna ve Paris üniversitelerinden hocaların göç etmesi sonucu açılan üniversitelere birer örnek oluşturur.

Üniversite şehirleri

Hocaların eğitim alanında faaliyet göstermesi için *licentia docendi* [öğretme lisansı] sahibi olması gerekir; bu belgenin geçerliliği başlangıçta verildiği piskoposluk bölgesiyle sınırlıyken, sonradan her yere yayılır (*licentia ubique docenti*). Genelde katedral okullarında faal olan ve Kiliseye bağlı din adamları olan bu hocalara, XIII. yüzyıldan itibaren Fransiskan ve Dominikan tarikatlarından gelme öğretmenler önemli bir katkıda bulunmaya başlar.

Beşeri Sanatlar: *Trivium* ve *Quadrivium*

Ortaçağda üniversite eğitiminin temellerini oluşturan yedi beşeri sanat, *trivium* (gramer, diyalektik, retorik) ve *quadrivium* (aritmetik, geometri, müzik, astronomi) olmak üzere iki gruba ayrılır. Klasik kültürden miras alınan, katedral ve manastır okullarında işlenen bu dersler öğrencilere "daha üst" fakültelere geçişi sağlayacak hazırlık bilgileri sunmak amacıyla öğretilir. Bu amaçla bütün üniversitelerde, öğrencilerin ilk eğitimlerini aldıkları "sanat fakültesi" denilen bir bölüm oluşturulur.

Erken ortaçağdaki Yeni Platoncu araştırmaların ve Chartres ekolünün etkisi altında kalan *quadrivium* dalları, XII ile XIII. yüzyıllar arasında Aristoteles'in ve Arap filozofların eserlerinin giderek yayılması sonucunda büyük çaplı değişimlere uğrar. Oxford Üniversitesi, İspanya'dan gelen

sayısız tercümanın varlığından dolayı bu açıdan önde gelen bir üniversitedir; burada Yunanca ve Arapça birçok inceleme yazısı üzerinde çalışılır ve ışık alanında gerçekleştirdikleri çalışmalarla Robert Grosseteste (1175-1253) ile Roger Bacon'ın da (1214/1220-1292) aralarında bulunduğu gerçek anlamda bir bilim ekolü kurulur. Geometri, aritmetik, müzik ve astronomi alanları metafizik ve teoloji alanlarıyla bağlantılı olsa da, bilimsel açıdan bağımsızlıklarını sürdürürler, ama bazen üniversite eğitimine tam anlamıyla dahil olamayacak kadar teknik ve pratik içerikli sayılırlar. *Trivium* dalları ise, teoloji başta olmak üzere, üst düzey disiplinlerle bağlantılı oldukları için daha karmaşık bir gelişim döneminden geçer.

XI ile XII. yüzyıllar arasında gramer, diyalektik ve retorik araştırmalarında, hem Klasik Çağda bu alanlara duyulan ilginin yeniden canlandırılmasına çalışılır hem de Petrus Abelardus (1079-1142) veya Gilbertus Porretanus (y. 1080-1154) gibi üniversite ortamlarına henüz yabancı olan yazarların felsefi düşüncelerinde de belgelendiği üzere, bu alanların yapıları yenilenmeye çalışılır. Sanat fakültelerinin oluşturulmasıyla birlikte *trivium* yeni değişimlere uğrar: Gramer giderek önem kaybetmeye başlar ve Donatus (IV. yüzyıl) ile Priscianus'un (V. yüzyıl sonu) eserlerinin yerini Alexander de Villedieu ve Everard de Bethune gibi daha yeni yazarların gramer metinleri alır, ama bu metinlerde de sentaks açısından doğruluk, her türlü edebi zarafete veya retorik kompozisyona göre üstünlük kazanır. Ancak en önemli değişim, diyalektik alanında görülür. Üç sanatın en önemlisi sayılan ve Aristoteles'in *Organon* eseri ile XII. yüzyılın büyük mantık âlimlerinin (Abelardus ve Gilbertus Porretanus) metinleri temelinde incelenen diyalektik, teoloji fakültesi için hazırlık dalından bağımsız bir ilim alanına dönüşmeye başlar. XII. yüzyılda *logica nova*nın [yeni mantık], yani Aristoteles'in mantık alanında henüz tanınmayan eserlerinin yayılması bu süreci hızlandırır. Diyalektik yedi beşeri sanat sisteminden bağımsızlığını elde eder ve giderek mantık veya düşünce yöntemi şeklinde bir nitelik kazanır. Gramer, retorik ve diyalektiğin bilinmesi ve uygulanması, teoloji başta olmak üzer diğer disiplinlerin incelenmesi açısından temel önem taşımaya devam eder, ancak bu yine de yöntem ve içerik açısından giderek bağımsız disiplinler haline gelmelerine engel olmaz.

Diyalektik alanında yeni bir gelişme süreci

Dolayısıyla *trivium* eğitiminde öğrencilerin bir sonraki aşamaya hazırlanmasıyla yetinilmez, bu disiplinler bağımsız olarak önem ve geçerlilik kazanmaya başlar ve sanat hocaları giderek güçlerinin bilincine varırlar. XIII. yüzyılda sanat fakültelerinin sözde özgürlüğünü görmezden gelmek ve hazırlık işlevini vurgulamak isteyen teologlarla sayısız ihtilaflar doğar.

Trivium disiplinlerinin bağımsızlığı

XIV. yüzyılda *trivium* dallarının yüksek okullardan özerkliklerini kazanma süreci neredeyse tamamlanır; özellikle İngiliz üniversitelerinde mantık alanında, teknik yönleri daha vurgulu olan inceleme yazıları ve araştırmaları giderek yayılır. Birçok hoca bu alanda faaliyet gösterse de, genelde kendi bireysel yorumlarını sunmayıp muhakeme kurallarının katı bir şekilde uygulanmasıyla yetinirler. En önemli hocalar arasında Thomas Bradwardine (y. 1220-1349), William Heytesbury (1313-1373) ve Richard Kilvington (y. 1305-1361) yer alır.

Fakülteler ve Müfredatlar

Katedral ve manastır okulları ortak yapılara, kesin müfredatlara ve programlara sahip değildir ve bahşettikleri eğitim unvanları kendi bölgelerinin dışında geçersizdir. Üniversite birlikleri ise ilk andan itibaren yapı ve örgütlerini düzenleyen tüzükleri temel alırlar: üniversiteler *studium generale*, yani papalık veya imparatorluk otoritesi tarafından onaylanan ve Hıristiyan âleminin tamamında tanınan belli bir hukuki statüye sahip yüksek okullardır. Dolayısıyla *universitas* terimi, eğitim içeriğini değil, çeşitli fakültelerin öğrencilerinin ve hocalarının oluşturduğu, üniversitelerde çalışan hademe ve kâtipler, tıp fakültelerinde çalışan berber ve eczacılar gibi çeşitli çalışanların da dahil olduğu yapı için kullanılır. Üniversitelerin temel örgütleri içerisinde "uluslar" ve "fakülteler" şeklinde bölümler oluşur: Birinci grup, bir ulusa ait öğrencilerin bağımsız olarak bir araya gelmesinden oluşur ve aynı ulustan olanlara konaklama, yardım ve destek sağlamayı amaçlar; fakülteler ise *studium*un doğrudan didaktik ve idari yapısıyla ilgilidir. Üniversitenin en üst düzey yetkilisi *rector* unvanına sahiptir; Oxford'da ise *chancellor* olarak bilinir, çünkü aynı zamanda piskoposun temsilcisidir. Ulusların ve fakültelerin delegelerinden oluşan bir konseyin de desteğiyle üniversitenin didaktik faaliyetlerini denetler, mali işlerini yöneter ve kurslar veya tartışmalar için sınıf olarak kullanılan kiliselerin ve manastırların kiralarının ödenmesini sağlar.

Fakültelerin yapısı

Universitas terimi, bilginin evrenselliğine erişmek için belli başlı disiplinleri kapsama arzusunu yansıtır, dolayısıyla beşeri sanatların yanı sıra dört ana fakülte daha oluşturulur: tıp, hukuk (sivil ve dinsel) ve teoloji. Ancak bütün bu kürsüleri faal tutmayı veya bu konuda yetki almayı başaramayan üniversitelerin büyük kısmı belli bir alanda uzmanlaşma yolunu seçer: Örneğin Paris yıllarca teoloji eğitimi alanını tekelinde tutar, Bologna ise ününü hukuk eğitimine borçludur. Fakülteler arası hiyerarşiler ortaçağa özgü bilgi sistemi doğrultusunda oluşturulur, dolayısıyla Pa-

ris Sanat Fakültesi hazırlık eğitimi rolünü üstlenirken teoloji üst fakülteler arasında "bilimlerin kraliçesi" sayılır ve sadece sanat dalında uzmanlık sahibi öğrenci kabul eden tek fakültedir, tıp ve hukuk fakülteleri ise genelde böyle bir unvanı şart koşmaz. Öğrenciler 14 yaşındayken sanat fakültesine dört yıllık bir öğrenim dönemiyle başlar. İlk iki yılda gramer, mantık, doğa felsefesi ve beşeri sanatlar alanlarında eğitim alırlar, sonraki iki yılda ise bu disiplinlere akademik tartışmalara katılma zorunluluğu da eklenir. Dört yıllık dönemin sonunda yeterli bir hazırlık düzeyine ulaşan öğrenciler bakalorya derecesine yükselir. Bakalorya döneminde öğrencilerden hem hocalarının derslerine girmeleri ve tartışmalara katılmaları beklenir hem de bazı hazırlık kurslarını sunmakla veya en genç öğrenciler için didaktik faaliyetler planlamakla (*ripetitiones*) görevlendirilir.

Uzmanlaşma

Bakalorya döneminin sonunda öğrenciler fiilen hoca olmak için *licentia docendi* [öğretme lisansı] adayı olur. *Inceptio* [başlangıç] töreninden sonra yeni hocalar sanat fakültesinde iki yıl zorunlu öğretmenlik yapar. O andan itibaren *curriculum studiorum* [eğitim müfredatı] farklı şekillerde gelişebilir; bazıları üniversite ortamından ayrılıp daha alt derece okullarda ders vermeye veya kamu yönetiminde çalışmaya başlarken, başkaları da, teoloji başta olmak üzere, daha üst düzey fakültelere geçer. Yedi yıl süren ve Kitabı Mukaddes ile Petrus Lombardus'un (y. 1095-1160) *Sententiae* [Hükümler] konusunda kurslar içeren bu yeni eğitim döneminin sonunda Kitabı Mukaddes Bakaloryası unvanı alınır. Bu dönemi izleyen dört yıllık dönemin ilk iki yılında kişiler teoloji konusunda tartışmalara katılmalı ve kutsal metni açıklamalı, son iki yılında da *Sententiae* alanında bakalorya unvanını alarak bu eser konusunda yazılı yorumlar da sunabilmelidir. Dört yıl sonra teoloji hocası unvanını alırlar; böylece 14 yaşlarında üniversiteye kaydolan insanlar, bu eğitim dönemi sonunda 35-40 yaşlarına ulaşmış olurlar. Bu 15 yıllık eğitim dönemi sonucunda hem tamamıyla yaşa bağlı nedenlerle hem de kürsü sayısının sınırlı olmasından dolayı, teoloji fakültesi içerisindeki öğretmenlik dönemi çok uzun sürmez.

Eğitim programı

Curriculum studiorum sadece bireysel bir güzergâh değildir, açık bir entelektüel topluluk oluşturan öğrencilerle hocaların ortak çalışmalarından da oluşur. Aradaki ayrımın çok net olmadığını vurgulamak gerekir; hem öğrenciler sık sık alt düzey fakültelerde öğretmenlik yapar hem de akademik tartışma teknikleri didaktik faaliyetlere katılımı gerekli kılar. Farklı üniversiteler arasındaki güçlü bağlantılar akademik faaliyetlere zenginlik katmakla kalmaz, eğitim unvanlarının eşdeğer sayılmasına ve öğrencilerle hocaların hareketliliğine izin verir, ama her üniversitenin be-

nimsenen eğitim biçimi, programlar ve metinler açısından kendine özgü nitelikler sergilemesine engel olmaz.

Skolastik Programlar ve Metinler

Eğitim programları ana hatlarıyla her bir disiplinin temelini oluşturan yazarların (*auctoritas* veya otoriteler) metinlerinin incelenmesine dayanır; bu çalışmalara, bu metinlerin kavranmasını kolaylaştıran, onay almış yorumların incelenmesi eklenir. XIII. yüzyılda üniversite metinleri listesine birçok hocanın *glossa*ları [yorum] ve *summa*ları da [kapsamlı inceleme, derleme] dahildir.

Hukuk alanındaki başlıca metinleri içeren *Corpus iuris canonici* [Kilise Hukuku Külliyatı] ve *Corpus iuris civilis*in [Sivil Hukuk Külliyatı] Kilise hukuku alanını kapsayan *Decretum* ve *Decretales* ve sivil hukuk alanını kapsayan *Digestum* ve *Codex* bölümleri, hocalar tarafından verilen normal kurslarda incelenir; *Digestum Novum*, *Infortiatum*, *Institutiones*, *Liber feudorum*, *Clementinae* ve daha az öneme sahip başka metinler ise bakalorya döneminde özel kurslarda ele alınır. Hukuk eğitiminin en önemli merkezi sayılan Bologna'da bu metinler üzerinde Bolognalı hocaların XIII. yüzyıl ortalarında Accursio (y. 1182-1260) tarafından *Glossa ordinaria* [Olağan Yorum] adlı eserde sentezlenen *glossa*larının yardımıyla yorumlar yapılır. Başka üniversitelerde de özgün yorumlar geliştirilir; XIII. yüzyıl sonlarına doğru Orleans'da Jacques de Revigny (y. 1230-1296) tarafından yazılan *glossa*lar bu duruma bir örnek oluşturur.

Accursio'nun Bologna dönemi

Tıp eğitimi alanında Hippocrates (MÖ 459/460-375/351), Galenus (y. 129-201), Afrikalı Constantinus (1015-1087) ve İbn Sina'nın (980-1037) *Kanun*'u ile İbn Rüşd'ün (1126-1198) Latincede *Colliget* olarak bilinen *Külliyat* eseri başta olmak üzere, bazı Arapça inceleme yazıları temel alınır. XIV. yüzyıldan itibaren, Montpellier başta olmak üzere, bazı üniversitelerde ceset diseksiyonuna başlanır.

Teoloji eğitimi iki ana metni temel alır: Kitabı Mukaddes ve Hıristiyan dogmalar alanını tam olarak kapsadığına inanılan Petrus Lombardus'un *Sententiae* eseri; bu incelemelere Kilise Babalarının eserleri ve bazı modern teologların yorumları eklenir. Teologlar Aristoteles'in ve bazı Arap düşünürlerin yazıları gibi, normalde sanat fakültelerinin ilgi alanına giren felsefi metinlerden de yararlanırlar. Aristoteles'in eserleri sanat fakültelerinde temel bir rol oynar, ama burada yürütülen araştırmalara tamamıyla hâkim değildir, çünkü XII. yüzyıldan itibaren *Organon*'un yanı sıra Petrus

Oxford Üniversitesinde mantık eğitimi

Hispanus'un (y. 1220-1277) *Liber sex principiorum* [Altı İlkenin Kitabı] ve *Summulae logicae* [Mantık Özeti], Martinus de Dacia'nın da (y. 1250-1304) *Modi significandi* [Anlama Şekilleri] eserleri de incelenmeye başlanır. İngiliz üniversitelerinde ise anonim bir yazara ait olan *Logica cum sit nostra* [Mantık Bizim Olduğu İçin] ile Shyreswoodlu Wiliam'ın (XIII. yüzyıl) *Introductiones* [Girişler] eseri incelenir. Ayrıca XIV. yüzyılda Oxford'da yazılan *Commentarium Sententiarum*'da [Hükümler Üzerine Yorum] İngiliz geleneğine daha çok önem verildiği ve Parisli yazarların katkılarının ihmal edildiği görülür.

Bütün fakültelerde eğitim iki temel şekilde yürütülür: Dersler ve tartışmalar. Derslerin amacı öğrencilere söz konusu disiplinin belli başlı yazarlarını tanıtmaktır; tartışmaların amacı ise, hocaların bazı temaları, metinlerin yorumlanması sırasında olduğundan daha çok derinleştirmesine yarar.

Dersler

Dersler olağan ve olağanüstü olmak üzere iki gruba ayrılır: Olağan dersler hocaların kendileri tarafından verilir, programdaki en önemli kitapları konu alır ve genelde sabahın erken saatlerinde gerçekleşir; sabahın daha geç saatlerinde veya öğleden sonra verilen olağanüstü dersler ise bakalorya öğrencileri tarafından sunulur. Her iki ders türünde uygulanan yöntem aynıdır: Giriş konuşmasından sonra hoca –veya olağanüstü derslerde bakalorya öğrencisi– anlatılacak metni okur ve onu az veya çok ayrıntılı bir şekilde yorumlar; bu arada öğrenciler kendilerine ait nüshalardan anlatılanları izler veya not alırlar (*reportationes*). Hocanın yorumları kelimelerin açıklanması (*expositio* veya *sententia*) şeklinde ya da temalar veya meselelerle ilgili olabilir (*commentum per modum quaestionis*).

Tartışmalar

Tartışmalar ise çok daha özgün olup skolastik yöntemin en tipik şeklini yansıtır, hatta en başarılı hocalar kendilerini tamamıyla bu faaliyete adayıp dersleri ihmal ederler.

Başlangıçta sadece okulların içinde olmak üzere, olağan tartışmalar XIII. yüzyılda giderek tanımlanmaya başlar. Tartışmalar ardı ardına olmasa da genelde iki gün sürer; birinci gün hocalar tartışılacak meseleyi (*quaestio*) seçer ve *opponens* [karşı çıkan] ile *respondens* [savunan] rollerini üstlenecek iki bakalorya öğrencisi seçer. İkinci gün hocalar öğrenciler tarafından sunulan argümanları değerlendirerek kendi çözümünü (*determinatio*) sunar.

XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Paris Üniversitesinin Teoloji Fakültesinde ortaya çıkan başka bir tartışma türü –*quodlibet* [gönlünüze göre] tartışması– hızla diğer üniversitelere yayılır. Olağan tartışmaların tersine, burada konu hoca tarafından değil, dinleyiciler, hatta üniversite-

ye yabancı insanlar tarafından seçilir ve hocadan herhangi bir konunun işlenmesi istenebilir. Çok sayıda soru sorulması, genelde hocayı zor duruma düşürüp kariyerini itibarsızlaştırmak için bir stratejidir, zaten *quodlibet* tartışmaları en olgun ve hazırlıklı düşünürler tarafından tercih edilir. Thomas Aquinas (1221-1274), Henry de Gand (y. 1217-1293) ve Godefroy de Fontaines (?-y. 1306) bu tartışmaları kendi düşüncelerini yaymak için birer fırsat olarak görürler. Ancak *quodlibet* tartışmaları sonradan faydalı yönlerini kaybedip sadece biçimsel ustalık sergileme fırsatları haline gelir.

Dolayısıyla eğitim, tartışma, vaaz verme, bir davayı savunma ve bir hükme varma gibi beceriler yoluyla büyük ölçüde sözlü olarak gerçekleşir; ancak kitaplar da üniversite araştırmalarında giderek daha elzem bir araç haline gelmeye başlar. Bazı editörler, fakültelerde kullanılan en önemli metinlerin bir *exemplar*ını [örnek] elde edip hocalardan oluşan bir heyetin incelemelerine tabi tuttuktan sonra dolaşıma sokar. Hocalar veya öğrenciler, bir metne ihtiyacı oldukları zaman onu kiralayıp bir kâtip tarafından kopya ettirirler. *Exemplar* çeşitli ciltlerden oluştuğu için aynı metin üzerinde birden fazla kâtip çalışabilirdi.

Bkz. *Ortaçağ Düşünce Sisteminde* Summa*lar ve Yorum Geleneği, s. 356; Bonaventura da Bagnoregio, s. 386; XIII ve XIV. Yüzyıllarda Sonsuzluk Üzerine Tartışmalar, s. 561; Üniversitelerde Tıp ve Tıp Skolastisizmi, s. 636; Üniversitelerden Şehirlere Retorik, s. 701; İtalya'da Halk Dillerinde Lauda Eserleri ve Latin Trajedisinin Geri Kazanılması, s. 837; II. Friedrich'in Krallığı, s. 879; Üniversiteler Çağında Müzik Öğretimi, s. 1002*

Ortaçağ Düşünce Sisteminde *Summa*lar ve Yorum Geleneği

Andrea Colli

Skolastik eğitimin sözlü olmasıyla bağlantılı olarak, yorumlar ve summa*lar XII ile XIV. yüzyıllar arasında son derece önemli iki felsefe türünü oluşturur. Verilen derslerin yazılı hali veya zaten var olan malzemenin derlenmiş hali olarak ortaya çıkan bu eserler kısa sürede belli özelliklere ve yapılara sahip bağımsız metinler haline gelir. XIV. yüzyılda üniversite eğitiminin evrim geçirmesiyle birlikte bu edebi türler de önemli değişimlerden geçer.*

Öğretim ve Yazılı Metinler

XII ile XIV. yüzyıllar arasındaki felsefe literatürünün büyük kısmı öğretim uygulamalarını ve biçimlerini yansıttığından, katedral okullarında ve üniversitelerde verilen derslerin başlangıçta notlar tutularak yazılması geleneği ortaya çıkar. Guillaume de Conches'in (y. 1080-y. 1154) büyük olasılıkla sözlü sunumlardan elde edilmiş olan *Glossae super Platonem X* [Platon Üzerine Yorumlar X] eserinden veya Abelardus'un (1079-1142) ve Gilbertus Porretanus'un (y. 1080-1154) halka açık tartışmalarının tarzını yansıtan bazı metinlerinden de görüleceği üzere, bu uygulama XII. yüzyılda zaten yaygındır.

Ancak didaktik faaliyetlerle yazılı metinler arasındaki bağlantı asıl XIII ile XIV. yüzyıllar arasında, akademik kursların yeni edebi türlerin geliştirilmesi için fırsat oluşturduğu üniversite ortamında güçlenir.

Üniversite dersleri genelde olağan, olağanüstü ve hızlı olmak üzere üçe ayrılır: Her dönem ve her yıl tekrarlanan olağan derslerde hocalar üniversite tüzükleri yoluyla tespit edilmiş bazı metinlerin okunup incelenmesini üstlenir; olağanüstü dersler olağan dersleri daha derinlemesine inceleme ve entegre etme fırsatları olarak algılanır, dolayısıyla resmi düzenlemelerde yer almayan eserleri de göz önüne alır; hızlı derslerde ise olağan öğretimde hocaların ele aldığı belli başlı meseleler kısaca gözden geçirilir. Bu durumda dersler ana hatlarıyla, belli bir bilgi alanında temel önem taşıyan bir yazarın (*auctoritas* veya otorite) bir metninin yüksek sesle okunmasını (*littera*) öngö-

Okumadan tartışmaya

rür; sonrasında hocalar eseri küçük parçalara, hatta cümlelere bölerek yapısını incelemeye tâbi tutar. Bundan sonra başlayan açıklama süreci, tespit edilen zorlukların sayısına bağlı olarak az veya çok kapsamlı olabilir ve genelde sadece metnin açıklanmasından, metin hakkında bazı temel bilgilerin sunulmasından ve olası muğlak terimlerin açıklanmasından oluşur. Metnin en önemli noktalarının incelenmesine (*disputatio*) ayrılan son bölüm tartışma şeklinde yürütülür ve yıllar geçtikçe daha önceki bölümlere göre daha bağımsız bir hale gelir. Eğer eldeki malzeme, bir metnin bir bölümü üzerinde çalışacak derecede yeterli değilse, bu sürecin tamamı bazen bir ders esnasında birkaç defa tekrarlanır.

Böylece antikçağda ve özellikle Platon'la (MÖ 428/427-348/347) Aristoteles'in (MÖ 384-322) metinleriyle ilgili olarak son derece yaygın olan *expositio librorum* [kitapların açıklanması] yöntemini yeniden öne süren üniversite hocaları ve asistanları ile bazen öğrencilerin kendileri derslerde anlatılanları yazıya aktarmaya başlarlar, böylece ilk yorum eserleri ortaya çıkmaya başlar.

Kelime Temelli Yorum ve *Quaestio*lar

Üniversite derslerinin ilk kısmında yapılan kelime temelli yorumlar, bu yeni felsefi türün en basit şeklini oluşturur ve hem kenar *glossa*larını (yorum) hem de metne bir bütün olarak getirilen yorumları içerirler. Yazarın bu araçlara başvurmaktaki amacı kendi görüşünü ilan etmek değil, metin açısından en doğru olduğuna inandığı yorumu aktarmak olabilir. Ancak bazen yeni doktrinlerin de, rakiplerin olası saldırılarını veya eleştirilerini engellemek amacıyla *auctoritas*ın yorumları olarak kamufle edildiği de olur. Örneğin XIII. yüzyılda yaşamış bazı İbn Rüşdçü hocalar kendilerini savunmak için kendi görüşlerini sunmayıp, Aristoteles'i yorumladıklarını söylerlerdi. Yorumlar disiplin ve hoca temelinde farklılık gösterse de, bazı ortak yapısal niteliklere de sahiptir. XIII. yüzyıl eserlerine özgü olan *divisio textus* [metnin bölünmesi] üniversite derslerinin ilk bölümünün karşılığıdır ve okurlar için hem metne genel bir bakış hem de metni oluşturan ve analiz edilmesi gereken her bölümün ayrıntılı açıklamasını sunmayı amaçlar. *Sententia*da [hüküm] yazarın öne sürdüğü tez özetlenir, *expositio litterae* [kelime açıklaması] ise, tercümeye bağlı olası zorlukların ortadan kaldırılması ve genel anlamda anlaşılır bir bilimsel dil yaratma amacıyla incelenen metnin dilbilimsel analizini sunar. Bu ilk yorum aşamasını, daha önceki yorumların kendi tarihi bağlamları içinde bir tür özetini oluşturan *notanda* [notlar] izler. *Dubia* [Kuşkular] ile *quaestio* [inceleme, mesele] ise yorum kısmının

Okuma mı, yorum mu?

en önemli bölümlerini oluştururlar, çünkü yazarın başlangıçta sunduğu tezi anlatmasına izin verirler. Nitekim metnin sorunlu bölümlerini aydınlatmayı amaçlayan *dubia*dan hemen sonra *solutio* [çözüm] bölümü yer alır, *quaestio*lar ise sınırlı sayıda konuyu ele alır, ama bu konulara son derece karmaşık ve ayrıntılı çözümler sunarlar, dolayısıyla bu bölüm genelde yorumun geri kalan kısmından bağımsızdır. *Notanda* ve *dubia* bölümleri sıklıkla, belli bir kavrama veya terime atfedilen farklı anlamların sınıflandırılması yoluyla açıklama açısından önemli bir işlev üstlenen *distinctio* [ayrım] adlı bir süreç içerir. Yorumun en sonunda yer alan *conclusio*nun [sonuç] görevi ise *disputatio*da ortaya çıkanlar ışığında *sententia*da ifade edilen tezi yeniden ele almaktır.

Hıristiyan Batıda Kitabı Mukaddes'ten sonra üzerinde en çok yorum yapılan metin olan Petrus Lombardus'un (y. 1095-1160) *Liber Sententiarum* [Hükümler Kitabı] eserinin *glossa*ları ortaçağın tamamı boyunca büyük rağbet görür. IV. Lateran Konsilinden (1215) itibaren Lombardus'a tanınan *auctoritas*, *Sententiae* eserinin bütün teologların *curriculum studiorum* [eğitim müfredatı] içerisinde mecburi hale getirilmesiyle teyit edilir ve teologların doktora unvanını elde edebilmek için Lombardus'un metnini konu alan bir yorum yazması istenir. Bu âdet ortaçağın kronolojik sınırlarından sonra da devam eder, öyle ki belli bir öneme sahip son yorum, Belçikalı teolog Wilhelm Estius'a (1542-1613) aittir; ancak bazı ülkelerde *Liber Sententiarum* bu yüzyılın başlarına kadar kullanılmaya devam edilmiştir.

Petrus Lombardus'un *Sententiae* eseri

Dersin ikinci yarısında yer alan tartışmalarda söylenilenlerin yazılı hali (*reportationes*) olan *quaestio*lar kısa sürede kelimesi kelimesine yorum yapısından bağımsız hale gelir. Hocanın kendisi, öğrenciler tarafından sunulan yazılı versiyonu gözden geçirip düzeltir, böylelikle üniversite yetkilileri tarafından onaylanıp yayılan derlemeler oluşur. Yorumun eski yapısından geriye, metnin bazı bölümlerinin kısa açıklamaları dışında, sadece başlangıç sözleri kalır. Yazarın dikkati, artık tam yorumu mevcut olmayan bir metnin yorumlanmasından elde edilen sınırlı sayıda meseleye odaklanır. *Quaestio*nun başında ilan edilen başlık (*titulus quaestionis*) *utrum* [veya] ile başlayan bir soru şeklindedir, bu soruyu, reddedilmesi planlanan çözümün ardındaki argümanların kısa sunumu izler. *Quaestio*nun üçüncü kısmını oluşturan karşı tezin argümanları ise daha sentetiktir ve genelde bir *auctoritas* tarafından söylenmiş olanları temel alır. Analizin son kısmını oluşturan çözüm (*corpus quaestionis*) ise, yazarın vardığı sonucu ve bu sonucun anlaşılması için gerekli bazı argümanları ve ayrımları içerir.

Quaestiolar

Yorumla olan eski bağlantılarını kaybetmiş olan *quaestio*ların olağan akademik faaliyetlerden bağımsızlığı 1240 ile 1260 arasında *quaestiones disputatae de quolibet*in [isteğe göre tartışma konuları] oluşturulmasıyla onay almış olur. Bu tartışmalar sadece hocanın sınıfına yönelik olmayıp, halka açıktır (*communis*) dolayısıyla öğrencilerin coşkulu katılımına sahne olur ve katılım özgürlüğü ile sıradan insanlar tarafından önerilen konunun seçimindeki özgürlük dikkat çeker. Halka açık tartışmaların başarısının yarattığı yankı, Henry de Gand (y. 1217-1293), Godefroy de Fontaines (?-y. 1306), Pierre d'Auvergne (?-1303) gibi teoloji hocalarının kendilerini neredeyse sadece "*quodlibet*" faaliyetlerine adamasına neden olur.

*Summa*lar

Bir hocanın tüm yazılarını –bazen kendi isteği üzerine– tek bir eserde toplama amacıyla ortaya çıkmış olan ve öğretim faaliyetleriyle bağlantılı bir ebedi tür teşkil eden *summa*lar [kapsamlı inceleme, derleme], yorum, *quaestio*, *sententia* veya sadece notların bir araya getirilmesinden oluşur. XII. yüzyılda katedral ve manastır okullarında ortaya çıkmaya başlayan *summa*lar, başlangıçta daha çok teoloji alanında olmak üzere, *sententia* derlemeleri şeklinde oluşur ve sadece okullarda eğitim faaliyetleri bağlamında değil, vaaz amaçlı olarak da kullanılır. Ancak bu antolojiler Laon ve Saint Victor okullarında öğretim faaliyetlerinin ve rahip adaylarının eğitiminin kolaylaştırılması amacıyla geliştirilmeye başlanır. Bu türün onay alması da yine üniversite ortamında gerçekleşir ve *summa*lar belli bir alanda yeni başlayanların yaklaşımını kolaylaştırma amaçlı, gerçek anlamda birer öğretim rehberi haline gelmeye başlar. İçerikleri oldukça konvansiyoneldir ve her hoca kendine göre üzerinde değişiklik yapar, terimleri düzeltir, eklemeler yapar veya bazı bölümleri tamamıyla çıkarır. Dolayısıyla karşımıza genel yapı anlamında birbirine benzeyen ama ayrıntılarında büyük farklılık gösteren birçok *summa* çıkar. Bu "rehberler"in yapısı, söz konusu olan alana bağlı olarak çok farklı yazılış nitelikleri sergiler, dolayısıyla diploma için resmi olarak gerekli olan kitapların gerçek anlamda özetlerine veya belli bir konuya genel bir giriş sağlayan metinlere rastlamak mümkündür.

Öğretim alanındaki ilk rehberler

En çok gelişen türlerden biri olan teolojik *summa*, içeriğinin tam ve titiz sunumu yoluyla ve özetlemelere veya var olan malzemenin derlemelerine başvurmadan Hıristiyan doktrininin bir sentezini sunma amacıyla hazırlanmış sistematik eserlerdir. Bu yeni *summa* türünün ana özellikleri ilk defa Guillaume d'Auxerre'in (1150-1231) *Summa aurea* [Altın Derleme] eserinde sergilenir ve Philippe le Chancellier'nin (y. 1170-1236) *Summa de bono* [İyiliğin Derlemesi] eserinde geliştirilir. XIII. yüzyıl ortaların-

da yazılıp hatalı olarak Hales'li Alexander'a (y. 1185-1245) atfedilmiş olan *Summa universae theologiae* [Teoloji Derlemesi] büyük ihtimalle Paris'teki Fransiskan *studium*undan birden fazla yazara aittir. XIII ve XIV. yüzyıllardan itibaren birçok teoloji hocası bu yeni edebiyat türünden yararlanmaya başlar: Thomas Aquinas (1221-1274) önce *Summa contra Gentiles* [Kâfirlere Karşı] sonra *Summa theologica* [Teolojiye Dair] adlı iki eser yazar ve ortaçağın tamamı boyunca bu türde yazılmış başka hiçbir eser, bu eserlerin mükemmellik ve sistematiklik düzeyine erişemez.

Teolojik *summa*lar

XIII ile XIV. Yüzyıllar Arası

XIII. yüzyıl sonu ile XIV. yüzyıl başları arasında üniversite eğitiminde görülen değişim, özellikle teoloji alanında olmak üzere, yorum ve *summa* gibi edebi türler üzerinde de etkili olur. Aristotelesçi felsefenin kriterleri ve yöntemleri doğrultusunda geliştirilen ideal bir teolojiden kendi argüman biçimine sahip, bağımsız bir teolojiye geçiş, teologları çalışma yöntemlerini değiştirmeye mecbur bırakır; bu durum, teoloji üretimi açısından temel önem taşıyan edebi bir tür olan, Petrus Lombardus'un *Sententiae* eserini konu alan yorumlarda görülen değişimden de derhal anlaşılabilir.

XIII. yüzyıla oranla felsefe daha büyük önem kazanır ve tartışılan mesele sayısında kayda değer bir azalma olur. XIII. yüzyılda yapılan yorumlarla XIV. yüzyılda yeni teologlar tarafından yapılan yorumlar arasında yapılacak bir kıyaslama çok ilginç sonuçlar verecektir; Pierre de Tarentaise'in (?-1276) 1260'dan kısa bir süre önce *Sententiae*'nin 1. cildindeki 48 ayrım konusunda 130 mesele ele alınırken, Richard Fitzralph'ın (y. 1295-1360) 70 yıl kadar sonra yazdığı yorumda 17, Robert Halifax'ın (XVI. yüzyıl) yorumunda 9, Robert Holcot'un (1290-1349) yorumunda ise sadece 5 mesele ele alınır. Yorumlar artık Lombardus döneminin sistematik kriterleri doğrultusunda yazılmayıp, güncel ilgi alanlarına ve en hararetli felsefi meselelere odaklanırlar; dolayısıyla tek tek meseleler daha geniş şekilde incelenir ve benzer konudaki meseleleri yorumlama tercihi, yorumların içerisinde gerçek anlamda birbirlerinden bağımsız inceleme yazılarının yer almasına neden olur. Duns Scotus (1265-1308) ve Ockham'lı William (1280-1349) ile olduğu üzere, bazen yorumun tamamı tek bir genel meseleyi konu alır. Bazı üniversite müfredatlarında öğrencilerden Petrus Lombardus'un dört cildinin de tek bir öğretim yılında yorumlanması istendiğinden bu eğilim daha da belirgin hale gelir. Felsefenin teolojik bağlamda edindiği öneme gelince, bunun XIII. yüzyılda fiilen başladığını ama Aristotelesçi model doğrultusunda

Tek bir *quaestio*

olduğunu, XIV. yüzyıldan itibaren yaşanan yeniliğin ise yeni felsefi meselelerin ele alınması değil (*Sententiae* önceki yüzyıllarda da bu meseleler açısından önemli bir kaynak oluşturmuştur), yeni bir akılcılık modelini temel almaları olduğunu vurgulamak gerekir.

Sententiae eserini konu alan yorumların gelişimini belirleyen değişiklikler *summa* türünün üzerinde de etkili olur ve bu yeni yorumların teolojiyle ilgili çeşitli alanlarda gerçek birer inceleme yazısı haline gelmesiyle *summa* alanındaki üretim iyice azalarak neredeyse tamamıyla kaybolur. Bu eserlerin yanı sıra, bilgelik kitapları, Mezmurlar Kitabı ve *Canticum canticorum* [İlahilerin İlahisi] başta olmak üzere Kitabı Mukaddes'in okunması ve edebi yorumlara tabi tutulması rağbet görmeye devam eder; bu alandaki örnekler arasında Robert Holcot'un *Lectiones super librum Sapientiae* [Bilgelik Kitabı Üzerine Dersler] ve Henricus de Carreto'nun *Liber visionis Ezechielis* [Hezekiel'in Düşünün Kitabı] eserleri vardır.

Bkz. *Üniversiteler ve Eğitim Düzeni: Skolastik Yöntem, s. 348; Thomas Aquinas, s. 378; Johannes Duns Scotus'un Düşünceleri, s. 404; Ockham'lı William, s. 411*

Radikal Aristotelesçilik ve Teologların Tepkileri

Federica Caldera

Üniversite eğitiminin Aristotelesçiliği temel aldığına dair tartışmadan hareketle, "Sanatçı"larla teologlar arasında gelişen ve 1270 ile 1277'deki kınama kararlarıyla zirveye ulaşan doktrin çatışmasının en önemli aşamalarını kavramak mümkündür. Burada sanat hocalarının felsefenin bağımsızlığı iddialarının önemi vurgulanacak, özellikle libertas philosophandi *ve felsefi mutluluğa getirdikleri yoruma odaklanılacaktır. Sonra da, Boethius de Dacia'nın dilbilim ve gramer konularına olan ilgisine değinilerek, bu düşüncelerin bazıları ile sözde spekülatif gramer bağlamında "*modistae*" akımının belli başlı fikirleriyle bağlantı kurulacaktır.*

Sanat Fakültelerinde Aristotelesçiliğin Kabulü

XIII. yüzyılın ilk yarısında (1210-1255) Paris'te üniversite eğitiminin Aristoteles'in (MÖ 384-322) felsefesini temel alması karmaşık bir doktrin "savaşı"na yol açar.

Ortaçağda Aristotelesçiliği hedef alan ilk kınama kararı 1210 tarihli Paris Sinodunda yayınlanır ve Johannes Scotus Eriugena'dan (810-880) ilham alınmış bir tür panteizmi savunan Amaury de Béne'in (?-XIII. yüzyıl başı) aforoz edilip cesedinin mezardan çıkarılması, Aristoteles tercümanı, materyalizmin ve Kitabı Mukaddes'teki mucizelerin naturalist yorumunun savunucusu David de Dinant'ın (XII. yüzyıl) *Quaternuli* [Defterler] eserinin yakılması kararlaştırılır ve Aristoteles'in doğa üzerine eserlerinin ve yorumlarının halka açık veya gizli olarak okunması yasaklanır. Papalık elçisi Robert of Courçon 1215'te Paris Üniversitesinin ilk tüzüklerini hazırlar ve Sanat Fakültesinde verilen eğitimi düzenleyerek Aristoteles'in doğa üzerine kitaplarını (*Metafizik* dahil olmak üzere, mantıkla ilgili olmayan tüm eserleri) konu alan derslerle ilgili yasağı sürdürür ve önemini vurgular. Bayram günlerinde *Nikomakhos'a Etik* ile *Logica vetus* [Eski Mantık] ve *Logica Nova*'nın [Yeni Mantık] okunmasına izin verilir. Aristoteles'in yazılarını didaktik amaçlarla kullanma yasağına rağmen (kişisel olarak okunmaları yasak değildir), bazıları gizli olarak bu konuda ders vermeye devam eder. IX. Gregorius (y. 1170-1241, ♔ > 1227) 1231'de yayınladığı *Parens Scientiarum* [Bilimlerin Anası] adlı fermanla yasak kitaplar hakkında bilgi edinmeye müsamaha gösterilebileceğini, bunun 1210 ve 1215 tarihli emirnamelerin ihlali anlamına gelmeyeceğini öne sürer. Ancak bu yasaklar Paris'in entelektüel dünyanın geri kalanından uzaklaşmasına neden olur. 1229'da bir grev dolayısıyla durum daha da ciddileşir, Toulouse Üniversitesi de durumdan yararlanarak Parisli öğrencileri, Aristoteles'in eserlerinin derslere konu edildiği kendi merkezine çekmeye çalışır. Papa IX. Gregorius greve son vermek amacıyla 1231'de Paris Üniversitesinde yeniden düzenli faaliyetlere dönüleceğini ilan eder ve Courçon'un emirlerini onaylayarak yasaklanan kitaplar bir komisyon tarafından incelenip bütün olası hataları ortadan kaldırılana kadar bu konularda ders verilmemesini emreder. Ancak üniversite rektörü Guillaume d'Auxerre'in (1150-1231) ölümü üzerine bu komisyonun faaliyetleri sona erer. IX. Gregorius'un asıl amacı Aristotelesçilik konusundaki kavgayı kontrol altına almak değil (belki farkında bile değildir), Paris Üniversitesinde huzuru sağlamak, teoloji eğitimini reforma tabi tutmak ve teologları "filozof rolünü oynamamaya" teşvik etmektir. Aslında IX. Gregorius sanat fakültesinin eğitim faaliyetlerini düzenlerken teologları fizik ve metafizik öğretiminden uzak tutmaya çalışır (Luca Bianchi, *Censure et*

liberté intellectuelle à l'Université de Paris (XIIIe-XIVe siècle) [Paris Üniversitesinde Sansür ve Entelektüel Özgürlük *(XIII-XIV. yüzyıllar)*], 1999).

Aristoteles'in derslere konu edilmesinin geçici olarak yasaklanması 1245'te IV. Innocentius (y. 1200-1254, ♔ > 1243) tarafından Toulouse Üniversitesinde de uygulanır, IV. Urbanus (y. 1200-1264, ♔ > 1261) döneminde de 1263'te Paris Üniversitesinde yenilenir, ama *Parens scientiarum*'un yayımlanmasıyla Aristoteles'in Latince külliyatının sanat fakültelerinin müfredatına dahil edilmesi için elverişli şartlar oluşmaya başlar. Aristoteles'in eserlerinin derslere konu edilmesi yasağı hiçbir zaman lağvedilmezse de, Paris Üniversitesindeki İngiliz topluluğu 1252'de sanat bakaloryası unvanı almak için *Ruh Üzerine* konusunda derslerin alınmasını mecburi kılar. 1255'te de Paris Sanat Fakültesinin tüzüğüyle henüz tercüme edilmemiş olan *Politika* dışında, Aristoteles'in bütün eserlerinin öğretilmesi öngörülür. Aristoteles'in Paris Üniversitesinde eğitimin temeli olarak benimsenmesi hem ortaçağ düşüncesinde bir dönüm noktası hem de Avrupa kültür tarihinde apaçık bir değişim anlamına gelir. Nitekim Aristotelesçilik 1255'ten XVII. yüzyıla kadar birçok felsefeden biri değil, felsefe denince akla gelen düşünce tarzı haline gelir.

Filozof denince akla gelen kişi, Aristoteles

Ama Aristotelesçiliğin kabul edilmesi süreci sorunsuz bir şekilde gerçekleşmez; 1260 yılından itibaren, çoğu Fransiskan olmak üzere, birçok teolog, Hıristiyan inancı açısından çok tehlikeli hataların yayılmasına araç olduğuna inandıkları bu felsefeye saldırır. Aristotelesçilik karşıtı "seferberliğin" ilk önemli olayı, 10 Aralık 1270'de Parisli piskopos Étienne Tempier'nin (?-1279) 13 tezi (dünyanın sonsuzluğu, ilk insan diye bir şey yoktur, aklın birliği, belirlenimcilik, determinizm, vs) sapkınlıkla suçlamasıdır. 1272'de Paris Sanat Fakültesindeki felsefi çatışmalara akademik ihtilaflar da eklenir: Fakültede, Sygierius de Brabantia'nın "parti"sine karşı olan çoğunluk inançla akıl arasındaki sınıra yakın konuların ele alınmasını sınırlayan bir tüzük yayınlar. "Sanatçı"ların öğretim özgürlüğüne getirilen bu yeni kısıtlamayla büsbütün şiddetlenen ihtilaf, ortaçağ düşünce tarihi açısından temel önem taşıyan yeni bir kınama kararıyla zirveye ulaşır.

Aristoteles karşıtlığı

7 Mart 1277'de Piskopos Tempier Yunan-Arap Peripatetizmini temel alan 219 tezi daha kınar ve bu tezleri yayanların veya öğretenlerin aforoz edileceğini ilan eder. 1277 tarihli bu kınama kararını tanımlamak çok zordur, çünkü İbn Rüşdçü bir önlemden söz etmek sınırlayıcı ve yanıltıcı olur, Kilisenin yeni bir Pagan tehdidine tepki verdiğini söylemek uygunsuz olur, Augustinusçuluğun Aristotelesçilik üzerinde hâkimiyet sağladığını söylemek de fazlasıyla genelleyici olur. Burada söz konusu olan, Aristote-

lesçi felsefenin kabulü veya reddedilmesi değil, Aristotelesçiliğin farklı versiyonlarının (olası ve meşru) şerhleri, Peripatetik fikirlerin nasıl karşılandığı ve bu düşünce geleneğinin sınırları ve kullanım biçimleridir.

Tempier'nin kınama kararı

Tempier'nin liderlik ettiği katı görüşlü kesimin plansız ve tutarsız eylemleri, "felsefi emperyalizm"in (madde 145) ve teoloji alanındaki her türlü özgürlük biçiminin kesinkes reddedilmesini temel alır; bu, felsefenin genel anlamda mahkûm edilmesinden çok, felsefenin kısmi hakikatlerinin teoloji söyleminin mutlak hakikatleri bağlamında çözüm bulması gerektiğine dair bir uyarıdır.

Tempier'nin *Syllabus*'u [*Müfredat*] Avrupa'nın bütün üniversite merkezlerinde elyazması olarak büyük rağbet görmüştür. Birçok skolastik yazar, hakkında kınama kararı verilen yazılardan söz eder veya alıntı yapar; çeşitli düşünürler (Aegidius Romanus, Godefroy de Fontaines, Suttonlu Thomas, Nicolas Trivet, Ockham'lı William) Tempier'nin müdahalesinin meşruiyeti üzerinde düşünür. Özellikle Fransiskanlar Paris Üniversitesinin tüzük maddelerinin yayılmasında temel bir rol oynar, çünkü bu maddelerde Thomas Aquinas'ın (1221-1274) doktrin sapmalarına karşı dahil, ortodoksluk konusunda negatif kriterler sezerler ve coğrafi ayrımlar söz konusu olmadan, tarikatın bütün üyeleri için evrensel olarak geçerli olduklarına inanırlar. 1277 tarihli kınama kararı XIV. yüzyılın tamamı boyunca uygulamada kalır. Étienne de Bourret'nin, genelde görmezden gelinen, bazen de eleştirilen Thomas Aquinas'ı konu alan maddeleri iptal etmesi kınama kararları üzerinde etkili olmaz.

Akla ve İnanca Dayalı Hakikatler: Yardımcı Rolünün Ötesinde Felsefe

1277 kınama kararıyla öne çıkan konular arasında aklı esas alan bilginin epistemolojik statüsünün önemli bir yer kapsadığı kesindir.

XIII. yüzyılın ikinci yarısında Beşeri Sanatlar Fakültesi ismen değil fiilen gerçek anlamda bir felsefe fakültesine dönüşünce, hocalar diğer fakültelerin hocalarına kıyasla kendi profesyonel ve entelektüel rollerini belirlemeye çalışırlar.

Albertus Magnus

Albertus Magnus (y. 1205-1280), felsefe ile teoloji arasındaki epistemolojik farklılıkların bilincine varılması açısından çok önemli bir rol oynar. Magnus, Aristoteles'i anlatırken akılcı araştırma ile inanç dogmalarına akılcılığın ötesinde bir bağlılık arasında ayrım yapma ihtiyacını hisseder ve mucizeye atıfları yersiz sayar. Magnus'a göre, Aristoteles'in konumu kendi söylemi temelinde doğrudur, çünkü öne sürdüğü meseleler ve varsayılan ilkelere bağlı olarak, vardığı neredeyse bütün çıkarımlar geçerli-

dir ve önermelerden mantıklı olarak türer. Buna rağmen Aristoteles'in düşünceleri mutlak hakikatle özdeşleşmez, çünkü hem kültürel referans bağlamına yabancı oldukları için Aristoteles'in ele almadığı sorunlar söz konusudur (yaratılış veya öte dünyada mutluluk gibi) hem de temel aldığı bazı doktrinler başlangıç ilkeleriyle tutarlı olsa da, inanç ışığında yanlıştırlar. Dolayısıyla Albertus Magnus, felsefe ile teolojinin aynı meselelere uyumsuz cevaplar değil de, farklı sorulara farklı cevaplar sunduğuna inanır: Varılan çıkarımlar farklı olsa da, çelişkili değildir.

Albertus Magnus'un yaklaşımı, Boethius de Dacia (XIII. Yüzyıl) ve Sygerius de Brabantia (y. 1235-1282) gibi, 1265-1277 arasında Paris Sanat Fakültesinde faal olan hocalar ve disiplinlerinde profesyonelliğe doğru yol alan filozoflar tarafından en aşırı noktalara kadar geliştirilir. Boethius de Dacia, o dönemde entelektüel alanda giderek uzmanlaşmanın epistemolojik çıkarımlarının en çok bilincinde olan düşünürlerden biridir.

Bu bağlamda hem sosyolojik hem de epistemolojik açıdan bir süredir üstü örtülü olan gerilimler ortaya çıkar. Epistemolojik açıdan, felsefi çıkarımlarla Hıristiyanlık hakikatlerinin arasında çelişki olması durumunda ne yapılacağı meselesi "sanatçılar" ile teologlar arasında şiddetli ihtilafların kopmasına neden olur. Teologlar, 1277 tarihli kınama kararının doğal aklın her türlü bağımsız uygulamasını kapsaması ve onu inanç hakikatlerini (kanıtlanabilir olsun veya olmasın) tanımaya ve teyit etmeye teşvik etmesi gerektiğine inandıklarından "sanatçılar"ın felsefi çalışmalarını teologların çalışmalarına yardımcı olarak algılamaması ve teologların müdahale iddialarından rahatsız olmaları karşısında telaşa kapılırlar. Dolayısıyla felsefenin kısmi olan hakikatlerini teolojinin mutlak hakikatleri bağlamında çözmeleri için onları uyarırlar. Nitekim XIII. yüzyılda yaşayan çoğu teoloğa göre, inanca karşıt olan felsefi çıkarımlar hatalıdır, çünkü hakikat tektir ve her hakikat, hakikatle uyumludur. İnanca dayalı hakikati daima felsefi çıkarımların hakiki olup olmamasının ölçütünü oluşturur ve felsefecilerin de inanca dayalı hakikatlerle çakışan her şeyi çürütme sorumluluğunu üstlenmesi gereklidir.

"Sanatçılar" teologlara karşı

1 Nisan 1272'de, "muhafazakâr" teologların talebi doğrultusunda Paris Sanat Fakültesinde çoğunluk, bakalorya öğrencileri ile hocaların teoloji alanının dışına çıkmamasını öngören bir tüzük yayınlar; buna göre felsefe ile teoloji arasındaki sınıra yakın konular ele alındığında, inanca karşıt tezleri savunanlar sapkın sayılacak ve tevazu gösterip düşüncelerinden vazgeçmedikleri takdirde üniversiteden gönderileceklerdir; inanç açısından sorunlu, hatta yıkıcı olan bölümlerle karşı karşıya kalan "sanatçılar" inanca karşıt olan argümanları çürütmeli veya bu bölümlerin "tamamıyla

yanlış ve hatalı" olduğunu kabul etmeli veya bazı bölümleri olduğu gibi atlamalıdır. Bazı "sanatçılar" 1272 hükümlerine itiraz eder. Örneğin Sygerius de Brabantia, filozofların düşüncelerini olduğu gibi, tarih karşıtı, uyumlu yorumlar yoluyla yumuşatmadan veya değiştirmeden ve gereksiz yere kesmeden yansıtma hakkını ve görevini savunur. Boethius de Dacia, *De aeternitate mundi* [Dünyanın Sonsuzluğu Üzerine] adlı yazısında felsefenin evrensel kapsamı üzerine düşünür, inanç hakikatleriyle tezat içinde olan felsefi çıkarımları reddetmenin onları yalanlamak değil, göreceleştirmek anlamına geldiğini öne sürer ve inananların dünyanın sonsuzluğuna dair kanıtları çürütebilmek için onları incelemesi gerektiği inancıyla sessizlik stratejisini reddeder.

1 Nisan 1272 tarihli tüzük

Felsefenin teolojiye göre ikincil derecede bulunduğu tezinin çok yaygın olduğu ve Augustinus'un tek bir ilmin (Hıristiyan ilmi) bütün diğerlerini kucakladığı düşüncesinin hâkim olduğu, Bonaventura'nın (y. 1221-1274) *Reductio artium ad theologiam* [Sanatların Teolojiye İndirgenmesi] eserine göre, felsefenin teolojiye ve mistik tefekküre götüren bilgelik güzergâhının ilk durağını oluşturduğu bir dönemde birçok Fransiskan teolog (Bonaventura, Guillaume de Barlo, Roger Bacon) "sanatçılara" saldırarak, onları açıkça veya dolaylı olarak heterodokslukla suçlar. Bonaventura, 1267, 1268 ve 1273 tarihli *Collationes* [Konuşmalar] eserlerinde felsefenin Sanat Fakültesinde moda olan çarpıtılmış kullanımını eleştirerek felsefenin özgür ve şanlı bir bilim alanı olan teolojiye çıkan merdivenin sadece ilk basamağı olduğunu öne sürer; felsefe diğer bilim dallarına giden yoldur, ama orada takılıp kalanlar, karanlıkların içine düşer. *Collationes in Hexäemeron*'da [Yaratılışın Altı Günü Üzerine Konuşmalar] Bonaventura Aristoteles'in düşüncelerini, birbirlerinden türetilmiş bir dizi hata olarak sunar: Örnekçiliğin reddedilişini ilahi bilimin ve kehanetin reddedilişi, belirlenimcilik ve ahlaki sorumlulukla öte dünyada ödüllerle cezalar arasındaki ayrımın reddedilişi izler. Buradan üç hata daha türer (üç kat sis): Dünyanın sonsuzluğu, aklın birliği ve öte dünyada cezaların var olmaması. Bonaventura'ya göre, bu hataları düzeltmek için uygulanabilecek tek bir strateji vardır: Felsefe sadece daha üst düzey bir bilgi alanı içerisinde ve teologların kontrolünde olduğu takdirde kabul edilebilir.

Bonaventura'nın felsefeden inanca yolculuğu

Libertas philosophandi

Boethius de Dacia, *De aeternitate mundi* (1270-1277) adlı eserle felsefi söylemle teolojik söylem arasındaki ayrımı işleyen en önemli teorisyen

haline gelir; disiplinlerin hiyerarşisinden hareketle araştırmanın yöntemleri, konuları ve işlevi üzerinde akıl yürütür ve filozofluk mesleğinin kendi kendine yeterliliğini gerekçelendirir. Nitekim teolojinin felsefeyi kontrol altına alma iddialarına karşı çıkar ve inançla bilimib birbirleriyle ilişkisi olmayan iki ayrı düzlemde yer aldığını öne sürer. Çeşitli kısıtlayıcı ifadeler ("bir fizikçi olarak," "bir doğa filozofu olarak," "filozoflara göre") hem sorumluluktan uzaklaşmak için bir araç hem de Aristoteles'in doktrinlerinin olumlu olarak değerlendirilmesi ve felsefi ilmin inanç hakikatlerinden bağımsızlığını öne sürmek için bir tefsir tekniği olarak işlev görür. Boethius'un amacı uzmanlık sahibi yeni aydın figürünün bağımsız olarak hareket edebileceği ve felsefe yapma özgürlüğünü kesin olarak kullanabileceği korumalı alanın sınırlarını çizmektir.

Tarihi açıdan büyük bir anlam taşıyan, tuhaf bir yayılma mekanizmasından dolayı Paris Sanat Fakültesinden bazı hocaların tezlerinin Tempier tarafından kınanması, eserlerinden bir bütün olarak şüphelenilmesine neden olur. Bazı tarihçiler, daha Boethius'un yazılarıyla doğrudan tanışmadan, dolayısıyla sadece verdiği eğitimden kaynaklanan tepkilerden yola çıkarak Boethius'u sözde "Latin İbn Rüşdçülüğü" veya "radikal Aristotelesçilik"in başlıca lideri olarak görmeye başlar. Bu doktrin yöneliminin "radikal" olarak nitelendirilmesi, sanat hocalarının savunduğu Aristotelesçiliğin "saflığı"ndan veya İbn Rüşd'ün (1126-1198) "sanatçılar"ın başlıca kaynağını oluşturmuş olmasından değil, "sanatçılar"ın Aristoteles'in düşüncelerini benimserken, onun Hıristiyanlığın vahiyleriyle uyumuna fazla dikkat etmemiş olmalarından kaynaklanır. "Sanatçılar" felsefeyi teolojik ilmin bir unsuru olarak değil, kendinden uygulanmaya değer bağımsız bir disiplin olarak algılar. Tarihyazımının bir kısmına göre, radikal Aristotelesçilik akımı Aristoteles'in ve kâfir yorumcusu İbn Rüşd'ün bütün tezlerini dogmatik olarak benimsemiş, özellikle ilahi takdir ile insanın özgürlüğü kavramlarını reddetmiş ve aklın birliği ile dünyanın sonsuzluğunu savunmuştur. Boethius de Dacia'nın bu tür sonuçlara varmış olması için "çift hakikat" denilen kavrama başvurarak kolaya kaçtığına inanılır. Buna göre, sarsılmaz bir inançtan çok uygunluğundan dolayı bir mümin olarak kabul ettiğini söylediği vahiy hakikatlerini felsefi açıdan inkâr etme olasılığını sunmuştur. Ortaçağ uzmanları arasında yer almış olan hararetli ve uzun süreli tartışmalar sonucunda Boethius'un eserlerinde böyle bir teoriye dair hiçbir izin bulunmadığına kesin olarak karar verilmiştir.

Boethius'un "Latin İbn Rüşdçülüğü"

Boethius eserinde dünyanın zamanın başlangıcında yaratıldığını savunur; dünyanın "yeni" olduğunun (yani var olmaya başlamış olduğunun) bir Hıristiyanlık hakikati ve mutlak bir hakikat olduğuna inanır, dolayı-

sıyla dünyayla Tanrı'nın aynı şekilde ebedi olduğunu öne süren ve sapkın olduğuna inandığı argümanların hepsini reddeder; vahiy hakikatinin üstünlüğünü defalarca ilan eder ve akılcı açıdan anlaşılır olmayana inanmayı reddedenlerin yaklaşımını kınar; sonsuz olsun veya olmasın dünyanın, Hıristiyan Tanrısının başlıca niteliklerine (irade, özgürlük, sonsuzluk, her şeye gücünün yetmesi) sahip olan ilk varlığın müdahalesi sayesinde var olduğunu ve muhafaza edildiğini söyler; doğa filozoflarının yaradılışı konu alamayacağı, ama metafizikçilerin bu kavrama erişebileceği sonucuna varır.

Boethius'un kınanması

Evrenin süresi meselesinin akılcı yoldan kararlaştırılamayacağına, ancak Kitabı Mukaddes'in öğretileri yoluyla nihai bir cevaba ulaşılabileceğine inanan Boethius, akılcı bilgi ile dinsel inanç arasında ihtilafların ortaya çıkmasını engellemek için konkordist bir bakış açısı benimser. Ancak bu agnostik çözüm çok yanlış anlaşılır ve Tempier'nin 1277 tarihli kınama kararının 90. maddesinin kapsamına girdiğine karar verilir. Ama Tempier'ye göre, Boethius'un söylediğinin tersine, Boethius doğa filozoflarının, doğal sebepleri temel aldıkları için dünyanın yeni olduğunu mutlak şekilde reddetmesi gerektiğini, müminlerin de doğaüstü sebeplere inandıkları için dünyanın sonsuzluğunu reddedebileceğini söylemez. Boethius'a göre, hem dünyanın ve ilk hareket ettiricinin yeni olduğunu hem de doğal sebeplerle yeni olmadıklarını öne sürmek mümkündür; ayrıca, hem dünyanın ve ilk hareket ettiricinin yeni olduklarını öne sürmek hem de fizikçilerin *naturaliter loquendo* olarak [doğal bir şekilde konuşurken] yeni olduklarını reddettikleri zaman da doğruyu söylüyor olması mümkündür. Yani Boethius dünyanın sonsuzluğu tezinin mutlak derecede yanlış, ama mantık açısından doğru, dolayısıyla en azından fizik ilkeleri temelinde göreceli olarak hakiki olduğunu söyler. Bu durumda hem Hıristiyanlar mutlak hakikatleri öne sürdüklerinde hakikati söyler hem de doğa filozofları, doğa kaynaklı sebepleri temel alarak bu hakikatleri reddettiklerinde hakikati söylerler.

Konkordist çözüm ve fideizm

Boethius'un çözümü en iyi ifade eden "epistemolojik çoğulculuk" etiketi, bilim dallarının hem potansiyellerini hem de sınırlarını belirleyen bir ilkeler bütününü temel aldığı beyanatına işaret eder. Böylece bilimsel araştırmaların tamamıyla özgür olması sağlanıp Hıristiyan diniyle çelişkili bir duruma düşme riski ortadan kaldırılabilir.

Bu "epistemolojik çoğulculuğu" temel alan Boethius'un vardığı agnostik çıkarımlar, fideist bir yaklaşıma (aklın erişemediklerini inancın telafi etmesi düşüncesine) götürür ve ayrılıkçı bir konkordizm adına inançla felsefe arasında çelişki olmadığını teyit eder. Boethius eserinin son bölümünde felsefi hakikatle teolojik hakikatin birbirleriyle bağlantılı olma-

yan, dolayısıyla birbirleriyle çelişemeyecek iki hakikat düzeyi olduğunu tekrarlarken, büyük bir tutkuyla felsefeyi savunur ve tekrar tekrar özerkliğini ilan eder. Nitekim akılla inanç arasında telafisi imkânsız çelişkiler olduğuna inanan, ne olduklarını tam olarak belirtmediği bazı *non intelligentes*lere [akıllı olmayan] hararetli bir eleştiri yöneltir ve aklını kullanmayı bilen Hıristiyanların din tarafından felsefe ilkelerini reddetmeye mecbur edilmediğini, inançları ve felsefeleri birbirlerine zarar vermeden onları muhafaza etmeyi başardıklarını öne sürer. Boethius'un *non intelligentes* arasına, felsefi ve teolojik ihtilaflara katılmak için gerekli olan entelektüel becerilerden yoksun olduklarına inandığı Tempier ile işbirlikçilerini dahil ettiği kesin olsa da, 1 Nisan 1272'de eğitim özgürlüğünü ciddi şekilde kısıtlayan bir tüzük yayınlayan "sanatçı" meslektaşları gibi başkalarını da hedeflediği sanılır.

Felsefi Hayat ve "Zihinsel Mutluluk" Arayışı

Sanat hocalarının akılcı bilgi konusunda öne sürdüğü özellikler, felsefenin teolojiye göre ikincil derecede olması teorisine karşı felsefeye kendine özgü bir alan yaratmayı amaçlar. Felsefenin özerkliğinin savunulması, felsefi hayat idealinin yüceltilmesiyle bağlantılıdır; bu üstün hayat biçimi, tek hakiki mutluluğun, akılcı tefekkürün ufkunda tükenip, mutlak doyumun ve özgürleştirici bir kendine yeterlilik duygusunun habercisi olan yoğun, sabit, zorlanmadan sürdürülebilecek "zihinsel mutluluğun" kaynağıdır. Böylece felsefe kavramı daha dar ve teknik bir anlam kazanır. Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik*'in X. kitabında portresini sunduğu filozof, hakikati profesyonel anlamda inceleyen, kendine özgü bir uzmanlık dili, muhakemeye dayalı ve kanıtlayıcı teknikler ve kavramsal dağarcık sahibi, kendine özgü kültürel ve kurumsal bir kimliği bin bir güçlükle geliştiren ve kendi toplumsal rolünün bilincinde olan bilimsel bir topluluğun üyesi *magister artium*da [sanat öğretmeni] cisim bulur.

Magister artium olarak filozof

De summo bene [En Yüce İyi Üzerine] (1273-1274), teorik hayat idealinin en eksiksiz ve etkili şekilde ifade edildiği metindir; Boethius burada En Yüce İyi konusunda akılcı bir inceleme yürütür ve filozofların bu ahlaki ve entelektüel mükemmellik arayışında yüceldiğini, ikincil sebeplerin incelenmesinden İlk Sebebin tefekkürüne yükseldiğini ve bütün erdemler için bir model haline geldiğini öne sürer. Boethius'a göre, tefekkürden alınan zevk tefekkür nesnesinin ontolojik niteliğiyle orantılı olduğuna göre, Tanrı'yı tefekkür eden filozof yeryüzünde mümkün olan en yüksek mutluluğa ulaşır. En Yüce İyi-

En Yüce İyi

ye akılcı yoldan erişilmesi gelecek hayatta beklenen saadeti kapsam dışında bırakmaz, ama Boethius'un en büyük teorisyeni olduğu felsefi söylemle teolojik söylem arasındaki ayrımı varsayar. Boethius, Michael Ephesus'un (XI-XII. yüzyıllar) *Nikomakhos'a Etik*'in X. kitabını konu alan yorumunu temel alan bir bölümde *in via* [yolda] ile *in patria*daki [ülke] mutluluk arasındaki ilişkiye değinerek dünyevi spekülatif mutlulukta en mükemmel olan insanın aynı zamanda sonsuz saadete en yakın insan olduğunu öne sürer. Tarihçiler bu teze iki yorum getirmiştir. Daha yaygın yoruma göre, eğer sadece entelektüel ve ahlaki erdemlere sahip olanlar öte dünyada mutluluğa yatkın ise, o zaman ilahi saadete erişmek için entelektüel erdem sahibi olmak yeterli şarttır. Daha az yaygın olan yoruma göre ise, entelektüel erdemlere sahip olmak öte dünyada mutluluk açısından sadece faydalı bir önerme ve beklenti anlamına gelir. Birinci yoruma göre, Boethius'un öne sürdükleri apaçık bir şekilde sapkınlık olarak görünür, ikincisinde ise tamamıyla ortodokstur, çünkü filozofların dünyada tattığı tefekkür mutluluğuna başkaları ancak öte dünyada erişebilecektir.

"Muhafazakâr" teologlarla 1277 tarihli kınama kararını destekleyenler, İbn Rüşdçü bir plan temelinde varoluşun insanın aşkın kaderine yabancı, tamamıyla dünyevi bir bakış açısıyla naturalist boyuta indirgenmesini dehşetle izler, çünkü felsefe eşsiz ve bütünleyici bir düzeye yükseltilir, varoluşun nihai amacı ve daha da kötüsü, 171. maddeye göre, öte dünyada Kurtuluş için gerekli ve yeterli ön şart haline getirilir. Aslında felsefe etiği ile teoloji etiği arasında zıtlıklar değil, sadece bakış açısı farklılıkları söz konusudur; buna göre "sanatçılar"ın amacı profesyonel görevleri gereği öğretmeleri gereken, ama göreceliğinin ve her şeyi kapsayıcı olmadığının bilincinde oldukları Aristotelesçi ahlakı derinleştirip geliştirmektir.

Dil Üzerine Düşünceler: "Modistae" Akımı

1277 tarihli kınama kararlarından sonra Boethius de Dacia'yla ilgili başka bir ize rastlanmaz. *De aeternitate mundi* ile *De summo bono* sınırlı çevrelerde tanınır, hatta anonim bir yazara ait olduğu sanılır. Buna rağmen, spekülatif gramer olarak tanınan araştırma geleneğini en iyi yansıtan eserlerden bir olan *Quaestiones super Priscianum Minorem* [Genç Priscianus Üzerine Sorular] veya *Modi significandi* [Anlama Şekilleri] sayesinde Boethius dönemin düşünceleri üzerinde etkili olmaya devam eder. Mantık ve felsefe ile birlikte Paris Sanat Fakültesinin programına dahil edilen bu alanda dilin daha genel semantik ve sentaktik özellikleri incelenir. Paris Üniversitesinin dilbilimsel kategoriler ve özellikle sentaks alanında faal olan bazı hocaları "*modistae*" olarak bilinir, çünkü söylemi o-

luşturan kısımlar (*modi significandi*), mantık kategorileri (*modi intelligendi*) ve gerçekliğin yapıları (*modi essendi*) arasında var olan mükemmel karşılıkları göstermeyi amaçlarlar. Bu üç yol karşılıklar veya türetme yoluyla birbirine bağlıdır: Nesnelerin özellikleri zihin tarafından kavranır ve kelimeler yoluyla anlamlandırılır. Ama söylemi oluşturan kısımlar sözlük düzeyinden farklı bir anlamlandırma düzeyini temsil eder, çünkü kelimelerin anlamını sunma yollarıdır. Dolayısıyla dil içerisinde belirli sözlük anlamlarının ötesinde başka kelimelerle birlikte bu özellikler anlamına gelen kelime kategorilerini (söylemlerin kısımları) tanımlamaya ve dilin sentaktik uyum ilkelerini sunmaya yararlar.

Üç yol

*Modista*e akımı 1270 yılı civarında Paris Üniversitesinde (daha sonra da Bologna ve Erfurt üniversitelerinde), gramer eğitimi bağlamında yayılır ve *modistae* müritleri, Priscianus'un (V. yüzyıl sonu) *Institutiones grammaticae* [Gramer Temelleri] eserini konu alan yorum geleneğiyle ihtilaf halinde Aristoteles'in bilim idealini (tümel ve *a priori* [önsel]) gramerin bilişsel statüsünün yeniden tanımlanması için temel olarak alırlar. Johannes Duns Scotus'un (1265-1308) doktrinine yabancı olmayan bu *modistae* hocalar (gramer ve mantık hocaları) arasında Martinus ve Boethius de Dacia, Matteo da Bologna, Pierre d'Auvergne, Johannes de Dacia, Michael de Marbais, Gentile da Cingoli, Simon of Faversham, Rodolphe le Breton, Sigerus de Cortraco ve Thomas von Erfurt vardır. Bu hocaların katkıları en az iki açıdan büyük önem taşır. Her şeyden önce sadece Latince değil, bütün diller açısından geçerli olan evrensel bir gramer teorisi öne sürerler. İkinci olarak, grameri spekülatif ve yardımcı rolde bir bilim olarak görerek ortaçağ bilim sistemine dahil ederler. Gramer spekülatiftir, çünkü amacı dili öğretmek değil, onu tanımlamak, en yararlı iletişim aracı olarak özelliklerini ve yapısını anlatmaktır; gramer yardımcı rol üstlenir, çünkü mantık gibi doğrudan dünyayla değil, dünyayı tanımlarken düşündüklerimizle ilgilidir.

Bkz. *Albertus Magnus ve Köln Okulu, s. 372; Thomas Aquinas, s. 378; Bonaventura da Bagnoregio, s. 386; Filozof Dante, s. 421; Klasik Yazarlar Konusunda Tepkiler ve Yorumlar, s. 695; Üniversitelerden Şehirlere Retorik, s. 701*

Albertus Magnus ve Köln Okulu

Alessandra Beccarisi

Albertus Magnus XIII. yüzyıl ortalarında Köln'de Dominikan Studium Generale*'yi kurar. Böylece Almanya'da, tarikatın ileri gelenlerinin katıldığı, ilk bakışta taşra temelli gibi görünen bir felsefi tartışma başlar. Bu aydın grubu, Paris, Oxford veya Bologna'da rağbet görmeyen konu ve metinlere ilgi duyar; zihinsel mutluluk, saadete götüren düşler, insanın ilahlaştırılması, Tanrı imgesinin insan açısından konumu, İslami ve Yunan düşüncesinin ve özellikle Proclus'un yeniden keşfinin de katkısıyla Albertus Magnus'tan Berthold von Moosburg'a kadar Alman kültür ortamına hâkim olan meselelerdir.*

Albertus Magnus: Hayatı ve Eserleri

Albertus Magnus 1200 yılı civarında Suebya, Lauingen'de doğar. 1223'te Padova Üniversitesinin Sanat Fakültesinde öğrencidir. Almanya'ya döndüğünde Dominikan tarikatında hızla yükselmeye başlar. 1240'lı yılların başlarında eğitimini geliştirmek için Paris'e gönderilir, burada Petrus Lombardus'un (y. 1095-1160) *Sententiae* [Hükümler] eserini okuduktan sonra 1245'te teoloji hocalığı unvanını elde eder ve Fransız olmayan Dominikanlara ayrılan kürsüde üç yıl boyunca ders verir. Bu dönemde *Sententiae* eserini konu alan yorumunu ve *Summa de creaturis* [Varlıklar Üzerine Derleme] adı altında tanınan eserini yazar. 1248'de *Studium Gene-*

rale oluşturmakla görevlendirildiği, Ren bölgesinin başkenti Köln'e geçer; bu kurum ilk Alman üniversitesi (Prag, 1348) kurulana kadar Almanya'da üniversite eğitimi sunan bir yüksek okuldur. Ona eşlik eden genç Thomas Aquinas (1221-1274), 1249'da onun Pseudo Dionysios Areopagit'in (V-VI. yüzyıllar) külliyatı hakkında verdiği dersleri izler. 1250'de Albertus Magnus'un entelektüel faaliyetlerinde bir dönüm noktası yaşanır: Köln'de Aristoteles'in (MÖ 384-322) *Nikomakhos'a Etik* eserini konu alan bir dizi ders verir ve bu dersler Fransiskan Robert Grosseteste (1175-1253) tarafından aynı dönemde tercüme edilir. Magnus aynı dönemde Aristoteles'in bütün yazılarını sistematik olarak incelemeye başlar ve bu faaliyetler, *Metafizik*'i konu alan bir yorum yazdığı 1263 yılına kadar sürer. Albertus Magnus'un açıklamaları, yazarın Aristoteles'in metninde karanlık kaldığına inandığı bazı konuları açıklığa kavuşturduğu geniş bölümler de içerir.

Albertus Magnus bu bölümlerde İslam ve Yunan felsefe geleneğinden de geniş şekilde yararlanır; hem Aristoteles'i hem de Platon'u (MÖ 428/427-348/347) temel alır, çünkü filozofların eğitiminin ancak Aristoteles'in ve Platon'un felsefeleri konusunda bilgi sahibi olunca tam olduğuna inanır. Magnus 1254-1257 yılları arasında Almanya'daki Dominikanların eyalet başkeşişi makamına atanır, 1256-1257 arasında papalık *Curia* meclisinde yer alır, 1260'ta da Regensburg Piskoposu seçilir. Bu makamdan iki yıl sonra ayrılır ve Almanya'da vaaz amaçlı yaptığı uzun yolculuklardan sonra 1264'te Würzburg'a yerleşir. Kitabı Mukaddes'i konu alan yorumlarının büyük kısmı bundan hemen sonraki döneme aittir. Aristoteles'in eserlerini konu alan açıklamaları 1268'de Strasbourg'da, Aristoteles'in teolojik eseri sayılan *Liber de causis* [*Nedenler Kitabı*] konusundaki son derece önemli yorumuyla sona erer. 1270'den 1280'deki ölümüne kadar Köln'de yaşar ve *Liber de causis* kendini *Summa de mirabili scientia dei* [Tanrı'nın Bilimi Mucizesi Üzerine Derleme] adlı son eserini yazmaya adar.

Filozofların eğitimi

Düşünceleri

Albertus Magnus ününü, neredeyse tamamını Aristotelesçi veya Pseudo-Aristotelesçi metinlerin açıklamaları şeklinde yürüttüğü geniş kapsamlı felsefi-bilimsel üretimine borçludur. Albertus'un 15 yılını alan bu geniş ve sistematik proje Paris Sanat Fakültesini ilk defa İbn Sina (980-1037) ile İbn Rüşd'ün (1126-1198) açıklamalarına bağımlı olmaktan kurtarır ve Aristoteles'in yazılarının Dominikan tarikatının eğitim programına dahil edilmesi için bir temel oluşturur (Valenciennes Din Meclisi, 1259). Alber-

tus Magnus'un eserlerini niteleyen kültürel açıklık, Hıristiyan teolojisi temelinde hükümler ifade etmekten çok, çeşitli felsefi gelenekler tarafından ifade edilen farklı yaklaşımların nedenlerini kavramayı ve açıklamayı amaçlar. Magnus'un yaklaşımı açıktır; ona göre, Aristoteles'in yazılarında yararlandığı yöntem, doğanın ve insanın bilimsel açıdan incelenmesi için tek geçerli yöntemdir. Aristoteles'in bilimsel çıkarımlarından yararlanan felsefe vahiyden, yani teolojik söylemin kesin verilerinden tamamıyla ayrılabilir ve ayrılmalıdır da. Magnus felsefi akılla teolojik akıl arasındaki ihtilafların Tanrı'nın doğanın gidişatı üzerindeki özgür müdahalelere bağlı doğal gereksinimler konusundaki istisnalardan kaynaklandığına inanır. Magnus'un yaklaşımı, epistemolojik değerinin yanı sıra, siyasal ve kültürel açıdan da büyük öneme sahiptir, çünkü teologların vahiyini hakikatin nihai kaynağı saymasına rağmen, felsefe alanındaki yetkinlik iddialarını fiili olarak gayrimeşru, Pagan teolojisini de bir bütün olarak meşru kılmış olur. Magnus'un kuramsal faaliyetlerinin temelinde, o dönemde Teoloji Fakültesindeki meslektaşları arasında yaygın olan geleneksel sembolik yorumlardan oldukça uzak, sağlam ve ayrıntılı bir doğa felsefesi yatar. Magnus'a göre, evren, yıldızların hareketlerinin dünya üzerindeki etkilerine bağlı doğal yasalarla yönetilir. Astrolojik-Hermetizm eğilimli gereksinimler temelinde yönetilen bu evrende insanoğlu, kendisini özgür kılan ve Tanrı ile dünya arasındaki bağlantı haline getiren aklı sayesinde özel bir konuma sahiptir. Albertus Magnus insanoğlunun özgürlüğünü ve mevkiini hem teolojik analiz hem de İbn Rüşd'ün etkisi altında aklın tümelliği üzerine felsefi bir analiz yoluyla savunur. Nitekim Tanrı'nın sureti olan insan akıl sahibi bir varlıktır ve özelliği bundan kaynaklanır. İnsan muhakeme faaliyetlerinde aklının –kararlı bir insanın aklı olması gerçeği bir yana– ilahi kaynaklı olduğunu anlar ve Magnus'a göre insanoğlunun hakiki mutluluğu bu keşifte yatar. Ancak bütün insanların akıl sahibi olup erişebileceği bu entelektüel mükemmelliğe, fiziksel veya ahlaki engellerden dolayı herkes ulaşamaz. Dolayısıyla Albertus Magnus'un mesajının hedefi genel anlamda insanoğlu değil, bilim insanı ve filozoftur.

Teolojiden bağımsız bir doğa felsefesi

Köln Okulu

Albertus Magnus'un İbn Rüşdçü, Aristotelesçi, Yeni Platoncu ve Hermetik motifleri bir araya getirdiği akıl ve zihinsel mutluluk doktrini, *Studium Generale*'de yer alan çeşitli Alman Dominikan düşünürlerin oluşturduğu Köln Okulu tarafından ele alınıp geliştirilir. Bu aydınlar arasında, eserlerinin büyük kısmı henüz yayınlanmamış olup çok fazla tanınmayan

Nicolas de Strasbourg, Johannes Picardi von Lichtenberg, Heinrich von Lübeck, Ulrich von Strasburg, Theodoric von Freiberg, Meister Eckhart ve Berthold von Moosburg vardır.

Albertus Magnus'un ilk öğrencilerinden biri olan Ulrich von Strasburg (y. 1220-1277) onun Köln'de verdiği derslere katılır. Ulrich'in yazdığı, altı ciltlik görkemli *De summo bono* [En Yüce İyi Üzerine] adlı eser, Pseudo Dionysios Areopagit'in *De divinis nominibus* [İlahi İsimler Üzerine] eserinin ve özellikle Albertus Magnus'un eserlerinin etkisinde kalmıştır. Uzun bir süre boyunca Dominikan hocasının basit bir taklitçisi sayılan Ulrich, Albertus Magnus'un özgün düşünceleri ile sonradan geliştirilen versiyonları arasında önemli bir bağ kurar. Albertus Magnus'un işlediği konular, teolojik yöntemle felsefi yöntem arasındaki temel ayrımı oluşturan doğal takdirle irade takdiri arasındaki fark, Tanrı'nın ilk isminin akıl olması ve özsel nedensellik kavramının yöntem olarak kullanılmasıdır, ancak Ulrich'le beraber "Alman" olarak nitelenen bir felsefenin başlıca temaları haline gelirler.

Ulrich von Strasburg

Theodoric von Freiberg (1250-1310) teolojik yöntemle felsefi yöntem arasındaki farkları incelerken Ulrich ile Albertus Magnus'u temel alır. Saksonya'nın Freiberg şehrinde doğan Theodoric 1275-1276 arası Paris'te teoloji eğitimi alır, sonrasında da burada hoca olarak görev alır. 1293-1296 yılları arasında Almanya'da eyalet başrahibi makamına atanır, 1294-1296 arasında da aynı zamanda Dominikanların büyük üstat vekilliğini üstlenir. 1296'da yine teoloji hocası olarak Paris Üniversitesine döner ve Fransız olmayan Dominikanlara ayrılan kürsüde iki yıl ders verir. Biyografisiyle ilgili son kesin tarih, Almanya eyaletinin piskopos vekilliğine atandığı 1310 yılıdır. Dominikan yazarlara ait eski kataloglarda, Theodoric'e atfedilen 33 eserin 26'sı bulunmuştur. Genel anlamda güncel felsefi meseleleri konu alan monografi şeklindeki bu deneme yazıları, aklın bağımsızlığı ve doğanın zorunluluğunun temeli gibi iki önemli temaya odaklanır; ayrıca optik ve kimya konusunda incelemeleri vardır. Theodoric teoloji ile felsefe arasında kesin bir ayrım yapma ihtiyacını Albertus Magnus ile Ulrich von Strasburg'dan devralır, ama Augustinus'un (354-430) doğal takdir ile irade takdir arasındaki farkı konu alan önemli bir yazısının yorumunu Ulrich'ten alır. Doğal takdirin hâkim olduğu fiziksel doğa dünyası, hem Ulrich hem de Theodoric'e göre birbirine bağlı sebeplerden oluşur ve "filozofların ilahi bilimi"nin konusudur; irade takdiri ise iradenin ve değerlerin dünyasını temsil eder ve azizlerin ilahi biliminin konusudur. Theodoric'e göre, doğa yasalara bağlıdır; özsel nedensellik, bu yasaların düzenliliği ve zorunluluğunun teminatıdır; evrenin çoğulluğunun temel aldığı akılsal nitelikli ilke, dünyada

Theodoric von Freiberg

gözlemlenen bütün sonuçları basit ve üniter bir şekilde içerir. Kural hale gelmiş bir formül doğrultusunda sebep ile sonuç varlık, yani belirlenim temelinde farklıdır, ama öz, yani kendi ilkeleri temelinde aynıdır. Bu açıdan zihnin dışında yer alan nesneler bilinebilirliklerinin nedenine sahip değildir. Bu neden, nesneye bir anlamda "dayatılan" kategoriler (ilişki, *quidditas* [ne'lik], zaman, vs) yoluyla nesneyi algılayan insan aklı tarafından "oluşturulur."

Dolayısıyla Theodoric'e göre, tümelin oluşumu aklın kendiliğinden bir eylemidir ve Theodoric bunu ilk ilkenin, yani Tanrı'nın özsel bir türümü olarak tanımlar. Theodoric bu türeme sürecine suret şeklinde türeme adını verir: türeyen (insan aklı), kaynaklandığı ilkenin (Tanrı) mükemmel bir suretidir, saf ve basit akılsal özünü paylaşır. Bu anlamda fail akıl ruhun basit bir kabiliyeti değil, akılsal bir tözün faaliyeti olmalıdır, kendini bildiği için ilkesini, yani Tanrı'yı da tanır. Tarif edilen bu durum (yani kendi bilincinde olan düşünce) insanın hakiki özünü temsil etse de, sadece sonuçları yoluyla bilinebilir. Dolayısıyla insan, Theodoric'e göre, sadece öte dünyada kavranması mümkün olan akılsal ilkesine kıyasla daimi bir yabancılık halinde yaşar.

Akıl ve evrenseller

Eckhart (y. 1260-1328) Dominikan kardeşleri ile aynı önermelerden yola çıkar, ama farklı bir sonuca vararak ilahi bilgiyi iyi niyetli olan herkesin erişebileceği kişisel bir deneyim olarak görür, böylece insanın mevkii ve özü için yeni bir model önerir. Berthold von Moorsburg (XIV. yüzyıl), bu geleneğin son temsilcisidir. Hakkında çok fazla bilgi sahibi değiliz, ama 1316'da Oxford'da eğitim aldığını, 1327'de Regensburg'da ders verdiğini ve 1335-1361 arasında Köln'de, *Studium Generale*'de çalıştığını biliyoruz. Proclus'un (412-485) Dominikan keşiş William van Moerbeke (1215-1286) tarafından 1268'de tercüme edilen *Elementatio theologica* [Teoloji Elementleri] eserini konu alan görkemli bir yorum eseri yazar. Yeni Platonculuk açısından önemli bir belge oluşturan bu yorumda Dominikan Berthold Köln Okuluna özgü bazı temaları (doğal takdir ile irade takdiri arasındaki fark, aklın kendiliğinden harekete geçmesi, insanın ilahlaştırılması), evreni ilahi İlk İlke'den türeyip ona dönen şeylerin bütünü olarak tarif eden Proclus'un felsefesi ışığında yeniden ele alır ve muhtemelen Ulrich von Straburg'un da etkisiyle İlk İlke'yi En Yüce İyi olarak adlandırır. Bu anlamda Proclus'un felsefesi, Berthold'a göre teoloji, yani Theodoric von Freiberg'in *De subiecto theologiae* [Teoloji Konusu Üzerine] adlı eserinde tarif ettiği şekliyle filozofların ilahi bilimidir. Bu bilim alanı evreni doğal takdir açısından, yani insanı her şeyin ilk ilkesini keşfetmeye götüren bir sebep dizisi anlamında inceler. Ancak Proclus'un düşüncesi (Aristotelesçi

Berthold von Moosburg'a göre Proclus

felsefenin tersine) incelenen nesneyi tarif etmeyi amaçlamazsa da, Berthold'a göre, bilimsel yönü bundan dolayı daha zayıf değildir. Proclus'un felsefesi bilen özne ile bilinen özne arasındaki çelişkiyi aşıp birliğin felsefesine ulaşmayı amaçlar. Bilişsel süreç sırasında türüm sürecini geriye doğru kat eden insan, bilen ilkeyle, yani En Yüce İyi'yle kıyaslanır. Berthold'a göre, saadet dünyanın felsefi bakış açısını kazanmaktan, yani insanın kendinde ve evrende Tanrı'yı keşfetmesinden oluşur. Bu bilgi, onu deneyimleyen insanın tamamıyla değişmesine neden olur, çünkü Tanrı'yı bilmek, ilahlaşmış olmak anlamına gelir. Berthold böylece hem Albertus Magnus'un hem de Eckhart'ın ilahi insan (*homo divinus*) düşüncesine atıfta bulunmuş olur. Böylece birlik metafiziği yeni bir etiğin önermesi haline gelir. Bu bağlamda, Berthold'un, Proclus'un 1278'de tercüme edilen *De providentia* [İlahi Takdir Üzerine] adlı inceleme yazısında bulduğu insanda ruhun birliği (*unum animae in nobis*) konusu çok önemlidir. Akılcılığı aşan bu ilke, bir yandan ruhun özünü ve akılcı fonksiyonunun temelini oluşturur, diğer yandan evrenin tamamının kaynağı olan En Yüce İyi'nin akıl yoluyla algılanması ihtimalini temsil eder.

Bkz. *İki Yönlü Tercümeler ve Eleştirel Bilginin Doğuşu, s. 339; Üniversiteler ve Eğitim Düzeni: Skolastik Yöntem, s. 348; Ortaçağ Düşünce Sisteminde* Summa*lar ve Yorum Geleneği, s. 356; Thomas Aquinas, s. 378; İtalya ve Avrupa'da Tıp Okulları ve Hocaları, s. 641*

Thomas Aquinas

Alessandro Ghisalberti

XIII. yüzyıl entelektüel üretimin tamamı ve özellikle felsefi ve teolojik üretimlerin yeniliği açısından ortaçağ yaratıcılığının dönüm noktasını oluşturur. Thomas Aquinas geçmişte olduğu üzere günümüzde de, sonraki dönemlerde etkisini sürdürecek olan bu yeniliği en iyi temsil eden isim sayılır. Eserlerinde sergilenen geçmişe ait metinsellik, Aristoteles'in düşüncesinin yeniden ele alınmasına ve Yeni Platonculuk felsefesi bağlamında incelenmesine izin verir. Thomas Aquinas, Bir, Bir'den çıkış ve Bir'e dönüş şeklindeki üçlü yapı yoluyla evrenin doğasının ve özellikle insan aklında ve en mahrem arzularının yansımalarında saklı olan devasa potansiyelin yapısal dinamiklerini incelemek için muhteşem bir anlaşılabilirlik kaynağı keşfeder.

Hayatı ve Eserleri

Aquinas Kontu Landulf'un oğlu olan Thomas (1221-1274), 1221 yılı civarında Roccasecca'da doğar ve küçüklüğünden itibaren yakınlardaki Montecassino Manastırında kalır, nihai olmayan yemin yoluyla kendini manastır hayatına adayan biri olarak kabul edilir ve ilk eğitimini burada alır. 1239'da Thomas, 1224'te II. Friedrich (1194-1250, 👑 > 1220) tarafından kurulmuş olan Napoli Üniversitesinin Sanat Fakültesinde eğitim almak üzere Napoli'ye gelir ve mantığın yanı sıra Aristoteles'in (MÖ 384-322) doğa felsefesini de içeren bir müfredat izler. Aynı yıllarda Paris'te Aristoteles'in doğa felsefesini ve metafiziğini inceleme yasağı söz konusuyken, Napoli'de Aristoteles'i özgürce inceleme imkânı vardır; II. Friedrich'in Palermo sarayındaki kültür ortamı antikçağın felsefi ve bilimsel eserlerine daima açıktır ve Aristoteles ile başka Yunan ve Arap filozofların eserlerinin Latinceye tercüme edilmesi teşvik edilir. Napoli Üniversitesi de bu eserlerin yaygınlık kazanması için faaliyet gösterir. O ana kadar Latin Batıda tanınmayan metinlere duyulan ilgi, hiç şüphesiz Thomas Aquinas'ın eğitiminde önemli bir rol oynayan faktörlerden biridir; Aquinas hayatı boyunca, Aristoteles başta olmak üzere, antikçağın Pagan ve Hıristiyan düşünürlerinin metinlerini doğrudan okuyacak, bu eserleri metinsel açıdan konu alan yorumlar yazacak, hem Yunanca hem de Arapça yazılmış eserlerin daha mükemmel tercümelerine

Eskilere hayranlık

ulaşmaya çalışacaktır. Aquinas'ın farklı kültürlerle yoğun bir kıyaslama süreci sırasında Yunan ve Arapların zengin bilgi dağarcığını benimsemiş olması, Aristoteles'in epistemolojisini Hıristiyan teolojisine uygulama seçiminin de ardında yatar; böylece Yeni Platonculuğun etkisi altında olan erken ortaçağ felsefe-teoloji geleneği de yeni bir etki altına girmiş olur.

Akademik kariyer

Thomas Aquinas'ın Napoli'de Vaiz Keşişler tarikatı (Dominikanlar) ile karşılaşması da hayatında önemli bir rol oynar; ailesinin karşı çıkmasına rağmen bu tarikata katılmaya karar verir, ancak ailesi tarafından bir süreliğine tecrit edilir. Serbest kaldıktan sonra Paris'teki Dominikan Manastırına taşınır ve aynı tarikatın bir üyesi olan Albertus Magnus'un (y. 1200-1280) derslerine katılır, Magnus'un Köln'e gitmesi üzerine onu izler ve onun himayesi altında burada dört yıllık eğitimini tamamlar. 1253'te Paris Üniversitesine döner ve Teoloji Fakültesinde, Kitabı Mukaddes ile Petrus Lombardus'un (y. 1095-1160) teoloji konusundaki *Sententiae* [Hükümler] adlı sistematik derlemesinin yorumlarından sorumlu bir bakalorya mezunu olarak akademik kariyerine başlar; *Scriptum super libros Sententiarium* [Hükümler Üzerine Yorumlar] eseri, Aquinas'ın ilk büyük ve sistematik eseridir. Bakalorya mezunu olarak ders verdiği yıllarda Paris Üniversitesinde Guillaume de Saint-Amour (1202-1271) liderliğinde bağımsız rahip cemaatine üye hocalarla dilenci tarikatlarına ait hocalar, yani Thomas Aquinas liderliğinde Dominikanlar ve Bonaventura Di Bagnoregio liderliğinde Fransiskanlar arasında bir ihtilaf doğar. Bağımsız rahiplerin dilencileri, tarikatların hiyerarşilerine olan itaat yeminlerinden dolayı üniversitenin özerkliğine saldırmakla suçlamasından doğan ihtilaf, Aquinas'ın hocalığa atanmasını bir yıl kadar geciktirir, ama bu atama 1257'nin ilk aylarında gerçekleşir.

Thomas Aquinas'ın öğretmenliği, biyografisinin en önemli kısmını oluşturur: Paris'te ders verdiği ilk üç yıldan sonra (1257-1259), on yıl boyunca İtalya'nın çeşitli eğitim merkezlerinde ders verir, 1269-1272 arasında Paris'te, 1272-1274 yılları arasında da Napoli Üniversitesinde öğretmenlik yapar. Aquinas'ın bu tercihinin büyük etkisinde kalan engin bilimsel üretimi, bir hocanın sorumluluğuna giren üç faaliyet alanına bölünebilir: Okuyup yorumlama, tartışma, yani doktrini derinlemesine inceleyebilmek için diyalektik tartışmalar yapma (*quaestio disputata*) ve vaaz verme, yani üniversite toplumunun çeşitli unsurlarına hitap eden konuşmalar yoluyla doktrin geliştirme. Thomas Aquinas'ın bu alanlarda toplanan yazıları arasında geçmişe ait çeşitli metinleri konu alan yorumlar şeklindeki dersleri önemli bir rol oynar; bu metinler arasında Kitabı Mukaddes (Eski ve Yeni Ahit), Aristoteles'in neredeyse tüm felsefi eserleri, Boethius (y. 480-525?) ve Pseudo Dionysios

Yazıları

Areopagit'in (V. yüzyıl) düşünceleri, *Nedenler Kitabı* adlı Arapça bir derleme yoluyla tanınan Yeni Platoncu Proclus'un (412-485) teolojik yazıları vardır. *Quaestiones disputatae* [Tartışma Meseleleri] adlı derlemesi, en ciddi teolojik ve felsefi tartışmalar konusunda (*De veritate* [Hakikat Üzerine], *De potentia* [Güç Üzerine], *De malo* [Kötülük Üzerine], *De anima* [Ruh Üzerine]) yoğun didaktik faaliyetlerin sonucudur. Aquinas'ın en önemli sistematik eserleri olan ve skolastik *quaestio*nun pedagojik-didaktik yenilikçiliğini temel alan üç ciltlik *Summa theologica* [Teolojiye Dair] ve dört ciltlik *Summa contra Gentiles* de [Kâfirlere Karşı] yukarıdaki faaliyetlerle bağlantılıdır.

Kitabı Mukaddes ve litürjik metinleri konu alan yorumları ile halka yönelik, yerel dilde yazılmış ama günümüze sadece Latince tercümeleri ulaşmış olan vaazlar dar anlamda vaaz kategorisine dahil olsa da, *Opuscula*'da [Küçük Eserler] toplanmış olan halka açık tartışmalar da bu kategoriye dahildir. Bu eserler arasında en önemlileri, gençliğinde dilenci tarikatlarını savunmak için yazdığı eleştirel eserlerle 1270 yılı civarında Paris Sanat Fakültesi hocalarıyla yaptığı tartışmalardır (en ünlüleri, *De unitate intellectus, contra Averroistas* [İbn Rüşdçülere Karşı Aklın Birliği Üzerine] ve *De aeternitate mundi*'dir [Dünyanın Ebediyeti Üzerine]. Aquinas *Corpus Domini* [Tanrı'nın Bedeni] Bayramının okuma metinleri ve ilahileri dahil olmak üzere çeşitli litürjik eserler de bestelemiştir.

Teoloji Alanındaki Yeni Bilimsel Paradigma

Thomas Aquinas kendisinden daima teolog veya o dönemin dilinde "kutsal doktrin hocası" diye söz eder; bu doktrinin en önemli özelliği kutsal olmasıdır, dolayısıyla ilahi ışıkla bağlantılı bir bilgi ortamını kapsar: "Kendinde bir olan kutsal doktrin, farklı felsefi bilimlerin kapsamına giren şeyleri de kapsar, çünkü biçimsel olarak farklı bilimlerin kapsadığı, yani ilahi ışık tarafından bilinebilen şeylerle ilgilidir." (*Summa Theologica*, I, 1, 4)

Vahyin ışığı

Vahiy, Tanrı'nın mükemmel bir biçimde anlaşılabilir olmasından kaynaklanan bilişsel bir araçtır (*lumen*); ilahi bilginin tamamıyla şeffaf ışığı Tanrı'nın vahyettiklerine, yani dinsel akidelere dahildir; sonra yansıma yoluyla Tanrı'nın vahyedebileceği her şeye, yani bütüne, farklı bilgilerin bütününe yayılır, çünkü her şey ilahi ışık yoluyla bilinebilir, dolayısıyla vahyedilebilir.

Teolojik bilgi klasik felsefedeki değeriyle aklı içerir; Aquinas Aristoteles'in *İkinci Çözümlemeler* eserinde, bilginin kanıtlayıcı niteliğini destekleyen argümanın bilimsel yönünü benimser ve tümel ve zorunlu

önermeler temelinde bilimin de bir o kadar tümel ve zorunlu olduğu sonucuna ulaşır. Aquinas *Summa theologica*'da geniş anlamıyla felsefeye, yani insan aklının vahiyden kaynaklanan ama aklı, meşru kıldığı biçim, analiz ve güzergâhlar yoluyla gelişen bilgiyi destekleme kabiliyetine inandığını gösterir.

Teolojinin özelliği, tümel ve apaçık önermelerden değil, vahiy temelli dinsel akidelerden kaynaklanmasıdır; teolojinin bilimsel titizliği, dinsel akideleri reddedenlerin öne sürdüğü iddiaların aksinin ispatlanmasında kendini gösterir: Aristoteles'in *Metafizik*'inin dördüncü kitabında çelişmezlik ilkesi konusunda söyledikleri uygulanınca (IV, 4; 1006 a2- 1006 b12), eğer teolojiye karşı olan kişi vahiy kaynaklı bir ifadeyi kabul ederse, aksinin ispatlanması mümkün olur. Vahiydeki bazı hakikatleri kabul edip bazılarını reddeden sapkınlar açısından durum böyledir ve bu tür iddiaların çürütülmesi süreci, sapkın tavırların tutarsızlığının Kutsal Metinler'e başvurularak gösterilmesi yoluyla gerçekleştirilebilir. Eğer kutsal doktrine karşı olan kişi vahyin hiçbir kısmını kabul etmezse, vahiy gerçeklerine zıt sonuçlara varan muhakeme sürecinin temelsiz olduğunu gösterme yollarına odaklanmak gerekir.

Thomas Aquinas'a göre kutsal doktrin hocasının görevi, vahye karşıt olan iddiaların aksini ispat etmektir, çünkü böyle bir çürütme süreci titizlikle yürütülmüş bir kanıtlama süreci değil, Sofist argümanlar anlamına gelir. Aquinas'ın teolojik epistemolojisinin bu son derece önemli tezini doğru şekilde anlamak için Aquinas'ın şöyle bir kısır döngü şeklinde akıl yürüttüğü hipotezini göz önüne almamak gerekir: Teolog, vahye karşıt olan muhakemelerin yanlış olduğunu, inancı temelinde doğru olarak kabul ettiği Vahiy sayesinde bilir. Böyle bir durumda aklın bağımsızlığına itibar gösterilmemiş olunur, çünkü hakikat, akıl dışlanarak, inanç yoluyla kanıtlanmış olur. Aslında Aquinas, vahye karşıt olan argümanların yanlış olduklarını bilmenin yeterli olduğunu söylemekle yetinmez; o akla, farklı çıkarımlara varılmasını sağlayacak akılcı argümanlar oluşturma ve rakibin argüman yönteminde var olmayan biçimsel titizliği belirleme imkânının verildiğini öne sürer.

Aklın görevi

Teolojik bilginin bilimsel yönüne gelince, burada anlatılan yöntem, Thomas Aquinas'ın Kutsal Metinler'i konu aldığı sayısız yorum eserinde de uygulanmıştır: buradaki amaç, Kutsal Metinler'deki açıklamalardan, Katolik inancın hakikatlerini destekleyecek ve karşıt tezleri çürütecek doktrin unsurlarını elde etmektir. Kutsal veya seküler metinlerin otoritesine başvurma sürecinde, yazarların otorite düzeyini temel alan bir sıralama izlenmelidir; bu açıdan ilahi vahiyi temel alan otorite argümanı son derece etkindir. Kutsal doktrin, inanç hakikatlerini kanıtlamak için değil

(inancının değerini ortadan kaldırmamak için), kutsal doktrinin bazı içeriklerini sergilemek için insan aklından da yararlanır. Kutsal Metinler'in otoritesinden yararlanmak için gerekli argümanlar oluşturulur, çeşitli Kilise Babalarının otoritesinden yararlanmak için ise uygun, ama sadece olası olduğuna inanılan argümanlar kullanılır (*Summa theologica*, I, 8, ad 2).

Teologun Felsefesi

Hem vahiyde yer alan hem de akıl yoluyla muhakeme edilebilen bazı hakikatler söz konusudur: Bunlar Tanrı'nın, niteliklerinin ve akılsal ruhun ölümsüzlüğünü garantileyen ruhsal doğasının varlığıdır. Thomas Aquinas bu hakikatlere "dinsel akidelerin önsözleri" adını verirken, bunların insan aklının bağımsız olarak ulaşabileceği temel hakikat çekirdekleri olduklarını, ama herkes tarafından erişilmelerinin zorlukları ve herkes tarafından bilinmelerindeki aciliyet göz önüne alındığında Tanrı tarafından vahiy hakikatleri arasına dahil edildiklerini ifade eder. Aquinas'a göre, bu "önsözler" inanç ile akıl arasında var olan uyuma işaret eder.

Thomas Aquinas *Summa theologica*'nın başında felsefi yöntemle Tanrı'nın varlığının kanıtlanmasının mümkün olup olmadığını sorar ve bu soruya cevaben birbirlerinden bağımsız olmayan, aynı *a posteriori* – yani deneyim sonucu elde edilen verilerin analizini temel alıp deneysel boyutu aşan bir ilkenin varlığının tespit edilmesine ulaşan– akılcı yöntemin beş formülasyonu şeklinde beş yol olduğunu belirtir.

İlk yöntem, Aristoteles doğrultusunda kuvveden fiile geçiş olarak tarif edilen, hareket veya gelişimin duyumsal algısından yola çıkar. Bu geçiş ancak fail bir güç sayesinde gerçekleşebilir: Bu ilke, bir nesnenin kendi kendini "hareket ettirmesinin," yani kendisinin kuvveden fiile geçişine sebep olmasının imkânsızlığına dayanır. Eğer oluş halindeki hiçbir şey kendiliğinden kuvveden fiile geçemezse ve dış bir fail güce veya hareket ettiriciye ihtiyacı varsa, oluş halindeki nesneler birbirlerini hareket ettiren nesneler olarak karşımıza çıkar ve onlar da başka nesnelerin kuvveden fiile geçişini sağlarlar. Bu dizi sonsuzluğa kadar uzanamaz, çünkü bu durumda başlangıcı, kökeni veya açıklaması yok demektir; başlangıcı olmayan hiçbir hareket başlayamaz, dolayısıyla şu anda ve burada var olduğunu gördüğümüz hareketin de var olmaması anlamına gelir. Bu çelişkili sonuca varmamak için ilk hareket ettirenin hareket etmediğini, oluş halinin kökeninde yer aldığını ve herkes tarafından Tanrı olarak bilindiğini kabul etmek gereklidir.

Tanrı'nın varlığının beş kanıtı

Diğer dört kanıt, birincisine analog bir yapı sunar, ama bu güzergâhın temel aldığı deneyime bağlı veri farklıdır. Sonsuza kadar gidilemeyeceği iddiasına, çelişmezlik ilkesi temelinde ikinci ve üçüncü yolda da yer verilir; sebeplenen şeylerin varlığının etkin sebebinin arayışında (ikinci yol) veya olumsallıklarının, yani daima var olmayışlarının nedeninin arayışında sonsuza gidilirse sebeplenen gerçekler ile olumsal etkiler açıklanamaz, dolayısıyla var olmamaları gerekir.

Dördüncü yol sonlu varlıkların sahip olduğu mükemmellik derecelerinin gözlemine dayanır: İyilik, hakikat veya ontolojik asalet gibi mükemmelliklere aşkın denir, çünkü varoluşla aynı süreyi kaplar. Ama bu mükemmellik derecelerinin sahibi olan sonlu varlık kaynağı ve temeli ile birlikte göz önüne alınmazsa anlaşılabilir değildir; böyle bir varlığın var olması için mutlak varlığın var olması ve iştirak etmediği, sonsuz, kalıcı varlık var olmadan onun sebep olduğu, iştirak ettiği, sınırlı varlığın var olması şeklindeki çelişkinin ortadan kaldırılması gereklidir.

Beşinci yol bilinçsiz varlıklarla bağlantılı olarak gayecilikten yola çıkar; akıldan yoksun doğal fail güçler faaliyetlerinde daima veya çoğunlukla ulaşırlar ve doğalarının en mükemmel durumunu temsil eden bu iyilik, gayelerini oluşturur. Bu gayeye ulaşmak isteyenler bilinçsiz varlıklar olduğu ve bu gayecilik rastlantılar yoluyla açıklanamayacağı için, doğal fail güçlerin davranışlarındaki süreklilik göz önüne alındığında, bu varlıkları gayelerine yönlendiren akıllı bir varlığın olması gerektiği sonucuna varılır.

Tanrı'nın varlığının farklı kanıtlama yolları, birlik, sonsuzluk ve iyilik gibi, Tanrı'ya özgü sıfatlar konusundaki argümanlarla tamamlanır; Aquinas ayrıca Tanrı'nın varlığıyla ilgili kanıtların, son derece ikna edici sonuçlar sunmasına rağmen, aşikâr kanıtlar olmadığına, yani Tanrı'nın aşkınlığını sonlu akıl açısından apaçık kılmadığına veya vahyin gizemli niteliğini ve inanç eyleminin özgürlüğünü ortadan kaldırmadığına inanır.

Thomas Aquinas bilgi felsefesi konusunda Aristoteles'in ılımlı deneyselliğini ele alır: Buna göre, akıl, kavramları duyular yoluyla algılanan deneysel gerçeklikten soyutlayarak elde eder; tümel kavramlar, doğuştan sahip olduğu ilk ilkelerden (kimlik, çelişmezlik ve üçüncünün olmazlığı ilkeleri) yararlanan aklın yargılarına tâbi tutulur. İnsan aklının ulaştığı en kapsamlı kavram olan varlık (yani varlığa sahip olan şey) ontolojinin konusunu oluşturur ve analoji yoluyla metafizik alanında varlık, aşkın özellikleri (bir, hakikat, iyi, güzel), madde ve biçimden oluşan varlıkların doğası, insanın oluş halinin ve eylemlerinin sebeplerinin incelenmesine izin verir.

Aklın varlığı bilmesi

Yunan Antropolojisinden Ruhun Ölümsüzlüğüne

Thomas Aquinas'ın da benimsediği, Aristoteles'in antropolojik ve psikolojik bakış açısına göre, insanın düşünme ve akıl yürütme eylemlerini gerçekleştirmesine izin veren akılsal ruhu tözsel biçimsel özelliklere sahiptir, dolayısıyla hem var olan hem de faaliyet yürüten olarak insanı oluşturabilir; bu tözsel biçim tektir ve bitkisel ve duyumsal ruhun da işlevlerini yerine getirir.

Tözsel biçimin tekliği

Tözsel biçimin tekliği doktrini, Platoncu türden dualist antropolojilerde tehlikeye düşen öznenin içsel birliği meselesinin çözümünde belirleyici katkıda bulunur; ancak Hıristiyan antropolojisi açısından belirleyici bir konu olan, öznenin geri kazanılan birliğinin ruhun ölümsüzlüğü açısından neden karmaşıklığa yol açmadığı meselesi çözülemeden kalır.

Thomas Aquinas biçimsel eylemleri yerine getirmekle görevli olan bedenin çürümesine rağmen, insan ruhunun hayatta kaldığını öne sürer ve ruhun zihinsel faaliyetlerde organ olarak bedenden yararlanmak zorunda olmadığını söyler; ruhun tözsel biçim olmanın yanı sıra, kalıcı bir biçim olduğunu, yani bağımsız bir varlık olduğunu göstermeyi amaçlar. Ruh, bütün bedenleri, tümeli ve kendini tanıması gibi, bazı eylemlerini bedenden bağımsız olarak yürütür. Bu eylemlerde bedensel organlara bağımlı olmadığı için saf biçim olan akılsal ruhun ontolojik açıdan bağımsız olduğu, dolayısıyla bedenin çürümesi sonucunda çürümediği öne sürülür.

Bedenin tek tözsel biçimi olan insan ruhunun "kalıcı olması" tezine göre ruh, bilme eylemi ile bilen öznenin varlığı arasındaki –*operari sequitur esse* [eylem varlığa bağlıdır] şeklindeki skolastik deyişe dayanan– bir izomorfizm temelinde sadece "zihin," yani anlama ilkesi fonksiyonu olarak değil, aynı zamanda ruhun metafizik fonksiyonu ve ontolojik ilke olarak değer sahibidir. Eylem düzeni ile ontolojik düzen arasındaki bağlantı, hem varlığın aktarılma ilkesi olarak biçim algısına hem de varlığın faaliyet ilkesi olarak, eylemin dinamizminin gelişmesine izin veren mükemmellik varsayımına dayanır.

Thomas Aquinas'ın İbn Rüşd karşıtlığı

Bu tezlerin Aristotelesçi anlamda ortodoksluğundan emin olan Aquinas, bütün eserlerinde Afrodisiaslı Alexander (II-III. yüzyıl) gibi bazı Yunan Peripatetiklerin ve özellikle Aristoteles'in ünlü Arap yorumcusu İbn Rüşd'ün (1126-1198) Sygerius de Brabantia (y. 1235-1282) tarafından Paris Üniversitesinde yeniden öne sürülen ruh konusundaki materyalist yoruma şiddetle karşı çıkar. İbn Rüşd ile Sygerius, Aristoteles'in sözünü ettiği etkin ve edilgen aklın ayrı bir ruhsal madde olduğunu ve insanoğlunun tamamı için tek olduğunu, her bir bireyin ise sadece en yüksek noktası potansiyeli

gerçekleştirilmiş hayal gücü olan duyumsal bilgi sahibi olduğunu öne sürer. Thomas Aquinas'a göre, aklın tekliği (veya monopsişizm) bireylerin bağımsız bilişsel faaliyetine imkân vermez, bedenin çürümesinden sonra hayatta kaldığını ise kabul etmez.

Thomas Aquinas'in Kitabı Mukaddes'i konu alan tefsir eserlerinde antropolojiye getirdiği teolojik yaklaşımla, yukarıda anlatılan felsefi bakış açılar arasında içkin bir sinerji olup, şu şekilde sentezlenebilir: Yahudi-Hıristiyan geleneğindeki Tanrı'nın insanlar konusunda gösterdiği büyük ilgiden insanın içinde "ebediyet açısından bir kabiliyetin" gizli olduğu anlaşılır; Tanrı eylemleri sırasında ancak kendi ebedi varlığıyla uygun bir ilişki içinde olan şeylerle ilgilenebileceğine göre, Tanrı'nın gözettiği insanın varlığının ebedi bir gayesi olduğu sonucuna varılmalıdır.

Dünyevi Mutluluk ve Sonsuz Saadet

Bütün insanlar kendileri için mutluluk ve mükemmellik arzuladıklarından, aynı nihai gayeye sahiptirler: Nihai gaye olarak mutluluk ve mükemmellik bahşeden mükemmel iyilik kavramı bu mutluluk ve mükemmellik kavramlarına dahildir ve o olmadan kısmi derecelerde mutluluk veya mükemmellik kavramları olamaz. Nihai gaye düzeni, Aristoteles tarafından belirlenmiş olan ahlaki erdemlerden Hıristiyan ahlakının temel aldığı doğaüstü erdemlere (inanç, umut ve merhamet) kadar insanların bütün eylemlerindeki etik tercihlerde belirleyicidir.

Eğer genel anlamda mutluluk, arzulanan iyiliğe erişilip, zevk ve memnuniyet elde edilince arzunun yatışmasıyla bağlantılıysa, arzuyu tamamıyla doyuran nihai gayeye, en yüce iyiye erişilince bu zevk deneyimi hat safhaya ulaşır. Dolayısıyla insan açısından iki ayrı tür mutluluk söz konusudur: Sonlu iyilere erişilince elde edilen dünyevi mutluluk ile En Yüce İyi'den kaynaklanan ebedi mutluluk. Mükemmel olmayan dünyevi mutluluk, akıl ve irade sahibi olan insana özgü mutluluk sınıfına dahildir; Aristoteles insanın mutluluğunun en önemli özelliğinin, insan aklının basit gerçekleri tam ve mükemmel şekilde bilme arzusunda kendini gösterdiğini söylemişti. Ancak insan sadece akıldan ibaret olmadığından, Thomas Aquinas dış maddede yer alan geçişli eylem (yapmak) ile fail güç içinde kalan içkin eylemi (davranmak) birbirinden ayırdıktan sonra insan faaliyetlerini niteleyen sonsuz imkânları öne sürer, çünkü insanı niteleyen aklı ve elleridir: "tümelleri anlama kabiliyetine sahip olan akılsal ruhun gücü sonsuz şeyleri de kapsar" ve doğası itibarıyla akla ve ellere sahip olan "insan sonsuz etki yaratan sonsuz çeşitte araç üretebilir." (*Summa theologica*, I, 76, 5, ad 4)

Mutluluk ve En Yüce İyi

Thomas Aquinas kendinden öncekilerin eğilimlerine kıyasla insan/doğa ilişkisini yeniden gözden geçirir: Ne emeği sadece bir cezanın sonucu olarak görenlerin kötümserliği ne de tüm maniheist ve dualist bakış açılarındaki doğal âleme duyulan şüphe Aquinas'ta bulunmaktadır. Dolayısıyla insanoğlunun faal olduğu doğal bağlamın algısının yenilenmesine neden olan bütün kültürel dürtüler olduğu gibi gün yüzüne çıkar; bu olgu, XIII. yüzyıl başlarından itibaren kaydedilen, Assisili Francesco'nun (1181/1182-1226) *Canticum Canticorum* [İlahilerin İlahisi] eserinde var olan unsurların yüceltilmesinden ve Aristoteles'in doğa üzerine eserlerinde (*Fizik*, *Metafizik*, *Ruh Üzerine*) var olan ve hem mistik sembolizm kültürünün hem de erken ortaçağın *lapidarium* [eski taş anıt koleksiyonu veya kitabı] ve *bestiarium*larının [hayvan kitapları] hayali kültürünün yerini alan bilimsel evren algısından kaynaklanan temel yeniliklerle uyumlu olarak gerçekleşir.

Bkz. *Ortaçağda İslam Felsefesi: Konular ve Kahramanlar, s. 320; İki Yönlü Tercümeler ve Eleştirel Bilginin Doğuşu, s. 339; Üniversiteler ve Eğitim Düzeni: Skolastik Yöntem, s. 348; Ortaçağ Düşünce Sisteminde* Summa*lar ve Yorum Geleneği, s. 356; Albertus Magnus ve Köln Okulu, s. 372; Bonaventura da Bagnoregio, s. 386; Ockham'lı William, s. 411; Eckhart ve Ren Bölgesi Mistisizmi, s. 427; Ruh, s. 442; Dilenci Tarikatları ve Sanat, s. 905*

Bonaventura da Bagnoregio

Marco Rossini

Asıl adı Giovanni da Fidanza olan Bonaventura da Bagnoregio, Augustinus'tan ilham alarak geliştirdiği düşüncelerle "Fransiskan felsefesi"nin inşasına aracı olur; Bonaventura, Aristotelesçiliğin hâkim olduğu yüzyılda felsefi araştırmaların kendi kendilerine yeterli olmadığını büyük bir tutarlılıkla iddia eder.

Hayatı ve Eserleri

Giovanni da Fidanza (y. 1221-1274) Civita di Bagnoregio'da, tipik bir burjuva aileye doğar, adı Giovanni olan babası hekimdir. Bonaventura Bagnoregio'da Minör Keşişlerin manastırında eğitim aldıktan sonra 18 yaşında Paris Sanat Fakültesinde okumak üzere Paris'e gider; Fransiskan ortamıyla ilk temasları bu döneme dayanır. *Magister artium* [sanat öğretmeni] unvanını aldıktan sonra, 1243'te Bonaventura adı altında Aziz Francesco'nun tarikatına girer; Kitabı Mukaddes alanında bakalorya unvanını da aldıktan sonra, 1248'de Kitabı Mukaddes konusunda "hızlı" okumayla görevlendirilir. İki yıllık eğitim dönemi sonucunda *baccalaureus sententiarius* [hükümler alanında bakalorya] unvanını alıp Petrus Lombardus'un (y. 1095-1160) *Sententiae* [Hükümler] eseri üzerine dersler vermeye başlar (*Commentarius in quattuor libros Sententiarum* [Hükümler Üzerine Dört Cilt Halinde Yorumlar]). 1253'te hem *licentia docendi* [öğretmen lisansı] hem de Fransa'nın başkentinin Fransiskan okulunun *magister regens* [pratisyen öğretmen] unvanlarını elde eder. Sonraki yıllarda dindışı hocalarla yeni dilenci tarikatlarına üye olup Paris Üniversitesinden uzaklaştırılan hocalar arasında hararetli ihtilaflar yaşanır, buna rağmen Bonaventura didaktik faaliyetlerine devam etmeyi başarır. *Quaestiones disputatae de scientia Christi* [İsa'nın Bilimi Üzerine Tartışma Meseleleri], *Quaestiones disputatae de mysterio Trinitatis* [Teslisin Gizemi Üzerine Tartışma Meseleleri], *Breviloquium* [Kısa Konuşma] ve *De reductione artium ad theologiam* [Sanatların Teolojiye İndirgenmesi Üzerine] gibi en ünlü eserlerinin bazıları ve Kitabı Mukaddes'i konu alan sayısız yorumları bu döneme aittir.

1257'de Roma'da toplanan Fransiskan Genel Meclisi, Bonaventura'yı tarikatın başkanlığına getirir. Bonaventura, Aziz Francesco'nun (1181/1182-1226) *Regula*'sının [Kural] şerhedilmesiyle ortaya çıkan en önemli meseleler açısından tavrını daha önceden, *Epistula de tribus quaestionibus* [Üç Mesele Üzerine Mektup] adlı eserinde açıklamıştı. Aynı yılın ağustos ayında, Papa IV. Alexander'in de (?-1261, ♔ > 1254) teşviki sonucunda Paris Üniversitesi hocaları, Bonaventura ile Thomas Aquinas'ı (1221-1274) aralarına kabul ederek, önceki yıllardaki ihtilaflara son verir. Bonaventura 4 Ekim 1259'da, yaygın bir inanışa göre, Aziz Francesco'nun üzerinde, 1224'te İsa'nın yara izlerinin belirdiği Verna Dağına hac yolculuğu yapar, sonra da *Itinerarium mentis in Deum*'u [Zihnin Tanrı'ya Yolculuğu] yazar. 1260'ta Narbonne'da toplanan tarikat meclisi Bonaventura'yu Francesco'nun eski biyografilerini bir araya getirip, içerdikleri çelişkileri ortadan kaldırarak yeni biyografisini yazmakla görevlendirir; bu çalışma-

Fransiskan tarikatının başkanı

nın sonucu olan *Legenda maior* [Büyük Efsane] 1263'te Pisa'da düzenlenen genel meclise sunulur. Bundan üç yıl sonra düzenlenen genel mecliste ise Bonaventura'nın metni tarikat kurucusunun tek resmi biyografisi olarak kabul edilir ve daha önceki biyografilerin hepsinin yok edilmesi emredilir.

1266-1268 yılları arasında yeniden Paris'in kültür ortamına dönen Bonaventura, Aristoteles'in (MÖ 384-322) ve yorumcularının düşüncelerini konu alan tartışmalara katılır; bir sonraki yıl tarikatın Assisi'de düzenlenen genel meclise başkanlık ettikten sonra Paris'e dönerek bağımsız rahip cemaatleri ile dilenci tarikatlarına üye hocalar arasındaki ihtilafın yeni aşamasına katılır ve *Apologia pauperum contra calumniatorem* [Yoksulların İftiracılara Karşı Savunulması] adlı eserinde dilenci tarikatlarının rollerini ve fikirlerini savunur. 1273'te, son büyük eseri *Collationes in Hexaëmeron*'u [Yaradılışın Altı Günü Üzerine Konuşmalar] oluşturan bir dizi konferans verir, ama sonra, Albano Piskopos Kardinali olarak atanması üzerine Paris'ten ayrılmak zorunda kalır. 1274'te düzenlenen Lyon Konsilinde Fransiskan tarikatını bazı piskoposların saldırılarına karşı savunur, sonra da tarikat başkanlığı makamından ayrılır. Aynı yılın temmuz ayında ölür.

Aristoteles tartışması

Hayatının Anlamı

Bonaventura'nın eserleri bir bütün olarak Fransiskan tarikatının içine ve dışına yönelik ikili bir kültürel faaliyet şeklinde yapılandırılmış gibidir. Yazarın tarikat dışında, hem Paris Üniversitesinin dindar olmayan hocalarının eleştirilerine karşı hem örneğin 1274 tarihli Lyon Konsilinde Fransiskan tarikatının ortadan kaldırılmasını talep edenlere karşı üstlendiği görev, Fransiskan tarikatının kendi felsefesine sahip olduğunu ve kurucusu ile ilk müritlerinin "okuma yazma bilmemesine" rağmen, onların deneyiminden kaynaklanan insan ve dünya algısının özgün bir felsefi ve teolojik düşünce oluşturmak için bir temel oluşturduğunu göstermektir. Bonaventura'nın 17 yıl boyunca liderliğini yapacağı tarikatın kendi içine yönelttiği kültürel faaliyet de bu göreve dayanır. Bu faaliyetin amacı, Francesco'nun öğretilerine gerçek anlamda sadık olmak için "okuma yazma bilmemek" değil, Pagan kökenli *vana curiositas*a [boş merak] kapılmadan başlangıçtaki ilham doğrultusunda ve *vera sapientia*ya [hakiki bilgelik] götüren *scientia* [bilim] araçlarından yararlanarak, felsefi ve teolojik araştırmaları geliştirmek gerektiğini göstermektir.

Bonaventura'nın düşünceleri, kendi biyografisinden de anlaşıldığı üzere, üç temel tema etrafında gelişir: Felsefi-teolojik incelemeler, tefekkür

düşleri ve Fransiskan ilhamı, ayrı unsurlar olarak değil; birbirleriyle bağlantıları sayesinde aralıksız bir süreci tanımlamaya katkıda bulunan anlar olarak algılanır. Zaten Bonaventura'nın düşüncelerini bir bütün olarak en iyi yansıtan imge, en önemli eserinin (*Itinerarium mentis in Deum*) başlığında geçen yolculuk kelimesidir; Bonaventura çok şey borçlu olduğunu sık sık tekrarladığı Augustinus'un (354-430) düşünceleri temelinde yolculuğu hafıza, akıl ve irade şeklinde üç aşamadan ibaret olarak görür.

Gerçeği arayış yolculuğu

Felsefi-Teolojik (veya Zihinsel) İncelemeler

Bonaventura, Augustinus'a olan borcunu anmakla kalmaz, kuramsal faaliyetlerinin tamamını Augustinus'tan ilham aldığı belli olan iki önerme – dinamiklik ve analoji kavramları– üzerine kurar. Bu iki ilke hem gerçekliğin ve Yaradanla olan ilişkisinin analizinin hem de insanoğlunun kendi bilişsel eylemini geliştirmekte başvurduğu yöntemlerin incelenmesinin temelini oluşturur. Gerçeği incelemenin başlangıç noktasını oluşturan ve ortaçağ düşünürlerinin büyük kısmı gibi Bonaventura'nın da inandığı metafora göre, dünya, Yaratanın varlığının, izinin okunabileceği bir kitap gibidir: "Yaratılmış dünya bir kitap gibidir, Yaradan Teslis bu kitaptan ışık saçar, duyumsal biçimler şeklinde tezahür eder ve okunur" (*Breviloquium*, II.12.1). Yaratılan varlıklarla Yaradan arasındaki benzerlik bu kavramı temel alır: bir yandan Tanrı'yla şeyler arasında öz açısından herhangi bir benzerlik olduğu reddedilirken (Bonaventura'ya göre, sonlu olanın sonsuz olanı taklit etmesi mümkün değildir), diğer yandan şeyler insan zihninin Tanrı'ya ulaşmasını sağlayan yolculuğun ilk basamağını oluşturur. Dolayısıyla tümel hilomorfizm doktrinine göre, tüm diğer gerçeklikler gibi, madde ve biçimden oluşan duyumsal şeyler için haklı olarak *vestigia Dei* [Tanrı'dan izler] terimi kullanılır. Ancak şeyler insanı Yaradana yaklaştıran bilişsel güzergâhta yer almakla kalmaz, aynı zamanda içsel bir dinamizme sahiptirler; nitekim Bonaventura çağdaşı olan Aristotelesçilere ve özellikle Thomas Aquinas'a karşı çıkarak, ilk maddeyle birleşerek tüm varlıkları oluşturan biçimin tek olmadığını, varlıkların özelliği olan biçim çoğulluğunun hem tamamlanmayı belirlediğini hem de daha ileri mükemmelliklere eğilim gösterdiğini savunur. Fransiskan düşünürümüze göre, ilkel maddeden beri var olan ve tam olmadığı için biçimsel belirlenimden yoksun olmayan bu irade, Étienne Gilson'un (1884-1978) deyimiyle tözlerin içinde var olan "evrenin Tanrı'yı bekleyişi"nin alameti farikasıdır. Dolayısıyla en baştan itibaren biçimlerin en etkini ve mükemmeli olan ışığın

Dünya kitabının yazarı Tanrı

tözsel biçimi maddeyle birleşir; Bonaventura bu şekilde Robert Grosseteste'in (1175-1253) bir süre önce Oxford'da öne sürdüğü ışık metafiziğinin bazı unsurlarını devralarak, Kitabı Mukaddes'teki Yaradılış anlatımı ile ilişkilendirir.

Işık metaforunun merkezi önemi

Işık hem cisimlerin bütün belirlenimlerini elde etmelerini sağlayarak onları gerçeğe dönüştürür hem de varlıkları hiyerarşiye dahil eder: "Işık, ışığa çok veya az katılım düzeylerine bağlı olarak varlıklar arasında varlığa en hakiki ve yakışır şekilde sahip olan cisimlerin tözsel biçimidir." (*II Sent*, d. 13, a. 2, q. 2, resp) Işığa olan bu farklı katılımdan dolayı da "her varlık Yaradan'ın bilgeliğini yansıtır. Nitekim dünyanın tamamı, ışık saçan kömür gibi, ışıklarla dolu bir ayna gibidir." (*In Hexaëmeron*, 2.3)

İnsan bu anlatımı okuyup Bonaventura'nın birçok eserinde sözünü ettiği yokuş yukarı yolculuğu kat edebilecek tek varlıktır; bu eylemin temelinde de Bonaventura'nın düşüncesinin iki ilkesi bulunur: Analoji ve tek anlamlılık. Doğal gerçekliğin içinde Yaradan'ın varlığını ve doğaya bahşettiği üçlü ritmi tespit edebilecek tek varlık insandır ("Sen her şeyi sayı, ölçü ve ağırlık açısından düzenledin," *Sap*, 11, 21) ve bunu ruhuna içkin olan farklı kabiliyetler –hafıza, akıl ve irade– arasında oluşan analog ilişki sayesinde yapar. Bundan dolayı da yaratılmış gerçeklikler arasında bir tek insan basit bir *vestigium* [iz] değil, *imago Dei*'dir [Tanrı'nın sureti]. Fransiskan Bonaventura'ya göre, beşeri bilginin kaçınılmaz başlangıç noktası olan duyumsal gerçeklikten başlayan bu yükseliş sürecine ("yaratılmış ruh *tabula rasa* gibidir," *II Sent*., d. 1, p. 2, a. 1, q. 2, ad 2-3) insan, tartışmasız varlığı her araştırmanın temelini oluşturan hakikat ışığı tarafından desteklenir. İnsan ruhunun bilgi sahibi olması, duyumsal verilerin varlığının yanı sıra, bir kriter, bilişsel faaliyetin gerçekleştiği zihinsel değerlendirmelerin oluşumuna izin veren bir yasa sayesinde de olur. Ancak Bonaventura'nın *naturale iudicatorium* [doğal değerlendirme] adını verdiği bu değerlendirme kriteri deneyimin önemini azaltmaz, dolayısıyla da bilişsel türlerde içkin bir mevcudiyet olarak değil, zihinsel değerlendirmesinin biçimsel kriteri olarak ortaya çıkar.

Dolayısıyla hakikat kriteri içkindir, çünkü Bonaventura'nın da, Aristoteles'in çelişmezlik ilkesine benzer bir şekilde öne sürdüğü üzere, o olmadan düşünce de mümkün olmaz: "Hakikat, ruhun ışığıdır; bu ışık hiçbir zaman batmaz. Ruhu o kadar güçlü bir şekilde aydınlatır ki, insanın kendiyle çelişmeden onun var olmadığını düşünmesine veya söylemesine imkân yoktur. Çünkü hakikat yoksa, hakikatin olmadığı doğrudur; dolayısıyla bir şeyler doğrudur; bir şeyler doğruysa da hakikatin var olduğu doğrudur; dolayısıyla hakikat

İçkin hakikat

yoksa, hakikat vardır" (*In Hexaëmeron*, 4.1). Buna göre, daha önceden varlığın kaynağıyla özdeşleştirilmiş olan Tanrı, bu noktada hakikat kaynağı işlevini de üstlenir ve farklı yönlerde yolculuklar da olsa ontolojik düzen ile gnoseolojik düzen arasında kayda değer bir örtüşme gerçekleşir. Daha önceden, kendi kendine yeterli olmayan gerçek varlıkların sebebi olarak Tanrı'nın varlığını kanıtlayan felsefi inceleme şimdi de ruha özgü hakikat arayışının içkin önermesi olarak Tanrı'ya işaret etmekle aynı sonucu elde eder. Böylece akılcı bilginin nihai anını oluşturan yükselme arzusunun kaçınılmaz önermesi olan dışsallıktan içselliğe önemli bir geçiş sağlanmış olur. "Madem Tanrı'yı sadece dışımızda değil, içimizde de bilmek mümkündür, onu üstümüzde olduğu için de tanımamızın mümkün olması gerekir; izleri yoluyla dışımızdadır, imgeler yoluyla içimizdedir, zihnimizin üstünde bir işaret olarak yer alan ışık yoluyla da üstümüzdedir" (*Itinerarium mentis in Deum*, V.1).

Böylece hem Augustinus'un öne sürdüğü, Bonaventura'nın da benimsediği, insan ruhunun hakikatin mekânı olduğuna dair önermesi hem de ışığın görme eylemi açısından oynadığı işleve paralel şekilde, insan aklı ile bilişsel eylemin düzenleyici ilkesi işlevini yerine getiren hakikat arasındaki karmaşık etkileşim teyit edilmiş olur. Hakikat/ışık ikilisinin Bonaventura'nın tekrar tekrar "akıl tarafından ilk olarak algılanan şey" diye nitelendirdiği (*Itinerarium mentis in Deum*, V.3) varlıkla özdeşleştirilmesi de bu durumu teyit eder; ancak *ordo perfectionis* [mükemmelliğin düzeni] açısından doğru olan bu öncelik, insanoğlunun Tanrı'yı doğrudan bilmesini engelleyen sınırlı bilişsel eylemi açısından söz konusu olamaz.

Tanrı'yı bilmek ve tecrübe etmek

Bu noktada, ruhun bilişsel eylemi yoluyla insanın Tanrı'yı tecrübe edebilmesi için gerekli şartlar oluşturulmuş olur, ama *viator*un [yolcu] sınırlı nitelikleri Tanrı'yı anlama amaçlı doğrudan eylemleri imkânsız kılar. *Scientia* [bilim], *vana curiositas*ını [boş merak] gidermesini engelleyip onu *sapientia*ya [hakiki bilgelik] teşvik eden o sonsuzluk arzusunun desteğiyle görevini yerine getirir.

Tefekkür (veya Hafıza) Düşleri

Augustinus *De doctrina christiana*'da [Hıristiyanlık Doktrini Üzerine] *scientia*nın *sapientia*ya kıyasla daha işlevsek nitelikte olduğunu öne sürmüş, Yahudilerin Mısır'dan ayrıldığı zaman yaptığı hırsızlığı (Mısır'dan Çıkış 12, 31-36), mecazi olarak yorumlamış, haz ile kullanımı birbirinden ayırt ederek belli bir anlama atıfta bulunan işaretler olan şeylerle *sapientia*ya teşvik eden bir araç olarak *scientia* arasında sıkı bir bağlantı oldu-

ğunu söylemişti. Bu geleneği olduğu gibi benimseyen ve Aristotelesçi düşünce doğrultusunda felsefi incelemenin bağımsızlığını savunan görüşlere bilinçli bir eleştiri yönelten Bonaventura, sadece Tanrı'dan gerçek anlamda haz alınabileceğini (*solo Deo fruendum est*), çünkü sadece onunla ilgili olarak hazzın hem zevk hem de huzurla bağlantılı olduğunu söyler. Bu, Bonaventura'nın bazen *docta ignorantia* [bilge cehalet] adını verdiği ve sadece ilahi inayet sayesinde –Verna Dağında Aziz Francesco'ya olduğu üzere– gerçekleşen *sapientia*, yani deneysel ilahi bilginin şartıdır. Bonaventura'nın düşüncesinin iki ana özelliği açısından yoksun olmasından da anlaşıldığı üzere, *viator* açısından ise durum bu değildir; ebedi sebeplerin ilmi bilgisi analojik araçtan yararlanmaz, hâlbuki insanoğlunun ilk günahtan sonra arayışları bu araca bağlıdır. Bu arayışa eşlik eden huzur, insanoğlunun yeryüzündeki bilişsel dürtüsünü destekleyen dinamizmi (Augustinus'un kalp huzursuzluğu) yatıştırır. Felsefi akla özgün durumdan nitelik açısından farklı olan ve tamamıyla ilahi eyleme bağlı olan bu yeni gnoseolojik durum, insanoğlunun elinin altında olan sınırlı araçlarla gerçekleştirilen bilişsel güzergâhtan başlar, ama ona göre bir ara, bir durak sergiler. Bonaventura bu durağı tarif etmek için sıklıkla ışık/karanlık ikilisini temel alan oksimoronlara* başvurur: "merak dolu araştırmalardan vazgeçmiş olan zihinleri aydınlatan, içinden geçilmez sis orada bulunur" (*In Hexaëmeron*, 20.11). Bu geçişin farkına varılmasıyla tüm entelektüel faaliyetler bırakılır ve tam bir dönüşüm geçiren bilen özne hafıza yoluyla başlayan ve aşka erişen kendine dönüş yolculuğunu tamamlar ve onu gerçekleştirmiş olur.

Gerçek bilgiden kaynaklanan "huzur"

Fransiskan (veya İrade) Etkisi

*Sapientia*ya yönelik arayış sadece bilişsel kabiliyetleri değil, bireyin tamamını kapsar; Fransiskan tarikatına üyelik ve Aziz Francesco'nun hayatı üzerinde yürüttüğü ve *Legenda maior* eserinde sentezlenen düşünceler, Bonaventura'nın felsefesine özsel varoluşçu bir yönelim kazandırır.

Bonaventura, Aziz Francesco'nun İsa'ya benzerliğinden dolayı yaşadığı deneyimin, ilk günahın izini taşıyan insanoğlu tarafından taklit edilmesinin pek mümkün olmadığının bilincindedir. Bu silik taklidi gerçekleştirebilmek için bilginin kazanılması gereklidir, bundan dolayı da Francesco'ya sadakat, ilk müritlerinin "okuma yazma bilmez" durumunu ve iradeyi aşmayı gerektirir. Tanrı'ya en çok yaklaşma ve benzeme anı ile

* Birbiriyle çelişen, çakışan özellikleri ve düşünceleri içinde barındıran tamlama. Şiirde anlatımı güçlendirmek için kullanılır –ed.n.

aynı anda ondan en çok uzaklaşma anı tam da insan ruhunun bu kabiliyeti yoluyla gerçekleşir; nitekim irade, zorlama yoksunluğu açısından, Tanrı'da olduğu gibi, insanda da tamamıyla özgürdür, ama mevki ve güç açısından tamamıyla farklıdır. Dolayısıyla bilişsel ortamda akıl durumunda olanlara benzer şekilde, nihai gayeyi gerçekleştirmek, yani ahlaki iyiliğe erişmek için irade de kendisini yönlendiren, Bonaventura'nın *synderesis* adını verdiği doğal bir eğilime (*naturale quoddam pondus*) sahiptir. Özgür irade insanın bilişsel yolculuğu açısından da belirleyici bir rol oynar, çünkü doğru olanın bilinmesi ona uyulmasını kaçınılmaz kılmaz, akıl ile iradenin bileşiminin meyvesi olan özgür irade de "akılda başlar ve iradede tamamlanır" (*II Sent.*). Dolayısıyla Bonaventura'ya göre, felsefi araştırmanın nihai amacı olan *scientia*dan *sapientia*ya geçiş sadece bilişsel faaliyetin değil, varoluşçu bir kararın sonucudur.

Akıl ile irade arasında özgür irade

Platon ile Aristoteles Arasında Bir Augustinusçu

Bonaventura'nın felsefesinin Augustinus'u ilham aldığına şüphe yoktur, ancak Fransiskan hoca XIII. yüzyıl başlarından itibaren Aristoteles'in eserlerinin tercüme edilmesiyle, özellikle Paris'te yayılmaya başlayan yeniliklerden de etkilenmiş olmalıdır. Bonaventura bazen bilinçli bir şekilde Aristoteles kökenli terim ve kavramlardan yararlanır (örneğin tümel Hilomorfizm doktrini), ama Aristoteles'in felsefesinin temelini oluşturan düşünceyi, yani insan ve tanrı konusundaki araştırmalarda felsefi arayışların özerkliğinin iddiasını reddeder. Bu durum kurumsal ortamlarda Aristoteles'in felsefesine yaklaşımın değişmekte olduğu ve 1277 yasaklarının yaklaştığı dönemde yazılmış olan son eserlerinde ve özellikle *Collationes in Hexaëmeron* eserinde belirgindir. Bonaventura Aristoteles'i eleştirirken Platon'un (MÖ 428/427-348/347) felsefesine Augustinus tarafından getirilen yorumları ve özellikle Tanrı'nın, Aristoteles'in eserlerinde olduğu üzere, sadece etkin ve nihai sebep değil, her şeyin *causa exemplares*i [örnek sebep] sayılmasına izin verdiği için tek geçerli metafizik sayılan fikirler teorisini temel alır. Platon'a dayanan bir metafizik anlayış içinde Tanrı'nın her şeyin modelini içeren kelamının rolünü vurgulamak ve *scientia*dan *sapientia*ya götüren yolculuğa doğru şekilde dahil edildiği takdirde insan aklının temel hakikatleri kavrama kabiliyetine sahip olduğunu göstermek mümkündür.

Bkz. *Üniversiteler ve Eğitim Düzeni: Skolastik Yöntem, s. 348; Thomas Aquinas, s. 378; Fransiskan Geleneği, s. 394; Ruh, s. 442; Bilgi Meselesi, s. 450; Dilenci Tarikatları ve Sanat, s. 905*

Fransiskan Geleneği

Federica Caldera

Fransiskan düşüncenin ayırt edici özelliği olarak tek bir teorik bakış açısını belirlemek zordur. Fransiskan gnoseolojisi, metafiziği ve etiğinin başlıca özellikleri Thomasçı ve Aristotelesçi düşünceye karşıtlıktan Bonaventura'nın ve Yeni Augustinusçuluğun desteklenmesine, Platonculuktan türeyen örnekçilikten eide*'nin* çoğulluğu tartışmasına kadar uzanır.*

Hararetli Bir Entelektüel Mücadele: Fransiskanlar Thomas Aquinas'a Karşı

Thomas Aquinas'ın (1221-1274) 7 Mart 1277'de Paris'te ilan edilen yasaklarda en azından dolaylı olarak rol oynamış olması, Fransiskanların Thomasçılığa sert bir şekilde karşı çıkmasına neden olur. Dominikan Aquinas'ın bazı doktrinleri hem Tempier'nin (?-1279) *Syllabus*'unda [Müfredat] hem de Oxford'da Robert Kilwardby (?-1279) tarafından kınanır. William de la Mare (?-1298) büyük ihtimalle 1278'de, Oxford'da yazdığı *Correctorium fratris Thomae* [Keşiş Thomas için Düzeltmeler] adlı eserde, Aquinas'ın çeşitli eserlerinden alınan yüz on sekiz tezi hedef alarak büyük bir hararetle ve sistematik bir şekilde Thomasçılığı çürütmeye çalışır. Fransiskan tarikatının Mayıs 1282'de Strasburg'da toplanan genel meclis toplantısı sırasında anonim bir yazara ait *Declarationes*'in [Açıklamalar] 60 maddesine ilham olan *Correctorium*, Thomas Aquinas'ın "hatalarına" karşı resmi bir antidot olarak benimsenir ve *Summa theologica*'nın ancak William de la Mare'nin açıklamalarının eşliğinde yayılmasına izin verilir. Bu önlemin alınması üzerine öfkelenen Aquinas'ın tarikatından keşişler *Correctoria corruptorii* [Çarpıtmalar için Düzeltmeler] adlı eseri hazırlar: Hem eleştiri hem de savunma amacı taşıyan bu beş kitap, Thomas Aquinas'ı "düzelttiğini" iddia eden de la Mare'nin aslında Aquinas'ın metinlerini kötü niyetle yorumlayarak onları "çarpıttığını" (*corruptor veritatis* [gerçeği çarpıtan]) göstermeyi hedefler. Dominikan tarikatının 1279'da Paris'te düzenlenen genel meclisinde zaten Thomas Aquinas'ı savunma amaçlı bir strateji benimsenmiş,

* Platon'da yalnızca saf akılla keşfedilebilen ve ancak bu sayede bilginin tesis edildiği cevher anlamına gelir. Buna göre, saf aklın faaliyet alanı *eidos*un (çoğulu *eide*) alanıdır –ed.n.

ondan uygunsuz veya saygısız bir şekilde söz eden bütün keşişlerin ciddi şekilde cezalandırılacağı açıklanmıştı. Bu kararı takiben Dominikanlar, 1286'da yine Paris'te yer alan genel mecliste, tarikatın başkanlığına aday olan Aquinas'ın anısını ve öğretilerinin tanıtımını desteklemeye karar vererek pozitif bir politikayı yürürlüğe koyarlar.

1277'de Kilwardby tarafından ortaya atılan kınama kararını 1284'te, yine Oxford'da teyit eden John Peckham (y. 1240-1292) Dominikan tarikatının öfkesini üzerine çeker. Nitekim 1285'ten itibaren anonim bir yazarın, Peckham'ı sebepsiz yere felsefi araştırmalardan nefret etmekle suçlayan çok sert bir yazısı yayılır. 1 Haziran 1285 tarihli bir mektupla bu yazıya cevap veren Peckham, Augustinus'un öğretilerini yıkmayı amaçlayan Thomasçı doktrine karşı daha sağlam ve daha güçlü olan Augustinusçu-Bonaventuracı doktrini savunur. Ayrıca 30 Nisan 1286'da Thomasçı kökenli sekiz tezi sapkın olmakla suçlayıp kınar ve Dominikan keşiş Richard Klapwell'i aforoz eder. Peckham'ın yanı sıra, özellikle 1282'den sonra Thomas Aquinas'ın en çok eleştiren hocalardan biri, Roger Marston (y. 1245-y. 1303) *Quaestiones de anima* [Ruh Konusunda Sorular] (1283-1284) adlı eserinde Aquinas'a şiddetle saldırarak Augustinus'a sadakatsizliğini eleştirir, onu Augustinus'un metinlerine el koyup onları kendi lehine çarpıtmakla suçlar, onu yanlış, taraflı ve hatalarla dolu bir felsefeye dayanarak ve Aristoteles (MÖ 384-322) ile İbn Rüşd (1126-1198) gibi "cehennemden çıkma insanları" temel alarak hakiki bir teoloji geliştireceklerini sanan o aşağılık, "felsefe yapan teologlar" arasına dahil eder.

Kınama ve aforoz kararları

Tarihyazımsal Meseleler: Yeni Augustinusçuluk mu, Thomasçılık mı?

Tarihyazımı geçmişte, XIII. yüzyıl düşüncesiyle ilgili uzun bir tartışmada Fransiskan düşüncesinin temelinde ortak bir Aristoteles karşıtı ve Yeni Augustinusçu yaklaşımın yattığını tekrar tekrar öne sürmüştür. Özellikle Ephrem Longpré ve Leon Veuthey Fransiskan Okulunun doktrininin Augustinus'a "saygılı sadakati" temel aldığını reddederek Fransiskan düşüncesinin ardında üç Augustinusçu okul tespit etmişlerdir: Bonaventura'nın (y. 1221-1274) Yeni Platoncu Augustinusçuluğu, Duns Scotus'un (1265-1308) Augustinusçu Aristotelesçiliği ve Ockham'lı William'ın (1280-1349) matematiksel-deneysel Augustinusçuluğu.

Farklı Augustinusçu okullar

Bir miktar hakikat içerdikleri tartışma götürmezse de, bu önermelerin çeşitli klişe ve genellemelere yaklaştığını tekrarlamaya gerek yoktur.

Nitekim Fransiskan düşüncesinin doktrin açısından çok çeşitli yaklaşımlar içerdiği bilinir (en tipik olmayan Fransiskanizm hiç şüphesiz Roger Bacon'unkidir, 1214/1220-1292) ve XIII ve XIV. yüzyıllardaki Minör Keşişlerin üniter bir "okul" oluşturmadığı ve Dominikan tarikatının tersine, doktrinin fiili olarak dayatılmasını öngörmedikleri saptanmıştır. XIII. yüzyıl sonlarında Fransiskan düşüncesini tek ve katı şekilde tanımlama imkânsızlığından dolayı, bu düşünceye nüfuz etmiş olan Augustinusçuluğun, teolojik-felsefi tezahürlerinin Aristotelesçi "sisteme" karşı çıkma amaçlı basit çabalara veya önü alınamaz bir şekilde yayılmakta olan Peripatetizme karşı bir savaş haykırışına indirgenebileceği anlamına gelmez. François-Xavier Putallaz'ın vurguladığı üzere, (F.-X. Putallaz, *Figures Franciscaines* [Fransiskan Figürler], 1996), Augustinusçu akımın doğrudan Fransiskan felsefesiyle özdeşleştirilmesi, en azından bazı yönlerden tartışmaya açıktır: Yeni Augustinusçuluk ortaçağ Fransiskan düşüncesinin tek ortak paydasıymış gibi "mutlaklaştırılırsa," XIII. yüzyıl sonlarında Minör Keşişlerin düşüncelerini niteleyen çekim merkezlerini görmezden gelme tehlikesiyle karşı karşıya kalınır.

Fransiskan Yeni Augustinusçuluğun doğuşunu yayılmakta olan Thomasçılığa tepki gösterme ve ortodoks doktrinle Hıristiyan ruhunu Aquinas'ın düşüncesine karşı savunma ihtiyacına bağlayan Fernand Van Steenberghen'in sonucuna eleştirel gözle bakan Putallaz, Yeni Augustinusçuluğun Thomasçılık karşıtlığının küresel olduğunu düşünmemek gerektiğini söyler; eğer Yeni Augustinusçuluk sadece belirgin bir Thomasçılık karşıtlığına indirgenecek olursa, birçok Fransiskan yazarı Yeni Augustinusçu saymak imkânsız hale gelir.

William de la Mare beklenmedik bir şekilde Yeni Augustinusçuluğun Thomasçılık karşıtı anlamında yorumlanmasının ne kadar haksız olduğunu gösteren en önemli örneklerden birini teşkil eder. De la Mare'nin *Commentarium Sententiarum* [Hükümler Üzerine Yorum] (1262-1264? veya 1268-1270?) eseri, yazarının beklenmedik sayılabilecek bir portresini yansıtır. William de la Mare Augustinus'un inatçı bir varisi değildir, onun öğretilerini yalakalığa kaymadan yorumlar. Bonaventura'yı yorumlarken de eleştiriden kaçınmaz, tarihi açıdan önemli meselelerde ona olan sadakatini bazı şartlarla yeniler ve bazen hocasına göre olan fikir ayrılıklarını açıkça ifade eder. En önemlisi, eleştiri ve tarihyazımı alanlarında bugüne kadar öne sürülmüş olanların tersine, de la Mare daima Thomas Aquinas'a şiddetle karşı değildir; nitekim *Correctorium fratris Thomae*'de geniş çaplı olarak var olan Thomasçılık karşıtlığının, birkaç istisna dışında, *Commentarium Sententiarum*'da karşılığı yoktur. Tam tersine,

Bir yandan Aquinas'tan ilham alan, öte yandan eleştiren William de la Mare

zekice dengelenmiş bu yazıda, yarı ilham kaynağı, yarı eleştiri konusu olan Aquinas başvurulacak, yararlanılacak, karşıt fikirlere sahip olduğu zaman bile saygı gösterilecek bir kaynak olarak görülür. William de la Mare'in Dominikan kaynakları arasında 1256-1258 arasında *Sententiae*'leri konu alan yorumlar yazan Pierre de Tarentaise (?-1276) vardır; genelde Thomas Aquinas'a yöneltilen bazı eleştirileri teyit etmek için başvurulan de Tarentaise, kozmolojik ve metafizik-teolojik alanlardaki çeşitli sorunsalların incelenmesinde de sağlam, ama bazen metne fazlasıyla bağlı bir referans kaynağı niteliğindedir. Dolayısıyla de la Mare'in, Aristotelesçi felsefenin yayılmasına karşı çıkan ve 1270 tarihli yasakları teşvik eden gelenekçi ve muhafazakâr "Fransiskan Yeni Augustinusçuluğu"nun hararetli bir savunucusu olmadığını düşündüren birçok faktör arasında Aristoteles'e borçlu olduğu düşünce tarzı, kendi tarikatından farklı tarikatlara üye olan hocaların (de Tarentaise ve Aquinas) metinlerine başvuruyor olması ve en önemlisi, İbn Rüşd'ün felsefesinden büyük çaplı ve yapıcı bir şekilde yararlanması vardır.

William de la Mare için söylenenler, bazı ufak tefek değişikliklerle o dönemin başka bazı hocaları için de geçerlidir. Matteo d'Acquasparta'nın (y. 1240-1302) Bonaventura'nın düşüncesinin en sadık ve tutarlı varisi sayılmasına neden olan tarihyazımsal paradigma son 30 yılda tartışmaya açılmıştır; her ne kadar doğrudan öğrencisi olmadıysa da, d'Acquasparta'nın Bonaventura'nın doktrinini olduğu gibi benimseyip Augustinus'a olan borcuna değer vererek, onu Aristoteles karşıtı bir yorumla sistematik olarak yeniden ele aldığı düşünülür. D'Acquasparta'nın kuramsal profili sayısız araştırma sayesinde daha zengin ve ayrıntılı hale getirilmiş, Bonaventura'ya göre olan özgünlüğü ve sıklıkla Augustinus'un düşüncesiyle karışık şekilde Aristotelesçi-Thomasçı gelenekle olan doktrin ilişkisinin giriftliği ortaya çıkarılmıştır.

Yazıları sıklıkla, artık aşılmış olan tarihyazımsal kategorilere ("Augustinusçuluk," "Bonaventura okulu," "Thomasçılık karşıtlığı") hatalı olarak dahil edilmiş olan Middletonlu Richard da (1249-y. 1308) Bonaventura'ya benzer şekilde yaklaşır, kendi hocası Matteo d'Acquasparta'ya ve bütün kaynaklarına serbestçe atıfta bulunur. Miras olarak devraldığı teoriler konusunda son derece ihtiyatlı olan Middleton, döneminin felsefi-teolojik tartışmalarını tarafsız olarak izler; çok parlak kişisel yargılarda bulunmasa da, hiçbir zaman yaltaklanma düzeyine inmez. Dolayısıyla *Commentarium Sententiarum* [Hükümler Üzerine Yorum] (1285-1295) eseri Fransiskan felsefesinin Augustinus-Bonaventura iddialarından beslenen basit bir devamı olarak görülmemelidir; endojen bir kavramsallaştırmadan çok, farklı kaynakları temel alan dokt-

Middletonlu Richard

rinlerin karşılaştırılmasına açık, esnek ve dinamik bir kuramsal faaliyet değerine sahiptir. Middleton'ın yorumlarının ana özelliği olan başkalarının teorileriyle (bazen eleştirel) kıyaslama, genelde çağdaşı olan veya kendisinden hemen önceki nesle ait olan, Henry de Gand (y. 1217- 293), Godefroy de Fontaines (?-y. 1306) ve Aegidius Romanus (y. 1247-1316) gibi filozofları ve teologları kapsar. Middleton sürekli olarak bu yazarlara atıfta bulunur, onları kendi tarikatının keşişlerine göre en azından eşit ya da daha yüksek bir konuma yerleştirir, bazen de Augustinusçu geleneğe karşıt olan teorilerini bile desteklediği olur. Middleton'ın *Commentarium Sententiarum* eserinde ayrıca, birçok doktrini eleştirilen, ama Middleton'ın tarikatının "resmi çizgisinin" tersine bazıları da savunulan Thomas Aquinas'ın da hakiki ve derin etkisini görmek mümkündür.

Felsefi Aklın Kullanımı: Olivi ve "Filozofları Okumak"

Pietro Di Giovanni Olivi'nin (1248-1298) *De perlegendis philosophorum libris* [Filozofların Kitaplarını Gözden Geçirirken] adlı kitabı, Fransiskan kuramsal faaliyetlerinin sadece Aristoteles'in ve Thomas Aquinas'ın (yenilikçi, dolayısıyla rahatsızlık verici) öğretilerine tepki olarak yorumlanamayacağını açıkça gösterir. Olivi, Aristoteles'in putperestliğini ele alarak felsefesinin hatalarını ortaya çıkarır (sağduyu yokluğunu eleştirir), yine de bir bilgelik türü olduğunu kabul eder (bir hakikat kıvılcımı içerir), insanları bu öğretilerin gereksizliğine karşı uyarır (çünkü sadece dünyevi bilgeliktir) ve sonuçlarının anlamsızlığını vurgular (duyu verileriyle sınırlı olduğundan dünyevi bir bilgelik olarak kalmaya mahkûmdur). Fransiskanları "İbn Rüşdçülükle mücadele edenler" olarak sunma konusunda ısrar eden tarihyazımı tarafından yapılan vurgulara rağmen, Olivi'nin bu beyanatları Aristoteles karşıtlığının apaçık bir örneğini oluşturmaz. *De perlegendis* Aristoteles'i ve Aristotelesçi geleneği hedef alan bir eleştiri değildir, daha genel anlamda felsefe karşısında mutlak bir kayıtsızlık sergiler. Nitekim Olivi'ye göre, Aristoteles karşıtları kendi teorilerini inanç hakikatleri olarak dayatmak isteselerdi, "felsefe yapan teologlar" olurlardı; Aristotelesçiliğe karşı felsefi Augustinusçuluğu savunmak da putperestliğe düşmek anlamına gelir, çünkü inanç her tür felsefeye karşı kayıtsızdır. Dolayısıyla Olivi'ye göre, felsefeyle uğraşmak için en doğru strateji, "filozofları okumak," yani akılcı argümanlarını açıklayıp kıyaslarken, herhangi bir değere sahip olmalarının bir ihtimal olduğunun, bir yazarın aynı fikirde olmadan, aynı fikri benimsemeden ve yargılamadan atıfta bulunduğu bir görüşten ibaret olduklarının bilincinde olmaktır.

Olivi'ye göre felsefenin sınırları

Metafizik, Teoloji ve Ontoloji

Fransiskan temalar

Ele alınan konuların çokluğu, çeşitli yazarların eserlerinin tarz farklılığı ve kuramsal tavırlarının kendilerine özgü olmasından dolayı Fransiskan düşüncenin ayırt edici özelliği olarak tek bir teorik bakış açısı belirlemek zordur. Ancak hemen hemen tüm hocaların ilgilendiği bazı temaların XIII ve XIV. yüzyıllar arasında "Fransiskan duyarlılığına" örnek oluşturduğunu söyleyebiliriz.

1279-1290 yılları arasında teolojinin bilimselliği meselesi ve kuramsal doğasından çok, pratik yönü sistematik olarak tartışılır. Fransiskan hocalar bu konularda Bonaventura'nın etkisi altında kalmış olsa da, bu etkiyi yumuşatmaktan ve/veya modifiye etmekten çekinmezler. Bonaventura'nın öğretilerini olduğu gibi benimsemiş olan John Peckham teolojiyi hem pratik hem de kuramsal yönleri olan bir bilgelik türü sayar, çünkü teoloji hem duygusal kabiliyeti Tanrı sevgisine doğru yönlendirir hem de zihni aydınlatır. Teolojinin bilgelik boyutunu vurgulamak açısından Bonaventura ve Peckham'la fikir birliğinde olan Matteo d'Acquasparta da kuramsal yönünün öneminin de altını çizer. Middletonlu Richard ise tam tersine vahyedilen teolojinin pratik yönü üzerinde durur ve onu filozofların teolojisinden (metafizik) ayırt eden yönlerine işaret eder. Daha özgün bir yaklaşıma sahip olan William de la Mare, teolojinin sadece geniş anlamda bilim olduğunu, her şeyden önce pratik gayeleri olan bir yasa olduğunu öne sürer ve Tanrı'yı yüceltmek, ona inanmak ve umut beslemek için ne yapılması gerektiğini anlatır. Wareli William (XIII-XIV. yüzyıl) kuramsal faaliyet ile tefekkür arasında ince bir ayrım olduğunu öne sürerek teolojinin Tanrı'nın ebedi sevgisine erişmeyi amaçlayan tefekkür bilimi olduğunu söyler. Akıl ile inanç arasında, ikincisinin özgürlüğü ve ilahi özgürlüğün teminatı temelinde bir ayrım güden Ockham'lı William ise teolojinin bilimsel yönünü reddeder. Petrus Aureolus'a (y. 1280-y. 1322) göre de, teolojiyi kuramsal bir bilgidir, birbirine bağlı bir önerme bütününden türeyen ama bilimsel bir epistemolojik statü sahibi olmayan bir *discursus*tur [söylem]. Fikir ayrılıklarına rağmen, bilginin merhameti temel almak zorunda olması ve Tanrı sevgisinin her tür kuramsal bilime üstün olduğu fikri, bu teorik kavramların ortak noktasını oluşturur.

Ontolojiye gelince, Duns Scotus ile Ockham'lı William'ın son derece özgün teoriler geliştirdiği görülür. Henry de Gand'ın çözümüne karşı çıkan Scotus varlık kavramının tek anlamlılık doktrinini öne sürerek sonlu veya sonsuz nitelendirmesine kayıtsız olan varlığın hem Tanrı'ya hem de varlıklara atfedilebileceğini öne sürer. Varlığın tek anlamlılığı doktriniyle geleneksel varlık analojisinin aşılması, metafiziği mümkün kılar ve metafiziğin artık Tanrı meselesini değil, varlığın kavramsal tanımını ve aşkın

özelliklerini temel alan yeni bir algı biçimini ortaya çıkarır. Ockham'lı William, Scotus'un tek anlamlı varlık ontolojisini tekil varlığa dönüştürür ve dünyanın öz değil, mevcudiyet olduğunu; eşsiz olan tekil varlıkların öz sahibi değil, öz olduklarını öne sürer. Bu somutluk ontolojisinde tekillik dolaysız ve apaçıktır, türeyemez ve kanıtlanamaz; varlığın en radikal varoluş şeklidir. Geleneksel metafiziğin diğer varoluş şekilleri (kendinden ve rastlantısal, potansiyel ve fiili varoluş), anlamlandırma şekillerinden (işaretler) başka bir şey değildir.

Scotus ve Ockham

Bilgi Teorisi

Tanrı'nın, Fransiskanların görüşüne göre, bilgi teorisini açıklamak için zaruri bir önkoşul olan örnekçilik (Platonculuğun Hıristiyanlık açısından yeniden yorumlanmasının sonucu) Tanrı'nın gerçekliğinin anlaşılabilirliği ilkesi ve bilgimizin kaynağı olarak tanımlanmasına dayanır: Gerçekliği üreten *logos* Tanrı'nın kendi yansımasıdır. Şeylerin asılları olan *eide,* Platon'daki gibi, duyularla algılanabilir olanların alanından ayrı olarak algılanmayıp, Tanrı'nın düşüncesinin ebedi nesneleri haline gelir; Tanrı'nın aklıyla özdeşleştikleri için Uranyum ötesinde değil, *in mente Dei* [Tanrı'nın zihninde] yer alırlar. Örnekçiliğin etkisi altında kalan Fransiskan gnoseolojisi hakikate erişmenin sadece Tanrı'nın insan ruhu üzerindeki doğrudan müdahalesi yoluyla mümkün olduğu ve şeylerin kaynağına erişmenin ilahi aydınlanma yoluyla gerçekleştiği inancını temel alır. XIII. yüzyılda bu Agustinusçu "paradigmanın" bilinçli olarak benimsendiği bir dönemi bu bilişsel senteze bağlı zorlukların bilincine varıldığı ve varisi olduğu düşünceye tamamıyla ihanet etmeyecek yeni bir düşünce standardının arandığı bir dönem izler. Bonaventura sistematikleşmenin ilham kaynağı, Henry de Gand hem bu krizin barometresi hem de yeni yola açılan kapı, Duns Scotus da nihai çözümün mimarı sayılabilir. Bonaventura ve Peckham gerçekliğin bilgisinin sonsuz sebeplerden türemiş olması gerektiğine inanırlar. Middletonlu Richard ise, *Commentarium Sententiarum* eserinde Augustinus-Bonaventura kaynaklı düşüncelerden uzak durur ve bilişsel aydınlanma doktrinini reddederek, ilahi bilginin mutlaklığı ile beşeri bilginin göreliliği arasındaki ikiliği, beşeri bilginin özerkliğini öne sürerek aşmaya çalışır.

Örnekçilik

Ortak yönleri bilişsel aktivizmin savunulması olan Middletonlu Richard ile Pietro di Giovanni Olivi'nin eserleri, zihinsel eylemlerin, herhangi bir doğaüstü müdahaleye gerek olmadan, kabiliyetlerimizin derinliklerinden kaynaklandığını gösterme çabalarıyla doludur. Middleton gibi, Matteo d'Acquasparta da yaratılmamış ışığın üzerimizde bir iz olarak bırak-

tığı yaratılmış ışığın, doğal bilgi edinme eylemimizin gerçek nedeni ve biçimsel sebebi olduğunu öne sürer, ama (Peckham gibi) d'Acquasparta da içkinlik-aşkınlık ikiliğine dayalı bakış açısıyla akıl yürütüp, aklın ışığına sadece aracılık rolünü (işbirliği yaptığı ebedi ışığa göre ikincil bir rol) atfederken, Middleton dolaysızlığa önem verir, dolayısıyla eşanlılık hipotezini *a priori* reddetmiş olur. Middleton'a benzer şekilde William de la Mare de, Augustinus'un metinlerini eleştirel açıdan yorumlayarak Tanrı'nın beşeri bilgi üzerindeki müdahalesini özel ve doğaüstü bir yardım olarak yorumlayanların Hippo Piskoposunun kötü tefsircileri olduğu sonucuna varır. İlk Hakikatten kaynaklanan ışık yoluyla hakikatin kavranması teorisine karşı çıkan Roger Marston, Matteo d'Acquasparta ile Middletonlu Richard'ı ve yaklaşımlarının Thomasçı temellerini açıkça eleştirir. Duns Scotus ise insanoğlunun sadece kendi aklının gücüne dayanarak hakikate eriştiğine inanır ve aydınlanma doktrinini kategorik bir şekilde reddeder.

Bilişsel aktivizm

Beşeri bilginin şartları, sınırları ve gayeleri konusundaki düşünceler birçok Fransiskan hoca için büyük önem taşır: İnsanoğlunun bilişsel sürecinin gelişimini ele aldıkları zaman çetrefilli bir mesele olan soyutlama sürecini, yani fail akıl ile potansiyel akıl veya bilme eyleminin öznesi ve nesnesi arasındaki ilişkiyi de işlerler. Duns Scotus aynı anda hem deneyime yeterince önem vermeyen Augustinusçuları hem de öznelliğin ilkel öneminin farkında olmayan Aristotelesçileri eleştirir ve kısmi etkin sebepler teorisini öne sürerek, karşılıklı olarak birbirlerine entegre olan aklın içsel ve dışsal dürtüleri yoluyla anlama eyleminin kuvveden fiile geçmek olduğunu söyler. Nesne ile olan karşılıklı bağımlılığa rağmen, akıl bilme eylemini yaratırken nesneye göre daha etkilidir. Scotus'un sezgisel bilgi ile soyut bilgi arasında güttüğü ayrımı ele alan Ockham'lı William sezgisel bilgiyi deneysellik doğrultusunda yorumlayarak, onu duyuların yanı sıra, aklın sezgisi olarak algılar, aklın sezgi yoluyla gerçekle temas kurduğuna, onu bireyselleştirdiğine, onu dolaysız olarak tanıdığına ve sezgisel olarak bilinen bu nesnenin varlığı üzerine yargıda bulunabilecek hale geldiğine inanır. Petrus Aureolus da kavramların oluşumuna odaklanarak onları tamamıyla zihinsel gerçeklikler, zihinde temsil edilen bir şeyin maksatlı mevcudiyeti, yani *forma specularis* [aynadaki biçim] olarak görür. Aureolus anlaşılabilir türlerin soyutlanmasını ve aracılığını reddetmenin yanı sıra, bilginin kaynağı olan psikolojik eylemi (öznel varlık) bu eylemin içeriğinden (nesnel veya görünürde varlık) ayırt eder.

Beşeri bilginin gelişimi

Tekil olanın anlaşılabilirliği, Fransiskan gnoseolojisinin bir başka temel meselesidir. Bonaventura'yi izleyen neslin bütün hocaları genelde Tho-

mas Aquinas'a karşı çıkarak bu konuyu derinlemesine tartışır ve bazen çok anlamlı sonuçlara varırlar. Ockham tekil olanın kavranması eyleminin dolaysız ve doğrudan olduğunu, fiili olarak (var olan olarak) ve somut belirlenimleri açısından (öz olarak) anlaşılabilir olduğunu söyler. Tekil olanın doğal ve apaçık sezgisi, bilme eylemi ile bilginin nesnesini birbirine bağlayan bir dinamik şeklinde gelişir ve deneyimlerden kavramların elde edilmesine (soyutlamaya) doğru zorunlu bir geçişe neden olur. Sezgisel bilme ve soyutlayarak türetme eylemi, maddi ya da ruhsal olsun, tekil şeyleri hemen kavramak anlamına gelirken; soyutlayıcı bilme eylemi, tümel kavramı, birçok tikel bireyi kapsayan ve gerçeklik "anlamına gelen" o tümel zihinsel birliğin kavranması anlamına gelir. Petrus Aureolus geliştirdiği bu son derece özgün tekil ontolojiyi hakikatin metafizik ve *noetik* açıdan kavranması için temel hermenötik ilke olarak görür, ayrıca tekil olanın sezgisel bilgisinin soyut bilgiye üstün olduğunu söyler ve hem Thomasçı etki altındaki ılımlı gerçekçiliği hem de Scotus'un biçimsellik teorisini çürütür.

Tekil olanın anlaşılabilirliği

Antropoloji ve Etik

Ruhla güçleri arasındaki ilişki, ruh-beden ilişkisi, insanı oluşturan bileşenlerin yapısı, öz-varoluş arasındaki ayrım ve bireyselleştirme meselesi, Fransiskan antropolojisine özgü temalardan bazılarıdır. Ruh-beden ilişkisi konusunda söz edilmesi gereken Olivi'nin (1312'de Vienne Konsilinde yasaklanan) tezine göre, akılsal ruh bedenin biçimi değildir. Bireyselleştirme ilkesine gelince, Fransiskanların Thomas Aquinas'ın madde temelli bireyselleştirme teorisini reddetmekte az çok fikir birliği içinde oldukları bilinir. Duns Scotus'un çözümü ise özgünlüğüyle dikkat çeker. Henry de Gand ve Thomas Aquinas'ı eleştiren Duns Scotus, *natura communis* [ortak doğa] kavramını ortaya atar: Ne tümel ne de tekil olan bu gerçek ve belirli öz, zihin tarafından düşünüldüğünde (mantıksal tümel) veya gerçeğe dönüştürüldüğünde (somut birey) tümel ve tekil olur. Bireyselleştirildikten sonra varlıklarda en yüksek bütünlük derecesine ulaşan ve eşsiz bir ontolojik süreklilik kazanan *natura communis*, belli bir biçimin belirli doğasını bireyselleştirip mükemmelleştiren pozitif bir varlıktır (*haecceitas* [bu olmaklık]).

Scotus'un *natura communis* kavramı

XIII. yüzyılın ikinci yarısında en çok tartışılan ve Fransiskanlarla Thomas Aquinas arasında en büyük ihtilaf kaynağı olan mesele, *eide*nin çoğulluğu meselesi olup, çoğulcularla Aquinas başta olmak üzere, *eidos*un tekliğinin savunucularını karşı karşıya getirmiştir. Metafizik, fizik, psikoloji,

mantık ve teoloji alanıyla ilgili çeşitli argümanlardan yararlanan savunucular, her bir varlıkta, onu bir varlık olarak niteleyen ve o varlık olarak ayırt edilmesini sağlayan tek bir *eidos*u olduğunu göstermeye çalışırlar; dolayısıyla her bir varlık eşsiz bir *eidetik* ilke (akılcı ruh) sayesinde belli bir cinse (tümel) ve belli bir türe (tikel) aittir. Aralarında Guillaume de Falegar, William de la Mare, John Peckham, Matteo d'Acquasparta, Middletonlu Richard, Roger Marston, Pietro di Giovanni Olivi ve Ockham'lı William'ın olduğu çoğulcular ise insanı oluşturan bileşenlerin tözsel birimini (düzenli bileşim birimi) açıklamak için birden fazla *eidos*a ihtiyaç olduğuna inanır; varlığın özsel her mükemmelliğine (işlem) karşılık, bileşimi belirleyen ve ona özgü mükemmelliğini veren üst biçimin (tefekkür) teslim alınması açısından hiyerarşik olarak sıralı, ayrı tözsel biçimler söz konusudur. Yaratılmış varlıkların yapısına dair benzer bir algı, Fransiskanların ruhsal madde ve biçimden oluştuğuna inandıkları ruhsal tözlerin Hilomorfik bileşimi (insan ruhu ve melekler) teorisiyle yakından bağlantılıdır. Johannes Duns Scotus, *eide*nin çoğulluğu meselesini doğrudan ele almaz. *Sententiae*'nin IV. kitabına getirdiği yorumda maddenin dönüşümü mucizesini açıklamak için Henry de Gand ile Thomas Aquinas'ın argümanlarını eleştirir. Her iki yazara karşı çıkan Scotus, insanoğlunda ve tüm canlılarda en azından iki tözsel *eide*nin varlığını kabul etmenin kaçınılmaz olduğunu öne sürer: *forma mixtionis* [karışık *eidos*] veya *forma corporeitatis* [bedensel *eidos*] ve ruh. *Forma corporeitatis*, her canlının bedenine bir tek o ruh tarafından can verilen fiziksel bileşimi bahşeden ilkedir; bu *eidos* sayesinde her canlının bedeni ölümden sonra bile, bir süreliğine olmak üzere, kendine özgü bedensel nitelikler teslim alıp muhafaza eder. Bu, kalıcı bir hal olup ruh geldiği zaman bile ortadan kalkmaz. Akılsal *eidos* en mükemmel *forma vitae* [yaşam biçimi] olduğu için bitkisel ve duyumsal hayat ilkesini içerebilir, ama bedene kendine özgü bir gerçeklik veremez.

Biçimlerin çoğulluğu

En çok tartışma konusu olan etik meseleler arasında, bütün Fransiskan hocalar tarafından Tanrı'nın merhamet dolu sevgisi şeklinde ele alınan saadetin yanı sıra, özgürlük meselesi vardır; bu konuyu en hararetli şekilde ele alan Olivi, özgürlüğü insan mevkiinin ve iradesinin ayırt edici özelliği olarak öne sürer. Ockham da daha sonra özgürlüğün insanoğluna değer kazandıran bir özellik olduğunu söyleyecektir: İnsan hem birden fazla seçenek arasında seçme şansına sahip olduğu için hem de kendi kendini belirleme iradesinin kabiliyetinden dolayı özgürdür.

Bkz. *Radikal Aristotelesçilik ve Teologların Tepkileri, s. 361; Thomas Aquinas, s. 378; Bonaventura da Bagnoregio, s. 386; Johannes Duns Scotus'un Düşünceleri, s. 404; Ockham'lı William, s. 411*

Johannes Duns Scotus'un Düşünceleri

Anna Lovisolo

Johannes Duns Scotus'un düşüncesi, XIII. yüzyılın sonlarında gelişen – örneğin Fransiskan Yeni Platonculuk ile Dominikan Thomasçılık arasındaki ihtilafta olduğu gibi– çok canlı, hatta gerilimli bir felsefi ve teolojik tartışmayı temel alır. Duns Scotus bu akımların herhangi birine tamamıyla katılmak yerine, her iki yaklaşımın en anlamlı yönlerini ele alıp geliştirerek, bu şekilde hem teoloji ve teolojinin bilimle ilişkileri açısından hem de metafizik ve gnoseoloji açısından tamamıyla özgün sonuçlara ulaşır.

Hayatı ve Eserleri

Keskin zekâsından ve girift düşüncelerinden dolayı *Doctor Subtilis* [Ustalıklı Hekim] olarak bilinen Duns Scotus (1265-1308), araştırmacılara özgü, dogma ve doktrin karşıtı bir stile sahiptir. Paul Vignaux'nun belirttiği üzere (P. Vignaux, *Philosophie au Moyen Age* [Ortaçağda Felsefe], Albeuve, 1987), Duns Scotus'un eserlerine de yansıyan düşünce şekli, filozofun farklı yaklaşımları ve algılama biçimlerini incelediği uzun ve ayrıntılı bir içsel diyalogdan oluşur; daha sonra, düşüncenin gerçek anlamda geliştirilmesine gelince, "sivri bir mimari unsurun yukarılara uzanmasıyla inşaat başlar."

Johannes Duns Scotus 1265'te, İngiltere ile İskoçya arasındaki sınırda yer alan Duns adlı küçük köyde doğar. Duns Scotus'un doğumundan, Northampton'da Cluny tarikatına ait Saint Andrews Kilisesinde Fransiskan tarikatına katıldığı 1291 yılına kadar olan dönemle ilgili fazla bilgi sahibi değiliz. On ila on iki yaş arası gibi çok erken yaşta Oxford'da, âdet olduğu üzere, önce din, sonra da felsefe alanında eğitim almaya başlamış olması mümkündür.

1296 yılı civarında Cambridge'de, Minör Keşişlere ait bir *studium*da [yüksek okul] ders vermeye başlar. Yeniden Oxford'a döndüğü 1298-1300 yılları arasında en önemli eserlerinden bazılarını yazar. 1302'de bakalorya mezunu olarak Paris'e gider; Fransiskan tarikatına ait St. Genevieve *studium*unda doktorasını yapması, yani *magister regens* [pratisyen öğretmen] unvanını almayı planlarken eğitimini tamamlayamadan, 1303'te "Güzel" IV. Philippe'in (1268-1314, ⚜ > 1285) VIII. Bonifacius'a (y. 1235-

1303, ☠ > 1239) karşı destek talebine karşılık vermeyi reddeder ve tarikata üye seksen kadar keşişle birlikte Fransa dışına sürülür. Oxford'a dönen Duns Scotus, ertesi yıl, VIII. Bonifacius'un ölümü üzerine Paris'e döner ve 1305 yılında öğretme lisansı ile *magister regens* unvanını alır. Paris'te teoloji alanında hocalık yaptığı iki yıl boyunca Meryem Ana'nın ilk günahtan arınmış doğumu üzerine olan ünlü ve özgün tezini geliştirir. 1307'de üstleri tarafından Minör Keşişlerin *studium*unu yeniden düzenlemek, ders vermek ve yeni ortaya çıkmakta olan sapkın hareketleri kontrol altına almak için Köln'e gönderilir. Buradayken 8 Kasım 1308'de, 43 yaşındayken aniden ölür.

Duns Scotus'un eserlerinin büyük kısmı, Oxford ve Paris başta olmak üzere, çeşitli yerlerde yürüttüğü öğretim faaliyetlerinin ürünüdür. Dolayısıyla sistematik çalışmalar değil, Scotus'un hayatı boyunca defalarca gözden geçirdiği derlemeler ve antolojilerden oluşur. Bundan dolayı da hem eserlerin ilk olarak ne zaman yazıldığını hem de sonraki ilave ve düzeltmelerin ne zaman yapıldığını kesin olarak belirlemek çok zordur. Scotus'un özgün yazıları ile sonradan öğrencilerinin yaptığı katkıları birbirinden ayırt etmek de bir o kadar zordur.

Defalarca gözden geçirilmiş eserler

Scotus'un felsefe alanına ait olan ilk eserlerinin 1295 yılı civarına ait olduğu büyük ölçüde kanıtlanmıştır.

Porphyrius'un (233-y. 305) *Isagoge* [Giriş], Aristoteles'in de (MÖ 384-322) *Organon* eserinden bazı kitapları –*Kategoriler*, *Sofistlerin Yanlış Çıkarımları Üzerine*, *Topikler* ve *Yorum Üzerine*– konu alan yorumları, *Parva Logicalia* [Mantık Üzerine Küçük Eserler] başlığı altında toplanmıştır. Aynı döneme ait olan ve *Metafizik*'in I-IX kitaplarını konu alan, *Quaestiones subtilissimae super Metaphysicam Aristotelis* [Aristoteles'in Metafiziği Üzerine Son Derece İncelikli Sorular] adındaki önemli yorum eseri defalarca yeniden ele alınmış, yıllar boyu genişletilip düzeltilmiştir. *Ruh Üzerine*'yi konu alan *Quaestiones super secundum et tertium De Anima* [De Anima'nın İkinci ve Üçüncü Kitapları Üzerine Sorular] eserinin ise Duns Scotus'a ait olup olmadığı kesin değildir.

Scotus'un teolojik ve felsefi açıdan en önemli eseri, Petrus Lombardus'un (y. 1095-1160) *Sententiae* [Hükümler] eseri konusunda Oxford ve Paris'te verdiği derslerden oluşan ve birçok versiyonu bulunan metinlerdir. Bu metinler arasında Scotus'un Oxford'da verdiği derslerden hareketle hazırlanan *Lectura* [Okuma] ile kısmen *Lectura*'yı, kısmen Paris'te verilen dersleri temel alan, Scotus'un en önemli eseri sayılan ve kendisi tarafından ölümüne kadar defalarca geliştirilmiş olan *Ordinatio* [Emirname] vardır. Paris derslerinin toplandığı *Reportata Parisiensia*'nın

[Paris Eseri] 1302-1307 yılları arasına tarihlendirilir. Teoloji alanındaki eserlerinin en önemlileri arasında, doğal teolojiyi konu alan *Quaestiones quodlibetales* [Gönlünüze Göre Meseleler] ile Tanrı'nın varlığı üzerine bir inceleme yazısı olan *Tractatus de primo principio* [İlk İlke Üzerine İnceleme Yazısı] vardır ve her ikisi de 1306-1307 yıllarında yazılmıştır.

Bilgi: *Notitia Intuitiva* ve *Notitia Abstractiva*

Scotus'un bilgi meselesini ele alırken Augustinus'un Yeni Platoncu formülasyonu ile Aristotelesçi formülasyona göre yeni bir yöntem denediği açıktır. Birincisi ve özellikle Augustinusçu aydınlanma teorisine göre, kesin bilgi Tanrı'nın zihninde yer alan modellerin ele alınmasını temel alıyordu. Aristotelesçiliğe göre ise, bilimsel kesinlik çeşitli bilim alanlarının kendinden belli, temel ilkelerinden kaynaklanıyordu ve ilkelerin kesinliğinin sonuçlara aktarılması ancak tümdengelim yoluyla garanti altına alınabilirdi.

Scotus bu iki modeli, ikili epistemolojik yöntemler temelinde geliştirilen bir bilgi teorisi şeklinde sentezler: Somut bireylerin varlığının teyit edilmesi açısından *notitia intuitiva* [sezgisel bilgi], soyut tümel kavramların bilgisine geçme olasılığı açısından da *notitia abstractiva* [soyutlayıcı bilgi].

Bilgi teorisi konusunda iki model

Scotus'un *notitia intuitiva* ve *notitia abstractiva* yoluyla bilgi teorisini nasıl formüle ettiğine bir bakalım. *Notitia intuitiva*, akılda ortaya çıkan ve somut olarak var olan bir nesneyi hedef alan, onu fiziksel varlığı yoluyla algılayan bilme eylemidir. Sezgisel bilgi *simplex apprehensio*, yani nesneyi *primo et per se* [ilk olarak ve kendiliğinde] algılayan basit bir bilgi türüdür ve ilişki kategorisine aittir: Ölçüye kıyasla ölçülebilir olan gerçek bir ilişkidir. Dış gerçeklik hakkında bu şekilde bilgi elde edilir.

*Notitia intuitiva*ya eşlik eden ikinci bir bilgi yöntemi olan *notitia abstractiva*, nesnenin fiili mevcudiyetinden ayrıdır: Bu durumda algılanan, varoluş şartlarından arındırılmış ve tümel bir tür yoluyla akılda temsil edilen bir nesnedir. Aklın nesnenin özünü algıladığı soyutlama süreci *notitia*ya dayanarak gelişir. Bilgi duyumsal izlenimlerden (*intentiones primae* [ilk amaç]) yola çıkıp zihinsel imgeler (*phantasmata*) yoluyla, algılanan nesnenin her türlü fiziksellikten arındırılmış özünü temsil eden *species intelligibiles*lerin (*intentiones secundae* [ikinci amaç]) oluşumuyla sonuçlanan bir sürecin en sonunda yer alır.

Notitia intuitiva durumunda olduğu üzere, duyular yoluyla algılanabilir ya da *notitia abstractiva* durumunda olduğu üzere, akıl yoluyla

kavranabilir olsun, her iki bilgi yöntemi de türlerin varlığının teyit edilmesini temel alır. İkisi arasında ardışık bir zincir olmadığından birincisi, ikincisinin başlangıç noktasını oluşturur: *simplex apprehensio* yoluyla nesnenin mevcudiyeti teyit edildikten sonra, Aristoteles'in soyutlama modeli doğrultusunda akıl hem duyumsal tür temelinde zihinsel bir imge oluşturur hem de aynı anda akılla kavranabilir tür temelinde tümel bir kavram oluşturur.

Aklın bu bilgi türlerinden birine veya diğerine yönelmesinin nedeni nesneden çok varlık şekli, yani *ratio formalis*tir [biçimsel neden]. Sezgisel bilginin ardındaki *ratio formalis* tikel varoluştur, soyut bilginin ardındaki *ratio formalis* ise nesnenin bilinebilen varlığı, yani nesnenin imgesinde potansiyel olarak bulunan *species intelligibilis*tir [anlaşılabilir tür].

Bu noktada sezgisel bilgi açısından önemli olanın birey değil, *ratio*su, yani gerçek varoluşu olduğu; soyut bilgi için de olası mevcudiyetsizlik veya varoluş olduğu anlaşılır.

Notitia intuitiva nesneyi fiili varoluşuyla algılayan dış duyuların müdahalesiyle mümkünken, *notitia abstractiva* hayal gücü (*imaginatio*) adı verilen ve nesneyi yokluğunda bile yeniden oluşturabilecek içsel bir duyum yoluyla elde edilir. *Notitia abstractiva*ya dayanan eylemler nesneyi değil, hayal gücü tarafından muhafaza edilen bir simgesini temel alır. Anlaşılabilir simgenin varlığı, nesnenin gerçek varoluşunun simge halidir: Simge haliyle nesnenin *esse intelligibilis*, yani anlaşılabilir varlığı, ideal-de fiziksel olarak var olmadığı zaman bile kalıcı olan mutlak bir şeydir.

Metafizik: Varlıkların Tek Anlamlılığı ve Bireysel Farklılıklar

Duns Scotus'a göre, –sonradan göreceğimiz üzere– pratik bilim denince nasıl akla teoloji gelirse, teorik bilim denince de akla metafizik gelir. Varlık olarak varlık, metafiziğin öznesi ve bilişsel potansiyel anlamında aklın nesnesidir.

Tekrar etmek gerekirse, Scotus hem Augustinusçu geleneğe hem de Aristoteles temelli Thomasçılığa göre özgün ve tamamıyla yeni bir yaklaşım sunar. Scotus'un yaklaşımı, Thomas Aquinas'ın (1221-1274) Aristoteles'e dayanarak geliştirdiği *entis* analojisini, yani varlığın sadece analojik şekilde Tanrı'ya ve canlılara atfedilebileceği fikrini temel alan kanıtlama yönteminin teolojiye uygulanmasına tezat oluşturur.

Scotus'un özgünlüğü

Aquinas'ın formülasyonunun tersine, Scotus varlığın tek anlamlılığı teorisini geliştirir. Varlığın tek anlamlı olarak tanımlanmasının, yani

Tanrı'ya ve canlılara aynı anlamda atfedilebileceğini söylemenin, insan aklının duyumsal deneyimlerden başlayarak daha genel belirlenimlere kadar uzanacak şekilde oluşan kavramları giderek aşmayı mümkün kıldığına dikkat çekmek gerekir.

Bu kavrama dayanan Scotus'un metafiziğini geliştirmeden önce başlıca noktalarını özetlemek yararlı olacaktır: (1) sonlu varlıklarda öz ve varlık bileşiminin reddedilmesi (2) *differentia individualis*'te [bireysel fark] bireyselleştirme ilkesinin belirlenmesi (3) türlerle münhasır farklar ve ortak doğayla bireysel farklar arasındaki ilişkiyi açıklamak için yeni bir ayrım modeli olan biçimsel ayrımın geliştirilmesi.

Scotus'un bahsettiği varlık, İbn Sina'nın da (980-1037) algıladığı şekliyle varlıktır; özsel açıdan tek anlamlı olmakla kalmaz, aynı zamanda tarafsızdır. Bu durumda akıl varlıkları tümellik veya bireysellikleri içerisinde düşünebilir, ama onları herhangi bir belirlenim olmadan da düşünebilir. Scotus da ortak doğa teorisini bu gereksinime dayandırır.

Ortak doğa teorisi

Doğa ne bireysel ne de tümel olup kayıtsızdır, dolayısıyla gerçek varlıklarda gerçek bir varoluş edinip bireysel olabilir, aklı ona zihinsel bir varoluş kazandıran soyutlayıcı eylemi sayesinde de tümel olabilir. Dolayısıyla bir şeyin doğası veya özü zihinde tümel, gerçek varlıklarda da bireyseldir. Öte yandan başka türlü de olamazdı, çünkü kendinde doğa, ne biri ne de diğeridir.

Tekilliğe veya belli bir bireye geçiş Scotus'un karşılaştığı en zor meselelerden biridir ve Scotus ile Thomas Aquinas arasındaki farkı (daha doğrusu karşıtlığı) çok net bir şekilde gösterir. Scotus'a göre, bu geçiş, tözsel bir gerçeklik, yani türden daha zengin bir pozitif varlıktır. Bireysel farklar (*differentia individualis*) böyle bir pozitif tözsel gerçekliktir. Varlığın geçirdiği bir "olgunlaşma" süreci olarak düşünülebilecek bu farklar, biçimsel modifikasyonlar olmadan ortak doğanın fiili durumunu yoğunlaştırır. Bu "ontolojik artış" süreci, mükemmelleştirici ve bireyselleştirici olarak da tanımlanabilir. Scotus'un yeni bir kelime türeterek *haecceitas* [bu olmaklık] olarak tanımladığı şey, bir anlamda bireysel varlıklarda ortak doğayı dönüştürme gücüne sahip olan ilkedir: "Bu" diye nitelendirilebilecek her şey *haecceitas* özelliği sayesinde böyledir ve bir bütünü oluşturan bütün tekil unsurların *haecceitas* özelliği, bütünün tözsel birliğini feda etmez.

Bir de Scotus'un ortak doğa ile bireysel farklar arasındaki ayrımı nasıl algıladığını anlamak gereklidir. Bu ayrım gerçek değil, biçimseldir; bu ayrım sayesinde aynı türün çeşitli bireyleri olur, ama onları belirleyen öz çoğalmaz. Biçimsel ayrım, belli bir varlığın –Aristotelesçilik doğrultusunda, tekabül eden gerçekliği varsayan potansiyellik olarak algılanan–

zorunluluk özelliği olmadan var olma olasılığına işaret eder. Alessandro Conti'nin tanımına göre (*I presupposti metafisici del concetto di persona in Scoto* [Scotus'a Göre Kişi Kavramının Metafizik Varsayımları], 1994), "iki şey aynı gerçekliği oluşturan unsurlar olduğu ama aynı zamanda birbirlerini oluşturan unsurlar olmadığı, yani birbirinin özsel tanımına dahil olmadığı zaman biçimsel olarak birbirinden ayrıdır."

Teoloji: İlahi Bilgi

Teolojinin özellikleri nelerdir, bilimle ve özellikle metafizikle arasında nasıl bağlantılar vardır? Daha önce de görüldüğü üzere, Scotus hem çağdaşı olan ve teolojinin öncelikle teorik bir bilim olduğuna inanan teologların büyük kısmından hem de teolojinin duygulanıma dayalı bir bilim olduğuna inanan Fransiskan geleneğinden farklı görüşlere sahiptir. Yukarıda da söz edildiği üzere, Scotus'a göre, teoloji pratik bir bilim dalıdır, yani eylemleri yönetici ve düzenleyici niteliktedir. Teolojinin hakikati öğretme amacı sadece tefekkür edilmesi değil, hayatın hakikat doğrultusunda yaşanmasıdır. Bu görüş, Scotus'un metafizik bağlamda ele aldığı ve bilgiye götürdüğüne inandığı Aristoteles'in tümdengelime dayalı saflık modelinin varlık nedeni değildir.

Teoloji konusunda başlangıç niteliğindeki bir başka önemli mesele, teolojinin zorunluluğuyla ilgilidir. *Ordinatio*'nun önsözünde Scotus bu konuyu ele alarak teologlarla filozoflar arasındaki görüş ayrılıklarını sunar. Filozoflara göre, insanoğlu ancak kendi yetenekleri yoluyla herhangi bir şey hakkında bilgi elde edebilir, dolayısıyla vahye gerek yoktur. Tamamıyla karşıt görüşe sahip olan teologlara göre ise, insanoğlunun yetenekleri, insanoğlu için nihai amaç anlamına gelen ve sadece vahiy sayesinde erişilebilecek olan Tanrı'nın bilgisine kadir değildir. Scotus ise, Tanrı'nın inançtan yoksun olanları bile kurtarma özgürlüğüne sahip olduğu düşüncesinden hareketle, teoloji insanoğlunun Kurtuluşu için gerekli olmasa da, doğaüstü hedefimizi tatmin etmek açısından gerekli olan bilgiye erişmenin sadece vahiy sayesinde mümkün olduğunu öne sürer.

Teolojinin zorunluluğu

Dolayısıyla vahiy sayesinde teolojiyi algılamak mümkündür, ama Scotus'a göre, teoloji *theologia nostra*dır [bizim teolojimiz], yani konusu sadece insanın vahiy yoluyla Tanrı hakkında edindiği bilgilerdir ve sadece onlarla ilgilenir.

Bu noktada Tanrı'yla ilgili vahiy temelli hakikatleri incelemek ve birbirinden ayırt etmek mümkündür: Bir yanda Tanrı'nın başka hiçbir şeye bağlı olmayan kendinde hayatıyla ilgili hakikatler söz konusudur. Bunlar

mutlak derecede zorunludur ve Tanrı'nın "içkin şekilleri" olarak tanımlanır. Öte yandan, Tanrı'nın mutlak özgürlüğünden türedikleri için olumsal olarak tanımlanan hakikatler söz konusudur. Scotus'a göre, bunlar Tanrı'nın dışında olan her şeyle ilgili ilahi eylemlerdir. Sıfat olarak tanımlanan bu hakikatler, Tanrı'da sonsuz olup, sonlu varlıklarda da bulunan mükemmelliklerdir. Tanrı'nın ilk sıfatı akıldır. Tanrı ilahi düşünce eylemidir ve yaratılmış olanın tamamını kendinde toplar; sonsuz özler veya "mümkün olanlar" dizisi ilahi akıl tarafından şekillenir. Bu bakış açısıyla sonlu varlıkların evreni, Tanrı'nın sonsuz sayıdaki mümkün dünyalar arasında yaptığı seçimden kaynaklanır.

Dolayısıyla Scotus'un irade konusunda geliştirdiği özgün teori teolojiye de uygulanmış olur; buna göre, Tanrı'nın iradesi sonsuz ve şartsız bir potansiyel oluşturur ve mutlak özgürlük anlamına gelir. Scotus'a göre, fail bir güç belli bir etki yaratırken aynı anda zıt bir etki yaratma kabiliyetine sahipse özgürdür. Scotus burada skolastik teolojinin çok tanınmış bir ayrımı olan Tanrı'nın mutlak kudreti temelinde yaptıkları ile fiili kudreti temelinde yaptıkları arasındaki ayrımı ele alır. Andrea Tabarroni'nin kısa ve öz bir biçimde ortaya koyduğu tanımını başka bir şekilde söyleyecek olursak, mutlak kudret Tanrı'nın yaptıklarına –mantık dahilinde– alternatif herhangi bir şey yapma gücü anlamına gelir. Fiili kudrete ise, mümkün olan ve fiilen yapılan şeyler dahildir.

İrade üzerine yeni bir teori

Scotus'un öne sürdüğü Tanrı'nın varlığının kanıtına değinirken, başvurduğu yöntemden dolayı bu kanıtın teolojiden çok metafizikle bağlantılı olduğunu göz önüne almak gerekir. Nitekim Scotus bu teoriyi geliştirirken, Aostalı Anselmus (1033-1109) gibi, saf düşünceyi temel alır ve İlk Varlığın, kendi varlığının gerektirdiği olasılığın içkin zorunluluğu olduğu, bu zorunluluğun mantık veya fizik bağlamında değil, kendinde var olan bir varlığın zorunluluğu olduğu sonucuna varır.

İrade Özgürlüğü

Tanrı'nın iradesi saf mükemmelliktir ve biraz önce görüldüğü üzere mutlak özgürlüktür. İnsan açısından irade ise akılla birlikte ruhun kabiliyetlerinden biridir. Bu kabiliyetlerin gerçeklik açısından değil de, biçimsel olarak birbirinden ayrı olması, Scotus'un düşüncesinin yenilikçi yönlerinden birini oluşturur. Bu, insanoğlunun eylemlerinin ardında bir bütün olarak ruhun yattığını gösterir. Scotus'a göre, akıl doğal bir şekilde davranırsa, yani kendi nesnesi tarafından şartlandırıldıysa ve bir anlamda sebep-sonuç zincirini izlemek zorunda kalsa da, irade tamamıyla özgürdür.

Dolayısıyla seçme eylemi, karar almanın tek sebebi haline gelir. İradenin doğal şekilde eylem gösteren akıl üzerindeki üstünlüğünü daha iyi anlamak için iradenin zamansal ardışıklığından bağımsız olarak, yani bir seçimde bulunmak için karar verdiği anda birbirine zıt eylemlerde bulunabileceğini de göz önüne almak gereklidir. Bu yeteneği, olumsal sebebinin, özünün bir parçasıdır; Scotus'un *contingens* [olumsal] derken burada kastettiği, aynı anda zıddı da gerçekleşebilecek olan her şeydir. Scotus'un bireysel seçime bağlı sorumluluklara verdiği önem buradan da anlaşılabilir.

Bkz. *VIII. Bonifacius ve Kilisenin Üstünlüğü, s. 49; Ockham'lı William, s. 411; Siyasal Düşünce, s. 573; Dilenci Tarikatları ve Sanat, s. 905*

Ockham'lı William

Paola Muller

XIV. yüzyılda yaşamış bir Fransiskan filozofu olan Ockham'lı William, gerçeğin radikal tekilliğinin savunucusudur. Ockham'ın felsefesi Platonculuk karşıtı bir deneysellik olarak nitelenir. Ockham geliştirdiği ayrıntılı semantik sayesinde tümeli zihinsel bir işaretle özdeşleştirir ve onu kavrama eylemine dayandırır. Teolojik bağlamda akılcı veri ile vahiye dayalı veri arasında net bir ayrım olduğunu savunan Ockham, etik vizyonunu irade, özgürlük ve sevgi kavramlarına dayandırır. Doğa felsefesi bağlamında ise Ockham, günümüzde "Ockham'ın usturası" olarak bilinen özgün bir ekonomi ilkesi geliştirir.

Hayatı ve Eserleri

"Ockham," William'ın 1280'de İngiltere'de doğduğu köyün adıdır. Minör Keşişler tarikatına üye olan Ockham, Oxford Üniversitesinde eğitim alır. 1324'te sapkın olduğu gerekçesiyle o dönemde Avignon'da olan papalığa ihbar edilir ve bir heyet tarafından yargılanmak üzere Avignon'a çağ-

rılır. Petrus Aureolus'un de (y. 1280-y. 1322) dahil olduğu heyetten önce olumlu bir referans alır, ardından suçlu ilan edilir. Minör Keşişler tarikatının başkanı Michele da Cesena (1270-1342) papanın çağrısı üzerine Fransiskanların İsa'nın ve havarilerin aşırı yoksulluğu tezini savunmak üzere 1327'de tarikatın Avignon'daki manastırına gelir. 26 Mayıs 1328'de Michele da Cesena, Ockham'lı William ve tarikatın birkaç üyesi daha Avignon'dan kaçarak İtalya'ya gider ve Pisa'da ziyaret ettikleri İmparator Bavyeralı Ludwig'den (y. 1281-1347, ♛ > 1328) destek alırlar. Efsaneye göre, Ockham Ludwig'e şöyle der: "Sen beni kılıcınla savunursan ben de seni kalemimle savunurum..." İmparatorla beraber Münih'e dönen Ockham'lı William, 1349'da burada, büyük olasılıkla vebadan vefat eder.

Ockham'ın hayatı, eserleri göz önünde bulundurulduğunda iki döneme bölünebilir: Ockham 1328 yılına kadar mantık üzerine (*Expositio in librum Porphyrii, in librum praedicamentorum, in duos libros perihermeneias, in duos libros elenchorum* [Porphyrius'un Kitabında, Kategoriler Kitabında, İki Perihermeneias Kitabında, iki Deliller Kitabında Açıklamalar]; *Summa logicae* [Mantık Derlemesi]), felsefe ve teoloji üzerine (*Expositio super Physicam Aristotelis* [Aristoteles'in Fiziği Üzerine Açıklamalar]; *Philosophia naturalis* [Doğa Felsefesi]; *Ordinatio* [Emirname]; *Reportatio* [Ders Notları]; *Quodlibeta septem* [Yedi Tartışma]; *De sacramento altaris* [Sunağın Sakramenti Üzerine]; *Tractatus de praedestinatione et de praescientia Dei et de futuribus contingentibus* [Tanrı'nın Takdiri, Geleceği Görmesi ve Gelecekteki Olasılıklar Üzerine İnceleme]; *De relatione* [İlişki Üzerine]) ve didaktik ve kuramsal türden yazılar yazar. 1328 yılından sonra ise Kilise öğretileri üzerine (*De dogmatibus papae Johannis XXII* [Papa XXII. Johannes'in Dogmaları Üzerine]; *Tractatus contra Benedictum XII* [XII. Benedictus'a Karşı İnceleme Yazısı]; *Compendium errorum papae Johannis XXII* [Papa XXII. Johannes'in Hatalarının Derlemesi]) ve siyasal doktrin (*Opus nonaginta dierum* [Doksan Günün Eseri]; *Dialogus* [Diyalog]; *Octo quaestiones* [Sekiz Soru]; *Breviloquium de potestate papae* [Papanın İktidarı Üzerine Kısa bir Konuşma]; *De imperatorum et pontificum potestate* [İmparatorların ve Papaların İktidarı Üzerine]) üzerine yazılar yazar.

Mantık ve Gnoseoloji

Ockham bireyin, tekil olanın ontolojisinin savunucusudur. Ona göre tekil olan hem varlık düzeninde hem de bilgi düzeninde ilktir. Tekil olmak varlığın en radikal varoluş şeklidir; dolaysız ve apaçıktır, dolayısıyla ne türeyebilir ne de kanıtlanabilir. Ockham'ın tavrını bir bütün olarak ta-

nımlamak için birçok formül geliştirilmiştir: "ontolojik düş kırıklığı" (P. Alféri), "dünyanın dilbilimsel açıdan çıplak bırakılması" (R. Paqué), "eleştiri ve şüphecilik" (K. Michalski), "Pansemiotizm" (U. Eco). Nasıl tanımlanırsa tanımlansın, Ockham'ın felsefesi, gnoseolojik gerçekçiliğe (gerçekliğin doğrudan erişilebilir ve bilinebilir olduğu, modern anlamda gerçekçilik) ve ontolojik anti-gerçekçiliğe (buradaki gerçekçilik ise, Ockham'ın kendinden önceki ve sonraki ortaçağ anlamıyla olup, durumlar veya ideal nesnellikler olsun, tümel şeylerin varlığını savunur) dayanan deneysel ve Platonculuk karşıtı bir doktrin oluşturur.

Ockham'ın tezi her şeyden önce semantik bir anlam taşır: Ockham bilişsel psikoloji, işaret teorisi ve referans teorisi arasında sıkı bağlantılar olduğunu öne sürer. Tümel bir şey değil, bir kavramdır. Kavram da çok sayıda tekil nesneye atıfta bulunan bir referans işaretidir. Anlama eylemi sonucu üretilen kavram, tinin gerçek bir rastlantısı, ruhun bir özelliği, nesnel (saf ve sade maksatlı nesne anlamında) bir varlığı olmayan, sadece ruhun içinde yer alan öznel bir varlığı, yani bir özneye –ruha– içkin bir özellik olarak bir varlığı olan bilişsel türden bir terimdir. Bu şekilde tanımlanan öznellik, Aristoteles'in bütününün, madde ve biçimden oluşan, rastlantı ve özelliklere sahip tekil tözün öznelliğidir. Böyle bir özellik, zihinsel rastlantıya sahip olan kavramla temsil ettiği şeyler arasında bir benzerlik ilişkisi sürdürür. Ockham'a göre, bu, doğal bir anlamlandırma ilişkisidir. Dolayısıyla bütün tümel kavramlar doğal bir işaret, yani birçok anlamı olan zihinsel bir terim olarak tanımlanabilir; bu terimin bu anlamları temsil ettiği zihinsel önermeler, sözlü dille yazılı dilin tâbi olduğu zihinsel dili oluşturur.

Tümel bir kavramdır

Beşeri bilgi nesnelerle veya deneyim verileriyle doğrudan veya dolaylı temasa bağlıdır. Bilgi sezgisel veya soyutlayıcı olabilir. Sezgisel bilgi, bireysel varlık hakkında dolaysız olarak bilgi edinmek demektir, sebebi bir nesnedir ve bütün diğer bilgi türlerinden önce gelir. Soyutlayıcı bilgi nesneyi varoluş veya var olmayışından ayrı olarak, sadece nesne olarak algılar.

Bu durumda tekil olanın sezgisel bilgisinden tümellerin, türlerin ve cinslerin bilgisine nasıl geçilir?

Ockham'ın ortaçağ epistemolojisinin bu son derece önemli meselesine getirdiği özgün çözüme göre, kişi bir şeyin kendine has olan yanıyla, o şeyin kendisini eş zamanlı olarak kavrar.

Tekil bilgiden tümel bilgiye

Tekil olanın sezgisel bilgisi ruhta iki bilgi yaratır: bilgi sahibi olunan şeyin kendi bilgisiyle ait olduğu türün bilgisi.

Dolayısıyla tekil olanın sezgisi aynı zamanda hem deneysel hem de *eidetik*tir (bu insanı gördüğüm zaman bir insan görüyorum). Buradaki tek sorun, türün bilgisinden cinsin bilgisine geçiştir.

Ockham'a göre, sezgisel bilgi bağlamı geçerli olmaya devam eder. Belirli bir bilgi tek bir şeye odaklanan bir bilgi edinme eylemini gerektirirken, jenerik bilgi farklı türlere ait şeylerin sezgisini de gerektirir. Dolayısıyla ruh, jenerik özellikleri açısından benzer şeylerin (sezgisel ve soyutlayıcı türden) *notitia*larının kaynaklandığı çeşitli tekil şeyleri kapsayan bilgi edinme eylemlerinden, jenerik özellikleri açısından birbirlerine benzeyen bir dizi şeye yönlenebilecek tek bir zihinsel kavram ürettiği zaman, jenerik bir tümel kavram oluşur. Ockham'a göre, bu üretim neredeyse kendiliğinden olur ve deneyimin algısı ve gerçekliği ile bir aradadır.

Ockham'a göre, tekil olanın sezgisel bilgisine zıt olan soyut bilgi, şeylerin var olup olmamasından bağımsızdır; gerçek epistemolojik kapsamı olmayan bu bilgi, bir şeyi yokluğunda hayal etme kabiliyetine benzer.

Soyut bilginin hayal gücüne dayanması, özün gerçek varlıktan bağımsız olarak kavranmasının Scotusçu algısının reddedilmesi; sezgisel bilginin üstünlüğü ise, ontolojinin indirgenmesi ve öz ile varoluş arasındaki ayrımın nötralizasyonu anlamına gelir. Varlık, öz ve varoluş ayrı şeyler olmayıp, tekil olan için kullanılan ayrı terimlerdir, aralarındaki fark sadece gramere dayanır. Doğal bilgi bağlamında bir şeyin, özünün ve varoluşunun sezgileri birbirinden ayrı değildir. Somut şeyleri –somut bireysel özü– oluşturan her şey birbirinden ayrılmaz öz ve varoluştan oluşur.

Özün varoluşla özdeşleşmesi

Ockham mantık alanında *logica Modernorum*'da geliştirilen terimlerin özellikleri bağlamında ele alınan *suppositio* [varsayım] doktrinini geliştirir ve onu "bir terimin bir cümle içerisinde başka bir terimin yerine geçebilme özelliği" olarak tanımlar. Üç tür varsayım vardır. Maddi varsayımda bir terimin anlamsal bir işlevi olmayıp maddi bir sesi, yazılı bir işareti veya bir gramer işlevi vardır (örneğin "insan, beş harften oluşan bir kelimedir" cümlesinde "insan" kelimesi); basit varsayımda bir terim bir kavramı temsil eder ("insan bir türdür" cümlesinde "insan" terimi); bireysel varsayımın özelliği ise anlamıdır, çünkü buradaki terim kastedilen bireyi temsil eder (örneğin "bu insan koşuyor" cümlesindeki "insan" terimi). Bu teori, terimler tarafından kastedilen nesneler arasındaki ilişkilerin cümleler tarafından ne şekilde ifade edildiğinin kararlaştırılmasına izin verir. Ockham bu şekilde hakikatin akıl ile gerçeklik arasındaki uyum şeklindeki skolastik yorumundan uzaklaşarak mantık-semantik anlamı üzerinde durur: Hakikat doğru bir cümledir, yanlış olan yanlış bir cümledir. Bir cümlenin doğru olması için özne ile yüklem arasında gerçek anlamda özdeşlik olması değil, özne ve yüklemi temsil eden terimlerin aynı gerçekliği temsil etmesi gereklidir. Bu da terimlerin temsil işlevine bağlıdır, yani terimlerin değeri kendinden ol-

Üç varsayım türü

mayıp, temsil ettikleri şeylere bağlıdır. Dolayısıyla doğru ile yanlış, önermelere ait özelliklerdir, varlığı doğru veya yanlış bir sentaktik bağlamda varlığa bağlı olmayan, varoluşları bu cümlelerin doğruluğunun veya yanlışlığının tespit edilmesine yarayan şeylerin fiili veya potansiyel varoluşuna işaret eder.

Dolayısıyla terimlerin anlam işlemi ile varsayım yaklaşımı doğaldır, bundan dolayı da gerekçelendirilmeyi gerektirmez. Kavramların temel anlam işlevi ve sentaktik bir bağlamda şeylerin yerini alma işlevi, insan aklının gerçekliğe erişme kabiliyetini garantiler.

Ockham'a göre, aklın başlangıçtaki önceliğe göre ilk nesnesi tekil olandır ve sezgi yoluyla kavranır. Tekil olanın zihinsel bilgiye dahil olduğu deneyimle de sabittir; eğer tekil olan duyular tarafından dolaysız olarak algılanıyorsa, duyulardan daha mükemmel bir bilgi edinme kabiliyeti olan akıl tarafından algılanması daha da kolaydır. Uyum açısından ise bilgi edinme eyleminin ilk nesnesi, son derece genel, tek anlamlı bir kavram olan varlıktır. Nitekim insanoğlunun varlığı düşündüğü tek bilgi edinme eylemi, bilgi ufkuna dahil olabilecek bütün nesneleri algılamasına izin verir. Varlık, aklın anlaşılabilir her şeyi anlamasını sağlar. Dolayısıyla insanın ilk bilgi edinme eylemi, somut bir varoluşun kavranmasıyla, yani tekil bir gerçekliğin hem duyumsal hem de zihinsel sezgisiyle özdeşleştirilir. Ockham bir yandan varlığın hiçbir zaman sezgiyle algılanmadığını vurgularken, öte yandan aklın tekil olan hakkında bilgi edinir etmez son derece tümel bir kavram olan varlığı, yani her şeye ortak olan pozitiflik kavramını geliştirdiğini öne sürer. Dolayısıyla varlık, deneyimlenen evrene, ona bağlı olarak da bireylerin hepsine dahil olan her şeydir; son derece genel olan bu tek anlamlı kavram her şeyi temsil etmeye uygundur, ama bundan dolayı tek anlamlı olduğu hiçbir şeye, önceden var olan bir şey eklemez.

Teoloji

Ockham teoloji bağlamında akılcı veriyle vahye dayalı veri arasında belirgin bir ayrım olduğuna inanır: Tanrı'nın vahiy yoluyla açıkladığı hakikatler, insanın bildiği veya Tanrı'dan kaynaklanan hakikatleri bilmeye uygun bir araç olan ve yine Tanrı tarafından bahşedilmiş olan akıl yoluyla erişebileceği hakikatler değildir. Eğer Tanrı bazı hakikatleri insana vahiy yoluyla açıklamayı seçiyorsa, bu, insanın o hakikatlere tek başına erişemeyeceği anlamına gelir. Çünkü Tanrı bir şeyi boşuna yapmaz. İnançla bilim arasındaki radikal heterojenlik göz önüne alındığında, inanç hakikatlerinin akılcılık yo-

Tanrı'nın varlığı kanıtlanabilir bir şey değildir

luyla kanıtlanamayacağı anlaşılır, çünkü bir inanç hakikatinin kanıtlanabilmesi için apaçık hale getirilmesi gerekir. İnanç hakikatleri, genelde Tanrı'nın öznesi olduğu hakikatler olduğuna göre, bu önermelerin kanıtlarına erişebilmek için insanın Tanrı konusunda basit bir kavram oluşturabilmesi gerekir. Ama bu imkânsızdır, çünkü Tanrı sezgisel bilgi kapsamının dışında yer alır. Nitekim tarihsel koşulları içinde insanın Tanrı kavramı ancak Tanrı'ya ve canlılara ortak olan bir kavram olabilir. Yani insanın Tanrı kavramı *quidditas* [ne'lik] değildir, sadece ismen bir simgeye sahiptir. Vahyedilen hakikatlerle ilgili olarak şartsız kabulü dayatacak kanıtlar geliştirilemez, ama ikna edici argümanlar, yani muhtemel olan akıl yürütmeler formüle edilebilir. Ockham bu düşünceden dolayı Tanrı'nın varlığı konusunda geliştirilen kanıtları, Tanrı'nın sıfatları veya insanın ölümsüzlüğü gibi, akılcı yoldan erişilebilir sayılan bilgileri hakikat olarak kabul etmez. İnsan aklı ancak aşkınlığı teyit etmeye, insanın varoluş şartları konusunda sınırlı bir söyleme erişebilir. Dolayısıyla akılcı teoloji alanında Tanrı konusunda sadece minimal ve mükemmellikten uzak bir söylem geliştirilebilir ve akıl, teolojik söylemlerle ilgili olarak imkânlarının dışına çıkmama konusunda uyarılır; nitekim aklın Tanrı konusunda keşfettikleri, Tanrı'nın kendiyle ilgili vahiy ettiklerinin yanında çok azdır. Filozofların Tanrı'sı, Vahyin Hıristiyan Tanrı'sı, İbrahim'in, İshak'ın veya Yakup'un Tanrı'sı değildir.

Ockham sık sık ele aldığı Tanrı'nın kadiri mutlaklığı konusunda mutlak kudretle (Tanrı birbiriyle çelişkili olmayan her şeyi yapabilir) fiili kudreti (Tanrı kendisi tarafından oluşturulmuş olan evrenin düzenine ve yasalarına uygun olan her şeyi yapabilir) birbirinden ayırarak, gerçek düzenle ideal düzenin tamamıyla uyumlu olmadığını vurgular. Başka bir deyişle, ana özelliği olumsallık olan fiili evren Tanrı'nın kapasitesini tüketmez; hepsi gerçeklik olarak yer almasa da, Tanrı birçok şey yapma gücüne sahiptir.

Doğa felsefesi bağlamında ise Ockham, sonradan "Ockham'ın usturası" veya "ekonomi ilkesi" olarak bilinecek olan yeni bir yöntem geliştirmiş olmakla ünlüdür; buna göre, "en azla yapılabilecekleri daha çokla yapmak gereksizdir." Bu varsayım temelinde deneysel olarak doğrulanabilir olmayan süreçlere başvurulan karmaşık açıklamalar yerine, genelde dolaysız deneyime uygun olan daha basit açıklamaların seçilmesi gerekir.

Zaman ve hareket

Ockham doğaya duyumsal deneyim nesnesi ve bilginin ilk kaynağı olarak önem verir. Bazı tezleri öncülük ettikleri anlamında son derece önemli olan Ockham, niceliği töze veya niteliğe indirger, nitelik de her şeyden önce töze ve maddi niteliklere, dolaylı olarak unsurlarının dışsallığına işaret eder. Ockham ayrıca hareket eden bedenin ve içinde hareket edilen mekânın gerçekliğinden ayrı olarak hareketin ger-

çekliğini de inkâr eder. Aynı şekilde zaman da, hareket eden şeylerin gerçekliğinden ayrı, zihnin dışında bir gerçekliğe sahip değildir ve Aristotelesçilik doğrultusunda, önceye ve sonraya göre hareketin ölçüsü olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla zaman zihinsel bir gerçekliktir ve hareket kavramına dahil olan her şeyi kapsadığı gibi, inşa bilincinin hareketi ölçen faaliyetine de işaret eder. Öte yandan Ockham, Aristoteles'e karşı çıkar ve Tanrı'nın kadiri mutlaklığına atıfta bulunarak, birden fazla dünyanın olasılığını kabul eder. Sonsuz çoğulluktaki varoluşun abes olmaması buradan kaynaklanır. Ockham'a göre, potansiyel sonsuzluk, yani zaman açısından kusursuz olan ve belirsiz sayıda etki yaratan bir gücün sonsuzluk kavramına felsefe yoluyla ulaşılabilir.

Antropoloji alanında ise Ockham insanın doğasının, beden ve ruhun bileşimine bağlı olarak son derece üniter olduğunu öne sürer. Fransiskan geleneğini izleyen Ockham, insanın biçiminin çoğulluğunu öne sürer. Her bireyin sahip olduğu zihinsel biçim, o insana akıl yürütme ve iradeye sahip olma kabiliyetini verir; duyumsal biçim insan bedenini canlı olarak niteler, bedensel biçim de bedene birlik ve kimlik sağlar.

İnsanoğlunun başlıca özelliği, hem seçim imkânına sahip olması hem de kendi kendini belirleme kabiliyeti anlamında özgürlük olmasıdır.

Etik

Ockham'ın etik konusundaki düşüncelerinin en önemli motifleri özgürlük ve sevgidir. "Özgürlük," insanın birbirine zıt etkiler üretme kabiliyetine sahip iradesini niteleyici bir terimdir; böylece özgürlük zihinsel eylemin kendisiyle değil, iradeyle özdeşleşir, dolayısıyla irade somut bir şeyi isteyen veya istemeyen, doğası gereği etkin olan bir güç olarak algılanır. İrade, aklın kendisine önerdiklerini istemekte veya istememekte özgürdür; irade, davranışların ve ahlakın konusunu oluşturur. İrade, nihai gaye açısından da özgürdür, çünkü bu gayenin akıl yoluyla algılanması durumunda bile onu isteyebilir veya istemeyebilir. Genel anlamda mutluluktan feragat eden insanların var olduğu deneyimle sabittir, dolayısıyla insan mutluluğu isteyip istememe konusunda özgürdür. Şeylerin doğasını temel alarak nihai gayelerini sadece akıl yoluyla bilmek mümkün olmadığına göre etiğin felsefeyi temel alması mümkün değildir, ancak teolojiyi temel alabilir. İnsan vahiyden nihai gayesinin Tanrı olduğunu, Tanrı'nın kendinden ve kendiliğinden sevilmesi gerektiğini, buna bağlı olarak da "iyilik yap ve kötülükten sakın" şeklindeki ahlaki öğretinin "daima Tanrı'nın iradesi doğrultusunda hareket et" şeklinde algılanması gerektiğini dile getirir.

Etkin bir özgürlük

Dolayısıyla nesnel ahlak normu, neyin iyi, neyin kötü olduğunu kararlaştıran Tanrı'nın iradesi tarafından oluşturulmuştur. İnsanın yapması gereken şey, Tanrı'nın iradesine itaat etmektir. Öznel ahlak normu, yani öznenin belli bir anda gerçekleştirdiği bir eylemin ahlaki açıdan doğru olmasını sağlayan norm ise, o eylemi Tanrı istediği için isteyen öznenin iradesinin doğru mantığıdır. Doğal mantık, Kitabı Mukaddes'te tasvir edilen Tanrı'nın özelliklerine sahip bir Tanrı varsa, onu her şeyden fazla sevmenin ve emirlerine uymanın akılcı olduğunu kabul eder. Dolayısıyla sadece insanın Tanrı'ya olan sevgisini göstermek için gerçekleştirdiği eylemler ahlaki açıdan iyi eylemlerdir. Tanrı'yı sevme iradesi, bir eylemin ahlaki olmasında önemli bir rol oynar, dolayısıyla Ockham'ın iradeciliği bir sevgi etiği olarak tanımlanabilir. Ahlakın nihai olarak Tanrı'nın iradesini temel aldığını öne süren Ockham, böylelikle ahlaki davranışı kişiler üstü bir irade tarafından dayatılan bir yasaya itaat etme olarak değil, bilgelik, iyilik ve adaletin bir araya geldiği bir kişi tarafından belirlenmiş bir normun kabulü olarak görür. İnsan ancak bilgi ve sevgi yoluyla Tanrı'yla birleştiği zaman tam ve mükemmel mutluluğa erişir.

Özgürlük ve Tanrı sevgisi

Politika

Ockham hayatının son yirmi yılını, Avignon *Curia* meclisinin özellikle İncil'de tasvir edilen yoksulluk ve papalıkla imparatorluğun özellikleri gibi konularda resmi tavrını hedef alan ihtilafa odaklanan bir siyasi düşünceyi geliştirmeye adar. Ockham ilk olarak, Fransiskan tarikatının yoksulluk doktrinini ve belli mülklere sahip olmayıp, sadece onların kullanım hakkına sahip olunduğu inancını kınayan XXII. Johannes'in (y. 1245-1334, ♔ > 1316) tezini inceleyerek eleştirir. Ockham'a göre, özel mülkiyet hem felsefi hem de teolojik açıdan doğal bir haktır ve insan gönüllü olarak bu haktan feragat edip başlangıçtaki masumiyet haline dönebilir.

Ockham daha sonra VIII. Bonifacius (y. 1235-1303, ♔ > 1294) tarafından yayınlanan ve dünyevi iktidarın papalık iktidarına itaat etmesi gerektiğini savunan *Unam Sanctam* [Tek Kutsal] adlı fermanda öne sürülen teokratik kavrama karşı çıkar. İsa'nın yasasının özgürlük yasası olduğu inancından yola çıkan Ockham, papalığın ne siyasal ne de ruhani alanda mutlak güç sahibi olduğunu öne sürer; papalığın iktidarı hâkimiyet değil, hizmet anlamına gelmelidir. Vahiy ve tarih, Pagan halkları arasında bile siyasal ve toplumsal düzenlerin varlığına, hatta yasallığına tanıklık etmiştir. Nitekim sivil iktidar, aklı yoluyla otorite merciinin elverişliliğini tespit etmiş olan in-

Papanın mutlak gücüne karşı

sanın bir ürünüdür; aynı şey özel mülkiyetin kökeni açısından da geçerlidir: Tanrı ilk günaha bağlı olumsuz etkilere çözüm bulmak amacıyla, eskiden ortak olan mülklerin özel mülkiyete geçmesine izin vermiştir. İktidar ve mülkiyet insanın doğasını değil (Ockham'a göre, bu bir soyutlamadır, çünkü insan doğası diye bir şey yoktur, sadece tekil insanlar vardır), fiili bir veriyi, yani birileri herkesin itaat edeceği yasalar çıkarmadan ve özel mülkiyet olmadan insanın huzur içinde yaşama kabiliyetsizliğini temel alır. Ancak otorite mercileri mutlak anlamda gerekli değildir, çünkü insanların tutkularına ve bencilliklerine kendi akıllarıyla hükmedebildiği bir toplumda otorite ve mülkiyet kavramlarının gerekli olmadığı varsayımında bulunmak mümkündür (herkes kendine göre yasa yapar ve herkes ihtiyacına göre herkese ait olan mülklerden yararlanır). Otorite tesis etmenin elverişliliğini değerlendirme sorumluluğuna sahip olan insan aklıdır, ama insana düzenli ve barışçıl bir şekilde yaşamak için gerekli ve yararlı olan biçimleri geliştirmek için akıl bahşeden de Tanrı'dır. Dolayısıyla son tahlilde hem otoritenin hem de özel mülkiyetin tesisi akıl tarafından belirlendiğine göre, dolaylı olarak da olsa Tanrı'dan kaynaklandıklarını söylemek gerekir. Doğa bütün insanları eşit yarattığından, kimse başkalarına hâkim olduğunu iddia edemez. Buradaki tek istisna, kocanın karısı, babanın da çocukları üzerindeki hâkimiyetidir: Ockham'a göre, kocanın ve babanın otoritesi, aile adı verilen doğal toplumun oluşması için Tanrı ve doğa tarafından istenir, dolayısıyla insanlığın içinde bulunduğu tarihi şartlar ne olursa olsun itaat edilmeleri gerekir.

Ockham'ın eserlerinin Paris Üniversitesinde tanınmaya başlanması sorunsuz olmaz. *Summa logicae* 1320'li yılların sonuna doğru tanınmaya başlanır ve 1330'da Sanat Fakültesinde o kadar güçlü bir Ockham yanlısı akım gelişir ki, 1339'un Eylül ayında Ockham'ın doktrinlerinin halka açık veya özel olarak öğretilmesi yasaklanır.

Eserlerinin yaygınlığı

29 Aralık 1340'da da Nominalizm karşıtı bir üniversite tüzüğü yayınlanır.

Bu tüzüklerin getirdiği sınırlamalara rağmen, Ockham'ın gnoseolojisi bir yandan eleştiri konusu olurken diğer yandan büyük ilgi görür, ayrıntılı bir şekilde incelenip geliştirilir. Nitekim XIV. yüzyılda nominalist olarak tanımlanan doktrinler, tümeller meselesine getirilen basit cevaplar olmayıp, doğal zihinsel işaret teorisiyle yakından ilişkili bir bilgi teorisini ifade edip gerçek varoluşu bireye indirgerler.

Nominalizm

Dolayısıyla XIV. yüzyılın mominalizmi metafizik alanındaki birçok meseleyi mantık-dilbilim titizliği doğrultusunda yeniden formüle etme,

bu meseleleri bazı skolastik düşünürlerin bazen aşırı düzeyde başvurduğu cisimleştirme sürecinden kurtarma ve Aristotelesçiliği Arap ve Latin Yeni Platoncu etkilerinden arındırma gereksinimini ifade eder. Nominalist hocalar, terimlerin semantik açısından daha kapsamlı şekilde incelenmesi, kesin bir mantıktan destek alınması ve –ekonomi ilkesinin de kullanımıyla– deneyim verilerine sürekli olarak başvurulması yoluyla, sadece tümeller sorununa bir cevap teşkil etmekle kalmayıp, belli bir akılcılık modeliyle bağlantılı olarak mantık ve epistemoloji alanlarını da dahil eden bir felsefe modeli geliştirirler.

Somut olarak var olan bireysel gerçekliklerin üstünlüğü söz konusu olsa da, nominalistlerin tümelleri gerçekliği anlamlandıran kavramlara indirgemekle bu gerçekliğin değerini inkâr ettikleri söylenemez.

Sınıfların gerçek düzeninin değil de, bireylerin var olduğu deneyimle sabittir; nitekim kavramsal gruplaşmaların meşruiyeti cins ve tür sınıflarına dayandırılırsa da, bireyler gerçekte tekilliğin özellikleri doğrultusunda yaşayıp ölürler, yani çıplak bireysel varoluşlarını küçültür, onu aynı cins ve türe ait diğer bireylerin varoluşuna kıyasla tamamıyla bağımsız bir şekilde geliştirir ve sonra bırakırlar.

Bkz. *VIII. Bonifacius ve Kilisenin Üstünlüğü, s. 49; Kilisenin Dinsel Yenilenme İddiası ve Sapkınlıklar, s. 240; Ortaçağ Düşünce Sisteminde* Summa*lar ve Yorum Geleneği, s. 356; Thomas Aquinas, s. 378; Johannes Duns Scotus'un Düşünceleri, s. 404; Siyasal Düşünce, s. 573; Dilenci Tarikatları ve Sanat, s. 905*

Filozof Dante

Claudia Menziani

Dante'nin felsefi kaynakları o kadar geniş kapsamlı tartışmalara konu olur ki, bu tartışmaları özetlerken çeşitli eleştirmen ve araştırmacıların katkılarının bütününden kaynaklanan zenginliğini muhafaza etmek imkânsızdır. Dante'nin metinlerinin sayısız yorumu birbirinden o kadar farklıdır ki, Dante'nin filozof kimliği konusunda ve Dante'nin felsefi düşüncesinin evrenine teolojik-dinsel yönün mü, yoksa seküler yönün mü hâkim olduğu sorusuna tek bir cevap vermek çok zordur. Dante döneminin felsefi tartışmalarında önemli bir yer tutan çeşitli konularda düşüncelerini ifade eder, farklı kaynak ve geleneklerden doğan fikirleri ele alarak özgün bir senteze ulaşır. Ancak Dante her şeyden önce bir şairdir; o bu konuları teknik bir açıdan işlemez, metinlerinin ayrıcalığı, kelimelerin ve anlamların kullanımında sunduğu derinliğe dayanır.

Dante ve Felsefe

Floransa'da doğan ve İtalyan dilinin babası sayılan büyük şair Dante Alighieri (1265-1321), döneminin kültürel ve felsefi ortamının derin etkisi altındadır; eserlerinde, ortaçağın farklı geleneklerinin (Aristoteles ve Yunan-Arap, Yahudi, Yeni Platoncu, İbn Rüşdçü, vs) özgün bir şekilde işlenmesinden kaynaklanan ve çeşitli alanları (antropoloji ve psikoloji, kozmoloji, astronomi ve melek bilimi, doğa felsefesi, siyasi felsefe) kuramsal açıdan ele alan felsefi düşüncelerin etkisi vardır. Dolayısıyla Dante'nin felsefi düşünceleri –manzum üretiminden ayrı olarak düşünülmemesi gerekse de– bağımsız bir inceleme konusu olmayı da hak eder.

Dante'nin, şiirlerinin temel konusu olan sevginin doğasını ele alışı, felsefi açıdan önem taşıyan bazı anlamlardan yoksun değildir; ancak Dante'nin kuramsal temalara gerçek anlamdaki ilk yaklaşımının *Convivio*'da [Şölen] yer aldığını söylemek âdettendir. Bu eserde yazar, felsefeye ilk olarak "Beatrice'nin vefat edip göklerde meleklerle, yeryüzünde de ruhumla beraber yaşamaya başlaması"ndan (*Conv*. II II 1), yani Beatrice'nin ölümünden sonra âşık olduğunu söyler, çünkü içinde bulduğu bu derin üzüntüden dolayı "Okumaya başladım..." Bu dönemde özellikle iki eser Dante'nin kuramsal felsefe konusuna ilgi duymasında ve bu alanda incelemeler yapmasında önemli bir rol oynar: Boethius'un

(y. 480-525?) *Felsefenin Tesellisi* ve Cicero'nun (MÖ 106-43) *Dostluk Üzerine* eserleri. Dante'nin tam anlamıyla felsefi olan konulara yaklaşması, *Cehennem*'in ilk katının kantolarında Beatrice'nin sitemlerine maruz kalmasına neden olacaktır.

Dante'nin Kaynakları

Dante'nin kaynaklarının incelenmesine gelince, bu alandaki ilk araştırmacılar, metinleri Thomasçı yazılara dayandırmakla yetinip, doktriler arası mütekabiliyetlere odaklanıp, sadece metinler arası benzerliklerle ilgilenirler. Dante eleştirilerinde daha sonra metne yaklaşım açısından bir değişiklik yaşanır; özellikle Bruno Nardi (1884-1968) çalışmalarında Dante'nin düşüncelerini belli bir yazara dayandırma gereksiniminden uzaklaşarak Dante'nin yaşadığı dönemin entelektüel ortamını ve bu ortama katkıda bulunan doktrin meselelerini anlamaya çalışır. Aristoteles (MÖ 384-322) ile Arap tercümanlarının ve yorumcularının yeniden keşfinden, Latin İbn Rüşdçülük hareketinin ortaya çıkışından ve 1270 ile 1277'de Kilise içerisinde bir dizi önermeyi (*articula*) konu alıp Paris Piskoposu Étienne Tempier'nin (?-1279) mahkûm edilmesiyle sonuçlanan tartışmadan sonra felsefe çevrelerinde yer alan büyük çaplı değişimler akıldan çıkarılmamalıdır. Çalışmalarında Thomasçılığın etkisine daha az önem veren Nardi'nin vurguladığı, farklı kaynaklardan doktrin katkıları arasında Albertus Magnus (y. 1200-1280), *De Causis* [Sebepler Üzerine] gibi Yeni Platoncu metinler ve Latin İbn Rüşdçülüğüne dayandırılabilecek önemli fikirler vardır. Ortaya çıkan Dante figürü, bu tartışmaların doktrin yönünün farkındadır ve onlara özgün bir katkıyla katılımda bulunur. Dante'nin metni o kadar derin bir anlam zenginliğine sahiptir ki, her kelimesi araştırma konusu teşkil edebilir. Yazarın doktrinlerinin kaynaklarını ve şu veya bu yazarla doktrin benzerliklerinin ortaya çıkarmayı ve yorumlamayı deneyen eleştirmen sayısının bu kadar yüksek olması bundandır (en önemlileri arasından Étienne Gilson, Michele Barbi, Luigi Pietrobono, Erich Auerbach, Fernard Van Steenberghen ve Maria Corti'yi saymak gerekir), ancak bu eleştirmenler arasında ne Dante'nin düşüncesinin farklı aşamalarının kronolojisinin oluşturulması ne de *İlahi Komedya*'da sunulan tezlere, dolayısıyla Hıristiyan düşüncesine kesin bir rol atfedilmesi açısından fikir birliği yoktur.

Kültürel bağlam

Kesin olan ve tümel olarak kabul edilen tek şey, şairin son derece senkretik bir karaktere sahip olduğu ve metninde sayısız farklı fikre ve geçmişte kalmış geleneklere yer vermeyi başardığıdır; Dante belli bir yazarı veya akımı izlemenin ötesinde, felsefi temaların

Dante'nin senkretizmi

yanı sıra, Hıristiyan düşüncesinin de yer bulduğu özgün bir sentez geliştirir. Bu sentez karakterinden dolayıdır ki, Dante'nin eserleri apayrı bir evren kurar.

Dante'nin Felsefi Deneyimi

Şairin kültürel ortamını ve okuduğu eserleri anlamayı deneyebiliriz, ama bu çok karmaşık bir işlem olur; Dante'nin kendisinin sözünü ettiği yazarlardan eminiz, ama şairin farklı fikirler edindiği kaynakların çok daha büyük çeşitlilik gösterdiği kesindir. Dante'nin Santa Maria Novella ve Santa Croce kiliselerindeki Dominikan ve Fransiskan felsefe ortamlarında bulunduğunu biliyoruz ("din adamlarının okulları ve filozofların tartışmaları," *Convivio* [Şölen], II XII 7). Başvurduğu metinlere gelince, Dante'nin yukarıda adı geçen Cicero ile Boethius'un yanı sıra, Aristoteles'i Latince tercümeler ve Thomas Aquinas (1221-1274) ile Albertus Magnus'un yorumları yoluyla tanıdığı kesindir. Platon'u (MÖ 428/427-348/347) ve diğer Yunan veya Latin yazarlarını ise sadece dolaylı yoldan tanır; ancak mistik-Yeni Platoncu türden fikirleri, içinde bulunduğu Fransiskan ortamından ve büyük olasılıkla burada hakkında bilgi edindiği Augustinus (354-430), Albertus Magnus, Boethius, Pseudo Dionysius (I. yüzyıl) ve Petrus Damiani'nin (1007-1072) eserlerinden, *Liber de Causis* [Nedenler Kitabı] ile *De ceelesti hierarchia*'dan [İlahi Hiyerarşi Üzerine] kaynaklanır. Cangrande della Scala'ya yazdığı *Epistula*'da [Mektup] Richard de Saint-Victor (?-1173) ile Bernard de Clairvaux'dan (1090-1153) söz eden Dante'nin Aziz Bonaventura'yı (y. 1221-1274) ve özellikle *Itinerarium Mentis in Deum* [Zihnin Tanrı'ya Yolculuğu] eserini tanıdığı kesindir. Astronomi araştırmaları özellikle *İlahi Komedya*'daki evrenin yapısı üzerinde önemli bir rol oynar: Dante'nin astronomi kaynakları, Alfraganus (y. 1150-y. 1200) yoluyla yayılmış olan Ptolemaios'un (II. yüzyıl) metinleri ile Aristoteles'in *Gökyüzü Üzerine* eseri, *Liber de Causis* ve Alpetragius'tur. Dante'nin Paris'te bulunmuş olması kesinlik kazanmamış olsa da, özellikle Paris Üniversitesinde gelişmiş olan radikal Aristotelesçilik ortamında yayılan tezlerin İtalya'da da ve özellikle Bologna'nın *Stilnovo* çevrelerinde yayıldığı bilinir. İbn Rüşd'ü (1126-1198) tanır ve onu *Cehennem*'in ilk katında, "en yüce ruhların" arasına yerleştirir; İbn Rüşd'ün faal akıl doktrinine katılmasa da, *Convivio* ve özellikle *Monarchia* [Monarşi] eserindeki bazı tezleri onun izlerini taşır; İbn Rüşdçü tezlerinden haberdar olduğu Sygerius de Brabantia'ya da (y. 1235-1282) *Cennet*'te yer verir.

Eserleri ve Temaları

Convivio, Dante'nin felsefeye adadığı ama tamamlayamadığı bir eseridir; manzum ve nesir karışımı biçiminde yazılmış olan eser, didaktik amaçla yazılmıştır, alegorik bir dil ve asil bir kadın figürü yoluyla felsefeyi ve felsefenin doğasını ele alır. Dante'nin bazı felsefi fikirleri bu esere dahil olmayan, doktrin konulu bazı manzum eserlerinde de yer bulur. *Monarchia* ise siyaset felsefesine adanmış bir eserdir. *İlahi Komedya*'da da Hıristiyan düşüncesiyle daha uyumlu bir yoruma tâbi tutulmuş farklı temaların evrimine tanık oluruz.

Antropoloji ve kozmolojiyle bağlantılı temalara gelince, insanın Yeni Platoncu bir vizyon doğrultusunda, hatta türümcü özellikte, hiyerarşik yapıda bir evrenin merkezinde yer almasından dolayı, bu temalar genelde bağlantılı olarak işlenir.

***Convivio* ve *İlahi Komedya*'nın temaları**

Dante'nin evreni Ptolemaios'un yapısını temel alır. Ele alınan konular arasında dünyanın başlangıcı, dolayısıyla türüm ve yaradılış kavramları; hangi unsurların doğrudan Tanrı tarafından, hangilerinin dolaylı olarak yaratılmış olduğu ve yaradılış ile ebediyet arasındaki ilişkiler; gökyüzü cisimlerinin evrendeki rolü ve gökyüzünün belirlenimciliği meseleleri; Ayın lekelerinin açıklanması meselesi (*Par.* II) vardır. Ptolemaios'un evren görüşü, Kitabı Mukaddes'tekine göre biraz farklı kökenli de olsa, Hıristiyan geleneğine dahil olmuş bir unsur olan gökkubbe kavramıyla birleşir. Melek bilimi açısından ise, melek tözlerinin doğası, sayısı, hatta özellikleri ele alınır.

İnsanı konu alan düşünceler dahilinde, ruhun kökeni ve doğası, meleklerin bilgisi ve ilahi bilime kıyasla beşeri bilginin kökeni ve doğası gibi konulara değinilir; insanın dünyevi mutluluğa erişmesinin mümkün olup olmadığı sorulur; inançla akıl arasındaki ilişki ve insanın gayesi sorgulanır. Dante'nin büyük ilgi duyduğu ve *İlahi Komedya*'da, bazen başka konularla bağlantılı olarak sık sık ele aldığı özgür irade meselesi, gökyüzünün belirlenimciliğine rağmen, güvence altına alınmasının temelinde yatan doktrin temelinin aydınlığa kavuşturulmasını amaçlar; insanın bireyselliği ve karakterler arasındaki farklılıklar bu konuyla bağlantılı olarak ele alınır.

İnanç ve akıl

Dante'nin kaynakları konusundaki en hararetli tartışmalar özellikle kozmolojik ve antropolojik temaları konu alır ve sunduğu doktrinlerin kaynaklandığı yazarlar tespit edilmeye ve özellikle Dante ile Thomas Aquinas, Albertus Magnus ve Latin İbn Rüşdçü yazarlar arasındaki ilişki açıklanmaya çalışılır. Aynı zamanda şairin de en özgün katkıda bulunduğu bu temaların Dante'nin hayatı boyunca, özellikle *Convivio* ile *İlahi Komedya* karşılaştırıldığında, evrimden geçtiği görülür; nitekim *İlahi*

Komedya'da hem Vergilius hem de Beatrice, şairin geçmişte inandığı konularla ilgili olarak onu aydınlatırlar ve şair geçmişte hatalı düşüncelere sahip olduğunu kabul eder.

Dante, örneğin optik ve tıp alanı gibi, Arap felsefi kuramsal faaliyetlere özgü doğa felsefesi alanlarını da ayrıntılı olarak ele alır, ama bu alanlara özgün katkılarda bulunmaz.

Siyaset felsefesine gelince, bu konu Latince olarak yazılmış olan üç ciltlik *Monarchia*'da kapsamlı olarak ele alınır, ama Devletle Kilise arasındaki ilişki *Cennet*'te de işlenir. Dante'nin savunduğu tez, imparatorun papadan bağımsız olduğu ve her ikisinin de Tanrı'ya bağımlı olduğudur; ayrıntılı argümanları felsefi ve teolojik temellere dayanır. Dünyevi ve doğaüstü olmak üzere ikili nihai gayesi ("*duo ultima*," *Mn.* III xv 6) sayesinde insanın erişmeye çalıştığı mutluluk iki türlüdür: Dünyevi mutluluk ve sonsuz saadet.

Dolayısıyla papa ile imparator, insanlığın gayesinin gerçekleştirilmesi için gerekli olan iki rehberi temsil eder. Bu noktada siyasal tema, Aristoteles'in *Ruh Üzerine*'deki tartışmalı bölümünün farklı yorumlarından kaynaklanmış olan aklın doğası sorunsalıyla ilişkilendirilir ve Dante bu açıdan özgün bir tavır sergiler. Dante'nin açıklamalarında insanın, dolayısıyla bir bütün olarak insanlığın dünyevi mutluluğa erişmesi için aklın potansiyellerinin tam olarak fiiliyata dönüştürülmesi gereklidir; imparatorun sağlayacağı evrensel barış da bunun için gereklidir ve imparator, bireylerin altında uyum içinde yaşayabileceği tek iradedir.

İmparatorun rolü

Dante tarafından öne sürülen imparatorun bağımsızlığı, buna bağlı olarak da felsefenin teolojiden bağımsızlığı tezleri, hem Thomasçı tavırdan ("*philosophia ancilla theologiae*" [teolojinin yardımcısı rolünde felsefe]) hem de İbn Rüşdçü tavırdan (dinin efsaneyle kıyaslanması) farklı olan bir konumu temsil eder. Nitekim *Monarchia* eseri mahkûm edilip 1329'da Kardinal Bertrando del Poggetto (y. 1280-1352) tarafından yaktırılacaktır.

Sevginin doğasını konu alan tartışma da felsefi yönlerden yoksun değildir; Dante'nin şiirlerinde katkısına rastlanan çeşitli kaynak ve gelenekler arasında Andrea Cappellano'nun (XII. yüzyıl) *De Amore* [Sevgi Üzerine] eserini, Guittone d'Arezzo'nun (y. 1235-1294) ve Sicilyalı şairlerin tasvir ettiği mistik aşkı sayabiliriz. *Stilnovo* bağlamında ise iki farklı bakış açısı söz konusudur: bir yanda Dante'nin şiirlerinin bir dönem etkisi altında kaldığı Guido Guinizelli'nin (y. 1235-1276) mistisizmi, diğer yanda Guido Cavalcanti'nin (y. 1250-1300) kötümser ve İbn Rüşdçü vizyonu (*Donna me prega* [Bir Kadının Yakarışı] şiiri, Dante'nin arkadaşından uzaklaşmasına neden olur). Sevgi teması asalet (*Conv.* IV) veya özgür irade (*Araf,* XVIII) gibi başka konularla bağlantılı olarak da ele alınır.

De vulgari eloquentia'da [Günlük Dilde Belagat Üzerine] ise dil üzerine düşünceler geliştirilmiştir. Birçok halk dilinin varlığının belirlenmesinden yola çıkan şair, en saygın halk dilinin hangisi olduğunu tanımlamayı amaçlar. Yapay bir dil olan Latince gibi dillerle karşılaştırıldığında, halk dilleri doğal olarak nitelenebilir. Konuşma yeteneği sadece insana aittir, melekler veya şeytanlar böyle bir yeteneğe sahip değildir. İlk konuşan insan Âdem'dir; Tanrı'nın ona, dolayısıyla insana bahşettiği mükemmel *forma locutionis* [konuşma biçimi] sonradan, dillerin çoğulluğunun ve sonraki evriminin kaynaklandığı Babil'deki karışıklık döneminde kaybedilmiştir. Umberto Eco, Dante'nin Âdem'in sahip olduğu bu *forma locutionis*le ne kastettiğini konu alan tartışma dahilinde ilginç bir felsefi yönü aydınlığa kavuşturmuştur. Maria Corti'nin yorumunu tercih eden Eco, *forma locutionis*in İbrani dili veya konuşma yeteneği değil, bir tür "genel yapısal ilke" olduğunu ve İbn Rüşdçü Boethius de Dacia'nın (XIII. yüzyıl) başlıca temsilcilerinden biri olduğu *Modistae* akımının teorilerinden kaynaklandığını savunur (Umberto Eco, *Avrupa Kültüründe Kusursuz Dil Arayışı*, çev. Kemal Atakay, Literatür Yayınları, 2009). Eco, Dante'nin dil konusundaki düşüncelerinde, Bologna'daki İbn Rüşdçü akımın yayılmasıyla kendisine kadar ulaşan Abraham Abulafia'nın (1240-y. 1291) düşüncelerinden izler görür.

De vulgari eloquentia

Şair Dante İçin Alegori ve Bilginin İmgeleri

Dante'nin eserlerinde felsefi tartışmalar, eserlerin edebi yönünden ve şiir söyleminin araçlarının –imgelerin, alegorilerin ve figürlerin– kullanımından ayrı tutulamaz. Daha önce de söylendiği üzere, *Convivio*'daki asil kadın, felsefenin apaçık alegorisidir.

Kadın imgesi, şairin bize bilgiden söz etmek için seçtiği öncelikli araçtır, şaire birbirinden çok farklı geleneklerden ulaşmış olan bir alegoridir. *Convivio*'da felsefe "ilmin sevgi dolu kullanımı"dır; bu sevginin nesnesi, açıkça tanımlanmamış bir bilgi şeklidir, bazen akılcı bilgidir, bazen mistik anlamda ilimdir, bilgeliktir ve ilahi kökeni (çünkü Tanrı tarafından insan aklına bahşedilmiştir) insanı Tanrı'nın bir parçası haline getirir. *İlahi Komedya* bu açıdan daha geniş kapsamlı bir yapıya sahiptir. Her şeyden önce, Vergilius ile Beatrice karşı karşıya getirilir (şairin bu iki rehberi öte dünya yolculuğu boyunca onu birbirlerinden devralıp dururlar). Odysseus ise insanın merakının ve aşırı bilgi susuzluğunun risklerine işaret etmek için efsaneden çekip alınmış bir figürdür; trajik hikâyesi onu daha da derin ve anlam yüklü bir figür haline getirir. İlahi ışığı tanıma fırsatı bulamayan Pagan âlimlerin bulunduğu

Başlıca figürler

cehennemin ilk katında bir felsefi okulun tamamı bulunur ("*bella scola*," *Cehennem*, IV 94). İbn Rüşdçü Sygerius'a tartışmalı bir şekilde *Cennet*'te, Güneş Küresinde yer verilmiş olması da eleştirmenlerin farklı açıklamalar getirmesine neden olan bir başka konudur.

Bu konunun sonuna gelirken, Dante'nin imgeleri arasında en güzellerinden biri olan "ilahi Atinalar" imgesini (*Conv*. III XIV 15) hatırlamak gerekir; bu imge, hayattayken karşıt fikirlere sahip olan filozofların bir arada olduğu Cehennemin ilk katının ve Güneş Göğünün son derece anlamlı tasvirlerinde tekrarlanır. Şairin eklektik ruhu "Stoacıların, Peripatetiklerin ve Epikürcülerin ebedi hakikatin ışığında uyum içinde rekabet ettiği o ilahi Atinalar" fikrini öne sürmesine neden olur.

"İlahi Atinalar"

Bkz. *VIII. Bonifacius ve Kilisenin Üstünlüğü, s. 49; Radikal Aristotelesçilik ve Teologların Tepkileri, s. 361; Siyasal Düşünce, s. 573; Şiir ve Siyaset, s. 750; Dante Alighieri, s. 758*

Eckhart ve Ren Bölgesi Mistisizmi

Alessandra Beccarisi

Bir aydın ve Dominikan tarikatının önde gelen figürlerinden olan Meister Eckhart, vaazları yoluyla insanın hakiki özünü temel alan yeni bir dindarlık fikrini Almanya'da yaymaya çalışır: Aklı sayesinde insan ile sureti olduğu Tanrı arasında, farklara değil, özdeşliğe dayalı bir ilişki söz konusudur. Dolayısıyla Kilisenin insanla Tanrı arasında aracılık yapması boşunadır; zaten Kilise de Dominikan hocanın en devrimci önermelerini kınayacaktır.

Hayatı ve Eserleri

Büyük olasılıkla 1260'da, Gotha'da doğan Eckhart, genç yaşta Erfurt'taki Dominikan manastırına girer. Paris'te teoloji eğitimi aldıktan sonra, 18

Nisan 1294'te Petrus Lombardus'un (y. 1095-1160) *Sententiae* [Hükümler] eserini konu alan Paskalya vaazını verir. Paris'teki ilk akademik faaliyetlerinden geriye, bu vaazın metninin yanı sıra, genç hocanın öğretim kariyerine başlarken verdiği bir tür konferans olan *Collatio in libros Sententiarum* da kalmıştır. 1295-1298 yılları arasında Almanya'ya dönen Eckhart, başkeşişi olduğu Erfurt manastırındaki tarikat üyeleri için, itaat başta olmak üzere, monastik erdemlere yeni bir yorum getirdiği *Reden*'i (İtalya'da *Ruhani Eğitim* şeklinde hatalı bir başlıkla tanınsa da, *Söylevler* anlamına gelir) yazar. Eckhart 1302/1303'te Sorbonne Üniversitesinde teoloji hocalığına getirilir, ancak akademik faaliyetleri büyük rağbet görmez; ele aldığı tartışma konularından sadece ikisi günümüze ulaşmıştır. Üçüncü bir mesele, rakibi olan Fransiskan keşiş Gonsalvus de Balboa'nın (1255-1313) bir yazısı yoluyla tespit edilebilir. İlk iki meselede Eckhart Tanrı ve melekler açısından düşünme (*intelligere*) ve varlık (*esse*) kavramlarını inceler. Düşünmenin temelinde varlık mı vardır, yoksa tam tersi midir? Eckhart düşünmenin kendisinin (*ipsum intelligere*) varlığın kendisinin (*ipsum esse*) temelinde yattığı sonucuna varır. Tanrı'nın varlık değil, sadece düşünme olduğunu ve özellikle kendi kendini anlayan bir düşünme olduğunu öne sürer. Tanrı'nın "kendiyle ilgili bilinci," varlığının temelini oluşturur. Eckhart'a göre Tanrı'nın Musa'ya kendini adıyla tanıtıp, "Ben Ben'im" (*Mısır'dan Çıkış* 3, 14) demesi bundandır.

Ancak Eckhart'a göre, kendini anlama şeklindeki düşünme sadece Tanrı'ya ait bir öncelik değildir, çünkü bütün akılcı varlıklara özgüdür ve bu varlıklar arasında yer alan insan hem kendini anlar hem de kendini anlarken Tanrıyı sezgisel olarak anlar. Eckhart'ın Sirak Kitabı 24'ü konu alan iki vaazı ve iki dersi bu döneme aittir. Tarikatın eyalet meclis toplantıları için yazılan bu metinler daha sonra Eckhart tarafından yeniden ele alınarak *Opus tripartitum* [Üç Bölümlü Eser] adlı eserine dahil edilir. Bu dört metinle Paris meseleleri arasında, örneğin Tanrı'nın ilk akıl olarak tanımlanması gibi, tema açısından olağanüstü bir benzerlik söz konusudur. Eckhart 1303'te akademik faaliyetlerini tamamlayarak Almanya'ya döner. Aynı yılın Pentekost bayramında Dominikanların genel meclisi Almanya'nın kuzeydoğu kısmını, Tötonya adı verilen eyaletten ayırmaya karar verir ve buraya *Provincia Saxoniae* [Sakson Eyaleti] adı verilir. Eckhart eylül başlarında bu yeni eyaletin başkeşişi ilan edilir ve 1311 yılında hocalık yapması için Paris'e çağrılana kadar bu görevi sürdürür.

Düşünen insan

Eckhart 1298-1311 yılları arasında en iddialı eseri olan *Opus tripartitum*'u yazar. Önsözde sunduğu amacına göre, *Opus tripartitum* şu şekilde düzenlenecektir: Bu teolojik çalışmanın temelini oluşturan ve

14 inceleme yazısı şeklinde toplanmış 1000 önermeden oluşan *Opus propositionum* [Önerme Eseri]; 1000'den fazla sorudan oluşan *Opus quaestionum* [Soru Ederi]; ve *Expositiones* adlı birinci kısmı Kutsal Metinler'i konu alan yorumları, ikincisi de vaaz içeren iki kısımdan oluşan *Opus expositionum* [Açıklama Eseri]. Eckhart hayatı boyunca bu eser üzerinde çalışır ama onu tamamlayamaz. Günümüze ulaşmış olan bölümleri arasında Önsözler, Yaradılış'ı konu alan iki yorum, Sirak Kitabı 24 hakkında iki ders ve iki vaaz, Mısır'dan Çıkış'ı, Bilgelik'i ve Yahya'nın İncil'ini konu alan birer yorum ve Latince vaazlardan oluşan bir derleme vardır. Ancak vaazların büyük kısmı, geliştirilmesi gereken taslaklardan oluşur. Eckhart, Paris'te geçirdiği ikinci hocalık döneminden sonra Almanya'ya dönerek, doktrinlerini Latince konuşan ve anlayan aydınlardan oluşan sınırlı ortamın dışında da yaymaya çalışır. Böylece Almanca hem vaazlar hem de inceleme yazıları (*Daz buoch der götlîchen trœstunge* [İlahi Teselli Kitabı], *Von dem edeln menschen* [Asil İnsan Üzerine]) içeren ve "dindar olmayan" halkı hedef alan gerçek bir dinsel rehberlik faaliyetine girişir. 1324-1326 yılları arasında Eckhart'ın Köln'de, Albertus Magnus (y. 1200-1280) tarafından kurulmuş olan Dominikan *Studium Generale*'de ders verdiği kesindir.

Opus tripartitum'un yapısı

1326'da Köln Başpiskoposu ona karşı bir engizisyon davası başlatır. İddianame dosyasını hazırlamakla görevlendirilen iki Fransiskan, Eckhart'ın Latince ve Almanca eserlerinden alınmış 60 kadar önermeyi bir araya getirir. Eckhart, *Responsio* [Cevap] adı altında günümüze ulaşan, ama *Rechtfertigungsschrift* veya *Savunma Yazısı* başlığı altında tanınan bir belgeyle kendisine yöneltilen suçlamalara karşı tavrını koyarak, eleştirilen önermelerinin hepsini birer birer savunur. 1327'de, o dönemde Avignon'da bulunan Papa XXII. Johannes'e (y. 1245-1334, ✠ > 1316) başvurur. Papalık komisyonu, Eckhart'ın 60 önermesinden 25'ini mahkûm eder. 27 Mart 1329'da mahkûmiyetini içeren papalık emirnamesi yayınlandığında, Eckhart, Avignon'da öleli bir yıl kadar olmuştur.

Engizisyon

Düşünceleri

Kilisenin yoksulluğu konusundaki tartışmaların en hararetli olduğu ve yenilenme arzusunun Kilise hiyerarşisine eleştirel bakan Özgür Ruh hareketi gibi toplumsal olgulara neden olduğu tarihi dönemlerden birinde, Meister Eckhart yoksulluk ve sadelik alanında yeni bir ideali ortaya atar. Eckhart'a göre, hakiki fedakârlık, insanın kibrine dayandırdığı bütün belirlenimlerden ve mülklerden kurtulma eylemidir. Nitekim insanı nitele-

yen sahip oldukları (düşünce, eylem, maddi mülk) değil, ne olduğu, yani ilahi bir varlık olduğudur (Meister Eckhart, *Reden der Unterweisung* [Ruhani Eğitim]): "Varlığımızın temel aldığı şey, kendi kendimizi iptal etmemizden başka bir şey değildir. Bundan dolayıdır ki, kendini tam bir mülkiyet şeklinde bize vermek isteyen Tanrı önce tüm mülklerimizden tamamıyla kurtulmamızı ister. Tanrı aslında herhangi bir mülke (*Eigenschaft*) sahip olmamamızı ister. Beden veya ruh, duygu veya kabiliyet, maddi mülkler, şan ve şeref, dost veya akraba, ev veya arazi, kısacası herhangi bir şeye sahip olduğumuz zaman bunlar bize bağışlanmış değil, ödünç verilmiş gibi düşünmeliyiz. Tanrı tek mülkümüzün kendisi ve sadece kendisi olmasını ister."

İlahi bir varlık olarak insan

Mülklerden kurtulma eylemi alıştırma yapmayı, kendini adamayı ve özellikle insanın yavaş yavaş kendi olasılıklarının bilincine varmasını gerektirir ve bu süreç sonucunda insan, hakiki doğasına yabancı olan her şeyden kopar (*Abegescheidenheit*). Dolayısıyla Eckhart'ın insanın ontolojik statüsü konusundaki düşünceleri insan mevkiinin yeni bir tanımının temelini oluşturur: İnsan kendini mülk sahibi olabilen varlıklar arasında bir varlık olarak saydığı sürece, içindeki ilahi yönü keşfedemez. Ama canlı boyutundan uzaklaşıp özü üzerinde dikkatli bir şekilde düşünürse, Tanrı'dan geldiğini ve daima Tanrı'yla bir olduğunu keşfeder. İnsanın Tanrı'yla bir olduğunun bilincine varması, akıldışı ve duygusal, mistik bir deneyimin sonucu değildir, ruhun başlangıçtaki özgürlüğünün keşfi anlamına gelir. Eckhart ilk yazılarından itibaren bu özgürlüğe belirlenimsizlik ve varoluşa tam anlamıyla açık olma gözüyle bakar. Bunlar, Eckhart'ın Almanca eserlerinde tapınak, kale, kıvılcım veya ruh ışığı adını verdiği insan ruhunun özsel ilkesinin özellikleridir. Aristoteles'in mümkün akla dair klasik psikoloji doktrini ele alan Eckhart, bu doktrini yepyeni bir bağlama uygular. Aristoteles'e (MÖ 384-322) göre, fail aklın herhangi bir nesneyi aydınlanma yoluyla kavrayabilmesi için mümkün aklın mutlak şekilde belirlenmemiş olması gereklidir. Eckhart ise belirlenmemiş akıl fikrini ele alırken, onu bilinmesi gereken bir nesneye zıt olarak görmez, mutlak bir şekilde belirlenmemiş olan bir başka akıl olan Tanrı'nın zıt ve gerekli kutbu olarak algılar.

İçsel kıvılcım

Eckhart'ın konumunun temelinde, o dönemde Dominikan tarikatında rağbet gören Thomasçı kuramsal faaliyetlerden oldukça farklı, sağlam bir metafizik anlayış yatar. Nitekim Eckhart Paris'te ele aldığı ilk *quaestio*larda (1302-1303) gündelik deneyimlerin yaşandığı fiziksel dünya olarak algıladığı varlık âlemiyle düşünce âlemini karşı karşıya getirir. Varlık bu deneyim açısından daima ve sadece zaman ve mekânda belirlenmiş, yaratılmış bir varlıktır, bilginin pasif nesnesidir. Akıl ise varlık açısından ta-

mamıyla farklı, varlığın kendinden elde edilemeyecek bir ontolojik durumu ortaya çıkarır; akıl kendinden bir "hiçlik"tir, çünkü belirlenmemiştir. Akıl (Eckhart ilahi akıl ile insan aklı arasında ayrım gözetmez) bu belirlenimsizlikten dolayı doğası itibarıyla ilişkisellik anlamına gelir, yani kendi kendini yansıtarak kendini anlama özelliğine sahiptir. Dolayısıyla Tanrı ile akılcı bir varlık olan insan, tek bir ilişkinin iki kutbunu oluşturur. Meister Eckhart'ın özellikle 16b sayılı Almanca vaazında anlattığı imge doktrini, bu özdeşlik ve fark dinamiğine açıklama getirir. Bir insanın aynadaki görüntüsü, aynı anda gerçek insanın hem aynısıdır hem de ondan farklıdır: Aynıdır, çünkü yansıtılmış imgesini oluşturur; farklıdır, çünkü aynadaki bir imgedir. Tanrı'nın insandaki imgesi de böyledir; akıl insanı aynı anda hem Tanrı'yla aynı hem de ondan farklı kılar: Aynıdır, çünkü Tanrı'nın aklı insana yansır; farklıdır, çünkü bu imge zaman ve mekânda belirli, sonlu, somut bir insanda bulunur. Eckhart insanın özünün temelinde yatan, insanla Tanrı arasındaki bu yakınlık ilişkisine "Tanrı'nın ruhun içinde doğuşu," yani *Gottesgeburt* adını verir; bu süre Tanrı açısından sonsuzdur, ama insan açısından keşfedilmesi gereken bir olaydır.

İlk *quaestio*'lar

Ren Bölgesi Mistisizmi

Ren Bölgesi Mistisizmi ile Ren Nehrinin vadisi boyunca gerçekleşmiş olan geniş kapsamlı ve büyük çeşitlilik gösteren edebi üretim kastedilir. Bu üretime daha çok küçük ruhani hareketlerin veya grupların içerisinde, anonim yazarlara ait eserler dahildir; aralarında Özgür Ruh'un da olduğu bu grupların bazıları sapkınlığa yakın sayılır. Almanca yazılmış olan bu eserler insanın ilahlaştırılması, ruhun özgürlüğü, niyet etiğinin, dinsel ritüellere tercih edilmesi, Kilise hiyerarşisinin öneminin göreceleştirilmesi gibi, genelde Eckhart'ın eserlerinde temel bir öneme sahip olan temaları konu alır.

Heinrich Seuse bu tehlikeli bağdaştırmaya karşı en önemli eserlerinden biri olan *Büchlein der Wahrheit*'ı [Hakikat Üzerine Küçük Kitap] yazar. 1295 yılı civarında (1297 olabilir) Konstanz'da doğup 1366'da Ulm'de ölen Seuse, Eckhart'ı 1323-1327 yılları arasında Köln'deyken tanır ve onun en ünlü müritlerinden biri haline gelir. Hatta 1332'de bariz "Eckhartçılığından" dolayı sapkınlıkla suçlanacaktır. 1362-1363 yılları arasında yazdığı *Exemplar* eseri, otobiyografisi olan *Vita* [Hayat], *Das Büchlein der ewigen Weisheit* [Ebedi Bilgelik Üzerine Küçük Kitap], *Büchlein der Wahrheit* ve *Briefbüchlein*'den [Küçük Mektup Kitabı] oluşur. Seuse, papanın 1329 tarihli *In agro dominico* [Sahibin Toprak-

Heinrich Seuse

larında] adlı emirnamesinin yayınlanmasından sonra yazdığı *Hakikat Kitabı* ile Eckhart'ı savunmayı amaçlar. Seuse özellikle Eckhart'ın doktrininin, kitabında tedirgin edici bir "vahşi" ile temsil edilen Özgür Ruh hareketinin sapkın düşünceleriyle bağdaştırılmasını engellemeye çaba gösterir. Bunun için Eckhart'ın düşüncesinin temel bir kavramı olan vazgeçişin ortodoksluğa uygun bir yorumunu sunmaya çalışır. Seuse "vahşi" ile olan diyalogda mükemmel insanın, yani Tanrı için kendini iptal eden insanın bedenselliğini, duyularını ve aklını tamamıyla kaybetmediğini, yani Tanrı için kendini iptal eden insanın Tanrı'ya göre farklı olmayı sürdürdüğünü söyler. Seuse böylece insanın kendinden uzaklaşıp egosunu kaybettiği zaman bile, Tanrı'yla bir olmasının imkânsız olduğunu vurgular. Böylelikle Eckhart'ın düşüncesinin ortodoks bir versiyonunu sunmaya çalışan Seuse'nin amacı, bu düşünceleri, doğalarını değiştirmeden Kilisenin direktifleriyle uyumlu hale getirmektir.

1330'de Strasburg'da doğduğu sanılan ve 1315'e doğru Dominikan tarikatına giren Johannes Tauler de (y. 1300-1361) 1323-1324 yıllarına kadar Eckhart'ın öğretilerini izler. *Vaazlar* adlı çok ciltli bir eserin yazarı olan Tauler, Eckhart'ın felsefesinin bazı temalarını yeniden ele alırken, Berthold von Moorsburg'un (XIV. yüzyıl) eserlerinden yararlanır ve ondan aldığı ilhamla, insan ruhunun özünü konu alan düşünceler yoluyla insan ile Tanrı arasındaki mistik birliğe felsefi bir temel kazandırma imkânını bulur. Nitekim Tauler, Tanrı'nın insandaki imgesinin ruhun üç kabiliyetinden (hafıza, akıl ve irade) oluştuğuna dair Thomasçı tezi reddeder. Tauler, yine von Moosburg'u izleyerek, Tanrı'nın insandaki imgesinin ruhun içinde bulunduğunu öne sürer. Bu fikir, Proclus'un (412-487) *De providentia* [İlahi Takdir Üzerine] adlı inceleme yazısında yer alan ve Berthold von Moosburg'un insan aklının tözü ve temel ilkesi olarak yorumladığı fikre dayanır. Von Moosburg'a bağlı kalan Tauler, Theodoric von Freiberg (1250-1310) ile Eckhart'ın sözünü ettiği, Tanrı'nın akılsal imgesinin yerine insan ile Tanrı arasında "mistik" bir birleşmeyi öne sürer; Tauler'e göre, ilahi bir insan böyle bir birleşmeyi ancak tecrübe edebilir ve ondan bahsedemez.

Johannes Tauler

Bkz. *Kilisenin Dinsel Yenilenme İddiası ve Sapkınlıklar, s. 240; Thomas Aquinas, s. 378; XIV. Yüzyılda Bilgi ve Şüphecilik, s. 542; Dinsel İletişim ve Yazı: Azizlerin Hayat Hikâyeleri, Vaazlar ve Ruhanilik, s. 705; Mistik Edebiyat ve Kadınlara Özgü Ruhanilik, s. 720; Dilenci Tarikatları ve Sanat, s. 905*

Ramon Llull

Michela Pereira

Mayorkalı filozof Ramon Llull ününü, "kâfirleri" Hıristiyan inancını kabul etmeye mecbur kılacak kanıtlar geliştirmesine izin verdiğine inandığı, sezgileri yoluyla keşfettiği ("kendisine vahiy edilen") yaratıcı bir kanıtlama yöntemi olan ars combinatoria*ya borçludur. Nitekim misyonerlik faaliyetleri, otuz yaşındayken gördüğü mistik bir düşten dolayı hayatında radikal değişikliklere giden Llull'un hayatının merkezini oluşturur; Llull o tarihten itibaren "kâfirlerin hatalarına karşı bir kitap, dünyanın en güzel kitabını yazmak" şeklindeki amacını yerine getirmek için çok yoğun bir entelektüel üretim içinde olur.*

Din Adamı Olmayan Bir Filozofun Misyonu

Ramon Llull (1235-1316) 1311 yılında seksen yaşındayken Paris'e yaptığı son yolculuk sırasında otobiyografisini Vauvert Manastırının keşişlerine emanet eder; amacı, *ars combinatoria*nın [birleşimsel sanat] kullanımı ve sözde "kâfirlerin" –aslında Hıristiyan olmayan monoteist dinlerin müritlerinin– dillerinin tanınması yoluyla Hıristiyan inancının hakikatlerinin kanıtlanmasına dayalı olan Hıristiyanlığı yayma sürecini anlatmaktır. Paris'te hem üniversitede hem de sarayda *ars combinatoria*sını defalarca sunmuş olan Llull umduğu ilgiyi bulamamış, hatta kendisinden *phantasticus*, yani deli olarak bahsedilir olmuştu; ancak ölümünden sonra da doktrinlerinin yayılmaya devam etmesi için yazılarını, Paris'in de aralarında olduğu (diğer merkezler doğduğu şehir olan Palma de Mallorca ile Cenova şehrinde yaşayan Spinola ailesidir) bazı merkezlere bırakır. 1311'de Llull planını Vienne Konsiline de sunmaya hazırlanmaktadır; daha önceki yıllarda bazı papa ve hükümdarlara (V. Celestinus, VIII. Bonifacius, V. Clemens, Mayorka Kralı II. Jaume, "Güzel" Philippe, Kıbrıs Kralı II. Henry) yönelttiği çağrılar hep sonuçsuz kalmıştı. 1312'de ise yine bu amaçla Sicilya'ya giderek, III. Federico'nun (1272-1337) huzuruna çıkacaktır.

II. Jaume'nin Mayorka Adasını ele geçirdiği 1229 yılından birkaç yıl sonra, 1235'te Palma di Mallaorca'da doğan Ramon Llull, genç asillere özgü bir eğitim alır. Büyüyünce Blanca Picany'yle evlenir, iki çocuğu olur ve Mayorka sarayında yaşar. Bu dönemde defalarca gördüğü Çarmıha Ge-

rili İsa düşü, hayatını radikal bir şekilde değiştirme kararı almasına neden olur. Bu deneyimin anlamı üzerinde düşünürken Müslümanlara ve Musevilere Hıristiyanlığı kabul ettirmek amacıyla "bir kitap, dünyanın en güzel kitabını" yazmaya karar verir; dolayısıyla Llull'un 1316'da Mayorka'daki ölümüne kadar yürüteceği entelektüel faaliyetlerin merkezini oluşturacak olan, bütün dünyaya (veya en azından Akdeniz ülkelerine) Hıristiyanlığı kabul ettirme süreci, kendi dine adanma sürecinden ortaya çıkar. Llull bu amaç uğruna ailesini terk eder ve düşünden sonraki on yıl boyunca (1262-y. 1272), din adamı olmasa da, kendini misyonunu gerçekleştirmek için gerekli olan felsefe ve teoloji eğitimine adar.

Misyon: Musevi ve Müslümanlara Hıristiyanlığı kabul ettirmek

Llull Mayorka'ya döndüğünde, Randa Dağında tefekkür ederken ikinci bir düş görür: "Tanrı aniden zihnini aydınlatır ve ona kâfirlerin hatalarına karşı bir kitabı yazmanın biçimini ve yöntemini açıklar" (*Vita Coetanea* [Çağdaş Hayat], ROL VIII, 1980). Bu düş, *Ars compendiosa inveniendi veritatem* [Hakikate Ulaşmanın Özlü Sanatı] (1274) adlı eserde sunduğu ve 1308 yılına kadar çeşitli versiyonlarını geliştirdiği (*Ars demonstrativa*, [Kanıtlayıcı Sanat] 1283; *Ars inventiva veritatis* [Hakikatin Yaratıcı Sanatı] (1290); *Tabula generalis* [*Genel Tablo*] (1293-1294); *Ars compendiosa*, [Özlü Sanat] (1299); *Lectura artis, quae intitulatur Brevis practica Tabulae generalis* [Genel Tablonun Kısa Uygulaması Adlı Sanat Dersi] (1303); *Ars brevis* [Kısa Sanat] ve *Ars generalis ultima* [Nihai Genel Sanat] (1308) *ars combinatoria* için bir ilham kaynağı oluşturur.

Anthony Bonner tarafından hazırlanan kataloğa göre (A. Bonner, *Selected Works of Ramon Llull* [Ramon Llull'dan Seçme Eserler], 1984) Llull toplam 257 eser yazmıştır: İlk eseri olan *Compendium logicae Algazelis* [El-Gazali'nin Mantığından Derleme] 1272'de Montpellier'de, sonuncusu olan *Liber de deo et mundo* [Tanrı ve Dünya Üzerine Kitap] da 1315'te Tunus'ta yazılmıştır. Eserlerin bazıları çok geniş kapsamlı iken (*Liber contemplationis* [Tefekkür Üzerine Kitap], 1273-1274; *Arbor scientiae* [Bilim Ağacı], 1295-1296; *Ars generalis ultima*), Llull'un Messina'dayken yazdığı ve büyük kısmı teolojik meselelere ayrılmış olan 36 kitapçık (1313-1314) çok daha kısadır. Llull ansiklopedi, inceleme yazısı, felsefi roman ve şiir gibi farklı yazı türlerinden yararlanır, ama yorum veya *summa* gibi skolastisizme özgü türlere hiç başvurmaz. Her ne kadar *ars combinatoria*yı konu alan eserlerinin hepsi bir soru bölümü içerse de (örneğin *Arbor scientiae*'nin on altıncı kitabı *Arbor quaestionalis* [Soru Ağacı] yazısı) ve bazı yazıların başlığı bile *quaestio*ya [soru, mesele] işaret etse de, Llull'ın *quaestio*'su skolastik *quaestio*yu değil, XII. yüzyılda bilim ve tıp konulu birçok inceleme yazısına özgü, öğretmen ile

Farklı yazı türleri

öğrenci arasındaki diyalog şeklini temel alır; tek Parisli öğrencisi olan Thomas Le Myésier'nin sorularına cevap verdiği *Liber super quaestiones Magistri Thomae Attrebatensis* [Thomas Le Myésier'nin Soruları Üzerine Kitap] (1299) bu açıdan önemli bir örnektir.

Çoğu üniversite hocasının tersine, Llull, bir yandan hayatını çok faal bir şekilde, Hıristiyan inancının hakikatlerini ikna edici argümanlar ve *per rationes necessarias* [zorunlu nedenler] kanıtlamak için bir yöntem aramakla geçirirken (Jordi Gayà Estelrich, *Raimondo Lullo. Una teologia per la missione* [Ramon Llull. Misyon Amaçlı Teoloji], 2002), bir yandan da eserlerini yazar. Mayorka'dan önce Barselona'ya, sonra da Montpellier'ye geçer ve buradan Roma'ya giderek bilgi yenileme aracı olarak kendi geliştirdiği *ars*ı [sanat] benimsemeleri için papaları ikna etmeye çalışır; Cenova'ya giderek Spinola ailesiyle dost olur; Napoli ve Pisa'ya gider, 1308'de Pisa'da *Ars brevis*'i yazar ve *Ars generalis ultima*'yı tamamlar. Paris'e ilk olarak 1288-1289, sonra 1297-1299, son olarak da 1309-1311 yıllarında gider.

Vaazları

Llull Müslüman aydın sınıflarını Hıristiyan inancının hakikatleri konusunda akılcı bir şekilde ikna ettiği takdirde halkın da Hıristiyanlığı kabul etmesini sağlayacağı inancıyla vaaz vermek üzere Müslüman ülkelerine de yolculuk yapar; 1293'te Tunus'a yaptığı ilk yolculuk, Roma *Curia* meclisine yaptığı başvurunun sonuçsuz kalması üzerine geçirdiği derin bir depresyon sonrasında gerçekleşir; Tunus ve Bejaia'ya yaptığı son yolculuk ise hayatının son senesinde gerçekleşir (1315-1316).

Llull projesini desteklemek amacıyla, Hıristiyan olmayan halklara Hıristiyanlığı zorla değil de, diyalog yoluyla yayacak misyonerlerin yetiştirilmesi için Doğu dillerinin öğretileceği kolejlerin oluşturulmasını önerir. Kendi dine adanma sürecinden sonra, bir süre Dominikanların etki alanı içerisinde faaliyet gösteren Llull, *rationes necessariae* yoluyla Hıristiyanlığı yayma projesi, Ramon de Penafort (y. 1180-1275) tarafından öne sürülen ve Thomas Aquinas'ın da (1221-1274) *Summa contra Gentiles* [Kâfirlere Karşı] eserinin temelinde yatan bir zorunluluğa cevap verir. Ama 1292'de yaşadığı son derece ciddi bir psikolojik kriz sonrasında Llull, eserlerini değerlendirme, savunma ve yayma açısından daha uygun olduklarına inandığı Fransiskanlara yaklaşmaya başlar ve düşüncesinde haklı çıkar.

Llull aklın barışçıl kullanımına ve Hıristiyan inancının hakikatlerini inkâr edilemez tartışmalar şekilde sunma imkânına olan inancını *Liber de Gentili et tribus sapientibus* [Hıristiyanlar ve Bilge Kabileler Üzerine Kitap] (1274-1276) adlı kitapta ifade eder; bu kitapta bir Musevi, bir Hı-

ristiyan ve bir Müslüman kendi yasaları konusunda sakin bir tartışma yürütürken, bir yabancıya tek Tanrı inancını kabul ettirirler; ancak bu üç dinden hangisini kabul ettiğini açıklamayan yabancının okuduğu dua, Llull'un (daha sonra inceleyeceğimiz) *dignitates* doktrinini, yani her üç dine de ortak olan ilahi sıfatlar kavramını çağrıştırır.

Ancak yıllar geçtikçe siyasal gerçekliğin ve kendi misyonerlik idealini gerçekleştirmenin zorluklarının bilincine varan Llull, bu misyona hizmet eden bir araç olarak gördüğü Haçlı Seferi kavramını benimser ve bu konuda, *Liber de fine* [Sonun Kitabı] (1305) başta olmak üzere, çeşitli yazılar yazar. Llull bu kitapta yeni bir askeri tarikatın oluşturulmasını tavsiye ederek Haçlı Seferinde izlenecek stratejiyi çok ayrıntılı bir şekilde tasvir eder ve Haçlıların eğitimine, hem formasyonları hem de kâfirlere verecekleri vaazlar açısından yararlı olacak, kendisi tarafından yazılmış bazı eserleri dahil eder.

***Liber de Fine*: Haçlı Seferi stratejisi**

Llull Paris'te kaldığı süreler boyunca da misyonerlik projesinden hiçbir zaman uzaklaşmaz ve İslam için neredeyse bir köprübaşı oluşturup, İbn Rüşd'ün (1126-1198) Aristotelesçi felsefeye getirdiği yorumu Hıristiyan âlemine uygulamaya çalışan skolastiklerle hararetli bir ihtilafa girer. Llull'un, apaçık bir şekilde İbn Rüşd karşıtı olan tavrını ilk olarak sergilediği *Declaratio per modum dialogi edita* [Diyalog Yoluyla Açıklama] (1298) adlı eseri, Paris Üniversitesi rektörü tarafından 1277'de, Aristoteles'in müritlerinin "hatalarına" karşı yayınlanan kınama kararını temel alır. Mistik eserlerinin en önemlisi olan ve hem kronolojik açıdan *Declaratio*'ya yakın olan hem de Paris'te yazılmış *Arbor philosophiae amoris*'te [Aşk Felsefesi Ağacı] (1299) yazar, *ars combinatoria*nın araçlarından yararlanarak ve İbn Rüşdçülüğe özgü kavramları çürüten felsefi ve teolojik doktrinleri mistisizmin "çiçekleri" ve "meyveleri" olarak sunarak "bilgi felsefesi" ile "sevgi felsefesini" bir araya getirir. "Sevgi ağacının meyveleri" olarak sunulan *rationes necessariae* fikrinde, felsefi araştırmalarında düşsel deneyimleriyle radikal entelektüelliği bir araya getiren *Doctor Illuminatus*'un [Aydınlık Hekim] hayatının "sırrı" algılanabilir (Amadar Vega, *Ramon Llull y el segredo de la vida* [Ramon Llull ve Hayatının Sırrı], 2002). Yine İbn Rüşd karşıtı olan, ama yazarın *ars combinatoria*dan vazgeçtiği bazı daha kısa inceleme yazıları da, Llull'un Paris'te geçirdiği son döneme aittir (1309-1311).

Llull düşüncelerini, kanıtlayıcı boyutla (mantık) yaratıcı boyutun (konu) ayrı olduğu skolastik felsefeye alternatif olarak, hem yaratıcı, hem kanıtlayıcı hem de bütün bilim alanlarına uygulanabildiği için kapsayıcı bir düşünce sistemi olarak inşa eder (Josep M. Ruiz Simon, *L'Art de Ramon Llull i la teoria escolàstica de la ciència* [Ramon Llull'un Sanatı ve

skolastik Bilim Teorisi], 1999). İki Aristotelesçi kanıtlama türünün (*propter quid* ve *quia*) yanı sıra, Llull *demonstratio per aequiparantiam* [eşdeğerlik yoluyla kanıtlama] adı altında özgün bir kanıtlama yöntem geliştirir: Bu akıl yürütme şekli, *ars* ilkelerinin değişkenliği temelinde eşdeğer sayılan, birbirine bağlı önermelere dayanır. Daha sonra göreceğimiz üzere, Tanrı'nın sıfatları (*dignitates*) *ars combinatoria*nın temelini oluşturduğuna göre, teoloji alanı açısından son derece elverişli olan *per aequiparantiam* kanıtlama, Llull'un inkâr edilemez sebepler yoluyla, Teslis ve Cisimleşme başta olmak üzere, Hıristiyan inancının dogmalarının doğrulanmasının mümkün olduğuna olan inancını güçlendirir. Mistik temelli bu Aristoteles karşıtı entelektüalizm tabii ki Parisli hocalar arasında hiç rağbet görmez ve XIV. yüzyılın ikinci yarısında Aragon Krallığının Engizisyon sorgucusu Nicolas Eymerich'in (1320-1399) şiddetli saldırılarına maruz kaldıktan sonra Llull'un 1559'da *Index Librorum Prohibitorum*'e [Yasak Kitaplar Listesi] dahil edilmesiyle sonuçlanır (ama 1564'e gelindiğinde listeden çıkarılmıştır). Bütün bunlar olurken, XIV ve XV. yüzyıllarda doktrinlerini Mayorka, Barselona ve Valencia'dan İtalya'ya yayan müritlerinin Llull'u aziz ilan etmek için başlattığı süreç bir sonuç vermez.

Llull'un yasak kitaplar listesine dahil edilmesi

Llull ayrıca eserlerini yazarken kendi ana dili olan Katalancayı kullanan ve din adamı olmayan ilk filozoftur. Kendini dine adamaya karar vermesinden sonraki yıllarda misyonerlik projesini daha başarılı bir şekilde yürütmek için Arapça da öğrenir ve *Liber contemplationis* [Tefekkür Kitabı] adlı eserini önce Arapça yazar, sonra Katalanca ve Latince versiyonlarını da üretir. Llull hayatı boyunca yazılarını bazen Katalanca bazen de Latince yazar ve gerçek anlamda bir *scriptorium* [yazıhane] yaratan yardımcıları redaktör, tercüman ve kâtip rolleriyle bu büyük Katalan düşünürün büyük ün salan entelektüel üretimine katkıda bulunurlar.

Ars Combinatoria: İşleyişi ve Uygulamaları

Llull'un ilk önemli eseri olan *Liber contemplationis*, karmaşık bir numeroloji temelinde yapılandırılmış olup, 366 bölüm içerir; Llull'un teolojik ve felsefi fikirleri burada yılın her bir günü için ayrı bir tefekkür şeklinde sunulmuştur. Bu eserin bazı sayfalarında, doğal dilin bazı terimlerinin yerine harflerin kullanımı ve grafik çizimler şeklinde düzenlenmeleri gibi, Llull'un sanatının temel unsurlarına rastlarız; ancak "Randa Dağı aydınlanması"nın içeriğinin sergilendiği asıl eser olan *Ars compendiosa inveniendi veritatem*'de tasvir edilen birleşmiş şekiller burada henüz yoktur.

Birleşmiş şekiller, harflerle temsil edilen gerçekliklerin (bu sanatın dörtlü yapıya sahip olan ilk versiyonunda B-R arasındaki 16 harf, üçlü

yapıya sahip ikinci versiyonunda B-K arasındaki 9 harf) temel ilkelerinin arasında –"doğal ortamlarının" tespit edilmesiyle– mantıksal ilişkilerin kurulmasına yarayan ve eşmerkezli dairelerin ve daire içinde bulunan üçgenlerle karelerin rotasyonuna dayanan grafik çizimlerdir.

İlkeler

Harfler, şekillerine ve bulundukları konuma göre, şunları temsil eder; *dignitates*, yani Tanrı'nın sıfatları (mutlak ilkeler); göreceli ilkeler (farklılık, uyum, zıtlık; başlangıç, orta, son; daha büyük, eşit, daha küçük; Tanrı, varlık, işlem; doğrulama, şüphe, reddetme); akılsal ruhun kabiliyetleri; erdemler ve ahlaksızlıklar; teoloji, felsefe ve hukuk ilkeleri. 1290'dan itibaren arsın ilkelerinin dokuza düşürülmesi, Llull'un, düşüncelerinde temel bir rol oynayan ve Hıristiyan teolojisi ile Musevilik ve İslama özgü katı monoteizm arasındaki en büyük farkı oluşturan Teslisin gizemini temel alan argümanların inşa edilmesini kolaylaştıran üçlü yapıyla daha kolay bir uyum elde etmesini sağlar.

Ars compendiosa inveniendi veritatem ve *Ars demonstrativa*'da anlatılan ve 1274 ile 1289 arasında bu konularda yazılmış eserlerin hepsinde işlenmiş olan (örneğin felsefe, teoloji, tıp ve hukuka ayrılmış olan dört ciltlik *Libri principiorum* [İlkeler Kitabı]) dörtlü yapıdaki bu sanatta üç ana şekil söz konusudur: İlk ikisi olan A ve T, "her şeyin tözsel ve rastlantısal ilkelerini" (Llull'un felsefesinin resimli bir sentezi niteliğindeki *Breviculum*'da olduğu üzere) yani *dignitates* ve göreceli ilkeleri temsil eder.

T harfinin şekline aynı zamanda "üçgen şekil" denir, çünkü göreceli ilkelerin üçlüleri, dairenin içinde yer alan beş üçgenin (dörtlü yapıda) veya üç üçgenin (üçlü yapıda) zirvelerine denk gelir; üçüncü şekil olan S, ruhun potansiyellerini (hafıza, akıl, irade) ve bileşimlerini grafik olarak temsil eder ve onları dörtlü bir yapı içerisinde düzenler. İlk iki şekil –dokuz *dignitates*li A şekli ile ilkelerin ilk üçlüsünü içeren T şekli– *ars*ın üçlü versiyonunda da var olmaya devam edecektir. Bu şekillerde harfler iki şekilde ilişkilendirilir: Yapısal açıdan, aralarındaki ilişkilerin hatlar (A şekli) veya dairenin içinde yer alan geometrik şekiller tarafından temsil edilmesiyle; dinamik açıdan, dairelerin içinde yer alan ve içlerinde bulunan aynı harflerin farklı anlamlara işaret ettiği şekillerin veya birden fazla eşmerkezli dairelerin rotasyonu yoluyla. A harfinde *dignitates*leri birbirine ilişkilendiren hatların yarıçap olmadığı ve merkezden geçmediklerine dikkat edilmelidir; bunun amacı, ilahi ilkenin kelimelerle anlatılamaz oluşunu göstermektir. Eşmerkezli dairelerin içinde bulunabileceği çeşitli göreceli konumlardan, gerçeklikle ilgili olabilecek tüm söylemlerin kesin olarak hesaplanmasına izin veren birleşim tabloları (iki veya üç harfli şablonlar) elde edilir (Anthony Bonner, *The Art and Logic of*

Şekiller

Ramon Llull. A User's Guide [Ramon Llull'un Sanatı ve Mantığı. Kullanıcı Kılavuzu], 2008).

Robert D. F. Pring Mill şöyle yazar: "Daire, üçgen ve kare, gerçeğin geometrik düzeninin temel aldığı üç 'genel şekli' oluşturur. Sanatın temel şekillerinin bu modele uygun düzeni, bir yandan tümelliklerini simgesel olarak vurgulamaya yararken, diğer yandan maddi dünyanın yine 'daire, üçgen ve kare şeklinde' olan dört elementinin 'doğal eserleriyle ilişkilendirir" (Robert Pring Mill, *El microcosmos lullià* [Llull'un Mikrokozmosu], 1961). Yaratılmış evrenin dayandığı "ilahi isimler" konusunu –Hıristiyan, Yahudi ve Müslüman düşünürlere ortak bir paradigma– temel alan Yeni Platoncu dünya görüşü, Llull'a gerçekliğin farklı düzlemleri arasındaki mütekabiliyete dayalı yaratıcı ve kanıtlayıcı bir sanatın geliştirilmesi için gerekli temeli sağlar.

*Ars*ın dörtlü versiyonunda elementlerin özelliklerinin kanıtlanması ve harflerin anlamlarının doğal ortamlarından teolojik bağlama aktarılışı İsa'nın Cisimleşmesi ile Teslisi "kanıtlamak" için bir metafor olarak kullanılır; Frances A. Yates bu kullanımı "temel örnekçilik" olarak tanımlar (Frances A. Yates, *The Art of Ramon Lull* [Ramon Llull'un Sanatı], 1954). Ancak *ars combinatoria* yoluyla elde edilen bu kanıtlama işleminin asıl dayandığı temel, gerçekliğin temel yapısının, *dignitates* veya ilahi sıfatların (iyilik, büyüklük, ebedilik, güç, bilgelik, irade, erdem, hakikat, şan) değişkenliği, yani –A harfinin şeklinin grafik olarak gösterdiği üzere– her birinin eyleminin diğerlerinin eylemine dönüşme kabiliyetidir.

"Bağlılaşıklar"

Değişme imkânı, Llull'un Arap dilinin bir özelliğinden ilham aldığına inanılan ve onun tarafından "bağlılaşık" olarak adlandırılan metafizik-dilbilimsel bir yapıya dayanır; bağlılaşıkların *ars combinatoria* açısından önemi, özellikle üçlü versiyonu konu alan eserlerde vurgulanmıştır. Bağlılaşıklar, varlıkların dinamizminin Aristoteles'in kuvve/fiil ikilisine göre değil, eylemleri göreceli olarak ifade eden kavramsal bir üçlü açısından ele alınmasına izin verir. Örneğin *bonum* (iyilik) üç şekilde açıklanabilir: Kavramın eylemini ifade eden *bonificativum* veya *bonificans* (iyiliği üreten); pasif yönünü açıklayan *bonificabile* veya *bonificatum* (iyi hale gelen) ve fiili eylemi ifade edip *bonum*un diğer *dignitates*lerle ilişki imkânını açıklayan *bonificare*. Yukarıda sözü edilen ve *demonstratio per aequiparantiam* olarak bilinen yeni kanıtlama şekli bu temele dayanır.

Ars combinatoria konusunda 1305 ile 1308 yılları arasında yazılmış olan *Ars brevis* ve *Ars generalis ultima*, tarihi açıdan en önemli eserlerdir: mnemoteknik modeli ve ansiklopedilerin oluşturulması için araçlar olarak görülen ve XIV. yüzyılın ikinci yarısına kadar Ramon Llull'a atfe-

dilen simya metinleri ile bir arada okunan bu eserler, Heinrich Cornelius Agrippa von Nettesheim'dan (1486-1535) Giordano Bruno'ya (1548-1600), *pansophia* [tümel bilgelik] teorisyeni Jan Komenskj'den (Comenius, 1592-1670) Leibniz'e (1646-1716) kadar birçok önemli yazarın ilgisini çekmiştir.

Bilim Ağacı

Llull *ars combinatoria*yı felsefe, teoloji, hukuk, mantık, geometri, astronomi/astroloji ve tıp konusunda yazdığı bir dizi inceleme yazısında bilginin çeşitli alanlarına uygular. Bu yazılardan Llull'un dönemin kültürüne ne derecede hâkim olduğu anlaşılır; düşünür, her bir disiplinin ilkelerini ağaç şema yoluyla yeniden düzenleyerek ve *ars combinatoria* yoluyla onları akılcı bir şekilde geliştirerek bu alanları yenilemeyi amaçlar. Bundan dolayı Llull bu konuları işleyiş tarzını –eserlerin içerikleri açısından herhangi bir yenilik sunmamasına rağmen– bazen başlığından başlayarak "yeni" olarak niteler (*Logica nova* [Yeni Mantık], 1303; *Tractatus novus de astronomia* [Astronomi Üzerine Yeni bir İnceleme], 1297; *Liber de nova geometria* [Yeni Geometri Kitabı], 1299).

Bu ağaç şeması hem Llull'un yazılarının birçoğunda bilgiyi düzenlemek için kullanılır hem de Llull'un en önemli ansiklopedik eseri olan *Arbor scientiae*'de [Bilim Ağacı] genel anlamda uygulanmıştır. Gerçekliğin tüm alanlarının (doğal ve beşeri dünya, göksel ve ilahi dünya, Kilise ve toplum) bağlı olduğu *dignitates*ler, bütün bilimlerin ardındaki kökler olarak, her bilim alanının ilkeleri de ağacın gövdesi, dalları, yaprakları, çiçekleri ve meyveleri şeklinde hiyerarşik bir yapı olarak tasvir edilmiştir; böylece doğa dünyasına (*arbor elementalis*, *vegetalis*, *sensualis*, *imaginalis* [temel ağaç, bitkisel ağaç, duyusal ağaç, hayali ağaç]), beşeri dünyaya (*arbor humanalis*, *moralis*, *imperialis*, *apostolicalis* [beşeri ağaç, ahlaki ağaç, imparatorluk ağacı, papalık ağacı]), duyular üstü dünyaya (*arbor caelestialis*, *angelicalis*, *aeviternalis*, *maternalis*, *divinalis et humanalis*, *divinalis* [gökyüzü ağacı, melek ağacı, cennet ağacı, anaç ağaç, ilahi ve beşeri ağaç, ilahi ağaç]), bilgi edinmenin yöntemine (*arbor exemplificalis* [örnek ağaç] ve *arbor quaestionalis* [soru ağacı]) olarak ayrılmış ağaçlar söz konusudur.

Ansiklopedik yapısı

Varlığın bölümlerine denk gelen bölümlerden oluşan ansiklopedinin içeriği, Llull'un iki felsefi romanında ruhani hayatın fenonemonolojisi ile bilgi pedagojisini anlatırken sunduklarıyla aynıdır: *Blaquerna*'da (1283) mistik *Liber de amico et amato* [Dostun ve Sevgilinin Kitabı] göze çarpar; *Felix* veya *Llibre de les meravilles* [Harikalar Kitabı] (1288-1289) masalsı ve ahlakçı bir tarza sahip bir *bestiarium*dur

Felsefi romanlar

[hayvan kitapları]; Llull'un "sufi tarzında" yazdığını söylediği, mistik edebiyatın küçük bir şaheseri olan *Liber de amico et amato*'da Arap kültürünün izleri apaçık bir şekilde görülür.

Dolayısıyla Katalan düşünürün İslam âlemine yaklaşımı bir dereceye kadar alışveriş fikrini temel alır ve "kâfirlere Hıristiyan dinini kabul ettirmek için bir kitap, dünyanın en güzel kitabını yazma" misyonu, hem Mayorka'daki Müslüman toplumla (boyun eğmiş ve marjinalleştirilmiş olmasına rağmen, oldukça büyük bir toplum) temastan hem de kendini dine adama kararını almasından sonraki yıllarda öğretmen bir kölenin rehberliğinde Arap dili ve edebiyatı hakkında bilgi edinmesi yoluyla kâfirlerin de kültürel katkısından beslenir. O kadar belirgin olmasa da, *ars combinatoria*nın ilham kaynakları arasında yer alan Yahudi kültürü, XIII. yüzyıl ortalarında Barselona'da – İbn Meymun'un (1138-1204) felsefesine karşı, rasyonalizm karşıtı işleviyle– Kabala'nın kadim, gizli ilminin yeniden ortaya çıkmasına neden olur. Llull'un düşüncelerinin ardındaki bu karmaşık ilham kaynakları, kendine özgü bir şekilde geliştirdiği Yeni Platoncu metafizik yapıda ve *ars combinatoria*nın Aristotelesçi-skolastik bilime göre olan farklılıklarında kendini gösterir ve ortaçağda neden marjinalleştirildiğini ve Rönesans'ta neden rağbet gördüğünü açıklar.

Bkz. *Bilgi Modelleri Olarak Ortaçağ Ansiklopedileri, s. 315; Ortaçağda İslam Felsefesi: Konular ve Kahramanlar, s. 320; Ortaçağda Yahudi Felsefe Gelenekleri, s. 329; İtalya ve Avrupa'da Tıp Okulları ve Hocaları, s. 641*

Bilgiler ve Gelenekler Arası Kıyaslamalar

Ruh

Agnese Gualdrini

Ortaçağ düşüncesinin ruhun doğası konusunda geliştirdiği farklı ve karmaşık tavırlar, Aristotelesçiliği yorumculardan Yunan-Arap Yeni Platonculuğuna ve Augustinus'un düşüncesine kadar uzanır. İnsanın kendini dünyanın geri kalanına göre daha üstün görmesinin nedenlerinden biri olan ruh kavramı, ortaçağda her şeyden önce ruhsal bir töz olarak algılanır. Ruhun çok sayıda farklı tanımının yapılmış olması, Tanrı'yla, akılla ve bedenin duyumsal kısımlarıyla olan ilişkilerini açıklamak için gösterilen farklı çabalardan kaynaklanır.

Aristotelesçi Hilomorfizm* ve Akıl Meselesi

Maddenin içinde tutsak ya da madde sayesinde gerçekleşme imkânına sahip olsun, ruhun tanımları bedenle olan ilişkisinin doğasından kaynaklanır. *Psykhé*'nin özerk ve bağımsız bir töz olarak ilk algısı Platon'a (MÖ 428/427-348/347) ait olsa da, bu konudaki dualizmin aşılmasını, en azından kısmen müridi Aristoteles'e (MÖ 384-322) borçluyuz; bedenin belirleyici biçimi ve ilkesi olan ruh, bedenden ayrı olamaz, çünkü "beden

* Kökeni Aritoteles'e dayanan, Thomas Aquinas tarafından geliştirilen ve bugün hâlâ Katolik Kilisesinin benimsemeye devam ettiği ruh anlayışıdır. Bu anlayışa göre ruh, insanı rasyonel olarak düzenleyen ilkedir –ed.n.

olmadığı kesin olsa da bedene ait bir şeydir" (Aristoteles, *Ruh Üzerine*, II 414 a). Ruh canlı varlıkları belirler, canlı varlık olmalarının nedeni olan *entelekheia*yı* oluşturur; bitkiler ve hayvanlar nasıl bitkisel ve duyusal faaliyetlere sahipse, insanın da en önemli özelliği, kendine özgü bir biçim olan akıldır. Aristoteles'in edilgen akıl ile üretken aklı birbirinden ayırması, şeylerin duyulara dayalı imgelerinin soyutlanmasından kaynaklanan tümel biçimleri fiili olarak bilme kabiliyeti olan *nous poietikos*un [fail akıl] hakiki doğasına bağlı bir dizi karmaşık tefsir ihtimalinin olduğunu gösterir. Aristoteles ruhun bedenden bağımsızlığını, çürümezliğini ve ebediyetini öne sürer, ama aklın hangi ölçüde bireysel olduğunu açıkça belirtmediğinden, her insanın ruhunun en azından bir kısmının ölümsüzlüğü konusunda yüzyıllarca sürecek bir tartışmanın başlamasına neden olur.

Bu tartışmanın babası sayılan Afrodisiaslı Alexander (II-III. yüzyıl), Aristotelesçi hilomorfizm ile üretken akıl teorisi arasında herhangi bir çelişki bulunmadığına inanır ve üretken aklın insanın dışında olmasından, dolayısıyla ilahi doğasından dolayı saf, ölümsüz ve bozulmaz biçim olduğunu öne sürer. Bireysel ruh bedenin kapasitesini (*dynamis*) aşmayıp, onu gerçeğe dönüştüren bir biçim olduğu için onunla birlikte ölmek zorundadır. Antikçağdaki son Aristoteles yorumcuları ise farklı bir düşünceyi izleyerek Yeni Platonculukla Aristotelesçi felsefe arasındaki devamlılığı tesis eden yönleri vurgulamayı tercih ederler ve Themistius (y. 317-y. 388) ile Aristoteles'in ilk Hıristiyan yorumcusu olup, İskenderiye'de faal olan Johannes Philoponus'un (VI. yüzyıl) yorumlarından da anlaşıldığı üzere, fail aklın bağlantılı olduğu bireysel ruhun ölümsüz olduğunu savunurlar.

Tartışma

İçsellik Olarak Ruh

Batı Roma İmparatorluğunun çöküşünden sonra yoruma dayalı eserler Doğuda ve Arap dünyasında yayılmaya başlayıp, XII. yüzyıl sonlarında nihayet Latin Hıristiyanlığı ile karşılaşırken, Platon'un ruhla beden arasındaki dualist alternatifi ilk olarak Augustinus (354-430) tarafından Hıristiyan doktrinine açık bir şekilde dahil edilir. Stoacıların ruhun bedenselliği tezini savöunan ve Plotinus'un (203/204-270) ruhun Birin hipostazı olduğu teorisinden uzak duran Tertullianus'un (y. 160-y. 220) tersine, Augustinus'un Hıristi-

İlham kaynağı olarak Augustinus

* Kelime anlamı "amacını kendinde taşıyan" olan terim, Aristoteles tarafından tamamlanmış olanın niteliği, etkinliği anlamında kullanılır ve ruhu gizilgüç olarak yaşamı içinde taşıyan organik bir cismin ya da gövdenin ilk *entelekheia*sı olarak tanımlar. Bkz. *Felsefe Sözlüğü*, haz. A. Güçlü, E. Uzun, S. Uzun ve Ü. H. Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, 2002 –ed.n.

yanlığa aktardığı kavramda ruh, Tanrı tarafından yaratılmış, ölümsüz, kendi kendine yeten, bedenden bağımsız ama ona destek olma işlevine sahip olan bir tözdür. "Kendi kendime şöyle sordum: 'Sen kimsin?' 'Bir insan.' İşte bu kadar: Beden ve ruh, biri dışarıda, diğeri içeride [...] İçerideki daha üstün." (*Confessiones*, X 6,9) İnsan, bedenlerin dış dünyasından ruhların iç dünyasına götüren güzergâhta kendisinin basit bir maddeden daha fazlası olduğunu hisseder; insan iç gözlem ve kendi kendine odaklanma yoluyla kendinin ve algılama faaliyetinin bilincine varır, çünkü ruh, bedenin başına gelen hiçbir şeyi kaçırmaz (*non latet*) ve bilgi, zihnin duyu nesnelerine yönelen ve onları doğrudan algılayan dikkatinin (*intentio*) sonucu haline gelir. Dolayısıyla insan, bedeni değişime tâbi olduğu zaman daima hazır bulunan kendi ruhsal doğasının bilinci sayesinde ve *in interiore homine habitat Veritas* [hakikat insanın içinde yaşadığı] için (*De Vera Religione* [Hakiki Din Üzerine], XXXIX 72) ruhunun derinliklerinde Tanrı'yla karşılaşabilir. Zaten Augustinus'a göre, insanın kendini arayışı ile Tanrı'yı arayışı iki ayrı arayış değil, ilahi ışıkla aydınlanmış, karşılıklı olarak birbirini tamamlayan ve ruhun Teslis sırrının analojik aynası olduğunu ortaya çıkaran iki bilişsel süreçtir. Ruh aynı anda *mens* [akıl], *notitia* [bilgi] ve *amor*dur [sevgi]; bu üç töz birbirinden ayrıdır, ama sadece aralarındaki karşılıklı ilişki bağlamında algılanabilirler (*De Trinitate* [Teslis Üzerine] IX 5). Augustinus ruhu içsellikle özdeşleştirmekle ve hafıza, zekâ ve iradeden oluştuğunu söylemekle Batı antropolojisinin, bedenin eylemlerinin ruhda barınan dürtüleri yansıttığına inanan temel akımlarından birini ortaya atmış olur.

Arap Yorum Eserleri ve *Ruh Üzerine*'nin Batıda Yayılması

Augustinus'un felsefesi ile özgün bir şekilde yorumladığı Yeni Platonculuk erken ortaçağın tamamı boyunca ruh konusundaki düşünceler üzerinde etkili olur. Aristoteles'in sadece *Organon*'da yer alan mantık konulu eserleri tanınır ve *Ruh Üzerine*'deki tartışmalı bölümü konu alan yorumlar sadece Arap âleminde rağbet görür ve geliştirilir; El-Kindi (?-y. 873) ve El-Farabi (y. 870-y. 950), Afrodisiaslı Alexander'in akıl ile bedenin biçimi olarak ruh arasındaki ilişkinin doğasına getirdiği yorumu geliştirmeye eğilimlidir. İbn Sina'nın (980-1037) ve İbn Rüşd'ün (1126-1198) yorumları ise ileride Hıristiyan Batıda hararetli tartışmaların, hatta bazen şiddetli doktrin eleştirilerinin yaşanmasına neden olacaktır. Her ikisi de Alexander'in yorumlarını temel alsa da farklı sonuçlara varırlar; İbn Sina'nın Yeni Platoncu sentezi etkin akıl ile akılla

Erken ortaçağda ruh meselesi

bağlantılı olan bireysel ruhun ölümsüzlüğü kavramları arasında herhangi bir çelişki görmezken, İbn Rüşd ilahi bir doğaya sahip olup, insanın ruhundan ayrı olan aklın tek olduğu algısına eğilim gösterir. Ancak bu yorumdaki argümanın özgünlüğü, sadece etkin aklın değil, anlaşılabilir olanların ancak fail aklın aydınlanması sayesinde etkin hale getirildiğin ve soyutlama eğilimiyle özdeşleştirilen mümkün aklın da bütün insanlar için tek olduğunun öne sürülmesinde yatar. Dolayısıyla bireysel ruh, biçimini teşkil ettiği bedenin ölümüne kadar bilgiyi bir deneyim gibi benimserken, ölümsüzlük özelliğine sahip olan ortak akıldır, çünkü tekil olanın bilgisi bireyle birlikte ölürken, insanlık tarafından elde edilen bilgi, her şeyin bağlı olduğu Tanrı gibi ebedidir.

Arap şerhleri

XII. yüzyıl sonlarında, tercümelerin İspanya'da ve Güney İtalya'da giderek yayılmasıyla Hıristiyan Batı Aristoteles'in ve Arap yorumcularının eserlerinin neredeyse tamamıyla tanışır; Aristoteles'in doğa konulu kitaplarının üniversite müfredatına resmen dahil edilmesi XIII. yüzyılın ikinci yarısını bulsa da, *Ruh Üzerine* ile farklı Aristotelesçi görüşlerden kaynaklanan gnoseolojik sorunsallar kısa sürede teologların ve sanat fakültesi hocalarının inceleme konusu haline gelir. Bu hocalar arasında yer alan, İbn Sina'nın *Ruh Üzerine* eserinin tercümanı olan Dominicus Gundisalvus (XII. yüzyıl) ile Latin dünyasında ruhu konu alan ilk inceleme yazılarından birini yazmış olan John Blund (1175-1248), İbn Sina'yı başlıca muhatapları olarak görerek, etkin aklı meleklerin zekâsıyla özdeşleştirirler. Paris Piskoposu ve teoloji hocası Guillaume Auvergne (y. 1180-1249) gibi bazıları ise, İbn Sina'nın Aristotelesçiliği ile Augustinusçuluk arasında bir orta yol bularak, beşeri bilginin fiiliyata geçmek için *ab extra* [dışarıdan] bir aklın müdahalesini gerektirmediğini, insanın ilahi aydınlanma sayesinde tümel biçimler hakkında doğrudan bilgi edindiğini öne sürer. Zaten farklı Aristotelesçi görüşlerle yürütülen kıyaslamalar o yıllarda en önemli doktrin akımlarını bile niteleyen saflar haline gelir. Augustinus'un aydınlanma teorisinin Aristotelesçi terminolojiye dahil edilmesi en yoğun şekilde Fransiskan tarikatı içerisinde yer alırken, Aristoteles'in nihai bir şekilde Hıristiyan doktrinine dahil edilmesi Dominikan ekolünde gerçekleşir ve hem etkin hem de mümkün olan akıl –geç antikçağda Themistios'un da savunduğu şekilde– insanın bireysel ruhunun ayrılmaz bir unsuru haline gelir.

Tözsel Biçimlerin Çoğulluğu

Augustinus'un *visibilia*nın [görünür olan] dış dünyasından *invisibilia*nın [görünür olmayan] iç dünyasına ulaşan *homo viator* [yolcu] kavramını be-

nimseyen Fransiskan tarikatının başkanı Bonaventura da Bagnoregio (y. 1221-1274), ruhun Tanrı'ya ulaşmasını sağlayan güzergâhta üç ana safha tespit eder; ruh, dış dünyanın bilgisinden (duyumsallık) tin olarak kendisinin bilgisine geçer, oradan da kendini aşan bir zihin olarak, bütün tözlerin varlığının sebebi ve tüm bilgilerin temelinde yatan ilkeleri doğrudan ruha aşılayan Tanrı'nın bilgisine ulaşır. Böylece Aristotelesçi terimler doğrultusunda şeylerin duyuma dayalı simgelerinin, anlaşılabilir şeylerin soyutlanması olarak tanımlanan bilişsel süreç, Augustinusçu bir görüşle algıyı ruhun bir eylemi ve ruhu hakikatin ışığının mekânı ve iradenin merkezi (Bonaventura buraya *synderesis*,* vicdan veya zihnin zirvesi adını verir) olarak gören bir teolojik bakış açısına dahil edilir. Bonaventura'nın düşüncesinin özgünlüğü, Aristotelesçi tümel hilomorfizmi Augustinus'un yaratılan evrenin dinamizmi fikriyle birleştiren ve bütün canlı bileşimlerin mükemmelliğe götüren güzergâhta farklı tözsel biçimler teslim alabileceğini öne süren biçimlerin çoğulluğu tezinden de kaynaklanır. Bu anlamda, Tanrı dışındaki her şey madde ile biçimin birleşmesinden oluştuğuna göre, insan birden fazla tözsel biçime sahiptir ve bunların en mükemmeli, hem biçim hem de töz olan (*forma et hoc aliquid*) ve biçim kazanmış bir bedenin bir üst biçimi olan akılsal ruhtur.

Bonaventura'nın Tanrı'ya götüren güzergâhı

Dominikan Ekolü ve Monopsişizm

Farklı bir çizgiyi izleyen Dominikan keşiş Albertus Magnus (y. 1200-1280) Aristotelesçi antropolojiyi Hıristiyan doktrinine uyarlayarak, akılsal ruhu hem bedenin tek tözsel biçimi hem de saf biçim olarak görür. Bitkisel ve duyumsal kabiliyetler kendi faaliyetlerini bedene bağlı şekilde yürütürken, akıl bedenden bağımsızdır, çünkü ilk sebep olan Tanrı'nın doğrudan türümünden kaynaklanır. Ancak akıl, İbn Rüşd'ün savunduğu gibi bütün bireyler için tek değildir, maddi olmamasına rağmen, maddeyle aynı belirleyici işleve sahip olan mümkün akıl tarafından belirlendiği için insanın ruhuna içkindir. Bu fikri geliştiren Thomas Aquinas (1221-1274) biçimlerin çoğulluğu teorisine karşı çıkar ve akılsal ruhu, daha alt düzey işlevleri kendinde toplayan bedenin tek tözsel biçimi olarak görür. Aquinas'ın argümanı, gayesi bedenin biçimi olmak değil, duyumsallığı fiili olarak bilmek olan bireysel ruha içkin olan aklın doğasını konu alır; ruh bedenden bağımsız olduğu için ama gayelerini beden yoluyla gerçekleştirmek zorunda olduğu için, bilgi edinme eylemi daima duyudan yola çıkıp soyutlama işlemi yoluyla,

Thomas Aquinas'a göre aklın doğası

* Tümel ahlak ilkelerinin farkına varma yeteneği –çn.

bilinen şeyin *quidditas*ını [ne'lik] ifade eden ve bilginin önermeler şeklinde sunulmasına izin veren *verbum mentis*in [*zihinsel kelime*] akılsal üretimine ulaşır. Böylece doğrudan Tanrı tarafından bedenin içine yerleştirilen (*ex nihilo*) ruh, bir yandan biçimini oluşturduğu, öte yandan aşkın olduğu bedene varlık bahşeden (*forma dat esse*) etkin bir akılsal bilgi ilkesi olarak karşımıza çıkar. Nitekim ruh, bütün cisimler hakkında bilgi sahibi olmak, tümelleri bilmek ve kendi kendini bilmek gibi kendine özgü faaliyetler yürütür; bu faaliyetler bedenden bağımsız olarak gerçekleştirilir, bundan dolayı da ruh kalıcı bir biçimdir. Yüzyıllar boyunca Aristoteles'in yorumcuları için önemli bir tartışma konusu oluşturmuş olan bireysel ruhun ölümsüzlüğü meselesi böylece gerekçelendirilerek tam da o dönemde Paris üniversitelerinde yayılmakta olan Latin İbn Rüşdçülüğe tezat olarak sunulur. Bu akımın başlıca temsilcilerinden biri olan Sygerius de Brabantia (y. 12365-1282), *Quaestiones in tertium de anima* [*Ruh Üzerine*'nin Üçüncü Kitabı Üzerine Sorular] adlı eserinde akılsal ruhun tek olduğunu, insanlığın tamamı açısından aynı olduğunu, bedenin tözsel biçimi olmadığını, ama onu tamamladığını öne sürer.

İnsanın özgür girişimini ve ilahi aydınlanmanın rolünü reddetmeyen bir tutum ifade etmesine rağmen, monopsişizm kısa sürede şiddetli tartışmaların konusu haline gelir. En ünlü tartışmayı başlatan Thomas Aquinas, bireysel ruhun ölümsüzlüğünün reddedilmesini eleştirmenin yanı sıra, İbn Rüşdçülüğü, kendi bilişsel faaliyetlerinin başrol oyuncusu olduğuna inanan her bireyin kendi içsel deneyimini gerekçelendirmekle suçlar (*De Unitate Intellectus contra averroistas* [İbn Rüşdçülere Karşı Aklın Birliği Üzerine]). Sygerius'un düşüncesi, sonradan daha ılımlı şekilde yeniden sunulmuş olmasına rağmen, bazı Thomasçı önermelerle birlikte, 1277'de Paris Piskoposu Étienne Tempier (?-1279) tarafından inanç açısından tehlikeli sayılıp mahkûm edilen tezlerin arasına dahil edilir.

Hararetli bir tartışma

Geç Ortaçağda Bilgi Teorisi

XIII. yüzyıl sonlarına doğru bilgi meselesini Augustinusçu bir görüş açısıyla ele alan Fransiskan ekolü, Thomas Aquinas'ın ruhu bedenin tek tözsel biçimi olarak tanımlamasına ve Tanrı'nın iradesi ve eylemi aleyhine, akla aşırı derecede önem atfedilmesine karşı çıkar. Bu çizgiyi izleyen Matteo d'Acquasparta (y. 1240-1302), ruhun akılsal kabiliyetinin yanı sıra, bilgiyi temin ederek tümelleri üretme kabiliyetine sahip tek ışık olan ilahi aydınlanmanın önemini vurgular. Böylece duyu verileri bilgi için gerekli şart haline gelir; bilgi de ilahi aydın-

Fransiskan ekolü

lanma ile nesnelerin bireyselliğini, onları temsil eden tümel bir kategori aracılığıyla değil, doğrudan kavrayan ruhun faaliyetlerinin sonucu olarak ortaya çıkar.

Bu düşüncelerden yola çıkarak özgün bir sentez geliştiren Johannes Duns Scotus (1265-1308), iki bilgi türünü birbirinden ayırt eder: Bireylerin doğrudan kavranması (*notitia intuitiva*) varoluşun teyit edilmesine özgü bir şarttır; akıl aracılığıyla soyutlama (*notitia abstractiva*) ise tümeller hakkında bilgi edinme imkânını sunar. Nitekim Duns Scotus bazen zihnin soyutlayıcı bilgisi yoluyla tümelleşen, bazen de gerçekliğin indirgenemez bireyselliği yoluyla küçülen ortak doğa ilkesini, bilginin ve var olan gerçekliğin temeli sayar. Bonaventura'nın biçimlerin çoğulluğu tezini geliştiren Scotus, bedenin kendinden fail bir gerçekliğe (*forma corporeitatis* [bedensel biçim]) sahip olduğunu, bu gerçekliğin hem onu ruhla birleşmeye eğilimli kıldığını hem de ruhtan bağımsız olarak –çünkü beden öldüğü zaman bile var olmaya devam eder– varoluşunu belirlediğini savunur. Dolayısıyla akılsal ruh dünyevi hayatta yani *pro statu isto* [şu andaki durumda], bedenin tözsel biçimidir, ilahi irade için, yani *pro statu naturae* [doğasına göre], özerk ve kalıcı bir tözdür. Ölümsüzlüğü de inanç malzemesinden başka bir şey değildir.

Johannes Duns Scotus

Ruh konusundaki düşüncelerde oldukça yenilikçi sonuçlara varan Ockham'lı William (y. 1280-y. 1349), Scotus'un *notitia intuitiva* ile *notitia abstractiva* arasındaki ayrımını geliştirerek, Henry de Gand'ın (y. 1217-1293) savunduğu, şeylerde potansiyel olarak bile tümeller olmadığına göre, bilgiyi açıklamak için anlaşılabilir türlerin gerçek varoluşunun kabul edilmesine gerek olmadığı varsayımıyla bir araya getirir. Böylece fail aklın rolü iptal edilmiş ve mümkün akılla arasındaki fark ortadan kaldırılmış olunur. Zaten bireylerin sezgisel bilgileri varoluşun tek kanıtını oluşturduğundan Ockham, Scotus'un yaptığı gibi sadece ruhun ölümsüzlüğünü değil, bozulmaz töz ve ruhsal eylemlerin öznesi olarak algılanan ruhun kendi gerçekliğini de inanç konusu olarak görür. Ruh, deneyim (*habitus*) yoluyla, dolayısıyla doğrudan kavrama (*notitia intuitiva*) yoluyla bireysellikleri ve karşılıklı ilişkileri bağlamında algılanan akılsal ve istemli faaliyetlerle özdeşleştirilir. Aslında deneyim de, iradenin akıldan apayrı olduğunu ve onun tarafından belirlenmediğini gösterir. Nitekim insan, bir şeyi bazen isteyip bazen istememekle, aklın kendisine emrettiklerini reddetme özgürlüğüne sahip olduğunu her gün teyit eder.

Ockham'lı William

Ruh ve Hiçlik

Aşağı yukarı aynı yıllarda Albertus Magnus ve Thomas Aquinas geleneği ile Fransiskan geleneğinin yanı sıra, Dominikan keşiş Meister Eckhart'ın (y. 1260-1328) geliştirdiği özgün kuramsal mistisizm, ruhun Tanrı'nın doğduğu yer olduğu fikrini içerir ve kısa sürede Kilise tarafından kınanıp mahkûm edilir. Thomas Aquinas'la apaçık bir çelişkiye girerek, Albertus Magnus'un Yeni Platoncu yorumunu geliştiren Theodoric von Freiberg'un (1250-1310) öğrencisi olan Eckhart, ruhun (kıvılcım veya *synderesis*) diplerinde insanın Tanrı'yla, her türlü isim ve biçimden yoksun, saf birliğini görür, çünkü insanın Tanrı'yı saf hiçlik olarak görüp, onunla birleşmesi için tikel ve sonlu olan her şeyden vazgeçip, kendinden de uzaklaşması gereklidir.

Eckhart'a göre ruh

Redde dayalı bu yol, Marguerite Porrete'in (?-1310) *Miroir des simples âmes* [Sade Ruhların Aynası] gibi edebi bir eserinde müthiş bir felsefi coşkuyla anlatılır; sapkınlıkla suçlanarak yakılarak öldürülecek olan yazar bu eserde ruhun, aşk ve akılla olan ilişkisini konu alan bir alegori sunar. Kendinden ve kendini niteleyen özelliklerden kurtulan ruh, ruhsal bir varlık olarak bir aşk yolculuğuna başlar ve Tanrı'yla birleşme mekânı haline gelerek aklın dehşete kapılmasına neden olur. Çünkü ruhun kendi içinde arzudan yoksun aşkı ve bir hiç olduğunun algısını bulabilmesi için kendi iradesini yok etmesi gereklidir. Bu hiçlikten "herhangi bir sebep olmadan" her şey elde edilir.

Marguerite Porrete

Bkz. *Ortaçağda İslam Felsefesi: Konular ve Kahramanlar, s. 320; İki Yönlü Tercümeler ve Eleştirel Bilginin Doğuşu, s. 339; Thomas Aquinas, s. 378; Bonaventura da Bagnoregio, s. 386; Johannes Duns Scotus'un Düşünceleri, s. 404; Eckhart ve Ren Bölgesi Mistisizmi, s. 427*

Bilgi Meselesi

Riccardo Fedriga ve Ilaria Prosperi

Ortaçağ düşüncesinde bilgi meselesi üzerine geliştirilmiş farklı epistemolojik modeller bir bütün olarak iki temel doktrinden ve bu doktrinlerin yansıttığı iki farklı kuramsal gelenekten kaynaklanır: Bir yanda Yeni Platoncu-Augustinusçu model, diğer yanda Latin Batıda Yunan peripatetik felsefeyle Arapça şerhlerinin yayılması sayesinde gelişmiş olan Aristotelesçi model.

Augustinus'un Epistemolojik Modeli

Ortaçağda çok sayıda bilgi teorisinin geliştirilmiş olması, beden ile akıl arasındaki ilişkinin farklı bir şekilde algılanmasına, bilginin oynadığı role ve duyulara dayalı deneyimin nesnesinin oluşturulmasında duyumsallığın yürüttüğü işlemin doğasına bağlıdır. Dünyayı tecrübe etmemesi mümkün olmayan insan çevresindekileri deneyimleyip benimserken, beden bir tür filtre işlevi görür. Bu anlamda görme, işitme, koku alma, tat ve dokunuş, çevremizdeki dünyayı anlaşılabilir ve somut kılan duyumsal algıları sağlayan etkin ve/veya edilgen birer bilişsel araçtır.

Bilgi edinme sürecinin etkin ve ruhsal yönünü vurgulayan Augustinus (354-430), bilginin hareket ettiricisini duyuların faaliyetinde değil, ruhun faaliyetinde tespit etmeye eğilimli bir düşünce geleneğini başlatır. Augustinus'a göre, duyumsal algı tamamıyla fizyolojik bir mekanizmadır: "Bir merkez görevi gören beyinden [...] ayrılan ince tüneller sadece gözlere değil, diğer duyulara da ulaşır [...] ve işitmeyi, koku ve tat almayı mümkün kılar" (*De genesi ad litteram* [Yaradılışın Kelime Anlamı Üzerine], VII, 13-20). Ancak duyumsal algı ruhsal bir süreçtir, ruhla beden arasındaki etkileşimle belirlenir. Bu etkileşimde duyumsal organizma üzerinde etkili olan daima ruhtur, bunun tersi mümkün değildir; doğası itibarıyla her türlü maddi gerçeklikten üstün olan ruh, bedene maruz kalamaz, beden tarafından değiştirilemez. Augustinus bireyi harekete geçirenin algıladığı nesne olduğunu kabul eder, ancak asıl algı sürecinin, bedenin tâbi olduğu duyumsal uyarılar üzerinde ruhun kendi iradesiyle uyguladığı düşünce sürecinden kaynaklandığını vurgular. Duyular bize algıladıklarını aktarırken daima doğruyu söyler; zaten yanlışlar sadece zihnin algılanan şey üzerinde akılsal muhakemede bulunmasıyla ortaya çıkar.

Duyumsal algının fizyolojik mekanizması

Koku, görme, işitme, dokunma ve tat alma mekanizmaları, verilerini ayrı olarak iletmeyip, onları bir araya getirir ve birbirlerini sürekli olarak düzeltir. Örneğin dokunma ve görme duyuları nesnelerin belirlenmesinde ittifak kurar, öte yandan görme, koku alma, dokunma, hatta işitme duyuları olmadan tat alma duyusunun kendi başına bir anlamı yoktur. Beş dış duyudan gelen farklı duyumsal algıyı birleştirme görevi ise, "ötekinin düzenleyicisi ve yargıcı" içsel duyuya (*sensus interior*) aittir (*De libero arbitrio* [Özgür İrade Üzerine], II, 5, 12), çünkü "bir şeyin tadı alındığında, tadın tek başına lezzeti yoktur" ve bu duyular bir şeyi kendiliklerinden algılayamaz (*De libero arbitrio*, II, 3-9); bütün bu algıları deşifre ederek içsel duyumun verilerini muhakeme etme görevi ise akılsal kabiliyete aittir. Başka bir deyişle, görme işlemini gözler, işitme işlemini kulaklar, dokunma işlemini eller, koku alma işlemini burun ve tat alma işlemini ağız yapmaz; bütün bu işlemler zihin tarafından gerçekleştirilir: "duyular bedenin değil, beden yoluyla ruhun bir özelliğidir" (*De Genesi ad Litteram*, III,5). Bedenin maruz kaldığı duyumsal uyarılar derhal ruhun dikkatini çeker ve ruh onları akılsal bir eylemle muhakeme eder, dolayısıyla duyumsal algılar düşüncenin bir eylemidir.

Algıların en üst noktası *visio corporalis* [bedensel görü], yani nesneyi tüm duyumsal nitelikleriyle temsil eden bir imgedir. Bu imge, Augustinus'un *visio spiritualis* [ruhsal görü] adını verdiği bir biçimle hafızaya kaydedilir ve zihin onu hatırlamak istediği zaman düşünce yoluyla geri getirilir. *Visio spiritualis*, akılsal düşüncenin kaynaklandığı yeni bir zihinsel eylemin temelini oluşturur: Ruh, aklın bedenden en uzak ve duyumsal algılardan en arındırılmış, üçüncü bir içsel görü yoluyla ifade ettiği mnemonik imgeye bakışını çevirir; bu *visio cogitantis* [düşünen görü] önceki görüler gibi, o nesneyi sadece temsil etmekle kalmaz, o *res*in [şey] düşüncesi, yani kavramıdır. Bilgiyi son olarak ifade edip anlamını ortaya koyan ise kalbin kelimesidir (*verbum in corde*): "Düşünce, hafızanın içeriğinin görüsünden doğar ve o içeriği alıp kalbin kelimeleri yoluyla ifade eder" (Parodi, *Il conflitto dei pensieri* [Düşüncelerin Çelişkisi], 1988). Augustinus'a göre, düşünce, insanın kendi içselliğinde, kalbinin içinde, hiçbir dille özdeşleşmeyen, sadece nesnelere işaret edip, onları ruhun ışığına sunmakla yetinen bir dille konuşması anlamına gelir.

Gerçek bilginin aşamaları

Bir bütün olarak beşeri bilgi, birbirini izleyen üçlü süreçlerden oluşur; ruhun her eylemi içsel bir imgenin oluşumuyla sonuçlanır, o imge derhal yeni bir bilişsel eylemin temelini oluşturur; bu yeni eylem bir öncekine benzer, ama daha soyut ve daha karmaşıktır. İlk üçlü eylem, dış insanda, yani bedenle bir olan ruhta gerçekleşir ve duyusal algılamadan oluşur;

bu süreç üç unsurun bir arada yer almasından ve etkileşim içinde olmalarından kaynaklanır: Ruhun algılama kabiliyeti, bilgi konusu olan *res* ve bu ikisini bir araya getiren zihnin istemli dikkati. İçsel insana, bedenden bağımsız, tine ait olan üçlü hatırlama eylemi de benzer şekilde zihnin, nesneye verdiği dikkatten kaynaklanır; buradaki nesne fiili mevcudiyetiyle değil, *res*in maddi olmayan imgesi olarak algılanır. Akılsal bilginin asıl kaynağı olan içsel üçlü eylem ise nesnenin hafızada muhafaza edilen imgesi, ruhun bilgi edinme iradesi ve düşünme kabiliyetinden oluşur.

Birbirlerini izleyen bu üçlü süreçler Augustinus'a göre, insanın içinde üç ilahi kişinin mükemmel olmayan imgelerinin –Baba (*mens*, yani ruhun kabiliyeti), Oğul (*notitia*, yani bu kabiliyetin yönlendiği nesne) ve Kutsal Ruh (*amor*, yani düşünen öznenin bilinen nesneye odaklanması)– bulunduğuna dair apaçık bir kanıttır.

Teslis imgesi

Bir bütün olarak bilişsel süreç içerisinde birbirini izleyen dört biçim söz konusudur; algılanan nesnenin gerçek biçimi ile birincisinden türemiş olan üç zihinsel biçim: Duyular tarafından kaydedilen imge (*visio corporalis*), hafıza imgesi (*visio spiritualis*) ve düşünceyle ifade edilen kavramı (*visio cogitantis*). Ruhun odaklanması, bu biçimlerin üç çift halinde bir araya gelmesi ve üçlü süreçler oluşturmaları için aracılık eder. Birinci ve ikinci üçlü süreç –algılama ve kavrama– tamamıyla bilişsel bir rol oynayarak fiziksel gerçeklerin zihinsel, duyusal ve akılsal nesnelere dönüştürülmesine izin verir. *Visio corporalis*ten *visio spiritualis*e geçişe izin veren üçlü hatırlama süreci ise duyumsal bilgi ile akılsal bilgi arasında bağlantı sağlanmasına izin verir.

İntentio animi, yani ruhun hakkında bilgi edinmek istediği nesneye melekelerini yönelttiği istemli ihtimam her üçlü süreçte temel bir rol oynar: Dış gerçekliği kavrayabilmek için ruh her şeyden önce kendi kendini incelemeli, kendi zihinsel eylemlerine odaklanmalı ve onları fiziksel dünyaya yöneltmelidir; duyum nesnelerini ancak bu şekilde içselleştirip benimseyebilir.

Augustinus'un Gnoseolojik Modelinin Geç Ortaçağ Düşünürleri Tarafından Geliştirilmesi

Augustinus'un düşünceleri, geç ortaçağın büyük kısmı boyunca tartışmasız bir referans noktası oluşturmuştur. Johannes Scotus Eriugena'nın (810-880) bilgi teorisi açısından da durum böyledir; Eriugena *Periphyseon*'da Augustinus'un temalarıyla Pseudo Dionysios (V. yüzyıl) tarafından ortaya atılıp Maximus Confessor (y. 580-622) tarafından geliştirilmiş olan ruhun dürtüleri doktrini arasında bağlantı kurar. Johannes Scotus insanın içsel-

liğiyle ilahi teslis arasındaki denkliği vurgulamak amacıyla üçlü bir bilgi kavramı geliştirir. Beşeri teslis bilişsel anlamda *intellectus*, anlaşılabilir olanı sezgisel olarak algılama kabiliyetidir; aklın, yani idrakın ürünü olup sebeplere dayalı söylemler yoluyla Tanrı'ya ulaşma kabiliyeti ise *logos*tur ve *sensus* ise, dış duyularla değil de, akılla ve idrakla aynı öze sahip olan ve "bedenden çok ruhun bir parçasıymış gibi görünmesine rağmen ruhun özünü oluşturmadığı" (*Periphyseon*, 568-569a) için dış duyulardan ayırt edilebilen iç duyulardan oluşur.

İçsel duyuların işleyiş mekanizması her şeyden önce beş dış duyuya bağlıdır, çünkü onlar olmadan hiçbir şekilde dış dünya ile temas kuramaz; beş duyunun yanı sıra, aklın dürtüsüyle de ilişkilidir, çünkü doğal şeyler hakkında bilgi edindikten sonra o olmadan sebeplerini öğrenemez. İdrak, akıl ve içsel duyu, ruhun üç potansiyelidir, birbirlerine mükemmel bir şekilde denk gelen üç harekettir; insanın bilişsel süreci onlar sayesinde ve onların içinde gerçekleşir. Johannes Scotus'a göre, tek gerçek algılama öznesi, Augustinus'un algıladığı şekliyle ruhtur; beden ise "nerede olurlarsa olsunlar, bedeninin yerel kısımlarına can veren ve kontrolü altında tutan [...] ruh tarafından yönetilir" (*Periphyseon*, 731b).

Anselmus ve Abelardus

Aostalı Asnelmus (1033-1109), Augustinusçu-monastik akılcılık modelini temel alan analojik ve üçlü referans bağlamında bilgi edinme sürecinin duyularla başladığını kabul eder. İnsanın dışsallığından içselliğine geçiş bilişsel anlamda bilginin konusu olan ve hafızada muhafaza edilen duyu verilerinden düşünceye geçiş anlamına gelir. Nitekim nesnenin zihindeki mevcudiyeti, hafızamızda muhafaza edilmiş olsun veya biz bu nesne hakkında edindiğimiz bilgi üzerinde düşünürken ve zihnimizin işleyiş tarzının, Tanrı'nın zihnindekine benzediğini anlarken üretilmiş olsun (*Monologion*, bölüm 67), duyumsal imgesinden ayrılamaz. Dış dünya hakkında edinilen bilgiler ve analojik düzenin kavranması, bilgi edinme sürecinin ilk zorunlu adımıdır. Dolayısıyla zihnimizdeki herhangi bir imge dünyadaki nesnelerin varoluşuna bağlı olmak zorundadır. Ancak duyulara dayalı bilgiler kendiliklerinden ne doğru ne de yanlıştır. Duyularımızın bizi aldattığını söylediğimizde kendimizi kötü ifade etmiş oluruz; yanlış olan, duyu verileri üzerinde vardığımız hükümdür. Nitekim Anselmus yanlışlığın duyu algılarından değil, görünür olan üzerinde verilen hükümden kaynaklandığını söyler (*De veritate*, 2; 5). Şeylerin hakikati, her tür hakikatin sebebi olan Tanrı'ya bağlıdır.

Duyulardan akla

Abelardus (1079-1142) duyulara dayalı bilgi ile akla dayalı bilgiyi birbirinden ayırır; birincisi var olan şeyle sona ererken, ikincisi o şeyin benzeriyle ilgilidir. Başka bir deyişle, insan önündeki elmayı gözüyle görür ve aklıyla elmanın bir benzeri üzerinde düşünür; dolayısıyla elma olmasa bile elma üzerine düşünmek mümkündür. Abelardus'a göre, duyu ve akıl, tekil olanla tümel olanın bilgisi anlamında birbirinden farklı değildir, çünkü örneğin tekil olan bir benzer şeklinde düşünüldüğü zaman akılsal olarak değil, duyumsal olarak algılanır; bir şeyin benzeri, bilişsel eylemden ayrı bir şeydir, çünkü bilişsel eylem gerçekken, benzeri kurmacadır (*Theologia Scholarium* [Öğrenciler için Teoloji], 2).

Duyulardan ayrı olarak akıl

Arap Şerhçiler Sayesinde Aristotelesçi Düşüncenin Yeniden Keşfi

XIII. yüzyılın ilk yarısında, üniversitelerin geçirdiği evrimle bağlantılı olarak Aristoteles'in (MÖ 384-322) doğa konulu kitaplarının yayılmaya başlaması, antikçağ kültürünün Latin Batıya aktarımının hikâyesiyle (bu süreç hem Yunanca eserlerin tercümesi hem de Arap filozofların şerhlerinin aracılığı yoluyla gerçekleşmiştir) iç içe örülüdür ve geleneksel felsefi doktrinlerin geniş kapsamlı yenilenme sürecinin de temelinde yer alır. Bu dönemde aynı zamanda Augustinus'un gnoseolojik modelinden, Müslüman filozofların Yeni-Platoncu versiyonu aracılığıyla Hıristiyan düşünürleri tarafından tanınmaya başlanan Aristotelesçi modele de geçilir. Aristoteles'in öğretilerine göre, duyumsal olsun, akılsal olsun, bilgi, bilinen nesnenin bilen özne tarafından benimsenmesi sürecinden kaynaklanır. Augustinus'un tersine, Aristoteles'in her şeyden önce edilgen bir kabiliyet olarak gördüğü duyulara odaklı algılama süreci, dış nesnelerin eylemine maruz kalır ve duyumsal biçimleri kaydeder. Sağduyu sayesinde gerçekleşen bilgi edinme, hayal gücü ve kavrama süreçlerinin aşama aşama gerçeğe dönüşmesi yoluyla duyumsal biçimler bireysel özelliklerinden kurtulur ve ortaya tümel bir kavram çıkar.

Augustinus'tan Aristoteles'e

İbn Sina (980-1037) ve İbn Rüşd (1126-1198) gibi iki büyük yorumcunun ışığında yorumlanan Aristoteles'in eserleri, üniversite eğitiminde temel önem taşıyan metinler haline gelir. Ardı ardına Paris ve Oxford üniversitelerinde yayılan bu iki düşünürün şerhleri, Afrodisiaslı Alexander'in (II-III. yüzyıl) *Ruh Üzerine*'nin G 5 bölümüne (Aristoteles'in *nous poietikos*u konu aldığı tartışmalı bölüm) getirdiği yorumdan itibaren etkin aklın aşkınlığı konusunu ele alan zengin bir Arap kuramsal geleneğine da-

hildir. Aristoteles insanın en üstün kabiliyetini iki ayrı akıl şeklinde görüyordu: Duyulara benzer şekilde "her defasında her şeye dönüşen" edilgen akıl ile ışığın nesneleri aydınlatarak onları görünür hale getirmesi gibi, "her şeyi üreten" etkin akıl. Stagiralı filozofun ikinci akıl türüne atfettiği bu ayrı statüyü (özellikle mantık ve işlemsel açıdan) temel alan Afrodisiaslı Alexander, bu akıl türünü Tanrı'yla özdeşleştirerek Aristoteles'in Yeni Platoncu yorumunun önünü açmış olur; bu yorum, dinsel gereksinimlere uyumu açısından hem İslam hem de Latince konuşan kaynaklar tarafından hemen benimsenir.

Aristoteles üzerine ilk yorumlar

IX. yüzyılda, Bağdat'ta, El Kindi (?-y. 873) ile başlayan Aristoteles'in *Ruh Üzerine* eserinin Araplar tarafından şerh edilme geleneğinin kaynakları arasında Huneyn bin İshak'ın (?-873) açıklayıcı bir eserinin yanı sıra, geç antikçağın bazı yorumcularını (Themistios, Afrodisiaslı Alexander, hatta belki Johannes Philoponus) ve geleneksel olarak Aristoteles'e atfedilen *Theologia*'yı (aslında IV. yüzyılda Süryani Nasturiler tarafından, Plotinus'un *Enneades* [*Dokuzluklar*] eserine dayanılarak yazılmıştır) içerir. *Theologia*, El-Kindi tarafından olmasa da, yakın çevresi tarafından yazılmış olan Yeni Platoncu *Liber de causis* [*Nedenler Kitabı*] için temel oluşturmuştur (bu kitap da Aristoteles'e atfedilmiş, ama aslında Proclus'un *Elementatio theologica* eserinden ilham alınmıştır). Bu eser, Aristoteles'in eserlerinin Latin yorumunun 1272'den çok sonrasına kadar (bu tarihte Thomas Aquinas, Willem van Moerbeke'nin tercümelerinden elde ettiği önemli bilgiler dolayısıyla *De Causis*'in düzmece olduğunu ilan eder) sürmesini sağlayacaktır. Aristoteles'in tersine, El Kindi'ye göre, duyumsal bilgiyle akılsal bilgi arasında herhangi bir süreklilik söz konusu değildir. Algılanan duyumsal nesnenin soyutlanmasına çok daha az önem verilir ve duyular ile akıl, farklı nesneleri konu almalarından dolayı apayrı iki gnoseolojik yöntem anlamına gelir: Duyular, duyumsal fizikselliğin alt düzey gerçekliğine yönelikken, akıl ilahi fail akılla iletişimi dolayısıyla, oluşum ve bozulma yasalarına tâbi olmayan değişmez ve ebedi bir gerçekliğin kavranması anlamına gelen tek hakiki bilgiyi hedef alır. Dolayısıyla bu ilk örnekten itibaren Arap noetiği kendini sorgulayarak akıl ile bedenin biçimi olarak algılanan ruh arasındaki ilişkinin doğası ve insanın da dahil olduğu bilişsel süreç konusunda farklı sonuçlara varır; buradaki ana mesele, bedensel niteliğe sahip olan insanın bilişsel sürece katkıda bulunup bulunmadığı, bulunuyorsa bunu nasıl yaptığıdır.

El Kindi ve duyular ile akıl arasındaki ayrım

El Farabi'nin (y. 870-y. 950) ve El Kindi'nin etkisiyle Aristoteles'in düşüncelerinin Yeni Platoncu yorumuna yönelen İbn Sina'nın psikoloji teorisi de bu geleneğin bir parçasıdır; bu teori, İbn Sina'nın başyapıtı olan

Kitabü-ş Şifa'nın [*Şifa Kitabı*] altıncı cildi olan *Kitabü-n Nefs*'te [*Nefs Kitabı*] anlatılmıştır. Ruhun sadece *forma corporis* [bedensel biçim] olduğuna inanan Aristoteles'in hilomorfizminin tersine, İbn Sina'ya göre, ruh daha anlamlı bir tözselliğe, dolayısıyla ebedi bir statüye sahiptir. Bu teorinin başlıca sonuçlarından biri, kavrama sürecinin duyusal verilerin bağımlılığından tamamıyla kurtulmasıdır; nitekim bilgi, Plotinus tarafından etkilendiği apaçık olan türümcülük temelli ilkeler doğrultusunda, bütün insanlar için tek olan ve El Farabi'nin etkisiyle onuncu akılla (aşkın akılların en alt düzeyde olanı) özdeşleştirilmiş olan ayrı bir fail akılla iletişim sonucu özneye ulaşır. Duyusal algılama sürecinden kaynaklanan imgeler ise sadece insanın mümkün aklını ilahi zekâdan kaynaklanan bir aydınlanmaya hazırlama gayesini güder ve o kavramı oluşturma imkânına sahip değildir. İbn Sina bu önermeler temelinde insan aklının gelişimi açısından dört aşama olduğunu öne sürer: 1) Maddi akıl (*aql hayulani*), anlaşılabilir biçimlerden tamamıyla yoksundur; 2) yetisel akıl (*aql bi-limalaka*) kendinden apaçık olan mantık ilkelerini kanıtlayan önermeler şeklinde ifade edilebilen ilk anlaşılabilir olanlara sahiptir (örneğin "bir bütün, onu oluşturan kısımlardan büyüktür"); 3) fail akıl (*aql bi-l-fi'l*) ikinci anlaşılabilir olanlara (yani duyusal verilerin soyutlanmasınan elde edilen anlaşılabilir biçimler) sahiptir, ama onları henüz düşünemez; 4) edinilmiş akıl (*aql mustafad*), fail akılla birleşme sonucunda mümkün aklın anlaşılabilir olanları fiili olarak düşündüğü son aşamadır. İbn Sina'ya –ve Augustinus'a– göre, duyumsal deneyimin kendinden bilişsel bir değeri yoktur, ama bilgi edinme sürecinin yolunu açar.

İbn Sina'nın Yeni Platoncu yorumu

XII. yüzyılda Endülüs'te yaşamış olan İbn Rüşd ise duyulara dayalı bilginin anlama sürecindeki rolünü en az kısmen iade ederek, bu bilgi türüne bilginin bireyselliğini oluşturma rolünü atfeder. İbn Sina'nın teorisini radikalleştiren İbn Rüşd, *Ruh Üzerine*'yi konu alan *Uzun Şerh*'te hem fail aklın hem de mümkün aklın (veya Afrodisiaslı Alexander'in icat ettiği ve İbn Rüşd'ün benimsediği terimle, maddi aklın) insanın dışında yer aldığını öne sürer; 1265 yılı civarında Sygerius de Brabantia (y. 1235-1282) yoluyla Paris'te yayılacak olan bu doktrin monopsişizm olarak tanınır. İnsanoğlunun tamamı için tek bir aklın söz konusu olduğunu savunan bu görüşe göre bedenin bozulmasından sonra ruhun hayatta kalmasının mümkün olmadığı açıktır; burada asıl üzerinde durulan, insanoğlunun bir bütün olarak ölümsüzlüğüdür. Marc Geoffroy'un da dediği gibi, "dolayısıyla tüm düşünen insanlar insanlığın aklını gerçeğe dönüştürür; nerede olursa olsun, herkes birbirinin aynı olan tek bir doğaya sahiptir." Bireysel bilgi sadece du-

İbn Rüşd'ün Monopsişizmi

yular yoluyla elde edilen imgelerin faal aklın müdahalesiyle anlaşılabilir kılınmasıyla mümkün olur; hem İbn Sina'nın öğretilerine hem de Aristoteles tarafından öne sürülen, düşünce ile görme eylemi arasındaki benzerliğe benzer şekilde, imgeler tek olan maddi akıl tarafından kabul edilir, burada –nesneleri aydınlatarak onları görünür hale getiren ışığın faaliyetine benzer şekilde– fail aklın faaliyetine tâbi tutulurlar. İnsanların anlaşılabilir olanı soyutladığı duyusal algılama, hayal gücüyle bağlantılı olup insandan insana değişir ve bilginin bireysel olduğu anlamına gelir.

XII ve XIII. Yüzyıllar Arasında Aristoteles'in Algı Modeli

XII ile XIII. yüzyıl arasında en yaygın olan gnoseolojik model Aristoteles kaynaklı ise de, İbn Sina'nın doktrininin etkisi John Blund'ın (1175-1248) *Tractatus de anima* [Ruh Üzerine İnceleme] eserinde de kendini belli eder; 1204 öncesine ait olan bu şerh eseri, Arap *falsafa*sının Latin dünyasında nasıl karşılandığının ilk örneklerinden birini sunması açısından çok önemlidir; bu geleneğin teorik katkısı, Aristoteles'in doğa konulu eserlerinde sunduğu yenilikçi ve heterodoks psikoloji teorilerinin Yeni Platoncu bir açıdan benimsenmesinde belirleyici rol oynayacaktır. İbn Sina'nın Latin Batıda *Liber sextus de naturalibus* [Doğa Üzerine Altıncı Kitap] adıyla bilinen *Kitabü-n Nefs*'i temel alan Blund fail aklı, El Farabi'nin de savunduğu bir teori doğrultusunda *Dator formarum* [biçim veren] adını verdiği ayrı bir melek zekâsı olarak algılar; böylece kavrama ilkesi insanın dışında yer alan bir dış aktöre devredilmiş olur.

İbn Sina'nın ruhun *forma corporis* rolünü tesadüfi bir şekilde ve sadece *officium* [görev] olarak gerçekleştirdiğini savunan ruhun tözselliği teorisini de temel alan Blund, Aristoteles'in *Ruh Üzerine* eserinin ilk Latin yorumlarını büyük ölçüde etkileyecek olan bir yorum çizgisini ortaya atar (ancak Arap *falsafa*sının ve *Tractatus de anima*'nın tersine, Latin yorumculara göre, her iki akıl türü de insanın kabiliyetleri sayılır). Duyulara dayalı bilgiye gelince, Blund asıl algılama öznesinin ruh olduğunu, duyusal sinirin sadece dış nesnenin kendisinde yarattığı değişiklikleri algılamakla yetindiğini öne sürer: "Tat alma, genleşmiş sinirin fiili kudretidir, bir lezzet yoluyla tat alma aracında değişiklik olduğunda irade ruhun bakışını o değişikliğe çevirmeyi ve o lezzeti almayı başarır." Zaten bilgiyi edinen sinir veya sinirin gücü değil, "ruhun bakışıdır" (*Tractatus de anima*, 213).

İbn Sina'nın etkisi

İbn Sinacılık Blund'un *Tractatus*'u sayesinde Latin dünyasına giriş yaparken, İbn Rüşd'ün düşüncesi daha sonra ve daha karmaşık bir şekil-

de yayılacaktır. Başlangıçta Michael Scotus'un (y. 1175-1235) 1230'lu yıllarda yaptığı tercümelerle bağlantılı olarak gelişen bu yayılma, Paris Sanat Fakültesi hocalarının bağımsız etik ideal konusundaki iddialarıyla bağdaştırılır. Sygerius de Brabantia'nın *Quaestiones in tertium De anima* [De Anima'nın Üçüncü Kitabı Üzerine Sorular] eseri, Latin İbn Rüşdçülüğünün psikoloji alanındaki en önemli örneğini oluşturur; Sygerius, İbn Rüşd'ün teorileriyle uyum içinde ve akılsal ruhun, tümellerin kavranmasını imkânsız kılan bir maddeden oluştuğunu öne süren Yahudi İbn Gabirol'ün (Avicebron, y. 1020-y. 1058) tümel hilomorfizmine karşıt şekilde, ruhun sadece alt düzey kabiliyetlerinin (bitkisel ve duyusal ruh) insan bileşiminin biçiminden sorumlu olduğunu ve düşünce üretebilmesi için ayrı bir akılla bir araya gelmesi (tözsel olarak değil de işlemsel açıdan) gerektiğini savunur. Bireysel ruhun ölümden sonra hayatta kalması ihtimalini ortadan kaldırdığı için sapkınlığa eğilimli sayılan *Quaestiones in tertium De anima* eserinde açıklanan doktrin, Thomas Aquinas tarafından *De unitate intellectus contra Averroistas* [İbn Rüşdçülere Karşı Aklın Birliği Üzerine] eserinde şiddetle eleştirilir ve Paris Başpiskoposu Étienne Tempier (?-1279) tarafından 1270 ve 1277'de mahkûm edilir. 1270 yılında mahkûm edilen 13 tezden en az üçünün İbn Rüşdçülükten ilham aldığı açıktır; mahkûmiyet belgesinin birinci, ikinci ve yedinci maddesiyle yasaklanan bu teoriler sırasıyla aklın tekliğini, öznenin bilişsel süreçlerdeki edilgen rolünü ve bireysel ruhun ölümlü olduğunu öne sürer.

İbn Rüşdçü eğilim

XII. yüzyılla XIII. yüzyılın ikinci yarısı arasında faal olan yazarların doktrin açısından konumları genel anlamda Aristotelesçi modeli, ruhun kendi kendine yeterliliğinin kaçınılmaz olarak bir dogma oluşturduğu Hıristiyan görüşüyle uyumlu hale getirme konusunda gösterilen karmaşık çabaların sonucudur. Alexander Halensis (y. 1185-1245), Petrus Hispanus (y. 1220-1277) ve Roger Bacon'ın (1214/1220-1292) yazıları bu çabayı açık bir şekilde yansıtır. Bilgi teorisi açısından Aristotelesçi olan Bacon, dünya hakkında bilgi edinirken deneyimin oynadığı temel rolün önemini vurgular. Bacon'ın *De multiplicatione specierum* [Türlerin Çoğalması Üzerine] adlı eserinde geliştirdiği karmaşık bilgi modeli, optik, fizyoloji ve tümel zihinsel simgelerinin algılanması ile soyutlanması konuları arasında bağlantı sağlar. Bu model duyusal düzlemde duyu organlarına kaydedilen bir dizi duyusal imgenin aktarılmasına dayalıdır ve önce algısal, sonra da akılsal süreçlere kaynak sağlar. *Species* [tür] adı verilen bu imgeler, İbnü'l-Heysem'in (965-1040) *De perspectiva* [Perspektif Üzerine] adlı eserinde öne sürdüğü perspektif optiği kuralları doğrultusunda, ışığın vurduğu cismin optik kırılması sonucunda

Bacon'ın imgeleri

algılanan nesneyle algılayan özne arasındaki mesafeyi hava yoluyla kat ederek düz çizgi halinde duyu organlarına kaydedilir ve oluşturdukları duyusal imgeler sinirler yoluyla üst düzey kabiliyetlere taşınır. Dolayısıyla Bacon tarafından geliştirilen gnoseolojik doktrin içerisinde görüş bilimi –özellikle birçok ortaçağ düşünürüne göre, görme duyusunun en üstün duyu olarak algılandığı göz önüne alındığında– insanın algılama sürecinin tamamının kuramsallaştırılması olarak algılanabilir.

Öte yandan farklı düşüncelere sahip olan bazı teologlar arasında yer alan Bonaventura'ya (y. 1221-1274) göre duyusal bilgi edinme süreci, Augustinus için olduğu üzere, sadece ruha değil, hem ruh hem de bedene özgü bir faaliyettir. Duyusal nesneler fiziksel olarak (*substantia* [töz] yoluyla) değil, benzerlikler veya türler aracılığıyla ve beş duyu yoluyla ruha girer (*Itineriarium mentis in Deum*, II, 4). Mümkün akıl duyusal türe dikkatini vererek fail akıldan soyut türünü alır ve onun üzerinde hüküm verir. Ancak her hükmün altında zorunlu bir hakikatin bilgisi yattığı ve değişken zihnimiz bu hakikati algılayamadığı için, her ne kadar bilgi duyuların desteğini gerektirirse de, beş bedensel araçtan bağımsız olan ve Tanrı tarafından aşılanan içkin ilkeleri temel alır.

Thomas Aquinas'ın Gnoseolojisi

Thomas Aquinas'a (1221-1274) göre, beşeri bilgi, sadece ruha değil, Aristotelesçi görüş doğrultusunda ruhla bedenin bileşimi olarak görülen insanın tamamına ait olan duyusal deneyimlere dayanır. Zihindeki her şey duyulardan geçtiğine göre, Thomas Aquinas'a göre, "duyu, bedensiz olmaz" (*Summa theologica*, I, q.76, a. 1) olduğunu kavramak zor değildir. Bilgi daima bir duyu organının prizmasından geçer; ancak Aquinas, duyusal algı sürecinin beş duyu organının yanı sıra (Aristoteles için de olduğu üzere), içsel duyular olarak tanımlanan sağduyu, hayal gücü ve hafızayı da kapsadığını kabul eder ve dış duyulardan elde edilen bilgileri düzenlemekle görevli olduklarını söyler: "Duyusal özellikleri öğrenmek için duyu organları ve sağduyu gereklidir [...] ama bu algıları toplayıp muhafaza eden, [...] duyular yoluyla öğrenilen biçimler için bir tür yuva olan hayal gücümüzdür. Duyulardan kaçan maksatlı verileri öğrenen ise değerlendirme duyusudur; [...] bu verileri muhafaza eden, bu maksatlı veriler için bir tür yuva olan hafızadır" (*Summa theologica*, I, q.78, a.4, resp).

Dış duyular ve iç duyular

Thomas Aquinas duyular yoluyla aktarılan bilgilerin hakiki olup olmaması konusunda şöyle der: "Duyular nesnenin kendi konusunda aldanmaz [...] böyle bir şey ancak duyu organının rastlantısal bir engelinden

dolayı gerçekleşebilir. Örneğin ateşi yüksek olanlar tatlı şeyleri acı bulur, çünkü dillerine kötü sıvılar nüfuz etmiştir" (*Summa theologica*, q.85, a.6, co., 1,3). Ancak bilgi edinmek, insanın bilgi konusu nesneden akılsal soyutlama yoluyla içindeki tümeli elde etmek, yani *phantasma*daki (dış nesnenin duyular üzerindeki eyleminden kaynaklanan ve daima bireysel olan duyumsal izlenim; duyusal faaliyetin bu nihai ürünü, fiziksel bilişsel bir öznenin ürünü olarak da düşünülebilir) tümel anlamını, özünü (*quidditas*) okumak demektir.

Dolayısıyla Thomas Aquinas aklın soyutlayıcı kabiliyeti sayesinde gerçekleşen bilgi edinme sürecini kuvveden fiile geçişin özel bir örneği olarak görür: "Akılsal ruhun bir özelliği duyumsal izlenimler üzerinde etkili olup, onları fiili olarak anlaşılabilir kılar; ruhun bu potansiyeline fail akıl denir. Ruhun bir de duyusal nesneler tarafından belirlenen benzerlerine göre potansiyel olan bir kabiliyeti vardır, o potansiyel de duyusal akıldır" (*Summa contra Gentiles*, II, 7). Fail aklın faaliyeti bilgi edinme değil, bilgi edinmeden önceki bir faaliyet olan, mümkün aklı belirleyebilecek bir *species*in soyutlama yoluyla ele alınmasıdır, bu da insanın bilgi edinmesine izin verir.

Fail aklın rolü

Dolayısıyla insan aklının konusu, duyusal şeylerden ayrı olmayan duyusal gerçekliğin doğasıdır. Zaten "Aristoteles'in bakış açısına göre [...] şu andaki hayatımızda doğal durumunda olan aklımız, maddi şeylerin doğasıyla ilgilidir [...] Duyularımızın alanına girmeyen, maddi olmayan tözler hakkında [...] ilk elden bilgi edinemeyeceğimiz açıktır" (*Summa contra Gentiles*, I, 85).

XIII ile XIV. Yüzyıllarda Duyusal Bilgi

Aziz Thomas Aquinas'ın döneminden hemen sonra, Aristoteles'in gnoseolojik modeline özgü unsurların giderek zayıfladığı ve var olan bireysel nesneler hakkında doğrudan akılsal bilgi elde etme kavramına dayalı yeni epistemolojik teorilerin giderek kabul edildiği görülür. Henry de Gand'a göre, akıl nesne hakkında doğrudan bilgi edinirken ve nesne dış gerçeklik hakkında bilgi sağlayan aracı bir varlık olmaktan çıkıp bir simge iken, başka düşünürlere göre, bilgi konusu olan nesnelerin zihinde temsil edecek bir imgenin (*species*) aracılığına gerek yoktur ve nesneler bireysel olarak bilgi konusu olur. Hepsi de Fransiskan tarikatına üye olan William de la Mare (?-1298), Pierre d'Auvergne (?-1303) ve Matteo d'Acquasparta (y. 1240-1302) bireylerin akılsal sezgi teorisini ilk benimseyenler arasındadır; Pietro di Giovanni Olivi (1248-1298) ise bireylerin doğrudan bilgi edinme ihtimalini (*notitia intuitiva*) öne

Yeni teoriler

sürer. Bu teorinin en özgün yorumcuları arasında Johannes Duns Scotus (1265-1308), Petrus Aureolus (y. 1280-y. 1322) ve Ockham'lı William (y. 1280-y. 1349) yer alacaktır.

Dış nesneler hakkında doğrudan bilgi edinme olan *notitia intuitiva* ile gerçekliği duyusal niteliklerinden yoksun, soyut şekilde temsil etme imkânı anlamına gelen *notitia abstractiva*, Johannes Duns Scotus'un gnoseolojik modelini oluşturan iki bilişsel yöntemdir; Duns Scotus'a göre, bireysel nesneler hakkında doğrudan bilgi edinilebilir, özlerinin (*quidditas*) Aristotelesçi yöntemlere göre soyutlanabilmesi için ise soyutlayıcı bilgi edinme süreci gereklidir. En kesin verileri sağlayan görme duyusu başta olmak üzere, beş duyunun görevi sadece bir nesnenin varoluşunu teyit etmektir, çünkü bir varlığın başka varlıklardan ayırt edilip tekil olmasını sağlayan özellik olan *haecceitas*ı [bu olmaklığı] belirleme yeteneğine sahip değildirler (*Quaestiones Quodlibetales*, q.13). Bir nesnenin özü (*quidditas*) hakkında, nesnenin gerçek varoluşundan ve mevcudiyetinden bağımsız olarak bir şey hakkında bilgi sahibi olabilen aklın soyutlayıcı kabiliyeti sayesinde bilgi edinilebilir. Scotus soyutlayıcı bilgi ile doğrudan bilginin yanı sıra, üçüncü bir bilgi edinme şeklinin olduğunu öne sürer; bu şekil *notitia intuitiva*ya benzer ve ondan türemiştir, ama daha düşük bir ontolojik statüye sahip bir *res*i hedef alır; *notitia intuitiva imperfecta* adı verilen bu bilgi edinme şekli, bir nesnenin yokluğunda bile var olan bireysel imgesini temel alır, yani geçmiş bir olay hatırlandığı veya tam tersine gelecekteki bir olay öngörüldüğü zaman gerçekleşir (*Ordinatio*, III, d.14, q.3).

Duns Scotus'a göre bilgi

Ockham'lı William'a göre de, bilişsel süreç, tekil nesnelere odaklanarak haklarında hemen bilgi edinen (*primo et per se* [ilkin ve kendinde]) zihinsel eylemlerin faaliyetlerini temel alır. Ockham tarafından geliştirilen gnoseolojik doktrine göre *notitia intuitiva*, sezgi yoluyla kavranılan nesnenin var olup olmadığına dair hüküm ifade etmek açısından yeterli olan bilgiyle özdeşleştirilir (*Ordinatio*, Önsöz, q.1). Doğrudan sezgiyi, doğrudan bilgi edinme eylemlerinin tekrarlanmasına dayanan *notitia abstractiva* izler. Olumsal zihinsel önermelerin, yani olası değişikliklere tâbi, gerekli olmayan bir hükmün öne sürüldüğü önermelerin formülasyonu, nesneler hakkında doğrudan bilgi edinme süreci sayesinde mümkün olur. Apaçık şekilde bilinen önermeler, doğrudan duyular yoluyla haklarında bilgi edinilenlerdir, yani zihinsel dilin doğal olarak oluşan ve bilgi edinme eylemleriyle özdeş olan kavram-terimlerinden kaynaklanan önermelerdir (*Ordinatio*, Önsöz ve d.3). Bu şekilde oluşan ve bir tür uyarlanmış epistemoloji olan doğal nedensellik, bireysel niteliklerin doğrudan öğrenilmesini ve

Ockham'lı William'ın teorisi

yerlerine önermelere dayanan kavramların getirilmesini temel alır ve doğal zihinsel süreçlere dayalı bir akılcılık teorisidir (Ernesto Perini-Santos, *La théorie ockhamienne de la connaissance sensible* [Ockham'ın Duyusal Bilgi Edinme Teorisi], 2006).

Petrus Aureolus

Petrus Aureolus'a göre, *notitia intuitiva* duyusal görü bağlamında ele alınmalıdır; görüden yola çıkılarak doğrudan elde edilen bilgi akılsal görü şeklinde genelleştirilebilir. Aureolus insan aklının da var olan tekil şeyleri doğrudan sezebileceğini kabul eder ve bir bilginin gerçekliğini, sezgi yoluyla kavranılan nesneden ayırt eder. Duyuların karşısına çıkanlardan elde edilen bilgiler ile nesnelerin varoluşu iki farklı düzlemde yer alır: Her açıdan birer bilgi olan, ama var olmayan nesneleri konu alan duyuların yanılsaması bu duruma bir örnek teşkil eder (*I sent.*, d. 23).

Daha genel anlamda, Fransiskan ortamlarda geliştirilen ve bireylerin doğrudan bilgi edinme sürecini temel alan yeni bilişsel modelin –nesnelerin duyumsal ve/veya akılsal simgeleri sayılan *species* kavramını bütün yazarlar açısından ortadan kaldırmasa da– XIII. yüzyılın kuramsal faaliyetlerinin büyük kısmını niteleyen ve fizyoloji, görüşün perspektifi teorisi, psikoloji ve mantık gibi, ilk bakışta heterojen gibi görünen alanlar arasında tutarlı bağlantıların oluşturulmasına izin veren *species* kavramına dayalı bilişsel modelin nedensel üniterliğini ortadan kaldırdığını belirtmek gerekir (Katherine Tachau, *Vision and Certitude in the Age of Ockham* [Ockham'ın Çağında Düşler ve Kesinlikler], 1988).

Bkz. *Radikal Aristotelesçilik ve Teologların Tepkileri, s. 361; Bonaventura da Bagnoregio, s. 386; Fransiskan Geleneği, s. 394; Ruh, s.442; XIV. Yüzyılda Bilgi ve Şüphecilik, s. 542*

Tutkuların Felsefesi

Silvana Vecchio

XIII. yüzyılda Yunan ve Arap metinlerinin de tercümesine bağlı olarak ruhun yapısına ve işlevlerine gösterilmeye başlanan önem, tutkuları konu alan ve sistematik yapısı Thomas Aquinas tarafından geliştirilen bir düşünce şeklinin doğmasına neden olur.

Patristik Edebiyat ve Erken Ortaçağ

XIII. yüzyılda gelişmeye başlayan tutku söylemi, potansiyel olarak etik ve teolojik söylemden bağımsız, "bilimsel" psikolojik analiz alanındaki ilk çabalara denk düşer. Ancak ruhun dürtülerine önem verilmesi, daha önceki yüzyıllarda da felsefi ve teolojik düşüncelerde hiç görülmeyen bir durum değildir. Ortaçağın ilk yüzyıllarından itibaren farklı bağlamlarda ve edebi türlerde psikolojik analiz örneklerine, duygusal evreni tasvir etme çabalarına ve tutku sistemlerinin ilk taslaklarına rastlanılır.

Bu alanın başlangıç noktasını, Augustinus'un (354-430) özellikle *De civitate Dei*'de [Tanrı Devleti] sunduğu kısa ama önemli düşünceler oluşturur. Augustinus, Cicero (MÖ 106-43) aracılığıyla hakkında bilgi sahibi olduğu Stoacı doktrinlerle sürekli bir benzerlik-zıtlık karşılaştırması yöntemiyle duygular konusunda tamamıyla Hıristiyanlığa özgü bir düşüncenin ana hatlarını çizer. Duyguların taşıyıcı yapısını, Stoacı kökenli dört ana tutku (arzu, neşe, korku, hüzün) oluşturur, ama bunlar sevginin varyasyonlarından, yani iradenin dürtülerinden başka bir şey değildir. Sevginin yönünü belirleyen irade, böylelikle bireysel tutkuların etik statüsünü de tanımlar; Tanrı'nın şehri, halkına hayat veren sevgi tarafından yönlendirilmişse, tutkular iyidir, her türlü suçun ardında yatan ve insanların şehrinin temelini oluşturan *amor sui* [insanın kendisine sevgisi] tarafından yönlendirildiyse ve düzensizse de tutkular kötüdür. Tutkuların ruhun hastalıkları olduğunu savunan Stoacı fikri reddeden Augustinus, tutkulardan muaf veya onlara karşı kayıtsız olan bilge insan modeline tezat olarak, her çeşit duyguyu insanla paylaşan İsa prototipini ve tutkuları ortadan kaldırarak değil, "doğru şekilde kullanarak" kurtulan Hıristiyan insan örneğini sunar.

Augustinus'a göre tutkuların doğru kullanımı

Aslında Augustinus'un sunduğu kavram zıt olsa da, Stoacı tutku kavramı patristik gelenek içerisinde de var olmaya devam eder ve erken orta-

çağ düşüncelerinde ortaya çıkar; Yunan Kilise babalarının yeniden ele aldığı kayıtsızlık ideali, monastik etiğin büyük kısmına ilham kaynağı teşkil eder ve temelini oluşturduğu *contemptus mundi* [dünyayı hor görme] doktrini, keşişe giderek daha katı bir çileci güzergâhın dayatılması anlamına gelerek sonuçta psikolojik dürtüleri şehvete dayandırır, dolayısıyla da tutkuların günahlarla özdeşleştirilmesine neden olur. Cassianus (y. 360-430/435) tarafından geliştirilip Gregorius Magnus (y. 540-604) tarafından yeniden düzenlenen ölümcül günahlar sistemi, ahlaki bir doktrinin geliştirilmesi için bir temel oluşturur; bu doktrin aynı zamanda çeşitli günahların –kibre neden olan aşırı kendine güven, cimrilik, oburluk ve şehvetin temelinde yatan aşırı zenginlik, yemek veya cinsellik arzusu, öfke ve kıskançlığı uyandıran ölçüsüz veya nedensiz hüzün, öfkeye dönüşen kontrolsüz saldırganlık– temelinde yatan ruhun dürtülerini belirlemeyi amaçlayan incelikli psikolojik bir analizdir. Ancak günahın farklı biçimler altındaki yaygın mevcudiyetini tanımlama çabası sırasında Augustinus'un tutkuların çelişkisi fikri arada kaynamış gibidir ve "iyi" tutkular (düzenli sevgi, Tanrı arzusu ve korkusu, günaha karşı kızgınlık, tövbekârlığın arındırıcı ıstırabı, gelecekteki saadet umudu) üzerine söylem, duyguların bir bütün olarak kapsandığı bir sistemin dışında ele alındığında, "kötü" tutkularla arasındaki ilişki de unutulur.

Ölümcül günahlar

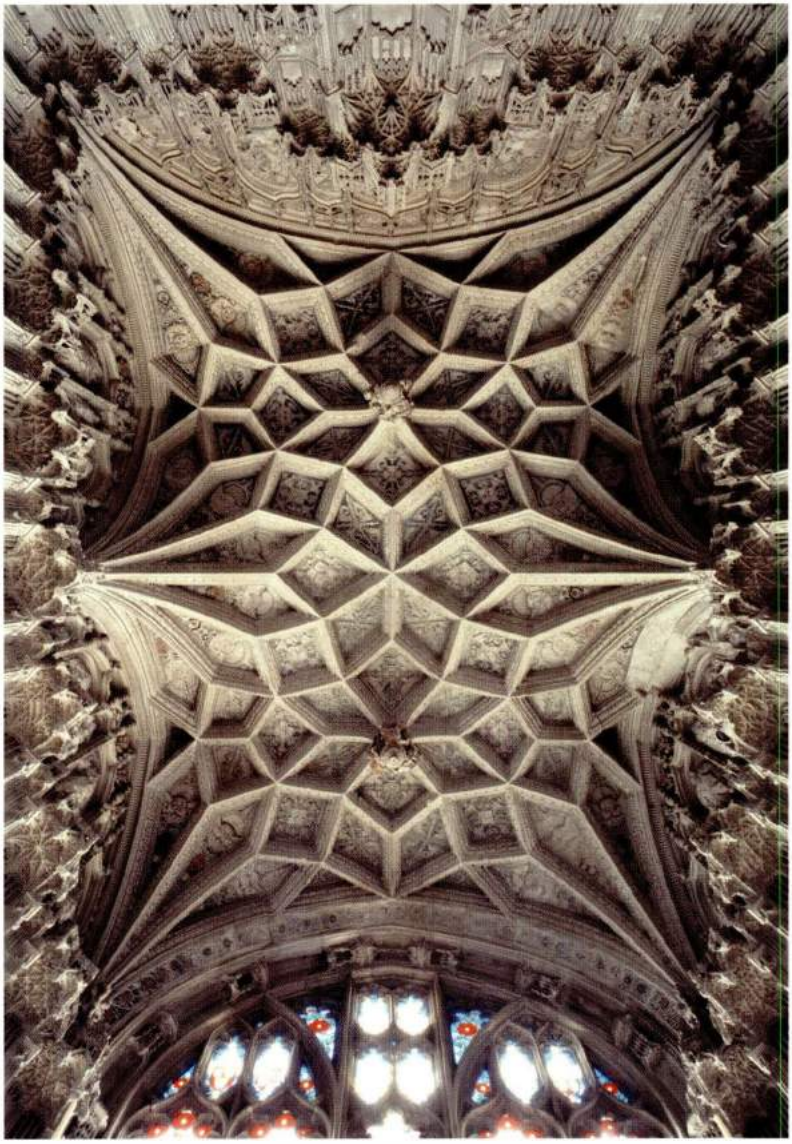
XII. Yüzyıl ve Yeni Kaynaklar

XII. yüzyılda özellikle Sistersiyan ve Saint Victor çevrelerindeki monastik metinlerde dinsel deneyimlerin duygusal yönlerine önem verilmeye başlanmasıyla, psikoloji alanında daha incelikli bilgilere ihtiyaç duyulur ve Augustinus'un dört ana tutku fikri yeniden ele alınarak az veya çok geliştirilir.

Richard de Saint Victor (?-1173) *Beniamin Minor* [Küçük Bünyamin] adlı eserinde sunduğu ve keşişlerin ahlaki açıdan geliştirilmesini amaçlayan pedagojik bir girişimin parçası olan psikolojik analiz dahilinde tutkuların muğlaklığını yeniden keşfeder ve Kitabı Mukaddes'in alegorik yorumu yoluyla tefekküre hazırlık güzergâhı olarak karmaşık bir sistem öne sürer: Bu sistemde Yakup'un çocukları tarafından temsil edilen yedi ana tutku (umut, korku, neşe, acı, nefret, aşk, utanç) doğru şekilde düzenlendikleri takdirde insanı yedi erdeme götürür.

Guillaume de Saint Thierry (1085-1148), *De natura corporis et animae* [Bedenin ve Ruhun Doğası Üzerine] adlı eserinde, Augustinus'un dört temel duygu sistemini ele alarak onu Platoncu üçlü ruh algısıyla (arzulu ruh, öfkeli ruh, akılcı ruh) bağdaştırır; bu farklı ruhların arasındaki denge

Yapılar

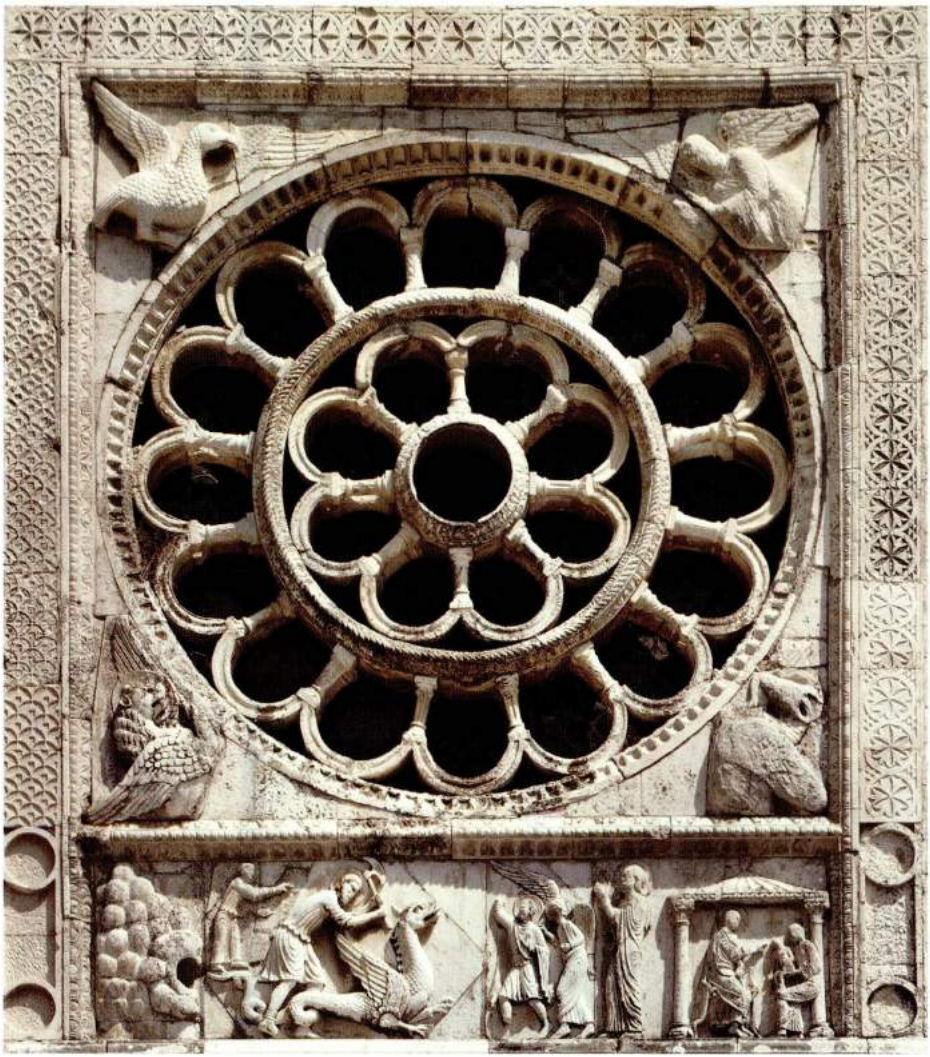
1. *Tonozlu tavan, Saint Etheldreda Katedralinin yan şapeli*, XI. yüzyıl, Ely (İngiltere)

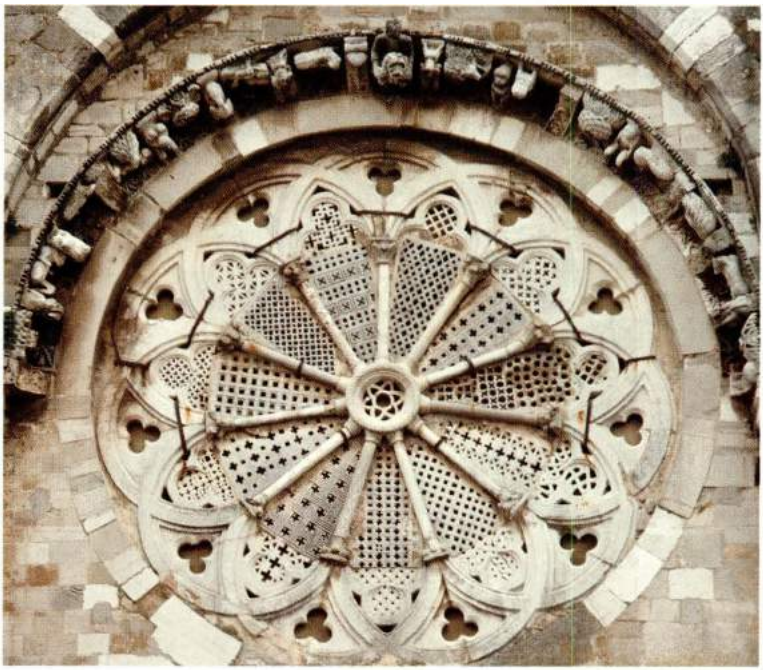
2. *Saint Peter Katedralinin meclis salonunun tavanı*, XII. yüzyıl, York (İngiltere)

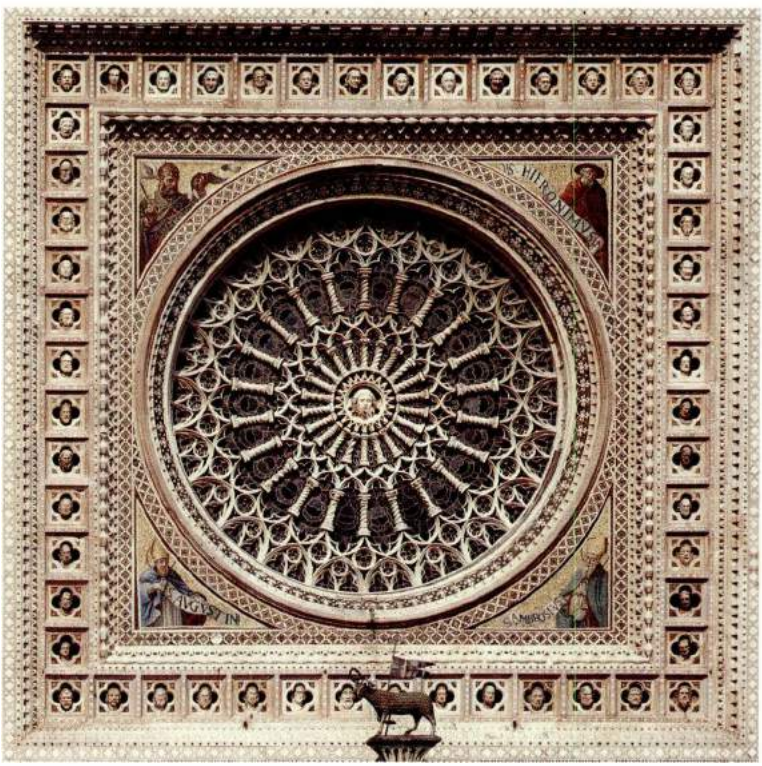
3. *Katedralin mozarap motifli tonozu*, 1221-1567, Burgos (İspanya)

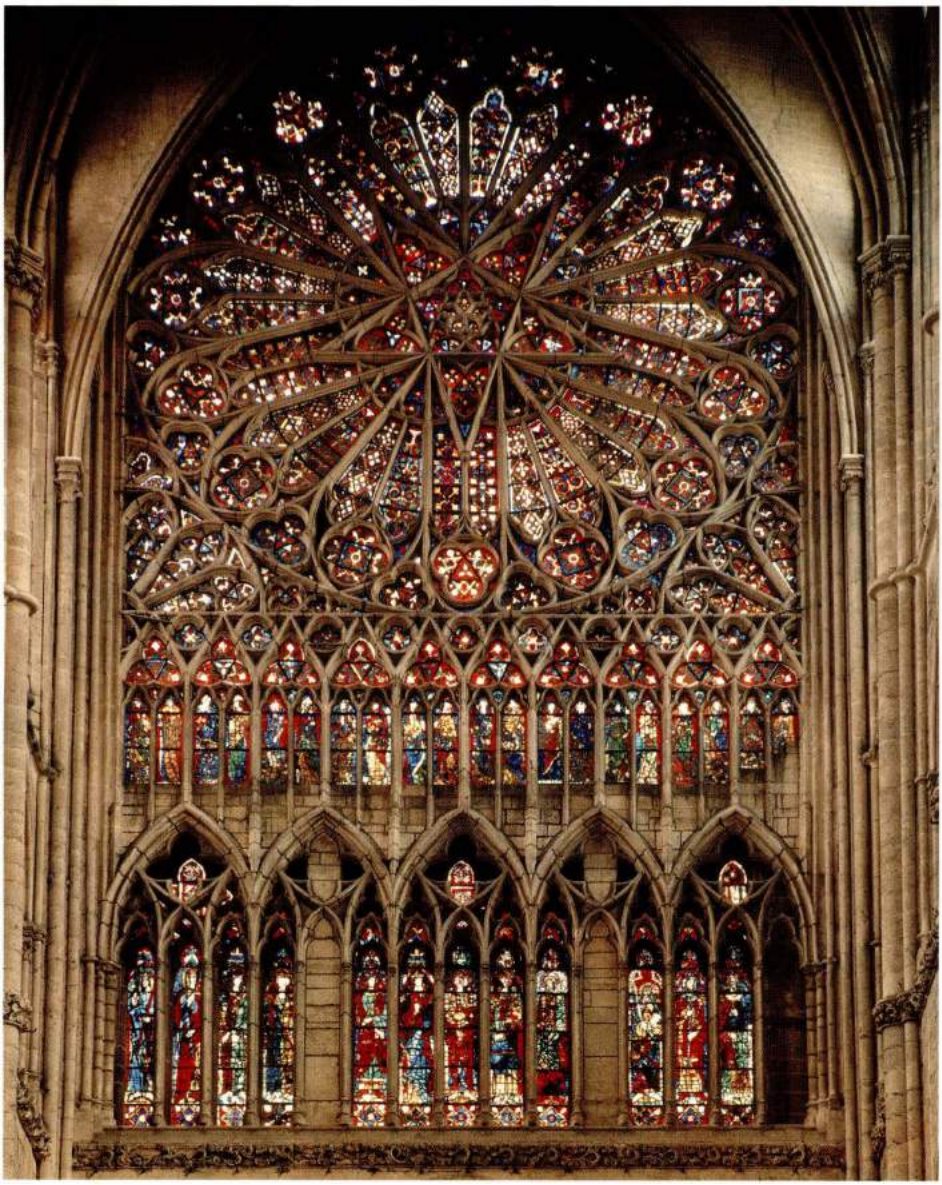
4. *Santi Felice e Mauro Kilisesinin ön cephesindeki gül penceresi*, XII. yüzyıl, Castel San Felice (Perugia)

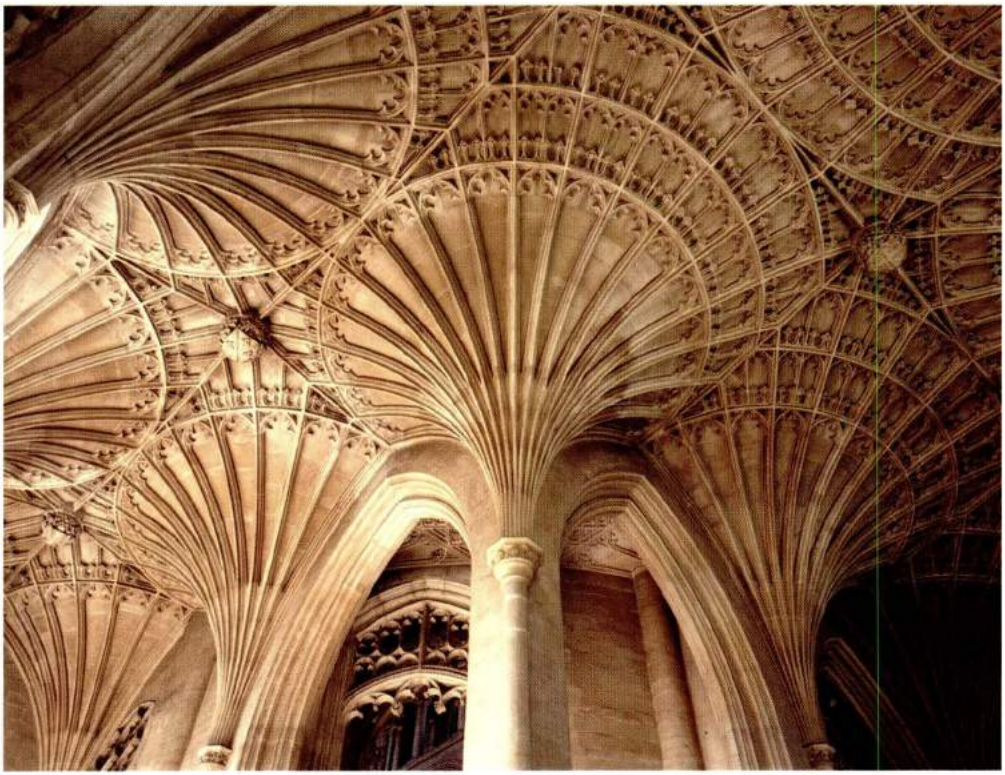
5. *Assunta Katedralinin gül penceresi*, 1093-1125, Troia (Foggia)

6. Katedralin gül penceresi, XIII-XIV. yüzyıllar, Orvieto (Terni)

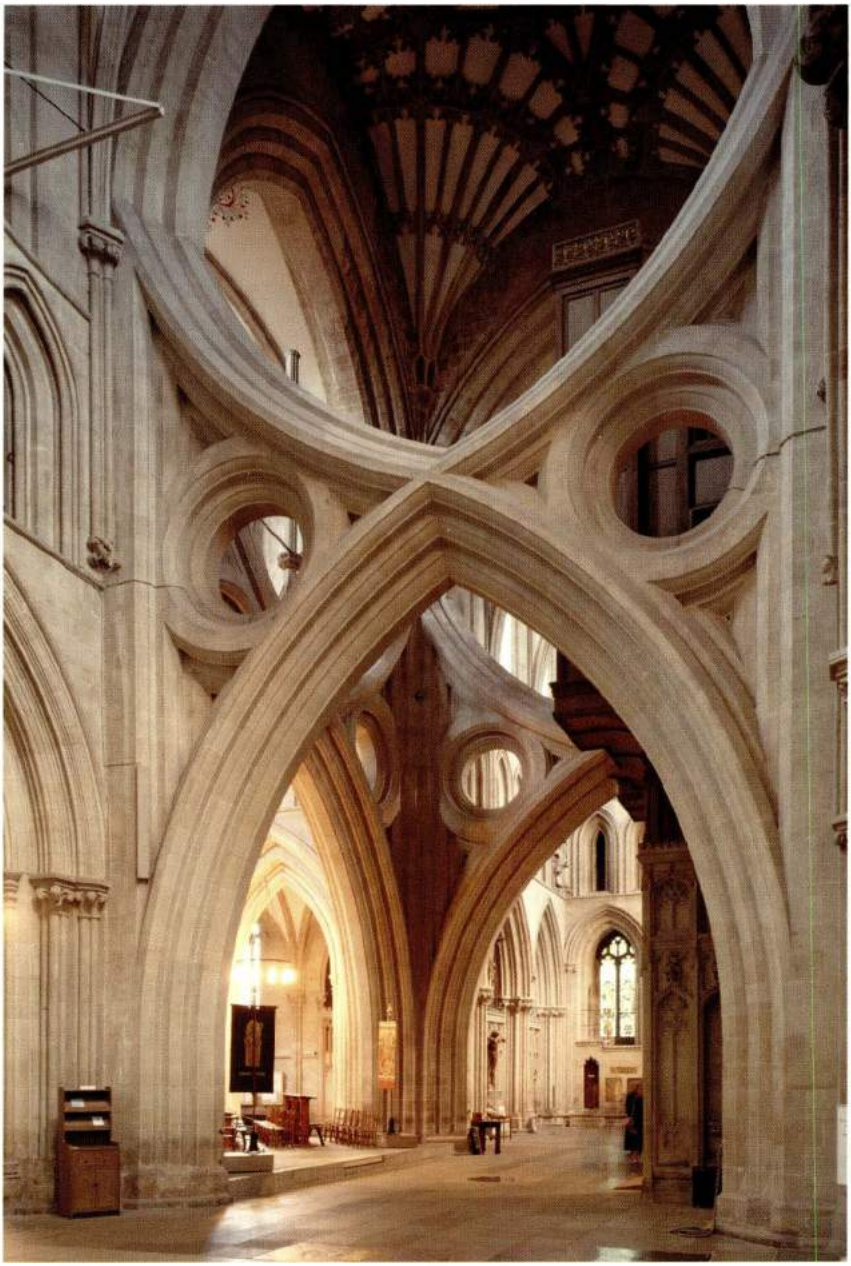
7. *Notre-Dame Katedralinin içi, transeptin kuzeyindeki gül penceresi ve vitray*, 1220-XIV. yüzyıl, Amiens (Fransa)

8. *Saint Peter, Paul and Andrew Katedrali'nin yelpaze tonozu*, y. 1238, Peterborough (İngiltere)

9. *St. Nazaire Katedrali içi, tonozlar ve kaburgalar*, X-XIV. yüzyıllar, Carcassonne, (Fransa)

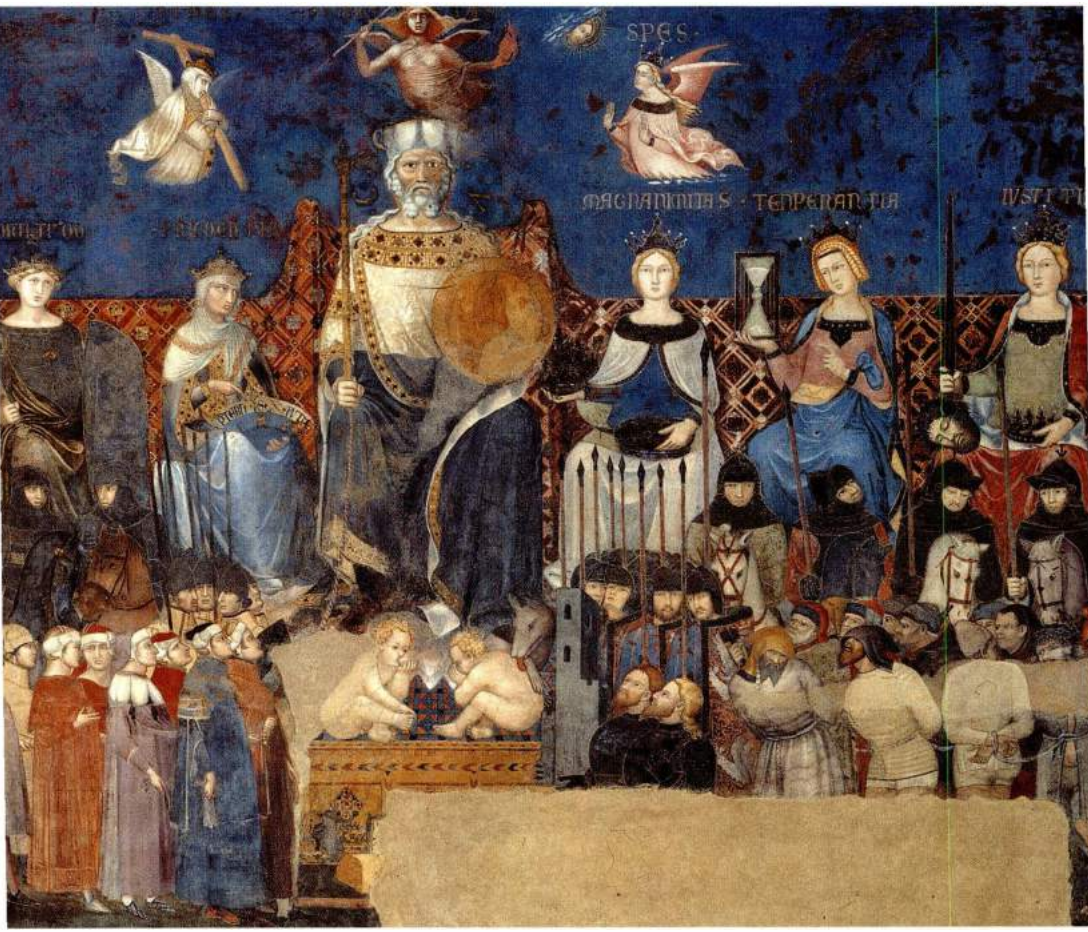

10. *Saint Andrew Katedrali'nin içi, kemerler*, 1180-y. 1490, Wells (İngiltere)

Şehirlerde ve Kırsal Bölgelerde Yönetim

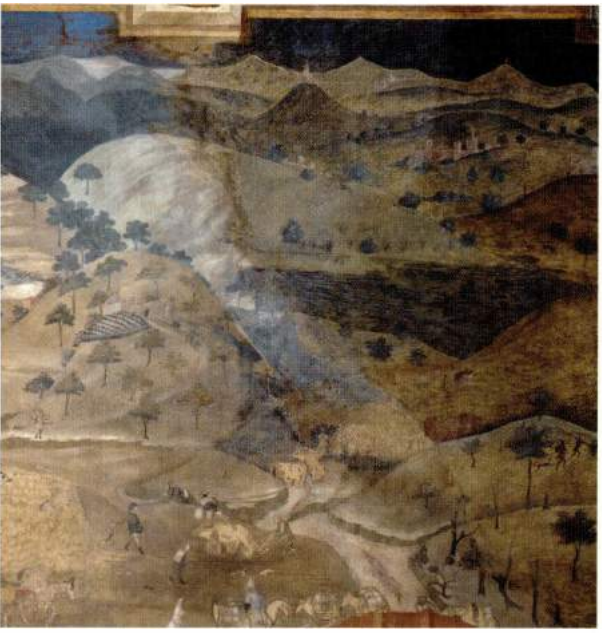

1. Ambrogio Lorenzetti, *İyi Yönetimin Alegorisi*, 1338-1340, Fresk, Siena, Belediye Konağı

SPES
MAGNANIMITAS · TEMPERANTIA

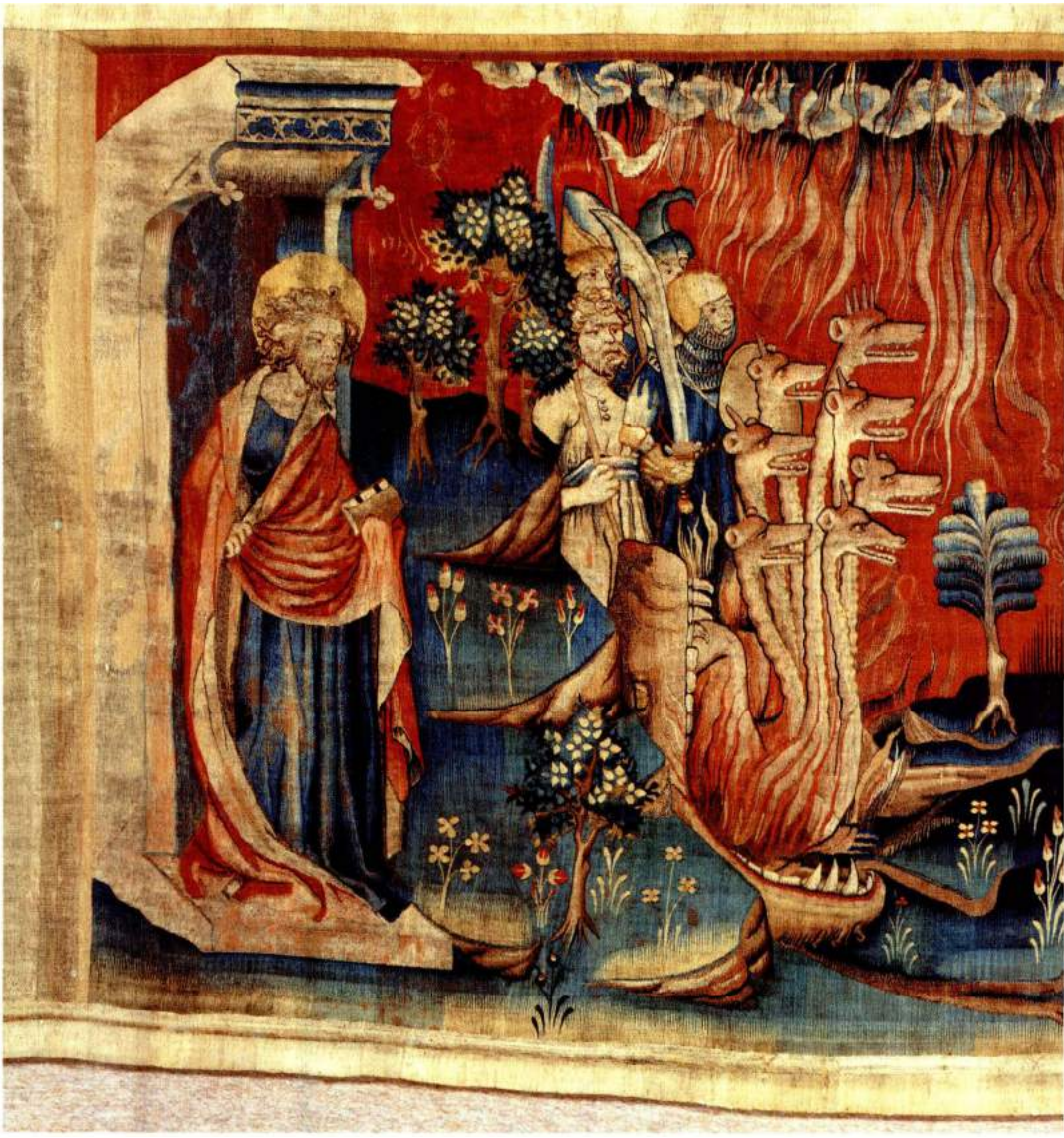

2. Ambrogio Lorenzetti,
Kırsal Bölgelerde İyi Yönetimin Etkileri,
1338-1340, Fresk, Siena, Belediye Konağı

3. Ambrogio Lorenzetti,
Şehirlerde İyi Yönetimin Etkisi,
1338-1340, Fresk, Siena, Belediye Konağı

4. *Şeytan Şehri Kuşatırken, Kıyamet Günü duvar örtüleri dizisi*, y. 1378, Angers, Kale

Veba ve Ölümün Utkusu

1. Èchevinage de Rouen Ustası, *Floransa'da Veba Salgını* (1348) ve *Boccaccio'nun Decameron eserindeki anlatıcıların sohbeti, Fransız el yazması*, XV. yüzyıl, Minyatür, Paris, Bibliothèque de l'Arsenal

2. *Tournai'de Veba, Gilles de Muisit'in "Yıllıklar"ından*, 1349, Minyatür, Brüksel, Kraliyet Kütüphanesi

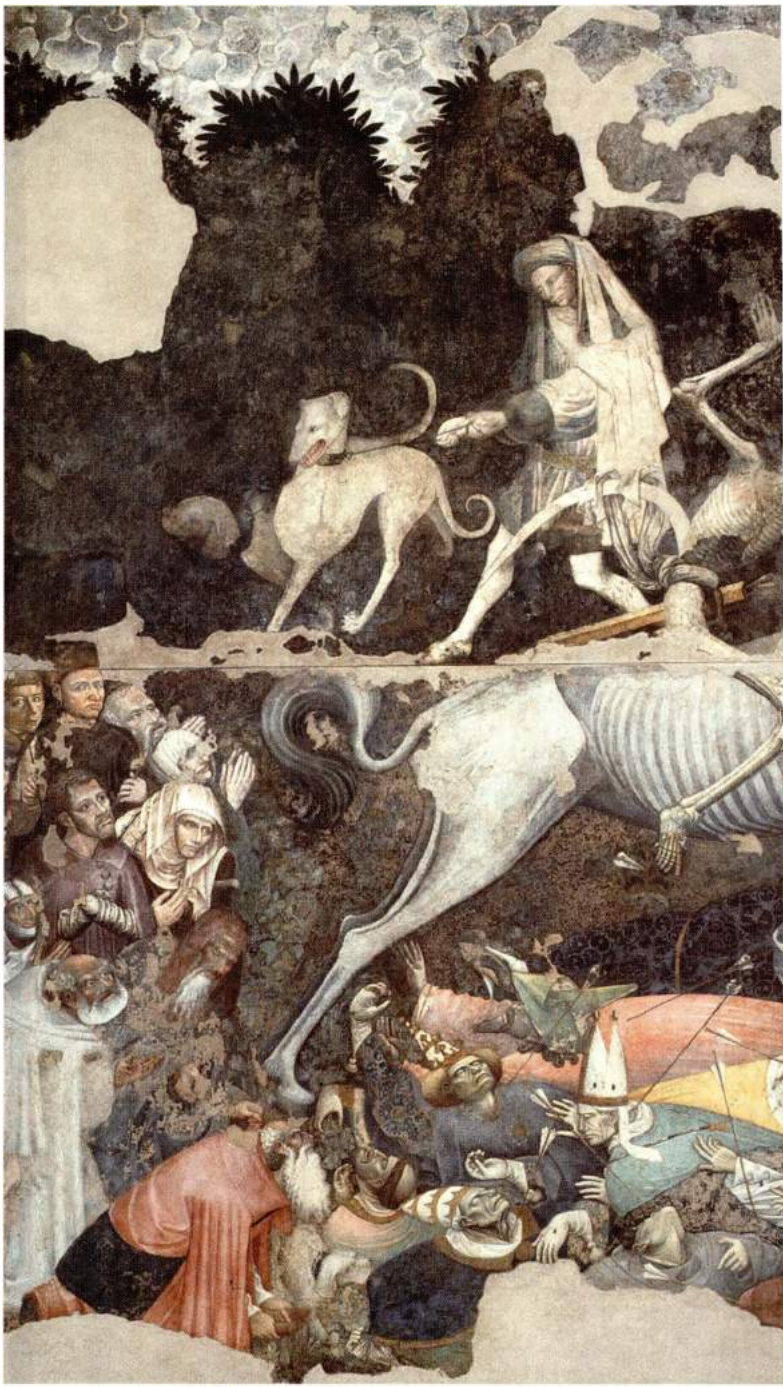

3. *Veba, Sercambi elyazma eseri*, XIV. yüzyıl, Minyatür, Lucca, Devlet Arşivi

4. Buonamico Buffalmacco, *Ölümün Utkusu*, 1340-1343, Fresk, Pisa, Mezarlık

5. *Ölümün Utkusu*, y. 1450, fresk parçası, Palermo, Abbatellis Konağı Bölgesel Sanat Galerisi

Tutkular ve Ruh Halleri

1. *Gülümseyen Melek*, XIII. yüzyıl, Reims, Katedral

2. Giotto, *Kararsızlık*, 1304-y. 1306, Fresk, Padova, Scrovegni Şapeli

3. Giotto, *Öfke*, 1304-y. 1306, Fresk, Padova, Scrovegni Şapeli

4. Giotto, *Çaresizlik*, 1304-y. 1306, Fresk, Padova, Scrovegni Şapeli

5. Mariano Romanelli, *Meryem'e Müjde*, oynar eklemli ahşap heykel, Castelfiorentino, Santa Chiara Kilisesi

6. Konstanzlı Heinrich Usta, *İsa'nın göğsüne yaslanarak dinlenen Aziz Johannes,* XIV. yüzyıl başları, boyalı ahşap heykel, Antwerp, Mayer van den Bergh Müzesi

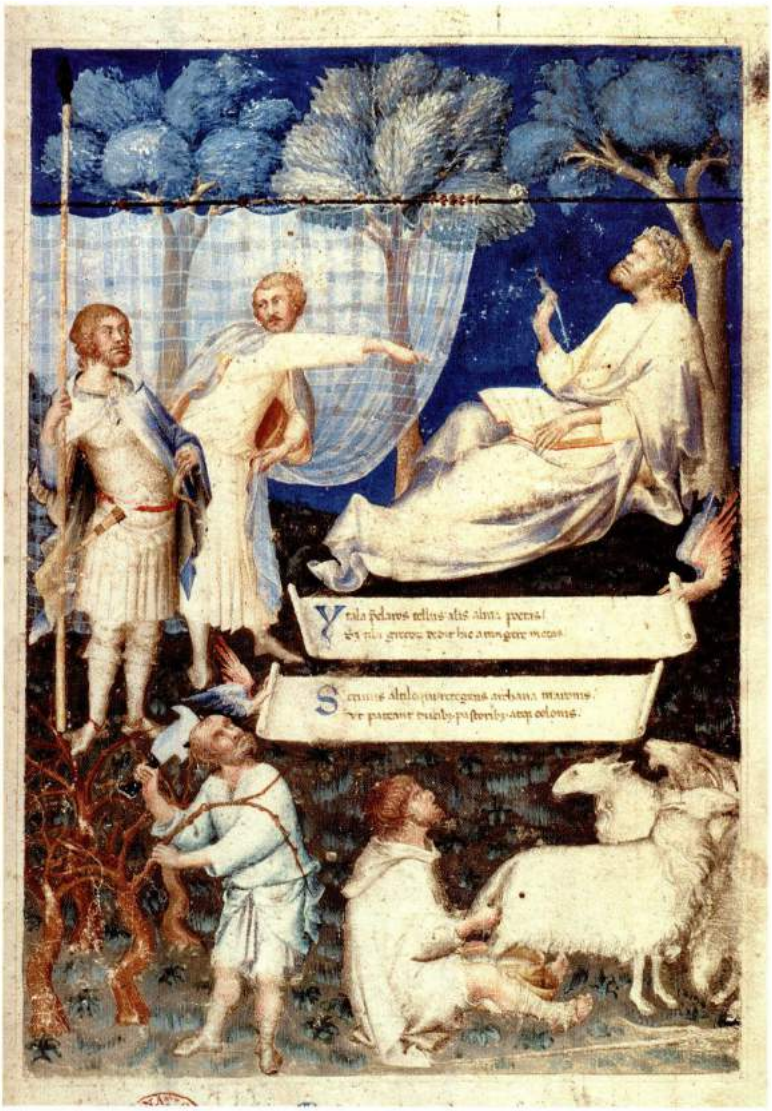

7. *İsa'nın Çarmıhtan İndirilmesi*, Selanik Kitabesi, XIV. yüzyıl, Nakış, Atina, Bizans Müzesi

Antikçağın etkisi

1. Simone Martini, *Vergilius'un Eserlerinin Alegorisi, Servius'un "Vergilius Üzerine Yorumlar" eserinin Francesco Petrarca'ya ait olan nüshasının baş sayfası*, y. 1335, Minyatür, Milano, Biblioteca Ambrosiana

2. *Vergilius Kürsüde*, y. 1320, Mantova, Yönetim Konağı

3. Friedrich döneminde yaşamış bir heykeltraş *Antik Tarzda Büst* (II. Friedrich olduğu sanılır), XIII. yüzyıl, Barletta Kalesi

4. *Herakles ve Nemea Aslanı*, işlemeli akik, Friedrich döneminde yapılmıştır (Güney İtalya) y. 1220, New York, Metropolitan Museum

5. *Rea Silvia'nın Amulius Tarafından Yakalanması,* y. 1410, Fresk, Foligno, Trinci Konağı

6. Arnolfo di Cambio, *Pınar Başında Bir Hasta*, 1280-1281, Perugia, Galleria Nazionale dell'Umbria

7. Arnolfo di Cambio, *Pınar Başında Bir Kadın*, pınardan ayrıntı, 1280-1281, Perugia, Galleria Nazionale dell'Umbria

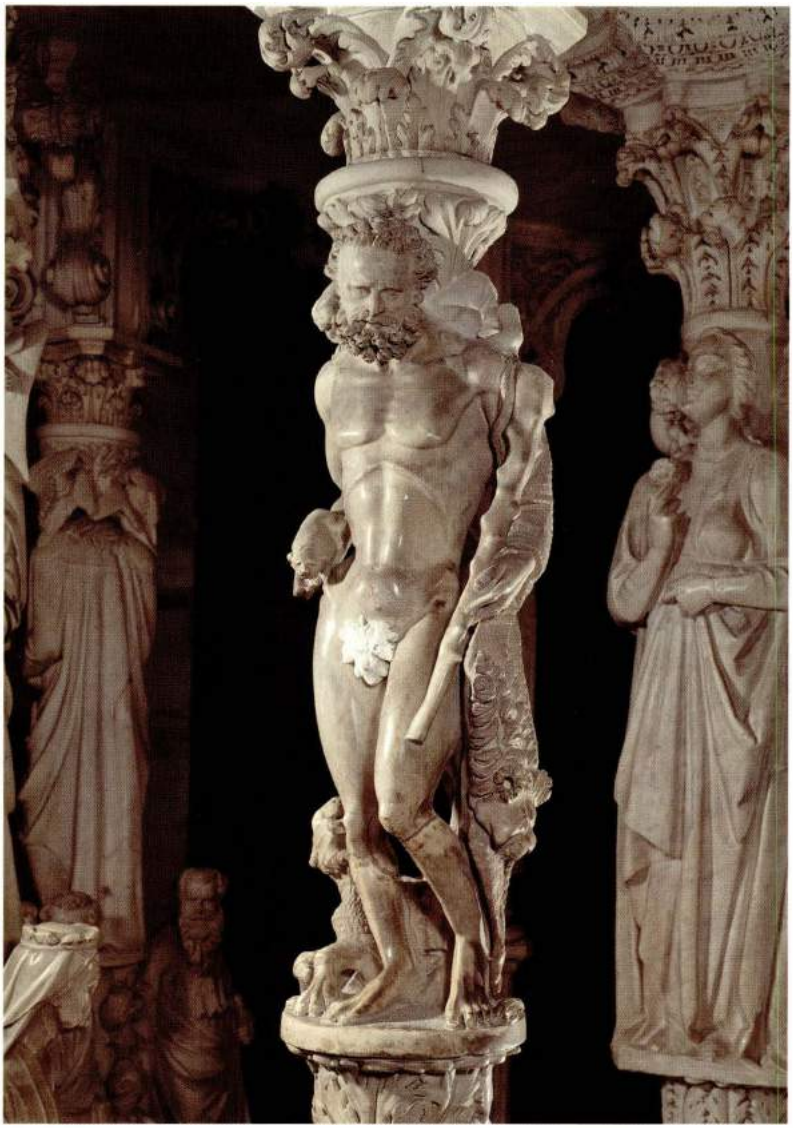
8. Aristoteles'e Göre Evren, *"De philosophia Mundi" Guillaume de Conches*, ms 2200, f. 115v, Minyatür, Paris, Bibliothèque Sainte Geneviève

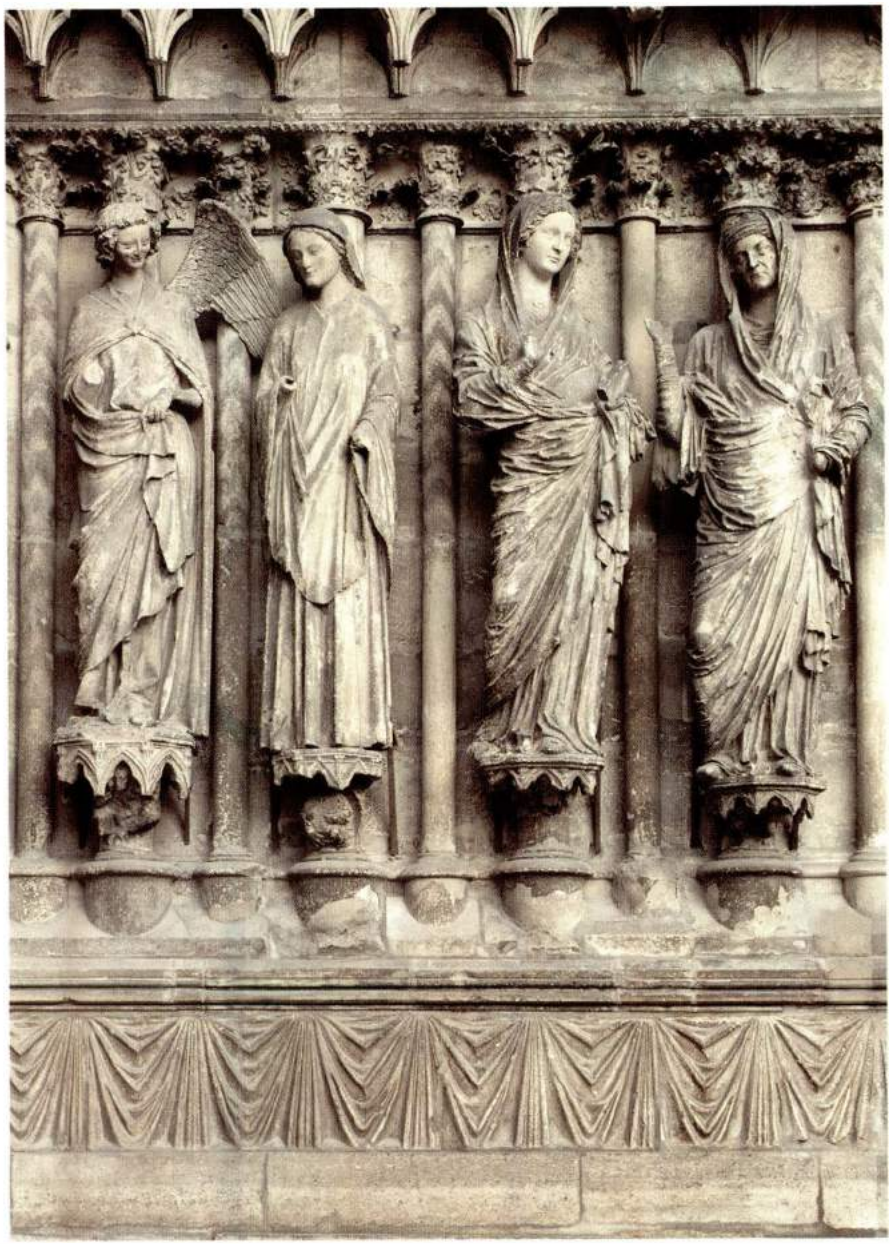
9. *Aristoteles Büyük İskender'e Ders Verirken, "Li livres dou Trésor,"* Brunetto Latini, XIV. yüzyıl, Minyatür, Carpentras, Bibliothequè Inguimbertine

10. Giovanni Pisano, *Vaiz Kürsüsü*, 1302-y. 1312, Pisa, Katedral

11. Giovanni Pisano, *Herakles*, vaiz kürsüsünden ayrıntı, 1302-y. 1312, Pisa, Katedral

12. *Ön Cephe Anıtsal Girişi, Müjde ve Meleğin Ziyareti*, 1211-y. 1275, Reims, Katedral

Derste: Üniversitelerin Yayılması

1. Jacobello Dalle Masegne, *Öğrenciler Derste, Giovanni da Legnano'nun mezarından bir kabartma,* y. 1386, Bologna, Museo Civico

2. *Dersten Sahne, Hukukçu Matteo Gandoni'nin mezarından kabartma*, y. 1330, Bologna, Museo Civico

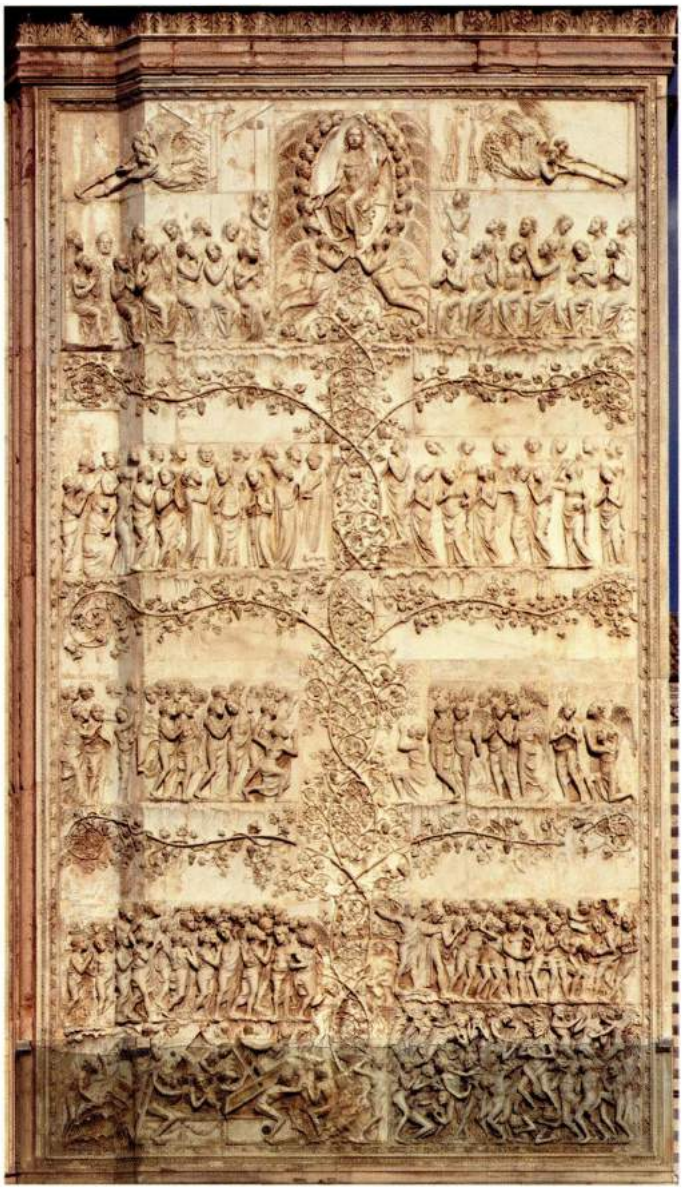

3. *Geometri Ders Verirken, "Elementler"*, Eukleides, y. 1310.

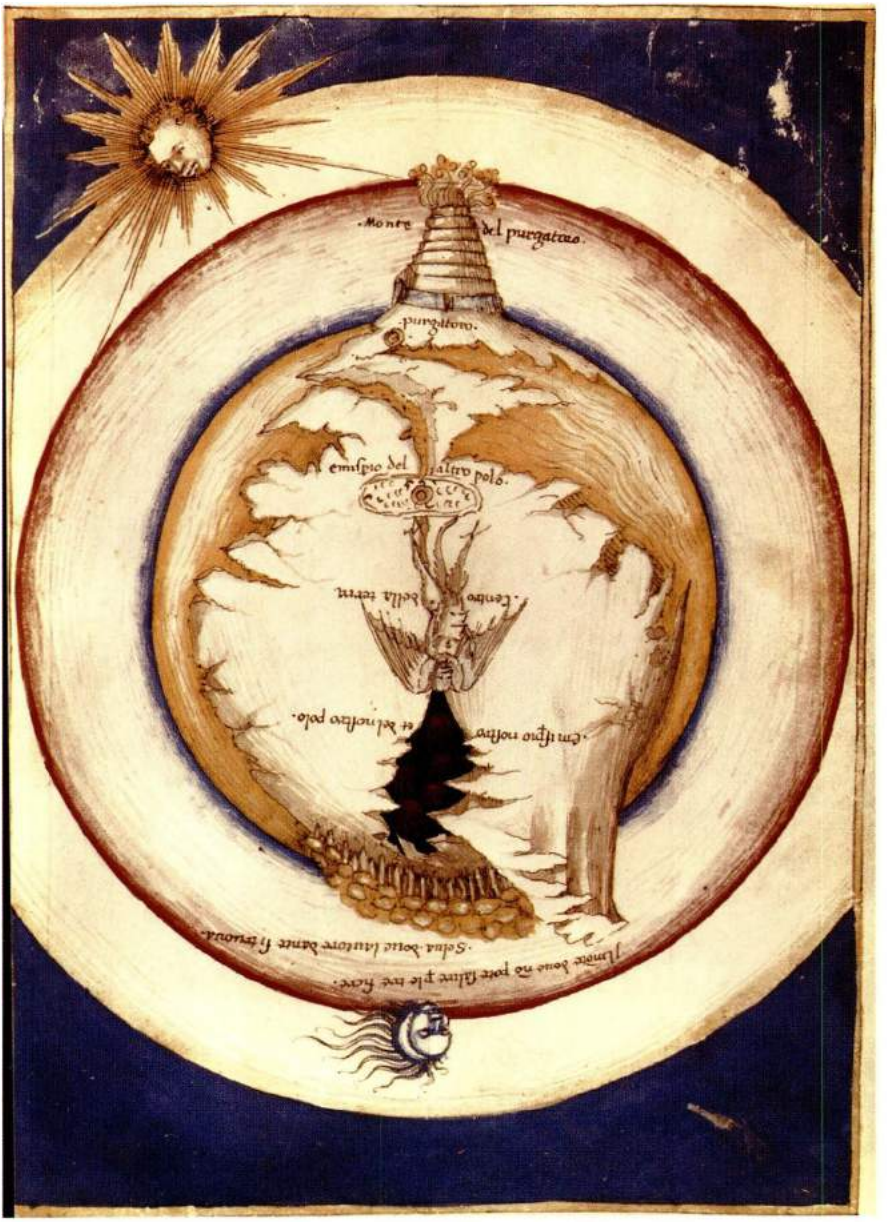

4. Lorenzo di Voltolina, *Üniversitede Ders, "Liber ethicorum," Enricus Alemannus*, XIV. yüzyıl, Minyatür, Berlin, Staatsbibliothek

Kıyamet Günü Komedyası

1. Lorenzo Maitani, *Kıyamet Günü tasvirli direk*, 1310-y. 1330, Orvieto, Katedral.

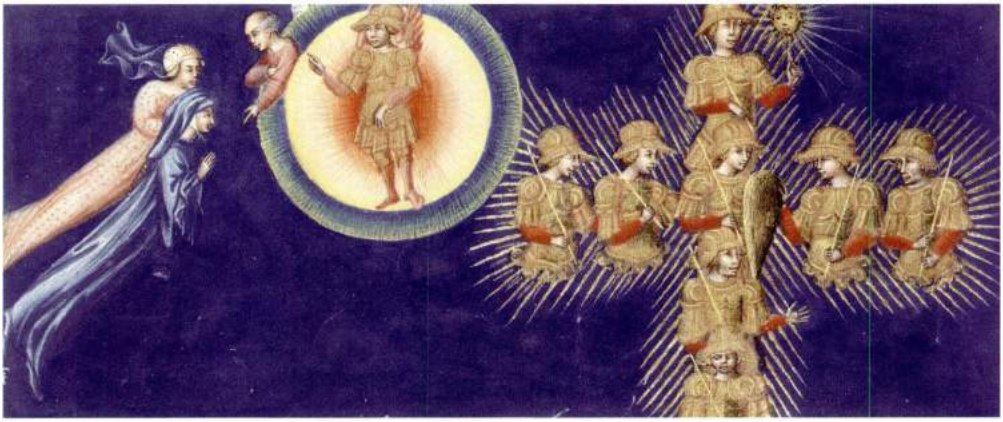
2. *Dante'yegöre Yeryüzünün Yapısı, ms. br 215 c. IIIv*, XIV. yüzyıl, Minyatür, Floransa, Biblioteca Nazionale Centrale

3. *Dante ve sirenler (Araf, kanto XIX)*, XIV. yüzyıl, Minyatür, Londra, British Library

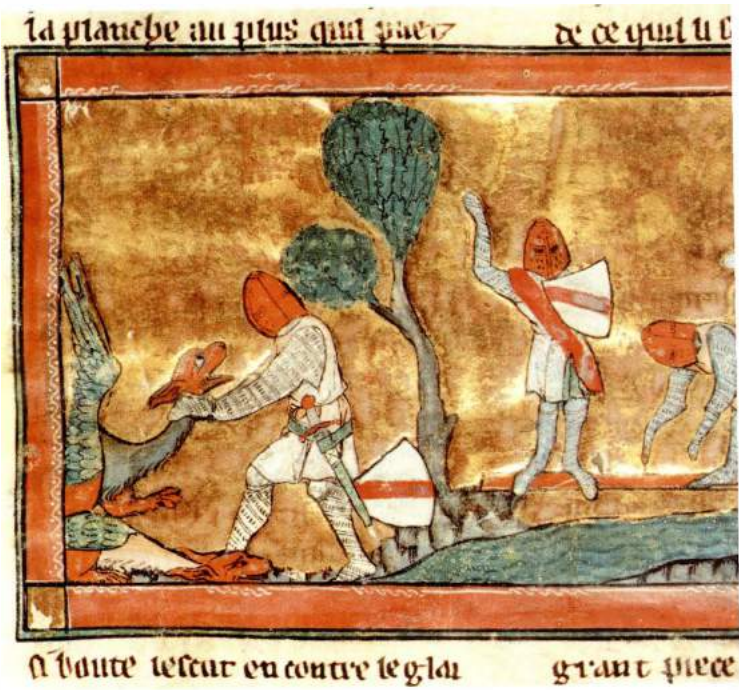

4. *Dante ve Vergilius (Cehennem, kanto IV)*, XIV. yüzyıl, Minyatür, Londra, British Library

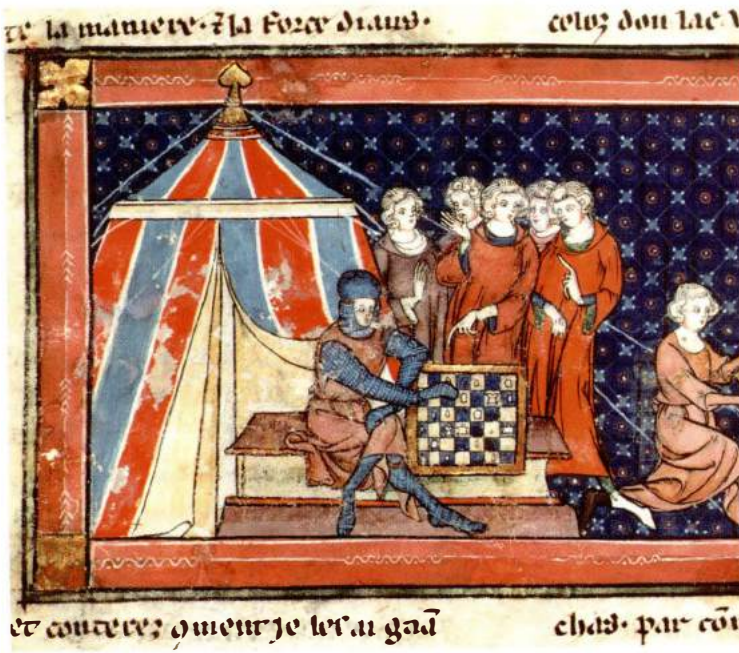

5. *Mars'ın küresinden çıkan Cacciaguida, Dante'ye haç şeklinde durup yanan savaşçı azizleri gösterirken (Cennet, kanto XVIII)*, Minyatür, Londra, British Library

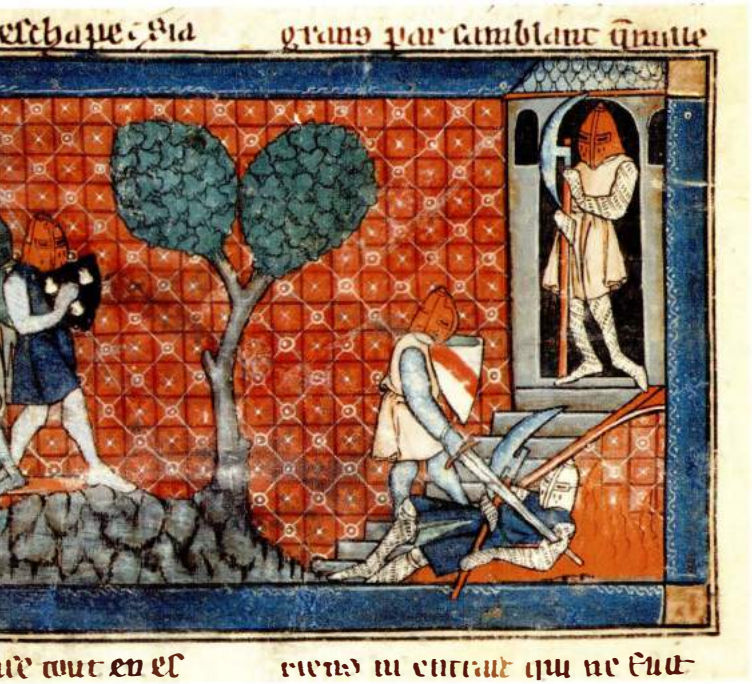
Aşk Romanı

1. *Lancelot ejderhaların saldırısı altındayken ve bir nehri geçerken, "Le Roman de Lancelot du Lac", ms. 805 f. 139*, XIV. yüzyıl, Minyatür, New York, Pierpont Morgan Library

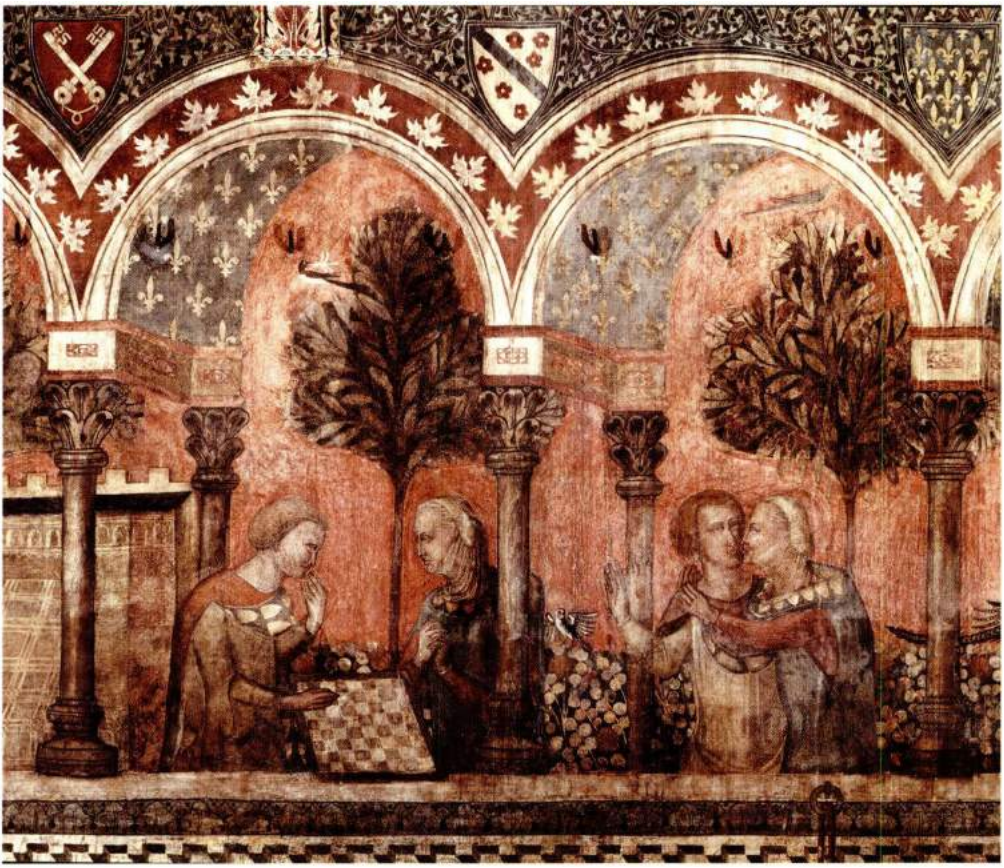
2. *Lancelot ve sihirli satranç tahtası, Guinevere ve Arthur satranç tahtasını alırken ve Guinevere satranç oynarken, "Le Roman de Lancelot du Lac", M. 806 f. 253*, XIV. yüzyıl, Minyatür, New York, Pierpont Morgan Library

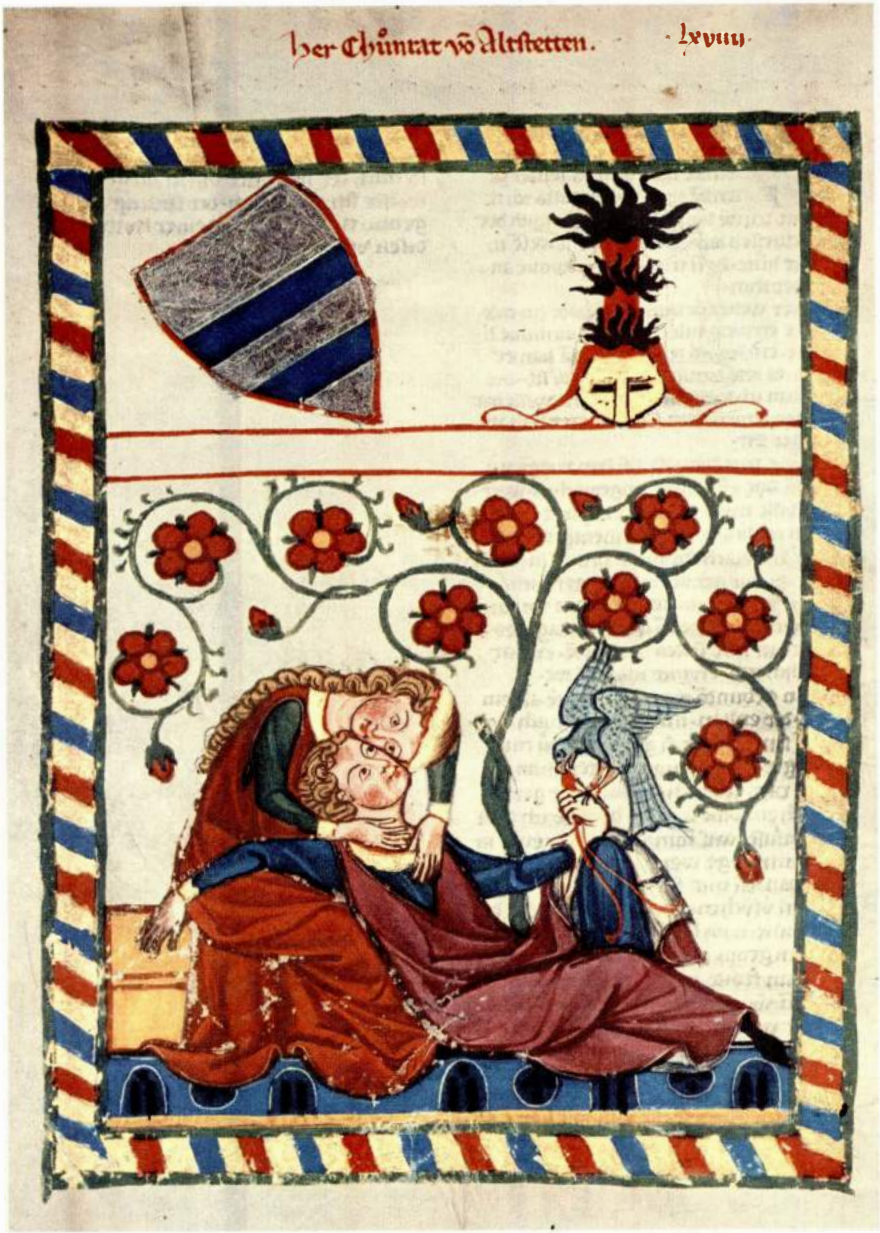

3. *Tristan ve İsolde Örtüsü, ayrıntı: Tristan yolculukta*, XIII. yüzyıl, Floransa, Davanzati Konağı

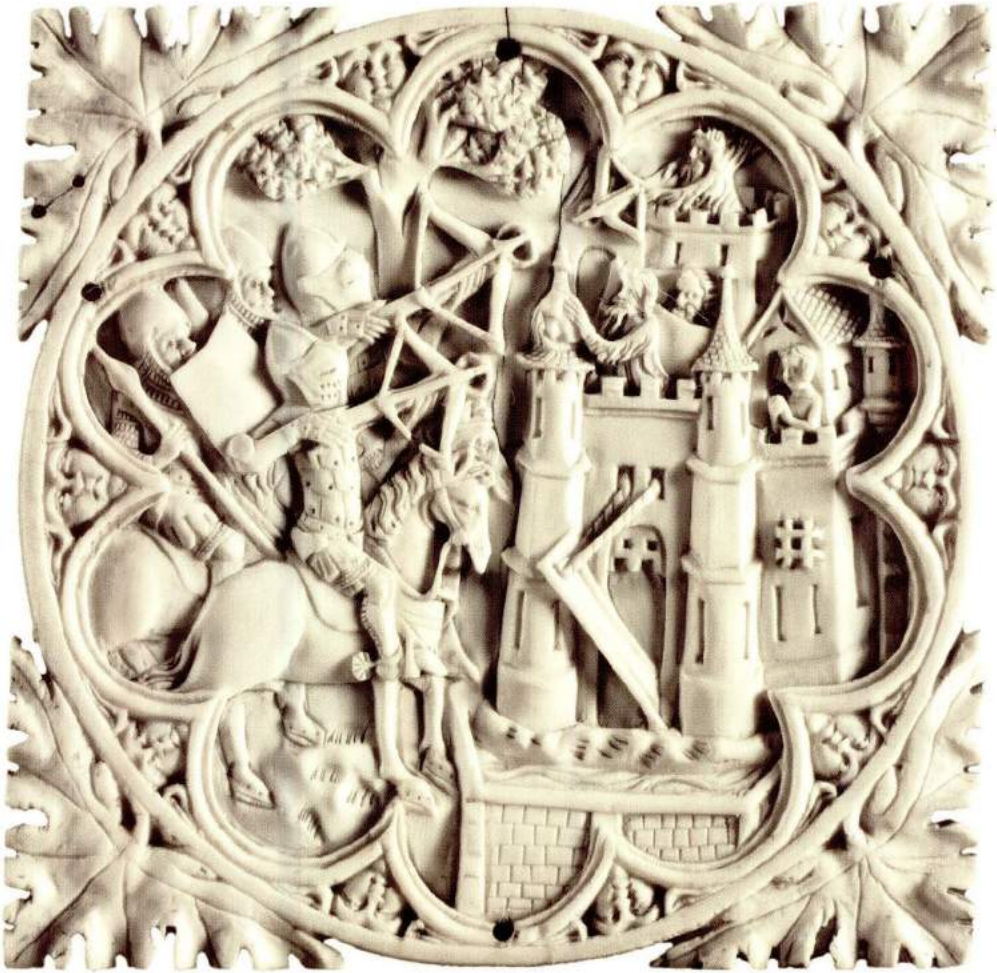
4. *Birbanıma meydan okuma vesarılma*, XIII-XIV. yüzyıllar, Fresk, Florans, Davanzati Konağı

5. *"Konrad von Altstetten, avci ve avı," Chansonnier Manesse el yazması*, y. 1300, Minyatür, Heidelberg, Universitätsbibliothek

6. San Martino Ustası (atfedilmiştir), *Venüs ve altın efsanevi sevgilisi, Floransa'da yapılmış bir tabak*, y. 1360, Paris, Louvre Müzesi

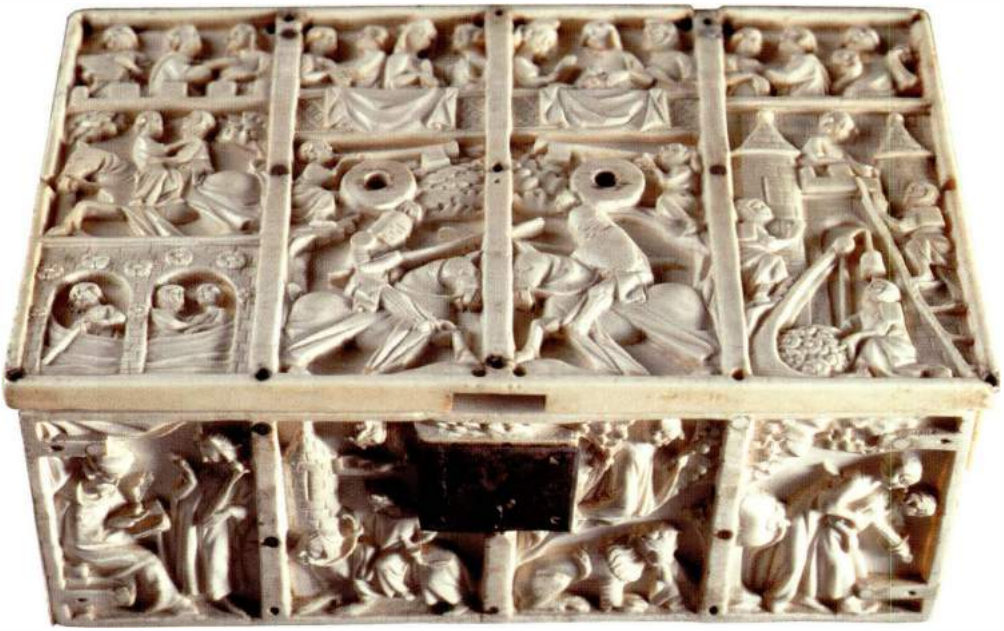
7. *Aşk kalesine saldırı sahnesi içeren ayna kapağı*, y. 1350, Fildişi, Floransa, Museo Nazionale del Bargello

8. *Aşk kalesine saldırı sahnesi içeren ayna kapağı*, y. 1350, Fildişi, Floransa, Museo Nazionale del Bargello

9. *Satranç oynayan bir çiftin tasvir edildiği ayna kapağı*, y. 1350, Fildişi, Özel koleksiyon

10. *Düello ve aşk alegorileri sahneleri içeren küçük sandık*, XIV. yüzyıl, Fildişi, Özel koleksiyon

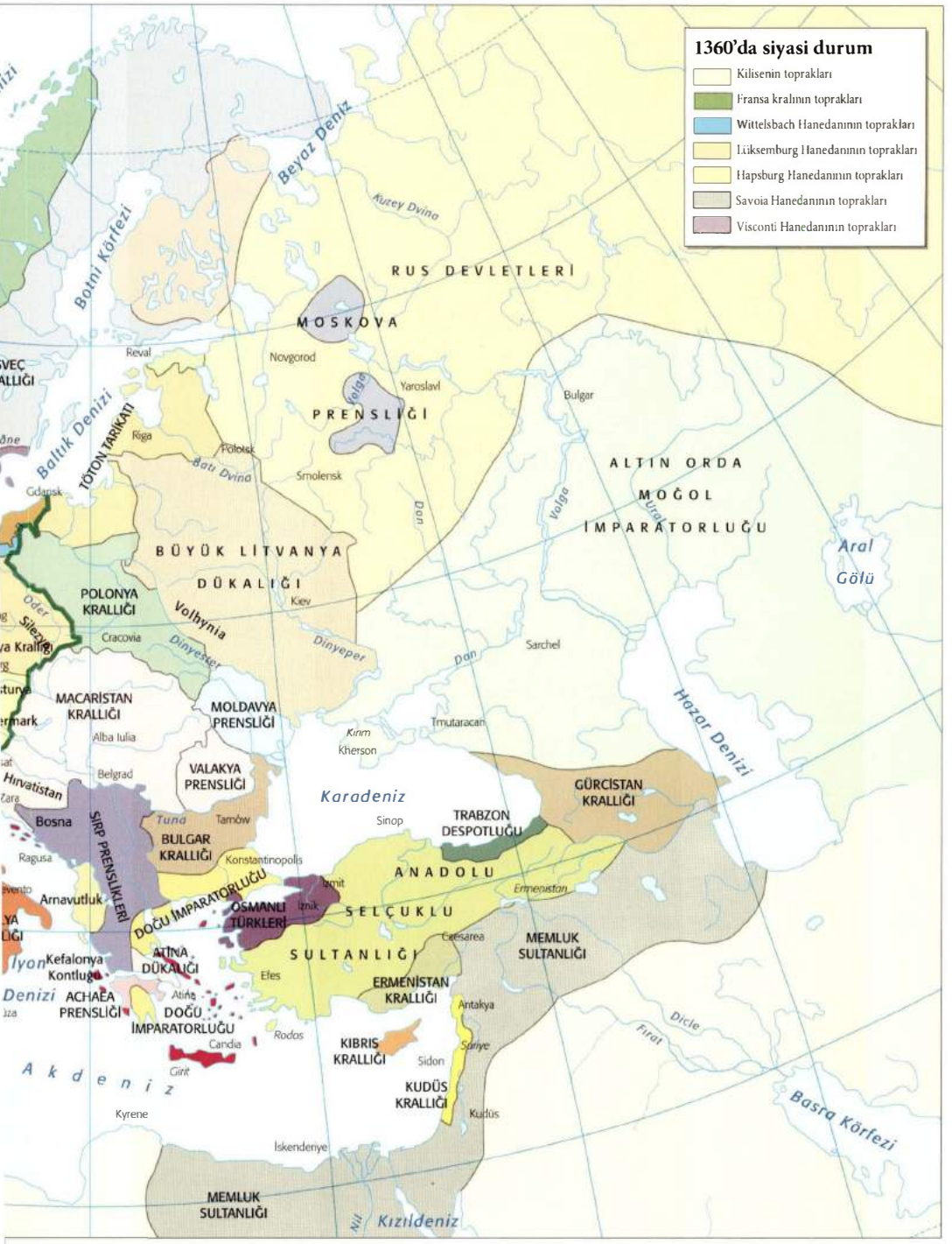
II. Friedrich öldüğünde imparatorluk, özellikle Melfi Anayasası'nın ilanı sayesinde idari ve hukuki açıdan güçlü bir durumdadır. Ancak evrensel bir imparatorluk kurma çabası, imparatorluğu oluşturan bölgeler arasındaki büyük farklılıklarla çakışır. Avrupa düzeyinde ise Konstantinopolis'in 1204'te düşmesi sonucunda Doğu Latin İmparatorluğu kurulur ve Arpad hanedanının yok olmasından sonra tahta çıkan Anjou hanedanının izlediği politika sonucunda Macaristan Krallığı büyür.

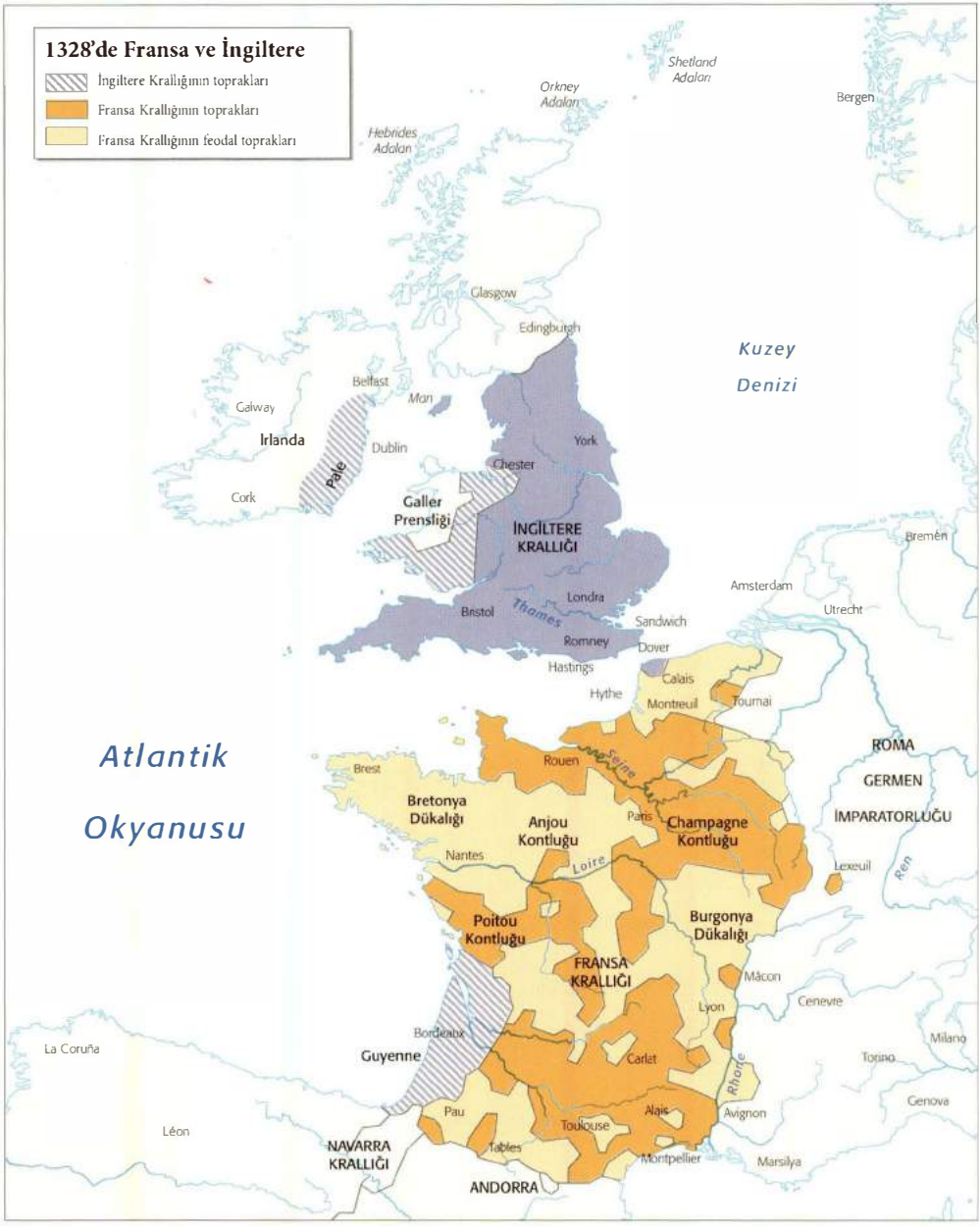

1250'de siyasi durum
Beyaz Deniz
Kuzey Dvina
Botni Körfezi
FİNLER
NOVGOROD
Reval
Novgorod
Volga
Yaroslavl
Bulgar
Baltık Denizi
TÖTON TARİKATI
Riga
Polotsk
RUS PRENSLİKLERİ
Samogitia
Batı Dvina
Smolensk
BÜYÜK LİTVANYA DÜKALIĞI
Prusya
Don
Volga
Ural
ALTIN ORDA HANLIĞI
Aral Gölü
POLONYA KRALLIĞI
Silezya
Kiev
Krakov
Volhynia
Dinyester
Dinyeper
Don
Sarchel
MACARİSTAN KRALLIĞI
Alba Iulia
Tmutaracan
Kırım
Kherson
Hazar Denizi
Belgrad
Karadeniz
GÜRCİSTAN KRALLIĞI
SIRP KRALLIĞI
Tuna
Tarnów
Sinop
TRABZON DESPOTLUĞU
BULGAR KRALLIĞI
LATİN İMPARATORLUĞU
ANADOLU
Konstantinopolis
İzmit
Ermenistan
İZNİK İMPARATORLUĞU
İznik
SELÇUKLU
EPİR DESPOTLUĞU
Caesarea
MEMLUK SULTANLIĞI
ATİNA DÜKALIĞI
SULTANLIĞI
Efes
ERMENİSTAN KRALLIĞI
Antakya
Dicle
Fırat
Atina
ACAIA PRENSLİĞİ
KIBRIS KRALLIĞI
Sidon
SURİYE
Candia
Girit
KUDÜS KRALLIĞI
Kudüs
Kyrene
İskenderiye
Basra Körfezi
Kızıldeniz

XIV. yüzyıl ortalarında Kutsal Roma Germen İmparatorluğu Avrupa'nın en önemli devleti olmaya devam etse de, artık evrensellik iddiası kalmamıştır ve imparatorun rolü de giderek küçülmüştür. Bu dönemde Avrupa'nın başka devletlerinde monarşik iktidar giderek güçlenir ve sınırları da tanımlanmaya başlanan bu devletlerin modern çağda oynayacakları rollerinin temelleri atılır. Giderek daha bölük pörçük durumda olan ve iç savaşlardan dolayı zayıflayan İtalyan yarımadası bu bağlamda bir istisna oluşturur.

1360'da siyasi durum
Kilisenin toprakları
Fransa kralının toprakları
Wittelsbach Hanedanının toprakları
Lüksemburg Hanedanının toprakları
Hapsburg Hanedanının toprakları
Savoia Hanedanının toprakları
Visconti Hanedanının toprakları
Beyaz Deniz
Kutey Dvina
Botni Körfezi
RUS DEVLETLERİ
MOSKOVA
Reval
Novgorod
Yaroslavl
Volga
PRENSLİĞİ
Bulgar
Baltık Denizi
TÖTON TARİKATI
Riga
Polotsk
Batı Dvina
Smolensk
Gdansk
ALTIN ORDA
MOĞOL
İMPARATORLUĞU
Don
Volga
Ural
Aral
Gölü
BÜYÜK LİTVANYA
DÜKALIĞI
POLONYA
KRALLIĞI
Oder
Silezya
Volhynia
Kiev
Cracovia
Dinyester
Dinyeper
Sarchel
Hazar Denizi
MACARİSTAN
KRALLIĞI
MOLDAVYA
PRENSLİĞİ
Alba Iulia
Kırım
Kherson
Tmutaracan
VALAKYA
PRENSLİĞİ
Belgrad
Hırvatistan
Karadeniz
GÜRCİSTAN
KRALLIĞI
Bosna
SIRP PRENSLİKLERİ
Tuna
Tarnów
Sinop
TRABZON
DESPOTLUĞU
BULGAR
KRALLIĞI
Ragusa
Konstantinopolis
ANADOLU
Arnavutluk
DOĞU İMPARATORLUĞU
OSMANLI
TÜRKLERİ
İznik
İzmit
Ermenistan
SELÇUKLU
SULTANLIĞI
Caesarea
MEMLUK
SULTANLIĞI
Kefalonya
Kontluğu
ATİNA
DÜKALIĞI
Efes
ERMENİSTAN
KRALLIĞI
ACHAEA
PRENSLİĞİ
Atina
DOĞU
İMPARATORLUĞU
Antakya
Dicle
Fırat
Rodos
Candia
KIBRIS
KRALLIĞI
Suriye
Sidon
Girit
KUDÜS
KRALLIĞI
Kudüs
Akdeniz
Kyrene
Basra Körfezi
İskenderiye
MEMLUK
SULTANLIĞI
Kızıldeniz

Hanedanlar arası nedenlerden dolayı kopan Yüz Yıl Savaşı'nın ilk döneminde, yani XIV. yüzyıl boyunca, zaten ülke içi ihtilaflardan ve 1348 yılındaki veba salgınından dolayı parçalanmış olan Fransa, giderek zayıflayacaktır. Toprak kaybı özellikle batı bölgelerinde yaşanacak ve bu topraklar III. Edward'ın kontrolüne girecektir.

sayesinde tutkular insanın ayırt edici özelliği, onun Tanrı'nın mükemmelliğiyle hayvanların içgüdülerinin kontrolündeki doğası arasında konumlanmasını sağlayan unsur haline gelir. Dolayısıyla duygusal evren, insanların akılcılık ile akıldışılık, erdemlerle günahlar arasında tercih yaptıkları bir alan olarak karşımıza çıkar. Guillaume de Saint Thierry'nin 1140 yılı civarında yazdığı bu yazı, ruha yönelik daha "bilimsel" bir algıyı temel alsa da, psikoloji alanında unutulmuş bilgileri ortaçağda Batıya tanıtacak olan çeşitli kaynaklardan henüz yararlanamaz.

Tanrı'yla hayvanlar arasında konumlanan insan

XII. yüzyıl ortalarından itibaren Yunanca ve Arapça eserlerin tercüme edilmesiyle birlikte, tutkular konusundaki söylemin ruhun kabiliyetine dair karmaşık bir analiz temelinde daha ayrıntılı bir şekilde geliştirildiği bir dizi metin yayılır. Johannes Damascenus'un (645-y. 750) *De fide Orthodoxa* [Ortodoks İnanç Üzerine] ve Nemesius Emesenus'un (IV-V. yüzyıl) *De natura hominis* [İnsanın Doğası Üzerine] adlı inceleme yazıları, arzu temelli potansiyel ile öfke temelli potansiyelden başlamak üzere, tutkuların bir tür sınıflandırmasını içeren psikolojik bir analize yer verir. İbn Sina da (980-1037) *Kitabü-n Nefs* adlı eserinde, nefisle beden arasındaki kesişme noktasında yer alan ve altı temel tutkudan oluşan bir sistemi öne sürer. Ancak tutkuların doğası, etik statüsü ve sınıflandırması üzerine daha geniş kapsamlı düşünceler için asıl malzeme, Aristoteles'in metinlerinden (*Ruh Üzerine*, *Nikomakhos'a Etik*, *Retorik*) elde edilecektir.

Thomas Aquinas: Ruhun Tutkuları

Duygular üzerine kuramsal faaliyetler XIII. yüzyılda, daha önceki yüzyıllara göre çok daha geniş kapsamlı ve derin bir şekilde, yoğun yorum ve tartışma etkinlikleriyle yeniden ele alınmaya başlanır. Fransiskan hoca Jean de la Rochelle (y. 1200-1245), özellikle İbn Sina'nın metinlerinden yararlanarak, öfkeden arzuya kadar uzanan 25 farklı tutkuyu içinde barındıran bir sistem geliştirir. Bu arada Dominikan keşiş Albertus Magnus (y. 1200-1280) Aristoteles'in metinleri (özellikle *Canlılar Üzerine* ve *Nikomakhos'a Etik*) ile yaptığı bir dizi karşılaştırma yoluyla tutkuların ardında yatan psikofizik süreci anlatır ve ahlaki statüsünü inceler.

Tutku söyleminin yeniden ele alınması

Thomas Aquinas'ın (1221-1274) *Summa Theologica*'ya dahil ettiği uzun inceleme yazısı, XIII. yüzyılda tutku konusundaki felsefi düşüncelerin ulaştığı noktayı gösterir ve duygusal evrene dair Descartes'a kadar olan en zengin incelemedir. Bu yazının *Summa*'nın ikinci kısmına yerleştirilmiş olması, Aquinas'ın inşa ettiği psikolojik analizin ahlaki sürecine

işaret eder; etiğin ana konusu olan insanın istemli eylemlerinin incelenmesi, her şeyden önce insanlarla hayvanlar arasında ortak olan ve tutku dünyasını oluşturan istemsiz eylemlerin incelenmesini gerektirir. Ancak ahlak konusundaki tartışmalar açısından elzem olan tutkuların analizi yine de bu tartışmalardan bağımsızdır ve Aristoteles'in tutkuları deneyimden ayırt eden ilkeleri doğrultusunda biyoloji ve fizik temelli "bilimsel" bir söylem olarak karşımıza çıkar.

Bu durumda her şeyden önce tutkunun bir dürtü olduğunu, nefsin içinde yer aldığını, ama insan bileşiminin tamamını ilgilendirdiğini açıklamak gereklidir. Nitekim tutku, duyulara dayalı arzunun bir dürtüsüdür; hatalı bir şekilde "nefsin tutkularından" söz ediyorsak, bu, kendinde etkin olan nefsin dolaylı şekilde "acı çekmesinden," yani fizyolojik düzeyde yer alan bir değişimden etkilenmesinden ileri gelir. Tutkunun psikofizik mekanizması bu önerme sayesinde daha iyi anlaşılabilir; bu mekanizma, duyusal bir algı, yani öznenin kendini muhafaza etmesi açısından iyi veya kötü olarak algıladığı bir şeyin duyusu sonucunda harekete geçer. Duyuların tetiklediği arzunun dürtüsü, bu algıya verilen cevaptır, tamamıyla içgüdüseldir, dolayısıyla daima fiziksel düzeyde yer alan bir değişime eşlik eden tutku mekanizmasından iradeyi dışlar.

Ruhun dürtüleri olarak tutkular

Bu mekanizma bütün tutkuların temelinde yer alır, ama arzu temelli tutkularla öfke temelli tutkular açısından farklı şekillerde gerçekleşir. Bir nesnenin iyi veya kötü olarak algılanmasını temel alan arzular, duyusal arzunun (iyiye) yaklaşma veya (kötüden) uzaklaşma şeklindeki iki zıt hareketi veya cevabı anlamına gelir; iyi olarak algılanan bir nesnenin mevcudiyeti bir çekim hareketini, yani "aşkı" doğurur, bu nesneyi elde etme isteği "arzudur," iyi olana duyulan isteğin yerine getirilmesi de "zevktir." Tam tersi uçta yer alan uzaklaşma isteği, kötü olarak algılanan nesneye karşı bir tiksinme hareketi olan "nefreti" doğurur, bu nesneden gerçek anlamda bir "kaçış" gerçekleşir ve kötülüğün gerçekleşmesi sonucunda da "acı" yaşanır.

Öfke temelli tutkuları düzenleyen mekanizma daha karmaşıktır, çünkü burada bir nesnenin iyi veya kötü olarak algılanması, zorluk kavramına eşlik eder, yani iyi olana yaklaşmak da, kötü olandan da uzaklaşmak zordur. Zorluk, nesnenin içerisinde bir tezat oluşturur, böylelikle ikili zıt tutkulara denk gelen ikili bir harekete yol açar. Elde edilmesi zor olan iyilik hem iyi olana çekim hareketinden doğan "umudun" hem de zor olanın tiksintisinden doğan uzaklaşma hareketi olan "umutsuzluğun" nesnesidir. Uzaklaşılması zor olan kötülük de hem uzaklaşma ("korku") hem de yaklaşma ("cüret") hareketine yol açar. Bu dört harekete, uzaklaşılması gere-

ken, ama zaten maruz kalınmış bir kötülüğün algılanmasından doğan ve zıddı olmayan tek tutku olan "öfkenin" temelinde yatan intikam arzusuna dönüşen hareket eklenir.

On bir tutkudan oluşan bu sistem, etik statülerini konu alan tartışmayla tamamlanır. Duyusal arzunun dürtüleri olan tutkular, aklın rehberliğindeki iradenin kapsamına girmedikleri sürece prensipte ahlaki yargı alanının dışında bulunur, ama aklın kapsamına girdikleri anda bambaşka bir şeye dönüşür; artık birer tutku olmaktan çıkıp istemli eylemler haline gelir ve kendinden ahlaki yargılara tabi olurlar. Bu dönüşüm, psikoloji ile etik arasındaki ilişkiyi gösterir. İrade ve akılla tutku temelli dürtüler arasında oluşan ilişkiler, ahlaki statülerini belirler; aklın kontrolünden istemli olarak vazgeçmek, tutkuların günahlara dönüşmesine neden olur; duyusal arzunun yoğunluğunu ve gücünü aklın öğretilerine uyarlayarak tutkulardan "yararlanmak" ise, onu erdemlerin hayata geçirilmesi için gerekli bir araç haline getirmek anlamına gelir.

Tutkular ve günahlar

Thomas Aquinas duygusal evrenin yapısını tasvir etmekle kalmaz; inceleme yazısının ikinci kısmında bu on bir tutkunun her birini sistematik bir şekilde inceler, onları kesin bir şekilde tanımlar, doğalarını, sebep ve sonuç ilişkilerini ele alır, farklı tezahürlerini birbirinden ayırt eder, ahlaki konumlarını tartışır, bazı durumlarda uygun çözümler de önerir. Ortaçağ yüzyılları boyunca psikoloji alanında birikmiş bütün bilgilerin toplandığı, olağanüstü zenginlikteki bu tablo içerisinde tutkuların bazıları diğerlerine göre daha önemli bir rol oynar. Örneğin arzu temelli tutkuların birincisi olan aşk aslında diğer bütün tutkuların da elzem önkoşuludur, çünkü insanın duygusal yapısının evrensel gaye olan iyiliğe olan uygunluğunu ve aynı doğayı paylaştığını ifade eder.

Ancak duygusal yapının asıl anahtar rolü, zevk/acı ikilisine aittir; bu "baş" tutkular, Aristotelesçi doktrin doğrultusunda nihai sebebi ve bütün tutku temelli dürtülerin varış noktasını temsil eder, dolayısıyla da bu sistemin dinamik unsurunu oluşturur. Nitekim duygu mekanizmasının tamamı bu iki tutku üzerine kurulu gibidir; duyusal arzunun nihai amacı olan zevk ve acı, arzu temelli tutkunun hareket yönünü belirleyerek aşk/nefret ve arzu/kaçış gibi ikili tutkulara yol açar; bunlardan da cüret/korku ve umut/umutsuzluk, gibi öfke temelli tutkunun dürtüleri ile tek başına yer alan öfke kaynaklanır. Her halükârda, bu mekanizmanın tamamının varış noktası, arzunun zevk veya acı şeklinde dindirilmesidir.

Zevk/acı

Bkz. *Ortaçağda İslam Felsefesi: Konular ve Kahramanlar, s. 320; Thomas Aquinas, s. 378; Ortaçağın Etik Anlayışları, s. 555*

Kadiri Mutlak'ın Diyalektiği

Riccardo Fedriga

Dünya düzeninin bilinci, eskiden beri Yaradan'ın varlığına dair hipotezin en sağlam kanıtlarından biri olagelmiştir. Evrenin yapısı ve düzeni, Tanrı'nın varlığının ve kudretinin tezahürleri ve özgür eylemiyle yarattığı en mükemmel eser olarak görülür. Ortaçağ geleneklerinde de yer alan bu tarz yorumlar, Tanrı'nın ve dünya üzerindeki kudreti ile etkisinin imgelerinin tarihini oluşturur.

Tanrı'nın İmgeleri

Potentia Dei absoluta [Tanrı'nın mutlak kudreti] ile *potentia ordinata* [fiili kudret] arasındaki ayrım, Tanrı'nın sonsuz kudreti, mükemmelliği ve her şeyi bilmesiyle Tanrı'nın dünyanın istikrarını ve düzenini sağlamak için başvurduğu yasaların düzeni arasındaki diyalektiğin algılanma şekillerini temel alır. Bu diyalektik, söz konusu yasalar altında yaşayanların rolleri, özgürlükleri ve Tanrı'yla ilişkilerini de konu alır.

Yaradanla insan arasındaki anlaşmanın tekliğini teyit eden (Yaradılış, 9 ve Yaradılış, 15-17) Kitabı Mukaddes geleneği, mutlak hükümdar olarak nitelenen ve dünyayı kendi istediği şekilde düzenleyen Tanrı'nın imgesiyle başlar. Örneğin Kitabı Mukaddes'te Tanrı İbrahim'e –kendisinin ve eşi Sara'nın yaşının ilerlemiş olmasına rağmen ("Sara için için güldü...")– yakında baba olacağını ilan etmek için bütün görkemiyle kendini gösterir; böylelikle kararlaştırılmış olan kuralları istediği şekilde ihlal eder ve kudretinin her türlü yasadan bağımsız ve "mutlak" olduğunu gösterir (Yaradılış, 18:10-14).

Bu gelenek Nicaea [İznik] *Credo*'sunda doktrine dönüştürülür (*credo in unum Deum patrem omnipotentem* [Her şeye kadir tek Baba Tanrı'ya inanıyorum]).

"Tanrı için her şey mümkün" olduğuna göre, (*Matta İncili*, 19:26) O, sonsuz sayıdaki olası dünyalar arasından hangisini yaratmak istediğine karar verebilir ve memnun kalmazsa kendini herhangi bir şekilde kısıtlanmış hissetmeden düzenini alt üst edebilir: "Kendi kendinize, 'Biz İbrahim'in soyundanız' diye düşünmeyin. Ben size şunu söyleyeyim: Tanrı, İbrahim'e şu taşlardan da çocuk yaratabilir" (Matta İncili, 3:9).

Yaradanla canlılar arasında bulunan ve dünyevi düzenin istikrarının bağlı olduğu ilişki, bir tanesi tamamıyla koşulsuz olan iki varlık arasındaki anlaşma olarak sunulur ve anlamlı olması için mutlak olanın kendi özgür ve kavranılamaz girişimiyle bir anlaşma önermesi gereklidir.

Tanrı ve dünya

Bu kavram ortaçağ düşüncesi boyunca, başta Yunan ve Arap tercümeleri ve şerhleri sayesinde Latin Batıda Aristoteles'in (MÖ 384-322) yeniden keşfiyle gelişen gelenek olmak üzere, çeşitli felsefi geleneklerle olan diyalog yoluyla giderek zenginleşir. Dünyanın düzeni bir zorunluluk haline gelir, insanla Tanrı arasındaki anlaşma da doğa yasalarının gerekliliğine dönüşür. Her şeye hâkim ve her şeye kadir Tanrı imgesi ile klasik ve geç antikçağdaki *Pantokrator*, yani olayların düzenli şekilde gerçekleşmesini sağlayan ilahi kudret imgesi arasında uzlaşma sağlanmalıdır. Eugenio Randi'nin güzel ifadesine başvurmak gerekirse, "dünya Tanrı'ya ne kadar bağlıysa, Tanrı da kendinin dünyaya o derece bağlı olduğunu keşfedecek" (E. Randi, *Il sovrano e l'orologiaio* [Hükümdar ve Saatçi], 1987) ve kendi özgür seçimine bağlı olan çeşitli şartlardan dolayı, Einstein'in dediği gibi, zar atmayacak ve kendi kudretiyle fiili dünyanın temelinde yatan kuralları uzlaştırmak zorunda kalacak.

Tanrı'nın imgesinde yer alan bu değişimi yansıtan ortaçağ düşüncesinde, Tanrı'nın her şeye kadir olması niteliği temel alınarak *potentia absoluta Dei* temasında, *potentia ordinata* ile, yani olayların fiili düzeniyle olan ilişkilerinde Tanrı'nın elindeki bütün imkânlar ele alınıp işlenmiştir. Bu bağlamda iki kudret türü arasındaki ayrım, hem Tanrı ile olan ilişkinin hem de daha geniş anlamda evrenin istikrarına veya belirsizliğine dair inançların doğasını ve gerekçelerinin yorumlanması için gerekli olan kavramsal yapıların dayandığı temel yapı taşı olarak işlev görür.

Batı düşüncesinin en ilginç temalarından biri olan *potentia absoluta* ile *potentia ordinata* arasındaki diyalektik ortaçağa özgüdür ve başka alanlardaki felsefi argümanların inceleme aracı haline gelecek bir argümanın başlangıcını oluşturur.

Tanrı'nın Her Şeye Kadir Olması

Başlangıçta mesele, Tanrı'nın kadiri mutlaklığı ve özellikle Tanrı'nın iradesi ve kudreti/kudret yokluğu arasındaki ilişkiye odaklanır. XI. yüzyılda Petrus Damiani (1007-1072), *De divina omnipotentia* [Tanrı'nın Kadiri Mutlaklığı Üzerine] adlı inceleme yazısında, kadiri mutlaklığın istenilen her şeyin yapılması anlamına geldiğine dair görüşü Montecassino Başkeşişi Desiderius'a atfeder. Bu görüş, kudret yokluğunun da irade yokluğu ile özdeş olduğu anlamına gelir. Dolayısıyla Tanrı'nın

Petrus Damiani

kudreti iradesiyle özdeştir. Bu da Tanrı'nın kudretinin sınırlandığı anlamına gelir: Tanrı herhangi bir şeyi değil de, sadece istediğini yapabilir. Petrus Damiani'nin bu görüşe karşı çıkan teolojik tezine göre, Tanrı yapmak istediği veya yaptığı şeylerden çok daha fazlasını yapabilir. Tanrı'nın mutlak kudreti, kendi özgürlüğünü gerçekleştirme özgürlüğüyle kısıtlanamaz; mutlak kudret, bilgimizin dünyevi sınırlarının ötesinde, bir dünya düzeni oluşturma konusunda tam seçim özgürlüğü olarak algılanır (*De divina omnipotentia*, XVI).

Aostalı Anselmus'un Tanrı'nın özgürlüğü görüşü

Benzer bir tutum sergileyen Aostalı Anselmus'a (1033-1109) göre, Tanrı'nın mutlak kudretinin sınırı kendisine dayatılmamış olup, kendi iradesinin bir sonucudur ve Tanrı bu doğrultuda hareket eder. Kudret yokluğu –örneğin yalan söyleyememek– Tanrı'nın irade yokluğuna değil de, kendi soyut kadiri mutlaklığını sınırlama iradesine bağlıdır (*Cur Deus Homo*, II). Dolayısıyla Tanrı, kabiliyeti dahilindeki her şeyi yapabilir, yani bir şeyi yapmayı istemeyebilir; bu bağlamda "kudret yokluğu," "irade yokluğu" anlamına gelmez.

Abelardus (1079-1142) bu konuda farklı fikirlere sahiptir; ona göre, Tanrı'nın eylemleri Tanrı'nın doğasının ifadesidir ve Tanrı'nın iyiliği ilkesine uyduğu doğruysa –ki doğrudur– Tanrı'nın yaptıklarını başka şekilde yapması mümkün görünmez. Buradaki tek istisna, Tanrı tarafından yaratılmış ve onları yaratan Tanrı'nın doğasından farklı olan olaylardır. Abelardus'a göre, Tanrı'nın tercihinin olumsallığı, iradesinin sorumluluğuna tabidir ve kadiri mutlaklık doğaya uyum anlamında kısıtlamaya tâbidir: "Tanrı'nın, yarattığı dünyadan daha iyisini yaratmasına imkân yoktu [...] Tanrı herhangi bir şeyi yapıyorsa veya yapmamayı seçiyorsa, mutlaka –bizim tarafımızdan bilinmese de– akılcı ve son derece doğru bir nedeni vardır." (*Intr. ad Theologiam*, III)

Abelardus'un bu kavramının iki yönünü vurgulamak gereklidir: Birincisi, kısıtlamaya tâbi olanın Tanrı değil, Tanrı'nın kabiliyetini tam olarak anlatamayan insanın dili olduğudur; ikincisi de, dilimizin tâbi olduğu kurallar gereği, Tanrı'nın kadiri mutlaklığı *potentia absoluta*, yani her türlü fiili normatif kısıtlamadan azade bir özgürlük olarak algılanabilir.

Abelardus'un bu tavrı her zamanki gibi münferit kalmıştır ve Martin Grabmann tarafından ayrımın babası olarak tanımlanan Hugues de Saint Victor (y. 1096-1141) ve hatta Petrus Lombardus (y. 1095-1160) başta olmak üzere, teologların büyük kısmı kanonik hale gelen *potuit sed noluit* [Tanrı yapabilirdi, ama istemedi) formülünü savunmuşlardır.

Potentia Absoluta ve *Potentia Ordinata* Arasındaki Ayrım

Tanrı'nın kadiri mutlaklığının tarihi XIII. yüzyıldan itibaren *potentia absoluta* ile *potentia ordinata*'nın tarihi haline gelir. Bu ayrım Hugues de Saint Chér (?-1263) ve Alexander Halensis (y. 1185-1245) tarafından farklı bir şekilde ifade edilse de (*potentia absoluta* ve *potentia conditionata*, yani dünyevi düzenin sınırlayıcı zorunluluğuna tâbi olan kudret), o derecede yaygın hale gelir ki, Petrus Lombardus'un *Sententiae* [Hükümler] eserinin 1. cildinde, 42-44 arası bölümlerde sunulan ayrımın tartışılması için bir tür *locus classicus* [klasik örnek] haline gelir. *Potentia absoluta* ile Tanrı'nın sonsuz gücüllüğüne işaret edilir; *potentia ordinata* ise, Tanrı tarafından yaratılan düzen ve fiili hale getirilen gücüllüğün ardında yattığına inanılan kudret için kullanılır.

Petrus Lombardus'un *Sententiae* eseri

Ancak bunlar Tanrı'nın iki ayrı kudreti değil, Tanrı'nın kudretinden söz etmenin iki ayrı şeklidir. *Potentia absoluta* ile Tanrı'nın kudretinden tamamıyla mantık çerçevesinde söz edilir, Tanrı'nın iradesine ve fiili düzendeki eylemlerine atıfta bulunulmaz; *potentia ordinata* ise Tanrı'nın yapmayı seçtiği şeylerle ilgilidir. Dolayısıyla mantıksal imkânlar dahilinde (*potentia absoluta*) Tanrı'da mevcut olan bazı şeyler, *potentia ordinata* açısından seçilmiş olan düzenin ışığında var olmayabilir.

Başka bir deyişle Tanrı'nın kudreti, mükemmelliğiyle uyum içinde olan her türlü eylemini kapsasa da, Tanrı, sonsuz kudretiyle mantıksal olarak yapabileceklerinin sadece bir kısmını yapar. Dolayısıyla *potentia absoluta* kapsamında mümkün olan olaylar, *potentia ordinata*, yani gerçekleştirilmiş düzen kapsamında ele alınınca fiili olarak imkânsız hale gelir. Ama burada bir çelişki söz konusu değildir: İlk şekilde Tanrı bir eylemde bulunamaz, çünkü eylemleri ve iradesi ikinci şekilden dolayı bir anlamda sınırlanmıştır. Böylelikle tamamıyla mantıksal olan olasılığa imkân verilirken, Tanrı'nın özgür seçimi sonucu yaratılmış olan dünyanın olumsallığı ve istikrarı da muhafaza edilmiş olunur.

Tanrı'nın "sınırları" ve özgürlükleri

Bilgelik, iyilik ve adalet genelde var olan düzenle özdeşleştirilir, dolayısıyla *potentia absoluta*nın gücü azaltılmış ve *potentia ordinata*da söz konusu olan Tanrı'nın özgür iradesine bağlı yönler zayıflatılmış olunur. Öte yandan bu sayede Tanrı'nın iyiliği, bilgeliği ve adaleti ile dünyanın fiili düzeni arasındaki mütekabiliyet zorunluluğu da vurgulanmış olur. Albertus Magnus (y. 1200-1280) ve Bonaventura (y. 1221-1274) gibi, XIII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış başlıca düşünürler bu fikri savunur; Bonaventura, Tanrı'nın bilgeliği ile dünyanın düzeni arasındaki özdeşlik

temelinde *potentia absoluta*yı bir tutarsızlık kaynağı olarak görür ve onu reddeder. Thomas Aquinas ise, William Courtenay'ın dediği gibi (*Capacity and Volition* [Kapasite ve İrade], Lubrina, 1988), dünyanın fiili düzeniyle Tanrı'nın sıfatları arasındaki özdeşleştirmeyi reddeder, çünkü bilgelik, iyilik ve adalet, Tanrı tarafından özgürce seçilmiş başka bir düzende de bulunabilir (*Summa Theol.* Iae, *Quaest.* 25, madde 5 ve *Quaest. Disp. De potentia Dei*, 1, madde 5 ve madde 3).

Potentia Absoluta ve *Plenitudo Potestatis*: İki Şekilden İki Kudrete

XIII. yüzyıl başlarında, Tanrı'nın iki *potentia*sı arasındaki ayrımı yorumlama şekilleri arasında iki temel grup tespit etmek mümkündür; birincisinde Tanrı'nın mutlak kudreti, birçok farklı imkânı isteme kabiliyeti anlamına gelir; fiili sistem ise Tanrı'nın iradesinin gerçek ve fiili seçimlerini yansıtır. İkinci yoruma göre ise, fiili sistem Tanrı'nın alışılageldik düzen seçimini yansıtır, mutlak kudreti ise bu düzenin dışında hareket etmek istediği takdirde bu düzeni askıya alma kabiliyetini gösterir.

Kudretin gerekçelendirilmesi

Kısmen Johannes Duns Scotus (1265-1308) tarafından geliştirilecek olan bu görüş, hukuki köklere ve özellikle din hukukuna dayanır; nitekim XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iki *potentia* arasındaki ayrım, papalık iktidarının rolünü tanımlamakta da kullanılır. Papanın bir yandan Kilise yasalarına uyması zorunludur, ama diğer yandan da sahip olduğu *plenitudo potestatis* [mutlak iktidar] sayesinde Kilisenin iyiliği için (*ratio ecclesiae*) bu yasaların bazılarından muaftır. Papanın yetkilerini incelemek için bu teolojik ayrımı uygulayan ilk kişi, Henricus de Segusio'dur (?-1271) (*In Decretalium libros Commentaria* [Emirnameler Üzerine Yorumlar Kitabı]).

Bu meselenin ardında şöyle bir sorun yatıyordu: Papa bir keşişin yoksulluk yeminini feshedebilir mi? III. Innocentius (1160-1216, ♔ > 1198) bu tür faaliyetlerin papalık yetkilerine dahil olmadığını savunurken, Henricus de Segusio papanın *plenitudo potestatis* (veya *potentia absoluta*) sayesinde monastik statünün doğasını modifiye edebileceğini, ama böyle bir şeyi *potentia ordinata* yoluyla yapamayacağını öne sürer. Kilisenin yararı açısından istisnai şartların söz konusu olduğu durumlarda papa bu mutlak yetkiyi uygulama hakkına sahiptir. Dolayısıyla *potentia absoluta* açısından her tür yasanın üzerinde olsa da, *potentia ordinata* açısından yasalara uymaya ve yasalar doğrultusunda hareket etmeye karar vermiştir.

Bu yorumlama şekli, *plenitudo potestatis*in keyfi şekilde kullanılması tehlikesini doğurmanın yanı sıra, *potentia absoluta*yı mantıksal

imkânlar bağlamından çıkarıp eylem bağlamına sokar. Bu durumda bu ayrım artık Tanrı'nın kudretini algılamanın iki ayrı şekli olmak yerine iki ayrı eylem yetkisine işaret eder; bunlardan biri düzenli ve fiili, diğeri istisnaidir ve düzene itaatten bağımsızdır. Bu sorunların ve beraberinde getirdikleri tehlikelerin bilincinde olan Ockham'lı William (y. 1280-y. 1349), Papa XXII. Johannes (y. 1245-1334, ♔ > 1316) ile olan tartışmada *potentia absoluta*nın sadece mantıksal imkânlar açısından söz konusu olduğuna dair yorumu savunur (*Summa Logicae*, III). Tanrı eyleme geçmeye karar verdiği zaman sadece ama sadece fiili olarak eyleme geçer.

Johannes Duns Scotus ve Dünyanın Düzeni

Johannes Duns Scotus da, *potentia absoluta*yı mantıksal bir imkân olarak değil de sadece Tanrı'nın hareket etme şekli açısından geçerli görür, ama bu konuda son derece özgün bir görüş sunar. Scotus'a göre, *potentia absoluta* dünyanın fiili düzeniyle özdeştir ve Tanrı, kendi seçip vurguladığı (*potentia ordinata*) bu düzene uymak zorundadır. Ancak her eylem, olumsal olmasına rağmen, Tanrı tarafından sonsuz sayıda olasılık arasından özgürce seçildiği için doğru ve iyi olan bu düzene uymak zorunda ise de, Tanrı farklı şekilde davranabilir veya davranmış olabilirdi (*potest aliter agire*) (*Ordinatio*, d. 44, *Qaest. unica*).

Tanrı'nın kudreti ve iradesi

Duns Scotus *potentia absoluta*yı olağanüstü ilahi bir müdahale olarak görür; hem *extra legem* [yasaların dışında] hem de *supra legem*dir [yasaların üzerinde]. Duns Scotus'a göre *potentia ordinata, de jure* [yasalara göre] bağlamında hareket etmek anlamına gelir; halbuki *potentia absoluta* ile yasalardan bağımsız (hatta yasalara zıt), yani *de facto* [fiili] eylemler kastedilir.

Kanonik bir dil kullanmasına rağmen, Duns Scotus kanonik tavrı tümüyle benimsemez; Tanrı dünya üzerinde eylemlerde bulunurken sadece *potentia absoluta* kapsamında değil, kendi fiili iradesinin de etkisinde hareket eder. Bu ayrımın iki yanı birbiri üzerinde etkilidir; birincisi Tanrı'nın ortaya çıkarına konumunun askıya alınmasına izin verirken, ikincisi Tanrı'nın hiçbir zaman düzensiz şekilde hareket etmemesini sağlar. *Potentia absoluta* Tanrı tarafından yaratılan yasanın düzenini aştığından başka bir yasaya bağlı bir düzen oluşturabilir. Dolayısıyla dikkatli bakıldığında Tanrı'nın mutlak kudreti dünya üzerinde yürüttüğü bir eylemin sonucu değildir, bir düzeni askıya alıp başka bir düzen oluşturma kabiliyeti anlamına gelir (*Rep. Par.*, I, d. 17, q.2).

Ockham: *Potentia Absoluta*, Zaman ve Karşı-Olgusallık

Ockham da bu ayrım konusuna son derece önemli bir yorum getirmiştir (*Quodlibet*, VI, q. 1, madde 1). En yetkili eleştirmenlerinden biri olan William Courtenay'e göre, Ockham, bu ayrımı aynı kudretin iki ayrı şekli sayan geleneksel görüşü benimser. Tanrı harekete geçmeye karar verdiği zaman *potentia ordinata* bağlamında harekete geçer.

Halbuki Tanrı'nın mutlak kudreti, bir düzenin yerine ani ve radikal bir değişiklikle başka bir düzen getirmek değil, farklı davranabilme kudretidir. Bu görüş Duns Scotus'un görüşünden tamamıyla farklıdır. Bu yorum son yıllarda yürütülmüş bazı araştırmalarda (Ester Gelber, *It Could Have Been Otherwise* [Başka Türlü Olabilirdi], Brill, 2004), Ockham'ın olayların zaman içindeki zorunlu bilgisine yönelik algı temelinde eleştirilmiştir.

Tanrı'nın mutlak kudretinin Tanrı'nın farklı bir şekilde yapabilecekleriyle özdeş olduğuna dair geleneksel görüş, Tanrı'nın zamanı bildiği algısıyla yakından bağlantılıdır. Ebedi şimdiki zamanda yaşayan Tanrı, zaman içinde var olan bütün olayları geçmiş veya gelecekteymişler gibi değil, şimdiki zamanda gerçekleşiyorlarmış gibi bilir. Dolayısıyla şu anda gerçekleşmekte olan olaylar farklı şekilde gerçekleşebilirdi, ama şu anda gerçekleştikleri için şu andakinden farklı bir şekilde gerçekleşemezlerdi. Bu durumda Tanrı'nın mutlak kudreti, Tanrı farklı şekilde davranabilirdi şeklindeki hipotezle özdeştir, ama olanları olanlardan farklı kılma kudreti anlamına gelmez.

Tanrı tarafından buyurulan yasalar değişebilir, çünkü dünyanın fiili durumunun muhafaza edilmesi gerekli olsaydı, yaratılmış evren Tanrı'nın özgür iradesinin bir uygulaması olamazdı. Ockham da Tanrı'nın geçmişte isteseydi farklı hareket edebileceğine ve Tanrı'nın şu anda yaptıklarının değiştirilemeyeceğine inanır; ancak gelecek, Tanrı'nın mutlak kudretinin uygulamalarına tamamıyla açıktır. Dolayısıyla gelecek, çelişki içermeyen her şeyi yapabilme kudretidir. Tanrı gelecekte şu anda yaptıklarını muhafaza etmeme, bunlara son verme ve başka bir şeyler yaratma kararı verebilir; bu, yaratılmış etkenler açısından da geçerlidir. *Potentia absoluta*, olumsal ve açık gelecekte eyleme geçebilme imkânı anlamına gelir, dolayısıyla geleceğin olumsallığına bağlıdır.

Öngörülemez bir gelecek

Duns Scotus için olduğu üzere, Ockham'a göre de, *potentia absoluta* ile *potentia ordinata* birbirinden ayrılamaz. Ockham'a göre, Tanrı'nın yapmak istediklerinden daha fazlasını yapmaya muktedir olması, Tanrı'nın şimdiki zamanda geçerli olan düzenli yasa sistemini gelecekte bir kenara bırakıp yerine başka düzenli bir sistem getirme gücüne sahip olduğu anlamına gelir. Dolayısıyla *potentia absoluta* yoluyla dünya üzerinde doğ-

rudan etkili olmak mümkün değildir; kurulu düzen, zamanın her anında var olmaya devam eder. Zamanın sonraki anlarında Tanrı'nın mutlak kudretinin başka bir yasa sistemini oluşturma imkânı ancak olumsal gelecekte mümkündür.

Ancak Ockham'a göre, Tanrı açısından öz, akıl ve iradenin aynı şey olduğu belirtilmelidir; dolayısıyla *potentia absoluta* ile *potentia ordinata* Tanrı'nın iradesinin aynı eylemine aittir ve Scotus için olduğu üzere, aynı iradenin içerisinde iki farklı mantıksal an söz konusu değildir. Olumsallığın ontolojik temelleri de farklıdır; Scotus'a göre, olumsallık Tanrı'nın iradesine bağlıyken, Ockham'a göre, geleceğin belirsizliğiyle bağlantılıdır.

Olası Dünyalar, Özgürlük ve Olumsallık

Bu ayrım XIV. yüzyılda giderek teolojik ve felsefi argümanların analiz aracı haline gelir. *Potentia absoluta* ile *potentia ordinata* arasındaki ilişki değişime uğrar. Söz konusu ayrım eylemlerin faili olan Tanrı'ya ve seçim özgürlüğüne işaret etmek yerine, Gregorio da Rimini (y. 1300-1358) ile olduğu üzere, bu eylemlerin nesnesi olan doğa ve insana odaklanmaya başlar (*Super I Sent.*, d. III).

Potentia ordinata ile *potentia absoluta*, eylemlerle sebepleri birbirlerine bağlayan zorunluluğun türünü; gerçekleşen imkânlarla gerçekleşmeyen imkânlar arasındaki farkları; karşı-olgusal durumları; zaman çizgisi üzerinde birbirini izleyen doğal olayların hakikat ve kesinlik değerlerini alt üst edebilecek ani olguları sorgulamak için oluşturulan zihinsel deneyleri inşa etmek için kullanılmaya başlanır.

Ayrımın yorumlanma şekli, monastik tarikatlara aidiyete bağlı olarak çaprazlamasına da kendini hissettirir. Örneğin Dominikan keşiş Robert Holcot (1290-1349) Tanrı'nın iki ayrı kudreti olduğu görüşünü reddeder ve Fransiskan olan Ockham'ın benimsediği geleneği izleyerek, Tanrı'nın kudretinin Tanrı'yla özdeş olduğunu savunur. Tanrı tek bir kudrete sahiptir, bu kudret onunla özdeştir ve insanlar tarafından iki ayrı şekilde algılanabilir (*Quodlibet*, I, q. 8). XIV. yüzyılın ilk yarısında Oxford'da faal olan Thomas Buckingham, geleceğin ve geçmişin tamamıyla belirsiz olduğunu anlatmak için bu ayrımdan yararlanır; insanın özgür olabilmesi için geleceğin değişebilmesi gereklidir. Ockham ve Adam Wodeham (y. 1300-1358) gibi, Pelagiyusçulukla itham edilen Buckingham, Thomas Bradwardine (y. 1290-1349) tarafından şiddetle eleştirilir. Zorunluluk kavramının bütünüyle mantıksal ve fiili açıdan ikili yorumunu temel alan Bradwardine, Tanrı'nın iradesinin özgür olduğunu, çünkü onu belli bir şekilde veya başka bir şekilde hare-

Gelecek konusundaki tartışma

ket etmeye mantıksal olarak zorlayan, önceye ait bir zorunluluğun olmadığını savunur. Dolayısıyla Tanrı *potentia absoluta* temelinde, istediklerine ve bildiklerine göre farklı şekilde de hareket edebilir. Öte yandan, fiili olaylarla bağlantılı olarak göz önüne alındığında, Tanrı'nın kabiliyeti, kendisi tarafından alınan kararlara bağlı olmak zorundadır, yani Tanrı istediklerinden farklı şeyler isteyemez. Dolayısıyla Tanrı'nın iradesi *potentia ordinata* şeklinde ve nedensel sonuçlarının etkilerinde daima mevcuttur ve Tanrı, kendi niyetlerini bildiği için dünyayı da mükemmel bir şekilde bilir (*De Causa Dei*, III).

İnsan da bu kavrama dahildir. Zorunlu olarak Tanrı'nın kavranılamaz olmasına bağlı olan insanın özgürlüğü, Tanrı'nın kendi iradesinin böyle olmasını istemesinden kaynaklanır; insanın ancak kendi imkânları ve kendi özgür girişimiyle kurtulabileceğini düşünmek, umutsuzluğa mahkûm olmak anlamına gelir.

Özgürlük fikrinin varyasyonları

Artık bütünüyle mantıksal-epistemolojik bir araca dönüştürülüp mümkün olanla gerçek olan arasındaki ilişkiye uygulanan ayrım, XIV. yüzyılın ortalarında ilginç yorumlara konu olur. Dominikan keşiş Hugh Lawton'a göre, bu ayrım şöyle yorumlanmalıdır: Tanrı birçok şeyi gerçekleştirmek için gerekli kudrete sahiptir, ancak bunların hepsini fiili olarak yapmayacaktır. 1330 civarında faal olan William Crathorn ise klasik terminolojiyi kullanmaktan kaçınır. O, *potentia absoluta Dei*'den ziyade, Tanrı'nın karşı-olgusal olasılıklara yer verme kabiliyetinden söz edilmesi gerektiğine inanır (buna göre olaylar gerçekleştikleri şekilden farklı şekilde gerçekleşebilir ve/veya gerçekleşebilirdi). Tanrı sebeplenmiş ve üretilmiş herhangi bir şeyi yok ederken, o şey açısından elzem olmayanları yok etmek zorunda olmadığına göre, burada önemli olan şey, Tanrı'nın mutlak veya fiili şekilde hareket etme imkânı değil, Tanrı yarattıklarının bir kısmında değişiklik yaparken, bu değişikliğin değişen kısma yabancı olan kısımlarda herhangi bir değişikliğe neden olmamasıdır.

Mümkün dünyalar, karşı-olgusal durumlar, salt olasılıklar ve fiili gerçeklik, geleceğin ve insanın özgür eylemlerinin belirsizliği, tüm bunlar, dünyanın kesinliği, bilinebilirliğinin şartları, olayların düzeni ve kavranılamazlığı ve Tanrı'nın her şeyi bilmesiyle bağlantılı meselelerdir. Örneğin olumsallığın temelinde Tanrı'nın iradesi yatıyorsa ve iki sonuç konusunda gerçeklik ve belirsizlik aynı anda var olabiliyorsa, sadece zihinsel bir modelle bağlantılı olarak bile olsa, dünyamız ve yasaları, Tanrı'nın mutlak iradesi temelinde sayısız dünya arasından seçilmiş olabilir. Ayrıca Tanrı'nın düzeninin intizamı da, mucizeler gibi olağanüstü olaylardan dolayı, sürekli olarak askıya alınabilir. Kendi olumsallığına ve dünyanın

olumsallığına tabi olan insan Tanrı'nın kudretinin (ama sadece Tanrı'nın değil) iradesine ve inayetinin kavranılmazlığına bağlıdır.

Eski Ahit'teki orduların her şeye kadir Efendisi ve "Her şeyi hareket ettiren" (Dante, *Cennet*, I) imgelerinden sonra, Tanrı'nın kudretleri arasındaki ayrım Tanrı'nın kudreti konusunda yeni imgelerin ortaya çıkmasına neden olur. Bunlar Descartes'ın (1596-1650) ele aldığı ünlü imgelerdir (*Resp. II Obiectiones* ve *Medit. I*): olayların düzenine istediği gibi ara verebilen ve gerçek varoluşu durdurabilen, kötü niyetli olmasa da, değişken ve kaprisli bir Tanrı ve tereddüt durumunda aklın doğruluğunu hükümsüz kılan, aldatıcı bir Tanrı (Tullio Gregory, "Dio ingannatore e genio maligno" [Aldatıcı Tanrı ve Meşum İlah], *Mundana Sapientia* içinde, 1992).

Tanrı'nın kudretinin yeni imgeleri

Ortaçağda Tanrı'nın iki kudreti arasındaki ayrımı konu alan tartışmaların zenginliği bu yorumlar konusunda bir genelleme yapılamayacağını gösterir. Ayrıca en uç örneklerde bile (gerçi ne Duns Scotus, ne de Ockham uç örnekler oluşturmaz) Tanrı'nın yarattıkları konusunda mutlak bir özgürlük sahibi olması, fiili sistemiyle değil, Tanrı'nın doğasını temel alan etik bir normla telafi olur; yani Tanrı'nın iyiliği, dünya üzerindeki kudretinin uygulaması üzerinde yeterli bir sınırlama oluşturur. Ortaçağ teolojik ve felsefi düşünceleri konusundaki görüşlerimizin tersine, *potentia absoluta* ile *potentia ordinata*nın tarihi bu ayrımın araç anlamındaki evriminin hem gerçekliğin farklı yorumlarının geliştirilmesi hem de mümkün dünyalar ile varoluş kurallarının titizlikle oluşturulmuş hayali konusunda teorik hipotezlerin formüle edilmesi açısından belirleyici olduğunu görmemize izin vermiştir.

Bkz. *Thomas Aquinas, s. 378; Bonaventura da Bagnoregio, s. 386; Johannes Duns Scotus'un Düşünceleri, s. 404; Ockham'lı William, s. 411; Bilgi Meselesi, s. 450; Analoji ve Metafizik, s. 547; Ortaçağın Etik Anlayışları, s. 555; Siyasal Düşünce, s. 573*

XIV. Yüzyılda Bilgi ve Şüphecilik

Chiara Selogna

Augustinus'un akademik felsefe konusundaki tartışmaları, ortaçağ düşüncesinde farklı şüphecilik anlayışlarının ortaya çıkmasına yol açar. Bu tartışmalar geç ortaçağda, bilgi nesnesinin ve zihnin dışındaki gerçeklikle ilişkisinin algılanma biçimini temel alan belli konulara odaklanır. Bilginin ardında yatan temele yönelik arayış, kesin ve apaçık olana dair tartışmaları daha da karmaşık kılar.

Şüphecilik Türleri

XIV. yüzyılda bilgi ile şüphecilik arasındaki ilişkiyi konu alan tartışmalar, ortaçağ felsefe tarihinin geneline dair bir hüküm içerir. XIII. yüzyılın önemli meselelerinin felsefi ve teolojik sentezlerinden sonra, XIV. yüzyılı entelektüel tükeniş ve genel kuşku dönemi olarak görenler, bu dönemin şüpheciliğini akıl ve inancın, Aristotelesçiliğin ve Hıristiyan düşüncenin sentezini tehlikeye atacak bir unsur olarak ele almışlardır.

Ancak şüpheci geleneğe atıflar ortaçağ düşüncesinin çeşitli dönemlerinde de görülmüştür: XII. yüzyılda Salisburyli John (1110-1180) kendini akademik probabilizmin [olasıcılık] savunucusu ilan eder; ondan da önce Augustinus (354-430) ve Cicero (MÖ 106-43), ortaçağ düşünürlerinin antik şüpheciliğin doktrinlerini öğrendiği başlıca referanslardır (*scepticus* terimi 1430'lu yıllardan itibaren görülmeye başlanırken ondan önce *academicus* terimi kullanılır).

Hiçbir ortaçağ düşünüründe bilgi edinme olasılıklarının hepsini inkâr eden radikal, dogmatik bir şüpheciliğe rastlanmaz; bu dönemde görülen eleştirel şüphecilik türleri beşeri bilgilerin sınırlarını ve imkânlarını, bilginin temelini ve araştırma ve incelemelerin yürütüleceği ortam olarak olası kavramını tartışmaya açar. Bazı araştırmacılara göre, burada söz konusu olan gerçek anlamda şüphecilikten ziyade, neredeyse entelektüel bir tevazu türüdür. Şüpheciliğin eleştirel şekli aynı zamanda aklın mutlaklaştırıcı çabalarının, gerçekliği ve hakikati tanımladığını ve kapsadığını iddia eden metafizik yapıların sınırlanmasına izin verir.

Eleştirel şüphecilik

XIV. Yüzyıl Başlarında Bilgi ve Bilginin Tartışmalı Yönleri

XIV. yüzyıl felsefi düşüncesinin temel özelliklerinden biri, gerçekliğin olumsal yönüne ve sonlu insanın görevlerine verilen önemdir. Bilgi artık tümel veya zorunlu hakikatlerle sınırlı olmayıp, tikel ve olumsal gerçekliklerin daha çok göz önüne alınmasını hedef almaya başlar. Duns Scotus (1265-1308) tarafından öne sürülen, *notitia intuitiva* [sezgisel bilgi] ile *notitia abstractiva* [soyutlayıcı bilgi] arasındaki ayrım bu bağlamda büyük önem taşır; bilişsel düzeylerin bu şekilde ele alınması, bireysel mevcudiyeti ve fiili varoluşu içinde gerçekliğin bilgisinin (*notitia intuitiva*) elde edilmesine izin verirken, başka bir bilişsel yöntem yoluyla tümel bir kavrama (*notitia abstractiva*) ulaşılmasını da engellemez. Duns Scotus XIII. yüzyılın Aristotelesçi epistemolojik geleneğine özgü, maddenin tümel biçimlerinin soyutlaştırılması teorisine karşı, Fransiskan tarikatının duyulara dayalı deneyimleri ve Yeni Platonculuk ile Augustinusçuluğun geri kazanımı konusundaki düşünceleri bağlamında gerçeklikle doğrudan ve dolaysız temasa izin veren bir bilgi biçimine önem verir.

Notitia intuitiva ile *notitia abstractiva* arasındaki ayrım XIV. yüzyılda Petrus Aureolus (y. 1280-y. 1322), Ockham'lı William (y. 1280-y. 1349), Walter Chatton (y. 1285-1343) ve Adam Wodeham (y. 1300-1358) gibi, bilginin tartışmaya açık yönlerini açıklığa kavuşturmak için tartışmalar yürüten bazı yazarlar tarafından yeniden ele alınır, eleştirilir ve değişikliğe uğratılır. Bu konudaki en temel meselelerden biri, bilginin öznesi ile nesnesi arasında oluşan ilişkidir. Bu noktada ilk soru, nesnenin, bilen özne tarafından edilgen bir şekilde mi algılandığı, yoksa duyulara dayalı bilgi edinme sürecinde ruha herhangi bir faaliyet atfedebilmenin mümkün olup olmadığı sorusudur. İkincisi ise, zihinde bilginin konusu olan nesnenin biçimini taklit edecek bir temsile gerek var mıdır, yoksa süreç herhangi bir aracı olmadan da gerçekleşebilir mi, sorusudur.

Bilginin nesnesi ile öznesi arasındaki ilişki

Bilişsel süreçte özne ile nesne arasındaki ilişkinin aracı gerektirip gerektirmediğini anlama çabası kaçınılmaz olarak beraberinde yeni bir sorunsalı getirir: Geç ortaçağ yazarları bilginin konusu olan nesne ile ne kastederler ve ontolojik statüsü nedir? Aureolus ile Ockham'ın bilinen nesnenin gerçek nesnenin aynısı veya kopyası olduğu düşüncesini reddettikleri açıkça görülür. Örneğin Aureolus'a göre, bir şey bilindiği zaman görünür ve maksatlı bir varlık kazanır (*esse apparens* veya *esse obiective*), dolayısıyla gerçek varlığa göre farklı bir şey değil (örneğin onu temsil eden bir imge), aynı şeyin bilinen halidir. Ockham'lı William tümel kavramlara *sui generis* [kendine özgü] bir temsiliyetin atfedilmesine eğilimli

olduğu bir teoriden sonra, Walter Chatton'ın da eleştirileri sonucunda yeni bir teori öne sürer. Buna göre bilinen nesne, yani kavram hiçbir şekilde bir imgeye benzetilemez; temel özelliği kendinden başkasına atıfta bulunabilmek olan dilbilimsel bir işaret gibidir, yani zihinsel bir önerme içerisinde temsil ettiği gerçek şeye doğrudan (*sine notitia* [bilgi olmadan]) götürür. Dolayısıyla kavramlar, hem zihinsel dilin terimleri hem de şeylere atıfta bulunan zihinsel eylemlerin kendileridir. Zihinle gerçeklik arasında bir bağlantı oluşturan bu dolaysız ve doğal süreçte, Ockham'ın usturası temsili bir aracının varlığına izin vermez.

Aldatıcı Deneyimler

Öznenin dış gerçeklik hakkında bilgi edinmek için başvurduğu başlıca araç olan duyular özel bir açıdan tartışmaya açılır. Buradaki sorun, tüm bilişsel araştırmaların başlangıç anını oluşturan duyulara dayalı algının bilgi edinmenin kesin bir kanıtı olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğidir. Şüphecilik, bilişsel görecilik veya öznelciliğe kayma ihtimali, yukarıda adı geçen yazarların bilgi teorilerini değerlendirmek için başvurduğu ölçü haline gelir; bu teorilerin hem gerçekliğe erişmeyi garantilemesi hem de duyuların aldatıcı olabileceğine tanıklık eden deneyimleri, yani aldatıcı deneyimleri, yanılsamaları ve duyuların hatalarını açıklayabilmesi gerekir.

Bu tür deneyimlerin farklı şekillerde yorumlanmış olması ilginçtir; Aureolus bilgi konusu nesnenin (*esse apparens*) kendine özgü doğasını, yani maksatlı varlığını göstermek ve gerçek bir nesnenin sezgisel algısının (*notitia intuitiva*) o nesnenin gerçek mevcudiyetinden (*notitia evidens*) ayrı olduğunu vurgulamak için tam da bu durumdan yararlanır. Ockham (ve kısmen Wodeham) gibi başkalarına göre ise, algılara dayalı yanılsama deneyimleri hatalı düşüncelerden ve özellikle –düzeltildikleri takdirde aklın hatalı olaylara onay vermesini engelleyen– hatalı mantıksal çıkarsamalardan kaynaklanır. Chatton'a göre, hayal gücü, duyuların yanılsamasının başlıca sebebidir. Bu yazarlar, başta *De Trinitate* [Teslis Üzerine] olmak üzere, Augustinus'un metinlerinden aldanma, yanılsama ve hatalı algı örnekleri elde etmekle kalmayıp, bunları Augustinus gibi, algısal bir hatayı, yani duyu kaynaklı yanılsamayı teyit etmek için değil, duyulara dayalı sıradan görü süreci sırasında apaçık olmayan bazı yönleri –duyulara bahşedilmiş bir imgenin varlığı, bilinen nesnenin doğası, hayal gücünün faaliyeti– açıklığa kavuşturmak için kullanırlar.

Görünüş veya öz

Bilginin Temelleri Konusunda Tartışmalar

Ele alınan meselelerden de anlaşıldığı üzere, XIV. yüzyılda bilgi üzerine düşünceler belli başlı bazı hatları takip eder. Her şeyden önce, bilgi edinme sürecinin öznesi ile nesnesi arasında doğrudan bir ilişki oluşturmak amacıyla bilgiyi basitleştirme ve onu oluşturan unsurlara indirgeme çabaları dahilinde biçimi ve özellikleri tanımlanmaya çalışılır. Genelde somut bir nesnenin bireyselliği ve olumsallığına önem vererek maddi ve tekil nesnenin algılanıp öğrenilmesinde artık kavramsal aracılıkların veya *per speciem* [görüş yoluyla] yönteminin rol oynamadığı düşünülür. Her tür bilişsel aracılık, bilgi edinme eylemi ile gerçek nesne arasındaki ilişkinin askıya alınması olarak algılanır ve zihinsel eylemlerin göndergesinin sonsuzluğa atıfta bulunması meselesini tartışmaya açarak şüpheci sonuçlara varılmasına yol açar. Bu tür bir tutum özellikle Ockham'la, var olmayan hakkında, doğal şekilde veya Tanrı'nın doğrudan müdahalesi sonucunda elde edilen veya muhafaza edilen sezgisel bilgi konusunda ortaya çıkan tartışmalarla beslenir (burada atıfta bulunulan, Tanrı'nın *potentia ordinata*dan ayrı olarak, *potentia absoluta* temelinde harekete geçme imkânıdır). Ancak var olmayan hakkında bilgi edinme meselesinin iki ayrı söylem düzeyinde incelendiğini hatırlamak gerekir; bir yanda var olmayan bir şeyin hakkında, varmış gibi bilgi sahibi olma imkânı, diğer yanda var olmayış konusunda değerlendirmelerin formülasyonu söz konusudur.

Bilişsel sürecin biçimleri ve özellikleri

Radikal bir şüphecilik türüne kayma tehlikesi karşısında, bilginin üzerine inşa edilebileceği sağlam bir temel konusunda araştırmalar yürütülür. Mantığın sağladığı kesinlik kriterinin yanında yeni bir kesinlik kriteri bulma zorunluluğu apaçık hale gelir, çünkü bilginin nesnesi sadece çıkarımsal bir argümantasyonun sonucu değil, belli bir zaman ve mekânda var olan bir şeydir. Teolojik çevrelerde Aristotelesçi mantığın kullanımı tartışmaya açılır ve Aristotelesçi olmayan, alternatif ve farklı bir mantık türünün (*logica fidei* [inancın mantığı]) arayışına girilir; Duns Scotus ile ondan sonraki yazarlardan itibaren bilimsel teolojinin bilimselliğinin imkânsızlığına inanılmaya başlanır ve teolojinin felsefeden bağımsızlığını ilan etmesine ve kendi epistemolojik temelini yeniden tanımlamasına izin verecek yeni bir akılcılık modeli öne sürülür.

Dilbilimsel ve önerme temelli özelliklerin giderek vurgulandığı bir bağlamda, mantıksal ve bilişsel yapıların bilimsel bilgilere kıyasla gerçekliği ne derecede algılayabildiği sorunu daha ayrıntılı şekilde ele alınır. Önermeleri bilimin doğrudan nesnesi olarak gören Ockham'dan itibaren XIV. yüzyılın ilk yarısında İngiltere ve Fransa'da, bilimsel bilginin nesnesi üzerine ve dil ile dış gerçeklikler arasındaki bağlantıları aydınlatmayı amaçlayan felsefi tartışmalar yürütülmeye başlanır. Ockham ve Robert

Dil yoluyla bilgi edinme

Holcot (1290-1349) gibi bazı düşünürler, bilimin nesnesi ile önermeyi, bilginin düzenlenmesine yarayan dilbilimsel ve zihinsel yapıyla özdeşleştirirler; bazıları ise bilimin nesnesini *extra animam* [ruhun dışında] bulunan gerçeklikle özdeşleştirerek, Chatton gibi gerçekçi bir doktrin öne sürerler; Wodeham ve özellikle Gregorio da Rimini (y. 1300-1358) gibi daha başkaları ise, önermecilik ile gerçekçilik arasında bir orta yolu bulmaya çalışırlar ve bilimin nesnesini, hem önermeden hem de dış gerçeklikten ayrı olan önermenin anlamıyla (*complexe significabile*) özdeşleştirirler.

Böylece apaçık olanla kesin olan, XIV. yüzyılda felsefenin asıl meseleleri haline gelir; bilgi konusundaki teorilerde ve bilim alanında gerçekleşen değişimler karşısında düşünceler, dil ve gerçeklik arasındaki bağlantıları güçlendirme çabası deneysel bilgiye giderek daha çok değer verilmesiyle sonuçlanır ve duyulara dayalı algı süreci ile özellikle görme duyusu, kesin ve apaçık bilginin başlıca kaynağı haline gelir.

Nicholas d'Autrecourt

Petrus Aureolus ile Nicholas d'Autrecourt (y. 1300-y. 1350) açısından da durum böyledir; bu iki düşünüre göre, kesin ve apaçık deneyimin ortamı, duyuların *apparere in pleno lumine* [tam ışıkta görünüm] veya *apparentia plena* [tam görünüm] şeklinde algıladığı şeylerden oluşur. Aristotelesçi-Thomasçı metafiziğin sebep, töz ve gaye gibi başlıca ilkelerine getirdiği eleştiriden dolayı tarihyazımında uzun süreden beri geç ortaçağda şüpheciliğin önemli bir temsilcisi olarak sunulmuş olan Nicholas d'Autrecourt'un böyle bir düşünceye sahip olmuş olması ilginçtir. Apaçık bilgi alanını beş duyunun doğrudan deneyimi (sezgisel bilgi), mantık alanındaki çelişkisizlik ilkesi ve bu ilkeye dayanan önermelerle sınırlayan d'Autrecourt, örneğin sebep-sonuç ilişkisinin asla analitik bir yönünün olmadığını veya duyulara dayalı deneyimlerin bir verisi olmadığını vurgular; çeşitli olaylar arasındaki bağlantı sadece *habitus conjecturativus* [varsayma eğilimi] sayesinde bilinir.

Dışımızdaki nesneler hakkında, sadece gerçekte oldukları gibi göründükleri için bilgi sahibi olabiliriz ve görünümleri dış gerçeklikler konusunda hükümde bulunmamıza izin verir. Görünüm, hakikat ve kesinlik arasındaki güçlü bağları vurgulayan d'Autrecourt, görünüm ile duyulara dayalı bilgiyi aynı düzleme yerleştirir ve duyulara dayalı bilginin nesneyi dış dünyada gerçekten var olan bir şey olarak tanıtma işlevine sahip olduğunu öne sürer.

Bkz. *Johannes Duns Scotus'un Düşünceleri, s. 404; Ockham'lı William, s. 411; Eckhart ve Ren Bölgesi Mistisizmi, s. 427; Ruh, s. 442; Bilgi Meselesi, s. 450*

Analoji ve Metafizik

Luigi Spinelli

Analojiyle kastedilen, genelde bazı ortak yönleri olan birden fazla şey arasındaki ilişkidir. Analoji, insanoğluyla, şeylerin varoluşu ve nihai amaçları arasındaki ilişkiyi üniter bir şekilde yorumlamanın farklı yollarını yansıtmak için farklı –hatta kendi aralarında tutarlı olmayan– şekillerde kullanılabilir. Orantılılık analojisi ile atıf analojisi şeklindeki iki klasik algının kıyaslanması sonucunda ortaçağda Augustinus, Thomas Aquinas, Henry de Gand, Duns Scotus ve Ockham gibi çeşitli düşünürlerin yorumlarına bağlı olarak bu ilişki farklı şekillerde algılanır.

Antikçağdan Bir Örnek: Orantılılık Analojisi

Analoji teriminin ilk ve asıl anlamı, belli ilişkiler arasındaki eşitliğe (a/b = c/d) işaret ettiği için orantıyı esas alır.

Matematik düşüncesinden ve özellikle Eukleides'ten (MÖ III. yüzyıl) kaynaklanan bu formüle genelde orantılılık analojisi denir. Ancak Platon'un da (MÖ 428/427-348/347) *Timaios*'ta kozmogonik ilkeler –toprak, su, hava ve ateş– arasındaki ilişkileri anlatırken analojiye başvurduğu görülür. Matematiksel varlıkların bir yanda düşüncelere, diğer yanda da duyular dünyasına göre olan ara konumu, onlara gerçekliğin tamamıyla ortak olan özelliklerin atfedilmesine neden olur, dolayısıyla orantının sentezleme kabiliyeti de bir şekilde meşruluk kazanmış olur. Aristoteles de (MÖ 384-322) analojiden ilişkilerin eşitlenmesi olarak söz eder. *Nikomokhos'a Etik*'te analojiyi tek bir sebebe veya tek bir amaca atıftan tamamıyla farklı olarak görürken, *Metafizik*'te orantılılık meselesini daha sistematik bir şekilde, örneğin varlığın birliğiyle ilgili olarak ele alır. Böylece analojik birlik, en yüksek cins ve kategorilerin birliğinin yanı sıra, en yüksek soyutluk ve tümellik düzeyini oluşturur ve altındaki bütün düzeyleri varsayar ve kapsar. Aristoteles *Metafizik*'te ayrıca, özellikle kuvve ve fiil ilkeleri konusunda orantılı akıl yürütmenin de birleştirici işlevi üzerinde durur.

Orantılılık Analojisi ve Ortaçağ Geleneği

Ancak Aristoteles *Metafizik*'in IV. kitabında varlığın birçok anlamının olduğunu, ama hepsinin tek bir ilkeye dayandığını öne sürer; bazı şeyler töz olduğu için, başkaları tözün duygulanımları olduğu için varlıktır, daha başkaları ise, töze ulaştıran yollar oldukları için varlıktır. Bazı araştırmacılara göre (örneğin Enrico Berti), Aristoteles analojiyi orantılılık olarak gördüğünden, burada analojiden değil, göreceli eşseslilikten söz etmiştir. Ancak Aristoteles, bu açıdan da ortaçağ geleneğinde önemli bir kaynak teşkil etmiştir. Nitekim skolastisizm dahilinde analojinin ilişkiler arası bir benzerlik değil, tek anlamlılık ile çokanlamlılık arasında ara bir referans anlamına geldiği özgün bir doktrin geliştirilir. Burada "tek anlamlı"nın birbirine tamamıyla benzeyen, yani aynı türe veya tanıma (*quidditas*) ait olan gerçeklikler için kullanıldığı zaman bir "terim" olduğunu hatırlamak gerekir; örneğin "insan," akılcı hayvanların hepsini temsilen kullanılabilir ve Sokrates tarafından da tek anlamlı olarak kullanılır. Öte yandan birbirlerinden apayrı gerçeklikler için kullanılan terimlere çokanlamlı denir. Örneğin "köpek" hem hayvan hem de takımyıldız için kullanılır.

Yine Aristoteles

Bu bağlamda, tek anlamlılık durumunda olduğu üzere, gerçekliği temel alan bir ilişkiye atıfta bulunan bir terime analog denir; böyle bir şey, çokanlamlılık durumunda olduğu üzere, referans yöntemlerinin doğrudan tek bir kavram veya tanıma dayanmamasına rağmen mümkün olabilir. Nitekim "sağlıklı" sıfatı, bir hayvanın, et ve kemikten oluşan bireyin bedeni, cildin veya ürenin rengi gibi bir semptom, sağlığın sebebi olan bir gıda veya ilaç gibi birçok farklı şey için kullanılabilir.

Anlamların hiyerarşisi

Dolayısıyla atıf veya orantılılık analojisindeki bağıntı, çoğul anlamların fiili olarak tek bir anlama bağlı olmasına işaret eder; burada söz konusu olan hiyerarşi (*ordo ad unum* [tek ilkeyle ilişki]), esas/türev türünden bir türeme modeline dayalıdır. Aynı örnekle devam etmek gerekirse, "sağlıklı" terimiyle her şeyden önce hayvana atıfta bulunulur, daha sonra özne ile başka şeyler arasındaki gerçek ilişkiye işaret edilir. Daha genel anlamda, "varlık" önce tözle bağlantılıdır, sonra da başka kategorilerle; dolayısıyla varlık, aklın algılayabildiği en kapsamlı kavramdır, çünkü en yüksek türler arasındaki ayrımı aşarak hem tözün hem de rastlantının varlığını kapsar.

Sonradan Duns Scotus ve Ockham'lı William'ın karşı çıkacağı Thomas Aquinas'ın (1221-1274) özgün düşüncesine göre, atıf, özne ile duyguları arasındaki değişken ilişkileri konu alan göreceli eşseslilliğin mantıksal-ontolojik düzleminde geçerli olmakla birlikte, varlığın zorunlu ve biçim-

sel nüvesi olan tözün tek anlamlılığına göre metafizik açıdan daha önemlidir. Aristotelesçi semantikte tek anlamlılığın, özün tanımı yoluyla göndergesinin kesinliğini ve bilimsel nesnelliğini sağladığı göz önüne alındığında, bu seçimin çok geniş kapsamlı sonuçları ortaya çıkar. Nitekim öznenin yüklemlerin toplamı değil de, kalıcı bir bireysel öz olduğu düşüncesinden hareketle, söylemin unsurları şeylerin kendisinde birleşik olanla ayrı olanı yansıtır.

Varlığın nüvesi

Farklı Bir Yol: Augustinus ve Üçlü Paradigma

Ortaçağda analoji konusundaki düşünceler üzerinde etkili olan gelenekler sadece Platonculuk ve Aristotelesçilik değildir. Hippolu Augustinus (354-430) özellikle analoji temasının Hıristiyan inancının yeniliği ile iç içe geçtiği durumlarda belirleyici bir dönüm noktası oluşturur. Analoji artık töz meselesiyle ve daima kendi kendiyle aynı olan bir evrendeki bir/çok ilişkisiyle sınırlı değildir, ama matematiğe dayalı bir formülle de çözülemez. Augustinus'la birlikte düşüncenin kendisi analojik hale gelir; bir başka deyişle analoji, düşüncenin ritmi ve nefesi haline gelir.

İnsan dahil tüm canlıların ilahi kişiler arasındaki kalıcı ilişkilerin orantılı yansıması olduğu fikrini temel alan Augustinus'un analojisi, sanki farklı düzlemler –Yaradan'ın kendini anlaşılabilir kıldığı, belli bir ölçü, sayı ve ağırlık (*mensura, numerus et pondus*) doğrultusunda bilgelikle oluşturulmuş doğal gerçeklik; öznenin hafıza, akıl ve irade arasındaki ilişkiden oluştuğu içsel boyut; Tanrı Baba, Oğul ve Ruh, yani *mens*, *notitia* ve *amor* şeklinde tezahür ettiği için çoğulluğun, dolayısıyla da ilişkinin birlik unvanı hakkına sahip olduğu aşkın boyut– arasında karşılıklı atıflardan oluşan yoğun bir ağ yoluyla kesin bir güzergâhı belirleyebilecek güçlü bir araştırma aracı olarak işlev görür.

Hafıza, akıl ve irade

İnsan kendi düşünme, var olma ve isteme şekliyle Tanrı'nın düşünme ve söyleme, yani istediği şeyleri dünyaya bahşetme şekli arasındaki benzerlikleri ve farkları gördüğünde hakikatte yaşadığını fark eder. Tanrı'nın kelamının yansıması olan gerçeklik, insanın kendini düşünmesine ve Tanrı'nın zihniyle olan ilişkisini algılamasına imkân tanır. İnsan böylelikle bir düzenin ve mutsuz olmak istemediği takdirde asla araştıramayacağı aşkın bir anlamın parçası olduğunu keşfeder.

Dolayısıyla Augustinus'un analoji konusunda kesin bir formülünü aramak yerine, onu hem gerçeklik hem de temelindeki ilke konusunda bilgi edinmeyi amaçlayan düşüncenin oluşumunda bulmaya çalışmak gerekir. *İtiraflar*'ın X. cildinde bu konuda son derece aydınlatıcı bir örnek sunu-

lur: *Interrogatio mea intentio mea et responsio eorum species eorum* [Onlara yönelttiğim sorular, onlara gösterdiğim ihtimamdan ileri geliyordu; onların verdiği cevap da onların güzelliğinden]. Burada akılcı ve söylemsel an olan soru ile öznenin algıya dayalı ve bilişsel faaliyeti olan bakış karşı karşıya getirilmiştir. Canlılar da cevap vererek, konuşarak, dilbilimsel olmasa da işaretlerden oluşan doğalarını sergiler; bu işaretler güzelliklerini, ilahi tasarıma ait olduklarını yansıtır, Tanrı'nın *logos*'unun kelimeleridir. Bu paralellik, iki kitap – herkese açık olan doğa kitabı ile sadece bilgelere açık olan vahiy kitabı– analojisinde kapsamlı bir şekilde geliştirilmiştir. Erken ortaçağda Hıristiyan uygarlığı açısından temel önem taşıyacak bu imgenin yansımaları sonraki çağlarda da kendini gösterecektir.

İki dünya arasındaki diyalog

Augustinus'un Mirası ve Başka Gelenekler

Monastik gelenek, Augustinus'un öğretilerini büyük bir sadakatle yorumlayıp geliştirirken, buna paralel olarak Boethius, Plotinus, Porphyrius, Pseudo Dionysius'un Yeni Platonculuğu ve vaaz ile Tanrı'nın sıfatları üzerine düşünceleri ve Johannes Scotus Eriugena'nın (810-880) yorumları gibi başka kaynakları da ele alır. Dolayısıyla Augustinus'un analojik paradigması ortaçağ alegorileriyle, örneğin Scotus Eriugena'nın öne sürdüğü gibi, görünür ve fiziksel olan her şeyin fiziksel olmayan ama anlaşılabilir bir anlamı olduğuna dair pansemiyotizm teorisiyle birbirine karışır ve kaynaşır gibidir. Dolayısıyla Augustinus'un modeli, analojinin daha belirsiz bir kullanımıyla bir arada yer alır; buna göre, yaratılmış gerçeklik, orantının bileşenlerinden birini temsil etmek yerine, sanki Tanrı'nın tümel tezahür özelliğine karışır ve bundan dolayı bilişsel açıdan dikkate ve ilgiye değerdir.

Scotus Eriugena

Çelişkili gibi görünebilse de, Augustinus'un modelinin geçirdiği krizin bir göstergesi, bu modelin işlevini başka düşünürlere göre, en iyi aydınlatmış olan Aostalı Anselmus'ta (1033-1109) rastlanır. Anselmus gerçekliğin farklı düzeyleri arasında birbirini izleyen analojik bağlantıları titizlikle sabitlemeye çabalarken (*Proslogion*'da yer alan Tanrı'nın varlığının ünlü kanıtı, bu çabanın en önemli örneğidir), Augustinus'un düşüncelerinin sürekli akışından bağımsız olarak yorumlanabilecek soyut ve biçimsel bir tanıma ulaşır. Söz konusu akılcılaştırma dinamik bağlamından ayrı düşünülüp Aristotelesçi yöntemin analitik titizliğiyle kıyaslandığında çökmeye mahkûmdur.

XI-XII. yüzyıllarda Jean de Fécamp, Berengarius de Tours ve Aostalı Anselmus'un hocası Pavialı Lanfranc'ın katıldığı teolojik tartışmalarda

görülen canlanma ve Abelardus, Roscellin, Anselmus de Laon ve Guillaume de Champeaux'nun tümeller meselesi üzerine düşüncelerindeki mantıksal-metafizik yansımaları bu çöküşü daha da vurgular. Özellikle Abelardus teolojik eserlerinde Teslis meselesini Aristotelesçi model ışığında ayrıntılı, hararetli ve sancılı bir şekilde ele alır. Böylece Aristoteles'in eserlerinin Latin Batıda tamamıyla tanındığı XIII. yüzyılın Aristotelesçiliğine doğru bir tür geçiş saf'hası başlamış olur.

Teolojik tartışmalar

Thomas Aquinas ve *Analogia Entis*

Aristoteles'in metinlerinin, tercümelerinin ve Yunan-Arap şerhlerinin giderek yayılmaya başlamasıyla, analojinin felsefe ve teoloji alanlarına uygulanışı bir kez daha değişime uğrar. Albertus Magnus (y. 1200-1280), daha önceden sözünü ettiğimiz semantik/tanımlama açısından bu felsefenin temellerini araştırırken, bu meseleyi asıl aydınlatan ve Boethius'un (y. 480-525?) *De Trinitate* eserini de eleştirel açıdan ele alarak Aristoteles'in özgün yorumunu geliştiren kişi Thomas Aquinas olacaktır. Hem Augustinus'un Teslis modeli hem de Yeni Platoncu türümcülükle olan köprüleri atarak töz meselesini analoji üzerine düşüncelerin odağına yerleştiren de Thomas Aquinas'tır.

Aquinas'a göre, Tanrı hakkında sadece sonuçları yoluyla bilgi edinilebilir. Yine de sonuçlarla sebeplerinin gücü arasında, ilk ilkenin sonsuz uzaklığından dolayı orantı olmadığından, kanıtlar yoluyla Tanrı'nın özüne ulaşmak mümkün değildir, ancak varoluşuna ulaşılabilir (*In De Trin*, q. 1, a. 1). Yeryüzünde bulunan insan, Tanrı'nın varlığına varabilmek için O'nun belirli bir kavramına ulaşamaz, dolayısıyla ontolojik kanıtlara yer yoktur. Teslisle de benzer nedensel etkinlik düzeyine ulaşılamaz, çünkü Teslis bireysel ilahi kişilere değil, birlik şeklinde algılanan Tanrı'ya işaret eder: "Dolayısıyla, her ne kadar herhangi bir yaratılmış varlıkta biraz Teslis bulunsa da, Teslisin –zihinsel bir bakış açısı dışında– Tanrı'da da var olduğu sonucuna ulaşılamaz (*De Trinitate*, q. 1, a. 4). Teslis yapısı mantıksal olarak mümkündür, ama bu Augustinusçu gelenekte olduğu üzer,e gerçekliğin algısına dahil olması için veya etkinlik düzeyinin kanıtlanması açısından yeterli değildir; bu anlamda inanç özsel ve hakikidir, ama akıl yürütme sürecinin dışında kalır. Bu iddialı kavram dahilinde Thomas Aquinas'ın, Aristotelesçiliğin felsefi tutarlılık ve sentez konusunda bir alternatif olarak yayılmasıyla Augustinusçu modelle ilgili olarak ortaya çıkan zorluklarına verdiği cevap, Teslis ilişkisinin yerine töz metafiziğinin analojik so-

Tanrı'nın özüyle analoji kurmanın imkânsızlığı

nuçlarını getirir. Böylece Tanrı'nın sıfatlarının kullanımını düzenleyen *analogia entis* hem Kitabı Mukaddes'in tefsirinin rasyonalizasyonunda hem de doğa konusundaki bilgi edinme sürecinin temelinde önemli bir rol oynar.

Thomas Aquinas *Summa Theologiae*'de bilge teriminin tek anlamlı bir şekilde hem Tanrı hem de canlılar için kullanılamayacağını öne sürer; bu terim canlılar açısından özden farklı bir mükemmelliğe işaret eder, çünkü örneğin insan bilge olmasa bile insandır; böyle bir şey, mutlak sadeliğinden dolayı Tanrı açısından imkânsızdır. Öte yandan çok anlamlı bir atıf hiçbir teolojide varsayılamaz bile. Dolayısıyla geriye kalan tek şey, Tanrı ve canlılar için öne sürülen mükemmelliklerin ancak analog şekilde söylendiğidir, yani "yaratılmış varlıklarla Tanrı arasındaki ilişki, ilke veya sebeptir ve bu ilişkide her şeyin mükemmelliği mükemmel bir şekilde önceden vardır. Bu ortak yön, saf çokanlamlılık ile basit tek anlamlılık arasında yer alır." (*I pars*, q. 13, a. 5)

Summa Theologiae

Dolayısıyla atıf, teolojik bir anlamda aşkın olduğu belli olan bir şekilde işler, çünkü her türlü ontolojik ayrım aşıldıktan sonra varlık, varlık haliyle, yani var olan her şeyin Tanrı'ya bağımlı olduğu ilişkinin kendisi elde edilir. Bundandır ki doğal teoloji, Tanrı'nın belirli bir kavramını sunmamasına rağmen bilimdir, daha doğrusu Aristotelesçi metafizik gibi ilk bilimdir, çünkü bütün olası mükemmelliklerin (bir, hakiki, iyi, vs) toplandığı en üst düzey varlığı konu alır ve inanca akılcı bir önsöz oluşturan birçok hakikati içerir. Ona tâbi olan bütün diğer bilimlerin tek yaptığı, bu ilişkiyi şu veya bu yönden daha ayrıntılı bir şekilde ele alıp açıklamaktır.

Böylece Thomas Aquinas bir yandan olası panteistik yorumlardan kaçınır, öte yandan Boethius'un ortaçağın tamamında büyük rağbet gören *forma essendi* [var olma biçimi] ve *quo est* ile *quod est* arasındaki ayrıma dayalı teolojisini ele alır. Nitekim varlık biçimsel bir belirlenim sahibi değildir, Tanrı'nın sonsuz sadeliğine göre kendi ilk farkını içerir, dolayısıyla yaratılmış varlık ancak bileşik olabilir. Bu uç örneğe, analojiye özgü kutupsallığı uygulayan Aquinas, öz ve varlık ilkelerinin Tanrı'daki mükemmel özdeşleşme durumuna tezat olarak, varlıklarda öz ve varlığın başkalığı doktrinini geliştirir (*De ente et essentia*). Buna göre, var olan, varlığın kendisi (fark) değildir; varlığa sebep olma veya katılım yoluyla sahiptir veya onu dahil eder (benzerlik).

İnsanda öz ile varoluş özdeş değildir

Dolayısıyla yaratılmış varlık öz ile varlıktan oluşur ve Ne ise o Olan'dan (Çıkış'taki *Ego sum qui sum*) çok daha zayıf bir birliği temsil eder. Öte yandan varlık –aşağı yukarı "sağlıklı" teriminde olduğu gibi– mutlak ilk olan Tanrı'ya dayandırılabilir. Bu doktrin, Tanrı'nın Saf Eylem olarak al-

gısının ışığında daha da dinamik bir değer kazanır ve varlık bir kuvve ve fiil bileşimi haline gelir.

Scotus, Ockham ve Varlığın Tek Anlamlılığı

Tartışmasız karizmasına rağmen, Thomas Aquinas'ın düşünceleri kendi çağdaşları arasında fazla rağbet görmez ve çok sayıda eleştiri alır. Doktrini daha sonra tarikatın manifestosu olarak resmiyet kazanır, ama Dominikan çevrelerinde Robert Kilwardby (?-1279) ve Durand de Saint Pourçain (y. 1275-y. 1332) örneklerinde olduğu üzere, kısa sürede önemli fikir ayrılıkları ortaya çıkar.

Seküler hocalar arasında öne sürülen en özgün çözümlerden biri, Henry de Gand'a (y. 1217-1293) aittir; Gand, Aristotelesçi yönteme paralel olarak Augustinusçu geleneği de geri kazanmaya çalışır. Varlığın tek anlamlılığı (ve *unum*, *bonum*, vs gibi diğer belli başlı kavramlar) konusunda bunların analojik şekilde atfedilebileceğini, ama birliklerinin aklın faaliyetine bağlı olduğunu öne sürer. Böylece Thomas Aquinas'ın gerçekçiliğinden kopan Gand, biri Tanrı'ya, diğeri de canlılara atfedilebilecek ikili bir *ens* [varlık] kavramı olduğunu savunur (*Summa Quaest. Ord.*, 24, *quaest.* 6). Aralarındaki benzerlik göz önüne alındığında, aklımız onları başlangıçta birbirinden ayırt edemez ve onları karışık bir şekilde tekmiş gibi algılar. Böylece teknik yönlerinin ötesinde, ilk (aşkın) kavramların atfedilmesinin bilgi edinme süreçlerine (açık olsun veya olmasın) ve öznenin iradesine bağlı olduğu, Augustinus'tan ilham alındığı apaçık olan bir yöntem ortaya atılmış olunur.

Henry de Gand

Duns Scotus (1265-1308) söz konusu iradecilik biçimine ve ikili yönüne tepki olarak teolojinin ve metafiziğin konusunun bilimselliği meselesini öne sürer. Scotus'un doktrininde varlığa analog bir algıya yer yoktur. Nitekim Scotus'a göre, metafiziğin konusu, dolayısıyla da aklın nihai nesnesi olan varlık olarak varlık analog değil tek anlamlıdır.

Duns Scotus bu algı temelinde İbn Sina'nın tarafsızlık, yani varlığın hem tümellik hem de bireysellik açısından kayıtsızlığı formülünü –*equinitas est equinitas tantum* [atın özü sadece atın özüdür]– yeniden ele alır. Böylelikle insan olumsallık ve duyulara dayalı bilgi boyutundan yola çıkarak kanıtlamalar yoluyla varlıkla ilgili daha genel belirlemelere ulaşabilir; bu belirlemeler, Thomas Aquinas'ın öz ile varoluş arasındaki ayrımını değil, sonsuz ve sonlu şekilleri temel alır. Zaten Tanrı'nın varlığı kavramı, onun veya bunun kavramından farklıdır, kendinden tarafsızdır, ama biçimsel olarak her ikisinin de içinde yer aldığından ancak tek anlamlı olabilir (*Op. Ox.* I, d. 3, q. 2, a. 4).

Duns Scoto

Başka bir deyişle, esas olarak tek bir kavram lazımdır, bu nedenle farklı kavramlar arasındaki yakınlık veya benzerlik anlamına gelen analoji, biçimsel ve kavramsal birlik açısından hakikat garantisi sunamaz. Zaten böyle bir sentez olmadan Aristotelesçi anlamda ne bilim ne de metafizik, yani ilk aşkın ilke hakkında bilgi edinmek hayal bile edilemez, çünkü birbirine çok benzeyen iki kavram bile bu tek kavramı karşılayamaz. Dolayısıyla varlığın analojik birliği söz konusu olmayınca teolojinin kuramsal bir bilim alanı, yani inancın bazı hakikatlerine veya temellerine kanıtlayıcı ve akılcı yoldan erişebilecek bir bilgi olarak gelişmesine izin veren nesne söz konusu değildir. Metafizik elbette ki, antikçağda da olduğu üzere, sonsuz ve zorunlu ilk ilkenin kanıtlanmasında kullanılabilir, ama mutlak derecede özgür, her şeye kadir, her şeyi yaratan bireysel bir Tanrı'nın kanıtlanmasında kullanılamaz. Dolayısıyla Duns Scotus'a göre, teoloji, konu aldığı nesneden dolayı metafizikten ayrıdır ve sadece göreceli anlamda bilimdir, yani pratik bir bilim dalıdır, çünkü ana işlevi Tanrı'nın mesajı ve gelecek hayatın ışığında insanın davranışlarını düzenlemektir.

Ockham'lı William (y. 1280-y. 1349) bu yönde bir adım daha atar, çünkü ona göre, varlığın analojisi bir tür çok anlamlılık şeklinde çözümlenir. Ockham *Ordinatio*'da (d. 2, q. 9), geleneksel bir şekilde verilmiş bir isim olarak sadece bir kelimenin, bir terimin çok anlamlı olabileceğini, yani farklı kavramlara ortak olabileceğini söyler. Dolayısıyla "sağlıklı" kelimesi hem hayvan, hem gıda hem de üre için kullanılır, çünkü bu şeyler arasında belli bir benzerlik söz konusudur. Yani farklı kavramlar ve şeyler kavrama değil, terime dayandırılır ve bu işlem rastlantı eseri değil, fiili bir karar temelinde gerçekleşir.

Ockham'a göre, tümel kavramlar akıl tarafından kendiliğinden oluşturulmuş doğal işaretler olup, bilişsel açıdan o kadar kesin şekilde olmasa da, bireyleri ve özelliklerini algılar, dolayısıyla ancak tek anlamlı olabilir. Ockham kavranan gerçekliklerin benzerlik derecesine göre üç tek anlamlılık düzeyi olduğunu öne sürer. Birincisi, aynı türe ait olup sadece sayısal olarak farklı olan bireylere işaret ettiğinden, benzerliğin en güçlü olduğu düzeydir. İkincisi, daha geniş bir benzerliği belirtir, yani aynı cinse ait bireylere işaret eder, dolayısıyla ortak tümel bir doğa değilse de, farklı tanımlara ortak olan yönleri algılar: Buna göre, insan ve eşek arasında kavram olarak ortak yön, hayvansal biçimdir, ama bu hayvan olmanın yeterli koşulu değildir. Üçüncü düzeyde ise gerçek bir mütekabiliyet olmayıp, tamamıyla kavramsal, soyut bir benzerlik söz konusudur.

Ockham

Ockham'a göre, Tanrı'nın ve canlıların varlığından bu son düzey temelinde, herhangi bir ortak nokta veya analoji söz konusu olmadan söz

edilebilir: "Varlık kelimesi, onu kullanma şeklimiz doğrultusunda ve tek bir atfediş, tek bir kavram ve tek bir anlamlandırma şekline göre işaret ettiği her şeyi temsil eder ve bütün varlıkları doğrudan kapsar. Dolayısıyla varlığın tek anlamlı olarak Tanrı'ya atfedilebileceğini söylüyorum" (*Quodlibet*, IV, q. 16).

Ockham böylece varlık analojisini Aristotelesçi göreceli eşsesliliğe, yani rastlantısal yüklemlere, dolayısıyla da varlığın olumsal düzeyine dayandırır gibidir. Başka bir deyişle, analoji meselesinin aşkın yorumları, dolayısıyla da varlığın öz ve varlık bileşimi olduğu fikri reddedilir. Ockham başta olmak üzere, XIV. yüzyılın nominalist düşünürlerinin büyük kısmı, boyutları oldukça küçülmüş bir metafizik alan içerisinde hareket ederler, ama Duns Scotus için olduğu üzere, teoloji algısının temelinde bu *reductio* [küçültme] yatar. Teoloji, bütün diğer disiplinlerin ilkelerinin ve konularının kaynaklandığı ilk bilim değildir; akılcı bir tefsir veya uygulamalı bir bilim alanı gibi, daha çok vahyedilen metnin kavranmasını amaçlar.

Bkz. *Ortaçağ Düşünce Sisteminde* Summa*lar ve Yorum Geleneği, s. 356; Albertus Magnus ve Köln Okulu, s. 372; Johannes Duns Scotus'un Düşünceleri, s. 404; Ockham'lı William, s. 411; Eckhart ve Ren Bölgesi Mistisizmi, s. 427; Ruh, s. 442*

Ortaçağın Etik Anlayışları

Claudio Fiocchi

Hıristiyanlığın güçlü birliğine kıyasla, ortaçağda Latin dünyasının etik felsefe alanında farklı eğilimler sergilenir. Bir yanda Tanrı'ya dönüşü vurgulamaya yönelik katılık yanlısı akımlar, diğer yanda insanın melekelerine ve dünyadaki mevcudiyetine daha fazla değer veren eğilimler söz konusudur. Ayrıca Aristotelesçi etikle Hıristiyan etiği arasındaki uzlaşılabilirlik ve karar alma süreçlerine dahil olan melekeler (akıl ve irade) açısından da farklı fikirler savunulur.

Ortaçağın Etik Anlayışları

Latin Batı, ortaçağda Hıristiyanlığın ve etiğinin ilkelerini benimser. Ancak bu ortak çerçeve içerisinde, Hıristiyanlığın farklı unsurlarının vurgulanmasından, yeni kaynaklarla (özellikle Aristoteles'le) temastan ve ruhaniliğin gelişiminden kaynaklanan önemli farklar söz konusudur. Farklı etik yaklaşımlar arasındaki farklılıklar, insanın bu dünyadaki görevinin ne olabileceği ve ne olması gerektiği, insanın kendi gücüyle ne kadar iyilik yapabileceği, ilahi inayete ne kadar ihtiyacı olduğu ve insanın tercihlerinin ardında hangi hareket ettirici melekenin yattığı gibi bazı temel soruları temel alır. Ortaçağ etiğinin bir başka önemli yönü, disiplin anlamındaki etikle ilgilidir. Nitekim bir yandan Hıristiyan doktriniyle olan sıkı bağlantılar etik konuların teoloji bağlamına dahil olması veya olmaması anlamına gelir. Öte yandan Aristoteles'in (MÖ 384-322) *Nikomakhos'a Etik* eserinin tanınmasıyla birçok yazar için bağımsız bir araştırma alanı ortaya çıkar. Dolayısıyla Aristoteles'in *Etik*'inin sanat fakültelerinde incelenmeye başlanmasından da anlaşıldığı üzere, etik bir disiplin olarak da bağımsızlık kazanır.

XII. Yüzyılda Farklı Düşünceler

Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik* eserinin yeniden keşfi, etik düşüncenin gelişimi açısından büyük önem taşır. XII ile XIII. yüzyıllar arasında defalarca tercüme edilen eser, XIII. yüzyıl ortalarından itibaren Robert Grosseteste'in (1175-1253) tercümesi ve Willem van Moerbeke (1215-1285) tarafından yürütülen revizyon sonucunda yaygın hale gelir. *Nikomakhos'a Etik*'in yorumlanması, ortaçağ okurları açısından birçok soru ortaya atar. Bu eserde bir yandan Hıristiyan doktrini ile uyumlu *eudaimonist* bir formülasyon söz konusudur, çünkü Aristoteles için de insanın nihai gayesi mutluluktur. Ancak Aristoteles'in kastettiği insanın ölümünden sonraki kaderi değil, dünyevi gerçekliktir; ayrıca Aristoteles'in sözünü ettiği mutluluk filozofların araştırma faaliyetleriyle özdeştir. Dolayısıyla yüzeyde görünen uyumun altında son derece derin farklılıkların yer aldığı apaçıktır. Tekil değerler düzeyine inildiği zaman ise bu farklılıklar giderek çoğalır. Hıristiyan ahlakının çileci ve kahramanlık yönleri, orta yol ahlakıyla tezat oluşturur; Fransiskanlar tarafından yüceltilen yoksulluk, Aristoteles'in savunduğu, güzel bir hayat yaşamaya izin veren kaynakların değerlendirilmesi düşüncesiyle çakışır; özellikle monastik dünyanın temel erdemi olan alçak gönüllük de Aristotelesçi düşünceye yabancıdır.

Aristotelesçi etikle olan farklılıklar

Radikal Aristotelesçilerin Etiği

Aristoteles'in görüşleri, Hıristiyan etiğinden farklı bir etik yaklaşımının yanı sıra, geleneksel öğretilere göre bağımsız olan araştırma alanlarını tanımlama olasılığını da beraberinde getirir. Albertus Magnus (y. 1200-1280) gibi ünlü bir teolog bile, Aristotelesçi öğretileri izleyerek çeşitli temaları tamamıyla felsefi açıdan incelemenin meşruiyetinden kuşku duymaz. Bu bakış açısı kısa sürede yeni sonuçlar doğurur. Sanat hocalarını ruhun ölümsüzlüğü ve dünyanın ebediyeti konusunda cesur tezler öne sürmeye iten bağımsızlık ruhu, felsefi etiğin geliştirilmesiyle sonuçlanır.

Özellikle Boethius de Dacia (XIII. yüzyıl), *De summo bono* [En Yüce İyi Üzerine] adlı eserinde felsefi bir etik yaklaşım ortaya koyar ve bunun için mutluluğun, varlıkların kendi doğalarını gerçekleştirme anlamına geldiği önermesinden yola çıkar. Akılcı bir hayvan olan insan durumunda bu, mutluluğun akli melekelerin tam olarak yerine getirilmesiyle özdeş olduğu anlamına gelir; bu durumda mutluluk filozofların faaliyetleri ve aklı esas alan araştırmalarıyla özdeştir. Bu aynı zamanda Maria Corti'nin zeki bir buluşla "zihinsel mutluluk" dediği şeydir. Ancak bu tezle ilgili de bazı soru işaretleri söz konusudur. Her şeyden önce, insanın öte dünyadaki kaderini hedef alan Hıristiyan etiğiyle nasıl bağdaştırılacağı konusu vardır. Ancak felsefi etik savunucuları açısından bir çelişki söz konusu değildir, çünkü zihinsel mutluluk insanın etik hayatını tüketmeden sadece bu hayattaki olasılıklarıyla ilgilidir. İkinci bir sorun bu doktrinin elitist kapsamı ile ilgilidir, çünkü sadece aydınları ilgilendirir gibi görünmektedir. Teorik anlamda zihinsel mutluluk, sadece aydınlar tarafından değil, akılcı varlıklar olan tüm insanlar tarafından elde edilebilir, ama çiftçiler, zanaatkârlar, felsefi araştırmalardan uzak, hayatları boyunca emek harcayan halk, fiili olarak bu mutluluğun dışında kalır.

Boethius de Dacia

1277'deki Kınama Kararları

Aristotelesçi tezler Paris Piskoposu Étienne Tempier'nin (?-1279) 1277 tarihli kınama kararlarına maruz kalır. Bu kararlarla hem etiğin özerkliği hem de en geleneksel içeriklerden bağımsız bir etik fikri darbe alır. Kınama kararları, mutluluğun bu dünyaya ait olduğuna, Tanrı'nın bu mutlulukta hiçbir rol oynamadığına, insanın iyiliğinin entelektüel erdemlere dayandığına dair önermeleri hedef alır. Dolayısıyla kınama kararları geleneksel etiğin önemini hararetle hatırlatır, tefekkür hayatının ve Aristotelesçiliğin elitist eğilimlerinin etkin hayat üzerindeki üstünlüğünü reddeder.

İradenin akıl karşısındaki edilgenliği, yani iradenin akıl tarafından zorunlu kılındığı fikri, kabul edilmez olan bir başka tezdir. Bu tema normatif etiğin içerikleriyle değil de, ruhun melekeleri arasındaki ilişkiyle bağlantılıdır ve kısaca şu şekilde sunulabilir: Yaptığımız tercihler, iradeye ne isteyip istemediğini söyleyen aklın eyleminin bir sonucu mudur, yoksa söz konusu olan aklın önerilerinden bağımsız olarak kendi tercihlerinde bulunan iradenin tek başına eylemi midir? İradenin edilgenliğinin eleştirilmesi, insan aklının önemini vurgulayan ve irade konusunu geniş kapsamlı bir tartışmaya açan Aristotelesçi eğilimlere yine darbe indirir.

"Tehlikeli" bir etik

Bonaventura da Bagnoregio'nun Geleneksel Bakış Açısı

Aristotelesçi bakış açısının birçok teolog açısından ne kadar kabul edilemez olduğunu anlamak için Parisli bir teolog ve Fransiskan tarikatının başkanı olan ve Aristotelesçiliğe karşı çıkan Bonaventura da Bagnoregio (y. 1221-1274) göz önüne alınmalıdır. Bonaventura felsefe ile öğretilerinin, Augustinus'un *uti* [kullanım] kavramına dahil olması, yani kullanılmaları ve Tanrı'ya dönüş güzergâhı içerisinde araçlar veya duraklar olarak düşünülmeleri gerektiğine inanır. Bonaventura'nın etiği geleneksel görüşü izler ve davranış doktrini olarak bağımsız bir formülasyona sahip değildir. Ona göre, filozofların yaptığı gibi, erdemleri kendi başına incelemek yanlıştır; başlıca erdemler (itidal, bilgelik, cesaret ve adalet) nihai gaye olan saadete ulaşmak için araçlardır. Augustinusçu geleneği izleyen Bonaventura, ruhun melekelerini konu alan tartışmaya da dahil olur. İnsanın yaptığı tercihlerde aklın rol oynadığını inkâr etmez, ama özgür irade akılda başlasa bile iradede sonuçlanır. İnsan davranışlarının gayesi olması gereken Kurtuluşa, akıl değil, irade sayesinde ulaşılır. Bonaventura böylelikle filozoflar arasında, insanın karar alına süreçleri ve özgür irade açısından akla daha çok önem atfetmeye eğilimli akılcılarla, iradeye daha çok önem veren iradeciler arasında bir ayrım oluşmasına neden olan bir mesele konusunda fikrini belirtir. Bu mesele XIII ile XIV. yüzyıllar arasında en önemli tartışma konularından birini oluşturmuştur.

Akıl Kurtuluşa götürmez

Thomas Aquinas'ın Akılcılığı

Bonaventura'nın daha geleneksel bakış açısı ile sanat hocalarının radikal görüşlerinin yanı sıra, Thomas Aquinas'ınki (1221-1274) gibi, daha dengeleyici tavırlar da söz konusudur. Aquinas'ın amacı, Aristotelesçi temaları Hıristiyan doktrini bağlamında yeniden ele almaktır. Bu süreç sonucunda

ortaya çıkan eudaimonist doktrinle aklın rolü ile iradenin rolü arasında (dolayısıyla da Aristotelesçi eğilimlerle Augustinus'un geleneksel görüşleri arasında) bir uzlaşma sağlar. Aquinas bütün canlılar gibi insanların da bir gaye, yani kendi iyiliklerine yönelik olarak hareket ettiğini öne sürer. Davranışları özgürdür ve aklın işlemi sonucunda Tanrı'da bulduklarını saadete ulaşmayı amaçlar. İrade "nihai gaye açısından *desideriumun* [arzu] veya *gaudiumun* [neşe] merkezi olabilir, dolayısıyla onu mevcut kılan o değildir" (Italo Sciuto, *L'Etica nel Medioevo. Protagonisti e percorsi. V-XIV secolo* [Ortaçağda Etik. Başrol Oyuncuları ve Güzergâhlar. V-XIV. Yüzyıllar], 2007). İrade ile akıl arasında karmaşık bir ilişki söz konusudur: Akıl bir arzu nesnesi sunmakla iradeyi harekete geçirir; nesne her açıdan iyi olduğu zaman, yani Tanrı olduğu zaman, irade onu istememezlik yapamaz. Ancak Tanrı'ya ulaşmak sadece gelecek hayatta mümkündür. Bu hayatta yapılabilecek tek şey, ona ulaşmak için gerekli eylemleri yerine getirmektir. Böylece tekil erdemlerin ele alınmasına yer açılır. Dolayısıyla Aquinas, bir yandan Aristoteles'in aklın üstünlüğü temasını savunurken, öte yandan iradenin rolünü tamamıyla yok etmemeye ve Hıristiyan doktrinine bağlı kalmaya çalışır.

XIV. Yüzyılda İradecilik

Duns Scotus (1265-1308), Ockham'lı William (y. 1280-y. 1349) ve bazı açılardan Jean Buridan (y. 1290-y. 1358) iradeyi ve seçim kabiliyetini hararetle vurgulayanlar arasında yer alır. İradenin üstünlüğüne kesin olarak inanan Duns Scotus, iradenin kendi kendisinin efendisi olduğunu ve aklın talimatlarına uyup uymama konusunda özgür olduğunu vurgular. İrade en yüce iyilik arzusuna bile bağlı değildir, çünkü onu reddedebilir. Scotus iradenin davranışlarına açıklık getirmek için doğal iradeyle (zorunlu iyiliklere doğru bir tür eğilim), onunla çelişebilen ve gerçek anlamda irade anlamına gelen özgür iradeyi birbirinden ayırır. Ockham'lı William daha da radikal görüşlere sahiptir. İrade aklın önerilerine itaat etmemenin ötesinde, kendi kendini askıya bile alabilir. Scotus'un izinde giderek ahlaki ilkelerin varlığını kabul eder ve doğru bir davranış şekli açısından ihtiyatın önemini vurgular, ama iradenin bu ilkeler karşısında tamamıyla özgür olduğunu da öne sürer. Ockham böylece Tanrı sevgisi açısından irade eyleminin değerini vurgulamış olur, çünkü bu eylem zorunlu değildir ve tamamlanmayabilir. Bu yazarların etik anlayışı Thomas Aquinas'ınkinden çok farklıdır, çünkü iradenin tamamıyla özgür olduğunu ve kararların bağlayıcı olmadığını, hatta herhangi bir zorunluluğun söz konusu olmadığını göstermek için akıl-

İradenin akıl üzerindeki üstünlüğü

dan yararlanır. Bu anlayış temelinde daha özgür bir insan tasvir edilir, ama daha da önemlisi, özgürlüğün akılla irade arasındaki etkileşimde veya sadece akılda yattığını savunan Aquinas ile Aristotelesçi düşünürlerin tersine, özgürlüğün iradede yattığı öne sürülür. Jean Buridan da *Nikomakhos'a Etik*'i yorumlarken, iradenin akıl tarafından zorunlu kılınmadığını, kendi özgür tercih hakkına sahip olduğunu öne sürer, ama iradenin aklın önerilerine kayıtsız olmadığını da söyleyerek bu tezleri dengeler; irade, kendisine her açıdan iyi olarak sunulanları reddedemez, ama onları istemekten imtina edebilir.

İradenin İptalinin Etiği

Skolastik dönemin ortalarında ortaya çıkan bir başka etik, monastik geleneğin temalarını yeniden ele alarak Tanrı'ya dönüş için bir yol önermeye çalışır. *Beguina*lardan [kendilerini dine adayan seküler kadınlar] ve mistik kadınlardan (örneğin Chiara d'Assisi, y. 1194-1253 ve Angela da Foligno, y. 1248-1309) Marguerite Porrete'nin (?-1310) ve Meister Eckhart'ın (y. 1260-1328) eserlerine kadar farklı şekillerde ifade edilen bu etik, Tanrı'ya dönüş için iradenin iptalini öne sürer. Bu farklı deneyimlerin ortak unsuru, içeriği boşalan, kendi kendinden vazgeçen ve Tanrı'yla teması bekleyen irade konusudur. Bu etik, Tanrı'nın eserlerinin değerinin düşürülmesini ve canlılarla Yaradan arasında kişisel bir ilişkinin oluşmasını gerektirir, bu faktörler de Kilisenin bu görüşlerden kuşku duymasına, hatta kınama kararları çıkarmasına neden olmuştur.

Bkz. *Thomas Aquinas, s. 378; Bonaventura da Bagnoregio, s. 386; Johannes Duns Scotus'un Düşünceleri, s. 404; Ockham'lı William, s. 411; Tutkuların Felsefesi, s. 463*

XIII ve XIV. Yüzyıllarda Sonsuzluk Üzerine Tartışmalar

Federica Caldera

XIII ile XIV. yüzyıllar arasında sonsuzluk üzerine yapılan tartışmalar, Aristoteles'in Gökyüzü Üzerine *ve* Fizik *eserlerinde ifade ettiği düşüncelerin yorumlarını temel alır ve skolastik çevrelerde gelişir. Sonsuzluk kavramı farklı teorik uygulamalarda ve evrenin zamansal boyutları ve ebediyeti veya sürekliliğin yapısı ve sonsuz bölünebilirlik gibi meseleleri konu alan felsefi tartışmalarda kullanılır.*

Aristoteles'in Sonsuzluk Algısı ve Skolastisizm Bağlamında Getirilen Eleştirel Yorumlar

Ortaçağdaki sonsuzluk üzerine yapılan tartışma, Aristoteles'in (MÖ 384-322) *Gökyüzü Üzerine*'sinin I. kitabının ilk üç bölümünde ve *Fizik*'iğinin III ve VI. kitaplarında sunduğu teorinin eleştirel yorumlarına dayanır. Matematiksel sonsuzluğun varlığının burada tümel olarak onaylandığını kabul etsek bile, fiziksel sonsuzluk son derece sıkıntılı bir meseledir. Skolastik düşünürlerin Latince tercümelerine getirdiği yoruma göre, Aristoteles, evrenin sonsuz olduğu için sonsuz derecede büyük niceliklerin var olmadığını, ama her sürekli niceliğin (*quantum continuum*) sonsuz derecede bölünebileceğinden hareketle sonsuz derecede küçük olanın var olduğunu öne sürer. Süreklilik göstermeyen miktarlar (yani tam sayı dizileri) açısından ise tam tersi söz konusudur; sonsuz derecede küçük bir sayı yoktur, ama sonsuz derecede büyük bir sayı vardır (yani sürekliliğin aralıksız bölünmesi sonucunda ortaya çıkan, sayıları sonsuz derecede büyük olan sonsuz derecede küçük nicelikler). Dolayısıyla sayı dizisi yukarıya doğru sonsuz, aşağıya doğru sonludur, süreklilik ise yukarıya doğru sonlu, ama sonsuz derecede bölünebilirdir.

Sayıların sonsuz derecede büyük olanı (*infinitum per oppositionem*) ile niceliklerin sonsuz derecede küçük olanı (*infinitum per divisionem*), fiili değil, potansiyel bir sonsuzluktur; nitekim sayı dizisi sonsuzluğa doğru büyür, ama sonsuzluğa hiçbir zaman ulaşamaz. Süreklilik bölünmesi de sonsuz derecede küçük olana doğru ilerler, ama sonsuz derecede küçük niceliklerde hiçbir zaman

Aristoteles'in potansiyel sonsuzluğu

sona ulaşamaz. Dolayısıyla sonsuzluk potansiyeli, birbirini izleyen bir süreç yoluyla fiili hale gelir, ama hiçbir zaman fiili olarak sonsuz değildir; başka bir deyişle in facto esse [uygulamada] (kategorematik*) sonsuzluk değil, infinitum in fieridir [oluşum halinde] (sinkategorematik†).

Skolastisizmde Fiili Sonsuzluk Meselesi

Aristoteles'in skolastik yorumcuları bu sorunsalı yeniden ele alarak, sinkategorematik sonsuzluğun süreklilik durumunda daha büyüğü olmasına imkân olmayan bir nicelik (*tantum quod non maius*), süreklilik göstermeyen nicelikler durumunda da, daha büyüğü olmasına imkân olmayan bir çoğulluk (*tot quod non plura*) anlamına gelmesi gerektiğini savunurlar. Kategorematik sonsuzluk ise, sırasıyla daha büyüğü olmasına imkân olmayan bir nicelik (*non tot quin maius*) ile daha büyüğü olmasına imkân olmayan bir çoğulluk (*non tot quin plura*) anlamına gelir. Öte yandan, fiili sonsuz derecede küçük, daha küçüğü olmasına imkân olmayacak derecede küçük (*ita parvum quod non minus*), potansiyel olarak sonsuz derecede küçük ise, daha küçüğü olmasına imkân olmayacak derecede küçük olmamak (*non ita parvum quin minus*) anlamına gelir. Dolayısıyla "sonsuz" terimi istenildiği kadar "büyük" veya "küçük" olan anlamına gelir, ama daha büyüğü ve daha küçüğü olamayacak derecede büyük veya küçük demek değildir. Süreklilik durumu dışındaki tüm durumlarda fiili sonsuzluğun varlığı kesin olarak reddedilir. Dolayısıyla yaratılmış evrende var olan sonsuz nicelikler sadece potansiyel olabilir ve bu potansiyellik, sonuna hiçbir zaman ulaşılamayan sonsuz bir oluşum veya hiçbir zaman tamamıyla gerçekleşmeyen bir ihtimal olarak algılanmalıdır (Skolastisizmde bu sonsuzlukların var olma şeklini ifade etmek için *actus permixtus potentiae* terimi kullanılır).

Fiili sonsuzluğun reddedilmesi

XIII ve XIV. yüzyılda yaşamış birçok hoca fiili sonsuzluğun çelişkisini vurgularken, bazı düşünürler de Aristotelesçi geleneğe karşı çıkarak fiili sonsuzluğu savunurlar. Örneğin Fransiskan keşiş Middletonlu Richard (1249-y. 1308) evrenin, tespit edilen sınırlarının ötesine yayılabileceğini kabul eden, ancak bunun beraberinde fiili olarak sonsuz bir dünya fikrini getirmeyeceğini öne süren ilk düşünürlerden biridir. Daha sonraki yıllarda daha radikal görüşler sunacak olan Jean de Bassoles (XIV. yüzyıl), Robert Holcot (1290-1349) ve Gregorio da Rimini (y. 1300-1358) açıkça fiili sonsuzluğu savunacak, sayılar ve nicelikler (*multitudines*), alana

* Dış dünyada somut karşılıkları olduğu için kendi başına bir anlamı olan terimler, yapılardır –ed.n.

† Bir önermenin ya da ifadenin bağlamı dışında bir anlamı olmayan, dış dünyada bir karşılığı olmadığı için kendi başına bir anlam taşımayan terimler, yapılardır –ed.n.

ve mekâna dayalı nicelikler (*magnitudines*), yoğunluğa ve zamana dayalı nicelikler açısından fiili sonsuzluğun olasılıkları konusunda kendilerini sorgulayacaklardır.

De Aeternitate Mundi Tartışmasında Sonsuzluğun Rolü

Sonsuzluk kavramının en verimli teorik uygulamalarından biri, evrenin zamansal boyutlarını konu alan skolastik tartışma dahilinde yer alır. Johannes Philoponus'un (VI. yüzyıl) elde ettiği ve Arap ile Yahudi düşünürler tarafından geliştirilen sonuçları temel alan Bonaventura (y. 1221-1274), sonsuzluk kavramını dünyanın ömrü konusundaki tartışmada belirleyici olan bir araç haline getirir. *Commentarium Sententiarum*'da [Hükümler Üzerine Yorum] (1250-1254) teorik açıdan incelediği beş "sonsuzluk paradoksu," dünyanın ebediyeti ile Aristoteles'in sonsuzluk konusundaki aksiyomları arasındaki uyumsuzluğu göstermeyi amaçlar. "Sonsuzluğa ilavelerde bulunmak imkânsızdır," şeklindeki ilk paradoksa göre, *Gökyüzü Üzerine*'de de öne sürüldüğü üzere, sonsuzluk, daha büyüğü olmayan bir niceliktir; eğer dünya ebedi olsaydı, süresi sonsuz olurdu, ama bir yandan da gün geçtikçe de büyürdü. "Sonsuzluğu düzenlemek imkânsızdır," şeklindeki ikinci paradoksa göre, bir diziyi düzenlemek için ilk unsura gerek vardır; eğer dünya ebedi olsaydı gök cisimlerinin dönüş dizisi sonsuz olurdu, dolayısıyla da düzensiz olurdu. "Sonsuzluğu katetmek imkânsızdır," şeklindeki üçüncü paradoksa göre, sonsuzluk baştan sona katedilemez; eğer dünya ebedi olsaydı, gök cisimlerinin sonsuz dönüş dizisi katedilemezdi ve günümüzdeki dönüşe asla ulaşılamazdı. "Sonlu bir kudretin sonsuzluğu bilmesi imkânsızdır," şeklindeki dördüncü paradoksa göre, Aristotelesçi kozmolojiye göre, gök cisimlerinin dönüşleri, akılsal tözlerle özdeş hareket ettiriciler tarafından üretilir; eğer dünya ebedi olsaydı, bu tözler sebep oldukları dönüş dizileri hakkında bilgi sahibi olamazdı. "Aynı anda birden fazla sonsuzluğun var olmasına imkân yoktur," şeklindeki beşinci paradoks ise çok ilginçtir, çünkü dünyanın ebediyetinin savunulması, psikoloji alanındaki çeşitli hatalar ve Hıristiyanlığın temel aldığı Kurtuluş düşüncesinin inkârı arasında bir bağlantı olduğunu ortaya çıkarır. Beşinci paradoksa göre, eğer dünya ebedi olsaydı sonsuz sayıda insan var olurdu, dolayısıyla da ölümsüz ruhlarından oluşan sonsuz bir bütün var olurdu.

Sonsuzluğun beş paradoksu

Bonaventura tarafından formüle edilen bu paradokslar, Thomas Aquinas (1221-1274) başta olmak üzere, çeşitli düşünürlerin eleştirilerine maruz kalır. Bonaventura ile Aquinas, sonsuz dizilerin varlığı konusunda

farklı görüşleri savunurlar. Fransiskan Bonaventura her türlü sonsuz diziyi reddederken, Dominikan Aquinas unsurları aynı anda var olmayan veya hareket etmeyen sonsuz dizilerin varlığını kabul eder, dolayısıyla bir eylemin sonsuz sayıda araçla gerçekleştirilmesinin, sonsuz sayıda insanın birbirini izlemesinin, gök cisimlerinin dönüşlerinin birbirini sonsuz derecede izlemesinin, zamanın ebedi akışı içerisinde fiili saniyelerin sonsuz bir şekilde birbirini izlemesinin mümkün olduğuna inanır. Bonaventuraya göre, fiili sonsuzluk anlamına gelen geçmişin ebediyeti, Aquinas'a göre, sadece potansiyel olarak sonsuzdur. Bonaventura'nın formülasyonuna sadık kalan diğer Fransiskan hocalar (Guillaume de Barlo, William de la Mare, John Peckham, Matteo d'Acquasparta, Pietro di Giovanni Olivi) gerçeklik içerisinde fiili bir sonsuzluğun olma ihtimaline (örneğin *ex parte ante* [başlangıçsız] dünyanın ebediyetini) eleştirel bakarlar, Thomasçı agnostisizmi tartışmaya açarlar ve Aquinas'ın sonsuzluk konusundaki paradoksları aşma çabasında başarısızlığa uğradığını öne sürerler.

Thomas Aquinas'ın itirazları

Sonsuzluk ve Süreklilik

XIII. yüzyıl boyunca Aristoteles'in sonsuzluk konusundaki aksiyomlarını temel alan, ebediyet karşıtı argümanların giderek daha çok kullanılması, bu kavramın ayrıntılı bir şekilde incelenmesine neden olurken, XIV. yüzyılda Aristoteles'in teorisinin tamamıyla aşıldığı görülür. Skolastik hocaların eleştirel yorumları Aristoteles'in özellikle *Fizik* eserinin VI. kitabının sürekliliğin yapısına adanan kısmını hedef alır. Süreklilik sonsuz derecede bölünebilir olduğundan, onu oluşturan her kısım ne kadar küçük olursa olsun sonsuza kadar bölünebilir olmaya devam eder, dolayısıyla süreklilik daima bölünebilir (*semper divisibilia*) olan kısımlardan mı oluşur, yoksa bölünebilirlik sonsuzlukta sona erer de süreklilik bir dizi noktadan mı (*indivisibilia*) ibarettir? XIII ve XIV. yüzyılda yaşayan ve Aristoteles'in çözümünü savunan filozofların büyük kısmı (Roger Bacon, Albertus Magnus, Thomas Aquinas, Sygerius de Brabantia, Aegidius Romanus, Middletonlu Richard, Duns Scotus, Walter Burley, Ockham'lı William, Jean Buridan, Nicolas Oresme, Albertus de Saxonia, Thomas Bradwardine, Heytesburyli William, Marsilius von Inghen) sürekliliğin fiili olarak sonsuza kadar bölünebilir olduğunu, dolayısıyla *semper divisibilia* ile *non indivisibilia*dan oluştuğunu öne sürerler. Başka hocalara göre ise *compositio ex indivisibilibus* söz konusudur. Bazıları Platon'u izleyerek, fiziksel sürekliliğin yüzeylerden, yüzeylerin çizgilerden, çizgilerin noktalardan oluştu-

Süreklilik konusundaki kıyaslamalar

ğunu öne sürer; son tahlilde bütün süreklilikler noktalardan oluşur (Robert Grosseteste, Harclaylı Henry, Gerard Odon, Walter Chatton, Nicholas d'Autrecourt bu gruba girer). Daha başkaları ise Democritus'u örnek alarak fiziksel sürekliliğin bölünmez cisimlerden, yüzeyin bölünmez yüzeylerden, çizginin bölünmez çizgilerden oluşması gerektiğini iddia eder; dolayısıyla her süreklilik, niceliksel olarak daha fazla bölünemeyecek, aynı tür bütünler olan niceliklerden oluşur (Gregorio da Rimini, Richard Kilvington, Nicolas Bonet bu gruba girer).

1315-1335 arası, sürekliliğin bileşimi konusunda en hararetli tartışmaların yer aldığı dönemdir. Soncu geleneğin tek temsilcisi Harclaylı Henry (y. 1270-1317) değildir; Adam Wodeham tarafından *De indivisibilibus* eserinde ağır bir şekilde eleştirilen Walter Chatton, Gerard Odon, Nicolas Bonet ve Nicholas d'Autrecourt da Harclay gibi sürekliliğin sonlu sayıda bölünmezden oluştuğunu savunur. Thomas Bradwardine (y. 1290-1349) *Tractatus de continuo* [Süreklilik Üzerine İnceleme Yazısı] (1328-1335) adlı eserinde (Ockham'lı William'ı değil) yukarıda adı geçen düşünürleri eleştirerek atomistlerin sonsuzluğun bölünebilirliğine karşı argümanlarının yanlışlığını göstermek için matematiksel modellerden yararlanır. Bradwardine *De causa Dei contra Pelagium et de virtute causarum* [Pelagiyus'a Karşı Tanrı'nın Savunulması ve Sebeplerin Gücü Üzerine] (1338-1344) adlı eserinde sonsuzluk kavramının teolojik kavramsallaştırmasını önerir. Gökyüzünün dışında herhangi bir mekân veya boşluk olduğunu kabul etmeyen Aristotelesçi doktrine karşı çıkarak, dünya dışında hayali bir yer olduğunu, pozitif doğadan yoksun olup, her tarafının, her yerde olan ve her şeye kadir olan Tanrı'yla dolu olduğunu (*necessario*, *actualiter e infinite* [zorunlu, etkin ve sonsuz]) varsayar. Burada uzaya dair matematiksel bir algı ortaya çıkar; dünyanın sonlu mekânının ötesindeki hayali boşluk, yaratılış öncesinden beri farklı yerlerin bulunduğu, tamamıyla fiili bir mekândır. Bu mekân, Eukleides'in geometrik geleneği doğrultusunda sonsuz olarak kabul edilir.

Tanrı'nın mekânı olan matematiksel sonsuzluk

Harclaylı Henry'in tezi, tarih içindeki etkilerinden dolayı ilgi çekicidir. *Commentarium Sententiarum* [Hükümler Üzerine Yorum] (1310) adlı eserinde dünyanın olası ebediyeti meselesini dikkatli bir şekilde ele alır, geçmiş zamanın fiili sonsuzluğunu veya katedilebileceğini reddetmek için herhangi bir neden olmadığını öne sürer ve sonsuzluk fikrini hararetle savunur. Harclay "Dünya gelecekte de ebedi olarak sürebilir mi (*a parte post*)?" meselesinde sürekliliğin birbirini ardı ardına izleyen sonsuz sayıda bölünmezden oluştuğunu öne sürer. Harclay, Aristoteles'in sürekliliğin bileşimi konusundaki argümanlarının bazı açılardan geçerli olabileceği-

ni kabul eder, ama karşıt argümanların daha ikna edici olduğunu savunur; Aristotelesçi argümanlar insan tarafından kavranabilen doğal nicelikler açısından geçerli olabilir, ama her şeye kadir olan Tanrı'nın yaratabileceği sonsuzluklar söz konusu olduğunda tartışmaya açılmaları gerekir. Israrla *potentia Dei absoluta* [Tanrı'nın mutlak kudreti] kavramını inceleyen Harclay, bizim açımızdan algılanamaz olan sonsuzluk tipolojilerinin sonsuzluğun kendisini mükemmel bir şekilde bilen Tanrı için algılanamaz olmadığı sonucuna varır.

Harclaylı Henry ve sonsuzluğun biçimleri

Harclay *Commentarium Sententiarum*'da ayrıca fiili sonsuzluğun çeşitli biçimlerinin olduğu görüşünü savunur ve şiddetli itiraz ve tepki konusu olacak olan, sonsuzlukların eşitsizliği tezini öne sürer. Harclay'e göre sonsuz bir niceliğe sonlu nicelikler eklemek veya ondan sonlu nicelikler çıkarmak daima mümkündür; dolayısıyla sonsuzluk ekleme, eksiltme, çoğaltma gibi işlemlere, aşırılık ve eksikliklere tâbidir. Başka bir deyişle, sonsuz bir nicelik başka bir sonsuz nicelikten daha büyük olabilir ve bütün/kısım ilişkisi temelinde onu içerebilir; ayrıca sonsuz nicelikler arasında orantılılık ilişkileri de var olabilir. Sonsuzluklar arasında eşitsizlik hipotezi, Eukleides'in bütünün kısımdan daha büyük olduğuna dair ilkesinin yeniden formülasyonunu temel alır. Harclay'e göre, sadece sonlu olan açısından geçerli olan bu aksiyom, sonsuzluklar arasındaki eşitlik incelenirken, göz önüne alınması gereken daha genel bir ilkenin tikel bir versiyonundan başka bir şey değildir. Buna göre, başka bir şey içeren ve onun ötesinde veya ona ilaveten daha başka bir şey içeren şey, o başka şeye göre bütündür.

Harclay'in vardığı sonuçlar konusunda şaşırdığını söyleyen Thomas Wylton (?-1322) ona kibarca karşı çıkarken, Alnwickli William (y. 1270-1333) *Determinationes* [Tespitler] adlı eserinde çok daha radikal bir eleştiri sunarak özellikle Harclay'in Eukleides'in bütün ve kısımları konusundaki aksiyomuna getirdiği yorumu hedef alır. Alnwick'e göre, tehlikeli yanlış anlamalardan sakınmak amacıyla "ötesinde" ve "ilaveten" kelimeleri özdeş olarak kullanılmamalıdır; nitekim sonsuz bir nicelik, belli bir niceliğe "ilaveten" başka unsurlar içerebilir, ama bu unsurlar zaten içerilen nicelikten daha fazla sayıda, dolayısıyla onun "ötesinde" olmayabilir. Alnwick sonsuz bütünlere ilaveten ama onların ötesinde olmayan başka unsurlar içeren sonsuz bütünlerle, ötesinde olan unsurlar içeren bütünleri birbirinden ayırt etmekle daha ileride belirleyici önem taşıyacak bir fikrin öncülüğünü yapar; sonsuz bir bütünle yine sonsuz olan alt bir bütün arasındaki ilişki, aralarında dahil olma ilişkisi olmayan iki sonsuz bütün arasındaki ilişki gibi değildir. XIV. yüz-

Tartışma konusu

yılın en radikal sonsuzluk savunucusu olan Gregorio da Rimini bu fikri zorlu ama tam bir şekilde yeniden formüle eder. *Commentarium Sententiarum*'da (1343-1344) bazı sonsuzlukların başka sonsuzlukların bir kısmı olarak var olduğunu anlatmaya çalışır ve Harclaylı Henry gibi, fiili sonsuzluğu kabul eder.

Bkz. *Kilisenin Dinsel Yenilenme İddiası ve Sapkınlıklar, s. 240; Üniversiteler ve Eğitim Düzeni: Skolastik Yöntem, s. 348; Thomas Aquinas, s. 378; Ockham'lı William, s. 411; Siyasal Düşünce, s. 573*

Geçmişi Uzun Bir Suçlama: Vana *Curiositas*

Claudio Fiocchi

Ortaçağ boyunca birçok aydın kendilerini vana curiositas*a kaptırmakla suçlanır: Bu terim, Tanrı'ya dönmesi gereken Hıristiyanların dikkatini dağıtan, dünyevi şeylere verilen gereksiz, hatta zararlı önem için kullanılır.* Vana curiositas*tan kaçınılmasını dayatan öğreti, entelektüel çalışmalar ve araştırma özgürlüğü açısından bir tür sınır görevi görür.*

Hangi Konular Araştırma Konusu Olabilir?

Ortaçağ kültüründe bilgiyle ve özellikle felsefeyle karmaşık ilişkiler geliştirilir. Aydınlar okurken, incelemeler yaparken, ders verirken, tercüme yaparken, bu faaliyetlerin meşruiyeti ve sınırları konusunda kendilerini sorgular. Paganların eserlerini incelemek ve onlardan yararlanmak doğru mudur? Daha da radikal bir açıdan, inceleme yapmak boşuna bir çaba veya zaman kaybı değil midir? Çoğunluğun görüşüne göre, Hıristiyanlar, örneğin felsefe gibi, gereksiz ve zararlı incelemelere kendilerini kaptırmamalıdır, çünkü Kutsal Metinler, Kilise Babalarının yorumları ve dualar onlar için yeterlidir. Geri kalan her şey tehlike arz eder ve insanların

kabiliyetlerini yanlış bir amaçla kullanması anlamına gelir; böyle şeyler *vana curiositas*, yani insanların inançtan uzaklaşmasına neden olan gereksiz bir merakı beraberinde getirir. Kilise Babaları döneminden Jean Gerson'un (1363-1429) zamanına kadar uzanan *vana curiositas* suçlaması bu süre boyunca farklı değerler kazanır, çünkü yüzyıllar boyunca entelektüel faaliyetler, kültür ve eğitim kurumları, dolaşımdaki kitaplar, eğitim müfredatları, Hıristiyanlar için neyin meşru veya gayrimeşru olduğunun algısı sürekli olarak değişimden geçer. Dolayısıyla *vana curiositas* suçlamasının tarihi, bilgi konusundaki tavırların ve araştırmaların insanı konu alması, onu daha iyi kılması ve Tanrı'yla evreni anlamasına yardımcı olması gerektiğine inananlarla, araştırmaların çılgın, hastalıklı bir faaliyet olduğuna, insanı kendinden ve asıl görevlerinden uzaklaştırdığına inananlar arasındaki ihtilafın tarihidir. Burada bu tarihten bazı anları beraber inceleyeceğiz.

Augustinus'un Bakış Açısı

İlk Hıristiyan aydınlar bile *vana curiositas*tan söz ederler. Aziz Paulus'un mektuplarında, hakkında bilgi sahibi olunması gereken tek şeyin inanç olduğu görüşü ve işe yaramaz bilgileri derinleştirme yasağı açıkça görülebilir (*Romalılara Mektup*, 11:20; 12:3; Korintoslulara Birinci Mektup, I, 8:1). Söz konusu yasaklama çeşitli biçimlerde kendini gösterir; örneğin gündelik gerçeklere ve farklı dürtülere duyulan ilgi ve maddi dünya hakkındaki bilgiler, inanca dayalı hakikatlerle kıyaslanır; bazen Kutsal Metinler hakkındaki bilgiler, tefsirinin sınırları ve hangi parametrelerde yürütülebileceği ele alınır veya inanç ile Pagan filozofların doktrinlerinin incelenmesi olarak algılanan felsefe arasındaki ilişki konu edilir. Tertullianus (y. 160-y. 220) gibi bazı Kilise Babaları *curiositas* kavramını sapkınlıkla bağdaştırır, çünkü gereksiz araştırmalar insanı inançtan uzaklaştırır. Hippolu Augustinus (354-430) ise bu konuda daha karmaşık görüşlere sahiptir. Augustinus hem Hıristiyanların dünyayla ilişkilerini hem de Pagan bilgileri nasıl kullanmaları gerektiğini belirler. Augustinus'un eleştirdiği *curiositas*, yanlış nesneleri konu alandır, onun deyimiyle bilgi elde etme isteği içerisinde yuvalanan bir arzudur. Augustinus'a göre, bir şeyler hakkında bilgi sahibi olmak ve hakikatin keşfi mutluluk kaynağıdır, bir sihirbazın hilesi keşfedildiğinde hissedilen sevince benzer bir duygu hissettirirler. Bundandır ki, "tiyatro ve şiir gibi gayriciddi konuları bir yana bıraktıktan veya reddettikten sonra, *vana curiositas*ın açlığından ve susuzluğundan dolayı yorgun düşmüş, azap çekmiş, yiyeceklerin resmedilmiş halini andıran

Doğru ve yanlış nesneler

boş imgelerle nafile karnını doyurmaya çalışan ruhumuzun açlığını ve susuzluğunu tefekkür ve Kutsal Metinler'in incelenmesi yoluyla gideririz; gerçek anlamda liberal ve asil olan bu meşgaleyle kendimizi eğitelim. Bazı gösterilerin olağanüstü yönleri ve güzelliğinden zevk alıyorsak, sınırdan sınıra uzanan ve her şeyi üstün bir merhametle yöneten Bilgeliği görmeye çalışalım" (*Sap.* 8:1). "Fiziksel dünyayı yaratan ve yöneten o fiziksel olmayan güçten daha harika bir şey olabilir mi? Bu dünyayı düzenleyen ve süsleyen bu güçten daha güzel bir şey olabilir mi?" (*De vera religione* [Hakiki Din Üzerine], 51:100).

En üstün araştırma konusu

Dolayısıyla ilahi konuların araştırılması ve tefekkürüne kıyasla dünyaya gösterilen ilgi, kınanması gereken bir şeydir. Bu görüş, Kitabı Mukaddes'in yorumunda Paganların disiplinlerinden yararlanılmasına engel teşkil etmez, ancak bu disiplinler sadece yararlı araçlar olarak görülür ve üzerlerinde fazla durulması tavsiye edilmez. Augustinus böylelikle önemli bir ilkeyi tespit etmiş olur: Sanat alanlarının araştırılması sadece daha yüce şeylerin araştırılmasına ve bu şeylerin sevgisine göre ikincil derecede olduğu takdirde meşrudur. Geri kalan her şey *vana curiositas*tan başka bir şey değildir. Her şeyin bir hiyerarşisi olduğu gibi, bilgi ve bilgi disiplinleri de hiyerarşiye tâbidir.

XII. Yüzyılda Monastik Kültür ve Bilginin Yeniden Doğuşu

Vana curiositas kavramını konu alan eleştiriler zamanla daha şiddetli bir hal alır. Sevillalı İsidorus (y. 560-636), Bernard de Clairvaux (1090-1153) ve Hugues de Saint Victor'a (y. 1096-1141) göre *vana curiositas*, önce yeryüzü cennetinde yılan tarafından baştan çıkarılan ilk insanların, sonra da "kendilerinden uzak tutulan ilahi sırları" öğrenmek isteyen sapkınların işledikleri suçla aynı anlamı taşır (Sevillalı İsidorus, *De Genesi*, PL 83, bölüm IV). Bernard de Clairvaux da bu konuyu çok vurgular. Merak, kibir denen o korkunç kusurun ilk derecesidir. Devamlı hareket eden, her tarafa bakan, başını eğik değil de, dik tutan keşiş kibirlidir. O keşişin vücut hareketlerinden artık tevazu sahibi olmadığını anlamak mümkündür. Halbuki bilgiye götüren asıl yol dünyevi şeylere duyulan ilgiden değil, Tanrı sevgisinden geçer. Hugues de Saint Victor da bu görüşe katılır. Ona göre, dünyevi bilgeler bakış açısı konusunda önemli bir hata yapmıştır: Dünyevi şeyleri incelerken, onları Tanrı'nın ifadesi olarak görmek yerine tür ve unsur olarak görmüşlerdir; böylece tek yaptıkları, *vana curiositas* amaçlı araştırmalar

Merak ve kibir

yürütmek olmuştur (*In Hierarchiam celeste commentaria* [İlahi Hiyerarşi Üzerine Yorumlar], PL 175, 923 B-928B). Bu yazarlar tarafından dile getirilen eleştirilerin entelektüel yönü asla psikolojik yönünden ayrı değildir: *Vanitas curiositatis* [merakın beyhudeliği], geçici ve gereksiz şeylerden alınan zevk yoluyla insanların zihnini istila eder (*In Salomonis Ecclesiasten* [Süleyman'ın Sirak Kitabı Üzerine Yorumlar], PL. 175, I, 119 A).

Monastik kültürün hocalarının bakış açılarına gelince, Petrus Abelardus (1079-1142) veya Gilbertus Porretanus'un (y. 1080-1154) çalışmalarının *vana curiositas* örnekleri teşkil ettiği açıktır; bu eserler, insan aklının kavrayamayacağı ilahi sırları akılcı ve anlaşılabilir kılma çabalarından başka bir şey değildir. Abelardus *Dialettica* ve *Dialogus*'ta diyalektiğin teoloji açısından gerekli bir disiplin olduğunu ve bu tezin Augustinus tarafından da desteklendiğini öne sürer. Ancak Abelardus'un çalışma şekli, monastik kültürün uygulamalarından çok uzaktır, insanın akılcı kabiliyetlerini yüceltmeye, sevginin ve duyguların rolünü küçümsemeye çok hazırdır ve bunlar kabul edilemeyecek şeylerdir. Dolayısıyla Abelardus'un eserlerinin mahkûm edilmiş olması şaşırtıcı değildir, ancak sonradan okullardaki ve üniversitelerdeki bilgi yöntemleri Bernard de Clairvaux'dan çok, Abelardus'un çalışmalarını temel alacaktır.

Üniversite Ortamlarında *Vana Curiositas*

Yunanca ve Arapça eserlerin tercümelerinin yayılmasıyla Aristoteles'in dolaşımdaki eserlerinin sayısı ve bu eserlere duyulan ilgi artınca, *vana curiositas* suçlaması Kutsal Metinler'in yeni yorum biçimlerinden Aristotelesçi felsefenin incelenmesine ve doğal dünyayı konu alan bilimlere kadar uzanmaya başlar. Papa IX. Gregorius (y. 1170-1241, ♔ > 1227) 1228'de bazı insanların kibrinden dolayı Kilise Babalarının belirlediği sınırlardan uzaklaşıp Kutsal Metinler'i yorumlamak için doğa felsefesine başvurması karşısında dehşete kapılır. Her ne kadar birkaç on yıl içinde sanat ve Aristotelesçi felsefe araştırmaları müfredatın ayrılmaz bir parçası haline gelse de, bu tür endişeler ve uyarılar üniversite ortamlarında kendini hissettirmeye devam eder. *Vana curiositas* "üniversite hocalarının sapkınlıklarının ve hatalarının kaynağıdır" (Johannes M. H. Thijssen, *Censure and Heresy at the University of Paris* [Paris Üniversitesinde Kınama Kararları ve Sapkınlıklar], *1200-1400*, 1998). Sanat hocalarıyla teologlar arasındaki tartışmaların yer aldığı ve 1277 yılında boş ve yanlış sayılan tezlerin (*vanitate et insaniae falsae*) kınanması ile sonuçlanan o zorlu dönemde, Fransiskan tarikatının başkanı ve teoloji hocası olan Bonaventura da Bagnoregio (y. 1221-1274) Hugues

Felsefenin riskleri

de Saint Victor'un tezlerini yeniden ele alır. Bonaventura filozofların meraklarından dolayı İsa'yı ve inanç hakikatlerini gözden kaçırma tehlikesi yaşadıklarını, Âdem'in Tanrı karşısında yaptığı gibi, kibirli ve küstah olduklarını söyler. Büyük ihtimalle sanat hocalarına atıfta bulunan Bonaventura, bazılarının dünyanın ebedi olduğunu ve yaratılmadığını bile öne sürdüğünü belirtir. Bonaventura'ya göre, felsefi veya teolojik olsa bile, merhamet ve bilgelik amaçlı olmadığı, yani ilahi şeylere dünyevi şeyleri tercih ettiği sürece her türlü bilgi kınanmalıdır. Dolayısıyla Bonaventura'nın *vana curiositas*a getirdiği eleştiri felsefi araştırmalara bir engel teşkil etmez, ama felsefenin mutlaklaştırılmasının tehlikelerine karşı uyarıda bulunur. Bonaventura bir vaazında şöyle der: Felsefe sevilebilir, ama sadece felsefeyi sevenler İsa'dan uzaklaşırlar (*Opera Omnia* [Bütün Eserleri], 1901, IX).

Felsefi araştırmalara değer veren ama *vana curiositas* suçlamasından korunmaya çalışanlar da bu tavırlara karşıt tezler öne sürer. Örneğin Thomas Aquinas (1221-1274) Aristoteles'in eserlerini konu alan sayısız şerh yazmakla kalmaz, teolojik düşünceleri dahilinde Aristoteles'ten devralınmış bazı kavramları da benimser. Peki ama böyle bir davranış *vana curiositas*tan nasıl muaf olabilir? Aquinas'a göre (*Summa theologica* II-II, q. 167) bilgi sahibi olma arzusunun ahlaksızlık yönü bu arzuyla veya bilgi konusuyla değil, amaçla ve yöntemle ilgilidir. Dolayısıyla ahlaksız olan, bilgili görünme gibi kibirli bir istek ve özellikle ölümsüz şeylerle ilgilenmek yerine, sadece dünyevi şeylere gösterilen ilgidir. Aquinas'ın eserleri Augustinus'a atıflarla doludur; felsefenin bilgi edinme sürecinin doğru şekilde yürütülmesinde oynayabileceği rol vurgulanır, dolayısıyla Augustinus'un tavrı felsefeye karşı değil de lehineymiş gibi gösterilir. Öte yandan Aquinas'a göre, bilgi edinme arzusu insan doğasının bir parçasıdır ve diğer arzular gibi *regula rationis* [aklın kuralları] yoluyla disiplin altına alınmalıdır, çünkü ne *curiositas* ne de ihmalkârlığa dönüşmeyip, orta bir yol belirlenmelidir (*De malo* [Kötülük Üzerine], 8, 2).

Bilginin disiplin altına alınması

Geç ortaçağ düşünürleri açısından bilginin sınırları karmaşık bir meseledir, çünkü meşru araştırma ile gayrimeşru araştırma arasındaki ayrıma farklı disiplinlerin görevleri arasındaki ayrım da eklenir. XIII ve XIV. yüzyıllarda sık sık disiplinlerin sınırlarını aşmama çağrısında bulunulur. Filozoflar teolojik konulardan uzak durmalıdır, ama tam tersi de söz konusudur: 1317'de Papa XXII. Johannes (y. 1245-1334, ♔ > 1316), 1346'da da Papa VI. Clemens (1291-1352, ♔ > 1342) teologlara felsefenin tuhaf ve gereksiz tartışmalarına kendilerini kaptırmamalarını hatırlatıp onları sadece Kutsal Metinler'le ve Kilise Babalarının yorumlarıyla ilgilenmeye

teşvik ederler, çünkü böyle metinler, kibir veya aşırı merak gibi hatalarla veya günahlarla bağdaştırılamaz. Dolayısıyla bazı yöntemler kendiliklerinden değil, sadece uzak durulması gereken alanlarda uygunsuz şekilde uygulandıkları takdirde gayrimeşru sayılır.

Teoloji araştırmalarının eğiliminden dolayı endişe duyan Jean Gerson da bu uyarıyı yeniden ele alır. *Contro la vana curiosita* [Boş Meraka Karşı] (1402) adlı eserinde Hugues de Saint Victor ile Bonaventura'nın uyarıları yeniden yankılanır. Ancak Gerson'un tavrı, XII. yüzyıl keşişlerininki kadar şiddetli değilse de, disiplinler arası ayrıma büyük bir ciddiyetle dikkat çektiği görülür. Nitekim araştırmaya çok değer veren Gerson, Sirak'taki bir cümleye –"Beni tanıtanlar sonsuza kadar yaşarlar"– işaret eder, ama felsefe ile teolojinin sınırlarını tanımlamak ister, çünkü bu sınırların aşılmasının ciddi hatalara yol açacağını düşünür. Yeni doktrinlere duyulan gereksiz ilgiyi (*curiosa singularitas*) eleştirerek teoloji ile felsefe arasında çelişki değil, uyum olması gerektiğini; dolayısıyla teoloji ile felsefenin yöntemlerinin ve içeriklerinin birbirine yabancı olması gerektiğini tekrarlar. Sonra da aklı temel alan teolojinin, sevgiyi temel alan, Tanrı'yı anlamayı değil, onunla bir olmayı hedefleyen, herkese açık olan mistik teolojiye de yer vermesi gerektiğini anlatır. Teoloji de, "bize vahyedilen Kutsal Metinler"in" teşkil ettiği sınırlarının bilincinde olmalıdır, dolayısıyla Pseudo Dionysius'un (V. yüzyıl) olumsuz teoloji tezine dayanarak, azizler yoluyla bize vahyedilenler dışında, Tanrı'nın töz üstü, gizli doğasından söz edilmemesi gerekir.

Ferson'un *distinguo* kavramı

Dolayısıyla *vana curiositas* suçlaması ortaçağ kültürünün, Hıristiyanların Tanrı'ya dönüşlerinde dikkatlerinin dağılmaması ve hataya düşmemeleri için bilgi edinme ve araştırma konularında düzen getirme, hedef belirleme ve sınırlama şeklindeki önemli bir ihtiyacını ifade eder. Modern bakış açısıyla *vana curiositas*tan sakınma çağrısı, aynı zamanda günümüzde araştırma özgürlüğü diye tanımlayabileceğimiz konuda bir tür sansür işlevi görür, ama bu çağrının sık sık tekrarlandığına bakılırsa çok etkili olmadığı da düşünülebilir.

Bkz. *Bilgi Modelleri Olarak Ortaçağ Ansiklopedileri, s. 315; Thomas Aquinas, s. 378; Bonaventura da Bagnoregio, s. 386; XIII ve XIV. Yüzyıllarda Sonsuzluk Üzerine Tartışmalar, s. 561; Ruh, s. 442*

Siyasal Düşünce

Stefano Simonetta

Aristoteles'in siyaset üzerine eserlerinin de yeniden keşfedilmesiyle Hıristiyan Avrupa'da gerçek anlamda siyasal düşüncenin gelişmeye başlaması XIII. yüzyılı bulur; bu yeni yazı türünün amacı, oluşumu ve gelişimi incelenmesi gereken belli bir doğal olgu sınıfı olarak görülen siyasal organizmaların ömrünün çeşitli yönlerini "bilimsel" araştırmalara tâbi tutmaktır. Bu düşüncenin gelişimine, iktidarın aşağıdan, halktan kaynaklandığına dair bir algının giderek yayılması eşlik eder ve onunla iç içe geçer. Bu süreç yönetilenlerle yönetenler arasındaki ilişkiye yönelik algıyı köklü bir şekilde değiştirir, ama ondan da önemlisi, birçok yazarın ruhsal iktidar ile dünyevi iktidar arasındaki ilişkiler konusundaki düşüncelerinde değişime ve dünyevi iktidarın Kilisenin kontrolünden kurtulmasına yol açar.

Siyasal Boyutu Algılamanın Farklı Bir Şekli

Birkaç ender istisna dışında, Hıristiyan Avrupa'da siyasete (ve onunla bağlantılı olarak siyaset araştırmalarının ve araştırmacılarının) yönelik daha olumlu algının yayılmasının ve giderek artan sayıda düşünür tarafından insanoğlunun cennetten düşüşünün etkilerinden biri olarak değil de, doğal bir "ürün" olarak görülmesinin XIII. yüzyılı bulduğunu söyleyebiliriz. Bu gelişmeye bağlı olarak, tarih boyunca toplumlar tarafından uygulanmış çeşitli yönetim biçimlerinin titizlikle incelenmesinin mümkün, hatta gerekli olduğu inancı ortaya çıkar; buna göre, bu yönetim biçimlerinin teolojik düzenden bağımsız olarak (yani her bir toplumda yönetenlerle yönetilenlerin dinsel inançları hiçbir şekilde göz önünde bulundurulmadan), sadece bu toplumların üyelerinin dünyevi gereksinimlerini karşılama kabiliyetleri temelinde değerlendirilmesi gerekir. Böylece ortaçağda ilk defa, devlet adı verilen organizmaları konu alan siyaset bilimi (her yönüyle "uygulamalı bir bilim") ortaya çıkmış olur.

Aristoteles'in (MÖ 384-322) siyasi yönünün yeniden keşfedilmesi –yani söz konusu bakış açısının değişmesine büyük katkıda bulunan *Politika* ile *Nikomakhos'a Etik* eserlerinin Latince tercümelerinin yayılmaya başlaması (1245-1270 arası)– o dönemin kültür çevrelerinin, siyasi meselelerin formüle edilmesini ve bu sorunlara ikna edici cevapların bulunmasını

mümkün kılacak belli dilbilimsel ve kavramsal araçlara sahip olmasını sağlar. Örnek vermek gerekirse, Aristoteles'in farklı meşru kurumları (monarşi, aristokrasi, cumhuriyet) tanımlayıp iyi ve kötü yönlerini değerlendirdiği *Politika*'nın üçüncü kitabı, bu sayfaları işleyen birçok üniversite hocasını en iyi yönetim şeklinin hangisi olduğu konusunda kendilerini sorgulamaya ve o ana kadar kesin gözüyle bakılan kavramları, yani monarşi rejiminin mutlak üstünlüğünü tartışmaya iter. Başka birçok konuda olduğu gibi, bu konuda da Aristoteles ortaçağ okurlarına hazır cevaplar veya kesin bilgiler vermek yerine, onlara meseleyi sunmakla ve bireysel çözümlerin geliştirilmesi için yararlanılabilecek teknik kelime dağarcığı ile bir argüman birikimi sağlamakla yetinir.

Aristoteles'in *Politika* eseri ve en iyi yönetim şekli

Hiyerokrasi Teorisinin Kriz Dönemi

Feodal âdetlerle (ve içerdiği iktidar algısıyla) Cicero'nun hukuki düşüncesinden ve felsefi geleneğinden kaynaklanan unsurların bileşiminden oluşan ve Aristotelesçi siyasal dil dediğimiz kavram, XIII. yüzyılın sonlarında Avrupa'nın bazı bölgelerindeki birçok kent merkezlerinde uzun süredir var olan ve aşağıdan kaynaklanan yönetim uygulamalarının teorik olarak gerekçelendirildiği bir koordinat sisteminin temelini oluşturur. Bunun sonucunda iktidarın atanma sürecinden ve halkın onayından kaynaklandığına ve meşruiyet kazandığına dair "yükselen" bir teori giderek yayılmaya başlar. Bu tez bir yandan –hükümdar ile tebaası, yani *principans* ile *cives* arasındaki ilişkinin bir antlaşmaya dayanması temelinde– yönetenleri yönetilenlerin kontrolüne tâbi kılarken, diğer yandan –siyasal otoritenin göklerden kaynaklandığı fikrine karşı çıkarak– dünyevi hükümdarları, yüzyıllar boyunca Tanrı ile Tanrı tarafından seçilen *in temporalibus* [dünyevi alanda] vekilleri arasındaki tek aracı rolünü çok etkili bir şekilde kullanmayı başarmış olan Kilisenin potansiyel olarak öldürücü yetki alanından kurtarır.

Yeni bir iktidar teorisinin yayılması

Gerçek anlamda bir dönüm noktası oluşturan bu olgu sonucunda, XII. yüzyıl sonlarında ve XIV. yüzyılın ilk yarısında Latin Avrupa'nın en üst düzey dini otoriteleri olan papalar, Roma Kilisesinin Batı Hıristiyanlığı üzerinde hem ruhani hem de siyasi egemenlik kurmaya başladığı VI. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş elde ettikleri o tartışmasız üstün konumu kaybetmeye başlarlar. Karolenj döneminde tartışmasız hale gelen bu üstünlük sonradan Papa VII. Gregorius (y. 1030-1085, ♔ > 1073) tarafından, dinsel atamalar mücadelesinin orta yerinde, gerçek anlamda evrensel

olan tek iktidarın papalık iktidarı olduğunu açıkça ilan etmek amacıyla yazdığı ünlü *Dictatus papae*'de [Papanın Emirleri] (1075) apaçık bir şekilde kuramlaştırılır (hatta somut siyasal eylemler şeklinde kendini gösterir).

Thomas Aquinas

Aristotelesçi siyasal dil diye tanımladığımız ve yukarıda önemi anlatılan olgunun yayılmasına büyük katkıda bulunanlar arasında bulunan Thomas Aquinas (1221-1274) (ve hocası Albertus Magnus, y. 1200-1280), Aristoteles'in siyaset konulu eserleri üzerine ders veren ve siyasal düşüncelerinden ilham alan ilk üniversite hocasıdır. Bu durum hem insanoğlunun doğal sosyalliği ve ona bağlı tüm sonuçları hem de pozitif yasalar teorisi açısından doğrudur; Aquinas bu teoriyi, ebedi yasanın (yani Tanrı'nın evrene bahşettiği ereksellik) akılcı canlılardaki yansıması olarak algılanan *lex naturalis*in [doğal yasa] evrensel olarak geçerli (ama sadece içsellik açısından bağlayıcı) öğretilerinin sivil toplumlara uygulanması olarak algılar. Bir arada yaşama eğiliminin insana özgü bir özellik olduğu ve insanın kendi doğasını gerçekleştirmek ve dünyanın ilahı planında kendisine verilen gayeleri yerine getirebilmek için siyasal bir topluluğa ihtiyaç duyduğu fikri, Aquinas'ı her bireyin hayatının, "bütünün bir kısmı olan her parça" gibi, bir parçası olduğu topluluğun hayatına tamamıyla entegre olduğunu öne sürmeye iter. Ancak bu, her yurttaşın ait olduğu devlet tarafından tamamıyla özümsendiği anlamına gelmez, çünkü insanlar, varlıklarının bir paçası olan ruhani dünyaları açısından sivil topluma tâbi değildirler. Nitekim insanın doğaüstü gayesinin gerçekleşmesi siyasi iktidara bağlı değildir; insanın bu ikinci, daha önemli boyutuna hâkim olan Kilisedir.

Aristoteles'in mirası

Öte yandan Aquinas'ın bakış açısıyla hem ruhani hem de dünyevi iktidar Tanrı'dan kaynaklanır, dolayısıyla ikincisi "ilahi iktidarın onu tâbi kıldığı ölçüde, yani ruhun kurtuluşuyla ilgili meselelerde tamamıyla" birincisine tâbidir. Dolayısıyla Dominikan hocanın siyasal inceleme yazılarında (özellikle 1265 tarihli *De regimine principum* [Hükümdarların Rejimi Üzerine] ve 1270 civarında yazılmış olan *In libros Politicorum expositio*'da [Aristoteles'in Politika Eseri Üzerine Yorumlar]) öne sürdüğü şekilde, sivil iktidarın Kilisenin en üst düzey yetkililerine tâbi olması sadece gayelerin sıralamasıyla ilgilidir ve Kiliseye atfedilen, dünyevi yöneticilerin faaliyetleri üzerinde denetim ve kontrol işlevi, ruhani gayenin üstünlüğü ile gerekçelendirilir. Her halükârda, devlet ile Kilise arasındaki hassas ilişkiler teması Thomas Aquinas'ın bu konuya ayırdığı sayfalarda hiçbir zaman

nihai bir şekilde ele alınmaz, dolayısıyla da birbirinden son derece farklı yorumlara konu olur; nitekim ilk nesil müritleri arasında bile, öğrencisi Tolomeo da Lucca (y. 1236-1326) gibi ona dünyevi iktidarı tartışmasız bir şekilde ruhani iktidara tâbi olması gerektiğine inandığını söyleyenler olmuştur.

Eksikler ve yorumlar

XIV. Yüzyılda Hiyerokratik Doktrine İtirazlar

Ancak XIV. yüzyıla hâkim olan bir grup siyaset kuramcısı, özellikle papalığın "mutlak iktidar" (*plenitudo potestatis*) iddiasına, yani İsa'nın vekili, Aziz Petrus'un da halefi olan Roma'daki papanın dünyada var olan en üst yetkiye sahip olduğu fikrine karşı çıkmayı amaçlar; hakiki anlamda evrensel ve mutlak olan tek iktidar –VII. Gregorius'un öne sürdüğü ve VIII. Bonifacius'un (y. 1235-1303, ♔ > 1294) XIV. yüzyılın başında yayınladığı ünlü *Unam sanctam*'da [Tek Kutsal] (1302) tekrarladığı gibi– papanın dünyevi yöneticilerin tamamına göre kendini üstün görmesi anlamına geliyordu. Genelde "hiyerokratik doktrin" olarak bilinen bu teze itirazlar, ele alacağımız yazarlarda farklı şekillerde kendini gösterir; bu itirazlar bu yazarların her birinde, geç ortaçağda papalığın mutlakiyetçi iddialarını konu alan tartışmada işlev sahibi olmanın yanı sıra, bu tartışmadan bağımsız olarak da önemli olan kavramlara eşlik eder ve onlarla iç içe geçer.

Kilisenin mutlak iktidarı

Bu açıdan bir örnek teşkil eden Dominikan keşiş Jean Quidort (y. 1260-1306) tarafından yazılan *Tractatus de potestate regia et papali* [Krallık ve Papalık İktidarı Üzerine İnceleme Yazısı] (y. 1302) adlı eseri, Papa VIII. Bonifacius ile Fransa Kralı "Güzel" Philippe'in (1268-1314, ♔ > 1285) karşı karşıya kaldığı bu tartışmanın en şiddetli dönemine aittir. Quidort, kralının davasını desteklemek ve dünyevi yetki alanının bağımsızlığını papanın anakronik egemenlik iddialarından korumak için hocası Thomas Aquinas'ın fikirlerinden yararlanır; buna göre, bütün siyasal topluluklar insanların doğal sosyalliğinden kaynaklanır, dolayısıyla Kilise tarafından meşru kılınmasına gerek yoktur. Zaten Kilise, insanın doğaüstü gayesinin gerçekleştirilmesi işlevini gördüğünden farklı bir şekilde oluşmuştur ve din adamlarının tek görevi sakramentleri uygulamak olmalıdır. Kilise evrensel bir kurum iken (herkes için tek bir Kurtuluş söz konusudur), çeşitli halklar arasında coğrafi şartlar, iklim, dil ve âdetler açısından var olan büyük farklılıklar, birbirinden farklı siyasal rejimlerin gerekçesini oluşturur ve evrensel bir imparatorluk hayalini tamamıyla gerçekdışı kılar; tüm sivil toplumlara uygun olan bir hayat tarzı olmadığına göre her toplumun kendi özelliklerine uygun bir kurumsal biçim seçmesinde fayda vardır.

Öte yandan evrensel ideal Dante Alighieri'nin (1265-1321) siyaset üzerine düşüncelerinin büyük kısmında ve özellikle *Monarchia* [Monarşi] (1312?) adlı eserinde önemli bir rol oynar. Bu eserde tüm sivil topluluklar arasında en üst düzey koordinasyon görevi görecek evrensel bir hükümdarın mevcudiyeti olabilecek en iyi kurumsal çözümdür ve ilk günahın etkilerini hafifletip insanoğluna (*humana civilitas*) doğal gayesini gerçekleştirmek, yani sahip olduğu akılsal potansiyeli en üst derecede geliştirmek için elzem olan barış, huzur, düzen ve birlik şartlarını garantileyebilecek tek çözümdür. Dolayısıyla Dante'ye göre, hiyerokratik doktrini konu alan tartışma, imparatorluk yetkisinin (ilahi takdir yoluyla belirlenmiş bir *remedium* [çözüm]), yetki alanı asla ruhani alanı aşmaması gereken papanın aracılığına bağımlı olabileceği fikrini reddeden söylemin bir parçasıdır.

Dante'nin evrensel hükümdarı

Dante dünyevi iktidarın –ve özellikle imparatorluğun– doğrudan (*sine medio* [aracısız]) Tanrı'dan kaynaklandığı görüşünü temel alarak papalığın siyasal meselelere müdahale etme çabalarını eleştirirken, daha ılımlı bir imparatorluk yanlısı olan Ockham'lı William (y. 1280-1349), Paulus-Augustinus tarafından öne sürülen ve Jean Quidort tarafından da desteklenen, seküler alanlarda yönetici olanların iktidarının Tanrı'dan kaynaklandığının doğru olduğu, ama halkın seçimi yoluyla gerçekleştiği fikrini savunarak, papalığın mutlakiyetçi iddialarına karşı çıkar. Özellikle *Dialogus de potestate papae et imperatoris* [Papanın ve İmparatorun İktidarı Üzerine Diyalog] (1339-1341) adlı eserinin son bölümünde sunulan bu doktrin, İngiliz Fransiskan keşişi her türlü yönetimi sadece yönettiği birey topluluğuna faydalı olma ve ihtiyaçlarına yeterli derecede cevap verme kabiliyeti temelinde değerlendirmeye iter.

Ancak her türlü dünyevi hâkimiyetin Tanrı'dan kaynaklanıp, insanları amaçladığı fikri Kilise otoritelerinin dünyevi otoritelerin atanması sürecinde herhangi bir müdahalede bulunmasını gayrimeşru kılar; buna rağmen, Ockham olağanüstü şartlarda (*casualiter*) papanın despot haline gelmiş dünyevi bir hükümdarı en azından makamından indirme hakkına sahip olduğunu, böylece normalde (*ordinarie*) yetki alanına girmeyen bir eylemi yerine getirebileceğini kabul etmeye hazırdır. Öte yandan bu kuralın istisnası, sadece dünyevi iktidarın kendini ıslah edici sistemlerinin etkisini gösterememesi durumunda kabul edilir ve son çare olarak işlev görür. Ayrıca Ockham'a göre, aynı istisna tam tersi durumda da geçerlidir, yani krallar veya imparatorlar da apaçık şekilde sapkınlığa düştüğü (çok ender) durumlarda papayı makamından indirme hakkına sahip olmalıdır.

Kurallar ve istisnalar

En Radikal Tavırlar

Her halükârda, hiyerokratik tezleri konu alan en şiddetli saldırı, ruhani alanın büyük kısmının kontrolünü dünyevi iktidara devretmenin iyiliğine inanan İngiliz John Wyclif (y. 1320-1384) ile özellikle Romalı piskoposların mutlak iktidar iddiasını var olan bütün sivil rejimleri birer birer yok edebilecek bir kanser olarak gören Padovalı Marsilius (y. 1275-y. 1343) tarafından yürütülür. Öte yandan Marsilius'un, *Defensor pacis* [Barışın Savunucusu] (1324'te tamamlandı) adlı eserinde sunduğu şiddetli hiyerokrasi karşıtı tavır, bütün insanların içinde *vita sufficiens*, yani yaşanmaya değer bir hayatı garantileme konusunda içkin bir arzu olduğu fikrini temel alan siyasal algıya dayanır. Marsilius'a göre, bu düzeydeki hayat ancak bir birey, yurttaşların bütünü tarafından ilan edilmiş kuralları yerine getirme görevini üstlenmiş üst düzey bir yönetimin kontrolündeki sivil bir topluluğa dahil olduğu zaman mümkündür; nitekim *Defensor pacis*'in temel ilkesi, her bir şehirde yasa çıkarma yetkisinin o şehirde yaşayanların (*universitas civium*) genel iradesine bağlı olduğudur.

Padovalı Marsilius'un ***Defensor pacis adlı*** eseri

Ancak Marsilius, papalığın mutlakiyetçiliğinin karşısına yeterince sağlam bir dünyevi iktidar çıkarabilmek ve gereksiz şekilde işlerine karıştığı devletlerin yönetim birliğine zarar vermesini ve yurttaşları bu ismi hak eden bir hayat yaşama hakkından yoksun bırakmasını engellemek için "azalan" iktidar teorisini "geri kazanmaktan" çekinmez ve her türlü yöneticinin "uzak" kaynağının Tanrı olduğunu belirtir: "Her türlü yöneticinin doğrudan sebebi beşeri bir yasa koyucu ise [yani onu seçen halk] bile, Tanrı'nın emri sayesinde vardır." Böylelikle, Aristotelesçi siyasal dil ve iktidarın aşağıdan kaynaklandığı tezine katkıda bulunan bütün diğer düşünce geleneklerinin yanı sıra, Paulus ve Augustinus'un siyasal dilinin de geç ortaçağ siyaset kuramcılarının –bazen birbirlerinden çok farklı olan– tezlerini desteklemek için yararlandığı çeşitli araçlardan birini oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, geç ortaçağın günümüzde tâbi tutulduğu katı sınıflandırmaların ötesinde siyasal düşüncenin inanılmaz zenginliğine ve giriftliğine tanıklık eder.

Bkz. *İki Yönlü Tercümeler ve Eleştirel Bilginin Doğuşu, s. 339; Thomas Aquinas, s. 378; Johannes Duns Scotus'un Düşünceleri, s. 404; Ockham'lı William, s. 411; Filozof Dante, s. 421; XIII ve XIV. Yüzyıllarda Sonsuzluk Üzerine Tartışmalar, s. 561*

Bilim ve Teknik

Giriş

Pietro Corsi

XI. yüzyıldan itibaren şehirlerin büyümesi ve zirai ve ticari alışverişlerin yoğun olarak gerçekleştiği küçük kent merkezlerinin sayıca artması, bilginin geliştirildiği ve yayıldığı çok sayıdaki merkezin gelişimine katkıda bulunur. Ancak Kiliseye bağlı kurumlar, kentsel ve aristokrat elitlerin oluşumunda başrol oynamaya devam eder. Din meclislerine ve piskoposluklara bağlı okullar, yeni oluşan şehirlerin surları içerisine yerleşen farklı tarikatlara bağlı manastırlara paralel olarak faaliyet gösterir. Üniversitelerin doğuşu, ülkeden ülkeye büyük farklılık gösteren karmaşık bir olgudur. Bazı durumlarda üniversitelerin doğduğu ilk yerleşim yerleri ve eğitim merkezleri dinsel tarikatlar tarafından oluşturulur. Örneğin Oxford'da üniversitenin ilk ve son derece önemli safhası, XII. yüzyıl sonlarında Fransiskan tarikatı tarafından başlatılır. Batı dünyasının ilk üniversitesi olan Bologna Üniversitesi de (XI. yüzyıl sonları) muhtemelen bir piskoposluk okulunu temel almıştır. Özellikle XIII. yüzyıldan itibaren faal üniversitelerin öğrencileri ve hocaları, ya bu üniversitelerdeki iç ihtilaflardan dolayı ya da başka şehir veya beyler tarafından sunulan daha büyük özgürlük imkânlarını ve daha elverişli şartları kabul ederek başka üniversitelere geçmeye karar verirler. Padova Üniversitesi (1222), Bologna Üniversitesinden ayrılmış bir grup öğrenci ve hoca tarafından, Cambridge Üniversitesi de (1209) Oxford şehriyle ve üniversitesiyle oluşan bir ihtilaftan dolayı buradan ayrılmış bir

Üniversitelerin doğuşu

grup hoca tarafından kurulmuştur. Paris Üniversitesi ise XI. yüzyılda bir grup kilise okulundan doğar ve 1231 yılında, öğrencilerle mezunların bir kısmının şehirden ayrılıp daha elverişli şartlara sahip başka bir yere gitme tehdidi sonrasında belli bir bağımsızlığa kavuşur.

Üniversitelerin oluşumunun neden olduğu karmaşık rekabet olguları, birbirinden farklı felsefi ve teolojik tavırların, fizik ve doğa bilimlerinin sunduğu bilgilerin güvenilirliği konusunda çelişkili değerlendirmelerin gelişimi şeklinde de kendini gösterir. Benediktenler, Fransiskanlar ve Dominikanlar başta olmak üzere, çeşitli dinsel tarikatlara üye veya cemaat rahipleri olan hocaların sayıca fazlalığı ve eğitim verilen hemen her alanda teolojik tavırların önemli bir rol oynaması, felsefe ile teolojinin yanı sıra, dinsel ve siyasal rekabetin son derece ilginç ve karmaşık, eşsiz unsurlar oluşturduğu tartışmalara katkıda bulunur.

Kültürel Tartışmalar

Doğa felsefesi alanındaki araştırma faaliyetlerinin ve elyazmalarının dolaşımının büyük kısmı, Aristoteles'in (MÖ 384-322) eserlerinin ve Arap-Müslüman bilgi dağarcığının karmaşık asimilasyon süreci sayesinde gelişir; Thomas Aquinas'ın (1221-1274) *Summa theologica* eseri, bu iddialı kuramsal bağlamın en iddialı ve karmaşık noktalarından birini temsil eder. Aynı dönemde Aristoteles'in, doğa ve fizik konusundaki düşüncelerinin yorumları konusunda hararetli tartışmalar da yaşanır. Farklı dinsel tarikatlar, Avrupa'da yeni bilgiler ve klasik mirasın en doğru yorumları gibi konular üzerine yürütülen tartışmalarda bu tarikatları temsil edenler arasındaki rekabet, dönemin kültürünün başlıca özelliklerinden birini oluşturur.

Dönemin kültürü

Bazı tarihçilere göre, XIII. yüzyılın ikinci yarısında Aristoteles'i konu alan tartışmalar, XVII. yüzyılda modern bilimin ortaya çıkışıyla sonuçlanacak metodolojik düşünce ve klasik bilimsel mirasın sorgulanması sürecinin başlangıcını oluşturur. Nitekim Aristoteles, Platon, Augustinus veya İbn Rüşd konusundaki tartışmaların önemli bir yönünü, "bilimsel" adını verebileceğimiz çok geniş kapsamlı uzmanlıklar ve bu hararetli tartışmalarda yeteneklerini sergileyen çeşitli temsilciler oluşturur. Albertus Magnus (y. 1200-1280) Paris'te ve faal olduğu başka birçok merkezde Aristoteles'in eserleri üzerindeki zengin bilgi birikimine, doğa gözlemlerine duyduğu ilgiyle katkıda bulunur ve botanik, mineraloji, zooloji, coğrafya, fizik, astronomi ve astroloji alanlarında incelemeler yürütür. Simya alanında söz konusu olan suçlamalara rağmen, Magnus'un o dönemde Avrupa'da son derece yaygın olan simya tekniklerinin ve doktrinlerinin

bilincinde olduğu kesindir. Öğrencisi olan Thomas Aquinas da fizik ve doğa alanının farklı dallarında karmaşık sorunları ele alacak düzeyde bilgiye sahiptir. Tam da Paris'te ve bazen dramatik bir hal alan teolojik-Kiliseyle bağlantılı olaylar bağlamında, Aristoteles'in doktrinlerinin farklı yorumlarının ve özellikle Sygerius de Brabantia (y. 1235-y. 1282) tarafından savunulan İbn Rüşdçülük etkisindeki artış, Piskopos Étienne Tempier (?-1279) tarafından çeşitli kınama kararlarının yayınlanmasıyla sonuçlanır. Aquinas'ın Aristotelesçiliği bile, heterodoksluğu konusunda güçlü şüphelerin uyanmasına neden olur. Paris Piskoposu haksız nedenlerle de olsa, fizikçi ve bilim tarihçisi Pierre Duhem'e (1861-1916) uzanan bir tarihyazımı geleneği içerisinde modern bilimin kurucusu sayılmıştır. Bu bakış açısına göre, Aristoteles'in eserlerinden alınma bir dizi önermenin teolojik açıdan kınanmış olması, nesiller boyu doğa filozoflarının kavramsal ufuklarını genişletmiş ve onları, örneğin boşluğun veya sonsuz bir evrenin varlığı konusunda varsayımda bulunma düzeyine getirmiştir. Duhem'e göre, Paris'te yürütülen bu tartışmalar, matematik, fizik ve müzikoloji alanında yenilikçi faaliyetler göstermiş olan Nicolas Oresme (1323-1382) gibi Fransız düşünürlerin sergilediği kuramsal özgürlüğün temelinde yatar. Hatta Duhem'in tezlerinin bazı hayranları ise Tempier'yi Galileo'nun (1564-1642) ve Pascal'ın (1623-1662) öncüsü olarak görür (Ulrich Taschow, *Nicole Oresme und der Frühling der Moderne: Die Ursprünge unserer modernen quantitativ-metrischen Weltaneignungsstrategien und neuzeitlichen Bewusstseins- und Wissenschaftskultur* [Nicole Oresme ve Modernliğin Baharı: Nicel-Metrik Dünyayı Kendimize Mal Etme Stratejilerimiz ve Modern Bilinç ve Bilim Kültürünün Kökenleri], 2003, 2 cilt).

Paris Üniversitesi

Modern Bilimin "Öncüleri"

Dönemin felsefe ve doğa felsefesi alanlarında faaliyet göstermiş başka kişiler de modern bilimin "öncüleri" olarak gösterilmiştir. Tarihçi Alistair Crombie (1915-1996) *Augustine to Galileo* [Augustinus'tan Galileo'ya] adlı büyük rağbet gören eserinde Oxford Üniversitesine ve en önemli temsilcilerinden ikisi olan Fransiskan Robert Grosseteste (1175-1253) ile Roger Bacon'un (1214/1220-1292) üzerinde durur. Oxford Üniversitesi mantık ve matematik alanlarında öne çıkar. Astronomik zaman hesaplamalarında oluşan gecikmeler sorununun çözümü için takvim alanına reform getirme konusundaki ilk önerilerden biri Grosseteste'e aittir. Grosseteste hem optik alanında incelemeler yapar hem de farklı disiplinler arasındaki ilişkileri ele alarak fizik alanındaki çeşitli araştırma

Bacon'dan Leonardo'ya

alanlarında ilerleme sağlayabilmek için matematiksel akıl yürütmeyi ana şart olarak görür. Robert Grosseteste'in deney alanına duyduğu ilgi, öğrencisi Roger Bacon tarafından daha da geliştirilir.

Bacon, Leonardo da Vinci'nin (1452-1519) çalışmalarında ve doğal ve teknik bilgilerin geliştirilmesinin pratik faydaları konusunda yapılan incelemelerde rastlanacak yönlere önem vererek insan hayatının iyileştirilmesi için teknik alanların ve deney yapmanın faydalarını vurgular. Bacon denizlerin altında veya yeryüzü üzerinde yol alabilecek makinelerin klasik antikçağda inşa edildiğini öne sürer, ama yapay kanatları hareket ettiren bir mekanizma sayesinde uçabilen makinelerin İskenderiye tekniklerinin altın çağında gerçekten inşa edilmiş olmasından kuşku duyar. Ancak bu tür cihazların gelecekte denizlerin ve göklerin fethine izin vereceğinden de kuşku duymaz. Bacon hem Metalurji hem de tıp alanında simyanın rolüne de değer verir ve simya uygulamalarının yakın bir gelecekte insan ömrünü uzatacak bir ilacın geliştirilebileceğinden kuşku duymaz; bu fikir yüzyıllar boyunca tıp ve simya alanında yapılan araştırmalara konu olacaktır.

Tıp Geleneği

İtalya'nın Salerno, Bologna ve Padova şehirlerinde kayda değer düzeyde geliştirilen Aristotelesçi ve Arap tıp geleneği, Avrupa'nın bu alandaki üstünlüğüne zemin hazırlar; özellikle Bologna ile Padova bu üstünlüğü en az dört yüzyıl boyunca sürdürecektir. 1347 ile 1350 yılları arasında Avrupa nüfusunu neredeyse yarıya indiren hıyarcıklı veba salgını, sağlıkla ilgili alanlarda çalışan herkesi meşgul eder. İtalya'nın birçok şehrinde alınan önlemler, kamu sağlığının kontrolü alanın temellerinin atılmasına neden olur, örneğin bazı yerlerde bir veya daha fazla hekim, salgın çeşitlerine engel olacak önlemlerin alınmasıyla görevlendirilir.

Yunan Metinlerin Orijinallerinin Yeniden Keşfi

XIV. yüzyılda birçok âlim –başlangıçta Arap yorumcularının eserlerinden tercüme edildiği sanılan– Yunan yazarların orijinal metinleri üzerinde yürütülen araştırmalar sayesinde Arap kaynaklarına bağımlı olmaktan kurtulur. Böylece Doğu iktidarlarının kontrolündeki ülkelerde bilimsel uygulamaların durma noktasına gelmiş olmasının da etkisiyle, Arap-Müslüman bilimsel kültürünün özgün katkısı giderek değer kaybetmeye başlar. Hümanizmin güçlü bir şekilde ortaya çıkmasıyla Yunan ve Helenistik dünyaların klasik eserleriyle kıyaslamaya tâbi tutulanlar sadece edebiyat ve felsefe alanları değildir. Yunancadan yapılan çevirilerin kat-

kısıyla yenilenen disiplinler arasında astronomi ve matematik, botanik ve zooloji, tıp ve eczacılık da vardır. XIII. yüzyıl başlarında Yunan dilini tanıyan kişi sayısı çok az olsa da –örneğin Robert Grosseteste, haklı ününün bir kısmını Yunan ve Helenistik klasik yazarlarının dillerini bilmesine borçludur– XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren âlimlerin giderek artan sayıda incelemelerinde, antikçağın bilgeliğine erişmek için elzem bir araç olarak görülmeye başlanan Yunan dilinden yararlanır ve bu alandaki bilgilerini sergiler.

Teknik Alandaki Yenilikler ve Keşifler

Üretim faaliyetlerinin çeşitli alanlarında yeni tekniklerin geliştirilmesi ve yayılması, söz konusu iki yüzyılda önemini muhafaza eder. Ancak bu kayda değer yeniliklerden geriye yeterli belge kalmadığı için, bu alanlardaki keşiflerin ardındaki zanaatkârları veya proto-mühendisleri tespit etmek mümkün olmamıştır. Birkaç yüzyıl sonra teleskobun icadında söz konusu olacağı üzere, büyük ihtimalle çeşitli araçlar, savaş makineleri, tarım aletleri veya su ve yel değirmenlerinin enerji aktarım sistemleri veya nesneleri büyütmek için gerekli olan işlenmiş camlar üzerinde gerçekleştirilen yerel ölçekli, küçük iyileştirmeler kıtanın güneyiyle kuzeyini, doğusuyla batısını birbirine bağlayan fuar ve pazar ağı sayesinde giderek yayılmıştır. İleri düzeydeki bilgi alanlarında, dinsel örgütlerle üniversitelerde ve tıp alanında daha uzman, giderek daha bağımsız ve bireysel itibar ve otorite sahibi figürler ortaya çıkarken, teknik alanda genelde okuma yazma düzeyinin çok düşük olduğu veya hiç olmadığı zanaat kültüründen ve başrol oyuncularından, şehirlerde ve katedrallerin, kalelerin ve yeni silahların inşasına, madenlerin işletilmesine veya nehirlerin akışının düzenlenmesine katkıda bulunan teknik ekipten oluşan uluslararası ağda oynadıkları rollerden geriye çok az iz kalır. Öte yandan, Marco Polo (1254-1324) gibi, Doğudaki ve Uzakdoğu'daki imparatorluklara kadar uzanan tüccar gezginler ise, edebi açıdan önem taşıyan figürler haline gelir. Kilise ve üniversite çevreleri içerisinde bazı yazarlar teknik alanlara değer verip, üretim uygulamalarının bazı yönlerini öğretilmeye ve kuramsal açıdan ele alınmaya değer disiplinler arasına (örneğin simya) dahil etmek için uğraşırken, bazı yazarlar da entelektüel üretimin ticarete veya başka maddi konulara bağlı faaliyetlere göre üstünlüğünü öne sürerler.

Edebiyat ve teknik

İslamın Avrupa'da Matematik Üzerindeki Etkisi

Giorgio Strano

Hıristiyan âleminin Yunan matematiğine yeniden duymaya başladığı ilginin düzeyi, felsefi ve bilimsel metinlerin Arapçadan tercümesinin XII. yüzyılda sona ermeyip, bir sonraki yüzyıl boyunca sürmesinden de anlaşılır. Hatta bu dönemde, Arap metinlerinde ortaya çıkan zorlukları ve belirsizlikleri aşmak için bazı eserler birden çok defa tercüme edilir veya Müslüman yazarların yararlandığı orijinal Yunan kaynaklar araştırılmaya başlanır. Matematik konulu metinlerin içerikleri açısından daha deneyimli hale gelen Avrupalılar, Batı kültürünü XVII. yüzyıla kadar etkileyecek olan eserlerden bazılarını daha derinlemesine ele alabilecek hale gelir.

Matematik Bilimleri

XIII. yüzyıl ortalarına doğru Thomas Aquinas'ın (1221-1274) tavsiyesi üzerine Willem van Moerbeke (1215-1286), Arapça ve Yunancadan Aristoteles'in (MÖ 384-322) eserlerinin neredeyse tamamını ve Yunancadan da Aristoteles'in ortaçağdaki en ünlü yorumcusu olan Simplicius'un (VI. yüzyıl) *De coelo et mundo* [*Gökyüzü ve Yeryüzü Üzerine*] eserini tercüme etmeye kendini adar. Böylece Aristotelesçi düşünce, XII. yüzyıl ortalarından beri özellikle Chartres'da geliştirilmekte olan Platoncu düşünceye eşlik etmeye başlar ve bu iki düşünce doğa bilimlerinin farklı yönle-

ri için bir çerçeve oluşturur. Platon'un (MÖ 428/427-348/347) *Timaios*'u, dört elementten (toprak, su, hava ve ateş) oluşan ve evrenin Ay altındaki bölümlerine özgü dikey doğrusal hareket ile evrenin Ay'ın üstündeki bölgelerinin dünyanın çevresindeki dairesel ve tekdüze hareketi olmak üzere, iki doğal harekete sahip bir dünya fikrinin temelini oluşturmaya katkıda bulunmuştu. Aristoteles üzerine yapılan araştırmalar da fizik, yani deneysel verilerle kanıtlanan çıkarıma dayalı kuramsal bir temel yoluyla bu fikre katkıda bulunur.

Böylece Platon'un –*Timaios*'un *demiourgos*u Yaradılışın yaratıcı tanrısına, yıldızların hareket ettirici zekâları da meleklere dönüştürüldüğü sürece– Hıristiyan bakış açısıyla uyumlu olan efsanevi evren görüşü, Tanrı'nın hareket ettirdiği dünya makinesinin kesin fizik yasalarıyla düzenlendiği algısının hâkimiyetinde olan Aristoteles'in fiziksel kozmolojisine dönüşmeye başlar. Bu yasalar, Platon'un dört elementinin bileşiminin sürekli olarak değişmesinden dolayı son derece değişken olan Ay altı bölge ile şeffaf esir şeklindeki özel elementin, yani özünün bozulmaz doğasından dolayı daima aynı olan Ay üstü bölge arasında büyük farklılık gösterir.

Fizik yasaları

Avrupa'da matematik bilimleri genel ilkeleri açısından Platon ile Aristoteles'in kavramlarını temel alsa da, biçimsel yapı, araştırma teknikleri, hesap teknikleri ve tek tek disiplinlerin pratik yönleri, Müslüman âlimlerin eserlerinden elde edilen bilgilerin etkisi altında gelişir. Örneğin sayı sisteminin ve hesap yöntemlerinin en temel yönlerindeki önemli değişiklikler, Arapçadan yapılan tercümelerden ve dönemin en parlak Avrupalı matematikçisi olan Leonardo Fibonacci'den (veya Leonardo Pisano, y. 1170-1240'dan sonra) kaynaklanır. Fibonacci, Pisalı bir tüccar olan babasıyla birlikte gittiği Kuzey Afrika'da Müslüman bir hocadan matematik konusunda eğitim alma ve Mısır ile Suriye'ye gitme imkânını elde eder. Fibonacci yürüttüğü araştırmalar ve yaptığı yolculuklar sayesinde ticari çevrelerin muhasebe âdetlerini ve büyük ölçüde Muhammed ibn Musa al-Harezmi (y. 780-y. 850) tarafından geliştirilmiş olan ve Arap sayıları olarak bilinen sistemin kullanımı ile ona bağlı hesap yöntemlerini öğrenir. Fibonacci elde ettiği bu deneyimler sayesinde, "Arap" sayılarının yapısına ve kullanımına dair bütünlüklü bir tanım içeren ilk Latince inceleme yazılarından biri olan ve kuramsal analizlerde genelde parasal türden muhasebe sorunlarının örnek verildiği *Liber abbaci* [Hesaplama Kitabı] adlı eserini tamamlar. Roma rakamlarının yerine "Arap" rakamlarının kullanılması, belli bir süre içinde bir çift tavşandan kaç çift tavşanın üreyebileceği gibi, tekrarlanan türden cebir problemlerinin çözülmesine izin verir; bu süreç sonucunda elde edilen özel rakam dizileri günümüzde bile Fibonacci adıyla bilinmektedir.

Arap kaynakları

Astronomi Araştırmaları

Astronomi –özellikle zamanın ölçümü ile yıldız haritalarının gelişimiyle ilgili yönleri açısından– İslam etkisinin belirleyici bir önem taşıdığı bir başka matematik bilimidir. Klaudios Ptolemaios'un (II. yüzyıl) *Almagest*'te gezegenlerin burçlar kuşağı üzerindeki konumlarını öngörmek için tasvir ettiği geometrik modellerin her iki durumda, kullanımları matematik konusunda ileri bilgiler gerektirmeyen hesap tablolarına ve cihazlara dönüştürülmesi gerekliydi. Bu dönüşüm Ptolemaios'un kendisi tarafından *Astronomi Tabloları* yoluyla denendiyse de, IX. yüzyıldan itibaren astronomi tablolarını gerçek anlamda bilimsel bir edebiyat türüne dönüştürenler, ibadet temelli gereksinimlere sahip olan Müslüman astronomlar olur. Bu tabloların en yeni versiyonlarından biri XI. yüzyılda, Kurtuba kökenli olup Toledo'da faaliyet gösteren ve Latin dünyasında Arzachel olarak bilinen matematikçi Ez-Zerkali (y. 1028- y. 1087) tarafından gerçekleştirilir. Gerardus Cremonensis (1114-1187) tarafından Latinceye tercüme edilen *Tabulae Arzachelis* veya *Toledo Tabloları* defalarca yeniden gözden geçirilerek yayınlanmış ve bu türün Latin dünyasında yayılmasına neden olmuştur. Elinin altında iyi tablolar olan ve en temel matematik bilgisine sahip herhangi biri, karmaşık düzlemsel ve küresel geometri problemleri çözmek yerine, toplamlar ve çarpımlar yoluyla gezegenlerin konumunu hesaplayabilirdi.

Toledo Tabloları

Ancak zamanın ölçümüne veya başka astronomi problemlerinin çözümüne yarayan cihazlar olmadan bu tabloların faydası oldukça sınırlıydı. VII. yüzyılda geliştirilmiş olan düzlemsel usturlap kısa sürede astronomi hesaplarının ve Müslümanların matematik bilimleri üzerindeki hâkimiyetinin simgesel cihazı haline gelir. Bir tür analojik hesap cihazı olan düzlemsel usturlap, birbirlerine göre hareketli olan çeşitli unsurlardan oluşur. Ön tarafında İznikli Hipparchus (MÖ II. yüzyıl) tarafından geliştirilmiş, bazı sabit yıldızlarla Güneş'in yıl boyu burç kuşağı üzerindeki güzergâhını gösteren, "ağ" adı verilen hareketli bir unsur içerir. Bu ağ, gözlemlenen yerin ufkuna dair gökyüzü koordinatlarından oluşan bir kadran içeren sabit bir parçanın üzerinde dönebilir. Usturlabın arkasında ise dereceli skalalar şeklinde sunulmuş bir dizi hatırlatıcı bilgi vardır. Bunların arasında, genelde yıldızların ufuk üzerindeki yüksekliğini ölçmeye yarayan, dönen kolun üzerinde nişan noktaları olan bir skala, Koç'tan Balık'a kadar olan takımyıldızlar için her biri 30 derecelik on iki kısımdan oluşan bir burç skalası ve Güneş'in yılın her gününde burçlar kuşağının hangi noktasında bulunduğunu belirlemeye yarayan, on iki aya bölünmüş bir takvim skalası yer alır. Müslümanlar tarafından yazılmış çeşitli inceleme yazılarında anlatıldığı üzere, iyi bir usturlapla, Güneş'in

veya bir yıldızın ufuk üzerindeki yüksekliğinden saatin belirlenmesi, yılın herhangi bir gününde Güneş'in veya başka bir yıldızın doğduğu veya battığı anın belirlenmesi, alacakaranlığın uzunluğunun ölçülmesi, bir kişinin doğduğu tarihi ve saate göre astrolojik yükseleninin belirlenmesi, zaman ölçümü için kullanılan çeşitli sistemler arasında saatlerin dönüşümü ve gerektiği zaman dağların yüksekliğini, kuyuların derinliğini veya şehirlerin uzaklığını tahmin etmek gibi elli kadar farklı işlem gerçekleştirilebilir.

Astronomik problemlerin çözümü için maddi araçlar

XIII. yüzyılın büyük kısmı boyunca düzlemsel usturlabı veya Müslüman matematikçiler tarafından geliştirilmiş sayısız varyasyonlarından herhangi birini kullanmasını bilen Avrupalı astronom sayısı çok azdır. Ve tabii ki hemen hiç kimse bu tür cihazları inşa etmek için gerekli bilgilere sahip değildir. İngiliz Roger Bacon (1214/1220-1292), astronomi alanında araştırmalar yürütmek için iyi cihazların yanı sıra, bu cihazları elde etmek için çok miktarda paraya da ihtiyaç olduğunu kabul etmek zorunda kalır. Genelde bu tür cihazlardan edinmek için İspanya ve Sicilya gibi pazarlar yoluyla doğrudan Müslüman imalatçılara başvurmak gereklidir; nitekim düzlemsel usturlap gibi daha karmaşık nesnelerin uyarlandığı ve üzerlerindeki Arapça yazıların kazınıp, yerine Latince yazıların işlendiği görülür.

Müslüman imalatçılar

Avrupalıların kendi astronomi tablolarını ve cihazlarını üretme alanındaki ilk çabalarının da Müslümanların etkisiyle gerçekleştiği sanılır. *El sabio* [*Bilge*] olarak bilinen Kastilya Kralı X. Alphonsus (1221-1284, 1252) hem bir sanat hamisidir hem de bilimsel kültürün çeşitli yönlerine ve özellikle astronomiye çok önem verir. Ptolemaios'un astronomi alanındaki sonuçlarını nihai bir şekilde güncellemek amacıyla bir grup Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi matematikçiyi sarayında bir araya getirir, ama istikrarlı sonuçlar elde edemez. Söz konusu matematikçiler, düzlemsel ve küresel üçgenlerin trigonometrik çözümü konusundaki Müslüman kaynaklı bilgiler sayesinde tarihe *Tabulae Alphonsinae* [Alphonsus'un Tabloları] olarak geçecek yeni bir dizi astronomi tablosu hazırlar. Bu tablolar, gökcisimlerinin konumlarının öngörülmesinde sundukları hassas ölçüm imkânından dolayı *Toledo Tabloları*'na göre daha büyük ün kazanıp XVI. yüzyıl sonlarına kadar hem elyazması hem de basılı olarak defalarca yayımlanır. X. Alphonsus'un matematikçilerinin ayrıca astronomi alanındaki belirli sorunlar veya cihazlar konusunda Kastilya dilinde yazdıkları bir dizi inceleme yazısı, *Libros del Saber de Astronomia* [Astronomi Bilgileri Üzerine Kitap] adlı önemli bir eserde toplanır. Bu eser, gezegen modelleri ve astronomi gözlemlerinde kullanılan büyük cihazlar açısından Ptolemaios astronomisini, çeşitli türden usturlaplar ve suyla, cıvayla veya tozla çalışan saatler gibi, hesap ve zaman ölçüm cihazlarının gerçekleştirilmesi açısından da İslam astronomisini te-

mel alır. *Libros del Saber de Astronomia*'nın bazı bölümleri Latinceye tercüme edilse de, eser bir bütün olarak çok rağbet görmez.

XV. yüzyıl ortalarına kadar Avrupalılar, Gerardus Cremonensis'in (1114-1187) ekolüne ait *Theorica planetarum* [Gezegen Teorisi] veya İngiliz Holywoodlu John'un (?-y. 1256) *De sphaera mundi* [Yerküre Üzerine] eserleri gibi, temel kozmoloji eserlerini tercih eder. Ahmed el-Fergani'nin (?-861'den sonra) *Cevâmî İlm En-Nücûm Ve'l-Harekât Es-Semâviye* [Astronominin ve Göğün Hareketlerinin Esasları] eserinin *Elementa astronomiae* [Astronomi Unsurları] adı altındaki tercümesinin etkisinde kalmış olan ikinci eser, XVII. yüzyıl ortalarında kadar Paris başta olmak üzere, üniversitelerde ders kitabı olarak kullanılır. Avrupalı matematikçilerin nesiller boyu Ptolemaios astronomisinin kuramsal temellerini öğrenmek için başvurdukları eser *Almagest*'in kendi değil de, *De sphaera mundi* ile yorumları ve Giovanni Campano da Novara'nın (y. 1210-1296) *Theorica planetarum* gibi benzer eserlerdir. *Libros del saber*'in belli cihazları konu alan bazı yazılarının tercümeleri veya uyarlamalarının münferit olarak dolaşımda olması, Avrupalıların, genel kozmolojik bilgilerin yanı sıra zamanın ölçümü ve astrolojik öngörüler açısından mümkün olabilecek en hassas ölçümler gibi fiziksel meselelere duymaya başladıkları ilgiye işaret eder.

Astronomi teorilerinin metinleri

XIV. yüzyılın en önemli –ve İslam bilimsel bilgilerinin etkisi altında kalmış– iki aydınının eserleri, gezegen astronomisi ve pratik astronomi alanlarına farklı düzeylerde duyulan ilginin kaynaklarıdır. Dante Alighieri (1265-1321), *İlahi Komedya* ve özellikle *Cennet* bölümünün kozmolojik yapısını oluştururken kısmen Aristoteles'in öğretilerini izler ve yerkürenin çevresinde, bilinen gezegenlerin her biri için birer tane olmak üzere eşmerkezli yedi şeffaf küreden oluşan bir gökyüzü bölgesi tasavvur eder, bunlara da sabit yıldızların olduğu sekizinci küreyi, Sabit bin Kurra'nın (836?-901) öne sürdüğü ilk hareket ettiricinin dokuzuncu küresini ve Hıristiyanlığa göre sistemin tacı niteliğinde olan gökkubbenin hareketsiz onuncu küresini ekler. El-Fergani'nin *Elementa astronomiae* eserinin Latince tercümesi yoluyla Dante'nin hakkında bilgi edindiği Ptolemaios öğretileri sonucunda ise, en içerideki yedi kürenin içindeki gezegenlerin bireysel hareketi, kısaca tasvir edilmiş bir dış çember sistemini izler. Astronomi alanında belirli meselelerin çözümlerine ulaşma konusunda Dante'den farklı bir yol izleyen Geoffrey Chaucer (1340/1345-1400) kendini düzlemsel usturlabın incelenmesine ve inşasına adar. Maşallah'a (y. 730-y. 815) atfedilen inceleme yazısının Latince tercümesinin etkisi altında kalan Chaucer'in bu cihazı konu alan *Treatise on the astrolabe* [Usturlap Üzerine İnceleme Yazısı] eseri, önsözünden anlaşıldığı kadarıyla, oğlu Lewis'e yazılmıştır.

Dante ve Ptolemaios

Optiğin İlkeleri

Avrupalı çeşitli âlimlerin geometrik optik ilkelerini benimseme süreci ise çok daha homojen bir şekilde gerçekleşir. Bu alanda, biri el-Kindi (?-y. 873), diğeri İbnü'l-Heysem (965-1040) tarafından yazılmış en önemli iki İslam eseri, XII. yüzyıl sonlarında Latinceye tercüme edilerek dolaşıma girer. Bu iki eser, bir sonraki yüzyılda giderek önem kazanacak olan konuya hem geometrik hem de deneysel yaklaşımın temelini oluşturur. Nitekim Robert Grosseteste (1175-1253), İbnü'l-Heysem'in *İlm-i Menazir* [Optiğin Kitabı] eserinde işlenmiş olan bazı meseleleri incelemek için deneysel yöntemler benimser. Örneğin gökkuşağının doğasını araştıran Grosseteste, küresel mercekler yoluyla ışık ışınlarını inceler. Grosseteste XIII. yüzyılda Avrupa'da yayılmaya başlayan küresel merceklerin işleyişini açıklamak için ikili kırılma konusunda bir teori geliştirir. Buna göre, merceklerin bir görüntüyü büyütme kabiliyeti, ışık ışınlarının önce hava gibi, seyrek bir ortamdan cam gibi, daha yoğun bir ortama geçerken kırılmasından, sonra da camdan çıkıp havaya dönerken tam ters yönde kırılmasından kaynaklanır. Grosseteste kırılma olgusunun dayandığı geometri yasasını açıklamaya ve okumayı kolaylaştırmak için mercek kullanımını yaymaya kendini adar.

İkili kırılma

İlk gözlüklerin dolaşıma girmesiyle birlikte, optik alanında araştırmalar yürütmek isteyenler, birçoğu çok kalitesiz olsa da, farklı boyutlara ve büyütme derecelerine sahip merceklerle çalışma imkânı bulur. Grosseteste'in çalışmalarını sürdüren Bacon da merceklere ve görüşü iyileştirmek için nasıl kullanılabileceklerine odaklanır. Bacon optik alanında inceleme yapanların karşısına çıkan, bazıları tamamıyla hayali bir takım imkânlar ortaya çıkarmış olur; örneğin mercekler ve aynalar, Güneş ışınlarının yoğunlaştırılması yoluyla bir şeyleri yakabilecek şekilde ayarlanabilir veya düşman ordularını korkutmak amacıyla kıyamet gününe dair görüntüler yaratılabilir. Daha sağlam deney ve gözlem verilerini de temel alan –örneğin köşelerin hassas ölçümünde düzlemsel usturlaptan yararlanan– Bacon, Grosseteste'in gökkuşağı konusundaki araştırmalarını sürdürerek, hem Aristoteles'in antikçağda elde ettiği sonuçları teyit eder hem de bazı özgün savlar geliştirir.

İslam metinlerinin yanı sıra, Eukleides'in (MÖ IV-III. yüzyıllar) *Optika* [Optik], Pergeli Apollonius'un (MÖ y. 262-y. 180) *Conica* [Konik Kesitler] ve Ptolemaios'un *Optica* [Optik] eserinin Arapçadan tercümelerinin yayılmaya başlaması, Avrupalı âlimlerin perspektif optik geleneğinin temelini oluşturan organik bir metin kanonu oluşturmasına izin verir. Her ne kadar İslam optiği alanına gerçek anlamda yeni bir katkıda bulunmazsalar da, Witeloo'nun (XIII. yüzyıl), John Peckham'ın (y. 1240-

Perspektif optik

1292) ve Theodoric von Freiberg'in (1250-y. 1310) eserleri bu kanona giderek daha büyük bir tutarlılık ve itici güç kazandırır. Sonraki yüzyıllarda yakan mercek ve aynalar imal etmek veya bunların ürettiği imgelerin oluştuğu noktaları belirlemek isteyenler hep bu eserlere başvurur. Perspektif optik genel anlamda, İslam âleminde olgunlaşmış olup özellikle astronomi yazılarında rastlanan, gözlem ve deney ile matematik ve geometrik ilişkilerin tanımı sayesinde duyusal olguların etkilerinin daima doğru şekilde incelenip öngörülebileceği fikrini Latin Batıda da pekiştirir. Bu şekilde yorumlanabilen olguların ardındaki ilk sebeplerinin araştırılması ise apayrı bir konudur ve felsefi kuramsal faaliyetlere özgü bir alan sayılır.

Bkz. *Ortaçağda İslam Felsefesi: Konular ve Kahramanlar, s. 320; İslam Matematik Bilimleri Zirvesi, s. 593; Ptolemaios Lehinde ve Aleyhinde Görüşler, s. 597; Roger Bacon ve Deneysel Bilim, s. 661; Dante Alighieri, s. 758; Geoffrey Chaucer, s. 814*

İslam Matematik Bilimleri Zirvesi

Giorgio Strano

İslamın ilk yüzyıllarında Yunan ve Hint kaynaklı bilgilerin kazanılmasıyla başlayan ilk dinamizm döneminden sonra, optik gibi bazı İslam matematik bilimleri, Avrupa'da yer almakta olan gelişmelere kıyasla giderek belirginleşen bir yavaşlama gösterir. İslam astronomisi ise, hem ibadet alanındaki kullanımı açısından dini liderler hem de astrolojik öngörüler açısından siyasal ve askeri liderler tarafından kendisine atfedilen büyük değer sayesinde, en azından iki yüzyıl daha üstünlüğünü tartışmasız bir şekilde sürdürecektir.

Astronomi

İslam dünyasında optik alanında yazılan son büyük eser olan Kemaleddin el-Farisi'nin (y. 1267-y. 1320) *Tenkih el-Menazir* [*Optik Üzerine Düzeltme-*

ler] eseri Batıda hiç tanınmaz. İbnü'l-Heysem'in (965-1040) *İlm-i Menazir* [*Optiğin Kitabı*] eserinin devamı niteliğindeki bu eserde gökkuşağı olgusunu konu alan, deneylere dayalı, çok dikkatli bir şekilde hazırlanmış bir inceleme bulunur. El-Farisi yağmur damlalarının büyük ölçekli kopyaları niteliğindeki su dolu, küçük cam küreler yoluyla ışığı renklere ayırmayı başarır. Bu deney, gökkuşağının atmosferde asılı duran yağmur damlalarının oluşturduğu kromatik bir etkinin sonucu olduğunu anlamasına izin verir.

Dinsel ve siyasal otoritelerin astronomiye atfettiği büyük önem ise, astronominin başlıca camilerle en büyük Kuran okulları başta olmak üzere, birçok mekânda araştırma konusu olmasını, çok kişi tarafından incelenmesini ve kolaylıkla finanse edilmesini sağlar. İslam astronomları, bu son derece elverişli şartlar sayesinde bir araya gelip bazen gerçek anlamda okullar oluşturma ve son derece iddialı, uzun vadeli projeler gerçekleştirme imkânı bulurlar. X. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Ptolemaios (II. yüzyıl) astronomisinin incelemelerine neredeyse sınırsız zaman ve imkânın ayrılması sayesinde çeşitli okullarda, astronomi tablolarının hazırlanmasına yarayan *Almagest*'in astronomi parametreleri ve gezegen modellerinin güncellenmesi tamamlanır ve antikçağda matematik alanında yazılmış en büyük eser sayılan bu kitaptaki çeşitli sorunlu unsurları ortaya çıkarma aşamasına geçilir. XI. yüzyılda Müslüman astronomlar Ptolemaios astronomisiyle ilgili en önemli sorunların bilincinde olmakla kalmaz, bu konularda alternatif teoriler de öne sürecek duruma gelirler.

Almagest üzerine yorumlar

Ptolemaios astronomisiyle ilgili temel sorun, esas işlevleri hesapların doğru şekilde yapılması olan çeşitli gezegen modellerini ve esas işlevi evrenin hakiki yapısını ve hareketinin sebeplerini açıklamak olan Aristoteles'in (MÖ 384-322) modeline uygun bir fiziki kozmolojiye yerleştirmekle ilgilidir. Örneğin Muhammed El-Battani (y. 850-929) bile, Ptolemaios'un Ay'ın konumunu öngörmek için öne sürdüğü –ve Dünya'nın etrafında hareket eden, üzerinde bir dış çember bulunan dışmerkezli bir daireden oluşan– modelde, Ay'ın Dünya'nın etrafında kat ettiği yörüngenin fazlasıyla dışmerkezli olduğunu, bundan dolayı Ay'ın Dünya'dan mesafesinin azami 60 ile asgari 30 Dünya yarıçapı arasında değiştiğini söyler. Böyle bir değişiklik, Ay bir konumdan diğerine geçerken görünürdeki çapının da iki katına çıkması anlamına gelir, ancak o güne kadar hiçbir astronom bu durumun farkına varmamıştır.

Ptolemaios astronomisinin tutarsızlıkları

Ptolemaios'un kendisinin, *Gezegen Hipotezleri* adındaki bir başka, daha küçük eserinde *Almagest*'in münferit gezegen modellerini Platon'un (MÖ 428/427-348/347) ve Aristoteles'in eşmerkezli kürelerden oluşan kozmolo-

jik yapısıyla uyumlu hale getirmeye çalışması daha da ciddi bir tutarsızlık örneği sergiler. Ptolemaios merkezi, sabit olan dünyanın etrafında dönen ama hızı üçüncü "ekuant" bir çembere göre tekdüze ve dairesel olan bir dış çemberden oluşan her bir gezegen modelinin kendi gökküresinin kalınlığında yer aldığını, dolayısıyla dünyayla arasındaki mesafenin en yüksek olduğu yeröte noktasının bu kürenin dış yüzeyine, mesafenin en kısa olduğu yerberi noktasının da iç yüzeyine dokunduğunu öne sürmüştü. Başka bir deyişle, her gezegenin yeröte ile yerberi noktaları arasındaki mesafe farkı, küresinin kalınlığını belirliyordu. Ayrıca bir gezegenin yeröte noktası, hemen üzerindeki gezegenin yerberi noktasıyla aynıydı, yerberi noktası ise hemen altındaki gezegenin yeröte noktasıyla aynıydı. Örneğin gökküresi Mars'ın gökküresini içeren ve kendisi de Satürn'ün gökküresinin içinde yer alan Jüpiter örneğinde yeröte noktası Satürn'ün yerberi noktasıyla, yerberi noktası da Mars'ın yeröte noktasıyla aynıydı.

Bu kozmolojik süreci büyük bir dikkatle izleyen bazı Müslüman astronomlar, Ptolemaios'un sistemini hem yapı hem de bir bütün olarak boyutları açısından mükemmelleştirmeye çalışırlar. Hareketin sabit yıldızların şeffaf küresinden gezegenlerin şeffaf kürelerine ve içerilerindeki dış çemberlere nasıl aktarıldığı konusunda ciddi şüpheler söz konusuydu. Tekdüze hareketli bir küre, çeşitli mekanizmalar yoluyla hem eşmerkezli hem de dışmerkezli olan altındaki bir küreye tekdüze bir hareket aktarabilirdi, ancak Ptolemaios'un gezegen modellerinde öne sürdüğü, merkezi hem evrenin merkezi olan dünyadan hem de eşmerkezli diğer kürelerin merkezinden farklı olan, ekuant yörüngelere tekdüze bir hareket aktaramazdı.

Başlıca Astronomi Okulları

Ptolemaios'un kozmoloji hipotezine en tutarlı tepkiler, XIII. yüzyıl sonları ile XIV. yüzyıl başları arasında, İslam astronomisinin üç büyük merkezinde ortaya çıkar. Muhtemelen Kahire civarında faal olan ilk astronom grubu Ptolemaios'un *Gezegen Hipotezleri*'nde denediği işlemi büyük ölçüde sürdürür. Bu astronomlar her gezegenin dış çemberini, iki eşmerkezli küresel kabuğun arasında bulunan iki dışmerkezli küresel kabuğun arasında bulunan birer küreye dönüştürür. Gezegen kürelerinin eşmerkezli dış kabuğunun tekdüze hareketi, hemen üzerindeki gezegen küresinin eşmerkezli iç kabuğundan kaynaklanır. Eşmerkezli dış kabuk tekdüze hareketini kendi altındaki dışmerkezli ilk kabuğa aktarır, o da dış çembere aktarır ve bu böyle sürer gider. Astronomlar bu işlem yoluyla Ptolemaios'un ekuant problemini kozmolojik sistemden tamamıyla çıkararak, sorunu kökten çözmüş olurlar.

Kahire Okulu

İkinci bir grup astronom, Nasirüddin et-Tusi'nin (1201-1274) etrafında toplanır. Et-Tusi Meraga'da birkaç yıl boyunca yıldızları izleyebilmek amacıyla dereceli, büyük cihazlarla donatılmış bir astronomi rasathanesi inşa etmek için hükümdarı Hülagü Han'dan (y. 1217-1265, ﷺ > 1256) geniş imkânlar elde eder. Burada uygulanan model, Uluğ Bey'in (1393-1449) döneminde Semerkant'ta oluşturulan rasathaneden Takiyüddin İbn Maruf (1526-1585) tarafından İstanbul'da yapılana kadar, daha sonra inşa edilecek başka birçok büyük İslam rasathanesinde ve XVI. yüzyıl sonlarında Avrupa'da kurulan ilk rasathanelerde uygulanacaktır. Meraga Rasathanesi, sabit yıldızlarla gezegenlerin konumunu kaydetmek için kullanılan sabit cihazların bulunduğu merkezi bir bölge ile "küçük rasathane" adı verilen daha küçük bir yapıdan oluşuyordu. Astronomlar zengin kütüphanesinde bulunan kitapları incelemek ve çeşitli türlerden seyyar cihazlarla astronomik hesaplar yürütmek için buraya toplanırdı. Nasirüddin et-Tusi başlangıçta Hülagü Han'a 30 yıllık, yani Satürn'ün burçlar kuşağı üzerindeki seyrinin tamamını izleyecek uzunlukta bir araştırma dönemi önerisinde bulunur, ama rasathanenin faaliyetlerinden bir an önce sonuç elde etmek isteyen Han'ın baskısıyla bu araştırma dönemi 12 yıla, yani Jüpiter'in seyrine eşit bir döneme indirgenir. Nasirüddin et-Tusi ile astronomları iki önemli eser üretir: Astronomi tablolarından oluşan, Hülagü Han'a ithaf edilmiş bir derleme olan *Zic-i İlhani* ve gezegen astronomisi alanında köklü bir değişim yaratmayı amaçlayan *Al-Tadhkira fi 'ilm al-hay'a* [Astronomi Üzerine Anılar] başlıklı kuramsal bir inceleme yazısı. Et-Tusi, Ptolemaios'un gezegen modellerinde kapsanan olguların hepsini içeren ve iç içe geçmiş küresel kabuklarından oluşan bir sistemi temel alan bazı gezegen modelleri geliştirir, ama sorunlu ekuant çemberin yerine başka bir şey getirmez.

Tusi Okulu

Üçüncü astronom grubu da Nasirüddin et-Tusi'nin öğrencisi, rakibi ve halefi Kutbüddin eş-Şirazi (1236-1311) ile Müeyyedüddin el-Urdi'nin (?-1266) liderliğindeki Meraga Okulunda toplanır; bu grup Ptolemaios'un modellerine daha yakın olan, ama Platon ile Aristoteles'in gökcisimlerinin dairesel ve tekdüze hareketleri konusundaki varsayımlarına daha uygun olan gezegen modelleri geliştirir. Bu iki astronom tarafından öne sürülen modellerde gezegenlerin seyri, merkezleri birbirinin yörüngesi üzerinde ve sabit olan dünyayla eşmerkezli olan büyük bir çember üzerinde tekdüze bir şekilde hareket eden iki, üç veya dört dış çemberden oluşan bir sistem tarafından düzenlenir. Bu sürecin temelinde, Ptolemaios'un kötü namlı ekuant çemberinin yerine küçük dış çemberlerden oluşan bir sistemin yerleştirilmiş olması yatar. Bu sistem sayesinde eş-Şirazi ile el-Urdi'nin modelleri o kadar büyük rağbet görür ki,

Meraga Okulu

XIV. yüzyıl ortalarında Şam Okulunun en önemli temsilcisi sayılan İbnü'ş-Şatır (1304-1375) tarafından benimsenirler. Bu gezegen modellerinin Avrupa'ya ne zaman ve hangi yoldan ulaşmış olduğu hâlâ tartışma konusudur, ama Nicolaus Copernicus'un (1473-1543) astronomi alanına getirdiği Güneş merkezli reform dahilinde benimsediği modellerle birçok açıdan aynı oldukları görülebilir.

Bkz. *Ortaçağda İslam Felsefesi: Konular ve Kahramanlar, s. 320; İslamın Avrupa'da Matematik Üzerindeki Etkisi, s. 587; Ptolemaios Lehinde ve Aleyhinde Görüşler, s. 597; Simya* Quaestio*su, s. 626; XIII ve XIV. Yüzyıllarda Avrupa'da Mineraloji ve Metalurji, s. 633*

Ptolemaios Lehinde ve Aleyhinde Görüşler

Giorgio Strano

Tanrı'nın yarattığı evren konusundaki dinsel inançlarla uzlaştırılması zor olan Ptolemaios'un düşüncesi ve Almagest*'te öne sürdüğü astronomi modeli, bu kavramsal sistemle başa çıkmakta zorlanan Batılı âlimler arasında kafa karışıklığına yol açar. Ancak matematikçilerle filozofların kozmolojik modelleri arasındaki çelişkiler, konunun özgün bir şekilde işlenmesini ve yeni kapıların açılmasını sağlar.*

Antikçağ Düşünceleriyle Kıyaslamalar

Aristotelesçi düşüncenin Hıristiyan Batıda yayılmaya başlaması, özellikle kozmolojik meseleler açısından sorunsuz gelişen bir süreç değildir. *Gökyüzü Üzerine* ve *Meteorologica* [Meteoroloji] eserlerinde sunulan, eşmerkezli şeffaf kürelerden oluşan ve sabit yıldızlar küresinin içerisinde yer alan gezegenlerin kürelerine tekdüze, dairesel bir hareketin aktarıldığı sistem, hareket ettirilmesi için ilahi bir müdahaleye gerek duyulmayan bir dünya

makinesine işaret eder. Her ne kadar kültürlü çevreler Aristoteles'in (MÖ 384-322) eserlerinin tamamının tercüme edilmesi yoluyla Yunan düşüncesinin geri kazanılmasını istese de, Hıristiyan teologların büyük kısmının bu düşünce sisteminin içeriği karşısında akılları karışır. Aristotelesçi evren doktrini XIII. yüzyıl ortalarından itibaren Toulouse, Oxford, Paris ve Padova gibi, Avrupa'nın en önemli üniversitelerinde kendine yer bulmaya başlar ve farklı tepkilere yol açar. Ortaya çıkan çeşitli felsefi okullar Aristotelesçilik konusunda farklı düşünceler geliştirir, inanç ile akıl arasındaki ilişkiye verdikleri öneme bağlı olarak bu kavramın ardındaki belirlenimci ruhu kabul eder veya reddeder.

Antikçağda astronominin diğer büyük temsilcisi de benzer şaşkınlıklara yol açar. Ptolemaios da (II. yüzyıl), ilahi müdahalelerin herhangi bir rol oynamadığı kavramsal bir sistem geliştirmiştir. Ancak bu sistemde inanç ile akıl arasındaki ilişki, Aristoteles'te olduğu kadar sınanmaz. Bazı Müslüman yazarların Latinceye tercüme edilen ve temel bilgiler içeren eserlerinden sonra *Almagest*, evrenin hakiki yapısını açıklama çabasından çok, gezegenlerin konumunu olabilecek en doğru şekilde öngörmek için gerekli olan hassas hesapları gerçekleştirme amaçlı geometrik modellerin derlemesi niteliğindedir. Eser bu bakış açısıyla okunduğunda, Ptolemaios'un özellikle gezegenlerin sıralama yöntemi söz konusu olduğunda, kendi modellerinde fiziki tutarlılık sağlayamadığı görülür. Nitekim Ptolemaios Güneş'i fiziksel değil, "estetik" etkenler temelinde "daha değersiz" üç gezegen (Ay, Merkür ve Venüs) ile "daha değerli" üç gezegen (Mars, Jüpiter ve Satürn) arasına yerleştirir. Evrenin fenerinin altı gezegen arasında merkezi bir konumda bulunmasından daha güzel bir simetri olabilir miydi?

Yeni Evren Modellerine Doğru

Batılı âlimler XIII. yüzyıldan itibaren, Ptolemaios'u Tanrı'nın ve insanın özgür iradesinin düşmanı olarak görmek yerine, matematikçilerin tercih ettiği geometrik evrenle filozofların tercih ettiği fiziksel evren arasındaki çelişkilerin farkına varmaya başlar. Doğulu âlimler *Almagest*'e alternatif gezegen modelleri geliştirerek bu iki yaklaşım arasındaki uyumsuzluk sorununu kısmen aşmışken, XIII ve XIV. yüzyılda Batılı matematikçiler bu noktadan hareket ederek Yunan astronomisini geliştirirler. Evrenin fiziki yorumu ile geometrik yorumu arasındaki uyumsuzluk, Ebu İshak el-Batruci'nin (y. 1150-y. 1200) Michael Scotus (y. 1175-y. 1235) tarafından *Liber Astronomiae* [Astronomi Kitabı] adı altında Latinceye tercüme edilmiş olan inceleme yazısında açıkça ser-

Avrupa'daki gecikme

gilenir. Avrupa'da İslam âlemine göre iki yüzyıllık bir gecikmeyle başlayan bu konudaki tartışmalar, Batı astronomisinin tamamıyla özgün bir şekilde gelişmesi için zemin hazırlamaya başlar.

XIII. yüzyıldan itibaren Avrupalı matematikçiler, başka teorilere göre daha işe yarar olan Ptolemaios'un savlarını incelemeye başlar. Pratik açıdan bakıldığında, Aristoteles'in gökkürelerinin olası varlığı üzerine düşüncesi, hem Robert Grosseteste (1175-1253) hem de Roger Bacon'ın (1214/1220-1292) reform gereksinimini vurguladığı astrolojik öngörüler ve Jülyen takvimin doğru kullanımı açısından herhangi bir fayda sağlamıyordu. Öte yandan bilimsel teorilerin gözlemlenen olaylara mümkün olduğu kadar yakın açıklamalar sunması gerektiği fikri giderek yayılmaya başlar. Birçok Avrupalı matematikçi, *Toledo Tabloları* ile *Alphonsus'un Tabloları* yoluyla elde edilen pratik sonuçları herhangi bir şekilde sorgulamadan, yeni gözlemler yoluyla Ptolemaios'un teorilerini doğrulamak veya yalanlamak umuduyla bilimsel cihazlar geliştirmeye kendilerini adarlar. Campano da Novara (y. 1210-1296) ve Jean de Murs'a (y. 1290-y. 1351) atfedilenler gibi bazı cihazlar, *Almagest*'te önerilenleri örnek alır. Montpellier'deki astronomi okulunda ve özellikle Yahudi Levi ben Gerson (1288-1344) tarafından inşa edilen bazı cihazlar ise, İslam kaynaklı cihazların geliştirilmesi sonucu elde edilir. Ama hiçbir zaman Ortadoğu'daki büyük rasathanelere benzer yapılar oluşturulamaz ve çok büyük başarılar elde edilmez. Yeni gözlemler sonucunda elde edilen başlıca sonuçlar arasında, bazı temel astronomik parametrelerin güncellenmesi ve düzlemsel usturlabın ağı için gerekli olan bazı yıldızların gökyüzü koordinatlarını içeren listelerin hazırlanması vardır.

Astronomi cihazları

Gezegen Saatleri

Avrupalı matematikçiler, Müslüman matematikçilere göre gezegenlerin hareketleri konusundaki çeşitli savları mekanik açıdan doğrulayacak farklı bir cihaz sınıfına daha çok önem verir. Şam Sultanının 1232'de İmparator II. Friedrich'e (1194-1250, ♛ > 1220) bu türden bir cihaz armağan ettiği doğru olsa da, çeşitli biçim ve boyutlara sahip "gezegen saatlerini" asıl üretenler Batılılardır. İlk kayda değer saat imalatçıları arasında St. Albans'da keşiş olan ve gözlem ile hesap alanında kullanılan cihazlar üretmiş Wallingfordlu Richard (y. 1292-1336) vardır. 1320 civarında tamamladığı gezegen saati, bazı ağırlıkların inişiyle harekete geçen ve Güneş'in, Ay'ın ve sabit yıldızların hareketlerini tek bir kadranda gösterebilen bir mekanizmadan oluşuyordu.

Wallingford saati

Padovalı Giovanni Dondi, (1318-1389) Campano da Novara'nın *Theorica planetarum* [Gezegen Teorisi] eserinden ilham alarak çok daha iddialı bir cihaz geliştirir. Dondi, *Almagest*'in gezegen modellerinin gerçekliği yansıtıp yansıtmadığını belirlemek amacıyla on altı yıl boyunca "*astrarium*" [planetaryum] diye nitelendirdiği bir cihaz üzerinde çalışır. Bu cihaz da bir ağırlığın inişiyle harekete geçen ve taç şeklinde bir denge çarkının salınımıyla düzenlenen bir dizi dişliden oluşuyordu. Ancak bu *astrarium*-da Güneş, Ay ve sabit yıldızlarla yetinilmeyip, bilinen diğer tüm gezegenlerin hareketleri de sunuluyordu. Nitekim dişli dizilerinin sonunda, sabit yıldızlarla Güneş'e ayrılan bir kadranın yanı sıra, her biri burçlar kuşağı üzerindeki gezegenlerden biri için olmak üzere yedi kadran vardı. Her gök cismi, kendi kadranının merkezindeki sabit dünyanın etrafında, eşmerkezli olan ama ekuant bir çembere göre tekdüze bir hareketle bir çember boyunca yer alan bir dış çember üzerinde dönüyordu. Gezegenin burçlar kuşağı üzerindeki konumu da küçük bir okla gösteriliyordu.

Dondi'nin "astrarium"u

Mekanik saat düzeneği açısından bir başyapıt olan *astrarium* ne yazık ki, XVI. yüzyılın ilk yarısında ya armağan edildiği Sforza ailesinin tozlu bir mahzeninde kaybedilir veya Milano'da ona hayran kalan V. Carlos (1500-1558, 1519-1556 arası imparator) tarafından İspanya'ya götürülür. Dondi'nin kendisi, *Tractatus astrarii* [*Astrarium* Üzerine İnceleme Yazısı] eserinde bu cihazı ayrıntılı bir şekilde tasvir eder ve Padova Üniversitesinin yanında doğan astronomi okulunda yaygın olan bazı kuramsal fikirlere cevaben geliştirildiğini söyler. Nitekim Petrus de Apono (1257- y. 1315) ile birlikte Padova bölgesinde Yunan filozof ve matematikçilerin düşünceleri radikal bir şekilde eleştirilmeye başlanır. Bazı âlimler Aristoteles'in şeffaf kürelerinin veya Ptolemaios'un dış çemberlerinin var olmadığını öne sürer, hatta dünyanın evrenin merkezinde sabit olmayabileceğini bile düşünmeye cüret eder.

Bkz. *İslamın Avrupa'da Matematik Üzerindeki Etkisi, s. 587; İslam Matematik Bilimleri Zirvesi, s. 593; Töz ve Tözün Değişimleri Üzerine Teoriler, s. 609; Hareket Fiziği ve Ağırlık Bilimi, s. 614; Klasik Yazarlar Konusunda Tepkiler ve Yorumlar, s. 695*

Astroloji

Antonio Clericuzio

Özellikle Arap dünyasında gelişmiş olan astroloji XII. yüzyıldan itibaren Latin Batıda da yayılmaya başlar ve yıldızların etkilerine dair yaklaşımlar tartışma konusu haline gelir. Aristotelesçi fiziğin yayılması, Latinler arasında astrolojinin gelişmesi için zemin hazırlar; neredeyse tüm Hıristiyan filozoflar fiziksel olayların yıldızlar tarafından etkilendiğini kabul eder ama akılcı ruhun faaliyetlerinin etki altında kaldığını reddeder. Pek çok kişi, beşeri faaliyetlerin de yıldızlar tarafından belirlendiğini öne süren astrolojinin belirlenimci versiyonuna karşı çıkar. Özgür iradeyi teminat altına alma zorunluluğu, astrolojinin konumu ve amacı konusunda hararetli tartışmaların yaşanmasına neden olur. Üniversitelerdeki astroloji kürsülerinin sayısına bakılırsa, astroloji kaynaklı bilgilerinin tıp alanında kullanımı da kayıtsız şartsız kabul edilir.

Ortaçağda Astrolojinin Temelleri ve Yöntemleri

Ortaçağda iki çeşit astroloji söz konusudur: Kehanet astrolojisinde, insanların hayatları dahil olmak üzere, dünyada yer alan olayların yıldızların etkisiyle belirlendiği öne sürülür. Dolayısıyla gökcisimlerinin dikkatle incelenmesi ve hassas ölçümler yoluyla yıldız haritaları oluşturmak, bireylerin ve halkların geleceğini, hatta yolculuk, savaş ve evlilik gibi çeşitli olayların sonucunu öngörmek mümkündür. Doğa astrolojisinde ise gökcisimlerinin meteorolojik olaylar ve hastalıkların kaynağı ve seyri başta olmak üzere, insan bedeni üzerindeki etkileri incelenir. Astrolojinin daha zayıf olan bu versiyonu birincisi gibi belirlenimci niteliğe sahip değildir, insanların eylemlerinde özgür olduğunu kabul eder ve şöyle özetlenebilir: "Yıldızlar etkiler ama zorunluluk yaratmaz." Kehanet astrolojisi dört bölümden oluşur: Devirlerin incelenmesi (gezegenlerin kavuşması ve dünya üzerindeki etkileri), yıldız haritaları (bireylerin özelliklerinin ve kaderinin belirlenmesine izin veren, doğdukları andaki gökyüzünün konfigürasyonu), sorgulamalar (gökcisimlerinin birbirlerine göre olan özellikleri temelinde kehanet) ve tercihler (yine yıldızlara bağlı olarak hem bireysel hem de toplumsal açıdan önemli faaliyetlere başlamak için en elverişli anın seçilmesi).

Astrologlar gezegenlerin ve takımyıldızların değişen gücünü veya zayıflığını belirleyebilmek için gökküre üzerinde bir dizi sınır saptar ve gezegenlerin her birine burç kuşağının on iki simgesinden birinde belirli bir "ev" tahsis eder. Copernicus öncesi kozmolojide birer gezegen sayılan Güneş ile Ay'ın bir evi vardır –Güneş için Aslan, Ay için Yengeç– diğer gezegenlerin ise, biri gündüz, diğeri gece için olmak üzere ikişer evi vardır. Bir gezegen kendi evindeyken en yüksek güç derecesine ulaşır. Gezegenlerin yüksek ve alçak noktaları vardır. En soğuk gezegen olan Satürn'ün yüksek noktası, Güneş'in Terazi evindeki alçak noktasıyla aynıdır. Burçlar kuşağı ayrıca her biri on derecelik 36 bölgeye ayrılır ve her birinin başında, Mısır'da zaman ve gezegenler üzerinde hâkimiyetleri olan yıldız tanrılar vardır.

Gezegenler ve "evler"

Antikçağdan Ortaçağa Astroloji

Klasik Yunan kültürünün yabancı olduğu astrolojinin kökeni Yakındoğu'ya uzanır ve Helenistik çağda yayılmaya başlar. Platon'un (MÖ 428-427-348/347) öğrencisi Eudoxus (MÖ 408-355) astrolojinin Mezopotamya'nın astrologları olan Keldanilerden kaynaklandığını reddetse de, bir başka öğrencisi olan Philippus Opuntius (MÖ IV. yüzyıl), Platon'un *Yasalar* adlı eserinden sonra yazdığı XIII. kitapta Yakındoğu'nun astroloji alanındaki bilgilerine hayran olduğunu belirtir. Aristoteles'in (MÖ 384-322) felsefesi de, astrolojiyi kabul etmezse de, evrenin merkezinde bulunan dünyada gerçekleşen bütün değişikliklerin gökcisimlerinin hareketinden kaynaklandığını öne sürmekle astroloji alanında sonradan yer alacak gelişmeler için kuramsal bir temel oluşturur. Katı bir kozmik belirlenimciliği savunan Stoacılar –Rodoslu Panaetius (MÖ 185- y. 109) dışında– astrolojiyi destekler, kuşkucu Carneades (MÖ 214-129) ise astrolojiyi şiddetli tartışmalara konu eder. Carneades'in astrolojiye karşı argümanları sıradan olmaktan çok uzaktır. Her şeyden önce insanların doğum –hatta rahme düşme– tarihleri kesin olmadığı zaman yıldız haritaları oluşturmanın zorluklarından söz eder; ikinci olarak astrolojik kehanetlerin değerine inanmaz, çünkü aynı anda aynı yerde doğmuş olan insanların kaderleri apayrı olabilir, halbuki farklı günlerde dünyaya gelmiş insanlar aynı kaderi paylaşabilir. Kuşkuculuk ve Epikürizm dışında tüm felsefi ekoller astrolojiyi kabul eder. Hermetik metinler, astroloji doktrinlerinin başlıca araçlarından biridir. Astroloji Roma toplumu içerisinde de yayılarak önem kazanır; şair Manlius (I. yüzyıl) astrolojiyi yüceltir, insan hayatının yıldızların hâkimiyetinde olduğunu öne sürer ve değişmez ilahi düzene paralel şekilde insanlar arasında da kader

Stoacılar ve kuşkucular

tarafından belirlenmiş ve bundan dolayı değişmesine imkân olmayan bir hiyerarşinin söz konusu olduğunu söyler.

İskenderiyeli astronom Klaudios Ptolemaios'un (II. yüzyıl) *Tetrabiblos* [Dört Kitap] adlı eseri, Hıristiyanlık döneminin başlarında astrolojiyi sistematik bir şekilde ele alan ilk önemli inceleme yazısıdır; bu eserde yıldızların fiziksel etkilerinin (örneğin hava ve iklim üzerindeki etkileri) yanı sıra, insanların hayatları ve eylemleri üzerindeki etkileri de tarif edilir. Ptolemaios'a göre, yıldız bilimi iki bölüme ayrılır: Birincisinde gökcisimlerinin konfigürasyonları ve hareketleri incelenir; birincisine bağlı olan ama kuralları o kadar katı olmayan ikincisinde ise, yıldızların özellikleri ve konumları göz önüne alınarak dünyada gerçekleşecek olaylar öngörülmeye çalışılır. Astroloji Roma toplumunda çok kapsamlı bir şekilde, bütün sınıflar arasında yayılır; yıldızların gücünü çektiğine inanılan nazarlıklar ve tılsımlar her yerde yaygın olarak kullanılır. Resmi olarak astrolojiye karşı olan Romalı imparatorlar bile bu alanın büyüsüne kapılarak, sık sık astrologlara başvururlar.

Ptolemaios'un *Tetrabiblos* eseri

Astroloji, Din ve Tarih

Platon ve Aristoteles'in gökcisimlerinin ilahi olduğunu öne süren felsefesi, astrolojinin Helenleştirilmiş dünyada yayılması için zemin hazırlasa da, Kurtuluşu temel alan diğer dinler gibi Hıristiyanlık da müminlerine ilahi krallığı sunar ve Tanrı sevgisinin gökyüzünün bütün güçleri üzerindeki hâkimiyetini yüceltir. İlkel Hıristiyanlık, bir yanda gökyüzü tanrılarına olan inanç, diğer yanda yıldızlara bağlı takdir olmak üzere, iki cephede savaş verir. Aslında Roma Kilisesinin tamamı astrolojiye karşı çıkmakta hemfikir değildir. Yıldızlara ve etkilerine inanç kısa sürede Hıristiyanlığın bir parçası haline gelir. IV. yüzyılda İsa'nın doğum tarihi Güneş'in doğuşu anlamına gelen, yani günlerin uzamaya başladığı 25 Aralıka kaydırılır. İncillerde İsa'nın hayatı gökyüzündeki olaylara bağlanır; doğumunu bir kuyrukluyıldız, ölümünü de bir tutulma ilan eder. Origenes (y. 185-y. 263) yıldızların insanları eylemlerinde etkilediğini, ama onları zorlamadığını öne sürerek astrolojiyi belirlenimcilikten kurtarmaya çalışır. Hippolu Augustinus (354-430), insanın özgür iradesini reddettiğine inandığı astrolojiye şiddetle karşı çıkar. Augustinus ayrıca kehanetler gerçekleştiği zaman bunun bir tesadüf veya şeytanların işi olduğunu öne sürer. Ancak Hıristiyan doktrinin bazı unsurları astrolojiyle uyumsuz değildir. Eğer insanoğlunun kurtuluşunun veya lanetlenmesinin Tanrı'nın ebedi iradesine bağlı olduğuna

İlahi işaretler olarak gökcisimleri

dair ilahi takdir doktrini benimsenirse, o zaman gökcisimleri Tanrı'nın planlarını ilan etmek için başvurduğu işaretler veya uyarılar sayılabilir. Kilise Babalarının sayısız saldırısına rağmen, astroloji Bizans'ta son derece yaygındır ve IX. yüzyılda İmparator Theofilos (?-842, 👑 > 829) bir astroloji kürsüsü kurar. Astrolojinin Doğu İmparatorluğundaki etkisi, farklı dönemlerle de olsa, XIV. yüzyıla kadar sürer.

Latin Batıda astroloji –sadece tarımsal amaçlı inceleme yazılarıyla sınırlı olduğu bir dönem dışında– Arapçadan yapılan tercümelerin de etkisiyle daha yaygın hale gelir. Ancak astroloji en çok İslamın hâkim olduğu dönemde gelişir. İnsanın her yönüyle Tanrı'ya bağımlı olduğunu ve özgürlüğe sahip olmadığını savunan Hz. Muhammed (y. 570-632) din odaklı astrolojinin gelişimine izin verse de, bu alan el-Farabi (y. 870-y. 950), İbn Sina (980-1037), İbn Rüşd (1126-1198) ve İbn Haldun (1332-1406) gibi belli başlı bazı filozof ve teologlar tarafından çeşitli şekillerde eleştirilir. İbn Haldun astrolojinin din ve devlet açısından tehlikeli olduğunu, bilime de aykırı olduğunu öne sürer. El-Kindi (?-y. 873) astroloji için sağlam bir fizik ve teoloji temeli sağlar. Gökküreler, Tanrı'nın dünya üzerindeki etkisini gerçekleştirmek için başvurduğu araçlardır; dünya üzerindeki olayların hepsi, yıldızların etkisiyle gerçekleşir. Bu etkiler, gökcisimlerinden ışın gibi yayılır ve dünyanın belirli noktalarını hedef alır.

Yıldız haritaları insan için neyse, Arap astrolojisinde geliştirilen gezegen kavuşması doktrini de dünya için odur. Üç üst gezegen olan Mars, Jüpiter ve Satürn'ün aynı takımyıldızda kavuşması en çok korkulan şeylerden biridir, çünkü felaketlere, savaşlara ve kıtlıklara yol açar. Hz. Muhammed'in doğumu ve 1348 yılındaki Kara Veba bu üç gezegenin Akrep'te kavuşmasına atfedilir. Büyük kavuşmalar teorisine göre imparatorlukların, halkların ve şehirlerin doğuşu ve çöküşü, dinlerin ortaya çıkışı ve kayboluşu gibi, en büyük ölçekli tarihsel olaylar doğal sebeplerden kaynaklanır. Dönüş süresi en uzun olan Satürn, gezegenlerin ilki ve en üstünü sayılır; yasalarla dinlerde köklü değişimlerden ve birçok kuşağı veya uzun seneleri kapsayan doktrinler ve dinler gibi genel anlamda uzun süreli olan her türlü olaydan Satürn sorumludur. Diğer iki dış gezegen, yani Jüpiter ile Mars, o kadar önemli olmayan ve daha kısa süren olayları belirler. Büyük kavuşmalar teorisini içeren Ebu Ma'şer'in (787?-886) eseri XII. yüzyılda *Introductorium in astronomiam* [Astronomiye Giriş] adı altında Latinceye tercüme edilir ve XVI. yüzyıla kadar çok yaygın olarak okunur. Tarihin bu natüralist ve belirlenimci yorumu, Hıristiyanlığın da başlangıcını kozmik döngüye dahil ederek vahiyi de doğanın katı yasalarına tâbi kılar. Birçok Hıristiyan filozof dinlerin astrolojisi doktrinini be-

Arap astronomisinde gezegenlerin kavuşması

nimser, ama farklı şekillerde yorumlar. Roger Bacon (1214/1220-1292) *Opus maius* [Büyük Eser] adlı eserinde dinlerin astrolojisi doktrinini açıklayarak Deccal'ın gelişinin kehanetiyle arasında bağlantı kurar: "Filozoflar Jüpiter'in başka gezegenlerle kavuştuğu zaman yeni dinleri ve inançları ilan ettiğini öne sürer. Kavuşabildiği gezegen sayısı altı olduğu için dünyadaki başlıca dinlerin sayısının da altı olması gerektiğini savunurlar. Jüpiter Satürn'le kavuştuğu zaman kutsal kitaplara, yani dinlerin en eskisi olan Museviliğe işaret eder, çünkü Satürn de gezegenlerin babasıdır. Jüpiter Mars'la kavuştuğu zaman ateşe tapmayı öğreten Keldani dinine işaret ettiğini söylerler. Güneş'le kavuştuğu zaman, Güneş'in efendisi olduğu gökyüzü tanrılarına tapılmasını isteyen Mısır dinine işaret eder. Venüs'le kavuştuğu zaman, her açıdan cinsellikle ve şehvetle bağlantılı olan Sarazenlerin dinine işaret ettiğini söylerler. Merkür'le kavuştuğu zaman, değişken bir din olan Hıristiyanlığa işaret eder, ama onu da Deccal'ın tarikatı olan Ay'ın dini alt üst edecektir." Roma Kilisesiin bir kardinali olan Pierre d'Ailly'nin de (1350-1420) belli başlı tarihi olayların yıldızlar tarafından belirlendiğine dair inancı tamdır, hatta İsa'nın doğumu ile ölümünün de gökyüzüne bağlı olduğunu söyler. Dinlerin astrolojisinin apolojist amaçlarla kullanıldığı da olur ve gökyüzünün ilahi takdiri yansıttığı görüşünü temel alır. İsrail'in tarihi Tanrı tarafından göklere yazılmıştır ve Kitabı Mukaddes'te adı geçen belli başlı bütün olaylar üst gezegenlerin kavuşma anlarında gerçekleşir. Hem sonra İsa'nın doğumunu ilan eden yıldızın görünmesinin, göklerdeki işaretlerin Kutsal Metinler'in içeriğini yansıttığına dair bir kanıt olduğu nasıl inkâr edilebilir ki?

Sayısız Hıristiyan düşünür, astrolojinin belirlenimciliğine ve yıldızlar yoluyla geleceği öngörme iddiasına karşı çıkar. Petrus Abelardus (1079-1142) gelecekteki olayları astroloji yoluyla öngördüğünü iddia eden herkesin şeytanın hizmetkârı olduğunu söyler. Guillaume de Conches (y. 1080-y. 1154) yıldızların sadece fiziksel dünya üzerinde etkili olduğunu, beşeri olayların bu etki alanının dışında kaldığını öne sürer. Göklerin bir varlığın seyrinin tamamını (doğumu veya rahme düşme anını) bir anda belirleyebildiği ve kaderin ilk ve son olarak tayin edildiğine dair doktrinin çürütülmesi, hem Hıristiyanlar hem de Müslümanlar arasında (örneğin İbn Haldun) astrolojiye getirilen eleştiriler arasında sık rastlanan bir unsurdur; özellikle akılcı ruhun, yıldızların etkisi gibi doğal sebepler tarafından etkilenebileceği fikri reddedilir. 1260 civarında yazılan ve Albertus Magnus'a (y. 1200-1280) atfedilmiş olan *Speculum Astronomiae* [Astronominin Aynası] bu açıdan ara bir görüş sunar, çünkü burada yıldızların konumlarının Tanrı'nın ilahi takdirini yansıtan işaretler olduğu öne sürülür. *Speculum*'un

Astrolojik belirlenimciliğe karşı

yazarına göre, yıldızlar doğum anında insanın kaderini tayin etse de, insan sorgulama yöntemi yoluyla alternatifler ve farklı eylem alanları keşfedebilir, yani kendi yıldızını seçerek bu süreçte değişiklik yaratabilir. Astrolojinin bu yorumunda yıldızların etkisi sadece hayatın ilk anlarında geçerli olmayıp, diğer bölümlerini de kapsar. Roger Bacon hakiki ile sahte astrolojinin birbirinden ayırt edilmesi gerektiğini söyler; hakiki astroloji yıldızların etkisinin bilimsel incelemesini temel alır, ama belirli kehanetlerde bulunmaktan uzak durarak daha genel etkileri anlamaya çalışır. Gökyüzünün etkisi insanların eylemlerini şartlar, ama özgürlüğünü kısıtlamaz: "Hakiki astrologlar beşeri olayları kesin bir şekilde bildiklerini iddia etmezler, yıldızların etkisinin bedenleri nasıl modifiye edebileceğini, bu etkinin ruhlara nasıl yansıyabileceğini ve özgür iradeleri değişime uğramamasına rağmen, insanları nasıl belli bir şekilde davranmaya itebileceğini belirlemekle yetinirler" (*Opus maius*; R. Bacon, *On Experimental Science* [Deneysel Bilim] içinde, 1990). Dante Alighieri (1265-1321) astrolojiyi bir bilim olarak görüp onu mahkûm etmez, ama yıldızların insanın hayatı üzerindeki etkisinin daha sınırlı olduğuna inanır. Dante'ye göre, yıldızları gözlemleyerek hayata dair kurallar veya belirli durumlar konusunda öneriler elde ettiklerini iddia edenler sahtekâr astrologlardır, çünkü bu tür bir yaklaşım, özgür irade doktrini ile çelişir.

Astroloji, Felsefe, Tıp

XIII. yüzyılda skolastik felsefe sistemlerinin çoğu, Arapça ve Yunanca eserlerin Latinceye tercüme edilmesi sonucunda astrolojiyle tanışmaya başlar. Bu açıdan zemin hazırlayan Aristoteles'in doğa felsefesi üzerine eserleri (ve *Metafizik*'in XII. kitabı) Latin ortaçağın felsefe kültürüne dahil edilir. Evrenin bu eserlerde öne sürülen hiyerarşik yapısı ve sebeplerin kademeli algısına göre, gökyüzündeki mükemmel hareketler, insanların hayatları dahil olmak üzere, oluşum ve bozulma süreçlerini belirler. Thomas Aquinas (1221-1274) gökcisimlerinin hareketlerinin, yeryüzü cisimlerinin hareketlerine sebep olduğundan hiçbir âlimin hiçbir şekilde kuşku duyamayacağını söyler. Nitekim ayaltı elementlerin hareketleri gökcisimlerinin hareketlerinden kaynaklanır. Gökcisimlerinin etkilerini nasıl gösterdikleri, el-Kindi'nin bu konuda geliştirdiği kavramları temel alan Roger Bacon tarafından matematiksel terimlerle açıklanır; tüm etken failler gibi, gökcisimlerinin etkileri de, ışığın yayılma mekanizmasına benzer bir şekilde bedenler üzerinde etkili olur. Bacon bu yayılma sürecini, fail cismin yüzeyinden kaynaklanan güç piramitleri şeklinde tarif eder; dünyanın her noktasına erdemlerin tama-

Astrolog Bacon

mıyla nüfuz ettiği gözküyüzündeki bir piramidin zirvesi denk gelir. Dolayısıyla Bacon'ın modeline göre, dünyanın her noktası gökyüzünün belirli bir konfigürasyonun geometrik zirvesidir. O konfigürasyonu oluşturan gezegenler, yoğunlukları etki alanının açılarına bağlı olan belirli özellikler sunar. Gökyüzünün etkileri ile ışık arasındaki aynı analojiye dayanan Nicolas Oresme (1323-1382) ise, tam tersi sonuçlara varır ve *perspectiva*, yani ışığın yayılma sürecinin incelemesine dayanarak astrolojiye karşı çıkar. Ona göre, gökcisimleri insanların tüm eylemlerini düzenleyecek gizli güçler değil, belirli geometri-fizik kuralları temelinde sadece ışık ve ısı yayar. Gökkürelerinin hareketleri ve yaydıkları ışıkla birlikte elementlerin temel özelliklerinin etkisi, yıldızların etkisine başvurmak zorunda kalmadan her türlü doğa sürecini açıklamaya yeter.

Astrolojinin faydalarını öven Daniel of Morley (y. 1140-y. 1210), astrolojiyi reddetmenin kaçınılmaz olarak tıbbın temellerinin yıkılmasına yol açacağını söyler. Astrolojinin tıp alanındaki kullanımı antikçağa kadar uzanır ve *Corpus Hippocraticum* [Hippocrates'in Külliyatı] yoluyla Yunan ve Arap tıbbına yayılır. İnsan bedeninin kısımları, beden sıvıları ve gezegenler arası mütekabiliyetler bu ilişkinin kuramsal temelini oluşturur; periyodik ateş ve akut hastalıklarda belli olduğu üzere, hastalıkların oluşumu ve gelişimi de yıldızlardan etkilenir. Hastalıkların kritik aşaması, beden sıvılarının ani olarak salgılanmasıyla tezahür eder. "Kritik günler" teorisinin amacı, hekimlerin teşhis ve tedavi uygulayabilmeleri için gerekli olan araçları sunmaktır. Hekimler sadece hastaların durumunu göz önüne almakla yetinmemeli, gökcisimlerini ve özellikle Ay'ın hareketlerini mutlaka incelenmelidir. Roger Bacon'ın tıp alanını astrolojiye dayandırma gereksinimini vurgulaması bu bağlamda ele alınmalıdır; başarılı hekimler hastalara ilaç vermekle yetinenler değil, eylemlerini gezegenlerin hareketlerine ve özelliklerine göre düzenleyenlerdir. Petrus de Apono (1257-y. 1315), döneminin hekimlerini astroloji konusunda cahil olmakla suçlar. De Apono'ya göre, bütün gezegenler, farklı şekillerde de olsa, burçlar kuşağı ve dış çember üzerindeki konumlarına, ana yönlere ve başka gezegenlerle olan ilişkilerine (kavuşmalar ve özellikler) göre hastalıklar üzerinde etkilidir.

Astroloji ve tıp

Hem İslam aleminde hem de Latin Batıda astroloji saray çevrelerinde çok yaygındır. Astrologlar emirlere de, komutanlara da savaş alanlarında eşlik eder ve önemli kararlar öncesinde onlara danışmanlık yaparlar. II. Friedrich'in (1194-1250, 👑 > 1220) sarayında faal olan Michael Scotus (y. 1175-y. 1235), astroloji konusunda inceleme yazıları yazmış, Arapça astroloji eserlerini tercüme etmiştir. Scotus'a göre, astroloji filozofların işlemsel bilgilerini temsil

Astroloji ve politika

eder ve bundan dolayı büyüyle bağlantılıdır. Astroloji dünyayı yöneten gökyüzü güçlerini kontrol altına almayı öğreten sanattır. II. Friedrich, Ezzelino da Romano (1194-1259), Guido Novello da Polenta (y. 1275-1333) ve Guido da Montefeltro'nun (1223-1298) hizmetinde faal olan XIII. yüzyılın en ünlü astrologu Guido Bonatti'den de (?-y. 1296) görüldüğü üzere, astrologlar siyasal mücadelelerde kayda değer bir rol oynar. Bonatti yıldızların gözlemi yoluyla Ghibellinlerin Montaperti Savaşında (1260) zafer elde etmesi için en uygun anı belirlediğini öne sürer. Astrolojinin İtalyan üniversitelerde ve özellikle tıp fakültelerinde ders konusu haline gelmesi XIII. yüzyılda gerçekleşir. Petrus de Apono Padova'da, Biagio Pelacani de (?-1416) Bologna ve Padova'da bu alanda ders verir. De Apono'ya göre tek kesin bilim olan matematik-geometri ve astroloji olmak üzere iki bölümden oluşur: Astroloji, geometrinin ve özellikle gökcisimlerinin hareketleri konusundaki geometrik bilgilerin işlemsel kısmını oluşturur.

Bkz. *Ortaçağda İslam Felsefesi: Konular ve Kahramanlar, s. 320; Albertus Magnus ve Köln Okulu, s. 372; Thomas Aquinas, s. 378; Filozof Dante, s. 421; Ptolemaios Lehinde ve Aleyhinde Görüşler, s. 597; Roger Bacon ve Deneysel Bilim, s. 661*

Fizik

Töz ve Tözün Değişimleri Üzerine Teoriler

Antonio Clericuzio

Skolastik felsefede bileşik cisimlerin biçimlerinin kaynağı, XIII ve XIV. yüzyıllarda en çok tartışılan meselelerden biridir. Buradaki konu, bileşik cisimlerde dört elementin biçimine ne olduğunu ve bileşik cismin biçiminin nasıl oluştuğunu belirlemektir. Minima naturalia, *yani bir cismin biçimini kaybetmeden bölünebileceği en küçük parça teorisi, Aristoteles tarafından çürütülmüş parçacık kavramlarının geri kazanılmasına izin veren bir tartışma konusudur. Ortaçağda marjinal düzeyde de olsa, atomcu madde kavramını savunanlar olur. Ockhamcı Nicholas d'Autrecourt, bu grubun en önemli temsilcilerinden biridir.*

Bileşik Cisimlerin Biçimi ve Özellikleri

Aristotelesçi fizikte madde, biçim ve mahrumiyet ile birlikte en önemli üç ilkeyi oluşturur. İlk madde olarak algılanan madde saf potansiyeldir, belirlenmemiştir, çünkü bütün tözler madde ile biçimin bileşiminden oluşur. Aristotelesçi ilk madde olumsuz olarak tanımlanmanın yanı sıra, bütün cisimlere ortak olan alt katman (*substratum*, yani altta yatan) olarak da tanımlanır; kalıcı olandır ve herhangi bir biçim tarafından belirlenebilir. Madde aynı zamanda bireyselleştirici bir ilkedir; madde biçimi bireyselleştirir, örneğin belirli bir atın başka bir attan farklı olmasını sağlar.

Biçim geçici ve belirleyicidir, belirli bir şeyin o belirli şey olmasını sağlar. Örneğin biçim, belirli bir hayvanın at veya köpek olmasını belirler. Üçüncü ilke olan mahrumiyet, tüm varlıklarda değişim ilkesidir, zaten biçim sahibi olan bir nesnede maddenin yeni bir biçim edinmesini sağlar. Ay altı dünyada ilk madde dört çift özellik, yani ilk özellikler yoluyla belirlenir: Sıcak, soğuk, kuru ve yaş. Özellikler çift olarak bir araya geldiğinde dört element oluşur: Ateş (sıcak ve kuru), hava (sıcak ve yaş), su (soğuk ve yaş) ve toprak (soğuk ve kuru). Dünyadaki bütün cisimler bu dört elementin bileşiminden oluşur. Elementlerin farklı oranı, cisimlerin duyusal özelliklerini belirler. Birleşik cisimler, iki etkin özelliğin (sıcak ve soğuk) eylemi ve yeni bir biçim yoluyla dört elementten kaynaklanır. Skolastik felsefede dört element, doğal bedenlerin nihai bileşenleridir, ama kendileri de fiziksel tözler olup, birer biçim –tözsel biçim– ve maddeden –özellikten yoksun, tamamıyla potansiyel ilk madde– oluşur. Tözsel biçim doktrini Aristoteles'ten (MÖ 384-322) veya ilk yorumcularından çok skolastik felsefede önemli bir yer tutar. Tözsel biçim eyleme geçme kabiliyetine sahip değildir, sadece rastlantısal biçimler (tözsel biçime bağlı biçimler) yoluyla etkin hale gelir. Aristoteles sıcak ile soğuğu etkin (birincisi ayırır, ikincisi birleştirir), kuru ile yaşı edilgen olarak tanımlar. Skolastik doğa filozofları ise ilk özelliklerin dördünün de hem etkin hem de edilgen olabildiğini savunur. Birleşik cisimlerin ikincil özellikleri iki gruba ayrılır: Doğrudan tözsel biçimden kaynaklanan elle tutulur özellikler (ağır ve hafif, yoğun ve seyrek, pürüzlü ve pürüzsüz, sert ve yumuşak) ve ilk özelliklerin karışımından kaynaklanan kokular, tatlar ve renkler; sesler ise yerel hareketten kaynaklanır. Skolastik düşünceye göre dört element birbirine dönüşebilir, yani maddenin bir an toprak biçimine sahip olan bir kısmı sonradan su biçimini alabilir. Hem elementlerin hem de bileşik cisimlerin tözsel biçimleri açısından tözsel biçimin değişimi daima bir önceki biçimin ortadan kaldırılmasını gerektirir.

Tözsel biçim

Basit bir karışım olmayan bileşik bir cisim ilk dört özellikten kaynaklanır, tözsel biçim de sonradan eklenir. Dört elementin bileşik cisimde ne şekilde mevcut oldukları ve cismin biçiminin kaynağı, XIII ve XIV. yüzyılda skolastik felsefenin temel meselelerini oluşturur. Maddenin rolü açısından herhangi bir zorluk söz konusu değilse de –elementler bileşime dahil olur ve maddeleri oluşturdukları cismin maddesini oluşturur– biçim açısından sorunlar söz konusudur, çünkü elementlerin biçiminin bileşimde nasıl yer alacağını ve dört elementin biçimleriyle bileşimin biçimi arasındaki ilişkiyi açıklamak zordur.

Arap felsefesinde bileşik cisimlerin biçimi meselesine iki temel çözüm getirilir. İbn Sina'ya (980-1037) göre, bileşimlerde elementlerin biçimleri

değişmez, ama (biçimlerinden kaynaklanan) özellikleri zayıflar (*remissio*). Elementlerin özellikleri bileşimlerin biçimini oluşturmaz, ama bileşimlerin tözsel biçiminin oluşumu için gerekli olan durumu belirlerler. Biçimleri bahşeden ilahi bir zekâ olan *Dator formarum* [biçim veren], durumu uygun şekilde belirlenmiş bir madde yoluyla yeni biçimi verir ve bu biçim dört elementin tözsel biçimlerine eklenir.

Araplara göre bileşimlerin biçimleri

İbn Rüşd (1126-1198) ise elementlerin sadece özelliklerinin değil, biçimlerinin de zayıfladığını ve küçülmüş biçimler olarak (*formae remissae*) bileşimin içinde yer almaya devam ettiklerini öne sürer. İbn Rüşd'e göre, bileşimlerin biçimi ara bir biçim olup, dört elementin zayıflamış biçimlerinden kaynaklanır. Ancak İbn Rüşd'ün kavramı şöyle bir çelişki içerir: Aristoteles'e göre, biçimler herhangi bir artışa veya azalmaya tâbi değildir, sayılara benzer ve geçirdikleri her değişimle türleri de değişime uğrar. Bir at başka bir attan daha at değildir veya belli bir anda başka bir ana göre daha at değildir, ama belli bir anda başka bir ana göre daha sıcak veya daha soğuk olabilir. Skolastik felsefe biçimlerin zayıflayabileceğini reddeder, ama özelliklerin zayıflayabileceğini kabul eder.

Thomas Aquinas (1221-1274) elementlerin tözsel biçimlerinin fail bileşimlerde değil, sadece potansiyel bileşimlerde var olmaya devam ettiğini, ilk dört özelliğin ise bileşimlere dahil olduğunu öne sürer. Bileşimlerin biçiminin maddeye dahil olmasını sağlayan ara özellik elementlerin özelliklerinden bu şekilde kaynaklanır. Thomasçı kavram bileşimler ve tözsel biçimleri meselesinin tek çözümünü oluşturmaz. Roger Bacon (1214/1220-1292) bileşimlerin biçiminin ilahi bir etken yoluyla dışarıdan değil, maddenin potansiyel halinden kaynaklandığını söyler. Fransiskan Pierre d'Auriole'ün (y. 1280-y. 1322) teorisi çok destek görmezse de ilginçtir; d'Auriole'e göre, bileşimlerin biçimini oluşturan temel biçimler bazı özelliklerini kaybederek bölünmez ve homojen bir şekilde bir araya gelir. Dolayısıyla yeni bir tözsel biçim oluşturma zorunluluğu oluşmaz.

Minimi naturali ve Atomlar

Aristotelesçi filozoflara göre, tüm tözler azami (*massimo*) bir sınırla asgari (*minimo*) bir sınır arasında niteliksel olarak belirlenmiştir. Bu durum canlılar açısından zaten bellidir: Bir ağaç, bir hayvan veya bir insan sadece belirli boyutların içerisinde var olabilir. Homojen cisimler açısından da, basit (element) ya da bileşik olsunlar (örneğin et veya süt) asgari ve azami sınırlar söz konusudur. Azami sınır dünyada maddenin sonlu olmasından, asgari sınır da maddenin kendi doğasından kaynaklanır; bir

maddenin bölünmesinde belirli bir sınır aşılırsa, o maddenin varlığı sona erer. Bu bölünme fiziksel değil, teoriktir ve bir cismin asgarisi, gerçek bir varlığa dahil değildir; bölünmenin sınırını oluşturur. *Minimi naturali* kuramı (*minima naturalia*) Aristoteles'in fiziksel-maddi sürekliliğin sonsuz bölünebilirliği ilkesiyle çelişir gibi görünür. XIII. yüzyılda bu soruna farklı çözümler getirilir: Albertus Magnus (y. 1200-1280) matematiksel süreklilikte asgari bir kısım varsayılamayacağını düşünse de, fiziksel cisimlerde, daha küçük olsa özelliklerini yitirecek kadar küçük bir kısmın varlığının varsayılması gerektiğini öne sürer.

Cisimlerin bölünmesi

Benzer bir çözüm öneren Thomas Aquinas da, matematiksel anlamda bölünmeyi doğal cisimlerin bölünmesinden ayırt eder; matematiksel anlamda bir cisim sonsuza kadar bölünebilir, doğal bir cisim bölünemez. Eğer bir cisim matematiksel anlamda algılanırsa, dolayısıyla da sadece niceliği göz önüne alınırsa, bölünmenin karşısında hiçbir engel yoktur, ama fiziksel anlamıyla doğal bir cisimde biçim belirli bir miktarda madde gerektirir ve o miktarın altında var olamaz. Roger Bacon sürekli tözlerin sonsuza kadar bölünebilir olduğunu, ama belli bir sınırın altında olurlarsa, üzerlerinde etkili olan dış güçlere karşı koyamadıkları için hareket etme kabiliyetlerini kaybettiklerini savunur. Bacon'ın teorisi bir başka İngiliz Fransiskan olan Middletonlu Richard (1249-y. 1308) tarafından yeniden ele alınır: Tanrı ateşi başka tözleri yakamayacak veya duyuları uyaramayacak kadar küçük kısımlara bölebilir. Richard bu şekilde bütünden ayrı olarak asgari kısımların varlığını kabul eder. Ancak bu savın skolastik filozoflar tarafından kabul edilmesi zordur, aksi halde Aristoteles tarafından reddedilen maddenin parçacık kuramına zemin hazırlayabilir.

Asgarilerin fiziksel varlığını ilk olarak kabul eden İbn Rüşd'e göre, asgari, bir töz oluştuğu zaman var olan ilk şey ve o töz yok olmadan önce var olan son şeydir; basit bir kavramsal sınır değildir, fiziksel bir varlığı vardır ve İbn Rüşd'e göre, kimyasal süreçler de asgariler arasında yer alır.

Asgariler üzerine teoriler

Walter Burley (y. 1275-y. 1345) gibi, XIV. yüzyılda yaşamış Scotusçular asgarilerin sadece organik tözler açısından fiziksel varlıklarını kabul eder. Jean Buridan (y. 1290-y. 1358) gibi nominalistler, basit veya bileşik olsun, tözlerin belli bir büyüklük sınırının altında durağan olmadığını öne sürerler. Albertus de Saxonia (y. 1316-1390) ise, belirli bir töz üzerinde etkili olan şartları ve güçleri vurgular ve mutlak asgarinin, yani bir tözün altında bulunduğu takdirde, artık var olamayacağı sabit bir boyutun var olmadığını ve asgarinin ancak dış şartlarla bağlantılı olarak belirlenebileceğini savunur.

Aristotelesçi-skolastik asgari doktrini ile Democritus kökenli atomcu kavram arasında bazı önemli farklılıkların olduğunu vurgulamak gerekir:

1. *Minima naturalia* niteliksel özelliklere sahiptir (asgari kısımların oluşturduğu tözlerin özellikleri), Democritus'un atomları ise sadece niceliksel özelliklere sahiptir (biçim, büyüklük, hareket). 2. Asgariler birbirleriyle etkileşim haline girerek değişime uğrar; kimyasal değişimlerin atomcu açıklaması ise, parçacıkların konumunda bir değişim değil, bölünmez veya modifiye edilmez parçacıkların ilave edilmesini veya eksiltilmesini varsayar.

Her ne kadar felsefi ve teolojik nedenlerle genelde Hıristiyan filozoflar tarafından eleştirilse de, atomculuk IX ve X. yüzyıllarda, Basra'da (Irak) faal olan Mutezileler (VIII. yüzyıl) ve İranlı hekim el-Razi (865-925/935) gibi bazı Arap filozof ve bilim adamları tarafından benimsenir. Mutezileler cisimlerin bölünmez madde parçacıklarından, yani hareket veya hareketsizlik sergileyen atomlardan oluştuğunu öne sürerken, el-Razi cisimlerin özelliklerinin atomlarla boşluklar arasındaki orandan kaynaklandığını savunur. Hıristiyanlar arasında az sayıda da olsa atomcu madde kuramını destekleyenler olur. Guillaume de Conches (y. 1080-y. 1154) maddenin parçacıklardan oluştuğu fikrini benimser (onun parçacıkları biçim ve özellik sahibidir) ama atom parçacıklarının dört elemente yer verecek şekilde bir araya geldiğini reddeder. Ockham'lı William'ın (y. 1280-y. 1349) müridi olup Aristoteles'in felsefesini eleştiren Nicholas d'Autrecourt'un (y. 1300-y. 1350) eserleri atomculuk konusunda büyük açılımlar içerir. D'Autrecourt tözsel biçimlerin maddenin bölünmez parçacıklarının farklı bir şekilde bir araya gelmesinden ve hareket etmesinden kaynaklandığını öne sürer. XIII. yüzyıl ortalarında faal olan simyacı Paulus de Tarento tarafından yazılmış olan ve ortaçağ simyasının başlıca eserlerinden biri olan Pseudo-Geber'in (XIII. yüzyıl) *Summa Perfectionis* [Mükemmelliğin Zirvesi] eserinde de parçacık konusunda düşünceler sunulmuştur. *Summa*'nın yazarı, cisimlerin kimyasal bileşimini, o cisimlerin asgari kısımları (*minimae partes*) düzeyinde gerçekleşen bir süreç olarak tarif eder. Dört elementin asgari kısımları bir araya gelerek –simya algısına göre– bütün metalleri meydana getiren kükürt ile cıvayı oluşturur.

Atomcular

Bkz. *Hareket Fiziği ve Ağırlık Bilimi, s. 614; Avrupa'da XIII ve XIV. Yüzyıllarda Simya, s. 620; Simya* Quaestiosu, *s. 626; XIII ve XIV. Yüzyıllarda Avrupa'da Mineraloji ve Metalurji, s. 633; Roger Bacon ve Deneysel Bilim, s. 661*

Hareket Fiziği ve Ağırlık Bilimi

Antonio Clericuzio

Bu dönemde hareketin incelenmesi konusunda iki önemli yenilik yaşanır: Her şeyden önce, Johannes Philoponus'un VI. yüzyılda Aristotelesçi kurama getirdiği eleştiriden yola çıkarak zorunlu hareket konusunda yeni bir algı gelişir ve fırlatılan bir nesnenin hareketinin gerçekleşme şeklini açıklamak için impetus *veya hareket ettirici tarafından hareket eden nesneye verilen güç kavramı ortaya atılır; ikinci olarak ortalama hız konusundaki Merton kuramıyla kinematik alanına niceliksel bir yaklaşım geliştirilir. Fiziğin matematikselleşmesi yolunda Yunan mirasının en önemli sonuçlarını verdiği alan, ağırlık bilimi veya statiktir. Archimedes'in ve* Mechanica *eserindeki Aristotelesçi geleneğin geri kazanılması, cisimlerin denge şartlarına matematiksel açıklamalar getirilmesine katkıda bulunur.*

Hareket Konusundaki Sorunlar

Aristotelesçi felsefede töze göre (örneğin bir ağacın yanıp küle dönüşmesi), niteliğe göre (suyun ısınması), niceliğe göre (bir bitkinin büyümesi) ve mekâna göre (yer veya konum değişimi) olmak üzere, dört çeşit hareket (veya değişim) söz konusudur. Dünya üzerinde hareket doğal veya zorunlu olabilir. Ağır bir cisim, dünyanın merkeziyle bir olan evrenin merkezine doğru doğal bir şekilde hareket eder; yukarıya doğru hareket ederse doğaya karşıt, zorunlu bir hareket oluşur. Aristoteles'in (MÖ 384-322) hareket alanındaki araştırmaları, hareketin bir süreç olduğu ve geçici nitelikte olduğu varsayımını temel alır; dünyevi cisimler doğal mekânlarına ulaşmaya çalışır ve oraya ulaştıkları zaman dururlar. Aristoteles hareket alanındaki sorunları niceliksel açıdan incelemezken, Pseudo-Aristotelesçi (büyük olasılıkla Aristoteles'in bir öğrencisi tarafından yazılmış olan) *Mechanica* [Mekanik] eseri, basit makineler konusunda antikçağa ait başka teknik inceleme yazılarına göre daha özgün bir tavır sergiler ve statik konusundaki sorunların ele alınmasında dinamik bir yaklaşım ortaya atar. Bu eser mekanik olguların temelinde dairenin olduğunu öne sürer ve tartı ile kaldıracın işleyişini dairesel hareketin bazı özelliklerine dayandırır. Tartının işleyişi, bir ağırlığın bir kol üzerindeki etkisinin (dayanak notasından uzaklığın potansiyel bir hareket sayılmasından dolayı hızı-

nın) ağırlığın dayanak noktasından uzaklığı oranında artması temelinde açıklanabilir.

Pseudo-Aristotelesçi *Mechanica* eserinin doğrudan etkisini belirlemek zor olsa da (Arap bilimi yoluyla dolaylı etkisi kanıtlanmıştır), Archimedes'in (MÖ 287-212) statiğinin Latin ortaçağ dönemindeki etkisi çok daha belirgindir. Archimedes mekanik konusunda hem kuramsal, hem pratik açıdan araştırmalar yürütür. Mekanik alanındaki sorunları ele alırken geometriye dayanır ve statik konusunda yazdığı *Sull'equilibrio dei piani* [Düzlemlerin Dengesi Üzerine] adlı eserde tamamıyla çıkarımsal bir yöntem uygular. Archimedes statik konusundaki sorunları ele alırken bazı aksiyomlara dayanır: Eşit mesafelerde asılı duran eşit ağırlıklar dengede durur; eşit olmayan mesafelerde asılı duran eşit ağırlıklar dengede durmayıp daha uzak mesafede bulunan ağırlığa doğru eğilir; iki ağırlık, kendileriyle orantılı mesafelerde dengede durur; dayanak notasından geçen dikey bir hat üzerine yerleştirilen ağırlık dengeyi bozmaz.

Archimedes ve mekanik

Cisimlerin Düşüşü ve *İmpetus*

Aristoteles cisimlerin düşüşü konusunda, düşüş hızının cismin ağırlığıyla doğrudan orantılı olduğunu ve içinde hareket ettiği ortamın gösterdiği dirence ters orantılı olduğunu öne sürer. VI. yüzyılda yaşamış Yunan bir Aristoteles yorumcusu olan Johannes Philoponus, Aristotelesçi kuramı eleştirerek direncin potansiyelden düşülmesi gerektiğini savunur. Dolayısıyla cisimlerin hızı A'nın ağırlık, D'nin de direnci temsil ettiği A/D değil, A-D formülüyle elde edilir, dolayısıyla dirençli ortamın yokluğunda bile hareketin var olması mümkündür. XII. yüzyılda İspanya'da yaşamış olan Arap filozof İbn Bacce (?-1139), Aristoteles'e karşı çıkarak hareketin gerçekleşmesi için dirençli bir ortamın gerekli olmadığını, ortamın işlevinin hareketi geciktirmek olduğunu öne sürer. İbn Bacce'nin eleştirileri Latin Batıya İbn Rüşd'ün (1126-1198) Aristotelesçi fiziğe getirdiği yorumlar yoluyla ulaşır ve Thomas Aquinas (1221-1274) tarafından yeniden ele alınır.

XIII. yüzyıl sonlarıyla XIV. yüzyıl başları arasında hareket konusundaki sorunların inceleme alanına iç direnç kavramı dahil edilir. Bu kavram Aristoteles'in bileşik cisim kavramının yeni bir şekilde yorumlanmasından kaynaklanır. Hafif ve ağır elementler, derecelerden veya kısımlardan oluşmuş gibi algılanır, dolayısıyla eğer bir bileşime ağır elementler (toprak ve su) hâkimse, bu bileşim aşağıya doğru hareket eder; hâkim elementler hava ve ateş ise, cisim yukarıya, yani Ay'ın içbükey yüzeyine doğru hareket etmeye eğilimlidir. Ağır elementlerin dereceleri hafif elementlere göre daha yüksekse, düşüş hızı da daha yüksek olur.

Ağırlık ve hafiflik aynı cisimde bir arada yer alabilir; bir cisim üç derece hafifliğe ve sekiz derece ağırlığa sahip olabilir ve örneğin sekiz derece ağırlık ile beş derece hafifliğe sahip olan başka bir cisme göre daha hızlı hareket edebilir. Dolayısıyla düşüş hızı, belirli miktarlarda (derecelerde) mevcut olan bu iki özellik arasındaki ilişkiye bağlıdır; ağırlık, hareket ettirici güçtür, hafiflik ise iç dirençtir. Thomas Bradwardine (y. 1290-1349) ve Saksonyalıx Albertus (y. 1316-1390) bu varsayımlar temelinde Aristotelesçi fiziğin ilkeleriyle çelişen bir sonuca vararak, boyutları (ve ağırlıkları) farklı olsa bile iki homojen cismin boşlukta aynı hızla düştüğünü öne sürerler.

Aristotelesçi fiziğe karşı kanıtlar

XIV. yüzyılda Aristotelesçi mekaniğe yöneltilen başlıca eleştirilerden biri, VI. yüzyılda Philoponus tarafından da çürütülmüş olan zorunlu hareket konusundaki açıklamadır. Hareket ettirici güçten, yani hareketi başlatan failden (örneğin yayı çeken veya sapanı kullanan kişi) ayrılmış olan fırlatılan nesnelerin hareket olasılığı (zorunlu hareket) Aristoteles tarafından havanın hareketi aktarması ve fırlatılmış cisme eşlik ederek onu taşıması şeklinde açıklanır. Dolayısıyla doğal harekette hareketin kaynağı (veya hareket ettirici), hareket etmekte olan varlığın içsel bir gücüyken, zorunlu hareketteki hareket kaynağı, hareket ettirilen cisimle sürekli olarak temas halinde olması gereken bir dış güçtür. XIV. yüzyılda zorunlu hareket meselesine getirilen yeni çözümlerin en önemlisi *impetus* kavramına dayanır; bu kavram, düşen bir cismin zorunlu hareketini belli bir süre boyunca muhafaza edebilen, kalıcı değil de geçici, cisimsiz bir güç için kullanılır. Niteliksel özelliğe sahip olan *impetus*un matematiksel tarifi yoktur. Fırlatılan nesneyi modifiye eden bu nitelik veya potansiyel durum, hareket ettiricinin etkisine ne kadar tâbi olursa o kadar büyüktür; ortamın direnci ve düşmeye olan doğal eğilimden dolayı zamanla azalıp tükenir.

İmpetus teorisinin yorumlanmasına getirilen iki önemli yeniliği Jean Buridan'a (y. 1290-y. 1358) borçluyuz: 1. Buridan *impetus*un niceliksel tarifini sunar ve hareket eden nesnenin hareket ettirici tarafından hareket ettirilme hızına ve hareket eden nesnenin madde miktarına bağlı olduğunu söyler; 2. Buridan *impetus*un geçici olduğunu reddederek kalıcı olduğunu öne sürer; ancak bu sadece farazi bir durumda söz konusudur, yani direnç ortamının veya aşağıya doğru eğilimin yokluğunda *impetus*un süresiz olarak muhafaza edilebileceğini söyler. Tüm ortaçağ filozofları için olduğu üzere, Buridan'a göre de, bu şartlar Ay altı dünyada mevcut değildir. Ancak Buridan'ın savının özgünlüğü, direnç ortamının yokluğunda hareket örneğini göklerin hareketinde görmesine bağlıdır. Buridan'a göre, gökyüzündeki (dairesel ve tekdüze)

Buridan ve *impetus*

hareketler, ilahi zekâların etkisiyle değil, Tanrı'nın doğrudan etkisi, yani Yaratıcı tarafından kendilerine bahşedilmiş bir başlangıç *impetus*u etkisiyle devam eder. Başka çeşit hareketlere eğilimler veya dirençler söz konusu olmadığı için gökcisimlerine başlangıçta verilmiş olan *impetus*ta azalma olmaz. Buridan *impetus* teorisini düşen cisimlere uygular. Aristoteles düşüş hızının giderek arttığını bilir ve hızdaki artışı cismin doğal mekânına olan yakınlığına bağlar, çünkü mesafe azaldıkça ağırlığın arttığına inanır. Ortaçağda ise düşüş hızındaki artışa farklı bir açıklama getirilir: Cisimlerin zemine yaklaştıkça hızlanmasının nedeni, buradaki hava direncinin daha az olmasıdır. Her iki açıklamayı da reddeden Buridan, hızlanmanın, yerçekiminden dolayı *impetus*un artışından kaynaklandığına inanır. Düşen cisim başlangıçta sadece doğal yerçekiminin etkisiyle, dolayısıyla yavaş hareket eder; daha sonra hem yerçekimi hem de edinilen *impetus*un etkisiyle daha hızlı hareket eder. Düşüş hızı artınca *impetus* da artar, dolayısıyla hızda daha da büyük bir artış olur.

XIII. yüzyılda düşen cisimlerin kinematik konusu incelenmeye başlanır; Jordanus Nemorarius (y. 1225-1260) bu konuda şöyle der: "Birbirine eşit sürelerde giderek daha büyük bir alan kat edilir, yani eşit sürelerde hızda artış olur" (*Liber de ratione ponderis* [Ağırlık Teorisi Üzerine], bölüm IV). Zaman ile mesafe arasında yakın bir bağlantının olduğuna inanan Buridan ile öğrencisi Nicholas Oresme (1323-1382) hızdaki artışın ya kat edilen mesafeden ya da geçen zamandan kaynaklandığını savunur, ama bu iki işlev arasındaki çelişkinin farkına varmaz.

Oxford Merton Kolejinde Kinematik

1328 ile 1350 yılları arasında Oxford'da, başta Thomas Bradwardine, Richard Swineshead (faal olduğu dönem 1340-1354), Heytesburyli William (1313-1373) ve John Dumbleton (y. 1310-y. 1349) olmak üzere Merton Kolejinin filozof ve mantıkçıları tarafından mekanik alanında önemli niteliksel keşifler geliştirir. Merton Kolejlilerin hareket konusunda yürüttüğü araştırmalar, özelliklerin yoğunluğundaki değişim –skolastik terminolojide "özelliklerdeki artış ve azalma"– konusundaki felsefi soruna cevap bulmaya çalışır.

Merton Kolejliler bu konuya dört ana katkıda bulunur: 1. hareketin sebepleriyle mekânsal-zamansal etkileri arasındaki ayrım şeklinde ifade edilen, dinamikle kinematik arasında kesin bir ayrım; 2. anlık hız kavramının ortaya çıkışı; 3. homojen olarak ivmelenmiş hareketin, hızdaki eşit artışların eşit zaman sürelerinde elde edildiği hareket olarak tanımlanması; 4. ortalama hızın kinematik teoreminin formülasyonu ve kanıtlan-

ması. Bu teoreme göre, belli bir sürede homojen hız artışı ile katedilen mesafe, aynı sürede homojen bir hareketle, homojen olarak ivmelenen bir hareketin orta anındaki hızına eşit bir hızla katedilen mesafeye eşittir. Ortalama hız teoremi modern simgelerle $S=1/2V_f t$ şeklinde ifade edilebilir; burada *S*, katedilen mesafe; V_f, nihai hız; *t* de zamandır. XIV. yüzyılda bu teoremi aritmetik veya geometrik açıdan kanıtlamak için çeşitli girişimlerde bulunulur. Merton Kolejlilerin terminoloji alanındaki katkıları da son derece önemlidir; örneğin homojen hareket, eşit sürelerde eşit mesafelerin kat edildiği hareket olarak, homojen olarak düzensiz hareket de eşit sürelerde hızda eşit artışların elde edildiği hareket olarak tanımlanır. Ancak Merton Kolejli filozofların niceliksel araştırmaları dahil, ortaçağda kinematik alanında, özelliklerin ve hızların değişimi konusunda yürütülen incelemelerin tamamıyla kuramsal nitelikte olduğunu, deneysel araştırmaları temel almadığını, hatta öngörmediğini vurgulamak gereklidir.

Ortalama hız teoremi

Statik

Latin Batıda statik alanı (skolastiklerin deyimiyle "ağırlık bilimi"), XII ve XIII. yüzyıllarda tercüme edilen eserlerin güçlü etkisi altında kalır. Bu tercümeler Archimedes veya Eukleides (MÖ III. yüzyıl) tarafından yazılmış eserlerden veya onların fikirlerinden ilham alınmış, Arap çevrelerinde ortaya çıkmış veya dolaşıma girmiş, Yunan statik alanının başlıca sorunlarıyla kavramlarını içeren eserlerden oluşur. Kolları eşit olmayan ve Roma tartısı olarak bilinen tartıyı konu alan *De canonio* [Denge Üzerine] başlıklı, Helenistik kaynaklı anonim bir inceleme yazısı bu alan üzerinde çok etkili olur. Yazar Pseudo-Aristotelesçi *Mechanica* [Mekanik] eserinde var olan ve Archimedes'in statik alanında geliştirdiği bazı kavramları benimser. Bu inceleme yazısında uzun kola herhangi bir ağırlık asılmadan tartının dengede durması için kısa koluna asılması gereken ağırlığın nasıl ölçüleceği gösterilir. Yazar genel kaldıraç yasasını ispat edilmiş sayar; buna göre, kaldıraç ancak dayanak noktasının her iki tarafındaki kollara asılı ağırlıkları aynı olduğu zaman dengede kalır. Yazar ayrıca Archimedes'in yerçekimi merkezi doktrinini de benimser.

De canonio

Ortaçağda statik alanındaki en önemli figürlerden biri olan Jordanus Nemorarius'un hayatı hakkında bilinen tek şey, XIII. yüzyılın ilk yarısında Paris'te yaşamış olduğudur. Yazarın, *Elementa Jordani de ponderibus* [Jordanus'un Ağırlıklar Üzerine İlkeleri] adlı eserinde uyguladığı (ve genelde "Jordanus'un aksiyomu" olarak bilinen) ilkeye göre, belli bir ağırlığı

(*P*) belli bir yüksekliğe (*h*) kaldırabilen güç, *P*'den *k* defa daha büyük olan bir ağırlığı *h*'dan *1/k* daha büyük olan bir yüksekliğe kaldırabilir. Jordanus bir cismin ağırlığını konumuna göre algılar (*gravitas secundum situm*): "Bir cismin merkeze doğru hareketi doğrudan olduğu zaman, düşüşteki ağırlığı daha yüksek olur. Bir cismin bulunduğu mekândaki düşüşü daha az eğimli olduğu zaman, ağırlığı daha yüksek olur. Daha az eğimli bir düşüş, aynı miktarın daha az doğrusal bir güzergâh izlediği bir düşüştür" (Brown, 1978).

Hidrostatik konusundaki ilk inceleme yazılarından biri olan ve eski Latin ve Arap kaynaklarında bulunmuş olup Archimedes'e atfedilen *De insidentibus in humidum* [Yüzen Cisimler Üzerine] XIII. yüzyıla aittir. Pseudo-Archimedes'in bu eserinde özgül ağırlık ile "sayısal ağırlık" ayırt edilir: "İki cisim arasındaki ilişki iki şekilde yorumlanabilir; türlerine ve sayılarına göre. Örneğin altının tür olarak ağırlığını gümüşün tür olarak ağırlığıyla karşılaştırmak istersek türlerini göz önüne alınış oluruz ve bunu yapmak için altın cisim ile gümüş cismin eşit olduğu varsayılmalıdır [...] İki cisim arasında tartının kolunun kendi tarafına doğru yatmasına neden olan sayısal olarak daha ağır sayılır. Hiçbir cisim kendinden ağır değildir; suyun içinde suyun, yağın içinde yağın, havanın içinde havanın hiçbir ağırlığı yoktur. Bir cisim havada, suda olduğundan daha ağırdır" (Clagett, 1972).

Bkz. *Töz ve Tözün Değişimleri Üzerine Teoriler, s. 609; Hareket Fiziği ve Ağırlık Bilimi, s. 614; Avrupa'da XIII ve XIV. Yüzyıllarda Simya, s. 620; Simya* Quaestio*su, s. 626; Metallerin Dönüşümünden İksir Simyasına, s. 628; XIII ve XIV. Yüzyıllarda Avrupa'da Mineraloji ve Metalurji, s. 633; Roger Bacon ve Deneysel Bilim, s. 661*

Avrupa'da XIII ve XIV. Yüzyıllarda Simya

Andrea Bernardoni

Avrupa kültürü XIII. yüzyılda İslam aleminin simya alanındaki doktrinlerinden özellikle Metalurjiyle ilgili olanlarını benimser. Latin Batıda hem simyacılar hem de doğa filozofları, o ana kadar hakkında fazla bilgi sahibi olmadıkları Arap geleneğine ait çeşitli kuramları, Aristoteles tarafından yeterince ele alınmamış olup sadece Plinius'un Naturalis Historia *ve Sevillalı İsidorus'un* Etymologiae eserleri *ile Bizans kaynaklı* lapidarium*lara dayanan mineraller alanındaki bilgilerini geliştirmek için bir fırsat olarak görürler.*

Latin Doğa Felsefesinin Arap Simyasını Benimsemesi

Arap simya teorilerinin Batılı filozof ve doğa filozofları tarafından benimsenmesinin ilk sonuçları arasında, Bartholomaeus Anglicus (y. 1190-y. 1250) ve Vincent de Beauvais (y. 1190-1264) gibi yazarların ansiklopedik derlemelerdeki uyarlama ve entegrasyon çabalarına tanık oluruz. XIII. yüzyılın ilk yarısında Oxford'da yetişen Fransiskan keşiş Anglicus'a, çok rağbet gören ve sonradan Fransızca, Flamanca ve İspanyolcaya da tercüme edilen *De proprietatibus rebus* (Nesnelerin Özellikleri Üzerine) adlı bir pedagojik inceleme yazısını borçluyuz. Anglicus jeoloji ve mineraloji alanlarını işlediği bölümlerde İbn Sina'nın (980-1037) ortaya koyduğu birçok

bilgiden yararlansa da, simya genel anlamda göz ardı edilir. Dominikan keşiş Vincent de Beauvais'nin *Speculum Maius* [Büyük Ayna] adlı ansiklopedik eserinde ise, simyayı Batılı bilgi dağarcığının hiyerarşisine dahil etme konusunda ilk çabalara tanık oluruz. İbn Sina ile el-Razi (865-925/935) tarafından belirlenen koordinatları izleyen Vincent de Beauvais, türlerin dönüşümünün mümkün olabileceğine inanır ve simyayı mekanik sanatlara benzer bir alan olarak görür; tarım nasıl botaniğin uygulamalı bir alanıysa, mineraloji ile simya arasında da benzer bir ilişki söz konusudur. Kükürt ile cıvanın metallerin ana bileşenleri olduğuna dair Arap kaynaklı teoriyi benimseyerek geliştiren De Beauvais, çeşitli metallerin arsenik, cıva, kükürt ve amonyum tuzu olmak üzere dört ana ruhtan oluştuğuna, bu unsurlarla gümüş ve altının da üretilebileceğine inanır.

Araplardan ödünç alınan teoriler

Simyanın üniversite çevrelerindeki önemine işaret eden bir başka eser, Constantinus Pisanus'un *Liber secretorum alchimiae* [Simyanın Sırlarının Kitabı] adlı eserdir; yazar simyanın üniversitede ders olarak okutulması gerektiğini önerir ve türlerin dönüşümü konusundaki kuramsal faaliyetleri Aristoteles'in (MÖ 384-322) *Meteorologica* [Meteoroloji] eseri bağlamında gerekçelendirmeye çalışır. Pisanus'un eseri, simya ile tıp, astronomi ve kehanet gibi kuramsal-uygulamalı bilgi alanları arasındaki ilişkileri ele alırken başvurduğu epistemolojik bilgilerin zenginliğiyle dikkat çeker. Eser ayrıca *Semita recta* (*Doğru Yol*) adı altında, türlerin dönüşümünü konu alan bir inceleme yazısı içerir; sonradan Albertus Magnus'a (y. 1200-1280) atfedilen simya yazıları arasında yer alacak olan bu yazının aslında Pseudo-Geber'e atfedilen *Summa perfectionis magisterii* [Mükemmelliğin Zirvesi] eserini temel aldığı sanılır.

Simyacılara göre değersiz metalleri altına dönüştürme amaçlı faaliyetlerin ardındaki sırrın arayışı mekanik bir sanat değil, felsefi araştırmaların temel bir unsuru sayılmalıdır. XIII. yüzyılda simya alanının en büyük temsilcileri olan ve "Latin Cabir" olarak bilinen Fransiskan keşiş Cabir bin Hayyan (Paulus de Tarento) (XIII. yüzyıl) ile skolastik dünyada "*doctor universalis*" [evrensel hekim] olarak bilinen Albertus Magnus böyle bir ortamda simyacıların uygulamalarını benimseyip uyarlamalara tâbi tutarlar ve onları skolastik bilgi dağarcığının hiyerarşisine dahil etmek için uğraşırlar.

Albertus Magnus

Albertus Magnus metallerin oluşumu konusundaki Arap kaynaklı doktrinleri kendisinin ve Aristoteles'in doğa felsefesini tamamlayıcı nitelikte

bilgiler olarak görür. Aristoteles'in mineraloji ve jeoloji alanındaki eksikliklerini tamamladığını iddia ettiği *De mineralibus* [Mineraller Üzerine] adlı eserinde, simya alanındaki çeşitli doktrinleri ele alarak, onları üniter ve homojen bir söyleme dahil eder. Albertus Magnus'a göre, simya, metallerle ilgili kuramsal bilgileri ve dönüşüm tekniklerini geliştirme amaçlı, kendine özgü doktrinlere dayanan, uzmanlık gerektiren bir bilim dalıdır. Ona göre, simya, daha geniş kapsamlı olan doğa felsefesine epistemolojik açıdan bağlıdır; simyacıların deneyleri ve gözlemleri, teorilerin ve savların geçerliliğini teyit etmek için epistemolojik kriterler haline gelir.

Simya ve doğa felsefesi

Albertus Magnus'un, İbn Sina'nın türlerin değişmezliğini ve türlerde değişime yol açmanın teknik imkânsızlığını işlediği *De congelatione et conglutinatione lapidum* [Kayaların Donması ve Kaynaması Üzerine] adlı eserinde simyacılara getirdiği eleştiriye verdiği cevap çok önemlidir. Magnus tözlerin değişimi meselesini ele alırken, İbn Sina'nın tür kavramını farklı bir şekilde yorumlar. Nitekim İranlı hekim ve filozofa göre, metal türleri mantıksal-ontolojik bir değere sahiptir, dolayısıyla dönüşümleri meselesini ele almak anlamsız olur, çünkü tözsel biçim açısından değeri olan türlerle değil de, sadece maddeye içkin olan bir şeyle ilgilidir. Albertus Magnus ise tam tersine *species* terimi ile "tözsel biçim" değil, metallerin fiziksel durumunu belirleyen, dolayısıyla da fiziksel açıdan modifiye edilebilen "özgül biçimi" kasteder; özgül biçim, metallerin fiziksel durumunu belirleyen ikincil bir özelliktir, Aristotelesçi ve İbn Sinacı anlamda tözsel biçim ise metalik cismin özünü belirler ve fiziksel dönüşümlerde rol almaz. Dolayısıyla Magnus'a göre, altın ile demir arasındaki fark özsel nitelikte olmayıp "metalik türün" mükemmellik derecesine, yani fiili "özgül biçime" bağlıdır. Eserin bu bölümü son derece önemlidir, çünkü İbn Sina'nın biçim kavramı üzerinde yapılan bir miktar "oynama" ile, metallerin oluşum süreci suni bir yolla mümkün hale gelir. Bütün varlıkların madde ile biçimden oluştuğunu öne süren bu hilomorfik madde algısına göre, simyacılar metallerin oluşum sürecine müdahalede bulunabilir ve bu süreci modifiye edebilirler, çünkü oluşum ilkeleri maddenin kendinde içkindir. Magnus'a göre, simyacıların metaller üzerindeki eylemi, hekimlerin canlılar üzerindeki eylemlerine benzer; hekimler nasıl bir hastalığın sebebini tespit ettikten sonra onu ortadan kaldırıp bedeni iyileştirmeye hazırsa, simyacılar da metallere müdahale ederek özgül biçimlerini ortadan kaldırır ve bileşenlerini modifiye eder, böylece elementlerin gücü ve gezegenlerin etkisi yoluyla etkin olan doğa, kendi süreçlerini hızlandırarak metalin yeni biçimini olgunlaştıracak hale gelir. Bu bakış açısıyla dönüşüm mantıken

Sadece biçimsel açıdan farklı

mümkün olmakla kalmaz, bu amaçla geliştirilmiş bir teknolojinin mükemmelleştirilmesine bağlı gerçek bir olasılık olarak görülür; önemli olan, yeni metal türünün oluşumu kurallara bağlanana kadar deneylere devam etmektir.

Cabir bin Hayyan

Albertus Magnus'un eserleriyle uyumlu eserler yazan ve Cabir bin Hayyan [Latin Cabir] olarak bilinen yazar simyacılara filozof gözüyle bakarak simyanın kuramsal boyutunu vurgular ve bu disiplini mekanik sanatlara paralel görenlere göre farklı bir bakış açısı sergiler. Cabir bin Hayyan simyacıların üzerinde çalıştığı maddeleri tarif ederken skolastik felsefenin terimlerine başvurarak doğal cevherlerden söz ederken *mixtio* [karışım], ana bileşenlerinden söz ederken de *minimum* [azami] terimlerini kullanır. Albertus Magnus'la olduğu üzere, Cabir bin Hayyam'a göre de, simya doğa felsefesine tâbi bir disiplindir, ondan kaynaklanır ve felsefeden tek farkı, kitap yerine elle yapılan faaliyetleri temel almasıdır. Simya sanatı doğayı taklit etmekle kalmaz, doğayla uyum içinde faaliyet göstererek metallerin dönüşümü için gerekli olan malzemeleri hazırlar. Hayyan'ın en önemli ve en bilinen eseri olan *Summa perfectionis magisterii*'de yazar, el-Razi'nin (*Liber secretorum* e *Liber de aluminibus et salibus* [Alumlar ve Tuzlar Üzerine]) Cabir'in (y. 721-y. 815) (*Liber septuaginta* [Yetmiş Kitap]), Pseudo-Aristoteles'in (*De perfecto magisterio* [Mükemmel Ustalık Üzerine]) ve İbn Sina'nın (De *congelatione et conglutinatione lapidum* ve *Epistola ad Hasen regem de re recta* [Doğru Şeyler Üzerine Kral Hasan'a Mektup]) eserleri yoluyla Arap geleneğini oluşturan malzemeyi toplar. Latin kaynakları arasında ise –XIII. yüzyılda çok daha eski ve Yunan kaynaklı olduğu sanılsa da– Hermes'e ait olmadığı bilinen *Liber Hermetis*'e [Hermes'in Kitabı] önem verilir. Bu eserde Aristoteles'in savunduğu, sanatın doğaya tâbi olduğuna dair geleneksel inanışın tam tersi savunulur. Simyacıların doğal gerçekliği oluşturan süreçleri laboratuarda gerçekleştirdiğini savunan simyanın hermetik yorumuna paralel olarak, beşeri sanatın doğal oluşum süreçlerine müdahale ederek onları içeriden modifiye ettiğine dair bir tez öne sürülür. Dolayısıyla *Liber Hermetis*'in anonim yazarına göre, sanatın ürünleri doğanın ürünleriyle eşit düzeydedir, hatta bazı durumlarda onlara göre üstündür, ama özleri doğal olmaya devam eder.

Kaynaklar

Liber Hermetis'te sunulan argümanları temel alan *Summa perfectionis*'te yapılan analizde simya konusundaki felsefi tartışmalarda yapılan tüm itirazlar çürütülür ve yazar bu iddialara cevap verirken, di-

yalektik düzlemden, *opus*u kuvveden fiile geçiren deney düzlemine geçer. *Summa*'nın ikinci kitabında, Arap geleneğinde de olduğu üzere, hemen her zaman karşılık içindeki gezegenlerin adıyla bilinen metaller konu edilir (Güneş-altın, Ay-gümüş, Jüpiter-bakır, Mars-demir, Merkür-cıva, Venüs-kalay/kurşun) ve böylece fiziksel gerçeklikleriyle bağlı oldukları yıldızların etkileri arasındaki yakın bağlantı vurgulanır. Cabir'e göre, metaller *minimum*, yani Aristoteles'in madde teorisi doğrultusunda niteliksel olarak ayrı olan mikroskobik parçacıklardan oluşan homojen bileşimlerdir. Simyacıların uyguladığı dönüşüm sürecinin ilk aşamasında metal, Cabir'e göre, cıvanın saf cevheri olan farklılaşmamış bir maddeye ayrıştırılır. Bu maddeden daha sonra temas ettiği metalleri altına dönüştürme kabiliyetine sahip olan madde elde edilir. Cabir'in ve Razi'nin Arap geleneğinde olduğu üzere, burada da *opus* yedi aşamalı bir süreçtir; arıtma, damıtma, kalsinasyon, çözelti, katılaşma, sertleştirme ve fluidifikasyon veya mumlaştırma. Bu aşamaların hepsi herhangi bir metafora başvurulmadan, açık bir şekilde tarif edilir. Üçüncü ve son kitap, metallerin mükemmellik derecesini yükseltme kabiliyetine sahip maddenin geliştirilmesine ayrılmıştır. Her ne kadar Cabir bin Hayyan sürecin daha çok deneysel yönü üzerinde dursa da, Albertus Magnus'un simya algısının da etkisinde kalmıştır; buna göre, simyacı bir metalin mükemmel olmamasına neden olan sebebi belirledikten sonra doğanın etkisini kolaylaştırmak ve metali daha yüksek bir mükemmellik düzeyine çıkarmak için, bir hekim gibi üzerinde çalışır.

Dönüşümün aşamaları

Roger Bacon

Simya alanındaki epistemolojik tartışmalar, Roger Bacon (1214/1220-1292) ile gelişmeye devam eder; Bacon bu disiplini, bilgi alanının skolastik epistemolojiye özgü hiyerarşinin katılığını ve ayrımlarını aşmaya yönelik kapsamlı bir reform programına dahil eder. *Scientia experimentalis* [Deneysel Bilim] adlı eserinde simyayı *scientia duplex* [ikili bilim] olarak tanımlayan Bacon, doğal ama cansız olan her şeyin oluşumuna içkin sorunlarla ilgilenen kuramsal kısmı ve metallerin, renklerin ve ilaçların oluşumuna dair kuramsal faaliyetleri testler yoluyla teyit eden işlemsel kısmından ayırt eder. Bacon, Albertus Magnus tarafından öne sürülmüş olan tıp alanıyla paralellik kavramını da geliştirerek simyayı hem tıbbın hem de doğa felsefesinin temel önermesi olarak görür. Ancak tıp skolastik epistemolojinin hiyerarşik yapılarına –doğa felsefisine tâbi olarak– kolaylıkla dahil edilebilirken, simya bu hiyerarşiyi alt üst eder. Simyanın skolastik bilgi çerçevesine dahil edilmesi-

Scientia duplex

ni engelleyen şey, işlemsel boyutudur; simya, açıklayacağı nesneyi üretir, dolayısıyla Aristotelesçi doğa felsefesinin mantıksal-çıkarımsal yapılarına dahil olamaz. Tıp, tedavinin fiili sürecinden bağımsız olarak incelenebilecek, belirli bir nesne üzerinde etkiliyken ve kuramsal boyutla işlemsel boyutun kesin olarak ayırt edilmesine izin verirken, simya açısından böyle bir şey mümkün değildir ve deneyimle teori kaçınılmaz olarak birbirine karışır.

Bacon dönüşüm sorunu konusunda başlangıçta, Aristoteles'e ait olduğuna inandığı *De congelatione et conglutinatione lapidum* eserinde öne sürülen sınırlamalara katılır, sonradan eserin İbn Sina'ya ait olduğunu anlayınca ondan uzaklaşır. Bacon, Aristoteles'in dönüşüm konusunda sınırlamaların olmadığının bilincinde olmasını göz önüne alarak, simya konusundaki kuşkuculuğunu yeniden gözden geçirir ve daha da ileri giderek simyacıların ürettiği yapay altının doğal altından daha iyi olduğunu öne sürer; "içilebilir altın," yani altın tedavi edici amaçla damıtma yoluyla hazırlandığı zaman sadece hasta organizmaları iyileştirmekle kalmaz, ömrü uzatma özelliğini de kazanır. Bacon'la tartışmanın kuralları değişir ve simya sadece metallerin dönüşümü meselesini temel alan mekanik bir sanat olmaktan çıkıp, Aristotelesçi paradigmanın temellerini yıkan felsefi bir boyut kazanır. Hint ve Çin simya geleneğine paralel bir şekilde ömrü uzatma kabiliyetine sahip ilaç teması, fiziksel ölümsüzlük ihtimaline yer vermeyen Hıristiyan teoloji tarafından sınırlanır. Dolayısıyla bu bakış açısını temel alan Bacon kurumsal bilgi dağarcığına karşı oluşturduğu bu yeni cepheyle simya alanına daha da kuşkuyla bakılmasına neden olur.

Dönüşüm üzerine

Bkz. *Töz ve Tözün Değişimleri Üzerine Teoriler, s. 609; Hareket Fiziği ve Ağırlık Bilimi, s. 614; Simya* Quaestio*su, s. 626; Metallerin Dönüşümünden İksir Simyasına, s. 628*

Simya *Quaestio*su

Andrea Bernardoni

Albertus Magnus, Cabir bin Hayyan ve Roger Bacon'ın simya konusundaki tutumları, daha önceleri bu disiplinle Aristotelesçi doğa felsefesinin ilkeleri arasında paralellikler bulma girişimleri sırasında ortaya çıkmış olan teknik, bilimsel ve ahlaki meşruiyet konusundaki sorunsalların netleşmesine katkıda bulunur; bu sorunsallar akademik dünyanın kuramsal argümantasyonlarını aşarak simya deneylerinde doğrudan faal olan kişilerin de tavırlarının incelemeye alındığı daha kapsamlı bir tartışma dahilinde ele alınmaya başlanır.

Paulus de Tarento ve Petrus Bonus Lombardus

XIII. yüzyılda simya alanındaki tartışmalarda birbirine zıt iki bakış açısı gelişir: Bir yanda üniversite kültürü içerisinde türlerin dönüşümü, felsefi ve bilimsel doktrinlerdeki çelişkilerin çözülmesinde kullanılan diyalektik bir argüman yöntemi olan *quaestio* bağlamında ele alınır; diğer yanda simyacılar, *Liber Hermetis* [Hermes'in Kitabı] ve *Summa perfectionis*'te [Mükemmelliğin Zirvesi] söz konusu olduğu üzere, simya doktrinlerinin meşruiyetini ve geçerliliğini deneysel bağlamda kanıtlamaya çalışırlar. Paulus de Tarento (XIII. yüzyıl, *Summa perfectionis*'in de gizli yazarı), bu metinlerle benzerlik taşıyan *Theorica et practica* [Teori ve Uygulama] adlı eserinde, İbn Sina'nın (980-1037) *De congelatione et conglutinatione lapidum* [Kayaların Donması ve Kaynaması Üzerine] ve *Epistula ad Hasen* [Hasan'a Mektup] eserlerinde türlerin dönüşümüne karşı öne sürdüğü sorunsalları önemsizleştirmeye çalışır. Paulus de Tarento'nun savının temelinde, türlerin doğal dönüşüm süreçlerine insanın müdahalede bulunma kabiliyetini kabul etme düşüncesi yatar. Sanatlar iki kategori şeklinde sınıflandırılır: Resim ve heykeltıraşlık gibi, tözün "harici biçimlerini" işleyenler ile tarım ve tıp gibi "dahili biçimlerini" ele alanlar. Bu sınıflandırma, birincil özelliklerle (sıcak, soğuk, kuru, yaş) ikincil özellikler (renkler, kokular, tatlar, vs) arasındaki ayrımı temel alır ve sadece birincil özelliklere müdahale edebilen sanatların dönüşüme uygun olduğunu kabul eder. Ancak simyacının kendisi, tözsel biçimlerin oluşum süreci üzerinde doğrudan müdahalede bulunamaz; doğada hangi ilkelerin geçerli olduğunu bilen simyacı, hekimler ve bahçıvanlara benzer şekilde, türlerin

dönüşümünün gerçekleşmesi için gerekli olan şartları sağlar. Paulus de Tarento, İbn Sina'nın dönüşüm karşıtı tutumuna değinirken, türlere suni olarak müdahale edilemeyeceğine dair tezin sadece simyacıların müdahalelerinin ikincil biçimlere yönelik olduğu zaman savunulabileceğini, birincil özellikler söz konusu olduğunda tözsel değişimin mümkün olduğunu öne sürer.

İnsanın doğal oluşum ve bozulma süreçlerini kurallara bağlama kabiliyeti kabul edildiği zaman, türler arası dönüşüm sorunu tamamıyla teknolojik bir mesele haline gelir ve simyacılara sadece tözleri oluşturan unsurları ayırıp sentezlemek için gerekli olan deneysel cihazları mükemmelleştirmek kalır. Paulus de Tarento *Theorica et practica*'da, zanaatkârlık dünyasına ait olan tekniklerle, doğanın temel aldığı ilkeleri ve süreçlerin sebeplerini göz önüne alarak doğanın dönüşüm mekanizmalarına müdahale eden uygulamalı bilimler (tıp, tarım ve simya) arasında bir ayrım olduğunu göstermeye çalışır. Zanaatkârlarla bilim adamları arasındaki bu ayrım simyanın, uygulamalı bilimler arasına dahil edilmiş olması açısından önem taşır; bunun nedeni de, teknolojik açıdan *opus*un başarısını göstermek açısından yeterli olmasa da, deneysel açıdan dönüşüm teorisini gerekçelendirmek açısından yeterli olan bir dizi kanıttır.

Uygulamalı bilimler ve teknikler

1320'li ve 1330'lu yıllarda simya alanında önemli faaliyetler gerçekleştiren hekim Petrus Bonus Lombardus (1330 civarında faal) *Pretiosa margarita novella* [Yeni Değerli İnci] adlı eserinde bu disiplinin epistemolojik statüsünü ele alır ve simyayı doğa felsefesinin genel kurallarına tâbi bir sanat olarak tanıtmaya çalışır. Petrus Bonus'a göre, simya doktrinleri, sadece farklı uzmanlık düzeylerindeki kişilerin erişebileceği karmaşık, kuramsal bir külliyat oluşturur, dolayısıyla felsefi söylemle simya söylemi arasında ortaya çıkabilecek her türlü anlaşmazlık ve çelişkilerin nedeni, iki dilin birbirine doğrudan tercüme edilememesinde aranmalıdır. Doğa ve mineraller konusundaki bilgiler, simya teorilerinin kısa sürede kavranmasına yardımcı olamayacak kadar geneldir; simya teorileri bu alanlara bağlı olsa da, çok daha spesifik ve kendine özgüdür. Doğa felsefesi ve mineraloji, kuramsal simyanın kendi konusuna indirgeyip uyguladığı söylemin ana hatlarını oluşturur.

Hekim Petrus Bonus

Petrus Bonus'a göre, simya, harekete duyarlı doğal cisimleri konu alan bilimsel bir disiplindir, dolayısıyla fiziğin bir parçası sayılmalıdır. Simyanın bilgi hiyerarşisi içerisindeki konumu meselesini bu şekilde halleden Bonus, simyanın epistemolojik meşruiyeti meselesinde de terminoloji ve argüman açısından anlaşılmazlığın bazen simyacılar açısından gerekli

olduğu, bu disiplinin bazı yönlerinin akılcılık bağlamında ele alınmaya dirençli olduğu ve bu alandaki kanıtları kavramanın zor olduğu sonucuna varır. *Opus*un sonuçlarına ancak deneyim yoluyla veya ilahi aydınlanma ve vahiy yoluyla erişilebilir. Dolayısıyla Petrus Bonus'a göre, bilim ve sanat olmanın yanı sıra, simya aynı zamanda Tanrı'nın bir lütfudur; simya alanında elde edilen sonuçlar akılcı argümanlarla faaliyetlerin, ama her şeyden önce mucizevi müdahalelerin meyvesidir.

Fiziğin bir parçası olarak simya

Bkz. *İslam Matematik Bilimleri Zirvesi, s. 593; Töz ve Tözün Değişimleri Üzerine Teoriler, s. 609; Avrupa'da XIII ve XIV. Yüzyıllarda Simya, s. 620; Metallerin Dönüşümünden İksir Simyasına, s. 628; XIII ve XIV. Yüzyıllarda Avrupa'da Mineraloji ve Metalurji, s. 633*

Metallerin Dönüşümünden İksir Simyasına

Andrea Bernardoni

Albertus Magnus ve Cabir bin Hayyan gibi yazarların simyaya epistemolojik bir konum kazandırmak ve onu Aristotelesçi doğa felsefesi bağlamına dahil etmek konusunda büyük gayretler sarf ettiği Metalurjik simyanın altın dönemi XIII. yüzyılda sona erer. Bir sonraki yüzyıldan itibaren türlerin dönüşümü konusu ile metalin dönüşümü arasındaki bağlar giderek zayıflar ve sadece metaller değil, canlılar açısından da mükemmellik arayışı, Roger Bacon tarafından ortaya atılan bakış açısını geliştiren simyacıların amacı haline gelir.

Arnau de Vilanova (1240-1311) ve Ramon Llull'a (1233-1315) atfedilen külliyatları oluşturan eserlerde teoriye ayrılan yer giderek artarken, uygulamalar da *solutio*, *ablutio*, *congelatio* ve *fixatio* (eritme, arıtma, katılaştırma, sertleştirme) olmak üzere, dört aşama şeklinde sistematik hale

getirilir. Bu gelenek temelinde simyanın eczacılık alanında kullanım olasılığı ortaya çıkar ve Katalan asıllı Fransiskan keşiş Jean de Roquetaillade'ın (y. 1310-1365) *De consideratione quintae essentiae* [Beşinci Töz Üzerine Düşünceler] eseriyle zirveye ulaşır. Burada Metalurjik simyanın, iksir arayış sürecine uygulanmasıyla suni altının üretimi, ilaçların imalatına aracılık etmeye başlar. Roquetaillade'a göre, iksir veya *quintessentia* [beşinci töz] bedenlerin fiziksel çöküş sürecini engellediği için Ay altı dünyanın özelliği olan bozulma ve oluşum süreçlerini düzenleme kabiliyetine sahip olan bozulmaz bir tözdür. Bu tözün ilahi eterin dünyevi karşılığı olduğuna inanan Roquetaillade, böylece makrokozm ile mikrokozm arasındaki ilişkileri düzenleyen maddi etkeni belirlemiş olur ve ilahi dünyayla beşeri dünyayı birbirinden kesin şekilde ayıran Aristotelesçi kozmolojiyi alt üst eder.

İksir arayışı

Quintessentia kavramı Galenik geleneğe ait tıp literatüründe rastlanan Stoacı *pneuma* kavramına dayanır. *Quintessentia* gibi, hava ve ateş elementlerini içeren bir töz olan *pneuma* biyolojik organizmalara hayat verir ve devamlılığını sağlar, taş ve metal gibi cansız cisimlerde ise bileşenleri birbirine kaynaştırır. Alkolle özdeşleştirilen böyle bir tözün maddi olarak belirlenmesi, simya teknolojisinin yeni bir bağlama yerleştirilmesi için bir temel oluşturur; böylece *quintessentia* simyayı fiziksel ve metafiziksel açıdan gerekçelendirir. *Quintessentia*nın doğaüstü niteliği sanat ile doğa arasındaki geleneksel ilişkide değişime yol açar, çünkü simya araştırmalarının amacı teknolojik alanı aşıp teoloji alanına da yayılmış olur.

Simyanın doğa felsefesi bağlamına dahil edilmesi için uğraş vermiş olan, böylelikle yapılan müdahalelerin beşeri ile ilahi alanların arasındaki sınırları aşma ihtimalini yok sayan Albertus Magnus (y. 1200-1280) ile Paulus de Tarento'nun (XIII. yüzyıl) bu gayretleri, simya alanındaki araştırmaların doğayla ve Tanrı'yla doğrudan temas anlamına geldiğini ima eden *quintessentia* kavramından dolayı boşa çıkar. *Quintessentia* kavramıyla Ay altı dünyasına dahil edilen bu bozulmaz ve ebedi töz, evrenin geleneksel Aristotelesçi algısını ve bu metafiziğin dayandığı Hıristiyan dünya görüşünü alt üst eder. *Quintessentia* gibi bir kavramın Hıristiyanlığın dünyaya bakış açısı doğrultusunda yumuşatılması gereklidir, çünkü doğaüstü bir tözü kontrol altına alma olasılığı, simya teknolojisine sadece Tanrı'ya ait olabilecek bir güç bahşeder, bu da sapkınlık suçlamalarını mümkün kılar.

Sapkınlık riski

Jean de Roquetaillade: Eczacılık ile Metafizik Arasında Bir İksir

Quintessentia kavramının Aristotelesçi metafizik düzleminde neden olduğu ihtilaf karşısında Roquetaillade ortaya çıkan çelişkileri çözmek için Tanrı'nın mutlak iktidarını vurgular ve *quintessentia*nın –bozulmaz töz niteliğini sadece Ay altı dünyanın dört elementi karşısında muhafaza eden– ilahi eterden farklı olduğunu ve onun altında yer aldığını teyit eder.

Roquetaillade'ın XIV. yüzyıl ortalarına doğru yazdığı *De considerationa quintae essentiae* eseri, ortaçağ simyasının o ana kadar üç ana akım etrafında toplanmış olan ana üretim döneminin sonuna denk gelir. Bu üç akım, Cabir bin Hayyan'ın *Summa perfectionis magisterii* [Mükemmelliğin Zirvesi] eserinde geliştirilmiş olan dönüşüm kavramını temel alan Metalurjik dönem; Roger Bacon (1214/1220-1292) ile ortaya çıkan ve Sonradan Ramon Llull ile Arnau de Vilanova'ya atfedilen metinlerde geliştirilen iksir dönemi ve Roquetaillade ile başlayıp XVI. yüzyılda Paracelsus'un tıp alanında neden olduğu reform sonucunda bütünüyle ortaya çıkan, tedavi amaçlı yeni ilaçlar geliştirmek için organik ve organik olmayan tözlerin damıtılması dönemidir. XV. yüzyıl simya alanında birçok metnin yazılmasına tanık olur; bu metinlerde önceki yüzyılların doktrinleri ele alınıp entegre edilir, ancak kavramsal kuramsal düzeyin daha düşük olması araştırmaların zayıflaması, hatta sahtekârlıkların ortaya çıkmasıyla sonuçlanır.

Bkz. *İslamın Avrupa'da Matematik Üzerindeki Etkisi, s. 587; Avrupa'da XIII ve XIV. Yüzyıllarda Simya, s. 620; Simya* Quaestiosu, *s. 626; XIII ve XIV. Yüzyıllarda Avrupa'da Mineraloji ve Metalurji, s. 633*

Teoloji ve Simya

Andrea Bernardoni

Türlerin dönüşümü konusundaki tartışmalar, simyanın meşruiyetinin sorgulanmasına neden olur, çünkü bir yanda türlerin dönüşümü kuramsal düzlemde gerekçelendirilirken, diğer yanda ontolojik açıdan kuşkular söz konusudur, yani insanların doğal oluşum süreçlerine müdahale etmesinin ve onlarda değişime yol açmasının mümkün olup olmadığı merak edilir. Buna benzer düşünceleri temel alan ahlaki ve teolojik meseleler skolastik felsefe bağlamında ilk defa Thomas Aquinas ve Aegidius Romanus tarafından ortaya konulur.

Thomas Aquinas ve Aegidius Romanus

Thomas Aquinas (1221-1274), Petrus Lombardus'un (y. 1095-1160) *Sententiae* [Hükümler] eserini konu alan yorumlarında, türler arası dönüşüm meselesini hiçbir zaman sistematik bir şekilde ele almasa da, İbn Sina'nın (980-1037) *De congelatione et conglutinatione lapidum* [Kayaların Donması ve Kaynaması Üzerine] eserinde iblislerin doğal bedenlerde özsel değişimlere yol açma olasılığını ortadan kaldırmak için başvurduğu dönüşüm karşıtı argümanlardan yararlanır. Dolayısıyla simya ilk defa şeytan karşıtı bir faaliyetle açıkça bağdaştırılmış olur ve bu disiplinin meşruiyeti konusundaki tartışma epistemolojik ve teknolojik düzlemden teolojik düzleme kayar. Aquinas türler arası dönüşümlere karşı çıktığı eserinde *virtus loci* [mekânın özelliği] argümanına başvurur; buna göre,bir metalin, oluşumunu belirleyen mineral özelliklerinin etkin olduğu doğal mekânının dışında suni olarak oluşturulması imkânsızdır. Aquinas bu konuda radikal bir görüşe sahiptir: Doğal tözleri suni olarak oluşturma girişimleri, doğal mekânlarından farklı yerlerde gerçekleştirildiği için başarısızlığa uğramak zorundadır.

Şeytani bir faaliyet olarak simya

Daha kati ve sert görüşlere sahip olan Aegidius Romanus (y. 1247-1316), Aquinas tarafından ortaya atılan temaları geliştirerek simya meselesini doğrudan teolojik sonuçları bağlamında ele alır. *Sciant artifices* [simyacılar bilsinler ki] doktrinine ve Aquinas'ın *virtus loci* argümanına atıfta bulunan Aegidius, insanın kendini Tanrı'nın yerine koyup doğal altın oluşturamayacağı, dolayısıyla da sanat ürünlerinin daima doğal ürünlere göre alt düzeyde oldukları sonucuna varır. Aegidius'a göre, metallerin suni oluşumuna

dair, zanaatkârların cam gibi doğada var olmayan maddeleri yaratma kabiliyetini temel alan savlar, kanıtlanabilir savlar değildir. Nitekim cam imalatı gibi olgular, arıların kendiliğinden oluşumunu açıklayan argümanlara – arılar fiziksel bir ilkeye (yani çürümekte olan ete) dayanır– benzer argümanlarla açıklanabilir. Metallerin oluşumuna gelince, Aegidius kendi doğal mekânlarının (dünyanın) dışında ve kendi tohumları dışında başka şekilde oluşamayan bitkisel türlerle bir paralellik kurar; metaller de bitkilerle aynı ilkelere dayandığından dünyanın derinlikleri dışında başka hiçbir yerde oluşturulamaz. Aegidius'a göre, simyacılar suni altın üretmeyi başarsalar bile bu yeni madde asla doğal olanının yerini tutamaz, çünkü Aegidius da, İbn Sina gibi, türlerin değişmez olduğuna, dolayısıyla da suni olarak oluşturulamayacağına inanır. Ona göre, cam üretimi türler arası değişim lehine bir argüman olarak sunulamaz, çünkü doğal bir türün taklidi olmayıp insanoğlunun bir icadından ibarettir, yani ontolojik düzlemde doğal cisimlere göre alt düzeydedir. Doğal türlerin suni olarak oluşturulamayacağı varsayımı kabul edildikten sonra, sanat yoluyla doğada var olmayan yeni tözler oluşturulabilir, ama bunlar doğal olanlara göre alt düzeyde ve –iki farklı türün doğal olmayan çiftleşmesinin sonucu olan katır örneğinde olduğu üzere– kısır olacaktır. Dolayısıyla Aegidius, Aristoteles'in sanatın doğaya tâbi olduğu görüşüne inanır.

Aegidius Romanus

Ontolojik ve hukuki argümantasyonlar kısa sürede simya alanındaki ilk mahkûmiyetlerin verilmesine neden olur. 1273 yılından itibaren Dominikan ve Fransiskan tarikatlarının din meclisleri, üyelerinin simya sanatını incelemesini veya uygulamasını engellemek amacıyla yasaklar yayınlamaya başlar ve bu yasaklara damıtma ile ilgili kitapları ve cihazları da dahil ederler. Bu uyarıların ve yasaklamaların zirve noktasını oluşturan Papa XXII. Johannes'in (y. 1245-1334, ♔ > 1216) 1317 yılında yayınladığı *Spondent qua non exhibent* [Üretemeyecekleri Şeyleri Taahhüt Ediyorlar] adlı emirnamede, simyacılar boş taahhütler vermekle suçlanır. Aragon Krallığının Engizisyon sorumlusu Nicholas Eymerich (1320-1399), 1396'da papalık emirnamesini temel alarak yazdığı *Tractatus contra alchimistas* [Simyacılara Karşı İnceleme Yazısı] adlı eserde, simyayı boş bir sanat olduğu için eleştirmekle kalmaz, sanat ile doğa arasındaki ilişkinin değiş tokuş değil, ancak hiyerarşi temelli olabileceğini öne sürer; one göre, simyacılar doğal türleri yaratma gücüne sahip değildir, çünkü bu görev sadece Tanrı'ya aittir. Eymerich'in görüşlerinin yeniliği, eleştirilerini teolojik bağlama odaklamış olmasında yatar; simyacılar artık iblislere benzetilir, büyücülükle suçlanırlar ve insanoğlunun doğal türlerin oluşum ve bozulma süreçlerine müdahale edemeyeceği kesin bir dille savunulur.

Nicolas Eymerich

Bkz. *Thomas Aquinas, s. 378; Avrupa'da XIII ve XIV. Yüzyıllarda Simya, s. 620*

XIII ve XIV. Yüzyıllarda Avrupa'da Mineraloji ve Metalurji

Andrea Bernardoni

Mineraloji ve Metalurji alanında XIII ile XIV. yüzyıllar arasındaki sürenin en temel özelliği, demir endüstrisinin geliştirilmesi ve kuyumculukla heykeltıraşlıkta kullanılan metallere yenilerinin dahil edilmesidir. Askeri ve sivil mühendisliğin gelişimiyle uygulanmaya başlanan yeni maden çıkarma ve işleme teknikleri, özellikle Almanya'da mineraloji ve Metalurji sektörünün tamamıyla yenilenmesi ve güçlenmesiyle sonuçlanacaktır.

Madenlerin Mekanikleşme Süreci

Fransiskan keşiş Bartholomaeus Anglicus (y. 1190-y. 1250) *De proprietatibus rerum* [Şeylerin Özellikleri Üzerine] adlı eserinde, XIII. yüzyıl ortalarındaki İngiltere'den söz ederken demirin hem askeri amaçlarla (kesici silahlar, savaş makinelerinin giderek önem kazanan kısımları ve at nalları), hem inşaat alanında (zincir, çivi, destek ve menteşe imalatı) hem de tarımda (toprağı işlemek için kullanılan aletlerin imalatı) çok kullanıldığını vurgular. XIII. yüzyıl sonuyla bir sonraki yüzyılın başları arasında yeni madenler açılır ve maden kuyularının drenajı konusunda –yukarıya taşınan veya ırgatla yukarı çekilen deri kova şeklindeki pek de etkin olmayan geleneksel sistem yerine– yeni sistemler denenir. Yeni drenaj sistemi, kuyunun düzeyinin veya galerilere sızan suyun toplandığı alanın altında kazılan drenaj kanallarından oluşur, ama bu kanalların bakımının zor olması tıkanmalara yol açar. Önce Saksonya'da, sonra da Bohemya, Harz ve Güney Bavyera'da suyu yukarı çekme amaçlı, hayvan gücüyle çalıştırılan motorlarla, akarsuların olduğu yerlerde de hidrolik motorlarla işleyen makinelerle denemeler yapılır. Drenaj sistemlerinde hidrolik motorların uygulanmasının madencilik teknolojisinde neden olduğu nihai dönüm noktası, ancak XV. yüzyıl başlarında somut örneklere dönüşür.

XIV. yüzyılda mineralleri ergimeye hazırlama süreçleri (yıkama, parçalama, ufalama) açık havada ve manuel olarak gerçekleştirilmeye devam edilir, ama Almanya ve Alp Dağlarındaki madenler başta olmak üzere, hidrolik enerjinin geliştirilmesiyle, su gücüyle işletilen tokmakların kullanımına geçilir. Metalurji faaliyetinin gelişimi amaçlı ilk kapsamlı yatırım-

lar, Saksonya'daki gümüş kurşun cevherinden gümüş elde etme faaliyetlerinde görülür; madenler çıkarıldıktan sonra yıkanır, parçalanır, eritilir ve en üst saflık derecesinde gümüşün elde edilmesi için gerekli küpelasyon süreçlerine tekrar tekrar tâbi tutulur.

Alp Dağlarının Trento ve Tirol bölgesindeki gümüş madenlerinde ve Steiermark, Karintiya, Lorraine ve Dauphiné'de demir-çelik sektöründe körük ve tokmakların işletilmesinde hidrolik enerjinin kullanmaya başlanması, XII ile XIII. yüzyıl arasına denk gelir; XIV. yüzyıl başlarında sürekli hava akımı sağlayacak çift körüklü hava pompaları kullanıma başlanmıştır bile. XIV. yüzyıldan itibaren eski demir ocaklarının yerini üç farklı demir-çelik cihazı almaya başlar. Birincisi, kökeni geç antikçağa uzanmasına rağmen, Avrupa'ya yayılması ve demirin doğrudan imalatında kullanılmaya başlaması geç ortaçağı bulan Katalan fırınıdır. Erime için gerekli olan derecelere (1538°) ulaşılmasına izin vermeyen, dolayısıyla da "alçak ateş" olarak bilinen bu teknikle metal mineralden macun halinde ayrılır. Bu şekilde elde edilen demir, çeliğe dönüşmesi için tav ocağında işlenir ve çimentolaşma sürecine tâbi tutulur. Bu işlem, yanıcı maddelerden oluşan bir karışımla (ağırlıklı olarak karbon) kaplanan demirin 900°'ye kadar ısıtılmasıyla elde edilir. Bu derecelerde karbonun emilimi kolaylaşır ve demir soğuyunca karbon demirin ağ yapısında tutsak kalarak ona daha yüksek düzeyde yüzeysel sertlik kazandırır. Demirin su veya soğutucu yağlar yoluyla ani olarak soğutulmasından oluşan tavlama da, yüzeysel sertliğin sağlanması amacıyla kullanılan başka bir termik işlemdir.

Demir çelik sektörü cihazları

Ergime Tesislerinin Yenilenmesi ve Dökme Demirin Keşfi

Demir-çelik alanındaki en önemli yenilik, İskandinavya'daki *Osmund* veya Almanya'daki *Stückofen* gibi, daha büyük boyutlu, fıçı biçimindeki fırınlardan oluşur; silindir veya kare kesitli bu fırınlar, iki metre civarındaki uzun fırınlara göre iki veya üç kat daha yüksektir. Yükseklikteki artışla güçlü hidrolik körüklerin sağladığı sürekli hava akışı, demir mineralinin erimesine ve dökme demirin oluşumuna yol açan oksidasyon-indirgenme reaksiyonlarını kolaylaştırır. Dökme demir o döneme kadar sadece rastlantı sonucu elde edilir ve demirden ayrılmazdı. Alp Dağlarında ve özellikle Bergamo ve Brescia bölgelerinde bulunmuş olan bu işleme tarzının örnekleri XIII. yüzyıla dayanır. Demir-çelik sektörünün gelişimiyle çelik imalatında dolaylı işleme yöntemine de geçilir. Dökme demirin mekanik özellikleri demire göre daha düşüktür, ama ergime yoluyla işlenme

imkânı, ateşli silahlar, mermiler, şömine ayaklıkları ve mezar plakaları gibi büyük boyutlu ürünlerin imalatında kullanılmasını sağlar. Dökme demirin mekanik özelliklerinin iyileştirilmesi ve alet, silah ve zırh imalatında da kullanılabilmesi için termik karbonsuzlaştırma işlemine tâbi tutulması gerekir. Bu işlem dökme demir külçelerinin sırayla sıvı dökme demir içerisinde ısıtılıp ardından dövülmesi, sonra yeniden ısıtılıp yeniden dövülmesi şeklinde gerçekleşir.

Demirin oksidasyon-indirgenmesi

Bakır, Gümüş, Altın

Ortaçağda çok yaygın bir başka metal olan bakır, madenlerde hem metal hem de mineral şeklinde bulunur. Kuprit ve malakit gibi mineraller 1000° civarında ısıtıldığı zaman, ergime sonucunda eritme potasının dibinde bakır kalır. Gümüş ise doğal halde bulunduğu ender sayıdaki yatakların yanı sıra, en çok, gümüşlü kurşun minerali olan galen içerisinde bulunur ve ergime ve küpelasyon işlemleriyle elde edilir. Altın da benzer şekilde doğal halde lacivert taşı veya kuvarz gibi taşların içinde zerrecikler veya parçacıklar halinde bulunur ve bu taşlardan cıvayla amalgalama yöntemiyle çıkarılır. Ortaçağda işlenen altın ve gümüşün büyük kısmı Ren Nehrinin doğusundaki bölgelerden kaynaklanmıştır.

Gümüş ve altın

1136 civarında Freiberg'deki gümüş yataklarının keşfinden sonra Orta Avrupa'daki gümüş endüstrisinde kayda değer bir büyüme yaşanır, ama 1348'deki kara vebanın neden olduğu demografik kriz bir yüzyıl boyunca madencilik faaliyetlerine ara verilmesine neden olur. Bu yıllarda –muhtemelen 1325'te– ateşli silahlar ilk olarak Almanya'da ortaya çıkar; bu silahlar sonraki yüzyılda savaşma yöntemlerinde devrim yaratmanın yanı sıra ve daha da önemlisi, Metalurji alanının ve maden yataklarının daha yoğun şekilde işletme amaçlı tekniklerin gelişimini teşvik etmeye katkıda bulunur.

Bkz. *İslam Matematik Bilimleri Zirvesi, s. 593; Töz ve Tözün Değişimleri Üzerine Teoriler, s. 609; Hareket Fiziği ve Ağırlık Bilimi, s. 614; Simya* Quaestiosu, *s. 626; Metallerin Dönüşümünden İksir Simyasına, s. 628; Mekanik Sanatlar, s. 658; Roger Bacon ve Deneysel Bilim, s. 661*

Beden, Sağlık ve Tedavi Konusunda Bilgiler

Üniversitelerde Tıp ve Tıp Skolastisizmi

Maria Conforti

Salerno'daki tıp okulunun kuruluşundan sonra, XII. yüzyıl sonlarıyla XIV. yüzyıl arasında, üniversitelerin giderek kendini kabul ettirmesiyle, Batı Avrupa'da tıp eğitimi ve profesyonel örgütlenmesi alanında ve bu alanda çalışanlar açısından önemli yenilikler yaşanır. Büyük ölçüde öğrencilerle hocaların kendiliğinden oluşturduğu birliklerden oluşan –ve İtalya dışındaki ülkelerde teoloji fakültelerinin kayda değer varlığına rağmen– seküler merkezler olan studium*lar [yüksek okul], hem kent merkezlerinin yeniden doğuş ve gelişiminin hem de toplumsal ve ekonomik şartlardaki iyileşmenin ürünüdür.*

Yeni Üniversite Merkezlerinin Doğuşu

XII. yüzyılın ikinci yarısında Fransa'nın güneyinde, Languedoc bölgesinde Montpellier ile Paris üniversiteleri kurulur. İtalya'da Salerno Üniversitesi, Parma ve özellikle Bologna Üniversitesinin yanında hızla önemini kaybeder, çünkü her iki merkezde özellikle cerrahi alanında uzmanlaşan tıp okulları açılır. Sonraki yüzyıllarda tıp eğitimi alanında Avrupa'nın başlıca merkezi haline gelecek olan Padova Üniversitesi de kısa bir süre

sonra kurulur. XIV. yüzyılda özellikle Orta ve Kuzey Avrupa'da yeni üniversiteler kurulsa da, eski üniversiteler çekim gücünden bir şey kaybetmez. Yeni üniversitelerin kuruluşu ve kendilerini kabul ettirmeleri, Fransiskanların *studium*ları gibi –üç yüzyıl sonra Cizvitlerin kolejlerinde de olacağı gibi– tıp alanını kapsamayan üniversite dışı eğitim kurumlarının gerilemeye başlamasına neden olur. *Studium*ların ilk dönemlerinde her bir üniversiteye kaç öğrencinin kaydolduğunu veya nerelerden geldiklerini kesin bir şekilde belirlemek kolay değildir. Ancak *studium*ların Avrupa düzeyinde homojen bir kültürün oluşmasında temel rol oynadığına şüphe yoktur; farklı bölgeler arasında yolculuk yapan bu kültürün temsilcileri, ortak bir dil –Latince– ve ortak bir terminoloji ve kavram dağarcığına sahiptir. Tıp fakülteleri, tedavi bilimi ve uygulamalarıyla sınırlı olmayan, son derece kapsamlı bir bilim ve felsefe kültürünün doğduğu ve geliştiği ayrıcalıklı mekânlardır.

Tıp Fakülteleri: *Physicus*lar

1500 yılından önce kurulan bütün üniversitelerde tıp fakülteleri vardır, ama coğrafi dağılımlarında görülen büyük çeşitlilik, bu fakültelerin *studium*lar içerisindeki ağırlığına yansır. Nitekim tıp fakülteleri ilk açılan fakülteler değildir ve hukuk fakültelerine göre daima ikincil düzeyde kalırlar. Ancak üniversitelerde bilgi alanına getirilen düzenlemelerin tıp ve bilim kültüründe yarattığı değişim, teoloji veya hukuk kültürü üzerindeki değişimlere göre daha güçlü ve daha uzun sürelidir. Bu değişim sürecinin ardındaki en önemli faktörler arasında, Yunancadan ve Arapçadan Latinceye tercüme edilen metinlerin sayısındaki artış ve tedavi alanıyla tedavi faaliyetlerinin düzenlenmesine önem veren sınıfların yeniden iskân ettiği şehirlerde uygulanan tıp mesleklerini düzenleme gereksinimi yer alır. Nitekim üniversitelerin oluşumuyla belirlenen şifacı hiyerarşisi, artık bireylerin metinlere veya tekniklere erişim kabiliyetine dayanmaz; üniversitede eğitim almış ve Latince bilen hekimler olan *physicus*ların saygın konumunun belirlediği bir yapı şeklinde biçimsellik kazanır. Tıp alanındaki meslekleri düzenleme çabaları, ilk olarak merkeziyetçi devletlerde gerçekleşse de –örneğin İtalya'nın güneyinde II. Friedrich'in (1194-1250, [illegible] > 1220) yasaları– asıl düzenleme hakkı kısa süre içinde üniversitelerin kendine tanınır; Paris Tıp Fakültesi 1271'de, patolojilerin sebeplerini araştıran etiyolojiyi kavrama kabiliyetine sahip olmadıkları için *physicus* olmayanların tedavi yürütmesini ve reçete yazmasını yasaklar. Bu durum münferit veya sıradışı bir örnek teşkil etmez. Dolayısıyla *physicus* olan hekimler kendilerini, bir yandan

Üniversiteler ve tıp mesleği

konumlarını yücelten, diğer yandan örneğin berber-cerrahlar veya eczacılar gibi mesleki loncalarına dahil edilip koruma altına alınan başka şifacılara göre farklılıklarını ve muğlak kimliklerini vurgulayan profesyonel ve sosyal bir sistemin merkezinde bulurlar (Pelling). Üniversite eğitimiyle lisans sistemi arasındaki ilişki modelinin geliştirilip sonradan Avrupa'nın tamamına ihraç edildiği İtalya'da üniversite sistemi, öğrenci ve hocalardan oluşan bir *universitas*ın [topluluk] yanı sıra, unvan bahşeden ve fakülte hocalarının yanı sıra, şehirde faal olan hekimleri de içeren bir hekim topluluğu öngörür. Nitekim birçok örnekte üniversiteler, şehirler veya devletler tarafından finanse edilen kurumlar olup kentsel doku ve civar topraklarla bağlantıları güçlendirir ve hekimlere de kamu alanında daha yetkili roller verilmesine önayak olur.

Öğrenme Yöntemi ve Kaynaklar

Üniversiteler çağının kültürü, Aristoteles'in (MÖ 384-322) mantık ve doğa felsefesi konularındaki metinlerini temel alan bir akıl yürütme yöntemi ve bilginin düzenlenme tekniği (analizi, eleştirisi) olan skolastisizmdir; bu düşüncenin XIII. yüzyılda Batıya yeniden yayılması, geç ortaçağın en büyük entelektüel devrimlerinden birini oluşturur. Skolastisizmin en görünür yönlerinden biri, günümüzde sıkıcı, tekrarcı, tedavi uygulamalarından son derece uzak, hatta Hippocrates'in (MÖ 460/459-375/351) doktrinlerine ters sayılabilecek *quaestiones* (münferit noktalar konusunda kuşkular veya meseleler) ve *disputationes* (yetkili kaynaklara atıfta bulunarak tartışmak) üzerine kurulu bir sistemin –didaktik ve başka amaçlarla– benimsenmesidir. Ancak antikçağ kaynaklarına başvurma, onları birbirleriyle kıyaslama ve eleştirme mahareti ile son derece karmaşık meseleleri incelikli mantık yöntemleriyle ele alma kabiliyeti, Padova gibi merkezlerde, Rönesans öncesi tıp ve bilimin veya yeni başlamakta olan anatomi araştırmaları gibi, Aristotelesçi yöntemden uzak gibi görünen disiplinlerin gelişimine dahil olmuştur. Zaten Aristoteles'in en üst bilimsel otorite olarak kabul edilmesi sorunludur ve antikçağ yazarlarının yorumlanma şekli, ilk hümanistlerin mesafeyle yaklaştığı, kendinden önceki kuşakların eleştiriden uzak kabulünden çok farklıdır.

Antikçağın bilgileriyle kıyaslamalar

Ayrıca Aristotelesçi gelenekle Hipokratçı-Galenik gelenek arasındaki uzlaşma açısından da önemli zorluklar söz konusudur. Birinci zorluk muhtemelen hayati organların hiyerarşisiyle ilgilidir: Aristotelesçi metinlerde kalp merkezli bir tavır sergilenirken; Galenik sistemde bedenin merkezleri üçe ayrılmakta, bunların arasında beyin en üst konuma yerleş-

tirilmektedir. Kalbin sinirleri ve zihin ile duyular arasındaki ilişkiler bu dönemde çok tartışılır. Üreme mekanizması da başka bir ihtilaflı konudur: Aristoteles'e göre, erkeğin tohumu embriyonun oluşumunda temel bir rol oynarken, Galenus'a (y. 129-y. 201) göre ise, hem erkeğin hem de kadının tohumları vardır. Farklı, hatta birbirine tamamıyla zıt doktrinleri bir arada bulundurmanın zorluğu Arap yazarlar tarafından da hissedilmiş, bu sorunda çeşitli özgün çözümler getirilmiştir. Örneğin İbn Sina (980-1037) bilimsel hakikatler açısından Aristoteles'e, teşhis ve tedavi uygulamaları açısından da Galenus'a güvenmeyi tavsiye ederken, İbn Rüşd (1126-1198) *De corde*'de [Kalp Üzerine] Galenus'un açıklamalarını reddetmekte, ama Aristoteles'inkilerini de tamamıyla kabul etmemektedir. Bu ihtilafın kronolojisine bakılacak olursa, XIII. yüzyılda, *Parva naturalia*'nın [Kısa Doğa Yazıları] ve biyoloji alanındaki eserlerin gecikmeli tercümesinden sonra Aristoteles'in incelenmesi ve yorumlanmasının öne çıktığı görülürken, XIV. yüzyılda hafif ölçüde Galenus'a dönüldüğü görülür. Örneğin Mondino de Liuzzi (y. 1270-1326) gibi yazarlar, anatomiye yeniden ilgi göstermeye başlar ve insan bedeninin ve organlarının morfolojisinin hekimler açısından hayati önem taşıdığını tam da Bergamalı hekimin metinlerinden öğrenir. Her halükârda, antikçağın modelleri olduğu gibi muhafaza edilmenin tersine, *facultates* [kabiliyetler] konusundaki tartışmalardan da görüleceği üzere, bağdaştırma amacı da dahil, her türlü modifikasyona ve yeniliğe tâbi tutulur (Siraisi).

Galenus'a dönüş

Heterojen Bir Müfredat

Üniversitelerin geleneksel olarak teoloji fakültelerinden yoksun olduğu İtalya'da, sanat fakülteleriyle tıp fakülteleri arasında özel bir ilişki oluşur: Sanat fakültelerinin tıp fakültelerine hazırlık niteliğinde olması, felsefe alanındaki birçok öğretinin hekimlere atfedilmesi ve gelecekteki hekimlere yönelik olması, doğa felsefesiyle tıp arasındaki bağlantıyı güçlendirir ve felsefe eğitimine "bilimsel" bir yön kazandırır. Tedavi uygulamaları ile doğal dünya arasında bağlantı olduğu, eski metinler temelinde eğitim almış hekimler için çok nettir; patolojilerin ortaya çıkışında, teşhis ve tedavide ve bireylerin bünyelerinin belirlenmesinde mevsimlerle bağlantılar, iklim ve coğrafyanın yanı sıra, gökyüzü de göz önüne alınır. Hem astronomi ve astroloji alanındaki bilgiler hem de Aristotelesçi düşüncede "Ay altı" sayılan dünyaya ait olgular hekimler için birinci derecede anlam taşır.

Sanat fakültelerindeki eğitimle olan sıkı bağlantılar ve Aristotelesçi felsefenin sağladığı "harç," İtalyan üniversitelerinin en önemli özellikle-

rinden birini ve bilimsel tartışmaların uluslararası niteliğinin ardında yatan önemli bir faktörü, yani müfredatta homojenliği sağlar. Özellikle XIV. yüzyıldan itibaren sanat fakültelerinde mantık, doğa felsefesi, geometri ve astronomi-astroloji eğitimi verilmeye başlanır. Bilginin, müfredat yoluyla biçim kazandırılan ve hem toplumsal hem de siyasal açıdan kontrol altında tutulabilen bir homojenlikte aktarılabilmesinin sonuçları arasında, İbn Sina'nın *Kanun* adlı eserini temel alan ve Avrupa'nın tamamında geçerli olan rehber tarzı bir metin külliyatının oluşumu vardır. XIII. yüzyılda *Kanun* üzerine yorumlar, tıp eğitiminin temelini oluşturur; 1260'lı yıllardan itibaren standart hale gelen bu külliyat sadece metinleri değil, metinleri konu alan yorumları da içerir ve bu şekliyle Bologna Üniversitesinde Thaddaeus Alderottus (y. 1215-y. 1295) ile Mondino de Liuzzi tarafından benimsenir, Paris ve Montpellier üniversitelerinde de kullanılır. Zaten XIII. yüzyılın ikinci yarısında bu merkezlerle daha küçük eğitim merkezleri arasındaki nirengi ağları ve yoğun ilişkiler sadece didaktik metinleri veya geniş öğrenci topluluklarına yönelik metinleri temel almaz. Nitekim Galenus'un eserlerinin ve tercümelerinin gözalıcı baskıları dolaşıma girmiş, yüksek sınıfların tüketimine ve *studium* çevrelerinin yanı sıra âlimler arasındaki tartışmalara da açılmıştır.

İbn Sina'nın *Articella*'sı

Bkz. *Üniversiteler ve Eğitim Düzeni: Skolastik Yöntem, s. 348; Üniversitelerden Şehirlere Retorik, s. 701; Üniversiteler Çağında Müzik Öğretimi, s. 1003*

İtalya ve Avrupa'da Tıp Okulları ve Hocaları

Maria Conforti

Montpellier Okulu, Avrupa'nın en eski tıp okulları arasında olup Salerno Okulunun doğrudan varisidir. Fransa'nın güneyinde, Languedoc bölgesinde bulunan bu okul, Yahudi (Yahudilere eğitim vermenin yasaklanmış olmasına rağmen) ve özellikle İslam olmak başta üzere, Akdeniz'in farklı kültürlerinin etkisi altında kalır. XII. yüzyıl ortalarından itibaren etkin olan ve XIII. yüzyıl başlarında örgütlenen okul, ilk tüzük sahibi olan kurumlardan biridir. Ancak İtalya bu yüzyıllarda aynı zamanda "kentsel" tıbbın mekânıdır; hekimler ve genel anlamda şifacılar kentsel ve siyasal alanda da görünürlük kazanıp, Thomasçı kökenli bir ifadeyle vita activa civilis *olarak bilinen alanda öne çıkar.*

Montpellier, Arnau de Villanova

XIII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış İngiliz bir hekim olan Gilbertus Anglicus'un (y. 1180-y. 1250) eserleri gibi, Batı geleneğinin daha yeni ve deneyselliğe dayalı eserleri de Montpellier'de tanınır ve yazarın *Compendium medicinae* [Tıp Derlemesi] adlı eseri büyük rağbet görür. Papa V. Clemens (1260-1314, ♔ > 1305) tarafından 1309'da yayınlanan emirname, Montpellier'de tıp eğitiminde kullanılacak ve aralarında Arap ve Galenik metinlerin de olduğu 15 eseri içerir; 1340'da gözden geçirilen liste başka metinlerin de eklenmesiyle standart hale gelir. Anglicus'un hocalarından Gilles de Corbeil de (XIII. yüzyıl) Salerno'da eğitim almış olup, sonradan Montpellier ve Paris üniversitelerinde ders vermiştir.

Ancak Paris Üniversitesiyle birlikte XIX. yüzyıla kadar Fransa'nın ilk tıp fakültesi olmaya devam edecek olan bu okulun en eski döneminin başrol oyuncularından biri, ortaçağ tıbbının ve bilimsel kültürünün en ilginç kişiliklerinden biri olan Arnau de Vilanova'dır (1240-1311). Katalan kökenli ve muhtemelen Yahudi olan de Vilanova, 1260'lı yıllarda Montpellier'de eğitim aldıktan sonra Aragon hanedanının saray hekimi haline gelir. Hekim olarak büyük rağbet görür ve papalarla kralları tedavi ettiği için şöhreti Avrupa'nın tamamına yayılır, ancak klinik ve uygulamalı tıp alanında yenilikçi olmadığı anlaşılmak-

Zengin bir kütüphane

tadır. Tıp alanındaki metinler konusunda uzman olan ve tercümeler de yapan de Vilanova, Fransa'nın güneyine özgü farklı kültürlerin bileşimini yansıtır; Arapça bilir ve İbn Sina'nın (980-1037) *De viribus cordis* [Kalbin Güçleri Üzerine] ile Galenus'un (y. 129-y. 201) *De rigore* [Katılık Üzerine] eserlerini Arapçadan tercüme eder. Eğitim verirken, Hippocrates'inki de dahil çeşitli metinlerden yararlandığı bilinir. De Vilanova'nın yüzyıl sonundan itibaren Montpellier'ye yerleştiği, *studium*da ders verdiği ve okulun skolastik anlamda yeniden düzenlenmesini başlattığı bilinir. Ölümünden sonra hazırlanmış envanterinden de anlaşılacağı üzere, 100 kadar eserden oluşan ve ilgi alanlarının ne kadar çeşitli olduğunu gösteren kütüphanesi Salerno ve Konstantinopolis'te yapılmış tercümeler, Arapçadan yapılmış daha yeni tercümeler ve Arap metinleri örnek alınarak Batıda yeniden işlenmiş metinler içerir. Tıp alanına Galenik bir sistem getirmeye çalışan de Vilanova'nın eserleri, başlangıçta sergilediği pragmatizmden felsefi meselelere karşı daha derin bir ilgiye geçişine işaret eder. *Aphorismi de gradibus* [Dereceler Üzerine Aforizmalar] adlı eserinde, el-Kindi'ye (?-y. 873) ait olanlar başta olmak üzere çeşitli Arap teorilerini ve eserlerini ele alarak, niceliğe dayalı tıp ve eczacılık alanları oluşturmaya çalışır.

Kilisenin eleştirileri

De Vilanova'nın gelişen düşünce tarzında kuramsal ve biçimsel meselelere duyduğu ilgi, son yıllarında teolojik-dinsel ve binyılcı meselelere duyduğu sıradışı ilgiye eşlik eder. Kilisenin köklü bir reforma tâbi tutulmasını destekleyen de Vilanova'nın savunduğu görüşler, Papa VIII. Bonifacius (y. 1235-1303, ♔ > 1294) başta olmak üzere din adamlarının sert eleştirilerine maruz kalmasına neden olur. De Vilanova'nın dini görüşleri konusundaki tartışmalarda, hem yazarın özgünlüğü ortaya çıkmış hem de bu dönemin tıbbını anlamak için dinsel meseleleri göz önüne almanın önemi vurgulanmıştır.

Bologna *Studium*u

Thaddaeus Alderottus'un okulu

Örneğin Bolognalı hekim Thaddaeus Alderottus (y. 1215-y. 1295) Aristoteles'in (MÖ 384-322) *Nikomakhos'a Etik* eserinin kısa bir versiyonunu Latinceden İtalyancaya tercüme eder. Bu eserin incelenmesini yeni bir tercüme dalgası izler: Petrus de Apono (1257-y. 1315), Burgundius Pisanus (y. 1110-1193) tarafından başlanmış olan Galenus'un *De sectis* [Bölümler Üzerine] eserinin tercümesini tamamlar. Salerno ve Napoli'de eğitim alan ve ders veren, Robert d'Anjou (1278-1343, ♔ > 1309) başta olmak üzere, Anjou hanedanının hizmetinde çalışan Calabrialı hekim Nicolò da Reggio'nun (1280-?) tercümeleri daha çok rağbet görür. Robert d'Anjou, da Reggio'yu tercü-

me faaliyetlerinde teşvik eder ve 1334'te Yunanca elyazmaları konusunda krallığın tamamını kapsayacak bir araştırma başlatır, hatta Doğudan da elyazmaları getirtir. Da Reggio tarafından tercüme edilen eserler, Avignon'daki papalık merkezi yoluyla Fransa başta olmak üzere büyük rağbet görür.

Thaddaeus Alderottus Bologna *studium*unun başlıca hocalarından biridir. Alderottus'un eğitimi hakkında fazla bilgi sahibi olmasak da, Fransiskanlar veya Dominikanlarla eğitim aldığı varsayılabilir. Hekim mesleği sayesinde başarı kazanır ve zengin olur, ama yanı zamanda da birçok eser yazar: Hippocrates'in *Aforizmalar* ve Porphyrius'un *İsagoge* [*Giriş*] eserini konu alan yorumlar ve açıklamalar; yukarıda adı geçen *Nikomakhos'a Etik* başta olmak üzere, Aristoteles'in eserleri üzerine çeşitli yorumlar. Alderottus'un 1260 yılı civarında Bologna'da, şehir yönetiminde önemli bir rol alan, örneğin hocalarının maaşını ödeyen ve hukuk fakültesinin öne çıktığı bir üniversitede ders vermeye başlar. Alderottus'un okulu İtalya'nın en önemli okulu haline gelir; 1348'deki kara vebaya kadar bir sonraki kuşakta önemli roller oynayan sayısız öğrencisi arasında Bartholomeus de Varignana (?-y. 1321), Dinus Florentinus (?-1327), Petrus de Turisanus ve Mondino de Liuzzi (y. 1270-1326) vardır.

Tıp fakültesiyle sanat fakültesi, yani tıp eğitimiyle doğa felsefesi eğitimi arasındaki sıkı bağlantılar, daha sonra kurulacak başka birçok İtalyan üniversitesi gibi, Bologna'nın da en güçlü tarafını oluşturur. Buna rağmen Alderottus'la öğrencilerinin tıpla cerrahi arasındaki bağlantıya çok önem verdiği ve anatomiye ilgi duydukları görülür. Tıp teorisi ile uygulamaları arasındaki ayrım henüz yeterince olgunlaşmamıştır, hatta doğal olguların açıklanmasında Aristotelesçiliğe verilen öneme rağmen, genelde tıbbın tamamıyla kuramsal bir statüye sahip olduğu reddedilir. Alderottus'un ve okulunun, Aristotelesçi mantık eğitimini kurumsallaştırma çabasından anlaşılan İbn Rüşdçülüğü ve heterodoksluğu da ayrı bir mesele oluşturur. Zaten Alderottus ile öğrencileri, astrolojik belirlenimciliğe fazla ilgi duymaz, hatta bazı durumlarda karşı bile çıkarlar.

Padova

Petrus de Apono, Padova Üniversitesinin tarihiyle yakından bağlantılı olsa da, birçok yılını Doğu ve Konstantinopolis dahil olmak üzere, birçok yere yolculuk yaparak da geçirmiştir; Paris'te birkaç yıl ders verdikten sonra 1306 veya 1307'den itibaren Padova'da yeniden ders vermeye başlar. En önemli eseri olan *Conciliator* [*Uzlaşmacı*], farklı yazarların tek tek *quaestio*lara [mesele] dair görüşlerinin felsefi ve tıbbi sentezinden oluşur.

Ancak de Apono'nun eserleri özellikle tıp alanının mantık, astroloji, astronomi ve büyü gibi başka alanlara ve disiplinlere açılması açısından önemlidir. De Apono astrolojiyi farklı düzeylerde uygular: Bireysel yıldız haritalarına ilgi duyar; kritik olarak bilinen günler arasındaki ilişkileri, dolayısıyla da gökcisimlerinin konumuyla bağlantılı olarak patolojilerin ortaya çıkışını ve seyrini ve tedavilerin uygulanışını inceler; astronomi alanındaki kapsamlı bilgileriyle ün salar. Böylece Padova da, tıp uygulamalarının ve didaktik eğitimin öne çıktığı Bologna gibi merkezlerden farklı olarak, astronomi ve astroloji alanlarındaki bilgilerin kaynaklandığı bir merkez haline gelir. Petrus de Apono'nun farmakoloji ve tedaviye duyduğu ilgi, tılsım imalatını da kapsar; ortodoksluğu tartışma konusu haline gelen de Apono aslında bir anlamda, işlemsel bir bilgi olarak algılanan ve Rönesans İtalya'sında büyük bir başarıyla geliştirilecek olan büyünün naturalist açıdan yeniden değerlendirilmesi sürecinde rol oynar.

Hekim, büyücü ve astrolog Petrus de Apono

Cerrahi

Her ne kadar skolastisizm genelde kuramsal ve soyut bilgilerin yüceltildiği bir dönem olarak bilinse de, bu dönemde metodoloji alanında gerçekleşen en önemli yeniliklerin bazıları cerrahi alanındaki gelişmelere ve yeniliklere bağlıdır. Tıp ile cerrahi, mesleki münhasırlığın söz konusu olduğu tek tıp alanlarıdır, yani bu alanlarda çalışanlar genelde başka mesleklere sahip değildir. Sadece uzmanlar tarafından icra edilebilen diş hekimliği dışında cerrahi genel bir alandır. Petrus de Apono'ya göre, 1300 yılı civarında sonradan tekrarlanacak olan bir *leitmotif* ortaya çıkar ve cerrahi, tıp alanının diğer branşlarına göre önem kazanır. "Eğitimli ve iddialı" bir cerrah kuşağının ortaya çıkışı da, cerrahinin ayrı olarak, bu konuya ayrılan yazılarda ele alınması da önemli yeniliklerdir (Siraisi). Cerrahi sadece manüel tekniklerden değil, aynı zamanda kuramsal bilgilerden oluşur ve üniversitelerde –sonradan kaybedeceği– büyük itibar görür.

Gerçek anlamda bir disiplin

XIII ile XIV. yüzyıllarda yapılan sayısız tercümenin etkisinde kalan ilmi cerrahi, başlangıçta özellikle İtalya'da uygulanır: 1170 civarında Parma'da etkin olan Ruggiero di Frugardi'nin hazırladığı ve uygulamaları gösteren metinden sonra, öğrencisi olan Rolando Parmense (y. 1230-?) tarafından hazırlanan *Rolandina* adlı rehber çok rağbet görür ve yaygın hale gelir, ama aslında di Frugardi'nin *Practica Chirurgiae* [Cerrahi Uygulamalar] eserinin yorumlar eklenmiş versiyonudur.

Onları, Calabria asıllı olup, 1250 civarında Padova'da etkin olan Bruno da Longoburgo (y. 1200-y. 1285) ile Lucca asıllı olup, Bologna'da etkin

olan Teodorico Borgognoni (y. 1206-1298) izler. Yine Bologna'da ve başka yerlerde faaliyet yürüten Guglielmo de Saliceto (y. 1210-y. 1277) *Chirurgia* [Cerrahi] adlı eserinin 1258 ve 1275 tarihli versiyonlarının yerini çok sonra Fransız eserler alır. Nitekim *Chirurgia magna*'nın [Büyük Cerrahi] (1279) yazarı Lanfranco da Milano (?-1306) yüzyılın sonunda taşındığı Paris'e, İtalya'nın cerrahi alanındaki bilgilerini de götürür. Henri de Mondeville (1260-1320) Fransızca ilk cerrahi metnini yazar. Cerrahi sanatının yeni ve birçok açıdan nihai referans metni olan, *Inventarium sive Chirurgia Magna* [Envanter veya Büyük Cerrahi] (1363) adlı eseri de Fransa'da Guy de Chauliac (XIII. yüzyıl sonu-1368) tarafından yazılır. XVIII. yüzyıl sonlarında kullanımda olmaya devam eden eser, başlıca yorumcularından birine göre, "hem tamamlanma hem de sonuçlanma anlamında ortaçağ tıbbının sonuna işaret eder" (Mc Vaugh). Guy de Chauliac Montpellier'de eğitim almış, Bologna'da eğitimini tamamlamış ve Avignon'da papaların hekimi olarak ün kazanmıştır.

Bkz. *VIII. Bonifacius ve Kilisenin Üstünlüğü, s. 49; Piskoposluk Engizisyonu ve Papalık Engizisyonu, s. 251; Albertus Magnus ve Köln Okulu, s. 372; Ramon Llull, s. 433*

İtalya'da Tıp ve Cerrahi

Maria Conforti

1348'deki kara veba salgınından önceki yıllarda Avrupa'nın büyük kısmında tedavi tüketimi alanında bir artışla beraber, tıp konusunda son derece gerçekçi ve "akılcı" bir tavrın geliştiği görülür. Latince metinlerin yorumlanıp bölümlere ayrıldığı physicus*ların tıbbının yanı sıra (Jacquart), bazı açılardan henüz hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadığımız, kadınlar veya sıradan şifacılar gibi, geleneksel olarak yazılı belgelerde fazla görünürlüğe sahip olmayan kişilerin başrol oynadığı dinamik ve zengin bir uygulama alanı gelişir. Şifacılar arasında çok şiddetli ihtilaflar yoktur, ama ilmi tıp –tedavi alanında kendi üstünlüğünü kabul ettirmeyi başaramazsa da– kendini ve mantığını kabul ettirmeyi başarır. Öte yandan ilmi ve üniversite temelli tıbbın başarısının, bu meslekleri icra edenlerden ve temsilcilerinden çok, hastalara bağlı olduğu ve hastaların hem bu alanı teşvik etmekte etkin bir rol oynadığı hem de kontrol ve lisans sistemini oluşturduğu görülür.*

Tıbbın Yayılması

Ortaçağda yalnızca üniversiteler dünyası ve yüksek tıp kültürü yoktur; Latince metinlerin yanında nasıl yerel dillerde –Avrupa'nın farklı bölgeleri ve söz konusu kronoloji temelinde az veya çok zengin– metinler üretilirse, birçok şifacı da tedavi tekniklerini uygulamalar yoluyla, kendi ailelerinden veya komşularından, kırsal bölgelere ve manastırlara kadar birbirinden çok farklı bağlamlarda çalışarak, gayriresmi bir aktarım süreci yoluyla öğrenir.

Amerikalı tarihçi Monica Green'in anlattığı üzere, kadınlar başka kadınlara yardımcı olmakla, yani doğumlarda veya jinekoloji hastaları üzerinde çalışmakla yetinmez; XI ve XII. yüzyıllarda Salerno'da, daha sonraki dönemde de Floransa ve Aragon Krallığında olduğu üzere, kadınların da tedavi mesleğini icra ettiği ve *medica* [kadın hekim] unvanı aldığı kanıtlanmıştır. Bu arada üniversitelerde öğretilen ilmi tıp bilgileri ve inanışları zaman içinde başka profesyonel ve sosyal çevrelere de uzanarak en mütevazı şifacı düzeyine kadar yayılır. Yazılı dili anlayan, ama –örneğin– Latinceyi veya felsefenin daha incelikli biçimlerini anlayamayan halk kesimleri için yazılmış çok sayıda metin olması, bu duruma işaret eder.

"Yüksek" tıptan kaynaklanıp halk dilinde yazılmış metinler büyük ihtimalle hastaların kendileri tarafından da okunur ve kullanılır.

Su Terapisi, Hekimlik Mesleğinin İcrası

Maden suyu kaynaklarının tedavi amaçlı kullanımı, tedavi ve hijyen faaliyetlerine bağlı değişimlere ilginç bir örnek teşkil eder; daha eski zamanlara ait olan bu kullanım şekli büyük ihtimalle hiç unutulmamıştır, ama XIII-XIV. yüzyıllardan itibaren yeniden rağbet görmeye başlar. İtalya'da başlangıçta bu açıdan en popüler bölge, klasik kaynaklarda da adı geçen Napoli'nin kuzeyindeki Campi Flegrei'dir; sonradan, *recreatio corporis* [bedenin dinlenmesi] adı verilen kavramın (Paravicini Bagliani) popülerliğinin de etkisiyle kaplıca kullanımı daha kuzeye, klasik metinlerde adı geçmeyen kaynaklara da uzanır. *Physicus*lar [hekim], üst sınıfların bu tedavi türüne duyduğu ilgiden yararlanmak gerektiğini hemen anlar ve inceleme yazılarında antikçağın bu alandaki zengin edebiyatını temel alırlar. Bu alanda öne çıkan İtalyanlar arasında yer alan ve 1348'deki veba salgını sırasında ölen Gentile da Foligno (?-1348) maden suları ve kaplıcaları ele alan ilk inceleme yazılarını yazar. Hekimler, doğa felsefesi ve tıp alanındaki "çifte" uzmanlıklarından yararlanarak kendilerini, hastaları tıbbi nedenlere dayandırılan bu tedavi şeklini düzenli olarak kullanmaya teşvik etme sürecinde ayrıcalıklı aracılar olarak sunarlar.

Kaplıcalar ve zamane âdetleri

Zaten hem *physicus*lar hem de cerrahlar açısından kaplıca tedavileri ders vermekten daha iyi kazanç getirir ve genelde derslerle bir arada yer alır; böylece bazı ileri gelen hekimler üniversitede kürsünün yanı sıra, geniş bir müşteri kitlesine de sahiptirler. Bu dönemde *physicus*lar, hem üniversitede eğitimini aldıkları ve tıbba paralel olarak görülen astroloji veya bireysel bünyenin belirlenmesi gibi disiplinlerde hem de büyü veya tılsım imalatı gibi, üniversite dışı yollarla aktarılan bilgi alanlarında görüşlerine başvurulan –dolayısıyla da ücret ödenen– uzmanlar olarak görülür. Her ne kadar halkın çok küçük bir kesimi tedavileri karşılayacak durumda olsa da, tıbbi tedavilere erişim düşünüldüğü kadar sınırlı değildir, tedavi alanında çok çeşitlilik ve –en azından 1347/1348 yıllarının veba salgınının neden olduğu duraksama dönemine kadar– artış söz konusudur. O tarihe kadar Avrupa'nın birçok bölgesinde, üniversite merkezlerine olan mesafeden dolayı üniversite mezunu *physicus*ların sayısı çok azdır ve nüfusla şifacı sayısı arasındaki oranı gerçekçi bir şekilde değerlendirmek oldukça zordur, ancak Floransa, Aragon Krallığı ve Fransa gibi, belgelerin daha bol olduğu –veya en a-

Tedavilerin yayılması

zından daha çok inceleme konusu olduğu– bazı bölgelerle ilgili verilerden, şifacıların varlığının oldukça homojen olduğu ve bu bölgelerde Rönesans'a göre çok da farklı olmayan bir dağılım gösterdikleri anlaşılıyor.

Berberler, Eczacılar, Şifacılar

Michael McVaugh tarafından incelenen, Aragon Krallığında veba salgınından önce geçerli olan tıbbi uygulamalar, arşivlerde muhafaza edilen belgelerin çok zengin olmasından dolayı çok anlamlıdır ve sadece İspanya'nın şehirleriyle daha az iskân edilmiş bölgeleri arasında değil, Avrupa'nın başka bölgeleriyle de kıyaslamaların yapılmasına izin verir. Tıp hizmetlerinden tek yararlanan Aragon'un kraliyet ailesi değildir, bu hizmetleri sunanlar da sadece *physicus*lar ve cerrahlar değildir; sayısız berber ve eczacı da bu alana dahildir ve genel olarak şifacı anlamında kullanılan hekim (*metge*) teriminin yaygınlığı bu duruma işaret eder. Dolayısıyla tıp alanında örgün eğitime önem vermeye başlayan bir piyasadan dışlanmış gibi görünenler bile "sağlık tüketicileri"nden oluşan kitlenin giderek genişlemesinden olumlu olarak etkilenir. Krallıktaki şifacı sayısında 1330 yılı civarına kadar artış görülür, bu tarihten itibaren (şehirler başta olmak üzere) nüfusa göre olan oran ekonomiyle birlikte düşüşe geçer. *Physicus*'un üstünlüğüne dayanan lisans sistemine doğru gerçekleşen ağır geçiş son derece ilginçtir; XIII. yüzyıl sonlarında başlayan bu sürecin 1330'lu yıllarda tamamlandığı görülür. Bu dönemde çok yaygın olan ve ilmi tıbbın üstünlüğüne örnek teşkil eden metinler arasında İbn Sina'nın (980-1037) eserleriyle Teodorico Borgognoni'nin (y. 1206-y. 1298) cerrahi alanındaki eserleri vardır.

Aragon Krallığı

Özellikle İtalya'da hekimlerin büyük kısmı sekülerdir, ama cemaat rahipleri başta olmak üzere, ruhban sınıfına üye olan hekimler ve şifacılar da yok değildir. Hekimlerin büyük kısmı Hıristiyandır, ama Aragon gibi İslam hâkimiyetindeki topraklarla sınır olan bölgelerde Müslüman şifacıların da faal olduğu, ama İslam tıp kültürüne verilen büyük değere karşın, bu şifacıların mütevazı konumlarda görev aldığı görülür. Çok daha faal olan Yahudi hekimler XIV. yüzyıl başlarına kadar Hıristiyanlar tarafından da şifacı olarak kabul edilir, ama bu yüzyıl boyunca faaliyetleri, ortodoksluk kurallarının giderek katılaşmasına bağlı olarak giderek sınırlanır. Nitekim Yahudi şifacılara Hıristiyan hastalarını zehirleme veya onlara zarar verme niyeti atfedilmeye başlanır; Yahudilere karşı düşmanlığın yayılması, veba salgını sırasında onlara zulüm uygulanmasıyla sonuçlanır.

Yahudi hekimler

Her halükârda, hekimler ve diğer şifacılar, tıp mesleğinin ve seçkin sınıflar arasında etkin olmanın beraberinde getirdiği profesyonel ve sos-

yal statüdeki iyileşme fırsatlarını en iyi şekilde değerlendirirler. Böylece şifacıların en üst sınıfı, yani *physicus*larla cerrahlar açısından antikçağın ve özellikle Hippocrates'in metinlerini örnek alan, hastalarla olan mahremiyet ilişkisini ve hastaların güvenini kazanıp muhafaza etme yöntemlerini temel alan bir deontoloji gelişir. Daha önce de vurgulandığı gibi, aynı meslek içerisinde bile şifacıların ücret tarifleri büyük çeşitlilik gösterir ve şifacıların belli sonuçlar elde etmesini veya en azından belli bir süre boyunca hizmet sunmasını öngören "iyileşme sözleşmeleri" bile söz konusudur. Ancak hekimlerle hastalar arasındaki ilişkiler sadece bireysel düzeyde olmayıp, geç antikçağda sıklıkla görüldüğü üzere, hekimler farklı türde sözleşmeler temelinde şehirler veya kırsal topluluklar, manastırlar ve ordular tarafından da görevlendirilir. Şehirlerdeki halkın tedavisinde *physicus*lara atfedilen yeni rol, kamu sağlığı yönetimindeki bazı değişikliklere de yansır; örneğin o döneme kadar ahlaksızlığın işareti sayılan cüzzam tıbbi açıdan değerlendirilmeye, artık yoksullarla hacılar için bakımevlerinden ziyade hastaların yatırıldığı ve tedavi edildiği yerler olarak görülen hastaneler farklı şekillerde düzenlenmeye başlanır.

Kamu sağlığı

Tıp Literatürü

Kralların, asillerin veya başpiskoposların saraylarında faal olan sayısız hekim, ileri gelenlerin maiyetinin ayrılmaz bir parçası haline gelirler ve sahip oldukları ara statü (ne hizmetkâr ne de basit danışman) saray çevrelerini konu alan inceleme yazılarına yansır. Hastalarla güvene dayalı, daha sıkı ilişkilerin gelişmesi ve doktrin alanında *res non naturales*in [doğal olmayan şeyler] kontrol altına alınmasına ve önleyici tıbba verilen önem, hekimlerin hastaları için yazdığı, *consilia* [öneriler] ve *regimina* [kurallar] adı altında, yüzyıllar boyunca rağbet görecek bilimsel bir yazı türünün ortaya çıkmasına neden olur. Diyet ve rejim konusunda ilkeler içeren yazılar, antikçağ geleneğinde de var olup, Araplar yoluyla aktarılır ve ortaçağda Batıda yaygın hale gelir. Yaş, cinsiyet ve bireysel bünyelere göre ayrılan ve üst sınıflara yönelik olan –hatta üst sınıflar tarafından sipariş edilen– bu metinlerde, bireylerin kendilerine uyarlamaları için genel öneriler sunulmuştur. Başlangıçta Latince yazılan bu metinler XIV. yüzyıl boyunca daha çok yerel dillerde yazılmaya başlanır. Bu yazılar sabit bir modeli izler ve hava, rüzgâr, egzersiz (yürüyüş önerilir), kaplıca ve masaj, beslenme, uyku, dışkılama, kişisel hijyen, cinsellik ve duyguların kontrolü göz önüne alınır. Tedavi alanında rejimin yanı sıra, vücut sıvılarındaki fazlalığa karşı bağırsakların boşal-

Consilia ve *regimina*

tılmasına ve kan alınmasına, ilaçlara ve –en ciddi vakalarda ve hastalar açısından yarattığı zorluklar açısından son çare olarak– cerrahiye önem verilir.

Hastalara gündelik hayatlarında hem de yolculuk veya hastalık gibi olağanüstü durumlarda rehberlik sağlayan, az veya çok kişiselleştirilmiş metinler, hekimlerle hastalar arasındaki ilişkilerin yanı sıra, hem aynı düzeydeki hem de daha alt düzeylerdeki meslektaşlarla, örneğin *physicus*larla cerrahlar arasındaki ilişkiler hakkında da çok açıklayıcı bilgiler verir. Bu metinler aynı zamanda hekimlerin sosyal çevrelerde edindiği bireysel ve mesleki itibar konusuna verilen öneme de ışık tutar. Cerrahi başta olmak üzere, bazı alanlarda, *consilia in absentia* [hastanın yokluğunda öneri] öngörmeyen, dolayısıyla hastanın doğrudan muayene edilmesinin önemini vurgulayan Fransız stili ile hekimin hastayı tanımadan görüşünü sunabileceğini öne süren İtalyan stili öne çıkar. İtalya'da hazırlanan *consilia*lar böylece yeni yazı türleri, edebi türler haline gelir ve bu metinleri miras olarak devralan hekimler onları daha çok ağır seyirli kronik hastalıklarla bağlantılı olarak kullanır; mektup yoluyla ifade edilen görüşlere de dönüşen bu gelenek içerisinde cerrahi konusunda görüşler hemen hiç yer almaz.

Yıldız Falları

Yıldız falları *consilia*ya benzer bir türe aittir. Tıp tarihçisi Nancy Siraisi tarafından vurgulandığı üzere, bütün astrologlar hekim değildir, ama birçok hekim astroloji alanında etkindir. Astroloji teorisi ile uygulamaları ve doğa felsefesi arasındaki sınırlar belirsizdir, birbirlerine karışır (örneğin gezegenlerin mevsimler üzerindeki etkisinin incelenmesi veya kritik günlerle "tıbbi" ayların hesaplanması) ve hem hekimler hem de astrologlar teşhis konusuna ilgi duyar. Buna rağmen tıp, astroloji ve büyü alanlarının arasındaki bazı sınırlara titizlikle uyulması gerekir: 1327'de hekim Cecco d'Ascoli (y. 1269-1327) belirlenimci astroloji eğitimi verdiği ve büyücülük yaptığı suçlamasıyla sapkın ilan edilip yakılarak öldürülür. Nitekim büyü veya hastalık ve tedaviyle bağlantılı sihir biçimleri, Avrupa'nın tamamında geçerlidir ve halkın veya kültürün marjinal kesimleriyle sınırlı değildir. Ünlü Fransız tarihçi Marc Bloch'un (1886-1944) artık klasikler arasındaki yerini alan, "mucizevi krallar" olgusu, hastalıklar, kutsallık ve siyasal alana dair zihniyetle inanışlar arasındaki kesişmenin en ilginç örneklerinden birini oluşturur. XI. yüzyıldan itibaren, özellikle ara dönemde olmak üzere, Rönesans'a kadar Fransa ve İngiltere'de sıraca hastalarının (özellikle boyundaki bezlerin

Tıp ve büyü

muhtemelen tüberküloz kaynaklı şişmesi) mucizevi bir şekilde kral tarafından tedavi edilmelerini merkeze alan bir ritüel ortaya çıkar ve bu inanış *ancien régime* [eski rejim] döneminin sonuna kadar geçerliliğini korur. Kralın ellerinin temasıyla hastalığı iyileştirdiğine inanılır, bu da cerrahın ellerini kullanmasıyla benzerlik taşır, ama hekimlerin entelektüel bilgi dağarcığından bağımsız bir eylemdir.

Bkz. *Üniversitelerde Tıp ve Tıp Skolastisizmi, s. 636; İtalya ve Avrupa'da Tıp Okulları ve Hocaları, s. 641*

Kara Veba

Maria Conforti

XIV. yüzyıl ortalarında, göreceli bir refah döneminden sonra Avrupa halkının tamamının hayatı, daha önce görülmemiş boyutta bir salgın yüzünden alt üst olur; salgının derin etkileri sadece demografik, ekonomik ve toplumsal düzeyde değil, zihniyet, sanat ve edebiyat ve tabii tıbbi bilgiler ve uygulamaları üzerinde de kendini gösterir. Veba –"kara" sıfatının kullanıldığı metinlere ancak XVII. yüzyıldan itibaren rastlanılmaya başlanır, ama muhtemelen daha önceki yüzyıla aittir– tamamıyla yeni bir hastalık değildir, ama geç antikçağdaki salgınların hafızası yok olduğundan, hastalığa tanık olanlar üzerindeki etkisi çok büyük olur.

Daha Önceki Salgınlar

İnsanlık tarihinin tamamında, tarih öncesinden sonra ve XIX. yüzyıla kadar olan dönemde, parazit, bakteri ve virüs kökenli bulaşıcı hastalıklar en büyük ölüm nedenini oluşturur. Antikçağda bu türden hastalıkların salgın şeklinde yayılması, "havanın, suyun ve mekânların" bozulma ve bunun bireylerin vücut sıvılarının dengesi üzerindeki etkisi şeklinde açıklanırdı. Bulaşma mekanizması gözlemlenir, ama tam olarak anlaşılmaz ve tıp çevrelerinde çürümüş ve "zehirli" vücut sıvılarının aktarımının

bir etkisi olarak görülürdü. Roma İmparatorluğunun son yüzyıllarında, Galenus'un (y. 129-y. 201) kendisinin de tanık olduğu "Antonine vebası" gibi çeşitli salgınlar yaşanır. Salgın hastalıklar arasında, VI. yüzyıldan itibaren yaygın olan cüzzam, başlangıçta kıtanın sadece güneyinde var olan, ama sonradan kuzeydeki bataklık bölgelere yayılan çiçek hastalığı ve sıtma vardır. Ortaçağın tamamı boyunca, bulaşıcı olmayan, beslenmeye ve çevreye bağlı, ekmek yapımında yaygın olarak kullanılan çavdarda var olan bir mantar yoluyla bulaşan bir hastalık, halüsinasyon ve nörolojik semptomlar dahil, çeşitli etkileriyle dikkat çeker.

Patoloji

Vebanın çeşitli türleri söz konusudur: Lenf nodüllerinin iltihaplandığı, insana fare ve diğer kemirgenlerin bir parazitinden bulaşan hıyarcıklı veba; insanlar arasında bulaşan pnömonik veba ve pirelerle bulaşıp diğerlerinden daha ender rastlanan septisemik veba. Bu farklı veba türlerinin seyirleri, öldürücülükleri ve mevsimsel yaygınlıkları farklılık gösterir. Hıyarcıklı veba sıcak mevsimlerde daha çok görülürken, pnömonik veba soğuk mevsimlerde yaygın olur. Son yıllarda, 1348 yılındaki başta olmak üzere, Avrupa'daki veba salgınlarının gerçek özellikleri konusunda hararetli tartışmalar yer almaktadır; her ne kadar K. S. Cohn, daha sonraki salgınlarda olduğu üzere, bu salgında da hastalığın günümüzde veba olarak bildiğimiz vebadan farklı olduğu ve *yersinia pestis* adlı bakteriden kaynaklandığı savını öne sürmüş olsa da, paleopatolojik türden, yani insan kalıntıları üzerinde deneysel olarak doğrulanmış nihai sonuçlara varılamamıştır. 1348 salgını için genel anlamda üzerinde fikir birliğine varılan görüş, çağdaş yazarlar tarafından tarif edilen semptomların, salgının yayılma seyrinin ve mevsimselliğinin farklı veba türlerinin bileşimine işaret ettiğidir. Günümüzde kesin olarak bildiğimiz tek şey, ölüm oranının çok yüksek olduğudur; veba 1347 sonundan 1350'ye kadar olan birkaç yıllık sürede –ana bulaşma merkezlerinden az veya çok uzak olan mesafeye göre– Avrupa nüfusunun beş ile dörtte birinin ölümüne yol açar. Bu oran, salgının halkın neredeyse yüzde ellisinin ölümüne yol açtığı bölgelerle (örneğin Toscana) salgının etki alanının dışında kalmayı başaran az sayıda bölgenin (örneğin Polonya, Bohemya ve Hollanda) ortalamasıdır.

Vebanın kaynağı konusunda şüpheler

"Refah" Hastalığı

Asya'dan kaynaklanıp Konstantinopolis'e ağır bir darbe indiren ilk ciddi veba salgını 542'de gerçekleşir ve adını dönemin imparatoru

Justinianus'tan alır (Justinianus vebası). Bin yıl kadar latent kalan hastalık 1340'lı yıllarda yine Doğudan, Orta Asya düzlüklerinden ve özellikle orada yaşayan kemirgenlerin hayat şartlarındaki değişikliklerden kaynaklanır. Avrupa XIII. yüzyıl ve XIV. yüzyıl başlarındaki ekonomik ve demografik gelişme döneminden sonra göreceli olarak durağan bir dönemden geçmekteyse ve halkın bazı kesimleri arasında kıtlığa bağlı kötü beslenme söz konusuysa da, veba aslında Akdeniz'in limanlarını kıtanın daha uzak bölgelerine bağlayan ticari faaliyetlerin ve ulaşımın yoğunluğundan kaynaklanan bir hastalıktır. Hastalığın seyri deniz ticareti başta olmak üzere ticari faaliyetlerin güzergâhlarıyla çarpıcı bir şekilde çakışır. Bu anlamda XIV. yüzyıldaki veba salgını bir "refah" hastalığıdır çünkü genelde bulaşıcı hastalıklarda olduğu üzere, insanların ulaşımıyla ve mal taşımacılığıyla, nüfus artışıyla ve kentleşme gibi normalde hayat şartlarındaki iyileşmeyi yansıtan olgulardaki artışla bağlantılıdır.

Ticari faaliyetlerdeki artış

Veba Sicilya'nın Messina şehrine doğudan, muhtemelen Kaffa'dan gelmiş bir Cenevizli bir gemiyle ulaşır; hastalıktan ilk etkilenenler arasında Sicilya'nın yanı sıra Genova ve Venedik başta olmak üzere, İtalya'nın çeşitli limanları vardır. Deniz ve kara yoluyla kuzeye doğru yayılarak birkaç ay içinde bir pandemiye dönüşen hastalık İngiltere'ye ulaşır, Almanya'yı baştan sona kat ederek Baltık bölgesine ve Rusya'ya kadar uzanır. Başlangıçta kıyı şehirleriyle sınırlı olan veba, zamanla Floransa ve Siena gibi iç kesimlerdeki şehirlere de ağır darbe indirir. Fransa'da ve Rheinland bölgesinde salgın nehirlerden yukarıya yayılır. Sivil otoriteler bu felaket karşısında gerekli önlemleri almaya çalışırken, bu acil durumda sosyal yardım ağlarının oldukça gelişmiş olduğu görülür. Ancak her ne kadar alınan önlemler bulaşma mekanizmasının gözlemlenmesine dayansa da, fazla etkili olmazlar; nitekim ilk karantina önleminin alınması 1377 yılını bulur ve Dubrovnik'te gerçekleşir. Sonuç olarak çeşitli belgelerden görüldüğü üzere, kamu sağlığının artık öncelikli bir kamusal mal olarak görülmeye başlandığı ve buna bağlı olarak, halkın sağlığı konusundaki önlemlere önem verildiği anlaşılmaktadır.

Yetersiz önlemler

Çözümler

Veba salgını karşısında hekimler nasıl bir tutum sergiler? Salgının sonuçlarından biri olan tıp konusundaki kuşkuculuğun da etkisiyle, geleneksel olarak hekimlerin büyük kısmının bu hastalık karşısında kaçtığına inanılır. Ancak durum gerçekte daha karmaşıktır ve birçok hekim ile şifacının

mesleklerini icra ederken öldüğü bilinir. Geniş kesimlere yönelik yazılan inceleme yazılarından ve Fransa Kralı VI. Philippe'in (1293-1350, > 1328) salgının yayılması üzerine Paris Üniversitesinin tıp fakültesindeki hocaların uzman görüşüne başvurması ve hocaların sunduğu *Compendium de epidemia* [Salgın Özeti] adlı raporun 1348'de yayınlaması gibi örneklerden anlaşıldığı üzere, hekimlere güven duyulmaması pek sık rastlanmayan bir durumdur. Vebanın tıp bilgi dağarcığı ve tıp uygulamaları üzerindeki etkisini incelemek daha da ilginç sonuçlara varmamızı sağlar. Bu alanda da Karl Sudhoff'tan Vivian Nutton'a kadar tıp tarihçileri tarafından derlenip incelenmiş olan veba konusundaki zengin inceleme yazılarının genel anlamda ilginç olmaktan uzak ve tekrarlarla dolu olduğuna ve sayısız batıl inanç içerdiğine inanılır. Durumun böyle olmadığını kanıtlamak için tek bir örnek yeterli olacaktır: Avignon'da papalık sarayının hekimi olan Guy de Chauliac (XIII. yüzyıl-1368) hastalığın pnömonik ve hıyarcıklı olmak üzere, iki çeşidinin olduğunu hemen anlar. Buna rağmen, tıbbın ne gözlemlenen olgularla ve semptomlarla uyumlu, inandırıcı bir etyopatojenetik açıklamada, ne de etkili tedavi şekilleri bulamadığı doğrudur. Bireysel düzeyde uygulanan başlıca çözümler, kan alınması, hıyarcıkların dağlanması ve birkaç farmakolojik reçeteden oluşur. Reçetelerin büyük kısmı, daha önce de görüldüğü üzere, tıbbın *res non naturales*in kontrolüne odaklanması doğrultusunda, önleyici niteliktedir. Salgın görülür görülmez bölgeden uzaklaşma ve hastalık ortadan kalkmadan geri dönmeme tavsiyesi, bu önlemlerin aşırı uç bir örneğidir. Toplumsal düzeyde ise hastaların ve şüpheli bölgelerden gelen malların tecrit edilmesi gibi yetersiz kalan girişimlerde bulunulur ve bozulmuş "havanın" arındırılmasına yönelik hijyenik önlemler alınır.

Önleme

Üniversiteli hekimler hastalığın ve yayılmasının doğal sebeplerini ve semptomatolojik çerçevesini belirlemeye çalışırlar. Her ne kadar ilk sebebin Tanrı'nın günahkârlara duyduğu öfke olduğu konusunda fikir birliğine varılsa da, inceleme yazıları genelde tıpla ve doğa felsefesiyle yakından ilgili olduğuna inanılan ikincil sebeplere odaklanır. Astrolojik etkiler de göz önüne alındığında, hekimlerin büyük kısmına göre hastalığın başlıca sebebi "dünyevidir," yani hava değişikliğinde aranmalıdır; örneğin toprağın derinliklerinden ortaya çıkan çok güçlü bir zehir, bireylerin çürümüş ve bulaşıcı vücut sıvıları yoluyla yayılır. İspanyol tarihçi Jon Arrizabalaga'ya göre, en azından bu dönemde, havaya dayanan açıklamanın bulaşma teorisini tamamıyla dışladığı doğru değildir; bu iki model aslında bir arada yer alır. Ortaçağda üniversiteli hekimler hastalığın ortaya çıkışını başlangıçtaki zehre, bulaşıcılığını da zehrin ve çürümüşlüğün yayılmaya devam edilmesine atfederler, dolayısıyla aynı süreç iki safhadan oluşur.

Sebep arayışı

Günah Keçisi Arayışı

Vebanın zihniyetlerde yol açtığı felaket, demografik bağlamda yol açtığı durumla kıyaslanacak düzeydedir. Salgının atfedildiği "ahlaki bozukluk" ve Tanrı'nın bu hastalığı dünyaya gönderme kararı almış olması, XVIII. yüzyıl ortalarına kadar veba konusundaki inceleme yazılarında ve halkın zihniyetinde hastalığın asıl sebebi olarak görülür. Avrupa kültür, sanat ve edebiyatında ölüm temasının vurgulanması, XIV. yüzyıl başlarında terk edilmiş olan kıyamet günü konusunun yeniden işlenmeye başlanmasına yol açar. Veba zehrini kasti olarak yaydıklarına inanılan "zehirleyicileri" tespit etme girişimi, özellikle uzun vadede göz önüne alındığında, daha ciddi ve rahatsız edici bir olgu oluşturur. Günah keçisi arayışı ve halk arasındaki bazı kişilerin tespit edilmesi, bu kişilere sapkın, dolayısıyla da suçlu gözüyle bakılması bulaşıcı salgınlarda sık rastlanan bir özelliktir ve günümüze kadar birçok gelişmiş toplumda görülmüştür. XIV. yüzyılda Fransa'nın güneyinde ve özellikle Almanya'da davranışlarına daima şüpheli gözle bakılmış dini bir azınlık olan Yahudiler ve daha küçük ölçekte de olsa, kısa bir süre öncesine kadar "saf olmaktan uzak" olarak görülüp, tıp alanında yeni konu edilmeye başlanmış olan cüzzamlıların hastalık bulaştırdığına inanılır. Birçok şehirde ve daha küçük merkezde gerçekleşen Yahudi katliamları, salgının neden olduğu genel kasvet ortamında çok rağbet gören, toplu halde kendi kendini yaralama törenleri gerçekleştiren gezgin gruplar olan Kendilerini Kırbaçlayanlar gibi aşırı tövbekârlık eylemleri ile bir arada görülür. Kilise ile sivil ve siyasi otoriteler genelde hem tövbekârlara ve Kendilerini Kırbaçlayanlara hem de Yahudileri katledenlere karşı sert tavır alırlar, ama onları ne kontrol altına almayı ne de engellemeyi başarabilirler. Dönemin bu karanlık yönüne rağmen, günümüze ulaşan belgelere bakıldığında "kamusal hayat" inatla sürdürülür ve çeşitli tanıklar tarafından tasvir edilen aile içi veya toplum içi bağların zayıflaması kısa süreli olup son derece sağlam bir toplumsal ve kamusal dokuya işaret eder. Vebanın demografik davranışlar –evlenme ve üreme stratejileri, miras aktarımı– üzerindeki etkileri, salgından sonraki bir buçuk yüzyılda gerçekleşen "yeniden doğuşu" belirlemek açısından büyük önem taşır.

"Hastalık bulaştıranlar"

Bkz. *Kara Veba ve XIV. Yüzyıldaki Kriz, s. 79; İtalya'da Tıp ve Cerrahi, s. 646; Floransa ve 1348 Yılındaki Kara Veba, s. 981; Kıyamet Günü ve Ölüm Dansları, s. 985*

Teknik Keşifler: Manivela ve Pedallar

Giovanni Di Pasquale

Teknoloji tarihi açısından ortaçağın en önemli keşiflerinden biri, dairesel hareketin doğrusal harekete dönüştürülmesine yarayan temel mekanizma olan manivelanın icadıdır.

Manivela kullanımı XIV. yüzyılda Avrupa'da yaygın hale gelir; antikçağda manivelalar bilinmezdi, onun yerine manüel öğütücüler örneğinde olduğu üzere bir mekanizmanın tamamını döndüren kollar veya Archimedes'in (MÖ 287-212) vitesi örneğinde olduğu üzere, bir veya daha fazla insanın dairesel hareketi söz konusuydu. IX. yüzyılın ilk yarısında üretilmiş olan Utrecht Mezmurlar Kitabı'nın bir minyatürü, dönen bir değirmen taşına uygulanmış bir manivela resmi içerir, ancak bu resimden sonra bir başka manivela resmi görmek için X. yüzyıl sonuna kadar beklemek gerekir. Bu dönemde hazırlanmış, yazarı belli olmayan bir inceleme yazısında tasvir edilen *organistrum* adlı telli ve tuşlu çalgı, bir manivelayla çalıştırılan bir çark yoluyla çalınır. Ancak *organistrum* kısa sürede müzik sahnesinden kaybolup, geride herhangi bir iz bırakmamıştır.

Manivela konusunda daha ayrıntılı belgeler için 1335 yılını beklemek gerekir; bu tarihte Guido da Vigevano (y. 1280-y. 1349), VI. Philippe'i (1293-1350, > 1328) sonradan gerçekleşmeyecek olan bir Haçlı Seferini düzenlemeye teşvik etmek için *Texaurus Regis Francie* [Fransa Kralının Hazinesi] adlı bir eser yazar. Bu eserin bazı kısımlarında krala sağlığı konusunda öneriler, başka kısımlarında ise farklı savaş makinelerinin ve cihazlarının resimle-

riyle zenginleştirilmiş, askeri teknikler konusunda bilgiler vardır. Metinle resimler arasında bir bağlantı yokmuş gibi görünse de ve belki bu makineler hiç inşa edilmemiş de olsa, manivelanın ilk ayrıntılı uygulamaları burada görülebilir. Guido da Vigevano'nun önsezileri, bir yüzyıl kadar sonra, 1430'a doğru Hussit Savaşının İsimsiz Metni (XV. yüzyıl) olarak bilinen metinde teyit edilir; bu metinde iki çift pervaneli çarkı olan ve her bir çift çarkın direğine bağlı birer manivelanın insanlar tarafından döndürüldüğü bir teknenin projesi yer alır. Görünürde basit olan manivela mekanizmasının farklı şekillerde uygulanmaya başlanması XV. yüzyılı bulur.

Pedalın icadı da manivelanın icadıyla yakından bağlantılıdır. İlk olarak Alexander Neckham (1157-1217) tarafından, XII. yüzyıl sonlarında dokuma alanıyla ilgili olarak söz edilen pedal, birçok katedral vitrayında dokuma ve torna tezgâhları ile bir arada tasvir edilmiştir.

XII. yüzyıldan itibaren dokuma faaliyetlerinde mekanikleşmeye gidilir. Teknik alanda yer alan gelişmelerle Avrupa'da dokuma imalatında bazı açılardan gerçek anlamda kapitalist faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için gerekli temeller atılmış olur ve dokuma, bu ticari alanda girişim sahibi olanlar için olağanüstü bir kazanç kaynağı hâline gelir. Floransa'da yün imalatının çok büyüyen bir faaliyet alanı olduğunu düşünmek yeterli olacaktır; XIV ve XV. yüzyılların tamamı boyunca yün keçe imalatı Floransa'da en önemli ve en çok kazanç getiren ekonomik faaliyetlerden birini oluşturmuştur: 1338'de şehirde bulunan ve çok ayrıntılı bir iş paylaşımının söz konusu olduğu 200'den fazla tekstil atölyesinin 30 bin kadar çalışanı vardır. Tekstil tekniği alanında bütün işlemler giderek mekanikleşir. XII. yüzyılda pedallı dokuma tezgâhları ve manüel çıkrıklar ortaya çıkar; dokuma faaliyetinin bu kadar yoğun hale gelmesini mümkün kılan, pedalla bağlantılı mekanik iyileşmeler arasında esnek ve kavisli yayı unutmamak gerekir. Villard de Honnecourt'un (XIII. yüzyıl) not defterindeki resimlerden birinde hidrolik bir testerenin yükselmesini sağlayan bir yay resmedilmiştir. Çıkrığın gelişimi de bu icatlara bağlıdır: Muhtemelen ilk olarak Hindistan'dan kaynaklanan çıkrık Asya'ya yayılarak Avrupa'ya ulaşır. Çıkrık mekanik açıdan transmisyon kayışının ilk örneğini teşkil eder, ama daha da önemlisi, aynı makine içerisinde farklı hareketler gerçekleştiren hareketli unsurların farklı hızlarda ayarlanmasına ve imalat işlemine odaklanılmasına izin verir. Büyük çarkın tek bir dönüşü, iğe birden fazla dönüş yaptırırdı. Bu yeni teknolojinin temelinde, mekanik saatlerde de uygulama alanı bulmuş olan, farklı hızlar üzerinde çalışmaların yattığı anlaşılır.

Dokuma alanında kullanım

Bkz. *Mekanik Sanatlar, s. 658; Roger Bacon ve Deneysel Bilim, s. 661; Doğu ile Batı Arasında, s. 664; Mekanik Saat, s. 668; Gözlük, s. 673; Pusula, s. 675; Ateşli Silahlar, s. 678; Çin'de Bilim ve Teknik, s. 682*

Mekanik Sanatlar

Giovanni Di Pasquale

Ortaçağda mimarların karşılaştığı en büyük zorluk, ağır cisimleri yükseklere çıkarabilecek makinelerin projelendirilmesi ve inşasıdır. Helenistik çağla Roma İmparatorluğu arasındaki dönemde geliştirilen makine uygarlığı, Bizans ve İslam alemi yoluyla ortaçağda Batıya aktarılır, XIV. yüzyılda da bu alanda önemli ilerlemeler kaydedilir.

Antikçağda ve Ortaçağda Makineler: Villard de Honnecourt

Vitruvius (MÖ I. yüzyıl) ve İskenderiyeli Heron (I. yüzyıl?) tarafından tasvir edilen kule vinçler ve Şamlı Apollodorus (II. yüzyıl) tarafından kullanılan makinelerle ilgili bilgiler, hem bu makineleri inşa edenlerin deneyimleri hem de ilgili metinlerin muhafaza edilmesi sayesinde sonraki nesillere aktarılır. Yaygın olarak uygulanan iki veya dört kademeli kule vinçler, değirmen kule vinçleri, eğimli yüzeyler ve beş temel makinenin diğer bileşimleri, icatlarına neden olan sorunları çözmek açısından yeterli görev görür. XIII. yüzyıla ait, şantiye resimleri içeren elyazmalarında ırgat ve makaraların yanı sıra tek bir kişi tarafından taşınmasını kolaylaştıran el arabaları da yer alır.

XIV. yüzyılda makinelerle çalışanların işlerini kolaylaştırma, görevlerini basitleştirme ve hızlandırma amaçlı bazı önemli icatlar da yapılır. Bunların arasında önemli bir yere sahip olan döner kule vinç, ilk defa Heidelberg Üniversitesinin kütüphanesinde muhafaza edilen, 1310 yılına ait *Minnesinger* elyazmasında tasvir edilmiştir; bu kule vinç, temelinde yer alan bir platform sayesinde kendi ekseni etrafında tam daire çizebiliyordu. XIII. yüzyılda yaşamış bir mimar olan Villard de Honnecourt, o dönemin inşaat şantiyelerini anlamamızı mümkün kılan kişidir. *Livre de portraiture* [Resim Kitabı] adındaki not defteri, marangozluktan duvarcılığa, mekanikten pratik geometriye ve süsleme unsuları için çizim normlarına kadar, mimarların formasyonunu anlamak açısından zengin bilgiler içerir. Eserde Villard'ın doğrudan şantiyede tuttuğu notların yanı sıra, yolculukları boyunca gördüğü Reims, Chartres, Laon ve Lozan katedrallerinin de çizimleri vardır. Farklı sanat dallarında uzmanlık sahibi başka mimarlar ve teknisyenler gibi, Villard

Şantiye çalışmaları konusunda notlar

da uzmanlığına ihtiyaç duyulan veya görülecek ilginç bir şeylerin olduğu yerlere yolculuk yapar. Ününü özellikle *Livre de portraiture*'daki çizimlere borçludur; eseri, 33 parşömen kâğıdı, gotik dönem şantiyelerinde uygulanan mimari teknikler konusunda yazılarla resimler içerir. Villard'ın eskizleri sadece mimariyi değil, geometrik çizgiler yoluyla çizilmiş insan bedenini, doğa unsurlarını, peyzajları, heykeltıraşlara model olacak canlı hayvanları ve İncil okuduğu anda diyakona doğru dönen bir kartal veya alevi daima yanar halde olan bir ısıtıcı gibi farklı mekanik cihazları konu alır.

Uygulamalı geometriye ayrılan bölüm son derede ilginçtir. XIII. yüzyıl ortalarında Batı Avrupalı âlimler, Yunan ve Arap bilim kültürüne erişme imkânına sahip olsalar da, Villard dahil olmak üzere, çoğu mimar, genelde uygulamalı eğitim almıştır. İnşa edilecek bir yapının çeşitli kısımlarına uygulanan karenin iki katı kuralı çok aydınlatıcıdır. Villard revaklı bir avlunun inşaatıyla ilgili olarak okurlarına, dış karenin iç karenin iki katı büyüklüğünde olduğunu gösteren bir resim sunar. Tasarladığı yapı kısımları karenin yarısı, iki katı veya dörtte biridir ve aynı şey kullanılacak taşlar açısından da söz konusudur. Bu tasarım, klasik döneme ait, karenin iki katı probleminin tamamıyla grafiğe bağlı olan çözümünü temel alır; buna göre, karenin köşegeni ikinin kökü olduğuna göre, karşımıza tam tanımı ancak grafik yoluyla yapılabilen akıldışı bir sayı çıkar. Villard'ın sunduğu bu bilgiler antikçağdan kaynaklanır. Bir karenin iki katı olan başka bir karenin oluşturulması probleminin en açık ve net açıklaması, Vitruvius'un eserlerinde bulunur (IX, *praef.*, 4-5); Villard ayrıca Sokrates'in (MÖ 469-399) hiçbir şey bilmeyen bir çocuğa bir karenin iki katı olan başka bir karenin nasıl çizilebileceğini sorduğu Platon'un *Meno* diyaloğunu okumuş olabilirdi (Platon, *Meno*, 82a-85b). Bu kuralın uygulamalardaki önemi, farklılıklar arasında ortak bir yön oluşturmasında yatar; o dönemde ölçü birimleri şehirden şehre bile farklılık gösterdiğinden, farklı bölgelerden gelen mimarlar ve ustalar, inşa edecekleri yapıların boyutları ne olursa olsun, aralarında yine de sağlıklı bir iletişim kurmayı başarırlardı. Yerel olarak kullanılan ölçü birimlerinden uzak durmak için uygulamada kare bir alan çizilince, iki katına, yarısına veya dörtte birine karşılık gelecek alanlar da oluşturulabilirdi. Dolayısıyla Villard, bir plandan kesit elde edilmesine izin veren ilke hakkında bilgi sahibiydi.

Karenin iki katı: kökeni ve uygulamaları

Mekanik Sanatların İtibar Kazanması: Kurtuluş Aracı Olarak Emek

Katedral inşaatlarında çalışan mimarların ve zanaatkâr ustaların sahip olduğu bilgiler, süsleme repertuarında da kendine yer bulur. Vincent de

Beauvais'nin (y. 1190-1264) *Speculum maius* [Büyük Ayna] eserinin dört kısmından biri olan *Speculum Naturale*'de [Doğanın Aynası] insanın doğa konusunda zengin bilgi sahibi olmakla kendisini Tanrı'ya yaklaştıracak ve Kurtuluşa götürecek güzergâha başlayabileceği öne sürülür. Mekanik sanatlar da bu uzun yolun bir parçasıdır, çünkü Vincent de Beauvais'nin sözünü ettiği bilim, her türlü tezahürüyle emek anlamına gelir. Eğer emek Kurtuluşa giden yollardan birini teşkil ediyorsa, o zaman bütün meslekler katedrallerdeki süslemelerde temsil edilmiştir. Chartres ve Bourges kiliselerinin vitraylarında bağış sahipleri ellerinde mala, çekiç ve fırın kürekleriyle tasvir edilmiştir; Notre-Dame de Semur'ün yan neflerinden birinin vitrayında kumaş üretiminin bütün safhaları resmedilmiştir. Tarımsal emek de göz ardı edilmez; bazı kiliselerin anıtsal kapısının üzerinde taşa yontulmuş olan toprağın sürülmesi ve hasat sahnelerinde müminlere doğanın zamanı ile insanın zamanı arasındaki mütekabiliyet hatırlatılır; her ay gerçekleştirilecek tarımsal işlerin yer aldığı takvim bundan dolayı geliştirilmiştir. Mevsimler, çalışma ve dua zamanını belirleyerek insanoğlunun faaliyetleri için bir çerçeve oluşturur. Chartres, Paris, Amiens ve daha birçok kilisede bulunan harika yontma takvimler, insanların ya kendi faaliyet alanlarına ait oldukları ya da kent merkezinin hemen dışındaki kırsal kesimde gördükleri için hemen tanıyabilecekleri tarımsal aktiviteleri içeriyordu. Muhteşem gotik katedralleri süsleyen sanat, bu süslemelere bakanlar için bir eğitim biçimidir. Dünya tarihi, yaradılış, ansiklopedilerin içerdiği disiplinler, sanatlar ve zanaatlar, herkese anlamlı gelecek imgeler içeren bir süsleme repertuarı yoluyla müminleri eğiterek zihinlerinde dünyanın karmaşık düzenini canlandırır. Katedrallerin, başta mekanik sanatlar olmak üzere, bütün disiplinlerin katkıda bulunduğu resimli kitaplar olarak sayılmasının sebebi budur. Katedrallerin süsleme repertuarında yedi beşeri sanat ve onların yanı sıra başka disiplinler de yer bulur, örneğin XIII. yüzyılda Sens, Laon, Auxerre ve Reims katedrallerinin süslemelerinde Tıp da resmedilmiştir.

Sanat ve eğitim

Teori ile uygulama alanı arasındaki ilişkiler, Dominikan keşiş Robert Kilwardby (?-1279) tarafından 1250 yılına doğru yazılan *De ortu scientiarum* [Bilimlerin Doğuşu Üzerine] adlı, XIII. yüzyılın bilimlerinin sınıflandırılmasını konu alan en önemli inceleme yazısında yenilikçi bir şekilde ele alınır. Bu konuyu işlemiş olan Hugue de Saint-Victor'un (y. 1096-1141) eserlerinin etkisi altında kalan Kilwardby, Saint-Victor'un yedi mekanik sanatından biri olan *theatrica*nın [tiyatro] yerine inşaat alanıyla ilgili her şeyi kapsayan *architectonica*yı [mimari] yerleştirir. Ancak monastisizmin ilk dönemlerinde uygulamalı faaliyetlere yapılan vurgu özellikle Dominikan tarikatının düşünceleri dahilinde giderek zayıflar. Nitekim Aristote-

lesçi kavramın da bilincinde olan Kilwardby'nin geliştirdiği yeni ve ilginç sınıflandırmada mekanik sanatlar, fizik ile matematiğe göre ikincil konumda sayılır. Aristoteles'in teori ile uygulama arasında gözettiği ayrımın etkisinde kalan Dominikanlar, Thomas Aquinas (1221-1274) ile Albertus Magnus'un (y. 1200-1280) düşüncelerinden de anlaşıldığı üzere, mekanik sanatlara eskisine göre daha az değer verirler. Bu sayede, mekanik sanatların kuramsal sanatlara göre ikincil düzeyde olduğunu öne süren Kilwardby, bundan sonra izlenecek yeni yola da işaret etmiş olur.

Dominikanlar ve mekanik sanatlar

Bkz. *XIII ve XIV. Yüzyıllarda Avrupa'da Mineraloji ve Metalurji, s. 633; Teknik Keşifler: Manivela ve Pedallar, s. 656; Roger Bacon ve Deneysel Bilim, s. 661; Doğu ile Batı Arasında, s. 664; Mekanik Saat, s. 668; Gözlük, s. 673; Pusula, s. 675; Ateşli Silahlar, s. 678; Çin'de Bilim ve Teknik, s. 682*

Roger Bacon ve Deneysel Bilim

Giovanni Di Pasquale

XIII. yüzyılda Avrupa'da üniversiteler ortaya çıkar. Bazı üniversitelerde Yunan ve Arap kaynaklı bilimsel bilgilerin yayılmasıyla hâkim felsefi gelenekten farklı düşünce akımları yayılmaya başlar. Böylece eski otorite kaynakları aşılıp mevcut bilgilerin yetersizliğinin bilincine varıldığında, eldeki kesin bilgilerin baştan değerlendirilmesinin öngörüldüğü kültürel bir yenilenme süreci başlar.

Kültürde Yenilenme Süreci

Paris'te Aristoteles'in (MÖ 384-322) eserleri ayrıntılı bir şekilde incelenirken, Oxford'da Yunan ve Arap kaynaklı bilimsel malzemeyi konu alan tartışmalarla birlikte, matematik, fizik ve doğa bilimlerine giderek daha çok ilgi duyulmaya başlanır. Oxford'da Robert Grosseteste (1175-1253) ile Roger Bacon (1214/1220-1292) ışığın rolünü ve ışığın yayılmasını belirleyen

geometri kurallarını temel alan bir dünya görüşünü savunan özgün araştırmalar yürütürler. Oxford ile Paris arasında sık sık gidip gelen Bacon, XIII. yüzyılın ikinci yarısında yer alan kültürel yenilenme sürecinin önemli bir tanığı haline gelir. Bacon bu iki şehrin üniversitelerinde Arap bilimini öğrenir ve Latin Batının Aristotelesçi düşünceyi yorumlama sürecini yaşar. Bu sürece doğrudan tanık olan Bacon, dil bilmenin ve tercüme edilen malzemeyi tanımanın ne kadar önemli olduğunu anlar; dolaşımda olan tercümeler, tercümanların cehaletinden dolayı ona güvenilmez gelir ve üniversitede verilen eğitim de öğretilen doktrinlerin geçerliliğinin doğrulanmasını değil, sadece hakikat olarak kabul edilmelerini teşvik eder. Albertus Magnus (y. 1200-1280), Thomas Aquinas (1221-1274) ve başka otoritelere doğrudan veya dolaylı olarak yöneltilen eleştiriler, aslında Fransiskanlarla Dominikanların tamamını hedef alır ve bu hareketlerin hem araştırmalara yaklaşımı hem de didaktik müfredatı eleştirilir. Dolayısıyla Bacon, yetersiz gelen ve hatalarla dolu olan bir kültür modeline savaş açar. Gerçek anlamda otorite olmayan otoritelerin kabulü ilkesini ve bu tür eleştirileri kabul etmeyen düzeni tartışmaya açacak yeni bir eser, bir bilgi ansiklopedisi yaratma fikri bu önermeleri temel alır.

Yeni bir bilgi ansiklopedisine gereksinim

Deneysel Doğrulama Süreci

Bacon'a göre, bilgi, bilginin asıl kaynağı olan deneyime dayanması gerekirken aklı temel alır; dış deneyim, doğa bilimlerinin, içsel deneyim de içsel aydınlanmanın temelini oluşturur ve ortaya inanç hakikatleriyle akıl hakikatleri düalizmi çıkar. Bacon metodolojik açıdan, zayıf ve müphem olmalarına rağmen güçlü bir şekilde yayılan savları tartışmaya açmak için, bilim adamlarının âdetlerinden vazgeçip, bilgilerini titiz doğrulama süreçlerine tâbi tutmaları gerektiğini öne sürer. Optik alanına çok ilgi duyan Bacon, araştırmalarında doğa olgularına özel bir ilgi duyan ve onları tek bir ilkeye, ışığa dayandırmaya çalışan Robert Grosseteste'in işlediği bazı konuları ele alır. Grosseteste'in geliştirdiği teoriye göre, dünya ışığın yaratıcı enerjisinden kaynaklanmıştır; engelle karşılaşmadığı takdirde, Tanrı'dan bir anda etrafa yayılan ışık mekân ile özdeşleştirilir ve geometrinin bir konusu olarak incelenmelidir. Bu algı, İbnü'l-Heysem'in (965-y. 1039) perspektif alanındaki araştırmalarının Batıda da yayılmasından sonra kayda değer derecede gelişmeye başlayan optik alanını temel alır. Optik alanındaki bilgiler daha önceleri Platon'un düşüncelerine getirilen yoruma dayanırdı ve ışık insanın içsel ateşinin bir ürünü sayılırdı. İbnü'l-Heysem XI. yüzyılın baş-

Optik alanında araştırmalar

larında yazdığı *Opticae thesaurus* [Optik Hazinesi] eserinde görme organını çok doğru bir şekilde ve o ana kadar savunulanın tersine, görme ışınlarının nesneden yola çıkıp göze ulaştığı teorisi doğrultusunda tasvir eder. Eukleides (MÖ III. yüzyıl) ile Archimedes'in (MÖ y. 287-212) araştırmalarına ve İbnü'l-Heysem'in eserine dayanan Witelo (XIII. yüzyıl), ışığın su yüzeyiyle karşılaştığı zaman ne olduğuna ve irisin renkleri üzerine çok doğru önseziler geliştirir ve güneş ışınlarının vurduğu aynalar ve merceklerle önemli deneyler yürütür.

Roger Bacon da optiği yeni bir bilim alanı olarak görür; Bacon'ın optiği büyük ölçüde geometri kurallarını temel alsa da, savların doğrulanması için gerekli olan deneyler de bu alana dahildir. Bacon'ın yürüttüğü deneyler somut sonuçlara yol açmamış olsa da, bilimi insanın dünya üzerindeki hâkimiyetini geliştirmek için bir araç olarak görülmesini sağlayan süreç açısından önemlidir. Bacon'ın antikçağa ait metinlerin ciddi filolojik analiziyle deneyleri bir araya getirme fikri, *summa*ların [derleme] hâkimiyetindeki dönemin teknik ve bilimsel kültürü açısından çok önemli bir mesaj oluşturur. Nitekim deneysel doğrulamaya tâbi tutulana kadar hiçbir şeyin kesin olmadığını kabul etmek, Albertus Magnus ile Thomas Aquinas'ın sistemlerini sorgulamak anlamına geliyordu. Teknik alandaki gelişmelere bağlı olan yeni bilgiler, ayrı bir dünyayla sınırlanamazdı; Bacon, Grosseteste ve Pierre de Maricourt (XIII. yüzyıl) gibi kişilerin yürüttüğü araştırmalar, doğa olgularının kavranmasında fizik bilimindeki gelişimin deneylerden ve doğrudan deneyimden ayrı tutulamayacağı önermesini temel alan yeni hakikatlerin varlığına işaret ediyordu. Roger Bacon'ın eserlerinde yeni hakikatleri keşfetme imkânına olan inanca dayalı bir gelişmenin bilinci vardır. Dolayısıyla deneyimin hem teknik hem de bilimsel bir yönü söz konusudur, çünkü hem hakikate ulaşılmasını hem de belirli bir sonuca varılmasını sağlar. Optik alanındaki gelişmeler deneysel bilimin doğuşuna destek sağlarken, ışığın kırılmasıyla ve cam zanaatkârlarının ulaştığı ustalık düzeyine paralel olarak renklerin kaynağıyla ilgili meselelerin deneysel olarak gözlemlenmesi de, XIII. yüzyılda Batıda yayılan gözlüklerin icadı için bir temel oluşturur.

Deneysel doğrulama

Bkz. *İngiltere: Savaşlarla Tavizler Arasında bir Monarşi, s. 102; XIII ve XIV. Yüzyıllarda Avrupa'da Mineraloji ve Metalurji, s. 633; Teknik Keşifler: Manivela ve Pedallar, s. 656; Mekanik Sanatlar, s. 658; Doğu ile Batı Arasında, s. 664; Klasik Yazarlar Konusunda Tepkiler ve Yorumlar; s. 695*

Doğu ile Batı Arasında

Giovanni Di Pasquale

Diplomatik misyonlar üstlenen ve muhteşem efsanelere konu olmaya devam eden ülkeler hakkında güvenilir bilgiler taşıyan tüccar ve gezginlerin yolculukları sayesinde Doğuyla ilgili bilgiler de artar, ancak bu yeni keşifler henüz haritacılık alanına fazla yansımaz. Bu arada Arapların özellikle sayı sistemine olan önemli katkıları sayesinde, Batıda da bilim ve matematik alanında araştırmalarda ilerlemeler kaydedilir.

Doğuya Seferler

Okyanus hâlâ bir korku kaynağı teşkil ettiğinden seferler genelde Doğuyu hedef alır. Deniz ticaretiyle ulaşılan Ön Asya limanlarından kara yoluyla içerilere, başka türlü ulaşılamayacak bölgelere ulaşılır. Gezginlerin doğrudan gözlemleri sayesinde bilgi dağarcığı giderek gelişir. Siyasal şartlar elverişli olduğundan bazı Avrupalı gezginler Uzakdoğu'ya ulaşmayı başarır. Bunların arasında yer alan Fransiskan keşiş Giovanni da Pian del Carpine (y. 1190-1252) uzun bir sefer sonucunda 1245'de Büyük Hanın sarayına ulaşır. Yine keşiş olan Willem van Ruysbroak (XIII. yüzyıl) 1253'te benzer bir yolculuğa çıkar. Venedikli tüccarlar Niccolò ve Matteo Polo da Kırım'dan Volga Nehrine ulaşıp, Kuzey Çin'de bulunan Büyük Han'ın sarayına giden bir kervana katılırlar.

Venedikli tüccar Niccolò ile oğlu Marco Polo (1254-1324) 1271'de, daha önce de gittikleri Doğuya ulaşmak için bir sefere çıkar, Suriye, Ermenistan, İran, Pamir, Tamir Ovası ve Moğolistan'dan geçerler. Genç Marco Polo, Çin'de geçirdiği 17 yıl boyunca ülkeyi baştan sona kat eder. Pekin'deki sarayda geçirdiği süre ile Kubilay Han'ın (1215-1294) kendisine verdiği değer, Polo'nun eserini yazması için mükemmel şartların oluşmasını sağlar. Kişisel olarak gözlemlemediği olaylar karşısında kuşkucu bir tavır benimseyen Polo, bu şekilde Doğu konusunda o dönemde yaygın olan edebiyatı niteleyen hayal ürünü unsurlardan yoksun bir eser yaratmayı başarır. Polo'nun yolculuğunu anlattığı *Il Milione* [Milyon] adlı eseri, kültür çevrelerinde ilgiyle karşılansa da ancak ölümünden sonra gerçek anlamda değeri anlaşılır. Marco Polo bir bilim adamı veya bir âlim değil, gezip gördüğü yerleri gerçekçi bir şekilde tasvir etmesini bilen dikkatli ve meraklı bir tüccardır. Macera

Marco Polo'nun *Il Milione*'si

dolu olmakla birlikte bilimsel bir tarafı da olan eseri okurlara hem efsanelere konu olan çok uzak ülkeler ve hiç duyulmamış şeyler hakkında bir anlatım hem de krallıkların ve şehirlerin titiz tasvirlerini, tarım ürünleri, yollar, binalar ve Polo'nun rastladığı halkların âdet ve gelenekleri hakkında bilgi sunar. Odun gibi yanan kara taşlar, kendilerine fırlatılan et parçalarına takılı elmaslarla yarıklardan havalanan kartallar gibi, Doğunun en olağanüstü yönlerinden söz ederken bile, Marco Polo çok yolculuk yapmış ve çok şey görmüş birisinin ihtiyatıyla makul açıklamalar sunmaya çalışır. Eşine rastlanmayan bir gezgin-gözlemci modeli teşkil eden Marco Polo'dan geriye İran, Ermenistan, Orta Asya stepleri, Hindistan'ın ıssız bölgelerinin ve Afrika'nın batı kıyısının büyük bir titizlikle yapılmış tasvirleri kalmıştır. Marco Polo'nun uzun yolculuğu, önceden kararlaştırılmış bir güzergâhta ve resmi bir görevle, dolayısıyla açık denizlerde, varlığından habersiz olduğu bir dünyaya doğru yol alan Kolomb'unkinden (1451-1506) çok farklı şartlar altında gerçekleşir.

Marco Polo Asya'yı olabilecek en iyi şartlar altında gezmesine izin veren ayrıcalıklı konumunu zeki bir şekilde kullanarak, bu devasa toprakların tek bir beyin; Tatar İmparatorluğunu Sarı Deniz'den Volga ve Fırat nehirlerine kadar genişleten Kubilay Han'ın hâkimiyeti altında bulunmasından kaynaklanan fırsatlardan yararlanır. Bu hikâyede Marco Polo kadar önemli bir rol oynayan ve dünyada var olmuş en büyük imparatorluğun efendisi olan Büyük Han, hayatının bir kısmını Pekin'deki sarayda, bir kısmını da Asya'nın engin düzlüklerinde, kendisine gerçek anlamda seyyar bir şehrin eşlik ettiği sürek avlarında geçirir. Asya'yı konu alan, farklı ve ilginç stillerde yazılmış bu sade ama muhteşem elkitabının en önemli özelliği, Venedikli gezginin hem farklı halkların âdet ve geleneklerine hem de yeni ve sıra dışı olana duyduğu büyük meraktır. Metnin farklı dillerde günümüze kadar ulaşmasını sağlamış olan 130'dan fazla elyazması, Marco Polo'nun eserinin ne kadar rağbet gördüğüne işaret eder.

Büyük Han

Polo ailesinin döndüklerinde anlattıkları ve XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren haritalara yansıyan bilgiler, Asya'nın o güne kadar sanıldığından çok daha Doğuya uzandığını gösterir. XIV. yüzyıldan itibaren çeşitli misyonerler ve tüccarlar Poloların izinde hareket ederek Çin, Hindistan ve İran'a gidip gelmeye başlar, ticaret ilişkileri kurar ve bu bölgelerle olan ticari ilişkileri kolaylaştırırlar. Çinlilerin âdetlerini büyük bir titizlikle anlatan Odorico da Pordenone'nin (y. 1265-1331) eserleri de XIV. yüzyılda çok rağbet görür. Fransiskan bir keşiş olan da Pordenone, hayatının bir kısmını Moğollar arasında geçirdikten sonra Hindistan'a geçer; 1318 yılında gerçekleşen bu yolcu-

Poloların izinde

luktan geriye ilginç bir anlatım bırakır. John Mandeville (XIV. yüzyıl) tarafından derlenen uydurma anlatımlar da büyük bir ilgiyle karşılanır. İçerdiği önemli yanlışlara ve hayal ürünü bilgilere –örneğin köpek başlı insanların varlığı– rağmen, bu eser de o topraklara duyulan ilginin teşvik edilmesine katkıda bulunur.

Antikçağın toponimisi konusunda araştırmalar yürüten Boccaccio (1313-1375) ile Petrarca'nın (1304-1374) coğrafyaya duyduğu ilgiye de dikkat çekmek gerekir. Petrarca yer isimlerinin dikkatli bir şekilde belirlenmesi gerektiğini belirtirken, Boccaccio da kâtiplerin yetersizliğinden ve dikkatsizliğinden yakınır. Boccaccio'nun 1355-1374 yılları arasında, yıllar boyunca değişen yer isimlerini inceleyerek coğrafya metinlerine ışık tutmak amacıyla yazdığı *De montibus, silvis, fontibus, lacubus, fluminibus, stagnis seu paludibus et de nominibus maris liber* [*Dağlar, Ormanlar, Kaynaklar, Göller, Nehirler, Bataklıklar ve Denizlerin Farklı İsimleri Üzerine*] adlı eserinde çok gerçekçi yer tasvirlerinin yer aldığı görülür. Geleneksel coğrafyanın yanı sıra, aydınların ve gezginlerin de gelişimine katkıda bulunduğu yeni, bilimsel coğrafyanın temeli atılır. Karaların tasviri açısından, yeni elde edilen bilgilerle Kutsal Metinler'in geleneğini uzlaştırmaya çalışan şematik haritalar egemen olmaya devam eder. Tüccar, asker ve gezginlerin yolculukları sırasında elde ettiği bilgilerle dünya kürelerine yansıyan resmi gelenekler arasında kayda değer bir ayrım söz konusudur. Almanya'nın kuzeyindeki Ebstorf Manastırında bulunan bir harita bu duruma tanıklık eder; kenarları üç buçuk metreden fazla olan bu kare haritada tarihi, coğrafi, antropolojik, efsanevi ve dinsel bilgilere atıfta bulunan unsurların tasvir edildiği dünya çemberi yer alır. "T" şeklindeki dünya haritasının doğusunda yüzü tasvir edilen Tanrı, elleri, kolları ve ayaklarıyla dünya küresini kucaklar. Ülkelerin gerçek sınırları ile hiçbir benzerlik söz konusu değilse de, görünüşe aldanmamak gerekir, çünkü haritada yer alan nehir, dağ, göl, deniz ve şehirler, bir yerden bir yere yolculuk yapanların bilmesi gereken bilgileri içermektedir. Coğrafi bilgilerdeki kayda değer artışa rağmen, bu bilgilerle Hıristiyanlık arasında ortak noktaların bulunması gerekir, dolayısıyla kazanılmakta olan yeni unsurlar giderek arka plana itilir.

Arapların Mekanik Cihazları ve Matematik

Arap dünyasında teknoloji alanında yürütülen araştırmalara gelince, Benî Musa kardeşlerden (IX. yüzyıl) üç yüzyıl kadar sonra, 1204-1206 yılları arasında İbnü'l-Cezeri (1136-1206), ortaçağda Arapların mekanik alanında ulaştığı en üst düzeyi temsil ettiğine inanılan *El-Câmi-u'l Beyn'el*

İlmî ve El-Amelî'en Nâfi fi Sınâ'ati'l Hiyel [Mekanik Hareketlerden Mühendislikte Faydalanmayı İçeren Kitap] adlı bir eser yazar. İbnü'l-Cezeri inandırıcı gelmeyen –ve kâtiplerin beceriksizliğinden kaynaklanmış olabileceğine inandığı– kısımlarını düzeltmek amacıyla Beni Musa kardeşlerin metnini dikkatli bir şekilde inceler. Beni Musa kardeşlerin tasvir ettiği mekanik cihazlar, temel aldıkları Helenistik geleneğin devamını oluştururken, İbnü'l-Cezeri'nin makineleri ise fayda ile eğlenceyi bir araya getirir: suyla çalışan saatler, bağımsız olarak hareket eden kayıklar, bardakların içine içecek döken heykeller, bir öküz tarafından harekete geçirilen mekanizma yoluyla tarlaları sulamaya yarayan makineler ve bir hekimin bir hastadan aldığı kanın miktarını ölçmeye yarayan makineler, yazarın mekanik teknoloji konusunda sahip olduğu ve çağdaşlarına göre eşsiz olan bilgileri göstermek için sunduğu cihazlardan sadece birkaçıdır.

Faydalı ve eğlenceli makineler

Bu dönemde İslam bilim dünyasında mekanik teknoloji, araştırma geleneğinin sürdürüldüğü tek alan değildir. Araplar gerçek anlamda bir dönüm noktası yaratarak, matematik alanında da etkilerini hissettirir: Kökeni Hindistan'a uzanan Arap rakamlarına dayalı yeni sayı sistemi, bilim ile teknik arasındaki ilişkiler açısından büyük önem taşıyan gerçek bir icat sayılmalıdır. Eski Roma sayı sistemi, büyük sayıların yazılmasını ve karışık hesapların yapılmasını zorlaştırıyordu, bu tür hesaplamalar için de abaküsten yararlanmak gerekiyordu. Leonardo Pisano olarak da bilinen Leonardo Fibonacci (1170-y. 1235) XII. yüzyıl sonlarında ticari nedenlerle Kuzey Afrika'ya gittiğinde, Arapça konuşan meslektaşlarından, Hindistan'da uzun zamandır kullanılan farklı bir sayı sisteminin varlığını öğrenir. Bu sisteme göre, sıfır dahil, basit bir sayının değeri, bir sayı grubunun içindeki yerine bağlıdır.

Yeni sayı sistemi

Sayı Sistemi ve Bilimsel Araştırmalar

Günümüzde de kullanılan bu sayı sistemi aritmetik kurallarının anlaşılmasını kolaylaştırır. Fibonacci Pisa'ya döndüğünde, antikçağın matematiğine en büyük katkıyı sağlayan bir eser yazar: 1201 yılında yazılan *Liber abaci* [Hesap Kitabı] uzun zamandır Arap tüccarlarla zanaatkârlar tarafından kullanılan sayı sisteminin Batılılar tarafından öğrenilmesini sağlar. Avrupa çapında ün sahibi bir matematikçi olan Fibonacci, 1220 yılında yazdığı *Practica geometriae* [Geometri Uygulamaları] adlı eserde Eukleides'in (MÖ. III. yüzyıl) *Elementler* eserini temel alan çeşitli meseleleri ele alır.

İki sistem uzun bir süre boyunca bir arada yer alır ve yeni sayı sisteminin eskisinin yerini alması, Avrupa'da yaygın hale gelmesi, yeni bilimin

doğuşu ve bilimle teknik arasındaki ilişkilerin daha sağlıklı bir şekilde tanımlanması için temel bir katkı sağlaması XVI. yüzyılı bulur.

Fibonacci tarafından başlatılan çalışmaları sürdüren diğer matematikçiler arasında yer alan ve Paris Üniversitesinde ders veren İngiliz Holywoodlu John (?-y. 1256), *De arte numerandi* [Sayıların Sanatı Üzerine] adlı eserinde hesaplamaların kurallarını özetler; aynı zamanda astronomi âlimi olan Holywood, Avrupa'nın birçok okulunda ders kitabı olarak kullanılan ve yorumlanan *Tractatus de sphaera mundi* [Yerküre Üzerine İnceleme Yazısı] aslı eseri yazar. Jordanus de Nemore de (y. 1225-1260) matematik ve geometri alanındaki araştırmalarını *Elementa arithmeticae* [Aritmetiğin Unsurları] ve *De triangulis* [Üçgenler Üzerine] adlı eserlerinde ele alır. Ancak de Nemore'ye asıl ün kazandıran ve mekanik alanının gelişim tarihi açısından çok önemli bir eser olan *De ponderibus*'ta [Ağırlıklar Üzerine], bir cismin yer çekiminin konumuna göre değişiklik gösterdiğine dair (*gravitas secundum situm*) temel kavram sık sık kullanılır.

Bkz. *Teknik Keşifler: Manivela ve Pedallar, s. 656; Mekanik Sanatlar, s. 658; Roger Bacon ve Deneysel Bilim, s. 661; Mekanik Saat, s. 668; Gözlük, s. 673; Pusula, s. 675; Ateşli Silahlar, s. 678; Çin'de Bilim ve Teknik, s. 682*

Mekanik Saat

Giovanni Di Pasquale

Ağırlıkla çalışan saat, ortaçağ Avrupa'sının muhtemelen en büyük icadıdır. XIV. yüzyılda Avrupa'da en yaygın olan saatler, kökenleri çok eskilere uzanan güneş saatleri ve suyla çalışan saatlerdi ancak bu tür saatler, yirmi dört saatlik zaman ölçümü meselesine etkin bir çözüm sağlamaktan çok uzaktı. Dolayısıyla mevsimlerden bağımsız olarak, matematiksel anlamda kullanılabilecek bir ölçünün elde edilmesi için araştırmalarda mekanik teknolojiye odaklanmaya başlanır ve bu yenilik zaman algısında bile derin bir değişim yaratır.

Katedral, üniversite ve ticari faaliyetin olduğu şehirlerde, daha doğru bir zaman ölçümü elzem bir gereksinim haline gelir. 1300 yılı civarında icat edilen maşalı mekanik saat, uzun süren çabaların ulaştığı en üst noktayı oluşturur. Ağır bir cismin düşüşüyle harekete geçen bir saat yaratma fikri, bu alanda çalışan ustaların, asıl sorunun saat maşası, yani karşı ağırlık mekanizmasında sürekli enerji elde edilmesini sağlayacak olan bir cihaz yaratmak olduğunu fark etmesine neden olur. Giderek daha karmaşık ve gelişmiş hale gelmiş olmalarına rağmen, suyla çalışan saatler ne bu teknik soruna ne de zamanın geçişini hassas bir şekilde ölçme gereksinimini karşılayama. Bu açıdan meridyen saatlerine tercih edilen kum saatleri, Oxford'daki Bodleian Kütüphanesinde bulunan bir elyazmasında tasvir edilmiş olan, 1250 yılında Paris sarayı için inşa edilen büyük bir saatten de görüleceği üzere, birbirlerine bağlı dişli çarkları hareket ettiren, su dolu bir kabın içinde bulunan bir karşı ağırlık içerip son derece karmaşık bir yapıya sahip olabiliyordu. Kastilya Kralı X. Alphonsus'un (1221-1284, > 1252) sarayı için 1277'de yapılan saatte de benzer bir sistem uygulanır, ama saati hareket ettiren su değil, cıvadır, çünkü cıvanın yoğunluğu usturlaptan oluşan kadranı harekete geçiren çarkların hareketinin kontrol altına alınmasını kolaylaştırır.

Bu saat Şam Sultanının 1232'de II. Friedrich'e (1194-1250, > 1220) armağan ettiği harika astronomi saatini taklit etme çabaları sonucunda yapılmış olabilir. Su, motor gücü olarak yeterli bulunmaz; saatçi ustaların bu soruna çözüm bulmak için gösterdikleri çabalardan, 1270 yılından önce usturlabın kullanımı konusunda bir inceleme yazısı yazmış olan Robertus Anglicus (XIII. yüzyıl) sayesinde haberdarız. Anglicus tarafından sunulan bilgiler, bu tür deneylerin karşı ağırlığın düşüşüyle harekete geçen mekanik planetaryumların inşasıyla ilgilenen astronomlar arasında yaygın olduğunu göstermesi açısından çok önemlidir. Ancak mekanik alanında araştırmalar yürüten âlimlerin bildiği ve deneyimle de kanıtlandığı üzere, düzenli bir hareket elde etmek kolay değildi, çünkü düşen bir cismin hızı giderek artar, bu durumda da saat giderek hızlanır. 1300 yılına doğru cismin düşüşünü düzenlemek için onu frenleyici bir mekanizma geliştirilir; *foliot* adında bir denge kolu olan saat maşası, dönemin mekanik saatleri için elzem bir mekanizmadır. Bu dahiyane icat, birbirlerine bağlı dişli çarkları harekete geçirecek eksenin karşı ağırlığının düşüşünün yavaşlatılması ve düzenli hale getirilmesiyle bu hareketinin iletilmesine izin verir. Bu süreç hiç durmaksızın tekrarlanır; denge kolu ileri geri sallanırken düşen ağırlık tekrar tekrar frenlenir ve dengelenmiş ağırlıkların hareketini düzenli bir şekilde iletmesi sağlanır. Ustanın karşılaştığı en büyük zorluk, motor gü-

Düzenli hareket arayışı

cü gören ağırlık ile mille ağırlık arasındaki mesafe arasındaki oranları doğru şekilde tespit etmektir; zaten mekanik saat ustalarının araştırmaları tam da bu sistemin geliştirilmesine odaklanacaktır.

Günümüzde bize en etkileyici gelen, farklı yönlerde çalışan çarklar sayesinde saat maşasının çarkının üst ve alt kısımlarının ters yönde hareketini, *foliot* ile dengelenmiş ağırlıkların devirli ileri geri hareketine dönüştürme imkânının öngörülmüş olmasıdır. Bu öngörüye, motor gücü gören ağırlığın düşüşü düzenli şekilde frenlendiği takdirde, dengelenmiş ağırlıklara hız kazandırdığına dair ikinci bir öngörü eklenmelidir. Ancak bu ilkenin bilimsel açıklamasının yapılabilmesi için birkaç yüzyılın daha geçmesi gerekecekti, çünkü o dönemde sahip olunan bilgilerin kapsamının dışında kalıyordu. Saat maşasının Villard de Honnecourt (XIII. yüzyıl) tarafından icat edildiği sanılır, çünkü çizimleri arasında böyle bir unsur bulunur. Bu durum gerçeği yansıtsın veya yansıtmasın, saat maşası, saat motorlarında hidrolik enerjinin yerini alacak yeni bir teknoloji geliştirmeye çalışan sayısız saat ustasının çabalarının sonucu olarak görülmelidir.

Gizemli bir ilke

Zamanın Ölçümü

Zamanın geçişini bir teknoloji ürünü yoluyla ölçme fikri, insanların mekanik bir zihniyet geliştirmeye başladığı bir döneme uzanır; değirmenin ilk yapısından itibaren geçirdiği evrimden de anlaşılacağı üzere, mekanik teknoloji, farklı türden meselelerin çözümü için bir anahtar olarak ortaya çıkar. Bu yeni icat hatırı sayılır bir etki yaratır; örneğin 1338'de Venedik'ten Doğuya doğru yola çıkan bir gemide, Batının teknoloji alanında yeniden kazandığı üstünlüğün bir simgesi olarak mekanik bir saat de bulunur.

XIV. yüzyılda katedrallere, kiliselere, şehir kulelerine mekanik saatler takılır. 1309'da Milano'daki Sant'Eustorgio Kilisesine demirden bir mekanik saat takılır; 1340 ile 1380 yılları arasında Cenova, Floransa, Bologna, Strasbourg, Chartres, Nurnberg, Freiburg, Ferrara, Valenciennes, Wroclaw ve Westminster katedrallerine mekanik saatler takılır. Saatçilik alanındaki gelişmeler sayesinde, genelde dişli çark tasarlama ve inşa etmedeki becerilerinden dolayı aynı zamanda Avrupa'nın her yerinde revaçta olan top dökümcüleri olan saat ustalarının yetenekleri daha büyük rağbet görmeye başlar. Bu tür zanaatkârların az sayıda olduğu bölgelere ülke dışından saat ustaları davet edilir. Katalonya'daki saat ustalarının büyük kısmı Yahudidir; İngiltere'de Salisbury ve Wells kiliselerindeki yeni zaman makineleri yabancı zanaatkârlar tarafından inşa edilir, bazen de keşişlerin kendileri bu alandaki sınırlı bilgileriyle

Saat ustaları

doğaçlama faaliyetlerde bulunurlar. XV. yüzyıl sonlarına kadar mekanik saatlerin üretimi konusunda uzmanlık kazanmış merkezlere pek rastlanmaz, ama bu açıdan ün salmış Alman zanaatkârların İtalya'da ve Fransa'da çok revaçta olduğu görülür.

Teknik açıdan başlıca sorun, saatlerin bakımıdır: İlk saatler zamanı hassas bir şekilde ölçmezdi (ortalama hatalar, günde 15 ila 60 dakika kadardı) ve kentsel toplumlar bu saatlerdeki saat kolunun her gün düzeltilmesi için ücretli elemanlar tutardı. Bu tür sorunlara rağmen, XIV. yüzyıl boyunca giderek daha karmaşık mekanik saatler inşa edilir.

Mekanik Figürlü Saatler

Saat başlarında ortaya çıkarak genelde müzik enstrümanları çalan mekanik figürler içeren saatler, ortak bir hevesin ürünüdür. Şehir kulelerine ve kiliselerin çan kulelerine inşa edilen son derece karmaşık saatlerde, saat başlarında gök cisimlerinin hareketlerini gösteren mekanizmalar belirir, bu arada Meryem Ana'ya eşlik eden melekler, azizler ve müneccim krallar dönemin mekanik olan her şeye gösterdiği rağbete tanıklık eder. 1350'de Strasbourg Katedraline takılan saat, bütün saat ustaları için zorunlu bir hedef haline gelir. Bu devasa saat, hareketli bir takvim ile gözle görülen gezegenlerin hareketlerini gösteren bir usturlap içerir, üst tarafında bulunan Meryem Ana'nın yanında da gün ortasında müneccim krallar belirir; bir yandan çanlarla müzik çalınırken, diğer yanda en tepede bulunan bir horoz kanatlarını çırparak öter. İtalya'daki ilk mekanik figürlü saat 1351 yılına aittir ve Orvieto'da, Katedral Caddesiyle Katedral Meydanının kesiştiği köşedeki kulede yer alır. Şantiye saati olarak inşa edilen bu saatte mekanik bir figür –bir çekiçle büyük çana vuran bir görevli– yoluyla kutsal binanın inşa sürecinde çalışma saatleri gösterilir.

Çok karmaşık ve gösterişli makineler

Ancak bu dönemin asıl başyapıtı, sonradan Saat Ustası Giovanni olarak bilinecek olan Giovanni Dondi (1318-1389) tarafından 1350 yılına doğru inşa edilen *astrarium*dur [gezegen evi]. Dondi üzerinde 15 yıl çalıştığı bu karmaşık saati bir inceleme yazısında tasvir eder. Bu mekanik şaheser mekanik bir şekilde günleri, ayları, yılları ve gezegenlerin hareketlerini gösterir. Aristoteles-Ptolemaios sistemine göre, dünyanın çevresinde dönen yedi gökcismi saatin yedi kadranında bir dizi dişli çark ve mekanik tekerlekler yoluyla harekete geçer. Dönemin tarihi kayıtlarına göre, çok sayıda insan, bütün bu harika hareketler tek bir ağırlığın düşüşünden kaynaklandığı için daha da şaşırtıcı olan bu zaman makinesine bakmaya gelir. Saat sonradan Pavialı Visconti ailesinin şatosunun kütüphanesine konur, çünkü Giovanni Dondi'nin ölümünden sonra onunla ilgilenecek kimse kalmaz.

Bu iddialı girişimler sadece Batıya münhasır değildir. İbnü'l-Cezeri'nin (1136-1206) takımyıldızlar içerisinde Güneş'le Ay'ın konumunu gösteren olağanüstü mekanik gezegen saati de XIII. yüzyıla aittir. Çemberin üst kısmında burçlar yer alır. Saat başlarında bir küre iki kuşun gagasının hemen altında bulunan bronz bir kaba düşer, böylece 1150'de anonim bir Arap yazar tarafından yazılan ama Archimedes'e (MÖ 287-212) atfedilen *Suyla Çalışan Saatlerin İnşası Üzerine* adlı bir inceleme yazısında sunulmuş olan modele uygun olarak zamanın geçişini akustik olarak da gösterir. Mekanik bir cihaz sayesinde altıda, dokuzda ve on ikide saatin alt tarafında trompet çalan bazı figürler ortaya çıkar.

Gezegen saati

Şahıslara ait saatlere XV. yüzyıl ortalarına kadar çok az rastlanır, çünkü bu saatler fazlasıyla karmaşıktır, pahalıdır ve bakımı zordur. Karşı ağırlıklı motorları ve demirden unsurları saatleri son derece ağır kıldığından, bu da motor gücü konusunda bir alternatif icat edilene kadar sorun teşkil etmeye devam eder. XIV. yüzyılda ve XV. yüzyılın büyük kısmında bu tür bir saati karşılamaya gücü yetecek çok az insan vardır. Dolayısıyla böyle saatlere talep de sınırlı kalır ve saatçiliğin önemli ve bağımsız bir faaliyete dönüşmesi XVI. yüzyılı bulur.

Zamanın Yeni Algısı

Saatin icadına bağlı en önemli yenilik, saatlerin aynı süreye sahip olması kavramının kabul edilmesi ve zamanın mevsimlerden bağımsız olarak değerlendirilmesidir. Mekanik saat insanın zaman konusundaki fikirlerinin bütünüyle değiştirir; zaman artık iki farklı olay arasındaki süre değildir, herhangi bir durumdan bağımsız bir şekilde sürekli olarak akar ve matematiksel olarak ölçülebilir. Saatin altmış dakikaya, dakikanın da altmış saniyeye bölünmesiyle maşalı mekanik saatler o andan itibaren zamanın ebedi akışını, yani insanlık tarihinin bütün olaylarının yer aldığı boyutu göstermeye başlar. Teknik bu durumda insanın doğadan uzaklaşmasına, doğanın arka plana itilmesine neden olur. Teknik alanındaki sırları anlama becerisine sahip Hollandalı, Yahudi ve Alman demircilerin göçüyle birlikte bu teknolojiler Avrupa'nın tamamına yayılarak XVI ve XVII. yüzyılda âlimlerin ilgisini çeker; saat, bilimsel devrimin kurucularının zihninde evrene ve hayata mekanik bakış açısının simgelerinden biri haline gelir.

Bkz. *Teknik Keşifler: Manivela ve Pedallar, s. 656; Mekanik Sanatlar, s. 658; Roger Bacon ve Deneysel Bilim, s. 661; Doğu ile Batı Arasında, s. 664; Gözlük, s. 673; Pusula, s. 675; Ateşli Silahlar, s. 678; Çin'de Bilim ve Teknik, s. 682*

Gözlük

Giovanni Di Pasquale

Cam üretimine ve cam işleme sürecinin teknik olarak geliştirilmesine bağlı olarak, gözlüğün icadı kayda değer bir ilerleme anlamına gelir. XIII. yüzyıl sonlarına doğru yaygın hale gelen gözlük, özellikle okuma açısından önemli bir fayda sağlar. Miyopluğu düzeltme amaçlı mercekler ise ancak XIV. yüzyıl ortalarından itibaren üretilmeye başlanır.

Optik Alanında Büyük Başarı

Giordano da Pisa (y. 1260-1310) 23 Şubat 1305'te Floransa'daki Santa Maria Novella Kilisesinde verdiği vaazda cemaate gözlüğün icadını hatırlatarak, herkes açısından, ama özellikle hayatının bir kısmını okuyarak ve yazarak geçirenler için faydalarını anlatır (Giordano da Pisa, *Quaresimale fiorentino 1305-1306* [Floransa Büyük Perhiz Bayramı], 1974). Cam işleme tekniklerindeki gelişmeler, gözlüğün icadına önemli bir katkıda bulunur. Camın üç ana unsuru olan soda, silika ve kireç, yüksek ısıya ulaşabilen fırınlarda işlenir.

Romalılar sanatsal cam ve renkli cam parçalarından mozaik üretiminde çok yüksek düzeylere ulaşmıştı; yiyecek ve ilaçların muhafazasında cam kapların metal ve kil kapların yerini alması, kültür dünyasını da ilgilendiren, devrim niteliğinde bir gelişmeydi. Yakıcı ve yansıtıcı nesneler, hedeflenen etkileri yakından incelemek için simya ve basınç cihazları, henüz bir ölçüde işlenen küreler ve mercekler, camın bilimsel araştırmalar açısından ne kadar olağanüstü özelliklere sahip olduğunu gösteriyordu. Yunanların felsefe alanındaki derin kuramsal faaliyetleriyle görmeyi düzenleyen mekanizmalar ve cam sanatının ürünleri arasındaki ilişkiler, anatomistlerin insan gözünün bazı kısımlarından söz ederken cam terminolojisine başvurmasına neden olur. Akdeniz havzasında bulunmuş sayısız düz-dışbükey mercekler ve küçük yazıları büyütmek için su dolu şeffaf cam küreleri kullanma âdeti, bu malzemenin görme becerisini modifiye etme kabiliyetinin anlaşıldığını kanıtlar. Buna Seneca'nın (MÖ 4-MS 65), çocukların güneş ışınları vurduğunda, düz bir yüzeye gökkuşağının renklerini yansıtan prizmalarla oynama âdetinden söz edişini de ekleyebiliriz. Cam sanatıyla kuramsal faaliyetler bir araya gelince bazı teorilerin deneysel olarak doğrulanması mümkün hale gelir.

Roma İmparatorluğunun çöküşüyle cam üretimine Bizans İmparatorluğunda ve Yakındoğu'da devam edilir; Haçlılar yanlarında getirdikleri ve sonradan kilise hazinelerine ve soyluların özel koleksiyonlarına dahil edilecek olan değerli objelerle, zarif süslemeler içeren sanatsal objelerin Avrupa'ya ulaşmasında önemli bir rol oynar. Doğuda cam üretiminde azalma yaşanınca XII. yüzyılda Venedik'in Murano Adasında cam atölyeleri kurulmaya başlanır. Teknik düzeydeki gelişmeler, katedrallerin pencerelerinin zarif süslemeler içeren vitraylarla kaplanması ve katedral mekanının aydınlanması gibi, son derece önemli sonuçların elde edilmesini sağlar. Avrupa'da XIII. yüzyılda optik alanındaki araştırmalarda yaşanan canlanma da bu tabloyu tamamlar ve gözlüğün icadı için gerekli şartlar olgunlaşmış olur.

Dominikan keşiş Alessandro della Spina'dan (?-1313) Pisa'daki Santa Caterina Manastırındaki ölüm ilanında gözlük imalatçısı olarak söz edilir ve bu işlemin sırrını kimseye açıklamadığı belirtilir. Her halükârda bu teknik XIII. yüzyıl sonlarından itibaren yayılmaya başlamış olmalıdır. Mercekler kaba şekilde işlenmeye devam edilse de, yüzeyin eğimi görüntünün boyutunu büyüterek veya küçülterek görme bozukluklarını telafi edebilecek hale gelir.

Görme duyusunun yapay olarak geliştirilebilmesi haklı olarak olağanüstü bir icat olarak görülmüş olmalıdır. Mercek üretimi, kültür ve araştırma alanlarında faal olanların şartlarını iyileştirmek açısından çok önemli bir safhadır, ama tüccarlarla zanaatkârlar da kendi çalışma şartları, entelektüel ve profesyonel kabiliyetleri açısından mercekler-

Olağanüstü bir icadın gizemli kaynağı

den fayda sağlar. XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren miyoplukta kullanılan ve özellikle presbiyopi açısından etkili olan mercekler üretilmeye başlanır. Venedik XIV. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın tamamı için başlıca gözlük üretim merkezi haline gelir. Mercek ve işlenmiş cam üretimindeki gelişmelerin de, optik alanına, ışık geometrisi ve camlarla aynaların yakıcı özellikleri üzerine yürütülen araştırmalara önemli bir katkısı olacaktır.

Bkz. *Teknik Keşifler: Manivela ve Pedallar, s. 656; Mekanik Sanatlar, s. 658; Roger Bacon ve Deneysel Bilim, s. 661; Doğu ile Batı Arasında, s. 664; Mekanik Saat, s. 668; Pusula, s. 675; Ateşli Silahlar, s. 678; Çin'de Bilim ve Teknik, s. 682*

Pusula

Giovanni Di Pasquale

Mısırlılar, Fenikeliler, Yunanlar ve Romalılar denizleri aşmak için her türlü yelkenli ve kürekli tekneden yararlanırlardı. Deniz ulaşımı genelde kıyılara yakın gerçekleştirilse de, bazen açık denizlerde yol almak gerekliydi. Dolayısıyla pusulanın icadından önce, gökcisimlerinin gözlenmesi ve yılın farklı dönemlerindeki konumu denizcilikte kullanılan en önemli rehberlerdi.

Yön Bulmanın Yeni Bir Yolu

Denizciler Güneş'i ve yıldızları gözlemleyerek yön bulurdu ve çeşitli maceralardan sonra Malta Adasına ulaşmayı başaran Aziz Paulus'unki gibi deniz kazaları (Elçilerin İşleri, 27, 9, 44), gökyüzünün kapalı olmasından dolayı yön bulunamamasıyla açıklanırdı. Kıyılar boyunca ilerlerken deniz tabanındaki kayalıkların ve sığlıkların oluşturduğu tehlikelerle başa çıkmak için, bir ucunda ağırlık olan ve düzenli ağırlıklarla düğümler içeren uzun bir ipten oluşan iskandil halatı geliştirilmişti. Kıyı peyzajının görsel hafızası, deniz tabanı, rüzgârlar ve akıntılar hakkında edinilen bilgiler, denizcilik alanındaki temel bilgilerin dayandırıldığı ana unsurları teşkil eder; Güneş'in doğuşu ve batışı, Sirius ve Pleiades, her dönemde denizciler için başlıca referans noktaları olmuştur.

Bu dönem teknik açıdan denizciler için çok verimlidir, çünkü artık pupada bulunan ve tek bir kişi tarafından manevra edilebilen modern dümenden yararlanabilmektedirler. Denizcilik açısından temel önem taşıyan hareketli kıç dümeni, başka türlü imkânsız olan açık denizlere çıkmaya ve özellikle antikçağdan beri kullanımda olan yan küreğin yerini aldığı için rüzgâra karşı ilerlemeye izin verir. 1066'da İngiltere'ye ulaşan Norman gemilerinde dümen arka tarafta bulunan ve istenilen yönün verilmesi için denizciler tarafından zorlukla manevra edilen iki kürekten oluşur. Antikçağdan beri kullanılan "U" şeklindeki çapanın yerine günümüzde kullanılmaya devam edilen geniş kollu çapa da ilerleme kaydedilen bir başka özelliktir. Teknelerin yapımında da bir dönüm noktası yaşanır ve üst üste kalaslar yerine teknenin hem daha iyi yüzmesini hem de kapasitesinin artmasını sağlamak konusunda temel rol oynayan, sürekli eğimi elde edecek şekilde

Denizcilik alanında yeni dürtüler

birbirine bağlı kalaslar kullanılmaya başlanır. Teknelerin boyutları büyüyünce cıvadra ile ana direk arasına bir direk daha eklenir; bu arada üst üste yer alan yelkenler de rüzgâr değişikliklerinden yararlanılmasına izin verir.

Ancak denizcilik alanındaki yeniliklerin en heyecan uyandıranı, pusuladır. Çinliler tarafından zaten kullanılmakta olan pusula, tam olarak ne şekilde olduğu bilinmese de Avrupa'ya ulaşır. Manyetitin özelliklerinin farkında olan Yunanlar bu terimi Küçük Asya'daki Magnesia [Manisa] şehri yakınlarında yatakları bulunan ve bir süre ovuşturulduktan sonra demiri çeken metal için kullanıyordu.

Pusuladan edebiyatta ilk defa 1187 yılında, İngiliz keşiş Alexander Neckham (1157-1217) *De naturis rerum* [Nesnelerin Doğası Üzerine] adlı eserinde pusulayı bilinen bir şey olarak tarif ettiğinde söz edilir. Paris'te eğitim alan Neckham'ın bu cihazla Worchester Piskoposu ile birlikte İtalya'ya yaptığı yolculukta karşılaşmış olması muhtemeldir. Neckham'dan sonra edebi kaynaklarda pusuladan giderek daha çok söz edilmeye başlanır; Akka Piskoposu Jacques de Vitry (y. 1165-1240) 1218'de pusulanın denizciliğin vazgeçilmez bir cihazı olduğunu söylerken, manyetitin denizciler için büyük önem taşıyan bir madde olduğunu da belirtir. XIII. yüzyılın ikinci yarısında Guido Guinizzelli (y. 1235-1276) *Rime* [Şiirler] adlı eserinde, manyetik iğnenin Kutup Yıldızına işaret etme özelliğinden söz eder (2, vv. 49-45). Dante de birilerinin veya bir şeylerin çekim gücü karşısında ani yön değişikliklerini okurlara açıklamak için sık sık pusula iğnesi imgesine başvurur. İşin ilginç tarafı, pusulanın icadı dünyanın manyetizmi konusunda yürütülen araştırmalarla bağlantılı değildir; nitekim pusula, bilim adamlarının onun işleyişinin ardındaki nedenleri tam olarak açıklayabilmesinden çok uzun bir süre önce kullanılmaya başlanmıştır.

Edebi belgeler

Bu açıklamalar arasında en yaygın olanı iğnenin, eskilerden beri demir yatakları açısından zengin sayılan dünyanın en kuzey bölgesinde olduğu üzere, demir içeren kayalar yakınında hareket etmeye başladığıydı. Roger Bacon (1214/1220-1292) manyetik iğnenin yatay düzlemde çok eğri bir konumda kuzeye doğru döndüğünü gözlemler ve demir yataklarının dünyanın merkezinde bir yerlerde olması gerektiği sonucuna varır. Bu yeni sava göre, dünya büyük boyutlarda küresel bir mıknatısa benzer ve coğrafi kutuplarıyla örtüşen bu mıknatısın kutupları pusulanın iğnesi üzerinde etkili olabilir. Bu teoriyi yeniden ele alıp geliştiren Pierre de Maricourt'un (XIII. yüzyıl) *Epistula de magnete* [Mıknatıs Üzerine Mektup] adlı eserinde pusula merkezi bir rol oynar. De Maricourt'un Dük Charles D'Anjou'nun (1226-1285) Puglia yolculuğuna

Gizemli işleyiş

eşlik ederken, 1269'da yazdığı eser iki bölümden oluşur: Birinci bölümde mıknatısların özellikleri ve temas ve çekim sonucu demirin manyetikleşmesi, kutupsallık, mıknatısın iki kutbu arasındaki etkileşimler ve eş kutuplar arası itme teorisi gibi nitelikleri anlatılır; ikinci bölümde ise, bazı deneysel uygulamalar ele alınır. Bacon tarafından *dominus experimentorum* [deney ustası] olarak nitelenen de Maricourt burada, manyetize demirden iğnesi ağırlık merkezinde yer alan küçük bir mil sayesinde yüzeyden yükseltilmiş, cam kapaklı bir pusulayı tarif eder; de Maricourt'un tasvir ettiği ve deneylerde kullandığı cihazlar arasında sürekli olarak hareket etmesi gereken manyetik bir küre ve yıldızların azimutlarını belirlemeye yarayan bir pusula vardır. Bu konuları usturlabı konu aldığı başka bir inceleme yazısında daha derinlemesine işler.

Manyetik küre deneyimi çok ilginçtir: Gökyüzü eksenine paralel olarak ve sürtünme gücünden etkilenmeyecek şekilde bir yere monte edilen bu kürenin günde bir defa tam bir dönüş gerçekleştirdiği ileri sürülür; Pierre de Maricourt, üzerinde gökyüzü haritası resmedilseydi, küresel usturlap olarak kullanılabileceğini ve o dönemde kullanılan saatlerin hepsini gereksiz hale getireceğini savunur. Dönen manyetik küre, Nikolaus Cusanus'tan (1401-1464) William Gilbert'e (1544-1603) çeşitli araştırmacılar arasında büyük ilgi uyandırır.

Pierre de Maricourt'un evreni ve dünyayı, kısmen geri kazanılması ve kullanılması gereken bir enerjiyle dolu olarak algıladığı açıktır.

Geleneksel olarak rüzgâr gülünü içeren ilk pusulaların ortaya çıktığına inanılan yıl 1300'dür. Mıknatıslı oynar iğneyi *bossolo* adı verilen ahşap bir kutunun içerisindeki bir mile takarak pusulayı daha kullanışlı hale getirme kararı Amalfililere atfedilir. Ancak Amalfililerin pusulanın Akdeniz bölgesine yayılmasında oynadığı filli rolün henüz teyit edilmesi gerekirken, yeni icatlardan hemen yararlanma konusunda çok becerikli olan Venediklilerin gemilerini bu cihazla donatmaya başladığı ve böylece Arsenale bölgesindeki tekne projelendirme ve inşa faaliyetleri sayesinde de Akdeniz üzerindeki hâkimiyetlerinin temelini attığı kesindir. Denizde yol alırken yönleri konusunda derhal bilgi sahibi olma ve hız ile kat edilen süreler temelinde konumlarını hesaplama imkânını yakalayan Venedik Cumhuriyeti hızla refah düzeyini yükseltir. Yön konusunda kesin bilgi sağlayan pusula, denizcilerin kullanımına yönelik kıyı haritalarının hazırlanması işlemine katkıda bulunur.

Amalfililer ve Venediklİler

XIII. yüzyılda yeni ve daha pratik deniz haritaları tasarlanır ve kıyılar, sığlıklar, kayalıklar, koylar ve demir atma yerleri gibi denizciler için daima endişe kaynağı olmuş unsurlar kesin olarak tespit edilir. Astronomik gözlemler yerine ölçekli olarak resmedilen ölçümleri ve rölyefleri temel

alan bu haritalar, başlangıçta sadece Akdeniz'le Avrupa'nın İngiltere'ye kadar olan batı kıyıları ve Afrika'nın batı kıyısıyla sınırlıdır. Deniz haritaları ve deniz rehberleri, XIII. yüzyılı denizciler için olağanüstü derecede verimli bir dönem haline getirir ve kuadrant, usturlap ve deniz pusulası gibi, denizcilikte uzun süredir kullanılan cihazları daha da etkili kılar. Denizciler bu icatlar sayesinde kısa sürede cesaret kazanır: Cenovalılar, Hindistan'a ulaşmak için Afrika'nın çevresini deniz yoluyla kat etmek gibi iddialı bir projeye bağlı seferler sırasında Kanarya ve Madeira adalarını yeniden keşfeder. Ama tabii az bilinen rotalarda yol alanlar için hâlâ birçok tehlike söz konusudur, örneğin Afrika'nın çevresini kat etmek gibi çılgınca bir planla, 1291 yılında Cenova'dan yola çıkan Vivaldi kardeşlerden (XIII. yüzyıl) bir daha haber alınamaz.

Yeni deniz haritaları

Bkz. *Teknik Keşifler: Manivela ve Pedallar, s. 656; Mekanik Sanatlar, s. 658; Roger Bacon ve Deneysel Bilim, s. 661; Doğu ile Batı Arasında, s. 664; Mekanik Saat, s. 668; Gözlük, s. 673; Pusula, s. 675; Ateşli Silahlar, s. 678; Çin'de Bilim ve Teknik, s. 682*

Ateşli Silahlar

Giovanni Di Pasquale

Buhardan kaynaklanan enerjinin hem savaşta hem de kamusal hayatta kullanımı üzerine yürütülen araştırmaları izleyen barutun icadı, savaşma yöntemlerinin büyük ölçüde değişmesine neden olur. Birkaç yüzyıldan beri Çin'de bilinen bu icadın kesin tarihi konusunda bilgi sahibi değiliz. Top ise XIII. yüzyıl sonlarına doğru Doğuda üretilir.

Barut

XIV. yüzyılda bir dönüm noktası yaşanır ve atlar, kılıç, zırh ve mücadele yetenekleri barutun ortaya çıkışı karşısında önemini kısmen kaybe-

der. Avrupa'da patlayıcıların ve ateşli silahların karmaşık tarihi, yaygın olarak bilinen Rum ateşi üzerinde yapılan modifikasyonlara dayanan ve bölgesel olarak kazanılan deneyimlerin, yapılan çabaların ve denemelerin toplamından oluşur. Buhardan ve genleşmekte olan gazdan kaynaklanan enerji konusuna duyulan ilginin bir yansıması olan fişeklerin geliştirilmesi, barutun icadının da habercisi sayılabilir.

Antikçağda Roma'da Vitruvius (MÖ I. yüzyıl) *De architectura* [Mimarlık Üzerine], İskenderiyeli Heron da (I. yüzyıl?) *Pneumatica*'da [Basınç Bilimi] hava dolu bronz bir küre olan *eolipil*i* tasvir etmişti; alev üzerinde ısıtılan bu küre, kendi etrafında dönmeye başlıyordu ve içindeki hava küçük deliklerden dışarı çıkıyordu. Uzun bir sessizlik döneminden sonra bu cihazdan Albertus Magnus'un (y. 1200-1280) *De meteoris* [Meteorlar Üzerine] adlı eserinde söz edildiğini görürüz: "İki deliği olan kilden bir kap alın, suyla doldurun, deliklerini iyice kapatın ve ateşin yanına koyun. Buharın gücü kapalı delikleri hemen açacak ve sıcak suyun etrafa dağılmasına neden olacaktır. Bundan dolayı bu kaba *sufflator* denir ve insan şeklinde yapılmıştır." (4, 17) Burada da aynı nesne söz konusudur, ama içinde hava yerine su vardır. Vitruvius *eolipil*i rüzgârları anlamak için kullanır; Heron ise onu havanın bir kaba konup ısıtılınca bir enerji kaynağına dönüşme olasılığının kanıtı olarak görür.

Ortaçağda mühendisler *sufflator*ların ateşi beslemek için kullanılabileceğini de öne sürer. Konrad Kyeser (1366-1405'ten sonra) 1405'te bir *sufflator* tasarlar, Filarete de (y. 1400-y. 1469) *Trattato dell'architettura*'da [Mimarlık Üzerine İnceleme Yazısı] (1464) ateşi beslemek için *sufflator* içeren iki şömine ayağı tarif eder. Bu tür cihazlara duyulan ilginin temelinde buharın patlama gücünün tespit edilmiş olması yatar; Leonardo'nun (1452-1519) buharlı top yapımında bu enerjiden yararlanmaya çalışması bir tesadüf değildir. Fişeklerin ortaya çıkışı da, ortaçağda buhar kaynaklı enerjiye duyulan ilginin bir sonucudur.

Daha önce de görüldüğü üzere, Bizans İmparatorluğunda "Rum ateşi"nin icadıyla ün salan Suriyeli mimar Callinicus (VII. yüzyıl) bu karışımdaki bileşenlerin farklı bileşimlerine dayanan yenilikçi araştırmalar için zemin hazırlamıştı. XIII. yüzyılda Doğuda yer alan geliştirme süreçlerinin temelinde güherçileyi arıtma kabiliyeti yatar; böylece tozun hızla gaza dönüşmesi, havai fişeklerin icadıyla sonuçlanır. Rönesans'ta Avrupalılar barutun icadını, uzun zamandır patlayıcı bileşimlerden yararlanmakta olan Çinlilere atfederlerdi. Nitekim güherçile, kükürt ve karbondan oluşan patlayıcı bileşimlere yapılan en eski atıflar, VIII ile IX. yüzyıllar arasına ait Çin kaynaklarında

Tozdan gaza

* Su buharının hareket ettirici gücünü göstermeye yarayan cihaz –ed.n.

yer alır, ama bu maddelerin kullanımı, genelde havai fişek ve uyarı sistemlerinin imalatıyla sınırlıydı; Çin tarihi kayıtlarında fişek ve yangın bombalarında kullanılmalarından söz edilmesi XI ve XII. yüzyılları bulur. Batıda bu ilk iptidai bileşimlerden etkili bir barut formülüne geçiş konusunda kesin bilgi sahibi değiliz. Roger Bacon (1214/1220-1292) 1249 tarihli bir inceleme yazısında barutu konu alır, bir sonraki yıl da muhtemelen Almanya'da faal olan simyacılar güherçile, karbon tozu ve kükürdü belli oranlarda karıştırınca siyah, patlayıcı bir toz elde edilebileceğini keşfeder.

Top

Batı teknolojisine özgü bir icat olduğu sanılan top ise, Bizans gemilerinden Rum ateşinin fırlatıldığı bakır borular üzerinde yürütülen araştırmaların sonucudur. Batılılar bunlara benzer, ama boyutları üzerinde çalışılmış borularla taş ve demirden oluşan gülleler fırlatmaya başlar. 1320'li yıllara ait Floransa kaynaklı belgelerde demir gülleler fırlatan bronzdan toplardan söz edilir; 1330'dan sonra bu yenilik Avrupa'ya yayılır ve toplar o kadar çok kullanılmaya başlanır ki, Petrarca (1304-1374) *De remediis*'te [Çözümler Üzerine] onlardan herkesin tanıdığı silahlar olarak söz eder (1, 99). Barutu oluşturan üç temel unsur olan güherçile, karbon ve kükürt oranı sürekli olarak araştırmalara konu olacaktır. Tekerleklere monte edilen topların taşınması ve inşası hem zor hem de tehlikeliydi. Ama savaşta tek bir top atışının veya birkaç top atışının bir arada sesi bile büyük bir korku atmosferi yaratmaya yetiyordu; Yüz Yıl Savaşlarının 1346'da Fransa'da, Crécy'de gerçekleşen ilk muharebesinde, bombardımanın sesi paniğe yol açar: "İnsanlar katledilip atlar arasında kıyım yaşanırken sanki Tanrı gürlüyordu" (Giovanni Villani, *Nuova cronica* [Yeni Tarihi Kayıtlar], XIII. kitap, cilt 2, s. 454). XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupalı demirciler giderek daha büyük toplar üzerinde çalışır ve özellikle şehir surlarının yıkılmasında etkili olan şaşırtıcı boyutlarda toplar üretir. Bu alanda rastlanan başlıca zorluk, patlamalara zarar görmeden dayanabilecek metal ağızların inşasıdır.

Devasa boyutlar

Metalurji alanındaki gelişmelere bağlı olarak toplar, demire göre eritilmesi daha kolay olan bronzdan da inşa edilmeye başlanır. Çan imalatı ve yüzyıllık kayıp mum tekniğiyle döküm uygulamasından dolayı birçok zanaatkâr, bronz döküm konusunda zaten uzmandır. Bronzdan silahlar daha yüksek maliyete sahip olsa da, imalatı daha zor ve kullanım sırasında kırılması mümkün olan demir silahlara tercih edilmeye başlanır. Hammaddelere gelince, bakır Macaristan, Tirol, Bohemya ve Saksonya'da-

ki madenlerden, kalay da İngiltere, İspanya ve Almanya'dan geliyordu. XV. yüzyılın ikinci yarısında büyük devletlerin oluşumu, savaşlar ve keşif seferleriyle beraber, topa olan talepte artış olur ve Metalurji merkezleriyle gerçek anlamda bir ticaret gelişir. Bunun neticesinde, top imalatında kullanılan metallerin çıkarıldığı bölgelerde bulunan Nürnberg, Lyon, Bolzano ve Anvers gibi şehirlerde ekonomik faaliyetlerde büyük gelişme yaşanır.

Barutun kullanımı açısından, karbon, kükürt ve güherçileden oluşan barutun ağır yanma süreci, bu karışımın topun içinde, bezlerle kaplı bir sopaya bastırılmasına neden oluyordu; bir sonraki yüzyılda granül barutun icadı bu soruna çözüm getirecek ve topun gerçekten etkili bir savaş makinesi haline gelmesini sağlayacaktır. Yeni ateşli silahların yayılmasıyla, özellikle XV ve XVI. yüzyılda olmak üzere, ortaçağdakilere göre top darbelerine daha iyi dayanacak, farklı yapıda kalelerin ve surların inşasına başlanır. Barutun farklı kullanımları konusundaki araştırmalar XV. yüzyıl boyunca devam eder ve hem askeri hem de sivil amaçlarla surların yıkılmasında kullanılan alev topları ile patlayıcı güllelerin icadıyla sonuçlanır.

Yeni silahlar, yeni savunmalar

Bkz. *Teknik Keşifler: Manivela ve Pedallar, s. 656; Mekanik Sanatlar, s. 658; Roger Bacon ve Deneysel Bilim, s. 661; Doğu ile Batı Arasında, s. 664; Mekanik Saat, s. 668; Gözlük, s. 673; Pusula, s. 675; Çin'de Bilim ve Teknik, s. 682*

Avrupa Dışı Ülkeler

Çin'de Bilim ve Teknik

Isaia Iannaccone

Çin'in Moğollar tarafından önlenemez fethi, bilimsel ilerlemelerde herhangi bir duraksamaya sebep olmaz. Bilimsel keşiflerin yanı sıra, parasal reformlar gerçekleştirilir ve devlet tarafından bastırılan banknotlar özel paraların ve kısmen de metal paraların yerini almaya başlar. Matematik alanındaki en önemli bilim adamlarından bazıları XIII. yüzyılda yaşar ve bu dönemde, matematiğin imparatorluk görevlilerinin de bilgi sahibi olması zorunlu bir alan haline gelmesiyle, antikçağdan kalma metinler yeniden yayınlanmaya başlar. Hesapların karmaşıklık düzeyi ve olabilecek en soyut matematiksel düşünme şekli, hem teorinin en yüksek düzeye ulaşmasını sağlar hem de uygulama alanında kendine yer bulur. Guo Shoujing'in torquetumu *gibi, astronomi ölçümlerinde kullanılan cihazlar, beklenmedik bir şekilde modern teleskopların öncüsü olur.*

Moğol Fethi

Cengiz Han'ın (1167-1227) Kuzey Çin'e hâkim olan Jin İmparatorluğuna karşı yürüttüğü ilk sefer 1211-1215 yılları arasında yer alır ve son derece etkili süvari birliklerine dayalı, gelişmiş bir savaş makinesi olan Moğol ordusu 1215'te Pekin'i fetheder, Jin hanedanı da başkentlerini daha güneydeki Kaifeng'e taşımak zorunda kalır. Jin hanedanı 1223'te, düşman baskısı altında Sarı Nehir'in güneyine sığınmak zorunda kalır, ama 1234'te yenilgiye uğratılır ve soyları ortadan kaldırılır. Güney Çin'e hâkim olan Song hanedanı başlangıçta Jin hanedanına karşı Moğollarla ittifak

kurar ve aralarındaki askeri savunma bariyerini kaldırmış olurlar. Ancak müreffeh Song İmparatorluğunun karşı konulmaz bir şekilde kendine çektiği "Barbarlar" bu toprakları fethetmeye karar verir. Bu fetih süreci, kuzey bölgelerine göre çok daha zor ve daha ağır bir şekilde gerçekleşir: Kuzeydeki çorak düzlüklerden çok farklı olan, pirinç yetiştirilen sulak alanlar muazzam süvari birliklerine uygun değildir; barut temelli yeni silahlarla donanmış olan Song hanedanının gösterdiği direniş ve Moğol liderlerinin kendilerine güvenmeyişi Song topraklarına uzun yoldan, batıdan yaklaşılmasına neden olur. Önce Sichuan (1253) sonra da Çin topraklarına ilk defa katılacak olan Yunnan fethedilir, burada yaşayan Thai halkları güneye kaçar ve burada Siam devletinin temelini atar.

Güney Song hanedanının fethi, Cengiz Han'ın torunlarının en becerikli olan ve 1271 yılında Yuan hanedanının adını almış olan Kubilay Han (1215-1294, 👑 > 1260) tarafından tamamlanır; 1276'da başkent Hanghou, ertesi yıl Kanton ele geçirilir ve Kanton'un güneyindeki imparatorluk donanması batırılır. Moğol Yuan hanedanı Çin'i birleştirdikten sonra ülkeyi 1368'e kadar yerel bürokratik-idari yapılardan yararlanarak yönetir, bu tarihte ise Çinli Ming hanedanı tarafından yenilgiye uğratılır ve yok edilir.

Hanedanın sonu

Para Ekonomisi ve Bilimsel İlerlemeler

Para ekonomisindeki gelişme, buna paralel olarak bilim alanında da çeşitli önemli gelişmelerin yaşanmasına yol açar. Varlıklı Sichuan bölgesinde 1024 yılından itibaren, tüccarlar tarafından verilen teminat mektupları yerine kullanılmak üzere merkezi yönetim tarafından bastırılmış banknotlar kullanılır. Moğol hanedanı döneminde yaygın hale gelen kâğıt paraları altın paralar yerine en eskiden beri kullanan devlet, Yuan İmparatorluğudur. Parasal reformlar sonrasında Jao Chao (1236), Zhong Tong Chao (1260), Zhi Yuan Bao Chao (1287), Zhi Da Yin Chao (1309) ve Zhi Zheng Jiao Chao (1350) olmak üzere, farklı senetler oluşturulur. Bu durumda da üretim alanında ve para dolaşımında yaşanan büyümeye paralel olarak entelektüel alanda büyük çaplı ve bilimsel düşünceyi oluşturan biçimsel soyutlamalar açısından zengin bir üretime tanık olunur. Bu dönem özellikle cebir alanındaki gelişmeler açısından çok verimli geçer.

1213'te (Güney Song hanedanı) yetkililer matematiğin imparatorluk görevlilerinin sınavlarına yeniden dahil edilmesini kolaylaştırmak için Tang döneminde (750) derlenmiş olan *Suan Jing Shi Shu* [On Hesap Klasiği] adlı koleksiyonu, en eskilerinden en yenilerine kadar yeniden yayımlamaya karar verirler. Bu baskının editörlüğü, Yüksek Adalet Divanında görevli olan Bao Huangzhi'ye (XIII. yüzyıl) verilir.

1200 ile 1400 arasında faal olan önemli matematikçiler vardır. Li Ye olarak da bilinen Li Zhi (1192-1279) Jin hanedanı altında yönetici olarak çalışır ve Moğollar başkent Kaifeng'i ele geçirdiğinde katliamdan kaçıp, 1234'te Shanxi'ye sığınmayı başarır; burada inzivaya çekilir ama kültür alanındaki belli başlı isimlerle temasını sürdürür. *Ce Yuan Hai Jing* (*Daire Hesaplarının Deniz Üzerindeki Yansıması*) adlı eserini bu dönemde yazmaya başlar. 1248'de tamamladığı bu eser 12 bölümden oluşur ve tek bir şekli, dik üçgen içinde yer alan (ve daire şeklinde surları olan bir şehri temsil eden) daireyi konu alır. İlk bölüm bütün ön bilgileri (gelenekler, terminoloji, problemlerde kullanılan uzunluk değerlerinin listesi, üçgen ve dikdörtgenlerin yüzeyleri ve doğru parçalarının uzunluğu konusunda 692 formül) içerir, diğer 11 bölüm ise aynı anlatımsal yapıyı temel alan 170 problemin çözümüne ayrılmıştır: İki adam (*jia* ve *yi*) daire şeklindeki bir şehri çevreleyen surlar boyunca yürürken hem birbirlerini hem de şehrin surlarının ardında kalan bir nesneyi (örneğin bir ağacı) görmeye çalışır; kat ettikleri mesafeler bilindiğinden, şehrin çapının hesap edilmesi istenir. Bu çap daima 120 *bu* (1 *bu*, yani adım, 1,38 metre kadardır) olarak hesaplanır. Li Zhi önsözde bu problemlerin tamamıyla pratik amaçlı olduğunu öne sürse de, başvurulan karmaşık hesapların (altıncı dereceye kadar polinom denklemler) ve yöntemlerin matematik dünyasının en soyut alanlarından biri olan cebire ait olduğu bellidir.

Üçgen içi daire

Eğer cebirden kastettiğimiz, bir bilinmeyenle bu bilinmeyenin değerinin arayışını temel alan bir denklemi oluşturmak için bir hesap yöntemiyse, cebirin Li Zhi sayesinde Çin'de doğduğunu söyleyebiliriz; Li Zhi bu hesap yöntemine *tian yuan shu* (ilahi başlangıç sanatı, yani bilinmeyenin sanatı) adını verir. Batıda genelde *x* ile gösterilen bilinmeyen, Li Zhi tarafından *yuan* karakteriyle gösteriliyordu. Li Zhi 1259'da yazdığı *Yi Gu Yan Duan* (*Yeni Hesap Teknikleri*) adlı eserde birinci ve ikinci dereceden polinom denklemlerinin oluşturulmasını konu alır.

Li Zhi cebirin mucidi midir?

Güney Song hanedanının sonuna doğru Qiantang'da (Hangzhou yakınları) doğan Yang Hui (y. 1238-1298) hakkında, doğum yeri ve hem çağdaşı hem de kendinden sonraki matematikçiler sayesinde günümüze ulaşmış olan matematik alanındaki eserleri dışında çok fazla bilgi sahibi değiliz. Çin'in en verimli matematikçisi olduğuna şüphe yoktur, külliyatı *On Hesap Klasiği*'ni bile aşar. Bazıları Hangzhou Moğollara teslim olmak üzereyken yazılmış olan eserleri şunlardır:

Yang Hui'nin problemleri

1) Önsözü 1261'e ait olan *Xiang Jie Jiu Zhang Suan Fa* (*Dokuz Bölüm'deki Hesap Yöntemlerinin Ayrıntılı Açıklamaları*). MÖ 200 ile MS 300

arasında derlendiği sanılan ve Çin matematiğinin ana referans metni sayılan *Hesap Yöntemleri Üzerine Dokuz Bölüm* adlı klasik metni konu alan bir yorum eseridir. Kendinden önceki sayısız şerhin tersine, Yang Hui'nin eserinde *Dokuz Bölüm*'de sunulan 246 ayrı problemin sadece 80'ini, yani yazarın en önemli saydıkları incelenir. Bu problemleri farklı bir sınıflandırmaya tâbi tutan Yang Hui, üç tane de açıklama metni sunar; *jieti*'de (problemlerin anlatılması) mantığını anlatır, *cao*'da (çözüm taslağı) sayısal bir örnekten yola çıkarak çözüme nasıl ulaşılacağını gösterir, *bilei*'de de (analoji yoluyla akıl yürütme) farklı gibi görünen problemlerin çözüm algoritmaları arasındaki benzerlikleri ortaya koyar.

2) 1262 yılına ait *Ri Yong Suan Fa* (*Gündelik Hayat için Hesap Yöntemleri*). Dört işlemi konu alan bu eser hesap yöntemleri konusunda halka yönelik bir rehber olarak hazırlanmıştır.

3) 1274 yılına ait *Cheng Chu Tong Bian Suan Bao* (*Çarpma ve Bölme İşlemlerinin Varyasyonlarının Aritmetik Hazinesi*).

4) 1275 tarihli *Tian Mu Bi Lei Cheng Chu Jie Fa* (*Çarpma ve Bölme İşlemleri İçin Yöntemler ve* Mu *Sayısının Hesaplanması İçin Analojiler*). *Mu*, 4,58 *ara*ya (1 *ara* = 0,01 hektar, dolayısıyla 1/15 hektara eşit) eşit olan bir tarımsal yüzey ölçüsüydü. Bu eserde, Liu Yi'nin (XI. yüzyıl) *Yi Gu Gen Yuan* (*Eski Kaynaklar Üzerine Söylem*) eserinden kaynaklandığı sanılan Horner'in yöntemine benzer bir yöntem sunulur.

5) 1275 tarihli *Xu Gu Zhai Qi Suan Fa* (*Matematik Alanında Gelenekler Doğrultusunda İlginçlikler Derlemesi*). Bu eser Çin geleneğinin en ünlü matematik diyagramları olan *He Tu* (*Nehir diyagramı*) ile *Luo Shu*'yu (*Luo nehrinin yazıtı*) içerir. Bu diyagramlar, sayıların içlerinde daire şeklinde konumlandığı sihirli kareler ve sihirli dairelerdir.

Bir başka ünlü Çinli matematikçi olan Qin Jushao (1202-1261) muhtemelen 1202'de, Sichuan'ın Anyue şehrinde doğar; bazı resmi görevlerde çalıştıktan sonra, 1234'teki Moğol istilasıyla güneye sığınır ve 1261 yılında orada ölür. 1247 yılında yazdığı *Shu Shu Jiu Zhang* (*Hesap Üzerine Dokuz Yazılı Bölüm*) adlı eserin ilk bölümünde eşzamanlı eşleşme problemlerini çözmek için genel bir algoritma sunar (XIX. yüzyılda Batıda "Çin teoremi" olarak bilinecektir). Diğer sekiz bölümde belirli alanlardaki matematik uygulamaları ele alınır. Örneğin ikinci bölümde sunulan sekiz problemden beşi kronoloji ve takvimle, üçü de yağmur ve kar yağışıyla ilgilidir ve bu problemlerden birinde, tarihin en eski yağmurölçeri olan *tian chi pen* (gökyüzü göletinin teknesi) adlı cihazdan söz edilir. Üçüncü bölümde ele alınan bir problemde Heron'un (I. yüzyıl?), kenarlarının uzunluğu bilinen bir üçgenin yüzeyini hesaplamak için kullandığı formülün en eski Çin versiyonu yer alır; aynı bölümdeki bir başka problemde "sivri uçlu alan"nın

(*jiantian*) yüzeyi, katsayıları o şeklin boyutlarına bağlı olan dördüncü dereceden bir denklemin kökü yoluyla ifade edilir. Dördüncü bölümdeki dokuz problem, onuncu dereceye kadar denklemler yoluyla çözülür. O kadar incelikli olmayan beş ila dokuzuncu bölümlerde ise sivil ve askeri mimari, maliye ve ticaret ele alınır.

Zhu Shijie'nin denklemleri

Bu dönemin son cebircilerinden biri olan Zhu Shijie (y. 1270-y. 1330) Pekin yakınlarındaki Yanshan'da doğmuştur. Biyografisi hakkındaki tek bilgi, *Si Yuan Yu Jian* (*Dört Bilinmeyenin Yeşimden Aynası*, 1303) adlı eserinin önsözünde ancak iki-üç satırı kapsar. Bu metin ortadan kalktıysa da, günümüze ulaşmış olan daha geç döneme ait versiyonlar, XIX. yüzyıl başlarında Zhejiang'daki bir antikacıda şans eseri bulunmuş olan metnin eski bir versiyonunu temel alır. Bu eser aslında Pascal'ın (1623-1662) üçgeni olan ve yüksek dereceli denklemlerin çözümünde kullanılan (a+b)n binomunun katsayılarının tablosuyla başlar. Başlıktan da anlaşılacağı üzere, Zhu Shijie tek bilinmeyenli denklemlerden yola çıkarak dört bilinmeyenli denklemlere ulaşır. Zhu Shijie aynı zamanda matematik konusunda 1299 tarihli *Suan Xue Qi Meng* (*Hesaplama Araştırmalarına Giriş*) adlı bir eser de yazmıştır. Bu eser hakkında, XVII. yüzyıldan itibaren Japonya'da yazılmış ve 259 hesap örneği içeren yorum eserleri sayesinde bilgi sahibiyiz.

İcatlar ve Keşifler

Müslüman bir İspanyol olan Cabir bin Eflah (y. 1100-y. 1160) tarafından icat edilmiş olması muhtemel olan *torquetum equatoriale*, usturlabın farklı bir versiyonudur ve eşmerkezli olmayan bir dizi daireden oluşur; dairelerden biri ekvator düzlemine monte edilmiştir, ikinci bir daire de ekliptik düzlemine göre belli bir açıda yer alır; gökyüzü enlemlerini temsil eden üçüncü bir daire de, ikinci daireye ortogonal olarak monte edilir. Yüksekliğin ölçümü için bu cihaza bir gönyemetre ile bir çekül de dahil edilir.

Çinli astronom Guo Shoujing (1231-1316) Arap *torquetum*'unu, ekliptiğe değil, gök Kuzey kutbu ile gök ekvatorunu temel alan Çin astronomi sistemine uyarlar. 1270'de Shanxi bölgesindeki Linfen'de inşa ettiği ve günümüze ulaşmış olan cihaz, 5,50 m x 3,66 m boyunda bir temel üzerinde yer alır ve ekliptik unsurlardan yoksundur (cihaz bundan dolayı tarihçiler tarafından "basitleştirilmiş" *torquetum* olarak bilinir). 1,80 m çapında, derece ve dakikalara ayrılmış, hareketli ekvator dairesine 90°lik bir açıyla yine 1,80 m çapında, Kuzey Kutbu'na mesafenin belirlenmesi için bir alidat (veya gözlem borusu) takılmış, dereceli, hareketli bir eğim halkası takılmıştır; bunun da üzerine kutbun belirlenmesi için daha küçük, normal

bir daire takılmıştır. Temelin üzerinde, temele paralel olarak yeryüzü koordinatları için sabit bir azimut dairesi, ona dikey olarak da, yüksekliklerin çözümü için bir alidat takılı hareketli bir daire bulunur; bu büyük cihaz, imparatorluğun simgesi olan zarif ejderha motifinin işlendiği bronzdan, görkemli temellere oturtulmuştur. Guo Shoujing'in *torquetum*unun özgünlüğü, XIX. yüzyıldaki modern teleskopların ekvatoryal yapısının öncüsü konumunda olmasında yatar. Linfen'de kullanılmak üzere tasarlanan bu cihaz, Ming hanedanı sırasında Nanjing'e götürülür (günümüzde de oradadır), ama 3,75°lik bu mekân farkı cihazı kullanılamaz hale getirir.

Teleskobun öncüsü *torquetum*

Arkeologlar tarafından Mançurya'nın Helionjiang eyaletinde bulunmuş olan tüfek 1288 yılına aittir; 30 cm'den biraz uzun olup 3,5 kg ağırlığındadır, kalibresi standarttır, nişan almak için küçük bir delik vardır ve patlama odası, silahın onu kullanan kişinin elinde patlamasını engellemek amacıyla güçlendirilmiştir. Dünyadaki bu en eski tüfek örneği, X. yüzyıldan itibaren Çin'de yaygın olarak kullanılmış olan ve bambu kamıştan, alev saçan silahın teknik evrim geçirmiş bir halidir. Metal toplar da, alev saçan silahların en sağlam ve uzun ömürlü versiyonudur. Prototiplerinin "patlayıcı" olarak kabul edilen Çin topları bronzdan yapılırdı, uzunluğu 90 cm'ye kadar ulaşabilirdi ve metal çemberlerle güçlendirilirdi; 25 kg kara barutla doldurulan bu topların "300 adımlık" mesafeye kadar fırlattığı mermiler (başlangıçta ateşli oklar veya ateşlenmiş bombalar), XIII. yüzyıl ortalarına ait bir metnin de tanıklık ettiği üzere, hem insanlar hem de atlar açısından öldürücü bir etkiye sahipti. Aynı dönemde, aşamalı bir fünyeyle birbirine bağlı, birden fazla toptan oluşan sabit veya hareketli bataryalar da kullanılıyordu. Son yıllarda geliştirilen savlara göre, kara barutun sırrı, 1253-1255 yılları arasında Moğolların eski başkenti Karakurum'da (günümüzde Ulan Batur) kalmış olan misyoner Willem van Ruysbroack (XIII. yüzyıl) tarafından Avrupa'ya götürülmüş olmalıdır. Moğol sarayında sayısız yabancının var olmuş olması, ateşli silahların da Çin'den Avrupa'ya yayılmış olduğu savını inandırıcı kılar; Qi Wuwen adlı bir Çinlinin Avrupa'ya giderken yanında kara barut ve buna bağlı silah teknolojisini götürdüğü bilinir. Araplar arasında "Çin okları" olarak bilinen alev saçan fişekler Batıda ilk defa 1380'de, Cenevizlilerle Venedikliler arasında yer alan Chioggia Savaşında kullanılır. İlk kara mayınları 1403'te, Floransa ile Pisa arasında geçekleşen savaşta ortaya çıkar. Çakmaktaşlı ilk misket tüfeği ise, Leonardo da Vinci (1452-1519) tarafından, Çin kaynaklı bir tarif temelinde tasarlanmış olup, 1547 yılında kullanılmıştır.

Kara barutun sırrı

Bkz. *Altın Orda Hanlığı, s. 169; Teknik Keşifler: Manivela ve Pedallar, s. 656; Doğu ile Batı Arasında, s. 664; Ateşli Silahlar, s. 678*

Edebiyat ve Tiyatro

Giriş

Ezio Raimondi ve Giuseppe Ledda

Feodal dünyada yaşanan krizden dolayı eski kültürel üretim merkezleri olan manastırların ve saray çevrelerinin etkisi giderek sınırlanırken, XIII. yüzyıl başlarında ve XIV. yüzyıl boyunca Avrupa'da kültür ve edebiyat alanında yeni aktörler güçlü bir şekilde kendini kabul ettirmeye başlar. Şehir devletleri, yeni okur kitlesi teşkil eden ve bu yeni toplumun değerlerine edebi itibar kazandırabilecek yeni aydın tipini içeren burjuva sınıfının da oluşumuyla hem ekonomi ve siyaset hayatında hem de özgün ve bağımsız kültür merkezleri olarak önemli bir rol oynamaya başlar. Şehirlerde piskoposluk okulları, *studium*lar [yüksek okul], üniversiteler gibi yeni kültür merkezleri gelişirken, şehir devletlerinin siyasal kimliğinin oluşumu için gerekli olan hukuki ve retorik bilgiler yayılmaya başlar. Dolayısıyla edebiyat dünyasının başrol oyuncularından çoğunun hukuk araştırmaları yürütmüş veya ilgili meslekleri icra etmiş olmaları bir rastlantı değildir. Sadece İtalya'da bile, Guido Guinizzelli (y. 1235-1276), Cino da Pistoia (y. 1270-y. 1337) ve Petrarca (1304-1374) bu duruma birer örnek teşkil ederler. Ayrıca Bologna'nın noterlik kayıtlarının bazı sayfalarında, yasal metinler arasındaki boş alanlarda noterler tarafından yazılmış, XIII ve XIV. yüzyıl İtalyan şiir sanatının en önemli metinlerinin ilk (ve bazı durumlarda tek) örnekleri yer alır.

Ancak üniversitelerde ve *studium*larda, en bilgili ve bilinçli yazar ve şairlerin de dahil olduğu ve eserlerinin temellerini oluşturan hararetli

felsefi tartışmalar da yaşanır; Guido Cavalcanti (y. 1250-1300) ile Dante Alighieri (1265-1321) bu açıdan en önemli örneklerdir. Bu tartışmalar, Arap alemi aracılığıyla Avrupa'ya ulaşmış olan Aristoteles'in felsefi eserlerinin yorumları temelinde gelişir; Kitabı Mukaddes'in tefsirine ve sembolizmine dayalı bilgiler var olmaya devam ederken, Aristotelesçi metinlerin etkisi, Hıristiyan filozofları akılla inanç arasındaki ilişki meselesiyle hesaplaşmaya zorlar.

Akıl ile inanç konusundaki felsefi tartışmalar

Kilisenin ruhani krizi, dönem dönem radikal toplulukların eleştirilerini de besleyen papalığın dünyevi gücünden dolayı XIII. yüzyıl başlarında Assisili Francesco (1181/1182-1226) ve Domingo de Guzman (y. 1170-1221) tarafından dilenci tarikatlarının oluşturulmasıyla bir dönüm noktasından geçer. Bu yeni tarikatların manastırları ücra yerlerde veya kırsal kesimlerde değil, şehirlerin merkezinde kurulur ve şehirler son derece yoğun vaaz faaliyetleri yoluyla da İncil'i yayma faaliyetlerinin yeni mekanı haline gelirler. *Studium*ları ve kütüphaneleri kendi bünyelerine dahil eden manastırlar da kısa sürede eğitim ve kültürel üretim merkezlerine dönüşür.

XII. yüzyıl sonlarında ve sonraki iki yüzyılda olgunlaşan yeni ve çoğul hassasiyetlere büyüleyici gelişimiyle tanıklık eden gotik sanat alanındaki yeni kurallar da katedral mimarisinde, dikeyliğin ve ışığın kullanımında kendini gösterir. Yenilenme sürecinden geçen heykeltıraşlık ve resim alanlarında da katı bazı simgesellikleri aşıp, çok daha hareketli ve natüralist bir stile hayat veren bir dil geliştirilir. Yeni deneyimler ve yeni sanat biçimleri yazarlar için de bir kıyaslama imkânı ve diyalog kaynağı yaratır.

Sanatsal yenilikler

Yeni Bir Ruhanilik Tarzı

Seküler kültürde görülen büyük gelişmelere rağmen, dinsel deneyimler XIII ve XIV. yüzyıllarda da ortaçağ insanının hayatında ve kültür dünyasında merkezi bir rol oynamaya devam eder. Bu deneyimler hem Latince hem de Avrupa'nın yeni dillerinde geliştirilen şaşırtıcı çeşitlilikte edebi tür ve metinde kendini gösterir. Eskiden kalma türler, Latince bilmeyen bir okur kitlesine hitap etme gereksiniminden dolayı biçim ve tarz açısından değişimden geçer ve edebi eserler hem yerel dillerde yazılır hem de özellikle bu dünya için tasarlanır. Dilenci tarikatları, azizlerin hayat hikâyeleri ve şehirlerin karışık halk kitlelerini hedef alan vaazlar başta olmak üzere, yeni dinsel iletişim araçlarının oluşturulmasında önemli bir rol oynar. Bu açıdan Dominikan keşiş İa-

Dinsel edebi türler

copo da Varazze (y. 1228-1298) tarafından azizlerin hayat hikâyelerinden derlenerek hazırlanan *Legenda aurea* [Altın Efsane] veya Domenico Cavalca (y. 1270-1342) tarafından yerel dilde yazılan *Vite dei Santi Padri* [Azizlerin Hayat Hikâyeleri] gibi eserleri düşünmek yeterli olacaktır. Bu arada Fransiskanlar da tarikatlarının kurucusunu konu alan eserlere odaklanır.

Assisili Francesco ruhanilik, hayat ve kilise kurumlarının yenilenmesi üzerinde çalışmanın yanı sıra, *Laudes creaturarum* [Canlıların Övgüsü] gibi, yerel dilde dinsel şiirin en canlı formlarından birinin başlangıcı anlamına gelen bir metnin de yazarıdır. *Lauda* [övgü] hem dinsel cemiyetler hem de Guittone d'Arezzo gibi (y. 1235-1294) gibi kültürlü şairler tarafından dindarlıklarını ifade etmek için kullanılan bir türdür. İacopone da Todi'nin (1230/1236-1306) "kişisel" *lauda* derlemesi XIII. yüzyılın en yüce şiir deneyimlerinden birini oluşturur; şair bu eserde sofuluktan çileciliğe, doktrinin ilanından diyalog ve tiyatro biçimine, eleştirel ve militan vurgudan mistik yok oluşa ve kelimelerle ifade edilemeyen karşısındaki çaresizliğe kadar bu türün her türlü varyasyonunu uygular. *Lauda* o kadar sıra dışı biçimlerde olmasa da, XIV. yüzyılda da dinsel şiirin temel dillerinden biri olmaya devam edecek ve XV. yüzyılda halk dilindeki şiir alanında yaşanan yeniden canlanmaya capcanlı, taptaze bir renk katacaktır.

***Lauda* yazarları**

İacopone da Todi'nin şiir alanında ulaştığı zirvelerin ve Meister Eckhart'ın doktrin alanındaki incelikli muhakemelerinin yanı sıra, mistik ve ruhani edebiyatta ilk defa kadınlar da varlıklarını ve yoğun, tutkulu ruhaniliklerini hissettirmeye başlar. XII. yüzyılda Hildegard von Bingen'in (1098-1179) düşsel yazıları ve doktrin alanındaki kuramsal faaliyetlerinden sonra, XIII. yüzyılda İtalya'da, en önemli temsilcileri arasında Angela da Foligno'nun (y. 1248-1309) yer aldığı yoğun ve ıstırap dolu bir Fransiskan mistisizmi gelişir; Almanya'daki Helfta Manastırında olgunluğa ulaşan ve hem Yeni Platoncu felsefe hem de ortaçağ romansı modellerinden beslenen ruhaniliği yansıtan şairler arasında Mechthilde von Magdeburg (1212-1283) ve Mathilde von Hackeborn (1241-1299) de yer almaktadır. Sonraki yüzyılda öne çıkan Caterina da Siena (1347-1380), eserlerinde mistik deneyimini sergilemenin yanı sıra, kilise ve siyaset alanlarındaki tartışmalara faal olarak katılır.

Çoğulluğun Şiiri

Şiir gerçekliğin, deneyimlerin ve biçimlerin çoğulluğu için ayrıcalıklı bir ifade ve akıl yürütme aracı haline gelir. Halk dillerinde dinsel şiir, başlıca

işlevi olan iletişimden bağımsızlaşıp İacopone da Todi'nin *lauda*larında mutlak sonuçlara varır; iletişim işlevi ise Kuzey İtalya'da Giacomino da Verona (XIII. yüzyıl) ve Bonvesin de la Riva (y. 1240-y. 1315) gibi şairlerin eskatolojik şiirleri gibi, eğitici eserlerde kullanılmaya devam edilir. Alegori gibi güçlü bir aracı temel alan didaktik şiir alanında da, Bernard Silvestris (XII. yüzyıl) ve Alain de Lille (y. 1128-1203) gibi XII. yüzyılın büyük Latin şairlerinden sonra, 1230 civarında Guillaume de Lorris (XIII. yüzyıl) tarafından başlanıp, kırk yıl kadar sonra Jean de Meun (y. 1240-y. 1305) tarafından tamamlanan *Roman de la Rose* [Gülün Romanı] gibi halk dilinde bir başyapıt ortaya çıkar. Eserin özellikle ikinci bölümünde aşk arayışı alegorik mizansen yoluyla güçlü bir realizmle ve cüretkâr bir ansiklopedik amaçla birleşir.

Didaktik şiir

Aşk en önemli yeniliklerin ve en cüretkâr edebi örneklerin dayandığı fikir, deneyim ve efsane olmaya devam eder. Aşk hem Fransiskan deneyimin, hem *Roman de la Rose*'un alegorik stilizasyonunun, hem "ölçüsüz aşkı" yücelten İacopone da Todi'nin mistik şiirinin hem de Provence bölgesinden Avrupa'nın tamamına, hatta İtalya'ya kadar yayılan lirik denemelerin merkezinde yer alır.

Aşkı temel alan şiir kavramı, tüm edebi türlerin, tüm stillerin ve tüm dillerin geniş kapsamlı ve ansiklopedik bir şiirde bir araya geldiği Dante'nin polifonik *İlahi Komedya*'sında hayranlık uyandıran, üstün bir senteze ulaşır. Gerçekliğin çoğulluğunu öte dünya bakış açısıyla sunma isteği, Dante'yi var olan tüm şiirsel ve edebi deneyimleri ele almaya iter; böylece Dante antikçağın büyük şairleri başta olmak üzere, en çok sevilen, sayılan ve örnek alınan, ama yeni Hıristiyan şairlerin ortaya çıkmasıyla aşılan ve ebedi olarak eksik kalma kaderlerine terk edilen geçmişin yazarlarıyla kıyaslama yapmaya başlar. Ancak Dante'nin olağanüstü ilmi eseri, öte dünya düşlerinden didaktik ve alegorik şiirlere, epikten romana, *lauda*dan vaaza, felsefi düşüncelerden mistik şiire kadar bütün edebi türleri içerse de, aşk mitinin bu eserde oynadığı olağanüstü rolü görmezden gelmeye imkân yoktur. *Stil novo* şiirinin temelinde yatan aşk burada gökyüzüne doğru yol alan şaire rehberlik eden bir güce dönüşür. Giderek kapsamı derinleşen bu değişim, yolcunun evrenin tarihini ve kendi trajedisini işlediği bu yolculuğun sonunda aşkın "güneşi ve yıldızları hareket ettiren" ilahi aşkla özdeşleşmesiyle sonuçlanır.

İlmi bir eser olarak ***İlahi Komedya***

Bir Dünya Dolusu Hikâye

Büyük ölçekli epik ve maceracı anlatımın yanı sıra, Avrupa edebi kültürünün standart anlatım türlerinden biri haline gelecek olan *novella* [kısa

roman] da şekillenmeye ve yayılmaya başlar. Latin ortaçağın *exemplum*larından [ibretlik örnek] ve azizlerin hayat hikâyelerinden Doğu kaynaklı anlatım derlemelerine, *lai* veya *fabliau* gibi, Latin dünyasının anlatıma dayalı şiirinin kısa formlarından trubadurların *vidas*larına, gerçek veya hayal ürünü yolculukların hikâyelerinden ünlü deyiş derlemelerine kadar birçok tür burada bir araya gelir. Bu tür, tanımanın ve anlatmanın, dünyanın keşfini kelimelere dökmenin zevkini yansıtır.

Ama bu durumda da, büyük çeşitlilik ve esneklik gösteren bu türün kurallara bağlanmasının yanı sıra, Boccaccio'nun (1313-1375) *Decameron*'unda olduğu gibi, her anlamda mükemmel bir şekilde tamamlanmış olsun, Chaucer'in (1340/1345-1400) *Canterbury Hikâyeleri* eserinde olduğu gibi, tamamlanmayıp, ortaçağ dünyasının başlıca kurumlarından biri olan hac yolculuklarına bağlı olsun, makrometnin yapısının örnek niteliğinde olması da önem taşır. *Homo viator* [yolcu insan] aynı zamanda varoluşun gizli düzenini sorgulayan buluşmaların insanıdır.

Hümanizme Doğru

Aşk temalı lirik şiir formlarında yaşanan dönüm noktası, sonraki yüzyıllar ve Avrupa'nın edebi geleneğinin doğuşu açısından da belirleyici bir önem taşır; Dante'nin eserinde aştığı, Petrarca'nın da *Canzoniere*'de yeni şekillerde ele aldığı bu formlar, Rönesans uygarlığında standart hale gelecektir. Petrarca'nın lirik ben konusundaki keşifleri, üniter hikâye yapısı içerisinde, parçalanmış ve bölünmüş öznenin gerilimlerini ve çelişkilerini dahil etmeye başlar ve yeni bir ruh manzarası ortaya çıkarır.

Petrarca XVI. yüzyıldan itibaren lirik türün kurallara bağlanmasının paradigması haline gelse de, başlangıçta hümanizm adı altında gelişen o olağanüstü kültürel yenilenmeye zemin hazırlayan ahlakçı bir niteliğe sahiptir. Nitekim Petrarca, Cicero'dan Seneca'ya, Augustinus'tan Hieronymus'a klasik yazarlar konusunda son derece bilgilidir ve bu yazarların yazılarına *humanitas*ın [insanlık] mükemmelliğini, insan olmanın ve hayatın aydınlık anlamını iade edebilmek için onlar konusunda sürekli olarak filolojik araştırmalar ve analizler yürütür. Dolayısıyla Petrarca kendini edebiyatın ve bilgeliğinin itibarını hararetle savunan bir edebiyatçı ve aydın olarak sunar. *Humanae litterae* [beşeri edebiyat], teoloji ve bilim karşısında, insanoğlunun kendi gizemiyle bağlantılı hakikatini öne sürer.

Petrarca'nın klasik eserler üzerine araştırmaları

Klasik Yazarlar Konusunda Tepkiler ve Yorumlar

Matteo Ferretti

XIII. yüzyıl Avrupa'sının kültürel panoramasında, klasik gelenekle daha yakından bağlantılı gramer araştırmalarına göre felsefe ve teoloji araştırmalarının üstünlük sağladığı İtalya, antikçağa ait olanın var olmaya devam ettiği, tutkuyla örnek alındığı ve filoloji alanında gelişen yeni uzmanlıkla araştırıldığı bir bölge olarak öne çıkar. Bu durum, Eski Roma'yı örnek alan siyasal bağlamla (şehir devletleri) eğitim sistemini ve hümanizm hevesini, Lovato ile Mussato'nun kentsel deneyimiyle Petrarca'nın uluslararası klasisizmini birbirine bağlayan aralıksız bir süreç doğrultusunda şekillendirmeyi başaran entelektüel bağlamın sonucudur.

XIII. Yüzyılda Klasik Yazarlar

Tarihyazımı alanında çok uzun zamandır süren bir tartışmada öne sürüldüğü gibi, XIII. yüzyılın "Roma'sız" ve klasik eserlerden uzak, skolastisizm akımında boğulan bir yüzyıl olduğu fikri (Giovanni Toffanin, *Il secolo senza Roma* [*Roma'sız Yüzyıl*]) zamanla daha az desteklenir hale gelmiştir. Günümüzde XIII. yüzyıla, Avrupa'da antikçağ geleneğine göre hem sürekliliğin hem de süreksizliğin gözlemlendiği, İtalya'da da hümanist hareketin temellerinin olgunlaştığı, karmaşık bir kültür sistemi gözüyle bakılır.

Skolastik metinlerin kanonuna göre, her şeyden önce süreklilik söz konusudur: Cicero, Lucanus, Horatius (*Ars poetica: Şiir Sanatı*, *Mektuplar*, *Sermones* [*Vaazlar*]), Ovidius, Sallustius, Seneca'nın ahlak üzerine eserleri, Statius (*Achilleis* [Akhilleus'un Hayatı], *Thebais* [Teb Efsanesi]), Terentius, Vergilius ve Juvenalis ile Persius gibi hiciv yazarları, giderek uzmanlaşan müfredatı hafifletmek için oluşturulan derlemelerin ve *libri manuales*in [rehber kitaplar] oluşturduğu rekabete rağmen, gramer ve retorik eğitiminin önemli bir unsurunu teşkil etmeye devam ederler. Ovidius (MÖ 43-MS 17/18) bu yazarların en etkili olanları arasında yer alır. XII. yüzyıl gibi, XIII. yüzyıl da Ovidius çağı anlamına gelir; din adamları ve hocalar yorum eserlerinde özellikle *Dönüşümler* eserine odaklanırlarken (Johannes de Garlandia, *Integumenta Ovidii* [Ovidius'un Dış Kaplaması], y.1220 ve anonim bir yazarın *Ovide moralisé* [Ahlakçı Ovidius], 1291-y. 1328 adlı eseri); şairler Ovidius'a özgü tema ve modelleri sonuna kadar kullanır (*Roman de la Rose*'daki [Gülün Romanı] Narcissus ve Pygmalion figürlerinin ne kadar önemli rol oynadığını düşünmek yeterli olacaktır). *Ars amatoria*'nın [Aşk Sanatı] ve *Heroides*'in (*Kadın Kahramanların Aşk Mektupları*) *urbanitas*'ına [şehre özgü uygarlık] değer veren kentsel ve seküler okur kitlesi, giderek artan sayıda çeviri ve taklit eser ısmarlamaya başlar (Fransa'da Ovidius taklidi *De vetula* [Yaşlı Kadın] komedisi ve Jacques d'Amiens'in *La Clef d'amors* [Aşk Anahtarı], *L'Art d'amors* [Aşk Sanatı], Guillaume Huiart'ın *L'Art d'amors* eserleri gibi, *Ars amatoria*nın farklı uyarlamaları; İspanya'da *Heroides* ve *Dönüşüm* eserinden tercüme edilmiş bölümleri içeren *General Estoria* [Genel Tarih]; *Dönüşüm*'ün 1190-y. 1210 yıllarına ait, Albrecht von Halberstadt tarafından yazılan Alman versiyonu). Klasik eserlerin canlılığı Fransız *Faits des Romains* [Romalıların Eylemleri] (1213-1214) gibi eserlerde antikçağın tarihyazımının geri kazanılmasına veya tutkulu kitapseverlerin faaliyetlerine bağlı olmaya devam eder, örneğin şair Richard de Fournival'in (1201-y. 1260) külliyatında yer aldıktan sonra Sorbonne Üniversitesine ulaşan ve İngiliz filozof Roger Bacon (1214/1220-1292) tarafından ele alınan Propertius ile Tibullus'un eserleri ve Seneca'nın trajedileri gibi eserler açısında durum böyledir.

Antikçağın şiiri ve tarihi

Üniversite alanındaki bilgi hiyerarşisinde ise klasik yazarların konumu açısından süreksizlik söz konusudur. XII. yüzyılda antikçağın alegorik tefsirini teşvik eden Chartres ve Orléans beşeri sanat okulları eskiye göre daha az rağbet görürken, Paris ve Oxford'un saygın *studium*larında disiplinlerin sınıflandırılması, yazıları artık Latince olarak da dolaşımda olan Aristoteles'in (MÖ 384-322) mantık bilimleri sınıflandırmasını izler. Dolayısıyla mantık ile teoloji

Üniversitelerde durum

zirveye taşınırken, dilin saf bilimi olarak algılanan gramer ile edebiyat birbirinden ayrılır. Alp Dağlarının kuzeyindeki en önemli üniversitelerde Henri d'Andeli'nin (XIII. yüzyıl) *La bataille de VII arts* [Yedi Sanatın Mücadelesi] (1236-1250) eserinde anlattığı üzere, diyalektik eskiden beri yürütülen gramer araştırmalarına göre üstünlük kazanırken, XIII. yüzyılda Avrupa'da neden bir önceki yüzyıla göre daha az sayıda klasik metnin kopyalandığı daha iyi anlaşılabilir.

İtalya'da Hümanizmin Başlangıcı

Hümanizmin kökleri XIII. yüzyıl ortalarına, İtalya'daki şehir devletlerine ve siyasete olan tutku ile antikçağın yeniden keşfedilmesi arasındaki kesişmeye uzanır. Şehirler klasik döneme uzanan geçmişleri konusunda yarışıp kahramanlıkların anısını, geçmişte yapılanları andıran anıtsal yazıtlar yoluyla yaşatırken, Roma hukuku ve klasik yazı (*dictamen*) alanındaki kursları teşvik eden okullar ve üniversiteler, hocalar ve başpiskoposlarla birlikte ülkenin kamusal hayatını ayakta tutan hâkim ve noter sınıfını yetiştirir.

Bu profesyonel çevre kısa süre içinde yeni bir klasisizm akımını teşvik eden elit kültüre dönüşür. XIII ile XIV. yüzyıllar arasında İtalya'nın tamamında rastlanan bu türden sayısız örnek arasında Friedrich döneminde Sicilya'da Pier delle Vigne (1190-1249), Napoli'de Paolo da Perugia (?-1348), Roma'da Landolfo (1250?-1331) ve Giovanni Colonna (y. 1298-y. 1343), Toscana'da da Geri d'Arezzo (1270-y. 1339) yer alır. Ancak klasik yazarların yeniden rağbet gördüğünün en önemli göstergeleri, özellikle Alp Dağlarının kuzeyindeki kültürle doğrudan temasla, saygın üniversiteler (Bologna ve Padova) ve zengin kitap koleksiyonlarının (Verona Din Meclis Kütüphanesi ile Pomposa Manastır Kütüphanesi) katkısıyla giderek canlanan Lombardiya-Veneto bölgelerindeki şehir devletlerinde görülür. Özellikle Padova, hâkim Lovato Lovati (1241-1309) ile çevresinin antikçağ ve filoloji alanlarında yürüttüğü araştırmaları temel alan ve hümanizm belirtileri göstermeye başlayan bir estetiğin yayıldığı bir merkez haline gelir. Kısaca antikçağ tutkusu olarak tanımlanabilecek rotayı Lovato belirler; bu sürece unutulmuş metinlerin yeniden keşfedilip uyarlanması da (Catullus, Lucretius, Martialis, Propertius, Tibullus, Valerius Flaccus'un eserleri, Livius'un IV. kitabı, Horatius'un *Carmina*'si [Şiirler], Ovidius'un *Ibis*'i, Seneca'nın trajedileri, Statius'un *Silvae* eseri), Titus Livius'un kitabesinin ve Padova'nın efsanevi kurucusu Antenor'un mezarının günışığına çıkarılıp gerçekliğinin kanıtlanması da dahildir. Böylece klasik yazarların taklidi yoluyla, Latin şiirinin yerel dillerdeki şiire üstünlük sağlaması amaçlanır.

Kuzeydeki şehir devletleri

Seneca'nın (MÖ 4-MS 65) trajedilerinin filolojik açıdan incelenip geri kazanılması, Lovato'nun klasisizminin en büyük kanıtını oluştururken, bir başka Padovalı olan noter Albertino Mussato (1261-1329), Seneca'yı örnek alan *Ecerinis* adlı eseriyle antikçağdan sonra trajedi türünü kullanan ilk şairdir. Mussato'nun, çağdaşı Nicolas Trevet (y. 1258-1328) gibi, antikçağın dramaturjisi konusunda fazla bilgi sahibi olmaması ve stil açısından epik şiir ile trajediyi birbirinden ayırt etmekte zorluk çekmesi önemli değildir. Önemli olan, şimdiki zamanın dili ve örnek alınan modelleri açısından geçmişin ihtişamından yararlanma çabasının nasıl bir heyecanla karşılandığı ve bu çabanın Mussato'nun 1315'te Padova'da Saray Şairi ilan edilmesiyle sonuçlanmış olmasıdır.

Antikçağ tiyatrosunun geri kazanılması

Petrarca ve XIV. Yüzyıl Hümanizmi

Papalık merkezi Avignon'da eğitim alan ve Avrupa'nın farklı yerlerinden gelen aydınlarla ve elyazmalarıyla yakın temas halinde olan Francesco Petrarca (1304-1374), klasik yazarların incelenip taklit edildiği yeni bir dönem başlatır ve şehir devletlerinde, seküler çevrelerde doğan hümanizmin ilk ulusal ve Hıristiyan versiyonu geliştirilmeye başlanır.

Şehir devletlerinin dışına çıkıldığında, Padovalılardan devralınan Livius ilgisi, İtalya'nın tamamının Antik Roma örnek alınarak etik ve siyasal açıdan yeniden doğuşu için bir örnek teşkil etmesi anlamına gelir. Petrarca'nın ilk eserleri, yazarın Roma dönemi hakkında en doğru ve eksiksiz bilgileri edindiği *Ab urbe condita libri* [Roma'nın Kuruluşundan İtibaren] adlı esere olan ilgisinin etkisinde kalmıştır: *De viris illustribus* [Saygın İnsanlar Üzerine] didaktik ve belirli bir ahlaki amaca sahiptir; ulusal epik alanında bir deneme olan *Afrika* eserinde, *Aeneis* eseri Afrikalı Scipio'ya ve cumhuriyetçi değerlere uyarlanır; 1347'deki isyan döneminde Cola di Rienzo (y. 1313-1354) ve Roma halkına hitaben yazılan mektup ve söylevlerde siyasal faaliyetlerle geçmişin bilgisi arasındaki ayrılmaz bağ vurgulanır.

Petrarca aynı zamanda antikçağa tutkusuyla Hıristiyan inancını dengelemeye çalışır. Bir yandan, pastoral türün yeniden doğuşu için yetkin bir örnek olan *Bucolicum carmen*'de [Çoban Şiiri] olduğu üzere, kendi ruhsal gelişimine klasik bir biçim kazandırır, diğer yandan *Ünlü İnsanlara Mektuplar*'daki (*Familiares* [*Bildik Olaylara Dair Mektuplar*], XXIV. kitap) gibi, antikçağla kendi çağdaşları arasındaki diyalogda insan doğasının devamlılığını vurgular. Petrarca'nın 1345'te Verona Din Meclisi Kütüphanesinde keşfettiği Cicero'nun mektup koleksiyo-

Petrarca örneği

nundan (*Ad Atticum* [Atticus'a Mektup], *Ad Marcum Brutum* [Marcus Brutus'a Mektup], *Ad Quintum fratrem* [Kardeşi Quintus'a Mektup]) ilham alınan bu eser şaşırtıcı derecede samimi bir tonda ve konuşma dilinde yazılmıştır.

Petrarca'nın ünü ve yazıları, onu Floransa başta olmak üzere, İtalyan yarımadasının tamamına yayılan fikir ve elyazması ağını üreten XIV. yüzyıl hümanistlerinin örnek aldığı ayrıcalıklı bir figür haline getirir. Petrarca hayranlarına Pomponius Mela ve Petronius gibi hazineler sunar; Zanobi da Strada (?-1361) Montecassino'da bulduğu Apuleius'un *Asinus Aureus* [Altın Eşek], Tacitus'un *Annales* [Yıllıklar] ve *Historiae* [Tarih], Varro'nun *De lingua latina* [Latin Dili Üzerine] eserlerini dolaşıma sokar; Pietro da Moglio (?-1383) Bologna ve Padova üniversitelerine hem Seneca'nın trajedilerini hem de yeni Latin pastoral şiir tarzını tanıtır (Dante'nin *Eglogh*e, Petrarca'nın *Bucolicum carmen* eserleri); öğrencisi Coluccio Salutati (1331-1406) hem Vercelli Din Meclisi Kütüphanesinde Cicero'nun *Ad familiares* [Dostlara Mektuplar] eserinin yeniden keşfedilmesini sağlar hem de Catullus ile Tibullus'un değerli elyazmalarını toplar.

Yunan edebiyatının yavaş yavaş yeniden keşfedilmesiyle bu yazar ve metin listesi de giderek uzar ve zenginleşir. Bu süreçte önce hümanist aydınların siparişi üzerine *İlyada*, *Odysseia*, Euripides'in *Ecuba* ve Plutarkhos'un *Hayatlar* eserleri Leonzio Pilato (?-y. 1366) tarafından Latinceye tercüme edilir; daha sonra Yunan dilinin öğrenilmesine geçilir, ama Manuel Chrysoloras (y. 1350-1415) tarafından İtalya'da düzenli olarak Yunanca derslerinin verilmeye başlanması 1397 yılını bulur.

Klasik Eserlerin Yerel Dillere Tercüme Edilmesi

Klasik modellerin yerel dilin retoriğine dahil edilmesi –Avrupa'nın geri kalanına göre önce İtalya'da– skolastik akımın özgünlükten tamamıyla yoksun *verbum de verbo* [kelimesi kelimesine] yöntemine hem de Fransa'dan ithal edilen ve Vegetius ve Boethius için Jean de Meun (y. 1240-y. 1305), Livius için de Pierre Bersuire (y. 1290-1362) gibi tercümanlar tarafından uygulanan, antikçağ eserlerinin serbest uyarlamalarına dayalı yönteme alternatif oluşturan, yeni bir tercüme yaklaşımının ortaya çıkmasına neden olur.

İtalya'da yerel dillerde çalışan tercümanlar, şehir devletlerinin yönetimi bağlamında kullanılmak üzere belagat örnekleri sunma isteğiyle hareket ederler. Bu nedenle, hatip denince akla gelen ilk isim olan Cicero'nun eserlerinin tercümesine öncelik verilir; bu eserler arasında, aslında Cicero örnek alınarak yazılmış olan *Rhetorica ad Herennium* [Herennius

için Retorik] (Guidotto da Bologna, *Fiore di rettorica* [Retoriğin Zirvesi], 1258-1266; bu metin sonradan Bono Giamboni tarafından da ele alınmıştır), *De inventione* [Buluş Üzerine] (Brunetto Latini, *Rettorica* [Retorik], 1260-1262) ve söylevler (1267'de yine Latini tarafından tercüme edilmiştir) yer almaktadır. Bu tercümeler, orijinal metne olan sadakatleri ve Latince nesri taklit etme çabalarıyla öne çıkar. XIV. yüzyılda özellikle Doğu Toscana bölgesinde halk dilinde, pratik hedeflerden bağımsız ve genelde sanatsal düzeyi çok daha yüksek tercümeler yapılmaya başlanır: Belli başlı tercüme örnekleri ve tercümanları arasında Sallustius'un *Catilinaria* [Catilina'ya Karşı Söylevler] ve *De bello lugurthino* [Jugurtha Savaşı Üzerine] (Bartolomeo da San Concordio, 1313), Ovidius'un *Heroides* (Filippo Ceffi, 1320-1330) ve *Dönüşüm* (Arrigo Simintendi, 1333) ve Vergilius'un *Aeneis* (Andrea Lancia, 1316; Ciampolo di Meo Ugurgieri, 1340) eserleri vardır.

Yerel dillerdeki bu "burjuva" klasisizmi, Latin hümanizmine paralel olarak gelişir ve klasik ile modern diller ve kültürler arasındaki karşılaşmayı teşvik eder. *İlahi Komedya*'da Vergilius'u güzel stilin ustası olarak gören ve Limbus'taki sıralamada (*Cehennem*, IV) kendini –"Latince kökenli bir dilde yazan" bir şair olmasına rağmen– Homeros, Horatius, Ovidius, Lucanus ve Vergilius'la başlayan geleneğin zirvesine yerleştirmekten çekinmeyen Dante'de dilbilimsel düşüncenin ve tercüme teorisinin (*Convivio* [Şölen] ve *De vulgari eloquentia* [Günlük Dilde Belagat Üzerine]) oynadığı önemli rol bu duruma güzel bir örnek teşkil eder. Boccaccio'nun da (1313-1375) hem Petrarca'yla tanıştıktan sonra yazdığı Latince eserlerde hem de gençliğinde yerel dilde yazdığı eserlerde (örneğin *Filocolo*, 1336-1339) bilgelik, tercüme tutkusu (Livius'un üçüncü ve dördüncü kitabı ve muhtemelen Valerius Maximus'un *Factorum et dictorum memorabilium libri*) ve antikçağ yazarlarını örnek alma arzusu bir arada yer alır.

Bkz. *İki Yönlü Tercümeler ve Eleştirel Bilginin Doğuşu, s. 339; Üniversiteler ve Eğitim Düzeni: Skolastik Yöntem, s. 348; Ptolemaios Lehinde ve Aleyhinde Görüşler, s. 597; Roger Bacon ve Deneysel Bilim, s. 661; Dante Alighieri, s. 758; Francesco Petrarca, s. 772; Giovanni Boccaccio, s. 804; İtalya'da Halk Dillerinde* Lauda *Eserleri ve Latin Trajedisinin Geri Kazanılması, s. 837*

Üniversitelerden Şehirlere Retorik

Nicolò Maldina

XIII. yüzyılda değişen toplumsal ve siyasal şartlar, İtalya'daki şehir devletleri arasında, Cicero'yu örnek alarak, kamusal hümanizm döneminde merkezi bir rol oynayacak bir konuyu yeniden öne süren ve şehirlerin yönetimine uygulanabilecek yerel dilde retoriğin kabul görmesini kolaylaştırır.

Şehir İdarecileri, Noterler ve *Ars Dictaminis*

De inventione [Buluş Üzerine], *Rhetorica ad Herennium* [Herennius için Retorik] ve Marius Victorinus (IV. yüzyıl) gibi yazarların eserleri yoluyla antikçağdan ortaçağa aktarılan, kelimelerin kamusal amaçlı kullanımı geleneği, hem Boethius'un mantığını temel alan Guillaume de Champeaux'nun (y. 1070-1121) ve Laon ile Paris okullarının pragmatik-argümantasyon temelli retorik algılarında hem de Augustinus'un (354-430) *De doctrina christiana*'da [Hıristiyanlık Doktrini Üzerine] ve Ambrogius'un (y. 339-397) *De officiis*'de [Görevler Üzerine] kuramlaştırdığı, Alain de Lille'den (y. 1128-1203) itibaren de *ars praedicandi*nin [vaaz sanatı] retorik araçlarıyla incelenen vaizlerin uygulamalarında varlığını sürdürür. Ancak XIII. yüzyılda İtalya'da yaşanan tarihi ve siyasal olaylar, Cicero tarzı kamusal retoriğin yeniden yorumlanması için gerekli bağlamı oluşturur.

Şehir devleti toplumlarında, kelimelerin şehrin yönetimiyle bağlantılı olduğu mekanlar, kurumlar ve özellikle profesyonel şehir yöneticisi makamları söz konusudur. Yeni işlevlerin yerine getirilmesi açısından faydalı olan araçlar üzerine düşünceler, yaklaşık 1220'de şehir yöneticilerinin davranış tarzının ele alındığı *Oculus pastoralis* [Çobanın Gözü] adlı inceleme yazısında olduğu üzere kelimelerin kullanımını da kapsar. Nitekim bu dönemde retorik yaygın olarak, şehrin yöneticisi olan "*rector*" kelimesinden türeyen –ve paraetimolojik "tt"den dolayı– "*rhettorica*" olarak bilinir.

Ortaçağda siyaset ve hukuk alanlarındaki iletişimde sözlü söylemin yanı sıra mektuplardan da yararlanılır. Mektup yazma sanatı, uzun bir süre boyunca eski modellerin taklit edilmesi ve kuramsal veya kuralcı bir temelden yoksun olan mektup derlemelerinden yararlanma sonucunda öğrenilen

gündelik bir alıştırma şeklinde uygulanmıştır. XI ile XII. yüzyıllar arasında, Albericus Cassinensis (y. 1030-y. 1105) ile Adalbertus Samaritanus'un (XI. yüzyıl) çalışmalarıyla *ars dictaminis* [kompozisyon sanatı] bağımsız bir disiplin haline gelir ve mektup yazımında retorik kuralları ve özellikle de beş bölümlük hitabet sanatı doktrini uygulanmaya başlanır.

Adalbertus'la birlikte Bologna'da, Rolandino de Passeggeri'nin (1234-1300) faaliyetlerinde de belgelendiği üzere, *ars notaria* [noterlik sanatı] ve idari uygulamalar ile birlikte hukuk öğretimine dahil edilen *ars dictaminis*in içeriği kararlaştırılır. *Ars dictaminis*in yanı sıra, Boncompagno da Signa (y. 1170-y. 1250), Guido Fava (y. 1190-1243) ve Matteo de Libri (XIII. yüzyıl) tarafından hem teorik anlamda hem de örneklerin derlenmesi şeklinde işlenen ve kamusal söylevleri konu alan *ars arengandi* veya *concionandi* [siyasi nutuk sanatı] geliştirilir. İtalya'da Bologna ekolünün etkisinde kalan *ars dictaminis*, kelimenin kamusal ve siyasal uygulamalarıyla bağlantılı olarak gelişir. *Ars dictaminis*in bir başka önemli merkezi olan Fransa'da ise, bu sanat Latin sanatları dahilinde, gramer araştırmalarıyla ve klasik yazarların incelenmesiyle bağlantılı olarak gelişme gösterir.

Kelimelerin Etiği

XII. yüzyıl sonuyla XIII. yüzyıl ortaları arasında kelimeler üzerine ahlaki düşünce sürecine, konunun patristik ve monastik gelenekten ayrı olarak geliştirilmesi için çaba gösteren vaizler, kilise hukukçuları, ahlak kuramcıları ve teologlar dahil olur. Söylemin kamusal boyutuyla bağlantılı olan bu sorunu, seküler ve kentsel bir bağlamda çözen hâkim Albertano da Brescia (?-1270), *Liber de doctrina dicendi et tacendi* [Konuşma ve Susma Doktrini Üzerine Kitap] adlı eserinde koşullar doktrini yoluyla kelimelerin ve sessizliklerin kurallarını anlatarak ve kamusal söylevlere de yer vererek toplumsal etik örneği sunar. Kamusal retorik konusundaki düşünceler daima etikle de bağlantılıdır, çünkü kamusal retorik sadece "belagate ilim de eklenirse" (Brunetto Latini, *La rettorica*, XIV, III) işe yarar. XIII. yüzyılda etiğin kamusal retoriğin gelişiminde oynadığı rol, bu dönemde varlığını sürdüren Aristotelesçi ve Cicerocu gelenek doğrultusunda, insanın siyasal hayatının değer kazanması şeklinde de kendini gösterir.

Kamusal retorik

Brunetto Latini

Brunetto Latini (1220'den sonra-1294) kamusal retorik konusunu defalarca işler ve eserlerinde daha önceki formülasyonları bazı yeniliklerle sen-

tezler. Latini 1260'lı yıllarda Fransa'da yazdığı *Rettorica* ve *Tresor* [Hazine] adlı eserlerde Cicero modelini ele alır.

Rettorica eseri, Cicero'nun (MÖ 106-43) *De inventione* eserinin ilk on yedi bölümünün halk diline tercüme edilmiş ve yorumlanmış versiyonudur. Eserin bazı kısımlarında Latini, Latince metni tercüme eder, bazı kısımlarında da doğrudan metne müdahale eder ve *ars dictaminise* atıfta bulunarak içeriğini açıklar. Bu inceleme yazısı, retoriğin yönetim sanatı bağlamındaki rolünün tanımlanmasına izin veren bir bilgi yapılanmasını temel alır. Bu, retoriğin nesnesi olan söylemlerle olayları konu alan pratik felsefenin bir parçasıdır. Brunetto Latini, Cicero'nun bakış açısını ele alıp kullanırken, antikçağa ait metinle ortaçağ edinimleri arasında özgün bir sentez oluşturmaya çalışır.

Rettorica

Rettorica'da Cicero ile Brunetto Latini'nin sesleri ayrı ayrı hissedilse de, gerçek sentez, Oil dilinde bir ansiklopedi olan ve antikçağ ile ortaçağdan kaynaklanıp, az veya çok özgür bir şekilde halk diline tercüme edilmiş çok çeşitli metinleri ele alan *Tresor*'da yer alır. Aristoteles'in (MÖ 384-322) XII-XIII. yüzyıllarda yeniden keşfedilmesinin bir sonucu olarak geliştirilen bilgi ayrımı doğrultusunda, eser teorik felsefe konusunda bir kitap, pratik felsefe konusunda da iki kitap olmak üzere, ikiye ayrılır (ikinci kitap İtalya'da retorik ve yönetim sanatı konularını kapsar). Bilgi alanının farklı dalları, aralarındaki dikey propedötik* ilişkiden dolayı, "*la plus noble de nulle art dou monde*" [dünyanın en asil sanatı] (Brunetto Latini, *Tresor* I, I, 4) olan ve retorik başta olmak üzere diğer bütün dalları içeren yönetim sanatında birleşirler. Dolayısıyla bu sanatın başlıca muhatabının ve bu eserin seküler görevliler arasında hitap ettiği asıl kişinin şehir yöneticisi olduğu anlaşılır. Eserin Fransızca yazılmış olması, Avrupa'da yayılmasını sağlar ve yerel dillere yapılan sayısız tercümeyle etkisi daha da artar.

Tresor

Brunetto Latini'nin kamusal retoriğe duyduğu ilgi, Cicero'nun üç söylevini (*Pro Ligario* [Ligarius'un Savunması], *Pro rege Deiotaro* [Kral Deiotarus'un Savunması] ve *Pro Marcello* [Marcellus'un Savunması]) yerel dile tercüme etmesine ve Cicero'nun faaliyetlerinin ortaçağda genelde ihmal edilen bu yönünü ortaya çıkarmasına neden olur.

Halk Dilinde Retorik

Retoriğin kamusal hayata uygulanmasıyla birlikte halk dilinde retorik doğar ve Boncompagno da Signa gibi yazarlar tarafından kullanılmaya

* Latince *propedeutic*, Eski Yunanca *propaideia* kelimesinden gelmektedir, başlangıç dönemi, hazırlık bilgisi anlamlarında kullanılmaktadır –ed.n.

devam edilen Latince retorikle beraber kullanılmaya başlanır. Brunetto Latini'nin faaliyetleri hem İtalyanca hem de Oil dilinde gelişen retorik alanında temel bir rol oynar, ama aslında daha kapsamlı bir hareketin bir parçasıdır. Floransalı hâkim Bono Giamboni (y. 1235-y. 1295; Tresor'un halk diline tercümanı) *Fiore di Rettorica* [Retoriğin Zirvesi] adlı eserde *Rhetorica ad Herennium*'un bir kısmını halk diline tercüme eder ve *De inventione*'den seçtiği bazı bölümleri ona entegre eder. Brunetto Latini bu konunun yaygınlaşmasını ve halk dilinde teknik terminolojinin geliştirilmesini amaçlayan bu inceleme yazısıyla, kendinden sonraki gelenek için sözlük işlevi görür.

Bolognalı Guido Fava da, *Gemma purpurea* [Kırmızı Taş] ve *Parlamenta et epistole* [Tartışmalar ve Mektuplar] adlı eserlerinde hem Latince hem de halk dilinde mektup ve söylev örnekleri sunar, çünkü 1246 tarihli Bologna Tüzüklerine göre, noterlerin halk dilinde de belge okuyup yazabilmesi gereklidir. *Parlamenta et epistole*'de aynı konu üç stil doktrini doğrultusunda farklı şekillerde işlenir ve dilbilimsel açıdan da Latince ve halk dilinde sunulur.

Kamusal Hümanizm

XIII. yüzyılda kamusal retoriğin temelini oluşturan kelimelerin kamusal boyutu, sonradan kamusal hümanizm tarafından geniş kapsamlı cumhuriyetçi *mitografi** bağlamında yeniden ele alınacaktır. Ortaçağ hocalarıyla hümanist hocalar arasındaki başlıca yaklaşım farkı, metinlerin yeniden keşfedilmesiyle ortaya çıkan referans değişikliğinde yatar. Coluccio Salutati (1331-1406) ile Leonardo Bruni'den (y. 1370-1444) Niccolò Machiavelli'ye (1469-1527) kadar birçok yazar, bu konuda daha bilinçli olup kökleri ortaçağ kültürüne ve özellikle Cicero kültüne uzanan bu sorunu farklı önermeler temelinde ele alırlar.

Bkz. *Üniversiteler ve Eğitim Düzeni: Skolastik Yöntem, s. 348; Üniversitelerde Tıp ve Tıp Skolastisizmi, s. 636; Klasik Yazarlar Konusunda Tepkiler ve Yorumlar, s. 695; II. Friedrich'in Krallığı, s. 879; Üniversiteler Çağında Müzik Öğretimi, s. 1003*

* Mitlerin yazılması ya da toplanması –ed.n.

Latince ve Yerel Dillerde Dinsel Edebiyat

Dinsel İletişim ve Yazı: Azizlerin Hayat Hikâyeleri, Vaazlar, Ruhanilik

Silvia Serventi

Yerel dillere tercüme dönemi XIII ile XIV. yüzyıllar arasında zirve noktasına ulaşır; kilise hayatına giderek daha büyük ölçüde katılım göstermekte olan seküler kesimin eğitimi, azizlerin hayat hikâyeleri başta olmak üzere, dinsel metinlerin tercümesi yoluyla da gerçekleştirilir. Aynı amaca sahip dilenci tarikatlarının yeni vaaz tarzı da, kutsal metinlerle yerel dillerdeki kültür arasında aracılık görevi yapar. Caterina da Siena'nınki gibi mistik bir deneyim de bu ortamda olgunlaşır.

Azizlerin Hayat Hikâyeleri

Dinsel ve klasik metinlerin Latinceden veya başka yerel dillerden tercümesi XIII ve XIV. yüzyıllarda öyle bir boyuta ulaşır ki, bu dönemin "yerel dillere tercüme çağı" olarak adlandırılmasına neden olur. Kutsal metinler başta olmak üzere, farklı konulardaki eserleri yeni dillerde sunma çabası, Latince anlamayan seküler kesimin eğitilmesini amaçlar. Dinsel nitelikte eserler arasında özellikle azizlerin hayat hikâyeleri öne çıkar: Bunların arasında, XII. yüzyıl sonuyla XIII. yüzyıl başları arasında yazılmış olup, yerel dildeki en eski İtalyan metinlerinden biri olan *Ritmo su sant'Alessio*

[Aziz Alexius'un Ölçülü Şiiri], *Vitae Patrum* [Kilise Babalarının Hayatları] ve *Legenda Aurea*'dan [Altın Efsane] kaynaklanmış halk dilinde metinler ve Aziz Gregorius Magnus'un (y. 540-604, ✠ > 590) *Dialogi* [Diyaloglar] eseri dahil olmak üzere, azizlerin hayat hikâyelerini içeren en önemli derlemeler yer alır. Azizlerin hayat hikâyeleri, hem münferit hem de Dominikan keşiş İacopo da Varazze (y. 1228-1298) tarafından 1254-1263 yılları arasında yazılmış ve sonradan elden geçirilen *Legenda Aurea*'da olduğu üzere, derlemeler şeklinde olabilir. Bu eser, erken ortaçağ azizlerinin hayat hikâyelerine göre kısaltılmış sayısız *legenda* (kelime anlamıyla "okunacak şeyler") içerir. Azizler konusunda dönemin en tanınmış ve yaygın eseri olan *Legenda Aurea*, XIV. yüzyılın ilerleyen yıllarında İtalyancaya tercüme edilecektir: Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde yaşamış münzevi azizlerin hayalarını işlemiş olmasına rağmen, konusu açısından *Legenda Aurea*'yla benzerlik taşıyan *Vitae Patrum*, özellikle dilenci tarikatları sayesinde yaygınlaşmış ve Dominikan keşiş Domenico Cavalca (y. 1270-1342) tarafından halk diline tercüme edilmiştir. Batı monastisizmi de özel ilgi alanları arasında yer aldığından Cavalca'nın kendisi *Dialogo di San Gregorio*'yu [Aziz Gregorius'un Diyalogu] İtalyancaya tercüme etmekle kalmaz, en ünlüsü *Specchio di croce* [Haçın Aynası] olan dokuz özgün inceleme yazısı da yazar.

Seküler tarikat üyeleri olan kadınların biyografileri de, farklılık göstermelerine rağmen Dominikan azizlerin hayat hikâyeleri grubuna dahil edilir. Caterina da Siena (1347-1380) ve Vanna da Orvieto (1264-1306) gibi kadınlar, birincisinin hayat hikâyesini yazan Raimondo da Capua (y. 1330-1399) ve ikincisinin efsanesine hayat kazandıran Tommaso Caffarini (XIV. yüzyıl) gibi ünlü tarikat üyeleri tarafından örnek alınması gereken hayat hikâyeleri olarak sunulur. Diğer önemli dilenci tarikatı tarafından yazılan azizlerin hayat hikâyelerine baktığımızda, hikâyelerin farklı bir stile sahip olduklarını görürüz: Tarikat kurucusunun kişiliği, başka azizlik modellerinin geliştirilmesine izin vermez. Assisili Aziz Francesco'nun (1181/1182-1226) sayısız biyografisi söz konusu olsa da, Aziz Bonaventura'nın (y. 1221-1274) *Legenda maior*'undan [Büyük Efsane] sonraki en önemli eser, daha önce Latince yazılmış bir eserin halk dilindeki tercümesidir: *Fioretti di san Francesco* [Aziz Francesco'dan Derlemeler], Toscana'da yaşayan bir keşiş tarafından 1370-1390 yılları arasında, *Actus beati Francisci et sociorum eius* [Aziz Francesco ile Arkadaşlarının İşleri] eserinden alınma elli kadar anekdotun İtalyancaya tercüme edilmesiyle ortaya çıkar ve başlıktaki antoloji veya *florilegium* [derleme] iması da buradan kaynaklanır. Aziz Francesco'nun mirası tarikatın kadın branşında, Umiliana de' Cerchi

Fransiskan azizlerin hayat hikâyeleri

(1219-1246) ve Angela da Foligno'nun (y. 1248-1309) kısa süre içinde yerel dillere tercüme edilen mistik biyografilerinde kendini gösterir.

Vaazlar: *Sermo Modernus* ve *Artes Praedicandi*

Büyük monastik okulların giderek yayılmasıyla, üniversitelerin ve dilenci tarikatlarının doğuşuyla yakından bağlantılı olan ve skolastik veya tematik olarak da bilinen *sermo modernus* [modern vaaz] giderek kendini kabul ettirir. Bu vaazların ayırt edici özelliği, "ağaç" şeklindeki yapılarıdır: Kitabı Mukaddes veya litürjiden alınma bir mısradan oluşan bir kök üzerinde, belirli bölünmeler ve alt bölünmeler doğrultusunda vaazın "gövdesi" ve dalları oluşturulur; amaç, vahyin tek bir cümlesinin, hatta tek bir kelimesinin içerdiği hakikati her yönüyle ortaya koymaktır. Vaazlar genelde litürjik amaçlarla düzenlenmiş derlemeler yoluyla aktarılır; yıl boyunca pazar günleri kullanılan *de tempore* [zaman üzerine] adlı derlemelerle, azizlerin bayramlarında kullanılan *de sanctis* [azizler üzerine] adlı derlemeler söz konusudur. Büyük Perhiz ve İsa'nın Doğuşu onuruna hazırlananlar gibi özel derlemeler litürjik yılın belirli dönemlerine yöneliktir. XIII. yüzyılın en önemli derlemeleri, Jacques de Vitry (y. 1165-1240), Guibert de Tournay (XIII. yüzyıl) ve Humbert de Romans'ınkilerdir (y. 1200-1277); bir sonraki yüzyılda ise İacopo da Varazze'nin vaaz derlemeleri büyük rağbet görür.

Vaaz derlemeleri

XIII. yüzyılda *ars praedicandi* [vaaz sanatı] alanındaki en yaygın eser, İngiliz rahip Thetfordlu Richard'a atfedilen *De octo modis dilatandi sermonem*'dir [Vaazı Uzatmanın Sekiz Yolu Üzerine]; bu eserin ayırt edici özelliği, konuyu geliştirme yöntemlerinin dinleyici kitlesine göre değişiklik göstermesi ve *lectio*, *disputatio* ve *praedicatio*, yani Kitabı Mukaddes üzerine düşünceler, skolastisizm alanında yaygın olan öğretim teknikleri ve vaazlar arasında ilişkiler kurmuş olmasıdır. Basevornlu Robert'un pratik bilgiler ve eski ile yeni vaaz verme biçimlerinin kurallarını sunduğu *Forma praedicandi* [Vaaz Biçimi] ile Oxford'da Dominikan bir teoloji hocası olan ve hem vaizin hazırlık sürecini vurgulayan hem de vaazın sözlü olmayan yönleri üzerinde duran Thomas Waleys'in (faal olduğu dönem 1318-1349) *De modo componendi sermones* [Vaaz Yazma Yöntemi Üzerine] eserleri XIV. yüzyıla aittir.

Dilenci Tarikatlarının Vaazları

XIII. yüzyıl başlarında din adamlarıyla cemaat arasındaki ilişkilere ve vaaza daha çok önem verilmeye başlanır ve yeni dilenci tarikatlarına üye olanların, vaaz verme görevini o döneme kadar kendi başlarına üstlenen

piskoposların yerini alabileceğine karar verilir. Ortaçağ vaazları bölgeler üstü ve iki dillidir; ruhban sınıfı için Latince ve seküler kesim için yerel dilde olmak üzere iki şekilde uygulanır. Her iki durumda tematik olarak da bilinen *sermo modernus*un teknikleri uygulanır, sık sık kıyaslamalara, örneklere ve Kitabı Mukaddes'ten alıntılara yer verilir. Vaazı sınıflandırma eğilimi, bu tip vaazların bir başka ayırt edici özelliğidir. Dilenci tarikatlarına üye olanların yeni vaaz tarzı, kutsal metinlerle yerel dillerdeki kültür arasında aracılık işlevi görür ve o dönemde kutsal metinleri yerel dillerde tefsir etme çabalarına eşlik eder. XIII. yüzyıldan geriye sadece Latince vaazlar kalmıştır.

Kutsal metinle yerel dillerdeki kültür arasındaki karşılaşma

İlk Fransiskan ve Dominikanların vaazlarında tövbekârlığa ve sakrament kullanımına teşvikin yanı sıra, toplumsal uzlaşmaya davet de önemli bir rol oynar. Bu dönemde ortaya çıkan ve bu amacı taşıyan bazı seküler hareketler de söz konusudur; bunların arasında 1233'te Parma ve Bologna'dan yayılan Alleluia hareketi ve 1260'ta Perugia'da ortaya çıkıp Kuzey Avrupa'ya kadar yayılan Kendilerini Kırbaçlayanlar hareketi vardır. Barış teması Floransa'da bulunan Santa Maria Novella Manastırındaki Dominikanlar için de temel bir konudur, örneğin 1273/1274'ten ölümüne kadar *studium*un başında olan Remigio de' Girolami (1235-1319), *bonum communen*in [kamu yararı] kamu huzuruyla bir olduğuna inanır, Giordano da Pisa ise (y. 1260-1310) sıklıkla şehir içi bölünmeler sorununu ele alır.

Giordano da Pisa'nın Yerel Dilde Vaazları

İtalyan dilindeki en eski vaazların en kapsamlı külliyatı XIV. yüzyıl başlarına aittir; vaiz keşiş Giordano da Pisa tarafından 1302-1309 yılları arasında Floransa ile Pisa'da verilen yedi yüzden fazla vaaz *reportationes*, yani dinleyicilerin tuttuğu kayıtlar şeklinde günümüze ulaşmıştır. Da Pisa'nın vaazları arasında hem litürjik diziler –1304 tarihli İsa'nın Doğuşu dizisi ile 1305 tarihli Büyük Perhiz dizisi öne çıkar– hem de Yaradılış'ın ilk üç kitabının veya *Credo*'nun [İnanç İfadesi] yorumuna ayrılan vaazlar gibi, tefsir veya doktrin temelli diziler yer alır. Bu metinlerin ilginçliği dillerinde yatar; nitekim da Pisa, Dante (1265-1321) döneminin Toscana bölgesine özgü diyalektini kullanır. Giordano da Pisa'nın, ağırlıklı olarak tüccarlardan oluşan izleyici kitlesinin zorlu doktrin konularını anlamasını sağlamak için hem sözlüklerden hem de kavramlardan faydalanır. Bunun için günlük hayattan ve ticari faaliyetlerden alınma imgelerden yararlanır.

Vaazın anlaşılmasını kolaylaştırmak

Daha geç bir tarihe ait olup, Floransalı Dominikan keşiş İacopo Passavanti (y. 1302-1357) tarafından 1354-1355 Büyük Perhiz döneminde sunulan vaaz ise bir inceleme yazısı şeklinde muhafaza edilmiştir: Sonradan yeniden ele alındığı anlaşılan *Specchio della vera penitenza* [Gerçek Tövbekârlığın Aynası] vaaz ile günah çıkartma rehberi arası bir eserdir. Söz konusu eserin tamamlanmamış olmasına rağmen ünlü olmasının başlıca nedeni, sonradan Augustinusçu Filippo degli Agazzari'nin (1340-1422) XIV. yüzyıl sonlarına ait –ve gayet anlamlı bir şekilde *Assempri* [Örnekler] başlığı verilmiş– eserinde de görüleceği üzere, *exemplum*'ların temel rol oynamasıdır.

XIV. yüzyılda ortaya çıkan üçüncü dilenci tarikatı olan Augustinusçular, diğer tarikatlardan farklı bir vaaz türünden yararlanır. Bu vaaz günün okumalarından alınma bir konuyu geliştirmek yerine, patristik vaazlara benzer şekilde İncil temelli okuma metninin tamamını yorumlamayı amaçlar. Bu tür vaazlar arasında Aziz Simone Fidati da Cascia'nın (y. 1295-1348) *De gestis Domini Salvatoris* [Kurtarıcı Efendimizin Eserleri] adlı eseri ve müridi Giovanni da Salerno'nun (1317-1388) bu eseri yerel dile çevirerek yazdığı *Esposizioni dei Vangeli* [İnciller Üzerine Açıklamalar] vardır. Bu tarikatın Siena ile Lecceto'daki inziva yerinde yer alan bazı üyelerinin Caterina da Siena ile yakın bağlantıları söz konusudur ve bu üyeler arasında Girolamo da Siena (y. 1340-1420) yer alır.

Ruhanilik: Seküler Kesimin Yeni Rolü

XIV. yüzyılda özellikle zorlu bir dönemden geçen Kilise önce Avignon'da uzun bir esaret dönemine (1305-1417), sonra da Batı Kilisesinin bölünmesine maruz kalır (1378-1417). Ancak papalık otoritesindeki azalma ve Kilisenin reform sürecinden geçmemesi, XIV. yüzyılın ikinci yarısında görülen ve Caterina da Siena'nın en yüksek temsilcilerinden biri olduğu kadınlara özgü "mistik istila"ya neden olur. Nitekim Kilise hiyerarşisinin tartışmaya açılması karşısında mistisizm ve ilahi kehanetler Tanrı'ya yaklaşmanın alternatif araçları olarak ortaya çıkar, ama İngiltere'de John Wycliffe'in (y. 1320-1384), Bohemya'da da Jan Huss'un (y. 1370-1415) yarattığı sapkın hareketler gibi, aşırı uçlarda sonuçlar yaratmaz. XIV. yüzyılda İtalya'daki ve başka ülkelerdeki ruhaniliğin başlıca özelliği, seküler kesimin kendilerini dine adayarak, dolayısıyla dinsel metinlerin sadece hedef aldığı kesim olarak değil, yazarları olarak da ortaya çıkmasıdır. Örneğin Dominikan tarikatının seküler bir üyesi olan Caterina da Siena'nın piskoposlara ve papalara mektup yazması ve çok sayıda müridinin olması gibi olağanüstü bir

Mistisizm ve ilahi kehanetler

deneyim söz konusudur. Jesuates tarikatının kurucusu Giovanni Colombini (y. 1304-1367) ile mektuplar sayesinde vaizlik faaliyetlerini "uzaktan" da sürdüren Dominikan keşiş Giovanni Dominici (y. 1357-1419), mektuplarında Siena'nın *Epistolario*'sundan [Mektup Derlemesi] ilham almıştır.

O dönemde Avrupa'daki duruma bakılacak olursa, İtalyan yarımadasındakilere benzer olguların başka yerlerde de gerçekleştiği görülür: Fransiskan keşiş Nicholas Bozon (XIII-XIV. yüzyıl) XIV. yüzyıl başlarında Anglo-Norman dilinde manzum vaazlar yazar. Giovanni Dominici'nin durumunda olduğu üzere, ünlü Alman mistik düşünür Meister Eckhart'ın müridi Heinrich Seuse'nin de (y. 1295-1366) vaazlarıyla mektuplarının kısmen örtüştüğü görülür. XIV. yüzyılın ilk yarısında faal olan Seuse, faaliyetlerini özellikle kadın manastırlarında sürdürürken, gezgin bir vaiz olan Seuse, bizzat ulaşamadığı cemaatlere vaazlarını mektup şeklinde gönderir. Seuse'nin mektuplarının bir örneğini oluşturduğu "okunacak vaazlar" Alpler'in kuzeyindeki bölgelerde o kadar yaygındır ki, *Lesepredigten* adı altında kendi başına bir tür oluşturur. Ren bölgesi mistisizmine ve özellikle yukarıda adı geçen iki yazara özgü olan "mistik vaazlar" kendilerini dine adayan kadınları hedef alır; İtalya'da da benzer vaazlar söz konusudur, ama Dominikan keşiş Simone da Cascina'nın (?-y. 1420) *Colloquio spirituale* [Ruhani Diyalog] adlı eserinde olduğu gibi, vaaz alanının dışında kabul edilir.

Seuse'nin mektupları

Bkz. *Eckhart ve Ren Bölgesi Mistisizmi, s. 427; İacopone da Todi ve Dinsel Şiir, s. 715; Mistik Edebiyat ve Kadınlara Özgü Ruhanilik, s. 720; Dante Alighieri, s. 758*

Öte Dünya Edebiyatı: Yolculuklar ve Düşler

Giuseppe Ledda

XII. yüzyılda görülen büyük gelişme döneminden sonra XIII ve XIV. yüzyılda düş türüne ait eserlerin üretimi sona erer. Daha önceki yüzyıllarda yazılmış metinler yerel dillere tercüme edilirken, öte dünya edebiyatında, popüler tarzda ve eğitim amaçlı kısa didaktik şiirler veya bazen hiciv amaçlı alegorik şiirler gibi başka biçimler türer. Ayrıca İspanya'da teşvik edilen Arapçadan tercümeler yoluyla Avrupa, Hz. Muhammed'in öte dünya yolculuğu ve İslam düş geleneği hakkında bilgi edinir.

İtalya Bölgesinden Didaktik Kısa Şiirler

XII. yüzyılda öte dünya düşleri konusunda büyük eserlerin yazıldığı dönem, XIII. yüzyıl başlarında *Visio Thurkili* [Thurkill'in Düşü] ile sona erer gibi görünmektedir. XIII ile XIV. yüzyıllarda pek yeni metin yazılmayacak, daha çok önceki yüzyıllarda üretilen metinlerin yerel dillere tercüme edilmesi ve daha yaygın olarak tanıtılması üzerinde çalışılacaktır. Ancak düş modelinin yanı sıra, öte dünyayı temsil edecek yeni metin türleri de ortaya çıkmaya başlar. Öte dünya gelenekleri giderek zenginleşir ve Dante Alighieri (1265-1321) ortaçağın öte dünya edebiyatını hem önceledeği hem de aştığı *İlahi Komedya*'yı yazarken, edebi ve kültürel alanda var olan model çeşitliliğinden yararlanma imkânı bulur.

Halk dillerine tercümelerin yanı sıra, halk dillerinde özgün eserler de üretilir, ama bazıları düş veya yolculuk yapısına uymayıp didaktik veya eğitici bir hedefle ruhların öte dünyadaki halini sunmayı amaçlar. XIII. yüzyılın ikinci yarısında Kuzey İtalya'da yazılmış, eskatolojik konulu iki kısa, didaktik şiir bu açıdan son derece ilginçtir. Fransiskan keşiş Giacomino da Verona (XIII. yüzyıl) Verona dilinde ve tek kafiyeli, dört bölümden oluşan Alexandrin mısralı kıtalar şeklinde, cennetin ve cehennemin öte dünyada iki şehir olarak tasvir edildiği, *De Ierusalem celesti* [İlahi Kudüs Üzerine] ve *De Babilonia civitate infernali* [Cehennem Şehri Babil Üzerine] olmak üzere iki kısımdan oluşan kısa bir şiir yazar. Popüler bir stile başvuran da Verona, bu şiirinde didaktik bir amaç güttüğünü açıkça söyler. Da Verona ayrıca, öte dünya ger-

Giacomino da Verona

çekliklerinin beşeri dilbilimsel kaynaklar yoluyla ifade edilmesinin imkânsızlığının bilincinde olduğunu belli eder, ama bu gerçeklikleri alegoriler yoluyla resmetmeye çalışmaktan vazgeçmez. Nitekim bu gerçeklikleri hakiki doğalarını ("kendine özgü doğaları"; "kesin ve hakiki") ortaya çıkaracak şekilde tarif etmenin imkânsız olduğunu öne sürererek, formülasyonunu değiştirse de, ilahi şehrin mutluluğunu veya cehennem şehrinin ıstırabını oldukları gibi anlatmaya değil de, beşeri dil yoluyla anlaşılması imkânsız doğasına dair somut örnekler, alegorik figürler ve simgeler yoluyla ("semboller ve figürler," "anlamlar") bir fikir vermeye çalışır. Böylece cennetin "kutsal şehri," "ilahi Kudüs" gerçek bir şehirmiş gibi, mimari ve kentsel unsurlarıyla tasvir edilir. Zaten cennetin şehir olarak imgesi, çok eskilerden kalma ve yaygın olarak bilinen bir imgedir ve hem Kitabı Mukaddes'te hem de düş edebiyatında sık sık kullanılmıştır.

XIII. yüzyılda Kuzey İtalya'da üretilmiş diğer eskatolojik konulu kısa şiir, Giacomino da Verona'nın çağdaşı olan Milanolu Bonvesin da la Riva (y. 1240-y. 1315) tarafından yazılmış *Libro delle Tre Scritture*'dir [Üç Yazının Kitabı]. Şair *De Scriptura nigra*'da [Siyah Yazı Üzerine] *contemptus mundi*nin [dünyayı hor görme] aşağılayıcılığı doğrultusunda insanın doğumunu ve ölümünü ele aldıktan sonra, cehennemin on iki cezasını tasvir eder: Ateş, kötü koku, dondurucu soğuk, solucanlar, akrepler, yılanlar, ejderhalar gibi cehennem zebanileri; şeytanlar tarafından cezalandırılan diğer cehennemlik ruhların görüntüsü; cehennemlik ruhların çığlıklarından oluşan gürültü; şeytanların uyguladığı işkenceler; açlık ve susuzluk; giysilerle yatakların diken ve çivi dolu olması; veba; cenneti kaybetmiş olmanın verdiği hüzün; umutsuzluk. Eserin üçüncü kısmını oluşturan *De Scriptura aurea*'da [Altın Yazı Üzerine] ise cennetin görkemi sunulur: Cennet şehrinin güzelliği, nefis kokular, olağanüstü bolluk, dünyevi hayatın esaretinden kurtuluş, meleklerin, Meryem Ana'nın, Tanrı'nın tezahürü, meleklerin şarkıları, İsa'nın cennetlik ruhlara doğrudan sunduğu teselli, ilahi şölendeki enfes yiyecekler, değerli giysiler, cennetlik ruhların ışıltılı güzelliği, cehennem işkencelerinden kurtulmuş olmanın verdiği mutluluk, bu mutluluk kaynaklarından ebedi olarak yararlanmanın verdiği güven duygusu. Da la Riva cehennemi ve cenneti konu alan bu iki şiirin arasına, kırmızıyla temsil edilen İsa'nın çilesini ele aldığı *De Scriptura rubra* [Kırmızı Yazı Üzerine] adlı bölümü dahil eder. Şair İsa'nın ve Meryem Ana'nın ıstırabını tüm Hıristiyanlar için örnek alınacak bir model olarak sunar. Bu ıstırabın ne kadar etkili olduğu, *De Scriptura aurea*'da tasvir edeceği cennete özgü mutlulukla açıklığa kavuşacaktır. Dolayısıyla yabancı bir ıstırabın sunulduğu *De Scriptura rubra* cehennemin boşu boşuna çekilen işkenceleri/ıstırabı ile cennetin saadeti arasında yer alır.

Bonvesin da la Riva

Alegorik Yolculuklar ve Hiciv

XII. yüzyılın muhteşem alegorik şiirleri arasında da, farklı şekillerde de olsa öte dünya yolculuklarını konu alanlar olmuştu. Nitekim hem Bernard Silvestris'in (XII. yüzyıl) *De mundi universitate* [Dünyanın Evreni Üzerine] hem de Alain de Lille'in (y. 1128-1203) *Anticlaudianus* [Claudianus'a Karşı] eserlerinde gök kürelere doğru alegorik bir yükseliş tasvir edilir. Bu model XIII. yüzyılda Latin bölgesinde ve özellikle Fransa'da gelişir; burada öne çıkan *Voies de Paradis* [Cennete Giden Yollar] arasında Rutebeuf'ün (faal olduğu dönem 1250-1285) 1265'e doğru yazdığı eserin yanı sıra, (*pseudo*) Raoul de Houdenc'in ve Baudouin de Condé'nin (XIII. yüzyıl) eserleri vardır.

Ancak alegorik yapı, cehenneme yapılan yolculuklara da uygulanır. Raoul de Houdenc 1215'e doğru sekiz heceli olarak yazdığı *Songe d'Enfer* [Cehennem Şarkısı] adlı eserde, apaçık simgesel anlama sahip yerlerden (örneğin Tamah şehri veya Oburluk Nehri) geçtiği ve günahların kişileşmiş hallerine rastladığı bir cehennem yolculuğunu hiciv yüklü bir dille tasvir eder. Bu yolculuğun sonunda ulaştığı cehennemdeki kalede yer alan şölende şeytanlar, işledikleri günahlara göre pişirilmiş günahkârları yerler, örneğin yemekler arasında sapkın rostosu ile sahte avukat dili vardır, masa örtüleri ise tefeci derisinden yapılmıştır. Bu tarz, öte dünya düşlerine özgü, yiyecekle bağlantılı ama dehşet verici bir mizah anlayışı taşır, ama bu eser hicvetme amacına uygun, daha vurgulu bir alaycılığa dönüşür ve halk tarafından kolaylıkla teşhis edilebilecek gerçek kişilerle tarihi olaylara yapılan imalarla toplumsal ahlaksızlıkları eleştirir.

Cehenneme yolculuk

İslam Geleneği

Hıristiyanlıktaki düş geleneği, Kitabı Mukaddes'te Aziz Pavlus'un Korintlilere İkinci Mektubundaki kısa ve öz bir mısraya dayanırken, İslam aleminde Kuran'daki çok kısa bir atıf temelinde Hıristiyanlıktaki kadar zengin bir edebiyat gelişir. Kuran'ın 17. suresine göre: "Kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu bir gece Mescid-i Haram'dan, çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz o, hakkıyla işiten, hakkıyla görendir" (17, 1). Kuran'daki bu ve benzeri başka atıflardan Hz. Muhammed'in (y. 570-632) öte dünya deneyimi konusunda iki temel anlatım modeli gelişir: "Gece yolculuğu" (Isra) ve "yükseliş" (miraç).

"Gece yolculuğu" ve "yükseliş" dizileri

İlk modele ait metinlerde Hz. Muhammed'in bir gece uyandırılıp (genelde başmelek Cebrail tarafından, ama farklı versiyonlar da mevcuttur)

bir dağa (bazı metinlere göre ise Kudüs) götürüldüğü ve burada kendisine cehennemdeki işkencelerle cennetteki mutluluğun gösterildiği anlatılır.

Miraç modeli daha karmaşık ve daha ilginçtir: Burada Peygamber, Cebrail'in yardımıyla yedi gök katını, "Sedir Ağacı"nı ve cennetlik ruhların mekanından oluşan on katı aşarak gökyüzüne yükselir; onuncu kata gelindiğinde Hz. Muhammed Allah'la görüşür ve onunla müminlerin günlük namaz vakitlerini uzun uzun müzakere eder. Bazı versiyonlarda ilave bir unsur söz konusudur: Üçüncü katta Peygambere yedi kata bölünmüş cehennem uçurumu gösterilir ve ona lanetli ruhların durumu ile günahları temelinde maruz kalmaları gereken cezalar ayrıntılı bir şekilde anlatılır.

Bu anlatımlardan hareketle Arap ve Fars dillerinde gelişen zarif ve kültürlü bir edebiyat da ortaya çıkar ve orada Peygamberi temel alarak mistik ve alegorik yolculukların entelektüel anlatımı yoluyla öte dünyadaki yükseliş konusu işlenir. İbn Sina'nın (980-1037), el-Gazali'nin (1058-111) ve İbn Arabi'nin (1165-1240) bazı eserleri bu açıdan büyük önem taşır.

Entelektüel anlatımların yanı sıra, Kastilya Kralı "Bilge" X. Alphonsus'un (1221-1284, 𐤀𐤋𐤐 > 1252) 1264'te Toledo'da Miracın geleneksel anlatımının önce İspanyolca, sonra Latince ve Fransızca tercümelerini sipariş etmiş olması, Avrupa kültürü üzerindeki olası etkisi açısından son derece ilginçtir. Bu tercümelerin Arapça metni ve İspanyolca tercüme metni günümüze ulaşmamıştır. Latince ve Fransızca tercümeler ise *Liber Scalae Machometi* [Muhammed'in Merdiveninin Kitabı] adı altında günümüze ulaşmıştır. Dolayısıyla İslam aleminin öte dünyası ve Hz. Muhammed'in öte dünya yolculuğu konusundaki bilgilerin Avrupa'da yayılması bu tercümeler sayesinde de olur.

Latince ve Fransızca tercümeler

Son yıllarda araştırmacılar arasında bu geleneklerin Dante'nin *İlahi Komedya*'sı üzerindeki olası etkileri konusunda tartışmalar gelişmiş, farklı görüşler öne sürülmüştür. Ancak burada önemli olan, İslami eskatolojik geleneklerin Avrupa'da da tanınıyor olması ve *Liber Scalae*'nin tercümelerinin zaten çeşitlilik açısından son derece zengin olan öte dünya edebiyatı için yeni bir metin oluşturmuş olmasıdır.

Bkz. *Mistik Edebiyat ve Kadınlara Özgü Ruhanilik, s. 720; Dante Alighieri, s. 758; Anlatıma Dayalı, Didaktik ve Alegorik Şiir, s. 789; Geoffrey Chaucer, s. 814*

İacopone da Todi ve Dinsel Şiir

Stefano Cremonini

XIII. yüzyılda, dilenci tarikatlarının etkisiyle lauda *adı altında yeni bir dinsel şiir türü yayılır. Bu tür, Latince bilmeyen kesim için de Hıristiyanlığın Kitabı Mukaddes ve teoloji temelli bilgilerini öğretmek için bir araç oluşturur.* Lauda*lar,* Laudesi *ve Kendilerini Kırbaçlayanlar cemaatlerinin kullanımı için genellikle derlemeler halinde bir araya getirilir. XIII. yüzyılın en önemli* lauda *yazarı olan Fransiskan İacopone da Todi, metinlerine birçok otobiyografik unsur dahil eder; XIV. yüzyıldaki* lauda *yazarları arasında ise Bianco da Siena öne çıkar.*

*Lauda*nın Ortaya Çıkışı

Fransiskan keşiş Salimbene de Adam (1221-1288), XIII. yüzyıl sonlarında yazdığı *Chronica* [Tarihi Kayıt] adlı eserinde Aziz Francesco'nun (1181/1182-1226) "Tanrı'ya övgülerini Fransızca söylediğini" hatırlar; bu kısa bilgi, XIII. yüzyılda Latince litürjik ilahilerden çeşitli halk dillerinde dua okumaya doğru yaşanan kademeli geçişi belgelemiş olur.

Salimbene'nin kendisi, Parma'da dilenci tarikatlarının "*Alleluia* [Tanrı'ya Şükür] yılında" (1233) düzenlediği büyük dini başkaldırı sırasında Keşiş Benedictus'un vaazını dinlediğini söyler; bu gösterişsiz ve dindar adam ayinlerine, yerel dilde Teslisin üç kişisine üç kısa çağrıyla başlardı ve onu izleyen küçük çocuklardan oluşan bir kalabalık, bu çağrıları tekrar ederdi.

Dindarlığın toplu bir biçimde tezahür ettiği bir başka büyük olay da 1260 yılında yaşanır; Perugialı keşiş Raniero Fasani'nin (?-1281) vaazlarının etkisiyle, fanatiklerden oluşan çok sayıda grup, Orta ve Kuzey İtalya şehirlerini dolaşarak bir tövbekârlık şekli olarak kendilerini kırbaçlar ve Tanrı ile Meryem Ana onuruna Latince ve yerel dillerde dualar okur.

Bağımsız dini kesim de kilise ve manastırlara bağlı cemaatler şeklinde toplanmaya başlar: Toscana ve Umbria bölgelerinde ve Bologna ile İmola şehirlerinde yayılan *Laudesi* [Tanrı'yı Övenler] cemaatlerinin görevi, her gün düzenlenen akşam ayininde başka dualarla birlikte Meryem Ana'ya ve bulundukları şehrin koruyucu azizlerine *lauda*lar [övgü] söylemektir. Özellikle 1260 tarihli başkaldırıdan sonra geniş

Laudesi **toplulukları**

bir şekilde yayılan Kendilerini Kırbaçlayanlar cemaatleri ise Alp Dağlarının kuzeyine kadar uzanır.

Bu cemaatlerin üyeleri bir araya geldiklerinde genelde hem kendi günahlarından arınmak ve İsa'nın çilesini paylaşmak için katı tövbekârlık süreçleri uygular hem de dua eder, tövbe etmeye teşvik edici vaazlar verir ve ilahiler veya *lauda*lar okurlar. *Lauda*lar kısa sürede balad biçimini alır ve ortaçağ Latin dinsel şiirinde de var olan, ***Zagialesco*** adı verilen şekle göre (XX şeklinde nakarat ve AAAX BBBX şeklinde kıtalar) yazılır; daha az miktarda da olsa, *sirventes* [parodik şarkı] ve çift yedili veya çift beşlilerden oluşan dört mısralık kıtalar şeklinde de uygulanır, XIV. yüzyıldan itibaren ise altı ve sekiz mısralı kıtalar şeklinde *lauda*lar da yazılır.

San Francesco ve *Laudes creaturarum*

Fransiskanlar dindar cemaatleri arasında *lauda*'nın yayılmasını teşvik ederken, Latince şiirlerin yanı sıra İtalyan edebiyatının ilk manzum metinleri arasında yer alan *Laudes creaturarum* [Canlıların Övgüsü] (veya *Canticum fratris Solis* [Kardeşim Güneşe İlahi]) adlı eserin yazarı olan kurucuları Aziz Francesco'yu örnek alırlar.

Kitabı Mukaddes'ten yankılarla örülmüş Latince dualar Tanrı'ya, Meryem Ana'ya veya erdemlere yönelik övgü dualarıdır. 1224'e ait olduğu sanılan *Laudes creaturarum*, 148 ve 150 numaralı Mezmurları ve Danyal Kitabı'nda anlatılan (3:51-90), bir fırına kapatılan üç çocuğun ilahisini temel alır ve asonanslı ölçülü nesir şeklinde yazılmıştır. Mezmurlar yazarına benzer şekilde, Francesco da güneşi, ayı, yıldızları, rüzgârı, gökyüzünü, suyu, ateşi ve toprağı yarattığı için Tanrı'yı över. Ancak onu, özellikle çeşitli hastalıklara ve ıstıraba rağmen Tanrı'ya olan sevgilerinden dolayı affetme gücünü bulanların oluşturduğu olağanüstü örneklerden, hatta Tanrı sevgisiyle yaşamış olanlara korkutucu gelmemesi gerektiğini söylediği "kardeşim ölüm"den dolayı da över. İlahinin sonundaki "*humilitate*" [tevazu] kelimesi eserlerinin ihtişamı yoluyla tezahür bulan Yaradan'ın görkeminin takdir edilmesini ve insanın Tanrı'nın iradesine güvenerek kendini ona teslim etme duygusunu vurgular.

İacopone da Todi: Hayatı

İacopone olarak da bilinen İacopo dei Benedetti da Todi (1230/1236-1306) genç ve zengin bir noter olup, karısının trajik ölümünden sonra keyfine düşkünlüğünden ve zenginliğinden vazgeçerek on yıl boyunca dilenerek, çileci bir hayat sürer ve kendini aşağılayıcı sınavlara tâbi tutar. 1278'de Minör Keşişler arasına kabul edilir ve Roma *Curia* meclisi tarafından şid-

detle karşı çıkılan *Spirituales* [Ruhaniler] akımına katılır. V. Celestinus'un (1209/1210-1296, Mayıs-Aralık 1294 arası papa) kısa papalık döneminden sonra papa seçilen VIII. Bonifacius (y. 1235-1303, ☩ > 1294) *Spirituales*lere açıkça zulüm etmeye başlar. Aralarında İacopone başta olmak üzere bazı üyeler, Jacopo (?-1318) ve Pietro Colonna (1260-1326) adlı kardinallere katılarak, Bonifacius'un seçimini yasadışı ilan eder. Ancak papa rakiplerini aforoz ettikten sonra Colonna ailesinin kalesi olan Palestrina'yı kuşatarak ele geçirir (Eylül 1298). Hapse atılan İacopone, aforoz ilanının iptal edilmesi için yalvarır. 1303 yılında Bonifacius'un halefi XI. Benedictus (1240-1304) tarafından nihayet affedilir ve hayatının geriye kalan birkaç yılını Clarissa tarikatına ait bir manastırda geçirir.

Aforoz edilmesi ve affedilmesi

İacopone da Todi'nin, yerel dildeki *lauda*ların yanı sıra, bazı Latince eserler de yazdığı sanılır: Bunların arasında mistik birleşmeyi konu alan *Tractatus* [İnceleme Yazısı], bir *Dicta* [Deyiş] derlemesi, birkaç ilahi ve muhtemelen *Stabat Mater dolorosa* [Istırap Çeken Anne] adlı ünlü *sequentia* yer almaktadır.

İacopone da Todi'nin *Laudaları*

XIV ile XV. yüzyıllar arasında dolaşımda olan birçok *lauda* İacopone'ye atfedilir. Günümüz araştırınacıları 90 kadar metnin ona ait olduğuna inanır (ancak bu külliyatın daha geniş olduğuna dair ikna edici görüşler de söz konusudur). İacopone'nin *lauda* eserleri bir cemaat bağlamında ortaya çıkmaz, dolayısıyla aralarında nasihat amaçlı şiirler olsa da, bu eserlerde daha çok kişisel bir yükseliş süreci anlatıldığından dönemin toplumuyla doğrudan kıyaslama imkânı sunulur. Birçok *lauda*, *Spirituales* tarikatının üyelerinin yaşadığı zorlukları konu alır; bunların arasında yeni papa seçilmiş olan V. Celestinus'a gönderilen manzum mektup (*Que farai, Pier da Morrone* [Ne Yapacaksın, Pier da Morrone]), hapishanede yazdığı kendi dik başlı portresi (*Que farai, fra' Iacovone* [Ne yapacaksın, Keşiş İacopone]) ve VIII. Bonifacius'u hedef alan bir eleştiri (*O papa Bonifazio, molt'ài iocato al mondo* [Ey Papa Bonifacius, Dünyayla Çok Oynadın]) yer alır. *Lauda*ları arasında ise, ebedi mahkûmiyet korkusundan dolayı aforoz ilanının iptal edilmesi için hararetli bir talep (*O papa Bonifazio*; *Lo pastor per meo peccato posto m'à for de l'ovile* [Ey Papa Bonifacius; Çoban Beni Günahımdan Dolayı Ahırın Dışına Çıkardı]) ve İsa'nın Gelininin maruz kaldığı yolsuzluktan dolayı acı dolu bir suçlama (*Iesù Cristo se lamenta de la Eclesia romana* [İsa Roma Kilisesinden Yakınıyor]) yer almaktadır.

Ruhani yolculuğu

*Lauda*lar çok çeşitli teolojik kaynaklara dayanır: Litürjinin süzgecinden geçen Kutsal Metinler'e ortaçağ monastisizminin ve patristik edebiyatın en yaygın metinleri eşlik eder.

İacopone'nin çok dilliliği, Umbria diyalekti ile Latince kaynaklı biçimleri, Sicilya lirik şiirinin "zarif aşk" stiliyle hukuk dilinin teknik terimlerini genelde kısa, kuru ve öz bir sentaks dahilinde bir araya getirir.

Lauda derlemesinin temelinde, dramatik *lauda* türünün en eski örneği olan *Donna de paradiso*'nun [Cennet Kadını] gerilimli diyalog yapısında kapsamlı olarak işlenmiş olan İsa'nın Çilesi yatar. İsa'nın hayatı "hakikatın aynası"dır, günahkârlar orada Tanrı'nın aşkına tekabül etme kabiliyetsizliklerini görür ve ölmedikleri, "tamamıyla yok olmadıkları" sürece Tanrı'yla bir olamayacaklarını anlarlar. Ama bazı *lauda*ları niteleyen, yazarın kendi kendini küçültme hırsı, aslında aşk ve erdeme giden yolda ilerlerken "asalet kazanma amaçlı aşağılanma"dır. Bu yolda ne duyuların geçici zevklerine ne de ruhban sınıfını bile baştan çıkaran dünyevi hazlara yer vardır; İacopone bu şekilde hem Fransiskan teologlarının "hakir görülen keşişlere" özgü tevazularını kaybettirme tehlikesi yaratan dünyevi bilime hem de sadece tarikat üyeleri tarafından övülmek için "aydınlanmış" görünenlerin ikiyüzlülüğüne saldırır. Birçok metinde şeytan ile baştan çıkarmaya çalıştığı din adamı, ruh ile beden, canlı ile ölü, ruh ile melekler, İsa ile günahkâr, Meryem Ana ile mümin arasındaki tezatlık işlenir. İnanç, her yönden düşmanlarla çevrili olan ve yukarıdan teyit edilmeye ihtiyaç duyan, ama sağlam duran, hiçbir zaman tatmin edilemeyen sürekli bir arzu olarak sunulur. İacopone tarafından yüceltilen tek aziz olan Francesco, İsa'ya mükemmel bir şekilde bağlı olmasından dolayı örnek alınacak birisidir. Ona göre, ruhu Tanrı'ya yaklaştıracak yolculukta rehberlik yapan erdemler arasında İffet ile Yoksulluk öne çıkar; insan iradesini Tanrı'ya bağışladığı zaman her şeyin sahibi haline gelir ve "aşkın zarafeti"ne sahip olur. İnsanlığa olan sevgisinden dolayı deliren İsa, ruhunu da –aslında hakiki bilgelik anlamına gelen– kutsal deliliğine teslim eder. Bu noktada şiirin dili insani boyutu aşarak kekeleme ve çığlıklar yoluyla kendini ifade eder, "ölçüsüz bir şekilde konuşur." Bu mistik yolculuğun zirvesinde Tanrı'nın merhametine dahil olma yer alır. Bu o kadar yoğun bir sevgidir ki, barış ve huzur yerine bir işkence kaynağıdır, insanı dünyaya ve kendine tamamıyla yabancılaştırır.

"Zıtlıkları" temel alan bir yapı

Cortona *Laudaları*

İacopone'nin ve çağdaşı olan veya kendisinden sonra yaşamış ve anonim kalmış birçok *lauda* yazarının eserleri *laudarium* denen ve konularına

göre ayrılan elyazmalarında toplanırdı. XIV ve XV. yüzyıllardan geriye onlarca *laudarium* kalmış olsa da, XIII. yüzyıla ait tek bir eksiksiz *lauda* derlemesi söz konusudur. Cortona Kamu Kütüphanesinde bulunan 91 numaralı *codex*, Santa Maria delle Laude Cemaatine aittir ve biri dışında hepsi eşlik melodileri ile bir arada sunulmuş 45 metin içerir. Bu derleme Meryem Ana'ya yönelik 16 *lauda* ile başlar ve çeşitli azizlerle litürjik yılın belli başlı bayramları onuruna yazılmış metinlerden bölümler içerir.

Laudarium'a hâkim olan duygu, İsa'nın insanı kurtarıp Tanrı'yla barıştırmak için kendini feda etmesi sonucunda ortaya çıkan "mutluluk ve saadet dolu" sevgidir, ama işlenen konular arasında tövbekârlık da vardır. Kitabı Mukaddes ile patristik ve ortaçağ tefsirlerinden alıntılar açısından zengin olan *lauda*lar Provence, Sicilya ve Sicilya-Toscana'nın aşk konulu lirik şiirinin zarif dilini özgün bir şekilde yeniden ele alır. Meryem Ana'ya ithaf edilen ünlü *Altissima luce – col grande splendore* [Yüce Işığın Büyük İhtişamı] adlı *lauda*nın da bulunduğu dört metnin sonunda, yazarları olduğu sanılan kişinin (Garzo) imzası vardır.

XIV. Yüzyılda Dinsel Şiir

XIV. yüzyıldan geriye sayısız anonim metnin yanı sıra yazarları belli olan *lauda*lar da kalmıştır. Genelde "seküler" lirik şiirle ilgilenen, cemaatten bağımsız birçok şairin de *lauda* türüne ilgi göstermesi ilginçtir: Bu şairlerin arasında Meryem Ana'ya ithaf edilen *La Madre Vergin dolorosa piange* [Meryem Ana Üzüntüyle Ağlar] adlı *lauda*'nın yazarı Sennuccio del Bene (1275-1349); Azize Caterina da Siena'nın (1347-1380) ruhaniliğinin etkisinde kalmış olan Giannozzo Sacchetti (y. 1340-1379) ile Neri Pagliaresi (y. 1350-1406) ve Jacopo da Montepulciano (XIV. yüzyıl) vardır. Ayrıca Antonio da Ferrara (1315-y. 1374), Antonio Pucci (y. 1310-1388) ve Saviozzo olarak bilinen Simone Serdini (y. 1360–y. 1420), tam olarak *lauda* sınıfına girmese de, o dönemde çok yaygın olan dinsel şiirler yazarlar. *Lauda* yazan din adamları arasında ise Ugo Panziera (y. 1260-1330) ile Bianco da Siena (1350-?) vardır. Cemaatten bağımsız bir Fransiskan olan Panziera'dan geriye İsa'nın doğasını konu alan, stil açısından son derece titiz bazı *lauda*lar kalmıştır; Jesuates tarikatının kurucusu Giovanni Colombini'nin (y. 1304-1367) müridi olan da Siena ise, Kitabı Mukaddes'ten yorumlar, dualardan derlemeler, ahlaki uyarılar, mistik metinlerden manzum uyarlamalar, teoloji ve Meryem Ana konusunda entelektüel derlemeler, eskatolojik gerçekliklerin kehanetleri ve kişisel ruhani yolculuğundan tutkulu anlatımlar içeren sayısız *lauda*nın yazarıdır. Da Siena, İacopone'nin öğretilerini tamamıyla benimsediğini gösterir, ama öğrendiklerini daha sade ve erişilebilir bir biçimde uygular.

Lirik *lauda*nın yanı sıra ileride kutsal temsillere kaynak olacak dramatik *lauda* ile dinsel içerikli üç ve sekiz mısralı kıtalardan oluşan kısa şiirler de çok yaygındır.

Bkz. *VIII. Bonifacius ve Kilisenin Üstünlüğü, s. 49; Fransiskan Geleneği, s. 394; Dinsel İletişim ve Yazı: Azizlerin Hayat Hikâyeleri, Vaazlar, Ruhanilik, s. 705; Alp Dağlarının Kuzeyinde Gotik Dönem, s. 859*

Mistik Edebiyat ve Kadınlara Özgü Ruhanilik

Oriana Visani

*Mistik deneyimler, ilahi alanda yaşanan deneyimin ifade edilmesi için elzem olan –sözlü veya yazılı– kelimeyi temel alır. Kadınlar (*mulieres sanctae*), duygusal ve kuramsal olmak üzere, iki mistisizm şeklinden, Çarmıha Gerili İsa'nın bedeniyle birleşmek anlamına gelen duygusal mistisizmi (mistik evlilik) yoğun bir şekilde uygular. Tanrı öpülür, kucaklanır, tecrübe edilir. Kadınlara özgü ruhaniliğin ortak noktasını, yeni bir dil yoluyla ifade edilen Tanrı sevgisi oluşturur (Angela da Foligno'nun "çılgın sevgi"si veya Caterina da Siena'nın "mükemmel sevgi"si). Tanrı'yla ilgili bu yeni ifade şekli, oksimoron ve totoloji gibi bazı retorik figürlerin tekrarlı kullanımını temel alır ve tanımlanamaz olanın tanımlanmasını mümkün kılar.*

Mistik Yol

Dominikan keşiş Heinrich Seuse'nin (y. 1295-1366) *Büchlein der Wahrheit'ı* [Hakikat Üzerine Küçük Kitap] adlı eserinin XIV. yüzyıla ait bir elyazmasında yer alan bir resimde, ruhun Teslisten başlayan, dairesel bir güzergâh yoluyla İsa'nın çarmıhından (*imitatio Christi* [İsa'nın taklidi]) geçerek Tanrı'yla yeniden bir olmasıyla sonuçlanan yolculuğu tasvir edilmiştir.

Mistik Yol adlı bu görsel anlatımın amacı, tefekkür deneyimini mümkün olduğu kadar elle tutulur hale getirmektir. Meister Eckhart (y. 1260-1328) ve Johannes Tauler (y. 1300-1361) ile birlikte Alman mistisizminin en büyük isimlerinden biri olan Seuse, bu ihtimalle bu imgeden, ruhani üstü olduğu rahibelere tefekkürlerinde rehberlik etmek için yararlanmıştır.

Aziz Thomas'a (1221-1274) göre mistik deneyim, yani *cognitio Dei experimentalis* [Tanrı'yı deneyim yoluyla bilmek] veya "Tanrı'nın varlığının doğrudan ve edilgen deneyimi" (P. Albert Deblaere), meditasyon, dua ve tefekkür eylemleri sonucunda gerçekleşir ve ortaya çıkan vecd halindeki düş, metafor, imge ve simgelerden oluşan ve insanın kendini aşan ilahi düzeyi anlama gayreti içinde hissettiği bilme arzusunu ifade eden bir dil yoluyla anlatılır. Sözlü veya yazılı kelimeler, yaşanılan bu deneyimi ifade etmek, Tanrı'yla olan karşılaşmaya, İsa'nın insan yönüyle birleşmeye şahitlik etmek açısından elzemdir ve özellikle kadınlar açısından rahatlatıcı etkiye sahiptir.

Vecd halinin dili

Mistik edebiyat dahilinde inceleme yazıları, vaazlar, diyaloglar, hayat öyküleri, düşler ve vecd haline bağlı vahiyler başta olmak üzere, çeşitli metinler gelişmiştir. Bu metinler, yazıldıkları biçimlerden dolayı sözlü kültürle yakından bağlantılıdır, örneğin Meister Eckhart ile Tauler'in, onları dinlemiş olan dindar kadınlar tarafından kaydedilmiş Almanca vaazları veya Angela da Foligno'nun (y. 1248-1309) günah çıkardığı Peder Arnaldo'ya yazdırdığı *Memoriale* [Bildiri] gibi eserler sözlü türlerin dolaysız niteliğini devralmıştır. Bu eserler ağırlıklı olarak yerel dillerde yazılmıştır. Beatrijs van Nazareth (y. 1200-1268) tarafından eski Hollandaca yazılan *Van seven manieren van heiliger minnen* [Kutsal Aşkın Yedi Yolu], Hollanda nesir edebiyatının en eski örneklerinden biridir; Marguerite Porrete'in de (?-1310) Fransızca yazdığı *Le mirouer des simples âmes* [Sade Ruhların Aynası] sonradan Latinceye tercüme edilecektir. Angela da Foligno eserini Peder Arnaldo'ya Umbria diyalektiyle dikte eder, Peder Arnaldo Latince yazar ve eser daha sonra halk dillerine tercüme edilir. Dolayısıyla Latince olarak tanınan birçok eser aslında halk dilinde yazılır, ama bu yüzyıllarda Latince ruhani ve mistik metinlerin halk tarafından kullanımını teşvik etmek amacıyla halk dillerine tercümelerinin giderek arttığı bilinir.

Tasvir edilmek istenen deneyimler iki türlüdür. Birincisi İsa ile bir olmaktır ve buna duygusal veya nikâh mistisizmi denir. Nikâh mistisizmi, İsa'nın insani yönü yoluyla Tanrı'yla bir olmak demektir. Çok yoğun sevgi ve ıstırap deneyimleri sonucu İsa'nın Çile dönemiyle temas eden kadınların büyük çoğunluğu nikâh mistisizmi yaşar. Kuramsal veya özcü mistisizmde her türlü imge

Duygusal mistisizm ile kuramsal mistisizm

veya duygu yok olur ve insan çıplak ruhunun derinliklerinde –neredeyse İsa'dan ayrı olarak– Tanrı'yı keşfeder. Meister Eckhart'ın da dediği gibi: "Tanrı'nın en derinliklerine, en mahrem yerlerine ulaşmak isteyenler önce kendi derinliklerine, mahremiyetlerine inmelidir, çünkü kendini tanımayanlar Tanrı'yı tanıyamaz. İnsan, ne zaman ne de mekanın, ne 'burada' ne de 'şimdi'nin var olmadığı hakiki ışıkta Tanrı'yı tanır" (*Haec est vita aeterna* [Ebedi Hayat Budur]).

Bu yollardan herhangi biri kullanılabilir veya iki yol birbirine entegre edilebilir. Erkekler arasında ise, Ren bölgesi mistik yazarlarının ağırlıklı olarak kuramsal mistisizm alanında, Fransiskan mistik yazarlarının da duygusal ve nikâh mistisizmi alanında faal olduğu söylenebilir. Aziz Francesco (1181/1182-1226) ile İacopone da Todi (1230/1236-1306) arasında yaşamış olan Aziz Bonaventura (y. 1221-1274), insan ruhunu Tanrı'yla bir olmaya götüren yolu gösterir. Beş ruhani duyu doktrinini ele alarak duyuları bilgiye götüren merdivenin basamakları olarak gördüğü eser, Tanrı'yı tanımanın güzelliği ve bedensel deneyimi kaplayan Tanrı sevgisi onuruna yazılmış bir ilahidir. İacopone da Todi'nin harika *lauda*sı (41) şöyle başlar: "Ey ilahi aşk, neden beni kuşattın / Aklını kaybetmiş gibi, benden vazgeçmiyorsun / Beni beş yönden kuşattın / İşitme, görme, tat, dokunma ve koku..."

Aziz Bonaventura

Ancak aydınlanma deneyimine götüren duyumsal dürtülerden yararlanmaya en uygun olanlar, sınıf farkı gözetmeksizin kadınlar (*mulieres sanctae* [kutsal kadınlar]) ve özellikle mistik kadın yazarlardır; bu deneyim hayatlarına sert ve ani bir şekilde dahil olur ve sonradan yazı yoluyla üzerinde düşünülüp sonuca ulaşmayı gerektirir.

Sevgi

Kadınlara özgü ruhaniliğin başlıca ortak noktası sevgidir. Sevgi görünürde hassas gibi duran, ama son derece provokatif eserler üretebilen kadınların hayatlarına ve yazılarına dahil olmamıza izin veren anahtar kelimedir. Bu kadınların deneyimlerinin merkezinde Tanrı'yla doğrudan ve ayrıcalıklı, yoğun bir sevgi ilişkisi yer alır. Bu ilişkiyi kelimeler veya eylemler yoluyla ifade etmekle cinsiyet açısından farklılıklarını ortaya koymuş olurlar; kelimeler ve hareketler yoluyla, erkeklerden farklı olan dünya görüşlerini sunarlar, çünkü hassasiyetleri sayesinde sıradan algıyı aşıp "tanımlanamaz" olanı ifade etmeyi başarırlar. Ama aynı zamanda hayatlarında başkalarına karşı sevgi ve ilgi, toplumdan dışlanmış olanlara ve yoksullara yardımdan (yardım etiği) Kilisenin siyasetine ve tarihine doğrudan, somut müdahalelere kadar uzanan güçlü bir toplumsal sorumluluk anlayışı vardır.

XIII. yüzyılda "*beguina*" [kendilerini dine adayan seküler kadınlar] olgusu Avrupa'nın tamamına yayılınca ruhaniliğin kadınlara özgü bir özellik olduğu hemen anlaşılır. Fransiskan keşiş Lamprecht von Regensburg (?-1215), Mechthild von Magdeburg (1212-1283) veya Hadewijch d'Anvers (y.1200-y. 1269) gibi kadınların ruhani gerçeklikleri ifade etme konusundaki olağanüstü kabiliyetlerini anlatmaya çalışırken şöyle der: "Zannediyorum ki bir kadının Tanrı'ya uygun hale gelmesi böyle olur: Muhakeme gücünün sadeliği içinde narin yüreği ve daha hassas olan zekâsı daha çabuk tutuşur ve hissettiği arzudan dolayı, böyle şeylerde sakar olan sert erkeklere göre gökyüzünden inen bilgeliği daha iyi anlar."

Kadınlara özgü ruhanilik

XIV. yüzyılda Ren bölgesinde yaşamış anonim bir rahibenin yarattığı küçük bir Çarmıha Gerili İsa resmi, mistik deneyimin özünü çok güzel bir şekilde temsil eder, çünkü resmin merkezindeki Çarmıha Gerili İsa'nın ölçüsüz bedeninden kan fışkırır. Ayak ucunda da bir Clarissa rahibesi ile Aziz Bernard (1090-1153) vardır. Rahibe büyük ihtimalle bu resmi sipariş eden kişidir ve bu resmi dua etmek ve çarmıha gerilmenin ıstırabını hissedebilmek için kullanır; damadının maruz kaldığı yaralara gözleri yoluyla temas ederek, mistik kadınların o kadar arzuladığı ve sadece Çarmıha Gerili İsa'nın ıstırabını paylaşmakla mümkün olan, nikâhın o birleştirici sevgisini hissedebilecektir. Yanı başında da, yorumlarında yoğun bir şekilde konu aldığı *Canticum Canticorum*'un [İlahilerin İlahisi] mısralarında teyit edilmiş olan aşk birleşmesinin şahidi olan Aziz Bernard vardır.

Birleşmenin bütünlüğü duygusuna daima bir boşluk duygusu da eşlik eder; bütünlük ve boşluk, içbükey ve dışbükeylerden oluşan ve mistisizmin doğasına özgü olan bu zıtlıklar oyunu dilbilimsel düzeyde, oksimoron adlı retorik figürle ifade edilir. Dolayısıyla bu kutsal kadınların son derece mutsuz mutluluğu sevgi ile sevgisizlik, temas ve kopma, varlık ve yokluk arasında yer alır.

Tanrı'nın "Kadın Şairleri"

Ruhani konularda yazan ve XIII-XIV. yüzyıllarda Avrupa'da faal olan bütün kadın yazarlar mistisizm alanına dahildir. Ancak ortak duygularına rağmen, aralarında ve oynadıkları roller açısından büyük farklılıklar söz konusudur, yaşadıkları deneyimler ve bu deneyimlerden elde ettikleri duygular homojenlik göstermez.

Rahibeler cemaat halinde, belirli bir kurala uyarak yaşar ve aralarında usta ile mürit arası ilişkiler söz konusudur. En büyük topluluk, Avrupa'da Flandre (Beatrijs van Nazareth) ve Helfta'da (Mechthild von Magdeburg,

1212-1283, Mechthild von Hackeborn, 1241-1299 ve Azize Gertrude, 1256-1302) olmak üzere, iki büyük merkezi olan Sistersiyan rahibeleridir. Onların yanı sıra, Umiltà da Faenza (1226-1310) tarafından kurulan Vallombrosa tarikatı, Chiara d'Assisi (y. 1194-1253) tarafından kurulan Clarissa ve Chiara da Montefalco'nun (1268-1308) öne çıktığı Augustinus tarikatının rahibeleri vardır.

Rahibeler ve *beguina*'lar

Kuzey Avrupa'da *beguina*lar [kendilerini dine adayan seküler kadınlar], İtalya'da da *bizzoca*lar, dini yeminlerde bulunmamalarına ve denetimden nispeten bağımsız olmalarına rağmen kendilerini çalışmaya ve duaya adayan küçük cemaatler şeklinde yaşarlar. Kilisenin karşı çıktığı bu topluluklar, ruhani yöneticileri niteliğindeki Dominikanlar tarafından korunur. Kuzey Avrupa'nın en ünlü *beguina*ları, Hadewijch d'Anvers ve Marguerite Porete'dir. Yaşlılığında Helfta Manastırına çekilmeye karar veren Mechthild von Magdeburg da bir *beguina*'dır. *Bizzoca* olgusunun İtalya'da en yaygın olduğu bölge, Umbria'dır: Birçok kadın başlangıçta bu yolu seçip, sonra seküler tarikat üyesi haline gelir.

Belli başlı dilenci tarikatlarının, cemaat halinde yaşamamalarına rağmen belirli bir kurala uyan seküler üyeleri de bir başka topluluğu oluşturur. Bu tamamıyla İtalya'ya özgü bir olgudur. Belli başlı tarikatların mistik kadınları arasında Fransiskan tarikatında Margherita da Cortona (1249-1297) ve Angela da Foligno, Dominikan tarikatında da Benvenuta Bojanni (1255-1292), Vanna da Orvieto (1264-1306), Margherita da Città di Castello (1287-1320) ve Caterina da Siena (1347-1380) vardır.

Bütün bu *mulieres sanctae*nin ortak notası, duygu temelli bir ruhaniliktir, deneyimle beslenir ve Kutsal Metinler'den güç alır.

Peki bu kadınların yazdıkları, edebi metin sayılabilir mi? Günah çıkarılan rahiplere ve ruhani liderlere vecd halinde dikte edilen kelimeler, düşler ve vahiyler, hayat öyküleri (genelde bir kadının azize ilan edilmesini amaçlayan hayat öyküleri), günlükler ve mektuplar kişiye özel belgeler sınıfına girse defiili olarak edebi metin olarak da kabul edilir.

Sevgiden Deliren Angela da Foligno

Angela da Foligno şöyle der: "Benim anlattıklarım bir mahvoluştur." Hem güçlü hem de hassas olan, sevgisini de, ıstırabını da bağırarak ilan eden bu kadın ortaçağda İtalyan mistik kadınlarının en iyi örneklerinden biridir.

Umbria bölgesinde doğan Angela da Foligno Fransiskan bir tövbekârdır. Hayat hikâyesini, akrabası ve günah çıkarttığı rahip olan Keşiş Arnaldo'ya

Umbria'nın halk dilinde dikte ettiği (Arnaldo'nun da Latince olarak yazdığı) günlük-anlatım sayesinde tanırız. Angela ile İsa ve Angela ile Kutsal Ruh arasındaki diyaloglar birinci tekil şahıs şeklinde kaydedilirken, Arnaldo'nun kendisiyle olan diyalogu üçüncü tekil şahıs olarak kaydedilmiştir. *Memoriale* [Bildiri] adlı bu eser, *Liber Lelle*'nin [Leila'nın Kitabı] ilk kısmını oluşturur; eseri tamamlayan ve zenginleştiren diğer kısımlar arasında *Istruzioni* [Talimatlar] ve hastalığının ve ölümünün anlatımı dahil olmak üzere, hayatından kesitler içeren *Transito* [Geçiş] da vardır. Bu son derece ilginç metin, Angela'nın kullanılan dilin düşlerinin tadını yansıtmadığından yakınmasına rağmen, son derece yoğun anlamlar taşıyan kelimelerden oluşur.

Angela da Foligno'nun güzergâhı Tanrı'ya yaklaşmayı değil, Tanrı'nın içine girmeyi, Tanrı'yı soyut süreçte olduğundan apayrı bir şekilde tanımayı hedefler, ona dokunmak ister. Bundan dolayı da bu tanıma sürecine uygun olan tek yetinin sevgi olduğunu öne sürmekten çekinmez. Tanrı'nın tadına varmak gereklidir ve onu tanımak ancak duyular yoluyla mümkündür.

Nikâh sevgisi

Angela başlangıçta deneyimini nikâh sevgisi bağlamında sunar: "Çarmıha baktığımda, Tanrı'nın oğlunun bizim günahlarımızdan dolayı çok büyük acılar çekerek öldüğünü daha iyi anladım ve onu kendim çarmıha germişim gibi hissettim [...] ama çarmıhın ne olduğunu anlayınca o kadar ateşlendim ki çarmıhın yanı başında üzerimdekileri çıkardım ve kendimi tamamıyla ona teslim ettim." Bu vecd halinde mutluluk hisseder, ama bu mutluluk acıdan kaynaklanır: "İçimdeki İsa'nın, çarmıha çivilenmiş olan koluyla bana sarıldığını gördüm ve hissettim [...] o anda ruhumu kaplayan mutluluğu anlatamam" (*Memoriale*, bölüm VII).

Sonra boşluk, karanlık ve sevgi yokluğu her şeye hâkim olur: "Bir gün ruhum mistik olarak kendinden geçti [...] sevgiyi göremiyordum. O zaman içimde taşıdığım sevgiyi kaybettim."

Ancak boşluğun, karanlığın içinde Tanrı tezahür eder: "Ondan sonra karanlığın içinde Tanrı'yı gördüm [...] o karanlığın içinde görünen o iyilikte kendimi buldum ve Tanrı'dan bir daha şüphe etmeyecek kadar emin oldum" (*Memoriale*, bölüm IX). Angela kendisinin karanlık olduğunu bildiği için, karanlıkta Tanrı'yı (karanlık olan insana dönüşen, ışık olan Tanrı) bulmanın, kendi içinde Tanrı'yı bulmak anlamına geldiğini bilir.

İnsan ile Tanrı arasındaki mükemmel birlik

Karanlığın ötesinde Tanrı-insan gibi bir ikilik veya iyilik ile kötülük arasındaki çelişki yerine, insan olanla ilahi olan arasında mükemmel bir birlik vardır. Angela Tanrı'yı içeriden

görür ve bu deneyim yoluyla Meister Eckhart'a yaklaşır: "Tanrı'yı nasıl mı sevmelisin? Onu Tanrı olmayan, ruh olmayan, insan olmayan haliyle, daha doğrusu her türlü ikilikten uzak, saf, berrak, apaçık Bir olduğu için sevmeliyiz ve bu Bir'in içinde bir şey olmaktan çıkıp hiçliğe gömülmeliyiz" (*Vaaz* 83).

Işık ve karanlık, mutluluk ve acı, sevgi ve sevgi yokluğu, bütünlük ve hiçlik. Birbirine zıt olan şeyleri vurgulamak için kullanılan oksimoron, Angela'nın dilinin temel bir parçasıdır.

Sevginin Dili

Sevgiyi kelimelerle ifade etmek zordur. Kelimeler –hele de konu Tanrı sevgisiyse– daima yetersiz kalır. Hiçbir dilin, ilahi olanı tasvir edebilecek ifadeleri yoktur. Mistik kadınlar dilin yetersizliğinden yakınsalar da, olağanüstü bir olayı, Tanrı'yla akrabalık ilişkisini –damatla gelin, ana Tanrı'yla kızı– ifade etmek için yeni kelimeler bulmayı, daha doğrusu eski kelimeleri yeni bir şekilde düzenlemeyi başarırlar. İnsanlar arasındaki aşkın, *eros*un dili, *Canticum Canticorum*'un etkisiyle birleşince bu dönüşüme zamin hazırlar; bu sayede tutkuyla kendi kadın kimliklerini ararken ve derin bir içsel yenilenme gerçekleştirmeye çalışırken Tanrı'yı yeni bir şekilde ifade etmeyi başarırlar. Bazen apaçık, bazen de karanlık ve anlaşılmaz olan metaforlar ve simgeler yoluyla Tanrı'yla olan deneyimlerini, ona olan arzularını, karşılaşma anını, diyalogları, vecd anını anlatmaya çalışırlar. Giovanni Pozzi (1923-2002) tanımlanamaz olanı ifade etmek veya en azından onu anlatmaya yaklaşabilmek için bazı retorik figürler, oksimoron ve totolojilerin kullanıldığını öne sürer. "Yok olma," "eksilme" ve "yokluk" veya "uçurum," "dip" ve "çöl" gibi isimler, "gömülme," "akma" gibi, dilbilimsel sınırın aşırı uçlarında bulunan kelimeler tekrar tekrar kullanılarak içselliğin yeni haritası çizilir.

Tanımlanamaz olanın ifade edilmesi çabası dahilinde, beden de mistik dilin kadınlara özgü dindarlığın önemli bir unsuru haline gelmesine katkıda bulunur; Tanrı'nın tadına bakma, onu doyasıya öpme, koklama, ona sarılma ve onu görme ihtimalinden sıklıkla söz edilir. İsa'nın bedeniyle birleşme deneyimini yaşamak ve onu anlatabilmek için duyuların hepsi bu sürece dahil edilir. Angela da Foligno, İsa'nın kendi ruhuna sarıldığını görür; Caterina da Siena'ya göre ise, İsa'nın göğsü, koku saçan açık bir dükkânı andırır.

Beden ve mistik dil

Koku sadece İsa'nın çarmıha gerili bedeninden değil, bebek İsa'nın da bebeğinden yayılır. Karı-koca sevgisinin yanında anne sevgisi de mistik kadınların eserlerinin en önemli temalarından biridir. Bazı düşlerde be-

bek İsa görünür ve kadınlar ona, annelere özgü en insani davranışlarla yaklaşır; sevgi dolu sözcükler, öpücükler, sarılmalar ve süt verme yoluyla, manastır hayatının engel teşkil ettiği annelik boyutu ve kimliği geri kazanılır. Özellikle anne sütü büyük önem kazanır, çünkü bu kadınlar hem bu besini İsa'ya sunarlar hem de bu yolla İsa veya Meryem Ana tarafından beslenirler. Geniş kapsamlı bir ikonografi, bu konuya verilen öneme tanıklık eder. Örneğin Aziz Bernard, Meryem Ana'ya taparken, onun göğsünden taşan sütle beslenirken tasvir edilmiştir (Maestro di Palma, 1290). Quirizio da Murano (XV. yüzyıl) tarafından neredeyse iki yüzyıl sonra tasvir edilen imgede ise, Aziz Bernard yerine İsa kendi göğsünden çıkardığı kutsanmış ekmek parçasını (kutsanmış ekmek = süt = besin) bir Clarissa rahibesine sunar. Bu iki imge arasında yer alan uzun süreçte kendini ifade etmeye çalışan birçok mistik kadın arasında yer alanlardan Chiara d'Assisi, Aziz Francesco'nun göğsüne sarılmayı hayal ederken, Caterina da Siena da şöyle der: "Süt istediği zaman annesinin memesine sarılan çocuk gibi yapmamız uygun olur [...] merhametin anası olan Çarmıha Gerili İsa'nın göğsüne sarılmalıyız; onun bedeni yoluyla ruhumuzu besleyecek sütü alabileceğiz" (*Lettera* 86).

Bu süt metaforik açıdan kutsanmış ekmek parçasıyla aynı anlamı taşır. Kutsanmış ekmeğin de güzel bir kokusu ve tatlı bir tadı vardır, arzulanan bir şeydir. Bazı mistik kadınlara göre, lazım olan tek besin odur.

Caterina da Siena: Beslenme Teması

Caterina'nın yoğun duygularının Siena'nın şarabı gibi koyu kırmızı olduğu söylenirdi. Sienalı bir kumaş boyamacısının kızı olan Caterina önce evinde inzivaya çekilir, sonra Dominikan tarikatına katılır, ama bir yandan toplum içinde yoğun bir siyasal ve sosyal hayat sürdürürken, öte yandan yoğun vecd deneyimleri yaşar (örneğin İsa'yla olan ünlü kalp değiş tokuşu) ve yazar olarak da önemlidir. Yazılarını kendi yazmayıp dikte etse de, yazı yoluyla kendini ifade etmeye çok önem verir. *Dialogo della divina provvidenza*'nın [İlahi Takdirin Diyalogu] temelinde yatan sevgi, daha doğrusu "mükemmel sevgi," insanın kendini tanımasına bağlıdır; kendini tanıyan kendinde Tanrı'yı ve Tanrı'nın merhametini tanır "ve onu bunun için sever." Caterina'ya göre, Tanrı hem nikâha özgü bir birleşme yaşadığı Çarmıha Gerili İsa'dır (mistik evlilik) hem de onu besleyen ve ona sarılan anne, Tanrı-annedir. Onun için temel önem taşıyan besin sadece süt değil, aynı zamanda hayatın verimliliği için gerekli olan kandır. Caterina da Siena'nın *Lettere* [Mektuplar] adlı eserinde kan besleyicidir, yenir; Komünyon mucizelerinde ağzında geriye ka-

İsa'nın kanı

lan veya ağzından çıkan kandır, öyle ki ikonografide sık sık dudakları İsa'nın kanıyla kirlenmiş, onun çivilerle yaralanmış ellerinden kan emerken tasvir edilir. Ortaçağda kan kirli bir kavram olup şiddete bağlı olarak düşünülse de, Caterina'nın yaklaşımı tamamıyla olumludur: Kan –özellikle İsa'nın insanların günahlarından arınması için çarmıhta döktüğü, göğsünden akınca Longinus'u* ıslatıp Hıristiyanlığı kabul etmesine neden olan kan– Kurtuluştur. Raimondo da Capua (y. 1330-1399) tarafından yazılan *Vita* [Hayat] adlı biyografisinin resimli bir nüshasında bulunan bir minyatürde Caterina çarmıhın dibinde çıplak olarak tasvir edilmiştir, İsa'nın bedeninden akan kanlar Caterina'nın da yaralı bedeninden aşağıya akar. Bu imge *Lettere*'de kanı temel alan sayısız metaforu çok güzel bir şekilde resmeder ve özetler: "Çarmıha çıkın ve kanla sarhoş olun" veya "Ey şanlı ve değer li kan, seninle yıkandık ve seni yaralarımıza merhem olarak kullandık" (*Lettera* 73).

Mistik kadınlar, bu kanın ve bu eşi benzeri olmayan ıstırabın ve acımasızlığın ardında sevginin tezahürüne tanık olduklarından emindirler.

Bkz. *Kadınların İktidarı, s. 293; Eckhart Ve Ren Bölgesi Mistisizmi, s. 427; Dinsel İletişim ve Yazı: Azizlerin Hayat Hikâyeleri, Vaazlar, Ruhanilik, s. 705; Öte Dünya Edebiyatı: Yolculuklar ve Düşler, s. 711; İacopone da Todi ve Dini Şiir, s. 715*

* Romalı asker –çn.

Şiirin Üstünlüğü

Epik Şiir

Paolo Rinoldi

XIII ile XIV. yüzyıllar arasında epik şiir, devamlılık (vezin, "güçlü" temalar, şiir yazma ilkeleri) ile yenilenme (ortaçağ romansı veya "zarif aşk" temalarına daha çok yer ayrılması) arasında bir diyalektik süreci yaşar; bu alanda sayısız ve giderek daha karmaşık özelliklere sahip metin söz konusudur, genelde diziler şeklinde yazılırlar ve elyazmaları giderek daha zengin ve şatafatlı bir hal alır. Matbaa dönemine bu şekilde girecek olan epik şiir, XIX. yüzyıla kadar Kral Arthur romanslarına göre daha fazla rağbet görecektir.

Epik Şiirin Koordinatları

XIII ve XIV. yüzyıllarda epik şiirin ana özellikleri arasında hem önceki döneme göre süreklilik hem de kapsamlı değişiklikler vardır; XII. yüzyılda zaten var olan eğilimler daha karmaşık ve kapsamlı bir gelişim sürecinden geçerek başlangıç noktasından çok uzak olabilen sonuçlara da ulaşır.

Bu metinler XV. yüzyıldaki nesir versiyonları yoluyla (Bourgogne Düklerinin sarayında yapılanlar çok ünlüdür) matbaa dönemine, XIX. yüzyılın gezici kitaplar dönemine kadar ulaşarak hem Fransa'da (*Les quatre fils Aymon*, *Huon de Bordeaux*, *Ogier*), hem İspanya'da (*Romancero*) hem de İtalya'da (şövalye edebiyatı, hatta geleneksel tiyatro temsilleri ve kukla tiyatrosu) halk edebiyatı mirasına dahil olur. Epik şiir olgusunun yerleş-

tirilmesi gereken koordinatlar arasında demografik patlama, dizilerin gelişimi ve romansvari temalarla biçimlere açılım yer alır.

XIII. yüzyıl yerel dillerdeki edebiyat örnekleri açısından genel anlamda büyük ölçekli bir gelişme dönemidir; metin sayısında büyük bir artış yaşanır, yeni türler doğar, imal edilen elyazması sayısında baş döndürücü bir artış olur; XIV. yüzyıl bu yüzyıla kıyasla bir yerleşme dönemi olsa da, durgunluk dönemi olmadığı kesindir.

Demografik zenginlik her şeyden önce epik şiir metninin, "kardeş" sayısının giderek arttığı ve kardeşler arası bir ilişkinin söz konusu olduğu (dizi oluşturma) bir sistemin parçası olması anlamına gelir; aynı zamanda epik şiir metniyle başka türler (özellikle roman) arasında da verimli bir ilişki gelişir.

Her iki olgu hem "genetik" hem de "gelenek tarihi" açısından incelenebilir (örneğin Oil dili bölgesi, yani Kuzey Fransa'daki *chanson*lar).

"Genetik" açıdan, bir şarkı yazılırken genelde dizi temelli bir bakış açısının, yani var olan başka şarkılara giriş veya o şarkıları tamamlayıcı bir niteliğin göz önüne alındığı ve bu şarkıların kahramanlarını ve olaylarını temel aldığı görülür; örneğin *Les enfances Guillaume* [Guillaume'un Çocukluğu] ve *Les enfances Vivien* [Vivien'in Çocukluğu] gibi metinlerde, geleceğin kahramanının (başlıktan da anlaşılacağı üzere) çocukluğu, gençliği ve ilk kahramanlıkları anlatılır; *Hervis de Metz* gibi metinlerde, *Garin de Loherenc* adlı şarkının kahramanı olan Garin'in babasının kahramanlıkları anlatılır (epik şiirde "babalar oğullardan doğar" formülü uygulanır); *Moniages* ("keşiş olma") adı altında bilinen metinler ise, hayatlarını keşiş olarak tamamlayan kahramanın son dönemini konu alır (*Moniages Guillaume*, *Moniages Rainouart*). Eski *chanson*larda* sadece ima edilip daha kapsamlı bir şekilde ele alınmaya başlanan temalar arasında aşk (güzel sarazen kızının bir şövalyeye âşık olup Hıristiyanlığı kabul etmesi *topos*u tanımlanır), Bretonya'nın olağanüstü olayları (periler, sihirli iksirler), halk hikâyelerinde yer alanlara yakın folklorik inançlar (örneğin çocukluk öykülerinin tipik temasına göre, kahraman sürgünde doğar ve ait olmadığı bir sosyal çevrede –örneğin tüccar çevresinde– yetişir, ama soyunun çağrısına uyar ve kahramanlıkları sayesinde kim olduğu anlaşılır), ortaçağ romansı dünyasına ve âdetlerine daha çok önem verilmesi, didaktik ve ansiklopedik tarza ilgi ve ahlakçı stil yer alır. Aslında dizi oluşturma olgusu da romanlara gösterilen rağbete, kahramanın doğumundan ölümüne kadar, biyografisinin tamamını anlatma isteğine cevap verir (daha önceki yüzyıllara ait epik şiir geleneğinde ise kahramanın hayatının en anlamlı bölümüne odaklanılırdı).

Dizi temelli bakış açısı

* Fransızca şarkı anlamına gelmekle birlikte Fransa'nın en önemli müzik geleneğidir –ed.n.

Yazı yazma şekline benzer bir şekilde, elyazmaları da dizi şeklinde düzenlenir, çünkü kâtipler veya metinleri yeniden ele alanlar, başlangıçta aralarında hiçbir bağ olmayan eski *chanson*larla farklı kaynaklardan daha yeni eserleri, bazen ardı ardına ekleyerek, bazen çeşitli rötuş, eksiltme ve eklemeler yoluyla birbirine adapte ederek bir araya getirirler; yine benzer şekilde, romanslarla olan bağlantılar temelinde *chanson de geste* [kahramanlık şarkısı], romans, kısa anlatımsal metinler ve tarihi kayıtlar gibi türlerin yan yana getirildiği elyazmalarının sayısı giderek artar ve temelde homojen olan okuyucu kitlesinin farklı türlere olan ilgisine işaret eder.

***Chanson* derlemeleri**

Oil Dilindeki Epik Şiir

XIII. yüzyılda son derece zengin olan Oil dilindeki epik şiir bir önceki yüzyılla büyük ölçüde devamlılık gösterir (birçok *chanson* XII-XIII. yüzyıllara tarihlendirilir) ve yukarıda sözü edilen eğilimleri doğrulayacak mükemmel bir laboratuar işlevi görür. Bu eğilimlere günümüzde, artık başlangıçtaki (aslında hiç var olmamış olan) saflık durumuna göre bir dejenerasyonun değil de, kimliğini kaybetmeden dönüşümden geçebilmiş olan bir türün canlılığının belirtileri gözüyle bakılır. Gerçi eski bakış açısının tamamıyla değiştirilmesi de söz konusu değildir: *chanson*lar daha uzun ve daha karmaşık hale gelmeye başlar, özellikle XIV. yüzyılda birçok metinde görülen, kahraman ve olay sayısının giderek çoğalması, kontrol dışı bir yığılma hissi uyandırır, yine de vasat düzeydeki eserlerle değişen estetiğe ayak uyduran eserleri birbirinden ayırt etmek çok önemlidir.

XIII ile XIV. yüzyıllar arasındaki dönem, eser dizileri, derlemeler ve "ansiklopedik" eserler denildiğinde ilk akla gelen dönemdir, ancak bu durum sadece epik şiir açısından geçerli değildir; XII. yüzyılda da dizi şeklinde yazılan eserlere tanık oluruz, ancak bu olgu söz konusu olan *chanson* sayısı ve yazma mekanizmalarının karmaşıklığı açısından çok geniş kapsamlı bir hale gelir. Bu açıdan Guillaume d'Orange dizisini (en zengin elyazmalarında hemen hepsi var olan yirmiden fazla metin), Lorraine dizisini (dört *chanson*) veya daha geç döneme ait Huon de Bordeaux veya Renaut de Montauban'a ait dizileri göz önüne almak yeterli olacaktır.

Epik şiir türünün bu gelişme ve yenilenme döneminin en ünlü ve bu türü en iyi temsil eden *chanson*larını burada sıralamak mümkün değildir; önemli örnekler arasında hayali unsurlar (ve Kral Arthur karakterlerinden Fata Morgana'nın ortaya çıkışı) açısından *Huon de Bordeaux* dizisi, parodik unsurlar açısından *Moniages* (kahraman, keşişler arasında güçlü iştahı ve pek de tövbekârlık sergilemeyen davranışlarıyla öne çıkar)

ve eskatolojik parodi açısından "bedensel alçaklığın" kahramanı zeki Aufigier yer alır.

Hem XIII. yüzyılda hem de sonraki yüzyıllarda, daha eski *chanson*ların yeni versiyonları, Oil dilindeki külliyatın makroskopik özelliklerinden biridir; asonanslı Roland'ın yanı sıra kafiyeli versiyonlar yazılır; on heceli mısralardan oluşan metinler Alexandrin biçiminde yazılır (bu durum *Ami et Amile*, *Girart de Roussillon* ve Haçlı Seferleri dizisinden *chanson*lar gibi birçok eser açısından geçerlidir). Burada söz konusu olan sadece vezin uyarlamaları değil, daha kapsamlı değişimlerdir: Örneğin Roland'ın nişanlısı olan ve sevdiğinin ölüm haberi üzerinde hayatın artık yaşanmaya değmediğine karar veren güzel Alda'nın (yoğun bir odaklanma yoluyla yaşam enerjisinin iptal edilmesi sonucunda) öldüğü kısa ve dokunaklı sahne, kafiyeli metinlerde genişletilir.

Eski temaların uyarlanıp güçlendirilmesi

Eserin bağlamı (savaşlar, biz/diğerleri ayrımı, savaşçıya ait özellikler) ve *laisse** şeklindeki biçimi sayesinde hemen ayırt edilebilen epik metnin, XIV. yüzyılda yazılan bazı *chanson* örneklerinde bile türüne özgü eski özellikleri sergilenir; ayrıca *chanson*ları başlangıcından beri niteleyen "tarihi hakikat" özelliği de hep geçerli olmaya devam eder. Tamamıyla kurmaca metinler bile bu özelliğe sahiptir ve XIV. yüzyıl sonlarında *truver* Cuvelier (?-y. 1390), Fransa askeri komutanı Bertran du Guesclin'in (1320-1380) kahramanlıklarını konu alırken, tarihi kayıt veya biyografik anlatım yerine *chanson de geste* [kahramanlık şarkısı] türünden yararlanır.

Devamlılık ile yenilikçilik arasındaki bu diyalektik, biçimsel düzeyde de söz konusudur: On heceli veya Alexandrin biçiminde *laisse* ilkesi geçer olsa, *laisse*ler uzunluk, iç dinamikler ve yapı açısından çok farklı organizmalara dönüşür; ayrıca *vers orphelin* (metnin sonunda, metnin kafiyesinden bağımsız olduğu için öksüz mısra olarak bilinen, altı heceli mısra) şeklinde yepyeni bir yönteme de başvurulmaya başlanır.

Oc Dili Bölgesinde ve Kastilya'da Epik Şiir

Oc dili bölgesi ve Kastilya'da üretilen, genel anlamda makul boyutta külliyatlara sahip, tarihlendirmesi ise sorunlu olan epik şiirin özellikleri arasında, iç içe geçmiş gelenekler, elyazmalarının daha geç tarihlere ait olması, metinlerin uyarlanması, epik gelenekleriyle günümüze ulaşan metinler arasında ilişki kurma zorluğu ve Fransız etkisinin çok güçlü olması yatar.

Oc dilinde yazılan epik şiirler arasında XIII. yüzyıla ait, tarihi kayıt değeri taşıyan ve epik şiirin "şimdiki zaman" konusundaki potansiyelini

* On heceli, asonanslı veya tek kafiyeli mısralardan oluşan kıtalar –ç.n.

güçlendiren *Guerra de Navarra* [Navarra Savaşı] adlı eser ile *Chanson de Roland*'ın XIV. yüzyıl sonlarında kopyalanmaya devam edilmiş iki kısa şiiri vardır (ancak bunların geleneğin canlılığına dair örnekler mi, yoksa geri kazanılmış eski temalar mı olduklarını bilmiyoruz). Kastilya'da üretilen epik şiir, uyarlamalar açısından çok zengindir (*Poema di Fernàn Gonzàlez*, daha eski bir metnin propaganda amaçlı uyarlamasıdır), ama XIII ve XIV. yüzyılların (hatta daha sonrasına ait) tarihi kayıt niteliği taşıyan nesir eserlerine dahil edilmesi, onu tarihsel-filolojik açıdan öngörülebilir kılsa da, genelde çözülmesi imkânsız sorunlar ortaya çıkarır.

Alman Epik Şiirleri

XIII. yüzyıl başlarında parşömene yazılan *Nibelungenlied*, olağanüstü zenginlikteki bir yüzyılın başlangıcını oluşturur; Alman epik şiirlerini oluşturan *Nibelungenlied* dizileri, *Kudrun* ve kalabalık *Dietrich* dizisinden (Büyük Theodoric) XIV. yüzyılda çeşitli yan dallar gelişir. Öte yandan bu metinlerle daha önceki yüzyıllara ait çeşitli metinler ve/veya şarkılar arasında da ilişkiler söz konusudur (örneğin *Hildebrandslied*, Theodoric'in efsanesinin konu edildiği ilk metindir). XIII. yüzyılın ilk yarısında Snorri Sturluson (1178-1241), XII. yüzyılda bazı örneklerini gördüğümüz ve daha eski efsanelere dayanan İzlanda kraliyet destanlarını temel alan bir destan yazar; bu yüzyılda, çoğu diziler şeklinde olmak üzere, bu türde çeşitli metinler üretilecektir (örneğin XIII. yüzyıla ait, yine *Roland*'ı konu alan *Karlamagnus saga*).

Fransa ve Veneto Bölgesi Epik Şiirleri

Kuzeydoğu İtalya, XIII. yüzyıldan itibaren Alp Dağlarının kuzeyinde üretilen edebiyatların ve özellikle trubadur şiirinin etkisinde kalır, hatta ana dilleri İtalyanca olan bazı *trovatore*ler (örneğin Sordello) şiirlerinde Oc dilini kullanırlar; bu olgu birkaç on yıl sonra Fransızcayla da bağlantılı olarak gelişir ve XIV. yüzyılın ilk yarısında sona erer. XIII. yüzyıldan itibaren birçok Fransızca metin (*chanson de geste*, nesir romanlar, didaktik metinler, vs) İtalya'da kopya edilir, ama Veneto bölgesinde görülen epik edebiyat üretim dahilinde hem Oil dilindeki modellerden bağımsız gelişmelere hem de Fransa-Veneto adı verilen özel bir edebiyat dilinin ortaya çıkışına tanık oluruz. Ancak bu tanımlama da çeşitli tartışmalara kaynaklık eder: Bu bölgeler üstü *koiné* diyalekti Fransızcayı temel alsa da, Veneto bölgesine özgü, ama hepsi birbirinden ayırt edilemeyen çeşitli diyalektleri (sözlüksel ve fonetik düzlemde) ve Latin geleneklerle Toscana'ya özgü etkileri de içinde barındırır. Fransa-Veneto bölgesindeki epik şiir üretimi-

nin (yazarların ayrı diyalektleri bir yana bırakılırsa) temel homejenliği, bu üretimin ebedi yönüne işaret etse de, bu edebi yönün geleneğin prestiji (Fransız şiiri) ile iletişim gereksinimi (dolaylı gelenekler yoluyla bu metinlerin de meydanlarda ve saraylarda okunduğunu biliyoruz) arasında denge sağlanmaya çalışıldığı bellidir. Fransız metinlerinin Kuzeydoğu İtalya'nın diyalektlerine özgü niteliklerini sunan kopyalarından (örneğin *Roland*'ın V7 elyazması) dilbilimsel açıdan daha karışık ve cüretkâr elyazmalarına veya daha tutarlı uyarlamalara (örneğin *Geste francor*'un Venedik'teki Marciano Kütüphanesinde yer alan ünlü elyazması) ve XIV. yüzyıl başlarında Padovalı anonim bir yazar tarafından yazılmış olup Şarlman'ın (742-814) ordusunun İspanya'ya girişini –dolayısıyla Roncesvalles yenilgisinin ön belirtilerini– konu alan *Entrée d'Espagne* [İspanya'ya Giriş] gibi özgün eserlere geçilir. Bu son eser, *Spagna* eserinin XIV ve XV. yüzyıllarda üretilen çeşitli versiyonları ve Boiardo (1440/1441-1494) ile Aristo'nun (1474-1533) İtalyanca Şövalye şiirleri için bir temel teşkil eder. Başka yerlerdeki üretim ise daha düşük düzeydedir: Bu tür yazarlar arasında sadece Niccolò da Verona (XIV. yüzyıl, *Entrée*'nin devamı ve *Faits de Romains*'in [Romalıların Eylemleri] uyarlaması sayılan *Pharsale* ile *Passion* [Çile] adlı kısa bir şiirin yazarı) ile Niccolò da Casola (XIV. yüzyıl, *Guerra d'Attila*'nın [*Atilla'nın Savaşı*] yazarı) öne çıkar.

Dilbilimsel müdahaleler

Bkz. *Şiir ve Siyaset, s. 750; Roman, s. 784; Anlatıma Dayalı, Didaktik ve Alegorik Şiir, s. 789*

Avrupa'da Lirik Şiir

Giuseppina Brunetti

Trubadurların lirik şiiri, modern Avrupa'nın ilk şiirsel ve kültürel akımıdır. Fransa'nın güneyindeki saray çevrelerinde ortaya çıkan bu akım, kısa sürede uluslararası hale gelerek kuzeyde İngiltere, İsviçre ve Almanya'ya, doğuda Macar saraylarına, batıda İber yarımadasının çeşitli saray çevrelerine, güneyde de Kuzey İtalya'ya ve ardından Suebyalı II. Friedrich'in Sicilya'sına kadar yayılır.

Trubadur Şiirinin Yayılması

Trubadur şiiri Avrupa'ya hem çok kısa sürede hem de çok kapsamlı bir şekilde yayılır; XII. yüzyılın sonlarından itibaren Oc dili bölgesinde gelişen modelin, kıtanın farklı bölgelerine yayılmasına tanık oluruz. Fransa'nın Oil dili bölgesi nasıl yeni şiir tarzını benimsediyse ve truverler trubadur modelini uyarlayıp uygulamaya başladıysa, 1170 ile yüzyıl sonları arasında başka önemli bölgeler de Oc tarzı şiiri benimser; bunlar arasında hem İber yarımadası ve İtalya gibi, Latin kökenli dillerin konuşulduğu bölgeler hem de Doğu Avrupa ve *minnesänger*lerle lirik şiirin ve *fin'amor*un [saf aşk] kendine özgü bir biçimini oluşturacak Kuzey Avrupa ve Germen bölgesi gibi, farklı bölgeler yer alır. Trubadur modelinin yayılması sadece taklit veya kıyas şeklinde değil, daha çok –bir merkezden yayılan ışınların, rastladıkları maddelerin doğasına ve şartlarına göre gösterdikleri farklı etkiye benzer şekilde– bir uyum sağlama olarak düşünülmelidir, zaten sonradan Avrupa'nın farklı bölgelerinde bu süreç birbirlerinden farklı şekillerde gelişecektir.

Raimbaut de Vaqueiras (y. 1155-1205'ten sonra) hiç şüphesiz en önemli ve en özgün trubadurlardan biridir ve özellikle dilbilimsel ve biçimsel deneylere yatkındır. Raimbaut'nun çok önemli bir eseri olan ve muhtemelen 1197-1201 yılları arasında, yani IV. Haçlı Seferinden hemen önce, Monferrato Markisi Bonifacio'nun (y. 1150-1207) sarayında yazdığı *Eras can vei verdeiar* [Şimdi, Yeşillik Gördüğüm Zaman] adlı *descort*,* aynı zamanda çok dilli eserler alanında mutlak anlamda bir ilk örnektir. Raimbaut bu metinde kalbindeki uyumsuz güçleri tasvir etmek için farklı dillerden yararlanarak şiirin kıtaları arasında bir tezat oluşturur; buna göre, kı-

* Kıtaları arasında uyumsuzluk olan bir şarkı –çn.

talar Provence dili (I), İtalyanca (II), Fransızca (III), Gaskonya dili (IV) ve Galego-Portekizce (V) şeklinde düzenlenmiştir. Metnin ne amaçla yazıldığı bir yana (ilk olarak Haçlı Seferinin sunduğu siyasal fırsat, ikinci olarak da farklı diller yoluyla farklı hanedanlardan krallara saygı gösterisi), Horatius'a özgü *concordia discors** doktrini, yani dilbilimsel bölünmeye rağmen edebi birlik örneği sayılabileceğine de şüphe yoktur; bu şiir ayrıca, trubadur modelini temel alarak sonradan lirik şiirde kendilerine özgü ifade şekillerini geliştirecek dillerin varlığını da yüceltir.

İber Bölgesi

1169-1200 yılları arasında faal olan Portekizli Johan Soarez de Pávia (y. 1140-?), İber yarımadasında belgelenmiş en eski trubadurdur (Douro bölgesinin soylularındandır, ama Aragon topraklarındaki bir mülkünden dolayı Aragon ve Katalonya kralının vassalıdır). Trubadur *canso*suna [şarkı] en yakın biçim olan *cantigas de amor* [aşk şarkısı] türünde, günümüze ulaşmamış altı eser ile günümüze ulaşmış bir *sirventes* [parodik şarkı] (*Ora faz ost'o senhor de Navarra*) ona atfedilmiştir. Leon ve Kastilya saraylarında Provence'dan gelmiş trubadurların bulunmuş olması kabul edilebilir bir hipotez olsa da, trubadur Peire d'Alvernha'nın (faal olduğu dönem 1149-1170) *Cantarai d'aquestz trobadors* adlı oldukça eski, hicivsel metninde, Navarra kralının sarayında faal olan Kastilya asıllı şair Guossalbo Roitz'den (sonradan Pedro Ruiz de Azagra'nın kardeşi Gonzalo Ruiz olduğuna karar verilmiştir) söz ettiğini hatırlamak gerekir. Bu kişinin Bertran de Born'un bir *sirventes*inde [parodik şarkı] sözünü ettiği Guossalbo ile aynı kişi olduğu sanılır. Şiirlerini hangi dilde yazdığı bilinmez, ama bu durum, İber bölgesinde yerel dilde şiirin bu dönemde zaten çok yaygın olduğu sonucuna varmak için yeterlidir.

Muhtemel Provence etkileri

Galego-Portekiz lirik şiiri, son önemli temsilcisi ünlü Don Denis'in (1261-1325) oğlu Don Pedro de Barcelos'un (1287-1354) ölüm tarihi olan 1354 yılına kadar İber yarımadasında yaygındır. Bu türün 2000 kadar metinden oluşan külliyatının 1700 kadarı seküler konuları işleyen 153 şair tarafından yazılmıştır. Galego-Portekiz lirik şiirinden geriye çok az sayıda elyazması kalmıştır (sadece biri ortaçağa ait olan üç şarkı derlemesi ile farklı eserlerden beş bölüm). Seküler konulardaki *cantigas*'lara [şarkı], 1252'den itibaren Kastilya ve Leon kralı X. Alphonsus'a (1221-1284, ⵎⵎⵎ > 1252) atfedilen ve 1260'larda yazıldığı sanılan, Meryem Ana'ya adanmış *Cantigas de Santa*

Galego-Portekiz külliyatı

* Uyumsuz uyum –çn.

Maria adı verilen 400'den fazla şiir eklenebilir. Bu nedenle hem dinsel hem de seküler lirik şiir söz konusudur, ancak ifade tarzları birbirinden farklı veya birbiriyle ilişkili olabildiği gibi, Galego-Portekiz lirik şiirinin doğuşu ve gelişimi, saray çevrelerinin yanı sıra, Santiago de Compostela'ya yapılan hac yolculuklarıyla da bağlantılıdır (nitekim *cantigas de romeria*, yani "hac yolculukları şarkıları"na da rastlanmıştır). *Cantigas de Santa Maria*'nın büyük kısmı anlatıma dayalı olup Meryem Ana'nın gerçekleştirdiği mucizeleri konu alırken, bu tür şiirlerin aralarında yer alan diğerleri, daha lirik nitelikte olup (*cantigas de loor*) büyük ölçüde litürjik ve paralitürjik *lauda* [övdü] geleneğini temel alır. İspanya bölgesinde, lirik ile anlatıma dayalı türler arasında görülen bu çakışma Kastilya'da yazılmış *Historia Troyana polimétrica* [Çeşitli Vezinlerde Yazılmış Truva Tarihi] ile Aragon'da yazılmış *Razón feyta d'amor* adlı eserlerde, ama özellikle Riojalı Gonzalo di Berceo'nun (y. 1197-y. 1264) eserlerinde –örneğin *Milagros de Nuestra Señora* [Meryem Ana'nın Mucizeleri] veya *Duelo de la Virgen* [*Meryem Ana'nın Istırabı*]– ve Juan Ruiz'in (y. 1283-y. 1350) *Libro de Buen Amor* [Güzel Aşkın Kitabı] (XIV. yüzyılın ilk yarısı) adlı başyapıtında görülür. Juan Ruiz'le birlikte, Kastilya şiirinde kısmen pastoral şiire benzeyen yeni bir edebi tür olan *cáica de serrana* ortaya çıkar.

Cantiga d'amigo ise, Galego-Portekiz lirik şiirine özgü bir tür olup, Latin kökenli dillerin konuşulduğu bölgelerde benzerine rastlanmaz, ama Mozarap *harağiat* şiirleriyle bazı benzerlikler sergiler, nitekim kadınların söylediği bir şarkıdır. Yine İber yarımadasına özgü metinler olan *cantigas d'escarnho e de maldizer*, hakaret amaçlı yazılmış alaycı şarkılar olup, neredeyse antikçağın hicivsel geleneğini ve *sirventes* adlı trubadur türünü devam ettirir.

Katalonya'nın yerli lirik şiiri ise Oc dili bölgesinde üretilen şiirle ve özellikle Aragon Krallığıyla (önce şair kral II. Alphonsus, sonra da I. Jaume ve III. Pedro) yakından bağlantılıdır. Katalonya kaynaklı iki trubadur şarkı derlemesi de (XIII. yüzyıla ait V ve Sg) krallık sarayına bağlı çevrelerde kopyalanır. Son yıllarda Castelló d'Empúries'in noter kayıtlarında bulunan metinler (ve özellikle *dansas*lar) bu bağlantıları teyit eder ve Katalan trubadur Cerveri de Girona'nın (faal olduğu dönem 1250-1280) "alçak" stiliyle, lirik şiir formlarının yenilenmesine bağlı zarif bir Katalan şiiri derlemesi *Cançoneret de Ripoll* (y. 1330) arasında bir köprü kurar. 2000'den fazla mısra ve 80 kadar aşk şarkısı yazmış olan Valencialı Ausias March (y. 1397-1459), Katalan dilinde yazıp, trubadurlarla yakından bağlantılı olan son büyük şairdir.

Katalan lirik şiirleri

Bu yeni şiiri en önemli özelliği, şarkı şeklindeki şiir (önce *cantiga*, sonra da *canción*) ile aşk konulu lirik şiirlerle felsefi-ahlaki veya alegorik ku-

ramsal şiirler arasında gidip gelen okunan şiir (Fransızca *dit*ye benzeyen *dezir*) arasındaki ayrımdır. En rağbet gören şiirler ise ağırlıklı olarak *serranilla* (özellikle Napoli'deki Aragon Sarayı ve burada faal olan Carvajal) ile *villancico* olacak ve bu türler yoluyla Gil Vicente (y. 1465-1539) ile Lope de Vega'nın (1562-1635) tiyatrosuna dahil olacaktır.

*Minnesänger*ler

Haçlı Seferleri sırasında karşılaşan farklı dünyalar

Alman şairlerinin, Latin kökenli dillerin konuşulduğu bölgelerin lirik şiir modellerinden ilham alması, 1170-1190 yıllarına, yani truverlerin de kendi lirik eserlerini oluştururken trubadur modelini temel aldıkları döneme tekabül eder. Bu şairlere *minnesänger*, yani *minne* şarkıcısı denir; *minne* hem "zarif" aşk anlamına gelir hem de etimolojik açıdan Latince *mens* [zihin] kelimesiyle bağlantılıdır (bu durum sonradan, gerekli değişikliklerden sonra, Dante'nin "aşk zekâsı" kavramında da geçerlidir). Bu alandaki ilk şairler arasında Friedrich von Hausen (1150/1160-1190), Ren bölgesinden Ulrich von Gutenburg (XIII. yüzyıl) ve Suebyalı II. Friedrich'in (1194-1250, ♛ > 1220) babası İmparator VI. Heinrich (1165-1197, ♛ > 1191) yer alır. Birbirinden apayrı bu dünyalar arasında kalıcı bağlantıların oluşması muhtemelen Haçlı Seferleri ve özellikle IV. Haçlı Seferi (1202-1204, ama hazırlık dönemi 1199'a dayanır) ve öncesinde III. Haçlı Seferi (1189-1192) sayesinde olur. Aslan Yürekli Richard, Philippe Auguste ve Friedrich Barbarossa gibi efendilerinin bir araya gelmesinden sonra, Latin ve Germen şairleri de bir araya gelmek zorunda kalır; bunların arasında Artois bölgesinde güçlü bir feodal bey olan truver Conon de Béthune (y. 1150-y. 1220), yukarıda adı geçen Raimbaut ve Mayıs 1190'da Doğuda savaşırken ölecek olan *minnesänger* Friedrich von Hausen vardır.

Alman şairlerin hem güney bölgeleri hem de Oil dili bölgeleriyle olan temel bağlantıları metinlerde benzerlikler yoluyla kendini belli eder. Ancak Latin bölgesiyle Germen bölgesi arasındaki temasların çok daha önceden başladığını belirtmek gerekir; daha eski bir gelenekten günümüze ulaşan bazı eser bölümleri (özellikle XI. yüzyıl sonlarına ait olan ve Germen dilbilimsel etkileri taşıyan *Las, qui non sun sparvir astur* beyiti: "Ah, neden doğan veya atmaca değilim") özellikle Poitiers bölgesiyle kurulan bağlantılara işaret eder.

Konstanz gölü bölgesi ile birçok şairin yaşadığı, günümüzde İsviçre olan bölge, genel anlamda *minnesänger* şiirinin çok geliştiği bir bölgedir; günümüzde Heidelberg'de bulunan ve *minnesänger*lerin manzum eserlerinin büyük kısmını içeren harika elyazması eser XIV. yüzyılın ilk yarısında Zürih'te, Manesse ailesi için hazırlanmıştır.

Minnesänger şiirinin en önemli özellikleri arasında, trubadurların *fin'amor* kavramına göre ruhani yönü daha güçlü olan *minne* kavramıdır; *minne*yle bağlantılı *frauendienst* de ("aşk vassallığı") soylu hanıma duyulan, çıkarsız sadakat ve kendini adama anlamına gelir. Daha sonra gelişecek iki farklı eğilim, bir yandan nesnel-gerçekçi bir şiir çizgisine, öte yandan klasik-mitolojik ve daha açıkça alegorik olarak nitelendirilebilecek bir çizgiye götürecektir. Bu özellikler, Geoffrey Chaucer (1340/1345-1400), John Gower (y. 1330-1408) ve John Lydgate'in (y. 1370-y. 1450) metinleri başta olmak üzere, daha sonraki döneme ait İngiliz şiir geleneğinde de göze çarpan özelliklerdir.

Şiir ve mitoloji

İtalya Bölgesi

Özellikle Albigenlere karşı Haçlı Seferine bağlı olarak bir diaspora oluşmasından sonra ve Suebyalı II. Friedrich'in altında Güney İtalya'da yaşanan parlak döneme paralel olarak İtalya, sürgüne giden trubadurlar ve şiir hafızaları için elverişli bir toprak haline gelir; kuzeydoğu bölgelerinde, özellikle Cahors bölgesinden trubadur Uc de Saint-Circ (faal olduğu dönem 1211-1257) sayesinde *vida* [biyografik bilgiler içeren şiir] ve *razo*ların da [tarihi bilgiler içeren şiir] dahil edildiği lirik şarkı derlemeleri oluşturulur. Katalan meslektaşları gibi, İtalyan asıllı ortaçağ şairleri de kendilerini ifade etmek için trubadurların dilini, yani Oc dilini kullanırlar. Eserleri günümüze kadar ulaşan şairler arasında, şiirleri XIII. yüzyılın ilk çeyreğine ait Bolognalı Rambertino Buvalelli vardır. Bologna şehir yönetiminde çeşitli görevlerde bulunan Buvalelli'nin, Kuzey İtalya'nın başka birçok şehrinde de (Parma, Milano, Brescia, Genova, vs) şehir yöneticisi olarak görev aldığına dair çeşitli belgelerde adı geçer. En gizemli şairler arasında yer alan Peire de la Cavarana'nın (veya Caravana) ise XII. yüzyıl sonlarında faal olduğu anlaşılmaktadır. Diğer İtalyan şairler arasında, çeşitli eserleri arasında altı mısralık bir şiir bulunan Venedikli Bartolomeo Zorzi ve Nicoletto da Torino, en ünlüleri arasında da Lanfranco Cigala, Luchetto Gattilusio, Percivalle ve Simone Doria ile Bonifaci Calvo vardır. Ancak İtalyan *trovatore*lerin [trubadur] en ünlüsü hiç şüphesiz, Cunizza da Romano'nun (1198-1279) kaçırılmasına bağlı maceralardan sonra uzun süre İtalya dışında ve özellikle Provence'ın saray çevrelerinde zaman geçiren, sonra da Napoli'de Charles d'Anjou'nun (1226-1285, ♛ > 1266) sarayında faal olan Sordello'dur (?-1269). Dante'nin (1265-1321) Araf'ta yer verdiği, hemşerisi olduğunu keşfedince Vergilius'la (MÖ 70-19) kucaklaşan Sordello hem aşk şiirleri, hem politik şiirler hem de *Ensenhamen d'onor* adıyla bilinen kısa, eğitici bir şiir yazar.

Bologna'dan Napoli'ye

Peire de la Cavarana'nın günümüze ulaşmış tek metni 1195'e aitse, Raimbaut de Vaqueiras tarafından İtalyanca olarak yazılan ilk şiirler (yukarıda adı geçen *descort*un II. kıtası ve Cenevizli kadınla iki dilli bir *contrasto* [diyalog, atışma] olan *Domna, tant vos ai preiada*) yüzyıl sonuna aittir; 1930'lu yılların sonunda Ravenna'da bulunan bir parşömende keşfedilen ve son yıllarda yayınlanmış *Quando eu stava in le tu' cathene* de [*Zincirlendiğin Zaman*] aynı yıllara (1180-1210) aittir. Bu metinde vezinden çok, kelime ve konu seçimi açısından Oc dili geleneğiyle bağlantılar çok nettir. XIII. yüzyıla ait, Piacenza'da bulunmuş bir belgede yer alan İtalyanca bir aşk şiirinin keşfi de, XII. yüzyıl sonlarıyla XIII. yüzyıl başları arasında İtalyan şiirinin karmaşık görünümünün daha da zenginleşmesine katkıda bulunur. Suebyalı II. Friedrich'in ünlü Sicilya şiir ekolüne dahil olan şair Giacomino Pugliese'nin (XIII. yüzyıl) son yıllarda keşfedilmiş bir şiiri de o dönemden hemen sonrasına (1234-1235) aittir. Dolayısıyla yeni İtalyan sanatsal şiiri çoktan gelişmiş ve yaygınlaşmış olduğunu, hatta bir dönem boyunca trubadur akımının çağdaşı (İtalyanlardan trubadurlara yönelik "zıt etki"ye dair son derece ilginç kanıtlar söz konusudur) olduğunu ve modern İtalyan liriğinin, *Stil novo* [Yeni Stil], Cavalcanti (y. 1250-1300) ve Dante için zemin hazırlamış olduğunu söyleyebiliriz. Toscana bölgesinde, XIII. yüzyıla ait İtalyan şairlerin lirik hafızasını muhafaza eden çok zengin bir şarkı derlemesinde (lat. 3793 sayılı Vatikan elyazması) Provence bölgesinden İtalya'ya geçişin örnekleri yer alır: nitekim elyazmasının ilk sayfasında yer alan noter Giacomo da Lentini'nin (y. 120-y. 1260) *Madonna dir vo voglio* [Hanımefendi, size söylemek isterim] adlı aşk şarkısı, *A vos midonç voill retraire en çantan* [Sizden Şarkı Söyleyerek Ayrılmak İsterim] adlı trubadur, lirik şiirinin kelimesi kelimesine tercümesi olmasına rağmen, bu şiirden apayrı bir yapıya sahiptir. Ayrıca bu şarkı, Dante tarafından "kurtarılıp" Cennet'e yerleştirilmiş (*vida*ya, yani hayat öyküsüne göre) İtalyan-Fransız bir trubadur olan Folquet de Marseille'e (?-1231) aittir. Şarkı derlemelerini inceleyen tarihyazımcılara göre, Foulquet, geçmişle şimdiki zaman arasındaki halkayı oluşturur ve lirik şiir geleneğinde yeni Sicilya şiiri ekolünün önemli köklerinden biri kabul edilir.

Stil *novo*ya giriş

Bkz. *İtalya'da Lirik Şiir, s. 741; Şiir ve Siyaset, s. 750; Anlatıma Dayalı, Didaktik ve Alegorik Şiir, s. 789; Fransız* Ars Nova *ve Guillaume de Machaut, s. 1023*

İtalya'da Lirik Şiir

Giuseppe Ledda

Yerel dilde trubadur modelini temel alan aşk temalı lirik şiir, Avrupa'nın başka bölgelerine göre İtalya'da daha geç tarihte olgunluğa erişir. Sicilya'da, II. Friedrich'in sarayında doğan Sicilya şiir ekolü, XIII. yüzyılın ikinci yarısında Toscana'ya yayılarak bağımsız nitelikler kazanır; bu alanda öne çıkan şair, Guittone d'Arezzo'dur. Bolognalı Guido Guinizzelli, kısmen Sicilya-Toscana tarzının ve Guittone'nin etkisi altında, bir doktrin dilinin, nezaket ve melek-kadın gibi yeni temaların geliştirilmesi yoluyla lirik şiir alanında yenilenme süreci başlatır. Bu yenilikler, Guido Cavalcanti ve Dante Alighieri dahil olmak üzere, Floransalı genç şairler tarafından da benimsenir ve Stil novo *adı altında yeni bir ekol ortaya çıkar.*

İtalya'da Trubadur Lirik Şiiri

Trubadur şiiri, doğduğu yer olan Provence'dan Avrupa'ya yayılır ve Avrupa'nın birçok dilinde aşk temalı lirik şiirin doğuşuna neden olur. İtalya'da yerel dilde şiirin doğuşundan evvel, Provence dilinde trubadur lirik şiiri gelişir. Liguria, Lunigiana, Monferrato ve Treviso Markiliği gibi, Kuzey İtalya'daki saray çevreleri, Provence'dan gelen trubadurları kabul edip ağırlar. Bu şairlerin varlığı özellikle Albigenlere karşı düzenlenen Haçlı Seferinden sonra giderek artar, çünkü bir tür trubadur diasporası oluşur. Ama Provence'dan gelen trubadurların yanı sıra, saraylarda (örneğin Treviso'da Sordello da Goito) veya kentsel ortamlarda (Bologna'da Rambertino Buvalelli, Genova'da Lanfranco Cigala ve Percivalle Doria) faal olup Provence dilinde yazan İtalyan trubadurların da sayısı yüksektir.

1180-1210 yıllarına ve Kuzey İtalya'ya ait filolog Alfredo Stussi tarafından yazılan *Quando eu stava in le tu' cathene* [Zincirli Olduğun Zaman] adlı şarkının keşfedilmesi, yukarıda tasvir edilen tablo açısından yeni unsurlar anlamına gelir. Bu şarkının Provence kaynaklı lirik şiiri temel aldığı kesin olsa da, bu modele sıkı sıkıya bağlı kalınmadığı bellidir. Bu keşif her halükârda önemlidir, çünkü Sicilya şiir ekolünün ortaya çıkışından önce aşk temalı İtalyanca lirik şiirinin varlığına tanıklık eder.

Sicilya Şiir Ekolü

Ancak İtalyan dilinde birleşik bir edebi akımı teşvik etmek şeklindeki bilinçli girişim asıl Suebyalı II. Friedrich'in (1194-1250, 1198'den itibaren Sicilya kralı, 👑 > 1220) Sicilya'daki saray çevresinde, yani Latin, Yunan ve Arap dillerini kullanan aydınların ve âlimlerin varlığından dolayı çok zengin olan bir kültür ortamında olgunluğa erişir. Friedrich hem hukuk ve retorik hem de felsefe ve bilim alanlarındaki araştırmaları teşvik eder. Siyasal meselelerde imparatora eşlik eden *Magna Curia* [Büyük Meclis] üyeleri, şiir alanının canlandırılması için imparatorla beraber faaliyet gösterir. Nitekim Sicilya şiir ekolünün bazı temsilcilerinin sarayda gösterdikleri siyasal faaliyetler de belgelenmiştir: Pier delle Vigne (1190-1249) sarayın ileri gelenleri arasında yer alır; Giacomo da Lentini (y. 1210-y. 1260) ve Guido delle Colonne (y. 1210-1287'den sonra) ise noterdir. Ekolün *Curia*yla bağlantılı diğer temsilcilerinin kimler olduğunu tespit etmek zor olsa da, en azından Stefano Protonotaro'nun (XIII. yüzyıl) bu gruba dahil olduğu sanılır. Ekole üye olan diğer şairler arasında Giacomino Pugliese (XIII. yüzyıl) ve Rinaldo d'Aquino (y. 1227-y. 1281) yer alır. Her halükârda şiirde yerel dil kullanma girişiminin, Friedrich'in devletine kendine özgü ve bağımsız bir şiirsel ifade şekli kazandırma iradesinden kaynaklandığı anlaşılır, çünkü güçlü siyasal kimliğe bir o kadar güçlü ve tanımlanabilir bir kimliğin eşlik etmesi gereklidir.

Başrol oyuncuları

Şairlerin bazıları gerçekten Sicilyalı olsa da, "Sicilyalı" tanımlaması şairlerin kökenleriyle değil, Sicilya Krallığının yönetiminde rol oynayan *Magna Curia*ya üye olmakla ilgilidir. Bu şiir ekolünün temsilcileri aslında Güney İtalya'nın başka bölgelerinden de gelmiştir. Sicilya şiirinin en çok geliştiği dönem 1230-1250 yılları arasına denk gelir, ama bu girişimin daha erken bir tarihe çekilmesi gerektiğini düşünenler olduğu gibi, söz konusu şairlerden bazıları imparatorun ölümünden sonra da faal olmaya devam etmiştir.

Farklı bölgelerden gelen şairler

Ekolün ana temsilcisinin, muhtemelen kurucusu ve grubun en önemli figürü olan ve noter olarak da bilinen Giacomo da Lentini olduğuna dair genel bir fikir birliği söz konusudur; Giacomo'nun şiir külliyatı, diğer şairlerinkine göre daha geniş olup, kırk kadar şarkı, kısa şarkı, *descort* ve sone içerir. Giacomo sonenin vezin biçiminin mucidi sayılır; iç yapısı açısından kapalı ve düzenli olan bu kısa biçim (standart şekliyle 14 mısra) çok sayıda varyasyona açıktır, yüksek edebiyat şarkılarına göre stil açısından da konuların daha hızlı ve daha yüzeysel bir şekilde işlenmesine izin verir ve özellikle mektup yoluyla şiir değiş tokuşuna ve *tenso*ya [tartışma şarkısı] daha uygundur. Diğer önemli şairler arasında öne çıkan

Guido delle Colonne, iki tanesi on bir heceli olmak üzere, vezin yapıları ve stillerinden dolayı Dante (1265-1321) tarafından övgüyle karşılanmış beş şarkı yazmıştır.

Temaların, vezin yapılarının ve stilin trubadur geleneği doğrultusunda sürdürüldüğü açıktır, ancak yeni ve önemli unsurlar da ortaya çıkar. Bunların en önemlilerinden biri, müzik ile şiir arasındaki ayrımdır; trubadur *chanson*ları müzikle eşlik edilen gerçek birer şarkıydı. Ancak Sicilyalı şairlerin okunacak şiirler yazmaya başlamaları, şiiri müzik eşliğinden bağımsız bir form haline getirir. Vezin açısından, sonenin icadının yanı sıra, şairin genelde şiiri ithaf ettiği kişiye seslendiği, hatta siyasal gündeme dair referanslar barındıran veda kısmının ortadan kaldırılması gibi şarkıların yapısında da önemli yenilikler göze çarpar. Kamusal veya siyasal içerikli *sirventes*ten [parodik şarkı] vazgeçilmesi de aynı eğilime dahildir. Provence'ın veya Kuzey İtalya'nın saray çevreleri gibi sosyo-politik açıdan hareketli ortamlarda önemli olan bu konular, Friedrich'inki gibi, son derece merkezi, üniter bir devlette kabul edilemezdi. Bundan dolayı Sicilyalılar trubadur repertuarını elemeden geçirerek sadece aşk temalı yüksek lirik şiirlere odaklanır, hatta *alba* ve *pastorella* gibi o kadar yüksek olmayan biçimlerden bile vazgeçerler (ama bu türden tema ve yapılara Cielo d'Alcamo'nun *Contrasto*'sunda rastlanır).

Şiirin müzikten ayrı tutulması

Böylece Sicilyalı şairler sadece *amor fino*'ya (Provence dilindeki *fin'amor*un [saf aşk] İtalyanca versiyonu) odaklanır ve "zarif aşk" edebiyatının geleneklerini ve konularını temel alarak aşkın psikolojisini derinlemesine incelerler. Aşk teması doğrudan otobiyografik göndermesi olan bir itiraf değildir, soyutlama ve stilizasyon düzleminde yer alır. Sosyal bağlamın dışında kalıyor olsa da, aşk vassallığı ilişkisini tasvir etmek için geleneksel feodal metafora başvurulur; aşk için tehdit oluşturan geleneksel "dedikoducu" motif kullanılırken, *senhal* [sevilen kadının adı yerine kullanılan isim] yöntemine pek başvurulmaz. Kadınların tasvirine gelince, Sicilyalılar *Stil novo*daki melek-kadın motifiyle zirveye ulaşacak olan kadın güzelliğini manevileştirme sürecini devam ettirirler. Retorik düzeyinde ise, *Magna Curia*nın bilime verdiği önemden dolayı "bilimsel" bir duyarlılıkla sunulan natüralist kıyaslamalar önem kazanır.

Amor fino

Bu şiirlerde, Dante'nin *De vulgari eloquentia*'da [Günlük Dilde Belagat Üzerine] verdiği bilgiler doğrultusunda "şanlı" olarak tanımlanan, yani en çarpıcı yerel özelliklerinden arındırılmış ve hem Latincenin düzenli kurallarını temel alan modeli yoluyla yüceltilmiş hem de Provence ve Galya edebi geleneği yoluyla asilleştirilip zenginleştirilmiş Sicilya dili-

dir. Ancak bu metinler bize XIII. yüzyıl sonlarında Toscana'da yazılmış el yazmaları yoluyla ulaştığı ve metinleri kopyalayanlar Sicilya'ya özgü biçimleri sistematik bir Toscanalaştırma sürecine tâbi tuttuğu için, bu eserlerin yazıldığı ilk dil konusunda sadece kısmi bilgilere sahibiz. Sicilya şiirlerinin ilk biçimine, Stefano Protonotaro'nun *Pir meu cori alligrari* [Kalbimi Neşelendirmek İçin] adlı şarkısının XVI. yüzyılda filolog Giovanni Maria Barbieri'nin (1519-1574) günümüze ulaşmamış bir elyazması üzerinden yaptığı transkripsiyon yoluyla kısmen ulaşılabilir. Giacomino Pugliese'nin *Resplendiente Stella de albur* [Parlak Şafak Yıldızı] şarkısının bir bölümünün Giuseppina Brunetti (1964-) tarafından, 1234'te Toscana'nın aracılığı olmadan Kuzey İtalya'da kopyalanmış (ve şimdi Zürih'te bulunan) bir elyazmasında keşfedilmiş olması, bu dil konusunda ilave bilgiler elde edilmesini sağlamıştır. Sicilya metinlerinin elimizdeki bu en eski transkripsiyonu, kâtipler tarafından esere eklenen, kuzeye özgü cilanın altında asıl dilbilimsel özellikleri belirlememize yardımcı olur.

"Sicilya-Toscana" Şairleri

Friedrich'in 1250'deki ölümüyle ve Manfred'in (1231-1266) Benevento Savaşında yenilgiye uğramasıyla (1266) Suebyalıların iktidarı sona erince, Sicilya şiir ekolü de sona erer. Ancak Sicilyalı şairlerin deneyimi Emilia ve özellikle Toscana'da çeşitli şairler tarafından devralınır ve araştırmacıların hem İtalyancadaki ilk lirik şiire göre olan devamlılığına hem de ondan bağımsızlığına ve Toscana bölgesine özgü coğrafi ve dilbilimsel özelliklerine işaret etmek için "Sicilya-Toscana şiiri" diye adlandırdığı karmaşık bir şiir akımı ortaya çıkar. Dolayısıyla bu olgu, "ekol" olarak tanımlanabilecek üniter bir deneyim değildir; farklı seslerin bir araya gelmesinden oluşur. Friedrich'in merkezi devletinden çok farklı olan Toscana'nın dinamik şehir devletlerinin sosyo-politik yapısı, konu repertuarı ve vezin tercihleri açısından da bir dizi sonuca yol açar. Sicilya lirik şiirinin uzak durduğu siyasal konular, Provence kaynaklı *sirventes*lerde olduğu üzere, Sicilya-Toscana şairleri tarafından da işlenir. *Pastorella* gibi Provence'a özgü, ama Sicilya'da kullanılmamış olan bazı türler de yeniden ele alınır. Vezin biçimlerine gelince, Sicilya-Toscana şairlerinin benimsediği sone zamanla standart biçimlerden biri haline gelir ve yeni varyasyonları geliştirilir. Öte yandan, Sicilyalı şairlerin kullanmadığı ve doğrudan trubadur geleneğinden aldıkları balad gibi vezin formları, zamanla İtalyan vezin standardının bir parçası haline gelir.

Akımın Toscana'ya taşınması

Dilbilimsel açıdan, Sicilyalı şairler arasında söz konusu olan homojen dilin üniter izine Sicilya-Toscana şairleri arasında rastlanmaz ve "şan-

lı" yerel dil kullanma eğilimi daha zayıftır. Sicilya-Toscana şairleri yerel gündemle daha ilgilidir, hatta Dante onları fazlasıyla "kentsel" çözümler bulmakla ve daha ulvi, düzenli ve üniter modelleri uygulayamamakla suçlayacaktır.

Tek tek kişilere gelince, Dante tarafından *Araf*'ta, Sicilyalı şairlerden Dante'nin *Stil novo*sunda yer alan gelişmeler bağlamında (*Araf*, XXIV, 19-63) yer verilecek Luccalı Bonagiunta Orbicciani (y. 1220-y. 1290) bu akımda önemli bir rol oynar. Sicilyalı şairlere yakın olan Bonagiunta, daha bağımsız deneyimler için aracılık rolü oynar gibi görünür. Siyasal ve ahlaki konular gibi ortak noktalarına rağmen, zorlu çözümlere başvuran Guittone'ye (y. 1235-1294) göre daha açık ve doğrusal bir stile önem verir. Bonagiunta'nın önemi, çeşitli şairlerle yaptığı atışmalardan da anlaşılır; örneğin *Voi ch'avete mutata la mainera* [Biçimi Değiştirmiş Olan Sizler] adlı sonesinde Guido Guinizzelli'yi (y. 1235-1276) başlattığı yeniliklerden ve özellikle aşırı "inceliği"nden dolayı kınar. Bonagiunta, Guinizzelli'nin şiirlerinde tespit ettiği anlam gizliliğine karşıt bir örnek olarak, Sicilya-Toscana şairleri arasında, Sicilyalı şairlerle devamlılık gösteren şeffaf ve hafif şiirleriyle öne çıkan Floransalı Chiaro Davanzati'yi (1230-1240-y. 1280) gösterir.

Ama bu akımın en önemli temsilcisinin Guittone d'Arezzo olduğuna şüphe yoktur. Arezzolu şair, 1265'e doğru Santa Maria Şövalyeleri (veya "Zevk Düşkünü Keşişler") olarak bilinen bağımsız tarikata girişini hayatının dönüm noktası olarak görür. Hayatının ve şiir kariyerinin ilk dönemine ait olan metinlerde aşk temasını gelenekler doğrultusunda işlemenin yanı sıra, eleştirel ve militan bir tutkuyla ilgi duyduğu siyasal temaları da çeşitli eserlerinde ele alır. İkinci dönemde siyasal ve kamusal temaları daha evrensel bir bakış açısıyla ele alırken, ahlaki ve dinsel konuları da işler. Ancak Guittone'nin hem ilk hem de ikinci dönemine ait metinlerinin temel özelliği, kelime oyunları, aliterasyon, ender bulunur ve zor kafiyeler, karmaşık sentaktik yapılar açısından zengin, abartılı ve anlaşılması zor bir stildir; bu stil, en önemli temsilciliğini Arnaut Daniel'in (y. 1150-y. 1200) oluşturduğu *trobar clus* [kapalı şiir besteleme] adlı Provence stiliyle benzerlikler taşır.

Guittone d'Arezzo ve "Guittone ekolü"

Guittone'nin stil alanındaki ustalığı ve deney yapma kabiliyetinden dolayı, şairler arasında hemen –eleştirmenlerin "Guittone ekolü" adını verdiği– büyük bir hayran kitlesi oluşur. Bu şairlerin en önemlileri arasında Meo Abbracciavacca di Pistoia, İnghilfredi da Lucca, Pisalı Panuccio dal Bagno ve Floransalı Dante da Maiano vardır. Ancak en önemlisi sayılan Floransalı Monte Andrea (XIII. yüzyıl), abartılı bir dil kullanımın-

da Guittone'yle yarışır ve kayda değer sonuçlar elde eder. Aslında XIII. yüzyıl sonlarında yaşamış şairlerin hiçbiri, *Stil novo*yu başlatacak olan Guinizzelli, hatta Guittone'yi sık sık eleştirecek olan Dante bile, Arezzolu şairin etkisinden muaf sayılamaz.

Guido Guinizzelli ve *Stil Novo*

Toscana bölgesinin yanı sıra, saygın bir üniversitenin mekanı olan ve hukukun yanı sıra, retorik, felsefe ve bilim alanlarında büyük çeşitlilik gösteren kültürel faaliyetlere sahne olan Bologna da lirik şiir alanında oldukça faaldir. Rambertino Buvalelli (y. 1175-1221) gibi Oc dilinde yazan şairler burada yaşar, II. Friedrich'in gayrimeşru oğlu olup, Sicilya ekolü doğrultusunda şiirler yazan Sardinya kralı Enzo da (1224-1272, ♔ > 1239) 1249'dan 1272'deki ölümüne kadar burada çok rağbet görürken, Sicilya ve Provence lirik şiirinden ilham alan bazı şairler de burada faaldir. Bu şairler arasında öne çıkan noter Guido Guinizzelli'den (y. 1235-1276) geriye yirmi kadar şarkı ve soneden oluşan bir külliyat kalmıştır. Guinizzelli, Toscana'ya hâkim olan ortaçağ romansı ve Guittone tarzı şiirden uzak olmasa da, birkaç şiirinde yeni unsurlar kullanmaya başlar. Bologna'nın üniversite kültürü muhtemelen retorik alanında belli bir bilinç yaratır ve aşk temalı lirik şiirler bağlamında doktrin unsurlarının benimsenmesini teşvik eder. XIII. yüzyılda Floransa ile Bologna arasındaki yoğun ve canlı ilişkiler, Guinizzelli tarafından ortaya atılan yeniliklerin Floransalı genç şairler arasında ilgiyle karşılanıp geliştirilmesine zemin hazırlar. Guinizzelli tarafından başlatılıp Floransa'da Guido Cavalcanti ile Dante Alighieri ve aralarında Lapo Gianni, Dino Frescobaldi, Gianni degli Alfani ve "Dante'nin dostu" olarak bilinen Lippo Pasci de' Bardi olmak üzere çeşitli şairler ve daha sonra Cino da Pistoia tarafından sürdürülen bu şiir yazına şekline, Dante'nin ünlü tanımlaması doğrultusunda (*Araf*, XXIV, 55-57) geleneksel olarak *dolce stil novo* adı verilir.

Toscanalı şairler ile Bolognalı şairler arasında ilişkiler

Guinizzelli'nin şiirindeki yenilikler sadece birkaç eserle sınırlı kalsa da çağdaşları tarafından hemen fark edilir. Özellikle Bonagiunta Orbicciani Guinizzelli'nin abartılı "inceliği"ni, yani doktrin temelli karanlık kavramlar, felsefi-bilimsel sözlük ve Kutsal Kitap temelli formüller kullanmasından kaynaklanan şiirinin zorluğunu eleştirir.

Guinizzelli'nin yenilikçi deneyiminden yola çıkarak ve sonraki etkileri de göz önüne alınarak, *Stil novo*nun bazı genel özellikleri belirlenebilse de, bu hareket hiçbir zaman gerçek bir "şiir ekolü" olarak tanımlanması için gerekli olan birliği ve homojenliği sergilemeyecektir. *Stil novo* şairle-

rinin hepsi siyasal ve kamusal hayatta faal olsalar da, Sicilya şiiriyle devamlılık gösteren, Guittone ile Sicilya-Toscana şairlerine ise karşıt olan şiirlerinde, aşkla bağlantılı olmayan hiçbir konuya yer vermezler. Şiir üretiminin merkezinde yer alan aşk, özellikle "nazik kalp"le bağlantılı ve şaire ruhani yükseliş sürecinde rehberlik etme gücüne sahip bir şey olarak konu edilir. Guittone ve ekolüne göre özellikle dilbilim, biçim ve retorik açısından farklılıklar söz konusudur. Abartılı siyasal propaganda mesajlarını veya popüler formları dışlayan kavramları eleme yoluyla "tatlı" bir stil elde edilmeye çalışılır. Sentaks sade ve doğrusaldır ve uyum ile akıcılık adına Guittone'ye özgü retorik yöntemlerden de kaçınılır. Ancak felsefi ve bilimsel kavramlara başvurulması ve doktrin imgelerinin kullanılması, ilk bakışta sade gibi görünen stilin kolay anlaşılır olmasına engel olur ve okurun yüksek bir kültür düzeyine sahip olmasını gerektirir.

Temalar, dil, stil ve retorik

Sicilya ve ortaçağ romansının lirik şiir geleneğinden sadece birkaç tema muhafaza edilir, Provence'a özgü "dedikoducu"lar veya aşk ödülü gibi temalardan vazgeçilir ve başka temalar geliştirilir ve önem kazanır. Örneğin şairin zihninin ve kalbinin sevdiği kadının ve ona eşlik eden Aşkın imgesi tarafından ele geçirilmesi konu alınarak, âşık olma süreci psikolojik açıdan incelenir. Sicilyalılar açısından bir abartıdan öteye gitmeyen melek-kadın imgesi, Guinizzelli'de güçlenir, yeni bir yoğunluk kazanır ve övgü teması ortaçağ romansı boyutunu aşarak, kullanılan mistik dilin de etkisiyle daha derin anlamlar kazanır. Kadının selamı ve kurtarıcı niteliği de değer kazanan temalardan biridir.

Bu temel temalardan bazılarının güçlü bir şekilde sergilendiği *Al cor gentil rempaira sempre amore* [Nazik bir Kalbe Daima Aşk Tekabül Eder] adlı şarkı, *stil novo*'nun "manifestosu" sayılır. İlk mısradan itibaren nezaket, yani ruhun asaleti ile aşk arasında var olması gereken ilişki vurgulanır: Sadece asil bir ruha sahip olanlar sevebilir, daha doğrusu sevmeden edemezler. Dolayısıyla aşkın varlığı şairin asil bir ruha sahip olduğunun işareti sayılır. Bu ilke, natüralist ve bilimsel dilden alınma bir dizi analoji ve "ışık metafiziği" ile Fransiskan mistisizminin dilini temel alan kozmolojik imgeler yoluyla da açıklanır. Melek-kadın figürü burada temel bir işlev kazanır. Guinizzelli kadınları, Tanrı'nın iradesini yansıtarak gök küreleri hareket ettiren meleklere özgü zekâyla kıyaslar; kadınlar da sevgililerinde ahlaki mükemmelleşme ve ruhani yükseliş sürecini harekete geçirerek meleklere benzer şekilde Tanrı'nın iradesini yerine getirirler. Kadınlar, asalet kazandıran ve Kurtuluşa götüren bu eylemi sadece şairlere yöneltmekle kalmayıp, mucizevi tezahürleri yoluyla selamladıkları herkesi de kapsarlar. Ortaçağ romansı geleneğine

Melek-Kadın

kıyasla kadın figürü artık mistik bir düşe dönüşmüştür, fiziksel niteliklerinden neredeyse tamamıyla arındırılmıştır ve daha çok ruhani ve ahlaki erdemleri temelinde tasvir edilir. Şairin Tanrı'ya yönelttiği, kadınla melek arasındaki kıyaslama yeni bir anlam kazanır: "Bir meleğe benziyordu / Senin krallığından mıydı / Onu sevdiysem hata benim değil."

Guido Cavalcanti

Bu yeni stili Floransa'da başlatan Guido Cavalcanti (y. 1250-1300), aralarında genç Dante Alighieri'nin de olduğu birçok şair tarafından örnek alınır. Ancak Cavalcanti'nin *stil novo* algısı Guinizzelli'yi ancak kısmen temel alır. Stilin "tatlılığı," selam ve övgü gibi temaların kullanımı ve felsefi, bilimsel ve Kutsal Metin kaynaklı kavram ve terminolojinin benimsenmesi açısından etkilenme söz konusu olsa da, Cavalcanti'nin lirik şiirlerinde apayrı bir aşk algısı söz konusudur; aşk, sevgilinin zihnini ele geçiren, içini alt üst eden ve korkunç bir ıstıraba yol açan, çok güçlü ve akıldışı bir güçtür.

Tutkulu aşk

Donna me prega [Bir Hanım Bana Yalvarıyor] adlı ünlü şarkıda Cavalcanti, felsefi terminoloji temelinde aşkın doğasını inceler. Burada ortaya çıkan görüş, Dante'nin *Yeni Hayat* eserindeki görüşe karşıttır. Kronolojik önceliğin hangi esere ait olduğu belli değildir, ama aradaki karşıtlık son derece belirgindir. Radikal Aristotelesçilikten ilham alan Cavalcanti'ye göre, aşk bir "töz," yani bağımsız bir varlık değildir; bir "rastlantı," yani bir niteliktir, insanın akılcı ruhuyla değil, duyumsal ruhuyla bağlantılıdır. Bundan dolayı zihinle dramatik ve yıkıcı bir ihtilaf oluşur, çünkü aşk zihnin akılcı kontrolünün tamamıyla dışındadır.

Bu içsel ihtilaf Cavalcanti tarafından dramatik bir şekilde, ruhun farklı yetilerini, iç ve dışı duyuları, bireyin yaşamsal ruhlarını, tutkularını, bedenin kısımlarını ve âşık olma sürecine dahil eylemleri temsil eden "ruhlar" ve "küçük ruhlar" yoluyla tasvir edilir. Ortaya bölünmüş ve parçalanmış bir öznenin nesnel ve dramatik tasviri çıkar. *Stil novo*ya özgü övgü ve selam motifleri de Cavalcanti tarafından daha çok kötümser ve ıstıraplı bir bakış açısıyla işlenir. Sevgilinin görüntüsü şairi teselli eder gibi görünür, ama aslında onu alt üst eder ve ıstırap içinde bırakır veya şair bu görüntüyü akılcı olarak kavrayamamaktan dolayı şaşkındır ve altında ezilir. Ancak ıstırap dolu aşk bile sade ve tatlı bir stille, ahenkli ve doğrusal sentaktik çözümlerle tasvir edilir. Biçimin "tatlılığı" aşkın dramatik varlığının neden olduğu ıstırabı, parçalanmışlığı ve dehşet duygusunu sınırlama veya bu duygulara gerekçe bulma çabası olarak yorumlanabilir.

Cavalcanti'nin külliyatı elli kadar eserden oluşur: Şarkılarla sonelerin yanı sıra, şairin, on bir örnekle temsil edilen balad türüne eğilim göster-

diği görülebilir. Istırap veren aşk algısının konu edildiği lirik şiirlerin yanı sıra, daha hafif bir stile sahip metinlerde Cavalcanti daha az dramatik temaları ve motifleri işlerken kırsal peyzajların ve natüralist imgelerin tasvirinde büyük bir ustalık sergiler.

Cino da Pistoia'nın *Stil Novo*su

Cino da Pistoia (y. 1270-y. 1337) İtalyan lirik şiirinin devamlılığında önemli bir rol oynar. Dante'den birkaç yaş genç olan Cino, tam da *Stil novo*nun liderleri ortadan kalkarken –Cavalcanti 1300'de ölür, Dante de başka edebi deneyimlere geçer– bu lirik şiir deneyimini devam ettirir. Dolayısıyla *Stil novo*yu sürdüren bir şair olarak karşımıza çıkan Cino, faaliyetleriyle lirik şiir geleneğinin Petrarca'nın (1304-1374) ve Boccaccio'nun (1313-1375) kuşağına aktarılmasını sağlar. Pistoialı şairin geniş külliyatında (165 kadar metinin yanı sıra, kaynakları şüpheli olan bazı metinler) *Stil novo* tarzı, "tatlı" ve ahenkli biçimler şeklinde kendini gösterir; melankolik tonun hâkimiyeti ve psikolojik mekanizmaların analiziyle hafıza temasına verilen önem, Petrarca'nın karmaşık tarzına öncülük edecektir.

Bkz. *Avrupa'da Lirik Şiir, s. 735; Dante Alighieri, s. 758; Francesco Petrarca, s. 772; XIV. Yüzyılda İtalya ve Francesco Landini, s. 1032; XIII ve XIV. Yüzyıllarda Dans: Dans ve Şiir, s. 1050*

Şiir ve Siyaset

Camilla Giunti

Politik şiirler, şairlerle iktidar arasında oluşan ilişkinin etkisinde gelişir ve çok farklı biçimler ve edebi türler yoluyla ifade bulur. Şairler konu edilen olaylarda doğrudan rol oynayabilir veya bir sanat hamisinin siparişi üzerine konuyu işliyor olabilir. Şarkı, balad ve sone gibi geleneksel lirik şiir vezinleri veya sirventes *biçimi temelinde yazılan politik şiir, tarihi olaylarla sıkı sıkıya bağlantılı olup bu olayları eleştirel, yüceltici veya tamamıyla tarihsel açıdan inceler.*

Şairler ve İktidar

Ortaçağda bağımsız bir siyaset bilimi veya özellikle siyasal iletişim konusuna ayrılmış metinler söz konusu değildir; ancak inceleme yazılarından tarihyazımına, şiirden anlatıma kadar uzanan geniş bir edebi tür yelpazesine ait farklı ürünlerde siyasal düşüncelere yer verildiği görülür. İdari merkezlerle temas halinde oluşan edebiyat ürünlerinde, yazarlarla iktidar arasındaki ilişkinin farklı düzeylerde sergilendiği görülür. Örneğin Katalonyalı trubadur Cerveri de Girona (faal olduğu dönem 1250-1280) şiire hizmet etme işlevi atfeder, çünkü şair kralın hizmetkârı rolündedir. Politik temaları işleyen şiirsel metin genelde belli bir durumdan doğar, dolayısıyla gündeme sıkı sıkıya bağlıdır. Politik şiirin farklı hedefleri olabilir ve farklı işlevler görebilir. Şair kendi sanat hamisine seslenerek onun erdemlerini yüceltebilir, onu belirli eylemler gerçekleştirmeye teşvik edebilir; siyasi rakiplerine saldırarak kendi fraksiyonunu teşvik edebilir, zafer veya yenilgiyle sonuçlanan bir savaşı hatırlayabilir, kahraman bir savaşçının ölümünden yakınabilir. Bazı metinler bireysel olarak, bazıları da sipariş üzerine yazılır ki, böyle durumlarda daha bilinçli bir propaganda amacı içerir. Nitekim şiir bazen kamu otoritesinin hizmetinde, onun imajına değer katmak ve şiir okurunu otoritenin erdemliliğine ikna etmek için kullanılır. Başta İtalyan yarımadası olmak üzere, Latin bölgesinde, büyük çeşitlilik ve hareketlilik gösteren siyasal ve kültürel gerçekliğin kaynak olduğu karmaşık edebi ürünler arasında Orta ve Kuzey İtalya'nın şehir devletleri arasındaki ihtilaflardan beslenen politik lirik şiir güçlü bir şekilde öne çıkar.

Vezinler ve Türler

Siyaset alanıyla şu veya bu şekilde bağlantılı olan metinler arasında dinsel veya ahlaki temelli şiirler veya Fransa ve Provence kaynaklı, Haçlı Seferlerini konu alan şarkılar gibi çok farklı türden edebi ürünler vardır. Güncel konuları işlememesine rağmen, iktidarı yüceltme aracı olabilen *chanson de geste* de [kahramanlık şiiri] "militan şiirler" arasına dahil edilebilir. Tamamıyla politik mesajlar içeren metinler ise apayrı bir sınıfa girer. Vezinli formlar arasında yer alan *sirventes*, XII. yüzyıl sonlarında ortaya çıkmış olup XIII ile XIV. yüzyıllar arasında özellikle tarihsel-siyasal veya ahlaki konulardaki şiirler, hatta bir tarafın yüceltilmesi, rakip tarafın da aşağılanması amaçlı, güçlü stereotipler içeren konular için kullanılır. Oc dilinde *sirventes* veya politik şarkılar yazan trubadurlar arasında Bertran de Born (faal olduğu dönem 1175-1202) ile Gui de Cavaillon (faal olduğu dönem 1200-1229) gibi, Albigenlere karşı düzenlenen Haçlı Seferlerinde mücadele etmiş bazı trubadurlar vardır. XIII. yüzyılda *sirventes* türünün başlıca temsilcisi Peire Cardenal'in (faal olduğu dönem 1205-1272) şiir külliyatı ahlaki ve politik şiirler içerir.

Sirventes

Kuzey İtalya ve Po bölgesinin Provence şiirini örnek alan ve Oc dilinde yazan İtalyan *trovatore*leri arasında, Dante (1265-1321) tarafından *Araf*'taki "politik" kantonun (VI) kahramanı olarak belirlenen Sordello da Goito (?-1269) son derece önemli bir yere sahiptir. Aşk temalı lirik şiirlerinin yanı sıra, Sordello'dan günümüze kalan politik bir dizi *sirventes* arasında, şairin asil ve cesur hamisine ithaf ettiği *Compianto in morte di Blacatz* da [Blacatz'ın Ölümüne Ağıt] vardır. Bu şiirde retorik alanın ağıt özellikleri taşıyan yapısını ve yürek yeme motifini kullanan Sordello, şiddetli bir eleştiri yoluyla dönemin krallarının ve kontlarının miskinliğini kınar. Politik mesajı iletme görevi bazen *tenso* [tartışma şarkısı] veya *partimen* [atışma] gibi diyalog temelli metinlere verilir, ama sözlü ustalık örnekleri niteliğindeki bu yapılar daha çok saray eğlenceleri olarak uygulanır.

İtalya'da yazılan tarihi kayıt şeklindeki *sirventes*'ler arasında yer alan ve Guelf bir saray soytarısı tarafından yazılmış *Serventese dei Lambertazzi e dei Geremei* [Lambertazzi ve Geremei Ailelerinin Sirventesi] (1280) adlı şiirde, Bologna şehrinde Ghibellinler (Lambertazzi) ile Guelfler (Geremei) arasında gelişen sert ihtilaf ortamı anlatılır. Çok yaygın bir iletişim şekli olarak kullanılan sone de, politik ihtilaflardaki tarafların iddialarını yansıtmak açısından son derece uygun bir araçtır. Örneğin Ghibellin Rustico Filippi (y. 1230-y. 1300) Guelf rakiplerine, Guelf Folgore da San Gimignano da (y. 1270-y. 1330) Pisalılara son derece kıvrak soneler yöneltmiştir. Guelf bir noter olup, 1314-1331 arasın-

Soneler

da sürgünde yaşamış olan Pietro de Faitinelli'nin büyük ölçüde siyasetten beslene şiir üretimi Lucca'daki ateşli kavgaları yansıtır. Vezinli edebi türlerden balad da sadece aşk konusunda değil, dinsel (*lauda* [övgü] şeklinde) ve siyasal konularda da (tarihi kayıt-ahlaki ağırlıklı) yazılır. Anonim bir yazara ait *Sovrana ballata placente* [Üstün ve Güzel Balad] (1267) adlı önemli baladda, "zarif aşk" repertuarının terimleriyle savaş repertuarından terimler bir arada kullanılarak, İtalya'ya sefer düzenlemek üzere olan Suebyalı Konradin'in (1252-1268) taraftarları silaha çağrılır.

Memur-Şairler

Politik veya güncel meseleler üzerine lirik şiirler, Sicilya ekolü bağlamında ortaya çıkmaz. II. Friedrich'in (1194-1250, ♚ > 1220) kültürel üretim merkezi olan ve yerel dildeki ilk şiir geleneğinin geliştiği sarayı, çoğu noter olmak üzere, yönetimde rol oynayan çok sayıda memur-şairle doludur.

Cenovalı anonim yazar

Provence veya Kuzey İtalya trubadurları gibi profesyonel şair olmayan bu insanlar, imparatoru yücelten veya teşvik eden politik *sirventes*ler yerine, imparatorluğun kültürel politikasının ifadesini yansıtan, ağırlıklı olarak aşkı konu alan şiirler üretirler.

Şehir yönetiminde rol alan bu memurlar, tarihsel kayıtların ve resmi tarihin yazılmasında "organik aydınlar" olarak faaliyet gösterirler. Bu tür kurumsal üretime bir örnek teşkil eden ve Cenovalı anonim yazar (faal olduğu dönem 1270-1310) olarak bilinen "resmi görevli-şair"in (muhtemelen noter) *Codice Molfino* adı altında günümüze ulaşan eseri, bir tür "şiir-şehir tarihyazımı kitabı"dır ve dinsel şiirler, şehirdeki siyasal ve askeri olayların gerçekçi tasvirleri ve anlatımları olmak üzere, Ceneviz diyalektinde 147 şiir ile 34 Latince şiir içerir. Şiir ile siyaset en yüksek idari düzeylerde bile bir araya gelip iç içe geçebilir, örneğin İmparator II. Friedrich ile bazı şehir iradecisi-şairler, hem söz söyleme hem de eyleme geçme konusunda usta olan yöneticilerin bu ikili niteliklerini yansıtırlar.

Bkz. *İacopone da Todi ve Dinsel Şiir, s. 715; Mizahi ve Hicivsel Şiir, Parodi, s. 753; Dante Alighieri, s. 758; Anlatıma Dayalı, Didaktik ve Alegorik Şiir, s. 789*

Mizahi ve Hicivsel Şiir, Parodi

Giuseppe Ledda

Hicivsel, parodik ve gerçekçi gibi çok çelitli edebi deneyimlerde mizahi stile başvurulur. Anlatıma dayalı şiir alanında özellikle Fransa'da üretilen fabliau*'lar mizahi stile girer. Lirik şiir alanında da, alt sosyal sınıflara ait kadınlara duyulan aşkın konu edildiği ve hiciv amacı taşıyan mizahi türlere rastlanır. XIII. yüzyılda Toscana'da gelişen mizahi-gerçekçi şiirin başlıca temsilcileri arasında Rustico Filippi ve Cecco Angiolieri vardır.*

Mizahi Edebiyat ve Anlatımsal Şiir

Ortaçağ Latin edebiyatında orta-alt düzey olarak nitelendirilebilecek mizahi stilin uygulandığı türler arasında "Goliard" şiiri önemli bir yer tutar. Şiir sanatı üzerine inceleme yazılarında da orta ve alt düzey stillerin önemi üzerinde durulur ve orta-alt stilin ulvi olmayan konulara ve kişilere uygulanması gerektiği belirtilir. Böylece asil konulara yönelik övgü edebiyatının yanı sıra, sosyal veya ahlaki açıdan alt düzeye ait olan konulara ve kişilere yönelik bir hakaret edebiyatı gelişir. Ancak bazen ayrı stillerden ziyade parodi şeklinde karışımlar da söz konusudur. Mizahi edebiyatın kapsadığı farklı tipolojiler arasında, hiciv, hakaret ve aşağılama biçimlerinde ve neşeli veya eleştirel tarza sahip alaycı şiir; cinselliğe, oyunlara ve tavernalarda içmeye ağırlık veren Goliard şiiri; yüksek edebiyatın değerlerini tersyüz ederken dilinden ve durumlarından yararlanan parodi ve gerçekliğin idealleştirilmemiş temsiline ağırlık veren "gerçekçi" edebiyat yer alır.

Bu tipoloji çeşitliliğine yerel dillerdeki edebiyatlarda da rastlanır ve yüksek edebiyat türleri içerisinde bile mizahi unsurların yer aldığı görülür. Fransız epik şiirlerinde, komedi tarzında ara bölümlere rastlanırken, –örneğin *Chanson de Roland*'daki aşçıların bölümü (mısra 1816-1829)– Guillaume dizisindeki *chanson*larda da (y. 1280-y. 1349) bol miktarda mizahi unsurlar yer alır. Şarlman'ın (742-814, [illegible] > 800) ve on iki soylunun Konstantinopolis'e yaptığı yolculuğu konu alan *Pèlerinage de Charlemagne* [Şarlman'ın Hac Yolculuğu] (XII. yüzyıl ortaları) adlı kısa şiir, belirgin bir biçimde epik şiir parodisi oluşturur; epik bağlamdan uzaklaşınca kahramanlar, gürültücü ve palavracı bir grubun üyeleri haline gelirler. XII. yüzyıl sonlarına ait

Şarlman'ın Konstantinopolis yolculuğu

Audigier adlı kısa "kahramanlık-mizah" şiirinde ise mizahi yön, epik unsurlarla eskatolojik referansların karışımından mürekkeptir.

Eski Fransız dilinde yazılmış edebiyat eserlerinde, Marie de France'ın (y. 1130-y. 1200) stiline sadık olan *lai*lerin yanı sıra, parodi amaçlı kısa anlatımlara da rastlanır. Jean Renart'a (XII. yüzyıl) ait *Lai de l'Ombre* [Gölgenin *Lai*si] gibi bazı eserlerde, örnek alınan eserlerdeki muhteşem ve zarif atmosferin, gerçekçi bir dille alçaltıldığı ve burjuvalaştırıldığı görülür. Bazı durumlarda ise ortaçağ romansının ve "zarif aşk" edebiyatı temalarının hicivsel uyarlamasına tanık oluruz. XIII. yüzyıl başlarına ait olan *Lai d'Ignaure*'da [Bihaber Olanın *Lai*si] yürek yeme motifinin –ama bu sefer erkeklik organı versiyonunun– bir parodisi sunulur. *Lai du Trot* [Tırıs Yürüyüşün *Lai*si] adlı şiirde eşlerine sadık olmayan kadınların cehennemde cezalandırılması teması tersyüz edilerek fiziksel aşka teslim olmayan kadınların hak ettiği cezalar konu edilir. Henri d'Andeli (XIII. yüzyıl), *Lai d'Aristotle* [Aristoteles'in *Lai*si] adlı eserinde Alexander dizisinin konusunu parodik bir açıdan yeniden ele alır ve Aristoteles'i Alexander'in sevgilisi tarafından baştan çıkarılmış, kadın tarafından sırtına binilmesi gibi aşağılayıcı bir duruma düşmüş halde tasvir ederek büyük filozofla alay eder ve cinselliğin müthiş gücünü alaycı bir şekilde gösterir. *Aucassin et Nicolette* (XII. yüzyıl sonu – XIII. yüzyıl başı) adlı şarkılı masal, daha karmaşık bir yöntemle de olsa, farklı türlerin karışımını sunarken, *lai*nin ve ortaçağ romansının temalarını parodik bir bakış açısıyla işler.

Ancak mizahi amaçlı asıl Fransızca kısa anlatımsal şiir türü, XII. yüzyıl sonuyla XIII. yüzyılda gelişen *fabliau*dur. *Lai* türüne göre zıt nitelikleri iki yönde gelişir: Ortaçağ romansı ve "zarif aşk" temalarının ve ideallerinin deformasyona uğraması veya orta-alt sosyal sınıfların tasviri. İlk durumda asil bir kahramanın asil olmayan bir durumda tasviriyle parodik alçalma elde edilir; ikinci durumda tam tersine, alt sınıflardan bir karakter şövalyevâri davranışlarda bulunuyormuş gibi gösterilir. Ancak parodileştirme süreci, şövalye, kralın karısı ve kral arasındaki klasik aşk üçgeni başta olmak üzere (Lancelot, Guinevere ve Kral Arthur veya Tristan, İsolde ve Kral Marc), ortaçağ romansının temalarıyla bağlantılı da olabilir. *Fabliau*da koca burjuva veya köylüdür, şövalyenin yerini de bir rahip veya öğrenci alır ve aşk her türlü idealleştirmeden uzak bir şekilde cinsel arzuların tatminine indirgenir. Günümüze, çoğu anonim olmak üzere, 130 kadar *fabliau* ulaşmıştır. Bilinen yazarlar arasında Rutebeuf (faal olduğu dönem 1250-1285) öne çıkar.

Fabliau

1175 ile 1250 arasında yazılan ve başlangıçta birbirinden ayrı manzum öykülerden oluşan *Roman de Renart* [Tilkinin Romanı], toplumsal bir hiciv ve edebi bir parodi niteliğindedir. Tilki Renart, kurt İsengrin,

aslan Noble gibi kişileştirilmiş hayvanların maceralarının anlatıldığı bu eserde, hem Aesopus'un masal geleneğiyle hicivsel masal hem de alegorik şiir bir araya gelir ve insan psikolojisini ve toplumsal mekanizmaları kaba bir şekilde resmetmek amacı taşır. Hayvanların maskeleri yoluyla herhangi bir yumuşatma veya idealist yüceltmeye tâbi tutulmadan tasvir edilen açlık, cinsellik, şiddet, korku, güç gibi davranışların gerçek nedenleri ortaya çıkarılır.

Mizahi Şiir ve Lirik Sistem

"Zarif aşk" şarkılarının yanı sıra farklı dilbilimsel gerçeklikler temelinde ve farklı tarzlar doğrultusunda daha alt düzey stilde deneyimler de lirik şiir sistemi içerisinde kendine yer bulur. Provence şiirinde aşk konulu lirik şiirin yanında yer alan siyasal-sosyal konulu *sirventes*, bazen vurgulu bir hiciv özelliği taşır. Galego-Portekiz lirik şiiri, *cantigas d'escarnho* (alaycı şarkılar) ve *cantigas de maldizer* (dedikodu şarkıları) gibi türler içerir: Bu hicivsel şiirler, tarihsel karakterleri veya toplumsal tiplerin *effictio in improperium*unu [kınama amaçlı portre] temel alır.

Galego-Portekiz lirik şiirinde hiciv ve kara mizah

Bu lirik şiir türleri, kadın karakterlerin daha alt sosyal sınıflara ait olduğu en alt düzey aşk temasını işler. Artık "zarif aşk" kurallarına uymak zorunda olmayan şair-sevgili, doğrudan cinsel arzuların tatmin edilmesini konu alır. Örneğin Fransız çoban kızının öyküsünde şair kırlarda gezerken rastladığı bir çoban kızla sohbet etmeye başlar ve bu sohbet bazen kızın baştan çıkarılmasıyla, bazen de şairi reddetmesiyle sonuçlanır. Burada "zarif aşk" modelinden olan uzaklık ile arzunun tatmin edilme imkânsızlığı paradoksunu temel alan, *fin'amor*a [saf aşk] yönelik parodi çok belirgindir.

Fransız çoban kızlarının XIII. yüzyılda Kastilya lirik şiirindeki karşılığı, *cántica de serrana*dır (dağcı kız şarkısı) ve hem yabanilik hem de kadının cinsel istekliliği konularına vurgu yapılır. Bu alandaki önemli şairler arasında, *Libro de buen amor*un [İyi Aşk Kitabı] yazarı Juan Ruiz (y. 1283-y. 1350) öne çıkar. "İyi aşk," Tanrı aşkıdır, ona zıt olan da "*loco amor*"dur [çılgın aşk]. Ancak Juan Ruiz cinselliğin tehlikelerini açıklama bahanesiyle uzun bir erotik macera dizisi sunar. Karışık bir vezin yapısına sahip olan şiirde, ortaçağ romansının incelikli bir parodi temelinde yorumlanmış, anlatıma dayalı mirası sunulur.

Çoban kızlar ve dağcı kızlar

İtalya'da da mizahi stile başvurulan yöntemlerden biri, şairle kadın arasındaki diyalogu konu alan *contrasto*'dur. XII. yüzyıl sonlarında tru-

badur Raimbaut de Vaqueiras (y. 1155-1205'ten sonra) tarafından yazılan bir *contrasto*'da şairin sözleri Provence dilinde, kadının sözleri ise Ceneviz diyalektinde sunulmuştur. Baştan çıkarma gayretinin amacı cinsel fetih olduğundan "zarif aşk" dilinin kullanımı, yüksek aşk şiirinin bir parodisi şeklini alır. Bazen diyalektlere özgü ifadeler yoluyla da yerel dilde parodiler yapılır. Örneğin Castra Fiorentino'nun *Una fermana iscoppai da Cascioli* [Casciolili Bir Çiftçi Kadınla Beraber Oldum] (XIII. yüzyıl) adlı şarkısında kadın, Marche'nin kırsal bölgesinden bir çiftçidir, *Contrasto della Zerbitana*'da ise Adriyatik'in orta-güney kısmındandır.

İtalya'da *contrasto*

İtalya bölgesindeki *contrasto*'ların en ünlüsü, Cielo d'Alcamo'nun (XIII. yüzyıl) 1231-1250 arasına tarihlendirilebilecek olan *Rosa fresca aulentissima* [Taze ve Güzel Kokulu Gül] adlı eseridir. Çapkın bir şairle başlangıçta çekingen ve soğuk davranıp sonuca doğru giderek, ona teslim olan kadın arasındaki diyalogu sunan ve her açıdan "komik" bir sona sahip olan (nitekim kadının son sözü şöyledir: "Bir an önce yatağa girelim") bu metinde, Sicilya lirik şiirinin stili ve dili parodiye konu edilmiştir.

Toscana'da Mizahi-Gerçekçi Şiir

Toscana'da "zarif aşk" şiirinin önemli bir gelişim geçirip, *Stil novo* döneminin başladığı yıllarda, orta-alt stilde de çeşitli edebi deneyimler yaşanır. Stil açısından mizahi olan bu şiir, Toscana'daki şehir devletlerinin dinamik gerçekliğini temel aldığı ve hayatın alçak yönlerini de tasvir ettiği için "gerçekçi" olarak tanımlanır. Aslında hiciv ve hakaret amacı, gerçekliğin olumsuz yönlerinin vurgulanmasına ve karikatürleştirerek edilerek deforme edilmesine yol açar. Bu şiir, hiciv amacından dolayı "şakacı" olarak da nitelenir.

Şehir devletleri gerçekliğinin deforme edilmesi

Bu akımın başlıca şairleri arasında yer alan Rustico Filippi (y. 1230-y. 1300), hem ortaçağ romansı modelleri doğrultusunda aşk şiirleri hem de mizahi şiirler yazar. Rustico şakacı sonelerinde acımasız karikatürler ve güçlü bir dil yoluyla, hicivdeki ustalığını sergiler; karakterler tiksindirici fiziksel çirkinlikleri ve sefil, alçaltıcı ahlaksızlıklarıyla, hatta kurnazca bir diyalektle ifade edilmiş müstehcen imalarla tasvir edilir.

Üretimi büyük çeşitlilik gösteren Sienalı Cecco Angiolieri (y. 1260-1313'ten önce) bu açıdan daha da önemlidir. Bazı metinlerinde, "kadın, meyhane ve zar" üçlüsünün yüceltilmesi başta olmak üzere, Goliard şiirinin şakacı temalarının yeniden ele alındığı görülür. Parasızlık ve babanın cimriliğinin kınanması gibi motiflere sıklıkla rastlanır, ama babaya

olan nefret daha önce görülmemiş bir sertlik düzeyine ulaşır. Anti-sosyal duygular bazen –*S'io fosse fuoco, arderei 'l mondo* [Ateş olsam dünyayı yakarım] adlı ünlü sonede olduğu üzere– insanlığın tamamına karşı abartılı ve grotesk, evrensel bir nefret düzeyine tırmanır. Bazı metinler ise *Stil novo* şiirinin parodisi niteliğindedir, örneğin kaba saba, şehvetli ve dırdırcı bir kadın olan Becchina'ya beslenen mutsuz aşkın *Stil novo*ya özgü bir dille işlendiği şiirlerde melek-kadınların alaycı parodisi yapılır.

Folgore da San Gimignano'nun (y. 1270-y. 1330) on iki ay ve haftanın yedi günü konusunda yazdığı soneler ise hayali gerçekçilik alanına girer. Folgore her ay için en zevkli faaliyetlerin, en zarif giysilerin, en lezzetli yiyeceklerin ve en rahat ortamların listesini çıkarır. Burjuva ve şehir toplumu sarayın zarif dünyasının yüzeysel ve dış yönlerini yaşamaya çalışır. Bu süreç parodiye çok uygun olduğundan saray soytarısı Cenne de la Chitarra (?-y. 1336), en rahatsız edici faaliyetlerin, en kaba toplulukların ve ortamların, en nahoş durumların ve en lezzetsiz yiyeceklerin listesini çıkararak bu rüyayı bir kâbusa çevirir.

"Zarif aşk" lirik şiirinin parodileri

XIV. yüzyılda mizahi türü uygulamaya devam eden Toscana şairlerine eşlik eden Perugialı şairler arasında, aşk temasını mizahi yönden ele alan Marino Cecoli (?-y. 1369) öne çıkar. Matazone da Caligano (XIV. yüzyıl) tarafından Lombardiya'nın yerel diyalektinde yazılan *Detto del villano* da [Kabadayının Deyimleri] "kabadayı hicvi" türünün ilk örneklerinden birini oluşturur.

Bkz. *Avrupa'da Lirik Şiir, s. 735; İtalya'da Lirik Şiir, s. 741*

Dante Alighieri

Giuseppe Ledda

Ortaçağ kültürünün en önemli isimlerinden biri olan Dante Alighieri, eserlerinde bu kültürün hem özetini sunar hem de onu aşar. Yeni Hayat *adlı* prosimetrum *eserde Stil Novonun ardında yatan nedenleri hayata geçirdikten sonra hiciv, "petrose" ve doktrin amaçlı şiirler gibi farklı stillerde lirik şiir denemelerinde bulunur. Halk dilinde yazdığı* Convivio *adlı felsefi inceleme yazısında doktrin konusundaki yorumlarını sunarken,* De vulgari eloquentia*'da retorik ve şiir sanatı konularını inceler. Militan tutumu nedeniyle ölümüne kadar yirmi yıl boyunca Floransa'dan sürgün edilen Dante, siyaset konusunda Latince olarak* Monarchia *adlı bir inceleme yazısı yazar. Siyaset teması, öte dünyaya yaptığı yolculuğu anlattığı ve öte dünya bakış açısıyla gerçekliği tasvir ettiği, baş döndürücü bir stil çeşitliliğine sahip, geniş kapsamlı ve ansiklopedik bir manzum eser olan* İlahi Komedya*'da da işlenmiştir.*

Hayatı

Dante (1265-1321) Floransa'da seçkin bir ailenin çocuğu olarak doğar. Hayatı hakkında çok fazla bilgi sahibi olmasak da, 1280'li yılların başlarında Floransa'nın edebi çevreleriyle temas içinde olduğunu ve Guido Cavalcanti'yle (y. 1250-1300) dost olduğunu biliyoruz. 1285'te Gemma Donati'yle (?-1329/1332) evlenir ve şehrin askeri hayatında da rol oynamaya başlar. Bu yıllarda Bologna'da bir süre kaldığı bilinir. Şiirlerinin büyük kısmını ithaf ettiği kadın olan Beatrice 1290'da ölünce bir buhran dönemi geçiren Dante, felsefi araştırmaları sayesinde bu dönemi atlatmayı başarır. Sonraki yıllarda, Beatrice'e ithaf ettiği şiirlerin bazılarını nesir bir çerçeve içinde *Yeni Hayat* eserinde toplar.

1295 yılından itibaren Floransa'nın siyasi hayatında da rol almaya başlar ve çeşitli görevlerde bulunur. 1300'te idari bir konuma getirilince kariyerinin zirvesine ulaşır. Bu arada şehir papalıkla ilişkilerin sürdürülmesinden yana olan Siyah Guelflerle, Dante'nin de üye olduğu, bağımsızlıktan yana olan Beyaz Guelfler arasındaki ihtilaflardan dolayı bölünmüş durumdadır. Dante 1301'de elçi olarak Roma'dayken, Siyah Guelfler papalık elçilerinin de desteğiyle iktidarı ele geçirir. Bu tarihten itibaren Beyaz Guelfler hakkında hızla

Sürgüne mahkûm edilmesi

davalar açılır ve henüz Floransa'ya dönmemiş olan Dante de önce para cezasına ve sürgüne, ardından da ölüm cezasına mahkûm edilir ve mallarına el konur (10 Mart 1302). Böylece sürgün yılları başlar.

Dante silah zoruyla şehre dönmek için sürgündeki diğer Beyaz Guelflere katılır ve aynı dönemde ortaya çıkan barışçıl müzakereler sürecinde rol alır. Ancak müzakereler başarısızlığa uğrayınca Dante geri çekilir; silahlı mücadeleye devam etmek isteyen dava arkadaşları, Lastra Savaşında (1304) nihai bir yenilgiye uğrar. Artık tek başına kalan Dante'nin tek umudu, vatanına dönmesine izin verecek bir aftır ve onu beklerken Toscana'nın ve Kuzey İtalya'nın saraylarında ve şehirlerinde sığınabileceği bir yer arar. *Convivio* [Şölen] ile *De vulgari eloquentia* [Günlük Dilde Belagat Üzerine] sürgünün ilk yıllarına aittir, ama Dante'nin 1306-1307'ye doğru *İlahi Komedya*'ya başlamasıyla bu çalışmalar yarım kalır.

1310'da önemli bir dönüm noktası yaşanır, çünkü İmparator VII. Heinrich (1278-1313, [illegible] > 1312) Roma'da papanın elinden tacını almak ve imparatorluğun İtalya toprakları üzerindeki hâkimiyetini yeniden kabul ettirmek için İtalya'ya gelir. Dante imparatorun iç savaşlarda bölünmüş olan İtalyan şehirlerine barış getireceği umuduna kapılır. Bu siyasal sürece büyük bir coşkuyla katılır, siyaset sahnesinin farklı aktörlerine yönelik Latince mektuplar yazar (*Epistole* [Mektuplar] V, VI, VII). Ama bu imparatorluk hayali, Heinrich'in 1313'teki ani ölümüyle suya düşer.

Dante'nin af sonucu Floransa'ya dönme ihtimali de, şehir yönetiminin sürgünlere dayattığı aşağılayıcı şartlardan dolayı ortadan kalkar (1315). Dante uzun süre Verona'da Cangrande della Scala'nın (1291-1329) misafiri olduktan sonra, muhtemelen 1318 yılına doğru Ravenna'ya geçer ve burada *Komedya*'yı bitirmek için işe koyulur. Giovanni del Virgilio (XIII-XIV. yüzyıl) ile Latince ve vezinli mektuplaşması da bu yıllarda gerçekleşir; Dante bu mektuplarda *ecloga* [pastoral şiir] türünü yeniden ortaya atar ve sularla su yüzeyinin üzerinde kalan topraklar arasındaki ilişkiyi konu alan *Quaestio de aqua et terra* [Su ve Toprak Meselesi] adlı Latince inceleme yazısını yazar. 1321'de Venedik'e elçi olarak yaptığı bir yolculuktan dönerken sıtmaya yakalanır ve 13 ile 14 Eylül arasında Ravenna'da ölür.

Dönüş umudu

Gençlik Şiirleri ve *Yeni Hayat*

Dante 1280'li yıllarda şiir alanındaki çıraklık dönemine başlar. Guittone d'Arezzo'nun (y. 1235-1294) ustalığı karşısında duyarlılığını sergilediği bazı şiirler ve "zarif aşk" lirik şiiri alanında yaptığı bazı denemeler bu döneme aittir. Ancak kısa süre sonra, Guido Guinizzelli'den (y. 1235-1276)

ilham alan ve büyük rağbet gören bir şair olan Guido Cavalcanti'yle dost olur. Dante şiirlerinde Beatrice'e odaklanmaya başlar, ama sevdiği kadının 1290'daki ölümü onu alt üst eder ve bu dönemi ancak 1293-1295 yıllarında yazdığı *Yeni Hayat* eseri sayesinde atlatır.

İdeal otobiyografik güzergâh

Dante bu esere gençliğinde yazdığı bazı şiirleri dahil eder ve bu manzum eserlerin aralarına nesir eserler katar. Bu şiirlerde Dante'nin ideal otobiyografik güzergâhı, Beatrice'ye beslediği aşkı ve bu aşkı konu alan şiirin hikâyesi sunulur. Eser *prosimetrum* [manzum ve nesir karışımı] şeklinde yazılmıştır; nesir bölümlerin amacı hem eserin konusunun farklı safhalarını birbirlerine entegre etmek hem de manzum bölümleri açıklamaya ve yorumlamaya dayalı tefsir fonksiyonu görmektir. Yirmi beş sone, beş şarkı ve bir balat olmak üzere, otuz bir manzum eser vardır. Eserin başlığı hem kelime anlamıyla gençliğe işaret eder hem de Aziz Pavlus'un kastettiği anlamda yeni hayata, yani aşk deneyimiyle yenilenen hayata ima eder.

Yazar tarafından "hicivsel kitap" olarak tanımlanan eserin başında, "hafıza kitabı"nın içerdiklerini yazma amacı ilan edilir. Anlatım şairin dokuz yaşındayken Beatrice'le ilk karşılaşmasıyla başlar ve dokuz yıl sonraki ikinci karşılaşmasıyla devam eder. Mükemmellik idealini yansıtan dokuz sayısının varlığı, olaylara sembolik bir ışığın ve evrensel bir değerin katılmasına katkıda bulunur. Dokuz, Beatrice'nin sayısıdır, daha doğrusu Beatrice "dokuz"dur, yani bir "mucize"dir.

İkinci karşılaşmalarını şairin *A ciascun'alma presa e gentil core* [Aşık ve Nazik Kalplerin Her Birine] adlı sonede anlattığı rüyası izler; Dante'nin bu şiiri gönderdiği çeşitli şairler arasında yer alan Guido Cavalcanti'yle dostluğu bu sayede başlar. Ama Dante sevdiği kadını korumak amacıyla ona olan aşkını gizli tutmaya karar verir, dolayısıyla şiirlerini başka bir kadına ithaf etmeye başlar, o kadın şehirden ayrılınca da başkasına ithaf eder. Ama bu aşklardan pek de saygıdeğer olmayan bir şekilde söz etmeye başlar ve Beatrice bunun üzerine selamı keser. Dante bu selamdan yoksun kaldığı anda, mutluluğunun ve kurtuluşunun tamamıyla o selama bağlı olduğunu fark eder. Ancak o artık Beatrice'in görmeye bile dayanamaz hale gelmiştir ve onu görünce kendinden geçer. Beatrice'in arkadaşlarından biri ona, sevdiği kadını görmeye dayanamadığına göre aşkının amacının ne olduğunu sorar. Şairin bu soruya cevabı, bir dönüm noktası oluşturur: aşkının amacı, "kadınımı öven kelimelerdir." Böylece şiirlerinde sadece Beatrice'i övmeye karar verir. *Donne ch'avete intelletto d'amore* [Aşk Zekâsına Sahip Kadınlar] adlı şarkı ve ünlü *Tanto gentile e tanto onesta pare* [O Kadar Nazik ve O Kadar

Aşkın amacı olarak övgü

Dürüst Duruyor ki] gibi bazı soneler bu şekilde ortaya çıkar. Dante bu metinlerde kadını, Tanrı'nın aracısı ve sevgilisini Tanrı'ya yaklaştırabilecek kişi olarak över. Ama şair kitabın övgüye ayrılan bölümünde Beatrice'in yakında ölebileceği kehanetinde bulunur. Kitabın ikinci kısmının başında, sevgilinin ölümünden dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirir, ama şair sonradan "merhametli" ve "şefkatli" bir kadının bakışlarıyla teselli bulur. Yeni bir aşk doğacak gibi görünürken Dante, Beatrice'i düşünde görür. Beatrice'den uzaklaştığı için pişman olan şair, ona yeniden beslemeye başladığı aşkı, önce yasını tutarak, sonra da ilahi saadetini kutlayarak ele alır. Nitekim eserin son şiiri olan *Oltre la spera che più larga gira* [En Geniş Dönen Kürenin Ötesinde] adlı sonede Beatrice cennette tasvir edilir ve şair Beatrice'in ölümünden dolayı duyduğu üzüntüyü, kurtuluşundan dolayı duyduğu mutlulukla aşar.

Eserin sonunda şair "harika bir düş" gördüğünü ve bunun sonucunda, Beatrice'i "daha önce hiçbir kadın hakkında söylenmemiş olanları" söylemeyi umduğu bir eserde konu alabileceği, yani "ona yaraşır bir şekilde ele alabileceği" gün gelene kadar onun hakkında yazmamaya karar verdiğini söyler. Dante tarafından bu tarihte tam olarak öngörülememiş olsa da, *İlahi Komedya* bu vaadin gerçekleştirilmesi anlamına gelecektir.

"Hayranlık uyandırıcı bir düş"

Yeni Hayat ve övgü sanatı, *Stil novo*nun [Yeni Stil] zirvesini oluşturur. Sevdiği kadının cennetteki bir ruha dönüşümü ise, melek-kadın metaforu ve ruhsal yükseliş yolu olarak aşka dair yeni bakış açıları anlamına gelir.

Mizahi Denemeler ve Taş Şiirleri

Rime [Şiirler] kitabı Dante'nin kendisi tarafından değil, daha kapsamlı eserlere dahil edilmemiş olan şiirlerini toplayan filologlar tarafından oluşturulmuştur. Çıraklık dönemi şiirleriyle *Yeni Hayat*'ta yer almayan şiirlerin yanı sıra, *Yeni Hayat*'ın yazılışından sonrasına ait bazı eserler de buraya dahil edilmiştir. Forese Donati ile yazdıkları *tenso* [tartışma şarkısı] (1296'dan önce), Dante ile Forese tarafından yazılmış üçer soneden oluşur; bu eserde iki şair, hicivsel şiire özgü yöntemlerle birbirlerine kaba ve müstehcen ifadelerle onur kırıcı suçlamalar yöneltirler. Dante böylelikle *Stil novo* lirik şiirinin yüksek stilinin yanında, farklı stiller konusunda da denemeler yapma isteğini gösterir. Bu deneyimlerden izlere *İlahi Komedya*'da rastlanır. Eğer Dante'ye ait olsaydı, *Roman de la Rose*'un [Gülün Romanı] 232 soneye indirgenmiş versiyonu olan *Fiore* de [Çiçek], bu mizahi deneme geleneğine dahil olabilirdi. Ancak bu e serin Dante'ye ait olup olmadığı tartışma konusu olmaya devam etmektedir.

Dante ve Forese Donati

Ancak *Yeni Hayat*'tan sonraki bu deneysel sürece dahil olan en önemli eserler, acımasız bir kadına beslenen aşkı konu aldıkları için –ve kadın metaforik olarak taşa benzetildiği, hatta kendisinden *Pietra* [Taş] diye söz edildiği için– eleştirmenler tarafından "Taş Şiirleri" olarak nitelenen dört şarkıdan oluşmaktadır. Kadının muhalif ve sert karakteri, stil ile konu arasındaki uyum ilkesinden dolayı sert ve acı bir dil gerektirir. Kadın, Beatrice'in iyi huylu ve alçakgönüllü karakterinin tam tersine sahip olduğu gibi, şiirin sert stili de *Stil novo* şiirlerinin "tatlı" stilinin tam tersidir. Şairin Beatrice'e olan aşkı ahlaki ve ruhsal yükselişi teşvik ederken, bu aşk tensel ve tutkuludur; insanı ruhaniliğe değil, bedensel arzularını tatmin etmeye iter.

Bu zor ve sert stil, ilham kaynağı olan trubadur Arnaut Daniel'den (y. 1150-y. 1200) kaynaklanır; nitekim Arnaut tarafından geliştirilmiş olan altı mısralık kıta biçimi, *Al poco giorno ed al gran cerchio d'ombra* [Kısa Güne ve Büyük Gölge Dairesine] adlı altı mısralık şiir ile çift altı mısralık kıta olarak nitelendirilebilecek *Amor, tu vedi ben che questa donna* [Aşk, senin de gördüğün gibi, bu kadın] adlı şarkıda uygulanmıştır. Hem bu metinlere hem de *Io son venuto al punto de la rota* [Dairenin Öyle Bir Noktasına Geldim Ki] adlı şarkıya kış atmosferi hâkimdir: Peyzajın soğukluğu, aşka isteksiz olan kadının yüreğindeki soğuklukla bağdaştırılır, kadının sertliği de şairin bu mutsuz aşkı sürdürmekte gösterdiği inatta ve aynı kelimelerin kafiye olarak kullanılmasından doğan saplantılı temada karşılık bulur.

Trubadur ustası

Geçmişte taş şiirlerine biyografik yorumlar getirilmiştir; günümüzde ise, kadının zorlu şiir sanatını temsil ettiğini düşünme eğilimi söz konusudur. Ancak edebi yorum da tamamıyla göz ardı edilmemelidir, çünkü o zaman sert taşın "son derece nazik" Beatrice'in zıddı olarak tasvir edilişindeki anlam kaybolur.

Doktrin Temelli Şiirler ve *Convivio*

Doktrin temelli şiirler yeni bir deneme alanı oluşturur ve daha geniş kapsamlı gelişmelere açıktır. Kronoloji ve stil açısından *Stil novo* şiirlerine yakın olan bazı aşk konulu şarkılar, *Convivio*'da sunulan alegorik yorum yoluyla doktrin açısından değer kazanır (*Voi che 'ntendendo il terzo ciel movete* [Zekâlarıyla Üçüncü Gökkubbeyi Hareket Ettiren Sizler] ve *Amor che ne la mente mi ragiona* [Zihnimin İçinde Konuşan Aşk]. Sürgün yıllarında yazdığı bazı şiirler de doktrin temellidir: *Le dolci rime d'amor ch'i' solia*'da [Zihnimde Aradığım Tatlı Aşk Şiirleri] asalet; *Poscia ch'Amor del tutto m'ha lasciato*'da [Aşk Beni Bütünüyle Terk Ettikten Sonra] zarafet;

Doglia mi reca ne lo core ardire'de [Istırap, Kalbime Cesaret Kazandırdı] cömertlik; *Tre donne intorno al cor mi son venute*'de [Üç Kadın Kalbimin Çevresini Sardı] adalet ve otobiyografik sürgün konuları işlenir.

Bu doktrin temelli şiirlerin, Dante'nin sürgünün ilk yıllarında başladığı (ilk üç kitap 1303-1304 arasına, dördüncü kitap 1306-1308 arasına aittir) ve yine *prosimetrum* şeklinde olan *Convivio*'ya dahil olması gerekiyordu. Şairin ilk planına göre bu eser, her biri bir erdeme veya başka bir felsefi-ahlaki konuya adanmış on dört şarkının edebi ve alegorik yorumundan oluşacaktı. Ancak şair giriş yazısı ile üç inceleme yazısı yazdıktan sonra bu plandan vazgeçer. Eserin nesir yazıları doktrin temelli ve didaktik niteliktedir, çünkü şarkıların tefsiri felsefi, bilimsel ve teolojik tartışmalara açıktır.

Eserin planı

Eserin başlığı, giriş yazısında açıklandığı üzere, bilimin ruhsal besin metaforuna ima eder; yazar, bilgi sahibi olmak istemelerine rağmen, Latince bilmedikleri için veya kamusal ve aile hayatlarının yoğunluğundan dolayı uzağında kalanlar için bir şölen hazırlamak istediğini ilan eder ve bu okur kitlesine hitap edebilmek için –felsefi bir eser için yepyeni bir bakış açısıyla– halk dilini kullanmaya karar verir.

Dante ikinci inceleme yazısında *Voi che 'ntendendo il terzo ciel movete* adlı şarkıyı yorumlar. Şair Beatrice'in ölümünden dolayı kederlidir, ama karşısına yeni bir "nazik kadın" çıkar ve ona âşık olur. Bu şiirin alegorik yorumunda bu kadının felsefeyi temsil ettiği ve şairin Beatrice'in ölümünden sonra ancak felsefe alanındaki araştırmalarda teselli bulabildiği açıklanır. Üçüncü inceleme yazısında *Amor che ne la mente mi ragiona* adlı şarkı yorumlanır: Bu aşk şarkısı, övgü şiiri sanatını temel alır. Şarkının alegorik yorumu, insanlığın bilgi elde etme yöntemlerini ve bilginin sınırlarını tartışmak için bir fırsat oluşturur.

Le dolci rime d'amor ch'i' solia adlı şarkı için alegorik bir açıklama gerekli değildir. Dördüncü yazıda asalet teması ele alınır; Dante sonradan mektuplarında *İlahi Komedya*'da ve *Monarchia*'da [Monarşi] savunacağı bazı yaklaşımları burada, imparatorlukla bağlantılı, kapsamlı bir tarihi-felsefi tartışmada çerçevesinde geliştirir.

De Vulgari Eloquentia

Dante sürgünün ilk yıllarında *De vulgari eloquentia* [Günlük Dilde Belagat Üzerine] adlı eseri yazmaya başlar; halk dilinde yazı yazmayı konu alan ama Latince yazılmış olan bu inceleme eseri, dilin doğası ve tarihi üzerine bir girişle başlar. Babil kulesindeki karmaşadan doğmuş doğal dillerle, zaman ve mekana göre farklılaşmış yerel diller ve yerel dillerin

bozulmasıyla ve düzensizliğiyle başa çıkmak için âlimler tarafından icat edilmiş suni diller olan "gramerler" arasında bir ayrım yapılır. Güney Avrupa'da İtalya, Provence ve Fransa'nın yerel dilleri olan *Si*, *Oc* ve *Oil* dilleri oluşmuştur. Âlimler tarafından icat edilmiş olan "gramer," sabit ve düzenli, değişikliğe maruz kalmayan suni bir dil olarak algılanmış Latincedir.

Dante bu genel girişten hareketle, İtalya'nın en üstün yerel dili olan, yani hem ifade edilen kavramlara hem de onu kullanan yazarları aydınlatma kabiliyetine sahip "şanlı yerel dil"in arayışına geçer. Bunun için bölgesel dilleri göz önüne alır, ama olumlu bir sonuca varamaz, çünkü hepsinde "şanlı" yerel dilden bir şeyler vardır ama hiçbiri tam olarak onunla özdeşleştirilemez. Ancak bu dillerin en üstünü, önce Sicilya şiir ekolünün şairleri (ve Dante'nin Toscanalaştırılmış versiyonlarını okuduğu), sonradan da Bolognalı ve Toscanalı *Stil novo* şairleri tarafından kullanılan, ama siyasal ve diyalek temelli tercihlerde bulunmakla suçlanan Sicilya-Toscana şairleri veya Guittone d'Arezzo tarafından kullanılmayan dildir.

"Şanlı yerel dil" arayışı

En üstün yerel dil, şanlı olmanın yanı sıra, hem temel nitelikte olmalı, yani diğer yerel diller için örnek bir düzen oluşturmalı hem de asil ve resmi olmalı, yani İtalya'nın kraliyet sarayının (*aula*) ve adalet mahkemesinin (*curia*) dili olabilmelidir. İtalya'da bir kraliyet sarayı veya adalet mahkemesi yoktur, ama bunlara üye olmayı hak eden insanlar her tarafa dağılmış olsalar da, şanlı yerel dilin kullanımı sayesinde bir aradalardır.

İkinci kitapta Dante, yerel dilin farklı stil düzeylerine göre olan özelliklerini inceler. Bu incelemenin temelinde, yüksek, orta ve mütevazı olmak üzere üç stil teorisi ve stil ile konu arasındaki uyum ilkesi yatar. Ancak bu kitap tamamlanmamış olup, yerel dilin sadece yüksek veya trajik düzeyi konu edilebilmiştir. Trajik dilin dilbilimsel düzeydeki karşılığı şanlı yerel dildir, konu düzeyinde de en büyük öneme sahip üç konu yer alır: *Salus*, *amor*, *virtus* (kurtuluş, aşk, erdem). Böylece ortaya savaş, aşk ve ahlak konulu şiirler ortaya çıkar. Vezin açısından trajik stile en uygun olanı on bir heceli mısradır, en asil kıta şekli ise şarkıdır. Sentaktik yapı da yüksek düzeyde olmalı ve sözler de işitsel etkilerine dikkat edilerek seçilmelidir.

Siyaset Üzerine Bir İnceleme Yazısı: *De Monarchia*

İlk sürgün yıllarından sonra yazılan *Convivio*'nun dördüncü inceleme yazısı Dante'nin siyasi fikirlerinin olgunlaşmasında bir dönüm noktası oluşturur. Şair ilk defa burada öne sürdüğü imparatorluk kurumunun ge-

rekliliği ve yararı ile Roma halkının bu misyon için Tanrı tarafından seçilmiş olduğu fikrini *İlahi Komedya*'da ve *Epistole*'nin bazı kısımlarında (V, VI, VII) tekrarlayacaktır. İmparatorluk kavramı ayrıca, tarihlendirmesi tartışma konusu olmaya devam eden (1310/1313 ile 1318 arası) *Monarchia* veya *De Monarchia* [Monarşi Üzerine] adlı inceleme yazısında da ele alınır. Üç kitaptan oluşan bu eser, mantık-felsefe argümanları ile Kutsal Kitaplar, tarih ve hukuk konuları üzerine kurulmuştur.

Üç kitap

Dante ilk kitapta, imparatorluğun evrensel barışa ve dünyevi hayatta mutluluğa ulaşılmasına izin verdiği için insanlık için bir zorunluluk olduğunu gösterir. İmparator evrensel hâkimiyet sahibi olduğundan, insanlar arasında ihtilaf nedeni olan hırs onda yoktur. Bundan dolayı da ihtilafları adaletli bir şekilde çözer.

İkinci kitapta Dante, Roma halkının Tanrı tarafından, evrensel imparatorluğa liderlik etmek için, ilahi bir kararla seçildiğini öne sürer. Doğduğu anda ve bir Roma mahkemesi tarafından kararlaştırılmış olan ölümü anında Roma İmparatorluğunun iktidarını kabul etmiş olan İsa'nın hayatı da bu savı destekler; İsa'nın fedakârlığının insanlığın tamamını günahlardan arındırması için bu hükmün yasal ve tümel bir hukuki otoriteden kaynaklanması gerekliydi.

İki evrensel kurum olan Kilise ile İmparatorluk arasındaki ilişkiler meselesi üçüncü kitapta ele alınır. Dante her iki gücün –kendi alanlarında– rehberlik işlevine sahip olduğunu kabul eder. İnsanın iki amacı vardır, dolayısıyla Tanrı da ona iki rehber atamıştır: İmparator insana dünyevi mutluluğu için, papa da ebedi mutluluğu için rehberlik eder. İmparator gücünü doğrudan Tanrı'dan alır, dolayısıyla papadan tamamıyla bağımsızdır. Ancak papanın rehberlik ettiği amacın üstünlüğünden dolayı, imparatorun papaya hürmet etmesi gerektiği gerçeği göz ardı edilemez.

Komedya

Dante sürgün yıllarında, *Yeni Hayat*'ın sonunda söylediklerinin gerçekleştirilmesi anlamına gelecek yeni bir eser fikrini olgunlaştırır. Ancak şair Beatrice'le cennette bir araya gelmeden önce cehennemde ve arafta bir yolculuğa çıktığını hayal eder. Öte dünya bakış açısından, güçlü bir ahlaki, siyasal ve dinsel iradeyle dünyayı her yönüyle inceler ve yargılar.

İlk iki bölüm 1315-1316'dan önce tamamlanır, *Cennet* de sonraki yıllarda yazılır. Eserin başlığı *Commedia* veya *Comedia* veya Yunanca karşılığı gibi aksanlı olarak *Comedia* şeklindedir. Bu, Dante tarafından eser içerisinde ve elyazması geleneğinin tamamında kullanılan başlıktır. "*Divina*" [ilahi] sıfatı ilk defa

Dünyanın öte dünyadan görünüşü

1555'teki bir matbaa baskısında ortaya çıkar. *İlahi Komedya* şeklindeki sahte başlığın yüzyıllar boyunca gördüğü rağbet, asıl başlığın zorluklarına işaret eder. Eserde farklı stillerin bir karışımı söz konusu olsa da, adını mütevazı stilden alır ve Hıristiyan retorik kültüründen kaynaklanan bir tercihle metnin mütevazılığını ideolojik olarak öne sürmeyi amaçlar. Ama "*comedìa*" *Cennet*'te "kutsal şiir" olarak tanımlanacaktır ve eser tam da mütevazı bir "komedya" olma tercihinden dolayı "kutsal bir şiir" haline gelebilir. Hıristiyan kültüründe tevazu, otomatik olarak yükselmeye izin veren erdemdir.

Komedya çok çeşitli edebi türler içerir. Doğal olarak öte dünyaya yolculuk ve düş edebiyatı geleneğine dahil olmanın yanı sıra, derleme yapısı içerisinde alegorik-didaktik şiirden ve ilahi kehanetlerden mistik yazılara, ilahilerden ve *lauda*lardan vaazlara ve azizlerin hayat hikâyelerine kadar dinsel edebiyatın sayısız türünden de unsurlar içerir. Eserin ilk mısralarından itibaren birinci tekil kişiyle birinci çoğul kişinin bir arada yer alması (yaşam yolumuz / buldum kendimi), hikâyenin hem belirli bir birey olan "ben"le hem de insanlığı temsil eden "biz"le ilgili olduğuna işaret eder. Dolayısıyla metnin kelime anlamına alegorik anlamı da eklenir. Ama alegorik anlamına rağmen, kelime anlamı müthiş bir güce sahiptir ve hakikati yansıttığı defalarca tekrarlanır. Bundan dolayı *Komedya*'nın alegorik yönü, anlatılan olayların hakiki olduğu Kitabı Mukaddes'in alegorik yönüyle kıyaslanabilir. Ayrıca *Komedya*'nın çok anlamlı yapısı dahilinde, delalet ve tamamlanma diyalektiğini temel alan anlamlandırma teknikleri de yer alır.

Edebi tür çeşitliliği

Komedya, ABA BCB CDC... YZY Z yapısı doğrultusunda on bir hecelik, üç mısralık kıtalardan oluşur. Bu kıta, icadı Dante'ye atfedildiğinden, Dante kıtası veya her kıta kafiyelerinden dolayı hem bir öncekiyle hem de bir sonrakiyle bağlantılı olduğu için zincirli kıta olarak da bilinir. Bu kıtalar 115 ile 160 arasında değişen sayılarda mısradan oluşan toplam 14233 kanto şeklinde düzenlenmiştir. Eserin tamamı için bir giriş teşkil eden ilave bir kantoya sahip olan ilk bölüm dışında, eser her biri 33 kantodan oluşan üç bölümden oluşmuştur, dolayısıyla toplamda 100 kanto söz konusudur. Tanrı'nın simgesi olan üç ile mükemmellik ve bütünlük simgesi 100, dış yapısından başlamak üzere, şiirin temel niteliklerinden biridir.

Komedya gibi, dünyevi alemi ve zirvesini oluşturan öte dünyayı tasvir etmeyi amaçlayan ve doktrin temelli yan konular yoluyla bilginin tüm alanlarında hareket eden, derleme şeklindeki bir eser, birbirinden farklı konulara, durumlara ve stillere uyum gösterebilecek zenginlikte ve esneklikte bir dil gerektirir. Bölümlerden her biri farklı karakterde bir stile sa-

hip olsa da, aslında sonsuz derecede varyasyonlar söz konusudur; *Cehennem* yüksek stilde de bölümler içerirken *Araf*'ın ortalama stili çeşitli farklılıklar gösterir ve *Cennet*'te, çok ulvi bir stilin, yanı sıra kehanetlerin ifade şiddeti ve "mizahı" da sergilenir. Dolayısıyla eserde görülen varyasyonlar stil ile konu arasındaki uyum geleneğini aşar ve bu stil çeşitliliği, Augustinus ve Kitabı Mukaddes'i örnek alan bir karışım olarak karşımıza çıkar.

Dili ve yapısı

Dilbilimsel açıdan da gerçekliğin tamamını tasvir etme iradesi, her türlü kaynağa başvurmak anlamına gelir. Temelini Floransa'nın halk dili oluştursa da, metinde her tür eski kelime, teknik terim, bölgesel diyalektlere, Provence ve Galya'ya özgü terimler ve Latince kaynaklı kelimelerin yanı sıra, hiçbir zaman tasvir edilmemiş bir gerçeklik için gerekli olan yeni kelimeler de görülür.

Öte Dünya Yolculuğu

Komedya, ilk *Jubileum* yılı [günahların affedildiği özel yıl] olan 1300'ün ilkbaharında, şair 35 yaşındayken öte dünyaya yaptığı yolculuğun birinci tekil şahıs anlatımıdır. Eserin kahramanı bir ormanda kaybolmuştur, oradan çıkmayı başarınca doğan güneşin aydınlattığı bir tepeye tırmanmaya çalışır, ama engellerle karşılaşır ve yeniden aşağıya sürüklenmeye başlarken karşısına Latin şair Vergilius'un (MÖ 70-MS 19) ruhu çıkar. Vergilius ona saadet tepesine tırmanmanın şimdilik imkânsız olduğunu, bunun için önce "başka bir yolculuk" yapması ve ölüler diyarını ziyaret etmesi gerektiğini anlatır. Cennete özgü saadetin elde edilmesi için önce kötüyü anlamak ve onu aşmak gereklidir.

Dante böyle bir yolculuğun mümkün olduğundan şüphe duyar, ama ilahi izin aldığına dair Vergilius tarafından ikna edildikten sonra Latin şairle beraber cehenneme doğru ilerlemeye başlar. Ama Vergilius, Dante'nin "Peki kim izin veriyor bana? Niçin gidiyorum ben?" şeklindeki sorularının sadece birincisine cevap verir: izin veren Tanrı'dır ve bunu "üç kutsal kadın" –Meryem Ana, Lucia ve Beatrice– yoluyla yapar. Yolculuğun amacıyla ilgili –Aeneas'ın ve Aziz Pavlus'un sorularına benzer– soru şimdilik cevapsız kalır. Aeneas ve Pavlus dönüşlerinde yerine getirmeleri gereken misyonlardan dolayı –biri için Roma'nın ve imparatorluğun kuruluşu, diğeri için inancın güçlendirilmesi– Tanrı tarafından yaşayan insanların öte dünyaya yapmasına izin verilen yolculuk modelleri oluştururlar. Yolculuğun misyonuyla ilgili sorunun cevabı, Dante'nin yeryüzü cennetinde karşılaşacağı Beatrice tarafından verilecektir. Dante bir kehanet misyonuyla görevlendirilmiştir,

Vergilius'la karşılaşma

kendisine sunulan her şeyi gözlemleyip dinlemeli, hafızasına kaydetmeli ve dönüşünde bir kitap yazarak insanları ikna etmek ve Kurtuluşa yönelmelerini sağlamak amacıyla her şeyi anlatmalıdır. Bu kehanet görevi, cennete tırmanırken rastladığı, atası Cacciaguida, Aziz Petrus Damiani, Aziz Yakup, Aziz Yahya ve Aziz Petrus gibi, başka cennetlik ruhlar tarafından da tekrarlanacaktır.

Cehennem ters huni şeklinde bir uçurumdur; farklı türden günahkârlar burada "mukabele" ilkesi doğrultusunda cezalandırılır, yani cezaları zıtlık veya analoji açısından günahlarının karşılığıdır. Girişte, ama Akheron Nehrinin sınır oluşturduğu cehennemin dışında korkaklar yer alır. Nehirden sonra cehennemi oluşturan toplam dokuz daire başlar. İlk daire, Dante'nin yenilikçi bir şekilde tasvir ettiği Limbus'tur. Nitekim vaftiz edilmeden önce ölen çocukların yanı sıra, erdemli olan, cehennemde cezalandırılması gereken suçlar işlememiş olan, ama onlara Kurtuluş sağlayacak vaftizden ve inançtan yoksun gayrı-Hıristiyanları da buraya yerleştirir. Limbus'un ayrıcalıklı bir bölümünde de, "büyük ruhlar," yani Hıristiyan inancından olmamasına rağmen, en yüksek düzeyde beşeri erdemlere sahip olanlar ve özellikle yüce gönüllüler bulunur.

Limbus'tan sonra cehennem üç büyük bölgeye bölünmüştür. Birinci bölümde kendine hâkim olamama günahı işlemiş olanlar, yani doğal güdülerini akılları yoluyla kontrol edememiş olanlar –şehvet düşkünleri (II. daire), oburlar (III. daire), cimriler ve savurganlar (IV. daire); öfkeliler (V. daire)– cezalandırılır.

Cehennem daireleri

"Dite şehri"nin duvarlarının oluşturduğu sınırdan sonra fesatlık günahı işlemiş olanlar, yani kötülük yaparken akıllarını kullananlar vardır. VI. dairede sapkınlar ve zevke düşkün olanlar, VII. dairede saldırganlar yer alır; saldırganlar, şiddeti başkalarına (zorbalar, katiller ve eşkıyalar), kendilerine (intihar edenler ve müsrifler) veya Tanrı'ya, doğaya ve sanata karşı (dine küfür edenler, eşcinseller ve tefeciler) kullanmış olmalarına göre üç daireden birinde yer alırlar.

Zekâlarından yararlanarak başkalarını kandırmış olanların cezalandırıldığı VIII. daire, bir uçurumla diğerlerinden ayrılmış ve sahtekârlar burada eşmerkezli on çukura dağılmıştır: Kadın tellalları ve çapkınlar, dalkavuklar, dini sömürenler, büyücüler, kumarbazlar, ikiyüzlüler, hırsızlar, hileciler, bölücüler, kalpazanlar.

Bir kuyunun dibinde bulunan IX. dairede hainler Kokytos'un buzlu bataklığına saplanmış halde bulunurlar. Burada dört bölge vardır: Anne ve babalarına ihanet edenler (Kaina), vatanlarına ihanet edenler (Antenora), misafirlerine ihanet edenler (Tolomea), kendilerine iyilik yapanlara ihanet edenler (Giudecca). Cehennemin en dibinde, Kokytos'un merkezine

saplı halde ve önceliklerini istismar etmeye çalıştığı Tanrı'nın grotesk bir parodisi şeklinde Lucifer bulunur: Başında üç farklı yüz vardır ve her bir ağzıyla birer haini öğütür; Caesar'a ihanet eden Brutus ile Cassius ve İsa'ya ihanet eden Yehuda.

Dante ile Vergilius, dünyanın merkezine saplanmış olan Lucifer'in yanından geçtikten sonra tırmanmaya başlarlar ve su yüzeyinin üzerinde kalan topraklara göre zıt yarımkürede yeryüzüne ulaşırlar. Burada, Kudüs'e göre diğer tarafta, okyanusun orta yerinde yükselen dağ şeklinde bir adada araf, zirvesinde de yeryüzü cenneti yer alır.

Arafta bulunanların günahları, cehennemde bulunanlara göre daha hafif değildir; aralarındaki fark günahlarının ciddiyeti değil, pişmanlıklarıdır. Arafta bulunanlar pişman olmuş ve Tanrı'dan af dilemiştir. Tanrı onları affetmiştir, ama tövbekârlık sürecini tamamlamak için arafta cezalarını çekmeleri gereklidir. Adanın kumsalı ile dağ arasında, çeşitli nedenlerle pişman olmakta gecikmiş olanlar vardır ve arafa kabul edilmeden önce burada beklemeleri gereklidir. Araf, dağın yamaçlarına kazılarak elde edilmiş yedi eş merkezli kattan oluşur; burada yedi ölümcül günah –kibir, kıskançlık, öfke, korkaklık, cimrilik, oburluk ve şehvet– cezalandırılır ve arındırılır. Ruhların bu katlarda kalış süresi, hem hayattayken gösterdikleri tövbekârlık ve yaptıkları iyilikler hem de azizlerle komünyon ilkesi temelinde, hayatta olan müminlerin onlar için ettiği dualar sayesinde kısaltılabilir. Bundan dolayı ruhlar, Dante'den ailelerine arafta olduklarını haber vermesini isterler. Ruhlar, mukabeleye dayanan cezalarını çekmenin yanı sıra, Kitabı Mukaddes, antikçağ tarihi ve klasik şiirden alınma örnekler yoluyla bir eğitim sürecine de tâbi tutulurlar; bu örnekler hem cezalandırılan günaha dair olumsuz örnekler hem de o günahtan tiksinmeyi ve erdemi sevmeyi teşvik etmek amacıyla o günaha zıt olan erdeme dair olumlu örnekler olabilir. Dante araftan geçerken bu sürece bireysel olarak da katılır; arafa girmeden önce bir koruyucu melek alnına yedi tane günah için yedi tane "P" harfi çizer ve her bir kattan diğerine geçerken başka melekler o "P" harflerini teker teker silerler, bu arada kutsal ruhların ilahisi duyulur.

Araf ve dualar

Dante ile Vergilius yedinci kata ulaştıklarında yeryüzü cennetine de ulaşmış olurlar. Burada karşılarına çıkan çok güzel ve gizemli bir kadın olan Matelda, onlara Tanrı'nın ruhunun tarihteki tezahürlerinin temsil edildiği simgesel bir geçit töreninin yer aldığı bir düşte rehberlik eder. Bu geçit töreninin sonunda nihayet Beatrice görünür ve onun görünmesiyle de Vergilius kaybolur. Kutsanmış kadın, kendi ölümünden sonra Dante'nin yoldan çıktığı dönemden dolayı onu kınar ve ona bir günah çıkarma, tövbekârlık ve arınma sürecinde rehberlik eder.

Dante ile Beatrice yeryüzü cennetinin zirvesinden göğe yükselmeye başlar; cennetle Tanrı'nın bulunduğu gökkubbeye ulaşmaları için dokuz kattan geçmeleri gerekir. Gökkubbe salt ruhani bir gerçeklik olduğundan onu doğrudan kavrayamayacak olan Dante bir insan olarak onu ancak duyumsal olarak kavrar. Dante'nin sınırlı melekelerinden dolayı cennetteki ruhlar onunla karşılaşmak için hayatı boyunca onu en çok etkilemiş olan kata inerek, cennetin saadetinin temel aldığı ayrımların duyular tarafından algılanabilmesini sağlarlar.

Cennetin dokuz katı

Cennetin ilk üç katında, dünyevi amaçlarla iyilik yapmış olan ruhlar bulunur: Ay katında yeminlerini yerine getiremeyenler, Merkür katında dünyevi hırslarla hareket eden faal ruhlar, Venüs katında da önce dünyevi aşkın kurbanı olan, sonra da sevgilerini Tanrı'ya yönelten ruhlar vardır. Dördüncü kattan yedinci kata kadar ise Hıristiyanlığa uygun başlıca erdemleri yerine getirmiş olan ruhlar vardır: Güneş katında bilgeler, Mars katında inanç için mücadele etmiş olanlar, Jüpiter katında adaletli olanlar, Satürn katında da tefekkür edenler bulunur. Yedi gezegenden sonra Sabit Yıldızlar katında Dante'nin karşısına İsa ile Meryem Ana çıkar. Burada Dante havarilerden Petrus, Yakup ve Yahya tarafından inanç, umut ve merhamet şeklindeki üç teolojik erdem konusunda sorulara tâbi tutulur. Fiziksel göklerin en büyüğü olan dokuzuncu kat, yani hareketini alt kürelere aktaran Birincil Hareket Ettirici veya Şeffaf Gökkubbede Dante melek hiyerarşilerini tefekkür eder. Nihayet ulaştığı en üst gök kubbede de meleklerin ve cennetteki ruhların gerçek hallerine tanık olur. Burada rehberlik görevini Beatrice'den devralan Aziz Bernard (1090-1152), Dante'nin gökkubbeyi ve –Meryem Ana'nın yardımcı olması için dua ettikten sonra– Tanrı'nın tezahürünü tefekkür etmesine eşlik eder.

Biyografi ile kehanet arasındaki kesişme noktaları

İlahi Komedya'da öte dünyaya yapılan bir yolculuk anlatılır ve bu "yolculuk çerçevesi" büyük bir önem taşır. Ancak her karşılaşma ile başlayan diyaloglar da bir o kadar önemlidir; bu diyaloglar, şair ile rastladığı kişiler arasında gelişen ikinci düzey konuşmalardan oluşur. Bunlar karakterlerin kendi hayatlarını anlattıkları anlatıma dayalı müdahaleler olmakla kalmaz, aynı zamanda kehanet ve doktrin temelli müdahalelerdir. Bu karşılaşma-diyaloglar çeşitli şekillerde gerçekleşir. Bazı karşılaşmalar çok dramatiktir, çünkü Dante sadece bir tanık ve insanlığı temsil eden bir yolcu olarak değil, kendi tutkuları ve tarihi olan bir birey olarak bunlara dahil olur. Eserdeki bir başka önemli unsur, Dante'nin sürgünle bağlantılı otobiyografik olaylarıyla iç içe geçen ve geleceği bilen ruhların yaptığı kehanetler şeklindeki retorik araç sayesinde esere dahil olan siyasal temalardır.

Yolculuk Rehberleri

Saadet tepesine tek başına tırmanma çabasının başarısızlığa uğramasından sonra, Dante'ye öte dünya yolculuğunda daima rehberler eşlik eder. Vergilius ona cehennem ve arafta eşlik eder, yeryüzü cennetinde Beatrice Vergilius'un yerini alır. Vergilius'un alegorik olarak aklı temsil ettiğine dair geleneksel görüş geçerli olsa da, Vergilius'un edebi, tarihsel ve bireysel anlamı da bu görüşe entegre edilmelidir. Vergilius bir şairdir ve şiir erdemin ödülü olan onura en çok yaraşan faaliyettir. Dolayısıyla Vergilius dünyevi anlamda insanlığın en yüksek ürünlerini, onurla ödüllendirilen erdemlerini temsil eder. Şiir, erdem ve onur temaları, Vergilius ile beraber Hıristiyan olmamalarına rağmen, beşeri erdemleri en yüksek düzeyde gerçekleştirmiş insanların bulunduğu Limbus'ta önemli bir yer tutar. Ama Vergilius aynı zamanda, *Aeneis*'in ve imparatorluğun şairidir ve imparatorluk Dante'nin siyasal algısında belirleyici bir rol oynar. Ayrıca Vergilius *Aeneis*'in VI. kitabında Aeneas'ın yeraltına inişini anlatır, dolayısıyla onun seçilmesi aynı zamanda bir öte dünya şairinin seçilmesi anlamına gelir. Bunların yanı sıra, Vergilius ortaçağda, *Ecloga IV*'nin Hıristiyanlığa uyarlanma imkânından dolayı İsa'nın peygamberi da sayılırdı.

Dante, Latin şair Statius'un (40-96) Vergilius okuduktan sonra Hıristiyanlığı kabul ederek Kurtuluşu hak ettiğini söylerken bu imkândan istifade eder. Ama Vergilius'un yazıları Statius'un aydınlanıp bir mümin haline gelmesine yardımcı olsa da, Vergilius'un kendisi paradoksal olarak karanlıkta kalır. Dolayısıyla Vergilius farkında olmadan peygamber rolü üstlenerek İsa'nın habercisi olur, ama kendi söylediklerine sınırlı ve dünyevi bir anlam atfeder. Dante'nin ikinci ve üçüncü bölümde daha ender olarak da olsa, Vergilius'un metinlerine atıfta bulunmasının amacı, bu metinlerin sahip olduğu otoriteyi sınırlamak veya anlamını düzeltmektir.

Farkında olmadan Hıristiyanlığın peygamberi olan Vergilius

İnanç, vahiy, inayet, ilahi bilgelik veya teoloji gibi kavramları temsil ettiğine inanılan Beatrice'in de alegorik yorumu, şair tarafından sevilen, artık cennette yer alan ve "arkadaş"ını kurtarmak için gök kubbeden inen bir kadın olarak bireyselliği göz önüne alınarak yeniden ele alınmalıdır. Beatrice Limbus'tan indiğinde, gök kubbede kendisine atfedilecek olan İsa benzeri kurtarıcı rolünü hemen üstlenir: "Kölelikten özgürlüğe ulaştırdın beni" (*Par.* XXXI 85). Dolayısıyla *Yeni Hayat*'taki Beatrice'e göre, şöyle bir açıdan bakılabilir: Dante sevdiği kadının ölümünden önce bile onun ruhani yükselişini teşvik ederken, Beatrice'in artık cennette bulunmasıyla bu potansiyel yenilenir ve güç kazanır. Yeryüzü cennetinde Vergilius'un yerini alan Beatrice, Dante'ye itiraf ve tövbekârlık sürecini yerine getir-

mesinde eşlik eder ve onu cennete yükselmeyi hak edecek hale getirir. Bu yükseliş ancak Beatrice dağın zirvesinde gözlerini güneşe diktiği ve Dante kendi gözlerini Beatrice'nin gözlerine diktiği zaman başlayabilir. İlahi ışığın sevdiği kadının gözlerine yansımasıyla, Dante göğe doğru yükselmeye başlar.

Beatrice ve aşkın Kurtuluştaki rolü

Dante'nin Beatrice'e olan sevgisi sayesinde ulaştığı gökkubbede yeni bir rehber, hakiki cenneti tefekkür ederken, ona eşlik eder. Teolojiden mistisizme, inançtan tefekküre, vahiyden saadete geçişi temsil eden Aziz Bernard de Clairvaux, Meryem Ana kültü ve mistik teoloji alanında önemli eserlerin yazarıdır. Eserin sonunda Aziz Bernard, Meryem Ana'ya yönelttiği duada Dante'nin Tanrı'nın tezahürüne erişebilmesi için Tanrı'yla arasında aracılık yapmasını ister.

Bkz. *VIII. Bonifacius ve Kilisenin Üstünlüğü, s. 49; Filozof Dante, s. 421; Öte Dünya Edebiyatı: Yolculuklar ve Düşler, s. 711; İtalya'da Lirik Şiir, s. 741; Şiir ve Siyaset, s. 750; Francesco Petrarca, s. 772; Giovanni Boccaccio, s. 804; Geoffrey Chaucer, s. 814*

Francesco Petrarca

Loredana Chines

Modern anlamda bir edebiyat insanı olarak nitelenebilecek ilk kişi muhtemelen Francesco Petrarca'dır. Eserlerinde, klasik Latin yazarlarla sürdürdüğü diyalogun ve kitaplara olan tutkusunun etkileriyle hümanist denilebilecek filolojik bir amaç sergiler. Büyük ölçüde şairin Laura'ya olan aşkına ithaf edilmiş, halk dilinde yazılmış lirik şiirlerin toplandığı Rerum vulgarium fragmenta *adlı şarkı kitabı, organik ve bütünsel bir eser olup, XVI. yüzyıldan itibaren lirik şiir geleneğinin büyük kısmı için bir model haline gelecektir.*

Gerçek ile Kurmaca Arasında Biyografi

En ünlü Petrarca (1304-1374) biyografisinin yazarı Ernst Hatch Wilkins (1880-1966), Petrarca'nın gençliğine ait ilginç bir olay anlatır. Babasının hukuk alanında eğitim almasını istediği Petrarca, zamanını klasik yazarları okuyarak geçirmekte ısrar edince öfkelenen babası, onu cezalandırmak için Vergilius'a (MÖ 70-19) ve Cicero'ya (MÖ 106-43) ait birer elyazmasını ateşe atar, ama sonra oğlunun gözyaşları karşısında merhamete kapılarak bu arada bir miktar zarar görmüş olan elyazmalarını ateşten kurtarır. Simgesel anlamda önemli olan bu olay, bir yandan kültürümüzün bir anlamda ilk edebiyat insanının geleceğinin habercisidir, diğer yandan Petrarca'nın ilk gerçek anlamda "hümanist" filolog ve bibliyofil sayılmasına neden olan kitap tutkusunu sergiler. Bu nedenlerden dolayı, lirik şiirin kurucusu ve İtalyan edebiyat geleneğinin ilk "ben" sesi sayılan şair Petrarca, klasik yazarların titiz ve her şeye ilgi duyan, entelektüel okurlarından ayrı tutulamaz.

Petrarca'nın hayatına dair sayısız bilgiyi, şairin edebi üretiminde bıraktığı izlerin yanı sıra, kendiyle ilgili "portreler"den ve bazen büyük bir ustalıkla dokuduğu otobiyografik yazılardan elde edebiliriz. Petrarca ayrıca kendisiyle ilgili üniter bir imaj oluşturmak ister, bunun için tensel günahlardan, dünyevi tutkuların bağlarından kurtulmaya doğru giderek yükselen bir güzergâh çizer, ama sık sık yaşadığı belirsizlikleri ve düşüşleri gizleyemez. Örneğin *Posteritati* [Gelecek Kuşaklara] adlı eserinde kendinden söz ederken, kırk yaşından sonra bedensel arzularına bir daha kulak vermediğini öne sürer (bu bilgi filologlar tarafından bir miktar şüpheyle karşılanmıştır); aynı mektupta entelektüel okumalarından ve faaliyetlerinden söz ederken de, gençliğinde Pagan yazarlara ilgi duyarken sonradan Hıristiyan yazarlara ilgi duymaya başladığını anlatır, yani dünyevi düzeyden ilahi düzeye doğru bir yükselişten söz eder ve kendisini "ideal" bir şekilde tasvir etmeye çalışır; ancak hayatı gerçekte bu kadar doğrusal bir güzergâh izlememiştir.

Otoportreler

Hayatı

Petrarca 20 Temmuz 1304'te Arezzo'da doğar. Babası, Dante (1265-1321) gibi Siyah Guelflerin zaferinden sonra 1302'de Floransa'dan sürgüne gitmek zorunda kalmış olan Beyaz Guelf yanlısı noter Petracco dell'Incisa, annesi de Eletta Vanigiani'dir. Petrarca yedi yaşındayken ailesi önce Pisa'ya, bir yıl sonra da o dönemde papalığın merkezi olan Avignon'a taşınır ve babası papalıkta göreve başlar; Petrarca ailesinin yerleştiği yerin yakınlarındaki Carpentras'da, Convenevole da Prato (y. 1270-y. 1338) adlı

bir hocadan gramer, retorik ve diyalektik alanlarında eğitim almaya başlar. Babasının isteği üzerine, 1316'da Montpellier'de başladığı hukuk eğitimine, 1320-1326 yılları arasında Bologna Üniversitesinde devam eder. Kardeşi Gherardo ve arkadaşı Giacomo Colonna (y. 1300-1341) ile birlikte gittiği Bologna'da, Petrarca klasik araştırmalara ve şiire büyük bir ilgi duymaya başlar.

Bologna'da hukuk eğitimi

Babasının ölümünden sonra döndüğü Avignon'da papanın saray çevresinin hem zarafeti hem de ahlaksızlığıyla karşılaşır (Petrarca "Babil" diye nitelendirdiği Avignon Sarayını, *Canzoniere*'nin [Şarkı Kitabı] "Babilon karşıtı" sonelerinde, *Bucolicum Carmen*'in [Çoban Şiiri] altıncı *eclogas*ında [pastoral şiir] ve *Sine nomine* [İsimsiz] bazı mektuplarında şiddetle eleştirir). Ancak Petrarca'nın –en çok sevdiği kitap olan Vergilius'un eserlerinin elyazmasında not ettiği üzere– 6 Nisan 1327'de hayatı boyunca seveceği ve *Canzoniere*'nin lirik şiirlerinde konu edeceği kadını ilk gördüğü yer de Avignon'daki Santa Chiara Petrarca Kilisesidir. Laura adlı bu kadının gerçekten var olduğu, şair tarafından da defalarca belirtilmiş olup teyit edilmiştir. Petrarca 1327-1330 yılları arasında güçlü Colonna ailesinden Giacomo ve papalık *curia* meclisinde İtalyan ruhban sınıfının en etkili temsilcilerinden biri olan kardeşi Giovanni'yle dostluk ilişkilerini geliştirir.

Petrarca 1330 yılı civarında, kendini araştırmalarına adamasına izin verecek gelire sahibi olmak amacıyla seküler rahip olmaya karar verir. Böylece Kardinal Giovanni Colonna'nın hizmetinde Avrupa'ya çeşitli yolculuklar yapma, en zengin kütüphaneleri ziyaret etme, dönemin en ileri gelen siyasetçi ve aydınlarıyla tanışma ve görüşme imkânı bulur. 1333 yılının bahar ve yaz aylarında Fransa, Flandre, Brabant ve Almanya'ya ilk uzun yolculuğunu yapar ve Gand, Paris, Liege (burada Cicero'nun iki söylevini gün ışığına çıkarır), Aquisgrana ve Köln'e gider. Avignon'a döndüğü zaman tanıştığı, dostu ve sırdaşı haline gelen Augustinusçu keşiş Dionigio da Borgo San Sepolcro (y. 1300-1342) ona bir teselli bulması için Aziz Augustinus'un (354-430) *İtiraflar* elyazması eserini armağan eder.

Seküler rahipliğe kabul edilmesi

Petrarca 1335'te Papa XII. Benedictus'tan (1280/1285-1342, ♔ > 1334) ilk dinsel unvanını elde eder, aynı dönemde Azzo da Correggio'nun da (1303-1364) himayesine girer. Bu yıllarda sık sık Roma'da Colonna ailesine misafir olur. 1337 yılının yaz aylarında Fransa'ya döndüğünde kimliği bilinmeyen bir kadından Giovanni adında gayrimeşru bir oğlu olur, sonbaharda da Vaucluse'de inzivaya çekilir. Burada şair, Vergilius'u örnek alarak heksametron vezninde Latince olarak, Afrikalı Scipio'yu (MÖ 235-184/183) konu alan *Africa* adlı manzum eseri ve *De viris illustribus*'u [*Ün-*

lü Kişiler] yazmaya başlar. Şair bu iki eser konusunda çok iddialı olup, gelecekte tanınırlığını arttıracaklarını umsa da, ikisini de tamamlayamayacaktır. *Africa* gerçekten de kendisine şairlik tacını kazandıracaktır: 1340'ta hem Paris Üniversitesi hem de Roma ona şairlik tacı teklif eder ve Petrarca Roma'yı seçer. Ertesi yıl Petrarca Napoli'ye gider ve defne tacını Campidoglio Tepesinde Kral Robert d'Anjou'nun elinden (1278-1343, ♔ > 1309) alır. Petrarca'nın halk dilinde yazdığı şiirleri arasında yaptığı ilk belgelenmiş derleme de bu yıllara aittir. 1343'te yeniden Vaucluse'de inzivaya çekilir ve bu dönemde yine kimliği bilinmeyen bir kadından Francesca adında gayrimeşru bir kızı olur. Aynı yıl Kardinal Giovanni Colonna tarafından hassas bir diplomatik misyonu yerine getirmesi için Napoli'ye gönderilir. Parma'da Correggio ailesinin sarayında geçirdiği dönemde *Rerum memorandarum libri* [Unutulmaz Şeylerin Kitabı] adlı eseri yazar, 1345'te Verona'ya döner ve Din Meclis Kütüphanesinde Cicero'nun ve *Ad Atticum* [Atticus'a Mektup], *Ad Marcum Brutum* [Marcus Brutus'a Mektup] ve *Ad Quintum fratrem* [Kardeşi Quintus'a Mektup] adlı eserlerinin elyazmalarını keşfeder ve *Familiares* [Bildik Olaylara Dair Mektuplar] adı altında bir mektup derlemesi hazırlamaya karar verir. Ertesi yıl yine Provence'a dönerek, insanın iç huzurunu yücelttiği *De Vita solitaria* [Yalnız Hayat] adlı eserini ve *Bucolicum Carmen*'in on iki *eclog*alarını yazmaya başlar.

Vaucluse'de inziva dönemi

1347 yılının Kasım ayında İtalya'ya, muhtemelen Roma'ya gider; tanıdığı ve başlangıçta desteklediği Cola di Rienzo'nun (y. 1313-1354) isyanı başarısızlığa uğrayınca burada olaylar baş göstermiştir. Aynı yıllarda *Secretum Meum*'u [Benim Sırrım] yazmaya başlar. Avrupa'da yayılan veba salgını (1348-1349) Petrarca'ya çok acı verecek ölümlere yol açar; Laura'nın (6 Nisan 1348) ve birçok arkadaşının ölümünü Vergilius'un el yazmaları üzerinde büyük bir üzüntüyle kaydeder. 1350'de *Jubileum* [günahların affedildiği özel yıl] için Roma'ya giderken Floransa'dan geçer ve burada tanıştığı Boccaccio (1313-1375) ile derin bir entelektüel dostluk geliştirir. Ertesi yıl önce Parma'ya, sonra Padova'ya gider; Padova'da Francesco da Carrara'ya (1325-1393) misafir olur ve kendisini ziyarete gelen Boccaccio, ona Floransa şehir devleti adına *studium*da bir kürsü teklif eder, ama Petrarca bu öneriyi reddeder. Son defa döndüğü Provence'da yeni papa seçilen VI. Innocentius'tan (?-1362, ♔ > 1352) dolayı şairin *curia* meclisiyle ilişkileri bozulur ve *Sine nomine* adlı eserinde meclis üyelerine eleştiri oklarını yöneltir. 1353 yılının Mayıs ayında Provence'dan temelli ayrılarak İtalya'ya döner ve Başpiskopos Giovanni Visconti'nin (y. 1290-1354) daveti üzerine Milano'ya yerleşir. Başpiskoposun temsilcisi olarak 1356'da Prag'a gide-

Veba salgını ve yas dönemi

rek İmparator IV. Charles (1316-1378, ♛ > 1355) ile görüşür, 1361'de de Paris'e gider. Aynı yıl, oğlu Giovanni'nin ölümünden sonra Milano'dan ayrılarak önce Venedik'e, sonra da Padova'ya yerleşir, kızı Francesca, kocası ve çocukları da yanına gelir.

1370'de Roma'ya yolculuk yaparken geçirdiği bir baygınlık üzerine Euganei tepelerinde bulunan Arquà'ya çekilir ve hayatının sonuna kadar eserlerini tamamlamaya çalışır. 1374'te *Trionfo dell'Eternità* [Ebediyet Utkusu] adlı eserini bitirip, *Canzoniere*'nin nihai redaksiyonunu tamamladıktan sonra, 18 ile 19 Temmuzu birbirine bağlayan gece, yetmiş yaşına basmadan hemen önce ölür.

Arquà'da ölüm

Çift dillilik

Petrarca'nın İtalyan dilindeki lirik şiirin ilk büyük yazarı sayılmasını, özellikle Pietro Bembo'nun (1470-1547) XVI. yüzyıl başlarında yaptığı çalışmalara borçluyuz. Ama Petrarca'nın Bembo'nun çalışmalarından önce de Avrupa'da tanınmasının başlıca sebebi, halk dilinde yazdıklarından oranla sayıca çok daha fazla olan Latince üretimidir. Petrarca'ya göre, ruhun, samimi itirafların dilinin Latince olduğuna şüphe yoktur; halk dilinde yazdığı elyazmalarının kenarlarında yazdığı, filolojik içerikli, kişisel veya otobiyografik notların hepsi Latincedir. Petrarca antikçağ yazarlarının "otoritesi"nin koruması altındaki Latincenin sağlam biçimleri arasında daha rahat hareket eder, felsefi ve entelektüel konulu eserlerin yazılışında bu dile güvenir ve en gizli düşüncelerini, içini parçalayan çelişkileri ifade ederken, kendini hiç çekinmeden bu dile bırakır. "Genç" halk dili ise, bu derece otorite "babalar"ının korumasından yararlanamayan dilbilimsel bir sistemdir. Dolayısıyla Petrarca bu dili kullanırken daha ihtiyatlı davranır, gelecek kuşaklar için örnek oluşturmanın verdiği endişeyle bu dili sürekli olarak büyük bir dikkatle inceler.

Petrarca'nın Latince eserleri

Canzoniere

Petrarca'nın *Canzoniere* eserinin daha önceki tüm manzum eserlerden farkı, örnek niteliğinde ve tekrarlanmayacak, biyografik ve şiirsel bir deneyimi anlatmak için bilinçli olarak inşa edilmiş "üniter bir eser" olarak sunulmuş olmasında yatar. Nitekim bu kadar titizlikle planlanmış, yapısının kendinden anlamlı olduğu, "ben"in anlatımı olan bir "şiir kitabı" biçiminin bundan önceki örneklerini belirlemek çok zordur. Daha yaygın olarak *Canzoniere* adı altında bilinen *Re-*

Canzoniere'nin sayıları

rum vulgarium fragmenta [Halk Dilinde Bölümler], 366 şiir içerir; bu sayı mükemmelliği temsil eden 3'ü bir defa, 6'yı da iki defa içerir. Bu sayıların toplamı (3+6+6) 15 eder, 15'i oluşturan sayıların toplamı da (1+5) yine 6 eder. Eleştirmenlere göre 366 sayısı aynı zamanda takvimi çağrıştırır, nitekim giriş niteliğindeki ilk sone dışında geriye, tamamıyla dünyevi, varoluşçu bir litürjiyi anlatmak için yılın her günü için birer tane olmak üzere, 365 lirik şiir kalır. Petrarca'nın kendisi de Laura'ya âşık oluşunun 6 Nisan 1327'de, Laura'nın ölümünün de 6 Nisan 1348'de gerçekleştiğini söyleyerek, 6 sayısının kendisi için ne kadar önemli olduğunu anlatır. Kitabın yapısal olarak temel aldığı ve hem tema (büyük önem taşıyan aşk temasının yanında) hem de vezin yönünü düzenleyen "çeşitlilik" ilkesi büyük bir yenilik oluşturur. Eseri oluşturan 317 sone, 29 şarkı, 9 altı mısralık şiir, 7 balat ve 4 madrigalin* kitap içindeki dağılımı rastlantısal olmayıp kitabın belirli yerlerinde hangi vezin biçiminin seçilmesinin belli bir anlam taşıdığına işaret eder. Eser iki bölümden oluşur: Laura'nın "hayatında" yazılan lirik şiirler ve "ölümünde" yazılan lirik şiirler.

Canzoniere'yi oluşturan metinler, filolog Gianfranco Contini (1912-1990) tarafından 1964 tarihli baskıda belirlenmiş olanlardır. Contini şairin kendisi tarafından Vatikan Latin 3195 sayılı elyazmasına dahil edilmiş ve kısmen şairin kendisi, kısmen de kâtibi Giovanni Malpaghini (y. 1346-1417) tarafından şairin denetimi altında yazılmış metnin son biçimini göz önüne alır. Ancak *Canzoniere*'nin yazılışı çok uzun sürmüş ve nihai halini alana kadar şair tarafından sürekli olarak gözden geçirilmiştir. Bu yaratıcı sürece tanıklık etmiş ve olağanüstü öneme haiz olan, Petrarca'nın kendi tarafından yazılmış ve "Taslak Elyazması" olarak bilinen eser (Vatikan Latin 3196 sayılı elyazması), *Canzoniere*'nin nihai halinden bir önceki versiyonudur. Bu elyazması, Petrarca'nın şiir atölyesine girmemize, metnin farklı versiyonlarını kıyaslamamıza ve farklı etkileri teyit etmemize izin verir. Bu elyazması ayrıca Petrarca'nın kendi eliyle yazdığı notlar ve yaptığı grafik müdahaleler açısından çok zengin olduğundan, şairin çalışma şekli konusunda bize önemli bilgiler sağlar ve entelektüel faaliyetlerinin son derece güçlü "günlük" yönünü ortaya çıkarır.

Farklı versiyonlar

Canzoniere her şeyden önce şairin, farklı yüzleri olan, bazen kurtarıcı bir güce sahip, bazen acımasız ve kaygısız bir güzelliğe ve "*petrosa*" [taş benzeri] bir sertlik sergileyen Laura'ya olan aşkının günlüğüdür; Petrarca bu baştan çıkarıcı imgeyi, umutla umutsuzluk, arzu dolu yük-

* Madrigal dönemin dinsel olmayan en önemli çoksesli müzik formudur. Ayrıca bkz. Tiziana Sucato, "XIV. Yüzyılda İtalya ve Francesco Landini," *Şatolar: Kaleler, Tüccarlar, Şairler* içinde, s. 1032.

selişlerle gerçekliğe sert düşüşler, tutkunun zincirlerinden kurtulmayla salt ruhaniliğe geçişin zorluğu arasındaki sürekli gelgitlerle Vaucluse'ün güzel peyzajına yerleştirir. Laura'nın 1348'deki veba salgıyle gelen ölümü, Petrarca'nın insan ve şair olarak deneyimini geriye doğru okumak için simgesel bir olaydır. Nitekim veba zamanı, insanların sevdiklerini alıp götüren ve insanı hem geçmiş ve yapılan hatalar üzerinde düşünmeye (şairin Laura'ya beslediği tensel aşk, onu Tanrı'dan uzaklaştıran, utanç ve pişmanlık yaratan bir "gençlik hatası"ydı) hem de şiirinin dağılmış parçaları gibi parçalanmış ruhunun parçalarını toplamaya teşvik eden ölüm zamanıdır. Hem *Canzoniere*'nin hem de mektup derlemeleri gibi önemli Latince eserlerin gözden geçirilme süreci, şairin yeryüzündeki yolculuğunu anlamlandırma ve kendi entelektüel faaliyetlerinden geriye anlamlı bir iz bırakma iradesinden kaynaklanır. Öte yandan "zaman duygusu" ve varoluşun kırılganlığı duygusu, Petrarca'nın şiirinin temel aldığı asıl kavramlardır. Zaten şairin aşk "hatası" dünyevi deneyiminin sonlu ve tekrar edilemez bir zaman parçasına ait olduğu için bir örnek niteliğindedir ve Petrarca'nın hedeflemesi gerektiğini hiçbir zaman unutmadığı ebediyetle sürekli olarak kıyaslanır.

Utku Şiirleri

Canzoniere'nin yazılışının ve düzeltmelerinin ardında yattığı hissedilen endişe, Petrarca'nın halk dilinde ve Dante'ye özgü üç mısralık kıtalarla yazdığı diğer eser olan *Utku Şiirleri*'nde de hissedilir. Eserin başlığı, Antik Roma'da savaştan zaferle dönen, esirleriyle ve elde ettikleri ganimetlerle birlikte şehrin caddelerinden geçen komutanlar onuruna düzenlenen törenlere atıfta bulunur. Eserin nihai yapısının ilk (ama en eski olmayan) utku şiiri olan *Triumphus Cupidinis*'te (*Tutkunun Utkusu*, 1352'den itibaren yazılmaya başlanmıştır) yazar, bir rüyada gördüklerini anlattığını söylediğinden, bu eser düş edebiyatı sınıfına girer. Dört bölümden oluşan bu şiirde galip komutan rolündeki Aşk Tanrısını "aşka yenilenler"den oluşan uçsuz bucaksız bir insan topluluğu izler ve aralarına şairin kendisi de katılır. *Triumphus Pudicitie*'de (*İffetin Utkusu*, 1343-1347 arasında yazılmıştır) Laura, Erdemlerin yardımıyla Aşk Tanrısını yenilgiye uğratır, onu zincirler ve Roma'daki İffet tapınağına kapatır. Üçüncü sırada bulunan ve günümüze iki bölümü ulaşmış olan *Triumphus Mortis*'in (*Ölümün Utkusu*) ilham kaynağı Laura'nın ölümüdür. Ölüm hayata üstün gelse de, dördüncü utku şiirinin (*Triumphus Fame*, 1351'den sonra yazılmıştır) kahramanı olan Şöhret de ölüme üstün gelir; Petrarca bu şiir üzerinde yoğun bir şekilde çalışır, ama onu tamam-

Antik Roma anısına

layamaz. Son iki utku şiiri olan *Triumphus Temporis* (*Zamanın Utkusu*) ve *Triumphus Eternitatis* (*Ebediyetin Utkusu*, 1374) şairin yaşlılığıyla bağlantılıdır. Petrarca'nın kendi ebedi anısını emanet ettiği şiirsel şöhret nasıl ölüme üstün gelirse, Zaman ve her şeyi harap ederek geçişi, dünyevi ve kırılgan bir meta olan Şöhreti de yok eder; ancak insanın fiziksel ve dünyevi Zamanı da, şairin Laura'yı yeniden görmeyi umduğu Ebediyete yenik düşer.

Secretum

Secretum Meum, "gizli" bir eserdir; metin gerçekten uzun bir süre gizli kalır, şairin sadece en yakın dostları ondan haberdardır ve eserin yayılıp tanınması ancak Petrarca'nın ölümünden sonra olur. Diğer eserlerinde ideal otoportresini oluşturan şair, bir tür "mahrem bir günlük" olan bu eserde içsel parçalanmalarını, yatışmamış çatışmalarını, çelişkilerinden dolayı eziyet çeken ruhunun huzursuzluğunu ortaya döker. Petrarca bu diyalogu 1342-1343 yıllarına tarihlendirse de, İspanyol filolog Francisco Rico'nun kanıtladığı üzere, eser 1347'de yazılmış, 1349'da gözden geçirilmiş ve 1353'te büyük çaplı düzeltmelere tâbi tutulmuştur.

Mahrem bir günlük

Eserin başrollerinde Petrarca ile yazılarını hiçbir zaman yanından ayırt etmediği, özellikle *İtiraflar* eserinde sergilediği tutku ile inanç hakikati arasındaki içsel çatışmada kendini bulduğu Aziz Augustinus vardır. Şairin *alter ego*su olan Augustinus, sessiz ve gizemli bir kadın figürünün (Hakikat) huzurunda, insanın dünyevi zevkleri elde etmeye çalışmak ve daha zorlu, hatta erişilmez olan inanç yolu karşısında hemen teslim olabilmek için yaratmayı başardığı binlerce mazerete rağmen Petrarca'nın maskesini düşürmeye çalışır; Aziz Augustinus şairi suçüstü yakalayarak dünyevi zayıflıklarını (Laura'ya olan aşkı, dünyevi şan ve şeref tutkusu, öfke) ortaya çıkarır. Üç kitaptan oluşan eserin organik ve bütünsel yapısı ile stil açısından son derece titiz Latincesi, şairin bu kişisel kitaba muğlak yaklaşımını sergiler; Petrarca bir yandan kitabın kişisel ve gizli olmasını isterken, diğer yandan bu esere, ölümünden sonra kendisiyle ilgili eşsiz ve olağanüstü bir açıklamada bulunma görevini verdiği bellidir.

Petrarca ve Augustinus

Mektup Derlemeleri

Petrarca 1345'te 40 yaşına yeni bastığında Verona Katedralinin kütüphanesinde Cicero'nun *Ad Atticum* eserini keşfeder. Organik derlemeler yoluyla kendi beşeri ve entelektüel otobiyografisini gelecek kuşaklara bırak-

maya eğilimli olan şair, bu keşif üzerine Latince yazdığı mektuplarını bir araya toplayıp düzenlemeye karar verir; ortaya 24 kitaptan ve 350 mektuptan oluşan *Familiares* adlı anıtsal bir eser çıkar. Petrarca'nın Cicero'nun yanı sıra, temel aldığı diğer yazarlar arasında Seneca (MÖ 4- MS 65) ve Genç Plinius (60/61-y. 114) vardır. Petrarca'nın mektup derlemelerinin hem manzum olanları (*Familiares*, *Seniles* [Yaşlılık Mektupları], *Sine nomine*) hem de nesir olanlarının (*Epystole*) başlıca özelliği, mikro ve makro düzeyde uzun çalışmalar olmaları, yeniden yazma, birleştirme, dilbilim ve stil açısından gözden geçirme süreçlerine tâbi tutulmuş olmaları, hatta bazen mektupların derleme içerisinde (veya derlemeler arasında) yer değiştirmiş olmasıdır. Vittorio Rossi, Giuseppe Billanovich ve Ernest Hatch Wilkins gibi, nesir mektupların yazım katmanlarını derinlemesine incelemiş olan bazı araştırmacılar, bu mektupların edebi niteliğini, karmaşık olaylar dizisine dahil edilmiş ve bazen kurmaca olan hakikati ortaya çıkarmışlardır. Hatta birçok mektubun, eserin yapısı içerisinde belli bir şekilde konumlandırılabilmesi için hatalı olarak tarihlendirildiğini belirlemişlerdir. Böylece hakikat ile kurmaca, ideal olanla gerçek olan, tarihi olaylarla hayali olaylar ve hakiki hedef kitlesiyle geçmişin büyük şahsiyetleri birbiri içine girer.

Manzum ve nesir

1360'lı yıllar Petrarca'nın ciddi bir varoluş sıkıntısı çektiği yıllardır. Şair bu ruh hali içinde yaşlılığı, sevdiklerinin ölümünün neden olduğu acıyı, huzur ihtiyacını ve ölüm üzerine düşüncelerini konu alan *Seniles* adlı bir eser yazmaya başlar. Eseri oluşturan ve 18 kitap halinde toplanmış 128 mektubun hedefi, özellikle son kitapta öne çıkan Boccaccio'dur. Son kitap ayrıca *Decameron*'daki *Griselda*'nın Petrarca tarafından Latince olarak yazılmış versiyonunu içerir.

Yukarıdaki derlemelere dahil olmayan bazı nesir mektuplar ise *Variae* [Çeşitli] başlığı altında toplanmıştır. Petrarca'nın dostu Marco Barbato da Sulmona'ya adadığı, Horatius'un şiirlerinden ilham alınarak Latince heksametron vezninde yazılmış *Epystole* (üç kitapta toplanmış 66 mektup), tema açısından büyük bir çeşitlilik gösterir. Petrarca *Sine nomine*'yi (sansür ve ihtiyat nedeniyle mektupların kime yazıldığı belli olmadığı için "İsimsiz") oluşturan ve büyük kısmı 1351'de yazılmış olan 19 mektupta Avignon'daki papalık sarayının ahlaksızlığını şiddetli bir şekilde eleştirir.

Ruhun Portresi: *Africa*

Africa günümüz insanlarına sadece Petrarca'nın şairlik tacını (II. Pön Savaşının olaylarını ve kahramanlarını konu alan, Vergilius, Livius, Cicero, Macrobius, Silius Italicus başta olmak üzere, çeşitli edebi kaynakların

etkisini taşıyan, dokuz kitap halinde toplanmış 6729 heksametron) borçlu olduğu ilmi bir eser gibi görünebilir. Ancak bu eser şair açısından sonsuz bir çalışmanın huzursuzluklarını taşır. Nitekim Petrarca, *Familiares* I, 1'de dediği gibi, "ruhunun portresi" olan bu esere hem Avrupa'nın tamamının kültürel geleneğini ve kimliğini oluşturduğuna inandığı Latin diline ve uygarlığına eski şanını geri kazandırma hem de ortaçağ insanına göre bilgi dağarcığıyla özdeşleştirilen ruhunun, içselliğinin ana hatlarını sunma görevini verir. Şairin 1338'den itibaren metin üzerinde yürütmeye başladığı zorlu yazı süreci, onun için büyük bir endişe kaynağı oluşturur; nitekim sürekli müdahaleler yoluyla metni sık sık yontmasına rağmen eseri bölük pörçük halinden ve asimetrilerden arındırmayı başaramaz.

Şiirsel Masalların Meşruluğu: *Bucolicum Carmen*

Pastoral tür, Giovanni del Virgilio (XIII-XIV. yüzyıl) ile birbirlerine Latince *eclog*alar yazmış olan Dante sayesinde yeniden ortaya çıkmıştır. Ama Dante *İlahi Komedya*'da halk dilini kullanma tercihini savunmak adına bu türden yararlanırken, Petrarca ise tersine, *Bucolicum carmen* (1346-1357) eseriyle pastoral türü, erişimi zor sayıldığı ve ancak pastoral masalın ardında gizlenen şiirsel mesajı deşifre edebilecek çok az kişi tarafından kavranabildiği için geri kazanmak ister. Bu on iki Latince *eclog*ada tasvir edilen pastoral ortamın isim ve olaylarının ardında gerçek isimlerin ve olayların ana hatları gizlenir.

Eleştiri Eserleri ve Edebiyatın Saygınlığı

Petrarca ile edebiyat ve şiir, hiçbir açıdan hukuk veya tıp gibi bilim dallarından daha düşük düzeyde olmayan, büyük saygınlığa sahip disiplinler olarak kabul edilir. Şairin Aristotelesçi felsefe ve tıp biliminin temsilcilerine karşı sergilediği eleştirel tavır da bu açıdan ele alınmalıdır; Petrarca bir edebiyat insanı olarak kendi rolünü savunmakla kalmaz, edebiyatın bilgeliğini ve entelektüel faaliyetlerin önemini ve işlevini vurgular, geleneksel bilgi hiyerarşilerini tartışmaya açar ve bu keşfi doğmak üzere olan hümanist kuşaklara emanet eder. Petrarca 1351'de *Invective contra medicum quendam* [Belirli bir Hekime Eleştiri] adı altında, hekimleri hedef alan son derece eleştirel bir eser yazdıktan sonra, benzer yaklaşımda başka eserler de yazar. Hukukçulara yönelik, yine eleştirel tonda yazılardan sonra 1367'de *De sui ipsius et multorum ignorantia* [Kendisinin ve Başka Birçoklarının Cehaleti Üzerine] adlı eserde, skolastik Aristotelesçiliği hararetle savunan İbn Rüşdçülere saldırır ve edebi disiplinler yoluyla erdem-

Hekimlere ve hukukçulara yönelik eleştiriler

lere erişmeyi amaçlayan ahlak felsefesinin doğa felsefesi üzerindeki üstünlüğünü öne sürer. Petrarca'nın eleştirel nitelikteki daha küçük eserleri şairin tartışmalı konulardan kaynaklanan tesadüfi fikirlerinden uzaklaşıp insanlığın kültürü ve uygarlığı konusunda daha derin ve tümel düşünceler yürütme kabiliyetini gösterir.

Antik Yazarların Üstünlüğü ve Modern Yazarların "Merak Yoksunluğu"

1341'de şairlik tacını aldıktan sonra, Petrarca Latin tarihi ve edebiyatından kaynaklanan ahlak örneklerinden oluşan bir *exemplum* [ibretlik örnek] derlemesini hazırlamaya başlar. Böylece Petrarca Latin tarihçi Valerius Maximus'un (I. yüzyıl) eserlerini ilham alan *Rerum memorandarum libri* adlı eseri 1343'te yazmaya başlar, ama dört kitaptan (ve beşinci kitabın başlangıcından) sonra eseri 1345'te yarım bırakır. Şairin klasik dönemin büyük girişimlerine verdiği önem, antikçağın insanlarının olağanüstü bir itibara sahipken, çağdaşlarının rahatsız edici derecede vasat düzeyde olmasının bilincinden doğar; Petrarca gelip geçici olan her şey konusunda "çok meraklı," temel disiplinler konusunda ise "merak yoksunu" olan kendi döneminin bu örnekleri sayesinde uykusundan uyanacağını umar. Petrarca'nın bilgi dağarcığının bir başka muhteşem örneği olan *De viribus illustribus*'un arkasında da aynı ruh hali yatar. Şairin 1338'de başladığı eser başlangıçta Roma döneminden yirmi üç şahsiyetin biyografisini içerse de, sonradan bu listeye Kitabı Mukaddes'ten ve mitolojiden on iki kişinin hayat hikâyeleri de eklenir.

Felsefi-Ahlaki ve Dinsel İnceleme Yazıları ve Yazarlarla Diyalog

Her ne kadar Petrarca diplomatik görevlerinden dolayı sürekli olarak yolculuklara çıkıp soyluların saraylarında yoğun temaslar sürdürmek zorunda kalsa da, eserlerinde de sık sık tekrarladığı üzere, idealindeki hayat, kırsal bir ortamda kendini edebi çalışmalarına ve dinsel düşüncelere adayabileceği münzevi bir hayattır. Şair, insanın kendini araştırmalara ve duaya adamasının, doğayla kurulan özgür ve hayat verici ilişkinin ve böylece dünyevi tutkuların aşılmasıyla elde edilen iç huzurun yüceltildiği *De vita solitaria* adlı eserine, 1346'da Vaucluse ormanlarının gölgesinde başlar ve bu eser 1371 yılına kadar gözden geçirip düzeltmeye devam eder. 1347'de Montrieux Manastırında, kardeşi Gherardo'yu ziyaretinden dönüşünde *De otio religioso* [Dinsel Huzur]

Münzevi hayat ideali

adlı esere başlar ve 1356'ya kadar üzerinde çalışmaya devam eder. Mektuplaşmaya dayalı bu diyalogda, klasik kaynaklardan ve Kitabı Mukaddes'ten alınma şahsiyetlerin *exemplum*'ları yardımıyla Augustinus'un tefekkürünü temel alan monastik hayat teması işlenir.

Ancak 1354-1366 yılları arasında yazılan, iki kitaptan oluşan ve diyalog biçiminde yazılan *De remediis utriusque fortune* [İyi ve Kötü Kadere Karşı Çareler] adlı inceleme yazısı, felsefe-ahlak alanında sonraki yüzyıllarda Avrupa'da en çok rağbet görecek eserdir; klasik döneme ait birçok düşünürün öğretilerinden yankılar içeren eserde, iyi veya kötü kader karşısında insanlar kendi güçlerine başvurmaya teşvik edilir.

Canzoniere'nin sonundaki Meryem Ana'ya yönelik duanın, *De vita solitaria*'nın ve *De otio religioso*'nun ardında yatan dinsel irade, 1342-1343 yılları arasında yazılan yedi *Psalmi penitentiales* [Tövbekârlık Mezmurları] eserinde de görülebilir; Davud'un mezmurlarını temel alan bu eserde Augustinus kaynaklı derin bir huzursuzluk sergilenir.

Klasik kaynakların yardımıyla hac yolculuğu yapılan yerlerin öneminin anlatıldığı *Itinerarium ad sepulcrum Domini nostri Ihesu Christi* [Efendimiz İsa'nın Mezarına Yolculuk] ise coğrafi-dinsel nitelikte bir eserdir; Petrarca bu eseri 1358'de, Kutsal Topraklara giden arkadaşı Giovanni Mandelli'ye yolculuk boyunca eşlik etmesi için yazar. Şair, yolculuk konusundaki ihtiyatlı yaklaşımından dolayı arkadaşının bu yolculuğuna katılamamıştır.

Petrarca'ya ait olan ve üzerinde notları bulunan elyazmalarının büyük kısmı günümüze ulaştığından, şairin kitap konusundaki olağanüstü "açlığına" tanık olmak mümkündür. Mektup derlemelerinde sürekli olarak ve tutkulu bir şekilde yaptığı keşiflerden, okumalardan, filoloji alanındaki yorulmak bilmez çalışmalarından, ünlü yazarlardan ve özellikle Livius, Vergilius, Yaşlı Plinius, Cicero, Quintilianus, Seneca ve Augustinus gibi çok sevdiği yazarlardan söz eder.

Bkz. *VIII. Bonifacius ve Kilisenin Üstünlüğü, s. 49; Papalığın Avignon Dönemi, s. 54; Klasik Yazarlar Konusunda Tepkiler ve Yorumlar, s. 695; İtalya'da Lirik Şiir, s. 741; Dante Alighieri, s. 758*

Roman

Giuseppina Brunetti

*Roman türünün XII· yüzyılda edindiği nitelikler, XIII ve XIV. yüzyıllarda kısmen ele alınıp kapsamlı olarak yeniden şekillendirilir. Bir yandan çok tanıdık kahramanlar ve olaylar (Lancelot, Kutsal Kâse, vs) devasa çapta büyütülüp yeni geliştirilen nesir türü (*Vulgate, Tristan en prose, *vs) sayesinde, anlatıma dayalı geniş kapsamlı ve karmaşık organizmalara dahil edilirken, diğer yandan roman türü hem gerçekçi bir akımı (Jean Renart) kabul edecek veya bilinen dünyanın ansiklopedik özeti olarak (*Roman de la Rose*) şekillenecek duruma gelmiştir. XIII. yüzyıldan itibaren ise roman türünün Oil bölgesinin dışında da gelişmeye başladığına tanık oluruz.*

Tanıdık Olan ile Yeni Olan

XII. yüzyılda zengin çeşitlilikteki biçimiyle sabitlenen roman türü XIII ve XIV. yüzyıllarda giderek yeni anlamlar kazanır ve bu şekliyle Rönesans'a, hatta sonrasına kadar ulaşır. Romanın Oil bölgesinin dışında da varlığını güçlü bir şekilde göstermesi de XIII. yüzyıldan itibaren olur.

Bu dönüşümün ana hatları, tanıdık olanla yeni olanın sürekli olarak bir araya getirildiği bir diyalektik bağlamında şöyle özetlenebilir (ama daha fazla varyasyonun olabileceği de göz önüne alınmalıdır)

1) *Chanson*ların dizi haline gelmesiyle epik türe paralel şekilde burada da, emsal niteliğinde insanların başından geçenleri (*Continuation*

Gauvain [Gawain'in Devamı], *Lancelot-Cycle* [Lancelot Dizisi], *Tristan en prose* [Nesir Tristan]) veya simge nesneleri (*Quête du Graal* [Kutsal Kâse Arayışı]) konu alan, anlatıma dayalı geniş organizmaların nesir şeklinde ortaya çıktığı görülür (nesirleştirme). *Entrelacement* [birbirine örme] adlı yazı tekniği uygulanmaya ve giderek geliştirilmeye devam edilir;

2) Yeni gelişen ve örnekleri ortaya çıkmaya başlayan gerçekçi akım, bu türde somut, aktüel veya tarihsel olarak belgelenmiş olaylara ilgi duyulmaya başlanmasını sağlar (Jean Renart, Gerbert de Montreuil, *Tirant lo Blanch)*;

3) Üniversitelerin ve Aristotelesçiliğin yayılması ve yeni okur kitlesinin gereksinimlerinin ortaya çıkmasıyla, roman türünde bütünsellik arayışı ortaya çıkmaya başlar; böylece *summa* modelini temel alan ansiklopedik roman türü gelişmeye başlar.

Nesir biçiminde romanların giderek yayılması, sonradan bu biçime içkin olarak görülecek iki önemli ihtiyaca cevap verir: Manzumun içerdiği hilelere kıyasla nesir, hakikat ve ahlak açısından bir kabulü gerektiriyordu, zira nesir etik-ahlaki türden bir içerik açısından daha uygun bir araçtır. Bu özellikler başka bir anlamlı noktada daha birleşiyordu: Bir yanda Bretonlarla Saksonlar arasındaki mücadele, sonradan Galahad'ın atası olduğuna karar verilecek Arimathealı Yusuf'a verildiğine inanılan Kutsal Kâseyle ilgili olayların kronolojisi gibi Kral Arthur dizilerinin tarihi boyutu geri kazanılırken (örneğin Robert Wace'in tarihyazımsal romanına özgü bir durum), diğer yanda hem romanlarda konu edilen maceraları trubadur aşkıyla bir araya getiren hem de özellikle Kutsal Kâse efsanesiyle bağlantılı mistik, kehanet temelli ve teleolojik düşü barındıran simgesel amaç söz konusuydu. Geleneksel olarak emsal niteliğinde bir prototip olarak görülen ve "zarif aşk" ile Kutsal Kâse temalarını birleştiren Lancelot figürü, bu bağlantıların simgesini oluşturur; Davud'un soyundan gelen Lancelot, dünyanın en iyi şövalyesidir; oğlu, saf Galahad da kutsal emaneti Doğuya geri götürecek kişidir. Böylece çeşitli atıflar ve çağrışımlar yoluyla "saray şövalyeleri" (Lancelot ile Guinevere'in başlarından geçenlere getirilen yeni yorumun ulaştığı nokta) ile "ilahi şövalyeler" (Kutsal Kâsenin ıstırap verici, mistik arayışı) sürekli olarak varlıklarını hissettireceklerdir.

Tarihsel ve simgesel boyut

Tanıdık olanla yeni olan arasındaki diyalektik de sürekli olarak hissedilir; bu romanların çoğu bir yandan son derece ünlü şövalyeleri ve kahramanları (Gauwain, Percival, Lancelot) konu ederken, diğer yandan bazı romanların kahramanları tanınmamış şövalyeler olup, ünlerinin süresi sadece kendilerine adanan metin kadardır (*Jaufre*, *Yder*, vs). İlk grupta yer alan romanların yapısı oldukça açık olmaya eğilimlidir ve ünlü bir şö-

valyenin çeşitli maceralarını belli bir hiyerarşiye tâbi tutmadan bir araya getirir. İkinci grupta yer alan romanlar ise, belirli yönlerde ilerler ve yükselen, hiyerarşik yapıları son derece önemli bir sınavla sonuçlanır.

Arthur dizisinin içeriğine gelince, *Continuation Gauvain*, Chrétien de Troyes'nın (faal olduğu dönem 1160-1190) *Conte du Graal*'in [Kutsal Kâsenin Hikâyesi] ikinci kısmını adadığı Arthur'un yeğeni Gawain'in maceralarını konu alır, *Continuation Perceval*'da [Perceval'in Devamı] (veya İkinci Devamı) ise, Perceval nihayet Kutsal Kâsenin muhafızı olmak için izin ister ve Balıkçı Kral'ın yerini almayı başarır. Dizinin merkezini oluşturan *Lancelot propre* [Asıl Lancelot] aşk ve Kutsal Kâse temalarının iç içe geçtiği, uzun ve karmaşık bir romandır. *La Queste* [Arayış] ve *La Mort le roi Artu* [Kral Arthur'un Ölümü], metinlerarası ilişkilerin çok karmaşık olmasına rağmen, bu dizinin devamı sayılır. Kral Arthur dönemine ilahi bir önsöz olarak Arimathealı Yusuf ailesinin konu alındığı *Estoire del Saint Graal* [Kutsal Kâsenin Hikâyesi] ise, bu diziye giriş olarak görülebilir. Robert de Boron, yaklaşık 1200'de yazdığı manzum romanda Kutsal Kâseyi Kudüs'ten İngiltere'ye getirmekle (ve seküler Kâseyi kesin olarak Hıristiyanlaştırmakla) anlamlı bir aktarım gerçekleştirir, böylece *translationes imperii* [imparatorluğun aktarımı] ve *translatio studii*ye [bilgi aktarımı] paralel olarak *translatio religionis* de [din aktarımı] gerçekleşmiş olur.

Gerçekçi Akım

Ortaçağın en "modern" türü olan gerçekliğin romanlaştırılmış hali, ancak 1320 ila 1330'lu yıllar arasında *Escoufle* ve *Guillaume de Dole* eserlerini ve harika *Lai de l'Ombre* [Gölgenin *Lai*'si] hikâyesini yazan Jean Renart ile gerçekleşir. Masalların reddedilmesi ve hakikat gereksinimi, gerçekliğe giderek daha çok uyulmasına neden olur. Örneğin *Guillaume de Dole* (kadın kahramanı Lienor'un bacağında gül şeklinde bir doğum lekesi olmasından dolayı *Roman de la Rose* [Gülün Romanı] olarak da bilinir), dokusuna olayların önemli anlarını vurgulayan lirik şiir metinleri dahil eden ilk romandır; burada adı geçen İmparator Konrad, Brunswick Dükü IV. Otto'dan (1175/1176-1218, 1209-1215 arası imparator) ilham alınarak ortaya çıkmıştır. Aynı döneme ait orta-yüksek Almanca yazılmış *Moriz von Craûn*'daki Moriz de, romandaki cesur girişimleriyle, dönemin Craon Dükü Moriz'i (?-1196) temel alır.

Tarihi gerçeklerden ilham alınmış karakterler

Dolayısıyla antikçağ hikâyelerinin veya Arthur dizilerinin taşıdığı olağanüstü yönlerin güncel olaylara uzaklığı yerini çağdaş olaylara, güncel durumlarla en azından benzerlik taşıyan olaylara bırakır ve muhteşem

Breton dünyasından geri kalan temalar ve imgeler de gerçekçi bir uyarlamayla yeni bir bağlamda sunulur. Gerçekçiliğe olan bu rağbet başlangıçta türün evriminde (*Roman de la Violette* [Menekşenin Romanı], *Roman du Châtelain de Coucy* [Châtelain de Coucy'nin Romanı], *Joufroi de Poitiers* ve çok sonra, İber bölgesinde *Tirant lo Blanch* [Beyaz Tiran] ve *Curial y Guelfa*) ve halk dilindeki yeni tarihyazımında etkili olacaktır. En ünlü prototipini Jean de Meun'un (y. 1240-y. 1305) *Roman de la Rose*'unun oluşturduğu ansiklopedik roman türüne gelince, Katalonyalı Fransiskan keşiş Ramon Llull'un (1235-1316) iki romanı öne çıkar: Başkahramanın bir inziva mekanından papalığa uzanan hayatının, insan hayatının şartlarını tasvir etmek için bir fırsat oluşturduğu *Blanquerna* ile diyalog biçiminde yazılmış on kitaplık bir tür teoloji ve doğa ansiklopedisi, insani boyutla ilahi boyutu bir araya getirirken, Dante'nin *İlahi Komedya*'sının neredeyse habercisi olan bir *speculum mundi* [dünya aynası] oluşturan *Fèlix* veya *Llibre de meravelles*.

Ansiklopedik Roman

Fransa'dan Avrupa'ya

XIII. yüzyılda roman türünün Oil bölgesinin dışına çıkıp, Güney Fransa'nın Oc dilinin konuşulduğu bölgesinde, kuzeyde İngiltere ve Almanya'da, İtalya ve İber yarımadasında yayıldığı görülür.

Oc dilindeki az sayıda romanın en eskisi, Arthur'un maiyetinden genç bir şövalyenin zalim Taulat'la mücadele ederken yaşadığı maceraların anlatıldığı *Jaufre*'dir; bu eser âdet olduğu üzere silahlarla aşkları konu alırken, Oil bölgesinin hikâyeleriyle Arthur dizilerinin Akdeniz versiyonlarından (Arthur Etna'da) izleri bir araya getirir. Yine Oc dilinde anlatım alanında bir başyapıt olan *Flamenca* (1250-y. 1270), mekân romanı türünün ilk gerçek örneğidir (Albigenlere karşı Haçlı Seferinden sahnelerle Güney Fransa'nın muhteşem sarayları). Kıskanç kocası Archimbaut tarafından yıllarca bir kulede tutsak tutulan kadın kahraman, kilisede rahibin yardımcısı kılığında kalbini fetheden macerasever sevgilisi tarafından inanılmaz yöntemlerle kurtarılır.

Fransız roman türündeki İtalya tarihi, kaçınılmaz olarak Francesca'nın ünlü sözleriyle bağlantılıdır ("Bir gün vakit geçsin diye Lancelot'un sevda öyküsünü okuyorduk." *Cehennem*, V, 127-128) ve kopyalanıp okunan kitapların, kütüphanelerin ve yazarların tarihidir. İtalyan romanlarını incelerken, İtalya'daki Tristanlardan ve Yuvarlak Masadan söz edilirken, Boccaccio'ya (1313-1375), *Orlando innamorato*'ya [Aşık Orlando] ve Ariosto'ya (1474-1533) kadar uzanan başka edebi türlerden ve yerel dillere tercümelerden (örneğin *Novellino*'ya [hikâye derlemesi] dahil olan Arthur hikâyeleri) söz etmemek imkânsızdır.

İber yarımadasında da XIII. yüzyıl ortalarından bir sonraki yüzyıl ortalarına kadar roman türünün büyük çaplı gelişimine tanık oluruz. Kastilya dilinde günümüze kadar ulaşmış en eski roman metni XIII. yüzyıl ortalarına tarihlendirilebilir. Metin, Latince *Historia*'nın [Hikâye] belirli bir versiyonundan türemiş olan *Libro de Apolonio*'ya [Apollonius'un Kitabı] ve *mester de clerecía*ya (din adamlarının ilim tekniği) özgü tek kafiyeli dört Alexandrin mısralı kıtalar şeklinde yazılmıştır. Ancak Kastilya bölgesinde Arthur ve Breton dizilerinin yeniden ele alınan içeriklerinden çok daha didaktik-ahlakçı (*Libro de Alexandre* [Alexander'in Kitabı] veya ansiklopedik türden şövalyelik temalarına önem verilir. Zifar ile oğlu Roboán'ın maceralarının didaktik bir dille işlenmiş yan konuları, *exemplum*lar ve çok çeşitli hikâyelerle bir arada anlatıldığı *Caballero Zifar* [Şövalye Zifar] ise ilk özgün roman örneğidir. Cervantes (1547-1616) dönemine kadar ünlü olan "Breton" romanı Amadis de Gaula'nın ilk versiyonunun (günümüze ulaşmamıştır) XIV. yüzyıl ortalarına ait olduğu sanılır. Ancak bu hikâyelerin sonradan cazibelerini kaybettiği anlaşılmaktadır. Fransa'ya dönecek olursak, İskender'den Arthur'a kadar şövalyeliğin devasa bir tarihi olan *Perceforest* ile tarihçi Froissart'ın (1337-y. 1404) *Méliador* eserleri de, bu türün "sonbaharı"nı oluşturmalarına rağmen, hem birer derleme hem de türün taklitçileri olarak görülebilir.

İspanyol romanları

Bkz. Roman de la Rose, *s. 794; Kısa Anlatım Biçimleri, s. 800; Giovanni Boccaccio, s. 804; Geoffrey Chaucer, s. 814*

Anlatıma Dayalı, Didaktik ve Alegorik Şiir

Daniele Ruini

Didaktik manzum üretim, üniter bir edebi modele dayandırılamaz ve ayrım gözetmeksizin çok çeşitli bilgi alanlarına uygulanır; XIII ve XIV. yüzyılların alegorik şiiri ise, Chartres ekolünün Platoncu, Latince şiirlerinden kaynaklanan belli stillere –örneğin kişileştirme ve psycomachia– *dayanır. Başlangıçta dinsel nitelikte olan alegorik şiirler, giderek seküler hale gelir ve özellikle aşk temasını işlemeye başlar.*

Didaktik Şiir

Manzum didaktik şiir üretiminin en eski örnekleri, XII. yüzyıldan itibaren Fransa'da yaygın olan ahlaki-dinsel türden şiirlerdir. Bu türe, ortaçağın *exemplum* [ibretlik örnek] modelini temel alan vaaz geleneğiyle teoloji ve ahlak alanında Latince yazıların tercümelerinden oluşan bir külliyat dahildir. XIII. yüzyıldan itibaren dinsel doktrin rehberleri gelişim gösterir; bu türün örnekleri arasında, Pierre de Peckham'ın (?-1293) soru-cevap tekniğine dayalı, teoloji konusunda manzum bir özet niteliğindeki 1267 tarihli *La lumière as lais* [Cemaat İçin Işık] eseri veya Papa III. İnnocentius'un (1160-1216, ♔ > 1198) alt düzey ruhban sınıfının eğitimi konusundaki düzenlemelerinden ilham alınan *Manuel des péchés* [Günah Rehberi] (1270) adlı eseri vardır. Manzum vaazlar da, Guiot de Provins (faal olduğu dönem XII-XIII. yüzyıl) tarafından XIII. yüzyıl başlarında yazılan *Bible* [Kitabı Mukaddes] örneğinde görülebileceği üzere, evrim geçirerek gerçek anlamda toplumsal hiciv niteliklerine ulaşır. *Disticha Catonis*'in [Catonis'ten Beyitler] halk dillerine tercümeleri de, çok rağbet gören ahlakçı hüküm derlemeleri arasında yer alacaktır.

Katalan edebiyatının babası, filozof Ramon Llull'a (1235-1316) ait bazı manzum eserler de –örneğin *Lògica d'Algatzell* (1271-1274)– dinsel ve felsefi didaktik türe aittir.

Kuzey ve Orta İtalya da XIII. yüzyılda didaktik şiir alanında bir üretim ve tüketim merkezi oluşturur. Fazla tanınmayan metinlerin yanı sıra, *exemplum* derlemeleri, eskatolojik tasvirler (*Libro delle Tre Scritture* [Üç Yazı Kitabı]) ve ruhla beden, Tanrı'yla Şeytan gibi zıt kavramlar arasında

dramatize edilmiş tartışmalar alanında, dört Alexandrin mısralı kıtalar biçiminde kısa şiirlerin yazarı Milanolu Bonvesin de la Riva (y. 1240-y. 1315 öne çıkar) vardır.

Bilginin çeşitli alanlarındaki seküler didaktik eserler arasında da Honorius d'Autun'un *Elucidarium* [Aydınlatıcı Eser] ve *Imago Mundi* [Dünyanın İmgesi] eserlerinin çeşitli tercümeleri (örneğin Gossuin de Metz'in (XIII. yüzyıl) Oil dilindeki tercümesi) gibi ansiklopedik nitelikte bazı eserler ve Fransiskan keşiş Matfre Ermengau'nun (XIII. yüzyıl) teoloji üzerine devasa (34597 sekiz heceli mısra) ansiklopedik eseri *Breviari d'amor* [Aşkın Dua Kitabı] (1288-y. 1293) gibi Oc dilindeki bazı kısa şiirler, kayda değer bir sanatsal düzeye ulaşır.

Dünyevi didaktik tür, belli sosyal sınıflar için davranış ilkeleri sunmaya yönelik zengin bir üretimden oluşur; bu türün ilk örnekleri arasında, bir trubadur lirik şiir türü olan ve saray çevrelerinde yaşayan insanlara yönelik davranış kuralları içeren *ensenhamen* bulunur. Fransa kaynaklı üretim, Robert de Blois'nın (XIII. yüzyıl) *Chastoiement des dames* [Kadınların Eğitimi] ve l'*Enseignement des princes* [Hükümdarların Eğitimi] (XIII. yüzyıl ortaları) gibi manzum eserlerini içerir; İtalya'da da Francesco di Neri da Barberino'nun (1264-1348): *Reggimento e costumi di donna* [Kadınların Tedavileri ve Âdetleri] ve erkeklere yönelik *Documenti di amore* [Aşk Belgeleri] eserleri sayılabilir.

Didaktik tür

Fransa'da XIII. yüzyıl başlarından itibaren rağbet gören aşk temalı inceleme yazıları ise ağırlıklı olarak manzum biçimindedir; bu alanda XII. yüzyılın romanlarını ve lirik şiirlerini niteleyen tema konusunda yürütülen tartışmalarda Ovidius'un (MÖ 43-MS 17/18) *Ars amandi* [Sevme Sanatı] ve *Remedia amoris* [Aşkın Çareleri] gibi eserleri ve Andrea Cappellano'nun (XII. yüzyıl) *De Amore* [Aşk Üzerine] eseri temel alınır.

*Bestiarium*lar

Bestiarium [hayvan kitapları], didaktik şiirle alegorik şiir arasında bir geçiş türüdür. Yunanca *Physiologus*'un (MS II veya III. yüzyıl) Latince tercümelerinden ilham alınan *bestiarium*larda, bitkilerin ve hayvanların farklı doğaları, ahlaki veya ruhsal açıdan yorumlanarak, Aziz Pavlus'un Tanrı'nın görünür tezahürü olarak evren algısının içerdiği, doğanın simgesel yorum imkânlarından yararlanılır. İlk manzum *bestiarium*lar arasında Philippe de Thaon'un (XII. yüzyıl) Oil dilinde yazdığı, 1121-1135 yıllarına ait şiirler, Gervaise'in 1215 tarihli şiirleri ve alegorik yorumların gerçek anlamda ahlaki vaazlara dönüştüğü Guillaume le Clerc'in (XIII.

yüzyıl) *Bestiaire divin* [İlahi Hayvan Kitabı] (1210-1211) adlı şiiri yer alır. Richard de Fournival'ın (1201-y. 1260) manzum biçiminde yazdığı *Bestiaire d'amour*'da [Aşk Üzerine Hayvan Kitabı] ise, geleneksel format, "zarif aşk" davranışlarını açıklayacak şekilde uyarlanır. Bu modeli temel alan ve Toscanalı anonim bir şair tarafından kafiyesiz on bir hecelik mısralar şeklinde yazılmış *Mare Amoroso*'da [Aşk Denizi] (1270-y. 1280) şairin mutsuz aşkı, hayvan ve bitki dünyasından unsurlarla, tarihsel, mitolojik ve edebi şahsiyetlerle kıyaslamalar yoluyla anlatılır. Hayvanların doğasının dinsel ve eğitici açıdan yorumlandığı, 64 soneden oluşan *Bestiario moralizzato* [Ahlaki Hayvan Kitabı] (yazıldığı bölgeden dolayı "*Gubbio bestiarium*'u" olarak da bilinir) ise bir sonraki yüzyıla aittir.

Alegorik Şiir

Latin kökenli dillerdeki ilk alegorik şiir örnekleri XII. yüzyıl sonlarında Fransa'da ortaya çıkar; Latince vaaz ve tefsir geleneğine dayanan bu dinsel metinler arasında Kitabı Mukaddes'in halk diline tercümeleri yer alır; bu eserlerde kutsal metinlere getirilen yorumlar geliştirilip bağımsız alegorik anlatımlara dönüşür. Sistersiyan keşiş Hélinant de Froidmont'un (y. 1160-y. 1229) ölümün karşı konulmaz gücünü konu eden *Vers de la mort* [Ölüm Mısraları] ağıdı bu türe girer.

Oil dilinde alegorik şiir

Ancak asıl alegorik şiir türü, XII. yüzyılda Chartres ekolünün şair-filozoflarının Latince eserleri sayesinde canlanır; bunların arasında yer alan Bernard Silvestris'in (XII. yüzyıl) *Cosmographia* [Kozmografi] ve Alain de Lille'in (y. 1128-1203) *De planctu naturae* [Doğanın Ağıtı Üzerine] veya *Anticlaudianus* [Claudianus'a Karşı] eserleri, felsefi alegori ile Kitabı Mukaddes'in Hıristiyan tefsiri arasında bir sentez yapar. Bu metinlerde yeniden ele alınan, geç antikçağa ait büyük eserlere özgü özellikler arasında *psycomachia*, yani kişileştirilmiş Erdem ile Ahlaksızlıklar arasındaki çatışmaların yanı sıra, alegorik biçimde didaktik içeriklerin ve kişileştirilmiş soyut kavramlarla eğitici öğretilerin sunulması vardır.

Bu özellikler XIII. yüzyılda Oil bölgesinde yazılan alegorik şiirlerde de görülür: Guiot de Provins'in (faal olduğu dönem XII-XIII. yüzyıllar) l'*Armeüre du chevalier* [Şövalyenin Zırhı] adlı eserinde, şövalyelerin zırhları üzerine ahlaki bir yorum getirilir; Guillaume le Clerc'in *Besant de Dieu* [Tanrı'nın Sikkesi] adlı hicivsel şiirinde, bol miktarda alegorik motif kullanılır; Molliens İnzivacısı olarak da bilinen Barthélemy de Molliens-Vidane'ın (XIII. yüzyıl) *Roman de Charité* [Merhametin Romanı] (y. 1224) ve *De Miserere* [Merhamet Üzerine] (y. 1230) eserleri sırasıyla erişilemeyen

bir Merhamet'in nafile arayışına ve ahlaki öğretilerin alegorik yorumuna adanmıştır; Robert Grosseteste'in (1175-1253) *Château d'Amour* [Aşk Kalesi] (1215-1235) eserinde kale, Meryem Ana'nın simgesi olarak yorumlanır.

Raoul de Houdenc'in (XIII. yüzyıl) ve Huon de Méry'nin (XIII. yüzyıl) eserlerinin alegorik yapısı ise daha çok hicve ve otobiyografiye eğilimlidir. Raoul *Roman de eles* [Kanatların Romanı] (XIII. yüzyıl) ve *Songe d'enfer* [Cehennem Şarkısı] (y. 1210) adlı iki eserin yazarıdır. Bu eserlerin birincisi, geleneksel bir figüratif unsur olarak kanatların simgesel yorumunu sunar; kanatların her biri mükemmel şövalyelerin erdemlerinden birini (cesaret, cömertlik, nezaket) simgeler. İkinci eserde didaktik-alegorik öte dünya yolculuğu *topos*u geliştirilir ve hiciv amaçlı kullanılır; cehennemde kişileştirilmiş ahlaksızlıklarla karşılaşma, çağdaş toplumu eleştirmek için bir bahanedir. Ayrıca bu eserin, rüya unsurunu gerçek anlamda bir anlatım çerçevesi olarak kullanan, anlatıma dayalı ve Fransızca yazılmış ilk metin olduğu sanılır. Rüya unsuru Huon de Méry'nin, anlatıcının kendini dine adamasını konu alan *Tournoiement Antéchrist* [Deccal'ın Turnuvası] (1234-1240) eserinde de kullanılmıştır; burada söz konusu olan turnuvada Tanrı'nın ordusu ile Deccal'in ordusu karşılaşır.

Buraya kadar sözü edilen temalar ve stiller, ortaçağ edebiyatında alegorik şiir denildiğinde akla ilk gelen Guillaume de Lorris'in (XIII. yüzyıl) 1230'a doğru ilk yarısını, Jean de Meun'un da (y. 1240-y. 1305) 1269-1278 yılları arasında ikinci yarısını yazdığı *Roman de la Rose* [Gülün Romanı] eseriyle seküler bir bağlama, yani aşk temasına aktarılır. Alegorik modelin XIII. yüzyıl ortalarından itibaren çok rağbet görmesi, bu eserin başarısından kaynaklanır. Bu tür eserler arasında, öte dünya yolculuğu unsurunun kullanıldığı çeşitli *voies de Paradis* [cennete giden yollar] (örneğin Baudoin de Condé veya Rutebeuf'a ait olanlar) örnekleri; Henri d'Andeli'nin Orleans ile Paris okulları arasındaki çatışmayı Gramer ile Diyalektik arasındaki mücadele üzerinden tasvir ettiği *Bataille de sept arts* [Yedi Sanatın Savaşı] (1236-1250); Roman de Renart'ın [Tilkinin Romanı] alegorik-ahlaki versiyonları (Rutebeuf'e ait *Renart le Bestourné* [*Ters Yüz Edilmiş Tilki*], 1260-1270); Jacquemart Gielée'ye ait *Renart le nouvel* [Tilkinin Romanı] (1289); anonim bir yazara ait *Complainte d'amour* [Aşk Ağıtı] ve Baudoin de Condé'ye ait *La prison d'amour* [Aşk Hapishanesi] gibi aşk alegorisi üzerine metinler vardır. Kişileştirilmiş kavramların aşk üzerine öğretiler anlattığı *Cort d'Amor* [Aşk Sarayı] veya aşk fatihinin alegorisi olan Chastel d'Amors [Aşk Şatosu] gibi eserler de XIII. yüzyılda Oc dilinde yazılmış ve aşkı konu alan başlıca alegorik eserler arasında yer alır. Bir önceki yüzyılda Proven-

Seküler temalar ve aşk

ce lirik şiirinde uygulanmış *psycomachia* modeli, *Canso de la Crozada*'nın [Haçlı Seferi Şarkısı] (1228-y. 1250) ikinci kısmında yeniden ortaya çıkar; Kuzey Fransa baronlarının Güney Fransa şehirlerinde yaygın olan Kathar sapkınlığına karşı yürüttüğü savaş, bu eserde anonim yazarın tarafını tuttuğu Güneyli soyluları temsil eden Erdemlerle Ahlaksızlıklar arasındaki çatışma şeklinde tasvir edilir.

XIV. yüzyılda alegorik şiir, çağdaş saray çevresine yönelik hiciv (Gervais du Bus'e ait *Roman de Fauvel* [*Doru Atın Romanı*], 1310-1314 ve Chaillou de Pesstain tarafından 1316'da yazılan versiyonu) veya alegorik-didaktik yolculuk teması yoluyla bilgilerin ansiklopedik olarak düzenlenmesi (Philippe de Mézières'e (y. 1326-1405) ait *Songe du Vieil Pelerin* [Yaşlı Hacının Rüyası] [1386-1389]) gibi yeni özellikler kazanır. Aşk temasının işlendiği eserler arasında ise, Ovidius'un *Dönüşümler* eserinin V. kitabının uzun alegorik bir yorumu olan *Ovide moralisé* [Ahlakçı Ovidius] (1321-1328) ve Guillaume de Machaut'nun (y. 1300-1377) *Roman de la Rose*'undaki modeli, hümanizmin habercisi olan elitist ve aristokrat bir bakış açısıyla ele aldığı *Dit dou vergier* [Meyve Bahçesinin Şiiri] ve *Fonteinne amoureuse* [Aşk Çeşmesi] (y. 1361) gibi bazı metinleri yer alır.

Yeni özellikler: Hiciv ve ansiklopedi geleneği

Ancak Fransız edebi modellerinin mirasının asıl devralındığı yer olan İtalya'da, Floransalı Brunetto Latini (1220'den sonra-1294) *Tesoretto* [Küçük Hazine] ve *Favolello* [Küçük Masal] (XIII. yüzyıl) adlı alegorik-didaktik iki kısa şiir yazar; bu eserlerin özellikle birincisinde, Latince ve Fransız alegorik modeller ele alınarak, toplumsal ahlak ve yazarın kişisel politik hayatı bağlamında didaktik amaçlara uyarlanır. 1285 ile 1290 arasında yazılmış ve bazıları tarafından Dante Alighieri'ye (1265-1321) atfedilen *Detto d'Amore* [Aşk Şiiri] ve *Fiore* [Çiçek] adlı alegorik didaktik iki kısa şiir de, *Roman de la Rose*'un uyarlamalarıdır. Aynı döneme ait, Toscanalı anonim bir yazar tarafından yazılmış gizemli kısa bir şiir olan *Detto del Gatto Lupesco*'da [*Kurda Benzeyen Kedinin Şiiri*] Kral Arthurvâri maceraların kahramanı olan şairin dinsel anlam kazanan alegorik yolculuğu, komik ve parodik bir şekilde anlatılır.

İtalya

Alegorik geleneğin geri kazanılması süreci, Dante'nin *İlahi Komedya*'sıyla özgünlük açısından doruğa ulaşır; bu eserin etkisi altında kalan İtalyan edebiyatının XIV. yüzyıldaki diğer iki büyük ismi Petrarca (1304-1374) ile Boccaccio (1313-1375) için de alegori, ilmi gösteriş ile edebi sanatın hâkimiyetiyle bir arada yer alır. XIV. yüzyıl başlarına ait bazı, görece önemsiz metinler arasında anonim bir yazara ait *Intelligenza* [Zekâ], Cecco d'Ascoli olarak bilinen hekim ve astrolog Francesco Stabili'ye (y. 1269-1327) ait *Acerba* [Olgunlaşmamış] ve sürgünde yaşayan Ghibellin

Fazio degli Uberti'nin (1305/1309-y. 1367) 1345-1367 arasında yazdığı *Dittamondo* [Dünya Yolculuğu Şiiri] vardır. Dokuz satırlık kıtalardan oluşan alegorik-didaktik bir şiir olan *İntelligenza*'da, şairin Doğuda yaşayan bir kadına (Zekâ) beslediği aşk, entelektüel hayatın çeşitli alegorileri için bir temel oluşturur. Bu metin Dante'den etkilenmiş gibi görünmezken, *Acerba* ile *Dittamondo*'yla *İlahi Komedya* arasında sıkı bağlantılar söz konusudur. *Acerba*, on bir hecelik altı mısralık kıtalardan (ABACBC) oluşan tuhaf bir ansiklopedik şiirdir: Astronomi, astroloji, simya ve doğa alanlarından veriler burada Dante'nin şiirinin "nafile şeyler"ine ve "sahte bilim"ine apaçık bir şekilde karşı çıkarak teolojiyi doğadan kesin bir şekilde ayırt eden bütüncül bir bakış açısıyla bir araya getirilmiştir. Dante'ye özgü üç mısralık kıtalardan oluşan *Dittamondo*'da Erdemin tavsiyesiyle ve coğrafyacı Solinus'un (III. yüzyıl) rehberliğinde çıkılan hayali bir yolculuk anlatılır

Bkz. *Dinsel İletişim ve Yazı: Azizlerin Hayat Hikâyeleri, Vaazlar, Ruhanilik, s. 705; Öte Dünya Edebiyatı: Yolculuklar ve Düşler, s. 711;* Roman de la Rose, *s. 794*

Roman de la Rose

Matteo Ferretti

Alegori türünün bir başyapıtı olan *Roman de la Rose*, XIII. yüzyılda Fransa kültürünün ve toplumunun geçirdiği derin değişikliğe tanıklık eder. Eserin yüzyılın ilk yıllarına –ve başka hiçbir eseriyle tanınmayan Guillaume de Lorris'e– ait olan birinci kısmı (4058 mısra), erken "zarif aşk" dünyasının zevklerini ve duyarlılıklarını yansıtır. Jean de Meun'un kırk yıldan uzun bir süre sonra yazdığı devamında (neredeyse 18.000 mısra), burjuva ve şehir gerçekliği, ansiklopedik eser ile hiciv arasındaki roman türünde kendini göstermeye başlamıştır. R*oman de la Rose*'un Avrupa'nın tamamında okurlar arasında büyük rağbet gördüğü ve Dante, Chaucer ve Guillaume de Machaut başta olmak üzere, çeşitli şairlerin eserlerini etkilediği belirtilmelidir.

İki Yazar

Yirmi binden fazla sekiz hecelik mısradan oluşan, alegorik aşk şiiri *Roman de la Rose*'un [Gülün Romanı] yazılışında XIII. yüzyılda yaşamış, her ikisi de Orleans bölgesinden iki şair rol alır. İlk şair hakkında bildiklerimiz, ikinci şairin onun hakkında yazdıklarından ibarettir; eserin ortasında (Lecoy nüshasının 10465-10648 mısraları) Aşk, bu romana başlayıp "*car je n'ai mes aillieurs fiance*" ("Çünkü başka kimseye güvenim yok") şeklindeki 4058. mısrada yarım bırakan (y. 1225/1230) yazar Lorrisli Guillaume'un ağıtını dile getirir. Sonra da bir kehanette bulunur: Guillaume'u kırk yıldan uzun bir süre sonra, Goliard türü lakaplarla "içkici" veya bazı elyazmalarına göre *clopinel* [topal] olarak bilinen, Meung-sur-Loire'da doğmuş Jean Chopinel (y. 1240-y. 1305) izleyecek ve eseri tamamlayacaktır (1269-y. 1278).

Jean de Meun bu metin dışında da iz bırakmıştır. Din adamı ve öğretmen olan Jean, Paris Üniversitesinde eğitim alarak sağlam bir felsefi ve teolojik temel edinir; ayrıca 1265-1269 yıllarında Bologna Üniversitesinin Hukuk Fakültesini ziyaret etmiş olabilir. Şair olarak faaliyetlerinin yanında (*Rose*'un yanı sıra *Testament maistre Jehan de Meun* [Öğretmen Jean de Meun'un Vasiyetnamesi] ve *Codicile maistre Jehan de Meun* [Öğretmen Jean de Meun'un Vasiyetnamesine Ek] da ona atfedilir) çok yüksek düzeyde tercüme faaliyetleri de gerçekleştirir; bu alandaki çalışmaları arasında hem modern dönemden –örneğin Abelardus ile Heloise arasındaki yazışmalar– hem de klasik dönemden –Eu Kontu Jean de Brienne'e ithaf edilen Vegetius'un *De re militari* [Askeri Konular Üzerine] ve Kral "Güzel" IV. Philippe'e (1268-1314, [illegible] > 1285) ithaf edilen Boethius'un (y. 480-525?) *Felsefenin Tesellis*i eserleri– tercümeler vardır.

Guillaume de Lorris'in *Roman de la Rose*'u

Roman de la Rose'un çekirdeğinde, ortaçağ edebiyatının üç ana akımının çakışması vardır. Hayali bir macera olarak düşünülmüş olan eserin yapısı, XIII. yüzyıl başlarında Fransa'da büyük bir gelişim göstermiş olan dinsel eğitim amaçlı alegorik şiir geleneğinden kaynaklanmıştır. Örneğin Raoul de Houdenc'e (XIII. yüzyıl) ait *Songe d'enfer* [Cehennem Rüyası] (y. 1210) *Roman de la Rose*'un başındaki (1-20 mısralar) rüya motifinin habercisiyken, Huon de Méry'e ait (XIII. yüzyıl) *Tournoiement Antéchrist* [Deccal'in Turnuvası] (1234-1240), Guillaume'a benzer şekilde (21. mısra ve sonrası) alegorik anlatım ile idealleştirilmiş otobiyografiyi bir araya getirir.

Başlangıçtaki uzun alegorik ahlaksızlık ve erdem listelerinden (139. mısra ve sonrası) kaynaklanan durgunluğa ara vermek amacıyla dinamik

bir vektör olarak esere dahil edilen "arayış" motifi (bu örnekte gülün arayışı) ise romanvâri anlatımdan ve özellikle Breton dizilerinin içeriğinden kaynaklanmıştır. Guillaume'un Chrétien de Troyes'nın (faal olduğu dönem 1160-1190) Kral Arthur'u konu alan romanlarını tanıdığına şüphe yoktur, örneğin Narcissus'un çeşmesi bölümündeki "*miroërs perilleus*" [tehlikeli ayna] (1569. mısra), Bernart de Ventadorn'a (y. 1130-y. 1195) ait *Can vei la lauzeta mover* [Tarlakuşunun Kanat Çırptığını Gördüğüm Zaman] adlı eserde aşk tuzaklarının simgesi olarak kullanılmıştır ve Chrétien'e ait *Chevalier au Lion* [Aslanlı Şövalye] (1177-1181) eserdeki sihirli çeşmeye atıfta bulunur. Yazar aynı zamanda Ovidius (MÖ 43-MS 17/18) efsanesinin yerel dildeki ilk uyarlaması olup, anonim bir yazara ait *Lai de Narcisse*'e de [Narcissus'un *Lai*si] (1165-1175) işaret eder gibidir.

Romanvari anlatıma ve "zarif aşk" lirik şiirine atıflar

Bir de "zarif aşk" lirik şiirinin belirleyici nitelikteki etkisi söz konusudur. Trubadur ve truverlerin *fin'amor*u [saf aşk] gibi, güle beslenen aşk da insana asalet kazandırır: *Roman de la Rose*'da, hikâyenin genç kahramanının duygusal eğitimi anlatılır. "*Art d'Amors*" [Aşk Sanatı] (38. mısra) hem Ovidius'un (MÖ 43-MS 17/18) *Ars amandi*'yi [Sevme Sanatı], hem ortaçağda aşkı konu alan inceleme yazılarını hem de Goliard tarzı erotik edebiyatı çağrıştırır. Yaşlı nöbetçi kadın (3902. mısra ve sonrası) ise ortaçağ Latin edebiyatının elejik komedyalarındaki *vetula*ya [yaşlı kadın] atıfta bulunur. Eser bir kabul ritüelini temel alır: Hem "zarif aşk" lirik şiirinin hem de para-folklorik şiirin (özellikle *pastorella* türüyle ortak noktası çoktur) ana fikri olan ve ilkbaharın etkisiyle aşka eğilimin güçlenmesinden (45-86. mısralar arası), Zevk Bahçesinde, Jean Renart'a ait *Guillaume de Dole*'daki (1200-1228) aristokrat eğlencelerin tasvirlerini hatırlatan müzik ve danslarla eşlik edilen, trubadurlara özgü erdemlerle karşılaşmaya (691. mısra ve sonrası), oradan da feodal âdetlere göre aşka boyun eğme safhasına (1879. mısra ve sonrası) geçilir. âşık kahramanımızın düşmanlarına gelince, Malabocca'nın temsil ettiği *lauzengier* veya "dedikoducu" ile Kıskançlık tarafından temsil edilen *gilos* veya "kıskanç adam," gülü ele geçirilmesi imkânsız bir kaleye kapatmıştır (3493. mısra ve sonrası). Güle ulaşamayacağını anlayınca umutsuzluğa kapılan kahraman, *amor de lonh*un [uzaktan aşk] şairi Jaufré Rudel'in (XII. yüzyıl) şirinden yankılar taşıyan bir ağıt yakar (3975. mısra ve sonrası). Zaten "zarif aşk," arzunun yarattığı gerilimden beslenen, sevilen kadın fethedildiğinde ise değerini kaybeden bir duygudur. Bu açıdan, şiirin tamamlanmamış olmasının bir rastlantıdan ziyade bir tercih olduğu savı daha da ilginç bir anlam kazanır (David F. Hult, *Self-fulfilling Prophecies* [Kendini Doğrulayan Kehanetler]).

Guillaume'un getirdiği en önemli yenilik, bu edebi modeller temelinde, tamamıyla insan kalbinin hareketlerini merkez alan ilk romanı inşa etmiş olması ve Renaut de Beaujeu'nun *Bel Inconnu* [Yakışıklı Yabancı] (y. 1185) romanında ve anonim bir eser olan *Partenopeu de Blois* (y. 1188) romanında görülmeye başlanan, gerçeklik düzlemi ile edebi düzlem arasındaki bağlantıyı daha güçlü bir şekilde kullanmış olmasıdır. Bu iki romanda gerçeklik, öykünün kurgusuna çerçeve oluşturur, çünkü yazarlar sadece, eserlerini sevdikleri kadına ithaf etmek için söz alırlar ve onu bir okur olarak olaylar dizisine istediği gibi müdahale etmeye davet ederler. *Roman de la Rose*'da ise Guillaume daha radikal bir şekilde yazarın hayatı ile rüyasını bir araya getirir ("rüyada, gerçekte olmamış hiçbir şey yoktu," 28-29 mısralar). Dante'nin *Yeni Hayat* eseri gibi şiirsel bir otobiyografi değildir, çünkü *Roman de la Rose*'un karakterleri fazla soyut ve gelenekseldir. Burada daha çok, Jean Renart'ın *Guillaume de Dole*'da, Gerbert de Montreuil'ün de *Roman de la Violette*'de (1227-1229) karakterlerin ağzından çıkmış gibi davranarak romana lirik metinler dahil ederek ilk defa uyguladığı, lirik biçimlerle anlatımsal biçimler arasındaki birleşmeye benzer şekilde, "zarif aşk" lirik şiirindeki "ben"in şaşırtıcı derecede genişlemesine tanık oluruz. Burada amaç yeni bir edebi biçim altında, şehirlerin sıkıcı burjuva dünyasına karşın aristokratik ve başıboş bir toplum ütopyasının ömrünü uzatmaktır.

Hayat ve rüya

Jean de Meun'un *Roman de la Rose*'u

Saray çevrelerinin zarif ideallerine hayran bir şair olan Guillaume de Lorris'le kentsel aydınların prototipi Jean de Meun arasındaki kronolojik ve kültürel uzaklık, biçimsel düzlemde romanın iki bölümü arasında bir ihtilaf gibi kendini gösteren bir asimetri yaratır. Jean de Meun'un 17 bini aşan sekiz hecelik mısraları, Guillaume'un *Rose*'unu niteleyen anlatım ile alegori arasındaki hassas dengeyi alt üst eder.

Şiir artık basit bir *ars amandi* [sevme sanatı] örneği olmaktan çıkıp, XIII. yüzyılda çeşitli ansiklopedik metinlerin de başlığında da kullanılan ve Latince *speculum*u [ayna] temel alan bir "*miroër au amoreus*"a [sevgililerin aynası] (10621. mısra) dönüşür. İlk olası yorum geleneğine göre, Jean, çok yaygın bir eser yaratabilmek için *Roman de la Rose*'un alegorik çerçevesinden yararlanır ve hem mitolojik ve tarihi hem de gündeme ait *exemplum*larla [ibretlik örnek] zenginleştirilmiş, dönemin bilgi dağarcığını halk dilinde özetleyen bir eseri burjuva okurların hizmetine sunar. Örneğin Akıl, XII. yüzyılda tümelleri konu alan tartışmanın ana unsurunu oluşturan Dil Teorisinin Savunucusuyla

Çok yaygın bir eser

(6898. mısra ve sonrası) ve Sivil Toplumun Kökeninin ve Özgür İrade Sorununun Dostuyla (8325. mısra ve sonrası) bir tartışmaya girer ve hem klasik altın çağ efsanesine atıfta bulunur hem de Justinianus hukuku alanında belirli bilgileri sergiler. Sahte Görünüm'ün müdahalesi (10976. mısra ve sonrası), Jean'ın yaşadığı dönemde Paris'te üniversitenin kontrolü konusunda seküler hocalarla ihtilaf içinde olan dilenci tarikatlarının ikiyüzlülüğüne yönelik bir saldırıdır. Jean burada kendisi gibi seküler tarafı tutan bir başka şair yurttaş olan Rutebeuf'u (faal olduğu dönem 1250-1285) örnek alır. Alain de Lille'in (y. 1128-1203) *De planctu naturae* [Doğanın Ağıtı Üzerine] (y. 1171) adlı alegorik eserinden alınma karakterler olan Doğa ve Deha (16035. mısra ve sonrası) evreni ve simyadan kozmolojiye, meteorolojiden optik alanına kadar bütün yasaları içeren devasa bir fresk oluşturur.

Bu açıdan bakıldığında *Roman de la Rose*, skolastik tartışmaların bazen aşırı titiz olabilen yöntemlerini benimsemiş gibidir. Romanın başkahramanı –ve onunla beraber okur da– hocaların farklı görüşlerini kıyaslayan öğrenciler gibidir ("her şeyi denemek lazım," 21521. mısra); Guillaume'un eserinin yorumcusu olarak karşımıza çıkan, ama eserin anlamını yenileyen Jean'ın düşünceleri ancak mayotik yöntemle anlaşılabilir. Dolayısıyla *fin'amor* ve karı-koca aşkıyla, Tanrı'nın istediği sevgi, yani cinsel içgüdüyü tatmin ederek ve türün devamını sağlayarak Doğaya sadakatle hizmet verme fikri karşı karşıya getirilir (19409. mısra ve sonrası). Burada hem Chartres ekolünün Hıristiyan natüralizmi radikalleştirilir hem de Cicero'nun (MÖ 106-43) *amicitia* [dostluk] idealinin Aelred de Rievaulx (y. 1109-1166) tarafından (Jean bu yazara ait *De spirituali amicitia* [Ruhsal Dostluk Üzerine] eserini tercüme etmiştir) Hıristiyanlığa uyarlanmış halinin, Dost ve Yaşlı Kadın tarafından temsil edilen her tür "çıkarcı" aşk üzerindeki üstünlüğü öne sürülür. *Trufes et fanfelues* (aldatmaca ve gereksizlik) mekanı, Narcissus'un *fonteine perilleuse*sinin (tehlikeli çeşme) bulunduğu Zevk Bahçesi ile hayat ve sağlık kaynağı *fonteine de vie*nin (hayat çeşmesi) bulunduğu cennetvâri Kuzu Bahçesi arasındaki tezat (19901. mısra ve sonrası), iki *Rose* arasındaki farkı temsil eder. Kısırlık simgesi olarak sunulan Narcissus ile Venüs'ün yardımıyla heykele olan aşkını taçlandırmayı başaran ve romanın sonunun habercisi olan Pygmalion arasındaki tezat da (20787. mısra ve sonrası) aynı görevi görür. Kıskançlık kalesi ele geçirildiğinde öykünün kahramanı gülü, trubadur lirik şiirine özgü bir yöntemle bir heykel veya kutsal emanet olarak görür. Dolayısıyla eserin sonunda yer alan ve hafif bir alegori yoluyla sunulan ağır *devirginatio* [bekâreti kaybetme] sahnesi (21185. mısra ve sonrası) bir yandan hayat tutkusunun üstünlüğünü, diğer yandan da –Chrétien'in

Chevalier de la Charrette'de yaptıklarının devamı olarak– Guillaume'un "zarif" dünyasının iğneleyici parodisini oluşturur.

Roman de la Rose'un Gördüğü Rağbet

Roman de la Rose hiç şüphesiz ortaçağın tamamında halk dilinde yazılmış eserler arasında en çok okunanlardan biridir ve elyazması geleneğinin boyutları açısından Dante'nin *İlahi Komedya*'sından sonra ikinci sıradadır. Günümüze bu metnin, birçoğu zarif minyatürlü üç yüzden fazla elyazması ulaşmıştır, 1481-1538 arasında da 21 baskısı yapılmıştır.

Eserin uyarlamaları ve tercümeleri, gördüğü bu devasa ilginin göstergelerinden biridir. Bu tür eserler arasında Gui de Mori'nin 1280-1290 tarihli, büyük ölçüde müdahaleye uğramış ve "ahlakileştirilmiş" *Rose*'u [Gül], bazıları tarafından Dante'ye atfedilen, 232 soneden oluşan bir zincirle *Roman de la Rose*'un anlatımını özetleyen *Fiore* [Çiçek] ve Geoffrey Chaucer'e atfedilen orta İngilizce versiyonu vardır. Bunların yanı sıra, eserin doğrudan etkisinde kalan geç ortaçağ yazarları arasında, *Pélerinage de la vie humaine*'de [İnsan Hayatının Hac Yolculuğu] (1330-1355) bu metnin monastik uyarlamasını yapan Guillaume de Deguileville (1295-1358) ve önce gençlik eseri *Dit dou vergier*'de [Meyve Bahçesinin Şiiri], sonra *Remède de Fortune*'de [Talihin Çaresi] (y. 1341) ve *Fontaine amoureuse*'de [Aşk Çeşmesi] (y. 1361), en sonunda da *Voir dit*'de [Hakiki Hikâyenin Kitabı] (1364) eserden ilham alan Guillaume de Machaut (y. 1300-1377) vardır.

Son olarak, *Roman de la Rose* modern çağın sınırında, XV. yüzyıl başlarında Paris'in kültür çevrelerinde gelişen bir tartışmanın merkezinde yer alır: Dönemin en ünlü kadın yazarlarından Christine de Pizan (y. 1364-y. 1430) Jean de Meun'un mizojini yaklaşımını eleştirdiği *Épître au Dieu d'Amour* [Aşk Tanrısına Mektup] (1399) adlı eseriyle, hümanist Jean de Montreuil (1354-1418) ve büyük teolog ve üniversite rektörü Jean de Gerson (1363-1429) gibi ileri gelen aydınların tepkisini çeker. *Roman de la Rose*'u temel alan bu edebi tartışmada, ilk defa şairin yazar olarak özellikleri ve yaratıcı sorumluluğu gibi önemli temalar ele alınır.

Gerçek bir edebi tartışma

Bkz. *Roman, s. 784; Anlatıma Dayalı, Didaktik ve Alegorik Şiir, s. 789; Giovanni Boccaccio, s. 804; Geoffrey Chaucer, s. 814*

Kısa Anlatım Biçimleri

Elisabetta Menetti

Kısa anlatımın çok katmanlı geleneği, XIII ile XIV. yüzyıllar arasında ortaçağ Avrupa'sının Doğu ile Batı arasındaki geniş coğrafi bölgesinde gelişir. Arap ve Hint asıllı Doğu hikâyelerinin farklı karakterini özümseyen Batı kaynaklı exemplum *derlemeleri, başka Latin kökenli anlatıma dayalı formlarla (*lai, fabliau, vida, legenda*) birlikte, İtalyan halk dilinde "*novella*" adı altında gelişecek olan kısa anlatım biçimi için bir temel oluşturur.*

Doğu ile Batı Arasında

Ortaçağda kısa anlatım biçimleri Avrupa'daki kurmaca dünyalarının ayrıntılı haritasını çizmemize yardımcı olur. İtalyan halk dilindeki hikâye biçimi heterojen bir anlatım bütününden ortaya çıkar; bu bütün, sözlü olarak aktarılmış ve zaman içinde, hem temaların çeşitliliğine hem de özellikle Akdeniz'e kıyısı olan iki büyük uygarlık –Arap-Müslüman ve Hıristiyan uygarlıkları– arasındaki sınırların ne kadar geçirgen olduğuna tanıklık eden yazılı bir geleneğe dönüşmüştür. Akdeniz engin coğrafi hayal gücünün diyarı olan Doğu ile Batı arasındaki başkahramandır ve insanlığın sayısız hikâyesinin Avrupa'ya ulaşmasına imkân tanır.

Arap-Müslüman uygarlığı ortaçağın tamamı boyunca, İran edebiyatı ile Arap edebiyatı arasındaki ilk temaslarda veya Hint masalları ile Mezopotamya, Mısır ve Türk anlatımları arasındaki kaynaşmalarda görüldüğü üzere, sınırlarında yer alan diğer Doğu uygarlıklarının anlatıma dayalı temalarından yararlanmıştır.

Çin'den veya daha genel anlamda Asya'dan kaynaklanan hikâyeler, Arap yarımadası boyunca yayılırken, yolculuk temasıyla, dolayısıyla da coğrafi edebiyata ilgi duyulan bir kültürel bağlamla karşılaşır.

Arap dilindeki bu çok katmanlı anlatım geleneğinin bazı temel metinleri yoluyla bilgi açısından çok zengin, biçim açısından büyük çeşitlilik gösteren anlatım malzemesi Batı Avrupa'ya ulaşır. Bu miras XII ve XIII. yüzyıllarda sınır bölgelerindeki topraklara hâkim olan iki büyük kral tarafından devralınır; Sicilya'da Suebyalı II. Friedrich (1194-1250) ile Kastilya ve Leon Kralı (1252-1284 arası) "Bilge" X. Alphonsus (1221-1284), Arap kültürünün bilimsel, felsefi ve anlatıma dayalı metinlerinin Latinceye –

Alphonsus'un sarayında ise Kastilya diline– aktarıldığı son derece önemli tercüme merkezlerin oluşumunu teşvik eder.

Giovanni Boccaccio'nun (1313-1375) *Decameron* eserinde olgunluğa ulaşacak olan çerçeve hikâye, Doğunun anlatıma dayalı geleneğinin, İtalya'da halk dilinde yazılan hikâye türünün kaderi üzerindeki belirleyici etkilerinden biri haline gelir. Genel yapısı itibarıyla, İran yoluyla Hindistan'dan kaynaklanan çerçeve hikâyenin (başka hikâyeler içeren veya çerçeveleyen hikâye) ana amacı, kelimelerin büyüsü yoluyla trajik bir eylemin gerçekleşmesini geciktirmektir. Arap anlatımının temel metinlerinden biri olan ve Doğunun en eski halk kültürü katmanlarını kendinde toplayan *Bin Bir Gece Masalları* çerçeve bir hikâyedir. Bu eserin Avrupa'da yayılmaya başlaması 1704-1712 arasında, Jean-Antoine Galland'ın (1646-1715) tercümesinin Fransa'da yayımlanmasıyla olur. Çerçeve hikâye fikrine, *Sukasaptati* adlı Farsça bir hikâye antolojisinde ve *Kata sarit sagara* [Bütün Hikâye Nehirlerinin Okyanusu] adlı, Hint hikâyelerinden oluşan geniş bir derlemede de rastlarız. Muhtemelen Hindistan'dan kaynaklanan ve sonradan Farsça, Arapça, Yunanca, İbranice ve XIII. yüzyıl sonlarında Giovanni Altaselva tarafından *Dolopathos* adı altında Latinceye tercüme edilmiş, örnek hikâyelerden bir derleme olan *Sinbad'ın Kitabı* veya *Yedi Bilgenin Kitabı* da bir çerçeve hikâyedir.

Arapça bir hikâye derlemesi olan *Kelile ve Dimne'nin Kitabı*, ana özelliği bir hakikati ortaya çıkarmak veya bir fikri savunmak olan bir başka çerçeve hikâyedir; bu eserin ilk versiyonu, İslamiyet öncesi İran kültürünün yayılmasına aracı olan İbnü'l-Mukaffa'ya (720-756) aittir. Çok uzak bir kaynağa, yani III. yüzyılda Sanskrit dilinde yazılmış *Panchatantra*'ya [Beş Bilgelik Fırsatı] dayanan bu metin, 1270 yılında *Directorium humanae vitae alias parabolae antiquorum sapientium* [İnsan Hayatının Rehberi veya Eski Bilgelere Ait Deyimler] başlığı altında onu Latinceye tercüme eden Giovanni da Capua sayesinde yüzyıllar boyunca Avrupa'nın her tarafına yayılmıştır. Yine Doğulu derlemelerin Batıda ve Hıristiyanlar arasında yayılması açısından önem taşıyan Hint kökenli *Barlaam ve Josaphat* da İacopo da Varazze'nin (1228-1298) *Legenda aurea*'sına [Altın Efsane] (1260-1267) ve Hıristiyanlığa geçmiş Aragonlu Yahudi bir hekim olan Petrus Alphonsi'nin (1062-1110) *Disciplina clericalis* [Din Adamları İçin Disiplin] adlı eserine dahil edilecektir. Bu eser Latinceye tercüme edildikten sonra Don Juan Manuel'in (1284-y. 1348) *Libro de los enxiemplos del Conde Lucanor et de Petronio* [Kont Lucanor ve Petronius'un İbretlik Örnek Kitabı] (1337), Boccaccio'nun *Decameron* ve Geoffrey Chaucer'in (1340/1345-1400) *Canterbury Hikâyeleri* eserleri yoluyla Avrupa'da olağanüstü bir şekilde yayılacaktır.

Arap masalları

Exemplum ve *Novella*

Arave Hint kaynaklı bu Doğu hikâyelerinin ibretlik ve pedagojik doğası, XII., XIII ve XIV. yüzyıllarda Batıda geliştirilen *exemplum* [ibretlik örnek] derlemelerini andırır. Doğu kaynaklı hikâyelerle *exemplum* derlemeleri arasındaki bu benzerlik, iki uygarlık arasındaki diyalogu kolaylaştıracak, Latin kökenli anlatım formlarının (*lai, fabliau, vida, legenda*) yanında *novella*nın da ortaya çıkışıyla sonuçlanacaktır.

XIV. yüzyıldan günümüze kadar ulaşmış en kapsamlı *novella* elyazması olan Floransa Ulusal Kütüphanesinin 32 numaralı Panciatichi elyazmasına dahil olan heterojen anonim *novella* bütünü, erotik şakaları, sivri deyişleri veya maceraları temel alan kısa hikâyeler yoluyla şehir devletlerinin capcanlı gerçekliğini tasvir etme iradesini yansıtır ve kısa bir süre sonra Giovanni Boccaccio'nun *Decameron*'la yapacağı üzere, yeni Floransa toplumunun aynası haline gelir. *Novellino*, Floransa'da hazırlanmış ilk gerçek *novella* derlemesidir. Anonim bir yazara ait olan bu hikâye antolojisinin 1280-1300 yılları arasında hazırlandığı sanılır. Çerçeve bir hikâyenin bulunmadığı bu eser, farklı biçimlere sahip 99 kısa anlatım içerir; *novella*lar, "konuşmanın, nezaketin, güzel cevapların, erdemlerin ve hediyelerin en güzelleri gibidir." Dolayısıyla bu derleme büyük çeşitlilik gösteren bir karışım, rengârenk çiçeklerle dolu bir bahçe veya leziz meyvelerle dolu bir meyve bahçesi olarak algılanır. *Novellino* başlığı ilk defa Giovanni Della Casa (1503-1556) tarafından, 1525 yılında, eserin ilk baskısından sonra (*Ciento novelle antike* [Yüz Eski Hikâye], Bologna, 1525) eserin ilk editörüne gönderdiği bir mektupta kullanılacaktır. Kitabın asıl başlığı ise şöyledir: *Libro di novelle et di bel parlar gientile* [Hikâyeler ve Kibar Konuşmalar Kitabı].

Floransa'da *Novellino* derlemesi

Elyazması geleneğinin sorunlu olması, bu metnin düzeninin anlaşılmasını zorlaştırır, hatta bazı eksikler de söz konusudur. Önsözde anlatımın amaçları sunulmuştur: Yazar "asil bir kalbe ve incelikli bir zekâya sahip" okurlarına hem yararlı tavsiyeler sunmak hem de zevk vermek için "*novella*"lar yazdığını ilan eder. Erdem ve ahlaksızlık örnekleri arasında pedagojik boyuttan daha bağımsız ve eğlendirmeye yönelik hikâyeler de vardır. Hıristiyan ve İslam alemlerinden iki şahsiyet, II. Friedrich ve Selahaddin Eyyübi (1138-1193) Doğu ile Batı arasındaki diyaloga tanıklık eder. II. Friedrich'in Palermo'daki sarayı, Doğulu ihtişamı içinde tasvir edilir; bir yanda tek ve çift hörgüçlü develer ve leopar gibi egzotik hayvanlar, diğer yanda sihirli masallar. Bu tartışmalı imparator (Dante tarafından *İlahi Komedya*'da sapkınlar arasına yerleştirilmiştir) hayali ve gizemli bir bağlam içinde sunulur. Öte yandan

Efsanevi Doğu ve Batı

bu anlatım stilinin bir yankısı da Marco Polo'nun (1254-1324) *Milione* [*Milyon*] (1298) eserindeki "Dağdaki Yaşlı Adam" bölümünde bulunur. Dağdaki Yaşlı Adam efsanesine şövalyelere özgü cömertliğin kahramanı olarak sunulan Selahaddin Eyyübi'nin efsanesi de eklenebilir.

Engin ve sihirli Doğu algısı, ortaçağda Batının anlatıma dayalı bilinçaltında uzun bir süre boyunca var olmaya devam eder. Anonim bir yazara ait olup birçok dile tercüme edilen ve büyük rağbet gören Latince bir elyazmasında (*Epistola Presbyteri Joannis* [Rahip Johannes'in Mektubu], XII. yüzyıl), Hindistan'ın üç bölgesi, bir çöl ve batıdaki topraklardan oluşan, sınırları belirsiz bir krallığın "hakiki" varlığı anlatılır. Bu ülkedeki şaşırtıcı harikalar ve uçsuz bucaksız zenginlikler arasında yer alan bazı sihirli taşlar, olağanüstü yoğunlukta atmosferik ve optik etkiler yaratacak güce sahiptir; bir taş buz gibi soğuğu yaratırken, başka bir taş şiddetli sıcağı, daha başka bir taş da soğuğu ve sıcağı bir arada yaratır. Kralların kralı ve bütün Hıristiyanların koruyucusu Rahip Johannes'in Doğudaki topraklarında olağanüstü sihirli güçlere sahip taşlar bulunur: "İnanılmaz, mucizevi ve harika şeyler." Bunun yanı sıra, hayal gücünün ufukları arasında yer alan bu tuhaf yerde bulunan, deniz kabuğu şeklindeki kocaman bir taş, tüm Hıristiyanların ve Hıristiyanlığı kabul etmek isteyenlerin hastalıklarını mucizevi bir şekilde iyileştirir.

Rahip Johannes

Bu hikâye derlemelerinin çoğunun pedagojik amacı, VI. yüzyıla ait azizlerin hayat hikâyelerine (*Vitae Patrum* [Babaların Hayat Hikâyeleri]) dayanan ve XII ile XIII. yüzyıllarda Fransiskan ve Dominikan vaazlarında kendini gösteren aynı dönem Hıristiyan vaaz edebiyatının ibretlik örneklerinin gayesiyle de uyumludur. Latince yazılmış olup Toscana diyalektine tercüme edilmiş *exemplum* derlemeleri, ortaçağ anlatımının ilk tezahürlerinden biridir. Vincent de Beauvais'nin (y. 1190-1264) *Speculum historiale* [Tarihin Aynası] adı altında yazdığı ve *Fiori e vita di filosofi e d'altri savi e d'imperadori* [Filozofların, Diğer Bilgelerin ve İmparatorların Hayatları ve Başarıları] adı altında tercüme edilen eserinde tarihi şahsiyetlerden ahlak örnekleri sunulur. Bu döneme özgü olan bu âdet, başka şövalye efsaneleri derlemelerinde (*I conti di antichi cavalieri* [Eski Şövalyelerden Hikâyeler], XIII. yüzyıl) ve *Ludus scacchorum moralizatus* [Ahlaki Satranç Oyunu] (XIV. yüzyıl başları) ve *I conti morali* [Ahlak Hikâyeleri] (XIII. yüzyıl sonları) gibi ahlakçı *exemplum* derlemelerinde de görülebilir. Bu gelenek, Sistersiyan keşişi Caesarius von Heisterbach (y. 1180-y. 1240, *Dialogus miraculorum* [Mucizelerin Diyalogu]), Domenico Cavalca (y. 1270-1342), *Specchio di vera penitenza*'nın [Hakiki Tövbekârlığın Aynası] (1302-1357) yazarı İacopo Passavanti (y.

Ahlakçı gelenek

1302-1357) ve *Quaresimale Fiorentino*'nun [Floransa Büyük Perhiz Bayramı] (1305-1306) yazarı keşiş Giordano da Pisa (y. 1260-1310) gibi önemli yazar-vaazlar tarafından da geliştirilecektir. Seküler kesimlere halk dilinde vaaz verme âdeti, XIII. yüzyılda başlar; Floransa'nın çeşitli kiliselerinde ve meydanlarında verilen vaazlar arasında halk dilindeki kısa anlatım açısından en önemli sayılanlar, Giordano da Pisa tarafından verilenlerdir. Zengin bir hayal gücüne sahip olan Giordano, Kutsal Metinler'den, patristik ve seküler metinlerden yararlanır ve bu metinleri genelde alegorik yorumlara tabi tutar.

Giovanni Boccaccio'dan Matteo Bandello'ya (1485-1561) kadar uzanan *novella* geleneği iki uygarlığın bir araya gelmesinden doğmuş olup her türlü kaynaktan beslenmeye devam edecek, Doğu ile Batının yaratıcılığının anlatıma dayalı yapıları, temaları, konuları ve stillerinden oluşan son derece zengin mirası canlı tutacaktır.

Bkz. *Giovanni Boccaccio, s. 804; Geoffrey Chaucer, s. 814*

Giovanni Boccaccio

Elisabetta Menetti

Giovanni Boccaccio'nun başyapıtı olup 1349 ile 1351 arasında yazılmış (ama son elyazması 1370'e aittir) Decameron, *ortaçağda İtalyan ve Avrupa edebi geleneğinde yeni bir anlatım şeklinin başlangıcına işaret eden bir* novella *derlemesidir. Yazar nesir roman, epik şiir, psikolojik roman,* novella *kitabı, sekiz mısralık kıtalardan oluşan şiirler, pastoral masal, inceleme yazısı ve mizojini hiciv gibi çeşitli edebi türlerde denemeler yapmıştır. Boccaccio'nun hayatı Floransa ile Napoli arasında, tüccar sınıfının yükseldiği ve Petrarca'nın öğretilerine borçlu olduğumuz yeni bir kültür hareketi olan hümanizmin doğduğu dönemde geçer.*

Biyografisinden Notlar

Giovanni Boccaccio (1313-1375) Floransa'da veya baba tarafının memleketi olan komşu Certaldo'da doğmuştur. Boccacio'nun entelektüel eğitiminde, vazgeçilmez hocaları olarak gördüğü iki şairin etkisi belirleyici önem taşımıştır: Dante Alighieri (1265-1321) ve Francesco Petrarca (1304-1374). Dante öldüğünde (1321), Boccaccio sekiz yaşındadır, Petrarca'yla yaş farkı da on yıl kadardır. Boccaccio Dante'den stil konusunda deneyler yapma arzusunu, 1350'de tanıştığı Petrarca'dan da klasik gelenek alanındaki araştırma merakını devralır. 1327'de Kral Robert d'Anjou'nun (1278-1343, > 1309) daveti üzerine Bardi ailesiyle bağlantılı bankerlik faaliyetleri için Napoli'ye giden babasını izler ve 1340-1341'e kadar orada kalır. 1327-1328 arasında Bardilerin şubesinde tüccar ve banker olarak çalışır. Anjou hanedanının sarayında ise medeni hukuk hocası ve Dante ile Petrarca'nın arkadaşı Cino da Pistoia (y. 1270-y. 1337) ile tanışır ve onun sayesinde edebi bilgilerini genişletme fırsatı elde eder; krallık kütüphanesinde klasik yazarlara ve ortaçağ Latin edebiyatının başlıca yazarlarına kolaylıkla erişme hem de sarayın entelektüel çevresi yoluyla Oc ve Oil dillerinin edebi geleneklerine ait metinleri okuma imkânı bulur. Boccaccio böylece, birbirinden oldukça farklı ama eşit derecede etkili değerlere sahip olan aristokrat ve tüccar çevrelerinin farklı hedeflerini tanıma fırsatı bulur; bir yanda eskilerde ve uzaklarda kalmış, alicenaplık ve cömertlik temelli "zarif aşk" ideallerinin cazibesi, diğer yanda yeni "tüccar burjuvazi"nin ilkesiz kazanç arayışı ve girişimciliği vardır. Boccaccio bu yoğun formasyon döneminde çeşitli eserler yazar: *Elegia di Costanza* [Costanza'ya Ağıt] (1332), *Caccia di Diana* [Diana'nın Avı] (1334), *Filocolo* adı altında ilk şiirler (1336-1338), *Filostrato* (1335 ile 1339 arasında yazıldığı sanılır) ve *Teseida* (1339-1341).

Antikçağla ve çağdaşlarla karşılaşmalar

Boccaccio 1340 ile 1341 arasında Napoli'den ayrılmak zorunda kalır ve babasının evine döner. Floransa'dan birkaç kez ayrılarak Ravenna'ya ve Forli'ye gider. Capitano Nicoloso da Recco'nun Kanarya Adalarına yaptığı seferin anlatımından sonra (*De Canaria* [Kanaryalar Üzerine], 1342), *Commedia delle ninfe fiorentine* [Floransalı Su Perilerinin Komedyası] (1342) ve *Amorosa visione* [Aşk Düşü] (1342-1343) gibi alegorik yapıda eserlerle Dante'yi örnek alır. 1343 ile 1344 arasında *Elegia di Madonna Fiammetta* [Fiammetta Hanım'a Ağıt] adı altında nesir bir eser yazar, 1345-1346 arasında da *Ninfale fiesolano* [Fiesole'nin Su Perisi] adında mitolojik-etiyolojik, kısa bir şiir yazar. Boccaccio 1348'de dramatik bir olaya tanık olur, çünkü yarımadadaki şehirlerin büyük kısmı gibi, Floransa'da da kara veba salgını yayılır. Boc-

Floransa veba salgınının tanığı

caccio kurtulur, ama insanlığı paramparça eden, ıstırap dolu bu trajedi, *Decameron*'da (1349-1351) derin bir yara şeklinde kendini gösterir; yedi kadın, üç de erkek anlatıcının beşeri ve edebi güzergâhı sembolik olarak 1348'de, veba salgının neden olduğu felaketin neredeyse tarihyazımına dayalı, sert anlatımıyla başlar. Artık Floransa'da saygın bir aydın olarak bilinen ve itibar gören Boccaccio diplomatik misyonlarda görev alır; 1350'de Dante'nin kızı Rahibe Beatrice adına sembolik bir girişimi tanıtması için Romagna beylerinin sarayına gönderilir. Aynı yıl Floransalı başka aydınlarla beraber Francesco Petrarca'yla bir araya gelir ve aralarında uzun bir dostluğun tohumları atılır. İki yazar arasındaki mektuplaşmalardan geriye önemli bir örnek kalmıştır: Petrarca *Decameron*'u okuduktan sonra Boccaccio'ya eser konusunda bazı önemli edebi düşünceler ve Petrarca'nın da bir anlatım denemesini –Griselda'nın hikâyesinin Latince versiyonu (X, 10)– içeren iki mektup yazar. Petrarca tarafından *De insigni obedientia et fide uxoria* [Karı-Koca Arasındaki Olağanüstü İtaatkârlık ve Sadakat Üzerine] adı altında Latince olarak yeniden yazılan bu hikâye Avrupa'nın tamamına yayılacak ve olağanüstü rağbet görecektir.

1351'de yine elçi misyonuyla Padova'ya gider ve Petrarca'ya Floransa *studium*unda bir kürsü teklif eder, ama Petrarca bu teklifi kabul etmez. 1360'da Boccaccio alt tarikatlardan birine girerek seküler bir rahip olur; bu yıllarda önemli Latince eserler yazar ve evi hümanizm öncesi çalışmalar için bir tür merkez haline gelir. Heterojen hümanist faaliyetlerinden geriye elyazması halinde iki *zibaldoni* [günlük] kalmıştır. 1355'ten itibaren ilmi eserlere odaklanır. 1360'dan itibaren Dante'nin roman şeklinde biyografisi olan *Trattatello in laude di Dante*'yi [Dante'ye Övgü Yazısı] ve 1373'te Floransa'da Santo Stefano di Badia Kilisesinde *Cehennem*'in ilk 17 kantosu konusunda verdiği dersleri derlediği *Esposizioni sopra la Commedia*'yı [İlahi Komedya Üzerine Düşünceler] yazar.

Latin kültürü araştırmaları ve hümanist faaliyetler

Boccaccio'nun halk dilinde yazdığı son eser ise, kadınlara karşı eleştiri getirdiği kısa bir eser olan *Corbaccio*'dur (1355-1366&1367 arası). Bu arada Boccaccio *Decameron* üzerinde çalışmaya devam eder ve gelecek kuşaklara kendi imzasını taşıyan değerli bir elyazması bırakır: günümüzde Berlin'de, *Staatsbibliothek*'te muhafaza edilen Hamilton 90 (1370 tarihli) elyazması.

Gençlik Eserleri

Boccaccio ilk eserini Latince yazar; *Elegia di Costanza*'da (y. 1332) yazar Ovidius'la (MÖ 43-MS 17/18), Seneca'yı (MÖ 4-MS65) ve ortaçağ Latin ede-

biyatını örnek alır. Aynı yıllarda halk dilinde de kısa şiirler yazmaya başlar. Halk dilinde yazdığı ilk kurmaca eser, Dante'ye özgü üçlü mısralardan oluşan 18 kısa kantoluk bir şiir olan *Caccia di Diana*'dır (1334). Bundan sonraki dönemde kendine hem manzum hem de nesir olarak uygun bir anlatım şekli aramaya adar. Nesir bir eser olan *Filocolo*'nun (1336-1338) başkahramanları, *Florio e Biancifiore* adlı İtalyanca bir şarkının kahramanları olan Florio ve Biancifiore adlı iki genç sevgilidir. Bu sorunlu aşk hikâyesinde Florio, Biancifiore'yi yeniden keşfetmeye çalışırken yaşadığı maceralarda Filocolo adını kullanır. Yunancayı pek iyi bilmeyen Boccaccio'ya göre, bu isim "aşk yorgunu" anlamına geliyordu. Genç Filocolo uzun bir yolculuğun sonunda sevgilisine kavuşacak ve bir erkek olarak kendini gerçekleştirecektir. Bu maceralar bağlamında aşk üzerine uzun düşünceler de kendine yer bulur, örneğin "aşk soruları" oyununda, sonradan *Decameron*'da olgunluğa erişecek anlatıma dayalı bir yapı doğrultusunda işlenen tartışma konusu aşktır.

Nesir ve manzum eserler

Filostrato'da (1335-1339) Boccaccio, halk ozanları arasında çok kullanılan bir vezin ve anlatım modeli olan sekiz mısralı kıtalarla denemeler yapar ve bu biçimi aşkı ve epik temaları manzum olarak ifade etmek için kullanır. Boccaccio bu eserde başka yazarlar tarafından da işlenmiş bir tema olan Truva Savaşından bir bölümü ele alır, ama daha çok iki başkahramanın (Troilus ve Cressida) aşk hikâyesini öne çıkarır. Troilus bahtsız bir âşıktır (nam-ı diğer Filostrato, yani "aşka yenilmiş") ve aşkından ölür. *Teseida*'da (1339-1341) ise yazar okurlarına, Vergilius'un (MÖ 70-19) *Aeneis*'te kullandığı sekiz mısralık kıtalardan oluşan, halk dilinde yazılmış epik bir şiir sunar. Eserin ana konusu, Arcita ve Palemone adlı Tebli iki tutsak arasında Emilia'nın aşkı için yaşanan çekişmedir. Yazar XII. kitabın sonunda (*Teseida*, XII, 84) ilk İtalyanca epik şiir yazan kişi olduğunu ilan eder. Bundan kısa bir süre sonra *Commedia delle ninfe fiorentine*'de (1342) bir başka vezin modeli olan *prosimetrum* [manzum ve nesir karışımı] alanında denemeler yapar. Burada su perileri, kaba saba bir çoban olan Ameto'ya anlattıkları zarif ve erdemli aşk hikâyeleriyle, onu hassas ve zevkli bir insana dönüştürür. Bir sonraki eseri olan *Amorosa visione*'de [Aşk Düşü] (1342-1343) yazar Dante'nin veznini örnek alır. Ancak Boccaccio'nun (Dante'nin *İlahi Komedya*'da yaptığı gibi, Boccaccio da eserinin kahramanıdır) düşü için seçtiği güzergâh Dante'ninkinden çok farklı, hatta ters yüz edilmiş halidir; yazar düşün sonunda ilahi saadete erişmeyecek, Fiammetta adlı sevgilisiyle tensel anlamda birleşecektir. Aynı kadın bir başka nesir eser olan *Elegia di Madonna Fiammetta*'nın da (1343-1344) başkahramanıdır;

Aşk hikâyeleri ve düşleri

bu eserde Fiammetta uzun bir mektup yoluyla bahtsız aşk hikâyesini anlatır. Yazar *Elegia* eseriyle okurlarına Ovidius'un *Heroides* [Kadın Kahramanlar] eserinde kullandığı Latin eleji modelini saray edebiyatının bilinçaltıyla bağdaştırarak yeniden sunar. Fiammetta halk dilindeki edebiyat açısından yeni olan bir tarzla teselli edilemez melankolisini ifade eder ve bu melankoliyi ne trajik, ne de mutlu bir son izler. *Elegia* aşk acısının umutsuz ve saplantılı anlatımını merkez alan açık bir eserdir.

Decameron

Decameron uzun bir anlatı ("çerçeve hikâye") içerisinde yer alan yüz *novella*'dan [kısa roman] oluşan bir derlemedir. Çerçeve hikâyenin başkahramanları, 1348'deki veba salgını karşısında Floransa'dan ayrılıp yakınlardaki Fiesole tepelerine sığınmaya karar veren on gençtir (yedisi kadın, üçü erkek). Karmaşık bir çerçeve ve hikâye yapısına sahip olan *Decameron*, hepsi aynı ideal ve şiirsel amacı hedef alan çok çeşitli yönler içerir; kelimelerin büyüsü, gerçek zamana ara verme, aşk acısını tedavi etme, insana zevk verme ve korku, felaket ve ölüme karşı ruha güç verme becerisine sahiptir.

Dolayısıyla *Decameron* "korkunç bir başlangıç"la başlar, ama okuru "zevkli bir ortama" sürükler. Yazar önsözde 1348'de Floransa'yı etkisi altına alan salgını ve gençlerin –yedisi kadın (Pampinea, Fiammetta, Filomena, Emilia, Lauretta, Neifile ve Elissa), üçü erkek (Panfilo, Filostrato ve Dioneo)– Santa Maria Novella Kilisesinde bir araya gelişini anlatır.

On gün yapısı

Bu şekilde başlayan "neşeli kafile"nin hikâyesi genelde "anlatım çerçevesi" olarak tanımlanır, çünkü çeşitli hikâyelerden oluşan anlatım malzemesi bu yapının üzerine kuruludur. Dolayısıyla eserin makro yapısı, on gün boyunca günde birer hikâye anlatmaya karar veren on gencin hikâyesinden oluşur. Eserin Yunanvâri başlığı, anlatımın bölündüğü sürelere işaret eden –*Decameron*, yani on gün– uydurma bir kelimedir. Nitekim her gün için bir kraliçe (veya kral) seçilir ve o kişi o gün toplu halde işlenecek temaları ve uyulacak düzeni kararlaştırır. Yalnızca grubun en asisi olan Dioneo, özgürlüğünde diretir ve istediğini elde eder. Çerçeve hikâye, acımasız ve karanlık tarihi gerçeklikle tezat oluşturan harika ve ideal bir bağlamda yer alır; klasik dönemin *locus amoenus* [hoş yer] motifini temel alan Fiesole tepelerinde anlatıcılar ağaçların gölgesinde, çeşmelerin ve derelerin arasında yeşil çimenlere otururlar. İlk gün herkes istediğini anlatır, ikinci günkü tema, mutlu sonla noktalanan maceralardır; üçüncü gün zekâ ile yeteneğe ayrılır; dördüncü gün sunulan ve Boccaccio'nun eserine getirilen eleştirilere cevap verdiği kapsamlı giriş,

bahtsız aşklara adanmıştır; beşinci gün mutlu sonla biten aşklara ayrılır; altıncı gün şakalara adanır; yedinci gün kadınların kocalarına yaptığı şakaları; sekizinci gün de genel anlamda şakalar konu edinir; dokuzuncu gün yine herkes istediğini anlatır; onuncu gün de nezaket ve cömertliğe adanır.

Anlatıcılar kafilenin güzergâhını izleyerek "korkunç olan" ile "hoş olan" şeklindeki iki uç arasında hareket eder, ölüm ve korkudan sonra huzur içinde eve dönerler. Anlatıcılar birincisinden yüzüncüsüne kadar bütün *novella*larda hayatın bütün yönlerine değinir: nitekim temalar Ser Ciappelletto'nun ironik alaycılığından (I, 1), Griselda'nın yüce ruhlu ve gizemli örneğine (X, 10), Talih'in neden olduğu olaylardan (II ve III. gün) Aşkın (talihli veya talihsiz) rastlantılarına (IV ve V. günler), Zekâ'nın gücünden (VI, VII ve VIII. günler) Bağışlayıcılığın gücüne (X. gün) kadar uzanır.

En korkunç olandan en hoş olana, hayatın tüm yönleri

Karmaşık bir edebi iletişim yapısına sahip olan *Decameron*'da dış hedef kitleye (kadın okurlar) bir iç hedef kitle (kafilenin anlatıcıları) eklenir, bu arada gizli yazar (Boccaccio) başkalarının (on anlatıcı ve dinleyici) anlattığı hikâyeleri yazıya döktüğünü öne sürer. Anlatımın tamamının editoryal anlamda titiz bir şekilde kontrol altında tutulduğu eser, kısmen başka metinsel düzenleme modellerinden alınma birçok yenilikçi unsur içerir. Örneğin hikâyelerden önce konunun belirlenmesi fikri, ortaçağ ansiklopedilerinin ve genel anlamda patristik metinlerin editoryal yapısından elde edilmiştir. *Decameron*'un, ortaçağ Latin ve Latin kökenli edebiyatlarının diğer hikâyelerinden ayırt edilmesini sağlayan çerçeve hikâye de, Doğu kaynaklı hikâye derlemelerinin (*Bin Bir Gece Masalları*, *Panchatantra* veya *Yedi Bilgenin Kitabı*) makro yapısını örnek alır. *Novella* da bir anlatım türü olarak Batı ve Doğu kaynaklı, farklı tema ve yapılara sahip çok çeşitli kısa anlatım biçimlerini temel alır; yazarın kendisinin önsözde belirttiği gibi, yazdıkları "*novella* veya masal veya mesel veya hikâyedir."

Boccaccio *Önsöz* ve *Sonsöz* bölümlerinde *novella*yı gerçekliğin ve kendi hayal gücünün karmaşıklığına adapte olma becerisine sahip, neredeyse canlı bir organizma gibi sunar. Yazarın eseri, "en iyi bitkiler" kadar "zararlı otlar" da içeren "ekilmiş bir tarla"dır. Başka bir deyişle bu yüz hikâye, eseri aralıklı olarak ve bölüm bölüm okuma önerisi temelinde, olası gelişmeler arasında özgür bir tercih yoluyla hayatın çeşitliliğini yansıtır. Yazar, kafilenin önceden kararlaştırılmış düzeninin dışında kadın okurlarına önce konuları sunup, kendilerine en uygun hikâyeyi seçmelerini önerir.

Boccaccio, *Önsöz*, *IV. Güne Giriş* ve *Sonuç* bölümlerinde sunduğu hikâyelerin zevk için ve teselli için kitap okuyan, hayal kuran, hayal dünyasında yaşayan âşık ve "melankolik kadınları" teselli etmek, dikkatlerini

dağıtmak ve onlara yararlı tavsiyelerde bulunmak için anlatıldığını, sonra da yazıya döküldüğünü söyler. Yedi kadın ile üç erkek anlatıcının hikâye anlatmaktaki amacı sadece güncel meseleler üzerinde düşünmek değil, aynı zamanda insan deneyiminin en önemli unsurlarını ve yiyeceğin, dansın ve şarkı söylemenin verdiği somut zevki konu etmektir. Kadınların eserin hedef kitlesi olarak belirlenmesi, sözlü anlatımın temsili, anlatıma dayalı amaçlar (teselli, zevk ve fayda) ve stil üzerine düşünceler, yazarın olgun eleştirel bilincine işaret eden unsurlardır.

Kadınların hayal gücüne yönelik

Hikâyelerin mekanları, İtalya, Fransa, İngiltere, Akdeniz bölgesi ve Ortadoğu kıyılarını kapsayan, hatta muhteşem Uzakdoğu'ya kadar uzanan bir coğrafi bölgede yer alır. Birçok karakter, sonu gelmez maceralar (II, 7'de güzel Alatiel veya II, 4'te şanslı Landolfo Rufolo) veya bir büyü sayesinde (X, 9'da Kahire Sultanı Selahaddin Eyyübi'nin [1138-1193] sarayından Pavia'daki San Pietro in Ciel d'Oro Kilisesine taşınan Messer Torello) Akdeniz'i boydan boya geçer. Bir yanda ortamın titiz tasvirinin ve karakterlerin capcanlı, somut portrelerinin katkıda bulunduğu gerçeklik etkisi, diğer yanda hayranlık uyandıran bir düşün, olağanüstü bir yönün ani tezahüründen dolayı bir gerçekdışılık söz konusudur. Bu hikâyelerde hayat bulan kelimelerin büyüsü, deniz kazalarından kurtulanların, fırtınalı denizlerin, korsanların, ıssız adaların, kayboluşların ve bulunmaların, olağanüstü hazinelerin hikâyeleri yoluyla kadın ve erkek okurların hayal gücünde bilinen sınırları aşma ihtimalinin canlanmasını sağlar.

Farklı mekanlarda maceralar

Kadın anlatıcılar, hikâyelerinde çok önem verdikleri bu macera yönüne düşsel, dehşet verici ve abartılı bir yön de ekler. Örneğin Filomena, at sinekleri tarafından canlı canlı yenen Ambrogiuolo'nun cesedini tiksindirici bir şekilde anlatarak hikâyesine dehşet verici bir yön katar. Sevgilisinin kesik başını koyduğu bir saksıda fesleğen yetiştiren Messinalı Lisabetta'nın hikâyesi ve Nastagio degli Onesti'nin ve toplu cehennem avı düşünün (V, 8) hikâyesi de Filomena'ya aittir. Emilia sihirli bir bahçede geçen bir hikâye (X, 5) anlatırken, Elissa da Bengodi'nin zengin topraklarını hayal etmeye çalışır. Ölümün gerçekliğinden kaçış, hayal gücünün uzak, değişik, olağanüstü dünyalar yaratmasına yardımcı olur. Ama *Decameron* aynı zamanda, giriş bölümlerinde yer alan retorik ve hümanist tondaki birçok hikâyede başvurulan dışavurumcu stile ve dilbilimsel deformasyon oyununa kadar, çok çeşitli stiller yoluyla ifade edilen en somut gerçekliğin de mekanıdır. Yazar, *Sonuç* bölümünde de anlattığı üzere, kalemini bir ressamın fırçasını kullandığı gibi kullanabilmeyi diler; bir ressam nasıl gerçeği ona mümkün ola-

Dehşet verici unsurlar

bilecek en sadık şekilde tasvir ederse, yazarın nesri de gerçekçi ve somut bir taklide dayalıdır.

Erkek veya kadın, tüccar veya düşünür, soylu veya halktan, din adamı veya seküler, *Decameron*'un bütün karakterleri hayatın karmaşasıyla cesaretle ve kurnazlıkla başa çıkmayı öğrenir. Tüccarlar yolculuklara çıkar, yeni kültürel ufukları keşfeder ve iyimser bir ruh haliyle kendilerini hareketli olmaya adarlar; zaten Boccaccio'nun da dediği gibi, "bir şey yapıp pişman olmak, hiçbir şey yapmayıp pişman olmaktan iyidir" (II, 4).

Eserin tamamında yüceltilen zekâ kıvraklığının kendini gösterdiği tek yer, hayranlık uyandıran maceraları deneyimleme becerisi değildir. Aşk ve Talih, genç Andreuccio da Perugia'nın "pikaresk" örneğinde (II, 5) ve daha birçoğunda olduğu üzere, insanları peşlerinden sürükleyen başlıca güçlerdir. Karmaşık maceraların çözümü, kahramanların becerilerinden ve karışık durumları kelimelerin gücüyle çözme kabiliyetinden kaynaklanmalıdır. Boccaccio bu kabiliyete "gayret" adını verir (III. günün teması). Altıncı günden sekizinci güne kadar anlatıcılar, farklı kökenli kadın ve erkeklerin esprileri (VI. gün), şakaları (VII. gün) ve karşı şakaları (VIII. gün) yoluyla birbiriyle yüzleşip birbirlerine meydan okuduğunu anlatırlar. Feodallere ve şövalyelere özgü dünyanın en eski temsilcilerinden şehir devletlerinin –kafiledeki anlatıcıların da ait olduğu ve soylu Cavalcanti'nin ünlü hikâyesinden de (VI, 9) görüldüğü üzere– yeni tüccar burjuvazisine ve yeni aydınlar kategorisine kadar bütün sosyal sınıflar burada yer alır. Krallar ve kraliçelerle birlikte harekete etmeye başlayan ve aşağıdan gelen heterojen bir insan topluluğu (hizmetkârlar, hizmetçiler, hırsızlar, zanaatkârlar, mütevazı işçiler) üniversite çevrelerine (hukukçular, hekimler ve öğrenciler) ve soylu ailelere ulaşır. Bu hikâyelerde bir kral seyisi tarafından (II, 2'de Longobard Kralı Agilulf), genç bir keşiş de başkeşiş tarafından oyuna getirilebilir (I, 4); öte yandan bir kadın adaletin yardımıyla kocasından intikam alabilir (VI, 7'de Madonna Filippa), bir keşiş bir adamı kandırıp karısıyla ilişki yaşayabilir (VII, 5) ve yine bir keşiş kazanç arzusuyla bir köyün tamamını kandırabilir (VI, 10'da Keşiş Cipolla).

"Gayret" ve mizah

Dolayısıyla yazar muziplikler yoluyla karakterlerinin zekâsını veya gayretlerini alaycı ve ustalıklı bir şekilde yüceltir. Öte yandan *Decameron*'un ilk hikâyesinde şakacıların en büyüğü ve en ilkesizi olan Ser Ciappelletto ölüm anında günah çıkartarak bir keşişi aldatmayı başarır. Dolayısıyla *Decameron*'da ruhban dünyası da (başkeşişler, başrahibeler, rahibeler ve keşişler) kendine yer bulur ve seküler dünyayla karışır. Yazarın riayetsizliği, ruhban sınıfının ikiyüzlülüğünü sert bir şekilde hedef alır. Hikâyelerde keşişlerle rahibeler ya başkalarını kandırarak ya da kendilerini şehvete bırakarak rollerini istismar ederler.

Boccaccio'nun ördeklerin meta-hikâyesiyle gösterdiği üzere (*IV. Güne Giriş*), *eros* inzivacılar, keşişler ve rahibelerin karşı koymasının zor olduğu akıldışı bir içgüdüdür.

Erkeklerle kadınlar arasındaki ilişkileri sadece ironi, kurnazlık, mizah veya erotizm nitelemez, çünkü alt sınıflardan karakterler dahil olmak üzere herkes aşkta, ideallerin ve erdemlerin paylaşılmasında ortak bir nokta bulabilir.

Bahtsız aşklara bütün bir gün adanır (dördüncü gün), başka hikâyelerde ise dokunaklı aşk hikâyeleri, büyük dostluklar ve aşk uğruna fedakârlıklardan örnekler anlatılır. Beşinci gün Federigo degli Alberighi adlı bir soylu, aşk ve şövalyelere özgü etik şeklindeki ikili temayı ortaya atarak aşk temasını bambaşka bir bağlama taşır. Onuncu gün ise cömertliğe ve yüce gönüllülüğe ayrılır ve her şey ideal bir boyut kazanır: Krallar adildir (Kral Petrus, Kral Charles ve Kral Alphonsus), haydutlar cömerttir (Ghino di Tacco), zenginler asil ruhlu ve yardımseverdir (Mitridanes ve Natan), şövalyeler aşkları sayesinde, öldüğü sanılan kadınları hayata geri getirmeyi başarır (Gentil Carisendi), örnek arkadaşlıklar yaşanır (Tito, Sofronia ve Gisippo ve Messer Torello ve Selahaddin Eyyübi) ve kadın bir çoban bile bir markinin eziyetlerine gizemli bir kaygısızlıkla yıllar boyu tahammül etmeyi başarır (Griselda). Dante'nin *Limbus*'taki "büyük ruhlar" ve *Cennet*'teki yüce gönüllü ruhlardan ilham alınan ideal ve ruhani irade teması, ölümden ("korkunç başlangıç") yeniden hayata ("zevkli yön") dönen kafilenin yolculuğunun sonunda işlenir. Yeryüzünde yaşamış en kötü insan olarak tanımlanan Ciappelletto'dan en uysal ve gizemli kadın olan Griselda'ya uzanan bu metamorfoz, geleceğe güvenle bakabilmek ve yeni bir başlangıcı hayal edebilmek için elzemdir.

Ortak bir nokta olarak aşk

İlmi Araştırmalar ve *Corbaccio*

Decameron'dan sonraki yıllarda, Boccaccio Latince ansiklopedik eserlere ve klasik yazarların incelenmesine odaklanır. Notlar ve alıntılar içeren *Zibaldone Magliabechiano* adlı eser bu yıllardaki çalışmalarına tanıklık ederken, Latince ve halk dilinde yazdığı mektuplar, hümanist araştırmalarını içerir. 1349 ile 1367 arasında –o yıllarda Petrarca tarafından da dikkat çekilen– Vergilius'u titizlikle örnek aldığı 16 *eclogadan* oluşan *Bucolicum carmen*'i yazar. Klasik coğrafya kültürü konusunda bir envanterin yanı sıra (*De Montibus, silvis, fontibus, lacubus, fluminibus, stagnis seu paludibus, et de nominibus maris liber* [Dağlar, Ormanlar, Kaynaklar, Göller, Nehirler, Bataklıklar ve Denizlerin Farklı İsimleri Üzerine], 1355-

1360), 1355 ile 1373 yılları arasında ünlülerin biyografilerinin derlemesi olan *De Casibus virorum illustrium*'u [Ünlü Şahsiyetlerin Kaderleri Üzerine] yazar ve 1361'den itibaren de ünlü kadınları ele aldığı *De mulieribus claris*'i [Ünlü Kadınlar Üzerine] yazmaya başlar. 1350-1372 yılları arasında dönem dönem yazdığı *Genealogie deorum gentilium* [Pagan Tanrılarının Soyağacı], on beş kitaptan oluşan ve mitografiyi konu alan Latince bir inceleme yazısıdır. Her kitabın başındaki önsözde seçilen ilah tanıtılır ve bu mitolojik örnekle bağlantılı ahlaki, dinsel ve tarihsel düşünceler sunulur. Aristoteles'ten (MÖ 384-322) Petrarca'ya kadar uzanan ve Latin ile ortaçağ Latin edebiyatından neredeyse iki yüz yazarı içeren kaynak mozaiği, bu projenin hümanist yönüne açıkça işaret eder.

Coğrafyadan ünlülerin biyografisine

Boccaccio'nun halk dilindeki son kurmaca eseri olan ve 1355 ile 1366-1367 yılları arasında yazılan *Corbaccio*, köklü bir mizojini duygusunu temel alır. "*Corbaccio*" kelimesi, ya uğursuz bir hayvan olan "*corvo*"dan [karga], ya kadınların cinsel organı anlamına gelen Latince müstehcen bir kelime olan "*corba*"dan ya da "kırbaç" anlamına gelen İspanyolca "*corbacho*"dan türemiş olabilir. Bu son iki olası anlam, eserin temasına atıfta bulunuyor olabilir, çünkü eserde bir yandan yazarın yaşlılığında dul bir kadına (Latince "*corba*") beslediği aşk işlenir, diğer yandan bütün kadınlara yönelik, "kırbaç gibi" bir hakaret (İspanyolca "*corbacho*") söz konusudur. *Corbaccio*, *Decameron*'un okurları için bir sürpriz olur, çünkü o ana kadar kadınlara olan aşkın, bilinçaltının en dinamik ve olumlu odak noktalarından biri olarak görüldüğü anlatımsal çizgi burada sekteye uğrar. Özellikle olgun yaşlarda yaşanan aşk, bu eserde ahlakçı bir yönden yorumlanır, nafile ve zarar verici olduğu vurgulanır. Nitekim eserin anlatımı, bir inceleme yazısı gibi, belirgin bir didaktik, etik ve dinsel amaç güder: Kadınların genel sahteliğinin ardında gizlenen tehlike.

Corbaccio'daki mizojini

Yazar, "zarif aşk" retoriğinin tamamını parodik bir şekilde ters yüz etmekle, bir erkeğin hayal edebileceği en çirkin ve itici kadın portresini çizer. Ancak Boccaccio'yu hikâyelerini içeren elyazmasına eğilmiş, kendi ve bizim hayal gücümüzün sayfalarına hayat kazandıran o özgür, capcanlı ve çoğul insanlığa rötuş yaparken gösteren resim, yazarın *Decameron*'a duyduğu içten ve bilinçli ilgiye tanıklık eder.

Bkz. *Sicilya'da Anjou Krallığı, s. 129; Dante Alighieri, s. 758; Francesco Petrarca, s. 772;* Roman de la Rose, *s. 794; Kısa Anlatım Biçimleri, s. 800; Geoffrey Chaucer, s. 814; Ansiklopedik Eserler, Bilimsel Edebiyat ve Yolculuk Edebiyatı, s. 821; Tarihyazımı ve Tarihi Kayıtlar, s. 827; Giotto'dan Sonra: Floransa, Rimini, Bologna, Padova, s. 952; Floransa ve 1348 Yılının Kara Veba, s. 981*

Geoffrey Chaucer

Elisabetta Menetti

*Geoffrey Chaucer edebi türlerin hemen hepsinde denemeler yazan ve Kıta'nın edebi geleneğinin (Fransa ve İtalya) bütün modelleriyle ortaçağ İngiltere'sinin yeni kültürel eğilimlerini yenilikçi bir şekilde uygulayan ilk İngiliz yazardır. Bu şairin stil ve dil konusundaki yenilikçiliği, siyasal, toplumsal, dinsel ve ekonomik açıdan büyük istikrarsızlığın yaşandığı bu tarihi dönemde (Yüz Yıl Savaşlarının [1337-1437] başı), ulusal edebi dilin de (*orta İngilizce*) olgunlaşmasına katkıda bulunur. İngiliz edebi kanonunda köklü bir değişikliğe neden olan Chaucer, böylelikle ülkesinin ilk edebi modeli olarak ortaya çıkar.*

Biyografisinden Notlar

Geoffrey Chaucer (1340/1345-1400) İpswich'in müreffeh ticari limanında şarap ve yün ticaretinde faaliyet gösteren bir tüccar ailesinin oğlu olarak Londra'da doğar. Ailenin soyadı bile, yün ticaretiyle bağlantılı bir zanaata işaret eder, çünkü Chaucer adı "yün pantolon" anlamına gelen *chausses*'ten türemiştir. 1357'de III. Edward'ın (1312-1377, ♔ > 1327) oğullarından birinin hizmetkârı olarak İngiltere kraliyet sarayına adım atar ve 1367'de kralı hizmetkârı haline gelir. Bu yıllar aynı zamanda araştırma ve şiir alanında çıraklık yıllarıdır. Chaucer'in eğitimi ilk olarak ortaçağ Avrupa kültürünün en önemli metinlerini temel alır: Kilise Babalarının ansiklopedik eserleri, Latin şairler (özellikle Boethius), Alain de Lille ve Martianus Capella'dan Vinsauflu Geoffrey ve Monmouthlu Geoffrey'a kadar ortaçağ Latin edebiyatı yazarları ve bir önceki yüzyılın "zarif" şövalye kültürünün tamamını özetleyen *Roman de la Rose* [Gülün Romanı] adlı Fransızca ansiklopedik roman. Nitekim o dönemde İngiliz kültürü Fransızcadır, monastiktir ve ortaçağ Latin edebiyatının bir parçasıdır; sarayda Fransızca konuşulur ve yazılır ve Hıristiyan öğretilerine göre, sanat, eğitici ve ahlaki bir amaç taşımalıdır. Bu dönem ayrıca Ockham'lı William'ın (y. 1280-y. 1349) temsilcisi olduğu yeni bir felsefi hareketin ve John Wyclif'in (y. 1320-1384) başlattığı yeni bir dinsel reform duygusunun doğduğu dönemdir. Bu iki hareket zaman içinde Roma Kilisesiyle olan ilişkilerin kopmasına neden olacaktır. Fransa'yla kriz ve Yüz Yıl Savaşlarının başlangıcı, bir yandan İngiltere ile Kıta arasında bir

çatlağın oluşmasına neden olurken, öte yandan ulusal kimlik duygusunu pekiştirir. Ortaçağ İngilizcesi, artık düşman dili sayılmaya başlamış olan Fransızcaya baskın gelmeye başlar. Latince, Fransızca ve ortaçağ Latin edebiyatından eserler, bu çok katmanlı kültürün sentezi olduğunu kanıtlayan Chaucer tarafından İngilizceye tercüme edilir; Avrupa kültürünün başlıca dört dilini bilir (İngilizce, Fransızca, Latince ve İtalyanca) ve kısa zamanda Fransız ve İtalyan edebi geleneklerinin biçimlerini, stillerini ve bilinçaltını benimser. Tıp, simya, astroloji ve astronomi başta olmak üzere, bilim alanlarına da ilgi duyar.

Chaucer'in anlatıma dayalı eserleri üç ana grupta toplanabilir: Rüya temelli şiir (*The Book of the Duchess* [Düşesin Kitabı], *The House of Fame* [Şöhret Evi], *Parliament of Fowls* [Kuşlar Meclisi] ve *Legend of Good Women*'in *Önsöz*ü), roman (*Troilus and Criseyde*) ve hikâye antolojisi (*Legend of Good Women* [İyi Kadınlar Efsanesi] ve *Canterbury Hikâyeleri*).

Chaucer'in amacı baştan bellidir: İngiliz halk dilinin yeni ulusal edebiyat dili olarak kabul edilmesini sağlamak. 1369 yılının sonlarında, Lancaster Düşesi Bianca'nın ölümü üzerine yazdığı *The Book of the Duchess* adlı ilk eseri için, bazı kısımlarını tercüme ettiği *Roman de la Rose*'dan ilham alır. Chaucer bu yıllarda kendi bölgesinden bir kraliçe nedimesiyle evlenerek ve Lancaster Dükü Gauntlu John'un (1340-1399) hizmetine girerek kendi hayatını sağlam temeller üzerine kurar. Lancaster Dükünün oğlu 1399'da IV. Henry (y. 1366-1413) adıyla İngiltere tahtına çıkar ve Chaucer, aileyle olan dostluğu sayesinde müreffeh bir hayat yaşama imkânı bulur. 1372-1373 yıllarında diplomatik misyonlarla İtalya'ya gönderilen Chaucer için İtalya yolculuğu kültürel ve edebi açıdan önemli bir fırsat oluşturur. Yazar buradayken ilk defa XIV. yüzyıl İtalya'sının üç büyük yazarının ve şairinin (Dante, Petrarca ve Boccaccio) eserleriyle doğrudan tanışır. Chaucer'in bu üç İtalyan şairin büyüklüğü konusundaki bilincinin bir yankısını *Canterbury Hikâyeleri*'nde görebiliriz: Bir karakter-anlatıcı (din öğrencisi) Petrarca'yla karşılaşmasını ve hatalı olarak *Canzoniere*'nin yazarına atfedilen *Griselda* adlı hikâyeyi anlatır. Bu örnek, Boccaccio'nun *Decameron*'unun son hikâyesinin (yani Griselda'nın hikâyesinin) Petrarca tarafından farklı bir başlık altında (*De insigni obedientia et fide uxoria* [Karı-Koca Arasındaki Olağanüstü İtaatkârlık ve Sadakat Üzerine]) yapılan Latince tercümesinin ne kadar yaygın hale geldiğine işaret eder. Chaucer'in *Decameron* konusunda doğrudan bilgi sahibi olup olmadığı kesin olmasa da, eserlerinden, Boccaccio'nun *Filostrato* gibi erken dönem eserlerini tanıdığı anlaşılabilir.

IV. Henry'nin saray çevresi

1374'te İngiltere'ye dönen Chaucer, Londra limanına gümrük müfettişi olarak atanır ve bu görevi on iki yıl boyunca sürdürür. Bu arada İngiliz

tahtı adına diplomatik misyonlarla Flandre (1376-1377), Fransa (1377) ve İtalya'ya (Milano, 1378) gider. "Gümrükçü" olduğu bu yıllarda Chaucer şiirden vazgeçmez ve yazmaya devam eder: *The House of Fame* adlı şiirini yazmaya başlar ama tamamlamaz, *Parliament of Fowls* adlı kısa bir şiir yazar ve 1385 civarında uzun, manzum bir roman olan *Troilus and Criseyde*'yi tamamlar. Boethius'un *De Consolatione philosophiae* [*Felsefenin Tesellisi*] adlı eserinin İngilizce tercümesi de bu yıllara aittir.

İtalya yolculuğundan sonra

1386'da Chaucer'in hayatı yine değişime uğrar, çünkü gümrük müfettişliğinden ayrılıp Kent'e yerleşir ve sulh hâkimi ile bölgenin parlamento temsilcisi seçilir. Bu dönemde *Canterbury Hikâyeleri* (1387) projesini olgunlaştırır.

Chaucer faal bir dünyevi hayat sürdürmesini bilen, yeni deneyimler yaşamaya hazır bir âlimdir. Ticaretle uğraşan bir aileden gelir ve saray aydını, Fransızlara karşı savaş adam, yolcu ve parlamento üyesi başta olmak üzere, çeşitli rolleri bir arada üstlenir. Bu deneyimler, ansiklopedik bir bilgi dağarcığına sahip bu anlatıcının edebi bilinçaltını beslemekle kalmaz, onun dinamik, hareketli ve özgün karakterine de işaret eder. Manzum ve nesir alanında deneyler yapan ilk yazar olan Chaucer, yeni vezin modelleri geliştirir, elejiler, felsefe ve aşk temalı şiirler (*The House of Fame* ve *The Parliament of Fowls*), romanlar (*Troilus and Criseyde*), *fabliau*, farklı nitelikte hikâyeler (*Canterbury Hikâyeleri*) yazar ve Latince ile Fransızca birçok eseri İngilizceye tercüme eder. Eserleriyle ve Londra İngilizcesini edebiyat ve icat dili olarak teşvik etmekle edebiyatı sekülerleştirilme sürecinde ilk itici güç olur. Chaucer'in faaliyetleri bu kadarla da kalmaz; Avrupa'da XIV. yüzyılın başyapıtlarından biri sayılan metni yazmış olmanın yanı sıra, Westminster Sarayında ve Londra Kalesinde kraliyet inşaatlarına da denetmen olarak atanır. 1399'da, Noel arifesinde taşındığı Londra'da ölümüne kadar inşaat ve restorasyon projeleriyle ilgilenecektir. 25 Ekim 1400'de Westminster Kilisesine gömülür.

Çok yönlü bir zekâ

Rüya Temelli Eserleri ve Roman

Chaucer'in en eski eseri olan *The Book of the Duchess* (1369) sekiz hecelik beyitler şeklinde yazılmıştır ve bir rüyayı konu alır. Yazar kendini uykusuzluk çeken ve Ovidius'un (MÖ 43-MS 17/18) Ceice ve Alcione'ye dair hikâyesini (kocanın ölümünün, karısının da rüyasının hikâyesi) okumakta olan bir okur gibi hayal eder. Bu okumadan etkilenen düşünceleri kendini zengin ve olağanüstü bir rüya boyutunda bulur ve burada yazar düşesin öldüğünü öğrenir ve anlatım ve şiir alanındaki yeteneğini keşfeder.

Lancaster Düşesinin ölümü üzerine yazılan *The Book of the Duchess*, kahramanın ıstırabının ve bu rüyadan elde ettiği, insan hayatına hâkim olan Talihin acımasız bir edayla anlattıklarıyla başa çıkma gücünün anlatıldığı bir tür elejidir. Ama eser aynı zamanda, edebi eğiliminin gerekçelerini de keşfeden bir okur-rüya sahibinin de hikâyesidir. Rüyada kara bir şövalye bu hikâyeyi metaforlar ve imalar yoluyla okura açıklar. Rüya gören okurun böylece kendini içinde bulduğu roman atmosferinin bu hayali boyutunda kendisine gerçekler açıklanır. Dolayısıyla rüya ve hayal bir araya gelerek, insan deneyiminin ve yaratıcılığının belirleyicisi halini alır ve uykusuz kalan, rüya gören şaire insan ruhunun aşk ile ölüm arasında muallakta kalan yönlerini gösterir.

***The Book of the Duchess*'teki rüyalar**

Sekiz hecelik beyitlerden oluşan manzum bir eser olan *The House of Fame* (1380), tamamlanmamış olup, organik açıdan karmaşık bir eserdir; hem Macrobius başta olmak üzere, Latin edebiyatının hem de Dante, Petrarca ve Boccaccio başta olmak üzere, yeni İtalyan yazarlarının etkisini yansıtır. Tasvir edilen rüyanın başkahramanı Dante gibi, bölük pörçük bir mantık ve metinlerarası ilişkilere ve alıntılara dayalı edebi bir boyutu temel alan hayali bir dünyayı ziyaret eder. Şiirin ana konusu, Aşk ve Şöhret gibi iki ana tema üzerine düşüncelerdir.

On hecelik yedi mısralık kıtalardan oluşan, 699 mısralık bir eser olan *The Parliament of Fowls*, yapısal açıdan daha bütünseldir. Burada da başkahraman, klasik bir rüya metni olan *Somnium Scipionis*'i [Scipio'nun Rüyası] okumaya dalmış bir okurdur. Chaucer burada kullandığı ve İtalyan şairler tarafından da denenmiş olan aşk düşü bağlamında *locus amoenus* [hoş yer] motifinden ve aşk duygusuyla bağlantılı başlıca temalar üzerine tartışmalardan da yararlanır. Bu rüyada Aziz Valentinus gününde klasik geleneğe ve saray edebiyatına özgü konular üzerine konuşan kuşlar, etkileyici ve şiirsel bir koro oluşturur.

Chaucer, *Troilus and Criseyde*'de doruğa ulaşan roman türü için Boccaccio'nun (1313-1375) gençlik eserlerinden (*Filostrato* ve *Teseida*) ilham alır. Psikolojik nüanslarla dolu bu karmaşık roman, insanlığın kaderi üzerine hem felsefi düşünceler hem de mizahi ve gerçekçi yorumlar içerir. Romanın erkek kahramanı Troilus, içinde bulunduğu çetrefilli olaylardan dolayı kafası karışmış, hareket edemez haldedir. Troilus, güzel Criseyde'ye olan aşkından dolayı karşısına çıkan zorlukları aşmaya çalışırken, bir kahramandan çok bir şair gibi davranır. Petrarca'nın stilini örnek alan bu lirik içsel monolog, daha sonra Elizabeth dönemi tiyatro eserlerinde olgunluğa ulaşacaktır.

Troilus and Criseyde

Hikâyeler: *Canterbury Hikâyeleri*

Güncelliğin doruğa ulaştığı *Canterbury Hikâyeleri*'nde, toplumun her çeşit üyesi bir yolculuk (hac yolculuğu) hikâyesi bağlamında, capcanlı dilsel gerçeklikleriyle bir arada sunulur: Hancı, yanında silahtar oğlu olan şövalye, bir başrahibe, bir rahibe ile üç rahip, Benedikten bir keşiş, dilenci bir keşiş, bir tüccar, Oxfordlu bir öğrenci, bir avukat, bir toprak ağası (yani asil bir unvanı olmayan bir toprak sahibi), bir tüccar, bir marangoz, bir dokumacı, bir boyamacı ve bir döşemeci, bir aşçı, bir denizci, bir hekim, Bathlı bir kadın, bir rahip, bir çiftçi, bir mübaşir (yani dinsel mahkeme mübaşiri) ve bir endüljans satıcısı.

Nesir biçimindeki ikisi dışında –Melibeo'nun Hikâyesi (Fransızca bir inceleme yazısının neredeyse kelimesi kelimesine tercümesi) ve rahibin Hikâyesi– hikâyelerin tamamı destansı beyitler şeklinde yazılmıştır. Bu hikâyelerin çerçeve hikâyesi genel *Önsöz*'de anlatılır: İlkbaharda ulusal şehit sayılan Thomas Becket'in Canterbury'de bulunan mezarına gitmek üzere yola çıkan bir grup hacı, Londra'nın hemen dışında (Thames Nehrinin güney kıyısındaki Southwark) bir handa (Tabard Hanı) mola verir. Hancı hacılara gidiş ve dönüş yolculuklarında kişi başına ikişer hikâye anlatma önerisinde bulunur ve *Canterbury Hikâyeleri* bu şekilde ortaya çıkar. En eğlenceli veya eğitici hikâyeleri anlatanlar, diğerlerinin ödeyeceği bir akşam yemeğiyle ödüllendirilecektir. *Önsöz*'de tanıtılan karakterler arasında, hikâyeleri anlatanlar şunlardır: Şövalye, değirmenci, kâhya, aşçı, Bathlı kadın, keşiş, mübaşir, öğrenci, tüccar, silahtar, toprak ağası, hekim, endüljans satıcısı, denizci, başrahibe, Monaco, rahibenin yanındaki papaz, ikinci rahibe, rahibin yardımcısı, vekilharç ve vaiz. Aralarında bulunan Chaucer de önce *laisse* biçiminde bir şiir okur (Ser Topazio) –ama çok sıkıcı olduğu için Hancı şiirin okunmasına son verir– sonra da Melibeo'nun hikâyesini anlatır.

Anlatıcılar

Önsöz'de anlatıcı, hacılarla beraber yolculuk ederek bütün hikâyeleri teker teker yazıya döktüğünü hayal eden Chaucer'in kendisidir. Derlemenin sonunda yer alan *Veda*'da yazar daha önce yazdığı eserlerden (ilk rüya temelli eserler ve hikâyeler) dolayı okurlarından özür diler ve sadece vaaz temelli ve ahlaki eserlerle azizlerin hayat hikâyelerinden gurur duyar gibidir. *Önsöz* ile *Veda* arasında farklı uzunluklarda on bölümde toplanmış ve çerçeve hikâyenin meta-anlatıma dayalı çağrışımları yoluyla birbirine bağlanan Canterbury hikâyeleri yer alır. Ancak çerçeve hikâye tamamlanmaz, hacılar Canterbury'ye ulaşmaz ve geri dönmezler. *Önsöz*'de kişi başına dört hikâye anlatılacağı belirtilse de sonuçta birer veya bazı durumlarda ikişer hikâye anlatılır. Her hikâyenin başında ayrıca bağlamının ve anlatıcı-karakterin tasvir edildiği birer önsöz yer alır.

Canterbury Hikâyeleri'nin edebi kurgusu ikili anlatım sesine dayanır. Bir yanda eseri sunup, sonunda şaşırtıcı bir şekilde, pedagoji ve Hıristiyanlık anlamında yeterli düzeyde gaye içermeyen diğer eserlerle birlikte onu reddeden Chaucer, diğer yanda büyük çeşitlilik gösteren karmaşık hikâyeler anlatan ve farklı kişiliklere sahip 29 anlatıcı karakter vardır. Çerçeve hikâye yapısının ortaçağ edebiyatında bir yenilik olmadığı kesindir: Giovanni Boccaccio'nun ünlü *Decameron* eseri temel yapısı açısından bir örnek teşkil ediyordu. Bu çerçeve, yazarın karakterleri tanıtmasına ve farklı hikâyelerin sırasını düzenlemesine izin verir. Bu edebi yöntem, sözlü bir anlatımın neredeyse bir tiyatro eseri şeklinde sunulmasını sağlar; burada söz konusu olan anlatıma dayalı yapı ve sözlü temalar ortaçağda bütün Batılı ve Doğulu hikâyelerin ortak kökünü oluşturur.

Tiyatronun sınırında

Boccaccio gibi, Chaucer de hikâyelerinde çok çeşitli anlatımsal yapılar yoluyla hayatın çeşitliliğini ve karakterlerin çoğulluğunu resmeder. Hikâyeler birbirinden çok farklı temaları, stilleri ve yapıları bir araya getirir: Antikçağda geçen veya çağdaş olan trajik veya komik hikâyelerin yanı sıra, ibretlik hikâyeler, kutsal bir efsane (Başrahibenin Hikâyesi), bir azizenin hikâyesi (İkinci Rahibenin Hikâyesi: Azize Cecilia'nın şehit edilmesi), sesinin gücüyle ün salmış bir horozun hikâyesi (Chauntecleer), bir tavuğun ve bir tilkinin hikâyeleri, bir vaaz ve vaazın ters yüz edilmiş hali (endüljans satıcısının karşıt-vaazı) ve silahtarın harika, Doğudan ilham alan hikâyesi yer alır.

İnsan portreleri açısından çok zengin olan *Genel Önsöz*'de anlatıcılar gerçekçi, alaycı ve mizahi bir şekilde tasvir edilir. Bu *Genel Önsöz*'e eklenen hikâyelerin farklı uzunluklardaki önsözlerinde, anlatılacak tema, anlatıcının tarzıyla sunulmaya çalışılır. Farklı toplumsal kesimlerden gelen hacılar birbirlerine meydan okurlar, hatta bazen sert bir şekilde yüzleşirler. Değirmenci, toprak sahibine kızarken hancı da, endüljans satıcısına ve vaize çatar. Fazla konuşkan olan hizmetkârı sırlarını ortaya döktüğü için vaiz kafileden ayrılır. Grupta Bathlı kadın veya rahibe gibi öne çıkan bazı kişiler vardır. Karakterlerin kişiliğini ve sosyal statüsünü yansıtan giysilerin titiz tasvirinde olduğu üzere, ayrıntılara büyük önem verilir. Örneğin şövalyenin üzerinde "zırhının izlerini taşıyan, pazenden bir tünik" vardır, silahtar "yenleri uzun ve geniş, kısa bir tünik" giyer, keşişin "yenlerinin astarı kürklüdür," dilenci keşiş ise "yeni dökülmüş bir çan gibi yusyuvarlak inen," yünden bir pelerin giyer. Chaucer'in şiirsel ve anlatımsal yeteneğinin doruklarına ulaştığı endüljans satıcısı ise, son derece iğneleyici bir şekilde tasvir edilir. Bu sahte vaizin muğlak ve sahtekâr karakteri, saçları ("mum gibi sarı saçlar") ve sahte, yalancı tavırları yoluyla tasvir edilir.

Ayrıntılı tasvirler

Çağdaş tarihin ve özellikle Lollard hareketinin yerel ruhban sınıfının zorbalığına karşı yürüttüğü savaşın etkisi, ruhban sınıfını hedef alan hicivlerde açıkça bellidir. *Canterbury Hikâyeleri*'nde Kilise dünyasından çeşitli kişiler tasvir edilmiştir: Keşiş, rahibe, dilenci keşiş, vaiz ve müphem endüljans satıcısı. Bu figürlerin arasına zeki Bathlı kadın da dahil edilebilir, çünkü yaptığı konuşma halka özgü, meyhaneye yakışır bir konuşma olsa da, aşırı uçlarda dinsel bir içeriğe de sahiptir. Bekâretin evliliğin ("dünya dünya olalı, Yüce Efendimizin ne zaman evliliği yasakladığını gördünüz? [...] Peki ne zaman bekâreti dayattı?") veya evlilikle iki eşliliğin ("ben hayatımda bu konuda kesin bir sayıdan söz edildiğini görmedim") karşıt olarak sunulması gibi Kilise dogmaları, Bathlı kadının uzun önsözünde (veya kısa vaazında) merkezi bir yer kaplar. Kilisenin ve ruhban sınıfının kurallarına karşıt bu sese, her şeyi ona tanınan sınırlar dahilinde çizen ve İtalya'da gelişmekte olan hümanist anlatıma uyumlu hale getiren vaizin sesi eklenir. Vaiz isteğini apaçık bir şekilde anlatır: O "masal" veya "benzeri saçmalıklar" değil, "ahlaki ve erdemli konuları" sunmak ister. Eserin son (onuncu) bölümü tövbekârlık üzerine bir vaazdır ve ölümcül günahlar üzerine, ortaçağ vaaz geleneğinin etkisinin çok güçlü bir şekilde hissedildiği uzun bir inceleme yazısı içerir. *Canterbury Hikâyeleri*'nin çok yönlülüğüne eklenen bu son vurgu, Chaucer'in okura yönelttiği son çağrıyla bağlanır: "Kitabımız şöyle der: 'Yazılı olan her şey, eğitilmemiz için yazılmıştır'. Benim de amacım buydu."

Ahlaki amaç

Bkz. *İngiltere: Savaşlarla Tavizler Arasında bir Monarşi, s. 102; Öte Dünya Edebiyatı: Yolculuklar ve Düşler, s. 711; Dante Alighieri, s. 758; Roman, s. 784;* Roman de la Rose, *s. 794; Kısa Anlatım Biçimleri, s. 800; Giovanni Boccaccio, s. 804; Ansiklopedik Eserler, Bilimsel Edebiyat ve Yolculuk Edebiyatı, s. 821*

Nesir Biçimleri

Ansiklopedik Eserler, Bilimsel Edebiyat ve Yolculuk Edebiyatı

Anna Pegoretti

XIII ve XIV. yüzyıllarda coğrafi bilgiler ve yeni ufuklar açısından kapsamlı bir ilerleme kaydedilir. Üretilen sayısız ansiklopedik metinde geç ortaçağın bilgi dağarcığı düzenli ve organik bir biçimde ve genelde bilgiyi yayma amacıyla sunulur. Kutsal Topraklara haç yolculuklarında artış olur ve Asya'nın engin toprakları Batılılara açılır. Her iki deneyimi yaşayanlar arasında ticaretle uğraşan ve profesyonel kesimler ile dilenci tarikatlarına üye keşişler vardır.

Geç Ortaçağda Bilimsel Düşünceler ve Ansiklopedik Eserler

Ansiklopedik çağ denilince akla ortaçağın gelmesine neden olan sentez arzusu XIII. yüzyılda zirveye ulaşır; araştırma ve bilgi alanındaki kayda değer gelişme, bir yandan bir önceki yüzyılda ortaya çıkan, doğanın Tanrı tarafından yaratıldığına –yani Tanrı'nın izinin ve suretinin görülebildiği, düzenli, hakkında bilgi edinilebilen ve meşru bir araştırma konusu olduğuna– dair algıdan, öte yandan Aristotelesçi ve Arapça metinlerin giderek yayılmasından kaynaklanır. Belirli alanlarda uzmanlaşma eğilimi giderek artar ve farklı bilgi alanlarına odaklanan çok sayıda –ve hemen hepsi Latince– inceleme yazısı yazılır, örneğin bu

Küçük ansiklopediler

eserlerin en önemlilerinden biri olan Leonardo Fibonacci'nin (y. 1170-1240'dan sonra) *Liber abbaci* [Hesap Kitabı] adlı eseri Arap sayı sisteminin Avrupa'ya yayılmasını sağlamıştır. Üniversitelerin büyük katkıda bulunduğu kütüphanelerin gelişme süreci sonucunda bilgiyi daha sistematik bir şekilde sunma ihtiyacı ortaya çıkar; Thomas Aquinas'ın (1221-1274) felsefe ve teoloji alanındaki *Summa* [Derleme] eserleri bu türden çarpıcı örneklerin başında gelir. Özellikle başvuru ve bilgi yayma amaçlı eserlere ihtiyaç duyulur ve yeni ortaya çıkan dilenci tarikatları bu alana odaklanmaya başlar. Böylece ortaya çıkan, bilginin organik ve ansiklopedik sunumuna yönelik, birbirinden farklı amaç ve kapsamda çeşitli çalışmalar, yüzyıllar boyu bilginin ana gövdesini oluşturacaktır. Bu metinler hem öğrencilerin, hocaların ve vaizlerin başvurduğu sıradan araçlar arasına dahil edilir hem de tüccarlardan ve meslek sahiplerinden oluşan ve gerçekliğin tüm yönlerine dair kolay erişilir bilgi kaynaklarına ihtiyacı olan kentsel okur kitlelerine yöneliktir. Metin yapıları, genelde her şeyin ardında olduğuna inanılan içkin düzene göre belirlenir ve belirli bir dünya görüşü ile bilim dünyasının hiyerarşisini yansıtır. XIII. yüzyılın ilk yarısında yazılan ve son derece rağbet gören, bilgi yayma amaçlı "küçük ansiklopedi" türüne örnek teşkil eden iki eser vardır: Alexander Neckham'ın (1157-1217) *De naturis rerum* [Nesnelerin Doğası Üzerine] ve Bartholomaeus Anglicus'un (y. 1190-y. 1250) defalarca halk dillerine tercüme edilen (Lombardiya diyalektine XIV. yüzyıl başlarında Mantovalı noter Vivaldo Belcalzer tarafından tercüme edilmiştir) ve XVII. yüzyıla kadar yayımlanmaya devam edilen *De proprietatibus rerum* [Nesnelerin Özellikleri Üzerine] adlı eserleri. Fransiskan keşiş Bartholomaeus'un amacı, sonsuz sayıda kitabı, teoloji meselelerinden (Tanrı, Yaradılış, vs) yola çıkarak gerçekliğin her yönünü tasvir edecek bir derleme şeklinde düzenlemektir, nitekim *De proprietatibus* bir *bestiarium* [hayvan kitapları], bir *lapidarium* [eski taş anıt koleksiyonu veya kitabı], tıp üzerine bir yazı, coğrafya üzerine bir yazı, vs içerir.

Ortaçağ ansiklopedilerinin en kapsamlısı ve en önemlisi olan Dominkan keşiş Vincent de Beauvais'nin (y. 1190-1264) *Speculum maius* [Büyük Ayna] eseri üç kitaptan oluşur: *Speculum naturale* [Doğa Aynası] (Yaradılışın yedi gününü temel alan evren tasviri), *Speculum doctrinale* [Doktrin Aynası] (beşeri sanatlardan mekanik sanatlara –örneğin tıp– ve felsefe ile teolojiye kadar, bilimsel tartışmaların her alanını kapsar) ve *Speculum historiale* [Tarihin Aynası] (XIII. yüzyıl ortalarından itibaren yer alan beşeri olaylara odaklanır). Bu görkemli ve sistematik derleme, kısa zamanda çağdaş bilgi alanında bir *summa* olarak kabul görür ve büyük rağbet görerek vaiz, öğretmen ve yazarların bol miktarda başvurduğu bir tür "büyük mağaza" haline gelir.

Dominikan keşiş Tommaso di Cantimpré'nin (y. 1201-1272) teoloji, tarih ve coğrafya meselelerinden bağımsız ilk doğa ansiklopedisi olan *Liber de natura rerum* [Nesnelerin Doğası Üzerine Kitap] ile Ugoccione da Pisa'nın (?-1210) çok rağbet gören *Derivationes* [Türemeler] adlı ansiklopedik sözlüğü ayrı bir öneme sahiptir. Fransiskan keşişler Roger Bacon (1214/1220-1292) ile Ramon Llull'un (1235-1316) bilgiyi ve toplumu reform sürecine tâbi tutma arzusunu temel alan eserleri de farklı bir türe dahildir.

Halk Dilinde Ansiklopedik Eserler

Yukarıda sayılan eserlerin çoğu, halk dillerine yapılan sayısız tercümeler sayesinde de çok yayılır. Ancak XIII ve XIV. yüzyıllarda, dil yoluyla bilgi yayma amaçlı olarak doğrudan halk dillerinde yazılan ansiklopedik derlemeler de söz konusudur. XIII. yüzyılın ilk yarısında Gossuin de Metz tarafından Fransızca yazılmış *Image du Monde*'un [Dünyanın Görüntüsü] biri nesir, diğeri manzum iki versiyonu günümüze ulaşmıştır; dünyanın ve gökyüzünün tasvirini konu alan bu esere harika resimler eşlik eder. Dante'nin (1265-1321) hocası olup, Floransalı Guelflerin Montaperti'de uğradıkları yenilgiden (1260) sonra bir süre Fransa'da yaşamış Floransalı Brunetto Latini de (1220'den sonra-1294) *Tresor* [Hazine] adlı eserini Fransızca yazmıştır. Eseri oluşturan ilk kitapta dünyanın başlangıcı ve bileşimi konusunda geleneksel tasvirler ile antikçağ tarihinin bir özeti sunulurken, ikinci kitap etik konusuna ayrılmıştır; siyaset ve retoriği konu alan üçüncü kitap ise *Tresor*'un hedef aldığı kesimi, yani İtalya'nın şehir devletlerinin yönetiminde yer alan yönetici sınıfının temsilcilerini hedef alır. Gizemli ressam ve heykeltıraş Restoro d'Arezzo'nun (XIII. yüzyıl) 1282'de tamamladığı *La composizione del mondo* [Dünyanın Bileşimi], Arezzo diyalektinde yazılmış, astronomi-astroloji alanında bir inceleme yazısıdır; bu eserde Aristoteles'in (MÖ 384-322) ve Ptolemaios'un (II. yüzyıl) astronomi bilgileri, zengin resimlerin eşlik ettiği tasvirler ve olguların hakkında doğrudan bilgi sahibi olmaya öncelik tanınan bir tür bilimsel sekülarizm şeklinde kendini gösteren özgün bir yaklaşımla sunulur.

Fransa ve İtalya

Gerçeklik ile Olağanüstü Olan Arasındaki Doğu Yolculukları

Ortaçağda ansiklopedik eserlerin en büyük gelişme gösterdiği dönem, Batının coğrafi ufkunun özellikle Doğuya doğru genişlediği dönemdir. Hem

yeryüzü cennetinin ve çok zengin, harika krallıkların hem de Yecüc ve Mecüc gibi dehşet verici halkların mekanı olan gizemli Doğuyu hedef alan yolculukların sayısı artar. Geç ortaçağ da yolculuk tarihinde önemli bir rol oynayan Arap gezginlerin en ünlüsü olan İbn Battuta (1304-1377) otuz yıldan kısa bir sürede İslam hâkimiyetindeki bütün toprakları, Çin, Hindistan ve Güneydoğu Asya'yı gezer (1325-1354). Avrupalı gezginler arasında özellikle tüccarlar ve dilenci tarikatlarına üye keşişler yer alır; bu tarikatların Hıristiyanlığı yayma amacını temel alan âni gelişimi, XIII. yüzyılın en önemli olgularından biridir ve kurucularının misyonlarından itibaren kendini gösterir. Yolculukların ardında yatan nedenler genelde ya ticari, dinsel veya siyasal ya da hepsi bir aradadır; pratik ihtiyaçlara bilinmeyen diyarları keşfetme arzusu da eklenir. Bu yolculuklar sonucunda gelişen geniş kapsamlı ve heterojen edebiyatta coğrafi-etnografik anlatımlar ve pratik öneriler, efsanevi hikâyelerle ve –ansiklopedilerle rehberler yoluyla da yayılan– hayali bilgilerle bir arada yer alır. Hikâyelerinde köpek başlı veya tek ayaklı insanların, masalsı hayvanların ve altın kaplı sarayların eksik olmadığı gezginler, bunları kendi gözleriyle gördüklerini veya varlıklarını güvenilir insanlardan duyduklarını öne sürerler. Kristof Kolomb (1451-1506), Marco Polo'nun (1254-1324) inanılmaz zenginliğini tasvir ettiği, ama hiçbir zaman ayak basmadığı Cipango'yu aramak için yola çıkacaktır. Doğunun olağanüstü yönleri özellikle Hint Okyanusuna kıyısı olan topraklarda kendine yer bulur; bu bölgedeki adalara dair en doğru anlatımlar bile rüya özelliği kazanıp Avrupalıların bilgilerine, hayallerine ve genişleme kabiliyetine katkıda bulunur hale gelir.

Keşişler ve tüccarlar

Kutsal Topraklar ve Ortadoğu

Yakın Doğu ile uzun zamandır pekiştirilmekte olan ilişkiler, III ve IV. Haçlı Seferleri sonrasında daha da yoğunlaşır. Savaşların sona ermesiyle askeri seferlerin anlatımı, savaş ve siyaset üzerine inceleme yazılarına dönüşürken, kutsal mekânlara yapılan hac yolculuklarına dair *Itineraria hierosolymitana* [Kudüs Güzergâhı] da onlara eklenir ve iç içe geçerler. Bu tür anlatımlar, din adamlarına veya tüccarlar başta olmak üzere yönetici sınıfın üyelerine aittir; din adamları arasında ön safhada yer alan keşişlerden Dominikan Ricoldo da Montecroce'nin (y. 1243-1320) yolculuğu (1286-1287) *Liber peregrinationis*'de [Hac Yolculuğunun Kitabı] anlatılmıştır, Fransiskan Niccolò da Poggibonsi de 1346-1350 arasında yaptığı yolculuğunu *Libro d'Oltremare*'de [Deniz Aşırı Yolculuğunun Kitabı] anlatır; ticaret amaçlı gezginlerin anlatımları

Hacıların hikâyeleri

ise genelde yolculukların lojistik ve ticari yönleri konusunda notların tutulduğu ticaret kitaplarından oluşur. Bu "rehberler"den birinin yazarı olan Petrarca (1304-1374), deniz tutmasından korktuğu için, 1360'ta bir arkadaşıyla hac yolculuğuna gitmekten vazgeçer, ama tamamıyla kitaplardan elde ettiği bilgiler temelinde onun için bir *Itinerarium syriacum* [Suriye Güzergâhı] hazırlar.

Ad Tartaros Yolculukları

XIII ve XIV. yüzyıllarda Don Nehrinin ve Ortadoğu'nun ötesinde kalan Asya topraklarının keşfi, Moğol İmparatorluğunun gelişmesi ve onu izleyen *pax mongolica* [Moğol barışı] sayesinde mümkün olur. Başlangıçta kervan güzergâhları boyunca tüccarlar yolculuk yaparken, sonradan ilk papalık elçileri, yani Moğolların Doğu Avrupa'ya düzenlediği saldırılardan endişelenen Papa IV. İnnocentius (y. 1200-1254, ♔ > 1243) tarafından *ad Tartaros* [Tatarlara doğru] misyonuyla gönderilen dilenci keşişler de onlara katılır. Bu yolculukların ilk önemli belgesi, 1245'te yola çıkıp iki yıl sonraki dönüşüyle herkesi şaşırtan Fransiskan keşiş Giovanni da Pian del Carpine (y. 1190-1252) tarafından yazılan *Historia Mongalorum*'dur [Moğolların Tarihi]. Da Pian del Carpine'nin eseri sadece bir elçinin raporu değil, aynı zamanda açlık, üşüme ve korku gibi duyguları da içeren otobiyografik yönlerin, mümkün olduğu kadar önyargıdan yoksun, keskin ve meraklı bir bakışla birleştiği coğrafi-etnografik bir inceleme yazısıdır. Batılıların 1368'e (Moğol İmparatorluğunun çöküşü) kadar süren Asya'daki maceralarını deneyimleyen sayısız tüccar ve keşişlerden örnek vermek gerekirse, 1253-1256 yılları arasında yolculuk yapan ve İran'daki Moğolların arasına gönderilen en dikkatli gözlemcilerden biri olan Fransiskan keşiş Willem van Ruysbroack'ı; 1318-1330 arasında Asya'ya giden ve *Relatio* [Anlatım] adlı eseri, *Milyon*'u tercüme eden tüccar çevresi tarafından Toscana diyalektine tercüme edilen Odorico da Pordenone'yi (y. 1265-1331); Hanbalık'ın ilk piskoposu olan ve 1330'da ölen Giovanni da Montecorvino'yu ve onun halefi olup *Chronicon Boemiae* [Bohemya Tarihi Kayıtları] adlı eserini yazmış Giovanni di Marignolle'yi (XIV. yüzyıl) sayabiliriz. Tüccarlar cephesinde ise, Francesco Balducci Pegolotti'nin (faal olduğu dönem 1310-1347) "referans rehberi" olan *Pratica di mercatura* [Ticaret Uygulamaları] (y. 1343) adlı eserde başlıca kervan yolları ile artık sıradanlaşmış bir yolculuk için gerekli olanlar tarif edilir. XIV. yüzyıl başlarına tarihlendirilen ve bir tür Latince-Farsça-Kumanca sözlük olan *Codex Comanicus* da Avrupa ile Asya arasındaki ilişkilere tanıklık eden önemli bir eserdir.

Milione

Yolculuk öykülerinin en ünlüsü olan ve adını Marco Polo'nun ailesinin geldiği soy olan "Emilione"den alan *Milione* aslında muğlak bir metindir. Tamamlanmamış ve günümüze ulaşmamış olan orijinal metin, 1298'de Genova'da bir hapishanede Fransızca-İtalyanca olarak yazılmıştır; Marco Polo'ya hapishane arkadaşı, şövalye edebiyatı yazarı Rustichello da Pisa (XIII. yüzyıl) yardımcı olur ve metni kendisi yazar (bundan önceki metnin, Marco Polo'nun kendisi tarafından tutulmuş notlardan oluştuğu sanılır). Eserin ilk 18 bölümünde ("Önsöz"), neredeyse 25 yıl (1271-1295) Venedik'ten uzak kalmış ve bu sürenin büyük kısmını Çin'de geçirmiş olan Marco Polo'nun ailesiyle beraber çıktığı yolculuklar anlatılır; ilk adı muhtemelen *Le divisament dou monde* [Dünyanın Bölümleri] olan kitabın geri kalan kısmı coğrafya konusunda bir inceleme yazısı ve Marco Polo'nun sadece bu öykünün hakiki olduğunu teyit etmek için müdahale ettiği, dünyayı konu alan ansiklopedik bir tasvir olarak planlanmıştır. Kısa sürede Latinceye, Toscana ve Veneto diyalektlerine tercüme edilen *Milione*, büyük rağbet görse de aynı zamanda muğlak bir eser olarak değerlendirilir; Marco Polo'nun rüya temelli Hindistan'ındaki *mirabilia*, zaten bilinen şeylerin doğrulanmış olması olarak yorumlanırken; karbon veya yanıcı yağ gibi, yeni ama gerçek şeylere ise hiç inanılmaz, dolayısıyla da bu eser genelde hayali bir metin olarak algılanır (öte yandan var olmayan John Mandeville'in sahte *Yolculuklar*'ı [1355] tam da sadece kitaplara dayalı bilgileri temel aldığı için hakiki olarak algılanacaktır).

Marco Polo'nun Asya'da geçirdiği 25 yıl

Bkz. *Büyük Seyyahlar ve Doğunun Keşfi, s. 214; Giovanni Boccaccio, s. 804; Geoffrey Chaucer, s. 814*

Tarihyazımı ve Tarihi Kayıtlar

Camilla Giunti

Başlangıçta Latince olup, sonradan giderek daha çok halk dilinde yazılan tarihyazımı eserleri ve tarihi kayıtlar kentsel ortamlarda, ortak hafızanın inşasına kendilerini adamış olan tüccarların, noterlerin ve siyasetçilerin faaliyetleri sayesinde gelişir. Tarihi anlatım, aile günlüğünden yıllık kayıtlara, otobiyografiden evrensel tarihe kadar çeşitli biçimlerde ortaya çıkar. Halk dilindeki tarihyazımının en önemli ürünleri Floransa'da kaydedilir, ama İtalya'nın başka şehirlerinde ve bölgelerinde de son derece ilginç eserler üretilir.

Ortak Hafıza Biçimleri

XIII ve XIV. yüzyıllarda, İtalyan yarımadasının başlıca merkezlerindeki siyasi, ekonomik ve sosyokültürel şartların da etkisiyle tarihyazımı ve tarihi kayıt üretiminde büyük bir artış yaşanır. Tüccar sınıfının kendini kabul ettirmesiyle şehirlerin büyümesi ve şehir devletleriyle deniz cumhuriyetlerinin doğuşu, kentsel kimliklerin dayandırılacağı bir ortak hafıza gereksinimini belirler. Hafızanın kaydedilmesi, geleneksel olarak yazı eylemiyle bağlantılı olan noterler, bireysel ve ailevi anıların kaydedilmesinde faal olan tüccarlar ve geçmişin olaylarını aktararak, şimdiki zamanın da olaylarını kaydederek ortak hafızanın taşıyıcıları haline gelen kurum temsilcileri gibi farklı kategorilerden insanlar tarafından gerçekleştirilir.

Ailelerin ve şehirlerin tarihi kayıtları

Tarihi hafıza, ailelerin ve şehirlerin başlarından geçenleri anlatan çok çeşitli biçimler yoluyla ifade edilir: Tarihi kayıtlar ve anı kitapları, evrensel tarihler ve soy ağaçları, yıllıklar ve otobiyografiler. Kentsel ortamın hafıza üretiminde bazıları anonim, başkaları yazarlarının güçlü izlerini taşıyan, bazıları soğuk ve kısa, başkaları da daha bireysel bir tonda veya taraf tutma ruhuyla yazılmış farklı türler bir arada yer alır ve birbirini etkiler.

Ailevi anıların kaydedilmesi, özellikle Toscana'da kayda değer bir düzeyde gerçekleşir ve anı kitapları nüfus kayıtlarına dair bilgiler, ekonomik ve siyasal nitelikli haberler açısından bir hazine oluşturur. Domenico Lenzi'nin (XIV. yüzyıl) *Libro del Biadaiolo* [Yem Satıcısının Kitabı] olarak da bilinen *Specchio umano* [Beşeri Ayna] adlı eseri bu açıdan büyük önem taşır; 1320-1335 arası Floransa'daki buğday fiyatları kaydı, şehir devleti

yönetimi ve başka bağlantılı alanlar konusunda bilgiler içerir ve Floransa piyasasının kaotik ortamını yansıtır. Yine XIV. yüzyılda, Donato Velluti (1313-1370) tarafından kendi ailesi için yazılan *Cronica domestica* [Ailevi Tarihi Kayıtlar] adlı eserde yazarın ailesinin Floransa şehir devletinin tarihiyle kesişen yönlerini görmek mümkündür.

Bu dönemde tarihyazımı Latince ve halk dillerinde olmak üzere iki dillidir. Latince olarak ortaya çıkan tarihyazımı, Kuzey İtalya gibi bazı bölgelerde ağırlıklı olarak Latince üretilmeye devam edilir. Tarih yazarlarının tanıklıklarını doğrudan anlatma ve kültürlü olmayan bir okur kitlesine ulaştırma ihtiyacı üzerine, halk dilinde tarihyazımı yayılmaya başlar; eserlerin halk dillerine tercüme edilmesinin sade tercüme olmanın ötesine geçip, eserlerin güncelleştirilmesine ve uyarlanmasına önayak olması da bu sürece katkıda bulunur.

Latince ve halk dillerinde üretim

Latince tarihyazımı alanında XIII. yüzyılın edebi açıdan da en önemli eseri Fransiskan keşiş Salimbene da Parma (1221-1288) tarafından yazılan ve büyük kısmı yazarın doğrudan kendi deneyimlerinden kaynaklanan çok çeşitli haberler içeren *Chronicon Parmense*'dir [Parma Tarihi Kayıtları]. Floransa'da XII. yüzyıl ortalarından itibaren Latince üretilen kentsel anı eserleri arasında ise Senzanome [İsimsiz] adlı bir hâkim (XIII. yüzyıl başları) ve isimsiz yıllık yazarları arasında Parma'nın ilk tarihçisi tarafından yazılmış *Gesta florentinorum* [Floransalıların Kahramanlıkları] vardır. Anonim bir yazara ait olan ve Floransa'nın Fiesole'ye dayanan kökenine dair efsaneyi temel alan *Chronica de origine civitatis Florentiae* de [Floransa Şehrinin Köklerine Dair Tarihi Kayıtlar] 1200 civarına tarihlendirilir. Günümüze bu eserin hem Latince versiyonu hem de *Libro fiesolano* [Fiesole Kitabı] (veya *Cronica de quibusdam gestis* [Bazı İnsanların Kahramanlıklarının Tarihi Kayıtları]) dahil olmak üzere, çeşitli halk dillerindeki tercümeleri ulaşmıştır.

XIII. yüzyılın ikinci yarısında Floransa'da halk dilinde tarihyazımının dönemi başlasa da, Latince üretim de devam eder.

Floransalı Tarih Yazarları

XIII. yüzyılda Floransa'da yıllık türünde birçok tarihi kaydın yazıldığını görürüz; aralarında 1050'li yıllardan 1297'ye kadar olan dönemi kapsayan ve *Cronichetta* [Küçük Tarihi Kayıtlar] olarak bilinen eser gibi, anonim yazarlara ait eserler, Floransa'nın efsanevi köklerinden 1286 yılına kadarki tarihini ele alan *Storia fiorentina* [Floransa Tarihi] gibi, imzalı veya yazarı şüpheli olan eserler vardır. 1282'ye kadar olan kısmının Ricorda-

no Malispini'ye (y. 1220-1290), geri kalan kısmının da yeğeni Giacotto'ya ait olduğu sanılan bu eser, bazı araştırmacılara göre, *Libro fiesolano*'nun XIV. ait bir versiyonu ile Giovanni Villani'ye (y. 1280-1348) ait, XIV. yüzyılda yarımadanın tarih yazarları için önemli bir model oluşturan derlemenin birleşiminden oluşur.

XIV. yüzyılda Dino Compagni'nin (y. 1255-1324) *Cronica delle cose occorrenti ne' tempi suoi* [Kendi Döneminde Gerçekleşen Olayların Tarihi Kayıtları] adlı eseri önemli eserlerden biridir. Evrensel tarih çerçevesinden vazgeçen ve yıllık modelini de aşan şehre özgü bu tarih eseri, İpek Loncasına üye olup, Beyaz Guelf olan ve iç ihtilaflardan dolayı parçalanmış Floransa'da en yüksek idari konumlarda bulunmuş yazar tarafından görülen ve tanık olunan güncel olaylara (1280'den 1312'ye) coşkulu ve katılımcı bir ruhla odaklanır.

Özgür bir şehirden hikâyeler

Ticaretle uğraşan bir aile olan ve bazı üyeleri şehrin tarihi kayıtlarının hazırlanmasında ardı ardına rol alan Villanilerin eseri, Floransa'da halk dilindeki tarihyazımının kendini kabul ettirmesinde belirleyici bir rol oynar. Siyah bir Guelf ve hem yazar hem de tüccar olan Giovanni Villani, on iki ciltten oluşan ve eskilere dayanan yıllık yapısını temel alan *Nuova Cronica*'nın [Yeni Tarihi Kayıtlar] yazarıdır. Compagni'ninki gibi, şehre özgü tarih kitabı sınırlarını aşan bu eser, anlatımı Babil Kulesinden başlatmaya karar veren yazarından dolayı evrensel tarih geleneğine dahil edilir. İlk altı kitap efsanevi anlatımları konu alırken, son altı kitap bir tarihçiden beklenen nesnel bakış açısıyla ve canlı anekdotlar yoluyla 1265-1348 dönemi Floransa tarihine odaklanır. *Nuova Cronica* kısa sürede o kadar büyük rağbet görür ki, Giovanni ölünce kardeşi Matteo (1280-1363) esere 1363 yılına kadar uzanan on bir cilt daha ekler. Matteo ölünce de oğlu Filippo Villani (1325-y. 1405) babasının eserini 1364'e kadar devam ettirir. Tarihi kayıt ve günlük üretiminde artışın kaydedildiği XIV. yüzyılın son çeyreğinde, Marchionne di Coppo di Stefano de' Buonaiuti (1336-1385), *Cronica fiorentina*'da [Floransa Tarihi Kayıtları] Âdem'in yaratılışından 1385 yılına kadar olan dönemi kapsar. Villani kardeşler gibi, Marchionne de bu eseri hayatının sonuna kadar yazmaya devam eder ve efsanelerin, başkalarından duyduğu veya kendi başından geçmiş olayların bir arada yer aldığı bir metni ardında bırakır.

Floransa ve Toscana Dışında Tarihi Kayıtlar

Tarihi kayıt üretimi, Toscana bölgesinde Pistoia, Lucca, Pisa, Arezzo ve Siena gibi, Floransa'nın tarihiyle yakından bağlantılı şehirlerde de görülür;

Orta ve Güney İtalya'nın başka bölgelerinde de, tarihyazımı alanında hem Latince hem de çeşitli diyalektlerde eserler yazılır.

Floransa dışında yazılan tarihi eserler arasında 1286-1348 yıllarına ait, Beyaz Guelflerle Siyah Guelfler arasındaki savaşın anlatımında kullanılan stil ve teknik açısından dikkat çeken *Storie pistoresi* [Pistoia Tarihi] adlı eser vardır. Bartolomeo di Ser Gorello (XIV. yüzyıl) adlı bir noter tarafından yazılmış ve Arezzo'nun kuruluşundan 1384 yılına kadar olan tarihin alegorik bir çerçeve içinde konu edildiği *Cronica* da [Tarihi Kayıtlar] vezniyle dikkat çeker, çünkü Dante'ye özgü üç mısralık kıtalar şeklinde yazılmıştır.

Pistoia'dan Aquila'ya

Buccio Ranallo'nun (y. 1295-1363) *Cronaca aquilana* [Aquila Tarihi Kayıtları] adlı eseri de manzum şeklinde yazılmıştır; o dönemin didaktik edebiyatında pek kullanılmayan bir vezin türü olan tek kafiyeli dört Alexandrin mısralı kıtalar biçimindeki eserde, şehrin 1254 yılındaki kuruluşundan 1362'ye kadarki bir yüzyıldan biraz uzun dönem konu edilir.

Roma'da anlatıma dayalı ilk modeli, VI. yüzyıldan itibaren yazıldığı sanılan ve papaların biyografisini konu alan *Liber Pontificalis* [Papalar Kitabı] adlı dizi oluşturur; bu dizi dışındaki, halk diline tercümeler, tarihi kayıtlar ve evrensel tarih eserleri arasında Anonimo Romano [Romalı Anonim] olarak bilinen yazarın *Cronica* eseri göze çarpar. 1325-1357 yıllarını kapsayan bu eser, ilk olarak Latince yazılmış olup, 1357-1358 yılları arasında Roma diyalektine tercüme edilmiştir. Bir kısmı günümüze kadar ulaşmış halk dilindeki versiyonu, coşkulu bir anlatımla yazılmış *Vita di Cola di Rienzo*'yu [Cola di Rienzo'nun Hayatı], yani Roma Cumhuriyeti döneminin ideallerine bağlı olup, kapsamlı bir siyasal ve toplumsal yenilenme hayaliyle 1347'de şehri yönetmiş olan pleb tribününün kısa ve hareketli öyküsünü içerir.

Latin Kökenli Dillerde Tarihyazımı

İtalya dışında da tarihyazımı üretimi iki dilli olarak gerçekleşir ve halk dillerine tercümeler, Latin kökenli dillerin yayılmasında destek görevi görür. XII. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan manzum biçimindeki Fransızca tarihyazımında, epik ve roman başta olmak üzere, edebi türler arası etkileşimler görülür. Başlangıçta aristokrasinin hafızasını yansıtan, sonradan monarşik iktidarın sesi haline gelen tarihyazımı, XIII. yüzyıl başlarında nesir şeklinde yazılmaya başlanır ve XIV. yüzyılda da etkileşimlerden uzak, kendine özgü yapısı gelişir. Fransa'da XIV. yüzyılın en önemli tarihi kayıt yazarı, 1327-1400 yılları arasında Fransa, İngiltere, İskoçya, İspanya ve Bretonya'nın tarihini konu alan *Chroniques de France*,

d'Angleterre et des pays voisims'in [Fransa, İngiltere ve Komşu Ülkelerin Tarihi Kayıtları] yazarı Jean Froissart'dır (1337-y. 1404).

İber yarımadasında Ramon Muntaner'in (1265-1336) 1208-1328 dönemini kapsayan *Crónica* adlı eseri, yazarının zengin edebi birikiminden de dolayı Katalan tarihyazımının en önemli ürünlerinden birini oluşturur. Kastilya'da Kral "Bilge" X. Alphonsus'un (1221-1284, > 1284) kültür projesi dahilinde hazırlanan ansiklopedik türden bir evrensel tarih eseri olan *Estoria de España* [İspanya Tarihi] öne çıkar. Portekiz'de tarihyazımı iki bağımsız koldan gelişir: Kraliyet geleneği ile *Livro de linhagens do conde D. Pedro* [Kont Pietro'nun Soyağacı Kitabı] (1340-1344) gibi eserler içeren aristokratik gelenek.

İspanya

Bkz. *Giovanni Boccaccio, s. 804*

Tiyatro

Avrupa'da Dinsel Tiyatro ve Halk Tiyatrosu

Luciano Bottoni

XIII. yüzyılda temsil mekanları genişleyen "mucize" ve "mysterium" [gizem] *anlatımları kutsal yapıların dışına çıkar ve özellikle gerçekçi durumların –meyhaneler gibi, dinsel olmayan mekanlardaki– temsilinde her bir ulusal kültür kendi halk dilinin kullanımına yer vermeye başlar. Şehir loncaları Avrupa'nın her yerinde muhteşem gösteri dizileri düzenler. Kutsal tiyatronun marjinal bir kısmı olarak ortaya çıkan nitelikli halk tiyatrosu gelişir ve bağımsızlık kazanır. Fransa'da komedi ve hicvi yeniden popüler hale getiren* Novella fronda, *"oyun"uyla yaratıcılığa dayalı özgürlüğünü kabul ettirir.*

Meyhanelerde Sahnelenen "Mucize" ve "Mysterium" [Gizem] Anlatımları

Ludus de Antichristo [Deccal'in Temsili] gibi kutsal bir tiyatro eseri (XII. yüzyıl) bile, gösterişli efektler yaratma arayışı içinde kilisenin dışına çıkar ve sahne dekoru ile oyuncuların performansı kilisenin avlusunda, izleyicilerle yakın temas halinde sunulur. XIII. yüzyıldan itibaren mekanın genişlemesine, dinsel tiyatro alanındaki ve ruhban sınıfının vaazlarındaki artışla, yeni doğmakta olan ve giderek Latinceden bağımsız hale gelen ulusal kültürlerin de etkisiyle, halk dilinin giderek daha çok kullanılması eşlik eder.

Fransa'da Anglo-Norman halk dilindeki ilk belge olan *Jeu d'Adam* [Âdem'in Temsili] XII. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilir ve "mucize anlatımı" (Kitabı Mukaddes'ten alınma konularda tiyatro metinleri) tipolojisine aittir. *Jeu d'Adam* gösterisi veya temsilinde (*ludus*un [oyun] karşılığı olan *jeu* [temsil] jenerik bir terim haline gelir) Havva'nın kibar bir şeytan tarafından baştan çıkarılışı –"Sen sevecen ve nazik bir şeysin; bir gül kadar taze..."– izleyicilerin oyuncuların sadece belden yukarısını görmesini sağlayan, üzerinde dekor olan bir platform üzerinde yer alan yeryüzü cennetinde sahnelenir, sağ tarafta ise önünde şeytanların toplandığı cehennem kapıları açılır.

Aziz Nicholas'ın Mucizesi

Arraslı bir soytarı olup 1210 yılı civarında veba salgınında ölen Jean Bodel'in *Jeu de Saint Nicolas*'ı [Aziz Nicholas'ın Temsili], kutsal tiyatronun para-litürjik tarzına kıyasla nihai özgürlüğün kazanıldığına işaret eder. Bu "mucize anlatımı"nda, Aziz Nicholas'ın hayat hikâyesinden alınma bir olay olan hırsızlığın engellenmesi mucizesi, Sarazenlerin askeri kampı, Hıristiyan kralın sarayı ve savaş alanı gibi mekanlarda geçer, ama temsilin en gerçekçi kısmı, halkın, suçluların ve hırsızların mekanı olan meyhanede sahnelenir ve burada Aziz Nicholas hancıyı ve kraliyet hazinesini çalan hırsızları şu şekilde doğru yola yönlendirir: "Orospu çocukları, hepiniz ölüsünüz; idam sehpaları hazırlandı bile. Önerimi dinlemezseniz hayatınız sona erer."

Anonim bir yazara ait olup Picardy halk dilinde yazılmış olan ve acıklı yönleri neşeli eğlencelerle dengeleyerek müsrif evlat meselini konu alan *Cortese d'Arras*'da (1228) anlatılan maceralar da yine bir meyhanede geçer. Kumar tutJkunu genç bir adam, zengin ve anlayışlı babasının evine dönmeden önce hancıyla işbirliği yapan sahte bir hanımefendinin tuzağına düşer: "Bir ahmak bulduk, onu seveceğime söz verdim, ama önce ağzına kadar dolu olan çantasını iyice boşaltacağım."

Theophilus'un küçük düşürülmesi

Kilise hiyerarşisinin neden olduğu haksızlıklar konusundaki şüpheleri, bıkkınlığı ve isyan duygusunu otobiyografi biçiminde ifade eden *Le Miracle de Théophile* [Theophile'in Mucizesi] (y. 1265) adlı eser, IX. Louis (1214-1270, [illegible] > 1226) Paris'te faal bir soytarı ve hiciv yazarı olan Rutebeuf'a (faal olduğu dönem 1250-1285) aittir. Piskopos tarafından görevinden alınan ve küçük düşürülen Theophile, Tanrı'yı bile tehdit eder hale gelir: "Ah keşke birileri onu yakaladığı gibi bir güzel dayak atsa [...] Tanrı bana vurdu ama ben de ona vuracağım." Bu duruma içerleyen Theophile'in yardım istediği Yahudi bir büyücü, onun Şeytan'la temas etmesini sağlar. Kahramanımız inancından vazgeçmeyi ve dünyevi hayatta başarı elde etme karşılığında ruhunu satmayı kabul eder; tüccar zihniyetine sahip Şeytan ise, ondan

sadece sağlam bir şekilde mühürlenmiş teminat mektupları ister, çünkü çok kişi tarafından aldatılmıştır. Ona şöyle davranmasını söyler: "Birileri sana tevazuyla başvururssa, ona karşı mağrur ve zalim davran." Ama piskopos kısa süre sonra hatasını anlar ve Theophile de Meryem Ana Şapeline girerken pişmanlığını ifade eder; Meryem Ana hiç zaman kaybetmeden Şeytan'la yüzleşir; Şeytan Theophile'in mektubunu ona geri vermek istemez, Meryem Ana da ona "Senin karnını tekmelerim," der. Eserin mutlu sonunda piskopos cemaati eğitmek amacıyla kilisede onlara Şeytan'ın sinsi sözleşmesini gösterir.

Şehir Loncaları ve Temsil Dizileri

Meryem Ana'yla ilgili bu mucize, XIV. yüzyılda çok rağbet gören bir türün veya alt türün doğuşu anlamına gelir; Paris merkezli din cemiyetinin repertuarı, 1339 ile 1382 arasında yazılmış ve muhteşem dekorlar yoluyla şehrin tamamını kapsayan ve Meryem Ana kültüne tanıklık eden tam 40 adet mucize anlatımı içerir.

1311'de *Corpus domini* [Tanrının Bedeni] bayramının kutlanmaya başlanmasıyla Anglo-Sakson ülkelerinde de *miracle plays* [mucize temsilleri] adı altında halk dilinde metinler üretilmeye başlanır; bu eserler "gizem" ve "mucize" anlatımlarını bir araya getirir ve genelde geçit törenleri eşliğinde, açık havada sahnelenir. Bu gösteri ritüelinin, insanoğlunun kurtuluşu üzerinde düşünmeyi teşvik etmek ve yönlendirmek amacıyla emanet edildiği *guilds*ler [şehir loncaları], İlk Günahtan Kıyamet Gününe kadar bu temsilleri diziler halinde düzenler. Belgelenmiş diziler arasında en eskisi Chester şehrine aittir ve 1327 yılına dayanan 25 metin içerir; York şehrinin külliyatında da 1350 civarına ait, son derece gerçekçi bir karaktere sahip 48 metin vardır. İber yarımadasındaki ülkelerde *Auto* veya *representacion* adıyla bilinen halk dilindeki tiyatro, özellikle Müneccim Krallar ve Noel temasını konu alır, ama XIV. yüzyılın tamamı boyunca tek sahnelik yapısında herhangi bir evrim yaşanmaz ve litürjik drama yapısından fazla uzaklaşamaz.

Ticaret ve zanaat alanlarında yoğun faaliyetlerin merkezi olan Arras, seküler loncalar ve dinsel cemiyetler yoluyla gösteri kültürüne önemli bir ekonomik destek sağlamakla birlikte halk dilinde yazılmış mizahi ve seküler tiyatronun anavatanıdır.

Seküler Tiyatronun Yayılması ve Gelişmesi

O döneme kadar kutsal drama alanında marjinal örneklerle sınırlı kalan seküler tiyatro, Adam de La Halle'nin (y. 1237-1287) yaratıcılığı sayesinde

Picardy halk dilinde gelişme göstermeye başlar. Adam'ın *Jeu de la Feuilée* [Çimenin Temsili] adlı eseri, biçimsel olarak dindar görünen ama temelde kendilerini zevk içinde yaşamaya adamış olan muhafazakâr burjuva dünyasının sunumuyla izleyicileri eğlendirir. Hakiki figürlerle hayali yaratıkların bir araya getirildiği ve izleyicilerin katılımda bulunmaya davet edildiği bu mayıs ayı kutlamasında, Adam her şeyden önce kendini sunar; bu onun için çok önemli bir andır, çünkü –arkadaşlarına ve babasına itiraf ettiği üzere– evliliğinin tutkusu sönmüştür ve eğitimine devam etmek için Paris'e gitmeye karar vermiştir. Görkemli gençliğinden sonra erotizm alanında yaşadığı hayal kırıklığını ("şimdi gençliğim bana sönük ve soluk görünüyor") anlatan Adam'ı, Arras halkının hasisliğini iyi tanıyan bir hekim tarafından teşhis edilmiş cimriliğiyle, babasının ve Arras halkının teker teker tasviri izler; bu uzun isim listesinin sonunda, çürümüş balık yemekten bile çekinmeyen obur Haloi yer alır. Açgözlü yurttaşların şiş mideleri, Arras'ın korku saçan kadınlarıyla itaatkâr kocaları arasında uzlaşmacı bir rol oynayan ve müstehcen esprilere konu olan şanlı boya küpü Dame Douché'ye başvurulmasını gerektirir. Adam, arkadaşı Richesse'le beraber bir şölen hazırlarken, delileri iyileştirdiği söylenen kutsal emanetler satan bir keşiş gelir yanlarına, ama herkes heyecanla Daime Morgue ile sevgilisi Kral Hellequin'in gelişini beklediği için keşiş oradan uzaklaştırılır.

Adam ve Arras temsilleri

Böylece, bir tür tarihsel "meta-tiyatro" ile karnaval döneminin geleneksel günah çıkartma örneklerinin bir arada yer aldığı, büyük çeşitlilik gösteren bir drama dokusu içinde Adam, konudan kaynaklanan tam özgürlükten yararlanarak "gerçekçi" unsurlarla halk geleneğinin masalsı unsurlarını bir araya getirir. 1282'de Robert d'Artois (1250-1302) ile birlikte İtalya'ya inen Adam de la Halle, Napoli'deki Anjou sarayında *Jeu de Robin et Marion* [Robin ile Marion'un Temsili] adı altında pastoral nitelikte bir eser de yazar; Adam bu eseri zenginleştirmek adına, Robin'e sadık kalmak için bir şövalyenin teklifleriyle dalga geçen sinsi, çiftçi kadın Marion'un aşk konusundaki atışmalarının arasına şarkılar ve müzik katar.

Komedi ve Hiciv Alanlarındaki Yeniden Canlanma

XIII. yüzyıl sonlarına doğru Arras bölgesinin tiyatro kültürü, kaba ve iğneleyici dilinin dinamizmi yoluyla komedi türüne yaklaşan *Le Garçon et l'Aveugle* [Genç Adam ve Kör] adlı eserdeki alaycı anlatım için de zemin hazırlamış olur; burada dilencilik yaparak çok para kazanan kör bir adamın edepsiz bir genç tarafından soyulması konu edilir. Sürekli olarak iz-

leyicilerle diyalog halinde olan genç adam, önce kör adamı döver, sonra çenesine "besili bir tavuğun dışkısını" sürerek onu tedavi eder, en sonunda da parasını alıp onu çıplak bir halde bırakır, ama yanından ayrılmadan önce her şeyi yüzüne söyler.

Komedinin köklerine gelince, bazılarına göre alt düzeyden rahiplerin deliler bayramında sunduğu saygısız ve özgürleştirici bir vaaz olan *sermon joieux*den [neşeli vaaz] kaynaklanır, bazılarına göre ise, soytarıların pantomim gösterilerine içkindir. Dolayısıyla 300 ila 800 mısralık bu kısa komedi metinlerinin, soytarıların gösterilerinden kaynaklandığı, abartılı el ve kol hareketlerinin hafifletildiği düşünülür. Bu komediler, "mucize" ve "gizem" anlatımları arasında, eğitici ve ahlakçı alegorilere alternatif olarak mizahi ara bölümler şeklinde yer bulur.

Komedi ve *sottie*

Komediye benzer bir tür olan *sottie* de çağdaş olaylara eleştirel ve iğneleyici imalar içerdiğinden sık sık sansüre maruz kalır.

Bkz. *Törenler, Bayramlar ve Eğlenceler, s. 298*

İtalya'da Halk Dillerinde *Lauda* Eserleri ve Latin Trajedisinin Geri Kazanılması

Luciano Bottoni

Halk dillerindeki ilk metinler XII. yüzyıl sonlarında soytarı gösterilerine özgü contrasto *veya* vanto*lar şeklinde ortaya çıkmaya başlar; dinsel cemiyetler de, İacopone da Todi'nin* Pianto*'sundan Abruzzi bölgesinin* Sancto Tommascio *"efsanesi"ne kadar uzanan muhteşem* lauda *repertuarlarında kendilerini halk dillerinde ifade eder. Bu arada hümanist kültür alanında Seneca'nın modelleri temelinde, ama güncel konularla bağlantılı olarak trajedi türü geri kazanılır.*

Halk Dillerinde İlk Eserler: Soytarı Gösterilerine Özgü *Contrastolar* ve *Vantolar*

XII. yüzyıl sonlarında İtalya'da ortaya çıkmaya başlayan halk dillerindeki metinler, soytarıların gösterilerini temel aldığından –soytarılar için dedikodu yazma yasağına rağmen– din adamları tarafından hor görülmezler. Monolog veya diyalog şeklinde dramatik bir yapıya sahip olan bu metinler, belli bir ritm doğrultusunda pantomim benzeri hareketler ve sahneleme amaçlı notlar içerir. Bu metinler arasında öne çıkan ve 1231 civarına tarihlendirilen, Cielo d'Alcamo'nun (XIII. yüzyıl) *Contrasto* [diyalog, atışma] adı eseri, Messina bölgesinde, II. Friedrich'in (1194-1250, ♚ > 1220) Palermo'daki sarayında rağbet gören Provence şiirine parodik bir tezat oluşturur. Ateşli sevgilisinin asalet dolu *Rosa fresca aulentissima*'yı yönelttiği "*Madonna*" [Hanımefendi], ona teslim olmaktansa, ölme veya manastıra kapanma konusunda kararlı olduğunu ilan eder, ama abartılı itirazlarına ve "güçlü kalesi"nin ele geçmesinin imkânsızlığına rağmen, erkeğin bir rahipten gizlice aldığı İncil'e yazıp, ona gönderdiği evlilik teklifi karşısında derhal teslim olur. 1260 civarında Toscana bölgesinde Sienalı Ruggeri Apuliese (XIII. yüzyıl) yine soytarı gösterilerinden kaynaklanan ve doladırıcıların abartılı anlatım yöntemini parodik olarak konu alan bir *vanto* [böbürlenme] yazar. Birbirinden farklı sanat, teknik ve bilim dallarındaki bilgileriyle ve yetenekleriyle övünen Ruggeri'nin, tek kafiyeli dört mısralık kıtalardan oluşan 237 mısralık, tekerleme şeklindeki bu eseri,

hiçbir etkinlik alanını ihmal etmez: "Çekiç konusunda marangozdan çok [...] kerhane konusunda pezevenkten çok şey bilirim." Bir noterin oğlu ve bir Goliard şairi olduğu sanılan Ruggeri'nin soytarı gösterilerine özgü bu tarzı, sapkınlık suçlamasıyla yargılanmasına neden olur ve Ruggeri bu olayı da yine dört mısralık kıtalar biçiminde *Passione* [Çile] adlı bir eserde işler; burada masum sanık, aşağılayıcı bir uslupla Kilise Meclisine benzetilmiş bir dinsel mahkeme karşısına çıkarılır: "Neden geçen gün / Yahudilerden de kötü olan / zalim ve vahşi Patarinlerle yemek yedin?"

XIII. yüzyılda soytarı sanatının tiyatro alanı üzerindeki etkisi, tarikatına üye keşişleri *ioculatores Domini*, yani Tanrı'nın soytarıları olarak tanımlamaktan çekinmeyen Aziz Francesco (1181/1182-1226) tarafından da teyit edilir.

Dinsel Cemiyetler ve *Lauda* Yazarları: İacopone da Todi'nin *Pianto*'sundan *Sancto Tomascio Efsanesi*'ne

1233'te Lombardiya'yla II. Friedrich arasındaki barış antlaşmasını *Alleluia!* adlı *lauda* [övgü] ile kutlayan Fransiskan tarikatının devrimci ruhaniliği, bir yandan bedene çile çektirmeyi ve bir merhamet şekli olarak tövbekârlığı yücelttikten sonra Perugia'da kendi kendilerini kırbaçlarlarken, diğer yandan Tanrı'ya övgüler sunan, kendilerini cezalandıranlar cemiyetinin uygulamalarına yaklaşır. *Lauda*ların halk arasında gördüğü rağbet, vezin şeklinin geçirdiği biçimsel evrimden de anlaşılır; monolog veya diyalog olarak yazılmış, tek kafiyeli *laisse* biçimde ortaya çıkan *lauda*, Kendilerini Kırbaçlayanlar tarafından benimsenince, soytarı gösterilerinde sergilenen balad biçimini kazanır ve solistin sesi ile cemaati temsil eden koronun sesinin birbirini izlemesi eserin dramatik niteliğini vurgular.

Lauda'dan balada

XIV. yüzyılda başta Umbria ve Orvieto, Aquila ve Roma dahil olmak üzere, çeşitli bölgelerde 200'den fazla *lauda* yazarı yaşamıştır. Bu metinlerde İncil'den konular ve kutsal tiyatro eserleri yoluyla yayılan azizlerin hayat öyküleri işlenmiştir. İacopone da Todi'nin (1230/1236-1306) *Donna del Paradiso* [Cennet Kadını] veya *Pianto della Madonna* [Meryem Ana'nın Ağıtı] eseri bu dönemin en kayda değer eserlerindendir. Meryem Ana, Yahudiler, Yahya ve İsa'nın rol aldığı bu *lauda*, Tanrı'nın ölümünü konu alan bu eski ağıtı –örneğin "Kırmızı ve beyaz oğlum! [...] Beni bıraktın, oğlum!" şeklindeki ısrarlı tekrar yoluyla– anne ile oğulun hem ıstırap dolu hem de evrensel nitelikli trajedisi haline getirir.

Perugia kaynaklı *lauda* derlemesinde yer alan San Domenico dinsel cemiyetinin envanteri, 1339 yılı için halk dillerinde gerçekleştirilen ve ge-

nelde seküler temalarla din kaynaklı temaların dengelendiği bu dramatürji biçimlerinin sahnelenmesinde kullanılmak üzere muhafaza edilen giysileri, takma sakalları ve sahne dekorunun listesini içerir. Başlangıçta güçlü bir şekilde hissedilen dinsel duygunun azalmasıyla birlikte repertuar tema ve yapı açısından giderek zenginleşir. Aquila kaynaklı metinler arasında ise *Legenna de' Sancto Tommascio* [Aziz Thomas Efsanesi], renk ve hayat kattığı Aziz Thomas'ın hayatını üç güne ayırır (çocukluk/keşişlik/eğitim), böylelikle yatak odasından feodal sarayların salonlarına, papalık sarayından da imparatorluk sarayına geçilir; çok sayıdaki karakterler arasında bir ebe, bir sütanne ve bir "hayat kadını" bile vardır. Yapısal gelişmelerle birlikte metin, nesir şeklinde de yazılmaya başlanır. Çeşitli dekor, mekanizma ve kostümlerden oluşan bu anıtsal yapı bir sonraki yüzyılda kutsal temsillere dönüşür.

Daha zengin bir repertuar

Hümanist Trajedi Alanında Seneca'nın Modelinin Geri Kazanılması

Bir yanda halk dillerinde dinsel ve seküler tiyatro giderek yayılırken, diğer yanda Seneca'nın (MÖ 4-MS 65) bütün trajedilerini içeren bir el yazmasının, Padova Üniversitesinde saygın bir hukukçu olan Lovato Lovati (1241-1309) tarafından keşfedilmesiyle antikçağın trajedi türü de hümanist bir bakış açısı temelinde geri kazanılmaya başlanır. Lovato'nun öğrencilerinden olup, her tür zorbalık biçimine karşı mücadele veren noter Albertino Mussato (1261-1329), Seneca'yı örnek alarak ve Latince olarak, Avrupa'nın yeni trajik tiyatrosunun arşetipi olan *Ecerinis* adlı bir eser yazar (1314). Aforoz edilmiş bir Ghibellin olan zalim Ezzelino da Romano'yu (1194-1259) konu alan *Ecerinis*, onun halk arasında namı giderek büyüyen vahşetini işler; diyalogları uzun monologların ve Ezzelino'nun söylevlerini koronun yorumlarının izlediği bu epik-anlatımsal yapıdaki trajedi, altmış yıllık bir süreyi kapsar. Belli bir zaman veya mekân bağlamında yer almayan olaylar, anne Adeleita'nın oğulları Ezzelino ile Alberico'ya şeytanın çocukları olduğunu, yani pis kokan bir bulutun içerisinde üzerine inen Lucifer'in tecavüzüne uğradığını anlatmasıyla başlar. Bunu duyan Ezzelino dehşete kapılmak yerine çılgınca bir gurura kapılarak, cehennem güçlerine "zalim tuzaklar" kurmaları için çağrıda bulunur ve bir taahhütte bulunur: "Ellerim hiçbir katliam karşısında titremeyecek." Bu şeytani ruhlu zalim, soylulara duyulan nefret ve "halkın menfur hiddeti"nin de desteğiyle, doymak bilmez bir öfkeyle düşmanlarının çocuklarını köreltir, "bebeklerin cinsel or-

Mussato'nun *Ecerinis*'i

ganlarını" kestirir. Padovalı Aziz Antonius'un (1195-1231) arkadaşı olan bir keşişin uyarıları bir işe yaramaz ve katil bir yandan Tanrı tarafından dünyaya ölüm ve cezalandırma vekili olarak gönderildiğini söyler, öte yandan inançsız biri olarak keşişin merhamet çağrılarına itiraz eder: "Başkalarından çok bana önem veren bu Tanrı da kim?" Machiavelli'nin habercisi bu karakter kardeşine, sürgünleri ve kaçakları tuzağa düşürmek için kendisine düşmanmış gibi görünme önerisinde bulunur: "İnanç ve merhamet bize yabancı kelimeler olsun."

Marlowe'un (1564-1593) *Tamburlaine*'inin habercisi olan doymak bilmez hâkimiyet arzusu Ezzelino'nun, çeşitli aldatıcı zaferlerden sonra, bir "kurt" gibi dişlerini sıkarak ölmesine neden olacaktır. Kardeşi "kalleş" Alberico'nun öldürüldüğü katliam daha da korkunçtur; vahşete vahşetle, dehşete dehşetle ve bir yamyam kabilesinin intikamıyla cevap verilir, ama koro, her ne kadar kader ara sıra insanın karşısına zalimleri çıkarsa da, "adaletin yasasının ebediyete kadar süreceğini" temin eder. Koro, zalimlerin hırsı ve hiddeti karşısında ıstırap dolu bilgeliğini ilan ederken, Seneca'nın görkemli vecizelerini ilham alır: "Hayat böyledir ve ruh hiç durmadan uçar. Kalp çok şeye sahip olsa bile hiçbir zaman hoşnut değildir, daima daha fazlasını ister." Bu eserin halk önünde temsili, Mussato'nun piskopos ve Padova Üniversitesi rektörünün elinden mersin yaprağı ve sarmaşıktan oluşan bir tacı almasına neden olur; ancak Padova Marsilio da Carrara'nın (1294-1338) eline geçince, trajedi yazarı noterimiz Chioggia'ya sürülür.

Fabrianolu Ludovico Romani tarafından yazılan *Tragedia dell'eccidio di Cesena* [Cesena Katliamı Trajedisi], yine anlatım/diyalog şeklinde, tek sahneden oluşan ve Latince nesir biçiminde dramatik bir eserdir; burada konu edilen, papalık elçisi Robert de Geneve'in (1342-1394, 1378'den itibaren antipapa) ihanetinin üzerine Cesena şehrinin 1377'de uğradığı vahşi saldırıdır. Giovanni Manzini della Motta'nın (1350-1422) Verona'nın 1387'de Visconti hanedanı tarafından geri alınışından ilham alarak yazdığı *Cacciata di Antonio della Scala* [Antonio della Scala'nın Kovuluşu] adlı eserinden geriye sadece koro kısmı kalmıştır. XIV. yüzyılın son trajedi yazarı, Padova'da Petrarca'nın (1304-1374) halefi olarak seküler rahip olan, sonra da Visconti hanedanının hizmetinde görev alan Vicenzalı Antonio Loschi'dir (1368-1441); 25 yaşındayken yazdığı *Achilles* trajedisinde (1390) bu mitolojik konu, klasik bir yapı temelinde ve diyalog şeklinde sunulur. Paris, Akhilleus'un Polyxena'ya olan aşkını fırsat bilerek Hektor'un ölümünün intikamını almayı planlar; evlenme vaadiyle tapınağa çağrılan Akhilleus burada tuzağa düşecek ve koro da Talihin değişkenliği üzerine dü-

Loschi'nin *Achilles*'i

şünme imkânı bulacaktır. Koro aslında Po Ovasındaki birçok beyliğin kaderini alt üst eden Talihin dramatik değişikliklerinin neden olduğu şaşkınlığı da temsil eder.

Bkz. *Üniversiteler ve Eğitim Düzeni: Skolastik Yöntem, s. 348; Klasik Yazarlar Konusunda Tepkiler ve Yorumlar, s. 695; İacopone da Todi ve Dinsel Şiir, s. 715; Üniversiteler Çağında Müzik Öğretimi, s. 1003*

Görsel Sanatlar

Giriş

Anna Ottani Cavina

Dönem dönem melez yaratıklara, canavarlara ve mucizelere merak salan, akıldışı hayal ürünlerine ilgi duyan romanesk ikonografisinden sonra, ortaçağın son dönemi gotik dönemde, doğayla, hayatla, gerçeklikle ayrıcalıklı bir ilişki kurulmaya başlanır.

Merkezi Fransa olan engin Neo-Latin dünyasında gotik mimarlık, Batı kültürü açısından temel rol oynayacak ve Bizans hâkimiyetinin son izlerinden, zamandışı ve teokratik yapısından kurtulmayı sağlayacak bilgi sisteminin referans noktası olarak ortaya çıkar ve bu döneme hâkim olan gelişme ekseni belirler.

Ancak bu dünyanın –söz konusu olan XIII ve XIV. yüzyılların– zenginliği ve karmaşıklığı açısından Batı uygarlığıyla Doğunun egzotik sembolojisi arasındaki iç içe geçmiş bağlantıları ve klasik dönem mirasının Asya'nın süsleme gelenekleriyle karşılaşmasından doğan biçimsel, verimli ve yaratıcı etkileşimleri göz ardı etmek indirgemeci bir bakış açısı yaratacaktır.

Önce Émile Mâle (*L'art religieux de la fin du Moyen Âge en France* [Fransa'da Ortaçağ Sonlarında Dinsel Sanat], 1908), sonra da Jurgis Baltrusaitis (*Le Moyen Âge fantastique. Antiquités et exotismes dans l'art gothique* [Hayali Ortaçağ. Gotik Sanatta Antik ve Egzotik Unsurlar], 1955) ortaçağın Avrupa merkezli algısının hassaslığına işaret ederek "gerçeklik arayışında bile uzak ve hayali bölgelere doğru uzanan ve tümelliğini sonuna dek koruyan daimi düalizmi" vurgulamıştır.

Gotik dönemin zirvesini teşkil eden XIV. yüzyılda İtalyan yarımadasıyla sınırlı olan coğrafyada da bu iki uygarlık arasındaki dayanılmaz çekim gücünün parlak örnekleri görülür.

En ilginç keşif 1921'de yapılır. Dante'nin ölümünün altı yüzüncü yıldönümünde Kont Pier Alvise di Serego-Alighieri Verona'da, kehaneti *İlahi Komedya*'nın *Cennet* bölümünde (XVII, 76-93) önemli bir yer tutan Cangrande della Scala'nın (1291-1329) mezarını incelemek gibi çılgınca bir fikir üretir.

Cangrande'nin gizemi

Dante'nin gizemli metnini aydınlatma misyonu tabii ki başarısızlığa uğrar, ama Cangrande'nin mezarında keşfedilen çeşitli sürprizler arasında, Verona beyinin –o dönem insanları için son derece istisnai olan– antropometrik bir verisi (bir metre 82 santimetre boy!) vardır.

Ancak asıl şok kaynağını, mezar buluntuları arasında bulunan ve Venedik'ten Verona sarayına getirilmiş olan kumaşlar oluşturur. İslam kaynaklı altın iplikli brokara benzer şekilde dokunmuş bu kumaşlar, XIV. yüzyıl başlarına, Cangrande'nin ölümünden (1329) hemen öncesine tarihlendirilmiştir. Çin kökenli bir teknikle İran'da, İlhanlı İmparatorluğunda tasarlanan ve üretilen bu kumaşlar İpek Yolu üzerinden Verona'ya ulaşmıştır.

Bu keşifle birlikte muhteşem ve sınırsız ortaçağ fikri, sürekli olarak Doğunun cazibesine kapılan Batı ortaçağı fikri yeniden ortaya atılır. Öyle ki, Verona Müzesinin o dönemki müdürü, mezarı taçlandıran, anonim bir heykeltıraş tarafından yapılmış, Cangrande'nin ata binmiş gizemli heykeli karşısında şöyle der: "Cangrande ile oldukça küçük duran atı arasındaki klasik, hatta Germen geleneğine ait ata binmiş kahraman heykellerine kıyasla çok farklı duran olağanüstü ilişkiyi, hayvanla savaşçıyı birbirine bağlayan bu sembiyozu çok çarpıcı buldum; aklıma Campidoglio'daki Marcus Aurelius'un veya Bamberg süvarisinin ihtişamından ziyade, steplerin hızlı atlılarının geldiğini itiraf etmeliyim" (Licisco Magnato, *Le stoffe di Cangrande: ritrovamenti e ricerche sui tessuti del '300 veronese* [Cangrande'nin Kumaşları: Verona'da Keşfedilen, XIV. Yüzyıla Ait Dokumalar Üzerine Araştırmalar], 1983).

Katedral İnşaat Ustaları

Ancak Avrupa'da kentleşme ve ruhani, dünyevi ve entelektüel çıkarların şehirlerde toplanma süreçlerinin yaşandığı yüzyıllarda, yani şehirlerin, çevrelerindeki kırsal bölgelerin çekim noktası haline geldiği yıllarda Batı dünyasının ideallerine stil ve teknoloji açılarından yeni bir yön kazandıran yerler, katedral inşaatlarıdır.

Katedraller, teolojik düşüncenin ve karmaşık doktrin yapılarının zirvesidir, oyma sanatçılarının ve mimarların taşla şekillendirdiği "dünyanın imgesi"dir.

Bu dönemde şehir devletleri siyasal alandan kendilerini kabul ettirir, özerklik farklı düzeylerde yaşanır; özellikle İtalya'da her bir şehir genelde küçük bir devlet oluşturduğundan imparatorun otoritesine tâbi değildir.

Sadece iki yüzyıl boyunca gerçekleştirilmiş olan bu inşaatların hararetli ritmi ve boyutları (her 200 yurttaşa bir kilise) bazen unutulur: "Sadece Fransa'da seksen katedral, beş yüz büyük kilise ve on binlerce küçük kilisenin inşası için taş ocaklarından milyonlarca ton ağırlığında taş elde edildi. Fransa'nın üç yüzyılda taşıdığı taş miktarı, Eski Mısır tarihinin herhangi bir döneminde taşınandan daha fazladır"(Jean Gimpel, *Les bâtisseurs des cathédrales* [Katedralleri İnşa edenler], 1980).

Merkezinde yükseldikleri şehirlere oranla anormal derecede görkemli olan katedrallerin ardı ardına inşa edilmesinin temelinde yatan unsurlar, mimar-inşaat ustalarının dehası, ticaretin canlanmasını takip eden ekonomik canlanma ve tabii ki inancın itici gücüdür. Örneğin 7700 metre karelik bir alana sahip olan Amiens Katedraline 10 bin kişilik şehir nüfusunun tamamı sığabilirdi.

İnşaat dürtüsü

Katedraller, bu dönemin "ifade teknikleri" (fresk sanatı, kuyumculuk, fildişi oymacılığı, minyatür sanatı ve daha sonra anıtsal vitray ve oyma eserler), hızla değişmekte ve çalkantılı bir ekonomik büyüme döneminden geçmekte olan toplumun dinsel ve ahlaki düşüncelerini yansıtan görsel teknikler sayesinde "konuşan" yapılarıdır.

Bir örnek vermek gerekirse, gotik katedrallerde duvarların yapısal ve taşıyıcı işlevinin sona erip, son derece değerli birer bölmeye dönüşmesiyle vitrayın egemen hale gelmesi, evrenin yorumlanmasında başvurulan ve ışığın (dolayısıyla da vitraylardan kaynaklanan mistik ve renkli ışıltının) elzem bir rol oynadığı metafizik doktrinler temelinde de açıklanabilir (Enrico Castelnuovo, *Vetrate medievali. Officine, tecniche, maestri* [Ortaçağ Vitrayları: Atölyeler, Teknikler, Ustalar], 1994).

Bu öncü inşaat dürtüsünün (manastırlar, bazilikalar, kamusal binalar, kaleler) bir ara yaşadığı duraksama anı, 48 metrelik yüksekliğiyle ortaçağ dünyasının rekorunu elinde tutan Beauvais Katedralinin tonozunun dramatik –ve tehlike habercisi– çöküşüyle (1284, Kuzey Fransa) aynı döneme rastgelmiş olabilir. Ama bu duraksama döneminin aslında daha karmaşık nedenleri söz konusudur ve birçok inşaatın sonlandırılmış olması, XIV. yüzyıl başlarında belirleyici öneme sahip başka faktörlerle (savaşlar, kıtlıklar, ekonomik kriz, Avrupa'da vebanın yeniden ortaya çıkışı) bağdaştırılmalıdır.

Bir duraksama anı: Beauvais Katedralinin çöküşü

Resim Sanatı ve Tarih Geleneği

Bu noktada, XIII ve XIV. yüzyıllarda Batıdaki bir sanat kanonunun oluşum sürecine odaklanmak gerekirse, resim sanatının öncelikli olduğu ve itici güce sahip olduğu, Doğu Bizans İmparatorluğu ile tarihi döneminin sona erdiği görülür.

Resim alanında (ve ondan da önce oyma sanatında) gerçek zamanda ve mekanda yaşanmış tarihi olayların temsili, ideolojik amaçlarla felsefe ile teolojinin özdeşleştirilmeye, dolayısıyla da tarihi aşan, ebedi olarak geçerli gerçekliğin veya deneyimin yansımasını değil de orantıları, simetrileri ve ahengi temel alan bir imgenin geliştirilmeye çalışıldığı Bizans ikonalarının hiyeratik sabitliğine tezat oluşturur.

O dönemde tanımlandığı haliyle Batı dünyasının temelinde yatan düşünce, klasik ve geç antikçağın geri kazanımına dayalı ve özellikle oyma sanatında kendini gösteren bir tarih bilincidir.

Ancak bu dönemin ana olgusu, edebiyat dünyasını da niteleyen olguyla aynı olup yeni bir "yerel" dilin doğuşudur; bu dil dünyanın zihinsel veya aşkın değil, elle tutulur ve dünyevi boyutuna bağlıdır, klasik, geç Roma, Barbar ve Bizans biçimlerinin yeniden işlenmesini temel alır, ama son derece özgün bir dili vardır.

Özellikle Batının, romanesk ve gotik dönemin figüratif dili açısından "anıtsal sanatlar"ın yeniden öne çıkmasına izin veren, geç antik kültür geleneğinin sürekliliğidir. Bu durum her şeyden önce mimarlık alanında söz konusudur; tarihi sürekliliğin anısı, Giotto'nun (1267-1337) sanatının temelinde yatan biçimin rasyonalizasyonu sürecini harekete geçirir.

Dönemin başkahramanı, Giotto

Avrupa'da resim sanatının Bizans'ın kozasından çıktığına işaret eden, XIII. yüzyıl sonlarının en üstün yaratıcı değerlerini niteleyen Batılı yönü ortaya çıkaran Giotto'dur. Ve yeni bir biçim kanonuna dayanan kültür egemenliğini dayatan da Giotto'dur; Toscana'nın sınırlarını aşan ve (tarihçi Giorgio Vasari'nin tanımına göre) "çok yumuşak ve çok birleşik bir resim sanatını" temel alan Giotto'nun "imparatorluğu" Umbria ve Lombardiya, Padova ve Rimini, Napoli ve Roma gibi, birbirinden uzak ve farklı, ama Dante'nin dil üzerinde yürüttüğü eyleme paralel şekilde, ortak bir dile sahip bölgelere ulaşır.

Dante ile Giotto sanatçının tarihi bir şahsiyet olarak kendini kabul ettirdiği ortaçağın sonbaharının temellerini inşa ederler; din ile dünya konusunda belirli bir görüşe sahip oldukları gibi, daha spesifik alanlarda mekan, doğa ve duygular konusunda daha yeni ve öznel bir algıya da sahiptirler.

Ortaçağa Dönüş

Modern ortaçağ algısı, romantik bakış açısı, sürgün melankolisi ve şimdiki zamandan kaçmak için geçmişe –din duygusunun nüfuz ettiği, zanaat hâkimiyetinde, bilim öncesine ait bir geçmişe– sığınma fikri temelinde şartlandırılır.

Nitekim ortaçağ, romantizm döneminden itibaren zamana ve başrol oyuncularına bağlı değişiklikler doğrultusunda farklı biçimlerde ele alınmıştır (Gotik Diriliş, Nazarenler, Pre-Rafaelizm, Horace Walpole, William Morris, Augustus Welby Northmore Pugin, Eugène-Emmanuel Viollet-le-Duc, Alfonso Rubbiani ...).

Fransa'da *Retour au Moyen Age* [Ortaçağa Dönüş] hareketinin kökeninde yatan tek bir olayı, Alexandre Lenoir'ın 1795'te Petits Augustins Manastırında oluşturduğu Musée des Monuments Français'nin [Fransız Anıtlar Müzesi] açılışını hatırlatmakla yetineceğim.

Fransız Devrimi'nin din karşıtı tahribat yıllarına denk gelen bu dönemde, ortaçağın Fransız krallarının Saint-Denis Manastırındaki mezarları talan edilir, heykelleri devrilip parçalanır. Bu dönemde yurttaş Lenoir, tahrip edilmiş büyük miktarda eser ve heykeli Augustinus tarikatının manastırında toplayıp hayal gücünün yardımıyla birleştirirken, antika eserlere olan tutkusuyla pitoresk olanı, devrimci otoritelerle mutabakat kurmakla, sanat mirasını kurtarma arzusunu bir araya getirir.

Manastırın bahçesinde, selvi ağaçlarının arasında kurulmuş ve belli dönemlere odaklanan salonlarla mezarlardan oluşan Lenoir Müzesinde, nostaljik bir bakış açısıyla sunulan ortaçağ hayranlığının ötesinde, Fransız Devriminin yok ettiği geçmişin ideolojik olarak ve kutsal mekanlarla duyguların özgürleştirilmesi yoluyla yeniden sunulması söz konusudur. Lenoir'ın çağdaşı olup aynı deneyimleri yaşamış olan genç tarihçi Jules Michelet (1798-1874) şöyle der: "Çok küçükken o devasa tonozların altında dolaşıp o soluk çehreleri incelerken kalp atışlarımı hızlandıran, her defasında yeniden yaşadığım o heyecanı hatırlıyorum [...] Ne mi arıyordum? Bilmiyorum. Şüphesiz o dönemin hayatını, o dönemin ruhunu arıyordum. Mezarların üzerine uzanmış uyuyan o mermerden insanların canlı olmadığından emin değildim [...] Dagobert'in haçının bulunduğu Merovenj dönemi salonuna girdiğim zaman da, Chilperic ile Fredegund'un yerlerinden aniden doğrulacakları fikrinden bir türlü kurtulamazdım" (J. Michelet, *Histoire de la Révolution française* [Fransız Devriminin Tarihi], 1989).

Paris'te Lenoir Müzesi

Katedraller Döneminde Avrupa

Şehrin İmgesi Olarak Katedral

Tomas Fiorini

Erken ortaçağda yaşanan krizde şehirler surların içine kapanır ve toplumun yeni birleştirici unsuru, Kilise hiyerarşileri dahilinde aranır. Katedraller, şehir halkının zihinsel peyzajının odak noktası haline gelir. Yurttaşlar ruhani, siyasal, ekonomik ve temsiliyetle ilgili ihtiyaçlarına katedrallerde yanıt bulur. Şehirlerin büyümesiyle birlikte büyüyen katedraller şehirlerin gücünü ve ideallerini yurttaşlara, otoritelere ve gezginlere gösterir.

Erken Ortaçağ: Piskoposun Himayesindeki Şehirler

Katedrallerle şehirlerin özdeşleştirilmesi, erken ortaçağ Kilisesinin tarihine ve örgütlenmesine kadar uzanır. Konstantin'in 313 tarihli emirnamesi sonrasında Kiliseye bağlı yeni idari bölgeler, kent merkezleri etrafında olmak suretiyle, Roma İmparatorluğunun idari bölümleri doğrultusunda çizilir. Piskoposların Kilisesi öncelikli bir rol üstlenir ve bu bölgelerin kiliseleri için ana referans noktası haline gelir. Kilisenin rolündeki bu büyümeye belli azizlerin giderek şehirlerin koruyucuları olarak görülmeye başlanması eşlik eder. Ancak bu dönemde henüz şehir toplumunun tek bir prestijli yapıyla özdeşleştirilmesi olgusuyla karşı karşıya değiliz, çünkü piskoposlar sıklıkla, biri kentsel dokunun merkezinde, diğeri koruyucu azizin şehir dışındaki mezarında olmak üzere, iki ayrı yapıdan yararlanır.

Katedral kavramı Karolenj döneminde, piskoposluk kürsüsünün bulunduğu kiliseye, piskoposluk bölgesinin yönetiminde piskoposa yardımcı olma amacı güden din meclisi eklendiği zaman ortaya çıkar. İlk piskoposların naaşının muhafaza edildiği kiliseler, din meclisi merkeziyle aynı yer olmasa da, Verona'daki San Zeno veya Milano'daki Sant'Ambrogio kiliselerinde söz konusu olduğu üzere, monastik bir tarikata emanet edilir, böylece koruyucu azizle müminler arasındaki bağlantılar zarar görmez. X. yüzyıldan itibaren, Karolenj devlet mekanizmasının dağılmasıyla birlikte piskoposlar Kilise çevrelerinde yeniden kazandıkları üstünlüğe –krallık yetkililerinin toplumsal huzuru ve dış tehditlere karşı koruma sağlama konusundaki yeteneksizliğinin de sayesinde– şehrin siyasal faaliyetlerinin koordinasyonunu da ekler. Piskoposlar böylelikle imparatordan şehrin ve kendi bölgelerinin yönetimi konusunda kapsamlı haklar ve yetkiler elde ederler. Piskoposların güçlenmesi olgusuna eşlik eden ve destek veren olgular arasında azizlerin hayatlarıyla ilgili efsanelerdeki artış, ilk piskoposlarla ilgili yeni efsanelerin yaratılışı ve azizlerin naaşlarının ve kutsal emanetlerinin keşfi vardır.

Piskoposların siyasetteki rolü

Avrupa'da Geç Ortaçağ: Piskoposun Katedralleri ve Kralın Katedralleri

XI. yüzyıldan itibaren şehirlerin dışında yer alan sayısız katedral surların içine taşınır ve piskoposluk merkezinin şehrin koruyucu aziziyle özdeşleşmesinin henüz gerçekleşmediği yerlerde bu süreç hızlanır. Piskoposlarla kentsel nüfusun üst katmanları arasındaki ilişkilerde bir dönüm noktasına gelinmiştir; birkaç yıl içinde bu ilişkiden doğacak olan konsüller sistemi geleneksel olarak şehir devletlerinin doğuşuyla özdeşleştirilir. Bu andan itibaren ana kilise ile seküler yönetim arasındaki ilişkiler de değişime uğrar ve İtalya'daki durum ile diğer Avrupa ülkelerinin durumu arasında farklılıklar oluşmaya başlar.

Fransa ve İngiltere'de şehir yönetimlerinin oluşumu yerel din adamlarının yetkilerine zarar vermez ve Kuzey İtalya'da gerçekleştiği şekliyle krallık otoritesinden özerklik elde etmek anlamına gelmez. Dolayısıyla şehir yönetimleri genelde katedral inşasında kendi tercihlerini dayatma gücüne sahip değildirler. Katedrallerin inşa ve dönüşüm kararı, piskoposlar veya din meclisleri tarafından alınır ve şehir loncalarına genelde marjinal roller verilir, hatta sadece girişimin finansmanıyla sınırlanırlar. Bazı kiliseler ise doğrudan krallık kontrolü altındadır; örneğin Reims Katedrali, taç giyme törenleri-

Katedrallerin simgesel değeri

nin merkezidir ve şehir burjuvası böyle katedrallerin yeniden inşasının tamamıyla dışında tutulur. Ancak katedraller şehirlerin ekonomik açıdan yeniden doğuşunun elle tutulur en öenmli simgesi olmaya devam eder ve giderek daha görkemli inşa edilen yapıların arasındaki rekabet, şehir gururunun somutlaşmış hali anlamına gelir. Meslek loncaları ve şehrin en ileri gelen aileleri katedrallerin içerisindeki şapellerin finansmanını üstlenir ve sonradan bu şapelleri veya yapının küçük bölümlerini kendi kontrolleri altına almak isterler. Loncaların Chartres ve Bourges katedrallerinin vitraylarında yer alan tasvirlerinden de görüleceği üzere, bu olgu hem dinsel idealler hem de kendi kendini yüceltme amacı taşır. Bazen simgesel değer daha gizlidir, ama yine de önemini korur; örneğin Strasbourg'da şehir yönetimi genelde önemli belgeleri imzaladıkları anıtsal girişin yeniden inşasını finanse eder. Strasbourg Katedrali aynı zamanda XIII. yüzyılda Avrupa'da seküler otoritenin giderek kendini kabul ettirdiği tek katedraldir, çünkü 1298 yılındaki bir yangından sonra şehir yönetimi katedral şantiyesini tamamıyla kendi kontrolü altına alır.

Avrupa'nın geri kalan kısmında olduğu üzere İtalya'da da yapıların geçmişe göre genişletilerek yeniden inşa edilmesi, ekonomik ve demografik büyümenin daha etkili olduğu şehirlerin fonksiyonel ihtiyaçlarına da cevap verir. Yerleşim şeklinin çok yoğun ve karmaşık olduğu ve sokakların taş kaplı olmadığı ortaçağ şehirlerinde katedral, meslek loncalarının ve şehir konseylerinin toplanabileceği tek geniş ve kuru mekanı oluşturur. Halk katedralde bir araya gelir, pazarlık yapar ve alışverişini gerçekleştirir; Londra'daki eski Saint Paul Katedralinde at fuarları bile gerçekleştirilmiştir. Katedralin hemen dışı da toplumun sosyal boyutuna sahne olur; mezarlık aynı zamanda pazar yeri vazifesi görür, kilise avlusunda ise kutsal temsiller sahnelenir.

İtalyan Şehir Devletleri: Kentsel Siyasetin Tezahürü Olarak Katedraller

İtalya'da durum daha karmaşıktır, çünkü siyasi parçalanmışlık şehir yönetimlerinin daha özerk olmasına izin verir ve bu özerklik gerçek anlamda birer şehir devletinin oluşumu anlamına gelir. Seküler kesimin yerel Kilisenin kararlarına müdahalesi başka yerlere kıyasla burada daha çok hissedilir ve katedraller siyasal değerler açısından da simgesel anlamları üzerinde toplar. 1099 yılından itibaren –yani piskoposluk otoritesinin güçlü olmadığı bir dönemde– yeniden inşa edilen Modena Katedralinin tarihi, bu değişim dönemini çok iyi yansıtır. Yurttaşlar ve din adamları tarafından beraber alınmış

Verona'da San Zeno Katedrali

olan yeniden inşa kararı, şehrin koruyucusu olan Aziz Geminianus'un naaşının taşınmasının konu edildiği anlatımda yeniden hayat bulur; 1184 yılına, dolayısıyla da şehir devletinin artık bir gerçeklik haline geldiği döneme ait olan bu eserin resimlerinde papa figürü yer almadığı gibi Matilde di Canossa'ya da (y. 1046-1115) daha az yer verilmiştir. Bu iki figürün daha güçlü bir şekilde temsil edildiği metne göre olan bu fark, Modenalı yurttaşların katkısını vurgulama iradesi yoluyla açıklanabilir. Verona'daki San Zeno Katedralinin anıtsal girişinin kemer içerisinde imgenin benzer bir siyasal kullanımını tespit etmek mümkündür; Nicholaus (XII. yüzyıl) tarafından 1136 yılında yapılmış bu oymalar, ezelden beri Kilisenin aracılık rolünün yüceltilmesine ayrılmış bir mekanın anlamını değiştirir. Şeytana karşı zafer kazanan azizin yanında belirgin olarak tasvir edilmiş şehir devletinin sancaklarına ayrılan yerde, şehrin koruyucu azizi şehirle ve silahlı yurttaşlarıyla özdeşleştirilmiştir. Bu sahnenin değeri yıllar sonra, şehrin yeni efendileri şövalyelerden birinin kalkanını boyatıp, şehrin simgesi olan haçın üzerine kendi simgeleri olan merdiveni koydurunca daha iyi anlaşılır.

Piskoposluk yönetiminden konsül yönetimine kademeli geçişten dolayı, birçok şehirde yeni yönetimlerin ilk merkezi ya piskoposluk sarayının bir kısmında ya da katedrale bitişik mekanlarda yer almaya devam eder, dolayısıyla da katedral şehir siyasetinin merkezi haline gelir. Örneğin şehir kurumları tarafından alınan kararlar, katedralin dış duvarlarına asılarak halka duyurulur; Perugia'da başlangıçta ek binaları şehir yönetiminin merkezi olarak görev gören çan kulesine bir kitabe asılır, Orvieto'da ise 1221'de katedralin ön cephesine Bovacciani adlı yönetici aileye karşı alınan kararlar asılır. Katedraller ve önlerinde bulunan meydanlar kamusal toplantılara ve önemli törenlere mekân olur; Bologna'daki San Pietro Katedralinde üniversite mezunlarına diplomaları verilir, Pisa'da yeni şehir yöneticisi katedralde şehir yönetiminin bir temsilcisinin önünde yemin eder ve 1240'lı yıllardan itibaren koruyucu azizenin bayramı onuruna aile reisleri ve siyasal makam sahipleri bir geçit töreni düzenleyerek sunağa mum götürürler. Bu tören başka birçok şehir devletinde de gerçekleşir ve mumlar devlete bağlı toprak sahiplerinin temsilcileri tarafından, şehir yönetimine boyun eğdiklerinin işareti olarak katedrale taşınır. Katedralin etrafındaki yapılar da şehrin özgürlüğünün en önemli simgelerini içerir; Parma Vaftizhanesinde Vittoria Savaşında Cremonalıların elinden alınmış olan ve şehrin sancağını içeren araba muhafaza edilir. Bu araba 1281'de, Parma'nın kendi arabası karşılığında Lombardiyalılara teslim edilir ve Parma'nın arabası önce katedralde, sonra da vaftizhanede muhafaza edilir. Milano'nun da ken-

Tören ve toplantı mekanları

di sancaklı arabası Santa Maria Maggiore Katedralinde sergilenir. Bu iki şehir, kentsel planlamanın başka bir unsuru –belediye konağının katedral meydanında yer alması– açısından apayrı bir özelliğe sahiptir. Parma ve Verona'daki belediye konakları kendine ait bir meydana bakar, ama belediye konağının katedralle aynı fiziksel ve simgesel mekanı paylaşması sık görülen bir durumdur; bu türden örnekler arasında Milano'nun yanı sıra, Novara, Brescia, Cremona, Modena ve Orta-Kuzey İtalya'daki başka birçok şehri sayabiliriz.

Opera: Denetim Aracı

Dolayısıyla şehir yönetimlerinin şehrin en önemli yapısının tamiratını veya yeniden inşasını finanse etmek için hem çok miktarda para ayırması hem de yönetimin gücünü bu işe adaması şaşırtıcı değildir. İnşaat şantiyesi ile yönetiminden sorumlu kurum olan *Opera*, bu faaliyetin ayrıcalıklı aracıdır. Genelde kilise yönetimi içerisinde ortaya çıkan bu kurum üzerindeki kontrolünü giderek arttıran şehir yönetimi, kısa sürede bu faaliyetlerde yetki sahibi olan tek kurum haline gelir. Nitekim Orvieto'da, iki papalık yasağı arasındaki on yıla yakın sürede (1295-1303, Yedi Sanatın Efendileri katedral inşaatının başına geçer ve bu faaliyeti kendi siyasal etkinliklerinin onay mekanizması olarak sunmayı başarırlar. Floransa'da Santa Maria Katedralinde zaten şehir ve kilise yönetimlerinin bileşiminden oluşan *Opera* 1331'de meslek loncalarının en önemlisi olan Yün Loncasının kontrolüne verilir. XIV. yüzyılda Floransa'da yurttaşların katedral inşaatında oynadığı yeni bir rol belgelenmiştir; buna göre, inşaat sorumlularının önerdiği çözümleri tartışmak için sıradan yurttaşların bile üye olabildiği komisyonlar oluşturuluyordu. Benzer bir durum yüzyıl sonunda Milano Katedrali açısından da yaşanmıştır. Floransa'da olduğu üzere, burada da seküler unsurlar kısa sürede komisyonlara hâkim hale gelir.

Bologna'da San Petronio Kilisesi: Şehir Yönetimi Tarafından İnşa Edilen Katedral

Ancak yerel Kilise ile şehir yönetimi arasındaki bu karmaşık ilişkinin geçirdiği evrimin en güzel örneğini Bologna'daki eşsiz San Petronio Kilisesi oluşturur. XIII. yüzyıl sonlarında Guelf Geremei ailesinin iktidarı ele geçirmesi, şehir kurumları ile piskopos ve din meclisi arasındaki ilişkilerin soğumasına neden olur. O zaman ortaya atılan bir fikirle 1390'da "kamusal bir tapınak" inşa edilmesine karar verilir. XI. yüzyıldan itibaren ibadet mekanı olan, ama ondan da önemlisi şehre hâkim siyasi tarafın merkezi

olan "şehir yönetimi kiliseleri"nin sayısız örnekleri görülmüştür, ancak San Petronio Kilisesi görkemli boyutları, belediye konağının baktığı meydan üzerindeki konumu ve kısa sürede elde ettiği itibar açısından bütün diğer kiliselerden üstün bir konuma sahiptir ve kendini San Pietro Katedraline rakip olarak kabul ettirir. Her ne kadar hiçbir zaman piskoposluk merkezi haline gelmeyecek olsa da, San Petronio kolektif bilinçaltında hakiki katedralin yerini almayı başaracaktır.

Bkz. *Katedrallerin İnşası: Şantiye Uygulamaları ve Teknikler, s. 854; Alp Dağlarının Kuzeyinde Gotik Dönem, s. 859; Hayali Ortaçağ: Anıtsal Girişler, Sivri Kuleler, Sütun Başlıkları, s. 864*

Katedrallerin İnşası: Şantiye Uygulamaları ve Teknikler

Tomas Fiorini

Katedral şantiyeleri, ruhani ihtiyaçların inşaatın teknolojik ve ekonomik sınırlarıyla karşı karşıya kaldığı mekanlardır. XIII. yüzyılda ojival tonozlar ve seri üretim taş kesimi gibi bazı önemli teknik yenilikler bir yandan inşaat maliyetinin düşürülmesine izin verirken, diğer yandan daha geniş ve aydınlık kiliseler inşa etme konusundaki hayalleri gerçeğe dönüştürür. Bu döneme ait yapılar inşaat ustalarının kabiliyetlerini ve teknik bilgilerini ilerletmeleri için birer fırsat oluşturur.

Katedrallerin İnşası: Sorunlar

XIII. yüzyılda önce Fransa'da, sonra da Avrupa'nın tamamında büyük inşaatlarda kayda değer değişikliklere tanık olmaya başlarız. XII. yüzyılda bile Orta ve Kuzey Avrupa'daki katedrallerin boyutlarının giderek büyümesi inşaat ustaları için giderek daha büyük zorluklar teşkil eder. Hem manastırlarla katedraller daha önce akla gelmeyecek boyutlara ulaşır

hem de ek binalar giderek daha karmaşık planları temel alır; Bourges gibi sınırlı boyutta bir şehirde bile piskoposluk merkezinin yaklaşık 6200 metre karelik bir alan kapladığını, Amiens'dekinin ise neredeyse 8000 metre kareye ulaştığını düşünmek yeterli olacaktır. Büyük boyutlara sahip devasa miktarda taşların taşınması hem en büyük zorluklardan birini oluşturuyor hem de maliyetleri büyük çapta arttırıyordu. Ahşap kıtlığı da başka bir önemli sorun teşkil ediyordu, çünkü hem iskelelerde bol miktarda kullanılıyor hem de geniş nefleri örtecek kadar uzun ağaç gövdeleri temin etmek çok zordu. Kıtanın tamamında yer almakta olan ekonomik ve demografik gelişme, hem tarlalar için yer açmak hem de konut ve ahşap alet talebini karşılamak gibi zorunluluklardan dolayı ormanlarda büyük çapta azalmaya neden olmuştu.

İnşaatın Finansmanı

Dolayısıyla inşaat ustalarının karşı karşıya kaldığı ilk sorun, kaynakların ve ham maddelerin akılcı kullanımıdır. *Opera* veya *Fabbrica* adı verilen ve hem kaynakları temin edip yönetmek hem de şantiye faaliyetlerini denetlemek şeklinde iki işleve sahip olan idari birimler, XIII. yüzyılda Avrupa'da da yaygınlaşır. İtalya'da *Fabbrica*, şehir yönetiminin sıkı kontrolüne tâbiyken, Strasbourg dışında Avrupa'nın tamamında, piskoposluk yapısının asıl sahipleri olan din adamlarının denetimindedir. İnşaatın sürekliliği ve hızı, finansman sağlama biçiminin bağış veya düzenli gelire dayanmasına bağlıdır. Sainte-Chapelle veya Saint-Denis'nin koro bölümü gibi kraliyete ait şantiyelerde faaliyetler sağlam bir finansmanla birkaç yıl içerisinde tamamlanır; inşaat din adamları veya şehir yönetimleri tarafından yönetildiğinde durum daha zordur. Böyle durumlarda finansman akışında yaşanan büyük iniş çıkışlar faaliyetlerde uzun süreli yavaşlamalara neden olur, bazı olağanüstü örneklerde inşaatın ancak yüzyıllar sonra tamamlandığı olur. Piskoposların ve rahiplerin katkısı genelde yapısal nitelikte olmayıp bazı gelirlerin geçici olarak inşaat faaliyetlerine aktarılması anlamına gelir ve uzun süreli şantiyelerde son derece yetersiz kalır. Bazen din meclisi *Fabbrica*ya, merhum rahiplerin gelirleri veya yeni vergiler üzerinden bir pay gibi bazı haklar bahşeder. Diğer önemli gelir kaynakları arasında derebeylikleri ve şehir yönetimleri tarafından dayatılan vergiler ve kilise yetkililerinin elde etmek için çabaladığı, kutsal emanet icadından ve geçit törenleriyle bölgenin her tarafında sergilenmesinden endüljans satışına kadar uzanan cemaatin bağışları vardır. Bir de şapellerin veya anıtsal giriş, sütun veya vitray gibi, yapının belirli bölümlerinin inşası için asil aileler ve meslek loncaları tarafından yapılan bağışlar söz konusudur.

Vergi ve bağışlar

Teknik Yenilikler

Daha önceden de denenmiş olan kaburgalı çapraz tonozların XII. yüzyılda giderek yaygın hale gelmesi, yapı örtülerinin yükünün birbirlerinden uzak noktalara –direk ve sütunlara– dağıtılmasına ve ara duvarların yerine vitrayların yerleştirilmesine izin verir. İnşaatın başında dikilen kaburgalar çeşitli avantajlar sunar, çünkü hem çapraz tonozları oluşturan yelkenlerin yerleştirilmesi için destek sağlar ve kılavuzluk eder hem de duvar dokusundaki pürüzleri gizlerler. Geçmişte kullanılan ve inşaat sürecinin tamamı boyunca devasa düzeyde destek gerektiren beşik tonozlara kıyasla kaburgalar inşaat sürecinde –sonradan sökülüp başka bir kemerde kullanılabilen– çerçeveler gerektiren tek unsurdur. Kuzey Fransa'da bu tür tonozların kullanımına, kâgir bir kemer yoluyla nefe bağlanan ve yapının dışında yer alan yüksek bir karşıt yük şeklindeki kemerli payandanın gelişimi eşlik eder. Estetik sorunlardan uzak olan bu unsurların ana görevi, Capet döneminde inşa edilen yüksek katedrallerin direkleri üzerindeki yükün etkisini azaltıp dağıtmaktır, fazla yüksek olmayan yapılarda pek bir işlevleri yoktur. İnşaatına 1230'da başlayan Amiens Katedralinde ortaçağ teknolojisinin yeni bir evrim safhasına tanık oluruz. Burada ilk defa sistematik olarak seri üretim şeklinde kesilmiş taş bloklar kullanılır ve duvarların inşaatı hızlandırılmış olunur. Taşın kesim aşamasındaki ölü zamandan kaçınmak elzemdir, bu işlemin taş ocağında yapılmasıyla hem taşıma maliyetleri düşürülür hem de üretim zincirinin çeşitli alanlarında uzmanlaşmaya gidilir.

Amiens'de yapılan icatlar

Projelendirme Sistemleri

Bu sistemin işlemesi için her bir unsurun biçiminin ve hedefinin titizlikle belirleneceği hassas bir projelendirme sürecine ihtiyaç vardır. Böylece XIII. yüzyıl başlarında Île-de-France ve Picardy'de mimari çizim ortaya çıkar. Geleneksel sistemlerde genel bir projelendirme yapılması ve inşaat ilerledikçe tek tek unsurların daha hassas bir şekilde tanımlanması öngörülüyordu. Romanesk gelenekte arazi üzerinde ölçümler yapılıp binanın genel boyutları tespit ediliyor, sonra kare veya üçgen gibi basit geometrik şekiller yoluyla iç bölmeler belirleniyordu. Ayrıntıların tanımlanması için inşaatın duvarlarına veya zeminine uygulanan doğal ölçüde çizimlere veya Guillaume de Sens'ın (?-1180) 1176'da Canterbury'de yaptığı gibi, şablon kullanımına başvuruluyordu. Soisson'da bulunan ve 1200'den kısa bir süre sonrasına ait bir gül penceresinin çiziminden ve Trier'de Liebfrauenkirche'deki küçük ölçekli tam plan çiziminden anlaşıldığı üzere, bu uygulamalara geç ortaçağda da devam edilir. İtalya'da en azından belge-

lenmiş çok az sayıdaki örneğe bakılırsa –Umbria'daki küçük Santa Maria a Ponte Kilisesindeki gül penceresi ile Friuli'deki Venzone Katedralindeki bazı çizimler– bu tür çizimlere çok daha az başvurulduğu sanılır.

Avrupa'da Mimari Çizim: Şantiye Sırrı

Günümüze ulaşan en eski mimari çizim örnekleri arasında XIII. yüzyıl ortalarına ait olan Reims Katedralinin planlarıyla Strasbourg Katedralinin ön cephesinin kısa bir süre sonrasına ait ilk çizimleri yer alır. Ancak çizimlerin büyük kısmı bir sonraki yüzyıla aittir ve Avrupa kaynaklı uygulamalara kıyasla İtalyan uygulamalarından uzaklaşıldığına ve şantiyenin sosyal örgütlenmesinin farklı olduğuna tanıklık eder. Alp Dağlarının kuzeyinden ve özellikle Germen bölgesinden kaynaklanan çizimler üçgen veya kare gibi basit bir figürün geometrik gelişimini temel alır; yapının veya bir kısmının kesitinin belirlenmesi için bu figür kullanılır. Ya farklı şekillerde döndürülen ya da plan üzerinde üst üste kullanılan bu figür, bu alanda eğitim almamış kimselerin yapının kesitini hayal etmesine izin vermez. Bu uygulama, şantiye faaliyetlerinin sır olarak tutulmasını dayatan duvarcı loncalarının tüzüklerinde de anlatılmıştır. Alp Dağlarının kuzeyindeki mimarlar için geometrik figürlerin kullanımı, yapıların güzelliğinin temel aldığı estetik bir ilke olmakla kalmaz, aynı zamanda yapıların sağlamlığının da teminatıdır. Nitekim her şeyin deneylere dayanarak hesaplandığını göz önüne almak gerekir, çünkü malzemelerin mekanik basınca direncini hesaplama kabiliyeti ancak XVII. yüzyılda geliştirilebilecektir.

Loncaların sırları

İtalya: Şehirler İçin Projeler

İtalyan yarımadasında durum oldukça farklıdır; geometrik figür kullanımı birincil önem taşımaz, ancak taçlandırma amaçlı kullanılır, onun yerine yapının bölümlerinin orantısal ve aritmetik hesaplar temelinde geliştirilmesi tercih edilir. Ayrıca yapıların enine kesitleri çok yaygın olarak kullanılır ve hem ustaların işini hem de inşaat sahiplerinin denetimini kolaylaştırır. Planlama süreci, inşaat sahibinin etkisi altında gelişir; stüdyo planlarının ve sonradan yapılan düzeltmelerin yanı sıra muhtemelen ölçekli, ahşap veya kâgir, üç boyutlu modellere de başvurulmaya başlanır. Arnolfo di Cambio (y. 1245-1302/1310) veya Giotto (1267-1337) ile Floransa'daki katedral inşaatında doğduğu sanılan bu modelin hem buradaki hem de Giovannino de' Grassi (1350-1398) ile Milano'daki ve Antonio di Vincenzo (y. 1350-y. 1402) ile Bologna'daki varlığı belgelenmiştir. Bu modellerin başlıca amacı,

İlk ölçekli modeller

daha geniş ve uzmanlık sahibi olmayan kesimlerin projeden haberdar olmasıdır; örneğin Floransa'da halktan sunulan projeler konusunda görüş istenir. Katılımcılar arasında kalifiye teknisyen ve uzmanların yanı sıra tüccar, zanaatkâr ve "şarküteri sahipleri"nin de yer aldığı görülür.

Alternatif Proje Biçimleri ve Modellerin Yaygınlaşması

XIV. yüzyıl sonlarında Bologna'da örnekleri görülen iki boyutlu, boyalı projeler de aynı amaca hizmet eder; hâlbuki Andrea di Bonaiuto'nun (y. 1320-1377) Floransa'da İspanyol Şapelinde yaptığı freskin işlevini belirlemek daha zordur. Bu freskte şehrin yeni katedrali ölçekli olarak resmedilmiştir, ama gerçekteki haline göre bazı farklılıklar söz konusudur, örneğin Giottovâri çan kulesi daha geride yer alır. Model defterlerinin de işlevi ve yaygınlığı tartışma konusu olmaya devam etmektedir; Villard de Honnecourt'a (XIII. yüzyıl) ait olan en ünlü defter, 74'ü mimarlık konusunda olmak üzere, 250 kadar ayrı çizim içerir.

Mimarlar

Bu kadar ayrıntılı bir projelendirme sürecinin mimarların mesleki ve toplumsal şahsiyeti üzerinde önemli etkilerinin olmaması imkânsızdır, nitekim mimarlar şantiyede manüel faaliyetlerde bulunan kişiler olmaktan çıkıp "masa başı" konumuna geçerler. Canterbury Manastırı Kilisesinden sorumlu olan, ama iskelelerin üzerinde duvarcı ustalarının yanında çalışmaya devam eden Guillaume de Sens gibi figürler tamamıyla ortadan kalkmaz ve XV. yüzyılda Avrupa'nın tamamında çok sayıda örneğine rastlanmaya devam edilir. Bu dönemde görülen en büyük değişiklik, şantiye uygulamalarından çok beşeri sanatlardan geometri konusunda uzman olan mimarların toplum içinde yükselmesi için ortaya çıkan fırsatlardır. Hugues Libergier'nin (?-1263) Reims'de, St-Nicaise Kilisesinde, Pierre de Montreuil'ün de (y. 1200-1267) St-Germain-des-Prés Kilisesindeki gösterişli mezarları bu yeni duruma işaret eder. Zeminde resmedilen labirentlere, mimarın imgesi de dahil edilir ve ismi muhteşem yazıtlar kullanılarak yüceltilir: Libergier mezar kitabesinde âlim şapkasıyla resmedilmiştir, Montreuil'e ise, üniversite hocalarına olduğu gibi, doktor unvanı bahşedilir. Mimarlar artık aynı anda birden fazla inşaat üstlenmekte özgürdür, şantiyede ise yerlerini *appareilleur* adı verilen ve projeleri anlayıp pratiğe çevirebilen bir asistan alır. Santa Maria del Fiore Katedralinin inşaatından da görüleceği üzere, İtalya'nın küçük şehir devletlerinde farklı bir durum söz konusudur. Arnolfo di Cambio, Giotto ve Andrea Pisano (y. 1290-y. 1349) gibi bü-

Yeni kariyer fırsatları

yük şahsiyetlerin kendini kabul ettirmesinden sonra şantiyeler kamusal bir kontrol sistemine dahil edilmeye başlanır; inşaat ustalarının karşılaştığı sorunlar konusunda karara varılması için *Opera* tarafından farklı düzeylerde komisyonlar oluşturulur. Mimarlar görevlerini çok uzun sürelerle sürdürmeyip komisyonlara tâbi olur ve alternatif önerilerde bulunabilecek başka ustaların da rekabetiyle karşılaşır. Belli bir başarıya ulaştığı görülen bu sistem XIV. yüzyıl sonlarında Milano'da da uygulanmaya başlanır ve Lombardiyalı ustalarla, yukarıda gördüğümüz üzere çok farklı algılara sahip olan yabancı ustalar arasında sert ihtilaflar yaşanır.

Bkz. *Şehrin İmgesi Olarak Katedral, s. 849; Alp Dağlarının Kuzeyinde Gotik Dönem, s. 859; Hayali Ortaçağ: Anıtsal Girişler, Sivri Kuleler, Sütun Başlıkları, s. 864; Giotto, s. 917*

Alp Dağlarının Kuzeyinde Gotik Dönem

Tomas Fiorini

Gotik katedrallerin Fransa'da gösterdiği büyük gelişim, şehirlerin büyümesine ve monarşinin güçlenmesine eşlik eder, dolayısıyla da şık ve zarif mimariye olan rağbetin yayılmasına katkıda bulunur. Fransız modeli İngiltere'de yerel gelenekler ve özelliklerle birleşir ve bunun sonucunda son derece özgün yapılar inşa edilir. Fransızların dikeyselliğine ve kompozisyon alanındaki katılığına karşılık, İngiltere'de yüzeylerdeki süslemelerin öne çıktığı alçak ve geniş yapılar inşa edilir.

Başlangıç

XIII. yüzyılda Kuzey Fransalı mimarların gotik mimarlık alanında geliştirdiği bazı temel özellikler, Saint-Denis Kilisesinin yeniden inşa edilen koro bölümünde, Paris'in hemen dışındaki manastırda ve sonraki döneme ait bazı belli başlı yapılarda görülebilir. Dikeysellikteki artışa ve iç mekanın keskin bölmelere ayrılmasının yanı sıra, ışık bu yapılara hâkim

hale gelir. Yeni Platoncu algıya göre, ışık evreni birleştiren ilkedir, ilahi tezahürün simgesidir ve ışık yoluyla müminle Tanrı arasındaki mesafe kapatılabilir. Fransa'nın merkezinde bulunan ve gotik Sanatın beşiği olan Île-de-France bölgesindeki katedrallerin projelerini hazırlayan mimarlar da bu algıdan yola çıkarlar.

Gotik Modeller: Chartres ve Bourges

XIII. yüzyılda Fransa topraklarında iki önemli inşaat söz konusudur: Chartres ve Bourges katedrallerinin inşaatı 1195'te, neredeyse aynı tarihte başlar. İki yapının ortak noktaları arasında 38 metre yüksekliğe ulaşan merkezi neflerinden dolayı devasa boyutları, kemerler arası alanların ince sütunlar yoluyla kesin bir şekilde birbirinden ayrılmış olması ve üç farklı düzlemden oluşan kesitleri vardır. İç duvarların uzunlamasına kemerler, *triforium* adı verilen, pek derinliği olmayan, çıkmaz galeriler ve büyük yüksek pencereler yoluyla bölünmüş olması, iki katedralin mekanları arasındaki farklılıkları görmemize de izin verir. Chartres, bir transepti ve koro bölümünde derin şapelleri olan bir hac kilisesidir; yan nefler ana neften çok daha alçaktır, dolayısıyla nefler birbirinden tamamıyla ayrı bölümler gibi durur.

Bourges ise ziyaretçilere derhal büyük ve üniter bir mekân izlenimi verir; transept yoktur ve şapeller fazla derin değildir, ama asıl birleştirici unsur ışıktır. Nitekim 18 metreye ulaşan kemerlerin inanılmaz yüksekliği yan neflerden gelen ışığın herhangi bir engelle karşılaşmadan iç mekânın tamamına boydan boya yayılmasına izin verir. Bourges'da dışarıdan bakıldığında yapılar arasında farklılıklar söz konusudur; karşıt yük görevi gören çok sayıda kemerli payanda Chartres'ın direklerinin cüssesiyle tezat oluşturur.

Sonraki yıllarda Chartres'ın prototipi kabul görür ve Reims, Amiens ve Beauvais katedrallerinde mükemmelleştirilir.

Reims, Amiens ve Beauvais'da yenilikler

Fransa krallarının taç giyme töreninin gerçekleştirildiği Reims Katedralinde bu model plan olarak, neflerin giderek yükselen yapısında ve iç mekân oranlarıyla projede yer alan, ama sadece ön cephedeki ikisi gerçekleştirilecek olan yedi kuleyi temel alan dikeyselliğin vurgulanmasında kendini gösterir. Bir yüzyıl boyunca bu kilisenin inşaatında ardı ardına çalışan dört mimar Chartres'a kıyasla bu yapıya iki önemli yenilik getirir: İlk defa ajur oymalı pencereler kullanılır ve kemerin altı, taş çerçeve içerisine yerleştirilmiş, şaşırtıcı bir hafiflik ve şeffaflık izlenimi yaratan renkli vitraylarla doldurulur. Yapının dışında da aynı mantık uygulanır; desteklerin sayısı

katlanır ama kalınlıkları azalır, dolayısıyla aralara melek ve aziz heykelleri yerleştirme imkânı doğar, böylece kilisenin özdeşleştirilmek istendiği Kutsal Kudüs algısı da güçlendirilir. Aynı zamanda orta nefin 40 metreye yükseltilmesi, başlıca Fransız katedralleri arasındaki "dünya rekoru" yarışını başlatmış olur. 1221 yılı civarında inşaatına başlanan ve bu meydan okumanın yeni bir aşamasını teşkil eden Amiens Katedralinin ön cephesinde güçlü bir soyutluk etkisi hissedilirken, iç mekanda yapıyı şeffaf bir iskelete dönüştürme çabası vitray sayısının iki katına çıkarılmasına neden olur. Ancak 1225'te inşaatına başlanan Beauvais Katedralinin zarif yapısı, 44 metre gibi bir yükseklikte ve fazlasıyla geniş bir nefin üzerine örtülen taş tonozların ağırlığı altında çökünce bu yarışa ani bir şekilde ara verilir. 1284'te gerçekleşen bu olay, inşaat ustalarının karşısına aşılması imkânsız bir teknolojik sınır çıkarır ve onları iç desteklerin sayısını iki katına çıkarıp kemerler arası alanların genişliğini yarıya indirmeye zorlar. Bu felaket gerçekleştiğinde kültürel ortam çok değişmiştir ve yeni ideolojik faktörler de baş döndürücü yükselişi anlamsız hale getirmiştir.

Alevli Gotik Stil

1230'dan itibaren Capet hanedanının güçlenmesine yeni bir stil eşlik eder. Kültürlü saray çevrelerinde oyma süslemeler, resimler ve renkli ışıklarla zenginleştirilmiş zarif yapılara rağbet artar. Mimarlar, ışıltılı bir şeffaflık etkisi sağlamak amacıyla, dış duvarların yerine renkli vitraylar yerleştirir. Duvarların sağlamlığının temin edilebilmesi için yapıların kayda değer düzeyde küçültülmesi gerekli olur, ama aynı zamanda daha büyük bir zarafet de elde edilmiş olunur. Alevli gotik stil adı verilen bu yeni stil ilk olarak 1231'de, kral mezarlarının yer aldığı Saint-Denis Manastır Kilisesinin nefi ve transepti yeniden inşa edildiğinde ortaya çıkar. Neflerin içi, demet sütunlarla kaplı, baklava biçiminde direklerin sistematik kullanımı sayesinde daha önce görülmemiş bir titizlik düzeyine ulaşır, ama pencere ile gül pencerelerinin sayısının katlanmasıyla ve aralarının "camlaştırılması"yla açıklıklar büsbütün göze çarpmaya başlar.

Saint-Denis

XIII. yüzyıl ortalarında Paris'te Notre-Dame Katedralinin transeptinin Jean de Chelles (?-1265) tarafından gerçekleştirilen kuzey cephesi ile Pierre de Montreuil (y. 1200-1267) tarafından gerçekleştirilen güney cephesinde benzer tercihler söz konusudur. Duvarların yerini sistematik olarak camın almasının yanı sıra, anıtsal girişin önünde sahte bir revak yaratmak amacıyla sivri kulelerden ve alınlıklardan oluşan "tasarlanmış" bir mimarlığın başarısına tanık oluruz.

Ancak bu stilin asıl başyapıtı hiç şüphesiz 1240'lı yıllarda, Konstantinopolis'ten getirilen İsa'nın kutsal emanetlerini ağırlamak, böylelikle Fransa kralını Kitabı Mukaddes'teki kralların halefi olarak yüceltmek amacıyla Paris'in Île de la Cité bölgesinde inşa edilmiş olan saray şapeli Sainte-Chapelle'dir. Üst şapelde duvar yerine, aralarında altın rengine boyanmış demet sütunlarının yer aldığı bir dizi vitray bulunur. Altın renginin, oyma eser ve resimlerin bolluğu ziyaretçinin devasa ama zarif bir kutsal emanet mahfazası içinde bulunduğu izlenimini uyandırır. Bu yeni stilin yayılması bir sonraki yüzyılda sayısız şantiyenin kapanmasına neden olan Yüz Yıl Savaşlarından ve veba salgınından dolayı sona erer.

İngiltere'de Gotik Stil: Farklı Bir Gelenekle Kaynaşma

Gotik stil İngiltere'ye XII. yüzyılın ikinci yarısında, Fransız Guillaume de Sens (?-1180) tarafından inşa edilen Canterbury Katedrali ve Sistersiyan manastırları sayesinde ulaşır. Güney Fransa'da ve Avrupa'nın başka şehirlerinde olduğu üzere, bu yeni stil yerel inşaat gelenekleriyle kaynaşır ve yeni ve özgün çözümler ortaya çıkar. 1214'teki Bouvines yenilgisinden ve Plantagenet hanedanının Fransa'daki neredeyse tüm topraklarının kaybedilmesinden sonra İngiliz mimarlığı bağımsız bir güzergâh izlemeye başlar. Burada iktidara bağlı ideolojik özelliklerin yanı sıra, bazıları monastik kurallara uyan din meclislerinin farklı düzeninden, geçit törenlerinin litürjik açıdan önemine ve kutsal emanet ibadetine kadar, İngiliz Kilisesinin kendine özgü niteliklerini de göz önüne almak gereklidir. Bütün bu unsurlar, çift transepti, uzun ve doğrusal koro bölümünü ve koro bölümünün ardında, nefle aynı eksende tek büyük şapelin varlığını açıklamaya katkıda bulunabilir. İngiliz gotik stilinin diğer özellikleri arasında, kalın duvarlar ve siyah Purbeck mermerinin yarattığı iki renk etkisinden kaynaklanan iç mekanların vurgulu süslemeleri sayılabilir.

İngiliz Katedrallerinin Özellikleri

Düz koro bölümünün 1192'de inşa edilmeye başlandığı Lincoln Katedralinde, XIII. yüzyıl boyunca tüm İngiliz yapılarını niteleyecek başka yenilikler de ortaya çıkar. İç mekân üç düzeye bölünmüştür; büyük boylamsal kemerlerin üzerinde –Fransa'daki *triforium* yerine– derin bir galeri yer alır, yüksek pencereler ise daha makul boyutlardadır. Tonozlar üzerinde yer alan, süsleme amaçlı ilave nervürlerden *tierceron* adı verilen bir tanesi, nefin tamamı boyunca boylamasına uzanarak, Fransız gotik stilinde büyük rağbet gören kemerler arası alanları ortadan kaldırır. Duvarların kalın olması ve yapının geniş ve göreceli olarak alçak olması, kemerli pa-

yanda kullanımını gereksiz kılar. Lincoln'da aynı zamanda gotik stildeki ilk din meclisi salonu da bulunur; yapının geri kalanından ayrı olan bu salonlar genelde dairesel veya çok kenarlı plana sahiptir ve merkezlerinde yer alan tek direk bütün tonozları destekler. Yatay gelişimleri ile dikkat çeken Wells ve Peterborough katedrallerindeki gibi, bir pano-cephe, İngiliz katedrallerinin bir başka özelliğini oluşturur. Anıtsal girişlerin boyutları küçülür ve kulelerin nef yapısının arkasına yerleştirilmiş olması, yapının iç mekân bölümlerinin ön cepheden de açıkça görülebildiği Fransız ahenkli ön cephe geleneğinden ne kadar uzaklaşıldığını gösterir.

Lincoln Katedralinde din meclisi salonu

Kraliyet Anıt Mezarı: Westminster

Londra'da, III. Henry (1207-1272, ~~1216~~ > 1216) tarafından 1245'te inşaatı başlatılan Westminster Manastır Kilisesi ise Fransız ustaların eseridir. Bu yapının planı İngiliz geleneğinden koparak açık bir şekilde Fransız kiliselerini temel alır. Kilisenin ritmi, ince ve uzun yapıları, ince duvarları ve düz tonozları gibi çeşitli unsurlardan da görüleceği üzere, burada kullanılan referans modelleri Reims Katedrali ile Paris'teki Sainte-Chapelle'dir. Yabancı bir gelenekten bu kadar açıkça yararlanılması ideolojik motivasyonlara, yani kralın Sakson Kralı Günah Çıkartıcı Edward'ın (y. 1005-1066) kültünü yüceltmek ve kadim krallarla sürekliliği vurgulamak amacıyla manastır kilisesini bir kraliyet müzesine dönüştürme iradesine atfedilebilir. Dolayısıyla böyle bir amaçla Fransa krallarının taç giyme törenlerinin merkezi olan Reims ile Capet hanedanının itibarının simgesi olan Cappella Palatina'nın [Saray Şapeli] örnek alınmış olması tesadüf değildir. Kıta kaynaklı ışıltılı modellerin benimsenmiş olması özellikle duvarların yerini ajur oymalı büyük vitrayların aldığı kilisenin din meclisi salonunda (1253) açıkça bellidir.

Süslü Gotik Stil

1290'lı yıllardan itibaren İngiltere'de de yaygın olan ve süslemelere daha çok önem verilen stil, muhtemelen Londra'nın XVIII. yüzyılda yıkılan eski Saint Paul Katedralinin inşaatında da faal olan kraliyet mimarları yoluyla yayılmıştır. Süslü gotik stil adı verilen bu yeni stilin ana özellikleri, gür yapraklı süslemeler, tonozların sivriliği ve kornişlerin güçlü ışık-gölge etkisidir. Neredeyse aynı dönemde, XIII. yüzyıl sonlarında inşa edilmiş olan Exeter ve York katedrallerinin iç mekanları bu stile birer güzel örnek oluşturur. Taş yapı örtülerini taklit eden sahte tonozlu ahşap örtülerin çoğu bir sonraki yüzyılın ilk yarı-

Ahşap örtüler

sına aittir. Bu unsur, İngiltere gibi taş açısından yoksul, ama hem ahşap hem de tersanelerde çalışmış marangozlar açısından zengin bir bölgeye özgü bir nitelik oluşturur. Bu yapıların dışında çapraz tonozlar üzerinde ve ön cephede yaygın olarak kullanılan kuleler, daha önceki dönemde İngiliz katedrallerine özgü olan uzunlamasına profili modifiye eder. Sonraki yıllarda dekoratif unsurlar kiliselerin ve manastırların iç duvarlarında baskın hale gelerek statik işlevden tamamıyla yoksun, yoğun nervatürler oluşturur.

Bkz. *Şehrin İmgesi Olarak Katedral, s. 849; Katedrallerin İnşası: Şantiye Uygulamaları ve Teknikler, s. 854; Hayali Ortaçağ: Anıtsal Girişler, Sivri Kuleler, Sütun Başlıkları, s. 864; İtalya'da Gotik Mimarlık, s. 869*

Hayali Ortaçağ: Anıtsal Girişler, Sivri Kuleler, Sütun Başlıkları

Francesca Tancini

1000 yılından itibaren katedralleri ve manastırları süsleyen gerçek veya hayali yaratıklar, simgesel işlevleri yoluyla bir üst hakikate atıfta bulunur, Hıristiyanlığın kurtuluş teorisi temelinde, temsil ettikleri günaha karşı bir uyarı teşkil eder. Ancak XII. yüzyıldan itibaren, gotik natüralizm Fransa'dan İtalya'ya yayıldıkça, oyma sanatçıları çevrelerindeki gerçekliğe farklı bir gözle bakmaya başlar. Bu yaratıklar, insanların dikkatini Tanrı'ya tefekkürden "uzaklaştıran" hayali bir dünyanın yaratıkları haline gelir.

Simgesel Bestiarium

Parma Vaftizhanesinin sekiz duvarı boyunca "ortaçağ oyma sanatının en olağanüstü zoolojik-ahlaki ansiklopedilerinden biri" (Jacques Le Goff, *La decorazione pittorica* [Resim Süslemeleri], 1993) olan bir hayvan koleksiyonu yer alır. Dünyanın sonsuz çeşitliliği içinde, günahlarla erdemlerin bir aradaki varlığının simgesi olan sıra sıra tek boynuzlu atlarla yarı kar-

tal, yarı aslanlar, deniz kızlarıyla kentaurlar ve yarı kadın yarı kuşlarla denizatları, anıtsal girişin karşısında, müminler cemaatine kabul edilmek üzere, günahlarından arınmak için yapıya giren, kendini dine yeni adamış kişinin ardında sona ererler.

Tuhaf yaratıklardan oluşan, içinden geçilmez bu orman sadece estetik ve dekoratif bir işleve sahip olmayıp Kitabı Mukaddes'ten bölümlere ve teolojik dogmalara simgesel atıflarda bulunur. Burada tasvir edilen her hayvan, taş ve bitki, kutsal metinlere ve yorumlarına ima eden ve müminin kötülüğe ve günaha karşı koymasının simgesi olan metaforik bir üst yapının parçalarıdır. Her varlığa simgesel ve ahlaki bir anlamın atfedildiği İskenderiye kaynaklı bir ansiklopedi olan *Physiologus*'un [Fizyolog] ve onu örnek alarak geliştirilmiş sayısız katalogun zoolojisi temelinde mineraller, bitkiler, halklar ve ülkeler, gerçek ile hayal arasında fark gözetilmeksizin sınıflandırılır. Bu hayali yaratıkların varlığından veya tasvirlerinin yer aldığı metinlerden kimse kuşku duymaz, çünkü her şey alegorik bir sembolojinin parçasıdır. *Bestiarium*lar, Aisopos'un masalları ve efsane öyküleri, Hıristiyanlığın temel ahlaki kavramlarını öğretmek için kullanılır. Katedrallerin duvarlarında yer alan "devasa taştan ansiklopediler" (Henri Focillon, *Art d'Occident* [Batı Sanatı], 1947) müminlerin karmaşık bir simgesel labirent içinde yollarını bulmalarına yardımcı olur, onlara gündelik hayata ait veya hayali hayvanlar yoluyla şeytani günahları veya Hıristiyanlığın erdemlerini ayırt etmeyi öğretir.

Taştan ansiklopediler

Müminler dualaların hipnotik sesi, kendilerini kırbaçlayanların inlemeleri ve sütunlarla olukların tepelerinden onları gözleyen şekilsiz yaratıkların arasından kendilerine merhamet etmesi için Tanrı'ya yakarır. Chauvigny'de Saint Pierre Kilisesinin koro bölümü, ambulatuar ve şapellerindeki sütun başlıklarından aşağı bakan yaratıklar, günahkârları yiyip yutan ejderhalar, insanı kendi hayvanlığı konusunda uyaran ve doğru yoldan ayrılan insanları bekleyen yeraltı dünyasının habercisi olan melez hayvanlardır. Her birinin birer canavarı andırması, kötülüğü, günahı ve sapkınlığı simgeler; bu karmaşa kendiliğinden değil, şeytanın metaforu olduğu için korku uyandırmalıdır. "Ortaçağ insanı anlamlarla, atıflarla, üst anlamlarla, Tanrı'nın tezahürüyle yüklü bir dünyada, sürekli olarak asil bir dilde konuşan bir doğada yaşar" (Umberto Eco, *Arte e bellezza nell'estetica medievale* [Ortaçağ Estetiğinde Sanat ve Güzellik], 1987).

Temalar ve Motifler

Taş ustalarının ve oyma sanatçılarının başvurduğu motifler, zaman ve mekân olarak çok uzaklardan, Yunan ve Roma sanatından, Barbar ve

İngiliz geleneğinden, Yakın ve Uzak Doğudan kaynaklanır ve sakallı pavuryalar ile pullarla kaplı grifonları miras alır. XVI. yüzyıldaki grotesk eserlerde ve Hieronymus Bosch'un (y. 1450-1516) resimlerinde yeniden işlenene kadar resmi kültürde üstü örtülü olarak yer almaya devam eden bu temalar minyatür, işlenmiş taşlar ve paralar yoluyla gotik ikonografiye nüfuz eder, stil açısından tutarlı ve organik bir şekilde ele alınırlar.

Alp Dağlarının kuzeyinde, Chartres, Bourges ve Senlis katedrallerinin üzerinde yükselen sivri kulelerin, tonozların çıkma desteklerinin, kemerli payandalarının ve sütun başlıklarının üzerindeki aziz ve peygamber heykellerinin yanında bazıları kambur, bazıları gaga, solungaç veya pullarla donanmış çeşitli yaratıklardan oluşan korkunç bir faunayla dolup taşar. Fransa'dan ve Alp Dağlarının kuzeyinden anıtsal mimarlığın ve oyma sanatının dikey ve dramatik unsurları İtalya'ya nüfuz ederken, olağanüstü ve grotesk hayvanlar da onlara eşlik eder. Bir miktar yumuşatılıp boyutları da daha az abartılı hale getirilirse de, bu söz dağarcığı Parına Vaftizhanesinde, Milano ve Orvieto katedrallerinde, masalsı ve hayali yaratıkların yanında yeniden ortaya çıkar.

Hayvanlar ve canavarlar

Romanesk stilden gotik stile geçişte oyma sanatının giderek bağımsızlık kazandığı ve duvarlardan uzaklaştığı görülür. Chartres'daki Notre-Dame Katedralinin batı tarafındaki 1150 civarına ait anıtsal girişinde yer alan oyma eserler hareketsiz bir zarafet içinde ağır baldaken veya kaidelere yerleştirilmiştir, bedenleri boyunca uzanan kolları da oyuldukları taş blokunun silindirik yapısını andırır: "Her figür sanki kendi dünyasında yaşar, birbirleri arasında veya izleyici ile aralarında hiçbir ilişki yoktur" (Rudolf Wittkower, *La scultura raccontata da Rudolf Wittkower* [Rudolf Wittkower'in Anlatımıyla Oyma Sanatı], 1977). Bundan sadece bir yüzyıl sonra, Chartres Katedralinin kuzey cephesindeki ve güney transeptindeki anıtsal girişlerde ve Reims'deki Notre-Dame Katedralinde oyma eserlerin giderek bağımsızlık kazandığı ve duvarlardan koptuğu görülür. Arka tarafta kalan sütun geriye çekilir ve yerini alan insan figürü daha özgür bir anatomiye, daha akıcı ve ahenkli hareketlere sahiptir; daha önceleri oyma eserleri dengede zar zor duran yapılar artık heykellerin ayaklarının rahatça dayandığı düz çıkmalara dönüşür. Ağırlıkların daha gerçekçi bir şekilde dağıtılması ve daha inandırıcı anatomik tasvirler yoluyla insan figürleri daha doğal pozisyonlarda tasvir edilir. Alp Dağlarının kuzeyine kıyasla, İtalya'da oyma eserlerle mimarlığın birleştirilmesi sorunlu olsa da, motiflerin ve ustaların göçü özellikle süslemeler açısından söz konusu olmaya devam eder.

Daha doğal insan figürleri

Olağanüstü Hayvanlar

Heykellerin bağımsızlık kazanması, natüralist bir bakış açısının ayrıntılarda ve oyma sanatının genel tanımında giderek vurgulanmasına eşlik eder. Dekoratif heykel dünyasını iskân eden bu olağanüstü dünya simgesel değerlerden giderek uzaklaşsa da, anıtsal oyma sanatının natüralizme uyma iradesini muhafaza eder. Aslında hayali floranın ve olağanüstü faunanın masalsı doğasını asıl vurgulayan, inandırıcı ayrıntılarla imkânsız karışımlardan oluşan, biçimsel açıdan gerçekçiliktir.

Oyma sanatçılarının natüralizme ilgisi

Bu deformasyona uğramış bedenler, simgesel ve doktrin temelli anlamlarının yanı sıra, biçimsel, anatomik ve natüralist niteliklerinin incelenmesi açısından da oyma sanatçılarının ilgisini çekmeye başlar. Örneğin Milano Katedralinde *Boru Çalan Kadın*'ın incecik tüniğinin altında uzuvların ve ağırlığın dağılımının giderek daha gerçekçi bir şekilde yansıtıldığı görülür, bu arada aristokrat çehresinin yanı başında uluyan, dinozor benzeri tuhaf bir omurgaya sahip yaratık çok ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmiştir. Pullarla kaplı kaslardan oluşan heterojen anatomileri son derece gerçeğe yakın bir şekilde canlandırılmış olan kentaurlar ve denizkızları da, Kitabı Mukaddes'e yabancı olup, sanatçılar tarafından titizlikle incelenen özellikleri yoluyla hayali yaratıklara dönüşür.

Natüralist bakış açısındaki gelişmeyle birlikte insanın bakış açısı da değişir; hayal dünyası ve delilik karışımı bu alem, gündelik hayattan ve görsel derlemesini oluşturduğu kutsal metinlerden uzak bir dünyanın cazibesine sahiptir. Hayali ve olağanüstü olana duyulan ilgiye, gerçek ve doğal verilere beslenen proto-bilimsel ilgi eşlik eder. Bu hayvanlara sadece eğitim simgeleri olarak bakılmaz veya onlardan sadece şeytana benzedikleri için korkulmaz. Müminler onları ilgiyle incelemeye başlar ve hem kurtarıcı hem de korkutucu niteliğe sahip olan anlamlarından rahatsız olmak yerine, bu olağanüstü imgelerle dikkati dağılır ve dualardan uzaklaşırlar. Keşiş Bernard de Clairvaux (1090-1153) bu dikkat çekici ve süslü figürlerin müminlerin dikkatini dağıtıyor olmasından yakınır. Ancak onları tasvir ederken de ister istemez uzun ve dikkatli bir gözlemi temel alır: "Kilisede, din okumalarına odaklanmış olan kardeşlerimizin gözleri önünde o gülünç canavarın, o tuhaf, deforme olmuş güzelliğin, o deforme güzelliğin ne işi var? [...] O kadar şaşırtıcı bir biçim çeşitliliği var ki, kitaplardan çok mermerler ilgi çekiyor ve günün tamamı Tanrı'nın yasası üzerinde düşünmek yerine bunların her birine bakmakla geçiyor" (Bernard de Clairvaux, *Apologia ad Guillelmum abbatem* [Başkeşiş Guillaume için Savunma]).

Sayfa Kenarları

Hıristiyanlık doktrininin veya ahlakının teşvik edilmesi açısından artık işlevsel olmayan bu hayali dünyaya artık dinsel cemaat tarafından tehlikeli gözle bakılmaya başlanır ve mimarlıkla kültürün çeperlerine sürülmesi gerektiğine karar verilir.

XIII. yüzyılın yarısıyla XIV. yüzyıl arasında minyatürlü elyazmalarında sayfaların kenarları tuhaf ve hayali yaratıklarla, bir sahneye yerleştirilir gibi, harflerin üzerine yerleştirilmiş kentaurlar, grifonlar, babunlar ve salyangozlarla dolup taşar.

Mimari oyma sanatında da sütunların üzerinde azizler yer alırken, bu melez yaratıklar çıkma desteklerinde, baldakenlerde veya çıkmaların altında kendilerine yer bulurlar; oluklardan sarkar, gözün görebileceği yerlerde, sivri kulelerin, sütun başlıklarının üzerinde yükselirler. Çok uzaklarda, Milano Katedralinin grotesk figürleri arasındaki bir ejderha, pençelerinin arasında bir kadın figürü tutar. Minicik pullardan oluşan pürüzsüz yüzeyiyle ejderha ile korku ve panik halindeki kadın herhangi bir dinsel dogmaya atıfta bulunmaz. XII. yüzyıl başlarında Parma Katedrali ve Vaftizhanesi'nde şekilsiz yaratıklar simgesel bir dünyaya ait olduklarını gösteren bir sentezle tasvir edilirler; yeni canavarları oyan taş ustası onlara kutsal metinlerin yorumcusu gözüyle değil de, daha çok anatomi açısından bakar, bu yaratıkların bildiği hayvanlarla benzerliklerini veya farklı yönlerini vurgular.

Yazı ve oyma sanatı

Sanatçının grotesk topluluğuna uyguladığı, gotik kültürün içselleştirdiği hayali yaratıkların tohumlarının kaynaklandığı, bilinmeyen ve hayal ürünü Doğuda yolculuk yapan Marco Polo'nun (1254-1324) yaklaşımıdır. Marco Polo o masalsı ülkede tek boynuzlu atlar görür, ama efsanelerin gizeminin açıklanmasından sonra, gözleri siyah tek boynuzlu atla gergedanı ayırt etmesini öğrenir. Gergedan bir fil kadar iridir, manda tüyleriyle kaplıdır, başı yabani domuzunkini andırır ve çamurun içinde yaşamayı sever. "Ne bizim düşündüğümüz gibidir ne de bakire bir kadının kucağına aldığı hayvan olarak tarif ettiğimize benzer, tam tersidir" (Marco Polo, *Milyon*).

Sanatçının ve edebiyatçının yeni analitik bakışı ve göreci bakışlarından kaynaklanan kuşku sayesinde ortaçağ Hıristiyan kültürünün simgelerden ve üst anlamlardan oluşan bu hayali ve olağanüstü evreni yavaş yavaş un ufak olur.

Bkz. *Şehrin İmgesi Olarak Katedral, s. 849; Katedrallerin İnşası: Şantiye Uygulamaları ve Teknikler, s. 854; Alp Dağlarının Kuzeyinde Gotik Dönem, s. 859; İtalya'da Gotik Mimarlık, s. 869; Benedetto Antelami ve Po Bölgesinde Oyma Sanatı, s. 874*

İtalya'da Gotik Mimarlık

Fabrizio Lollini

Fransız mimarlığında teknik ve stil açısından büyük bir yenilik olarak kendini kabul ettirmiş olan gotik stil, XIII. yüzyıldan itibaren İtalya'ya da nüfuz eder. Yeni biçimler, ilk olarak Sistersiyan tarikatı tarafından yarımadada kurulan dinsel merkezler yoluyla ortaya çıkar, sonra yeni tarikatlar (Fransiskanlar ve Dominikanlar) ve Kiliseye bağlı din adamları tarafından benimsenir. Her halükârda, Alp Dağları'nın kuzeyindeki prototiplerine kıyasla, İtalyan gotik stili genelde yerel geleneğin sınırları dahilinde daha yumuşak biçimler içerir.

Bir Dilin İthal Edilmesi: Tarihler ve Yöntemler (XII. Yüzyıl Sonlarından Yaklaşık 1230'a kadar)

İtalyan gotik mimari stili, özellikle Fransa'dan olmak üzere ithal edilmiş bir olgudur. Lombardiya bölgesinin ve Güney İtalya'nın romanesk stilinde bazı münferit yeni unsurlar kullanılmış olsa da, bu stili asıl yansıtanlar, Orta İtalya'da Sistersiyan tarikatına ait bazı yapılardır.

Sistersiyan tarikatı XII. yüzyıl boyunca kendi merkezi olan Clairvaux ile başka merkezlerde Burgonya romanesk stilinin bazı unsurlarını içeren ve çizginin özgürlüğünü değil, ölçülebilen mekanları, geometrik biçimleri ve ışığın kullanımının yeni bir özelliğini temel alan bir dil geliştirmişti. Bu temeller üzerine, Île-de-France'daki katedrallerin inşaatında kullanılan stile alternatif olan bir proto-gotik biçimi geliştirilir.

XII ile XIII. yüzyılın arasında, İtalyan yarımadasında Sistersiyan merkezlerinin açılmasıyla bu biçimler, Fransa'dan gelen ve bu tarikata üye olan zanaatkârlar yoluyla Lazio, Abruzzo ve Toscana bölgelerine yayılır. 1187'de inşaatına başlanan Fossanova Manastır Kilisesi 1208'de kutsanır; 1202 ile 1217 arasında Casamari Kilisesi inşa edilir; daha geç bir döneme ait olan ve II. Friedrich'in de (1194-1250, 👑 > 1220) finanse ettiği San Galgano Kilisesi 1218'de inşa edilmeye başlanır ve 1288'de kutsanır. Sistersiyan mimarlığı her yere yayılırken, yerel romanesk geleneklerle ve İtalya'da özellikle coğrafi ve kültürel açıdan sınır bölgelerinde kendini gösteren Fransız "klasik gotik stili"nin en tipik örnekleriyle kaynaşır.

Sistersiyan mimarlığının yayılması

Süreklilik ile Yenilikçilik Arasında: "İtalyan Gotik Stili" (1230'dan yaklaşık 1380'e)

Alp Dağları'nın kuzeyinden kaynaklanan gotik stil –daha doğrusu gotik stil karışımı– XIII. yüzyılın başlarından itibaren, başta dinsel alan olmak üzere birçok yapıya uygulanır. Bu yeni stil başlangıçta Dominikanlar ve Fransiskanlar gibi, uzun süre boyunca kendine özgü nitelikler geliştirmeyen dilenci tarikatlarının ihtiyaçlarını karşılar, ama zamanla katedralleri ve kiliseleri de kapsamına alır.

Ancak bu stilin kendine has özellikleri, yumuşatılarak benimsenir, tam da bu nedenle yer yer kötüleme amacıyla *Reduktionstil*den [İndirgemeci Stil] çokça söz edilir. Yeni teknik dağarcık köklü bir şekilde benimsenmeyip, daha önceden var olan unsurlara uygulanır; dikeysellik azaltılır ve hem yapısal hem de dekoratif anlamda yatay unsurlarla bastırılır; duvarlarda ajur oyma ve anlatımsal sahneler içeren büyük vitrayların kullanımı çok az örnekle sınırlıdır. Kalın duvarlar kullanılmaya devam edilir ve resimler için destek olarak tercih edilir; ne unsurların çizgisel süslemelerinde, ne de sütun başlıklarındaki figüratif süslemelerde oyma unsurlar çok sık kullanılmaz, çünkü inşaatlarda genelde tuğla kullanılır. Böylece ulaşılan ara çözümlere örnek olarak Bologna'daki San Francesco Kilisesini (1236-1263) alabiliriz: Gotik stilde olmasına rağmen, yapı ambulatuarlı bir apsis ile ışınsal şapeller içerir, üçgen alınlıklı ön cephesi de romanesk-Lombardiya geleneğine uygun küçük ve sade (sonradan restore edilmiş) kemerlerle süslenmiştir. Dolayısıyla "saf" gotik stile kıyasla çok karışık olan bu tercihler, inşaatların çok uzun sürmesinden de kaynaklanabilir, çünkü böyle durumlarda yapıların belli bir stil içerisinde konumlandırılması imkânsızdır.

Daha yumuşak bir stil

Kesin olan bir şey varsa, "yeni stilin yayılma gücünün ulusal gelenek tarafından oluşturulmuş sınırlarla çarpıştığıdır," (Schlosser) ve ortaya geç antik stilden romanesk stiline geçen ve Rönesans'la birlikte filolojik düzeyde kendini kabul ettirecek olan –ve farklı biçimlere sahip, farklı bilinç düzeylerinde kendini gösteren– klasisist çizgiler çıkar.

Geç Gotik Stil (1380'den İtibaren)

İtalyan gotik mimari stili XIV. yüzyılda bu farklı çizgide gelişir; bağımsız iç mekanlar sütun veya farklı stillerde direkler yoluyla düzenlenir, dış mekanlarda da yatay unsurların vurgulanarak, yapının dikeyselliğinin ortadan kaldırıldığı eski gelenekler uygulanır. Bu temeller göz önüne alındığında, İtalya'da neden geç dönem Avrupa gotik stilinden örneklere, yani daha da çizgisel, sivri ve karmaşık, hatta "çiçekli" veya gösterişli biçimle-

re pek rastlanmadığı daha kolay anlaşılır. Bu stile uygun bir dağarcığın benimsendiği tek yer Venedik bölgesidir; burada geç gotik stilin özellikleri Doğu kaynaklı repertuarlarla kaynaşır ve özellikle kamusal mimarlıkta kendine özgü bir gerçeklik ortaya çıkar (1404'te tamamlanan Doge Sarayı ve yaklaşık 1420'de tamamlanan Ca' d'Oro).

İtalyan gotik stilinin olgunluğa ulaştığı dönemde ise, anonim olmaktan çıkıp kendilerini proje temelli proto-Rönesans bir çizgide konumlandıran mimarların yapıları başta olmak üzere, düzene dönüşün başladığına tanık oluruz. Floransa'da Loggia dei Lanzi veya Bologna'da Antonio di Vicenzo'nun eserleri bu gerçekliği yansıtır; öte yandan bazı bölgelerde ve çok nadiren olmakla birlikte, yabancı akımlara tamamıyla uyulduğu da görülür.

Düzene dönüş

Örneğin inşaatına 1386'da başlanan Milano Katedrali hem Alp Dağları'nın kuzeyinden gelen mimarlardan hem de Visconti hanedanının Fransa hayranlığından dolayı Fransız, hatta Orta Avrupa parametrelerini temel alır. Yapının temel özellikleri, İtalyan mimarlığında hiçbir zaman tam bir başarı elde etmeyecek olan uluslararası gotik stilinin kıta *koinè*sine dahildir.

Bundan kısa bir süre sonra, özellikle inşaat sanatında antikçağın biçimlerinin analitik bir şekilde yeniden ele alındığı Rönesans, XV. yüzyıl ortalarına doğru İtalya'da gotik deneyimin sonunu getirecek, bu stilin XV. yüzyılın tamamı ve XVI. yüzyılın büyük kısmı boyunca kullanılmaya devam edildiği Avrupa'nın geri kalan kısmının sanatıyla kurulan diyaloğa son verecektir.

Homojenlik ve Yerel Varyasyonlar

Yabancı modellerin benimsenip yerel geleneklere uyarlanması, İtalyan gotik mimari stilinin önemli özelliklerinden biridir. Bu durum hem münferit unsurlar (üçgen alınlıklı cephe, sütun kullanımı, dolu duvarlar) hem de inşaat ve süsleme malzemeleri ve teknik kullanımları açısından söz konusudur. Emilia-Lombardiya bölgelerinde, dilenci tarikatları tarafından inşa ettirilen yapıların çoğunda tuğla kullanımı bu açıdan aydınlatıcı bir örnektir: Özellikle işlenmiş taşlar yoluyla dikeyselliğin yeryüzüyle gökyüzü arasında elde edilen algısal sürekliliğinden, kornişlerin sürekliliğine ve ara unsurlarının yokluğu veya asgariye indirgenmesine kadar farklı unsurlardan kaynaklanan Kuzey Avrupa'daki büyük katedrallerdeki "taştan orman" kavramı, kil tuğlalardan inşa edilmiş, çerçeve veya sütun başlıkları gibi işlenmiş toprak unsurlar içeren ve Kuzey Avrupa'nın gotik stiliyle uyumsuz olan ayrıntılı ve "kapalı" bir plandan oluşan yapılarda anlamını yitirir.

Benzer şekilde, Toscana'daki yapısal sistemin yataylığını, farklı renklerde (taşıyıcı veya sadece yüzeysel) mermer kuşaklarla vurgulama uygulaması da, romanesk değerlerle uyumludur ve gotik stilin yükselme arzusunu amansızca bastırır.

Duvar resimlerinin veya mozaiklerin kullanımı da, İtalya'ya özgü bir özellik olup, Kuzey Avrupa'daki gotik kiliselerde görülmez.

Kamusal İnşaatlar

XIII. yüzyılda şehir devletlerinde görülen canlanma, şehirlerin büyük ölçekli bir dönüşüm geçirmesine neden olur. Şehirlerin surlarının yenilenmesi ve genişletilmesi bu dönüşümlerden birini oluşturur; kuleler ve anıtsal girişler yeniden ele alınırken, yuvarlak kemerlerin yanı sıra, sivri kemerler de benimsenir (Siena, Viterbo). Şehir yönetimleri tarafından yaptırılan belediye konaklarının inşaatı da bu dönüşüme dahildir. 1240'lı yıllardan sonra inşa edilen yapılar, XIII. yüzyılın ilk çeyreğinin Lombardiya geleneğinden etkilenen kamusal ve askeri mimarlığın geleneksel romanesk biçimlerini muhafaza eder; yapı dışarıdan güçlü görünür ve fazla yükselmez, giriş katında bazen bir revak bulunur, yapı içerisinde ise büyük mekanlar yer alır (hatta üst katta toplantılar için tek, büyük bir salon bulunur). Dolayısıyla yeni gotik stilin benimsenmesi neredeyse daima, pencere veya ojival kemer gibi münferit unsurlarla sınırlanır; zaman geçtikçe yapının simgesel rolü açısından işlevsel olan görsel tanınırlılığını muhafaza etmeyi amaçlayan muhafazakâr bir eğilim bağlamında yapıların giderek hafiflediği görülür; bu duruma örnek olarak Bologna'daki üç kamusal konak sayılabilir (sırasıyla yüzyıl başlarına, ortalarına ve sonlarına ait olan Belediye Konağı, Kral Enzo ve Accursio sarayları). Ayrıca Floransa'da Bargello Konağı, Perugia'da Priori Konağı, Piacenza'da Belediye Konağı, Floransa'da Palazzo Vecchio (veya Priori Konağı), Viterbo'da Papalar Konağı ve belki de en ünlüleri olan Siena'daki Belediye Konağı da bu duruma birer örnek teşkil eder. Özellikle Orta İtalya'da birçok örneğine rastlanan ve birbirlerine benzeyen bu yapılarda, biçimlerin ve süslemelerin hafifletilmesi eğilimi göze çarpar.

Sadece münferit unsurlar

"Alman Tarzı": Bir Stilin Reddedilmesi

"İşte Alman diye nitelendirilen, süslemeleri ve orantıları antikçağa veya çağdaş eserlere göre çok farklı olan bir başka eser dizisi. Günümüzde de mükemmel eserler olarak kabul edilmezler, dahası onlardan korkunç ve barbar diye kaçınılır, çünkü düzene dair herhangi bir şey içermezler, tam

tersine, adına düzensizlik ve karmaşa denir; dünyaya bir salgın gibi yayılacak kadar çok olan inşaat şantiyelerinde, herhangi bir ağırlığa dayanamayacak kadar hafif, vida gibi burmalı, ince sütunlarla süslü kapılar yaptılar; [...] lanet küçük nişi, sayısız piramidi ve yaprağı üst üste dizdiler [...] taş veya mermerden değil de, kâğıttan yapılmış gibi duruyorlar [...]. Gotlar [...] bu şekilde inşa ettikleri yapıları sivri kemerli tonozlarla donattılar ve İtalya'nın tamamını bu lanet yapılarla doldurdular; onların inşaat tarzından artık tamamıyla vazgeçildi."

Giorgio Vasari'nin (1511-1574) XVI. yüzyıl ortalarında ifade ettiği bu görüş, gotik mimarlığın, Vasari'nin temsilcisi olduğu İtalyan klasisizmi için ne anlama geldiğini gösterir: Barbarlar tarafından yaratılmış, her türlü düzenden ve gelenekten uzak, yabancı bir varlık olarak "gotik," "vandal" anlamına gelir. Bu stilin yeniden değerlendirilmesi, XIX. yüzyıl kültürünün önemli özelliklerinden birini oluşturur. Bu dönemde milliyetçiliğin güç kazandığı Kuzey Avrupa ülkeleri gotik stili özgün ve yerel bir tercih olarak görüp, Akdeniz ülkelerinin klasik kültürüne tezat olarak sunarlar.

Bkz. *Şehrin İmgesi Olarak Katedral, s. 849; Katedrallerin İnşası: Şantiye Uygulamaları ve Teknikler, s. 854; Alp Dağlarının Kuzeyinde Gotik Dönem, s. 859; Hayali Ortaçağ: Anıtsal Girişler, Sivri Kuleler, Sütun Başlıkları, s. 864*

İtalya'da Oyma Sanatı

Benedetto Antelami ve Po Bölgesinde Oyma Sanatı

Fabio Massaccesi

Po bölgesinin en faal oyma sanatçılarından biri olan Benedetto Antelami, klasik dille Fransız kaynaklı natüralist dili birleştirmeyi başarır ve son derece modern sonuçlar elde eder. XII ile XIII. yüzyıllar arasında hem stil açısından yeni olan hem de siyasal ve dinsel açıdan derin anlam bagajına sahip dil geliştiren tek sanatçıdır. Örneğin Parma Katedralinin günümüze ulaşmamış olan vaiz kürsüsü ve Aylar dizisi *ve yine Parma'daki vaftizhanenin mimari yapısı bu özelliğine birer örnek teşkil eder. Antelami'nin yenilikçiliği o kadar etkilidir ki, Emilia bölgesinin dışına da yayılarak, Veneto bölgesine kadar ulaşır. Romagna bölgesinde yaşayan ve Ferraralı Maestro dei Mesi olarak bilinen anonim bir sanatçı Antelami'nin öğretilerinden yararlanarak onun temalarını sürdürür ve natüralist yönlerini geliştirir.*

İsa'nın Çarmıhtan İndirilmesi

Benedetto Antelami (y. 1150-y. 1230), Wiligelmus (faal olduğu dönem 1099-y. 1110) ve Nicholaus'un (XII-XIII. yüzyıllar) romanesk sanatıyla, Giotto (1267-1337), Nicola (1210/1220-1278/1284) ve Giovanni Pisano (y. 1248-1315/1319) kardeşler ve Arnolfo di Cambio'nun (y. 1245-1302/1310) radikal değişikliklerine yol açacak olan gotik sanat arasında bir geçiş figürüdür.

"Anno Milleno centeno septuageno octavo scultor pat(ra)vit m(en)se secu(n)do antelami dictus fuit hic benedictus" (1178 yılının ikinci ayında [nisan] oyma sanatçısı [bu eseri] gerçekleştirdi, bu oyma sanatçısı Antelami olarak bilinen Benedetto'dur). Parma Katedralinde muhafaza edilen ve üzerinde *İsa'nın Çarmıhtan İndirilmesi*'nin tasvir edildiği bir levhanın kenarı boyunca yer alan bu yazıtla sanatçının adı ve mesleki konumu sonraki kuşaklara aktarılmış olur. Kıyamet Günündeki *Maiestas Domini*'nin [Evrenin Hâkimi Tanrı] tasvir edildiği, badem şeklindeki madalyon içerisindeki Tanrı'yı, dört İncil yazarını, dört Kilise Babasını ve biri günümüze ulaşmamış olan iki meleği içeren levha da (Parma, *Galleria Nazionale*) bu ilk levhayla bağlantılıdır. Bu iki levhanın bir vaiz kürsüsünün parçaları olduğu sanılır. Parma Katedralinde muhafaza edilen, biri eski mermerden, diğerleri Verona'nın kırmızı ve beyaz mermerinden dört aslanın desteklediği sanılan vaiz kürsüsünün üst kısmını oluşturmuş olmaları muhtemeldir. Bu iki levhanın ikonografisi, Kathar sapkınlığının Güney Fransa'dan Kuzey İtalya'ya yayılmasıyla bağdaştırılmıştır. Roma Kilisesi, İsa'nın ilahi yönünü inkâr eden, onu şeytan tarafından yenilgiye uğratılmış sıradan bir melek olarak gören bir sapkınlığı kontrol altına almaya çalışır. Katharlar o yenilgiyi simgelediği için, haç ibadetini de inkâr eder ve çok az sayıda "iffetli" insanın, yani kendilerinin kurtuluşa erişebileceğine ve rahiplerin aracılığına gerek olmadığına inanırlar. Kutsal donanımların ikonografisinin yenilenmesi yoluyla imgelerin stratejik kullanımı da bu mücadelede Kilisenin aracı haline gelir. Parma'da yer alan ve yirmiden fazla figür içeren bu alçak kabartmanın güçlü simgesel niteliği bu bakış açısından hareketle ele alınmalıdır. Hayat ağacını oluşturan çarmıh Dirilişe, dolayısıyla da İsa'nın ilahi yönüne atıfta bulunur. Sahnenin iki ucunda yer alan Güneş ve Ay, Çarmıha Gerilişin kozmolojik boyutunun simgeleridir, insan haline gelen Tanrı'nın kendini feda etmesi sonucunda insanoğlunun kurtuluşuna atıfta bulunur; Kilise ile Sinagogun kişileştirilmiş halleri ve onlarla ilgili yazıtlar, *İsa'nın Çarmıhtan İndirilmesi* tasvirine genelde İsa'nın Çarmıha Gerilmesine atfedilen önemin verilmesini sağlar.

Kathar sapkınlığına karşı

Figürlerin simetrik düzeni, kompozisyonun ihtişamını vurgular; tek istisna sağ alt köşede, Yahya İncili'ne göre (19:23-24), İsa'nın giysisi için aralarında kura çeken bir grup askerdir. Bu sahne de İsa'nın Çarmıha Gerilmesine bağlı anlatımın bir yorumunu temel alır ve bu alçak kabartma eserin genel bakış açısını teyit eder; İsa'nın giysisi yekpare bir kumaş parçasından oluştuğu, dikiş içermediği ve askerler tarafından bile kesilmediği için, sapkın hareketlerden dolayı o tarihlerde tehdit altında olan Kilisenin birliğini simgeler.

Kilisenin birliğinin simgeleri

Benedetto Antelami ikonografik temaya büyük önem vermenin yanı sıra, geliştirdiği teknik ustalıkla o ana kadar anıtsal oyma sanatında görülmemiş, harikulade bir zarafete ulaşır. Örneğin sarmal desenli çerçeveyi yaparken, kuyumcuların savat tekniğini andıran ve benzer bir etki yaratan bir teknikten yararlanır (çerçeveyi kazıp koyu renk bir pastayla doldurur).

1178 yılındayız. Bu dönemde Antelami'nin eserleri ile Lotharingia'da (Fransa ile Almanya arasındaki bölge) Klosterneuburg Katedralinin vaiz kürsüsünün mine süslemeleri ve Châlons-sur-Marne'daki Notre-Dame-en-Vaux Katedrali avlusunda bulunan oyma eserler arasında ifade yöntemleri ve amaç açısından ortak noktalar söz konusudur. İngiliz sanatında da Winchester, Kitabı Mukaddes'teki minyatürlerle, Canterbury Katedralinin vitrayları da Antelami'nin eserleriyle benzerlikler taşır. Bütün bu eserlerin ana özelliği, anlatım açısından dinamikliğe ve doğal verilere verilen önemdir; ancak Antelami'nin bildiklerini ne şekilde güncellediğine dair hiçbir bilgimiz yoktur. Belki de 1180 ile 1190 yılları arasında Provence'dan kaynaklanıp, Lombardiya'dan Emilia'ya kadar Kuzey İtalya'nın tamamını kapsayan fikir dolaşımına dahil olmuştur.

Fidenza Katedrali

Antelami'nin Parma Vaftizhanesi'ne kadar uzanan stil evrimini anlamak açısından zincirin son derece önemli bir halkasını oluşturan Borgo San Donnino'daki (günümüzde Fidenza) yapı grubunun 1178-1196 yılları arasında inşa edildiği sanılır. Katedralin cephesini oluşturan nişler, vaftizhanenin yapısında daha organik bir şekilde geliştirilecektir. Anıtsal girişlerdeki oymaların stili, kısmen figüratif olarak nitelendirilebilecek olan *İsa'nın Çarmıhtan İndirilmesi* eserinin stilini aşar ve Antelami'nin son eserlerinde tam bir olgunluğa ulaşır. Nitekim Fidenza'daki kabartmalar, Kuzey Fransa'dan kaynaklanan proto-gotik oyma sanatına ve XII. yüzyılda ruh ile beden arasındaki ilişki konusunda geliştirilen yeni felsefi algılara paralel şekilde yeni bir ifade tarzı ve daha güçlü bir natüralizm sergiler.

Antelami ile atölyesi, Wiligelmus, Lanfranc (?-1089) ve Nicholaus'tan ilham alınan modelleri temel aldıkları bu yapıda kayda değer yenilikler ortaya koyarlar. Cephede klasik kaynaklı bir bitki dalı figürü yoluyla birleştirilmiş üç giriş fikri, XII. yüzyıl geleneğinden ileri gelir ve Saint-Gilles-du-Gard Katedralinin (Provence'da, Arles yakınlarında) ön cephesiyle benzerlikler taşır. Yan girişlerden daha büyük olan ana girişte aslanlar üzerinde yükselen geniş bir sundurma vardır. Merkezi sundurmanın iki yanındaki nişlere iki peygamber heykeli yerleştirilmiştir. Arka fondan ayrı heykel şeklinde oyma kullanımının bundan önce örnekleri olmayıp, sanatçının en modern yeniliğini teşkil eder.

Cephedeki üç giriş

Ortadaki anıtsal girişin arşitravında *Aziz Donninus'un Hikâyeleri* tasvir edilmiştir, kuzeydeki girişin kemer içerisinde Meryem Ana yer alır, güney girişinin kemer içerisindeyse başmelek ejderhaya mızrağını saplar. Nicholaus tarafından yapılan düzenlemeden birkaç on yıl sonra Antelami'nin atölyesi tarafından getirilen yeni düzende, Parma şehrinin uzun süredir sapkın hareketlere karşı verdiği mücadele doğrultusunda bu oyma eserlerin bazıları yeniden kullanılır.

Parma Vaftizhanesi

Parma Vaftizhanesi'nin kuzey girişindeki arşitravda bu eserin Antelami tarafından gerçekleştirildiğine dair bir tanıklık daha bulunur: "*Bis Binis Demptis Annis De Mille Ducentis Incepit Dictus Opus Hoc Scultor Benedictus*" (Benedetto adlı oyma sanatçısının bu esere 1200 yılından dört yıl önce başlamıştır). *Opus Hoc* ifadesinin, sadece kemer içlerindeki oyma eserler mi, yoksa yapının tamamı anlamına mı geldiği tarihçiler arasında uzun bir tartışmaya konu olmuştur. Günümüzde Benedetto Antelami'nin yapının tamamını gerçekleştirdiğine inanılır. Antelami üç girişin arasında yer alan nişlerde Paleo-Hıristiyan vaftizhanelerin modellerini temel alır; arşitravlı galeriler ise şehrin Roma dönemine ait girişlerinden ilham alınarak yapılmıştır. Anıtsal girişlerdeki oyma eserler, katedralin vaiz kürsüsünde geliştirilmiş olan Kathar karşıtı programın devamını teşkil eder. Arşitravlı galeriler gibi klasik etkiler içeren oyma eserlerde ise, ideal güzellik biçimleri yoluyla dünyevi tutkularla sorunlardan uzak, yüce bir hikâye tasvir edilir. Dolayısıyla Antelami'nin ifade dili, Roma Kilisesi ile Roma İmparatorluğu arasındaki yakın bağlantıyı canlandırma kabiliyetine sahiptir. Mesaj apaçıktır: Antikçağın dilini ve hakiki imparatoru taçlandırma yetkisi Kiliseye aittir (A. C. Quintavalle).

Yapının yaratıcısı Antelami

Antelami'nin Parma'da gerçekleştirdiği bir başka muhteşem eser, muhtemelen katedral için yapılmıştı; günümüzde vaftizhanenin içinde bulunan *Aylar* dizisi, görkemli bir anıtsal girişin bir parçası olmalıydı. Muhtemelen bu girişe ait olan *Süleyman*, *Saba Kraliçesi* ve *Meryem'e Müjde* tasvirleri, sanatçının olgunluk dönemine ait başyapıtlarıdır ve romanesk stile özgü ihtişamı ortadan kaldırır.

Benedetto Antelami mi, yoksa *Corpus Antelamicum* mu?

Georg Zimmermann (1897), Parma ve Fidenza'daki oyma eserleri Provence, Chartres ve Burgonya kaynaklı modellerle kıyasladıktan sonra şöyle

der: "Kıyaslamalarımız bizi Provence'a götürdü; Benedetto'nun burada bir süre kalıp, eğitim aldığına şüphe yoktur." Zimmermann'ın yürüttüğü araştırmalardan sonra, sanat tarihçileri Benedetto Antelami'nin hayatının aşamalarını belirlemeye Fransa'ya yaptığı bazı yolculukları da dahil etmişlerdir. Bunlar, imzalarını attığı iki yer dışında, ortaçağ sanatçılarının büyük kısmı gibi, hayatı hakkında fazla bir şey bilinmeyen, ortaçağın en önemli sanatçılarından birinin biyografisini aydınlatma çabalarıdır. Daha yakın tarihlerde Willibald Sauerländer (1995) bu görüşe karşı çıkarak Parma, Fidenza ve Vercelli, hatta Genova'daki çeşitli eserlerin aynı kökenden kaynaklandığını öne sürer. Sauerländer çeşitli eserler arasındaki benzerliklerin tek bir kişiye indirgenemeyeceğini, ortak bir sanatsal çevrede yetişmiş birden fazla sanatçıdan kaynaklanabileceğini göstermiştir. Dolayısıyla farklı oyma eserlerini farklı sanatçılara ait olarak düşünmek yerine, Antelami'nin liderliğinde gelişen bir eğilimin (*corpus antelamicum*) parçaları olarak incelemek yerinde olacaktır. Bu son savın iyi yönlerinden biri, Antelami'nin eserlerini bölgesel bağlamları içerisinde, kendi başına bir gelenek olarak ele almasıdır; Fransa kaynaklı yenilikler ise "yerleşik bir dilin içindeki yabancı kelimeler" gibi, geleneğin sadece bazı noktalarına nüfuz eder, bu durumda da Antelami'nin Fransa'da uzun süre eğitim almış olduğunu düşünmeye gerek yoktur.

Parma Dışında Antelami Kaynaklı Dil

Antelami'nin yenilikçiliği o kadar etkilidir ki, Emilia bölgesinin dışına yayılarak, Veneto bölgesine kadar uzanır (Venedik'te San Marco Bazilikasının anıtsal girişindeki *Aylar* kabartmaları – y. 1240). Vercelli'de Sant'Andrea Kilisesinin kemer içlerindeki Aziz Andreas'ın çarmıha gerilmesinin (ana giriş) ve Kardinal Guala Bicchieri'nin kilisenin maketini Tanrı'ya sunmasının (sol giriş) tasvirleri geçmişte Antelami'ye atfedilmiş olup, aslında onun etkisini yansıtırlar ve 1220'li yılların sonlarına aittir. 1230'lu-1240'lı yıllar arasında Romagna bölgesinde Forli (San Mercuriale Kilisesi, kemer içindeki *Müneccim Krallar*) ve Ferrara'da (*Museo della Cattedrale*, *Aylar* dizisi) faal olan anonim bir sanatçı, Antelami'nin öğretilerinden yararlanarak onun natüralist yönlerini geliştirir; bu sanatçı (XIII. yüzyıl), dallardan yapraklara, üzümden eylül ayı ürünlerini içeren sepete kadar çeşitli unsurlar içeren diziden dolayı Ferraralı *Maestro dei Mesi* [Ayların Ustası] olarak bilinir.

Bkz. *Şehrin İmgesi Olarak Katedral, s. 849; Katedrallerin İnşası: Şantiye Uygulamaları ve Teknikler, s. 854; Hayali Ortaçağ: Anıtsal Girişler, Sivri Kuleler, Sütun Başlıkları, s. 864; İtalya'da Gotik Mimarlık, s. 869*

II. Friedrich'in Krallığı

Laura Fenelli

İmparator II. Friedrich'in teşvikiyle Güney İtalya'da gerçekleştirilen mimari eserler ve oyma eserleri, antikçağ modellerinin incelenmesi ve doğal verilere neredeyse bilimsellik derecesinde önem verme anlamında klasisizmin geri kazanılması sayesinde Batının figüratif dilinin gelişiminde belirleyici bir rol oynar.

Tarihi Çerçeve

26 Aralık 1195'te Jesi'de doğan II. Friedrich, 1198'de Sicilya Kralı, bundan birkaç yıl sonra da imparator ilan edilir. İmparator 1220'li yıllarda, güneydeki topraklarının özellikle idari ve yasal düzenlemeleriyle ilgilenir; bu faaliyetler, kendisine bağlı toprakların güçlendirilmesi ve savunulması için yürütülen devasa inşaat faaliyetleriyle yakından ilgilidir. Sicilya Krallığının yeniden düzenlenmesi için yürütülen geniş kapsamlı çalışmalardan dolayı II. Friedrich, IV. Lateran Konsilinde (1215) papaya sözünü verdiği Haçlı Seferini ertelemek zorunda kalır; papa tarafından aforoz edilmesinden sonra düzenlenen sefer, 1228'de Mısır Sultanı Malik el-Kamil'le (1180-1238) bir antlaşma imzalanmasıyla sonuçlanır ve Kudüs on yıllığına Batılılara bırakılır. Askeri açıdan sıradışı olsa da, aforoz edilenlerin Haçlı Seferi olarak bilinen bu sefer, Friedrich dönemi sanatının gelişimi açısından önemli bir olay teşkil eder, çünkü imparatorun sonradan benimsenip, Güney İtalya'nın sanatsal üretimi içerisinde uyarlanacak olan kültürel ve özellikle mimari modellerle tanışmasına izin verir. 1230'lu ve 1240'lı yıllarda Lombardiya'daki şehir devletleri arasındaki ihtilaflar giderek şiddetlenir; Parma yakınlarında 1248'e gerçekleşen Fornovo yenilgisi başta olmak üzere, askeri alanda çekilen zorluklar Güney İtalya'da başlanmış olan inşaatlara ara verilmesine neden olur ve özellikle 1239'da kaynakların yeniden düzenlenmesi gerekir. 1250'de ciddi bir şekilde hastalanan imparator Puglia bölgesinde Castelfiorentino'da ölür ve bıraktığı talimatlar üzerine imparatorluk iktidarının sancaklarına sarılı olarak Palermo'da gömülür.

Mimari Yapılar: Kaleler, Konutlar ve Krallığın Kontrol Altına Alınması

Friedrich'in Sicilya Krallığının sınırlarını kontrol altına alma politikasına bağlı olarak, 1230 yılından itibaren Güney İtalya'da mimari bir coşku dönemi yaşanmaya başlanır; Melfi Anayasasının ilan edildiği yıllarda imparator kale, şato ve konutlar konusunda bir sayım yaptırarak (*Statutum de reparatione castrorum* [Kalelerin Tadilatı Konusunda Emirname]) Puglia bölgesinde ve Sicilya'da kraliyete bağlı koruma yapılarının listesini elde eder ve bunlar üzerinde restorasyon, sağlamlaştırma ve tahkimat süreçleri başlatır. 1225 ile 1240 yılları arasında, bazıları daha önceden var olan Norman yapılarını temel alan ve amacı krallığı –II. Friedrich'in yönetimi altında böyle bir riskin pek yüksek olmamasına rağmen– olası istilalara karşı korumak ve daha da önemlisi, kralın ülke üzerindeki hâkimiyetini görünür hale getirmek olan sayısız kale inşa edilir. Foggia (1223), Barletta (1225-1228), Brindisi (1227), Lucera (1233, ama bugüne sadece kalıntıları ulaşmıştır), Trani (1230-1233), Siraküza (1232-1240) ve Bari (1233-1240) gibi ünlü örneklerden de belli olacağı üzere, aynı inşaat modeli defalarca tekrarlanır ve her bir bölgenin morfolojik özelliklerine uyarlanır.

İktidar simgeleri olarak kaleler

Friedrich döneminde *castrum* [kale], çağdaş askeri mimarlığın en önemli yeniliklerinden biri olup, merkezinde kare veya dikdörtgen bir avlu yer alır, köşeleri ve duvarları, çokgen planlı, kaba şekilde kesilmiş taş bloklardan oluşan kulelerle güçlendirilmiştir ve iç mekanlar sivri kemerli kaburgalı tonozlarla kaplıdır. *Castrum* hem görkemli hem de işlevsel bir yapıdır, Kutsal Topraklarda Haçlılara ait müstahkem yapıları ve Sistersiyan tarikatına ait yapıların olağanüstü teknik ustalığını temel alır. Bu yapıların büyük kısmı Friedrich'i ağırlamak için değil, "onun orada ve tetikte olduğunu, kuleleri olan, ahenkli kütleler yoluyla" ilan etmek için inşa edilir (Antonio Cadei, *Federico II. Architettura e scultura*, in *Enciclopedia dell'arte medievale* ["II. Friedrich. Mimarlık ve Oyma Sanatı," Ortaçağ Sanatı Ansiklopedisi içinde] 1995).

Castrum

Bu açıdan ilginç bir örnek oluşturan Andria'daki olağanüstü Castel del Monte'de inşaat faaliyetleri ya 1240'ta aniden kesilir, çünkü Lombardiya'daki şehir devletleriyle olan mücadelelerden dolayı imparator birçok inşaatı durdurmak zorunda kalır ya da 1250'de, imparatorun ölümünden dolayı son bulur. Sekizgen planlı yapının her köşesinde yine sekizgen planlı bir kule yükselir; iki kattan oluşan iç mekân karmaşık bir çapraz tonoz ve beşik tonoz sistemiyle kaplı, ikizkenar yamuk şeklinde sekiz oda içerir. Friedrich dönemi başka yapılara kıyasla, bu kalede temel alınan modeller (gerçi böyle bir modeli tam olarak belirlemek mümkün değil)

daha belirgin bir şekilde Suriye, Filistin ve Ürdün'deki Emevi sarayları gibi, X. yüzyıl İslam-Doğu mimarlıklarında ve bu dönemde Haçlılarla bağlantılı çeşitli yapılara da ilham kaynağı olan Kutsal Topraklardaki mimari yapılarda aranmalıdır. Askeri nitelikte olmasına rağmen stratejik bir bölgede yer almayan ve yazlık bir konut veya sürek avları için bir merkez olması için gerekli mekanlardan yoksun olan bu yapının kullanımı konusunda nihai bir karara varmak zordur; belki de bu yapının anlamı sekizgen planlı, kuleli bu yapının ideal biçiminde aranmalıdır, çünkü belirli pratik işlevleri yerine getirme zorunluluğundan bağımsız, kraliyet iktidarının muhteşem bir görsel simgesidir.

Castel del Monte

Friedrich Dönemi Oyma Sanatı: İktidar İdeolojisinden Antikçağın Geri Kazanılmasına

Friedrich dönemi mimarlığının mutlak başyapıtı olan Castel del Monte'nin yanında güneydeki krallıkla Papalık Devleti arasındaki sınıra dikilmiş olan Capua Kapısı (1234-1239), Puglialı oyma sanatçıları tarafından gerçekleştirilmiş eserler arasında muhtemelen proje, stil ve biçim açısından en önemli olanıdır. Hem şehrin kapısı, hem Volturno Nehri üzerindeki savunma sistemi hem de imparatorun zafer takı olan bu eser, 1557'deki kısmi yıkılma ve 1943'teki bombalamalar sonucunda bir harabeye dönüşmüştür; mimari ve plastik açıdan muhteşem bir mekanizmaya sahip eser, Friedrich dönemi sanatının ideolojik ve sistematik değerini göstermek açısından önemli bir örnek teşkil eder. Gri renkli süngertaşından, üç katlı bu yapı, Francesco di Giorgio Martini'nin (1439-1501) Uffizi Galerisinde muhafaza edilmiş olan iki çiziminden de görüleceği üzere, kabartmalarla ve açık renk taştan oyma eserlerle baştan sona kaplıydı; bu dekoratif sistemin merkezi, Massenzio Bazilikasında görülebilen Konstantin'in heykelinden ilham alınmış olan imparatorun heykeliydi. Friedrich'in topraklarının sınırında yer alan bu mimari yapı ve üzerindeki oyma eser bütünü, Papalık Devletinden bu topraklara doğru gelenler için ideolojik manifesto görevi görüyordu ve krallığın kamusal etkisiyle burada uygulanan adaleti –ve adaletin teminatçısı olup, eski Roma İmparatorluğunun tek ve meşru varisi olan imparatorun yetkisini– ilan etmeye katkıya bulunuyordu. Oyma eserlerinden bazı parçaların Capua Müzesinde muhafaza edildiği kapı, yerel ustaların, mekân duygusu ayrıntılarla boğulmayan başka ustalarla bir arada çalıştığı karma bir atölyenin ürünüdür. Nicola Pisano'nun (1210/1220-1278/1284) sanatsal kişiliğinin geliştiği inşaatlardan biri de budur.

Capua Kapısı

İnşaat malzemelerinin yeniden kullanımı yoluyla (nitekim Friedrich dönemindeki birçok inşaat, Roma döneminden eserlerin kullanılmasının mümkün olduğu arkeolojik sit alanlarında yer alır), antikçağın neredeyse filolojik olarak geri kazanılması, stil araçlarının bilinçli kullanımı ve biçimin aktarılacak ideolojik mesaja tam olarak uydurulması, sanat eserinin özelliklerinin ve propaganda değerinin yeniden ele alınmasıyla birleşince, XIII. yüzyılın ilk yarısında Güney İtalya'da, Pisano kardeşlerden Arnolfo di Cambio'ya (y. 1245-1302/1310) kadar çeşitli sanatçıların oyma eser üretimi için can suyu oluşturacak olan yeni bir figüratif dil ortaya çıkar.

Yeni bir dil

Eskiden Castel del Monte'yi süsleyen oyma eserler açısından da benzer bir durum söz konusudur. Bazı sanat tarihçilerine göre Nicola Pisano'nun gençlik döneminden izler taşıyan çıkma destekleri, asma yapraklarıyla taçlandırılmış başlarla veya sakallı erkeklerle süslenmiş kemer kilit taşları, somaki mermerinden çerçeveler ve Fransız gotik oyma sanatının en güncel ürünleri üzerine bilgi sahibi olma yoluyla, antikçağ modelleri doğal verilerin sunuluşunda stil açısından bir parametre oluşturur.

Friedrich dönemi klasisizmi sadece yeteneklerin ve tekniklerin yeniden ele alınmasından ibaret değildir; aynı zamanda Friedrich'in çok genç yaşta hazırladığı vasiyetname doğrultusunda gerçekleşen cenaze töreninde olduğu üzere, tutarlı bir ideolojik önermedir. Friedrich, II. Roger (1095-1154) tarafından başlanan bir geleneği sürdürerek, birine babası, VI. Heinrich'i (1165-1197, ♔ > 1191), diğerine kendisini Kutsal Batı Roma İmparatorluğunun sancağına sarılı olarak gömdürmek için 1215'te Cefalù'dan Palermo'ya kırmızı somaki mermerinden iki Roma lahiti getirtir. Bu lahitler aynı anda hem Roma anıtının seçimi yoluyla antikçağın geri kazanılması, hem Hauteville hanedanı tarafından başlatılan bir geleneğin sürdürülmesi yoluyla Norman kökene atıfta bulunma hem de cenaze töreninde kullanılacak iktidar sancağının seçimi yoluyla da imparatorun otoritesinin kendini güçlü bir şekilde yeniden kabul ettirmesi anlamına gelir.

Antikçağın cazibesi

Friedrich Dönemi Minyatür

Mimarlık ve oyma sanatı, Friedrich dönemi sanat üretimi bağlamında en önemli sanatlar olarak öne çıkar. Calabria'da Roseto kalesini süsleyen seküler resim dizisi ve Napoli'deki imparatorluk sarayındaki fresk veya mozaik süslemeler ortadan kalktığından, resim alanında günümüze ulaşan örneklerin sayısı çok azdır. Bunların arasında, Atri Katedralinin yan yana iki duvarında resmedilmiş olan, üç canlı ile üç ölü arasındaki karşılaşmanın freski vardır.

Güney İtalya'da Friedrich dönemine ait anıtsal resim sanatından geriye neredeyse hiçbir örnek kalmamış olması, bilinçli bir imparatorluk planı yoluyla açıklanabilir; Norman kralları imajlarının tanıtımı için – Bizans geleneğiyle bilinçli ve doğrudan bir bağlantı oluşturan– mozaik süslemeleriyle kaplı büyük katedrallere güvenirken, *rex romanorum* [Roma kralı] Friedrich bu geleneğe bir son verir ve kamusal mimari eserlerle oyma eserlerin inşa edilmesini teşvik eder.

Minyatür alanı ve saray çevresine yolculuklarında eşlik eden sayısız lüks elyazması eserin üretimi açısından ise farklı bir durum söz konusudur, örneğin 1248 yılındaki Fornovo Savaşı sırasında Friedrich'in elinden alınan eserler arasında *De arte venandi cum avibus* [Kuşlarla Avlanma Sanatı Üzerine] adlı değerli bir eser vardır. Oyma sanatına benzer şekilde, Kitabı Mukaddes'in tersine kendine özgü bireysel niteliklere sahip olan bilimsel konulu elyazmaları da organik bir dizi oluşturur ve daha çok 1240'lı yıllarda Paris'te üretilir. Bu eserlerde, gerçeklik hakkında bilgi edinmek ve onu tasvir etmek için yeni formüllerin geliştirilmesi ve doğa hakikatlerinin temsil edilmesi için etkin araçların temin edilmesi anlamında klasik geleneğin dili geri kazanılır.

Avcılık ve kuşçuluğun konu edildiği *De arte venandi cum avibus* adlı inceleme yazısı, yırtıcı kuşların yetiştirilmesi, eğitilmesi ve avda kullanımı konusunda ayrıntılı bilimsel bilgiler içerir. En önemlisi Vatikan'da *Biblioteca Apostolica*'da muhafaza edilen 1071 sayılı Palatino Latino elyazması olmak üzere, çeşitli elyazmaları yoluyla günümüze ulaşmış olan bu eser, Friedrich'in saray çevresinin zarafeti, çeşitli alanlara duyulan ilgi ve özellikle doğa konusundaki merak açısından önemli bir örnek oluşturur.

Bilim ve anlatım

80'den fazla kuş ve köpek türünün olağanüstü bir dikkat ve titizlikle tasvir edildiği zengin minyatürler, doğal verilerin doğrudan gözlemini temel alan, büyük bir gerçekçilikle ve canlı bir anlatımla resmedilmiş, gerçek anlamda bilimsel birer tasvirdir.

Değerli taş işçiliği, kuyumculuk ve nümizmatik alanlarında da kayda değer sonuçlara ulaşılır: II. Friedrich aynı zamanda antika koleksiyoncusudur (son zamanlarda öne sürülen bir sava göre, günümüzde Napoli'de *Museo Archeologico Nazionale*'de muhafaza edilen ünlü Farnese kâsesi 1239'da imparator tarafından satın alınmıştır) ve imparatorluk kavramı ile amblemlerini zarafetle yorumlayabilecek, klasisizmin etkisi altında bir sanat üretimini teşvik eder.

Brindisi ve Messina darphanelerinde bastırılan, *augustale* adlı altın imparatorluk sikkesi hem adı hem de ikonografisi yoluyla II. Friedrich'in imparatorluk projesini ve antikçağla olan ilişkilerinin derinliğini en iyi şekilde ifade eder.

Bkz. *II. Friedrich Hohenstaufen ve İtalya'da Sueb Hanedanının Çöküşü, s. 38; Kutsal Roma Germen İmparatorluğu, s. 109; Üniversiteler ve Eğitim Düzeni: Skolastik Yöntem, s. 348; Üniversitelerden Şehirlere Retorik, s. 701; Nicola Pisano, s. 884; Mimar ve Heykeltıraş Arnolfo di Cambio, s. 894*

Nicola Pisano

Massimo Medica

Nicola Pisano, "Toscana'da, Giotto tarafından yüzyıl sonlarında gerçekleştirilen sanat devriminden bir süre önce yer alan" (F. Negri Arnoldi) İtalyan plastik dilinin yenilenmesinin mucidi sayılır. II. Friedrich'in Puglia'daki imparatorluk inşaatlarında yetişen Nicola, Güney İtalya'ya hâkim olan yeni klasisizm alanında zengin bir deneyim edindikten sonra, Toscana'ya ulaşır ve yerleştiği Pisa'da bulunan antikçağa ait Roma kalıntılarını doğrudan inceleme imkânı da bu deneyime katkıda bulunur. Pisa'nın yanı sıra, Siena ve Perugia'da da çeşitli projelerde faal olan sanatçı, Avrupa gotik oyma sanatının "dinamik natüralizmi"ni klasik geleneğe uygular ve böylelikle İtalyan figüratif uygarlığı için yeni ufuklar açmış olur.

Friedrich Yönetimindeki Puglia'dan Ghibellin Yönetimindeki Toscana'ya

Oyma sanatçısı Nicola Pisano (1210/1220-1278-1284) gerçekleştirdiği büyük eserlerin ilki olan Pisa Vaftizhanesi'nin vaiz kürsüsüne 1260'da gururla imzasını attığı zaman ("Bin iki yüz altmış yılında Nicola Pisano bu muhteşem eseri yarattı. Büyük ustalığa sahip ellerine şükürler olsun"), Toscana'nın en önemli merkezlerinden bazılarında faaliyet göstermiştir ve uzun bir kariyer sahibidir. Nitekim belgelerden aslen Puglialı olduğunun anlaşılmasına ve eserlerinin stilinin bu bilgiyi doğrulamasına rağmen (1266'da adı

Friedrich modelinin yaygılaşması

"Nichola Pietri de Apulia" olarak geçer), sanatçı Pisa toplumuna olan aidiyetini belirtmek amacıyla, vaftizhanedeki yazıtta kendinden "Pisanus" olarak söz eder. Dolayısıyla Puglia'dan gelişi bundan uzun süre önce gerçekleşmiş olmalıdır, hatta muhtemelen Güney İtalya'daki inşaatlarda faal olup, 1240'tan kısa bir süre sonra, Ghibellin yönetimindeki Toscana'daki bazı merkezleri kendine bağlamayı arzulayan İmparator II. Friedrich'in (1194-1250, ♛ > 1220) "büyük siyasal ütopyasının ve kültürel projesinin" kanıtı olan bir kaleyi inşa etmek üzere Prato'ya ulaşmış olan ustalarla beraber gelmiş olabilir. Bu durum Friedich dönemi kültürünün en yenilikçi unsurlarının Orta İtalya'da yaygın hale gelmeye başladığına işaret eder. Nicola Pisano'nun Piombino'daki Kanal Kaynağında yaptığı ve klasik dönemin görkemini çağrıştıran hayvan büstleri gibi, ilk eserleri de zaten bu kültürü temel alır. Nicola "de Apulia"nın kuzeye taşınması bu bölgedeki en önemli imparatorluk inşaatlarına ara verilmesinden değil, Suebyalı hükümdarın karmaşık siyasal ve ideolojik propaganda sürecinden kaynaklanır, çünkü Friedrich antikçağın ihtişamını canlandırırken, imparatorluk iktidarına da kadim imajını, ama daha modern bir anlamda geri kazandırmayı amaçlar. Capua atölyelerindeki sanatçıların başvurduğu klasisizme kıyasla, genç Nicola Puglia'dayken, Fransız ve Alman "klasisizme eğilimli gotik sanatı"na açık inşaatlarda sergilenen gotik ve modern tercihlere ilgi duyar. Bu etki Siena Katedralinin kubbesinde ve *triforium*unda sanatçının ilk olgunluk döneminin ürünü olan ve çıkma olarak işlev gören başlarda ve bu başların ırklarının tanımlanmasında görülür. Nicola'nın Toscana bölgesinde bir süre kaldığı ilk yer de Siena'dır; sanatçının 1245'ten itibaren, Sistersiyan ve Friedrich dönemi mimari biçimlerin yayıldığı merkez olan San Galgano Kilisesinin Sistersiyan tarikatına üye keşişlerinin kontrolündeki katedralin kubbe inşaatının çeşitli aşamalarına dahil olduğu sanılır.

Pisa Vaftizhanesi'nin Vaiz Kürsüsü

Mimar olarak ününün pekişmesine yarayan Siena Katedralindeki bu deneyimden sonra sanatçı Pisa Vaftizhanesi'nin inşaat şantiyesinden sorumlu olmak üzere bu şehre çağrılır ve dört yıllık bir çalışmanın ardından 1259-1260 arasında anıtsal vaiz kürsüsünü tamamlar. Avrupa'nın XIII. yüzyıl oyma sanatı açısından temel öneme sahip olan bu eser, aynı zamanda Nicola Pisano'nun olgunluğa ulaştığına işaret eder. Sanatçı burada yoğun ve ayrıntılı bir figüratif "şiir"i canlandırır; eser hem "karmaşık duygusal, ahlaki ve teolojik içerikleri ifade etme kabiliyetine sahiptir" (Arturo Calzona) hem de klasik modelle-

Stilde yenilikler

rin geri kazanılıp farklı bağlamlara uyarlanmasıyla insanoğlunun natüralist ve organik tasvirinin sunulmasına izin verir. O güne kadar Toscana'da veya Güney İtalya'da inşa edilenlerden farklı olan Pisa'daki vaiz kürsüsü, bir duvara sırtını vermeyip, kendi başına bir mimari eser gibi, serbest olarak yer alır ve üzerindeki çeşitli unsurlar ona gotik üslupta son derece dinamik bir hava kazandırır. Nicola eski vaiz kürsüsü örneklerini temel alırken bu eserin yapısını farklı bir şekilde geliştirir; altıgen bir plana sahip olan kürsü üç yatay bölümden oluşur, İsa'nın hayatının konu edildiği kabartmalarla kaplı olan sandık kısmını destekleyen üçlü küçük kemerler, yaprak motifli başlıkları olan ve farklı taş ve mermerlerden yapılmış sütunlar üzerinde yükselir ve bu sütunlara merkezde korkunç figürler ve hayvanlar, etrafında da aslanlar destek sağlar. Pisano'nun yaptığı başka vaiz kürsülerinde de olduğu üzere, insanoğlunun kurtuluş tarihini merkez alan eserin ikonografik içeriği de son derece yenilikçidir; sandık bölümünün beş kabartması da, orta kısmın oyma eserleri de bu tarihe açıkça atıfta bulunur, hâlbuki en alt kısımdaki canavar tasvirleri ve aslanlar insanoğlunun günahkârlığına ima eder. Bir vaiz kürsüsünde ilk defa XIII. yüzyıl ruhaniliğinde ve özellikle Fransiskan düşüncesinde önemli bir rol oynayan, *İsa'nın Çarmıha Gerilmesi* ve *Kıyamet Günü* gibi bazı temalara yer verilir; *İsa Tapınakta* sahnesi de bu dizi içerisinde daha da büyük bir önem kazanır. Kompozisyonu oluşturan beş figüratif levha, daha eski örneklerde olduğu üzere, yatay bölümlere ayrılmamış olup, alanın tamamını kaplayan ve kırmızı mermerden çerçevelerin oluşturduğu sınırları neredeyse aşan, daha büyük bir anlatımsal süreklilik gösteren anıtsal sahneler içerir.

Bütün kabartmalar titizlikle oluşturulmuştur ve sanatçının insan figürü üzerindeki hâkimiyetini sergiler. Nicola Pisano'nun burada temel aldığı antikçağ Roma heykellerinden Pisa'da birçok örnek muhafaza edilmişti. Sanatçının burada yaptığı sadece bu eserleri çağrıştırmak değil, antikçağın ihtişamından ve ifade ve biçim imkânlarından ilham alarak hakiki bir bağlam içerisinde yeni bir yaklaşım geliştirmektir. Bu yaklaşım, Nicolas de Verdun'dan XIII. yüzyıl başlarının Fransız ustalarına kadar Alp Dağları'nın kuzeyinden çıkan örneklerin etkisine işaret eder. Böylece klasik ve Bizans etkileri açısından zengin olan *Müneccim Kralların İbadeti*, *İsa'nın Doğumu* ve *İsa Tapınakta* kabartmalarından, Nicola'nın gotik stile olan duyarlılığını sergilediği son iki kabartmaya geçeriz.

Roma modeli

Siena Katedralinin Vaiz Kürsüsünden Bologna'da San Domenico Lahitine

Pisa'daki vaiz kürsüsünün son levhalarında gördüğümüz stil, Siena Katedralinin vaiz kürsüsünde tam bir olgunluk düzeyine ulaşır; Nicola bu eserin gerçekleştirilmesi için katedral inşaatının idaresinde çalışan Sistersiyan keşiş Melano ile 29 Eylül 1265'te bir sözleşme imzalar. Daha önceki eserin yapımında da muhtemelen kendisine yardımcı olanların bu süreçteki varlığı belgelenmiştir; burada oğlu Giovanni (y. 1248-1315/1319), Arnolfo di Cambio (y. 1245-1302/1310), Lapo ve Donato olmak üzere, dört öğrencisinden söz edilir. Her ne kadar bu yeni eserin yapısı Pisa'daki vaiz kürsüsünden türemiş olsa da, genel anlamda ondan çok farklı ve daha zengindir. Sandık kısmının sekizgen plana sahip olması, sanatçının yenilikçi çözümler aramaya devam ettiğinin göstergesidir; sandığın kabartmaları arasında mimari unsurlar değil, gerçek anlamda plastik gruplar olduğundan anlatım, frizlerde olduğu üzere, süreklilik gösterir. İkonografik repertuara da yeni sahneler ile Erdemler ve merkezi sütunun alt kısmında Beşeri Sanatlar başta olmak üzere, yeni figürler eklenir; Beşeri Sanatlar, Pisa Katedralindeki vaiz kürsüsünün kötümser bakış açısının ve günah simgesi grotesk figürlerinin yerini alır. Pisa vaiz kürsüsündeki son kabartmalarda uygulanmış olan bir çözüm doğrultusunda sahneler daha küçüktür, ama daha çok figür içerir ve figürler gerçekçi unsurlar sayesinde plastik açıdan daha dinamik bir görünüm sergiler. Klasik kültür alt katmanının ötesinde tamamıyla gotik stili yansıtan bir dil söz konusudur. Vaiz kürsüsünün yapımı 1268'de tamamlanmıştır.

Friz benzeri

Aziz Domingo'nun naaşı 1267'de Bologna'da kendi adını taşıyan bir kiliseye aktarılır ve muhtemelen tarikat lideri Giovanni da Vercelli'nin (?-1283) isteği üzerine, Nicola ile atölyesi tarafından 1264 yılında yapımına başlanmış olan mermerden, görkemli bir anıta gömülür. Aynı döneme ait olan Siena vaiz kürsüsünde olduğu üzere, burada da Arnolfo ve muhtemelen Pisa Vaftizhanesi'ndeki vaiz kürsüsünden beri Nicola'yla beraber çalışan Dominikan keşiş Guglielmo da Pisa (XIII-XIV. yüzyıllar) olmak üzere, birden fazla sanatçının bu çalışmaya dahil olduğu görülür. Ama her halükârda Kuzey Avrupa'daki kuyumcuların ürettiği kutsal emanet mahfazalarından doğal bir evrim süreci sonucunda türemiş olup bu eserlerin zarafetini sergileyen bu yeni ve son derece özgün anıtsal eserin sahibi Nicola'dır. Sonradan defalarca elden geçirilecek olan lahit (Nicolò dell'Arca, 1435-1494; Michelangelo, 1475-1564; Alfonso Lombardo, y. 1497-1537) başlangıçta ayrım duvarının karşısında yer alırdı ve çeşitli figüratif desteklerin üzerinde yükselen (iki destek unsurundan biri

Boston'da, *Museum of Fine Arts*'ta, diğeri Floransa'da, *Museo Nazionale del Bargello*'da bulunur), klasik döneme apaçık atıflar içeren bir lahit şeklindeydi. Lahitin yanları boyunca yer alan ve Aziz Domingo'nun hayatından çeşitli olayların tasvir edildiği altı kabartmanın aralarında, Siena'daki vaiz kürsüsünde olduğu üzere, çeşitli oyma figürler yer alır. Kürsünün kabartmaları stil ve kompozisyon açısından da Siena kürsüsündekilere benzer; ortak noktaları olan gotik stile özgü olgunluk düzeyi, Bologna'da son derece kalabalık bazı sahnelerin ihtişamında kendini gösterir.

Son Eser: Perugia'daki Büyük Çeşme

Siena Katedralindeki vaiz kürsüsü ile Nicola'nın belgelenmiş son eseri arasında neredeyse on yıllık bir süre vardır; Perugia'nın meydanındaki büyük çeşme, üzerindeki bir yazıtta belirtildiği üzere, sanatçı ile oğlu Giovanni tarafından 1278 yılında tamamlanmıştır. Burada, bu iki sanatçının yanı sıra Perugialı keşiş Bevignate'nin de adı "*operis structor et per omnia ductor*" [eserin inşa ustası ve her şeyin lideri] olarak geçer ve bu tanımlamadan dolayı bazıları tarafından projenin asıl sorumlusu olarak görülür. Ancak bu eserle Pisa ve Siena'daki vaiz kürsüleri arasında çeşitli benzerlikler söz konusudur, dolayısıyla çeşmenin mimari projesinin Nicola'ya ait olması, oyma kısımlarının gerçekleştirilmesinde kendisine büyük ölçüde oğlu Giovanni'nin yardımcı olmuş olması, hatta kabartmaların büyük kısmının ona ait olması muhtemeldir.

Yüceltme gayesi apaçık olan bu proje hem çeşmenin işlevini vurgular hem de karmaşık bir ikonografik içerik yoluyla şehrin kentsel gururunu simgeler. Çeşmeyi oluşturan çok kenarlı, üst üste yerleştirilmiş iki havuzdan altta yer alan ve daha büyük olan, insanlık tarihinden ve insanoğlunun faaliyetlerinden ilham alınmış kabartmalarla süslenmiştir (*Âdem ile Havva*, *Samson*, *On İki Ay*, *Yedi Beşeri Sanat*, *Felsefe*, *Guelf Aslanı*, *Perugia Grifonu*). Üstteki havuzun ikonografik içeriği ise kırmızı mermerden levhalarla dönüşümlü olarak yer alan 24 oyma eserle süslenmiştir; daha yerel boyutta olan ve yerel azizlerle şehrin efsanevi kurucusu Euliste'nin yanı sıra, şehir iradecisi Ermanno da Sassoferrato veya şehir idarecisi Matteo da Correggio gibi, çağdaş figürlere de yer verilen bu eserlerin amacı insanlık tarihiyle şehrin tarihi arasında bir paralellik kurmaktır. Bu kabartmaların arasında iki farklı sanatçının eserlerini tespit etmek kolay değil olmasa da, bazen alt havuzun levhalarında, arka fonla yüzey arasındaki ilişkide görülen mekânsallık arayışı, bize bunların Nicola'ya ait olduğunu düşündürür. Gotik sanatın sonuçlarına zemin hazırlamış olan sanatçının kendinden

Yerel çağrışımlar

sonraki kuşaklara aktardığı son öğreti budur, ondan kısa bir süre sonra da Giotto'nun (1267-1337) yıldızı parlayacaktır. 13 Mart 1284 tarihli bir belgeden Nicola Pisano'nun bir süre önce öldüğü anlaşılmaktadır.

Bkz. *Katedrallerin İnşası: Şantiye Uygulamaları ve Teknikler, s. 854; II. Friedrich'in Krallığı, s. 879; Mimar ve Heykeltıraş Arnolfo di Cambio, s. 894; Giovanni Pisano, s. 889; Giotto, s. 917*

Giovanni Pisano

Massimo Medica

Nicola Pisano'nun oğlu olup babasının atölyesinde yetişen Giovanni Pisano, İtalyan gotik sanatının yenilenme döneminin başkahramanları arasında yer alır. Coşkulu ama bazen de çelişkili bir karaktere sahip Giovanni, modern sanatçılara özgü niteliklerden birçoğuna öncülük eder ve Siena, Pistoia ve Pisa'da gerçekleştirdiği önemli eserlerde yer alan karmaşık otobiyografik yazıtlardan da görüldüğü üzere, kendi ve çalışmaları konusunda güçlü bir bilinç sergiler.

Babası Nicola Pisano'nun Atölyesinde Yetişme Süreci

Nicola Pisano'nun (1210/1220-1278/1284) oğlu Giovanni'nin (y. 1248-1315/1319) adı, ilk olarak Siena Katedralinde yer alacak olan ve Nicola'nın yapımıyla görevlendirildiği vaiz kürsüsü için 1265'te imzalanan bir sözleşmede, babasına yardımcı olan diğer sanatçılar arasında yer alır. Bu tarihte muhtemelen henüz yirmi yaşına bile basmamış olan Giovanni, babasının atölyesindeki rolünden ve başkalarına göre daha yüksek bir maaş almasından da anlaşılacağı üzere, zaten belli bir nama sahiptir. Giovanni, Siena'daki ve Pisa Vaftizhanesi'ndeki vaiz kürsüleri başta olmak üzere, babasının çalıştığı en önemli inşaat şantiyelerinde yetişir. Pisa'daki vaiz kürsüsünden kaynaklanan, *Peygamberler*, *İncil Yazarları* ve *Meryem Ana ile Çocuğu* adlı bazı devasa

Perugia'daki Büyük Çeşme

büstlerin (Pisa, *Museo dell'Opera del Duomo*) stil ve ifade tarzı açısından genç Giovanni'ye ait olduğu sanılır. Giorgio Vasari'nin (1511-1574) belirttiği üzere, Giovanni "birkaç yıl içinde babasıyla aynı düzeye ulaşmakla kalmaz, bazı yönlerden onu aşar; böylece yaşı da ilerlemiş olan Nicola her şeyin yönetimini oğluna bırakıp Pisa'ya çekilir ve orada huzurlu bir hayat sürer." Babası Nicola'nın 1284'ten önce gerçekleşen ölümüne kadar onun atölyesinde çalışmaya ve önemli bir rol oynamaya devam eden Giovanni, babasının klasik modellerinden giderek uzaklaşır ve sanatının en önemli özelliği olan "aşırı gotik ve dramatik stili" daha bu ilk eserlerde bile kendini gösterir. Giovanni'nin babasıyla ilişkisi hem çok yakın hem de bazı açılardan ihtilaflıdır. Babasıyla 1277-1278 yılları arasında Perugia'da gerçekleştirdiği Büyük Çeşmede işbirliği yapan iki sanatçı apayrı yönlerde ilerler. Nitekim Giovanni'nin çeşmeyi süsleyen levhalarla oyma eserlere, tamamıyla kendine özgü, farklı bir rol oynadığını göstermek istercesine, esere sadece onun adının olduğu ikinci bir yazıt eklenmiştir. Aslında çeşmenin süslemeleri bir bütün olarak daha keskin ve coşkulu bir stile sahip olup, Giovanni'nin bu eserde diğerlerine göre daha önemli bir rol oynamış olduğunu düşündürür. Üst havuzda, matkabın daha güçlü kullanımı sonucunda daha enerjik ve ifade açısından daha zengin bazı oyma eserlerin ona ait olduğu sanılır. Bazılarına göre, sanatçının gotik stilde öncülüğünü yaptığı bu olgunluk düzeyi, Fransa'daki bazı inşaat şantiyelerinde zaman geçirmiş olduğuna işaret edebilir, ama Giovanni'nin sanatının, daha küçük boyutlardaki eserlere uygulanmış haliyle de olsa, Alp Dağları'nın kuzeyinden ithal edilmiş olan modellerden etkilenmiş olması daha muhtemeldir. 1270 yılı civarına tarihlendirilen Çarmıhı dahil olmak üzere, bazı eserlerinden görüleceği üzere, genç yaşta fildişi oyma alanında faaliyet gösterıniş olması böyle bir ihtimale işaret eder.

Siena'daki Faaliyetleri

Perugia'da bulunan bu önemli eser, Giovanni'nin ilk faaliyet döneminin zirvesini oluşturur ve babasınınkinden bağımsız bir stile sahip bir usta olarak tanınmasını sağlar. Pisa'ya dönen Giovanni 1284 yılına kadar Pisa Vaftizhanesi'nin duvar ustası olarak görev alır, babasının ölümünden sonra ise, muhtemelen şehirde gerçekleşen siyasi olayların da etkisiyle Siena'ya taşınır, Siena vatandaşlığını ve buna bağlı olan ikamet zorunluluğunu elde eder. Burada katedralin ön cephesinin süslemeleriyle görevlendirilir; bu yapı için görkemli bir oyma eser dizisi projelendirir (*Filozoflar* ve *Eski Ahit Kahramanları*), üzerinde yıllarca çalışır ama tamamlayamaz. Nitekim Giovanni'nin yönetimindeki

Siena Katedrali

çalışmalar anıtsal girişlerin alınlıkları hizasında durur ve oyma eserlerin çoğu inşaat bittikten ve Giovanni Pisa'ya döndükten (1296-97) sonra yerlerine yerleştirilir. Sanatçı bu ilk büyük çaplı plastik-mimari faaliyetinde yaratıcılığını tam olarak ifade etme imkânı bulur ve anıtsal ölçekte bir çalışma yoluyla İtalya'da daha önce örnekleri görülmemiş oyma eserler yaratır. Mimari bağlamlarından bağımsız olarak dinamik yapıları ve hareketlerinin ifade gücüyle öne çıkan bu eserler Alp Dağları'nın kuzeyine hâkim olan ve Giovanni'nin Siena'daki çalışmaları için ilham aldığına inanılan gotik oyma sanatının niteliklerinden uzaktır. Her ne kadar bu eser tamamlanmadıysa da, şehrin çeşitli kurumlarında ona tanınan ayrıcalıklardan görüldüğü üzere, sanatçıya ün ve kişisel itibar kazandırır. Ancak şehir yönetimiyle olan çeşitli anlaşmazlıklar ve ihtilafların da etkisiyle, Giovanni 1297'de Siena'dan ayrılarak Pisa'ya döner.

Pisa'ya Dönüş

14 Aralık 1297'de Giovanni Pisano'nun yeniden Pisa'da olduğu belgelenmiştir. Buraya dönüşü, şehrin ekonomik açıdan toparlanmasıyla aynı döneme denk gelir ve sanatçı en önemli faaliyetlerini –katedral, mezarlık ve *caput magister*i [baş usta] olarak görev aldığı çan kulesi– burada gerçekleştirme imkânı bulur. Bu yıllarda yaşadığı şehirden uzak yerlerde de faaliyet gösterdiği olur. 1298 yılının Mart ayında bir başka *magister lapidum* [taş ustası] ve marangoz Orsello ile birlikte çan kulesinin eğriliğini değerlendirmekle görevlendirilir; ustalık döneminin başyapıtı sayılan ve 1301'de tamamlanan, Pistoia'daki Sant'Andrea Kilisesinin vaiz kürsüsü üzerindeki çalışmalarına bu yıl başlamış olması muhtemeldir. Babasının gerçekleştirdiği eserlerden ilham alan Giovanni, burada Pisa ve Siena'daki vaiz kürsülerinden çok farklı olmayan bir eser yaratır; Pisa'daki gibi, altıgen bir plana başvurur, eser üç yatay kuşaktan oluşur ve her kenarda birer oyma eser grubu oluşturur. Eserin plastik yönüne verdiği önem ise esnek mimari yapıya göre öne çıkmasını sağlar ve ince sütunlarla üçlü ojival kemerler kürsünün daha ince ve uzun bir hava kazanmasına katkıda bulunur. Sanatçının Siena Katedralinin ön cephesinde yaptığı çeşitli denemeler burada her yönden olgunluğa ulaşır; kürsü üzerinde tasvir edilen çeşitli hikâyeler ve diğer oyma eserler, heyecan ve hareket açısından ve ışık-gölge kontrastları açısından zengindir, başlangıçta renkli ve altın kaplı olan figürler daha güçlü bir şekilde öne çıkar. *Masumların Katliamı*, *İsa'nın Çarmıha Gerilmesi* ve *Kıyamet Günü* sahneleri kısa ve hareketli figürlerle doludur; *İsa'nın Doğumu* ve *Müneccim Kralların İbadeti* sahnelerindeki figürler

Olgunluk dönemi başyapıtı

ise zarafetleriyle bize Giovanni'nin Fransız gotik kültürünün modellerine duyduğu ilgiyi hatırlatırlar. Pisa'da geçirdiği ilk yıllarda katedralin ana sunağının birkaç bölümden oluşan küçük poliptiğini gerçekleştirir; merkezi niş için yapılmış ve günümüzde *Museo dell'Opera del Duomo*'da olan fildişi oyma *Meryem Ana ile Çocuk*, Fransız gotik modellerinden örnek alınmıştır.

Kendi rolünün ve kabiliyetlerinin bilincinde olan Giovanni, Pistoia'daki vaiz kürsüsünün ithaf yazıtında babasından üstün olduğunu iddia edecek kadar ileri gider ("Pisa'nın bugüne kadar var olan herkesten daha bilgili olarak doğurduğu, Nicola'nın oğlu olan, ama daha büyük bilgeliğe sahip olacak kadar şanslı olan ve boş işlerle uğraşmayan Giovanni") ve böylelikle kendine ve mesleğine dair bilincini sergiler. Benzer bir beyanatı Pisa Katedralindeki vaiz kürsüsünün yazıtında da tekrarlayacaktır.

Babasıyla kıyaslamalar

Giovanni Pisano Pistoia'daki vaiz kürsüsünü gerçekleştirdikten bir yıl kadar sonra, Pisa Katedralinde çalışan Burgundio di Tado'dan (XIII-XIV. yüzyılla) kendisine, Guglielmo tarafından yapılmış vaiz kürsüsünün yerine yeni bir kürsü siparişi gelir. Hem sanatçının yoğun faaliyetleri hem de çalışmalar sırasında doğan çeşitli anlaşmazlık ve ihtilaflardan dolayı bu eserin gerçekleştirilmesi on yıl kadar sürer. Sanatçı kürsü üzerindeki uzun yazıtta da bu eserin gerçekleştirilmesi sırasında karşılaştığı zorluklardan dolayı duyduğu kırgınlığı ifade eder ve ortaçağ dünyası için sıra dışı olan bir uygulamayla sanatçının bireyselliğini yücelten bir tür kişisel savunma yoluyla eserin mutlak üstünlüğünü iddia eder. Sayısız yer değiştirme ve restorasyon işlemi sonucunda yapısı kısmen değişmiş olan (bugünkü haliyle 1926 yılına aittir) bu anıtın yenilikçi yönünün hak ettiği şekilde değer görememesi, XVI. yüzyılda Giorgio Vasari'nin belirttiği olumsuz görüşten de kaynaklanmıştır. Aslında eser, ortaçağda gerçekleştirilmiş en karmaşık ve muhteşem vaiz kürsüsüdür; Giovanni Pisano daha önceki deneyimlerinden yararlanarak, mimari unsurlarla oyma unsurlar arasında yeni ve son derece özgün bir bileşim elde eder ve beraber çalıştığı diğer oyma sanatçılarına sadece kısmen atfedilebilecek olan son derece esnek bir dil sergiler. Pistoia'daki vaiz kürsüsüne kıyasla burada daha çok öne çıkan yapı, plastik unsurlarla birleşimi sayesinde daha karmaşık bir hal alır. Destek unsurlarının bazıları, biçimsel şişkinlikleriyle neredeyse klasik bir etki sergileyen anıtsal figüratif gruplardan ve heykellerden oluşur (*İncil Yazarları*, *Teoloji Erdemleri*, *Yedi Beşeri Sanat*, *Mikhail ve Herakles*). Bu durum, kürsüyü oluşturan dokuz levhada sunulmuş sahnelerle tezat oluşturur; Pistoia'daki başka örneklerin sağlam kompozisyon dokusundan çok farklı

Tartışmalı bir eser

olan bu sahneler, ifadelerin son derece cüretkâr bir şekilde deforme edilmiş olmasından dolayı daha büyük bir dinamiğe sahiptir.

Son Faaliyeti

Pisa'daki vaiz kürsüsü üzerindeki çalışmaların uzaması, sanatçının vaftizhanenin merkezi anıtsal girişinin kemer içerisindeki *Meryem Ana ve Çocuğu* veya Enrico degli Scrovegni için Padova'da bulunan ve freskleri Giotto (1267-1337) tarafından yeni tamamlanmış Arena Şapelinde 1305-1306 arasında *Meryem Ana* ve mum taşıyan iki melek başta olmak üzere, başka siparişleri gerçekleştirmesine engel olmaz. Sanatçı sonraki yıllarda da dur durak bilmeden faaliyetlerine devam eder; 1312-1313 arasında Pisa'da San Ranieri kapısı için yarattığı oyma eser grubundan geriye kalan *Meryem Ana ve Çocuğu* ile *Pisa Alegorisi* günümüzde *Museo dell'Opera*'da muhafaza edilmektedir, İmparator VII. Heinrich'in (y. 1278-1313, ♚ > 1312) Meryem Ana'nın yanı başında yer alan tasviri ise günümüze ulaşmamıştır. VII. Heinrich'in bu eserdeki varlığı, Ghibellin yanlısı Pisa'yı, Guelf yanlısı Toscana birliğinin yayılmacı tehdidine karşı koruyabilecek birisine sunulan siyasi bir saygı gösterisi olarak yorumlanabilir.

VII. Heinrich adına faaliyetler

İmparator Pisa'dayken muhtemelen anıtsal girişin üzerindeki oyma eserleri görmüş olmalıdır, çünkü kısa bir süre sonra, 1311'de Genova'da vebadan ölen ve hemen kült bir obje haline gelen çok sevdiği karısı Marguerite de Brabante'ın anıt mezarını Giovanni'ye sipariş eder. Bir zamanlar Genova'da San Francesco di Castelletto Kilisesinde bulunan bu eserden günümüze sadece birkaç parçası ulaşmış olup son zamanlarda bu parçalar temelinde eserin yeniden inşa edilmesi gündeme gelmiştir. Artık yetmişli yaşlarında olan sanatçı bu örnekte de son derece özgür davranıp, hem lahiti destekleyen dört temel Erdemin hem de imparatoriçenin günümüzde ne yazık ki kaybolmuş olan şık kıyafetler içerisindeki tasvirinin de dahil olduğu *Yükseliş* grubunun varlığı açısından tamamıyla özgün yapıda bir anıt mezar önerisinde bulunur.

Günümüze ulaşmış az sayıdaki parça yoluyla bile bu büyük ustanın stil açısından ulaştığı üstün düzeyi kavramak mümkündür; sanatçı sanki daha önceki eserlerinin coşkulu ifade gücünü "biçimlerin daha ahenkli ve daha yumuşatılmış algısı" doğrultusunda yeniden düzenlemeyi amaçlar gibidir. Prato Katedralinde *Kuşaklı Meryem Ana* olarak bilinen eser ve Berlin Staatliche Museen'deki eser gibi, mermerden bazı *Meryem Ana ve Çocuğu* heykelleri bu son döneme aittir; sanatçı bu eserlerde, fildişi üzerinde yaptığı sayısız çalışmalardan sonra bu temayı bir kez daha ve bü-

yük bir yaratıcılıkla ele alır. Zaten Giovanni Pisano'nun farklı temaları işleme kabiliyeti, Pisa'daki vaiz kürsüsünün yazıtından da anlaşılmaktadır, çünkü burada ahşap oyma eserler alanındaki çalışmalarından da açıkça söz edilir. Günümüze, ona atfedilmiş sayısız çarmıh ulaşmıştır. "XIV. yüzyıl oyma sanatı açısından büyük önem taşıyan Toscana'da gotik Çarmıh kanonunun yaratıcısı" olan sanatçı, dönemin en büyük yenilikçilerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Giovanni Pisano muhtemelen Margherita di Brabante'nin anıt mezarını gerçekleştirdikten birkaç yıl sonra ölür. 1319 tarihli bir belgeden sanatçının artık hayatta olmadığı anlaşılmaktadır.

Bkz. *Nicola Pisano, s. 884; Mimar ve Heykeltıraş Arnolfo di Cambio, s. 894*

Mimar ve Heykeltıraş Arnolfo di Cambio

Massimo Medica

Nicola Pisano'nun atölyesinde yetişen Arnolfo di Cambio, İtalya'nın sanat aleminde son derece önemli bir rol oynar. Faal olduğu Anjou sarayında ve Roma'daki papalık sarayında hem oyma sanatçısı hem de mimar olarak sayısız sipariş gerçekleştirir. Floransa'ya döndüğü zaman üstlendiği işler arasında en iddialısı olan katedralin ön cephesi üzerinde çalışmaya başlar, ama eser ölümünden dolayı yarım kalır.

Nicola Pisano'nun Atölyesinden İlk Bağımsız Eserlere

Toscana'da, Colle Val d'Elsa'da doğan oyma sanatçısı ve mimar Arnolfo di Cambio (y. 1245-1302/1310) hakkında sahip olduğumuz ilk kesin bilgi 1265 yılına aittir; Siena Katedralinin vaiz kürsüsü için bu tarihte imzalanan sözleşmede Nicola Pisano (1210/1220-1278/1284) şehre gelirken yanında "*Arnolfum et Lapum suos discipulos*" [öğrencileri Ar-

Perugia çeşmesi

nolfo ve Lapo"yu] getirmeyi taahhüt eder. Arnolfo bu tarihte hem ustasının atölyesinde faaldir hem de katedralin inşaatında çalışan Sistersiyan keşiş Melano'nun ona gösterdiği ilgiden anlaşıldığı üzere, kendi başına da ün sahibidir, çünkü 1266'da, ustasıyla beraber başka bir iş üzerinde çalıştığı anlaşılan genç oyma sanatçısının, Siena'ya hemen gidebilmesi için gerekli paraları temin eder. Arnolfo'nun Siena'daki çalışmaya katılımı belgelerle de kanıtlanmıştır, ama maaşının, muhtemelen bu çalışmada daha önemli bir rol oynayan Nicola'nın oğlu Giovanni Pisano'nunkinden (y. 1248-1315/1319) çok daha düşük olduğu görülür. Dolayısıyla Arnolfo di Cambio'nun kariyerinin Siena Katedralindeki vaiz kürsüsüyle başladığı varsayılmalıdır; nitekim eserin büyük bir zarafet ve pürüzsüz bir tutarlılık içeren bazı kısımlarında, Arnolfo'nun stilinin erken örnekleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Arnolfo'nun Bologna'da bulunan Aziz Domingo'nun lahiti zamanından beri Nicola Pisano'nun atölyesinde elde ettiği deneyim, ustasının antikçağın etkisindeki stiliyle gotik natüralizmini farklı bir şekilde ele almaya iter. Bundan birkaç yıl sonra, belgelenmiş ilk eserinde, bu stilinden bir örnek verir; 1280-1281 arasında Perugia şehir yönetimi için inşa edilen çeşmeden geriye günümüzde Perugia'da, *Galleria Nazionale dell'Umbria*'da muhafaza edilen birkaç parça kalmıştır. Şehrin ana meydanına yerleştirilen çeşme, tamamlandıktan birkaç yıl sonra, 1308'de sökülür. Bulunan parçalar temelinde çeşmenin yapısı konusunda bazı savlar öne sürülmüş ve özellikle ikonografisinin şehir yönetiminin yüceltilmesini veya dinsel bir tema işlediği düşünülmüştür.

Perugialılar, "*subtilissimus et ingeniosus magister*" [son derece incelikli ve becerikli usta] olarak bilinen Arnolfo'yu davet edebilmek için, 1277'de, sanatçının Güney İtalya'daki ve Roma'daki sarayında çalışmakta olduğu Charles d'Anjou'ya (1226-1285, > 1266) başvurmak zorunda kalır. Charles d'Anjou'nun günümüzde Roma'daki Musei Capitolini'de bulunan tartışmalı heykelinin Arnolfo tarafından Perugia'ya gitmeden önce gerçekleştirildiği sanılır. Bu heykel, II. Friedrich'in (1194-1250, > 1220) anonim bir oyma sanatçısı tarafından yapılan Capua'daki heykeliyle kıyaslanabilir; Arnolfo bu heykelin huzurlu klasisizmini titizlikle yorumlarken daha keskin ve etkileyici bir ifade tarzına başvurur. Sanatçı bu eserde de Roma, Helen, hatta Etrüsk heykel sanatı konusunda bilgili olduğunu gösterir ve eserlerindeki figürler için böyle örneklerden ilham alır. İkonografik açıdan yeni olan bu figürler (susamış yaşlı kadın, bir testinin yanına uzanmış genç kadın, felç olmuş adam) hem etkili bir sadelik hem de gotik stile özgü bir dinamizm sergiler ve en natüralist yönlerinde bile aynı dönemin Paris kaynaklı plastik sanatıyla benzerlikler taşır. Arnolfo'nun Nicola Pisano'nun atölye-

Antikçağdan modeller

sinde yetiştiği ve önce Charles d'Anjou'nun Fransız sarayında, sonra da IV. Martinus'un (gerçek adı Simon de Brie, 1210-1285, ♔ > 1281) yine Fransız etkisindeki papalık meclisi için yürüttüğü faaliyetler göz önüne alınınca, böyle olması son derece mantıklıdır.

Arnolfo en önemli ve yenilikçi eserlerinden biri olan, 1282'deki ölümünün ardından San Domenico Kilisesine gömülen Fransız kardinal Guillaume de Braye'in anıt mezarını, papanın Orvieto'daki yazlık konutunda gerçekleştirir. Sanatçının "*Hoc opus fecit Arnolfus*" [Arnolfo bu eseri yaptı] şeklinde imza attığı eser, zaman içinde birkaç defa restore edilmiş ve yeri değiştirilmiş olup ilk yapısı değişikliğe uğramıştır. Arnolfo'nun bu anıt için örnek aldığı daha önceki önemli eserler arasında günümüzde Viterbo'da, San Francesco Kilisesinde muhafaza edilen, IV. Clemens ile V. Hadrianus için gerçekleştirilmiş baldakenli iki duvar anıtı vardır.

Orvieto

Arnolfo'nun eseri, bu iki anıttaki Cosmati tarzı süslemeli yüksek kaideyi ve mezar sahibinin tasvirini temel alır, ancak Arnolfo, İtalya için yepyeni sayılabilecek bir ikonografik model yaratarak kişinin mezarda yatar haldeki heykelini, perdeleri iki rahip yardımcısı tarafından yukarı çekilen bir "mezar odası"na yerleştirir. Anıtın arka duvarında kardinalin Aziz Markos ile Aziz Domingo tarafından, bu yapının zirvesindeki tahtta oturan Meryem Ana'ya tanıtılmasını tasvir eden oyma eser de son derece yenilikçi bir unsurdur. Meryem Ana figürü aslında eski bir Roma heykelinin geri kazanılıp, bu esere uyarlanmasıyla elde edilmiştir. Bu dönemde sıklıkla karşılaşılan bu uygulama, Arnolfo durumunda özel bir anlam kazanır, çünkü antikçağın heykellerine duyduğu ilgiyi de belgelemiş olur. De Braye'ın anıtının orijinal mimari yapısının büyük kısmının günümüze ulaşmamış olması, Arnolfo'nun Roma'da geçirdiği uzun dönem boyunca yarattığı eserleri niteleyen gotik stiline özgü özelliklerin bu anıtta yok olması anlamına gelmiştir.

Roma Dönemi Eserleri

Başkeşiş Bartolomeo'nun siparişi üzerine, Arnolfo 1285'te Roma'da, San Paolo fuori le Mura Bazilikasının sayvanını gerçekleştirir; bu esere attığı imzada "*cum suo socio Pietro*" [ortağı Pietro ile birlikte] şeklinde adı geçen sanatçının Pietro d'Oderisio (XIII. yüzyıl sonlarında faal) olduğu sanılır.

Figürlerin gerçekçiliği

Artık başarısının zirvesine ulaşmış olan Arnolfo, daha çok papalık meclisiyle bağlantılı olmak üzere, en üst düzey çevrelerden siparişler alır ve yeni yerel gotik stilinin başkahramanları arasında yer alır. Bu alana çok başarılı bir giriş yapar, çünkü ortaçağda Roma'da çok yaygın bir litürjik donanım olan sayvanı farklı

bir şekilde ele alan yenilikçi bir eser yaratır. Sayvan burada gerçek anlamda mimari bir eserdir ve onu oluşturan alınlık ve sivri kuleler gibi unsurların yapısıyla süsleme amaçlı oyma eserleri, sanatçının Fransız gotik stilinden ne kadar etkilendiğini gösterir. Yerel geleneklerle de diyalog kurmayı arzulayan sanatçı bu eserde ve daha sonraki bazı eserlerinde oyma eserin arka fonu olarak "Cosmati tarzı" bir mozaikten yararlanır. Daha geç bir tarihe ait olan papalık noteri Riccardo Annibaldi'nin (ölümü 1289) San Giovanni in Laterano Bazilikasına yerleştirilen ama günümüze sadece birkaç parçası ulaşmış anıt mezarında da bu teknikten yararlanır. Bu parçalar temelinde, yine bir duvar anıtı olduğu sanılan bu eserin eskiden nasıl bir yapıya sahip olduğunu anlamak çok zordur. Eserden geriye mezarda yatan kişinin figürüyle cenaze töreninin tasvir edildiği friz kalmıştır; sanatçı burada Fransa ve İspanya'da yaygın olan, ama o ana kadar İtalya'da tanınmayan bir ikonografiye başvurmuştur. Anlatım kalitesinin yanı sıra, mozaik arka fondan agresif bir şekilde öne çıkan figürlerin hacim açısından kesifliği dikkat çeker; arka fondaki mozaik artık sadece süsleme unsuru olarak değil, aynı zamanda daha plastik bir unsur olarak kullanılmıştır. Eserden günümüze kalan bu parçanın en önemli özelliği, mezarda yatan kişinin çehresi tasvir edilirken başvurulan aşırı gerçekçi stil ile rahip yardımcılarının hareketlerinin doğallığıdır.

Eserlerin orijinal yapısına ulaşma zorluğu, muhtemelen IV. Nicholas (1227-1292, ♔ > 1288) tarafından teşvik edilen restorasyon ve süsleme çalışmaları dahilinde Arnolfo'ya 1291 yılında Santa Maria Maggiore Bazilikası için sipariş edilen İsa'nın Doğumu konulu oyma eserlerde de söz konusudur. Kutsal bir emanetin bulunduğu küçük bir şapel için yapılan eser, zaman içinde birkaç kez elden geçip bazı parçalarını kaybettiği için eseri bir bütün olarak veya etrafındaki mimari mekanla ilişkisini yorumlamak zordur. Buna rağmen, geriye kalan kısımları bile, ölçülü hareketleri ve antikçağ heykel sanatının gotik yorumunu temel alan dinamik konumları ile bu eserin perspektif ve sahne düzeni açısından yeniliği konusunda bize bir fikir vermek açısından yeterlidir.

Trastevere'de Santa Cecilia Kilisesinin sayvanı

Mimarlıkla oyma sanatı arasındaki ilişkiye verilen önem, Arnolfo tarafından Roma'da, Trastevere'deki Santa Cecilia Bazilikası için 1293 yılında tamamlanan sayvanda da görülebilir. Yapı o yıllarda muhtemelen Fransız kardinal Simon de Brie zamanında başlanan yenileme sürecinden geçmektedir. Ancak yeni sayvanı yaptırma görevi halefi ve bazilikanın hamisi Fransız kardinal Jean Cholet'ye (?-1292) düşer. San Paolo fuori le Mura'daki sayvandan epey farklı olan bu eserin gotik dikeyselliği daha yumuşak ve mimari çerçevesi daha sadedir; baldakenin üst köşelerinde yer alan

dört aziz arasında bulunan ata binmiş Aziz Tiburtius figürü, klasik dönemin ata binmiş imparator heykellerinden ilham alınmıştır.

VIII. Bonifacius İçin Faaliyetler

Santa Cecilia'daki sayvandan hemen sonra Arnolfo, VIII. Bonifacius'un (y. 1235-1303, ♔ > 1294) papa seçildikten hemen sonra kendisi için sipariş verdiği anıt mezarı gerçekleştirir. Sayısız sivri kulesinden dolayı mimari yönü öne çıkan eserin mimarı olarak da görev alan Arnolfo, anıt mezarı bir bütün olarak projelendirir. Eser aslında San Pietro Bazilikasında ön cephenin iç duvarına sırtını vermiş bir şapel şeklindedir. Papanın naaşı, bir niş içerisinde, üzerinde iki rahip yardımcısının eşlik ettiği papanın mezarda yatan haldeki heykelinin, arkasında da Jacopo Torriti'ye (faal olduğu dönem 1291-1300) ait bir mozaiğin yer aldığı bir mezarın içine yerleştirilmiş olmalıydı. Ne yazık ki, bu anıtsal eserden de geriye sadece birkaç parça kalmıştır; bu parçalar arasında yer alan ve günümüzde Grotte Vaticane'de bulunan papanın mezarda yatan haldeki heykeli hem icra açısından büyük bir titizlik hem de şaşırtıcı düzeyde bir gerçekçilik sergiler. Nitekim papanın çehresi canlı bir insanın portresini andırır ve fanilik duygusu yerine büyük bir huzur ifade eder; yapıldığı dönemde yüzün renklendirilmiş olması muhtemelen gerçekçilik duygusunu daha da belirgin kılıyor olmalıydı. Arnolfo aynı anda hem mimarlık, hem plastik hem de resim alanına giren bir mekân oluşturur ve izleyici bu mekân içerisinde tasvir edilen durumun birinci şahsı olarak yer alır. Günümüzde Vatikan Sarayında muhafaza edilen, eliyle kutsama işareti yapan papanın büstü de, hangi bağlamda olduğunu bilmesek de, muhtemelen aynı şapel içerisinde yer alıyordu. Yine Arnolfo'ya atfedilen bu olağanüstü ve etkileyici oyma eser, bir papanın hayattayken yapılmış ve günümüze ulaşmış ilk oyma portresini oluşturur. Arnolfo, Charles d'Anjou'nun heykelini gerçekleştirdikten birkaç yıl sonra, bir kez daha yeni bir portre tipolojisi oluşturur; bu seferki papalığın ruhani ve dünyevi gücünü güçlü bir şekilde yansıtması gereken simgelerle ve anlamlarla yüklüdür. Toscanalı sanatçının Floransa'ya dönmeden önce gerçekleştirdiği son eser olan bronzdan Aziz Petrus heykeli de benzer nitelikler sergiler.

VIII. Bonifacius'un anıt mezarı

Floransa'daki Son Faaliyetleri

Arnolfo, VIII. Bonifacius'un şapelinin gerçekleştirilmesinden kısa bir süre sonra, üzerinde sanatçının adının olduğu bir yazıttan da bildiğimiz gibi, 1296'da resmi olarak açılan yeni katedralde çalışmak üzere Floransa'ya

davet edilir. Arnolfo'nun Floransa'daki katedral inşaatında üstlendiği önemli görev, Yüzler Konseyi tarafından teyit edilir ve "*capud magister laborerii et operis ecclesie Beate Reparate maioris ecclesie fiorentine*" [Floransa'nın büyük Beata Reparata Kilisesinde işçilerin ve inşaat faaliyetlerinin ustabaşı] olduğu için kendisine 1300'de vergiden muafiyet bahşedilir. Bundan Arnolfo'nun liderliğindeki katedral inşa faaliyetlerinin bu tarihte başlamış olduğunu anlıyoruz; ancak bundan kısa bir süre sonra çalışmalara aniden ara verilir, çünkü 1302 ile 1310 yılı arasında Arnolfo vefat eder. İnşaat yarım kalır, ama kısmen bitirilmiş ön cephe, sayısız oyma eserle süslenmiştir (bu cephe 1586'da yıkılacaktır). Sonraki döneme ait bazı figüratif parçaların da yardımıyla, Arnolfo'nun, 1300 tarihli yukarıdaki belgede "*magnifico et visibile principio*" [gözle görünür, muhteşem başlangıç] şeklinde söz edildiği, bu son derece önemli mimari eserinin orijinal yapısı anlaşılmaya çalışılmıştır. Oyma unsurlarla mimari düzen arasında sıkı bir diyalog olması gerektiğine inanan Arnolfo'nun tasarladığı cepheyi, ajur oymalı eserlerle süslenmiş bir galeri boydan boya geçer; sivri kemerli, sivri kuleli sundurmalarla donatılmış üç anıtsal girişin de kemer içleri oyma eserlerle süslenmiştir. Floransa'da ilk defa Meryem Ana onuruna baştan sona oyma eserlerle kaplı bir kilise cephesi söz konusudur; zaten şehir yönetiminin de amacı katedralin "yakınlarda bulunan ve aynı döneme ait başka katedrallerden daha muhteşem olması" idi.

İnşaata ara verilmesi

Anıtsal girişlerin kemer içlerinde yer alan ve *İsa'nın Doğumu, Aziz Zenobios ile Azize Reparata Arasında Meryem Ana ve Çocuğu* (Floransa, *Museo dell'Opera del Duomo*) ve *Meryem Ana'nın Uykuya Dalması* (Berlin, Staatliche Museen) konulu oyma eserler son derece önemlidir, çünkü onlar sayesinde sanatçının stilinin geçirdiği son evrimi izlemek mümkündür. Arnolfo, VIII. Bonifacius'un büyük heykelini (Floransa, *Museo dell'Opera del Duomo*) ve *İsa'nın Doğumunda Meryem Ana*'yı niteleyen Roma deneyiminden daha etkileyici ve ifade zengini bir perspektife geçer. Ancak sanatçının Arka fondan ayrı tek heykeli olan *Tahtta Oturan Meryem Ana ve Çocuğu*'nda (Floransa, *Museo dell'Opera del Duomo*) olduğu üzere, kullandığı dilin temelinde yatan mekânsallık ve görünülürlük gereksinimini asla gözden kaçırırnaz. Bu eser, etkileyici hacmiyle Giotto'nun (1267-1337) aynı döneme ait *San Giorgio alla Costa Meryem Anası* ve *Ognissanti Meryem Anası* eserlerine benzetilmiştir.

Sanatındaki son gelişmeler

Giorgio Vasari'nin de (1511-1574) belirttiği üzere, Arnolfo Floransa'daki katedral üzerinde çalışmaya başlamadan önce, şehir yönetiminin mimari konumundan dolayı Fransiskan tarikatına ait Santa Croce Kilisesi-

nin (kilisenin inşasına 1294'te başlanır), daha sonra da şehir yönetiminin yeni konutu olan Palazzo Vecchio'nun projesinde görev aldığı, aynı zamanda şehrin ve civar bölgenin çeşitli savunma amaçlı yapılarına da el attığı sanılır.

Bkz. *VIII. Bonifacius ve Kilisenin Üstünlüğü, s. 49; Nicola Pisano, s. 884; Giovanni Pisano, s. 889; Papaların Şehirleri: Roma ve Avignon, s. 960*

"Yunan Tarzını Latin Dilinde Resmetmek"

Doğu İmparatorluğunun Cazibesi

Anna Ottani Cavina

Batıda Latincenin değişime uğrayıp modern halk dillerine dönüştüğü, romanesk sanatın da XIII. yüzyılın sanatsal uygarlığının en yüksek yaratıcı değerlerini niteleyen Batılı özelliğini dayattığı yıllarda (Roberto Longhi), Bizans'ın bin yıllık geleneği Balkanlar, Mısır, Karadeniz, Kafkaslar ve Ön Asya üzerindeki dinsel ve sivil hâkimiyetini sürdürmeye devam eder. İtalya, Fransa ve Hollanda başta olmak üzere Avrupa'nın bir kısmı da Doğu İmparatorluğu sanatının cazibesine duyarlı olduğunu gösterir.

Bizans İmparatorluğu: Paleologos Hanedanının Yeniden Doğuşu

Doğu Roma İmparatorluğunun son dönemi, 2004'te New York'ta, *Metropolitan Museum*'da düzenlenen, *Byzantium: Faith and Power 1261-1557* [Bizans İmparatorluğu, İnanç ve İktidar 1261-1557] başlıklı bir sergiye konu olmuştur. Bu harika ve cesur sergide, 1204 yılında yer alan IV. Haçlı Seferinin yağma sürecinden sonra çöküşe geçen bir dünyanın hikâyesi anlatılmıştır.

1261'de sürgünde olduğu İznik'ten dönerek Bizans tahtına çıkan VIII. Mikhail (1224-1282) ile Paleologos hanedanının yeniden doğuşu hayali imparatorluğun kalıntıları üzerine kurulur. Bu hayal, mimarlığın, fresk

ve mozaik süslemelerin teşvik edilmesi ve *Odigitria* Meryem Ana'nın (eliyle merhametli Oğul'unu gösteren Meryem Ana) ikonası altında Ortodoks inancının yeniden doğmasını sağlayacak kutsal emanet mahfazaları, minyatürlü kitaplar, litürjik kıyafetler ve ender bulunur, değerli objelerin bir araya getirilmesi yoluyla başkente eski ihtişamını geri kazandırmayı amaçlar.

Ancak Konstantinopolis Türklerin eline geçip (1453) büyük bir gururla beyaz bir ata binmiş olan Sultan II. Mehmed (1432-1481) "kanların arasında kavunlar gibi yüzmekte olan cesetlerin" arasından geçip Ayasofya Katedralinin kapısında belirdiğinde bu hayal sonsuza kadar suya düşer. Bu olaya tanık olan Venedikli Niccolò Barbaro'nun (XV. yüzyıl) günlüğünden kaynaklanmış bu alıntı, Doğu Roma İmparatorluğunun çöküşünü teyit eder; Roma'nın ihtişamının varisi, Hıristiyan Konstantinopolis şehrine karşı Allah adına yürütülen bu saldırı, Doğu ile Batı arasındaki ilk büyük ve dehşet verici uygarlık ve din çatışması anlamına gelir. Bu olayı "Homeros ile Platon'un ikinci ölümü" olarak tarif eden Enea Silvio Piccolomini (1405-1464, 1458'den itibaren II. Pius adıyla papa) bu çatışmanın çığır açıcı niteliğini sezer ve dünyanın tamamı üzerinde engellenemez sonuçları olacağını anlar.

II. Manuel'in tanık olduğu çöküş dönemi

Bir daha asla kapanmayan bu yaralardan önce, Hıristiyan İmparator II. Manuel Paleologos'un (1350-1425, 👑 > 1391) 1391-1392 yıllarında yazdığı mektuplarda da belirttiği gibi, parçalanmaya yol açacağı anlaşılan bir çöküş dönemi yaşanır. Asya'da harabe halindeki şehirlerde düşmanı olan Osmanlılara yardımcı olmak zorunda kalan II. Manuel şöyle der: "Bu inançlı bir insan, Helenistik uygarlığını seven bir insan için, efsanevi Atlas'ın bile omuzlarında taşıyamayacağı kadar ağır bir yük."

Roberto Longhi'nin Olumsuz Yargısı

Sanat alanında genelde Geç Bizans etiketi altında görmezden gelinen bu dünya, Roberto Longhi'nin (1890-1970) 1939'da yayınlanan *Giudizio sul Duecento* [XIII. Yüzyıl Üzerine Görüş] adlı ünlü makalesinde mahkûm edilmiştir. Günümüzde hiç kimse, Justinianus'un (481?-565, 👑 > 527) döneminden sonraki Bizans sanatını eleştiren ve özellikle VII. yüzyıldan itibaren gelişen sanatın yaratıcılığını, dolayısıyla da bağımsızlığını kaybettiğini ilan eden Longhi'yle aynı fikirde değildir. Longhi Bizans sanatını, Batı sanatının kanonuna kıyasla eskimiş ve ilkel olarak dışlar (Vasari de XVI. yüzyılda Bizans ressamlarının "hantal tarzını" aştığı için Cimabue'yi över) ve Avrupa ortaçağ sanatıyla çağdaş bir deneyim olarak görmektense, öncesine ait bir dönemin sanatı olarak yorumlar.

Sanatsal ifadenin zirvesi

Longhi'nin *Görüş*'üne dönecek olursak, günümüzde hiç kimse, Yunanistan'da, Meteora Manastırının *epitaphios*unda, yani İsa'nın Çilesi ayininde litürjik amaçla kullanılan muhteşem bir kumaş üzerine işlenmiş, yıldızların arasında ölen İsa (y. 1290) gibi unutulmaz icatlar karşısında "kısır" kelimesini kullanmayacaktır.

Tahribattan kurtarılan ve büyük kısmı dinsel nitelikli başyapıtların arasında ikonalar, mozaikler, muhteşem kumaşlar, minyatürlü mezmur kitapları ve *antiphonarium*lar [karşılıklı olarak okunan mezmur derlemeleri], içerdikleri anatomik kısımların biçimine göre şekillendirilmiş, gümüşten kutsal emanet mahfazaları, mine ve değerli taş kaplı eserler ve fildişi oyma eserler yer alır. Bu eserler, sosyo-ekonomik sistemlerle yaratıcılık arasındaki bağlantıların tesadüfi olmadığını bir kez daha teyit eder; nitekim imparatorluğun çöküşüyle birlikte sanat büsbütün ışıltılı bir hal alır ve iktidarın simgeleri II. Manuel Paleologos'un *loros*u (1309-1311), yani sadece imparatorlara özgü olan yakut kaplı etolünde olduğu kadar parlak olmamıştır.

İkonalar: Tarihin Mekânının ve Zamanının Ötesinde

Tarihi zamandan soyutlanıp litürjik zamana uyan, gerçek mekânı aşıp aşkınlığa ulaşan, eylemlerin her türlü dünyevi yasasının ötesinde konumlandığı teolojik doktrinin asıl özü ikonalarda kendini gösterir. Eylemler gizemlidir, simgeseldir, sonsuzluğa erişmeyi amaçlar. Tanrı'yla karşılaşmanın odak noktası, altın renkli soyut bir arka fon üzerine resmedilmiş ikonalardır. Bazı anıtsal ikonalar ahşaba uygulanır, bazıları da taşınabilir türden olup altın, gümüş, fildişi veya mineden yapılır. Picardy'de, Laon Katedralinde muhafaza edilen totemik *Kutsal Çehre* (XIII. yüzyıl) gibi bazıları hayaleti andırır, korku uyandırır; Doğudan getirilip Cambrai'deki Notre-Dame de Grâce Katedralinde sergilenen *Şefkatli Meryem Ana* (XIV. yüzyıl başlarına tarihlendirilen bu ikona, bebek İsa'nın annesinin koynuna sokulduğu *Eleusa* Meryem Ana tipolojisine aittir) gibi bazıları da mucizevidir ve insanı duygulandırır, çünkü çocuk son derece insani bir sarılma içgüdüsüyle annesinin boynuna ulaşabilmek için pelerinine tırmanmaya çalışır.

Kitabı Mukaddes'te Musa'nın, yanan çalılığın ve on emrin mekânı olarak adı geçen Sina Dağındaki Azize Caterina Manastırında da sayısız ikona muhafaza edilmiştir. Çölün ortasında, son derece ıssız bir düzlükte yer alan bu monastik cemaat Justinianus döneminden beri burada ibadet eder (süreklilik açısından dünyanın en eski manastırıdır) ve Bizans iko-

noklazm akımından dolayı başka yerlerde tahrip edilmiş olan (ama İslam kontrolü altındaki Sina Dağının eteklerindeki bu manastırda tahrip edilmediler), VIII ile IX. yüzyıla ait ikonalar (ve başka eserler) içeren Ortodoks uygarlığının hazinesine koruma sağlar.

Rönesans Avrupa'sının Sanatında Bizans İmparatorluğunun Mirası

Kutsal ikonalar Bizans İmparatorluğu için bir yatırımdır. Doğu İmparatorluğu siyasi bir varlık olarak dağıldıktan sonra kültürel mirası Avrupa'nın ruhaniliğini ve hayal gücünü beslemeye devam eder.

Bizans'ın kozasından çıkıp modern çağa girmekte olan Rönesans Avrupa'sının, Bizans İmparatorluğundan ne derecede etkilendiği apaçıktır.

Aşağılanmış ama zafer kazanmış İsa'nın *Imago pietatis* [Merhamet İmgesi] versiyonunu (İsa belden yukarısı mezarın dışında, dik olarak, gözleri kapalı ve elleri karnının üzerinde birleştirmiş olarak resmedilir) veya kozmik bir ıstırabın izlerini taşıyan çocuğu kucağında tutan asil duruşlu Meryem Ana'yı ele alanlar arasında Jan van Eyck (1390/1395-1441), Rogier van der Weyden (y. 1400-1464), Hans Memling (1435/1440-1494), Michele Giambono (y. 1400-1462), Giovanni Bellini (1431/1436-1516), yani Rönesans'ın başkahramanları vardır. Hatta Bizanslıların son kahramanı, Girit kökenli El Greco (1541-1614) büyük bir kalkanın üzerine (Madrid, özel koleksiyon) Veronica'nın efsanevi tülü *Mandylion*'a İsa'nın, Mel Gibson'ın 2004 tarihli *The Passion of Christ* [İsa'nın Çilesi] filmindeki gibi, gerçekçi ve şoke edici çehresini resmeder.

Dönemin en büyükleri

Doğu İmparatorluğunun uzun gölgesi, o dönemde daha yaratıcı ve daha dinamik olan Avrupa'ya ruhanilik ve aşkınlık mirasını aktarmaya devam eder. Batılı natüralizmin nüfuz ettiği ikona, bir yandan nefes alıp verir, duygularını ifade eder ve ondan kırmızı kan akar, bir yandan da insanoğluyla Tanrı'sının karşılaştığı mekân olan gökyüzüne açılan gizemli bir kapı olur.

Bkz. *Bizans İmparatorluğu ve Paleologos Hanedanı: Çöküş Süreci ve İç Savaşlar, s. 175; Duccio di Buoninsegna, s. 927*

Dilenci Tarikatları ve Sanat

Milvia Bollati

Dilenci tarikatları imge ve fikirlere aracılık etmeleri için sık sık figüratif sanatlardan yararlanmışlardır. Bu tarikatların giderek yaygın hale gelmesi litürjik donanım ve ikonografi alanında özellikle kurucu azizlerle bağlantılı olarak yeni tipolojilerin ortaya çıkmasını teşvik etmiştir. Azizlerin biyografileri kiliselerin neflerinde veya genelde münferit ailelerin hamiliğini yaptığı şapellerde, fresk şeklinde büyük diziler yoluyla anlatılır. Ayrıcalıklı mekanlar sayılan din meclisi salonlarında temalar ve amaç açısından daha karmaşık fresk dizilerine yer verilir.

XII ila XIII. yüzyıllar arasında dilenci tarikatlarının doğuşu, Kitabı Mukaddes'e özgü sadeliğe dönüşün gereksinimlerine duyarlılığın yüksek düzeyde olduğu ve seküler kesim tarafından da güçlü bir şekilde hissedildiği bir dönemde gerçekleşir. İtalya'da –ve kısa süre içinde Avrupa'nın tamamında– belli başlı kent merkezlerine kurulan manastır sayısında görülen hızlı artış, Francesco (1181/1182-1226) ve Domingo (y. 1170-1221) tarafından kurulan iki tarikatın başarı düzeyine ve ortaçağ toplumu ile Kilisesinin içerisinde güçlenen varlığına işaret eder. Dilenci tarikatlarına tanınan ayrıcalıklar, manastır kiliselerinin içinde asillerin hamiliğinde zengin şapellerin inşa edilmesi için kendilerine miras ve bağışların yağması anlamına gelir; nitekim seküler kesimden çok sayıda insan, dilenci kiliselerinde gömülmeyi arzular.

İki tarikatın üstlendiği görevlerin en önemlisi, hiç şüphesiz müminlerin bu tarikatların Kilise içerisindeki özel rolü konusunda bilgi sahibi olmasını sağlamaktır. İki kurucu azizi konu alan hayat hikâyeleri, tarikatın imajını halk arasında yaymak için efsanelerin yanı sıra, ayrıcalıklı bir araç olarak kullanılan –ve herkes tarafından kavranabilen– figüratif sanatların da yabancı olmadığı bu bakış açısıma dahil edilir. Dilenci tarikatlarına ait kiliselerin ve din meclisi salonlarının duvarları giderek fresk dizileriyle kaplı hale gelir.

Assisi'deki San Francesco Bazilikası bu türden kiliseler için tartışmasız bir örnek oluşturur. Hem Fransiskan tarikatının ana kilisesi hem de mezar şapeli olarak kurulan bu kiliseye, kuruluşundan itibaren papalık tarafından özel ayrıcalıklar tanınır. Aziz Francesco'nun ölümünden sadece iki yıl sonra, 1228'de başla-

Giotto'nun Assisi'deki fresk dizisi

yan inşaatta, üst kilise kısmının mimarisinde XIII. yüzyılın tamamı boyunca dilenci tarikatlarına ait kiliselerde örnek alınıp tekrarlanacak bir model oluşturulur. Üst kilisenin aydınlık mekânı, aynı zamanda daha önce örneği görülmemiş bir imge politikasının ayrıcalıklı mekânı haline gelir. Giotto'nun (1267-1337) muhtemelen ilk Fransiskan papa IV. Nicholas (1227-1292, ☩ > 1288) döneminde, kilisenin nefindeki Eski ve Yeni Ahit hikâyelerini tamamlama amacıyla yarattığı resim dizisinde Aziz Francesco'nun Bonaventura'nın (y. 1221-1274) *Legenda Maior* [Büyük Efsane] eserine dayalı hayatı anlatılır ve Tanrı'nın Francesco'yla ilgili ilahi planı vurgulanır. Bu fresk dizisi kısa sürede farklı kuşaklardan sanatçıların örnek aldığı bir model haline gelir, hatta alt kilisede Maestro di San Francesco [Aziz Francesco'nun Ustası] olarak bilinen sanatçı (XIII. yüzyılın ikinci yarısı) tarafından Francesco'ya adanmış daha eski dizi –bizim de açımızdan– unutulmaya yüz tutar.

Azizin Hayat Öyküsünü İçeren Sunak Arkası Panoları

Yeni tarikatlar litürjik donanım alanında yeni tipolojilerin doğuşunda ve yayılmasında belirleyici bir rol oynar. Örnek olarak, kurucu azizin hayat öyküsünün konu alındığı sunak arkası panolarına bakabiliriz. Bu hareketli sunak donanımı sadece azizin doğum günündeki litürjik ayin sırasında, geçici olarak sergilenir. Genelde tam boy olarak yapılan portreye, azizin hayatından hikâyeler eşlik eder; bu küçük hikâye derlemesi, müminlerin azizin hayatı konusunda yeterli derecede bilgi sahibi olmasını sağlar.

Belgelenen ilk örnekler Aziz Francesco'yu konu alır ve çok küçük varyasyonlarla XIII. yüzyıl boyunca tekrarlanır. Başlangıçta orta boyutta ahşap levhalara, Margaritone d'Arezzo'nun (XIII. yüzyıl) Sienda'daki *Pinacoteca Nazionale*'de, Arezzo'da veya *Museo Diocesano*'da yer alan tablolarında olduğu üzere, Francesco'nun tek başına figürü resmedilir. Sonradan bu panolar geliştirilir ve azizin figürünün yanına hayatından hikâyeler resmedilir. Başlangıçta hem azizin hayatında hem de ölümünden sonra gerçekleşen mucizelere önem verilir, çünkü amaç mucizevi kabiliyetleri yoluyla hacıların ilgisini uyandırıp azizin kültünü yaymaktır. Bu türden örnekler arasında eskiden Assisi'deki bazilikanın alt kısmında bulunup günümüzde *Museo del Tesoro*'da muhafaza edilen bir sunak arkası panosunu veya Pisa'daki San Francesco Kilisesinden kaynaklanan ve şimdi Pisa'daki *Museo Nazionale di San Matteo*'da bulunan, Giunta Pisano'ya (faal olduğu dönem 1236-1254) atfedilmiş ahşap levhayı sayabiliriz. Bu tipoloji XIII. yüzyılda gelişir ve azizin hayat öyküsüne önem verilmeye başlanır; örneğin Floransa'da,

Azizin hayatının anlatımı

Santa Croce Kilisesinin Bardi Şapelinde bulunan Bardi levhasında, anlatımsal boyutu daha önce eşi görülmemiş bir şekilde geliştirilir ve azizin hayatından son derece zengin bir derleme sunulur. Siena'daki *Pinacoteca*'da bulunan Guido di Graziano'ya (XIII. yüzyıl) ait levha da bu türden bir eserdir. Dominikan tarikatında en önemli örnek ise, Francesco Traini'nin (faal olduğu dönem 1315-1348) günümüzde Pisa'daki *Museo Nazionale di San Matteo*'da bulunan poliptiğidir.

Azizlerin Lahitleri: Bologna'da Aziz Domingo, Milano'da Aziz Şehit Pietro ve Pavia'da Aziz Augustinus

Kurucu azizin hayatına dair imgeler için ikonografi, azizin naaşını taşıyacak olan mezardan itibaren geliştirilmeye başlanır. Buna örnek olarak Aziz Domingo verilebilir. Günümüzde de Bologna'daki San Domenico Kilisesinde muhafaza edilen mermer lahit, hem oyma sanatçısının –Nicola Pisano (1210/1220-1278/1284)– otoritesi ve ünü hem de bağlamının ve gayesinin önemi açısından, bundan sonraki sanatçıların azizler için lahitler projelendirirken örnek alacağı prototipi oluşturur. Örneğin 6 Nisan 1252'de Como ile Milano arasında bir sapkın tarafından öldürülen ve sonradan aziz ilan edilen Aziz Şehit Pietro için Milano'da, Dominikan tarikatına ait Sant'Eustorgio Kilisesinde yaptırılan anıt mezara bakalım. IV. İnnocentius (y. 1200-1254, ♔ > 1243) 25 Mayıs 1253'te Şehit Pietro'yu aziz ilan eder, 1335'te düzenlenen Dominikan dinsel meclisinde de azizin naaşı için bir lahit yaptırılmasına ve kurucu azizin Bologna'daki kilisede bulunan mezarının örnek alınmasına karar verilir. Bu görevi yerine getiren Pisalı Giovanni di Balduccio (faal olduğu dönem 1317-1349) 1339'da imzasını büyük bir gururla atar ve muhtemelen Dominikan keşiş Galvano Fiamma'nın önerisi üzerine gerçekleştirdiği, kabartmalardan ve oyma eserlerden oluşan karmaşık ikonografik içeriğin zirvesindeki baldakende Aziz Domingo ile Aziz Şehit Pietro, *Meryem Ana ve Çocuğu*'na eşlik eder.

Milano'dan kısa bir uzaklıkta, Augustinus'un tarikatına ait Pavia'daki San Pietro in Ciel d'Oro Kilisesinde, 1362'den itibaren Aziz Augustinus'un mezarı üzerinde çalışılmaya başlanır; birkaç on yıl boyunca Campioneli ustalar, Giovanni di Balduccio'nun Milano'da uyguladığı modeli ele alarak güncelleştirir ve hücreli, karmaşık bir yapı oluşturur. Eserde altı diyakon azize göz kulak olur ve her biri cenaze örtüsünün bir ucundan tutar. Mezar hücresinin dışında, azizin hayatının tasvir edildiği kabartmaların aralarında Erdemleri ve Havarileri içeren oyma eserler yer alır.

Din Meclisi Salonları

Manastırın içinde bulunan, avluya bakan ve din meclisinin toplantılarında kullanılan salon, tarikat içerisindeki işlevinden dolayı, doğasını ve amacını gösterecek bir içeriğin geliştirilmesine izin verir. Pisa'da Santa Caterina'dan Pistoia'da San Domenico'ya, Bolzano'da San Domenico'dan Treviso'da San Niccolò'ya kadar, günümüze kadar ulaşmış bu türden birçok örnek söz konusudur. Aralarında en ünlüleri, Tommaso da Modena (1326-y. 1379) tarafından 1352'de yapılmış fresk dizisiyle San Niccolò Manastırıdır. Din meclis salonunun duvarları boyunca bir dizi Dominikan azizi, her biri çalışma masasında oturmuş kitap okurken, inceleme yaparken veya yazı yazarken tasvir edilmiştir. Hemen altlarında yer alan kuşağı oluşturan ve bir tür duvar kâğıdı görevi gören çok yapraklı desenler, aslında hafıza sanatı kuralları doğrultusunda tarikatın tarihsel ve coğrafi derlemesini oluşturan uzun alıntılar içerir. Floransa'da Dominikan tarikatına ait Santa Maria Novella Manastırında, İspanyollar Şapelinde yer alan fresk dizisi, tarikatın imajının yayılmasında resme atfedilen rol açısından çok önemli bir rol oynar. 1366-1368 yılları arasında Andrea di Bonaiuto (y. 1320-1377) tarafından gerçekleştirilen bu fresklerde tasvir edilen İsa'nın hayatı, tonozda resmedilen Diriliş, Yükseliş ve Pentekost sahneleriyle zirveye ulaşır. Sadece Floransa'yla sınırlı olmayan bir geleneğe göre, çapraz tonozda genelde yıldızlı, mavi gökyüzünde münferit figürler tasvir edilirken, –bir tek Assisi'deki San Francesco Kilisesinin alt bazilikasındaki çapraz tonozda olduğu üzere– burada Küçük Tekne resmedilmiştir. Ancak bu fresklerin asıl yeniliği, salonun iki duvarında resmedilmiş, o dönemde inşa halinde olan Santa Maria del Fiore Katedralinin simgelediği dünyevi Kilise imgesi ile Dominikan tarikatının, kapısında Aziz Petrus'un beklediği cennete giden *via veritatis*te [hakikat yolu] insanlara rehberlik etme görevini üstlenmiş olmasıdır. Karşıki duvarda ise Aziz Thomas, teoloji erdemleri ile temel erdemler arasında bir kürsüde oturmuş halde, iki yanında İncil yazarları ve peygamberlerle tasvir edilmiştir; ayaklarının dibinde ise Dominikan bilgeliği tarafından alt edilmiş sapkınlıkların ve sahte doktrinlerin simgesi olarak Sabellius, İbn Rüşd ve Arius ile bilgi aleminin tamamını kapsayan beşeri sanatlar, Teoloji, Tıp ve Hukuk yer alır. Burada Thomasçı doktrin Kilisenin resmi doktrini olarak sunulur ve insanları eğitip onlara rehberlik eden Dominikan tarikatı da bu doktrinin ve inancın hakiki savunucusudur.

Sayısız örnek

Bkz. *Thomas Aquinas, s. 378; Bonaventura da Bagnoregio, s. 386; Johannes Duns Scotus'un Düşünceleri, s. 404; Ockham'lı William, s. 411; Eckhart ve Ren Bölgesi Mistisizmi, s. 427; İacopone da Todi ve Dinsel Şiir, s. 715; Mistik Edebiyat ve Kadınlara Özgü Ruhanilik, s. 720; Giotto, s. 917*

Christus triumphans'tan *Christus patiens*'e

Fabio Massaccesi

İznik (325), Konstantinopolis (381) ve Efes (431) konsillerinde kabul edilen İsa'nın ikili doğası –insan ve tanrı– insanoğlunun günahlarından arındırılması için insan haline getirilen Tanrı'nın Oğlu'nun çarmıhtaki ölümünü resmetmek için gerekli çerçeveyi oluşturur. Kilise Babalarının arınma sürecinin tümelliğinin simgesi olarak gördüğü, İsa'nın çarmıha çivilenmiş halinin tasviri, ortaçağ sanatının merkezi teması haline gelir. Çarmıha gerilen İsa'nın ölüm üzerindeki zaferi, çarmıhın üzerinde Tanrı'ya dönüşmesi, çarmıhın zafer ve parusia *(İsa'nın Kıyamet Gününde dönüşü) simgesi olması ve Komünyon'daki kendini feda süreciyle, İsa'nın çarmıhın üzerinde kendini feda etmesi arasındaki analoji gibi, Paleo-Hıristiyan döneminden itibaren önem taşıyan kavramlar bu imgede toplanır. Birbirini izleyen, hatta bir süre boyunca bir arada kullanılan* Christus triumphans *ile* Christus patiens *şeklindeki figüratif tipolojiler arasında önemli bir fark söz konusudur.*

Christus triumphans

İsa'nın dik duran, çarmıha çivilenmiş, gözleri açık olarak tasvirini öngören bu ikonografi, Paskalya'nın insanoğlunun kurtuluşu anlamına gelen gizeminin iki temel ve birbirini tamamlayan anını –İsa'nın ölümü ve dirilişini– bir araya getirir. Ahşap oyma, minyatür veya levha üzerine resim şeklindeki bu çarmıhlar İsa'nın ölüm üzerindeki zaferini ve dirilişi umudunu ön plana çıkarır. Bazı tasvirlerde İsa çarmıhta, beline bir bez parçası sarılı, elleri dua eder gibi açık ve ilahi doğasından dolayı gözleri açık olarak resmedilmiştir (*Christus crucifixus vigilans* [Çarmıha Gerili, Uyanık İsa]). Bazılarında ise *Christus triumphans* [Muzaffer İsa], çarmıha çivilenmiş İsa'nın imgesini Kıyamet Günü geri dönen Kurtarıcı'yla birleştiren ikonografik bir gelenek doğrultusunda ışıktan bir çarmıhın üzerinde tasvir edilmiştir (Akitanyalı I. Pepin kutsal emanet mahfazası, IX. yüzyıl ortaları, Conques, Trésor de l'Abbaye). Otto dönemi sanatında *Christus triumphans*'ın, çarmıhın üzerine dört çiviyle çivilenmiş, dik durumda, elleri açık ve üzerinde bir tünikle en yüksek rahip şeklinde bir varyasyonu

da yapılır. Rahibe Uta'nın *evangelarium*unda [İncil'den seçmeler] (Münih, *Bayerische Staatsbibliothek*) İsa'nın başında bir taç bulunur (*Christus rex* [Kral İsa]), üzerinde de rahiplere özgü altın renkli kumaştan bir etol vardır. Böylece hem kral hem de rahip olan İsa, Kilisenin Sinagog üzerindeki üstünlüğünü simgeler.

VIII. yüzyıl sonlarında İsa bazen fedakârlığının yanı sıra, *parusia*nın ışığının çağrıştırılması için değerli taşlarla ve incilerle süslenmiş altın bir çarmıh (*crux gemmata* [değerli taşlarla kaplı çarmıh]) üzerinde tasvir edilir (Matta 24, 4:31; 25, 31). 1000 yılından itibaren bu tipoloji zenginleşir ve çarmıhın uçlarına Tetramorf, yani Yahya'nın Vahiy Kitabı'nda sözü edilen "dört canlı varlık" eklenir; XIII. yüzyıla ait, muhtemelen Melanese'nin oğlu Berlinghiero (faal olduğu dönem XIII. yüzyılın ilk yarısı) tarafından yapılmış çarmıh bu tipolojiye bir örnektir (Lucca, *Museo di Villa Guinigi*). İkonografik gelenek, papalıkla imparatorluk arasındaki ihtilafın en dramatik dönemi olan dinsel atamalar mücadelesinde faal olan Başkeşiş Rupert von Deutz'un (y. 1075-y. 1130) başını çektiği Benedikten yorumları temel alır; von Deutz'a göre, –İsa ıstırap ifadesinden yoksun olarak ve ideal güzellik kanonları doğrultusunda tasvir edildiği takdirde– çarmıh İsa'nın zaferinin, dolayısıyla da *sacerdotium*unun simgesidir. XII. yüzyıldan itibaren Latin tipi çarmıhlar, hem uçlarında yer alan levhalar hem de İsa'nın iki yanında tasvir edilen Çile sahneleri yoluyla giderek genişler (Çarmıh no. 432, Floransa, Uffizi Galerisi).

Christus patiens

İsa'nın ölü olarak ilk tasviri, Sina Dağında bulunan ve Nasıralı İsa'nın gözleri kapalı, yüzü huzurlu olarak tasvir edildiği bir levhadan görüldüğü üzere, VIII. yüzyıla aittir. XII. yüzyıl sonuyla XIII. yüzyıl başları arasında, geç romanesk dönemden erken gotik döneme geçilirken İsa'nın fiziksel ıstırabı vurgulanmaya başlanır. Paskalya mistisizminin iki yönü olan ölüm ve diriliş birbirinden ayrılır ve ölüm belirgin bir biçimde öne çıkar.

İsa'nın çarmıhta ıstırap içinde ve ölü olarak tasvir edilmesinin dogmatik temelleri, teolog ve Kilise Babası Aostalı Anselmus (1033-1109) tarafından atılır, ama asıl Clairvaux'daki Sistersiyan manastırının kurucusu olan Bernard de Clairvaux (1090-1153) ile Çarmıha Gerili İsa, mistik tefekkürün hareket noktası haline gelir. Bernard, İsa'nın hayatını çarmıha giden ıstırap dolu bir yol olarak görür. Istırap ve çarmıh temelli mistisizm sonradan özellikle Fransiskan tarikatının gayretleri sonucunda Hıristiyan düşüncesi açısından büyük önem kazanır. Duygusal unsura önemli bir yer verilen, daha insani bir

Fransiskanların İsa'sı

dindarlık anlayışı geliştiren Fransiskanlar, kolayca anlaşılabilir bir dil yoluyla müminleri duygulandırıp, Kiliseye yaklaşmalarını sağlayacak imgelere sıklıkla başvurur. Bundan dolayı Nasıralı İsa'nın dünyevi çilesine dair sahneler veya göğsü başta olmak üzere, yaralarının vurgulanması bu dönemde daha büyük rağbet görür.

Genelde *Christus patiens* [Sabırlı İsa] temalı ilk anıtsal çarmıhın günümüzde Pisa'daki *Museo di San Matteo*'da muhafaza edilen çarmıh olduğu sanılır (inv. 5224). İsa'nın yüzündeki huzurlu ifadenin, *Christus dormiens*'in [Uyuyan İsa] ikonografik bir varyasyonu olduğu savı, yani Kutsal Cumartesi litürjisi doğrultusunda dirilişi beklediği öne sürülmüştür. Bu eserde İsa'nın bedeninin çevresinde bedeninin çarmıhtan indirilmesinden ölüler diyarına inişine kadar uzanan, ölüm sonrasını konu alan altı sahne resmedilmiştir.

Sonradan büyük rağbet görecek olan, İsa'nın üç çiviyle, yani ayakları üst üste tek çiviyle çivilenmiş tasviri de muhtemelen ilk olarak Fransiskanlar arasında ortaya çıkar. Istırap çeken İsa'nın başı omzuna dayalı, gözleri de kapalıdır, bedeni ise kendini ölümün ağırlığına bırakmıştır. Bu ikonografik yeniliği ilk uygulayanlardan biri olduğu sanılan Giunta Pisano (faal olduğu dönem 1236-1254), kaynaklara göre, günümüze ulaşmamış olan bu türden bir eserini 1236'da Assisi'de San Francesco Kilisesinin alt bazilikası için yapmıştır. Giunta'nın günümüzde Bologna'da, San Domenico Bazilikasında (y. 1250) bulunan çarmıhında İsa'nın bedeni, figüratif sahnelerden yoksun bir ahşap levhaya dayanır. Bu tipolojinin yanı sıra, dört çivili ve İsa'nın bedeni boyunca Çilesinden sahnelere bol yer verilen tipoloji de var olmaya devam eder (Maestro del San Francesco [San Francesco'nun Ustası], Bardi, XIII. yüzyılın ilk yarısı, Floransa, Uffizi Galerisi).

İsa'nın giderek daha doğal bir şekilde resmedilmesi, bedeninin iki yanında ölümünden öncesine ve sonrasına ait sahnelerden yavaş yavaş vazgeçilmesi anlamına gelir; bu tür sahnelerin yerini ilk zamanlarda Cimabue (1230/1240-1302) tarafından Arezzo Çarmıhında (1260-1265) veya Floransa'da Santa Croce Çarmıhında (y. 1270) yapıldığı üzere, halı benzeri bir desen alır, sonradan üzerinde sadece Nasıralı İsa'nın bulunduğu çarmıhlara geçilir.

Giotto'nun (1267-1337) çarmıhlarında da *Christus patiens* giderek daha gerçekçi bir stilde tasvir edilir, görsel ve duygusal etkisi daha güçlüdür (Floransa, Santa Maria Novella). Giotto o döneme kadar kimsenin aklına gelmeyecek bir gerçekçilikle hem dramatik ölüm anını etkin bir şekilde resmeder hem de İsa figürünün klasik orantıları yoluyla Kurtarıcı'yı, hakiki insanı ve hakiki Tanrı'yı çağrıştırmayı başarır. Başlangıçta ölümü

ve dirilişi bir arada yansıtan çarmıhlarda, modern dönemde bağlama ve sanatçıya bağlı tercihler doğrultusunda ölüm öne çıkar.

Bkz. *Dilenci Tarikatları ve Sanat, s. 905; Cimabue, s. 912; Giotto, s. 917; Duccio di Buoninsegna, s. 927*

Cimabue

Fabrizio Lollini

Cimabue İtalyan resim sanatının yenilenme sürecinin başkahramanıdır. Bizans stilinin "Yunan tarzı" onunla yerini yeni ve daha doğal bir tarza bırakır ve mekân tasvirine her zamankinden daha fazla önem verilmeye başlanır. 1265'ten ölüm yılı olan 1302'ye kadar uzanan bir sürede gerçekleştirilmiş olan eserleri, bağımsız bir geleneğin başlangıcına işaret eder ve Giotto'nun habercisi sayılır.

Yunan Tarzı ve İtalyan Resmi

Doğuda, doğallık ve mimetizm yoluyla yanılsama yaratmayı amaçlayan, renk lekesine dayalı Helenistik resim, yerini ortaçağ boyunca giderek daha basit, üç bölümden oluşan bir sisteme dayalı resme bırakır. Orta tona daha açık ve daha koyu renklerde ikişer-üçer nüans eklenir ve birbirlerinden ayrı ve kuru olarak uygulanır: Giorgio Vasari'nin (1511-1574) deyimiyle, "renkle dolu alanda ilk hatlar belirir" ve bitmemiş bir tablonun ana hatlarını andırır. Amaç tasvir değil, sunumdur; imge teolojik nedenlerden dolayı bir simge olmalıdır; insan figürleri muğlak, sade biçimler şeklinde resmedilir, "eklemleri belirgin, hareketleri biraz mekanik" (Otto Demus), gerçekliği değiştiren ve yeniden oluşturan mankenler gibidir; giysiler hareketli değil, kolalanmış gibi katıdır; bedenin anatomik hatlarını izlemez, kuru geometriler doğrultusunda, çizgisel ve dekoratif bir hareket izlenimi yaratır.

Doğudan kaynaklanan bu "Yunan tarzı" Batı Avrupa'nın geniş bölgelerine yayılır ve kolay anlaşılabilir ve ikonik olmasından, dinsel otoriteyi

yansıtmasından (neredeyse tüm kutsal ve mucizevi resimlerin Bizans etkisi altındaki bölgeden geldiğini unutmayalım) dolayı rağbet görür. Ayrıca sade kurallara (gramer) ve kullanımı kolay repertuar modellerine (söz dağarcığı) dayanması, çoğaltılmasını kolaylaştırır. Bütün bunların yanı sıra, Batı resmine göre çok daha üstün olan teknik nitelikleri de göz önüne alınmalıdır. Bu sanatın doğduğu bölgelerdeki tarihi evrime pek açık değildir; Konstantinopolis'in düşüşünü (1204) izleyen göçler ve Doğu Latin İmparatorluğunun da doğuşu sayesinde İtalya'da XIII. yüzyıl boyunca süren egemenliğinden sonra Cimabue'nin (1230/1240-1302) kuşağıyla sona erer.

Yayılmanın nedenleri

Vasari'nin İtalyan sanatının başlangıcına Cimabue'yi yerleştirmiş olması ve eserlerinde, günümüzde bile sanatsal üretim dönemlerinin belirlenmesinde kabul gören bir dönüm noktası tespit etmiş olması bir tesadüf değildir. Bu durumda Cimabue Giotto'nun (1267-1337) gerçekleştirdiği devrimin öncüsü, modern resim sanatının doğuşunun ardındaki kopuşun ilk temsilcisidir.

Ayrıntılardan Yoksun Bir Efsane

XIX ile XX. yüzyıllar arasında Cimabue'nin hiçbir zaman var olmadığını, Bizans dünyasının bazı bölgelerinde farklı, ama paralel şekillerde gerçekleşen, daha katı "Yunan tarzı"ndan giderek uzaklaşma sürecini tanımlamak için sanatsal tarihyazımı tarafından yaratılmış bir isim olduğunu düşünenler olmuştur. Aslında bazı belgelerde Cimabue'nin adı geçmektedir, ama bu belgelerin azlığı, sanatçının biyografisinden söz edilmesini zorlaştırmaktadır. Cimabue'nin rolü, Dante'nin *Âraf*'ının çok ünlü bir bölümünde (XI, 94-96) vurgulanır, çünkü –Giotto'ya kıyasla– şöhretin geçiciliğinin örneği olarak sunulur. Floransa'da doğmuş olması dışında, sanatçının hayatı hakkında sadece iki bilgiye sahibiyiz.

Tarihi ve efsanevi kaynaklar

Birincisi 1272 yılında Roma'da olduğudur; bu bilgiyi sanatsal olaylarla ilgisi olmayan, tesadüfi bir tanıklığa borçluyuz. İkincisi, aynı dönemde üstlendiği iki sipariş için Pisa'da bulunduğudur: Bu siparişlerden biri, Pisa Katedralinin apsisi için bir mozaiktir ve bu eser için kendisine Eylül 1301 ile Şubat 1302 arasında çok sayıda ödeme yapılır. Diğeri de, Kasım 1301 başlarında Santa Chiara Hastanesi için kendisinden istenilen (ama büyük ihtimalle gerçekleştirilmeyen) bir poliptiktir. 19 Mart 1302 tarihli bir belgede sanatçının ölmüş olduğundan söz edilir. Dolayısıyla 1230 ile 1240 arasında doğduğu sanılan Cimabue, uzun bir süre boyunca faal olmuştur, ama ondan geriye çok az eser kalmıştır ve araştırmacılar bu eser-

leri hem kendi içlerinde hem de mutlak anlamda tarihlendirmekte güçlük çekmiştir. Bu eserlere özellikle Floransa'da olmak üzere, günümüze ulaşmamış olan çeşitli eserler hakkındaki bazı bilgiler de eklenebilir.

Faaliyetlerinin Aşamaları

Cimabue "Yunan tarzı"ndan hareket eder; hatta Vasari ondan, Floransa'daki usta sanatçı yokluğundan dolayı, buraya davet edilmiş "Yunan ustaların" öğrencisi diye söz eder. Bu masal, Bizans sanatının İtalya'daki karmaşık yayılma sürecini basite indirger; aslında gerçekten de bu sürecin Toscana'daki zirvesi, sanatçılarla eserlerin deniz yoluyla ulaştığı Pisa'da yaşanır. Nitekim Cimabue'nin ilk bilinen eseri olan Arezzo'daki San Domenico Kilisesinin boyalı çarmıhı Giunta Pisano (faal olduğu dönem 1236-1254) gibi Pisalı ressamların eserlerinden türemiş sayılabilir. Bu eserde Neo-Yunan model, "ışık-gölge ayrımı" adı verilen bir duyarlılığa tâbi tutulmuştur. Figürde katılık söz konusu olmaya devam etmektedir. *Christus patiens*'in [Sabırlı İsa] ıstırap içindeki ikonografik tasviri de aynı geleneğe uygun olsa da, renk ve bazı teknik çözümler açısından değişiklikler söz konusudur. Bu eserin 1260'lı yılların ortalarına, yani Giunta Pisano'nun Bologna'da, San Domenico Bazilikası için resmettiği çarmıhtan on yıl kadar sonrasına ait olduğu sanılır.

Pisa'nın etkisi

Sanatçının sonraki eserleri ve kronolojileri konusundaki büyük belirsizlik devam etmektedir. Cimabue Roma'da kaldığı dönemde, hem Bizans kaynaklı eserlerin bol miktarda bulunduğu papalık meclisi ortamında hem de *mirabilia urbis Romae* [Roma şehrinin harikaları], yani antikçağın anıtsal harabeleriyle temas yoluyla sanatını güncelleme fırsatı bulur. 1278 ile 1280 yılları arasında Laterano Sarayının Sancta Sanctorum Şapelinde gerçekleştirilen resimler stil açısından sanatçının etkisini sergiler.

Cimabue'nin 1280'den önce Floransa'ya döndüğü ve Santa Croce Kilisesindeki boyalı çarmıhı gerçekleştirdiği sanılır; bu eser, 1966'daki sel sonrası üzerinde yürütülen restorasyon çalışmalarına rağmen, hâlâ harap durumdadır. Stildeki değişim sonucunda, mükemmel bir şekilde ayarlanmış ışık ve gölgeler sayesinde İsa, "artık net olarak birbirinden ayrı duran çeşitli parçalara ayrılabilirmiş izlenimi vermez [...] İsa'nın cildi de ipek gibi şeffaf ve parlak görünür" (Luciano Bellosi). İkona insana dönüşmüştür. Beline sarılı bez parçası artık altın renkli motiflerin eklendiği, bedeni kaplayan bir kumaş değil, anatomik hatlar doğrultusunda şekillenen ince bir tüldür.

1290'lı yılların başlarında Pisa'da Fransiskan tarikatına ait kilise için yapılan *Evrenin Hâkimi Meryem Ana* (günümüzde Paris'te, Louvre Müze-

si'ndedir), Meryem Ana'nın, Çocuğun ve meleklerin figürleri açısından benzer nitelikler sergiler ve yüzler ışık ve gölgeler yoluyla tanımlanmıştır. Giysiler, kapladıkları hatların sınırlarını çizerken, ahşap tahtın, oyma işlerinin ve başlık kısmındaki kumaşın ayrıntılarının titiz tasviri gerçek bir yenilik oluşturur. Mekânsal zorluklar söz konusu olmaya devam eder; Meryem Ana'nın verev olarak konumlandırılmış olması üçüncü bir boyut yaratma iradesini açıkça gösterir. Bu arada altı melek, Bizans modüler geleneğinde olduğu üzere, neredeyse birbirinin aynı çiftler halinde yukarıya doğru hareket eder.

Roma, Floransa ve Bologna arasında

1280 ile 1290 arasında Cimabue'nin daha genç ressamların etkisine açıldığı görülür. Bologna'daki Santa Maria dei Servi Kilisesinde bulunan, hareketli ve süslü giysileriyle göze çarpan *Evrenin Hâkimi*, Duccio'nun (y. 1255-1318/1319) etkisini sergiler, hatta bir kısmının Duccio tarafından yapılmış olması muhtemeldir. Bedenlerin fizikselliği ve şeffaflık etkisine verilmeye başlanan önemin ise Giotto'nun erken dönemine dayandığı sanılır; Castelfiorentino'daki *Meryem Ana ve Çocuğu*'nun her iki sanatçının eseri olduğu savı doğruysa, Giotto'nun Cimabue'yle aynı çevrede, hatta aynı atölyede yetişmiş olması da muhtemeldir.

Assisi'deki San Francesco Kilisesinin üst bazilikasındaki karmaşık fresk meselesi bu döneme aittir. Bu freskler başlangıçta 1270'li yıllara tarihlendirilmiş olup, sonradan sanat tarihçileri bundan on yıl kadar sonra, son derece mantıklı ve kaynaklar tarafından da teyit edilen bir kararla, hem ilk Fransiskan kökenli papa olan hem de kilisenin resimlerle süslenmesi sürecinin ilk bölümünün (Alp Dağları'nın kuzeyinden gelen ustaların süslemelerinden sonra) hamisi olan IV. Nicholas'ın (1227-1292, ♔ > 1288) papalık döneminde yapıldığına karar vermiştir. Bu öneri temelinde, XIII. yüzyıl sonlarındaki İtalyan resim sanatındaki yenilenme döneminin simgesi olan bu fresk dizisinin tamamı bir bütün halinde ele alınmaya başlanmış, faaliyet süreleri ve atölyeler arası ilişkiler birbirine yaklaştırılmıştır. Hâlbuki geçmişte Cimabue'nin faaliyet dönemiyle Giotto'nunki arasında yirmi yıllık bir süre olduğu sanılıyordu. Nitekim Giotto'nun 1290'lı yılların sonlarından başlarına çekilen tarihlerde, Cimabue ile aynı mekânda faaliyet gösterdiği ve nef duvarlarının alt kısmı üzerinde çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu faaliyetler kilisenin uç kısmında gerçekleşir; Meleklerin (sol transept), Havarilerin (sağ transept), Meryem Ana'nın (apsis) ve *Dört İncil Yazarının Hikâyeleri* (tonoz) Cimabue'ye aittir. Nefin kendisinde ise Cimabue ile atölyesi –bazılarına göre aralarında Duccio da olabilir– dördüncü kemerler arası alanın kemer altlarını ve buradaki tonozu süsledikten sonra (bu tonoz ve bir ya-

Assisi

nındaki, 26 Eylül 1997'deki deprem sırasında çökmüştür) buradaki faaliyetten çekilir ve yerini Jacopo Torriti (faal olduğu dönem 1291-1300) liderliğindeki Romalı ustalar alır. Bu ustalar, Giotto'nun çalışmalarıyla süreklilik sağlamakta o kadar başarılı olur ki, bazılarına göre, Cimabue ikinci kemerler arası alanın bazı sahnelerinde de rol almıştır.

Cimabue'nin fresk dizisi stil açısından son derece ilginçtir; klasik kültürün ve ortaçağ yeniliklerinin yankılarının yanı sıra, muhteşem çıkma dizisinde ve dekoratif kuşakların mimari unsurlarında mekânın tasviri konusuna yeni bir ilgi görülür. Havarilerin yanlarında bulunan dört *Dünyanın Kısımları* peyzaj sanatının öncülüğünü yapar ve Bizans prototiplerine kıyasla farklı bir duyarlılık sergilenir. Kullandığı teknikleri, stil alanındaki yeniliklere uyarlamak istediği anlaşılan ressamın bu deneysel döneminde, ne yazık ki malzemeyle ilgili birçok sorun resimlerin sonradan harap olmasına neden olmuştur; üstübeçin kararması "fotoğraf negatifi" etkisini yaratmış, kuru pigmentlerin çoğu ve arka fondaki altın varaklar da dökülmüştür. Ama iki Çarmıh sahnesi ile *Babil'in Düşüşü* başta olmak üzere, birçok sahnede, Fransiskan ruhaniliğine bağlı olarak yeni bir dramatik anlayış ve insani gerçeklik yine de apaçık görünür.

Stil açısından yenilikler

Cimabue'nin Assisi'deki çalışmalarından sonraki eseri olan *Evrenin Hâkimi*, günümüzde Uffizi Galerisindedir (daha önce Floransa'da Santa Trinità Kilisesindeydi). Burada melekler açısından yeni bir perspektif ve dört peygamberin ifadesi açısından zengin büstlerinin yer aldığı tahtın temelini üç boyutlu kılma çabaları gibi mekânsal deneyler dikkat çeker. Meryem Ana'nın tefekkür ifadesi, Cimabue'nin son eseri ve belgelenmiş tek eseri olan Pisa'daki Aziz Vaftizci Yahya'nın tasvir edildiği mozaikle karşılaştırılabilir.

Sanatçının diğer eserleri arasında günümüzde Londra'daki *National Gallery*'de bulunan *Meryem Ana ve Melekler* ile New York'ta Frick Koleksiyonuna ait olan *İsa'nın Kırbaçlanması* eserlerinin birer parçasını oluşturduğu diptik, katkıda bulunduğu sanılan Floransa Vaftizhanesi'ndeki mozaikler ve Assisi'de bulunan iki resim vardır; bunlar alt bazilikada bulunan *Meryem Ana ve Çocuğu ile Melekler* adlı fresk ile Santa Maria degli Angeli Kilisesinde bulunan, tahrip olmuş ve tekrar boyanmış *Aziz Francesco* resmidir.

Bkz. Christus triumphans'*tan* Christus patiens'*e, s. 909; Giotto, s. 917; Duccio di Buoninsegna, s. 927; Mozaikler, Freskler, Vitraylar, s. 932*

Giotto

Fabrizio Lollini

Cimabue'nin varisi ve büyük ihtimalle öğrencisi Floransalı Giotto, XIII. yüzyıl sonuyla XIV. yüzyıl başları arasında mekânın, anatomilerin ve duyguların tasvirine dayalı resim sanatını gerçekleştirerek Rönesans ve maniyerizmle sonuçlanacak ideal çizgiyi başlatmış olur. Hakkında çok az kesin bilgiye sahip olduğumuz ama çok varsayımda bulunduğumuz Giotto, kendi çağdaşları arasında bile büyük bir sanatçı olarak kendini kabul ettirir ve çok kısa sürede bir efsaneye dönüşür. Assisi, Padova ve Floransa'daki eserleri sadece en ünlülerinden bazılarıdır ve Giotto, atölyesindeki diğer sanatçılarla beraber daha birçok eser üretmiştir.

Gerçekliğe Bakış: Dante ve Giotto

Muhtemelen 1267'de Mugello'da doğan ve 1337'de ölen Giotto hayattayken bile büyük bir şöhret ve saygı kazanmıştır; "modern" resmin simgesi haline gelen sanatçı, Dante (1265-1321) tarafından şöhretin geçiciliğini konu alan bir bölümde, bir önceki efsaneyi aşmış biri olarak hatırlanır: "Cimabue resmin ustası bilirdi kendini, oysa artık ünü karardı, Giotto aldı şimdi onun yerini" (Araf XI, 94-96). Giotto'nun rolü, yine Toscanalı olan Cimabue'nin başlattığı geçiş sürecini tamamlamaktır. İtalyan resim sanatının en önemli teknik eseri olan ve neredeyse tamamıyla Giotto'ya dayanan *Libro dell'arte*'nin [Sanat Kitabı] yazarı Cennino Cennini (XIV-XV. yüzyıllar) şöyle der: "Yunan sanatını Latinceye tercüme etti ve moderne indirgedi," yani Bizans sanatının etkisindeki "Yunan tarzı"ndan kopup, bakışını gerçekliğe çevirmiştir. Bu anlamda Dante'yle bağlantısı sadece yukarıdaki alıntıyla sınırlı değildir, çünkü her ikisi, görsel verilerin daha doğal biçimlerde somutluk kazandığı bir yorum getirirler. Bu "gerçekçilik" değildir, gerçekliğe yaklaşmaktır, psikolojik dürtüler, mekân algısı ve hacimlerin somutluğu yeni bir değer kazanır.

Mekan, Kütle, Psikoloji

Giotto'nun yeniliklerinin temelinde bu üç ana değer yatar. Her zaman tutarlı bir şekilde ilerlemese de, Giotto'nun kariyeri boyunca resim iki boyutlu bir uygulamadan "mekânsal bir kutu"ya geçer; sahne derinlik kaza-

nır, figürler sağlam bir şekilde somut yüzeylere yerleştirilir ve gördüklerimiz, mesafe yoluyla belirlenen kademeler doğrultusunda konumlandırılır.

Daha "doğal" bir görüş

Bu, Rönesans'ın matematik perspektifi değil, doğal görüşü yansıtma konusunda daha deneyci bir çabadır, bazı durumlarda zamanının ilerisinde gerçek anlamda bir *trompe-l'oeil** şeklinde kendini gösterir; örneğin Scrovegni Şapelinde yer alan, figürlerden yoksun sahte mimari yapılar, üçüncü boyutu arayan gözleri tatmin etme amaçlı, içinde kimsenin olmadığı mekanlardır.

Bedenler daha ilk resimlerden itibaren şekillendirilmiş, yani kütleler olarak oluşturulmuştur; sanatçı bu etkiyi ya anatomik biçimlerin ustalıklı ışık-gölge tekniği ya da çizgisel veya yassı olmayan ama neredeyse elle tutulur bir kütlenin tanımlanmasına katkıda bulunan giysilerin hatları yoluyla elde eder. Sonuçta insanlar yürür, yemek yer ve nefes alır.

İnsanlar aynı zamanda hem ağlar, hem güler, avazları çıktığı kadar şarkı söyler, kötü koku alınca burunlarını tıkar, uyur; sanatçı sanki farklı ruhsal dürtüleri listelemiş gibidir. Tarihçi Giovanni Villani'ye (y. 1280-1348) göre, Giotto "doğal hareketleri [...] resmetti." Resimlerinde gördüğümüz dinsel gerçeklik dünyası artık elle tutulamaz veya soyut değil, Aziz Francesco'nun prototipi olduğu özdeşleşme ve dahil olma düşüncesi doğrultusunda katılımcı ve yakındır; sanatçının kutsal sanata olan eğiliminden dolayı sık sık Fransiskan tarikatı içinde faaliyet göstermiş olması da bir tesadüf değildir.

Floransa'dan Assisi'ye

Önce Ghiberti (1378-1455), sonra da Vasari (1511-1574), genç Giotto'nun Cimabue (1230/1240-1302) tarafından Toscana'nın kırsalında, koyunlarının portresini yaparken keşfedildiğine ve atölyesine alındığına dair öyküyü anlatmıştır. Sayısız yoldan günümüze kadar ulaştığı için bilinçaltımıza kendini kabul ettiren bu olay, daha çok Floransa sanat geleneğinin iki özelliğini vurgulamaya yarar: Ressamın gerçeklikle doğrudan ilişkisi ve yerel evrimsel süreklilik temelinde Cimabue'nin yanında geçirdiği çıraklık dönemi. Aslında Giotto'nun kariyerinin tamamı boyunca kat ettiği güzergâh fazla belgelenmemiştir ve hem kronoloji hem de başka konularda, sıklıkla birbirinden çok farklı, hatta birbirine zıt yorumlara konu olmuştur. Örneğin eğitimi konusunda hiçbir bilgi sahibi değiliz. Bir ara çok itibar gören bir sava göre, Castelfiorentino'daki *Museo della Collegiata*'da bulunan *Meryem Ana ve Çocuğu*, 1285 yılına doğru usta-çırak ikilisi tarafından ger-

Gerçeklik ile efsane arasında

* Göz aldanımı ya da gözü yanıltma amacıyla kullanılmış teknik –ed.n.

çekleştirilmiştir, ancak bu sav son zamanlarda reddedilmiştir. Görmezden gelinemeyecek bu unsurların yanında, Giotto'nun sonraki eserleri (Cimabue'nin de faal olduğu) Roma bağlamından da güçlü bir şekilde etkilenmiş görünür, bu da papalığın başkentinde faaliyet gösterdiğine, hatta orada yetişmiş olduğuna dair savı güçlendirir.

Assisi ve "Giotto meselesi"

İnşası 1253'te tamamlanan ve resim alanında İtalya'nın en önemli şantiyesi olan Assisi'deki San Francesco Kilisesinin üst bazilikasını süsleme seferberliği, ilk Fransiskan kökenli papa olan IV. Nicholas (1227-1292, 🕮 > 1288) tarafından başlatılır. Cimabue'nin transept, apsis ve yapı örtüsünün ilk iki tonozunda faal olduğu ilk aşamadan sonra, çalışmalar Romalı Jacopo Torriti (faal olduğu dönem 1291-1300) liderliğindeki bir ekip tarafından sürdürülür. Maestro della Cattura [İsa'nın Yakalanışının Ustası] olarak bilinen, Cimabue'nin etkisinde kalmış bir sanatçının (hatta Cimabue'nin kendinin de) bu ekibe dahil olduğu sanılır. Bir ara, duvarların yüksek kısımlarındaki *Eski ve Yeni Ahit'ten Hikâyeler* fresklerinin gerçekleştirilmesi sırasında, ikinci kemerler arası alanda yer alan *İshak'ın Hikâyeleri*'nde bir değişiklik ve üstün beceriye sahip, farklı bir stil görülür; bu yeni stil, ışık-gölge etkilerinin vurgulanmasıyla "mimari dekorun ve bunlarla onları iskân eden figürler arasındaki orantısal ilişkinin inşasında, akılcılığı ve perspektif açısından büyük bir kendine güveni devreye sokar, neredeyse fiziksel bir somutlukta bedenler elde eder ve öyküsünü ağırbaşlı bir ritmle anlatır" (Miklòs Boskovits). Teknik bile farklıdır, uygulama taze sıva üzerine yapılır, yani sıva üzerine "iskele temelli" (iskele aynı konumdayken çalışabilmek için bütün bir kısmın önceden hazırlanması) değil, "gündelik" (her gün uygulama yapılması) resim yapılır. Maestro di Isacco'nun [İshak'ın Ustası] Giotto'nun gençliği olduğu konusunda hemen herkes hemfikirdir; "Giotto değilse de [...] o zaman modern resmin kurucusu Giotto değil, odur" (Millard Meiss); alternatif savlardan birine göre bu kişi Arnolfo di Cambio (y. 1245-1302/1310) olabilir. Bu sanatçının stili, çevresindeki diğer ressamların da fikirlerini vurgular ve onlara derinlik kazandırarak Romalı ustalarla Toscanalı ustalar arasında güçlü etkileşimlerin olduğunu, hatta iş açısından gerçek anlamda bağlantılarının söz konusu olduğunu gösterir.

Üstün beceriye sahip bir stil

Bu fresk dizisinin devamı da Giotto'nun denetimi altında yapılmış olmalıdır, çünkü bazı sahneler, hatta bazı sahnelerin bazı kısımları onun elinden çıkmış gibidir. Dolayısıyla çalışma açısından süreklilik, bu üç dö-

nemi, bir anlamda aynı fikrin yapım aşamasındaki safhaları haline getirir. Bazen sanatçıların başka yerlerdeki faaliyetlerinden dolayı bu fikir farklı kişiler tarafından uygulanıp farklı bir seyir izlemiş olabilir, ama yine de stil açısından bile belli bir istikrar sergiler. Borgo San Lorenzo'daki *Meryem Ana*'dan geriye kalan parçalar da, Giotto'nun hayatının bu kısmına, yaklaşık 1290'a veya biraz daha sonrasına tarihlendirilebilir.

Üst bazilikanın nefinin alt kuşağında, ortaçağ İtalya'sının en ünlü fresk dizisi, yani *Aziz Francesco'nun Hayatı* yer alır: Francesco'nun resmi biyografisi olan Aziz Bonaventura'nın (y. 1221-1274) *Legenda maior* [*Büyük Efsane*] eserinden alınma 28 sahne. Bu resimlerin Giotto'ya ait olup olmadığı bazı kesimler tarafından tartışmaya açılmıştır; Anglo-Sakson sanat eleştirmenleri çok yüksek becerilere sahip anonim bir sanatçıdan söz ederken, İtalyan sanat eleştirmenlerinin bir kısmı ise eserin Roma çevresine ve özellikle Pietro Cavallini'ye (faal olduğu dönem 1273-1308) ait olabileceğini düşünür. Dolayısıyla Homeros meselesinde olduğu gibi, burada da birlikçilere karşı ayrılıkçılar söz konusudur. Eserin en şaşırtıcı yönü, gerçek mimari ile resim arasındaki üstün ilişkiden kaynaklanan ve bütün sahnelerde kendini gösteren mekânsal anlamda arka fonun kaybolması şeklindeki yanılsama etkisidir. Bu üç boyutluluk tutarlı bir şekilde birçok sahnede görülür, hatta *Greccio'daki Doğum* gibi sahnelerde sergilenir ve resmin kurgusu sayesinde izleyici doğal konumunun zıddı olan bir konumda yer alır ve genelde bambaşka bir şekilde algıladığı litürjik donanımların (çarmıh, vaiz kürsüsü) arka tarafını görür. Yapılar tam olarak işlevsel olmasa da, daha sağlam görünür; doğa daha geniş peyzajlar yoluyla sergilenir, bedenler hacimleriyle daha plastik bir hal alır ve halkın duygularına daha yakın yerlerin, nesnelerin ve insanların hikâyesi anlatılır. İlk yedi sahnede azizin hayatının kendini dine adadığı andan Kuralın onaylanmasına kadar olan bölümü anlatılır. Merkezi bölümde Francesco'nun eseri olan tarikatın gelişimi ve azizin ölümü konu edilir. Son yedi sahnede azizin cenazesi ile azizlik mertebesine yükselmesi ve ölümünden sonra gerçekleştirdiği mucizeler işlenir.

Tartışmalı bir konu: Giotto mu, Cavallini mi?

Ressamın sanatının gerçekçi iradesini dayandırdığı *hic et nunc*, yani "burada ve şimdi"nin yeniliği, bu fresk dizisini aynı döneme ait "Yunan tarzı"nı modernleştirme çabalarından ayırt etmemizi sağlar; ancak aynı zamanda hakkında az bilgi sahibi olunan ama kalite ve gerçekliğe bağlılık açısından bir prototip olarak görülen antikçağın modellerinin de yeniden ele alındığı görülür. Artık geriye dönüş yoktur. Bu açıdan da Giotto'nun *İshak'ın ve Francesco'nun Hikâyeleri*'nin ardındaki sanatçı olduğu fikri teyit edilmiş olur; zaten bu sahnelerde, sahnenin mekânsal kutusu içe-

risinde olanları göstermek için açılan perdeler gibi birbirinin aynı ayrıntılar da söz konusudur. Ressama ait olduğu kesin olan daha sonraki eserlerle stil açısından farklılıklar veya Assisi'de birden fazla sanatçının faal olmuş olması (ve farklı teknik yöntemlerin) söz konusu olmasıyla ilgili alternatif savlar, Giotto'ya çağdaşları tarafından bile atfedilmiş rolden de güç alan bu inancı yıkamamıştır. Gerçi çeşitli sanatçılar arasındaki işbölümünü temel alan dönemin atölyelerinin malzemeye ve çalışma şeklinde bağlı âdetleri ve gereksinimleri, bizi karmaşık bir üretim sürecini göz önüne almaya zorlar; Giotto eserlerin bazı bölümlerini uygulamanın yanı sıra, bu sürecin baş ustası, yani mucidi ve denetleyicisi olarak görev alır. Eserin kesin tarihini belirlemek zor olsa da, 1292'ye doğru ve 1295'ten önce olması muhtemeldir. Eskiden Floransa'da, San Giorgio alla Costa Kilisesinde bulunan etkileyici *Meryem Ana ve Çocuğu* portresi ile Santa Maria Novella Kilisesindeki Çarmıh da benzer tarihlere aittir, ama bazılarına göre de eser Aziz Francesco'nun hikâyelerinden çok öncesine tarihlendirilmelidir. Çarmıh'ta Giotto standart tipolojiyi devrimci bir tarzda halleder, çünkü Giunta Pisano (faal olduğu dönem 1236-1254) ile Cimabue'nin eserlerinde doğrulmaya çalışan İsa'nın ıstırabı burada anatomik ayrıntılar ve fiziksel gayreti yoluyla ifade edilir; İsa insanların arasında bir insandır, ona tanık olanlardan merhamet dilenir. Günümüzde Louvre Müzesinde bulunan, ama Minör Keşişler tarikatının Pisa'daki merkezinden kaynaklanan, alt kısmında *Azizin Üç Hikâyesi*'nin yer aldığı *İsa'nın Yara İzlerinin Aziz Francesco'da Ortaya Çıkışı* adlı tablo daha sonraki döneme aittir. Giotto'nun imzasını taşımasına rağmen, bu eserin tamamı veya bir kısmı sıklıkla atölyesine atfedilir.

Assisi'den Padova'ya

Giotto giderek şöhret kazanırken, Toscana ve Umbria'da başlayan üretim güzergâhı büyük hamilerin çağrısıyla giderek yayılır. Giotto muhtemelen 1297-1298 arasında, yani VIII. Bonifacius'un (y. 1235-1303, ♔ > 1294) 1300'de ilan ettiği *Jubileum*'dan [günahların affedildiği özel yıl] hemen önce papalık sarayının daveti üzerine Roma'dadır. Bu dönemden geriye kalan az sayıdaki iz arasında, hiçbir resim olmayıp birkaç defa restore edilmiş ve günümüze imza içermeyen iki parçası ulaşmış *Aziz Petrus'un Küçük Teknesi* adlı büyük bir mozaik vardır (bazılarına göre, bu eser daha sonraki bir tarihe aittir). Giotto bundan kısa bir süre sonra, Romagna'nın efendisi Malatesta ailesi tarafından Rimini'ye davet edilir; ön cephedeki süslemeli üst kısmı kopmuş ve kaybolmuş Malatesta Tapınağının Floran-

Roma ve Rimini'de büyük hamilerden gelen davetler

sa'daki Çarmıha göre natüralist açıdan daha ileri olan büyük Çarmıhı, 1300 tarihli bir minyatür başta olmak üzere, çeşitli yerel sanatçılar tarafından örnek alınıp taklit edilmiştir. Aynı kilisede Aziz Francesco'yu konu alan fresk dizisi ise günümüze ulaşmamıştır. Assisi'deki alt bazilikada bulunan ve büyük ölçüde Giotto'nun atölyesi tarafından gerçekleştirilmiş, ama imzalı bölümler de içeren San Nicola Şapelinin ve günümüzde Uffizi Galerisi'nde bulunan Badia poliptiğinin de bu döneme ait olduğu sanılır.

Bundan kısa bir süre sonra Padova'ya giden Giotto burada da Fransiskanlar için çalışır; Santo Bazilikasında, ambulatuarın sağ tarafındaki ilk şapelde bir freskin bazı bölümleri, dini meclis salonunda ise bazıları imzalı olan daha geniş bölümler günümüze ulaşmıştır. Eskiden Palazzo della Ragione'de bulunan ve kaynaklarda büyük övgüyle söz edilen astroloji dizisi günümüze ulaşmamıştır, ama bazılarına göre ressamın iki kez kaldığı Padova'da Arena Şapelinin inşaatı biter bitmez, 1303-1304 arasında gerçekleştirilmiş süslemeler günümüze sağ salim ulaşmıştır. Zengin bir banker olan Enrico Scrovegni (?-1336'dan sonra) için inşa edilip süslenmiş bu özel şapel, eskiden beri Giotto'nun başyapıtı sayılmıştır. Sanatçı burada bağımsız bir stile fazla sahip olmayan atölye çalışanlarından yardım almıştır. Assisi ile Scrovegni Şapeli arasında büyük bir fark olduğundan, iki ayrı sanatçı savı bu farkı temel alır. Daha önce gerçekleştirilmiş yenilikler pekiştirilir: Mimari yapılar daha sağlam ve mekânsal açıdan daha titiz bir şekilde resmedilir, figürler olağanüstü bir fiziksel güç sergiler ve herhangi bir repertuar veya stilizasyon bağından azadedir, şefkatten ıstıraba bütün ruhsal dürtüler –örneğin büyük üne sahip *Ağıt*'ta– neredeyse bilimsel bir dikkatle resmedilir; ön cephenin iç duvarında yer alan Kıyamet Gününde de ifadeler hüzünden şiddete sonsuz bir çeşitlilik sergiler. *İsa ile Meryem Ana'nın Hikâyeleri*'ni içeren sahnelerle yanıltıcı mimari yapılar, duvarların alt kısımlarındaki tek renkli Ahlaksızlıklar ve Erdemler dizisi ve sahte, çokrenkli mermerden kaide arasındaki tezat örneğinde de görüleceği üzere, teknik tercihlerden dolayı eser malzeme açısından da son derece değerlidir. Eskiden şapelin ayrım duvarında yer alan ve günümüzde Padova'da, Musei Civici'de bulunan ve her iki yüzeyi resimli olan Çarmıh da bu projenin bütünleyici bir unsurunu oluşturur.

Scrovegni Şapeli

Padova'dan Sonra

Giotto'nun bundan sonraki hikâyesi, bir atölye işlettiği ve ahşap levhalar üzerine sayısız eserle bazı fresk dizileri gerçekleştirdiği Floransa'da ge-

çirdiği zamanlarla, İtalya'nın dört bir tarafına yaptığı uzun ziyaretlerden oluşur. Giotto gittiği yerlerde modern insan için temel önem taşıyan yeni stilin peygamberi sayılır, ancak bu durumda da kesin verilere sahip olmadığımızdan, sanat tarihçileri sık sık birbirleriyle ihtilafa düşerler. 1309 tarihli bir belgede sonradan sözü edildiği üzere, Assisi'de bir dönem daha geçirdiği anlaşılır; bu ziyaretinde alt kilisede Maddalena Şapelinin süslemesini koordine ettiği ve ara sıra doğrudan müdahale ettiği sanılır. Ayrıca günümüzde Uffizi Galerisinde bulunan, heybetli olmasına rağmen, tahtının yapısında gotik çizgiler taşıyan *Evrenin Hâkimi ve Bütün Azizler*'i de bu dönemde gerçekleştirmiş olmalıdır (1308-1310).

Son derece üretken bir dönem

1320'li yılların başlarında Santa Croce Kilisesinin Peruzzi Şapelinde *Aziz Vaftizci Yahya ile Aziz İncilci Yahya'nın Hikâyeleri* adlı bir fresk dizisi gerçekleştirir; sahnelerin köşeden perspektifi, Giotto'nun mekân algısının daha da geliştiğini gösterirken, heykel gibi ve güçlü görünmeye devam eden figürlerini daha da dinamik kılar. Bu dönemde yaptığı diğer eserler arasında, Raleigh Müzesinde bulunan (ve Peruzzi Şapelinin sunağı olduğu belirlenmiş olan) poliptik, Washington'daki *National Gallery*'de bulunan *Meryem Ana ve Çocuğu* ve Chaalis Müzesi'nde bulunan *Aziz Vaftizci Yahya ve Aziz Laurentius* vardır. Giotto'nun Floransa Katedralinde (y. 1315) Azize Reparata'nın poliptiğine, Assisi'de alt kilisenin sağ taraftaki transeptinde bulunan resimlere (*İsa'nın Çocukluğundan Hikâyeler* ve duvarlarda *Aziz Francesco'nun Ölümünden Sonraki Mucizeleri*) ve aynı kilisenin ana sunağının üzerindeki yelken tonozlardaki *Aziz Francesco'nun Alegorileri*'ne doğrudan katkıda bulunup bulunmadığı tartışma konusu olmaya devam etmektedir; bazen Giotto'nun atölyesindeki başka sanatçılara da atfedilen bu eserler, Giotto'nun eserlerinde farklı, daha sofistike, hatta neredeyse abartılı ve gotik tarzın etkisi altında kalmış bir stilin gözlemlenmeye başladığı 1315-1319 dönemine aittir. Kardinal Jacopo Stefaneschi (y. 1270-1343) tarafından, muhtemelen San Pietro Kilisesinin ana sunağı için sipariş edilen ve günümüzde *Pinacoteca Vaticana*'da bulunan poliptikten dolayı, Giotto'nun 1320'ye doğru Roma'yı bir kez daha ziyaret ettiği sanılır. Giotto'nun bu kilisenin apsisinde gerçekleştirdiği, *İsa'nın Hikâyeleri* konulu fresklerinden geriye –kilisede yer alan restorasyon çalışmalarından dolayı– günümüzde özel bir koleksiyona ait olan tek bir parça kalmıştır. Farklı yerlerden kaynaklanmış bir dizi ahşap levhanın (New York'ta, *Metropolitan Museum*'da bulunan ve aralarında *İsa'nın Doğumu-İlahi Tezahür*'ün da bulunduğu yedi levha, nereden kaynaklandığı bilinmeyen bir poliptiğe aittir) ise, 1320'li yılların ilk yarısına ait olduğu sanılır. Santa Croce Kilisesindeki Bardi Şapelinin *Aziz Francesco'nun*

Hikâyeleri konulu freskleri ise, genelde 1320'li yılların sonlarına tarihlendirilmektedir, ama daha sade biçimler içermelerinden ve sanatçının gençlik dönemini andırmalarından dolayı bazıları tarafından on yıl kadar öncesine ait oldukları sanılır. Aynı kilisede, Baroncelli ailesine ait olan şapelde bulunan ve 1328'e tarihlendirilen poliptik, sanatçı tarafından imzalanmıştır, ama başka sanatçıların da esere büyük katkıları olduğu görülür.

Giotto buradan Napoli'ye, Kral I. Robert d'Anjou'nun (1278-1343, [illegible] > 1309) sarayına gider. Sürekli olmadığı düşünülen bu uzun ziyarette (1328'den 1332/1333'e) gerçekleştirdiği belgelenmiş sayısız duvar freskinden geriye çok az iz kalmıştır; Castel Nuovo'nun ana şapelindeki ve Santa Chiara Kilisesindeki birkaç parça fresk, Giotto'ya başka sanatçıların da yardımcı olduğu izlenimini vermektedir. Sanatçının Floransa'ya döndükten sonra gerçekleştirdiği son eserler, Santa Maria di Ricorboli'deki Meryem Ana gibi ahşap üzerine bazı resimlerle, Badia ve Palazzo del Bargello'da bulunan, günümüze sadece bazı kısımları ulaşan ve restorasyonu kötü yapılmış fresk dizilerini içerir (Badia'dakiler çatlaktır, Bargello'dakiler ise sanatçının ölümünden sonra tamamlanmıştır). Giotto 1332-1333 arasında, papalık elçisi Bertrand du Poujet'nin (y. 1280-1352) sarayının bulunduğu Bologna'da da çalışır; bu şehir papanın Avignon'dan İtalya'ya dönüşü için bir tür ara aşama oluşturur. Ancak Rocca Şapeli papalığı hedef alan bir ayaklanma sırasında tahrip edilir ve freskler yok olur. Ana sunağın poliptiği ise, yerel *Pinacoteca Nazionale*'de muhafaza edilmiştir; imzalı olup birçokları tarafından büyük ölçüde Giotto'nun atölyesine atfedilmiştir, ama Floransa'daki *Museo Horne*'da bulunan muhteşem *Aziz Stefan*'da da açıkça görülebilecek olan, Giotto'nun daha geç döneme ait stilini de yansıtıyor olabilir. Giotto 1335 civarında Milano'ya yaptığı son ziyarette, Visconti ailesinin konağında yeralan belgelerde büyük övgü alan, ama günümüze ulaşmamış *Dünyevi Şan*'ı gerçekleştirir.

Giotto'nun İtalyan Sanatının Evrimsel Algısındaki Rolü

Giotto'nun bu gibi ve burada söz edilmemiş olan başka eserleri modern resmin başlangıcı anlamına gelir. Giotto'nun eserleri önce Floransa'nın, sonra da İtalya'nın tarihyazımında şiddetli sarsıntılar veya geri dönüşler olmadan, sadece iyileştirmeler yoluyla XV. yüzyıl başlarındaki Rönesans'a ve oradan XVI. yüzyıl başlarında Raffaello'nun (1483-1520) ve Michelangelo'nun (1475-1564) mükemmel tarzına ulaşan bir güzergâhın ilk aşamasını oluşturur. Giotto yüzyıllar boyunca İtalyan sanatının öncüsü olarak bilinmesini sağlayan şöhretini Floransa'ya da yansıtır. Fakat

her şeyden önce, resmin evrimsel anlamda iyileştirilebilecek, ama inkâr edilemeyecek değerler –mekân, anatomi, psikolojik analiz– temelinde değerlendirilmesi gerektiği fikrini teşvik eder ve bu fikir, sanatın izlediği güzergâhta tesadüfi bir parantez olarak görülen veya ilk döneminden dolayı en yüksek değerlerin atfedildiği gotik resim stilinin, hâkim çizgiye yabancılığının temelinde yatmaktadır.

Giotto'nun Atölyesi ve Farklı Uzmanlık Meselesi

Giotto'ya resim faaliyetlerinin yanı sıra uzmanlar tarafından icra edilmiş vitrayların (Floransa, *Museo di Santa Croce*) ve mozaiklerin tasarımı da atfedilmiştir. Giotto'nun mimari faaliyetleri, teknik anlamdan çok, proje ve stil denetleyicisi olarak kabul edilmelidir; sanatçı 12 Nisan 1334'te Santa Reparata'nın Operasına, yani katedralin ve önündeki meydanın inşaatına baş usta ve şehir yönetiminin kamu faaliyetlerine denetmen olarak atanır. Giovanni Villani'ye göre, aynı yılın temmuz ayında katedralin çan kulesinin temeli atılır ve Giotto alçak kabartmalarla (*Meslekler Alegorisi*, *İlahi Cisimler*, *Erdemler*, *Beşeri Sanatlar* ve *Sakramentler*) süslenen alt katın inşaatına kadarki faaliyetleri yönetir ve kabartmalar için bazı grafik modeller sağlar. Hatta Giotto'nun Scrovegni Şapelinin mimari projesine de katkıda bulunduğu savı öne sürülmüştür.

Mimari yapılar, vitraylar, mozaikler

Ama resim alanında da Giotto'nun atölyesi tarafından üretilen bütün eserler, Giotto'nun kendisi tarafından gerçekleştirilmemiştir. Fresk dizilerinde ve ahşap üzerine resimlerin büyük kısmında işbirliği yaptığı başka sanatçıların katkıları belirlenmiştir. Atölyenin organizasyon şekli karmaşık ve üretilecek eserin tipolojisine göre değişiklik gösteriyor olmalıydı; ayrıca büyük bir ticari girişim için de atölye içerisinde ustabaşından (muhtemelen düzey ve ustalık türüne göre sınıflandırılmış olan) usta ressamlara, çıraklara ve amelelere kadar gerçek anlamda bir hiyerarşi söz konusu olmalıydı. Faaliyete bağlı gereksinimlerden dolayı –kısa teslimat süreleri, aynı dönemde faal olan inşaatlar, var olan resimleri çoğaltma ihtiyacı– işler delege ediliyor olmalıydı. Öte yandan ortaçağda esere imza atma olgusu günümüzdekinden farklıdır ve özellikle proje sorumluluğuna ve nihai denetime dayanır. Giotto çizim ve model, hatta Assisi'de tanık olduğumuz "hami"ler örneğinde olduğu üzere, bazı durumlarda bire bir ölçekte planlar sunuyor, görevleri bölüştürüyor, öneriler veya gerçek anlamda kurallar (örneğin *Sanat Kitabı*'nda veya ona bağlı olan başka teknik eserlerde yer alanlar) yoluyla işi gerçekleştirme yöntemlerini belirliyor ve sadece en ö-

Farklı bir imza kavramı

nemli noktalarda doğrudan müdahalede bulunuyor veya işler sonuçlandığı zaman, çalışanların işine son vermeden önce modifikasyonlar veya rötuşlar yapıyor olabilirdi. Dolayısıyla Giotto sadece münferit bir sanatçı değil, aynı zamanda bir markadır, şöhretine uygun bir düzey tutturmalıdır. Bazılarına göre, üç imzanın varlığı bu durumu açıklar; imzalar bireysel sorumluluk yerine, atölyenin alameti farikasına işaret eder. Başka sanatçılar için de olduğu üzere, sanat tarihçileri arasında esere atılan imza konusunda hem daha geniş kapsamlı hem de daha sınırlayıcı eğilimlere rastlanmaktadır.

Giotto ile Giottovâri Ressamlar

Giotto'nun atölyesinde çeşitli roller almış sayısız usta, üretim merkezi içerisinde sürekli olarak yer alanlar ile münferit siparişler için işe alınanlar –ve Floransa dışındaki faaliyetler için yerinde işe alınanlar– şeklinde sınıflandırılabilir. Her iki durumda bu iki grup ressamı stil veya isim açısından ayırt etmek kolay değildir. "Doğrudan Giottovâri" olanlara dolaylı olanlar, yani beraber çalıştığı sanatçıların öğrencileri eklenir; örneğin Cennino, Giotto'nun öğrencisi Taddeo Gaddi'nin (y. 1295-1366) oğlu ve öğrencisi Agnolo Gaddi'nin (y. 1350-1396) öğrencisi olduğu için öğrendiği her şeyi yazabileceğini gururla açıklar. Bu doğrudan türeme sürecine eserlerin aracılık ettiği türemeler de eklenir, yani bazı ressamlar, Giotto'nun atölyesiyle temas içinde olmamalarına rağmen, eserlerini taklit ederler veya en azından onlardan ilham alırlar. Uzun uzun isim listelerine gerek kalmadan, Giotto'nun stilinin geçirdiği evrimin çeşitli aşamalarını bilen ve onlara tanık olanlarla bu stilin belli bir anını örnek alanları ayırt etmek gerekir. Bilgilerdeki çeşitli eksikliklerden dolayı durum genelde pek açık değildir, ama Lombardiya'dan Veneto'ya, Bologna ve Rimini'den Umbria'ya, Napoli'den tabii ki Floransa ve Toscana'ya kadar İtalya'nın neredeyse tamamı Giotto'nun etkisinin kapsamına dahildir; dolayısıyla Giotto'dan, bireysel güzergâhının ve kendisi tarafından gerçekleştirilen eserlerin etkisinin yanı sıra, şöhretine ve üstünlüğünün takdir edilmesine bağlı olarak tümel bir tekbiçimliliğin türediğini söyleyebiliriz.

Bkz. *Dilenci Tarikatları ve Sanat, s. 905;* Christus triumphans'*tan* Christus patiens'*e, s. 909; Cimabue, s. 912; Mozaikler, Freskler, Vitraylar, s. 932; Giotto'dan Sonra: Floransa, Rimini, Bologna, Padova, s. 952*

Duccio di Buoninsegna

Luca Liardo

Siena'da resim alanında Bizans sanatından gotik stile geçiş, Duccio di Buoninsegna sayesinde gerçekleşir. Bu biçimsel süreç başka hiçbir ressamda olmadığı kadar Duccio'nun kariyerinde görülür; Ruccellai Meryem Anası *(1285) Cimabue'nin "Yunan tarzı"nın etkilerini taşırken, Siena Katedralindeki* Evrenin Hâkimi, *Siena resminin XIV. yüzyılda yaşadığı eşsiz dönemin başlangıcına işaret eder.*

Rucellai Meryem Anası: Cimabue ve Duccio

Duccio di Buoninsegna'nın (y. 1255-1318/1319) faaliyeti tarihsel olarak, Siena'da siyasi istikrar, toplumsal huzur ve ekonomik gelişme dönemi anlamına gelen ve görkemli kamusal girişimlerin gerçekleştiği Guelf Dokuzlar Yönetiminin zamanına denk gelir. Sanat tarihçileri Duccio'nun sanatsal güzergâhını tespit etmeye çalışırken, sadece iki kesin tarihe dayanabilmiştir: 1285 tarihli *Rucellai Meryem Anası* (Floransa, Uffizi Galerisi) ve 1308-1311 yılları arasında gerçekleştirildiği belgelenmiş olan Siena Katedralindeki *Evrenin Hâkimi*. Biccherna için ahşap üzerine süslemelerle (1279-1285) Belediye Sarayında Dokuzlar'ın Şapeli için yapılan *Evrenin Hâkimi* (1302) ise günümüze ulaşmamıştır.

Laudesi [Tanrıyı Övenler] tarikatı 1285'te Duccio'ya Floransa'daki Santa Maria Novella Kilisesi için ahşap üzerine büyük bir resim siparişi verir; bu resim 1570'de, Rucellai ailesinin şapeline yerleştirilir ve bundan sonra bu adla bilinir ve İtalya'da XIII. yüzyıldan günümüze ulaşmış en büyük boyuttaki resimdir. Resmin hatalı bir biçimde Giorgio Vasari'den (1511-1574) itibaren ve XIX. yüzyılın tamamı boyunca Floransalı ressam Cimabue'ye (1230/1240-1302) atfedilmiş olması, aslında iki ressam arasındaki yakın ilişkileri teyit eder. Duccio, Cimabue ile hem Floransa hem de muhtemelen Assisi'de temas eder; bu dönemde Floransalı sanatçı San Francesco Kilisesinin üst bazilikasındaki freskleri gerçekleştirmektedir. Nitekim *Rucellai Meryem Anası*'nın doğrudan Cimabue'nin Louvre Müzesi'nde muhafaza edilen *Evrenin Hâkimi*'ni (y. 1285) örnek aldığı düşünülür. İki eser arasındaki ortak noktalar arasında, simetrik olarak üst üste duran meleklerin desteklediği, verev olarak yer alan bir tahtta oturan Meryem Ana ile eliyle kutsama işa-

Benzerlikler ve farklılıklar

reti yapan Çocuktan oluşan ikonografik yapı, altın renkli arka fon, çerçevenin yuvarlak kısımlarında azizlerin ve peygamberlerin büstlerinin varlığı, hatta giysi kumaşının bedeni saran, sıkı kıvrımları yer alır. Ancak Duccio farklı bir yaklaşıma sahiptir; nitekim onun eseri daha inceliklidir, çünkü çizgilerin yapısal değerini ve renkli minelerin zarafetini yüceltir ve Meryem Ana'nın yüzüne, Cimabue'nin soğukkanlı figüründen farklı, çok tatlı bir ifade kazandırır. Meryem Ana'nın pelerininin, başının üzerindeki doğal duruşu, İtalyan resim sanatı için mutlak bir yenilik teşkil eder; pelerin, Louvre'daki *Evrenin Hâkimi* gibi, Bizans geleneğine özgü, hilal şeklinde, doğal olmayan kıvrımlar içermez.

Cimabue'ye kıyasla Duccio, Alp Dağlarının kuzeyinden kaynaklanan yeni gotik dilin yeniliklerini daha çok benimsediğini gösterir. Meryem Ana'nın çiçekli bir kumaşla kaplı, yan taraflarında oyma ikiz ve üçüz sivri kemerlerin yer aldığı tahtı ve özellikle pelerininin altın sırmalı kenarının kıvrımları bu duruma işaret eder. Bazı araştırmacılara göre, Duccio'nun çağdaş Fransız ve İngiliz sanatı konusundaki bilgileri, Paris'te yazılmış iki belgede "Duch de Siene" (1296) ve "Duche le lombart" (1297) diye birisinden söz edildiğine bakılırsa, Duccio'nun Paris'te bulunmuş olmasından kaynaklanır. Ama sanatçının yurtdışını ziyaret ettiğine dair herhangi bir kanıt aramaya gerek de yoktur, çünkü Alp Dağlarının kuzeyinden kaynaklanan etkiler, Avrupa'dan gelen ve Assisi'deki üst bazilikada faal olan ressamların çalışmaları, Santa Maria Novella Kilisesinin Pura Şapelinde İngiliz veya Fransız bir sanatçı tarafından gerçekleştirilmiş Çarmıh gibi eserler veya özellikle Fransız kaynaklı küçük oyma eserler, fildişi objeler, çizim defterleri ve minyatürler gibi, kolaylıkla taşınabilen ve Siena'ya ulaşan objeler aracılığıyla da İtalya'ya ulaşır.

Duccio'nun Yetişme Süreci, Gençlik Eserleri ve "Yunan Tarzı"

Gotik stile özgü bu nitelikler, *Crevole Meryem Anası* (Siena, *Museo dell'Opera del Duomo*), *Gualino Meryem Anası* (Torino, *Galleria Sabauda*), *Buonconvento Meryem Anası* (Buonconvento, *Museo d'Arte Sacra*) veya Odescalchi koleksiyonundaki (ROMA) *Çarmıh*'ta görülmez; Duccio'nun gençlik dönemine ait olan bu eserler, sanatçının önce Siena'da, sonra da Floransa'da, Cimabue'nin yanında öğrendiği Bizans geleneğinin izlerini taşır. Bu eserler, bedenlere plastik bir vurgu veremeyen ışık-gölge tekniğinin "kabataslak" kullanımı, basit anatomiler, gaga burunlar ve pençe gibi ellerden oluşan stereotipleşmiş fizyonomiler ve Meryem Ana'nın başındaki kırmızı

Yunan ışık-gölge tekniği

örtü (*maphórion*) ve altın sırmalı giysisi gibi, "Yunan tarzı"na özgü olan unsurlar sergiler.

Doğu ikonografisi ile Batı gotik stili arasında dengede duran Fransiskanların Meryem Anası (*Pinacoteca di Siena*), bu ilk eserlerle *Rucellai Meryem Anası* arasında bir köprü kurar. Eseri sipariş eden üç Fransiskan keşişi korumasına almak için pelerinini kaldıran Meryem Ana, sadece o yıllarda Orta ve Güney İtalya'da yaygın olan Merhametli Meryem Ana ikonografisinin ilerisinde bir örnektir. Meryem Ana'nın lacivert mantosunun kenarı boyunca yer alan altın sırma ile gerçek olmayan altın fon yerine, tahtın arkalığını oluşturan beyaz fon üzerine yeşil kare desenli kumaş ise, Fransız gotik stilinin etkisini yansıtır.

Duccio'nun Olgunluk Dönemi. Gotik Sanata Doğru

Floransa'daki *Evrenin Hâkimi*'nden sonra, Duccio'ya 1287'de Siena Katedralinin apsisinde bulanan dairesel vitray için önemli bir sipariş verilir. Her ne kadar belgelerde (1287-1288) ressamın adı geçmiyor olsa da, özellikle 2003'teki restorasyonundan sonra, eser kesin olarak Duccio'ya atfedilmiştir. Bu vitray, sanatçının Floransa'da ve Assisi'de tanıştığı Giotto'nun (1267-1332) üç boyutlu resmine duyduğu ilgiyi sergiler. *Göğe Yükseliş*'te çerçevenin üzerinde yer alan meleklerin ayakları inandırıcı bir mekân yanılsaması yaratır; *Meryem Ana'nın Taçlandırılması* ve *Dört İncil Yazarı*'nda Duccio, ahşap tahtlar yerine Giotto'ya özgü mermerden tahtlar kullanır ve bu çözüme Bern'deki küçük *Evrenin Hâkimi*'nde de başvurur (Bern, *Kunstmuseum*).

Üç boyutluluk ve figürlerin insanlaştırılması

Giotto'nun eserleri Duccio'yu gerçekliğe daha fazla ilgi duymaya iter, bu da figürlerin çok daha insani özellikler kazanmasıyla sonuçlanır. Stoclet koleksiyonundaki *Meryem Ana*'da (günümüzde New York'ta, *Metropolitan Museum*'da bulunur), Perugia'daki *Galleria Nazionale*'de bulunan *Meryem Ana*'da, Londra'da, *National Gallery*'de ve İngiltere Kraliçesinin koleksiyonlarında bulunan triptiklerde ve *Pinacoteca di Siena*'da bulunan 28 numaralı triptikte, figürler gerçek olmayan Bizans fizyonomilerine başvurulmadan resmedilir, Meryem Ana'nın başında kırmızı bir örtü yerine zarif bir beyaz tül vardır ve daha önceki eserlerde sönük ve şeffaf renkler daha parlak ve yoğundur.

Siena Katedrali için *Evrenin Hâkimi*

Duccio'nun stilindeki bu gelişmeler, sanatçının 1308'de başlayıp 1311'de tamamladığı başyapıtı, Siena Katedralindeki *Evrenin Hâkimi*'nde bir ara-

da toplanır. XIV. yüzyıla ait tarihi bir kayıttan, resimli levhanın şehir yönetiminin en üst temsilcilerinin katıldığı görkemli bir geçit töreniyle ressamın atölyesinden katedrale taşındığını öğreniyoruz. Levha böylece hem dinsel hem de siyasal bir anlam kazanır. Sienalıların Floransalıları yenilgiye uğratacağı Montaperti Savaşının arifesi olan 4 Eylül 1261'den itibaren şehir Meryem Ana'nın himayesindedir, hatta sanatçının kendisi de *Evrenin Hâkimi*'nin tahtının basamağında destek çağrısında bulunur: "Ey Tanrı'nın Kutsal Annesi, Siena'ya barış getir, seni böyle resmeden Duccio'yu da esirge."

Her iki tarafı boyanmış bir levha

Ana sunağın üzerine yerleştirilen levhanın, hem nef boyunca yer alan müminler hem de apsiste duran din adamları tarafından görünebilmesi için her iki tarafı resimlerle kaplanır. Müminlere bakan tarafta, aralarında diz çökmüş halde Siena'nın koruyucularının da (Aziz Ansanus, Aziz Savinus, Aziz Crescentius ve Aziz Victor) bulunduğu azizler ve melekler olduğu halde, tahtta oturan *Meryem Ana ve Çocuğu* vardır. Din adamlarına dönük olan arka tarafta ise, *İsa'nın Çilesinden 26 Hikâye* yer alır. 1505'te katedraldeki yerinden alınıp, 1771'de parçalara ayrılan eseri oluşturan alt ve üst bölümler, günümüzde Siena ile dünyanın farklı müzeleri arasında bölünmüştür. Bu parçalarda *İsa'nın Çocukluğu* (ön alt bölüm), *İsa'nın Hayatı* (arka alt bölüm), *İsa'nın Ölümünden Sonra* (arka üst bölüm) ve *Meryem Ana'nın Hayatı* (ön üst bölüm) olmak üzere, çeşitli hikâyeler resmedilmiştir. Cisimleşme ile Çile'den hikâyelerin tasvir edildiği iki taraf, Kurtuluş kavramı yoluyla simgesel olarak birbirine bağlanır; eserin bu karmaşık yapısına, 1307-1317 arasında Siena Piskoposu Ruggero da Casole'nin de katkıda bulunduğu sanılır.

Evrenin Hâkimi, Duccio'nun karmaşık figüratif kültürünü sergiler. Nitekim ön tarafta hem Anne ve Çocuğun meleklere ve azizlere göre devasa boyutları, meleklerle azizlerin basit simetrik bir düzen doğrultusunda üç yatay sıra şeklinde yerleştirilmiş olması gibi unsurlarda Bizans ihtişamının hem de süslemelerde, sıcak ve zarif renk gamasında, tahtın verev değil de, XIV. yüzyılın modern düzeni doğrultusunda cepheden tasvir edilmesinde gotik stilin etkileri görülebilir. Eserin alt ve üst bölümlerinde resmedilmiş *İsa'nın Çilesinden Hikâyeler*'deki Bizans ikonalarının önceden belirlenmiş özellikleri, başrol oyuncularının –Giovanni Pisano'nun (y. 1248-1315/1319) 1284-1297 arasında Siena'da gerçekleştirdiği dinamik oyma eserlerinden ilham alınmış– güçlü ifadeleri, natüralist eklentiler ve karmaşık mekân bölümleri yoluyla yumuşatılır. *İsa'nın Kudüs'e Girişi* sahnesinde olduğu üzere, tasvir edilen yerlerin bazılarının Siena'da o dönemde yer alan yapılara benzediği görülür.

Farklı kültürel etkiler

Duccio'nun Son Eserleri ve Mirası

Evrenin Hâkimi'nin arka yüzeyindeki ve alt bölümlerindeki bariz niteliksel farklılıklar, Duccio'nun kontrolü altındaki atölyeyi göz önünde bulundurmamız gerektiğine işaret eder. Hocalarının stilini neredeyse XIV. yüzyıl ortalarına kadar sürdürerek atölyesinde çalışmaya devam eden sayısız öğrencisi, Duccio'nun sanatının ne kadar rağbet gördüğünü gösterir. Duccio'nun izinden yürüyen üç kuşak ressam arasında hatırlanması gerekenler, Maestro di Badia a Isola [Badia a Isola'nın Ustası] (faal olduğu dönem XIII. yüzyıl sonları-XIV. yüzyıl başları), Segna di Bonaventura (faal olduğu dönem 1298-1326), Ugolino di Nerio (faal olduğu dönem 1317-1327) ve Bartolomeo Bulgarini'dir (faal olduğu dönem 1345-1378). XIV. yüzyılda Avrupa'da gotik resmin başrol oyuncuları olan Simone Martini (y. 1284-1344), Pietro Lorenzetti (y. 1280-1348) ve muhtemelen kardeşi Ambrogio da (y. 1290-1348), bu atölyede çırak olarak çalışmıştır.

1980-1981 arasında Siena'da, Belediye Sarayının Dünya Haritası salonunda yapılan restorasyon sırasında, Simone Martini'nin *Guidoriccio da Fogliano* freskinin altında bulunan ve birkaç parçası günümüze ulaşmış bir fresk de, Duccio'nun geç dönemine atfedilmiştir. Bu freskin, 1314 tarihli bir arşiv belgesinde sözü edilen tarihi bir olay olan *Giuncarico Kalesinin Teslim Olması*'nı konu aldığı sanılır. Burada resmedilmiş iki kişi, kalenin beyiyle kaleyi teslim almaya gelmiş Siena Cumhuriyetinin temsilcisidir. Tarafımızdan bilindiği kadarıyla bu, Duccio'nun fresk şeklinde yaptığı tek eserdir ve ölümünden kısa bir süre önce gerçekleştirilmiştir.

Bkz. Christus triumphans'*tan* Christus patiens'*e, s. 909; Mozaikler, Freskler, Vitraylar, s. 932; Simone Martini, s. 942; Lorenzetti Kardeşler, s. 947*

Mozaikler, Freskler, Vitraylar

Claudia Solacini

Çok eskilerden beri uygulanan sanatsal tekniklerden bir olan mozaik, ortaçağda zemin ve duvar süslemeleri için kullanılır, ama uygulaması daha kolay ve maliyeti daha az olan freskin hızla yaygınlaşması, mozaikten giderek vazgeçilmesi anlamına gelir. Freskler daha çok Akdeniz kıyılarında uygulanırken, bu tekniğin kullanımına izin vermeyen iklim koşullarından dolayı, Kuzey Avrupa'da iç mekanların aydınlık etkisini güçlendirmek için geniş vitraylardan yararlanılır.

Mozaikler

Mozaik sanatı her ne kadar Helen ve Roma dönemlerinden itibaren tanınmış ve çok defa kullanılmış olsa da, Hıristiyanlığın yayılmasıyla birlikte ibadet yapılarının süslenmesinde çok daha fazla rağbet görmeye başlar. Ancak figüratif mozaik dizileri genelde büyük ekiplerin ürünü olduğu için, sanatçılar hakkında fazla bilgi sahibi değiliz.

Mozaikler hem boyut hem de malzemeler açısından farklı olan parçalardan oluşur; taşlarla renkli cam parçaları parlak ve mat arası tezatların oluşturulmasına izin verir, altın ve gümüş gibi değerli metaller de ön plandaki figürlerin vurgulanmasını sağlar. Litürjik mekanları aydınlatan mum ışığı mozaik taşlarına yansıdığında –özellikle de mozaiğin yüzeyi altın kaplıysa ve üzerinde yer aldığı yüzey eğimli ise– çok güçlü bir etki yaratır; aydınlık etkisini yoğunlaştırmak için mozaik taşları pencere yakınlarına verev şekilde yerleştirilir, böylece gün ışığı yakalanıp izleyiciye doğru yöneltilir. Genelde malzemeler yerel olarak temin edilir, ama bazen de antikçağdan kalma mermer parçalarının veya inşaat yerlerine yakın eski mozaiklerden alınmış taşların kullanıldığı da olur. Nitekim figüratif mozaik dizileri genelde Eski Roma ve Bizans geleneklerinin etkilerini yansıtır; mozaik sanatının en çok gelişim gösterdiği yerler olan Roma, Sicilya ve Venedik'teki eski anıtlarda, Bizans stili etkisini gösterir.

Farklı malzemeler

XIII. yüzyılda Roma'da mozaik sanatçıları Paleo-Hıristiyan geleneğini geri kazanarak yenilemeye tâbi tutar; örneğin Jacopo Torriti'nin (faal olduğu dönem 1291-1300) 1295'te Santa Maria Maggiore Kilisesinin apsisinde gerçekleştirdiği, *Meryem Ana'nın Taçlandırılması* adlı mozaik, Ci-

mabue (1230/1240-1302) ile Giotto'nun (1267-1337) etkilerini gösteren incelikli renkler sergiler. 1297'de Filippo Rusuti (XIII-XIV. yüzyıl), aynı kilisenin duvarlarını mozaiklerle süsler. Rusuti'nin öğrencisi Pietro Cavallini (faal olduğu dönem 1273-1308), Roma ekolünün saygın bir temsilcisidir ve Santa Maria in Trastevere Kilisesinde, natüralizmi açısından Giotto'nun yeniliklerinin izini taşıyan mozaikler gerçekleştirmiştir. Kilisenin zemininde de mermer süsleme alanında ün salmış Romalı bir aile olan Cosmatiler tarafından gerçekleştirilmiş mozaikler bulunur; renkli taşlarla ve mermerlerle geometrik desenlerin oluşturulduğu bu tür mozaikler, klasik gelenekle benzerlikler taşır.

Zemin ve duvarlarda mozaik kullanımı

Floransa Vaftizhanesi'nin ve Venedik'te San Marco Bazilikasının mozaikleri de ortaçağa aittir; San Marco'daki mozaikleri niteleyen yoğun çokrenklilik, yansımalarıyla tonozları aydınlatan altın renkli arka fon sayesinde daha da etkilidir. XIV. yüzyıldaki başlıca mozaik eserleri arasında yer alan Orvieto Katedralinin ana cephesinde yer alan görkemli Meryem Ana dizisinden geriye sadece birkaç bölüm kalmıştır.

Mozaikler büyük ve etkileyici figüratif dizilerin gerçekleştirilmesine izin verir, ama Giotto'nun daha ileri natüralizmi amaçlayan devrimi, mozaik tekniğini geçersiz kılar ve yeni anlatımsal ihtiyaçlara uygun olmaktan çıkarır. Böylece mozaik, gotik kültürde tercih edilen fresk ve vitraylara kıyasla yavaş yavaş terk edilir.

Freskler

Gotik stilin gelişmesiyle yapılar stil ve mimari yapı açıdan değişir ve fresk sanatı farklı coğrafi alanlarda farklı şekillerde rağbet görür. İtalya'da hızlı bir şekilde uygulanan ve geniş alanları kaplayan freskler giderek mozaiklerin yerini alır, çünkü daha ayrıntılı ve doğal görünümlü anlatımsal dizilerin gerçekleştirilmesine izin verir. Kuzey Avrupa'da ise gün ışığından azami derecede yararlanılmasına izin veren vitray kullanımı tercih edilir. Vitraylar çok yüksek konumda yer alsa bile, içerdikleri resimler kolaylıkla görülebilir.

Cennino Cennini (XIV-XV. yüzyıl) *Libro dell'arte* [Sanat Kitabı] adlı kitabında (XIV. yüzyıl sonu) fresk sanatına geniş yer verir ve bu mesleğin dayandığı çeşitli tekniklerle hileleri anlatır. Bu resim tekniği sıva yaşken üzerine uygulanır ve sıva kururken rengi de kalıcı şekilde muhafaza eder. İlk sıva katmanına kırmızı boyayla çizim yapılır, üzerine sürülen son sıva katmanı ise, freskin asıl temelini oluşturur ve renk uygulamasının tamamlanmasına kadar yaş kalmalıdır. Uygula-

Teknik

manın hızla yapılması gerektiğinden, son sıva katı sadece o gün resim yapılacak alana sürülür. Freskin nihai rötuşları ise tutkal boyayla yapılır ve fırça ile kuru sıvanın üzerine sürülür.

Figürlerin tersine, mimari yapılar sıvanın keskin aletlerle çizilmesiyle inşa edilir; bu aletler geometrik çizgilerin hassas bir şekilde uygulamasına izin verir.

Giotto XIII ile XIV. yüzyıllar arasında Assisi Kilisesinin üst bazilikasında, Padova'da Scrovegni Şapelinde ve Floransa'da Santa Croce Kilisesinde çok ünlü fresk dizileri gerçekleştirmiştir; bu tasvirlerdeki figürler son derece etkileyici, zarif konturlara sahiptir.

Freskler hem belli bir fikirden vazgeçildiğinde değişiklik yapmanın zorluklarından dolayı zahmetli bir sanattır hem de mekânın yapısına ve iklimine bağımlı olduğu için son derece hassastır; nitekim hava çok nemli olduğu zaman sıva ve sıvayla birlikte boyalı yüzey duvardan kopabilir. Bundan dolayı fresk, daha çok Akdeniz ülkelerinde yaygındır, çünkü bu bölgelerde iklim yumuşak ve kurudur ve fresklerin duvardan kopmasına veya harap olmasına neden olacak olan nem riski daha azdır.

Geniş resimli diziler sayesinde Kitabı Mukaddes'ten sahneler ve kutsal hikâyeler müminler tarafından daha kolay bir şekilde kavranabilir; kamu yapılarında ise, alegoriler ve simgeler yoluyla şehrin kurucularının girişimleri ve kahramanlıkları tasvir edilir. Şehir yönetimleri tarafından sipariş edilen eserler arasında, Siena'daki Belediye Sarayında bulunan freskleri sayabiliriz; Simone Martini'nin (y. 1284-1344) *Guidoriccio da Fogliano* ve Ambrogio Lorenzetti'nin (y. 1290-1348) *İyi ve Kötü Yönetimin Alegorileri* adlı fresk eserleri dönemin başlıca seküler fresk dizisini oluşturur.

Fresk dizilerinin temaları

Tommaso da Modena (1326-y. 1379) tarafından Treviso'da, Dominikan tarikatına ait San Nicolò Manastırında gerçekleştirilen ve sanatçının büyük bir gerçekçilikle ve giysilerle fizyonomiye önem vererek resmettiği 40 tarikat üyesinin tasvirini içeren freskler de son derece önemlidir.

Vitraylar

Pencereleri veya küçük açıklıkları renkli camlarla kapatma âdeti çok eskilere dayansa da, vitrayların çok yaygın hale gelip kutsal bir nitelik kazanması XI. yüzyılı bulur; nitekim ışık, kilisenin içine süzüldüğünde müminleri hem fiziksel olarak hem de manen aydınlatma gücüne sahip ilahi bir unsur olarak yorumlanır. Projelendirme safhasında bile kiliselerin içindeki ışık, vurgulanması istenen litürjik mekanlara yönlendirilir.

İlahi bir unsur olarak ışık

Vitrayların yapımı üzerine ilk inceleme yazısı, *De diversis artibus* [Farklı Sanatlar Üzerine] kitabının ikinci cildinde yapıların içlerini süslemek için renkli camların kullanımını öven Keşiş Theophilus'a (XII. yüzyıl) atfedilir. Vitrayların gelişimi ve daha çok rağbet görmesi, taşıyıcı yapının yükselmesiyle tek veya çok kemerli pencerelere ayrılan yerin giderek genişlediği gotik mimariyle yakından bağlantılıdır.

Kompozisyonun tamamının durağan olmasını sağlayan metal bir çerçeveyle desteklenen vitraylar, kurşun çıtalar yoluyla birleştirilmiş cam parçacıklarından oluşur; kurşun çerçevenin parçaları bir arada tutmak ve figürlerin konturlarını göstermek şeklinde iki işlevi vardır. Ressam çizimi önceden bir kartona çizer ve camları da öngörülen boyutlarda keserek parçaları bu kartonun üzerine dizer. Camın bileşenlerine metal oksitler eklenerek farklı renk tonları elde edilir.

Ruhani bir deneyim

Gotik mimarlığın başkahramanlarından biri olan vitray, Fransa'da özellikle Saint-Denis Katedralinde büyük bir anlam kazanır; 1130-1140 arasında katedralin yeniden inşasından sorumlu Başkeşiş Suger (1081-1151) vitrayları izleyicinin ilahi güzelliğe yaklaşmasına izin veren ruhani bir deneyim olarak görür. Camın yarı şeffaf renkleri, katedrallerin içinin değerli taşlar gibi ışıldamasını sağlar; görkemleri litürjik mekânın kutsallığını vurgulayarak müminleri şaşırtmalıdır. Fransa'da Chartres ve Bourges'daki vitraylar ile Amiens Katedralinin ön cephesini kaplayan büyük gül penceresi bu açıdan çok önemlidir; Paris'teki Sainte-Chapelle Kilisesinde ise (XIII. yüzyıl), sade bir çerçeve oluşturacak kadar hafif olan ışık neredeyse mimarinin yerini almaya çalışır.

XIII. yüzyıl sonlarında renkli camların yüksek maliyetinden dolayı, beyaz camı ince bir renk katmanıyla kapladıktan sonra camı ponza taşı veya keskin bir aletle çizme uygulaması yayılır. Aynı yıllarda sarı gümüş kullanımı teknikte büyük bir evrime yol açar ve rengin uygulanmasında yeni deneyler yapılır; pişirme yoluyla camın dış yüzeyine sabitlenen bu boya, rengin farklı tonlar kazanmasına izin verir, böylece cam parçalarını birbirine bağlayan metal çıtaların sayısı azalır.

Her ne kadar en ünlü vitraylar Fransızlar tarafından üretilse de, Kuzey Avrupa'da Canterbury, York ve Strasbourg katedrallerinde, natüralizmin hedef alındığı bir teknikle yapılan muhteşem figüratif diziler gerçekleştirilir.

Genelde çizimi üreten ve eserin tamamlanmasına kadarki süreci takip eden cam ustasıdır, ama İtalya'da bu roller ayrı tutulur ve vitraylarda kullanılan tasvirler hemen her zaman "dışarıdan" sanatçılara aittir. XII ile XIII. yüzyıllar arasında vitraylar, Maso di Banco (faal

İtalya

olduğu dönem 1341-1346), Taddeo (1295-1366) ile Agnolo Gaddi (y. 1350-1396) ve Maestro di Figline [Figline Ustası] (XIV. yüzyılın ilk yarısı) gibi dönemin en büyük sanatçıları tarafından tasarlanır.

İtalya'nın en ünlü vitraylarından biri olan ve XIII ile XIV. yüzyıllar arasında gerçekleştirilen Siena Katedralindeki koro bölümünün vitrayı (1287-1288), Duccio di Buoninsegna tarafından tasarlanmıştır; eserin en özgün yanlarından biri, merkezi bölümde yer alan meleklerin ayaklarıyla kanatlarının çerçevenin dışına taşmış olmasıdır, böylece çerçeve arka plana itilip Meryem Ana figürü vurgulanmış olur.

Bkz. *Dilenci Tarikatları ve Sanat, s. 905;* Christus triumphans*'tan* Christus patiens*'e, s. 909; Cimabue, s. 912; Giotto, s. 917; Simone Martini, s. 942*

Temalar ve Başkahramanlar

Ortaçağda Sanatçıların Konumu

Marcella Culatti

Ortaçağda üretilen sanat eserlerinin büyük kısmı anonimdir. XII· yüzyıldan itibaren durum değiştiğinden günümüze çok çeşitli sanatçıların adları ulaşmıştır. Ancak durumdaki bu değişim, ressamların ve oyma sanatçılarının eserlerinin yaratıcı ve entelektüel değerinin takdir edildiği anlamına gelmez. Zanaatkâr sayılan sanatçıların yerel loncalara üye olması ve faaliyetlerinde loncaların kurallarına uymaları beklenir. XIV. yüzyılın ikinci yarısında Giotto'nun şairler ve yazarlar tarafından yüceltilmesi, figüratif sanatların beşeri sanatlar düzeyine yükseltilmesi için zemini hazırlar.

Ad ve İmza

Belli bir eseri gerçekleştiren sanatçının adının bilinmesi ve eser üzerinde imzasının yer alması, belli bir tarihi dönemde ressamların, oyma sanatçılarının ve mimarların gördüğü takdiri, sosyal konumlarını, kendileriyle ve faaliyetleriyle ilgili bilinç düzeylerini değerlendirmek için başvurulan kriterlerden ikisidir.

Sanatsal mesleklerin yurttaşlara değil, kölelere uygun olduğu kabul edilen Eski Roma'dan günümüze çok az sayıda sanatçının adı ulaşmıştır.

Ortaçağ anonim sanatçıların çağıdır. Birkaç istisna dışında, günümüze ulaşmış elyazması eserlerin minyatürlerini gerçekleştirenlerin,

Avrupa'nın romanesk katedrallerini inşa edenlerin, anıtsal girişleri, sivri kuleleri süsleyen oyma sanatçılarının adını bilmeyiz. Bu sanatçılar, faaliyetlerin işbirliği içinde yürütüldüğü, taş ustası, marangoz, duvarcı, mimar ve oyma sanatçısı arasında herhangi bir ayrımın gözetilmediği, bir ekibin elemanları olarak çalışırlar.

XII. yüzyıldan itibaren ve özellikle XIII ve XIV. yüzyıllarda durum değişir ve bu değişiklik sadece İtalya'yla sınırlı değildir. Çeşitli imzalar, yazıtlar ve kaynaklar sayesinde birçok sanat eserinin yaratıcısının adı günümüze kadar ulaşmıştır. Lanfranc'tan ve Modena Katedralinin mimarı ve oyma sanatçısı Wiligelmus'tan büyük şöhret sahibi Nicola ve Giovanni Pisano ile Arnolfo di Cambio'ya, en ünlü sanatçılardan (Cimabue, Duccio di Buoninsegna, Simone Martini, Giotto, Pietro ve Ambrogio Lorenzetti) daha az ünlü öğrencilerine kadar, anonimlik giderek ortadan kalkar. Hatta Giovanni Pisano, 1301'de Pistoia Katedralindeki vaiz kürsüsüne imzasını atarken, kendini "Pisa'nın doğurduğu, gelmiş geçmiş en bilge kişi Nicola'nın oğlu olan, ama daha büyük bilgeliğe sahip olacak kadar şanslı olup, boş işlerle uğraşmayan Giovanni" olarak yüceltir. Bu tür veriler, sanatçıların algısının ve toplumda gördükleri takdirin köklü bir değişime uğradığını düşündürebilir, ama bu, ilk ve küçük bir adımdır; gerçek düşündüğümüzden çok farklıdır.

Artifices, Loncalar, Atölyeler

Ortaçağda figüratif sanatlar mekanik sanatlar arasına dahildir ve hiyerarşik olarak beşeri sanatların altında yer alır. Latin retorikçi Martianus Capella (V. yüzyıl) tarafından düzenlenip, skolastik felsefe tarafından da onay alan beşeri sanatlar, *trivium* (gramer, retorik, diyalektik) ve *quadrivium* (aritmetik, geometri, müzik, astronomi) şeklinde iki gruba ayrılmıştır. Bu entelektüel faaliyetler, zihinsel çalışmanın yanı sıra, ağırlıklı olarak metinlere dayalı araştırmalar gerektirirken, mekanik sanatlar fiziksel çaba ve manüel uygulamalara dayalı faaliyetlerdir; zekânın değil, becerinin ürünüdür, bundan dolayı da alt sınıf sayılırlar. Nitekim ortaçağda sanatçı terimi, ressam, oyma sanatçısı veya mimarlar için değil, âlimler ve aydınlar için kullanılır. Sanatçılar, terzi, marangoz veya demirciler, yani somut nesneler üretenler gibi, *artifices*tir [zanaatkâr]. Gezegenlerin astrolojik tasvirlerinde, çalışkan insanların tanrısı olan Merkür'ün çocukları arasında, tüccarların, saatçilerin, müzik aleti imal edenlerin ve hancıların yanında yer alırlar.

Sanatçı ve zanaatkâr

Zanaatkârlar ve tüccarlar gibi, sanatçılar da, farklı meslek tipolojilerini bir araya getiren, faaliyetlerini düzenleyen ve yerel siyasi sahnede

seslerini duyuran loncalara üyedir. Her türlü kentsel ortamda var olan loncalar farklı tanımlamalar altında bilinir (Floransa'da *Arte*, Venedik'te *Matricola*, Padova'da *Fraglia*, Alman dünyasında *Gilde*...). Floransa'da ressamlar (kullandıkları malzemelerden dolayı) hekim ve eczacıların loncasına, kuyumcular ipek loncasına, mimar ve oyma sanatçıları taş ve ahşap ustaları ile duvarcı ve marangoz loncasına bağlıdır. Bu veri, sosyal yapı içerisinde sanatçıya atfedilen rol açısından anlamlıdır.

Loncalar sanatçıların hayatını düzenler, eğitimin süre ve yöntemlerini belirler, faaliyetlerin yürütülmesinde uyulacak kuralları tespit eder.

Sanatçılar erken yaşta, 10 ila 13 yaş arasında yetişmeye başlar. Ustalarla öğrenciler arasındaki ilişki, noterler tarafından hazırlanan bir belgeyle düzenlenir. Loncaya üye olan ustalar, mesleği gençlere öğretme, hatta bazen belli bir ücret karşılığında yemek ve konaklama sağlama taahhüdünde bulunur. Yetişme süreci, en alt düzey faaliyetlerle başlar (çalışma mekânının temiz tutulması, yapıştırıcıların hazırlanması, renklerin öğütülmesi), sonra çizime ve modellerin kopya edilmesine geçilir, en sonda da ustanın tamamlanmış eserlerindeki ikincil unsurlar gerçekleştirilir. 3 ila 5 yıl süren yetişme sürecini genelde 3-4 yıllık bir stajyerlik dönemi izler ve bu dönemde sanatçı adayları ustalara yardımcı olarak, onlarla beraber çalışır. Önceden kararlaştırılan bir sınavı geçen ve 20-25 yaşlarında olan gençler, kendi başlarına çalışma izni kazanır, ama önce loncaya üye olmaları gerekir. Üye olma ücreti, aileleri meslekten olup, loncaya zaten üye olanlar için daha düşüktür. Bu durum, atölyelerin neden sıklıkla ailelerin kontrolünde olduğunu veya çocukların babalarının mesleğini sürdürdüğünü açıklamamıza yardımcı olur; sanatsal faaliyet seçimi, sandığımız gibi, eğilim veya beceriyi değil, ressamlarla oyma sanatçıların başka herhangi bir zanaatkârdan farksız olduğuna inanan, başka türden çıkarları temel alır.

Loncalar ve sanatçıların yetişme süreci

Sanatçılar loncaya üye olduktan sonra faaliyetlerini yürütürlerken, malzemelerin kalitesi ve kullanımı üzerinde denetim, bayram günlerde çalışma yasağı, yabancılara kıyasla yerel sanatçıları korumak ve imzalanan sözleşmeler doğrultusunda davranmak gibi alanlarda o loncanın kurallarına uymakla yükümlüdürler.

Bir eserin kompozisyonu konusunda esas kararları alan sanatçı değil, eseri sipariş edendir. Günümüze ulaşmış sözleşmelerden gördüğümüz kadarıyla, genelde hangi malzemenin ve renklerin kullanılacağına, figür sayısına ve ikonografiye karar veren, eseri sipariş edendir ve sıklıkla belli bir modelin uygulanmasını veya ondan örnek alınmasını ister. İşin ilginç tarafı, eserin ustanın öğrencileri tarafından değil de, ustanın kendisi tarafından fiili olarak gerçekleştirilmesi çok ender olarak talep edilir. Gü-

nümüze ulaşan önemli sözleşmelerden biri, 1308'de Siena Katedralindeki *Evrenin Hâkimi* için (günümüzde *Museo dell'Opera del Duomo*'da) Duccio di Buoninsegna ile (y. 1255-1318/1319) imzalanan sözleşmedir. Bu sözleşmeye göre, sanatçı bu eserin tamamlanmasından önce başka eserler üzerinde çalışmaya başlamayacaktır ve ölümü durumunda aile üyeleri eserin tamamlanması için gerekirse başka bir atölye ile çalışacaktır. Sözleşmenin bir bölümünde ressamdan levha üzerinde her gün çalışılması talep edilir, ama istenen kendisinin doğrudan faaliyet göstermesi değil, eserin gerçekleştirilmesi sırasında atölyede bulunmasıdır. Bu gibi sözleşmelerden, eser sahipliği algısının günümüzdekinden çok farklı olduğunu, buna bağlı olarak değerlendirmenin de farklı olduğunu ve icra kalitesini temel almadığını anlıyoruz. Nitekim bir atölyenin gerçekleştirmekle görevlendirildiği bir resim veya freski başka bir atölyeye devretmesi, ortaçağda ender rastlanan bir âdet değildir. Bundan dolayı XIII ve XIV. yüzyıllardaki eserlerde, sanatçıların imzalarının var olması, Giovanni Pisano'nun Pistoia Katedralindeki vaiz kürsüsü üzerinde bulunan ve sanatçının kendi değerini gururla ilan etmesine yarayan imza kadar önemli değildir. Duccio'nun Siena'daki *Evrenin Hâkimi* üzerindeki imzası ("*Sancta mater Dei sis causa Senis requiei, sis Ducio vita quia te pinxit ita*" ["Ey Tanrı'nın Kutsal Annesi, Siena'ya barış getir, seni böyle resmeden Duccio'yu da esirge"]), ressamın eserini Meryem Ana'ya adak olarak sunduğunu gösterir. Giotto'nun (1267-1337) *Pinacoteca di Bologna*'da bulunan poliptik gibi, imzalı eserleri, uzmanların ressamın doğrudan müdahalesine dair en az iz gördükleri eserlerdir. Dolayısıyla imza bir tür atölye mührü gibidir, zanaat eserlerinde olduğu üzere, eserin belli bir atölyenin ürünü olduğunun garantisidir.

Sanatçıyla eseri sipariş eden arasındaki ilişki

XIV. Yüzyıl Edebiyatında Giotto

Giotto döneminin en ünlü ressamıdır ve XIV. yüzyıl edebi eserlerinde adı en çok geçen sanatçıdır. Dante'nin (1265-1321) *İlahi Komedya*'da şöhretin geçiciliğine örnek olarak Cimabue (1230/1240-1302) ile Giotto'dan söz ettiği bölüm herkes tarafından bilinir: "Cimabue resmin ustası bilirdi kendini, oysa artık ünü karardı, Giotto aldı şimdi onun yerini" (*Âraf* XI, 94-96). Dante bu iki ressamı iki minyatür sanatçısı (Oderisi da Gubbio, Franco da Bologna) ve iki şairle (Guido Guinizzelli, Guido Cavalcanti) kıyaslar. Bu bağdaştırma, resmin ve genel anlamda figüratif sanatların farklı bir şekilde algılandığına dair ilk kanıttır; bu sanatlar artık beşeri sanatlarla aynı düzeyde sayıldığından şiirle yan yana yer alabilir. Aslında Petrarca

(1304-1374) ile Boccaccio'nun (1313-1375) eserlerindeki bazı bölümler bu açıdan daha da önemlidir. Petrarca 1370'te dostu ve hamisi olan Padova beyine Giotto'nun bir resmini armağan eder, çünkü "*cuius pulchritudinem ignorantes non intelligunt, magistri autem artis stupent*" (güzelliği cahiller tarafından kavranamaz, ama ustaları hayran eder). Boccaccio, Decameron'un altıncı gününün beşinci hikâyesinde Giotto'yu "âlimlerin zekâsını memnun etmek yerine cahillerin gözlerine zevk vermeyi tercih eden bazılarının hatalarından dolayı yüzyıllar boyunca gömülü kalıp, gün ışığına yeni çıkmış olan sanata" sahip kişi olarak tasvir eder. Papa Gregorius Magnus (y. 540-604, ✠ > 590) resmi *biblia pauperum* [Yoksulların Kitabı Mukaddes'i] ("*quod legentibus scriptura, hoc idiotis cernentibus praebeat pictura*" [okuma bilenler için kutsal metinler neyse, resim de eğitimli olmayanların gözünde odur]) olarak tarif ederek eğitimsiz, sade insanlar arasında doktrinlerin yayılması açısından değerini kabul eder. XIV. yüzyılın ikinci yarısında ise, Giotto yoluyla resim, âlimlerin konusu haline gelir, çünkü onun güzelliğini bir tek onlar kavrayabilir. Resim artık el becerisinin değil, sanatçının zekâsının ve zihinsel faaliyetin ürünüdür, dolayısıyla da zihni besler. Rönesans boyunca figüratif sanatların beşeri sanatlara dahil edilmesiyle ve sanatçının toplum içinde yükselmesiyle sonuçlanacak uzun değişim süreci burada başlar. Bu sürecin ilk adımı Floransa'da atılır: Floransalı hümanist Filippo Villani (1325-y. 1405) *De origine civitatis Florentiae et eiusdem famosis civibus* [Floransa Şehrinin Kökeni ve Ünlü Yurttaşları Üzerine] (1381-1382) adlı eserinde şehrin gurur kaynakları arasında komutan, siyasetçi ve şairlerin yanı sıra, sanatçılarını da sayar: "Çünkü birçok insan, bazı ressamların zekâ açısından beşeri sanatlarda usta olanlardan alt düzeyde olmadığını düşündüğü zaman yanılmaz."

Sanata yeni bir bakış açısı

Bkz. *Nicola Pisano, s. 884; Giovanni Pisano, s. 889; Giotto, s. 917; XIII ve XIV. Yüzyıllarda Alt Sanatların Rolü, s. 970*

Simone Martini

Luca Liardo

XIV. yüzyıla hâkim sanat merkezleri Floransa ile Siena'dır. Floransalı Giotto kendini biçim ve mekân konusunda araştırmalara adarken, Sienalı Simone Martini de Alp Dağları'nın kuzeyinden çıkan gotik sanatın yeniliklerine açılarak çizginin ritmini ve renklerin zarafetini yüceltir. Siena'nın resim sanatı, Simone sayesinde İtalya'nın birçok şehrine yayılacak ve Avignon'a kadar ulaşacak, dili de uluslararası gotik sanatının kökenini oluşturacaktır.

Simone Martini'nin Sanat Kültürü: *Evrenin Hâkimi* ve İlk Eserleri

Simone Martini'nin (y. 1284-1344) faaliyetleri üzerine ilk belgeler, Siena'daki Belediye Sarayında Dünya Haritası Salonunda *Evrenin Hâkimi*'ne imza attığı yıl olan 1315'e aittir.

Son zamanlarda yürütülmüş restorasyon çalışmalarında Dokuzlar Yönetimi tarafından sipariş edilmiş *Evrenin Hâkimi*'nin üç ayrı aşamada gerçekleştirildiği kesinlik kazanmıştır: 1312-1313 arasında başlanmış, 1315'te tamamlanmış ve 1321'de, stilinin, ikonografisinin ve yazılarının yenilenmesi için restore edilmiştir. En eski kısımları, yani çerçevenin üst kısmındaki yarım büst şeklindeki figürler, Simone'nin Duccio di Buoninsegna'nın (y. 1255-1318/1319) atölyesinde yetiştiğini gösterir. Duccio'ya özgü bu tür figürler, Simone'nin ilk eserleri sayılan (1308-1310) ve her ikisi de *Pinacoteca di Siena*'da bulunan 583 sayılı *Meryem Ana ve Çocuğu* ile *Merhametli Meryem Ana* eserlerinde de görülebilir.

Ancak Simone farklı sanatsal deneyimlere olan bakış açısı sayesinde Duccio'nun öğrencileri arasında dikkat çeker. Nitekim *Evrenin Hâkimi* Giotto'nun (1267-1337) üç boyutlu resminin ve özellikle Alp Dağları'nın kuzeyinde çıkan gotik sanatın etkilerini sergiler. Derinlik etkisini güçlendiren bir baldakenin altında resmedilmiş ve verev hatlarla oluşturulmuş ilahi sahnenin hacim algısı Giotto'dan ilham alınmıştır.

Simone, Alp Dağları'nın kuzeyinden çıkan gotik sanat hakkında sahip olduğu bilgileri, bu ülkelerden İtalya'ya gelen nesnelere (küçük oyma eserler, resimler, nakışlı kumaşlar, minyatürler) ve Sienalı kuyumcuların aracılığına borçludur. Nitekim Papa IV. Nicolaus (1227-1292, ♔ > 1288) i-

çin bir kadeh yapmış olan Guccio di Mannaia (faal olduğu dönem 1291-1318) gibi usta zanaatkârlar, XIII. yüzyıl sonlarından itibaren, Maître Honoré tarafından "Yakışıklı" IV. Philip için gerçekleştirilen *Breviarium* [Dua Kitabı] (1290-1295), Westminster Manastır Kilisesinin sunağı veya *opus anglicanum* [İngiliz eser] olarak bilinen, nakışlı İngiliz kumaşı gibi, gotik dili en iyi temsil eden ürünlere özgü kaligrafik zarafeti ve canlılığı benimsemişlerdi. Kuyumcularla teması sonucunda Simone bazı deneylerde bulunmaya başlar ve freskleri kuru uygulamalar, haleler için çiçek şeklinde kalıplar ve arka fona, halelere veya giysilere uzun metal bir çubuk yoluyla desenlerin çizilmesini sağlayan bir teknik yoluyla zenginleştirir. İtalyan fresklerinde ilk defa metalik parçalar, altın yapraklar, Meryem Ana'nın pelerininin tokasında kaya kristali, elinde mürekkeple yazılı bir parşömen rulosu tutan çocuk İsa'nın tahtında ve hâlesinde, süslemeli cam parçaları gibi, farklı malzemelerden unsurlar yer alır.

Gotik etkiler

Siena Sanatsal Dilinin Yaygınlaşması: Simone Martini'nin Assisi ve Napoli Ziyaretleri

Avrupa gotik sanatının başyapıtı olan *Evrenin Hâkimi*, Simone'nin İtalya'nın çeşitli merkezlerinden önemli siparişler almasını sağlar. Simone'nin yolculukları sayesinde de Siena resminin özellikleri yaygınlaşır.

Assisi'deki San Francesco Kilisesinin alt bazilikasındaki San Martino Şapelinin vitray ve fresk süslemeleri Kardinal Gentile Partino da Montefiore (1250-1312) tarafından 1312'de Simone Martini'ye sipariş edilir. Simone, Assisi'de geçirdiği dönemde Giotto'nun perspektif temelli sanatına yakınlaşır, İacopo da Varazze'nin *Legenda aurea* ve Sulpicius Severus'un *Vita* eserlerine dayandırdığı *Aziz Martinus de Tours'un Hikâyeleri*'nde kullandığı mimari ortamları ve peyzajları ondan ilham alır. Giotto ile Simone gerçekliğin farklı yönlerine ilgi duyarlar. Giotto'nun araştırmaları, daha çok heykel gibi sağlam figürleri yerleştirebileceği, içinde yaşanır mekânın tasvirine odaklanırken; Simone'ye göre görünür olanın incelenmesi, karakterlerin titiz tasviri ve kumaş, mermer ve kuyumculuk gibi objelerin malzemesinin gerçekçi şekilde resmedilmesi anlamına gelir.

Assisi'de Aziz Martinus'un Hikâyeleri

Giotto'nun geometrik mantığı, figürleri ve giysileri tanımlayan çizgilerin kıvrımlı hareketiyle dönüşüme uğrayarak parlak, ışıltılı renkler yoluyla değer kazanır. Aziz Martinus'un hikâyeleri, Simone'nin âdet ve geleneklerini büyük bir titizlikle tasvir ettiği ortaçağ saray çevrelerinin dünyevi

ve şövalyelere özgü ortamında konumlandırılır. *Aziz Martinus'un Şövalye İlan Edilmesi*, aslında bir Roma askeri olan Martinus'un değil, bir ortaçağ askerine, farklı sosyal sınıflardan müzisyen, şarkıcı ve silahtarların katıldığı bir gösteri sırasında dinsel unvan verilme törenidir; *Silahlardan Vazgeçiş*'te de askerler, XIV. yüzyılda Macarlar tarafından kullanılan giysilerle tasvir edilmiştir.

Ortaçağa özgü ortam

Simone'nin portrelere ilgisi, *Şapelin Kutsanması* sahnesinde Aziz Martinus'un önünde diz çökmüş olan sipariş sahibi Gentile Partino'nun fiziksel özürleriyle, şişman, kel, pörsümüş cildi ve kaba saba fizyonomisiyle resmedilmiş olmasından da bellidir. Siena'daki *Evrenin Hâkimi*'ne benzer şekilde, bu fresklerde de kuru uygulama yapılmış, kullanılan vernikler, metal yapraklar ve şablonla delik açma, resimlere hareket katmaya ve yüzeyi daha zarif kılmaya katkıda bulunur.

Bu fresk dizisinin 1317'de tamamlandığı düşünülür, çünkü kemer altında yer alan, Napoli Kralı Robert d'Anjou'nun (1278-1343, ✠ > 1309) ağabeyi Aziz Louis de Toulouse (1274-1297) o yıl aziz ilan edilmiştir. Nitekim Gentile Partino'nun 1312'deki ölümünden sonra, Anjou hanedanının hami olarak projeyi devralmış olması mümkündür; Simone onlar için de sağ transeptte Azize Elisabeth'e adanmış bir sunakta, azizenin çevresinde hanedanın koruyucu azizlerle tasvir edildiği freskler gerçekleştirir.

Sienalı ressam Napoli'de kral için, ailenin San Lorenzo Maggiore Kilisesindeki şapele yerleştirilmek üzere *Aziz Louis de Toulouse'nın Kral Robert'e Tacını Giydirmesi* konulu, ahşap üzerine bir resim yapar (resim günümüzde *Museo di Capomonte*'dedir). Keşiş olmak için tahttan vazgeçmiş olan Louis, iki melek ona ilahi bir taç takarken, kendisi de dünyevi tacı kardeşinin başına geçirirken cepheden tasvir edilmiştir. Bu ikonografi, Robert'e yöneltilen, tahtı gasp ettiğine dair suçlamaları yalanlama iradesinden doğmuştur. Simone'nin çeşitli malzemelere başvurarak gerçekleştirdiği süslü ve zarif resim sanatı, Anjou sarayının ihtişam zevkini tatmin etmeye uygundur. Louis'nin Fransiskan giysisi fazla görünür değildir, çünkü üzeri gerçek camdan yapılmış bir tokayla tutturulmuş, altın renkli bir pelerinle örtülüdür, Louis'nin başında değerli taşlarla ve boyalı incilerle süslenmiş bir piskopos başlığı, elinde ajur oymalı bir asa vardır, taçların da eskiden taşlarla kaplı olduğu anlaşılmaktadır. Simone çalışmalarında birbirine karşıt stilleri bir araya getirir: Aziz Louis'ninki aşkın bir figürdür, neredeyse fiziksel değildir, gerçek anlamda bir ikonayı andırır; öte yandan Robert'in vücut hatları titizlikle resmedilmiştir, *Azizin Hayatından Hikâyeler*'in yer aldığı alt bölüm ise munis bir anlatım içerir.

Aziz Louis de Toulouse'nın Kral Robert'e tacını giydirmesi

Napoli'ye yaptığı ziyaretten sonra, 1317-1326 yılları arasında, Simone'nin atölyesinde Pisa, San Gimignano, Siena ve Orvieto'daki kiliseler için sayısız poliptik üretilir. Pisa'daki Santa Caterina Kilisesi için gerçekleştirilen poliptikte (Pisa, *Museo Nazionale di San Matteo*) Simone'nin Duccio tarafından geliştirilen Siena tarzı poliptiğin yapısına kazandırdığı yenilikler görülebilir. Alt bölümün eklenmesiyle tasvir edilen azizlerin sayısı artar; altın renkli arka fonun ışıltısı, şablonla delik açma tekniği sayesinde yoğunlaşır; eserin dekoratif yönü ise, üçlü kemerler ve pandantiflerde altın kaplı dallar yoluyla zenginleştirilir.

Simone'nin Kamusal Faaliyetleri: Guidoriccio da Fogliano ve Meryem'e Müjde

Halk temelli ve Guelf yanlısı olan Dokuzlar Yönetimi, imgeleri siyasal propaganda aracı olarak kullanmaya hazırdır, Simone de bu alanda örnek alınması gereken bir yorumcu olarak ortaya çıkar.

1321'de Siena'ya dönen Simone Martini, kendisini *Evrenin Hâkimi*'nin restorasyonuna adar. Meryem Ana'nın tahtı üzerindeki halk dilinde yazılar, Dokuzlar Yönetimini, toplumsal adalet ve eşitlik ilkeleri doğrultusunda davranmaya teşvik eder; Bilgelik Kitabı'ndan alınmış bu mesaj, çocuk İsa'nın elinde tuttuğu parşömen rulosunda da yer alır: "*diligite iustitiam qui iudicatis terram*" [dünyayı yargılayanlar, adaleti sevin] şeklindeki bu vecizeye, bundan kısa bir süre sonra, Ambrogio Lorenzetti'nin (y. 1290-1348) *İyi Yönetimin Alegorisi* freskinde de yer verilecektir. Simone Martini'nin Scala Hastanesi ve şehir kapıları için yaptığı armalar, donanımlar, kitap kapakları ve fresk gibi, kamusal üretiminin büyük kısmı günümüze ulaşmamıştır. Geriye sadece iki önemli eser kalmıştır; Belediye Sarayındaki Dünya Haritası Salonunda *Guidoriccio da Foglianı Montemassi Kuşatmasında* (*Evrenin Hâkimi*'nin karşısında) ve Siena Katedrali için yapılan (ve bugün Floransa'da, Uffizi Galerisi'nde olan) *Meryem'e Müjde*.

Kaybolan eserler

Guidoriccio'yu konu alan fresk, Dokuzlar Yönetimi'nin Maremma'daki yayılmacı politikasını yüceltme amaçlı programdan günümüze ulaşan tek eserdir. Simone'nin anlatımının kapsamı, şehir yöneticisinden peyzaja kadar uzanır. Dokuzlar Yönetiminin isteği üzerine yapılan bu peyzaj tasviri, Simone'yi topografik portrenin mucidi haline getirmiştir.

Siena Katedrali için yapılan, *Aziz Ansanus ile Azize Margaret Arasında Meryem'e Müjde* adlı fresk de aynı yıllara aittir (1333) ve hem Simone'nin hem de kayınbiraderi Lippo Memmi'nin (?-1356) imzasını taşır. Günümüzde algıladığımız şekliyle, bir eserin, imzasını taşıdığı sanatçı tarafından gerçekleştirilmiş olduğu kavramının tarihin farklı dönemle-

rine uyarlanması gerektiğini unutmamak gerekir. Bütün büyük ressamlar yardımcılarıyla beraber çalışır ve yardımcılarının adı imzada yer almaz; atölye ustasının görevi, bitmiş ürünün kalitesini ve tutarlılığını garantilemektir. Dolayısıyla Lippo Memmi'nin bu esere imza atmış olması, farklı savların öne sürülmesine neden olmuştur; Lippo ya yan bölmelerdeki azizleri resmetmiştir, ya çerçeveyi oymuştur ya da daha teknik olan süslemeler üzerinde çalışmıştır; bu savların en temkinlisine göre, iki usta, kalite açısından kayda değer farklılıklar sergilemeyen eserin bütün kısımlarını işbirliği içinde gerçekleştirmiştir.

Sanatsal işbirlikleri

Melek Meryem Ana'ya "*Ave gratia plena dominus tecum*" [Selam, ey Tanrı'nın lütfuna erişen kız, Rab seninledir] diye fısıldar, bunun üzerine şaşıran Meryem biraz geri çekilir. Zeminin yandan gözükmesine ve tahtın verev durmasına rağmen, ressam karmaşık mekânsal yapılar yerine, bu olayın kutsallığını ifade etmek için altın ışıltısına ve çiziminin çizgisel niteliklerine güvenir.

Simone'nin Avignon ziyareti. Uluslararası Gotik Stile Giriş

Simone Martini 1336'da Avignon'a taşınır. Papalığın yeni merkezine taşınan sayısız İtalyan sanatçı vardır. Büyük kısmı Papalar Sarayının içindeki ekipte yer alır, Simone gibi bazıları ise, İtalyan kardinallerin çevresine dahil olur. Sienalı ressam, Kardinal Jacopo Stefaneschi'nin (y. 1270-1343) siparişi üzerine Notre-Dame des Doms Kilisesinin girişinde freskler gerçekleştirir. Meryem Ana'nın taht üzerinde değil de, yerde oturmuş oğluna süt verirken tasvir edildiği *Merhametli Meryem Ana* ikonografisi ilk defa burada karşımıza çıkar.

Notre-Dame des Doms

Avignon'daki kozmopolit ortam, sanatçılar, edebiyatçılar, hümanistler ve teologlar arasında temaslar kurulmasını kolaylaştırır. Simone, dostu Francesco Petrarca (1304-1374) için Laura'nın portresini yapar; portre günümüze ulaşmamıştır ama Petrarca *Canzoniere*'nin [Şarkı Kitabı] iki şiirinde ondan söz eder: "Benim Simon'um cennette olmalı" ve "Simon bu üstün kavrama eriştiğinde." Simone ayrıca Petrarca'nın, Servius (IV. yüzyıl) tarafından yorumlanmış Vergilius'un eserlerinin olduğu bir elyazması kitabına *Vergilius Alegorisi* olarak bilinen, tam sayfa bir minyatür yapar (günümüzde Milano'da, *Biblioteca Ambrosiana*'dadır). Simone Martini'nin günümüzde bilinen bu tek minyatürü, sulu boya ve sulandırılmış toz boya ile yapılmış olup, narin bir şeffaflık etkisi ve canlı renkler sergiler.

Bkz. *Giotto, s. 917; Duccio di Buoninsegna, s. 927; Mozaikler, Freskler, Vitraylar, s. 932; Ortaçağda Sanatçıların Konumu, s. 937; Lorenzetti Kardeşler, s. 947*

Lorenzetti Kardeşler

Luca Liardo

Pietro ve Ambrogio Lorenzetti kardeşler, Simone Martini ile beraber XIV. yüzyıl Siena resminin başkahramanlarıdır. Pietro'nun sanatsal deneyiminin merkezinde, güçlü duygular yaratan dramatik anlatım ve gündelik verilerin dikkatli tasviri yatar. Floransa ziyaretlerinin etkisinde kalmış olan Ambrogio'nun eserlerinde ise, kentsel ve kırsal peyzajların daha önce eşine rastlanmamış tasviri, karmaşık bir perspektif arayışı ve klasik sanata derin bir hayranlık görülür.

Pietro Lorenzetti'nin Sanatsal Özellikleri

XIV. yüzyılın sanatsal üretiminin en önemli özelliği, özellikle Giotto (1267-1337) sayesinde resim alanında natüralizmin yeniden keşfidir. Natüralizm hem doğal olguların gerçekçi tasviri hem de gerçekliğin taklidinin daha geniş kapsamlı anlamları olarak anlaşılmalıdır. Çeşitli tarihçilere göre, stil alanındaki bu sonuçlar, bazı üyeleri (Roger Bacon, Ockham, Duns Scotus) görme konusunda incelemeler yürüten Oxford Üniversitesinde geliştirilen düşünceleri temel alır. Sienalı ressam Pietro Lorenzetti'nin (y. 1280-1348) bu alana katkısı, geliştirdiği karmaşık perspektif temelinde, nesnelerin titiz tasvirinden ve özellikle dramatik duyguların abartılmadan ifade etmesinden oluşur.

Assisi Freskleriyle Başlangıç ve Olgunlaşma

Duccio Buoninsegna'nın (y. 1255-1318/1319) atölyesinde yetişen Pietro Lorenzetti'nin stilinin olgunlaşması, Assisi'deki San Francesco Kilisesinin alt bazilikasındaki fresklerde de görülebilir. Sol transepteki fresk dizisi, *İsa'nın Çilesinden Hikâyeler* ve *İsa'nın Ölümünden Sonra Hikâyeler* şeklinde iki triptikten oluşur. 1310'da başlanan bu dizi, 1319 ile Ghibellin Muzio di Francesco'nun Guelfleri Assisi'den nihai olarak kovduğu yıl olan 1322 arasında tamamlanır.

Pietro'nun stilinin unsurları, San Giovanni Battista Şapelinde Orsini ailesi için gerçekleştirilen *Aziz Vaftizci Yahya ile Aziz Francesco Arasında Meryem Ana ve Çocuğu* adlı triptikte (1310-1315) görülmeye başlanır. Meryem Ana, Duccio'nun resimlerine özgü stereotip anatomi ve hüzünlü

bir ifade sergilerken, yanlarda duran azizler ise, Giotto'nun ışık-gölge tekniğinin, Giovanni Pisano'nun (y. 1248-1315/1319) oyma eserlerinin dinamikliğinin ve Sienalı kuyumcuların canlı ve pırıl pırıl renklerinin etkisini gösterir.

Duccio ile Giotto arası

Pietro'nun daha sonra gerçekleştirdiği *İsa'nın Çilesinden Hikâyeler* ve *İsa'nın Ölümünden Sonra Hikâyeler* (1315-y. 1322), daha gerçekçi bir eğilim gösterir. Pietro güneşle ayın konumlarını değiştirerek gündüz ve gecenin geçişini resmetmeyi başaran ilk ortaçağ ressamıdır. *Son Yemek*'te ay yüksektedir, *İsa'nın Yakalanışı*'nda ise etrafında sayısız kuyrukluyıldız ve takımyıldızla birlikte batmak üzeredir. *İsa'nın Çarmıha Gerilmesi* gibi trajik bir sahnede ise zaman durur; ressam, yıldızdan yoksun, meleklerin ıstırap içinde uçtuğu mavi gökyüzünde dramatik bir anlatıcı ve muhteşem bir renklendirme ustası olarak dikkat çeker.

Son Yemek Giotto'nun yenilikçi perspektifini temel alan ve bir deniz kabuğunu andıran altıgen bir mekânın içinde yer alır. Ama bu resimde asıl şaşırtıcı olan, mutfak donanımının titiz tasviri ve gündelik hayattan aktarılan kesittir: Hizmetkârlar bulaşıkları yıkar, köpek artıkları yer, kedi de dinlenir. Resim alanında ilk defa burada gölgeler ortaya çıkar. Şömine ateşi mutfağı aydınlatırken, duvarlara ve zemine nesnelerin ve hayvanların hafif gölgeleri yansır.

Gölgelerin ortaya çıkması

Pietro ayrıca *trompe-l'oeil* örnekleri de uygular; transeptin arka duvarında, üzerinde içi kürklü bir kumaşla kaplı, ahşap bir bank resmedilmiştir, karşısında da, *Aziz Vaftizci Yahya ile Aziz Francesco Arasında Meryem Ana ve Çocuğu* triptiğinin altında hayali sunak donanımları şeklinde şişelerin ve bir kitabın resmedildiği bir niş yer alır. Araştırmacılar bu objeleri natürmort tablolara benzetmekten geri kalmamışlar, onları XV. yüzyıldaki Flaman illüzyonist resminin öncüsü saymışlardır.

Ahşap Üzerine Resimler

Ortaçağın sanatsal üretiminde *Meryem Ana ve Çocuğu* veya *İsa'nın Çarmıha Gerilmesi* gibi bazı konuların resmedilmesi, genelde büyük çaplı yeniliklere izin vermeyen ikonografik geleneklere bağlıdır; bir ressamın yaratıcılığı, önceden kararlaştırılmış modellerin yenilenmesinde kendini gösterebilir.

Pietro ilk imzalı eseri olan ve Arezzo'da, Santa Maria della Pieve Kilisesinde bulunan poliptikte (1320), söz konusu yaratıcılığa örnek teşkil eder. Çocuk İsa şefkatli bir ifadeyle annesiyle bakışırken, Vaftizci Yahya'nın başparmağıyla ona işaret etmesi örneğine daha önce hiç rastlanmamıştır. Bu eserin üzerinde yer alan *Meryem'e Müjde*'de çerçevenin ahşabı

Meryem'in evinin tasvirinin bir parçası olarak kullanılmıştır, Meryem de kendisine müjdeyi veren meleğe kıyasla, evin daha içeride kalan bir odasında bulunur.

Pietro'nun ahşap üzerine resimlerine özgü bu iki özellik, Siena Katedrali için 1335'te sipariş edilen ve 1342'de tamamlanan *Meryem Ana'nın Doğumu* triptiğinde (günümüzde *Museo dell'Opera del Duomo*'da bulunur) daha gelişmiş bir şekilde kendini gösterir. Eserin çerçevesi, iki mekândan oluşan yanıltıcı bir yapının temel bir unsurudur. Triptiğin orta ve sağ tarafındaki kısımlar, ebelerle yeni doğan bebeğin bulunduğu Azize Anna'nın odasıdır, Yohâkim'in bu mutlu olayın haberini almak için bir çocuğa kulak verdiği sol taraf ise, arka tarafta bulunan revaklı avludan dolayı daha derin görünür. Zemindeki desenli fayanslar, çiçek motifli vazo, ebelerin elindeki testi, baklava desenli havlular ve Azize Anna'nın üzerinde antikçağdan kalma bir lahit üzerindeymiş gibi poz verdiği İskoç örtü başta olmak üzere, mobilyalar da büyük bir titizlikle tasvir edilmiştir.

Siena'da *Meryem Ana'nın Doğumu*

Ağabeyi Ambrogio (y. 1290-1348) kadar dikkatli bir şekilde olmasa da, Pietro antikçağ sanatına ilgi duymuş olmalıdır. Örneğin Siena'da San Francesco Kilisesi için gerçekleştirilmiş ve büyük kısmı günümüze ulaşmamış fresk dizisinin bir parçası olan *İsa'nın Dirilişi*'nde (1336-y. 1337) İsa lahitinin önünde, ayakta, kefeni Eski Romalıların giysileri gibi yerleştirilmiş şekilde resmedilmiştir.

1348'den sonra ressamdan bir daha haber alınmadığından, o yıl Siena halkını kırıp geçiren kara veba salgınında öldüğü sanılır.

Ambrogio Lorenzetti'nin Siena ve Floransa'daki Faaliyetleri

Ambrogio Lorenzetti'nin sanatsal faaliyetleri, Pietro'nun faaliyetleriyle ileri tarihlerde çakışır. İki ressamın akraba olduğu, Siena'da, Santa Maria della Scala Hastanesinde 1335'te gerçekleştirdiği ve günümüze ulaşmamış olan fresklere attıkları imzalardan anlaşılır (bu imzalardan İsidoro Ugurgieri Azzolini'nin *Le pompe sanesi* [Siena'nın İhtişamı] (1649) adlı kitabında söz edilir). O andan itibaren iki kardeşin ufak tefek siparişleri yerine getirmek için ortak bir atölye işlettiği sanılır, ama bu mesleki işbirliğine rağmen, apayrı sanatsal kişiliklere sahip oldukları bellidir.

Ambrogio'nun yetişme süreci, büyük ölçüde Duccio'nun etkisinde kalmış Pietro Lorenzetti ile Simone Martini'ninkinden (y. 1284-1344) farklıdır. Ambrogio mesleğinin temellerini Duccio'nun çevresinde öğrendikten sonra birkaç defa Floransa'yı ziyaret eder. Nitekim Ambrogio'nun stili, bu

iki ekolün sanatsal özelliklerine getirdiği kişisel yorumundan kaynaklanır. Mekân konusundaki arayışlara ilgisi Giotto'nun etkisi altında gelişmiştir, ama Ambrogio Floransalı ressamın yaptığı gibi, figürleri ortaya çıkarmak için ışık-gölge tekniğinden yararlanmak yerine, kesif renk alanlarını tanımlayan sert kontur çizgilerini tercih eder. Bu şekilde elde edilen daha geniş figürler, Siena geleneğinde olduğu üzere, parlak ve canlı renklerle hayat kazanır.

Ustalarla kıyaslamalar

Bu stilin kendine has özellikleri, Ambrogio'nun tarihi kesin ilk eseri olan Vico l'Abate Kilisesindeki *Meryem Ana ve Çocuğu* freskinde (1319) (Floransa, *Museo Arcivescovile del Castello*) ve 1330 ile 1340 arasında gerçekleştirdiği resimlerde görülebilir; çoğu *Pinacoteca Nazionale di Siena*'da bulunan bu *Meryem Ana ve Çocuğu* resimlerinde anne ile çocuğu arasındaki yoğun duygular dikkat çeker.

Ancak Ambrogio'nun faaliyetleri konusundaki görüşler, heykeltıraş Lorenzo Ghiberti (1378-1455) tarafından "mükemmel usta, büyük zekâya sahip insan" ve Simone Martini'den "çok daha iyi" olduğu için övgü almasına (Lorenzo Ghiberti, *I commentarii* [*Yorumlar*], 1447-1455) neden olan eserlerinin çoğunun günümüze ulaşmamış olmasından kaynaklanır. Bu övgülerin büyük kısmı, San Francesco Kilisesi ve Manastırı için yapılmış (1336-1337) ve geriye sadece iki bölümü kalmış freskleri konu alır. *Ceuta'da Yedi Fransiskan Keşişin Şehit Edilmesi*'nde karakterler farklı fizyonomilere, yüz ifadelerine ve ruh hallerine sahip bireylerdir. Ortadaki tahtta, dizlerinin üstünde bir kılıç olan, ciddi ifadeli sultan oturur; biraz aşağısında Doğu tarzında giyinmiş erkân vardır; şehit edilişin tasvir edildiği ön planda işkence gören keşişlerin korkusundan Tatar kadınlarının perişanlığı ve birkaç Fransiskan keşişin kafasını kesmiş, dağınık saçlı askerin korkunç hareketine kadar çeşit çeşit duygular resmedilmiştir. Bu başlardan biri, büyük ihtimalle antikçağdan kalma bir heykelden ilham alınarak, ağzı hafif açık olarak, ürkütücü bir açıdan resmedilmiştir. Tapınağın üzerinde de yer alan ve yedi temel günahı temsil eden küçük heykeller, ressamın klasik heykel sanatına duyduğu ilginin görsel bir belgesidir.

Siena'da Aziz Francesco freskleri

Siena Belediye Sarayının Freskleri

1338-1339 arasında Ambrogio Lorenzetti'ye Siena'da Belediye Sarayında, Simone Martini'nin *Evrenin Hâkimi* ve *Guidoriccio* fresklerinin yer aldığı salonun yanındaki Dokuzlar Salonuna *Alegoriler* ve *İyi ve Kötü Yönetimin Sonuçları* konulu freskler gerçekleştirmesi için bir dizi ödeme yapılır.

Bu dizinin dayandığı karmaşık doktrin temeli, tarihi, astrolojik, klasik (Aristoteles) ve ortaçağa ait (Aziz Thomas Aquinas) olmak üzere, çeşitli

kaynaklara dayanır. İki tür yönetime işaret eden alegoriler, diğerlerine göre daha büyük olan ve sırasıyla Erdemlerle Ahlaksızlıkların kişileştirilmiş halleriyle çevrili olan, iyi yönetim için Adalet ve Şehir Yönetimi, kötü yönetim için ise, şeytani Despotluk figürlerini temel alır.

Her ne kadar simgesel anlamlar siparişi verenler tarafından kararlaştırılsa da, kompozisyona dair çözümler ressam tarafından geliştirilir. Salonun uzun duvarlarından birinde de, pencereden gelen gün ışığından yararlanmak için *Şehirde ve Kırsal Kesimde İyi Yönetimin Sonuçları* resmedilmiştir.

Şehirde Siena Katedralinin kubbesi, varlıklı sınıfların kule-evleri, faal atölyeler, okula giden çocuklar ve iş başı yapmış duvarcılar, ön plandaki genç kızların el ele tutuşarak dans etmesiyle özetlenmiş bir genel ahenk ortamı içerisinde tasvir edilmiştir. Şehir kapılarının dışında resmedilmiş kanatlı *Securitas* [Güvenlik] ise bölgenin güvenliğini sağlar. Kırsal kesimde şahinle ava çıkmış gençler, tohum eken çiftçiler ve birbirlerini kovalayan hayvanların oluşturduğu pastoral sahne, Ambrogio'nun şiirselliğinin düzeyine tanıklık eder. Resimde bazı idealler doğrultusunda düzeltmeler de yok değildir; tarımsal faaliyetler farklı mevsimlere aittir ve sayısız suyolu resmedilmiştir, hatta bir tanesi, ortaçağda Siena'da çok arzulanan ama elde edilemeyen bir limana işaret eder.

Ayrıntılı tasvirler

Bu dizi, Batı sanatında seküler bir konunun işlendiği ilk eseri ve kentsel ve kırsal bir peyzajın ilk tasvirini oluşturur.

Ambrogio'nun Son Eserlerinde Mekânsal Arayışlar

1340'lı yıllarda mekânsal arayışlar Ambrogio'nun eserinde merkezi bir rol oynamaya başlar. Ressam, kardeşi Pietro'nun çabalarına kıyasla daha büyük bir titizlik sergileyen, yanıltıcı derinlikte iç mekânlarda uzmanlaşır. Siena Katedrali için gerçekleştirdiği *İsa Tapınakta* (1342) (günümüzde Floransa'da, Uffizi Galerisi'nde), cüretkâr bir şekilde bir kilisenin içinde, sütunların apsise doğru perspektif olarak uzaklaştığı bir mekânda tasvir edilmiştir. Ressamın bu arayışları 1344 tarihli *Meryem Ana'ya Müjde* (Siena, *Pinacoteca Nazionale*) eserinde zirveye ulaşır. Zeminin fayansları gerçek olmayan altın arka fona karışsa da, ilk defa tek bir noktaya yönlendirilmiştir. Bu durum, ressamların resim alanının tamamını tek bir bakış açısına göre düzenlemeyi başaracağı Rönesans perspektifine giriş sayılabilir.

Ambrogio da, kardeşi Pietro gibi, 1348 kara veba salgını sırasında ölür. Geriye, ölümünün yaklaştığını hissedince mülklerini karısına ve kızlarına

bırakamama korkusuyla notere başvuramadan, halk dilinde parşömene yazdığı dokunaklı vasiyetnamesi kalmıştır.

Bkz. *Giovanni Pisano, s. 889; Giotto, s. 917; Duccio di Buoninsegna, s. 927; Mozaikler, Freskler, Vitraylar, s. 932; Ortaçağda Sanatçıların Konumu, s. 937; Simone Martini, s. 942*

Giotto'dan Sonra: Floransa, Rimini, Bologna, Padova

Fabio Massaccesi

Giotto'nun eserleri, İtalyan resim sanatında dönüşü olmayan bir aşamaya işaret eder. XIV. yüzyıl sonlarında Cennino Cennini "Yunan tarzından Latin tarzına" geçişte resim sanatında yaşanan dönüm noktasının önemini vurgulamıştır; bu o kadar büyük ölçekli bir devrimdir ki, Bizans sanatıyla bağlantıların tamamıyla kopmasına ve Rönesans'a götürecek modern sanata zemin hazırlanmasına neden olacaktır. Masaccio ile Michelangelo bile Giotto'yu ideal bir güncelleme kaynağı olarak görmeye devam edecek ve onu yeni resmin "babası" olarak tanımlayacaklardır. Giotto'nun mirası farklı şekillerde de olsa, İtalya'nın her tarafında hissedilir, ama bazı merkezler diğerlerine kıyasla bu mirasın inanılmaz etkisinde daha çok örnek vermiştir.

Floransa

Sıkı bir hiyerarşi doğrultusunda düzenlenmiş olan Giotto'nun (1267-1337) atölyesi çok geniş taleplere cevap verir ve Floransa'yı İtalya'daki sanatsal üretim başlıca merkezlerinden biri haline getirir. Başlangıçta Giotto'nun eserleri, liderliğinin tartışmalı olmasına neden olacak bazı isyan hareketlerine neden olsa da (1296-1327 arasında faal olan Lippo di Benivieni; XIV. yüzyılın ilk yarısında faal olan Maestro di Figline [Figline Ustası];

1314-y. 1351 arasında faal olan Buonamico Buffalmacco), 1330'lu yıllarda Giotto'nun faaliyetlerinin hem resim hem de oyma sanatı ve mimarlık alanında önemli sonuçlar yarattığı Floransa'yla özdeşleştirildiği görülür. Ancak Giotto'nun öğretilerinde görülen resim akımının birliği algısının, sadece görünürde böyle olduğu anlaşılır, çünkü Giorgio Vasari (1511-1574) bu alanda üç ayrı kolun varlığını tespit etmiştir: Birincisi zamanının ilerisinde akademisyen bir bakış açısıyla hacim alanındaki arayışa önem vermesi (Taddeo Gaddi, y. 1295-1366), ikincisi mesajın doğrudan aktarılmasını hedeflemesi (Bernardo Daddi, y. 1290-y. 1348), daha iddialı olan üçüncüsü ise, ışık-gölge tekniği ile rengin daha önce eşi görülmemiş şekilde birleştirilmesinde denemeler yürütmesi. Giotto'nun, Assisi'nin alt bazilikasında önerdiği çözümleri temel alan bu son eğilimin liderinin Giotto'nun yeğeni Stefano (XIV. yüzyıl) olduğu sanılır. Stefano'nun kişiliği hakkında fazla bilgi sahibi değilsek de, Vasari'nin "çok hoş ve tutarlı resim yapma sanatı"nın yansımalarını Maso di Banco'da (faal olduğu dönem 1341-1346) ve özellikle Giottino'da (faal olduğu dönem 1350-1370 arası) görebiliriz. 1348'de kara vebanın neden olduğu yıkımdan sonra, 1350 civarında Floransa'da en önemli yenilikleri ortaya koyan Giottino'dur; Giotto'dan ve gizemli Stefano'dan geriye kalan örnekler yoluyla yetişen Giovanni da Milano da (faal olduğu dönem 1346-1369 arası) bu ortama doğal bir şekilde dahil olur. Yüzyıl boyunca muhafazakâr yaklaşımların giderek katılaştığı da görülür; örneğin Giotto'nun resimlerini bilinçli olarak taklit eden ve Orcagna olarak bilinen Andrea di Cione'ye (faal olduğu dönem 1343-1368) "klasik Giottovâri resmin yeniden canlanmasını" (Miklós Boskovits) borçluyuz.

Giottovâri ressamlar

Rimini

Giotto'nun Adriyatik kıyısında yer alan Rimini'de XIII. yüzyıl sonlarında faal olması sonucunda gelişen "Rimini ekolü," Giotto'nun dilinin Toscana dışında yayılmasının büyük ölçekli örneklerinden biridir. Giotto'nun Rimini'de Fransiskanlar için gerçekleştirdiği fresk dizisi, Rönesans döneminde Sigismondo Pandolfo Malatesta (1417-1468) tarafından yaptırılan değişikliklerden dolayı günümüze ulaşan tek şey, kilisenin (günümüzde Malatesta Tapınağı) ayrım duvarı için yapılan Çarmıhtır. Floransalı ressamın yeni sanatı, yerel sanatçılar tarafından kısa sürede benimsenir; 1300 tarihli ve imzalı bir *antiphonarium* [karşılıklı olarak okunan mezmur derlemeleri] sayfasında (Venedik, *Fondazione Giorgio Cini*) yer alan Neri da Rimini (faal olduğu dönem 1300-y. 1320) eserleri, Fransiskan çarmıhının kapsamlı natüralist plastik-

Rimini'de Giovanni ekolü

liğinin yankılarını sergiler. Giotto'nun Rimini'de geçirdiği dönemin en güçlü yansımaları resim alanında görülür. XIV. yüzyılın en başlarında bile, Giovanni'nin 1292'den beri belgelenmiş olan Sant'Agostino Kilisesinde Meryem Ana Şapelinde gerçekleştirdiği fresklerde, Bizans kültürünün Paleologos döneminden yansımalar, üç boyutlu ve yaşanabilir bir mekân kullanımı ve doğal verilere verilen önem bir aradadır. Giovanni'nin lideri sayıldığı Giotto ekolünün ilk temsilcileri arasında, kardeşleri Giuliano (faal olduğu dönem 1307-1324), Zangolo (muhtemelen diğer adıyla Maestro del coro di Sant'Angelo [Sant'Agostino Korosunun Ustası]), Pietro (faal olduğu dönem y. 1324), Francesco da Rimini (faal olduğu dönem 1333-1348) ve son olarak da Giovanni Baronzio (faal olduğu dönem 1345-1362) yer alır. Riminili sanatçıların elli yıllık bir süre içerisinde gerçekleşen faaliyetleri, Veneto bölgesinden Marche bölgesine kadar uzanan Adriyatik kıyılarını, hatta Bologna ile Padova'yı kapsayan çok geniş bir coğrafi bölgeye yayılan özgün bir dilin doğmasını sağlar. Bu arada görkemli ve gizemli bir anıtsallık sergileyen Giovanni'nin stili (*Mercatello Çarmıhı*, 1309) Maestro del coro di Sant'Agostino ve özellikle Pietro'nun eserleri (*Urbania Çarmıhı*, Tolentino'nun freskleri) yoluyla daha insani ve samimi bir özellik kazanmaya başlar. Riminili Giottovâri sanatçıların arasında görünürde en az ortodoks olan Pietro da Rimini, antikçağ heykel sanatına olan ilgisi (Bagnacavallo'da San Pietro in Sylvis Kilisesinin apsisindeki sıra sıra Havariler) ve gotik stilin etkisini yansıtan natüralizmi dolayısıyla aynı zamanda Giotto'nun eserlerinin en ilginç yorumcusudur. Giotto'nun Padova'da gerçekleştirdiği eserlerin de etkisinde kalan Giovanni Baronzio'dan sonra, XIV. yüzyıl ortalarında Rimini ressamların özgün çözümleri o kadar yüksek düzeyde olmayan sonuçlara (Maestro di Montefiore Conca [Montefiore Conca Ustası] yerini bırakmaya başlar ve 1348 yılındaki kara veba salgınıyla birlikte bu ekol tamamıyla ortadan kalkar.

Bologna

Bologna'nın durumu diğerlerine göre farklıdır. San Domenico Kilisesindeki *Ateşli Hastalıkların Meryem Anası* adlı freskin günümüze ulaşan parçasından da görebileceğimiz üzere, Giotto, Assisi'deki ilk eserlerinden itibaren tanınmaya başlar. Papa XXII. Johannes'in (y. 1245-1334, ♔ > 1316) elçisi Bertrando del Poggetto (y. 1280-1352) tarafından yaptırılan Galliera Kalesinin içinde çalıştığına dair savlar da kesinlik kazanmıştır; Bologna'da, *Pinacoteca Nazionale*'de bulunan Giotto imzalı poliptik buradan kaynaklanmış olabilir.

Ancak yerel ressamların, Toscanalı ustanın klasik ve düzenli diline karşı çıktığı görülür. XIV. yüzyıl başlarının Bolognalı ressamları (Maestro

del 1333 [1333'ün Ustası], Pseudo Dalmasio ve Pseudo Jacopino) sahnelerini birbirlerinden bağımsız ve Giotto'nun derinliklerinden yoksun mekânlara yerleştirmeyi tercih ederler. Bu yönde hareket eden Vitale da Bologna da (y. 1309-1359/1361) Mezzaratta Kilisesinin fresklerinde ve *Aziz Başkeşiş Antonius'un Hikâyeleri*'nde (Bologna, *Pinacoteca Nazionale*), görme duyusunun akılcı unsurlarını alt üst eden coşkulu bir anlatım sergiler.

Bologna ekolünün yenilikçiliği

Yüzyıl ortalarından itibaren ise Bologna, "Yeni Giotto dönemi" adı verilen Giottovâri bir canlanma dönemi yaşar. Bu eğilim ilk olarak Andrea de' Bartoli (faal olduğu dönem 1355-y.1367), sonra da Jacopo Avanzi (faal olduğu dönem XIV. yüzyılın ikinci yarısı, Padova'da da bulunmuştur) ve Jacopo di Paolo'nun (faal olduğu dönem 1371-1426) faaliyetlerinde kendini gösterir; bu ressamlar, sağlam, mekânsal bir yapıyı temel alan, normalleşmiş bir dile başvuran ve yerel geleneğin hayali ve akıldışı konularına karşı çıkan bir akımın en önemli temsilcileridir. Jacopo Avanzi'nin Roma'da, *Galleria Colonna*'da muhafaza edilen *İsa'nın Çarmıha Gerilmesi* veya Jacopo di Paolo'nun Agosti-Mendoza koleksiyonunda bulunan ve hacim algısı Giotto'nun eserlerini doğrudan temel alan *Meryem Ana ve Çocuğu* gibi başyapıtlar bu bağlamda ortaya çıkar.

Padova

Giotto, Padova'da Sant'Antonio Bazilikasının Santa Caterina Şapelinde ve din meclisi salonunda bazı freskler üzerinde çalıştıktan sonra, 1303-1305 arasında Enrico Scrovegni'nin Meryem Ana'ya adanmış şapelinin süslemelerini yapar. Bu örnekleri inceleyerek yetişen çeşitli sanatçılar arasında bulunan Guariento (1338-1379 arası belgelenmiştir), Padova'nın efendileri olan Carraresi ailesinin çok sevdiği Venedikli ressamları unutmadan Giottovâri motiflerden ve gotik stilin zarafetinden de yararlanan eklektik bir sanatçıdır. Giotto'nun deneyimini daha özgün bir şekilde benimseyen Giusto de' Menabuoi ise (y. 1320/1330-1391'den önce) Lombardiya'da, Giotto'nun ve gizemli Stefano Fiorentino'nun (Viboldone Manastır Kilisesindeki freskler) bu bölgede bıraktığı örnekleri inceleyerek yetişir. Giusto Padova'da Eremitani Kilisesinde, Sant'Antonio Bazilikasında ve Carraresi ailesinin siparişi üzerine Vaftizhane'de (1376) faaliyet gösterir. Bolognalı Jacopo Avanzi ve San Giorgio Kilisesinin şapelini süslemiş Veronalı Altichiero (faal olduğu dönem 1369-1384) ise Soragna Markisi ve Francesco da Carrara il Vecchio'nun (1325-1393) akrabası Bonifacio Lupi (1320-1390) için Sant'Antonio Bazilikasının San Giacomo Şapelinde eserler gerçekleştirir

Guariento ve Giusto de' Menabuoi

(1371-1379). Jacopo ile Altichiero, daha modern çözümlere başvurarak ayrıntıları büyük bir titizlikle gerçekleştirilmiş mimari yapılar yaratırlar. Jacopo dramatik figürleriyle, Altichiero ise Lombardiya kökenli daha yumuşak hatlarla dikkat çeker.

Bkz. *Giovanni Boccaccio, s. 804; Giotto, s. 917; Mozaikler, Freskler, Vitraylar, s. 932; Floransa ve 1348 Yılının Kara Veba, s. 981; XIV. Yüzyılda İtalya ve Francesco Landini, s. 1032*

İktidar Mekânları: Kaleler, Belediye Sarayları

Claudia Solacini

Hem feodal beyliğin ikametgâhı hem de ve belki de daha önemlisi siyasal ve ekonomik bir merkez olan kaleler, mimari açıdan savunma amaçlı olarak planlanır. Kuzey Avrupa'da hem ikamet mekânı hem de temsili mekân olarak kale tipolojisi varlığını sürdürürken, İtalya'da şehir devletlerinin ortaya çıkışıyla kamusal iktidarın merkezi ve şehrin simgesi olarak kalelerin yerini belediye sarayları almaya başlar.

Kaleler

Roma döneminde soyluların ikametgâhı *palatium*dur [saray], ama IX. yüzyıldan itibaren soyluların konakları tahkim edilir ve her şeyden önce savunma mekânları olarak planlanır; iktidarı temsil eden mimari yapı için kullanılan *palatium* ile müstahkem yer anlamına gelen *castrum* [kale] terimleri arasındaki ayrım buradan doğar.

Kolektif bilinçaltındaki romantik ve masalsı yönlerine rağmen kaleler yüzyıllar boyunca sayısız değişimden geçmiş olduğundan, ortaçağdaki görünümlerini muhafaza etmiş kalelere rastlamak zordur. Günümüzde çoğu müze veya kamusal kurum merkezi olan kalelerde hâlâ onları eskiden iskân etmiş olanların anıları canlıdır.

Kaleler, yerel beyin ikametgâhı olmanın yanı sıra, askeri, siyasal ve ekonomik bir merkezi temsil eder. Zaten tahkim etme hakkı krala aittir, ama zaman içinde bu ayrıcalık yerel beylikler tarafından da üstlenilir.

Genelde yüksek yerlerde veya doğal burunlar üzerinde yer alan kalelerde, erken ortaçağda ikamet işlevi ile savunma işlevi birbirinden ayrı tutulmaya devam edilir, ama sonradan kentsel yerleşimler müstahkem köyler haline gelir. Çiftçi yerleşimlerinin oluşması için kaleler gerekli değildir, ama yerel beylikler gereklidir; köylerin oluşumu toplumsal düzen ve barış ihtiyacına tanıklık eder ve zaman içinde kale içinde yerleşim yerlerinin gelişmesi şeklindeki olguya yol açar. Nitekim 1000 yılından sonra münferit evlere rastlanmaz ve yerleşim yerleri savunma merkezlerinin çevresinde gelişmeye başlar, böylece kaleler hem müstahkem köy hem de feodal beylerin ikametgâhı işlevlerini üstlenir.

Kaleler ortaçağın çok amaçlı mimarisinin anlamlı bir örneğini oluşturur; planlama sürecinin temelinde savunma amacı yatmaya devam eder, ama yapı içerisinde ikamet bölümünün ve iç kalenin yerleşim ünitelerinin de yer alması gerekir. Kalelerin içinde sayısız mekân yer alır: Beyin ikametgâhı (saray maiyeti için olduğu takdirde hiyerarşik şekilde planlanır ve beyin otoritesini yüceltmeyi amaçlar), hizmetkârlar ve askerler için konaklama, gıda stokları için mekânlar ve bir şapelin de dahil olduğu yerleşim merkezi; dış kaynaklı saldırılara karşı savunma sağlayacak, gözetleme kuleleri ve devriyeden sorumlu nöbetçiler için geçitler içeren surlar; son olarak, yüksek konumundan dolayı hem gözetleme açısından ayrıcalıklı bir yer hem de kuşatma olduğu takdirde, son kale burcunu oluşturan son derece önemli müstahkem kulesi.

Yapı ve mekânlar

Bu yapı genelde yüksek bir yerde yer alır veya zamanla eski kazıklı çitlerin yerini alan derin bir hendekle çevrilidir ve açılır bir köprü yoluyla karaya bağlanır. Almanya'da Wartburg kalesi, kayalık bir zirvenin üzerinde yükselir, İsviçre'de Bellinzona'da anıtsal bir yapı grubunun bir parçası olan Castelgrande de bir tepeden etrafındaki vadiye hükmeder.

Kalelerin evrimi feodalizmin gelişimiyle yakından bağlantılıdır ve yeni beylikler kendilerine daha rahat bir hayat tarzı sağlayan yenilikleri hemen benimser; drenaj kanalları hendeğe akacak şekilde planlanır, salonlar basit sobalarla ve şöminelerle donatılır, bu arada duvar örtüleri hem süsleme hem de pratik bir işlevi yerine getirir, çünkü kış aylarında ısıyı muhafaza eder.

Yerel beyler, yönetimleri altındaki topraklarda yasal yetkiye sahiptir ve bunun karşılığında, tebaası olan halka koruma sağlar. Kale duvarları içerisinde yaşayanlar daha çok kale çevresindeki kırsal bölgelerde çalışır, kale içerisinde ise meslek uzmanlığı gerektiren

Kalelerin evrimi

sanat ve zanaat faaliyetleri gerçekleşir; kumaş ve bayram turnuvalarında kullanılan tören malzemelerinin yanı sıra, tabak çanak ve döşemeye talep vardır.

Carcassonne Avrupa'nın en heybetli müstahkem şehirlerinden biridir; kaleyi çeviren iki sıra sur sayesinde ele geçirilmesi imkânsız bir kale olarak ün kazanmıştır. XIII. yüzyıl askeri mimarlığının en üstün örneklerinden olan İngiltere'deki Beaumaris ve Harlech kaleleri de kayda değer yapılardır.

Kaleyi çevreleyen köy, müstahkem bir şehir boyutuna ulaştığı zaman bu yapının tamamı müstahkem mevki adını alır. Hem Padova'nın hem de Venedik'in üzerinde hak iddia ettiği Montagnana, günümüzde bile Avrupa'nın en iyi muhafaza edilmiş savunma surlarına sahiptir; XIV. yüzyıl ortalarında inşa edilen ve Guelf stilinde surlara sahip kale, askeri açıdan son derece güvenlikli bir yapı olarak planlanmıştır. Montagnana halkı kale surları içerisinde güven içinde yaşar ve karşılığında kalenin bakım ve onarımına katkıda bulunur ve askerlik görevini yerine getirir. Romagna ile Marche bölgeleri arasındaki sınırda, bir tepede yer alan Gradara kalesi, iki sıra sur ve üç açılır köprüsü sayesinde neredeyse fethedilemez hale getirilmiştir.

Bir av konutu olarak planlanmış olan Andria'daki ünlü Castel del Monte (1240 civarında inşa edilmiştir), II. Friedrich'in (1194-1250, > 1220) emri üzerine Güney İtalya'da inşa edilen uzun bir dizi kalenin bir parçasıdır; Fransa'da bulunan, XII. yüzyılın ikinci yarısında inşasına başlanmış olan ve defalarca restore edilen, V. Charles'ın (1338-1380, > 1364) çok sevdiği Vincennes kalesi bir av konağı olarak planlanmıştı ve geniş bir parkla çevrilidir (Bois de Vincennes).

İtalya'da şehir devletlerinin ortaya çıkmaya başlamasıyla kaleler yavaş yavaş terk edilir, ama Kuzey Avrupa'da farklı açılardan da olsa, kalelere rağbet gösterilmeye devam edilir; barutun kullanılmaya başlanmasıyla kalelerin savunma işlevi sona erer ve bu yapılar soyluların ikametgâhı haline gelir. Nitekim Fransa'da, Loire bölgesinde bulunan kaleler dış duvarlardan yoksun olup, mimari açıdan da daha sade formlar sergiler.

Belediye Sarayları

Orta ve Kuzey İtalya'da ilk şehir devletlerinin ortaya çıkışı XI. yüzyıl civarında, yerel soyluların imparatorluk otoritesine ait sayısız ayrıcalığı kendi eline alıp, kentsel siyaseti yönetme hakkını üstlenmeye karar vermesiyle gerçekleşir.

Kale tipolojisi kamusal binalarda ve özellikle şehir yönetiminin ve idaresinin merkezi olan belediye saraylarına da uygulanır; iktidarı elde et-

mek için birbiriyle çatışan aristokrat grupları arasındaki bölünmelere son vermek için, bazı durumlarda imparatorun kendisi tarafından atanan bir tür aracı olan şehir idarecileri burada ikamet eder.

"Kentsel kaleler"

Kuzey İtalya'nın büyük şehir devletleri XIII. yüzyılda, gotik stilin özelliklerini taşıyan –örneğin 1281'de inşasına başlanan ve yapısı kalelere göre daha sade olan Piacenza'daki belediye konağı gibi– belediye saraylarının inşasına başlar.

Bu yapıların kentsel bağlamdaki önemi, katedralin önemiyle kıyaslanabilir. Ortaçağda kamusal mimarinin ana hatlarını oluşturan pratiklik, dekoratif unsur ve akılcılık, şehirlerin yüceltici simgeleri olan kamusal yapıların inşasında uyulan kanonları teşkil eder. Özellikle Kuzey İtalya'daki şehirlerde giriş katında yer alan geniş kemeraltı Güney İtalya'daki kamusal mimaride görülmez; bu bölgelerde gotik formlar daha az rağbet görür ve kamusal kurumlar o derecede gelişmiş değildir. Tüm belediye saraylarında ortak olan şey ise, kamusal faaliyetlere ayrılan iç mekânlardır; bunların arasında toplantılar için, tarihi veya alegorik ve şehrin tarihinden önemli olayları çağrıştıran resimlerle süslenmiş geniş bir salon bulunur. Örneğin Perugia'da Palazzo dei Priori'nin Noterler Salonunda şehir idarecisinin armalarının iki yanında Pietro Cavallini'nin (faal olduğu dönem 1273-1308) freskleri yer alır.

Kamusal hayata ayrılan iç mekânlar

XIII ile XIV. yüzyıllar arasında şehir yönetimleri bütçenin bir kısmının belediye saraylarının süslenmesine ayrılmasına karar verir; ön cepheler arma ve bayraklarla süslenir ve şehrin refahını yansıtan simgeler haline gelir.

Siena'daki belediye sarayı (1288-y. 1342) şehir devletleri döneminde figüratif sanatlara verilen öneme bir örnek teşkil eder; sivil gotik mimarlığın bir modeli olan bu yapıda şehirlerin koruyucuları ilan edilen yerel azizlerin tasvirlerinin yanında, sıklıkla seküler freskler yer alır ve iktidardakiler için siyasi propaganda aracı işlevi görür. Binanın salonlarında Ambrogio Lorenzetti'nin (y. 1290-1348) *İyi ve Kötü Yönetim Alegorileri* ile Simone Martini'nin (y. 1284-1344), Sienalı birliklerin komutanının 1328'de Montemassi Kalesine saldırırken tasvir edildiği *Guidoriccio da Fogliano* freskleri yer alır.

Belediye saraylarına genelde o şehir devletinin simgesi haline gelen bir kule eşlik eder; örneğin Siena'da Mangia Kulesi (1338-1348) Campo Meydanına hükmeder, Floransa'da da şehir kulesi Palazzo della Signoria'nın yanı başında yükselir. Kiliselerin çan kuleleri geleneksel zamanı belirlerken seküler kuleler de olağanüstü olayları veya toplumun tamamının müdahalesini gerektiren tehlikeleri ha-

Kuleler

ber vererek kamusal zamanı belirler. Şehir devletlerinin ortaya çıkmasıyla kentsel mimari evrimden geçerek güçlü simgesel özellikler kazanırken, meydan da önem kazanır. Genelde Roma zamanından kalan *forum*un yerine oluşturulan meydan, karşılaşma ve takas mekânı olarak kentsel hayatın merkezi haline gelir. Kamusal ve dinsel otoritelerin birliğine tanıklık edercesine, meydanın çevresinde kilise, belediye sarayı ve şehir kulesi yer alır.

Bkz. *II. Friedrich Hohenstaufen ve İtalya'da Sueb Hanedanının Çöküşü, s. 38; Ortaçağda Sanatçıların Konumu, s. 937; Simone Martini, s. 942; Lorenzetti Kardeşler, s. 947*

Papaların Şehirleri: Roma ve Avignon

Luca Liardo

Geç ortaçağda papalar didaktik ve siyasal mesajları iletmek için figüratif sanatlardan yararlanırlar. XIII. yüzyılda Roma'da klasik ve Paleo-Hıristiyan sanatın geri kazanılması, papanın imparatora göre üstünlüğünü ilan etmeye yarar. 1309-1377 yılları arasında papalığın merkezi haline gelen Avignon, papaların hem pratik hem de ideolojik ve estetik temelli ihtiyaçları doğrultusunda yeniden inşa edilir ve şehir kültürel bir kesişme noktası ve farklı sanatsal geleneklerin karşılaşma noktası haline gelir.

XIII. Yüzyılda Roma. Papalar ve Sanat

Ortaçağ Roma'sında sanatsal faaliyetler alanındaki başlıca hami papadır; ikonografik içeriğe karar veren, sanatçıları seçen, geçmişin temalarının ve stillerinin geri kazanılmasını teşvik eden, papadır.

Papalığın ruhani ve dünyevi otoritesi XIII. yüzyılın ilk yarısında Hohenstaufen hanedanından II. Friedrich'in (1194-1250, > 1220) tehdidiyle karşı karşıya kalır. Yüzyılın ikinci yarısında papaların en büyük endişe

kaynağı, papanın İsa'nın tek vekili ve Aziz Petrus ile Aziz Pavlus'un varisi olarak otoritesini yeniden kabul ettirmektir. III. Nicholas (1210-1280, ♔ > 1277) bu amaçla iki fresk dizisini bu iki havariye adar: birincisi eski San Pietro Bazilikasının revağındadır ve geriye sadece iki baş resmi kalmıştır; ikincisi papalığın özel şapeli olan ve Katolik âleminin en önemli kutsal emanetlerinin muhafaza edildiği Sancta Sanctorum Şapelinde bulunur. Bu inşaatta faal olan ustalar, hem ikonografi hem de sahnelerin mimari çerçevesinde, süsleme sisteminde ve insan figürlerindeki yeni hacim algısında klasik ve Paleo-Hıristiyan geleneklerin içeriklerini ve biçimsel çözümlerini geri kazanırlar. Bu fresk dizisi, o güne kadar Roma sanatını nitelemiş olan Bizans sanatının iki boyutluluğundan ve soyutluğundan ilk kopuşa işaret eder.

Bizans sanatından kopma

İlk Fransiskan papa olup, Assisi'de San Francesco Kilisesinin üst bazilikasının fresklerini yaptıran IV. Nicholas'ın (1227-1292, ♔ > 1288) en sevdiği ressam olan Keşiş Jacopo Torriti'nin de (faal olduğu dönem 1291-1300) Sancta Sanctorum'a katkıda bulunduğu sanılır. IV. Nicholas Torriti'ye San Giovanni in Laterano (1291) ve Santa Maria Maggiore (1295) kiliselerindeki mozaik dizilerini sipariş eder. Torriti'nin geri kazanmaya çalıştığı geç antikçağ geleneği hem çizimde hem de benimsenen sembolojide kendini gösterir, ancak ressam aynı zamanda, doğallıktan uzak beden uzunluğu, katı ifadeler ve giysilerin altın ışıltılarından da anlaşılacağı üzere, Bizans stilinin formüllerini de temel almaya devam eder.

Santa Maria Maggiore'nın apsisinde *Meryem Ana'nın Taçlandırılması*, Alp Dağları'nın kuzeyine özgü bir bağdaştırma sonucunda *Meryem Ana'nın Uykuya Dalması* sahnesinin üzerinde yer alır. Kuzey ülkelerinin kültürüne açılımı teşvik edenler, Roma'da var olan sayısız Fransız kardinaldir; böylece gotik stil, papaların sevdiği klasik dünyanın geri kazanılmasına bir alternatif olarak ortaya çıkar. Bu tür örnekler arasında, Magister Nicolaus'un (XIII. yüzyılın üçüncü çeyreği) *Anagni Sakrament Kitabı* adlı eseri ve III. Nicholas'ın Santa Maria in Aracoeli'nin Fransiskanlarına armağan ettiği, minyatürleri Paris'te yapılmış Kitabı Mukaddes'i gibi minyatürlü eserleri sayabiliriz.

Bizans sanatıyla kesin kopuş sürecini, klasik ve Paleo-Hıristiyan geleneğin geri kazanılmasında başrol oynayan Pietro Cavallini'ye (faal olduğu dönem 1273-1308) borçluyuz. Santa Maria in Trastevere'deki *Meryem Ana'nın Hikâyeleri* (1291) mozaiğinde ve Santa Cecilia in Trastevere'nin ön cephesinin iç duvarında *Kıyamet Günü* (y. 1293) adlı freskte daha önce görülmemiş düzeyde bir natüralizm ile bireysel çehrelere odaklanmış figürler yer alır, ayrıca ilk defa üç boyutlu mimari yapılar ve geniş renk alanlarının farklı yoğunluğundan ve titreşiminden kaynaklanan yeni bir

plastik güce sahip bedenler ortaya çıkar. "Maestro di Isacco"nun [İshak'ın Ustası] ve Giotto'nun (1267-1337) Assisi'deki mekânsal arayışlarıyla aynı dönemde Cavallini sayesinde, İtalyan resim sanatı "Yunan tarzı"nı nihai olarak aşar.

Günümüze, ilk *Jubileum*'un [günahların affedildiği özel yıl] (1300) papası olan VIII. Bonifacius'un (y. 1235-1303, ♔ > 1294) sanatsal tercihlerine örnek olacak çok fazla eser ulaşmamıştır. Ama kültürel politikasının antikçağ modellerinin geri kazanılmasını temel aldığı açıktır. Papa kendi anıtsal mezarının (Grotte Vaticane, 1295-1300) planlama ve icrasını Arnolfo di Cambio'ya (y. 1245-1302/1310) emanet eder, çünkü Arnolfo klasik dönem heykel sanatına en açık gotik oyma sanatçısıdır ve Vatikan Bazilikasındaki Aziz Petrus bronz heykeli (y. 1300) gibi eserlerde antikçağ heykellerinin temaları, duruşları ve ağırbaşlılıklarıyla gotik sanatın dinamik zarafetini birleştirmeyi başarır.

VIII. Bonifacius'un sanat hamiliği

VIII. Bonifacius'un papalığı döneminde 1295-1341 arasında kardinal olan Jacopo Stefaneschi (y. 1270-1343), önemli bir sanat hamisi olarak ortaya çıkar. Stefaneschi Giotto'ya San Pietro Bazilikasının ana sunağı için bir poliptik (*Pinacoteca Vaticana*, y. 1330) ve ön cephesi için *Küçük Tekne* (1312-y. 1313) mozaiğini yaptırır. Bu eser, İsa'nın, suyun üzerinde yürürken güçlük çeken Aziz Petrus'un yardımına gittiği anı resmeder ve Roma Kilisesinin Avignon'a taşınma sürecinde İsa'nın Kiliseye verdiği desteğe açıkça atıfta bulunur. Bu eserlerden geriye, biri Grotte Vaticane'de, diğeri Boville Ernica'da, San Pietro Ispano Kilisesinde muhafaza edilen, melekler içeren iki *clipeus* [yuvarlak madalyon] kalmıştır.

Giotto'nun eserleri, Roma'da ortaçağ sanatının zirvesi ve sonu anlamına gelir; papaların Avignon'daki zorunlu ikametleri (1309-1377), sanat hamilerinin ve sanatçıların da Roma'dan uzaklaşması anlamına gelir ve XIII. yüzyıl sonlarında Roma'da figüratif sanat alanındaki gelişmelerin tutarlı bir şekilde tamamlanmasına engel olur.

Avignon'da Papaların Sanat Hamiliği

9 Mart 1309'da V. Clemens (1260-1314, ♔ > 1305) Avignon'a gelir ve papalık merkezinin Roma'dan Avignon'a taşınmasını amaçlasa da, papalığının tamamını burada geçirir. Bu açıdan nihai kararı alacak olan papa, halefi XXII. Johannes'tir (y. 1245-1334, ♔ > 1316).

Zaten Avignon piskoposu olan XXII. Johannes, papalık merkezini nihai olarak Avignon'a taşır ve eski piskoposluk sarayını yeni gereksinimlere uyarlama konusunda çaba gösterir. Çalışmaların başına Provencelı Mi-

mar Guillaume de Cucuron getirilirken, Pamplona'daki manastır yemekhanesinin zengin ifadelerinin duyarlı ressamı İngiliz Joan Oliver gibi Avrupa gotik stilinin saygın temsilcilerinin dahil olduğu ressam ekibinin liderliği ise Toulouselu Petrus de Podio'ya verilir. Papa kamusal anıtların restorasyonunu yaptırır, kilise, kale ve manastırlara müdahalede bulunur. Vergi sistemine getirdiği reformla, teolog, edebiyatçı, müzisyen, hukukçu ve sanatçıların buluşma yeri olan yeni sarayı geçindirmek için büyük miktarda gelir sağlamayı başarır. Kardinal Jacopo Stefaneschi (1309-1341 arasında Avignon'da) aracılığıyla, Avignon'da gerçekleştirilmiş minyatürlü bir dua kitabından adını alan Maestro del Codice di San Giorgio [Aziz Georgios Elyazması Ustası] ile Simone Martini (y. 1284-1344) Avignon'a gelir. Minyatür ustası Avignon'a, Floransa'nın natüralizmini, Simone de Siena'nın gotik sanatının zarafetini getirir; Simone'nin eserleri arasında Notre-Dame des Doms'un freskleri, ahşap üzerine bazı resimler ve Francesco Petrarca (1304-1374) için gerçekleştirdiği *Vergilius'un Alegorisi* ile günümüze ulaşmamış olan Laura'nın resmi vardır.

Zengin bir saray

Avignon'da yeni bir saray inşa etme projesi XII. Benedictus'un (1280/1285-1342, ♔ > 1334) sanatsal iradesinden doğar ve proje Oc bölgesinden gelen mimar Pierre Poisson'a teslim edilir. Papa eski piskoposluk sarayının bazı kısımlarını yıktırıp yeni kuleler, daireler, şapeller ve salonlar yaptırır. Mimar payandalarla donanmış yüksek kulelerin dikkat çektiği bir dizi müstahkem unsurdan oluşan güçlü ve fethedilemez bir yapı gerçekleştirir. Meleklerin Kulesi olarak bilinen kulelerden biri papanın özel dairesi olup, bir arada çalışan, bilgi alışverişinde bulunan ve görevleri paylaşan İtalyan ve Fransız ressamlar tarafından süslenir. Meşe ağaçları, üzüm salkımları ve hayvanlar içeren iki boyutlu doğa sahneleri Jean D'Albon'ın liderliğindeki Fransızlar tarafından gerçekleştirilir; boş kuş kafeslerinin yer aldığı gotik stilde yanıltıcı mimari yapılar ise İtalyan ressamlara –muhtemelen belgelerde adı geçen Filippo ve Duccio adlı Sienalı iki ressama– emanet edilir.

XII. Benedictus'un yeni sarayı

VI. Clemens'in Sanat Hamiliği ve Papanın Ressamı Matteo Giovannetti

VI. Clemens (1291-1352, ♔ > 1342), Avignon'daki papaların sanat hamiliğinin en yüksek noktasını oluşturur. Avignon şehrini Provence Kontesinden satın alan VI. Clemens şehri dinsel, siyasal, ekonomik ve sanatsal açıdan bir başkent haline getirir. Clemens papa seçilmeden önce Arras, Sens ve

Rouen gibi önemli şehirlerde başpiskopostur, teologdur, Sorbonne'da ders verir ve Fransa Kralı VI. Philippe'e (1293-1350, [illegible] > 1328) yakındır. Kültürle sanatın simgesel değerinin ve sanat hamiliğinden gelecek prestijin bilincinde olan papa Avignon'da çevresine teologları, filozofları, bilim insanlarını, edebiyatçıları ve sanatçıları toplar; kozmopolit çevrelerde bulunduğundan zarafet sahibi bir sanat hamisi haline gelir. Sayısız değerli obje (giysiler, kuyumculuk işleri, halılar, duvar örtüleri, duvar örtüleri, boyalı ve oyma mobilyalar) satın alan papa, eski sarayın güneyine büyük bir avlu, bir kabul salonu ve bir şapel içeren yeni bir saray inşa ettirir; bu şapelin zengin oymalarla süslü anıtsal girişi sonradan elden geçirilmiş olsa da, iki başkemerdeki melek figürleri ve bitkisel süslemeler hâlâ görülebilir.

Gotik stilin yenilikleri konusunda güncel bilgilere sahip, Île de Francelı mimar Jean de Louvres, sarayın inşasıyla görevlendirilir. Pierre Poisson'ın eski sarayının yalın yapısının tersine, Jean de Louvres'un yeni sarayında dikey hatlar ve mimarlık unsurlarının sütun başları, çıkmalar, çıkma destekleri, kemer kilit taşları ve kepenk gibi, çeşitli oyma unsurlarla entegre edildiği öngörülür.

Yeni odalardan biri olan "Gardırop odası," yeşillikli bir arka fon üzerinde av ve balık tutma sahnelerinin resmedildiği fresklerle süslenmiştir. Doğanın büyük bir titizlikle ve bütün botanik çeşitliliğiyle tasvir edilmesi, Kuzeyli ressamların katkısıdır, hâlbuki sahnelerin üç boyutluluğu İtalyan sanatçılardan ve muhtemelen 1343-1367 arasında Avignon'da faal olan Viterbolu keşiş sanatçı Matteo Giovannetti'den (?-1369) kaynaklanır.

Çeşitli belgelerden Matteo'nun, papanın en çok sevdiği ressam olduğu anlaşılmaktadır; en önemli resimleri o gerçekleştirir, malzemeleri o alır ve diğer ressamlara ücretlerini o öder. İlk eserinin Saint Martial Şapelindeki freskler olduğu bilinir (1344-1346). *Aziz Martialis'in Hikâyeleri*, bir papanın Avignon'u Hıristiyanlığın yeni başkenti olarak meşru kılma konusundaki ilk çabasıdır. Bir tür on üçüncü havari sayılan Limoges'un koruyucu azizi Martialis, İsa tarafından Hıristiyanlığı yayması için Galya'ya gönderilir. Böylece bu efsane Avignon'un *Nova Roma* [Yeni Roma] olarak seçilmiş olmasını haklı kılar. Freskler Matteo'nun Siena'da yetiştiğini gösterir; sanatçı Simone Martini'nin çizgi ve renk zarafetine ve Pietro Lorenzetti'nin (y. 1280-1348) mekânsal yapılarına yakındır, figürleri ise Ambrogio Lorenzetti'nin (y. 1290-1348) plastik biçimlerini çağrıştırır. Bu freskler Avignon bağlamında canlı ve açık renkleriyle, ayrıntılı portreleriyle, yapıların çeşitliliği ve kumaşlarla değerli objelerin titiz tasviriyle öne çıkar.

Nova Roma

Matteo Giovannetti'nin bundan sonraki eserlerinde görülen stil, Fransız ressamlarla teması sonucunda değişime uğrar. San Giovanni Ş-

peli'ndeki *Aziz Vaftizci Yahya ve Aziz İncilci Yahya'nın Hikâyeleri*'nde (1346-1348) Matteo Saint Martial Şapelindeki insan ve yapı kalabalığına göre daha planlı, daha ölçülü bir anlatıma eğilim gösterir; kabul salonunda *Eski Ahit'ten Peygamberler, Krallar ve Kavim Liderleri*'ndeki ruhani figürler, esnek ve dinamik bir çizimle ve Fransız zevkine özgü parlak renklerle icra edilir (1352-1353).

Avignon'da papaların sanat hamiliğinin en önemli sonuçlarından biri, Alp Dağları'nın kuzeyinden çıkan sanatla İtalyan sanatı arasındaki karşılıklı etkileşimdir; bu sanatsal dil kısa sürede Avrupa'nın birçok sarayına yayılarak uluslararası gotik sanatın gelişimi için zemin hazırlayacaktır.

Bkz. *Papalığın Avignon Dönemi, s. 54; Şehirler, s. 206; Mimar ve Heykeltıraş Arnolfo di Cambio, s. 894*

Suger ve Kutsal Kuyumculuk

Raffaella Pini

Kolektif bilinçaltına daima çekici gelmiş olan kuyumculuk alanında, ortaçağda yeni ve önemli gelişmeler yaşanır; kuyumculuk, dinsel inancın ayrıcalıklı bir aracı ve ibadeti teşvik etmek, toplumsal ihtilafları çözmek ve kurumların önemini yeniden kabul ettirmek için geçerli bir yol haline gelir.

Altın ve Din

Altının ışıltısı, değerli taşların parıltısı, incilerin beyazlığı ve simya temelli, hatta sihirli niteliklere sahip taşların ihtişamı, antikçağdan beri insanları cezbetmiştir. Akdeniz bölgesinde Hephaestus ve Vulcan, Kuzey dünyasında Wiland gibi tanrılar, altının ilk, efsanevi zanaatkârlarıdır. Altın Hıristiyan aleminde ve özellikle bilge kuyumcu İsa'nın hakiki olanı sahte olandan ayırt ettiği ilahi Kudüs'te öncelikli bir rol edinir. Yüzyıllar boyunca kuyumcu azizlerin olduğunu görürüz, örneğin metal loncasının

ve metallerle bağlantılı çeşitli mesleklerin koruyucu azizi ilan edilecek olan Eligius'un (590-660) hayat öyküsünde, önce Limoges'da bir kuyumcunun yanında çalışan genç bir çırak olduğu, sonra II. Clothar'ın (584-629) ve Paris'te I. Dagobert'in (y. 600-639) kuyumcusu olduğu, onun için para bastığı ve sonradan Noyon'da rahip ve piskopos olduğu anlatılır. Ama altının ve değerli taşların, onları işleyen zanaatkârlardan bağımsız olarak büyük bir önem kazanması, geç ortaçağda olmuştur.

Kuyumculuk XII. yüzyıl ortalarında Fransa'da yeni bir anlam kazanır ve değerli objeler ilahi tefekkürün aracı haline gelir. Bu değişimin ardında yatan isim, 1122-1151 arasında Saint-Denis Manastırının başkeşişi olan Suger'dir (veya Sugerius, 1081-1151). Diplomat, estet ve inanılmaz feraset sahibi olan Suger, faaliyetlerini iki hedefe odaklar: Saint-Denis Manastırını güçlendirmek ve Fransız kraliyetiyle ittifakını pekiştirmek. Bu bakış açısıyla bazilikanın koro bölümünü yeniden inşa ettirir ve birkaç on yıl içinde Batının en muhteşem kilisesi haline gelmesini sağlayacak olan süsleme projesini başlatır.

Saint-Denis Başkeşişi Suger

Ama Saint-Denis'in ihtişamı konusunda herkes hemfikir değildir ve Bernard de Clairvaux (1090-1153) bu abartılı ihtişama ve süslemelere sert eleştiriler getirir. Suger kendini savunmak zorunda kalır ve bunu yapmak için o dönemde hatalı olarak manastırın kurucusu sanılan Dionysios Areopagit'in (V-VI. yüzyıl) yazılarına başvurur. Suger aslında Yeni Platoncu bir filozof olan Areopagit'in yazılarını okurken, maddi dünyadan manevi dünyaya yükselme imkânını öğrenir ve kilisenin sunağını süsleyen değerli taşların ışıltısını seyrederken yaşadığı "transa geçme" deneyimini onun sözleriyle tasvir eder: "Tanrı'nın evinin güzelliğinden aldığım zevkle, rengârenk taşların büyüsü beni dış dünyanın ilgi alanlarından kopardığı zaman ve tefekkür sonucu maddi olandan manevi olana geçip kutsal erdemlerin çeşitliliği üzerinde düşünmeye başladığım zaman, evrenin ne yeryüzünün çamuruna bulanmış ne de gökyüzünün saflığında yükselen tuhaf bir kısmında olduğumu hisseder gibi oldum; Tanrı'nın lütfuyla ve anagojik bir yoldan bu alt dünyadan üst dünyaya taşındığımı düşündüm."

Bernard de Clairvaux tarafından kınanması

Dolayısıyla sanat eserinin ihtişamı, ona bakan kişinin zihnini aydınlatır. Suger bu düşünceyle yeni bir sanatsal algıyı öne sürmüş olur ve kuyumculuk Tanrı'nın tefekkürüne ulaşmanın bir yolu haline gelir.

Başkeşişin fikirleri Saint-Denis Manastırından hızla çevreye yayılır ve sanat hamiliği anlayışı Kuzey Avrupa'daki kuyumculuk üretimini harekete geçirir; bu bölgede, en üstün eserlerin üretildiği Ren ve Meuse ekollerinde Nicolas de Verdun (XII. yüzyıl) gibi bir şahsiyet yetişecektir. Tour-

nai, Köln ve Viyana'da faal olan Nicolas, genelde değerli taşlarla ve mine ile süslenmiş kutsal emanet mahfazaları, kadehler ve şamdanlar yapar; 1181'de başyapıtına, yani Viyana yakınlarındaki Klosterneuburg Manastır Kilisesinin Eski ve Yeni Ahit'ten sahneler içeren 51 plakayla süslenmiş sunağına imzasını atar. Sunağın savat gibi incecik, harika mine işleri, ortaçağ sanatı için önemli bir aşamaya işaret ettiği gibi, gotik sanata özgü antikçağa dönüşün habercisi olur. Manastır, saray ve şehir atölyelerinde, kısacası figüratif sanatın üretildiği her yerde kuyumculuk son derece önemli bir rol oynar; kuyumculuk olmasaydı, litürji o kadar ışıltılı bir etki yaratamazdı ve güç gösterileri bu kadar etkili olamazdı. Derin simgesel anlamlarla yüklü olan bu objeler, ortaçağda kutsaldan seküler olana her türlü sanatsal üretim dalına dahil olur; seküler alanda altının simgesel cazibesi, değerli taşların ender bulunur olması, değeri ila onlara atfedilen şifa verici ve hastalıklara karşı koruyucu özellikleri öne çıkarılır. Kuyumculuk zaman içinde yeni bir değişimden daha geçerek dinsel ve siyasal mesajların aktarılması için olağanüstü bir araç haline gelir.

Sanat ve dinin hizmetindeki kuyumculuk

Ortaçağda Kutsal Emanet Mahfazaları

Ortaçağda bu göreve uyarlanmaya en uygun olan kutsal objeler, azizlerin bedenlerinden, giysilerinden veya onlara ait eşyalardan geriye kalanların tutulduğu kutsal mahfazalardır. Başlangıçta küçük, basit bir kutu şeklindedirler, ama zamanla mahfazanın yapısı daha karmaşık bir hal alır. Çağdaş yapıların minyatürleri şeklinde mimari mahfazalar olduğu gibi, içerdikleri naaş parçasını yansıtan ve o azizle doğrudan temas sağlama amacı taşıyan anatomik yapılarından dolayı antropomorfik sayılan mahfazalar da söz konusudur.

San Galgano'da bulunan ve azizin başını içeren kutsal emanet mahfazası, sekizgen planlı muhteşem bir mimari yapı olarak tasarlanmıştır; yükseldikçe daralan ve tamamı figürlerle kaplı bir kule olarak tasvir edilebilir. Çatı feneri şeklindeki bu mahfaza, romanesk gelenekle bağdaştırılabilecek sağlam bir yapıya sahiptir, ama o sıralarda kurallara bağlanmakta olan gotik dile ilginç atıflar da barındırır. Bu mahfaza, Chiusdino (Siena) yakınlarındaki San Galgano Manastırının Sistersiyan tarikatına üye keşişleri tarafından 1260-1270 civarında, Aziz Galganus'un (?-1181) başı için görkemli bir mahfaza yaratılması için saygın bir kuyumcuya –muhtemelen Pace di Valentino'ya (faal olduğu dönem 1257-1296)– sipariş verilmiştir. Kutsal emaneti sergileme arzusu, bu eserin gerçekleştirilmesinin

San Galgano'daki kutsal emanet mahfazası

ana nedenidir ve bu mahfaza, figürlerin olduğu orta kuşağın alçalıp, alt kısmın arkasına girmesine ve Aziz Galganus'un başının görünmesine izin veren bir mekanizmayla donatılmıştır. Zaten başın görünmesini mümkün kılan bir mahfazanın seçimi, kutsal emanetin sergilenmesi ritüeli açısından da işlevseldir ve mahfazanın alt kısmındaki anlatımsal sahneleri yapan kuyumcunun ilham aldığı *Vita Sancti Galgani* [Aziz Galganus'un Hayatı] eserinde de geniş yer verilir. Eserin ruhani mimarı olan ikonografın iradesi ile projeyi muhteşem bir şekilde icra eden kuyumcunun becerisi, Aziz Galganus'un Sistersiyan tarikatına ait olduğunu ısrarla vurgulayan hayat öyküsüyle mükemmel bir uyum içindedir. Nitekim o dönemde Galganus'un kültü tartışmalı bir konu halini alır ve özellikle Sistersiyanlarla Aziz Augustinus'un İnzivacıları arasında çekişme konusudur. Birkaç on yıl içerisinde Sistersiyanlar, belki de bu kutsal emanet mahfazasının gerçekleştirilmesiyle başlayan "imaj kampanyası" sayesinde İnzivacılara üstün gelirler ve Aziz Galganus kültü XIV. yüzyıl başlarından itibaren Sistersiyanların ayrıcalığı halini alır.

San Galgano'daki kutsal emanet mahfazası üzerinde çalışılan yıllar, Sienalı kuyumcuların büyük bir üstünlüğe sahip olduğu uzun bir dönemin başına işaret eder. Giovanni Previtali'nin dediği gibi, "Siena'nın uluslararası çağda hâkim olduğu, hatta neredeyse tekeline aldığı en az üç sanatsal üretim alanı söz konusudur: Yarı şeffaf mine, mühür modelleri ve dekoratif delik açma şablonları; bu alanların üçü de kuyumcuların faaliyetleriyle bağlantılıdır (Giovanni Previtali, "Ragioni e limiti di una mostra" [Bir Serginin Gerekçeleri ve Sınırları], *Il Gotico a Siena, miniature pitture oreficerie oggetti d'arte* [Siena'da Gotik Sanat, Minyatür, Resim, Kuyumculuk Alanları ve Sanat Eserleri] içinde, 1982). Sienalı ustalar, teknik becerileriyle yaratıcılıkları ve yeni sanatsal gelişmeleri hızlı ve zeki bir şekilde benimsemeleri sayesinde büyük bir şöhret kazanırlar ve böylelikle papalık (Pace di Valentino örneğinde olduğu üzere Roma'da, sonra da Avignon'da), kardinaller (Matteo di Acquasparta [y. 1240-1302] ve Gentile di Partino da Montefiore [1250-1312]), sıradan yurttaşlar (Bologna), krallar (Robert d'Anjou [1278-1343, ♔ > 1309] ve II. Jaume d'Aragon [y. 1267-1327]) gibi sanat hamilerinin hizmetinde çalışırlar. Avrupa'da yarı şeffaf mine tekniğini, gümüş alçak kabartma üzerinde ilk defa deneyecek ve ışıkla rengin cazibesinden yararlanacak olan da yine Sienalı kuyumcu Guccio di Mannaia'dır (faal olduğu dönem 1291-1318). Guccio'nun başyapıtı olan ve Assisi'deki San Francesco Kilisesi için 1290 civarında gerçekleştirdiği IV. Nicolaus Kadehi, sonraki kuyumcu kuşağı için örnek alınacak bir eser haline gelir. Bizans geleneğine herhangi bir atıf içermeyen, etkileyici figürler taşıyan

Sienalı kuyumcu ustalarının başarısı

mine kaplı küçük levhalar, stil açısından XIII. yüzyılın ikinci yarısının Fransız minyatürü ve İngiliz resim alanında elde edilen sonuçlarla aynı çizgide yer alır ve şaşırtıcı düzeyde yenilikçi bir tutum sergiler.

Kutsal ile Seküler Arası

Ancak bu dönemde kuyumculuk sadece litürjik objelerin yaratıldığı üstün bir alan değildir. Kuyumculuk atölyelerinin üretimi çeşitliliği ile dikkat çeker. Bu atölyelerde hem vazol, çatal, kaşık ve bıçak, giysi ve kemerler için süslemeler gibi, gündelik kullanım nesneleri hem de o dönemin resimlerinde aslına uygun şekilde tasvir edilmiş kılıç, toka ve takı gibi değerli objeler ve mühürler üretilir. Zaten mühürlerin üretiminde Guccio di Mannaia gibi en saygın kuyumcuların rol aldığı görülür. Bu sanat, biçim, efsane, arına ve figürleri özgün bir şekilde kaynaştırınak için bir deneme tahtası haline gelir. Nitekim Castelnuovo'nun dediği gibi, mühürler "olağanüstü itibar objeleriydi, belgelerini işaretlemek için onları kullananlarla aralarındaki son derece sıkı bağlantılar dolayısıyla nerdeyse sihirli bir anlam taşırlardı" (Enrico Castelnuovo, "Arte delle città, arte delle corti tra XII e XIV secolo" [XII ile XIV. Yüzyıllar Arasında Şehirlerde Sanat, Saraylarda Sanat], *Storia dell'arte italiana* [İtalyan Sanat Tarihi] içinde, cilt 5, 1983). XIV. yüzyılda mühür kullanımı çok yaygın hale gelir; genelde belgeleri meşru kılmak için en etkin, hatta tek yöntem olduğu gibi (mühür sahibi olmak, otorite sahibi olmak ve mühürlenmiş belgeler için garanti vermek anlamına gelir), mesleki açıdan kendini kabul ettirmiş olanların elde ettiği sosyal statüyü de teyit eder. Örneğin ünlü Bolognalı hukukçu Giovanni di Andrea (1271-1348), kendine ait mühürde (y. 1298) stüdyosunda okuma yaparken resmedilmiştir.

Mühürler

Bundan sadece birkaç yıl sonra Bologna'da, güçlü siyasal anlama sahip, bir başka büyük kuyumculuk eseri olan VIII. Bonifacius'un (y. 1235-1303, ☩ > 1294) heykeli yapılır (1301). Bologna şehir yönetimi tarafından, Azzo d'Este (?-1308) ile aralarında tartışma konusu olan Savignano ve Bazzano kalelerinin mülkiyeti meselesini Bologna lehine çözen papaya saygı gösterisi olarak yaptırılan heykel, kuyumcu Manno di Bandino da Siena'nın (faal olduğu dönem 1287-1316) imzasını taşır. Bu heykel, Anagni, Orvieto, Floransa ve Roma'dakiler gibi, VIII. Bonifacius onuruna yaptırılmış zengin bir heykel dizisine dahil olur, ama mermer yerine altın kaplı bakır kullanılmış olması ve eseri gerçekleştiren kişinin bir oyma sanatçısı değil de kuyumcu olması, Bologna'ya özgü özellikler oluşturur. Heykeller genelde oyma sanatçıları tarafından yapıldığından, bu dönem için sıra dışı olan

VIII. Bonifacius'un Bologna'daki heykeli

ama prestiji yüksek bu siparişi açıklamak için, bu eserin kuyumcuların Bologna'da kendilerini toplumsal olarak kabul ettirdikleri ve bağımsız bir mesleki kategori oluşturdukları (1299) döneme rastladığını göz önüne alınmalıdır. Dolayısıyla Manno'nun bu siparişle görevlendirilmiş olmasının onuru, üyesi olduğu loncanın tamamına yansır.

Sonuç olarak ortaçağda kuyumculuk kavramı sürekli olarak değişimden geçer ve kuyumculuğu mistik vecde erişmenin yolu olarak gören Suger'den daha ileri bir düzeye taşınır. Altın sanatı yeni kültleri teşvik etmek, toplumsal ihtilafları çözmek ve belli kurumların önemini kabul ettirmek için bir iktidar aracı olarak kullanılmasının yanı sıra, halkın dinsel inancını ifade etmek için başvurduğu bir yol haline gelir.

Bkz. *İtalya'da Gotik Mimarlık, s. 869; Mozaikler, Freskler, Vitraylar, s. 932; Ortaçağda Sanatçıların Konumu, s. 937*

XIII ve XIV. Yüzyıllarda Alt Sanatların Rolü

Fabrizio Lollini

Ortaçağda "alt" sanat kavramı söz konusu değildir, tam tersine, resim, oyma sanatı ve mimarlık dışındaki üretim biçimleri, değerli malzemelerin kullanımına bağlı olarak da büyük bir itibar görür. Bu tür objeler aynı zamanda üretildikleri bölgelerin stillerinin uzak bölgelere ulaşmasını da sağlar.

Alt Sanat Kavramı ve Algılanma Şekli

Genel anlamda ortaçağda olduğu üzere, XIII ve XIV. yüzyıllarda "alt sanat" diye bir kavram söz konusu değildir. Tam tersine, resim-oyma sanatı-mimarlık şeklindeki üçlü sınıflandırmanın dışında kalan üretim temel bir işleve sahiptir. Fransa'daki anlatıma dayalı vitraylar, fildişi oymalar ve

kuyumculuk gibi bazı durumlarda rehber işlevi gören bir sanattır, çünkü bazen diğer sanatların stillerinin ve biçimlerinin evrimine göre daha önce evrim geçirir. Bu tür ürünlerin daha alt sanat dallarına ait olarak algılanması, Rönesans'ta, basit mekanik sanatlar olmaktan çıkıp beşeri sanatlara dahil olması hedeflenen üç üst sanatın kültürel yükseliş süreci bağlamında ortaya çıkan bir önyargının ürünüdür. Alt sanatların düşük rolü üzerindeki ilk görüş, XVI. yüzyılın son yıllarına aittir.

Sanatların hiyerarşisi konusunda tartışma

"Teknisyenler" ile "entelektüeller" arasındaki ayrım, Yeni Platoncu felsefi temellere dayanan sanat hiyerarşisi üzerine tartışmalar ve Akademilerle kurumsal eğitim şekillerinin ortaya çıkışı, alternatif sanatsal üretimin kesin olarak daha alt basamaklarda konumlandırılmasıyla sonuçlanır. Alt sanatlar "zanaat" veya olsa olsa "sanatsal zanaat" tanımına dahil edilir ve bu algı çeşitlilik gösterse de yüzyıllar boyunca devam eder.

Bu tür ürünler modern tarihin büyük kısmında "teknik," "endüstriyel," "beşeri olmayan" veya "dekoratif" olarak nitelendirilmiştir; bu durum, incelenmeye ve müzelerde sergilenmeye başlandıkları dönemde, yani XIX. yüzyıl başlarından itibaren ve özellikle XIX ile XX. yüzyıllar arası dönemde söz konusudur; bu şekilde değer kazanmalarının ardında genç zanaatkârların, İngiltere'de *Arts and Crafts* [Sanat ve El Sanatları] veya İtalya'da *Aemilia ars* [Emilia tarzı dantel işi] gibi, ortaçağa dayanan gerçeklikler bağlamında saygın bir gelenek doğrultusunda yetiştirilmesi amacı yatar.

Çağdaş dünyamızda ortaçağa ait "alt sanatlar," üst sanatlar alanında yeterli miktarda belgeye rastlanmadığı durumlarda bu sanatları tamamlayıcı rol oynamıştır. Örneğin sanat tarihi kitaplarında Karolenj dönemi minyatürleri, günümüze neredeyse hiçbir örneği ulaşmamış olan resimlerin yerini alır. Longobard dönemi kuyumculuk eserleri, o halkın anlaşılmasına yardımcı olur. Bu anlamda XIII ve XIV. yüzyıllardaki üretim, resim ve oyma sanatı alanındaki örneklerin altında biraz ezilir. Modern "endüstriyel sanat"ın, yani *design* kavramının doğuşuyla artık "alt" sayılmayan, ama daha iyi bir tanımlamaya ihtiyaç duymaya devam eden bu sanat biçimleri nihai özgürlüklerini kazanır.

Sanatçı, Malzeme ve Beceri Üzerine Görüşler (Faydaya Övgü)

Dolayısıyla "alt sanatlar"la yaratıcıları, ortaçağda "üst sanatlar" kadar itibar görür. Günümüze kadar ulaşmış olan en ünlü sanatçılar arasında sayısız kuyumcunun yer alması tesadüf değildir; kuyumcuların kutsal

prototipi sayılan Aziz Eligius, bu mesleğin koruyucu azizidir ve bu açıdan Aziz Luka'nın rolüne paralel bir rol oynar.

Kuyumculuk, minyatür sanatı, değerli kumaş üretimi ve daha birçok üretim dalı kültürel açıdan büyük öneme sahiptir, çünkü genelde teolojik, siyasal veya felsefi içeriklerin yayılması için soyluların hamiliği dahilinde gelişir. "Alt" sanatların genelde son derece pahalı olan malzemeleri nötr değildir, bir göndermesi vardır, örneğin seküler bağlamda XIII ve XIV. yüzyıllarda bile, belli renkler yoluyla simgelenen (geç antikçağ, Bizans, Karolenj ve Otto döneminde kullanılan kırmızıdan Fransız krallarının altın ve lacivert rengini içeren *fleur de lys*e [zambak] kadar) statüyü nitelemek için belli imparatorluk veya kraliyet armalarına başvurulur. Bir obje değerli bir malzemeden yapıldıysa değerlidir, ama onu işleyen sanatçının becerisi onu daha da değerli kılar; "*materiam superabat opus*," yani "beceri, malzemeden üstündür" şeklindeki algı, alt sanatlara verilen büyük değeri ve bazı örneklerde görüldüğü üzere bu alandaki koleksiyonculuğu açıklar. Somut bir kullanım şekli bu değeri daha da arttırır; *utilitas* [fayda] kavramı uzun bir süre boyunca olumsuz bir anlamda değil, "güzel" olanın saflığını kirletmeyen, tersine objenin itibarını arttırmaya katkıda bulunan pratik bir işleve işaret eder.

Sanatçının becerisinin değeri

Bir objenin lüks tüketim ürünü olarak değeri ile işlevsel değeri, o objenin uzun ömürlü olmasına da katkıda bulunur. Örneğin değerli bir obje Karolenj veya Otto döneminde minyatürlü elyazması eserlerin ciltlerindeki fildişi kabartmalarda kullanılır veya birçok kuyumculuk eserinde olduğu üzere yeniden elden geçer. Kullanışlı objeler, hem dinsel hem de seküler mesajlar içeren minyatürlü elyazması eserlerde olduğu üzere, kullanılmaya devam edilir. Resmin veya oyma sanatının, daha entelektüel ve daha az "mekanik" olmasından dolayı, somut bir amaçla üretilmiş fildişi bir sandık veya altın ve mine kaplı bir haçtan (yani "uygulamalı" sanattan) daha üst düzeyde olduğu fikri henüz yerleşmemiştir. Minyatür gibi alt sanatların, onlara tekabül eden üst gruptaki sanatların altında sayılması XIV. yüzyıl başlarında belirginleşmeye başlar.

Stillerin Yayılma Şekli: Evrensel Pazar ve Endüstriyel Bir Sanat Olarak Alt Sanat

Burada gelenek doğrultusunda "alt" olarak nitelediğimiz sanatlar, özellikleri itibarıyla tanımları ve sınırları belli olan, ustaların belirli malzemeleri belirli yöntemlerle işlemekte uzmanlık kazandığı üretim bağlamlarıyla ilişkilidir. Bazı bölgeler neredeyse bu teknik (dolayısıyla da stil alanındaki) yöntemlerin uygulandığı tek alandır; belirli bir alana dair mesleki sırlara sahiptir, örneğin kuyumculuk alanında öne çıkan Limoges şehrin-

de *champlevé* mine kullanılır, Güney İngiltere nakış işleriyle ün salar (nitekim bazı nakış işleri "*opus anglicanum*" [İngiliz işi] olarak bilinir), Kuzey Fransa'daki ustalar da anlatıma dayalı bazı vitray türleri alanında uzmanlaşmıştır. Bologna *studium*unun faaliyetleriyle bağlantılı hukuki metinlerde görüldüğü üzere, minyatürlü kitaplar alanında özgün ve yenilikçi metin prototipleri üretmek de benzer bir şekilde, ama farklı nedenlerle ustalığın takdir edilmesi ve bu alanda ayrıcalıklı bir üretim ve ticaret rolüne sahip olmak anlamına gelir.

Bölgesel uzmanlıklar

Bu durum büyük öneme sahip iki sonucu beraberinde getirir; bir yanda "üst" sanatların tersine, gerçek anlamda bir sipariş söz konusu olmadan proto-endüstriyel üretim biçimlerine tanık oluruz, çünkü çok rağbet gördüğü bilinen obje bazen –o dönemin sanat hamiliği biçimlerinden çok, modern pazar biçimlerine benzer bir şekilde– üretilip halka sunulur. Öte yandan kendi özgün stillerine sahip merkezlere başvurma gereksinimi, belirli sanatsal biçimlerin, ilk ortaya çıktıkları bağlamların dışında da yayılmasına imkân sağlar.

Proto-endüstriyel üretim ve belirli stillerin yayılması

İngiltere'nin nakışlı cüppeleri, İle-de-France'ın kutsal emanet mahfazaları ve Bologna'nın yukarıda adı geçen minyatürlü hukuki elyazma eserleri, biçimsel açıdan özgün niteliklere sahip oldukları için değil, maddi ve/veya kültürel eşsizliklerinden dolayı uzaktan bile satın alınır veya birilerine armağan edilir; dolayısıyla bu eserler, bizim anladığımız şekliyle stillerin Batı Avrupa'nın tamamına yayılmasını sağlayan araç işlevi görür ve başka bölgelerin sanatçıları için örnek teşkil eder. Örneğin Giovanni Pisano (y. 1248-1315/1319) ve Giovanni di Balduccio (faal olduğu dönem 1317-1349), İtalya'da dolaşımda olan Fransız fildişi eserlerden dolayı kendi eserlerinde gotik stilin güçlü etkisini sergilerler; nitekim Paris, Batının tamamında büyük rağbet gören, son derece kaliteli (dinsel ve seküler) fildişi eserlerin üretim merkezidir. Bu evrensel pazar, uluslararası gotik stil gibi, homojenlik kavramına dayanan tarihyazımsal sınıflandırmalar için bir temel oluşturur.

Kendine Özgü Bir Örnek: Minyatür

XIII. yüzyıl bir yenilikle başlar: Kitabı Mukaddes'in kısa bir süre önce Paris Üniversitesinde yapılan reform sonucunda baştan düzenlenen bir versiyonu yayılmaya başlar; tarihin en çok okunan metni artık sadece manastırlarla kiliselerde kullanılan büyük ciltler halinde değil, eğitimlerinde temel referans olarak onu kullanmak isteyen öğrenciler için "cep" veya hurç formatında çoğaltılır. Sayfalar ve boyutlar değişir ve süsleme sanatçılarının bu yeni gerçekliğe alışması gerekir, çünkü fırçayla yapılan işler büyük tablolar içerisine değil, sayfanın herhangi bir yerine yapılmaya başlanır; el-

yazması eserler alanına özgü nedenlerden dolayı minyatür sanatı romanesk stilden gotik stile geçişi, genelde benzerlik gösterdiği büyük boy resimlerinkinden farklı biçimlerde gerçekleştirir. Bu durum, XIII ile XIV. yüzyıllar arasında bu iki kardeş sanat arasındaki değişken ilişkiye bir örnektir: XIX. yüzyıldaki nihai değerlendirmeden çok önce bile, alt sanatlar sanat tarihi içerisinde genel anlamda büyük itibar görmüştür, ama bu hemen her zaman üst sanatlara bağlı olarak gerçekleşmiştir. XVI. yüzyıl ortalarında Giorgio Vasari (1511-1574) *Le Vite dei Piu Eccellenti Pittori, Scultori e Arcitettori* [En Üstün Ressamların, Heykeltıraşların ve Mimarların Hayatları] adlı eserinde minyatür ve fildişi oyma sanatını resim ve heykeltıraşlığa "benzer sanatlar" olarak sıralar ve bu tür üretimin bu kadar yüksek düzeyde değerlendirilmesi için iki sebep sunar. Bunlardan biri, bazı ortak teknikler temelinde (örneğin birçok heykeltıraş işe kuyumculuk öğrenmekle başlar) alt sanatların eğitici rolüdür, diğeri de vitraylar, ahşap oyma eserler, dokuma veya minyatür eserlerin modellerinin ressamlardan kaynaklanmış olabilmesi, dolayısıyla bu eserlerin onlara ait sayılmasıdır. Örneğin ortaçağ sanatının temel aşamalarından biri olan Bizans eğilimli "Yunan tarzı"na geçiş, Batı dünyasının Doğudan kaynaklanan minyatürlü elyazmalarıyla temas etmesi yoluyla da gerçekleşir. Örneğin "İkinci Bologna Stili"ne dahil minyatür ustalarından muhteşem ve anonim Maestro di Gerona [Gerona Ustası] XIII. yüzyıl sonlarında Konstantinopolis'in görkemli dünyasından biçimleri bilinçli olarak örnek alır ve onları kendi kuşağının ressamlarının da yararlanabileceği bir zevkle birleştirir.

"Üst" sanatlarla "alt" sanatlar arasındaki ilişkiler

Giotto'nun (1267-1337) duvar ve ahşap üzerine resim alanında gerçekleştirdiği reform da oldukça ilginç bir örnektir. Mekânın bağımsızlık kazanması ve ruhsal dürtülerle anatomileri doğru şekilde resmetme iradesi minyatür dünyasında da göz önüne alınmıyor değildir. Rimini'de Neri (faal olduğu dönem 1300-y.1320) ve Padova'da Maestro degli Antifonari [*Antiphonarium* Ustası] gibi bazı kitap süsleme sanatçıları Giotto'yu örnek alırlar. Ama aynı zamanda çoğu sanatçının Giotto'nun eserinin en büyük yeniliği olan üçüncü boyutu resmetme iradesini benimsemekte zorlandığı görülür. Bu hiç şüphesiz kavrama yoksunluğundan kaynaklanır, ama bu olguda sayfanın iki boyutluluğunu temel alan kitap süsleme sanatının bu yönünü muhafaza etme iradesinin de rol oynadığı sanılır.

Giotto'nun etkisi

Bkz. *Giovanni Pisano, s. 889; Giotto, s. 917; Ortaçağda Sanatçıların Konumu, s. 937; Suger ve Kutsal Kuyumculuk, s. 965*

Doğa Algısı

Fabrizio Lollini

Ortaçağda doğa algısı, Tanrı'nın doğa yoluyla tezahürü kavramını temel alır: Doğada gördüklerimiz, Tanrı'nın ve gücünün yansımasıdır. Ama yüzyıllar geçtikçe, bilimsel resimlerin de etkisiyle, gerçekliğin olduğu gibi yansıtılması mümkün hale gelmeye başlar. Ayların döngüsü ve tacuina sanitatis [sağlık rehberleri]*, doğal verilerin kopyalanması için en iyi fırsatları oluşturur.*

Gerçeklik ve Simge, Fiziksel Dünya ve Ruhani Dünya

Ortaçağda doğanın güzelliğinin neden olduğu heyecan, insanı doğanın yaratıcısı olan Tanrı'ya saygı gösterisinde bulunmaya ve kadiri mutlaklığını yüceltmeye iter; görünür gerçekliklerden görünmez olanlara, fiziksel gerçekliklerden de ruhani olanlara geçilir. Doğa yaratılışın aynasıdır, insan doğada Tanrı'nın yarattığı tüm biçimleri görebilir. Sanat alanlarında bitkiler, hayvanlar ve peyzajlar genelde oldukları gibi veya ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmezler; bu açıdan tek istisnayı *herbarium* [bitki kitabı], *bestiarium* [hayvan kitapları] ve genelde klasik dönemden ilham alınarak uyarlanan tipolojiler oluşturur.

Doğanın tasviri bazen eskatolojik işlev de üstlenir; bizim için şu anda yeryüzü olan yer, zamanın sonunda İlahi Kudüs'e açılacaktır. XII. yüzyıl sonlarında görülen didaktik eğilim bu şekilde açıklanabilir: Sanat yaratılışın görsel bir ansiklopedisi olarak, didaktik ve eğitici amaçlarla, hatta neredeyse ilmihal bağlamında doğanın tasvirini içerir. Dolayısıyla doğanın çeşitliliğini taklit anlamında değil, izleyiciyi dinsel anlamı üzerinde düşünmeye iten sabit ve kabul gören kurallar doğrultusunda resmeden simgesel tasvirler yaratılmaya çalışılır.

Zaman içinde bu simgesel ve muğlak biçimlere kıyasla gerçekliği tasvir etme iradesinde ağır ama sürekli bir artışa tanık oluruz. XIII ve XIV. yüzyıllarda tamamlanacak olan bu süreçte bilimsel resimler önemli bir rol oynar, hatta gerçekdışı olanın bile kurallara bağlanmasını kapsar. *Bestiarium*larda büyük bir titizlikle tasvir edilmiş hayali varlıklara rastlarız; bunların en ünlüsü muhtemelen tek boynuzlu attır. Bu tasvirlerdeki yaklaşıma göre, hiç görülmemiş canavarlar var olmayan varlıklar değil, henüz keşfedilmemiş yerlerde yaşayan varlıklardır.

Bilimsel resimler

Taklit Temelli Algı, Göndermeler, Baştan Yaratma

Dolayısıyla ortaçağda doğal gerçeklik farklı şekillerde tasvir edilir. Taklit, katalog veya ansiklopedi amaçlı, titizlik gerektiren tasvirlerde kullanılır. Göndermeli imgeler, simge veya kategori olarak kullanılır. Baştan yaratmada ise farklı fikirlere aracılık eden bir çözümle zaten pekişmiş olan bir yöntem yeni bir bağlama uyarlanır.

Bir hayvanın veya bir bitkinin tasviri yapılırken, neredeyse hiçbir zaman doğrudan bir yaklaşım söz konusu değildir; XIV. yüzyıl sonuyla XV. yüzyıl başları arasında Giovannino de' Grassi (1350-1398) veya Pisanello (y. 1395-y. 1455) tarafından yapılan ayı, at, kuş, tavşan ve aslan çizimleri modern natüralizmin habercisi olan bir dünyaya aittir. Hâlbuki XIV. yüzyıl başlarına kadar tasvir edilen biçimler, daima yetkili olduğuna inanılan ve sanatsal repertuarların süzgecinden geçmiş kaynaklardan alınır. *Herbarium* ve *bestiarium*lardaki bitki ve hayvan repertuarları yoluyla aktarılan bilgiler antikçağ dünyasından, Dioscorides (I. yüzyıl) veya *Physiologus*'nun anonim yazarlarından kaynaklanır; bu yazarların zaten büyük ölçüde hayal kaynağı olan metinleri, ortaçağda iyice çarpıtılır veya yanlış anlaşılmış görsel modelleri benimsenir. Ortaya çıkan biçimler, çarpıtılarak veya güncelleme amaçlı ufak tefek modifikasyonlarla yüzyıllar boyu kullanılır.

Yetkili kaynaklardan alınma modeller

Bir aslanı tasvir etmek için onu görmüş olmak gerekmez; sanatçılar arasında yaygın olan repertuarlardan kopya çekmek yeterlidir. 1100'lerin sonlarına doğru bu modeller, doğrudan gözlenen doğayla benzerlik taşımaya başlar. Gerçeklik ile modeller, fiziksellik ile simgeler arasındaki bu muğlak ilişki, mimar ve oyma sanatçısı Villard de Honnecourt'un (XIII. yüzyıl) ünlü aslan çiziminde apaçık bir şekilde görülebilir; 1230-1240 arasında yapılmış ve animasyon filmlerindekine benzeyen ama "gerçeğine dayanarak yapılmış" olarak nitelendirilen bu aslanın çizimi, romanesk oyma eserlerinin tasvirlerini andırır, ama sanatçının gerçekten bir aslanı görmüş olması ve onu sanatsal gelenek doğrultusunda resmetmiş olması imkânsız değildir.

XII. yüzyıl ortalarında Aulnay Kilisesinin nefindeki bir sütun başlığında gördüğümüz ve hayal ürünü bir canavar değil de fil olduğu besbelli olan varlıkları işleyen sanatçının bu hayvanla karşılaşmadığı kesindir, ama Marco Polo'nun (1254-1324) *Milyon*'unun en önemli örneğini oluşturduğu, uzak ve egzotik diyarlardaki hayvanların tasvir edildiği *livre des merveilles* [harikalar kitabı] türü kitaplardaki görüntüleri hayranlıkla incelemiş olmalıdır. Palermo'da bulunan Cappella Palatina'daki [Saray Şapeli] *Yaratılış* eserinin üzerindeki kuşların hepsi birbirinin aynı ve beyazdır, farklı şekilde nitelendirilmemişlerdir, çünkü hepsi jenerik "kuşlar"dır. Ama 1180

ile 1190 arasında Palermo yakınlarındaki Monreale'de Yaradılışın beşinci günü, tavus kuşları, balıkçıllar ve baykuşlarla öyle bir çeşitlilikle donatılır ki, bu çeşitliliğin doğanın kendisinden değil, ansiklopedilerden ve kataloglardan geldiği aşikardır.

Ancak doğa algısında, dolayısıyla da tasvir biçimlerinde büyük çeşitlilik görülmesine rağmen, figüratif açıdan fazla bağımsızlık söz konusu değildir; bilimsel örnekler dışında, bir hayvan, bir orman veya bir peyzaj, bir eserin ana konusunu oluşturmaz. Bunlar ancak ikonografik semboller (örneğin erdemler veya ahlaksızlıklar veya Kristolojik hayvanlar) veya nitelikler olabilir ve istisnalara pek rastlanmaz.

Minyatür veya Oyma Takvimler

Ortaçağda litürjik kitapların içerikleri ve büyük dinsel merkezlerin dış duvarlarına işlenen oyma ikonografiler bile, genelde zaman birimlerinin temelini oluşturan inancın ritmine dayanır. Ancak bu gerçekliğin yanında, "başka bir zaman kavramını," yani beşeri faaliyetleri anlatacak imgelerden oluşan ikinci bir gerçeklik ortaya çıkar; ortaçağ sanatında rastladığımız aylar dizisi, doğanın daha titiz bir şekilde ve en azından görünürde doğrudan gözlemlendiği ender durumlardan biridir. Nitekim kentsel mesleklerin statik eğiliminin yanında, yıl boyu iklimde ve peyzajda görülen değişikliklere daha doğrudan bağlı olan kırsal bölgelerin doğal dünyasının, hayatın geçişini görsel olarak nitelediği bilinir. Natüralist ve mitolojik türden klasik belleğe, gerçekliğin doğrudan gözlemine dayanan, ama sonradan gerçek anlamda bir repertuar oluşturacak klişe sahneleri (ve varyasyonlarını) temel alan yeni bir bakış açısı eklenir.

Beşeri faaliyetlerin zamanı

Tarım dünyasıyla ve beslenmeyle ilgilenen tarihçiler bu imgelerden ekinler, tarım aletleri ve benzeri konularda araştırma kaynağı olarak yararlanmıştır. Ancak bu örneklerde de sanatın süzgeci, bu imgelerin gerçekçiliğini az veya çok etkiler. Birbirinden uzak bölgelerde aynı imgelere başvurulması ve aynı atölyenin üretimi kapsamındaki tutarlılık bu duruma işaret eder.

Anıtsal resimlerde günümüze kadar ulaşmış çok az sayıda takvim dizisi söz konusudur (örneğin İtalya'da Trento'daki Buonconsiglio Kalesinde, Torre d'Aquila'da bulunan ve XV. yüzyıl başlarında Georg von Liechtenstein için yapılmış olan resim). Kitap süslemelerinde ise birçok örneğine rastlanan bu resimlere genelde litürjik metinlerin veya özel dualaların başlarında yer verilir. En çok bilinen örneklerden biri olan ve Forli'deki *Biblioteca Piancastelli*'de

Aylar dizileri: Resim, heykel ve mozaik

bulunan *Libro d'Ore* [Saatler Kitabı] Bologna sanatının natüralist ifadeye eğilimli en önemli örneklerinden biri sayılırdı, günümüzde ise XIV. yüzyıl sonlarında yaşamış Modenalı Serafino de' Serafini'nin eseri olduğuna karar verilmiştir. Turpların soğuk topraktan çıkarılması, domuz kesimi ve ekim süreci şeklinde, en azından görünürde gerçekçi olan sahneler, XIV. yüzyıldaki natüralizme duyulan ilginin zirveler noktalarından biridir. Aylar dizisinin uygulandığı bir başka alan, kilise ve vaftizhanelerdeki anıtsal oyma eserlerdir; XIII. yüzyılın başlarında Antelami (y. 1150-1230) ile Ferraralı Maestro dei Mesi'nin [Ayların Ustası] (XIII. yüzyıl) ünlü eserleri, Fransa ve İngiltere'de bu ikonografinin kat ettiği çizgiyi izler. Ferrara'daki Eylülde Bağbozumu sahnesindeki figürlerin ince kumaştan başlıkları, tüniklerinin kenarının toplanmış olması ve üzüm salkımının iriliği bize doğanın farklı bir şekilde algılanmaya başlandığını gösterir; bu unsurların bir repertuardan alındığı bellidir, ama bir yandan da farklı bir yaklaşımın söz konusu olduğu, o güne kadar kültür ve stile hâkim olan göndermeye dayalı katılıktan çok farklı bir bakış açısını benimsediği görülür. Ancak Aylar dizisinin yeryüzüne özgü kozmogonisine, mozaik gibi başka tür sanatsal üretimde de rastlanır; örneğin Otranto Katedralinde, Pantaleone tarafından 1165'te tamamlanan zemin mozaiğinin Haziran sahnesinde bir çiftçi buğday hasadı yapar ve başaklar ayağının dibinde birikir. Bu sahneye eşlik eden İkizler simgesi, takvim dizilerinde sıklıkla rastlanan, bu temanın klasik kökenlerine ve yeryüzü ile gökyüzü arasındaki ilişkilere işaret eden bir simgedir.

Tacuina Sanitatis

Doğal dünyanın doğrudan gözlemlenip titizlikle resmedildiği bir başka ayrıcalıklı bağlam olan *tacuina sanitatis* [sağlık rehberleri], metin ve minyatürlerden oluşan ve XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyıl başları arasında özellikle Kuzey İtalya'da, Lombardiya'da yaygın olan tıp rehberleridir. Bu eserlerde kısa notlar halinde hem sebze, meyve ve başka besinlerin tıbbi özellikleri hem de mevsimlerin birbirini izlemesinin, doğal olayların, hatta psikolojik dürtülerin insan bedeni üzerindeki etkileri tasvir edilmiştir. İçerikleri –bir miktar güncelleme ve modifikasyona tâbi tutulduysa da– XI. yüzyıl ortalarında faal olan İbn Butlan adlı bir Arabın muhtemelen Güney İtalya yoluyla Batıya ulaşmış eserini temel alır. *Tacuina sanitatis*'in büyük rağbet görmesi, muhtemelen metnin üniversite araştırmaları anlamında "bilimsel" olmamasından, bu alanda uzmanlığa sahip olmayan bir okur kitlesini hedef almasından kaynaklanır.

Tıp rehberlerinin kökeni

Günümüze ulaşmış olan nüshaları süsleyen zengin minyatürler, sadece dekorasyon amaçlı olmayıp özellikle başlangıçta içeriğe eşlik etme ve görsel açıklama sunma görevi görür. Bu resimlerde meyve, sebze ve başka besinler, *herbarium*a özgü sterillikte değil, ekim, hasat veya toprağın hazırlanması bağlamı içinde, "canlandırılarak" tasvir edilmiştir. Bu bir tür envanteri değildir, burada yiyeceklerin üretimi ve hazırlanması (hatta satışı) konusunda bir kesit sunulur. Son derece zengin ve titiz ayrıntılar çeşitli model ve repertuarlardan alınma olsa da, hem besin tarihi için hem de natüralist anlamda biçimsel güncellemeler için kaynak teşkil eder. Geç gotik dönemde minyatür sanatçıları ve ressamlar bazen dinsel ikonografi eserlerinde veya ayların tasvirinde gerçekliği daha dikkatli bir şekilde gözlemlerler.

Peyzajlar

"Peyzaj" terimi uzun bir süre boyunca belli bir bölge veya alan anlamına gelir. "Özgür" bir peyzajın tasvirinin ilk örnekleri XV. yüzyıl ortalarını bulur. Ortaçağda özellikle XIII ile XIV. yüzyıllar arasında görülen örneklerin ardında, genelde siyasal-idari türden ve daima işlevsel nedenler yatar ve sıklıkla bir bölge hakkındaki bilgilerle veya sınıflandırmalarla bağlantılıdır. Dolayısıyla burada insanların değil, çevrenin portreleri söz konusudur. Peyzajlar Ambrogio Lorenzetti'nin (y. 1290-1348) Siena'nın Belediye Sarayında gerçekleştirdiği ünlü freskler (1337-1340) gibi, alegorik bir amaç taşıyabilirler; buradaki kentsel ve kırsal peyzaj, şehirle kırsal bölge veya iyi ile kötü yönetim arasındaki tezata tekabül eder. Eskiden Ambrogio Lorenzetti'ye atfedilen, ama günümüz sanat tarihçilerinin XV. yüzyılda yaşamış olan Sassetta adlı ressama ait olduğunu sandığı *Deniz Kıyısındaki Şehir* ile *Göl Kıyısındaki Kale* adlı iki peyzajı da göz önüne almak gereklidir; bu eserler tek bir eserin parçaları mıdır, yoksa birbirinden bağımsız mıdırlar?

Çevre portreleri

Öte yandan papalarla imparatorların, erken ortaçağdan beri –modern anlamda haritacılığın ortaya çıkmasından önce– idareleri altındaki toprakların, hatta bilinen dünyanın tasvirlerine sahip olduğu bilinir. Klasik dönemin *itinerarium*larından [güzergâh] türeyip gerçek *mappa mundi*lere [dünya haritası] kadar uzanan bu olgu, peyzajı bilinen unsurların toplamı olarak tanımlar. Örneğin Subiaco'daki Santa Scolastica Manastırında birkaç parçası günümüze ulaşmış olan XIV. yüzyıla ait fresklerde, manastırın sahip olduğu mülklerin resimli kataloğu yer alır; Cimabue'nin (1230/1240-1302) 1290 civarında Assisi'de gerçekleştirdiği *İtalya* eserine dahil olan Roma'nın harikalarından hareketle görüldüğü üzere, şehir, tanınmasını mümkün kılacak bir işlevsellikle, ama fotoğraf görünümünde olmayan izlerin top-

Bağımsız değil, işlevsel konular

lamı olarak sunulmuştur. Hukuk alanındaki minyatürlü elyazması eserlere bariz niteliklerden yoksun küçük peyzajların dahil edilmesi de son derece ilginçtir, ama 1330'lu yıllarda Bologna'da *Illustratore* [İllüstrasyoncu] olarak bilinen sanatçının eseri olan bu tür resimler bile görsel açıdan bağımsız değildirler, çünkü toprak mülkiyeti ve hukuki metinlerde idaresi üzerine normatif metinlerin yanında yer alırlar, dolayısıyla bu eserler sadece görünürde, biçimsel açıdan konudan yoksundurlar.

Aşırı uçlardaki bu örneklerin dışında, birçok resim, minyatür ve oyma eserdeki peyzajlar, sıklıkla "görsel kutu" rolü oynar ve genelde atölye uygulamaları dahilinde önceden belirlenmiş modellerin ürünüdürler; XIV. yüzyılda en çok uygulanan yöntem, küçük bir kaya veya bir toprak parçasının resmini çizip, dağlık bir manzara yaparken, bu gibi unsurları çoğaltmaya veya söz konusu esere uyarlamaya dayanır. Bu bir algılama biçiminden çok, bir kullanım şekli olup, Giotto'nun (1267-1337) Padova'daki fresklerine kadar uzanan farklı kalite düzeylerinde uygulanmıştır. Dolayısıyla ortaçağda resim alanında, önce Petrarca (1304-1374), sonra da Leon Battista Alberti (1406-1472) tarafından sözü edilen, insanoğlu tarafından kirletilmemiş, rüya gibi bir güzelliğe sahip doğal bir yer olan *locus amoenus* [hoş yer] klişesinin herhangi bir örneğine rastlanmamaktadır.

Kuyrukluyıldızlar ve Kar Yağışları

Bazen figüratif tasvirlerde, özellikle sıra dışı doğa olaylarının izine rastlanır. Örneğin Giotto'nun Scrovegni Şapelinde yer alan *İsa'nın Doğumu* freskinde bir kuyrukluyıldız resmedilmiştir; ya bir zamanlar sanıldığı üzere Halley kuyrukluyıldızı ya daha sonra varsayıldığı üzere, başka bir yıldız ya da Aristotelesçi geleneği apokrif İncillerle birleştiren, tamamıyla zihinsel bir kavram olsun, bu tasvir XIV. yüzyıl başlarındaki resim sanatının içerdiği doğal bilgiler açısından önemli bir veri oluşturur. Burada ya sıra dışı bir olay tasvir edilmiş ya da gerçek olup da tasvir edilmeyen bir durum sayesinde bir eser sıra dışı kılınmıştır. Karla kaplı peyzajlar da bir repertuar unsuru sayılabilir, ama resim efektleri ve anlatıma dayalı stil meraklı bakışlara konu olur. XV. yüzyıl başlarında Trento bölgesindeki Buonconsiglio Kalesinde bulunan fresk dizisinde tasvir edilmiş olan karla kaplı peyzajda hanımlar ve beyler oyun oynarken, *Très Riches Heures du Duc de Berry* [Berry Dükü'nün Zengin Saatleri] eserinde Limbourg kardeşlere (XIV-XV. yüzyıllar) ait *Şubat* adlı minyatürde kar, sesleri ve hareketleri yumuşatır.

Bkz. *İtalya'da Tıp ve Cerrahi, s. 646; Mozaikler, Freskler, Vitraylar, s. 932; XIII ve XIV. Yüzyıllarda Alt Sanatların Rolü, s. 970; Kıyamet Günü ve Ölüm Dansları, s. 985*

Floransa ve 1348 Yılındaki Kara Veba

Anna Ottani Cavina

Yüzyıllarca süren bir aradan sonra v ebanın Batı dünyasında ilk defa ve korkunç bir düzeyde yeniden ortaya çıktığı 1348 salgını, Floransa'nın kültürel gelişiminde bir durgunluk dönemine yol açar. Resim alanında Giotto'nun yeni figüratif sentaksı gibi örneklerle kendini gösteren şehrin öncü işlevi, Maso, Bernardo Daddi ve Andrea Pisano gibi büyük sanatçıların (Siena da da Ambrogio ve Pietro Lorenzetti'nin) ölümüne yol açan bu salgının yıkıcı gücünden etkilenir. Dolayısıyla veba salgını bir tür dönüm noktası olur. Salgını XIV. yüzyılın ikinci yarısında sanat alanını akıldışı ve teokratik dürtülerin nitelediği bir dönem izler. Ancak son zamanlarda yürütülmüş araştırmalarda, veba salgınıyla Toscana'nın kiliselerinde ve mezarlıklarında bulunan fresklerdeki Ölümün Utkusu *şeklindeki ekspresyonist tasvirler arasında herhangi bir bağlantı olduğu fikri çürütülmüştür.*

1348, Vebanın Batıda Yeniden Ortaya Çıkışı

Pisa, Floransa, Prato ve Bolzano'daki kiliselerde ve mezarlıklarda yer alan devasa *Ölümün Utkusu* fresklerinin, ani ve toplu veba salgınından dolayı felaket yılı olarak anılan 1348'den öncesine ait olduğu anlaşıldığı andan itibaren, ortaçağ tarihyazımında öne sürülen fikirlerden biri çürütülmüş olur. Johan Huizinga ile Millard Meiss'in yürüttüğü araştırmalar sonucunda öne sürülen bu fikre göre, ölümün hayaletvâri ikonografik icatlar yoluyla sanat alanında aniden ortaya çıkışı, Kıyamet Gününün habercisi sayılan kara vebanın tarihi konjonktürü yoluyla açıklanmıştı.

"Mezarlığa uygun topraklar yetmeyince kiliseler mezarlığa dönüştürülüyor, gemilere yüklenen mallar gibi yerleştirilmiş yüzlerce ölünün üstü az miktarda toprakla örtülüyordu." Boccaccio (1313-1375) salgının bu insanlık dışı, dehşet verici yönlerini açığa çıkarır, insanların umutsuzluk içinde, hayvanlar gibi öldüğünü anlatır ("Günümüzde keçilerle nasıl ilgileniyorsak, ölmekte olan insanlarla da öyle ilgileniliyordu") ve Floransa'da 100 binden fazla kişinin öldüğünü belirtir.

Tarih daha sonra bize bu sayılara belgesel değerden çok duygusal bir değer atfetmeyi öğretmiş ve vebadan ölenlerin kararmış bedenleri konusunda daha gerçekçi sayılar sunmuştur. Eski kaynaklarda öne sürülen,

şehir nüfusunun 4/5'ünün öldüğüne dair bilgilerin tersine, tarihi verilere göre 45 bin kişi, yani Floransa nüfusun yüzde 50'si vebadan ölür. 1630 yılında iki zirve yapan veba salgınında 10 bin kişinin öldüğü düşünülürse, bunlar yine de korkunç verilerdir.

Günümüzde yürütülen araştırmalarda, kara vebanın sıra dışı niteliği çok önemsenmez ve bu felaket o çağlarda döngüsel olarak tanımlanabilecek kıtlık ve bulaşıcı hastalık akımının bir parçası olarak kabul edilir. Ancak bu salgının XIV. yüzyılda yaşamış insanların hafızasında –ölümle olan aşinalıklarına ve hayattan fazla beklentileri olmamasına rağmen– travmatik bir nitelik kazandığı yadsınamaz.

"Efsanevi" bir veba salgını

Veba salgını mart ile ağustos ayında korkunç bir şiddete ulaşır ve Batıda ilk defa ve korkutucu bir düzeyde yeniden ortaya çıkan hıyarcıklı vebaya karşı koyamayan halk "yıllar boyu sokaklarda üst üste yığılmış cesetlerin ve yaz güneşinde çürüyen etin kokusunun anısıyla yaşamak zorunda kalacaktır" (Millard Meiss, *After the Black Death* [Kara Ölümden Sonra], 1951). Çünkü Daniel Defoe (1660-1731), Alessandro Manzoni (1785-1873) ve Albert Camus'nün (1913-1960) eserlerinde sözünü ettiği, salgının patojen gücüne karşı alınacak önlemler ve savunma yöntemleri henüz çok uzaktadır. Bazı koruma önlemleri alınış olan Venedik'i takiben, tecrit, salgın hastalıklar için hastaneler oluşturulması, ölülerin gömülmesi ve hastalık taşıyan gemilerde sarı bayrakların dalgalandırılması gibi, ilk deneysel koruma yöntemlerin uygulanması 1403 yılını bulacaktır.

Konstantinopolis'ten yola çıkmış on iki Cenevizli kadırganın Akdeniz limanlarına yaydığı o mikrobun korkunç şiddetine maruz kalan XIV. yüzyılın savunmasız şehirlerinde, bilinmeyen ve kontrol altına alınamayan bu felaket karşısında ölçüsüz bir dehşet duygusu yayılır. XIV. yüzyıla ait ırneşum bir yazıtta şöyle yazar: Ben, Şişman lakaplı Agnolo di Tura, beş çocuğumu kendi ellerimle gömdüm."

Korku ve dehşet

Uzak salgınların anısı unutulduğu için (sonuncusu, Doğudan kaynaklanıp 570'te İtalya ulaşmış olandır) halk dehşet içinde siyahımsı çıbanları ve lenf zincirlerinde "bazıları elma, bazıları yumurta büyüklüğünde şişler" (Boccaccio'nun burada kastettiği hıyarcıklardır) keşfeder. Apaçık duran gözler, kanlı tükürük, kusma ve ateş: "Kimse dördüncü güne ulaşamıyordu; hekimler de, ilaçlar da işe yaramıyordu, herhangi bir çözümü yok gibiydi."

Bu alıntının ait olduğu *Cronica fiorentina*'da [Floransa Tarihi Kayıtları] kara vebanın yayılması karşısında sağlık alanında şartsız bir teslimiyet sergilendiği görülür ve sonu gelmez bir dehşet duygusuna eskiden beri eşlik eden tepkilerden –kaçış (buna bağlı olarak da salgının daha da hızlı yayılması) ve saldırganlık– söz edilir.

Epey sonra, vebanın düzenli aralıklarla (altı ila on üç yılda bir) yeniden ortaya çıkması karşısında, mikrobun insanların karakterlerinde ("öfke ve hiddet, acımasız savaşlar") ve bedenlerinde ("sıradışı ateş, bulanık idrar, damak ve bağırsak yaraları, çiçek, kızamıkçık...") neden olduğu semptomlar incelenmeye başlanır.

İlk tedaviler

XV. yüzyıl sonuna gelindiğinde hıyarcığı tecrit etme çabasıyla ilk acı verici ve kanlı tedaviler (dağlama, bağlama) veya onu hızla olgunlaştırmak için, "dışkı, hardal, ısırgan otu, kireç, kaya tuzu, kırık cam ve terebentin, külün içinde pişirilmiş ve sıcakken şiş bölgenin üzerine konan bir soğan"dan oluşan kompresler uygulanmaya başlanır. Bu alıntının kaynaklandığı Marsilio Ficino'nun (1433-1499) *Consiglio contro la pestilenza* [Vebaya Karşı Konusunda Öneriler] eseri yıllarca rağbet görecektir, ama İngiliz filozof Francis Bacon (1561-1626) bu yöntemleri *disgusting* (mide bulandırıcı) ve önyargılardan ibaret bulacaktır.

Veba, Ölümün Utkusu, XIV. Yüzyılın İkinci Yarısında Teokratik Resim

Başlangıca, veba ile hayat veya bizi ilgilendiren konuya, yani veba ile sanat arasındaki kesişmeye gelecek olursak, çözülmesi gereken düğüm tarihte değil, tarihyazımında aranmalıdır. Bu düğüm, 1951'de Princeton'da yayımlanan dahiyane ve son derece ilginç bir kitap olan Millard Meiss'ın *After the Black Death* [Kara Ölümün Ardından] kitabından kaynaklanmıştır. Bu eserde başrolü oynayan 1348'in Kara Vebası, XIV. yüzyılın ikinci yarısında Floransa'da sanat alanında yaşanan gerilemenin ardındaki belirleyici faktör olarak görülür.

Amerikalı araştırmacının veba salgını sonrası ile ilgili bu teorisinde haklı olup olmadığı, aslında o yıllarda yeni sona ermiş dünya savaşından etkilenmiş olmasının mümkün olup olmadığı çok tartışılmıştır. Başka bir deyişle, Meiss'in kara vebanın bitişinden sonra Floransa resim sanatında izlediği aşkın ve teokratik, yeni ortaçağcı ve Giotto karşıtı eğilimin, Meiss'in çağdaşı olan figüratif eğilimlerin bilinçaltındaki yansıması olarak mı görülmeliydi? Sanki savaş sonrası Amerikan resminin soyut eğilimi Meiss'ı, Andrea Orcagna ve Floransa'daki müritlerinin meta-tarihi (ve doktrinci ve muhafazakâr) resimlerini benzer şekilde yorumlamaya itmişti. Burada söz konusu olan, 1343-1368 arasında faal bir mimar, oyma sanatçısı ve ressam olup, Floransa gotik stilinin ritüel, karmaşık ve son derece süslü bir yorumunun başkahramanı olan ve Orcagna olarak bilinen Andrea di Cione'dir.

Bu tür bir bakış açısının gizemli Giottino (Giotto di Maestro Stefano, 1350-1370 arasında Floransa'da faal) başta olmak üzere, çok güzel eserler yaratan ressamları harcadığı ve sonradan, yeni kronolojik incelemeler sonucunda acımasızca yıkılan sebep-sonuç ilişkisini (veba trajedisinin/vebanın *Ölümün Utkusu* resimleri yoluyla arındırılması) temel aldığı kesindir. Nitekim Buffalmacco (faal olduğu dönem 1315-1340) tarafından Pisa Mezarlığında gerçekleştirilmiş muhteşem *Ölümün Utkusu* freski 1340-1343 yıllarına aittir.

Bu bakış açısının tam tersine, son zamanlarda yürütülmüş araştırmalar sonucunda veba travmasının şehvet, hayatı dolu dolu yaşama ve gösteriş düşkünlüğüne –ihtişamlı giysiler, atlar, görkemli düğünler– yol açtığı görülmüştür ve zaten Boccaccio da bu durumu teyit eder.

Nitekim çok sayıda insanın ölmesi sonucunda kapitaller yoğunlaşır, çeyizler büyür ve vebalı akrabalara destek olmak için girilen o umutsuz yiyecek arayışlarının anısı kısa sürede silinir. Veba salgını sırasında, hekimlerin hastalara önerdiği şeker, bal ve şekerlemeler ancak baş döndürücü fiyatlara elde edilebilmekteydi. Ve Apollo'nun Hıristiyanlaşmış hali olan Aziz Sebastian, Apollo gibi, androjin güzelliğiyle bu felakete tek başına göğüs germeye, ok yağmurunu (Tanrı Apollo tarafından atılan öldürücü oklar gibi, simgesel oklar) engellemeye, fildişi rengindeki bedeniyle şehrin savunmasız halkına kalkan olmaya çalışır. Bazen de –Giulio Carlo Argan'ın bu azizin resimleri karşısında şakadan dediği gibi– bu çarpışmadan bir iğnedanlık gibi iğne kaplı bir halde çıkardı.

Vebanın "faydalı" etkileri

Bkz. *Kara Veba ve XIV. Yüzyıldaki Kriz, s. 79; Kara Veba, s. 651; Giovanni Boccaccio, s. 804; Giotto'dan Sonra: Floransa, Rimini, Bologna, Padova, s. 952*

Kıyamet Günü ve Ölüm Dansları

Chiara Basalti

Dünyevi parametreler temelinde tanımlanan öte dünya, özellikle XIV. yüzyıl ortalarından itibaren ölümle daha sık karşılaşmaya başlayan ortaçağ insanının korkularının ve umutlarının yansımasıdır. Dolayısıyla müminler, gotik natüralizm dahilinde bireylerin duygusal tepkisini hedefleyen alegorik tasvirlerde kendi kaderlerinin yansımasını ararlar.

Ölüm ve Kurtuluş Beklentileri

Bütün insanlar "ölüm"ü sorgular, ama başkalarının tersine ortaçağ insanları bu sorunun cevabını Kilisenin o dönemde tanımlamaya çalıştığı Kurtuluş güzergâhında bulur. Nitekim XII ile XIV. yüzyıllar arasında teologlar, Kurtuluş güzergâhının temel aşamalarını belirler ve onu müminlerin bilinçaltına enjekte etmeye çalışırlar. Yaşayanların dünyasının aynası haline gelen öte dünya, açıkça tanımlanmış bir topografiye sahiptir; toplumun yapısı ölüler dünyasında gerekçelendirilir ve beşeri adalet duygusu ilahi gelecek sayesinde gerçekleşir. Nitekim her sevabın bir mükâfatı olduğu gibi, her günahın da öte dünyada bir cezası vardır. İki dünya arasındaki bu bağlantılar, XIV. yüzyıl ortalarında vebanın yayılması ve insanı ayrım gözetmeksizin ve önceden haber vermeden herkesi etkileyen ölüm karşısında savunmasız bıraktığında daha da güçlenir. Bu noktada, bedenden ayrıldıktan sonra ruha ne olduğunu anlama ihtiyacı, daha güçlü bir şekilde kendini hissettirir.

Bu soruların cevapları vaazlarda ve doktrinde aranır, ama bir süre sonra bunlar yeterli gelmemeye başlar. Dolayısıyla Kilise sanat dallarını da bu meseleye dahil ederek Kıyamet Gününe dair ikonografiyi zenginleştirir, *Ölümün Utkusu* gibi eserlerde ölümün kişileştirilmiş halini yüceltir ve halk arasında doğmuş olmalarına rağmen aktarılacak mesaj açısından işlevsel efsanelerin yayılmasını teşvik eder.

Kıyamet Günü

Matta İncili'nde ve Yahya'nın Vahiy Kitabı'nda tarif edilmiş olan Kıyamet Günü, ölümün en yüksek tasviridir, çünkü insanlık tarihinin nihai anında ilahi adaletin utkusunu temsil eder. Bu konunun önemine rağmen, Bizans

İmparatorluğunda ve Batıda ilk figüratif örneklerin ortaya çıkması IX-X. yüzyılları bulur. Bu örneklerde var olmayan standart tipoloji, Doğuda ancak XI. yüzyıl sonunda kendini gösterecektir. Avrupa'da ise özellikle XII. yüzyıl başlarında Kıyamet Gününe kiliselerin anıtsal girişlerinde ayrıcalıklı bir yer verilmeye başlandığı zaman, belli bir standardizasyon görülmeye başlanır. Konunun bu konumu, sadeleştirilmesini ve sahnelerle karakterlerin simgesel değerler doğrultusunda sınıflandırılmasını gerektirir. Daha sonra, XIII. yüzyılda gotik oyma sanatının gelişmesiyle bu tema, Doğulu yorumlarıyla hiçbir bağlantısı kalmayan bir model temelinde tasvir edilmeye başlanır. Bizanslılar Kıyamet Gününü zamanın sonunda yer alan bir olay olarak görüp, Tanrı'yı yeryüzünden uzak, ilahi bir tezahür olarak tasvir ederken, Batı bireylerin duyarlılığına odaklanır. Böylece Paris'te Notre-Dame Katedralinin veya Chartres Katedralinin ön cephesindeki İsa figürü artık bir madalyon içinde sunulmak yerine giderek daha natüralist bir görünüm edinir ve kemer alınlığı çarmıha gerili *Christus patiens*'le [Sabırlı İsa] özdeşleştirilen Hâkim İsa'ya ayrılır. Nitekim İsa yaralarını gösterir, yara izlerini taşıyan avuç içlerini izleyiciye çevirmiştir ve Çile'nin simgelerini taşıyan melekler, Meryem Ana ve Vaftizci Yahya gibi, etrafında yer alan figürler önem ve rol açısından onunla aynı boyutta resmedilmiştir.

XI. yüzyıldan sonra sık rastlanan bir tema

İsa'nın Çilesinin neden olduğu ıstırabın sergilenmesi İtalya'da çok rağbet gören bir temadır; Hâkim İsa'yı, Çile Çeken İsa'yla bağdaştırma tercihi bağlantılı konuların sadeleştirilmesini gerektirir; örneğin Pisa Vaftizhanesi'ndeki vaiz kürsüsü Jérome Baschet'in "İtalyan modeli" olarak tarif ettiği modelin (*Les Justices de l'audelà* [Öte Dünyanın Adaleti], 1993) bir versiyonudur. Bu eserde oyma sanatçısı Nicola Pisano (1210/1220-1278/1284), cennetlik ruhları Evrenin Hâkimi konusundaki ilahi figüre doğru yönlendirir, böylece cennet tasvirine gerek kalmaz, lanetli ruhların yol aldığı cehennem ise daima karşıki köşede konumlandırılır. Chartres ve Paris katedrallerinin anıtsal girişleri de ahlak sahibi olanlara İsa'yı görme ayrıcalığını garanti eder, ama cennetin tasviri meselesi çözülemez ve ona cehennem*inkine* benzer bir yer verilir. Dolayısıyla gotik alemin hayal gücünü olanca haliyle sergilediği öte dünya tasviri XIII. yüzyıl sonlarından itibaren İtalya'da figüratif alanda büyük bir gelişme gösterir. Floransa Vaftizhanesi'ndeki mozaikler ve özellikle Giotto'nun Padova'da, Scrovegni Şapelindeki freskleri ebedi cezaları tasvir etmek için dehşet verici ayrıntıları vurgular; ama asıl dönüm noktasını, Pisa Mezarlığında bulunan Kıyamet Günü freskindeki cehennem tasviri oluşturur. Şeytan figürünün

Cehennem tasvirlerine rağbet

çevresinde yer alan kayalık bölümlerden oluşan lanetli ruhların mekânı, cezalandırma mantığını açıkça sergiler ve bu korkunç sahneden bir ahlak dersi çıkarılmasını sağlar.

Öte dünyanın titizlikle tasvir edilmesine ve günahla ceza arasındaki paralelliğe Dante'nin eserlerinde de rastlanır ve ilahi aleme aracı rolündeki ruhban sınıfının vaazlarıyla yakından ilgili olduğu sanılır. Müminler yılda en az bir defa günah çıkartma sakramenti yoluyla günahlarından arınma imkânına sahiptir (hatta 1215 yılından itibaren bu bir zorunluluk haline gelir).

Dolayısıyla Kıyamet Günü, ölüm konusundaki en yüksek ve eksiksiz ikonografi olarak karşımıza çıkar; insanlar, bilinçaltına yakın ve etkileyici tasvirler sayesinde hem günah işledikleri takdirde, başlarına nelerin gelebileceğini hem de ahlaklı bir hayat karşılığında alacakları mükâfatı görür. Nitekim XIV. yüzyıl sonlarından itibaren cennetin, cehennemin korkunç tasvirini yeniden dengelemeye başladığını, Floransa'da bulunan Santa Maria Novella Kilisesinin Strozzi Şapeli'nde öncü rol oynayan bir freskten de görebiliriz (1351-1357). Nardo di Cione'nin (faal olduğu dönem 1346-1366) burada uyguladığı, üç bölümden oluşan ve titizlikle dengelenmiş model, cezaların ayrıntılı tasvirine ilginin azaldığı XV. yüzyılda çok rağbet görecektir.

Ölümle Bağlantılı Efsaneler

Ortaçağda tartışma konusu olan teolojik meseleleri temel alan Kıyamet Günü ikonografisinin yanında müminlerin ahlaki gereksinimlerine cevap vermeye çalışan, halk kökenli başka ikonografiler de söz konusudur. Bunlardan biri, "Üç canlı ile üç ölü arasındaki karşılaşma"dır.

Üç canlı ile üç ölü arasındaki karşılaşma

Hıristiyan Avrupa'nın ölüm konusundaki ilk ikonografilerinden biri sayılan bu efsanede, bir sürek avı sırasında üç genç asilin üç iskeletle karşılaşması anlatılır ve insanoğlunun kaderi karşısında dünyevi çıkarların faniliği vurgulanır. Bu efsanenin ilk örnekleri arasında Baudouin de Condé'ye ait 1275 tarihli, Fransızca bir kısa şiir ile Atri Katedralindeki (1260-1270) ve Santa Margherita di Melfi Kilisesindeki (y. 1290) freskler sayılabilir. Bu temaya hem seküler edebiyatta hem de dini bir mekânda rastlanması şaşırtıcı değildir; XIII. yüzyıl ortalarında yaşanan ekonomik gelişme dönemi zarif bir hayat tarzını teşvik eder ve monastik tarikatlarla sapkın hareketler bu eğilimi dengeleme ihtiyacı hisseder. Soyluların gösteriş düşkünlüğü ile iskeletlerin acımasız tasviri arasındaki keskin tezadı temel alan efsane, ortaçağ insanlarının ruhban sınıfının Engizisyonundan

ve salgın hastalıkların yayılmasından dolayı yaşamak zorunda olduğu ölüm korkusundan bir tür zevk alındığını da saklamaz.

Bu öykünün pek rağbet görmediği Fransa'da XIV ile XV. yüzyıllar arasında, canlılarla ölüler arasındaki tezadı temel alan Ölüm Dansları ortaya çıkar. Çağdaş edebiyattan türediği sanılan bu dans şekli, muhtemelen Fransızların grotesk gösterilere olan hayranlıklarından dolayı, öyküye göre daha uzun bir süre boyunca rağbet görür. Bu türün bilinen ilk örneği, Paris'te Masumlar Mezarlığında bulunur ve 1424 yılına aittir, ama daha erken örneklerinin de olduğu varsayılabilir. XVII. yüzyılda yok edilmiş bu fresklerin neye benzediği, 1485 yılına ait *Danse macabre* [Ölüm Dansı] adlı metni süsleyen gravürler yoluyla anlaşılabilir; insanlığın tamamı, öte dünyadaki "eşleri" olan iskeletlerle dans ederken tasvir edilmiştir.

Ölüm Dansı

Danslar, Karşılaşmaya kıyasla izleyicinin bu sahnelerle özdeşleşmesini ve tasvir edilmiş çok çeşitli karakterlerden birinde kendini bulmasını öngörür. Ancak iskeletlerin canlılara karşı alaycı tutumu da, "İtalyan" efsanesine göre bir farklılık oluşturur ve İtalyan yarımadasında geniş bir şekilde yayılmasına engel olur. Karşılaşma efsanesi ise, XIV. yüzyılda ruhban sınıfının bilinçaltına işler ve aktarılacak mesajı pekiştirmek için başka konularla birleşir. Böylece Pisa Mezarlığında ata binmiş gençler, sağ tarafta Ölüm tanrıçasının gelişinden habersiz olan neşeli kafileye eşlik eder.

Ölümün Utkusu

Dolayısıyla "Üç canlı ile üç ölü arasındaki karşılaşma" Pisa'da ana teması Ölümün Utkusu olan karmaşık bir ikonografik programa dahil edilir. Sahnenin merkezinde yer alan yaşlı bir cadının temsil ettiği Ölüm, ona yakaran topallar grubuna bakmak yerine, Giovanni Boccaccio'nun (1313-1375) *Ninfale fiesolano* [Fiesole'nin Su Perisi] veya *Decameron*'da arif ettiği cinsten, cennet gibi bir bahçede bulunan ve genç soylulardan oluşan bir gruba yönelir. Ancak edebi eserlerin tersine, freskler ahlaki bir amaç güder ve Karşılaşma efsanesinde de görüldüğü gibi, zarif saray hayatına karşı şiddetli eleştiri işlevi görür. Ölümün Utkusu teması daha genel anlamda XIV. yüzyıl insanlarının ölüme bir çehre kazandırma ihtiyacından doğar ve Fransız Ölüm Dansları veya öte dünya tasvirlerini gerçekçi ayrıntılarla donatan Kıyamet Günü freskleri gibi, dosdoğru ve provokatif bir dille izleyiciyi dahil etmeyi amaçlar.

Pisa Mezarlığı'ndaki freskler

Petrarca'nın (1304-1374) *Utku Şiirleri* (1356-1374) eserinde sunduğu yorum ise, ölüm temasına eğilimden veya aşırı duygusal etkiden uzak,

hümanist kültüre zemin hazırlayan yeni bir ikonografi olma özelliği taşır. Paris'te *Bibliothèque Nationale*'de bulunan 545 sayılı elyazmasındaki bir minyatürde gördüğümüz üzere, ölümden kaçmaya çalışan kalabalık, daha az vurgulu bir imgeyle anlatılır. Elinde uzun bir tırpan taşıyan bir iskelet olan *Dea Mors* [Ölüm Tanrıçası], kalabalıkları kovalamak yerine, insanlığı cenaze geçidinin üzüntülü sessizliğiyle alt üst eden, siyah mandalar tarafından çekilen bir katafalkı ağır ama amansız bir şekilde sürer. Dolayısıyla sahne, klasik dünyadan ilham alınıp ahlakileştirilmiş biçimsel değerlerle doludur ve dramlarla heyecanlı tasvirlerden oluşan bir bilinçaltını ardında bırakır.

Daha klasik bir imge

Bkz. *Üniversitelerde Tıp ve Tıp Skolastisizmi, s. 636; Doğa Algısı, s. 975*

Ortaçağ Özlemi

Fabrizio Lollini

Ortaçağ yüzyıllar sonra, XVIII. yüzyıl ortalarında rağbet görmeye ve incelenmeye başlanır; kısa bir süre sonra, milliyetçi değerlerden yoksun olmayan, gerçek anlamda bir canlanma yaşanır. Bu akım Kuzey Avrupa ülkelerinde temelde klasisizm karşıtı ve bağımsız bir stil olarak görülen gotik stile odaklanır. Ancak ortaçağ özleminin günümüze kadar uzanan, bazıları çok uzun süreli olan birçok biçimi söz konusudur.

XVI ile XVIII. Yüzyıllar Arasında Ortaçağ Sanatı

Antikçağla kültürünün bilinçli ve bilimsel olarak geri kazanılması arasındaki orta dönem (*media aetas*) anlamında ortaçağ kavramının geliştiği dönem, Rönesans ve özellikle XV. yüzyıldır. Ortaçağın kültür alanında bir tür kara delik, kökleri barbarların uygarlık üzerindeki zaferine uzanan karanlık bir dönem sayılması, Petrarca (1304-1374) gibi aydınların öncülüğünü yaptığı bu duruşundan kaynaklanmıştır. Ortaçağ hem savaş ve felaket dönemi hem de kültürün ve sanat alanında antikçağa özgü doğru biçimlerin terk edildiği bir dönem olarak görülmüştür. Giorgio Vasari (1511-1574) *Le Vite dei Piu Eccellenti Pittori, Scultori e Arcitettori* [En Üstün Ressamların, Heykeltıraşların ve Mimarların Hayatları] adlı eserinde ortaçağ insanları hakkında şöyle der: "Roma'nın yakılıp yağmalanmasından sonraki dönemde önlerinde kemerlerin, devasa anıtların ve heykelle-

rin kalıntılarını, anlatımsal sahnelerle kaplı sütunları görmelerine rağmen onları değerlendirmesini veya onlardan yararlanmasını bilemediler." Dolayısıyla söz konusu olan, bir örnek yokluğundan çok, o örneklerden yararlanılmasını mümkün kılacak entelektüel beceri yoksunluğuydu.

Hem sanatsal üretimde hem eleştiri alanında ortaçağ döneminden kopuş, XVIII. yüzyıla kadar sürer; bu uzun dönemde antikçağdan hümanizme kadar uzanan sanat üretimi kaba ve karmaşık olarak görülür.

Mimarlık Alanında Geri Kazanım

Romantizm, XIX. yüzyılda ortaçağ mimarlığının dünya çapında yeniden canlanması sürecinde belirleyici bir rol oynar. Soğuk aklın ve klasik modellerin reddedilmesine kıyasla, duyguların yeniden keşfedilmesi gotik stilin yeniden değerlendirilmesini teşvik eder ve bu stilin yoğun ruhaniliği ve yerel farklılıkları takdir edilmeye başlanır; bir yandan İngiltere'de XVI. yüzyılda ve XVII. yüzyılın bir kısmında neredeyse sürekli olarak canlı kalmasını sağlayan bir gelenek söz konusudur, diğer yandan hem İngiltere'de hem de İtalya ve Almanya'da –tümel ya da münferit– gotik biçimlerin, var olan mimari veya kültürel bağlam açısından yapısal ve görsel devamlılığı sağlama gerekliliği ara sıra kendini gösterir. Bu tür örnekler arasında Bologna'daki San Petronio Kilisesinin XVII. yüzyıla ait tonozlarını ve ortaçağa özgü biçimleri titizlikle inceleyen Christopher Wren'in (1632-1723) Oxford'da bulunan Christ Church Kolejinin çan kulesini (1682) sayabiliriz. Dolayısıyla yeni gotik stilden değil de, çok uzun süreli bir gotik stilden söz edilebilir.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında İngiliz ilk yeni gotik stil örnekleri olan, park veya bahçeli mimari yapıların temelinde, kuralsız ve pitoresk olana duyulan rağbet yatar; uzun bir süre boyunca rağbet görecek olan örnekler arasında Strawberry Hill (y. 1750) ile Salisbury yakınlarında William Beckford ile James Wyatt tarafından tasarlanmış Fonthill Kilisesi (1795, ama günümüze sadece kalıntıları ulaşmıştır) sayılabilir. Londra'nın batısında, Thames Nehri kıyısında bulunan Strawberry Hill, ortaçağı çağrıştıran zihinsel bir mekânın duyarlılığını sergiler; burada gotik stil –yaratıcı, yerel, özgür– klasisizmin akılcı, yabancı, fazlasıyla bağlayıcı kurallarıyla tezat oluşturur. Tarihi bir aldatmaca şeklinde de olsa, bu yaklaşıma, Horace Walpole'un yazılarında olduğu üzere, sık sık rastlanılacaktır. Walpole yapıyla ahenk içinde tasarlanan dekorasyonla şahsen ilgilenir ve bilimsel bir yolla olmasa da, ortaçağın "alt sanatları"nın geri kazanımının önemini vurgular.

İngiltere'de Yeni Gotik Stil

Daha sonra gelişen milliyetçi gurur döneminde ortaçağın canlandırılması, dış etkilerden dolayı sadece kısa bir süreliğine sekteye uğrayacak bir çizgide sürer; örneğin Charles Barry ile Augustus Pugin, parlamentonun 1840'ta başlayan yeniden inşaatında çok vurgulu gotik biçimlere başvururlar. Eklektik Viktorya stilinde yeni gotik stil daha egzotik unsurlarla kaynaşır ve kurumsallaşır, köprüler (Horace Jones ile John Wolfe Barry tarafından tasarlanan Tower Bridge, 1894) veya tren istasyonları (George G. Scott ve William Barlow tarafından tasarlanan St. Pancras İstasyonu, 1868) gibi büyük kamusal yapılarda kullanılır ve kültürel olarak sömürgelere ve eski sömürgelere yayılır, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde, New York'taki St. Patrick Katedrali (1853-1878) başta olmak üzere, önemli sonuçlar verir.

Klasik geleneğe kıyasla farklılıklarını gururla sergileyen milliyetçi eğilimler Fransa ve Almanya'da da görülür. Fransa'daki en önemli olgu, ortaçağdan kalma, devrim sırasında yıkılmış veya zarar görmüş olan özellikle dinsel mekânların yoğun bir restorasyon ve geniş kapsamlı bir yeniden inşa sürecine tâbi tutulması ve ortaçağda büyük önem taşıyan anıtsal oyma sanatının vurgulanmasıdır. Eugène Viollet-le-Duc (1814-1879) 1835'ten itibaren Fransız kültürel mirasının yeniden biçimlendirilme sürecini başlatır ve var olan yapıları yeniden şekillendirir, entegre eder, hatta kaynaklardaki bilgiler temelinde orijinal planlamacıların fikirlerini yorumlamaya çalışarak yarım kalmış projeleri bile tamamlar; bazen "mükemmel biçim"e erişmek arzusuyla yoruma dayalı bir restorasyon kavramı izlediğinden gerçek anlamda sahte eserler yaratır. Bu türden örnekler, Paris'te Notre-Dame'daki Vézelay'den Saint-Denis'e (Fransız krallarının gömüldüğü yer), Toulouse'da Saint-Sernin'den Roue'e ve Carcasson ile Avignon'a kadar uzanır. Viollet-le-Duc'un faaliyetleri, yoğun bir kuramsal ve bilimsel üretime eşlik eder. Bu araştırmalardan doğan Yeni ortaçağcı zevk, neredeyse tamamıyla şatolarla ve dinsel yapılarla sınırlı olsa da, yepyeni projeleri de etkiler; bu tür örnekler arasında Notre-Dame de la Croix de Ménilmontant (Belleville, Paris, Antoine Héret, 1863-1880) veya restorasyonu üzerinde çalıştığı Angoulâme ve Pèrigueux katedrallerinden ilham alan Paul Abadie tarafından romanesk-Bizans stilinde tasarlanmış Paris'teki ünlü Sacré-Coeur Kilisesini sayabiliriz.

Fransa

Gotik stilin Almanya'da geri kazanımı, 1770'ten itibaren, edebiyat ve felsefe alanında Goethe (1749-1832) ve Schlegel (1772-1829) ile yaşanmıştır; bu güçlü romantik etki üzerine inşa edilen milliyetçi yorum çizgisi, bu stilin *genius loci*nin [mekânın ruhu] ifade şekli haline gelmesini sağlar. Karl F. Schinkerl, Georg Moller ve daha birçokları hem ta-

Almanya

mamlanmamış yapıları bitirme projeleri hem de ortaçağı çağrıştıran resimler (bkz. *Katedral*, Caspar David Friedrich, Obbach bei Schweinfurt, Schafer) yoluyla, yeni ortaçağ etkisi altında, hem kamusal hem de dinsel yapılarda kendini gösteren yeni bir mimari dönem başlatır. Sadece biçimsel değil, kültürel geleneğin de simgesel olarak yeniden benimsenmesi açısından en önemli olay, edebiyatçıların ve sanatçıların teşviki ve bazı orijinal projelerin keşfedilmesiyle inşaatına 1248'de başlanıp XVI. yüzyıl ortalarında ara verilmiş olan Köln Katedralinin inşasına 1842'de yeniden devam edilmesidir.

İtalya

İtalya'daki yeni gotik stil, bu bölgenin XII ile XIV. yüzyıllar arasında ortaçağ mimari prototiplerinin benimsenmesindeki pasif rolünden dolayı farklı bir şekilde yaşanır. Burada da siyasal örnekler (kentsel gururun ve "rustik köy"ün bölgesel özerklik işleviyle geri kazanılması, daha sonra yeni üniter devletle Kilise arasındaki ihtilaflar), geleneği *pseudo*-filolojik anlamda geri kazanma arzusu (ortaçağ yapılarına modern dönemde eklenmiş yapıları yıkmak neredeyse bir zorunluluk haline gelecektir), bazı yapıları tamamlama gereksinimi ve Avrupa'da gerçek anlamda bir moda haline gelmiş bu akımı izleme iradesi öne çıkar. İtalyan neo-ortaçağ mimarlığının ilk örneklerinden birinin –1833'te inşasına başlanan Pollenzo Şatosu– Piemonte'de ortaya çıkması tesadüf değildir. Yapıyı sipariş eden Savoy hanedanının Fransa'yla olan bağlantıları, heterojen biçimlerin bir arada kullanıldığı bu eklektik geri kazanımın nedenleri arasında yer alır. Çeşitli "restorasyon sorumluları"nın yanı sıra, Milano'da Luca Beltrami (1854-1933), Bologna'da da Alfonso Rubbiani (1848-1919), Viollet-le-Duc'ünküne benzer bir rol oynarlar ve XIX ile XX. yüzyıl arasında "yoruma dayalı restorasyon" kavramı doğrultusunda münferit yapıları (Sforza Kalesi) veya bazı kentsel bölgelerin tamamını (Bologna'da bulunan ve büyük ölçüde baştan inşa edilmiş olan "ortaçağ merkezi") baştan şekillendirirler. Alfredo d'Andrade de (1839-1915) Piemonte, Valle d'Aosta ve Liguria'da bu yönde faaliyet göstererek birçok özgün eski yapıya –o zamanki deyimle– "ilkel" ihtişamlarını geri kazandırır. D'Andrade ayrıca 1884 yılındaki Evrensel Sergi için "bir ortaçağ mimarlığı, inşa sanatı, resim ve süsleme sanatları antolojisi" yaratmak amacıyla Torino'da sıfırdan bir ortaçağ mahallesi kurar. Ayrıca XIX. yüzyılın tamamı boyunca Milano Katedrali üzerinde yürütülen tamamlama çalışmaları, Floransa'da Santa Croce (Nicolò Matas, 1857-1863) ve Santa Maria del Fiore (Emilio de Fabris, 1866-1887) kiliselerinin ön cepheleri ve İtalyan gotik stilinin endüstriyel bir yapıya uyarlandığı ender örneklerden Venedik'teki Stucky Değirmeni unutulmamalıdır.

Süsleme unsuruna verilen önem çok anlamlıdır; oyma eserler, resimler, vitraylar ve mobilyalar bu hayalin yaratılmasında belirleyici bir rol oynar ve biçimsel açıdan heterojenliğe eğilim gösteren mimarlıkla karşılıklı etkileşim gösterir. Nitekim mimari projeler temelde eklektik bir fikir doğrultusunda farklı stilleri bir araya getirir; 1840 ile XX. yüzyıl başları arasında ortaya çıkan, biraz geri planda yer alan ama oldukça rağbet gören yeni romanesk stil de bu fikre dayanan bağımsız bir akım olarak kendini gösterir. Madalyonun diğer yüzünde ise, abartılı bir tutarlılık yer alır; inşa süreçlerinin uzunluğundan dolayı romanesk veya gotik prototiplerinde hemen hiç olmadığı şekilde, önceden seçilmiş unsurlar düzenli projeler dahilinde tanzim edilmeye çalışılır.

Ortaçağ ve Resim

Resim sanatına bakacak olursak, Erken Rönesans'ın tersine ortaçağın, mimarlık alanında olduğu üzere, her bir unsuruyla birlikte yeniden ele alınabilecek bir prototip olarak kabul edilmek yerine bir repertuar, ideal bir dürtü oluşturduğunu görürüz.

1780'li yıllardan itibaren İngiltere'de Benjamin West (1738-1820) gibi ressamlar filolojik olarak oluşturulmuş ortamlarda ortaçağ olaylarını konu alan ilk tarihi resimleri gerçekleştirmeye başlarlar. Bu eserler daha sonra yerlerini daha eklektik, daha estetik bir ortaçağa bırakır ve sözde "primitifler"in sanat tarihçileri tarafından yeniden keşfedildiği bu akım Pre-Rafaelitlere kadar uzanır.

Bundan kısa bir süre sonra Fransa'da Napoléon'un (1769-1821) Yeni Katolik hareketi, geleneksel biçimlerdeki kutsal resmin geri kazanımını teşvik eder ve ortaçağın sade dindarlığı bu süreçte belirleyici bir rol oynar; *troubadour* adı verilen bu akım, Manş Denizinin öte tarafında olduğu üzere, ulusal olayların resmi ve propaganda amaçlı kullanılması geleneğinden yararlanarak en önemli olayları öne çıkarır. Bu akım XIX. yüzyıl sonlarındaki avangard akımların başlangıcına kadar sürecektir; bu tür örnekler arasında Fleury François Richard'a (1808, Arenberg, *Musée Napoleon*) ait *Aziz Louis'nin Annesine Saygısı*, 1874-1875 arasında İmparatorluktan Restorasyon'a ve Cumhuriyet dönemine pürüzsüz bir şekilde geçerek Fransa'nın, Azize Genevieve, Aziz Clovis, Aziz Louis ve Jeanne d'Arc'ın dahil olduğu Parisli tanrılara uzanan Hıristiyan köklerini açığa çıkaran resim dizisini oluşturan Puvis de Chavannes ve Jean Paul Laurens gibi ressamların eserleri yer alır.

Napoléon döneminde Fransa

Almanya'da 1809'dan itibaren Nazarenler, etik bir sadeliğin geri kazanılması üzerinde çalışırlar; hem eski Alman ressamları hem de Beato Angelico (y. 1395-1455) veya Perugino (y. 1450-1523) gibi XV. yüzyıl İtalyan ressamları ele alarak, görünürde naif ama zarif olan bu stille uzak yüzyılların sözde "saf" ruhu yakalamaya çalışırlar. Belli bir programı temel alarak, gerçek bir "akım" şeklinde oluşan ilk topluluklardan biri olan Nazarenlerin açıkça görünen dinsel eğilimi, başlangıçta seküler ve tarihsel konuların tamamıyla kapsam dışı bırakıldığı temaların seçiminde kendini belli eder; en ünlüleri Friedrich Overbeck (1789-1869) olan temsilcilerinin kısa süre sonra Roma'ya yerleşmesiyle, orada yerel sanatla ilişkilerini derinleştirerek, ortaçağ edebiyatını da – Dante'nin (1265-1321) özgün, Ariosto (1474-1533) ile Tasso'nun (1544-1595) kurmaca ortaçağını– dahil ederler.

XIX. yüzyılda Almanya

İtalya da bu eğilimleri benimsenir; geliştirilen pürist ve yeni primitif resim sanatında dinsel ve seküler tarihten büyük olaylar, ortaçağ edebiyatından ve özellikle Dante'den alınma temalarla kaynaştırılır.

Burada Jean-Auguste-Dominique Ingres (1780-1867) ve 1819 tarihli *Paolo ve Francesca* (Angers, Museé des Beaux Arts) adlı eserinden söz etmemek olmaz; ressam geçmişe filolojik değil, duygusal bir yaklaşım gösterir (geçmiş aynı temanın farklı versiyonları şeklinde ele alınır). Ortaçağ Roma'da İtalyan Rönesans'ı ve Raffaello (1483-1520) ile bir arada incelenir ve 1814 tarihli *Raffaello ile Fornarina'nın Nişanlanması* (Baltimore, *Art Gallery*) gibi bir resimle hem stil hem de başka bir çok açıdan ilham kaynağı olurken, 1854 tarihli *Kral VII. Charles'ın Reims'de Consacrazionesinde Jeanne d'Arc'ın Portresi* (günümüzde Louvre Müzesi'nde) resminde olduğu üzere, milliyetçi anlamda yüceltici değerler de edinir.

İlmi Özlem

XIX. yüzyıldaki ortaçağ özlemi, aynı zamanda ve daha güçlü bir şekilde sanatsal üretimle doğrudan bağlantılı olmayan (ama tabii ki büyük ölçüde etkisi altında kalan) kültürel olayların da etkisindedir.

Sanat tarihçileri Rönesans'tan önceki resim sanatını, yani "primitifleri" yavaş yavaş keşfeder ve onları zorunlu öncü rollerinden dolayı değil, kendilerine özgü değerlerinden dolayı takdir eder. Bu durum, daha önceleri fazla değer verilmeyen müzelik objelerin değer kazanması ve kendilerine hem kalıcı koleksiyonlarda, hem de daha sonra düzenlenmeye başlanan ilk ortaçağ sanatı sergilerinde yer bulmasıyla sonuçlanır. Ortaçağ başyapıtlarının kopyalarının üretimi bu süreçte belirleyici bir rol oynar; mozaikler, resimler, vitraylar ve 1:1 ölçeğinde mimari yapılar bile müze

salonlarında veya akademilerde halkın ve sanatçıların zevkini şekillendirir ve ulusal gelenek duygusunu pekiştirir. Örneğin Paris'te XVIII. yüzyıl sonlarında birbirini izleyen bir dizi Fransız Anıtları Müzesi, münferit bölgesel gerçeklikleri merkezileştirme arzusunu sergiler.

"Alt sanatlar"daki ortaçağ estetiğinin yeniden keşfinin ise çağdaş üretim üzerinde güçlü bir etkisi olur ve ona itibar kazandırır; örneğin İngiltere'de William Morris'in (1834-1896) *Arts & Crafts* [Sanat ve El Sanatları] akımı, yeni ortaçağ hareketinin son derece zengin repertuarlarından yararlanır. Büyük rağbet görmeleri, prototiplerinin de takdir görmesine katkıda bulunur. 1900'lu yılların başlarından itibaren ortaçağ, Batının yüksek kültüründe hak ettiği rolü yeniden kazanır.

Trash Nostalji ve Yeni Medyada Ortaçağ Özlemi

Toplumun bilinçaltında ve alt kültürlerde sıra dışı repertuarların ve etkileyici mekânların kaynağı, karanlık, gizemli ortaçağ kavramı, yani XVIII. yüzyıl ortalarındaki ilk tarihi romanların ortaçağı, var olmaya devam eder. Bu ortaçağ hem karanlık kaleler, gizli geçitler ve ezoterik ritüellerden hem de olmayacak öykü anlatıcıları veya yiyecekler üzerine güvenilmez varsayımları temel alan çarpıtılmış kavramlardan oluşur. "Pelerin ve kılıç" adı verilen ve XIX. yüzyıl sonlarının veya televizyondaki tarihi veya edebi filmlerin yeni gotik kalelerini andıran sahneleri temel alan bu ortaçağ türü, yeni medyaya dahil olarak şaşırtıcı sonuçlar üretir ve örneğin zaman üstü ve soğukkanlı bir şekilde Tapınak Şövalyeleri ile Eski Mısırlıları ve Amerikan Devrimini bir araya getirir (*National Treasure* [Ulusal Hazine], Jon Turteltaub, 2004). Başlangıç noktası hep aynıdır: Ortaçağı gizemli ve akıldışı olan her şeyle bağdaştırmak; mantık açısından "farklı," bilim karşıtı, kuraldışı bir dönem olarak kabul etmek. Kronolojilerin ötesinde, tuhaf ve uzak olan vurgulanmak istendiğinde, romanesk ve özellikle gotik stil yoluyla mutlaka istenilen sonuç elde edilir; nitekim *Yüzüklerin Efendisi* veya *Harry Potter* destanlarının olayları (orijinal metinlerinden çok, film versiyonları) genel görsellik anlamında bu kavramı temel alır.

Popüler kültür ve alt kültürler

Görsel olsun veya olmasın, modern iletişim biçimlerinde tabii ki ortaçağın doğru ve filolojik bir versiyonu da söz konusudur; bu tür örnekler arasında Pier Paolo Pasolini (1922-1975) veya Carl Theodor Dreyer'i (1889-1968, Fleming'den Bresson'a ve Besson'a, ortaçağa yaklaşımının kriteri görevi gören Jeanne d'Arc'ın modern biyografi yazarlarından biri) sayabiliriz. Ama "gotik" romanlardaki ortaçağ özlemi, *heavy metal* ve başka rock müziği türlerinde (örneğin *black* veya *doom*) ve müşterileri farklı ve tuhaf

isteklerde bulunan dövmecilerin repertuarları gibi, başka birçok ortamda paralel hayatlar da sürer.

Bkz. *Doğa Algısı, s. 975; Kıyamet Günü ve Ölüm Dansları, s. 985*

Müzik

Giriş

Luca Marconi ve Cecilia Panti

Şehir ve şehrin en önemli temsil kurumları olan katedralle üniversitenin gelişimiyle birlikte, müzik de hem geleneksel olarak matematikle olan ilişkisi üzerinden eğitim müfredatına dahil olduğu için hem de litürjik ve kamusal törenlerdeki temel işlevinden dolayı bir ilgi alanı haline gelir. Çok sesli müzik başta olmak üzere, sarayların ve şehirlerin en avangard ortamlarında icra edilen yeni müzik türlerine verilen önem, müzik teorisi alanına da yansır ve yeni bir müzik algısına eşlik eder. Yeni notasyon sistemlerinin ritmik süresinin ölçümü, ses olgusunun fiziksel gerçekliğine ilgi duyulması ve üniversitelerde yayılan yeni bilimsel fikirler, müziğin beşeri faaliyetlerin ürünü olan ve "sanat" olarak algılanan bir bilgi ve teknik bütünü olduğu fikrinin olgunlaşmasına izin verir.

Müzik alanındaki inceleme yazılarında, gündelik müzik uygulamaları konusunda fazla bilgiye rastlanmasa da, edebi olanlar başta olmak üzere, başka kaynaklar bu tür bilgiler açısından daha cömerttir. Ortaçağın merkezi yüzyıllarında gelişen tek sesli veya çok sesli müzik için yazılan çeşitli şiir türlerinde müziğin dili, şiirin diliyle kaynaşır. Ancak müzikle edebiyatın kesiştiği tek nokta bu değildir. Ortaçağ edebi üretimi şarkı söyleme ve enstrüman çalma uygulamalarını, müzik dilini temel alan yeni eğlence biçimlerini ve en önemlisi, "besteci"nin toplum içindeki yükselişini –örneğin İtalya'da Francesco Landini (y. 1335-1397) veya Fransa'da Guillaume de Machaut (y. 1300-1377)– tasvir e-

Şiir ve müzik

derken müzikten söz etmiş olur. Bunun yanı sıra metinler imgeler yoluyla da müzikten söz eder; yeni müzik algısı, sık sık kullanılan ikonografik bir tema olan *ars musica* [müzik sanatı] kavramından türer. Müzik artık seslerin bilimini aktaran soğuk bir figür değil, şarkı söyleyen ve enstrüman çalan neşeli bir genç kızdır, müzik sanatının yeni simgesel ve alegorik anlamlarını yansıtır.

Ars Nova

Daha önceleri litürjinin ve monastik hayatın gereksinimlerine bağlı olan kutsal müzik de, paralitürjik ve litürji dışı törenlerin gereksinimleri doğrultusunda gelişir ve tek sesli müzik biçimlerinde, merkezi seküler-kentsel bir bağlama kaymış kültürün ruhani gereksinimlerine cevap vermek için halk dilleri benimsenmeye başlanır; bu açıdan *lauda*nın [övgü] gelişimini göz önüne almak yeterli olacaktır.

Ancak ortaçağın merkezindeki iki yüzyılda gelişen en bariz olgu, çok sesli müzikte görülen "patlama"dır; hiç şüphesiz büyük litürjik kutlamalarla bağlantılı olan ve eğitimli, aydın grubun ortamlarında yaygın olan bu kültürel ürünler (örneğin *motet*), yüzyıllar boyunca yazılı olmayan, kendiliğinden oluşan biçimlerde gelişir ve zamanla seküler üretim alanında da sanat statüsünü kazanır. *Ars Antiqua* [eski sanat], notaların sürelerini temel alan ilk ritmik notasyon sistemine verilen addır. XIII. yüzyılda gelişen *ars antiqua*dan önce, bir önceki yüzyıl sonlarından itibaren, Gregoryen ilahilerin çok sesli versiyonlarına uygulanan "modal" bir notasyon sistemini temel alan ve Notre-Dame olarak bilinen dönem söz konusudur. Paris'in aydın kesimi tarafından XIV. yüzyıl başlarında geliştirilen yeni bir sistem olan *ars nova* ise, Avrupa'nın çoğu saray çevresinde uygulanan çok sesli müzik stilinde bir devrim yaratır ve müzik alanında yeni bir olgu olan, Guillaume de Machaut başta olmak üzere, büyük şairlerin ve bestecilerin faaliyetlerine destek sağlayan sanat hamiliğinin gelişimine eşlik eder.

"Modal" sistemin aşılması

Yeni *ars nova* sisteminin sunduğu neredeyse sonsuz sayıdaki imkân, sanatlarını katedrallerde, saraylarda ve en avangard kültür merkezlerinde icra etme imkânı bulan bestecilerin deneyleri açısından zengin bir dönemin başlangıcına işaret eder. Bestecilerin sıra dışı notasyon ve notasyon süsleme biçimlerine başvurması, "*de cantar frances*" [Fransız şarkı stili] modası ve ritmik çözümlerin giriftliği, yüzyıl sonlarında ortaya çıkan bu müzik üretimine, yapaylık ile giriftliğin zevk ve zarafet göstergeleri olarak görülmesinden dolayı *ars subtilior* [incelikli sanat] adının verilmesine neden olur. İtalya da XIV. yüzyıl başlarında müzik alanında olağanüstü

bir gelişim dönemi yaşamaya başlar; İtalyan *ars nova*sı, hepsi Orta ve Kuzey İtalya'nın saray çevrelerinde icra edilen, daha geleneksel *motet*in yanı sıra, madrigal ve balad gibi, seküler türlerde kullanılan yeni bir nota yazımının kullanıldığı anlamına gelir.

Bu karmaşık ve büyük çeşitlilik gösteren müzik panoraması içerisinde, müzikoloji alanında, o ana kadar doğaçlama uygulamaların ve sözlü geleneğin "karanlık" ve tekrarlanamaz ortamıyla sınırlanmış enstrümantal müzikle dans müziği de, sanatsal bağımsızlıklarına doğru ilk adımlarını atmaya başlar. Bu tür örnekler, ortaçağ uygarlığında şarkı, dans ve müzik geleneklerinin zayıf bir ifadesi olmaktan öteye gidemez; bu gelenekler XV. yüzyılda, saray ortamlarında dans ve enstrümantal müzik kültürlerinin hümanist kültürel gelişiminin temel bir unsuru olarak giderek kendini kabul ettirmesiyle toplumsal açıdan bir tür "itibar kazanma" sürecine tâbi tutulacaktır.

Müziğin yeni işlevleri

Geç Ortaçağda Müzik ve Toplum

Üniversiteler Çağında Müzik Öğretimi

Cecilia Panti

XIII. yüzyılda gelişim gösteren üniversiteler büyük entelektüel itibara sahip kurumlar olup, erken ortaçağda monastik okullar tarafından geliştirilenlerden çok farklı yöntem ve tekniklerle kültür üretir ve yayar. Müzik de sanat fakültelerinde sunulan üniversite eğitiminin bir parçasıdır; hocalar, Boethius'un öğretileri doğrultusunda müziği matematik disiplinleri arasına dahil etmeye devam eder. Kuramsal faaliyetler açısından en önemli konular arasında müziğin bilimsel statüsü, ritmin ölçümü, sesin doğası ve müzik bilgisinin bütünleştirici ve temel bir unsur sayılmaya başlanması, müzik uygulamaları alanında giderek daha bilinçli bir yaklaşımın yerleşmesine ortam hazırlar.

Müzik: Aritmetik ile Doğa Felsefesi Arasında

Boethius'un (y. 480-525?) müzik alanındaki öğretileri XIII. yüzyıl başlarından itibaren ortaçağ üniversitelerinin sanat fakültelerinin müfredatına dahil olmaya başlar. Daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi müzik, matematik temelli bir bilim dalı olarak (aritmetik, geometri ve astronomi ile beraber) *quadrivium* grubuna dahil sayılır. Her ne kadar üniversitelerden kaynaklanan örneklerin azlığı, müziğe ve onunla kardeş disiplinlere ilginin sınırlı olduğunu gösterse de ve hatta *quadriviumun* ortadan kalktı-

ğından söz edilse de, aslında bilimsel faaliyetler, özellikle Aristoteles'in (MÖ 384-322) bilim ve doğa felsefesi konusundaki eserlerinin Batıda giderek tanınmasıyla büyük canlılık ve yenilikçilik sergilemeye başlar.

Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*'de sunduğu argümanlar arasında matematiği, bariz aksiyomları temel aldığı ve kesin bilgi ile değişkenlikten uzak kanıtları garanti ettiği için nedenlerin tümel bilimi sayar. Ama Aristoteles'e göre, bütün matematiksel disiplinlerin ilkeleri aksiyomlardan türemez. Örneğin müzik ve astronomi, sırasıyla ses ve ilahi cisimlerin hareketi gibi, doğal varlıklara uygulanan bilim dallarıdır. Ortaçağ aydınlarının Boethius'tan miras aldığı müzik matematiği Aristoteles'in bilgileri sayesinde "ara" bir bilimsel statü edinir. Thomas Aquinas'ın (1221-1274) *In libros posteriorum Analyticorum expositio*'da [İkinci Çözümlemelere Yorum] öne sürdüğü gibi, müzik bir *scentia media*dır [ara bilim], çünkü konu ve hedef açısından farklı bilimler olan aritmetik ile doğa felsefesi arasında yer alır. Aritmetik, tümdengelim yoluyla nicelikleri ele alır (genel aksiyomlardan yola çıkarak tikel sonuçlara varır), doğa felsefesi ise tümevarım yoluyla hakkında bilgi sahibi olunan somut varlıklara odaklanır (tikel vakalardan yola çıkarak genel sonuçlara varır). Aristoteles'i yorumlayan başka hocalar da benzer sonuçlara vararak müziğin kısmen aritmetiğe, kısmen de doğa felsefesine tâbi olduğunu vurgular. Bu tâbi olma fikrine, müzik konusunda farklı duyarlılıkları temel alarak yazılmış inceleme yazılarında da rastlanır. Örneğin *Speculum musicae* [Müziğin Aynası] adlı devasa eserinde (y. 1325) *ars antiqua*nın [eski sanat] notasyon sistemini savunan teorisyen Jacques de Liege'e (XIII-XIV. yüzyıllar) göre, tâbi olma durumu, melek korolarının ilahi müziğinin yanı sıra, Boethius'un tanımladığı üç müzik türü (*mondana* [dünyevi], *humana* [beşeri] ve *instrumentalis* [enstrümantal]) açısından da söz konusudur, ama sadece enstrümantal müzik aritmetiğe tâbidir; diğerleri doğa felsefesine tâbidir, en üstün müzik türü olan ilahi müzik ise metafiziğe tâbidir.

Ses Sanatı Olarak Müzik

XIII ve XIV. yüzyıllara ait inceleme yazılarında rastladığımız diğer teorik formülasyonlar, uygulama ile kuramsal müzik faaliyetleri arasındaki entegrasyonun giderek önem kazandığını gösterir. Thomas Aquinas'ın felsefesinin etkisinde kalan teorisyen Dominikan keşiş Hieronymus de Moravia (XIII. yüzyıl), *Tractatus de musica*'da [Müzik Üzerine İnceleme Yazısı] (1280'e doğru yazılmıştır) müziğin asıl konusunun, Beothius'un dediği gibi sayı değil, "ayrık ses" (*sonus discretus*), yani insanın yükseklik ve süre şeklinde sayısal ilişkilere "tercüme ettiği" fiziksel ses olduğunu

vurgular. XIII. yüzyıl ortalarına doğru Paris'te faal olan ve yine *Tractatus de musica* adlı bir eseri olan Maitre Lambert gibi başka inceleme yazarları da, müzik sanatı konusunda mükemmel düzeyde bilgi sahibi olmak için teorik ve pratik yönler arasındaki entegrasyonun öneminden söz eder.

XIII. yüzyıl sonlarında faal olan Parisli Jean de Grouchy'nin (y. 1255-y. 1320) *Tractatus de musica* adlı eserinde *practica* temel öneme sahiptir. Bu teorisyen açısından müzik incelemelerinin asıl "konusu" sestir ve müziğin bilimsel yönü, şarkı söyleme sanatının "ilkelerinin aktarımı" şeklinde özetlenebilir. Jean de Grouchy, kuramsal ile pratik bilgiler arasındaki farkın ele alındığı Aristoteles'in *Etik* eserini temel alarak, geleneksel olarak *quadrivium*a dahil olan müziği kuramsal faaliyetler kapsamından çıkararak onu, gelenek ve görenekleri iyileştirmek ve Tanrı'yı övmek açısından insanoğluna ve topluma yararlı olan uygulamalı faaliyetler arasında dahil eder. Böylelikle müzik yoluyla "sanat"a dönüştürülen seslerin dünyasına duyulan ilgi somut bir hal alır ve teori bu yeni algının sözcüsüne dönüşür.

Jean de Grouchy

Jean de Grouchy'nin yazısı, modern müzikoloji anlamında, o dönemin müziksel gerçekliğine verdiği önem açısından değerli bir maden gibidir, ancak daha önce de gördüğümüz gibi, bu önem "doğaçlama" değil, yeni müzik disiplini algısının rehberliğinde gelişir.

Müzikte "Ölçüm Dilleri" ve Müzik Yazımı Tekniği Olarak Notasyon

XIV. yüzyılda bilimin doğası üzerine tartışmalar alevlenir, çünkü Aristotelesçi teorinin bazı yönleri yeni felsefi formülasyonlardan dolayı tartışmalı hale gelir. "Ockhamcı hareket" olarak bilinen ve Fransiskan filozof Ockham'lı William'ın (y. 1280-y. 1349) felsefi ilkelerini temel alan bağlamda bilim, münferit verinin kanıtları üzerine inşa edilen ve belirli mantıksal-analitik işleyişler yoluyla birbirine bağlanan bilgilerin bütünü sayılır; bilimsel önermelerin hakikatinin yerini bu önermelerin mantıksal geçerlilik şartlarının değerlendirmesi alır. Bu bağlamda matematik artık "nedenlerin bilimi" değil, ölçüm yoluyla deneysel gerçekliği incelemeye uygun bir disiplindir. Geç ortaçağdaki *calculationes* [hesaplamalar], belirli "ölçüm dilleri" yoluyla geliştirilmiş sofizm ve mantık alıştırmalarıdır ve "ölçü" konusuna duyulan bu ilgi, müzik konusundaki inceleme yazılarına da hâkimdir.

"Ölçüm" teması

Fransız *ars nova*nın [yeni sanat] savunucusu olan Parisli *magister artium* [sanat hocası] Jean de Murs (y. 1290-y. 1351), *Notitia artis musicae* [Müzik Sanatına Giriş] adlı eserinde (1320'li yıllarda yazılmıştır), müzik

teorisinin (yani matematiğin) çok sesli müzik üzerine araştırmaları da içeren müzik uygulamalarıyla aynı derecede bir sanat veya bilim olduğunu vurgular. Ancak her ikisi de sesle ilgili fiili deneyimleri (*experimentum*) temel alır, çünkü deneyim olmadan hiçbir bilgi söz konusu olamaz. Müzik bilimi/sanatındaki tek tümel, ölçü ilkesidir, ölçü bir kez belirlendikten sonra tekdüzedir ve bütün işitsel deneyimlere uygulanabilir. İtalyan *ars nova*sının en büyük teorisyenlerinden Marchetto da Padova da (y. 1274-y. 1319) benzer bir argümanla müzik notasının, ölçülebilir yükseklik ve süre parametreleri temelinde müziğin "hakiki özü"nü ifade ettiğini öne sürer.

Müzik alanında erken ortaçağa ait inceleme yazılarının tersine, XIII ve XIV. yüzyıllarda yazılanlar müziğin, yükseklik ve süre açısından "ölçülü sesler" olan ve bestecinin amacını giderek daha hassas şekilde ifade eden bir notasyon işaretleri sistemi yoluyla temsil edilen müzik notaları vasıtasıyla konuşulan bir "dil" olduğunun bilincindedir. XIV. yüzyıl sonlarında inceleme yazıları, müzik "ürünü"nün, bestecinin becerisi ve tekniği sayesinde şekillendirilen suni bir ürün olduğunun bilincini sergiler. Bu bilinç, teorisyen Giovanni Ciconia'nın (1340-1411) XV. yüzyıl başlarında yazdığı *Nova musica* [Yeni Müzik] eserinde sözünü ettiği "yeni stil" fikrinden ortaya çıkar. Ciconia'ya göre müzik besteciliği için müzikle dil arasındaki analoji ilişkisini ortaya çıkaracak yenilikçi bir yöntem tanımlamak gereklidir. *Trivium* sanatlarının terminolojisinden yararlanan Ciconia, Jean de Grouchy'nin bir yüzyıl önce öne sürdüğü gibi, müzik notasyonunu bir "yazı tekniği" olarak algılar.

Ciconia'nın "yeni stili"

Müzikte Tempo: Fiziksel "Süreklilik" mi, Yoksa Matematiksel "Süreksizlik" mi?

XIII. yüzyıl ortalarından XIV. yüzyıl başlarına uzanan dönemde müzik konusunda yazılmış inceleme yazılarından ortaya çıkan en ilginç sorunlardan biri, notaların süresinin ölçümüdür. Bu sorun, notasyon sistemlerinde her notaya ve ese, süreye özgü bir değer atfedilmesine, bu değerler arasındaki ilişkilere ve belli bir ölçü birimi temelinde notaya atfedilen süreye dayanan bir sistemin oluşumunu öngören *ars antiqua* [eski sanat] (XIII. yüzyıl) ve *ars nova*daki (XIV. yüzyıl başlarından itibaren) çok sesli dilin gösterdiği gelişimlerden kaynaklanmıştır.

Son yıllarda yürütülen araştırmalarda temponun doğası konusundaki felsefi sorunun, *ars antiqua* ile *ars nova*nın savunucuları arasındaki tartışma bağlamında müzik temposu fikrine odaklanılmasında önemli bir rol oynadığını göstermiştir. Bu iki bakış açısı, Jacques de Liege ile Jean de Murs'un inceleme yazılarında temsil edilmiştir. Her ikisi de, başka teoris-

yenlerin yaptığı gibi, Aristoteles'in *Fizik*'te öne sürdüğü zaman tanımlamasından yola çıkar; Aristoteles'e göre, zaman, önce ve sonraya kıyasla hareketin ölçüsüdür (örneğin Marchetto'nun *Pomerium* eserinden yukarıda verilen alıntı). Ama bu iki bakış açısında tempo ölçüsünün algısı farklıdır. Müzik konusundaki kuramsal faaliyetleri, aritmetik bilimi dahilinde sayan felsefi ve teolojik nedenlerin savunucusu Jacques, temponun temel biçiminin sayı olduğunu öne sürerken, Jean onu tesadüfi bir biçim olarak görür. Dolayısıyla Jacques'a göre, notaların süresinin üçe bölünebilmesi, üç sayısının mükemmelliği ile ifade edilen ilahi projenin içkin doğasını kanıtlayan bir özelliktir; Jean'a göre ise, notaların üçlü yapısı sadece geleneksel anlamda mükemmeldir. Nitekim ona göre müzik temposunun ölçü birimi "belli bir zaman süresi"dir, dolayısıyla –*Notitia artis musicae*'de öne sürdüğü gibi– istenildiği gibi, ikiye, üçe veya sonsuza kadar başka herhangi bir sayıya bölünebilecek bir ölçüdür. Bu algı, zamanın "fiziksel bir gerçeklik" değil, bir hareketin algısına uygulanan zihinsel işlemi (müzik örneğinde, bir notanın süresinin sonsuza kadar bölünebilmesi süreci) "niteleyen" bir kavram olduğunu süren Ockham'ın bu ilkesiyle de uyumludur. Jacques'a göre, tamamıyla farklı bir algı söz konusudur, çünkü notanın ölçü birimi "tek"tir ve mükemmeldir, notaya özgü, temel bir özelliktir. Dolayısıyla müzikte tempo algısı, "ayrık" bir birimin, yani sonsuza kadar bölünemeyecek bir niceliğin algısıdır, çünkü *minimo naturale*si, *nota brevis*in [kısa nota] üçlüsüdür. "Ayrık tempo" fikri, melekler ve cennetlik ruhlar gibi ruhani varlıkların süreleri nasıl ölçtükleri meselesine çözüm olarak teolojik çevrelerde geliştirilir; Jacques'ın Henry de Gand (y. 1217-1293) gibi Parisli hocaların yazılarında geliştirilen bu temadan ilham aldığı anlaşılmaktadır.

Tempoyu algılamanın iki şekli

Müzikte Akustik ve Estetik Meseleleri

Aristotelesçi doğa felsefesinin yayılmaya başlamasıyla akustik konusundaki meseleler de üniversite hocaları arasında tartışma konusu haline gelir. Bu konular, sesin doğasını ("şey" mi yoksa "nitelik" mi), yayılmasını ve nasıl işitildiğini kapsar. Dominikan keşiş Vincent de Beauvais'nin (y. 1190-1264) 1260 yılına doğru yazdığı *Speculum naturale* [Doğanın Aynası] adlı inceleme yazısında ele aldığı bu ve benzer başka meseleler sesin, değişken varlıklı ve sınırlı süreli, niteliksel bir olgu olarak algılanmasını sağlar.

Ses bir "şey"midir, yoksa bir "nitelik" mi?

Farklı bir yaklaşım gösteren diğer bakış açılarından biri, müzik teorisiyle bağlantılarından dolayı ele alınmayı hak eder. Buna göre ses,

bir ışık olgusudur; bu fikir 1220'li yıllarda İngiliz hoca Robert Grosseteste (1175-1253) tarafından ele alınmış ve Boethius'un *De institutione musica* [Müzik Eğitimi Üzerine] eserinin, muhtemelen XIII. yüzyıl ortalarında Oxford'da yaşamış anonim bir yorumcusu tarafından geliştirilen ses fiziği teorisini temel alır. Yazar bu fikrin, akustik ile müzik matematiği arasındaki bağlantıları tutarlı kıldığını göstermeye çalışır. Nitekim uyumu ifade etmekte kullanılan sayısal oran, uyumu oluşturan iki farklı hava titreşiminin oluşturduğu ışık miktarları arasındaki oranı temel alır. Bu ilginç doktrine göre, ilahi ışık da hava molekülleriyle birleşerek yeryüzüne ses biçiminde ulaşır. Böylece Boethius'un öne sürdüğü kürelerin müziğinin artık Aristotelesçi fiziğe karşıt şekilde gezegenlerin dönme hızından değil, gök cisimlerinin ışığından kaynaklandığı düşünülür. Bu fikir oldukça rağbet görür; Boethius'un yorumcusu ile bazı İngiliz Fransiskan hocaların yanı sıra, 1245 yılına ait bir üniversite ders kitabı olan *Philosophica Disciplina*'da [Felsefe Disiplini], Roger Bacon'ın (1214/1220-1292) *Opus Tertium* [Üçüncü Eser] adlı eserinde ve Arnoul de Provence'ın (XIII. yüzyıl) 1250'li yıllarda yazdığı *Divisio scientiarum*'unda [Bilimin Bölümleri] da desteklenir.

Işıkla ses arasındaki benzerlikler

XIV. yüzyılda sesin doğasına daha çok ilgi duyulmaya başlanır, çünkü yeni ölçüm teknikleri sesin Aristotelesçi fiziğe göre farklı olan yöntemlerle incelenmesine izin verir. Parisli filozof Nicolas Oresme'in (1323-1382) *De configurationibus qualitatum et motuum* [Niteliklerin ve Hareketin Konfigürasyonları Üzerine] adlı önemli inceleme yazısında yer alan ses konusundaki bölüm, müziğin "estetiği" üzerine bir inceleme içerir ve Parisli bilim adamının, Philippe de Vitry (1291-1361) düzeyinde bestecilerle olan yakınlığı sonucunda, zamanının müzik uygulamalarına duyduğu ilgiyi gösterir. Oresme'in müziğe ilgisi, sesin "niteliği"nin ölçülebilir özelliklerine dayanır. *Intensio*, yani sesin değişkenliği, dört parametre yoluyla ölçülebilir: Yükseklik, yoğunluk, sayı ve titreşim. Bu parametreler sesin dört düzeyinin hoşluk derecesini tanımlar: Havadaki münferit dürtüler, münferit ses, melodi, yani "bir ilahi veya *antiphonum*da [karşılıklı olarak okunan mezmurlar] olduğu üzere" birbirini izleyen seslerin bütünü ve "zarif koroların tatlı modülasyonlarının karışımı" olan çok sesli şarkılar. Her düzey kendine özgü özelliklere sahiptir ve müziğin güzelliği bu düzeylerin orantılı bir şekilde bir araya gelmesinden doğar. Dolayısıyla ses fiziği, müzik estetiği açısından önemli açılımlar sergiler.

Sesin "niteliği"nin ölçümü

Bkz. *Üniversiteler ve Eğitim Düzeni: Skolastik Yöntem, s. 348; Üniversitelerde Tıp ve Tıp Skolastisizmi, s. 636; Üniversitelerden Şehirlere Retorik, s. 701; İtalya'da Halk Dillerinde* Lauda *Eserleri ve Latin Trajedisinin Geri Kazanılması, s. 837*

Edebiyatta ve Toplumda Müziğin Tasviri

Alessandra Fiori

Müzik konusunda yazılan inceleme yazılarının, ortaçağı oluşturan bin yıllık dönem boyunca geçirdikleri aşamaların hepsinde kasıtlı olarak ihmal ettikleri konu, müziğin uygulama alanlarıdır. Bu kitapta müzik konusuna ayrılmış yazılarda sıklıkla vurgulandığı üzere, teorisyenlerin çalışmaları ağırlıklı olarak müziği kuramsal bir bilim dalı olarak geliştirmeyi amaçlar; bu çalışmaların konusu müziğin matematiği, evrenin müziği ve ses sanatının efsanevi mucitleridir. Somut müzik ise vokal müzik durumunda "şarkı," enstrümantal müzik durumunda ise "ses" olarak bilinecektir. Müzik konusundaki inceleme yazıları, gündelik uygulamalar hakkında çok az bilgi içerse de, edebi kaynaklar, bu sanata bağlı davranışların ve fikirlerin anlaşılması açısından önemli bilgiler sunar.

Saray Edebiyatı ve Şövalye Edebiyatı

Ortaçağda en çok rağbet gören edebi türlerden olan ve Kral Arthur efsanesinden ilham alınan –ve Batıdaki ilk eğlence amaçlı edebiyatın örneklerinden olan– manzum ve nesir anlatım, özellikle Tristan ve İsolde'yi merkeze alan olaylarda, müzik konusunda ilginç atıflar içerir. Tristan cesur bir şövalye olmanın yanı sıra, *trivium* ve *quadrivium* dahilindeki sanatlar konusunda eğitim almıştır, birçok dil bilir, usta bir avcıdır, eşsiz bir satranç oyuncusudur, ama her şeyden öte, şiir yazar ve bu şiirlere arpıyla eşlik eder. Cornwall'daki Kral Mark'ın sarayına ulaşır ve Tantris adı altında soytarılık yapar; Kral Davud'un tasvir edildiği ikonografik modellerden örnek alınan bazı İngiliz minyatürlerinde çalgı çalarken resmedilmiştir. Müzikten zevk alan ve şarkı besteleyen tek kişi Tristan değildir; *trobar* [şiir besteleme] sanatını sevgilisinden öğrenen İsolde ile Kahedin, Palamedes ve başka karakterler de müzikle ilgilenir. Ortaçağ Avrupa'sının tamamının duygusal eğitimini teşvik etmeyi ve yönlendirmeyi başaran –doğmakta olan burjuvazinin değerlerine karşı çıkıp artık geçmişte kalmış feodal ve asil dünyanın ideallerine sığınan– bu edebi üretim türünde, aynı zamanda hem cesur bir savaşçı hem de sanat ve eğlence düşkünü olan yüce ruhlu soylu erkek

Şövalye edebiyatında müzik

portresi, çok daha sonra Machiavelli (1469-1527) ve Castiglione'nin (1478-1529) mükemmel lider ve "saray adamı" konusunda yazacaklarının habercisi olacaktır. Epik şövalye edebiyatında müziğe yapılan çok sayıda atıf, kendine atıf değeri de taşır, çünkü *chanson de geste*ler [kahramanlık şarkısı], saraylarda ve meydanlarda bir müzik aleti eşliğinde sanatlarını icra eden gezgin şarkıcılar yoluyla –sözlü de olsa– yayılır (nesir şeklindeki bazı belgelerde şarkı şeklinde icra edilmesi gereken manzum metinler bulunmuştur ve Viyana'da *Österreichische Nationalbibliothek*'te bulunan ve *Roman de Tristan*'ın bir versiyonunu içeren 2542 numaralı elyazması müzik notaları da içerir).

Ancak müzik bu dönemde sadece bireysel ve kişisel anlamda bir özellik sahibi olmakla kalmaz, aynı zamanda önemli bir kamusal rolü yerine getirir; bu hedef edebi üretime de yansımıştır. Nitekim çeşitli saray edebiyatı romanlarında, stereotip olmalarına rağmen, müziğin, görkemli giysiler, donanımlar, yiyecek bolluğu ve çeşitliliği gibi başka tezahür şekillerine benzer şekilde, derebeylerinin veya başka yönetim kurumlarının gücünün ve ihtişamının ifadesi olduğu gerçeğini aslına uygun bir şekilde yansıtan tasvirler yer alır.

Alegorik Şiir ve *İlahi Komedya*

Müzik, şövalye romanlarında içe dönük anları vurgulanması işlevine benzer şekilde, çok rağbet gören bir başka edebi tür olan alegorik şiirde de baskın bir rol üstlenir. XIII. yüzyılda yazılmış olmasına rağmen, başarısı bir sonraki yüzyıla kadar uzanan ve anonim bir yazara ait olan *Roman de la Rose ou de Guillaume de Dole* [Gülün veya Guillaume de Dole'un Romanı] ile Guillaume de Machaut'nun (y. 1300-1377) seslere verilen yer açısından çok önemli olan *Le voir dit* [Gerçek Hikâye] (1360-1363) ve *Remede de Fortune* [Talihin Çaresi] (y. 1342) adlı eserleri bu gruba aittir. Özellikle yazarın kendisi tarafından bestelenmiş müzikle beraber günümüze ulaşmış bu son eserde, şarkılara, karakterlerin içsel dürtülerini açıklama veya vurgulama, hatta daha da sıra dışı bir şekilde, kelimelerin anlamının muğlak olduğu yerde anlatılan olayın sonucunu anlatma görevi verilmiştir.

İlk Fransız örnekleri

Ancak alegorik şiir deyince akla asıl gelen, Dante'nin (y. 1304-1321) *İlahi Komedya*'sıdır; bu başyapıt, hayali bir anlatım veya Tanrı'nın zihnindeki güzergâhın bir metaforu olmasının yanı sıra, insanoğlunun bilgi dağarcığının da bir derlemesi olarak sunulmuştur.

Dante'nin eserinde işitsel ve görsel atıfların görevi daima anlatımın etkinliğini pekiştirmektir. Örneğin karanlık ve gürültülü bir yer olarak

tasvir edilen cehennemde çalınan tek alet Nemrut borusudur, duyulan tek ses de lanetlilerin çığlıkları ve inlemeleridir. Öte yandan cennetin aydınlığına zihinde tutulamayacak, dolayısıyla da tarif edilemeyecek kadar hoş ilahiler ve sesler eşlik eder. Ancak *Komedya*'da müzik sadece bir anlatım unsuru olmakla kalmaz; yazar şiirsel olarak metaforlar yoluyla ilerleme yaklaşımından dolayı da sıklıkla müziğe başvurur. Dolayısıyla müzik uygulamalarının pratik deneyimi sayesinde oldukça canlı imgeler yaratılır, örneğin Traianus ile Ripheus'un birleşik alevlerini tasvir eden şarkıcıya bir lavta çalgıcısı eşlik eder (*Cennet*, XX, 142-4); ruhların hareketini tasvir etmek için üst ses *melizma*lar* icra ederken *tenor*un daha uzun sesleri icra ettiği çok sesli bir şarkıdan söz edilir (*Cennet*, VIII, 17-20); Matelda'nın çiçekler arasındaki yürüyüşünü ifade etmek için kadınların ayaklarını yerden neredeyse hiç kaldırmadan dans edişleri tasvir edilir (*Cennet*, XXVIII, 52-56).

Komedya'daki müzikal imgeler

Ama müziğin merkezi bir önem taşıdığı asıl kanto, *Âraf*'ın ikinci kantosudur; burada şair, müzisyen dostu Casella'ya rastlar ve ondan *Aklımdan Çıkmayan Sevda* adlı şarkıyı söylemesini ister. Zekice bir alıntı örgüsü ve olayların anlatımının mükemmel bir şekilde inşa edilmesi sonucunda – tövbekâr ruhlar kutsal dağa çıkmaya başlamadan önce durup Casella'nın sesini dinlerler– müzik dinleyince ruhların içinde uyanan duygular, daha yeni terk ettikleri bedenlere ve daha genel anlamda dünyevi mutluluklara olan özlemleriyle birleşir.

Tefsir Edebiyatı

Dante'nin eserini tamamlamasından kısa bir süre sonra, eserini temel alan tefsir edebiyatı çok verimli bir edebi gelenek şeklinde gelişme göstermeye başlar. Jacopo Alighieri'nin yazdığı ilk yorum eserini, sadece birkaçını saymak gerekirse, aynı yüzyılda Graziolo de' Bambaglioli, Jacopo della Lana, Guido da Pisa, Andrea Lancia ve Giovanni Boccaccio'nun eserleri izler. Bu üretim sade yorumlarla sınırlı kalmayıp, hem gündelik hayattan hem de geçmişin yetkili isimlerinin (Kutsal Metinler, Kilise Babaları) yazılarından alıntılar ve örnekler yoluyla, ortaçağ bilgi dağarcığının birçok yönünü konu alır. Dante'nin yorumcuları *Komedya*'da müzik alanıyla ilgili bütün atıfları kendi bildikleriyle ve deneyimleriyle bağdaştırdıkları için, dönemin müzik düşüncesi konusunda sınırsız bir kaynak oluşturur. Aristoteles'in (MÖ 384-322) müziğin ahlaki yönünü ve insanın ruhu üzerindeki etkisini konu aldığı *Politika* kitabının sekizinci cildi üzerine yorumlar da benzer şekilde ilginç bir kaynaktır.

* Şarkı söylerken bir kelimenin bir hecesinde birden fazla nota kullanma tekniği –çn.

Decameron ve Öykü Derlemeleri

Müzik ve edebiyat konusunu işlerken XIV. yüzyılda İtalya'nın en ünlü öykü derlemesi olan *Decameron*'dan (1348-1353) söz etmemek olmaz. Bu eser, bilindiği üzere, on Floransalı gencin –üç kadın ve yedi erkek– vebadan kaçmak için şehir dışında geçirdikleri dönemi konu alır. Anlatımın, yani bu "onurlu kafile"nin eğlenmek için birbirlerine anlattıkları hikâyelerin çerçevesi, müzik âdetlerinin incelenmesi açısından, dar anlamda, anlatımın içeriği kadar önemlidir. Nitekim anlatım, dans, enstrümantal müzik, bir solist tarafından veya koro halinde (bazen dansa eşlik olarak) icra edilen şarkılar gibi, eğlence amaçlı etkinlikler yoluyla bölünür ve bu etkinliklerin tasvirlerine sıklıkla o dönemde çok bilinen müzik eserlerinin başlıkları veya bu eserlerden seçme mısralar eşlik eder.

Karakterlerin müzikle bağlantıları

Giovanni Gherardi da Prato'nun (y. 1367-1445) *Il Paradiso degli Alberti* [Albertilerin Cenneti] eseri de yapısal açıdan *Decameron*'a benzer. Her ne kadar XV. yüzyıl başlarında yazılmış olsa da, bu metinde Floransa'nın bir önceki yüzyılın sonlarındaki kültürel hayatı tasvir edilir; burada yer alan sanatçılarla aydınlar arasında "org çalgıcısı" olarak bilinen müzisyen Francesco Landini de (y. 1335-1397) yer alır.

Başka Kaynaklar

Başlangıçta da dediğimiz üzere, müzik ve müziğin ortaçağ toplumunda oynadığı çeşitli rollerle ilgili haberler, hepsi anlatımsal olmayan farklı türlerden yazılardan elde edilebilir.

Ortaçağda büyük rağbet gören, çeşitli şehirlere ait sayısız tarihi kayıtlarda, müzik uygulamalarının kamusal işlevleri konusunda bilgiler bulunur ve örneğin kamusal veya dini bayramları yüceltmek için başvurulan yöntemler tasvir edilir. Hukuki türden derlemelerin de müzik alanındaki uygulamalarıyla bağlantılı davranışların düzenlenmesi açısından ilginç veriler sunduğu görülür; burada söz konusu olan, birçok şehrin tüzüğüne dahil edilmiş, lüks tüketimini sınırlayıcı normlarla, sokağa çıkma konusundaki yasalardır, çünkü geceleri sokağa çıkma yasağı geçerli olduğunda, izinsiz yapılan eğlence etkinlikleri de cezalandırılmaktaydı.

Ayrıca Petrus de Apono, Gentile da Foligno ve Jacopo della Torre gibi yazarların İbn Sina'nın *Kanun* eserini konu alan yorum eserlerinden, *Tacuina sanitatis* [sağlık rehberleri] gibi bitkisel ilaçlar ve eczacılık alanlarında yazılmış daha mütevazı inceleme yazılarına kadar, tıp konusundaki literatürde de sesler ve insan zihni ile bedeni üzerine ilginç örneklere rastlanır. Bütün bu eserlerde, hem müziğin hastaların üzerindeki olası

faydaları hem de dans dahil, her türlü müziksel faaliyetin, sağlıklı ve dengeli bir hayat sürmek açısından olumlu etkisi üzerinde durulur.

Bkz. Nova Musica. *Litürjik Olmayan Kutsal Tek Sesli Müzik ile Seküler Tek Sesli Müzik, s. 1014;* Ars Antiqua, *s. 1019; Fransız* Ars Nova *ve Guillaume de Machaut, s. 1023; XIV. Yüzyılda İtalya ve Francesco Landini, s. 1032*

Nova Musica: Litürjik Olmayan Kutsal Tek Sesli Müzik ile Seküler Tek Sesli Müzik

Carla Vivarelli

Birinci binyılın sonunda kutsal şarkılar neredeyse sadece litürjiyle bağlantılı olarak varlıklarını sürdürürken, X. yüzyıldan itibaren paralitürjik ve litürji-dışı biçimlerde ve hem Latince hem de halk dillerinde kendini göstermeye başlar. Bu arada ortaya çıkan ilk seküler tek sesli müzik örnekleri, şehir devletlerinin doğuşuna yol açacak tarihi süreç dahilinde, merkezi giderek kilise-manastır ortamından seküler-kentsel bağlama kayan bir kültürün ifade şeklidir.

Latince Seküler Tek Sesli Müzik

Seküler müzik repertuarları alanında, IX-X. yüzyıllardan öncesine ait herhangi bir örneğin günümüze ulaşmamış olması, geç antikçağ ve erken ortaçağın tamamı boyunca hiç kesintiye uğramamış bir sözlü bir müzik ve dans geleneğinin var olmadığı anlamına gelmez; dolaylı kaynaklarda (tarihi ve hukuki) bu geleneklere dair rastlanan izler, müzik konusunda bize herhangi bir bilgi sunmaz. Klasik yazarların (Ovidius, Vergilius, Horatius, vs) metinlerinin *neuma** temelli icrasının yanı sıra, seküler mü-

* Ortaçağda kullanılan notalama sistemi –ed.n.

zik üretiminin ilk örnekleri arasında *planctus* [ağıt] yer alır. Bu ağıtlar, krallar ve kahramanlar başta olmak üzere, ünlü şahsiyetler öldüğü zaman söylenen cenaze ağıtlarından (IX. yüzyıla ait, Şarlman öldüğü zaman bestelenen *Planctus de obitu Karoli*), genelde kadınların ıstırabını yansıtan lirik-dramatik ağıtlara kadar çeşitli türlerde olabilir. En eski tarihli *planctus* derlemesi, Saint Martial Manastır Kilisesinde bulunmuştur ve X. yüzyıla aittir (Paris, *Bibliothèque Nationale de France*, lat. 1154); her ne kadar seküler konular işlense de, keşişler ve din adamları tarafından üretilmeye devam edilir ve litürjik müzik (özellikle *sequentia*) ile aralarında sıkı bağlantılar olmaya devam eder, çünkü melodileri bu müzikten ödünç alınır ve yeni metinlere uyarlanır (*contrafactum*). XII. yüzyıldan itibaren *planctus*, Meryem Ana onuruna dramatik ve yarı dramatik bir ağıt haline gelirken (*planctus Mariae*, XIII. yüzyılda büyük rağbet görecek bir türdür), *complaintes d'amour*un [aşk ağıtları] sayısı giderek artar. Fransız teolog, filozof ve şair Petrus Abelardus (1079-1142) bu bağlamda önemli bir yer sahibidir, çünkü Kitabı Mukaddes'ten alınma imgelerle Heloise'e beslediği talihsiz aşkı konu alan altı *planctus*u, hem kıta ve vezin yapısı hem de hecelere dayalı icrası açısından özgünlük ve çeşitlilik sergiler.

Latince seküler müzik alanındaki bir başka önemli tür, XI. yüzyıl sonlarında litürjik bir mecaz türünde melodi ve metin açısından değişiklik yapılmasıyla ortaya çıkan ve litürjik törenin farklı anlarını birbirine bağlamaya yarayan, bağımsız bir türden türemiş, kıta şeklinde ölçülü mısralardan oluşan bir beste olan *conductus*tur. XI. yüzyılda *conductus* orijinal eşlik işlevini ve litürjik boyutunu kaybederek, seküler ama ağırbaşlı temaları işlemeye başlar; XIII. yüzyılda ise çok sesli ve homoritmik bir yapı (yani bütün seslerin tekdüze vezinli bir ölçüye uyduğu ölçülü bir seyir) edinir.

Conductus

Burada son olarak, Abelardus'un kendisinin de katkıda bulunduğu (bu eserde adı bilinen az sayıda yazardan biridir), *Carmina Burana* adlı (adını, günümüzde Münih'te, *Staatsbibliothek*'te muhafaza edilen, 4660 sayılı, XIII. yüzyıla ait minyatürlü elyazmasının kaynaklandığı *Benediktbeuern* adındaki Benedikten manastırından almıştır) ünlü derleme altında toplanmış olan Goliard şarkılarından söz etmek gerekir. Deşifre edilmesi zor bir *neuma* notasyonuyla yazılmış olan bu hiciv şiirlerinin çoğu anonim yazarlara ait olup büyük kısmı aşk, *Eros* ve şarabı konu alır. Daha ahlaki konularda yazılmış olanlar ise, Roma *curia* meclisinin zenginliğini ve ahlaksızlığını eleştirerek, XIII. yüzyılın toplumsal ve dinsel ortamını resmeder. Bu şiirler *clerici vagantes* olgusuyla, yani kuralsız bir hayat süren ve ahlaki tutumları tartışmalı olan, Avrupa'nın çeşitli üniversiteleri arasında gidip gelerek eğitimlerini tamamlayan gezgin öğrenci-din adamlarıyla bağlantılıdır.

Para Litürjik Kutsal Tek Sesli Müzik: Meryem Ana Onuruna Şarkılar

XII. yüzyılda Meryem Ana'nın Mucizeleri adlı daha büyük derlemeler altında toplanacak olan Meryem Ana konulu popüler efsanelerin yazıya dökülmesi (XI. yüzyıl başları), Meryem Ana kültünün hızla yayılmasında ve İncil'i benimsetme faaliyetleriyle özellikle İtalya'da seküler cemaatlerin ortaya çıkmasına neden olacak derin dinsel duygunun ve mistik coşkunun yeniden uyanmasını sağlayan Fransiskanlarla Dominikanların ruhaniliğinde belirleyici bir rol oynar. Bu coşku, şiir-müzik alanında üç olguya neden olur: Fransa'da *Miracles de Notre-Dame* [Meryem Ana'nın Mucizeleri], İber yarımadasında *Cantigas de Santa Maria* [Meryem Ana Şarkıları] ve İtalya'da *lauda*lar [övgü]. Bu repertuarların ortak noktasını Meryem Ana figürünün oynadığı merkezi rol, para litürjik bağlam ve halk dilinin benimsenmiş olması oluşturur.

Miracles de Notre-Dame

Miracles de Notre-Dame, halk dilinde yazılmış, Meryem Ana'yı konu alan şarkılar içeren 80'den fazla elyazmasından oluşan ve günümüze ulaşmış en eski derlemedir. Truver keşiş Gautier de Coincy (y. 1177-1236) tarafından 1214-1233 arasında yazılmış ve Meryem Ana'nın mucizelerini konu alan bu uzun Fransızca şiirde (30 binden fazla mısra), metinler arasında kutsal (özellikle Meryem Ana konulu) şarkılar yer alır (aynı döneme ait *Roman de la Rose*'da [Gülün Romanı] olduğu üzere). Elyazmalarının 22'sinde müziksel entonasyon da sunulmuş olup *conductus*, *sequentia* ve truver *chanson*larının bileşiminden oluşur.

Cantigas de Santa Maria

Trubadur hareketinin Pirene Dağları'nın ötesinde yayılmasının bir ürünü olan *Cantigas de Santa Maria*, İber yarımadasının dinsel duygularını yansıtan en önemli örneklerden biridir. 1252'den itibaren Kastilya ve Leon Kralı Bilge X. Alphonsus (1221-1284), bu eserlerin 400'den fazlasını büyük bir derleme altında toplamış, hatta bazılarını muhtemelen kendi yazmıştır; bu derleme harika minyatürlere sahip dört elyazması şeklinde muhafaza edilmiştir ve XIII ila XIV. yüzyıllar arasına tarihlendirilen üç tanesi kare notasyon şeklinde melodiler içerir. Gallego-Portekiz dilinde yazılmış (bu dil o dönemde İber yarımadasında lirik şiirin diliydi) ve Meryem Ana'yı konu alan bu şiirler Fransız *virelai* şiirine benzer bir biçime sahiptir ve baştaki nakarat (*estribilio*) her kıtanın sonunda tekrarlanır.

Metne eşlik eden ve anonim bestecilere ait melodilerin, kısmen trubadur ve truver repertuarlarındaki seküler melodilerden alındığı anlaşılmaktadır (*contrafactum*). Bu eserler o dönemde muhtemelen birden fazla şarkıcı tarafından icra edilir ve metinleri süsleyen minyatürlerden anlaşıldığı üzere, eserlerin icrasına hem çalgılar hem de birkaç dansçının koreografisi eşlik eder.

Lauda

Şehir devletleri döneminde İtalyan halkının dindarlığının ifadesi olan *lauda*, şehirlerde, hacıların güzergâhları boyunca ve ilk olarak Toscana ile Umbria'da ortaya çıkıp şehir halkının din duygularını tövbekârlık eylemleri, dualar ve şarkılarla canlandıran seküler cemaatlerin tören ve toplantılarında söylenen, halk dilindeki dinsel şarkılardır. Bu alandaki ilk deneyimler, Siena'da *Laudesi* [Tanrıyı Övenler] tarikatına (1267), Perugia'da da, 1260 yılında halkı tövbekârlığa ve deri şeritlerle kendilerini kırbaçlamaya teşvik eden inzivacı keşiş Ranieri Fasani (?-1281) tarafından başlatılan ruhani isyan eylemi dahilinde, Kendilerini Kırbaçlayanlara aittir. Kendilerini Kırbaçlayanların tövbekârlık geçitleri ve Kutsal Hafta ritüelleri sırasında söylediği *lauda*lar, halk dillerinde dinsel tiyatronun türeyeceği dramatik *lauda*ların öncüsüdür; *Laudesi*ler için ise *lauda* söylemek ve çocuklara *lauda* öğretmek, cemaat faaliyetlerinin temeli haline gelir ve *lauda*nın teknik-biçimsel yönlerine ve yazılı olarak kayda geçirilmesine önem verilmesini sağlar. Nitekim kare notasyonlu melodiler de içeren en önemli ve en eski iki *lauda* derlemesinin – Cortona'da, *Biblioteca Comunale*'de bulunan ms. 91 (XIII. yüzyıl sonu) ve Floransa'da, *Biblioteca Nazionale Centrale*'de, Banco Rari 18'de bulunan, minyatür açısından daha zengin bir elyazması – *Laudesi* cemaatlerine ait olduğu sanılır.

Farklı işlevler

*Lauda*nın başlıca biçimi, ABA şeklindeki müzik yapısına sahip baladdır (burada güçlü bir melodiye sahip, hecelere dayalu ve kolay akılda kalan A motifi, koronun söylediği nakarat ve "dönüş"ü daha melizmatik olan B motifi de, solistin icra ettiği ses değişimlerini temsil eder). *Lauda* alanında büyük bir gelişme yaşanır; şiirsel metinler, sanat ve biçimsel tanım açısından yüksek bir mertebeye ulaşır (Iacopone da Todi'nin [1230/1236-1306], XV. yüzyıl sonlarına kadar bir referans noktası oluşturmaya devam eden *lauda*larını düşünmek yeterli olacaktır), ama müzikal icra açısından benzer bir gelişme gözlenmez.

Bu soruna çözüm bulmak için, örneğin Cortona'daki *lauda* derlemesinde taklide başvurulur (elyazmalarında "aşağıdaki gibi icra edilecek"

denerek daha önceden var olan metnin *incipit*i [başlangıç] verilir); önce *lauda* repertuarındaki melodiler kullanılır, ardından bu kaynak *lauda* yazarlarının taleplerine cevap vermek açısından yetersiz hale geldiğinde, seküler ve popüler repertuarların da melodileri kullanılmaya başlanır. Bu ikinci bağlamda melodi seçiminde iki kriter uygulanır: Taklite özgü biçimsel yapı kimliği ile özgün metnin "ruhsal dönüşümü"yle sonuçlanan şiirsel içerikle ilişki.

XIV. yüzyılda İtalyan *ars nova*nın [yeni sanat] gelişiyle çok sesli *lauda*lar ortaya çıkacaktır.

Ölçülü İcra Meselesi

Müzikologlar kutsal veya seküler, Latince veya halk dillerinde olsun, XI-XIII. yüzyıllar arasındaki tek sesli müzik alanında ölçülü icra açısından zor bir meseleyle karşı karşıya kalır; nitekim bu bestelerin tetragram üzerindeki kare notasyonu, parçaların melodik profilinin titiz bir şekilde yeniden oluşturulmasına izin verirken, ritmik seyirleri veya seslerin süresi konusunda herhangi bir bilgi sağlamaz. Ölçeklendirilmiş notasyonla yazılmış, daha geç döneme ait versiyonların sayısı çok azdır; bunların dışındaki örneklerde icra edilen metnin vezninin müziğe uygulanmasından, ritmik mod yapılarının (*ars antiqua* alanında uygulanmış ilk ritmik sistem) uygulanmasına ve ikili ile üçlü ölçülerin bir arada kullanıldığı özel bir ölçek sisteminin benimsenmesine kadar çeşitli çözümler önerilmiş, ancak bu yöntemlerin hiçbiri farklı biçimlerin örneklerini kapsamak açısından yeterli olmadığından, bu meselede bir sonuca varılamamıştır.

Bkz. *İtalya'da Halk Dillerinde* Lauda *Eserleri ve Latin Trajedisinin Geri Kazanılması, s. 837;* Ars antiqua, *s. 1019; Fransız* Ars Nova *ve Guillaume de Machaut, s. 1023; XIV. Yüzyılda İtalya ve Francesco Landini, s. 1032*

Ars Antiqua

Carla Vivarelli

Ars antiqua *terimi, çok sesli ölçülü müziğin, yani notaların sürelerini gösteren bir notasyon sistemini temel alan müziğin evrimindeki ilk aşamaya işaret eder. 1230-1250 ile 1300-1310 arası döneme ait bu repertuarın başlıca özellikleri, "ölçeklendirilmiş" notasyon sistemi ile* motet*in gelişimidir.* Ars antiqua*nın başlangıcını oluşturan ve 1160-1180 civarında başlayan ve Notre-Dame adıyla bilinen dönemi, "modal" notasyon ve Gregoryen repertuarın çok sesli alandaki gelişimi belirler.*

Notre-Dame Dönemi

Notre-Dame dönemi, müzik sanatının sadece katedrallere, yani XII. yüzyılda, başka yerlere göre önce Fransa'da, şehirlerin ihtişamını yansıtmak için inşa edilen gotik stildeki katedrallere özgü bir sanat olduğu dönemdir. Dolayısıyla bu dönemin müziği neredeyse sırf litürjik müziktir; çok sesli hale dönüşenler de, ayinin ve en önemli bayramların *responsorium*lardır [mezmurların koro tarafından karşılıklı okunması] (sunak basamaklarında okunan ile *alleluia*). Ama burada söz konusu olan, IX-X. yüzyıllardaki ilk *organum*larda olduğu üzere, orijinal Gregoryen ilahinin ana çizgisine göre notaya karşı nota şeklinde ilerleyecek bir *vox organalis* [organum sesi] eklemek değildir. XII. yüzyılda *vox organalis* artık ana sesle eşit, hatta ona üstün bir konum edinir ve münferit sesler az veya çok sayıda notayla süslenerek melodik ve ritmik bir seyir kazanır.

Notre-Dame'ın *Magnus Liber Organi* Repertuarı

Paris'te dönemin müzik sahnesini dikkatli bir şekilde gözlemleyen ve günümüzde Anonim IV (XIII. yüzyıl) olarak bilinen genç bir İngiliz öğrenci, muhtemelen hocası olan Johannes de Garlandia'nın (y. 1195-y. 1272) öğretilerini örnek alarak, 1270-1280 arasında müzik konusunda *De mensuris et discantu* [Ölçüler ve *Discantus* Üzerine] adlı, 1180 ile 1280 yılları arasında müzik türlerinin ve stilinin geçirdiği evrimi ve bu sürecin başkahramanlarını konu aldığı bir inceleme yazısı yazar. Anonim IV, Magister Leoninus'un (1180-1201 arasında Notre-Dame'da rahip) en önemli *organum* bestecisi (*optimus orga-*

Magister Leoninus'un *organum*u

nista) ve ayinler konusunda "büyük bir *organum* kitabı"nın yazarı (veya derlemecisi?) olduğunu söyler, ayrıca bu kitabın yeni ve daha iyi *clausula*lar, üç veya dört sesli *organum*'lar ve bir, iki veya üç sesli *conductus*lar bestelemiş Perotinus (Petrus Cantor [?-1197] veya Petrus Succentor [?-1238] olabilir, ama bu iddialar ikna edici değildir) zamanına kadar Paris katedralinde kullanımda olduğunu belirtir.

Anonim IV'ün söylediklerini teyit eden ve *Magnus liber organi*'nin [Büyük *Organum* Kitabı] farklı versiyonlarının da olsa, örneklerini oluşturan, XIII. yüzyıla ait üç elyazması vardır (Floransa, *Biblioteca Laurenziana*'daki Pluteo 29.1 sayılı F elyazması; *Wolfenbüttel Herzog August Bibliothek*'teki Helmst. 628 ve Helmst. 1099 sayılı W1 ve W2 elyazmaları). Bu kaynakların üçü de daha geç döneme aittir, dolayısıyla hiçbiri bu repertuarın özgün halini yansıtmaz; hangisinin bu repertuarın en eski halini aktardığı meselesi ise, müzikologlar arasında hararetli tartışmalara neden olmuştur.

Magnus liber repertuarı, muhtemelen 1160-1190 yılları arasında bestelenmiş *organum duplum*dan (iki sesli) oluşan bir çekirdeğin etrafında gelişmiş, bu çekirdeğe 1190-1125 yılları arasında *organum triplum* ve *quadruplum* [üç ve dört sesli] eklenmiştir. Bu repertuar, yazılı olarak geliştirilip kaydedilmiş ilk çok sesli müzik külliyatı olarak kabul edilir. Son yıllarda, ortaçağ müziğinde sözlü gelenekle yazılı gelenek arasındaki ilişkilerin incelendiği araştırmalarda ise, bu repertuarın oluşumunda ve aktarımında hafızanın oynadığı rolü baştan değerlendirilmekte ve yazılı versiyonun (ezbere dayalı olan) icra değil, kayda geçirme amaçlı olduğu düşünülmektedir. Bütün bunlar bir yana, Notre-Dame'ın litürjik çok sesli müziği uluslararası çapta büyük rağbet görmüş, Fransa'nın başka merkezlerinin yanı sıra, Britanya adaları, İspanya, İtalya, Almanya ve İsviçre'nin Almanca konuşulan bölgelerine yayılmıştır.

Sözlü gelenek mi, yazılı gelenek mi?

Biçimler ve Stiller

Notre-Dame repertuarı temelde *organa*, *clausula* ve *conductus*tan oluşur. *Organum duplum*u niteleyen melizmatik stile (o dönemin teorisyenleri tarafından *organum purum* [saf *organum*] diye adlandırılmıştır) göre, Gregoryen melodiyi icra eden ana ses (*tenor*) notaları sürdürerek ilerlerken, *organum* sesi (*duplum*) son derece süslüdür; *organum*'un *clausula* olarak bilinen, ritmi *tenor* ve *duplum*a uygun olan değişken kısımları *discantus* stilindedir; *conductus* stil ise hece temelli olup, metnin her hecesine bir nota tekabül eder. *Conductus*ta var olan bir Gregoryen melodisin-

den yararlanmak yerine, kıtalardan oluşan bir metin yeni bir melodiyle ve çok sesli olarak icra edilir, hatta bazen tek bir kıta birimi *melizma*lar yoluyla (*cauda*) diğerlerinden ayrılır. *Conductus*, ayini yöneten rahibin ayin sırasında, kilise içinde bir yerden diğerine geçişine eşlik eden tek sesli bir şarkı olarak ortaya çıkar, ama Notre-Dame repertuarında sadece kısmen litürjiyle bağlantılı olup, zamanla ruhani veya dünyevi konularda Latince bir şarkıya dönüşür. Notre-Dame repertuarı içerisinde marjinal bir konumu olan ve başlangıçta iki sesli olan *motet* ise, litürjik bir melodinin bir kısmını temel alır, çünkü *clausula*dan türer, ama üst sesine *tenor*un icra ettiği metni açıklayan şiirsel bir metin uygulanır. Çeşitli sesler tarafından icra edilen metinler arasındaki ilişkiler, ilk örnekleri W2'de bulunan Fransızca seküler *motet*lerde ve iki dilli *motet*'erde de (Latince *duplum* ve Fransızca *triplum* ile üç sesli *motet*ler) muhafaza edilir.

Latince şarkı

Modal Notasyon

Üç veya dört sesli eserlerde metinden yoksun melizmatik kısımları ritmik olarak düzenleme gereksinimi, modal notasyon denilen sabit ritmli müzik yazım sisteminin geliştirilmesine neden olur. Her ritmik mod, uzun ve kısa süreli (2:1 oranında) bir dizinin tekrarından oluşur ve belli bir *ligatura* (birden fazla notanın tek bir figürde toplanması) dizisiyle temsil edilir. Başta Anonim IV ile Johannes de Garlandia olmak üzere, XIII. yüzyıl teori geleneğine göre, üçlü birimlerin uzun ve kısa süreli dizilerinin farklı bileşimlerinden oluşan altı ritmik yapı söz konusudur: ilk mod, üçlü bir *ligatura*yı izleyen bir dizi ikili *ligatura*dan (3 2 2 2…) oluşur (uzun, kısa, uzun, kısa şeklindeki ritmik veznin karşılığı); üçlü *ligatura*yla sona eren bir dizi ikili *ligatura* da (2 2 2 …3) ikinci modu oluşturur (kısa, uzun, kısa, uzun şeklindeki ritmin karşılığı) ve modlar bu şekilde devam eder. Ancak uygulamada mod yapısı istikrarlı bir şekilde sürdürülemez ve bileşenleri daha küçük değerlere bölünebilir (*fractio modi*) veya daha büyük değerler oluşturacak şekilde genişleyebilir (*extensio modi*) ve bazen farklı şekillerde icra edilebilir, dolayısıyla notasyon da muğlaklık gösterebilir.

Ars Antiqua: Temponun Ölçümü ve Motet'in Evrimi

*Motet*in XIII. yüzyılın ikinci çeyreğinde gördüğü büyük rağbet, ölçeklendirilmiş notasyonun, yani ritmik modların sabit sistemini aşıp, grafik şekli ve bir dizi notasyon işareti dahilindeki konumu temelinde her figüre belli bir süre değeri atfeden bir müzik yazımının gelişini hızlandırır. Nitekim bir metnin *clausula*nın *duplum*una hecesel olarak uygulanması,

*ligatura*ların belli bir ritmik mod anlamı atfedilemeyecek münferit notalara bölünmesine neden olur; ilk *motet*lerde orijinal *clausula*lar sayesinde belirlenebilen bu anlam, bağımsız eserler olarak algılanan sonraki *motet*lerde tamamıyla kaybolur.

Ölçeksel notasyonun bu ilk aşaması, başlıca teorisyeni olan Franco von Köln (XIII. yüzyıl) onuruna günümüzde "Franconian" olarak bilinir. Paris'te hoca olan Franco, bu yeni sistemi *Ars cantus mensurabilis* [Ölçülü Şarkı Söyleme Sanatı] (y. 1280) adlı bir inceleme yazısında öne sürer; buna göre bu sanatın bileşenleri olan üç değer vardır: *longa* [uzun], *brevis* [kısa] ve *semibrevis* [yarı kısa]. Ancak sonuncusu *brevis*in bir alt bölümü olup kendi başına bir değerden veya icra edilen şiirsel metnin hecesini tek başına destekleme imkânından yoksundur. Münferit notalar veya *ligatura*lar şeklinde yazılan bu değerler farklı şekillerde bir araya gelerek *longa perfecta*nın [mükemmel uzun] (= 3 *brevis*) temsil ettiği temel ölçüyü oluşturur. Aslında Franco'nun teorisi –mod anlamını kesin olarak kaybeden *ligatura* kısmı dışında– tamamıyla özgün veya yenilikçi değildir, çünkü Franco basit figürler ve aralarındaki ilişkileri düzenleyen kurallar konusunda aralarında Maitre Lambert ve St. Emmeramlı Anonim olmak üzere, kendinden önceki dönemi temsil eden teorisyenlerin fikirlerini toplayıp düzenler.

"Franconian" notasyon

Motet (genelde ikili, yani iki üst sesinde iki farklı metne sahip haliyle) bu yıllarda çok rağbet görür ve daha karmaşık ve *longa* yerine *brevis* birimini temel alan bir yapıya doğru hızlı bir evrim geçirirek, *semibreves* gruplarından oluşan daha hızlı ritmlere yer verir. Bu gruplar Petrus de Cruce'nin (y. 1270-1347'den önce) *motet*lerinde Franconian sistemin üç birimini aşıp yediye kadar ulaşır.

Hoquetus ve Kanon

Ars antiqua dahilinde çok değer verilen ve *hoquetus* adı verilen besteleme tekniği, farklı seslerde müzikle eslerin, seslerden biri şarkı söylerken diğerinin susmasını sağlayacak şekilde düzenlenmesini öngörür. Franco'nun kendi inceleme yazısında bu tekniği tarif ederek *truncatus* adlı *discantus* türüne dayandığını söyler. Notre-Dame repertuarındaki *motet*lerin bazı bölümlerinde, *conductus*, *organa tripla* ve *clausula*larda rastladığımız bu teknikle, aynı adla bilinen eserler yaratılır; baştan başa *hoquetus* şeklinde bestelenen bu eserler, genelde metinden yoksundur, dolayısıyla Franco'nun sunduğu *In speculum longum* [Uzun Aynada] örneğinde olduğu gibi enstrümantaldir. Bu eser Bamberg elyazmasının (*Staatsbibliothek*, lit. 115) ekinde yer alan ve XIII. yüzyıl sonlarına ait baş-

lıca *motet* derlemelerinden birini oluşturan yedi eserden biridir; diğer derlemeler, biri Montpellier'de (*Bibliothèque Interuniversitaire.* Section de Médecine, H. 196), diğeri Burgos'ta (*Monasterio de Santa María la Real de las Huelgas*, "Las Huelgas" elyazması) muhafaza edilen iki önemli el-yazmasında bulunur.

En karmaşık kontrpuan biçimleri arasında *hoquetus*un yanı sıra, kanon da yer alır; bu çok sesli müzik yazımında çeşitli sesler aynı melodiyi ardı ardına sunar. Günümüze kadar ulaşmış en eski kanon örneği, *Sumer is icumen in* [Yaz Geldi] adlı, altı sesli anonim İngiliz *rota*dır (XIII. yüzyıl).

Bkz. Nova Musica*: Litürjik Olmayan Kutsal Tek Sesli Müzik ile Seküler Tek Sesli Müzik, s. 1014; Fransız* Ars Nova *ve Guillaume de Machaut, s. 1023; XIV. Yüzyılda İtalya ve Francesco Landini, s. 1032*

Fransız *Ars Nova* ve Guillaume de Machaut

Germana Schiassi

XIV. yüzyılın ilk yirmi yılında Paris'te geliştirilen yeni bir notasyon sistemiyle, Fransa'nın tamamında müzik stilinde bir devrim yaşanır. Sanat hamilikleri sayesinde, Guillaume de Machaut başta olmak üzere, büyük bestecilerin faaliyetlerini mümkün kılan Avrupalı büyük hükümdarların saraylarında faal bir müzik hayatı yaşanır.

Philippe de Vitry ve *Roman de Fauvel*

Ars nova terimi, Philippe de Vitry'ye (1291-1361) atfedilen aynı adlı bir inceleme yazısından (y. 1322) kaynaklanır ve XIV. yüzyılda Fransa'daki müzik üretiminin yeni stili için kullanılır.

Champagne bölgesinde doğan Philippe de Vitry çağdaşları tarafından büyük takdir görür, örneğin Francesco Petrarca (1304-1374) ile aralarında

karşılıklı dostluk ve de Vitry'nin büyük bir besteci ve şair olmasından dolayı takdir duygusu söz konusudur. De Vitry ayrıca siyasi olarak da faaldir; Adil IV. Charles'ın (1294-1328, > 1322) sekreteri seçildikten sonra parlamentoya girer ve hâkim makamına getirilir. Fransa kralı ve VI. Clemens'in (1291-1352) Avignon'daki papalık sarayı için diplomatik misyonlar üstlenir.

1351'de Meaux piskoposu ilan edilir, 1357'de de Genel Devltler'in dokuz reformcusundan biri olur. Büyük ün kazanmış olmasına rağmen, ne yazık ki, eserlerinden çok azı günümüze ulaşmıştır; bunların arasında *Roman de Fauvel*'de [Doru Atın Romanı] ona atfedilmiş olan bazı *motet*ler de vardır.

Roman de Fauvel, 1310 ile yaklaşık 1314 arasında yazılmış, iki ciltten oluşan hicivsel bir şiirdir. Gervais de Bus (XIV. yüzyıl) adında, kraliyetin idari işlerinde üst dereceli bir memur tarafından yazılmış bu 3000'den fazla mısra, Fransa Kralı "Güzel" IV. Philippe'in (1268-1314, > 1285) ve danışmanı Enguerrand de Marigny'nin (y. 1260-1315) suistimallerine ve abartılı yaşam tarzlarına yönelik şiddetli bir siyasi eleştiridir, hatta Avignon'daki uzun esaret döneminden "sorumlu" sayılan V. Clemens'in de (1260-1314, > 1305) papalığı bu eleştirinin dışında tutulmaz. Romanın başkahramanı olan Fauvel adlı hayvanın (*Roman de Renart*'daki [Tilkinin Romanı] Renart'dan ilham alınmış, yarı at, yarı eşek) adı, dönemin ahlaksızlıklarının akroniminden oluşur: *Flaterie* (dalkavukluk); *Avarice* (cimrilik); *Vilenie* (alçaklık); *Varieté* (değişkenlik); *Envie* (kıskançlık); *Lascheté* (korkaklık). Fauvel'in "Beyhude Şan" ile olan evliliğinden doğacak soy, ahlaksızlığını önü alınmaz bir şekilde Fransa'nın ve dünyanın tamamına yayacaktır. Bu metin o dönemde çok rağbet görmüş olmalıdır, çünkü günümüze 12 elyazması yoluyla ulaşmıştır. Bunların arasında yer alan ve Paris'te, *Bibliothèque Nationale de France*'da yer alan fr. 146 elyazması, müzik açısından en ilginç olanıdır, çünkü harika minyatürlerin yanı sıra, aralarında farklı stillerde 34 *motet* olmak üzere, 169 müzik eseri içerir. Bu müzik türünün gelişiminin bütün aşamalarını gösteren bir tür antoloji niteliğindeki bu eserde yer alan *motet*ler, Notre-Dame "ekolü"ndekilerden, Franconian notasyonla yazılmış *ars antiqua*lara ve Philippe de Vitry'nin izoritmik *motet*lerine kadar uzanır.

Manzum siyasal eleştiriler

İzoritmik Motet

XIII. yüzyılda kullanılan çok metinli *motet*in biçimi XIV· yüzyıl boyunca geliştirilir ve beste alanındaki ustalığın zirvelerine ulaşır. Philippe de

Vitry, *Garrit Gallus-In nova fert-Neuma* gibi, *Roman de Fauvel*'de yer alan *motet*lerinde izoritmik tekniği kullanır.

İzoritmi, belli bir ritmik bölümün düzenli olarak tekrarlanması anlamına gelir. *Motet*te özellikle *tenor* sesine uygulanır ve bu ses, temel ritmik birimi (*talea*) tekrarlayan belli sayıda parçaya bölünür. İzoritmik bir dizide var olan melodi de (*color*) tekrarlanabilir. Genelde *talea* oldukça kısa bir bölüm olup, var olan melodiye göre çok daha az nota içerir, böylelikle *talea* her icra edildiğinde, melodinin farklı bir notasına karşılık geldiği için *color*un farklı ritmlerde tekrarları oluşturulur. İzoritmi *motet*in diğer seslerini de kapsayabilir. Bu noktada XIV. yüzyıl başlarında *motet*lerin büyük kısmının üç sesli olduğunu hatırlamak gerekir; iki üst ses iki farklı metni (genelde Latince, ama bazen de Fransızca) icra ederken, *tenor* da genellikle metinsiz ve enstrümantaldir. *Motet* XIV. yüzyıl boyunca dört sesli klasik biçimine ulaşır; muhtemelen yine enstrümantal olan dördüncü ses, *tenor*la aynı dokuya sahiptir, hatta *contratenor* olarak bilinir. Dolayısıyla virtüözlük düzeyi yüksek bestelerde, her ikisi de izoritmiye tâbi iki çift benzer ses arasında bir tür katmanlaştırma oluşur. Yüzyıl sonlarına doğru *motet* yavaş yavaş popülerliğini kaybetmeye başlar, örneğin Chantilly 564 elyazmasına bakacak olursak (XIV. yüzyılın ikinci yarısına ve XV. yüzyıl başlarına ait Fransız müziği konusunda başlıca kaynak), 13 *motet*in yanında 89 *chanson* içerdiğini görürüz. XV. yüzyıl başlarında *motet* önemli olaylarda (nikâh, bayram, siyasi ve dinsel olaylar) kullanılır, ama o dönemin zevki daha kolay türler olan *chanson* ve *rondo*yu tercih eder. Ancak yine de izoritmi tekniği kısa sürede balad gibi başka türleri kapsadığı gibi, kutsal repertuarda da kullanılır, örneğin Guillaume de Machaut *Missa de Notre-Dame*'ın bazı bölümlerinde izoritmiden yararlanır.

Ritmde varyasyon

Ars Nova Konusundaki Tartışma

Roman de Fauvel'in önemi, içerdiği ve Philippe de Vitry'ye atfedilen *motet*lerin, müzik notasyonu açısından yenilikçi olup Vitry'le Jean de Murs'ün (y. 1290-y. 1351) teorik eserlerinde ele alınmış bazı unsurlar göz önüne alınarak yazılmış olmalarından kaynaklanır. 1290'a doğru Lisieux'de doğan Jean de Murs Paris'te eğitim görür ve 1321'de *magister artium* [sanat hocası] unvanını alır. Parisli aydınların tipik bir temsilcisi olan de Murs, hem Philippe de Vitry hem de Jean Buridan (y. 1290-y. 1358) ve Nicolas Oresme (1323-1382) ile temas halindedir. Hem matematikçi ve astronom hem de müzik teorisyeni olan de Murs, büyük öneme sahip birkaç inceleme yazısı yayınlar: yeni

Maitre Jean de Murs

stilin müzik notasyonuna dair meseleleri ele aldığı *Ars novae musicae* [Yeni Müzik Sanatı] ve *Notitia artis musicae* [Müzik Sanatına Giriş] (1321); üniversite eğitimi üzerine bir rehber olarak tasarladığı ve *ars nova*nın müzik notasyonu ve ölçü kavramı konusunda daha önceki yazısında ele aldığı meseleleri derinleştirdiği *Compendium Musicae Praticae* [Müzik Uygulamaları Derlemesi] ve *Questiones super partes musice* [Müziğin Bölümleri Konusunda Meseleler] (1322); müzik teorisi ve felsefesi alanında bir derleme olan *Musica speculativa secundum Boethium* [Boethius'a Göre Müzik Kuramı] (1323), ayrıca tarihleri kesin olmamakla birlikte, kontrpuan konusundaki *Libellus cantus mensurabilis* [Ölçülü Şarkı Kitabı] ve *Ars contrapuncti* [Kontrpuan Sanatı] adlı iki inceleme yazısı da Jean de Murs'e atfedilmiştir.

Dolayısıyla XIV. yüzyılın yeni müzik stili meselesiyle müzik notasyonu arasında sıkı bağlantılar söz konusudur. Pierre de la Croix'nın (veya Petrus de Cruce, y. 1270-1347'den önce) *motet*lerinden itibaren notasyon açısından, Franconian sisteme dahil olmayan daha kısa notaların süre değerlerini açıkça belirtme gereksinimi hissedilmeye başlanır. *Ars nova* ile daha kısa süreli seslere (ikilik ve sekizlik) tekabül eden yeni müzik işaretleri geliştirilir ve Franconian notasyonda *longa* ile *brevis* arasındaki ilişkiler, bu yeni müzik simgelerini de kapsayacak şekilde genişletilir. Bu andan itibaren, daha kısa değerlerin benimsenmesiyle *longa* yerine *brevis*, tempo ölçü birimi haline gelir.

Franconian sistemin ötesinde

Ancak bu dönemin devrim niteliğindeki asıl yeniliği, üçlü bölünme kadar önemli hale gelecek olan ikili bölünmedir. Nitekim Franconian sistem katı (ve simgesel anlamlı) üçlü yapıyı temel alan bir ritmik değerler hiyerarşisi üzerine inşa edilmişti; *maxima*, üç *longa*, *longa*, üç *brevis*, *brevis* de üç *semibrevis* içerirdi.

*Ars nova*da bir *brevis*, bağlamı doğrultusunda hem üç *semibrevis* (*tempus perfectum* [mükemmel tempo]) hem de iki *semibrevis* (*tempus imperfectum* [eksik tempo]) içerebilir; daha küçük değerlerde de bir *semibrevis*, yine bağlamına göre üç ikili nota (*prolatio maior*) veya iki ikili nota (*prolatio minör*) içerebilir. Jean de Murs'ün *Ars novae musicae* yazısında öne sürdüğü gibi, o andan itibaren notalar için kullanılan grafik işaretler, artık sesin özünü yansıtmayıp, notayla ses arasındaki geleneksel bağlantıya işaret eder. Sesin mükemmel olup olmadığını tanımlayan, grafik işaret değil, ritmik bağlamdır.

Bu yenilik tabii ki yenilikçilerle muhafazakârlar arasında hararetli tartışmaların doğmasına neden olur. Muhafazakârlar arasında yer alan büyük teorisyen Jacques de Liege (y. 1260-y. 1330) Paris'te teoloji eğitimi

alır ve Liege'de Kitabı Mukaddes'i öğrettiği bilinir. Adı, müzik teorisi alanındaki en büyük derleme olan –ve çok sesli *ars antiqua*nın XIII. yüzyıl sonlarına kadar olan bölümünü konu alan bir kısım içeren– *Speculum Musica* [Müziğin Aynası] adlı devasa eserini oluşturan kitaplarının başındaki ilk harflerden oluşan akrostişlerden öğrenilmiştir.

Jacques de Liege

Jacques de Liege tamamıyla "pratik" olan boyutla ilgilenilirken, müziğin "kuramsal" boyutunun giderek terk edilmesinden yakınır, Franco'nun (XIII. yüzyıl) eski stilinin açık bir şekilde gösterdiği üzere, müziğin Tanrı'yla yakından bağlantılı olduğunu ve Yaradılış'ın bir parçası olduğunu tekrar eder. "Mükemmel olmaktan uzak" notasyona, daha kısa değerlerin kullanımına, yeni müzik stilinin giderek artan "inceliğine" ve zorluğuna saldırı hiçbir zaman bu kadar kararlı veya açık dile getirilmemiştir.

*Ars nova*nın notasyonu meselesi o kadar büyük bir önem taşır ki, XXII. Johannes'in de (1249-1334, ☩ > 1316) bu tartışmada yer aldığı ve kesin bir şekilde muhafazakârların tarafını tuttuğu söylenir; araştırmacılara göre 1324 tarihli *Docta Sanctorum Patrum* [Kutsal Babaların Öğretileri] adlı emirname yoluyla *ars antiqua* savunucularını desteklemiştir, ancak bu derlemenin doğası ve hedefi günümüzde daha geniş bir tartışma konusudur. Papa "modern" müzik uygulamalarında kutsal metin icra edildiği zaman anlaşılabilirliğinin kaybedilmiş olmasını sert bir şekilde eleştirir; temponun farklı hesabı, hızlı notaların kullanımı, litürjik *tenor*a birden fazla metnin eklenmesi şeklindeki *motet* tekniği ve *hoquetus* tekniği, dinleyicinin dikkatini ilahi mesajın aktarımına yarayan melodik çizginin saflığından uzaklaştırır. Dolayısıyla ayinler sırasında çok sesli müziğin yeni stil doğrultusunda kullanımı kesin olarak yasaklanır.

Peki ama Kilise yetkilileri neden müzikle ilgili bir meseleye bu kadar önem verir? *Ars nova* teorisinin bazı felsefi ve teolojik meselelerle bağlantılı olduğu açıktır. Müziğin ayinlerdeki rolünün ele alınması, aynı zamanda müziğin Yaradılış'taki rolünün ele alınması anlamına gelir. Müzikolog Olivier Cullin'in belirttiği gibi, Philippe de Vitry ve Jean de Murs'ün inceleme yazılarıyla müzik, *ancilla theologiae*den [teolojinin yardımcısı] *ars* [sanat] konumuna geçer, insan hayatının fiziksel boyutuyla bağlantılı, *delectabilis in intellectu, amabilis in auditu* [zihin için zevkli, kulaklar için koş] bir bilime dönüşür. Bu andan itibaren müziğin Tanrı'yı övmeye yönelik litürjik kullanımı, müziğin işlevlerinden biri haline gelir, ama onu ontolojik olarak tanımlamaz. Böylelikle müziğin ustalıklı bir şekilde teolojiden özgürlüğünü kazanması, bu yeni notasyon sayesinde olur; yazılı notalar, teolojik anlamdan yoksun işaretler haline gelir ve besteciler onları istedikleri gibi, farklı şe-

Ars haline gelen müzik

killerde bir araya getirebilirler. Aristoteles'in (MÖ 384-322) *Metafizik*'ini temel alan Jean de Murs'ün dediği gibi, "*Experientiam circa res sensibiles artem facere manifestum*" ("Duyu nesneleriyle bağlantılı deneyimlerin, sanatı yarattığı açıktır"). Duyumsal olan sesler, tekil yani gerçek varlıklara dahildir, onları tanımlayan grafik işaretler, yani notalarla eslerin simgeleri ise, bestecilerin tercihi temelinde belirlenmiş süre parametrelerini ifade eder. Bazı araştırmacılar özellikle tempo kavramı açısından, bu görüşle Ockham'lı William'ın (y. 1280-y. 1349) düşüncesi arasındaki bağlantılara dikkat çekmiştir.

Müzik Hamiliğinin İlk Biçimleri

Özellikle ritm alanındaki parametreleri giderek gelişen yeni stil, incelikli bir virtüözlüğe sahip, son derece cüretkâr çözümler öne sürer; *ars nova*nın *ars subtilior* [incelikli sanat] adı verilen bu nihai aşaması, yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşir. Paris Üniversitesinden Avrupa'nın tamamına yayılan *ars nova* ve genelde seküler müzik alanına özgü *ars subtilior*, Baude Cordier, Senleches, Solage, Grimace, Antonello da Caserta ve Matteo da Perugia gibi, çok takdir gören ve Avrupa'nın büyük beylerinin sanat hamiliğinden yararlanan besteciler yoluyla gelişir. Bu hamiler arasında Dük Jean de Berry (1340-1416), Foix Kontu Gaston Phébus (1331-1391), Aragon Kralı IV. Pedro (1319-1387, 👑 > 1336), Kıbrıs Kralı I. Pierre de Lusignan (y. 1328-1369, 👑 > 1356) ve özellikle Papa VI. Clemens (1291-1352, 👑 > 1342) sayılabilir. VI. Clemens'in dönemi, "Avignon esareti"nin zirvesini oluşturur; papa otoritesini meşru kılmak için, onu temsil edip yüceltecek sanatçıları sarayına davet eder. Philippe de Vitry'yi Meaux piskoposluğuna atayan da VI. Clemens'tir. Avrupa'nın güçlü beylerinin sanat hamiliği sayesinde müzisyenlerle hamileri arasında son derece güçlü bağlar oluşur; iktidarın meşruiyetinin bir ifadesi olarak müzik algısı, sonraki yüzyıllarda da sürecektir. Dönemin en büyük şairi ve müzisyeni Guillaume de Machaut da bu ortamın dışında kalmaz.

Avrupa'nın büyük müzik hamileri

Başlıca Şiir-Müzik Türleri

Ars nova üretiminin en önemli niteliklerinden biri, yukarıda söz edilen izoritmik *motet*in yanı sıra görülen müzik türü çeşitliliğidir. Dönemin en moda türlerinden biri olan balad, XIV. yüzyılda başlangıçtaki lirik-koreografik işlevini kaybederek, sadece şarkı alanına özgü hale gelir. Baladı oluşturan üç kıtanın sonundaki nakarat, kıtanın son mısrasıyla aynı uzunluğa ve kafiyeye sahiptir. Guillaume de Machaut, *ars nova*nın yeni

stiline özgü bütün tekniklere başvurarak dört sesli baladlar da besteler. Balad, *ars subtilior* bestecilerinin en çok sevdiği tür haline gelir.

Balad üç bölümlü yapısı ve yoğun lirik gücüyle geniş kapsamlı bir kuramsal düşünceye aracılık sağlarken, rondonun dansa özgü dairesel fizyonomisi kolaylıkla hatırda kalan ve müzikal açıdan oldukça tekrarlı bir yapıyı temel almaya devam eder. Bu alanda da Machaut'nun özellikle üç sesli rondolarda çok üretken olduğunu, eserlerinin büyük yaratıcılık ve ton çeşitliliği sergilediğini görürüz.

Balad ve *rondo*

Virelai de başlangıçtaki lirik-anlatımsal işlevini kaybederek, XIV. yüzyılda sadece şarkı şeklinde icra edilen, ağıt stilinde bir biçime dönüşür. Rondoya benzer şekilde, *virelai* de bir nakaratın düzenli olarak tekrar edilmesini temel alır, ama kıta yapısı ve kafiye düzeninden dolayı çok daha karmaşık bir biçime sahiptir. Machaut sadece yedi tane müziksiz *virelai* yazmıştır, ama külliyatına dahil olan 38 *chanson balladées* [balad şeklinde şarkı] aslında müzikli *virelai*den başka bir şey değildir.

Virelai

*Lai*nin de karmaşık bir yapısı vardır; 12 kıta uzunluğunda olabilir ve her kıta farklı vezin yapısına ve melodik çizgiye sahiptir. Sıradışı bir bestecilik ve retorik becerisi gerektirir, bundan dolayı da şairler ve müzisyenler, rondo gibi kapalı ve daha kolay uygulanır biçimleri tercih ederler.

Guillaume de Machaut

1300 civarında Champagne bölgesinde, Reims yakınlarında bulunan Machaut'da doğar. Ruhban sınıfına girer, 1323'te de kâtip olarak Bohemya Kralı Jean de Luxemburg'un (1296-1346) hizmetine alınır, Litvanya, Polonya, Silezya'ya yaptığı sayısız yolculuk ve seferde ona eşlik eder. Daha sonra 1335'te, hamisinin desteği sayesinde Reims'de din meclisi üyesi olur ve burada uzun bir dönem kalarak eserleri üzerinde çalışır. 1346'da Kral Jean Crécy Savaşında hayatını kaybeder.

Böylece besteci için yeni bir dönem başlar; 1348'te Avrupa'da büyük bir yıkıma yol açan kara veba salgınından sağ kurtulan Machaut, aralarında Navarra Kralı II. Carlos (1331-1387), Berry Dükü Jean ve 1364'te V. Charles adıyla Fransa Kralı ilan edilen Normandiyalı Charles'ın da (1338-1380) olduğu hükümdarların ve asillerin hizmetine girer. Besteci hayatının son yıllarını Reims'de geçirir ve 1377'de orada ölür.

Machaut'dan geriye, beş temel elyazması yoluyla şiir ve müzik alanında görkemli bir miras kalmıştır; bu elyazmalarının en eskisi 1350 civarına aittir, en eksiksiz ve güvenilir olanı ise (Paris, *Bibliothèque Nationale de France*, fr. 1584) 1370'lere

Şiir ve müzik alanında görkemli bir miras

tarihlendirilebilir. Bu veriler büyük öneme sahiptir, çünkü bu elyazmalarının yazılışı sırasında besteci hayattadır ve eserlerinin kayda geçirilişini kendisi denetler, geleceğe aktarılma düzenine ve biçimine kendisi karar verir.

Machaut'nun eserlerinin ilk versiyonu *Dit*lerle açılır; ağırlıklı olarak övgü amaçlı olan bu şiirler arasında müzikal bazı bölümler içeren *Remède de Fortune* [Talihin Çareleri] (1341) yer alır. Bu türün başyapıtı sayılan *Le voir dit* [Gerçek Hikâye] (1364), Fransız edebiyatının mektup şeklindeki ilk romanıdır. Yaşlı şairin Péronne d'Armentières adlı genç bir hanıma beslediği aşkın konu edildiği bu eser de, müzikli bazı lirik şiirler içerir.

Şair ve müzisyen Machaut birçok açıdan truverlerin sonuncusu sayılabilir, ama paradoksal olarak aynı zamanda müzikle şiirin birbirinden ayrılmasını sağlayan modern şairlerin de ilkidir.

Bu çelişki, Machaut'nun eserlerinde de görülebilir. Müziksiz lirik üretimi –yaklaşık 200 balad, 60 rondo, 7 *virelai* ve 7 *chant royal* [asil şarkı]– elyazmalarında *La louange des dames* [Hanımefendilere Övgü] adı altında ayrı bir bölümde toplanmıştır.

Müzik ile şiirin birbirinden ayrılması

Müzikal üretimi ise 22 *lai*, 40 kadar balad, 30 kadar *virelai* ve 19 rondo içerir. Bu lirik kompozisyonların temaları, erkeğin sevdiği kadına boyun eğmesini temel alan saray edebiyatının aşk geleneğinden alınmıştır. Ancak Machaut'nun üretiminin büyük kısmının müziksiz olması ve daha küçük olan müzikli metinlerden ayrı tutulması, sonraki kuşaklarda şairleri niteleyecek olan, şiirin müzikten bağımsızlığının giderek arttığını gösterir. Machaut'nun yeğeni ve öğrencisi şair Eustache Deschamps (1346-y. 1406), *Art de dictier* [Şiir Yazma Sanatı] adlı inceleme yazısında şiirin "doğal bir müzik" sayılması gerektiğini söyler.

Machaut ayrıca, metinleri genelde Fransızca olan, üç veya dört sesli 23 *motet* besteler. İzoritmi ve *hoquetus* gibi *motet*e özgü teknikler, sadece bu türe ait olmayıp, besteci tarafından *Missa de Notre-Dame* [Notre-Dame Ayin Müziği] adlı başyapıtında da kullanılmıştır.

Çok Sesli Ayin Müzikleri: Guillaume de Machaut'nun *Missa de Notre-Dame* Adlı Eseri

Birçok açıdan olağanüstü bir eser olan *Missa de Notre-Dame*, eksiksiz olarak günümüze ulaşmış, tek bir beste olarak algılanmış, ilk dört sesli ayin müziğidir. XIV. yüzyıldan günümüze ulaşmış çok sesli ayin müziklerinin büyük kısmı, bağımsız parçalardan oluşur ve birkaç istisna dışında

ayinlerin tamamının çok sesli müzik şeklinde icra edilmesi amacıyla yazıldığı sanılmaz. Apt ve Ivrea kaynaklı elyazmaları gibi, bu külliyatın muhafaza edildiği elyazmalarında görüldüğü üzere, parçalar *Kyrie*, *Gloria*, *Credo*, vs gibi farklı bölümler altında toplanmıştır. Machaut'nun ayin müziğinden kısa bir süre öncesine ait üç sesli *Missa de Tournai* [Tournai Ayin Müziği] bu duruma bir istisn a oluşturur, ama anonim bir besteciye aittir, hatta birden fazla besteciye ait olabilir, çünkü bazı kısımlarının eski stilde yazılmış olmasından, tek bir bütün olmayıp, farklı dönemlerde yazılmış parçalardan oluştuğu sonucuna varılabilir.

Dört sesli ilk ayin müziği

Geçmişte *Missa de Notre-Dame*'ın Kral V. Charles'ın 19 Mayıs 1364'te Reims'de yer alan taç giyme töreni için bestelendiği sanılırdı. Ancak adaklık ayin için bestelenmiş olması daha muhtemeldir; müzikologlar bu eseri oluşturan bölümlerin Meryem Ana kültüyle bağlantılı litürjik şarkıları temel aldığını, eserin bundan dolayı *Notre-Dame* diye adlandırıldığını göstermiştir. Machaut seküler müzik üretiminde de bu külte özel bir ilgi duyduğunu gösterir.

Müzikal vasiyetname

Bu açıdan Meryem Ana onuruna yazdığı 23 sayılı *motet* (*Missa* ile aynı dönemde) veya *Lai de Nostre-Dame*'ı düşünmek yeterli olacaktır. Machaut'nun *Le voir dit*'de âşık olduğu kadından söz etmek için kullandığı *senhal* [sevilen kadının adı yerine kullanılan isim] olan *Toute Belle* de [Tamamıyla Güzel], Meryem Ana için Latincede kullanılan *Tota Pulchra*'nın [Tamamıyla Güzel] bir versiyonudur. Bütün bunların ötesinde, *Missa*'nın Machaut tarafından kendisinin ve kardeşi Jean de Machaut'nun ölümünden sonra icra edilmesi amacıyla bestelendiği sanılır. Sonradan kaybolmuş mezar kitabesinde, bestecinin her cumartesi Reims'deki Notre-Dame Katedralinde, Meryem Ana'nın çok kutsal sayılan bir resminin bulunduğu anlaşılan yan bir sunakta, kendisi ve kardeşi anısına ayin müziği çalınmasını istediği yazılıydı. Dolayısıyla *Missa* bir tür müzikal vasiyetname olup, Machaut tarafından 1360'dan sonra, yani sanatının en olgun döneminde bestelendiği sanılır.

Bütünlüklü bir fikrin ürünü olmasına rağmen, *Missa de Notre-Dame*'ın müzikal stili bölümlerine göre değişkenlik gösterir. Machaut, *Kyrie*, *Sanctus* ve *Agnus* bölümleri için izoritmik *motet*e çok benzeyen bir stile başvurur. Richard Hoppin'in de dediği gibi, bütün seslerdeki metin aynı olmasa, bu bölümler gerçek anlamda birer *motet* sayılabilir. Öte yandan *Gloria* ve *Credo* çok daha çizgisel şekilde, *conductus*u andıran hecelere dayalı bir stille yazılmıştır. Özellikle *Credo*'yu yazarken, Machaut'nun *Messa di Tournai*'nin *Credo*'sunu yakından tanıdığı anlaşılır, çünkü bazı bölümler açıkça bu eserden ilham alınmıştır.

Değişken bir stil

Hem *Gloria* hem de *Credo*, izoritmik bir *Amen*le sonlanır; hatta *Credo*'nun *Amen*i pan-izoritmiktir, yani bestecinin en karmaşık *motet*lerinde olduğu üzere, dört sesin hepsi de izoritmiktir.

Bu başyapıtın iki kardeş için Reims'in Notre-Dame Katedralinde ne kadar süreyle söylenmeye devam edildiğini bilmiyoruz; bazı kaynaklara göre Machaut'nun *Missa*'sı en azından 1411 yılına kadar her cumartesi icra edilmeye devam edilmiştir. Bu eserin önemi, XV. yüzyılda gelişecek iki ayin müziği tipolojisinin –Meryem Ana ayini ile *requiem* ayini– öncülüğünü yapmasında yatar. Anne Walters Robertson'ın belirttiği gibi, Machuat'nun *Missa*'sında müzik tarihinde ilk defa bir bestecinin, eserinin kendi ölümünden sonra uzun bir süre boyunca var olmaya devam edeceğinin bilincine vardığı görülür.

Bkz. *Avrupa'da Lirik Şiir, s. 735;* Nova Musica*: Litürjik Olmayan Kutsal Tek Sesli Müzik ile Seküler Tek Sesli Müzik, s. 1014;* Ars antiqua, *s. 1019; XIV. Yüzyılda İtalya ve Francesco Landini, s. 1032*

XIV. Yüzyılda İtalya ve Francesco Landini

Tiziana Sucato

Fransa'ya benzer şekilde, İtalya'da da XIV. yüzyıl başlarında müzik alanında olağanüstü bir gelişim dönemi yaşanır; İtalyan ars nova *veya XIV. yüzyılda İtalyan müziği, modern tarihyazımında Marchetto da Padova'nın yeni müzik yazım sistemi konusunda yazdığı* Pomerium *adlı inceleme yazısının tarihiyle (1318), İtalyan ars novasının önermelerinin tükendiği 1420'li yıllar arasında İtalyan müzisyenlerinin çok sesli müzik alanındaki yaratıcı faaliyetleri için kullanılan ifadelerdir.*

Mekânlar ve Kişiler

İtalyan *ars nova*sı başlangıçtan itibaren daha çok ruhban sınıfından ve özellikle kilise orgcularından oluşan dar aydın çevrelerine özgü, elitist bir olgu olarak gelişir. Trubadurların sanatına aşina olan Kuzey İtalya'nın saray çevreleri –Milano ve Pavia'da Viscontilerin (sonra da Sforzaların), Verona ve Padova'da da Scaligerilerin (sonra da Carraraların) sarayları– "yeni müzik sanatı"nın geliştirilmesi ve yayılması için ayrıcalıklı mekânlardır. Kuzeydeki sarayların yanı sıra –ve müzik faaliyetlerinin çok gelişmiş olduğunu sadece ikincil kaynaklar yoluyla varsayabildiğimiz Robert d'Anjou'nun (1278-1343, ♛ > 1309) Güney İtalya'daki sarayı dışında– *ars nova*nın XIV. yüzyılın ikinci yarısında zirveye ulaştığı ve bu repertuarın geleceğe aktarılmasını sağlayan en önemli elyazması eserlerin yazıldığı yer, Floransa'dır. Leonard Ellinwood tarafından 1960'lı yıllarda öne sürdüğü gibi, çok sesli müzik bestecileri genelde "üç kuşak" şeklinde incelenir. *Madrigal* ve *caccia* türlerini geliştiren ilk kuşak temsilcileri arasında Maestro Piero (y. 1300-y. 1350), Giovanni da Cascia (faal olduğu dönem 1340-1350), Jacopo da Bologna (faal olduğu dönem 1340-1360) ve Vincenzo da Rimini (faal olduğu dönem XIV. yüzyıl ortaları) yer alır; ikinci kuşak çok sesli baladın yayılmasıyla aynı döneme denk gelir ve başlıca temsilcilerinin hepsi Floransalıdır: Gherardello (y. 1325-y. 1364), Lorenzo Masini (?-y. 1372), Donato da Cascia (faal olduğu dönem XIV. yüzyılın ikinci yarısı), Francesco Landini (y. 1335-1397), bunlara Bartolino da Padova da (y. 1365-y. 1405) eklenir. Üçüncü kuşak, ilk kuşağın tekniklerini ve türlerini yeniden ele alır, ama yumuşak seslerin ve renklerin kullanımı, bir sonraki müzik döneminin duyarlılığına öncülük eder. Üçüncü kuşak temsilcileri arasında da Grazioso da Padova (faal olduğu dönem XIV. yüzyıl sonu), Antonello da Caserta (faal olduğu dönem 1390- 1410), Johannes Ciconia (1340-1411), Antonio Zacara da Teramo (?-y.1413), Andrea di Firenze (?-1415), Paolo Tenorista (y.1355-1436), Giovanni Mazzuoli'yi (y.1360-1426) sayabiliriz.

Müzik Örnekleri ve İkincil Kaynaklar

Elyazmaları yoluyla günümüze ulaşmış *ars nova* repertuarı, daha çok seküler içeriğe ve halk dillerinde yazılmış metinlere sahip, yaklaşık 600 besteden oluşur. Bu eserlerin büyük kısmı, XIV. yüzyıl sonlarıyla XV. yüzyıl başları arasında, genelde Floransa'da retrospektif olarak oluşturulmuş antolojilerde muhafaza edilmiştir. Bu türden en önemli eser, Antonio Squarcialupi'ye (1416-1480) ait olup, 1420'li yıllarda derlenmiştir; burada eserler besteciye göre toplanmış, besteciler de

Squarcialupi elyazması

kronolojik sıralamayla sunulmuştur. Bu eser, son kuşaktaki bestecilerin kendi değerleriyle ilgili bilincini ve tarih duygusunu yansıtması açısından çok önemlidir. *Ars nova*nın seküler çok sesli müzik alanındaki en eski örneği ise, 1360'dan önce derlenmiş olan *Rossiano 215*'tir.

Tarihçi Filippo Villani (1325-y. 1405), *Liber de origine civitatis Florentiae*'de [Floransa Şehrinin Kökleri Üzerine Kitap] müziğin saraylarda, gündelik hayatta hangi şekillerde var olduğu konusunda bir tablo sunar. Villani'ye göre, becerilerinden dolayı hatırda kalması gereken birçok Floransalı söz konusudur, ama çok azı bestelerini kâğıda dökmüştür. Az veya çok değerli olan elyazmaları sayesinde günümüze ulaşmış olan müzik, müzik düşüncesinin müzik yazımı tarafından dayatılan biçimselleştirme yoluyla madrigali, baladı ve *caccia*nın kurallarını sanat türleri olarak belirlemiş müzisyenlerin yaratıcı çabalarını bize sunar. Villani *Liber*'inin Latince kisvesi altında, Verona beyi II. Mastino della Scala'nın (1308-1351) sarayında, iki yabancı müzisyenin –Giovanni da Cascia ile Jacopo da Bologna– para ödülünü kazanmak için birbiriyle yarıştığını anlatır. Başka saraylarda da gerçekleşmiş olması son derece mümkün olan bu atışmaların izleri, müzisyenler tarafından kullanılan ortak terimlerin varlığı veya kadın karakterlere yapılan aynı türden atıflar yoluyla kendini belli eder. Örneğin Giovanni, Jacopo ve yaşı onlardan büyük olan Piero'nun madrigallerinden dördünde hem "*perlato*" kelimesi (Venedik halk dilinde "çitlembik ağacının kahverengi meyveleri" anlamına gelir) hem de Anna adında bir kadına atıf bulunur.

Francesco Landini

Francesco Landini, XIV. yüzyıl İtalyan müziğinin en önemli bestecisidir. Nino Pirrotta'nın dediği gibi, "İtalyan çok sesli müziğinin en ünlü bestecisi olan Landini'nin profesyonel müzisyen yönü seleflerine göre daha güçlüdür." Landini'nin adının geçtiği o döneme ait birçok belge, hem besteci ve orgcu olarak müzik alanındaki hem de felsefe ve astroloji alanındaki müthiş yeteneklerine tanıklık eder. Filippo Villani'ye göre Landini,

Profesyonel müzisyen

Eylül 1368'de Venedik'i ziyarete gelen Kıbrıs Kralı I. Pietro Lusignan'ın (y. 1328-1369, ✠ > 1359) elinden, org çalmadaki ustalığı nedeniyle, defne yapraklarından tacını alır. Bu olay dışında Landini'nin faaliyetlerinin tamamı Floransa'da yer alır ve San Lorenzo Kilisesinde orgcu olarak çalıştığı bilinir. XIV. yüzyılda İtalyan çok sesli müzik alanındaki besteciler arasında en dikkat çekici çalışmaların neredeyse tamamı, *Squarcialupi* eseri sayesinde günümüze ulaşmıştır. Alessandra Fiori'nin bu besteciyi konu alan kitabında dediği gibi, "orgla-

rın kör adamı"nın sanatı "müzik yazımının hassasiyetinde, müzikal söylemin son derece kontrollü doğallığında, sesler kendi arasındaki ve seslerle kelimeler arasındaki mükemmel dengede" kendini gösterir (A. Fiori, *Francesco Landini*, 2004).

Müzik Teorisi: Avrupa Bağlamı

XIII. yüzyıl sonlarında müzik alanında Franco von Köln'ün (XIII. yüzyıl ortaları) çalışmaları sayesinde müziğin icrası ile müzik yazımı arasındaki ilişkide bakış açısında köklü bir değişim yaşanır; daha önceden içselleştirilmiş melodilerin yeniden icra edilebilmesi için hafızayı destekleyen müzik notasyonu, karmaşık bir kompozisyon projesinin kâğıt üzerinde kayda geçirilmesi ve çoğaltılması için bağımsız ve yeterli düzeyde hassas bir kurallar bütününün temelini oluşturur. Avrupa'nın dört bir yanından aydın çevreler, bu yeni müzik yazım sistemini öğrenir ve her biri bu sistemin potansiyelini kendine göre geliştirir; XIV. yüzyıl başlarına gelindiğinde, sistem başlangıç noktasına göre o kadar farklılıklar sergiler ki, yeni bir formülasyona gereksinim duyulur. Farklılıklar hem Franco'nun formüle ettiği sistemle diyakronik olarak hem de Franco'nun sisteminin farklı toplumlarda yol açtığı gelişmelerin sonuçlarından dolayı senkronik olarak belirlenir. Kültürel çevrelerin sürekli temas halinde olmasına rağmen, bu farklılıklar en az bir yüzyıl daha sürer. Böylece Paris'te "modern" müzik yazımı konusunda, şarkıcıları eğitme görevi *Notitia artis musicae*'nin [Müzik Sanatına Giriş] (1321) yazarı Jean de Murs (y. 1290-y. 1351) ile Philippe de Vitry'ye (1291-1361) verilirken, İtalya'da *Pomerium* (1318-1319) adlı eserinde bu yeni notasyonu "bilimsel" açıdan anlatan kişi, Marchetto da Padova'dır (y. 1274-y. 1319); İngiltere'de ise bu görevi, *Declaratio trianguli et scuti* (1330) ile Johannes Torkesey üstlenir. Bu teorisyenler hem söz konusu gelişmeler açısından Franco'ya borçlu olduklarının hem de yeni bir sanatın (*ars nova*) temsilcileri olduklarının bilincindedirler.

Yeni bir müzik yazım sistemi

İtalyan *Ars Nova*sının Teorisyeni: Marchetto da Padova

Elimizdeki az sayıda belgeye dayanarak, Padovalı bir terzinin oğlu olan Marchetto'nun, planlı ve önemli müzik faaliyetlerinin gerçekleştirildiği Padova Katedralinde hem gramer hem de müzik eğitimi aldığını varsayabiliriz. Marchetto bu katedralde koro şefi olur (1305-1307) ve muhtemelen bu rolü sayesinde Cividale del Friuli Dini Meclis Okulundaki saygın ve yüksek maaşlı *magister scolarum* [okul müdürü] makamına aday gösterilir (1316), ama rakibininki

Padova'dan Anjou sarayına

kadar büyük desteğe sahip olmadığı için Haziran 1317'de adaylıktan çekilir. Yine de Marchetto'nun cesaretini kaybetmediğini ve Mayıs 1318'de Napoli'de, Robert d'Anjou'nun şapelinde faal olduğunu ve onunla birlikte Avignon'a gitmek üzere olduğunu görürüz. Carla Vivarelli'nin son zamanlarda gösterdiği üzere, Marchetto büyük ihtimalle *Pomerium*'u o yıl ve ilham kaynakları açısından zengin o uluslararası çevrede yazmaya başlar. Marchetto aynı zamanda bestecidir, ama Padova Katedralinin dramatik ayinleri için yazdığı sanılan üç bestesi (*Iste formosus, Quare sic aspicitis, Quis est iste*) dışında bir tek *motet*'i günümüze ulaşmıştır; *Ave Regina celorum /Mater innocencie / Ite missa est* (*Joseph*) [Selam Göklerin Kraliçesi / Masumiyetin Annesi / Ayin bitmiştir, gidin] adlı bu eserin ona ait olduğu kesindir, çünkü en kalın sesin icra ettiği şiirsel metnin akrostişinde imzası bulunur (*Marcum Paduanum*). Eserin tarihi kesin değildir; bazılarına göre, Scrovegni Şapeli'nin açılış töreni (1305) onuruna yazılmıştır, bazılarına göre de, stil konusundaki bazı özelliklerinden dolayı 1310'dan sonrasına ait olmalıdır. Nitekim çeşitli seslerin birleşiminden doğan ahenk yeni bir şekilde birbirine bağlanmıştır, genelde sekizliyi de aşacak şekilde genişletilen bir "ses mekânı" seçilmiştir ve eksik ahenklerin ortaya çıkmasıyla ses bileşimine yumuşak bir akıcılık kazandırılmıştır.

Pomerium ve *Lucidarium*

İtalya açısından bakıldığında, daha uzman şarkıcılarla, gündemi takip eden hocaların yeni müzik bestelerken kullandıkları kuralların ilk defa ve ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiş olması Marchetto da Padova'ya atfedilir. Bu sistemin temelinde, üçe (mükemmel tempo) veya ikiye (eksik tempo) bölünebilen müzik temposu birimi yatar; bu birim, *divisiones* adı verilen temponun, her biri kendi ritmik fizyonomisine sahip alt bölünümlerinin oluştuğu en küçük bütün olarak görülebilir. Bu temel ilkenin önemi, her birimin, yani bütünün bir *pontellus*-la, yani modern ölçü çizgisine benzer bir işlevi olan bir noktayla sınırlanmış olmasından anlaşılabilir. Başka bir deyişle, mükemmel tempo ile eksik tempo için birer ritm tanımlanır; birincisinde üç ila on iki ses yer alabilirken (üçlü, mükemmel altılı, dokuzlu ve on ikili), ikincisinde iki ila sekiz ses yer alabilir (dörtlü, eksik altılı, sekizli). Dolayısıyla ölçü birimi, müzikteki en küçük "anlam birimi"dir, bundan dolayı da müzik temposu adını alır. Bestecinin deneyimini temel alan bu yaklaşım, Marchetto'nun müzik eşliği olmayan şarkıları ele aldığı, Gregoryen olarak bilinen modların nasıl düzenlenmesi gerektiğini ve belli bir şarkı çizgisini oluşturmak için nasıl bir araya geldiklerini açıkladığı *Lucidarium*'da da görülür.

***Pontellus*'un işlevi**

İtalyan ve Fransız *Ars Nova*ları Arasında Kıyaslama

İtalyan ve Fransız *ars nova* geleneklerinin ortak noktaları arasında, *ars nova* geleneğinin getirdiği yeniliklerin bilinci ve dinleme zevkinin eksik aralıkları (üçlü ve altılı) ve kromatik değişimleri daha sık olarak –ama daha önce de dendiği gibi, yerel geleneklere bağlı modaliteler doğrultusunda– benimseyen ses gürlüğünde aranmasından ortaya çıkan yeni estetik algı vardır. Müzik temposunun ölçü biriminin farklı şekilde ele alınması, basit ritmlerin tercih edilmesi (bileşik ritmlerden "Fransız usulü" diye söz edilir) ve Fransız analitik eğilimlerine kıyasla daha içgüdüsel ve kolay anlaşılır bir notasyonun kullanılması, İtalyan *ars nova*sının ayırt edici özellikleridir. İtalyan *ars nova*sında, izoritmik *motet* gibi (İtalya'da benimsenmesi yüzyıl sonunu bulur), Fransızların çok sevdiği karmaşık kompozisyon yapıları geliştirilmez, onun yerine *motet*lerde bile konturların belirginliği ve *cantus* çizgisinin melodik hareketi tercih edilir. Ayrıca Nino Pirrotta'nın da belirttiği gibi, müziğin malzemesi "dinleyicinin zihnini değil, doğal dinleme içgüdüsünü uyaracak ve yönlendirecek şekilde" yapılandırılır.

Madrigal

Araştırmacılar madrigalin kökenini sorgularken farklı savlar öne sürmüştür: Guido Capovilla'ya göre, madrigal biçimi "soneden ve baladdan daha kısa ve çizgisel bir kıta yapısına duyulan gereksinim"den doğmuştur. Enrico Paganuzzi ise, Veneto bölgesindeki XIV. yüzyıl müziğini elen alan 1976 tarihli bir inceleme yazısında, ilk madrigallerin muhtemelen "müstehcen ve hicivsel düğün şarkıları" olduğunu yazar. Bruno Migliorini'ye göre ise, bu terim, Venedik lehçesinde "gelişigüzel" veya "saf ve doğal" anlamına gelen *madregal*den türemiş olabilir. Ancak madrigalin, teorisyenlerin düşündüğü gibi halk çevreleriyle pek bir ilgisi olmadığı anlaşılmaktadır, çünkü daha çok *ars nova* alanındaki müzikal yeniliklerle bağlantılıydı ve icra edildiği asıl yer olan sarayların aydın çevrelerinin, "kaba" bir kökenle veya Francesco da Barberini tarafından ona atfedilen "*rudium inordinatum concinium*" [düzensiz ve kaba çok sesli müzik] (y.1313) ile ortak yönleri olması beklenen bir durum değildir.

Tartışmalı bir köken

Madrigal, müzik eşliğinde icra edilmek üzere ortaya çıkan bir şiir türüdür. Gidino di Sommacampagna (XIII. yüzyıl), Antonio da Tempo'nun (?-y. 1339) *Summa artis rithimici vulgaris dictaminis* [Halk Dilinde Ritmik Kompozisyon Sanatı Derlemesi] (1332) eserini özetleyen *Tractato de li rithimi volgari* [Halk Dilinde Müzik Eserleri Üzerine İnceleme Yazısı] (1381-

1387) adlı yazısında, madrigalin bir dizi (iki ila beş) üçlü mısradan oluştuğunu, bazen bu üçlü mısraları nakarat işlevi gören, kafiyeli bir beyitin izlediğini anlatır (tek mısralı nakaratlara çok ender rastlanır); kullanılan mısra türü, yedi heceliyle karışık on bir hecelidir. Capovilla 190 kadar madrigal içeren *ars nova* repertuarında, kafiye açısından 64 farklı yapı tespit etmiştir; en yaygın kafiye düzenleri ABB CDD EE ve ABA CDC EE şeklindedir. Başlıca temalar, pastoral bir ortamda "aşık çobanlar"ın (*Tractato* V, 3) anlatımıyla aşk ve "daha incelikli ve zarif" kelimelerle (a.g.e.) "modernler"e göre aşktır; başka bir deyişle "geleneksel aşk dilinin feodal döneme ve şövalyelere özgü özelliklerinin dünyevi-zarif yorumudur."

Anonim bir yazara ait olan *Voces applicatae verbis*'te [Kelimelere Uygulanan Sesler] madrigal, çok sesli bir beste olarak tarif edilir. Gidino, *Tractato*'da "üç şarkıcı veya en az iki şarkıcı" tarafından icra edilmesini tavsiye eder (*Tractato* V, 5). Bir tek Antonio da Tempo tek sesli madrigallere ima eder (*Summa* Ll, 21-25), ama tek sesli madrigal örneğine hiçbir yerde rastlanmamıştır; büyük çoğunluk iki seslidir, az sayıda da üç sesli madrigal söz konusudur. İki sesli madrigallerde *tenor* denen en alt ses, ağırlıklı olarak uzun süreli notalardan oluşur, *cantus* denen üst seste ise geniş vokalizlerle (*melizma*) melodinin metindeki heceleri izlediği bölümler birbirini takip eder. Genelde üçlü mısralar, nakarata göre farklı bir tempoyla (*divisio*) icra edilirken, nakarat, adına rağmen, son üçlü mısra grubundan sonra olmak üzere tek bir defa icra edilir. Müzik iki bölümden oluşur: Metnin icrası için A bölümü ve nakaratın icrası için B bölümü.

İki veya üç sesli madrigaller

Madrigal XIV. yüzyılda İtalyan çok sesli müzik bestecileri arasında en yaygın olarak kullanılan türdür; Piero'nun bilinen 9 bestesinden 5'i ve Giovanni'nin 19 bestesinin 18'i madrigaldir, Jacopo di Bologna'nın (XIV. yüzyıl) günümüze ulaşmış 33 bestesi arasında 30 madrigal vardır. İkinci kuşak bestecilerden Lorenzo Masini, Donato ve Gherardello'nun üretiminde de madrigallerin sayısı baladlardan çoktur, ama örneğin Niccolò da Perugia'nın bestelediği balad sayısı madrigallerinden fazladır (19'a 16). 1360'lı-1370'li yıllardan itibaren çok sesli balad türü, bestecilerin tercihleri arasında ön sırayı alır. İtalyan *ars nova*sının son döneminde madrigaller yeniden çok sesli müzik bestecilerinin dikkatini çekmeye başlar, çünkü hem tür hem de notasyon açısından Fransız müziğinin etkili olduğu bir dönemde İtalya'ya özgü ve "klasik" bir müzik türü olarak kabul görür. Bu dönemde ortaya çıkan yeni temalar arasında, Landini'nin *Bana Aşkı Göster* veya Zachara da Teramo'nun *Tanrıların Tanrısı Pluton* eserlerinde olduğu gibi otobiyografiler, Landini'nin *Başkalarının Yaptıklarını Yargılayan Sen* eserinde olduğu gibi ahlaki temalar yer alır. Lombardiya-Veneto bölgelerinde madrigaller daha çok yü-

Yeni temalar

celtme amacıyla kullanılır (bu işlev daha sonra *motet*lere özgü olacaktır), örneğin Bartolino da Padova, Alba Colomba'yı Viscontilerin 1388'de Padova'ya girişi için besteler. Ayrıca her sesin farklı bir metni icra ettiği, çok metinli madrigallerden de söz etmek gerekir; bu tür eserlerin arasında Jacopo da Bologna'nın "*Azametli kartal, bir dağın zirvesinde / Adaleti öğreten Tanrı'nın kuşu / Şefkatli yaratık, asil hayvan*" ve Squarcialupi elyazmasının Francesco Landini'ye ayrılmış bölümünün başında yer alan "*Ben ağlarken bana acı veren müzik / Eskiden tatlı duygular vardı / Herkesin anlatmak isteyeceği*" yer alır.

Balad

Baladın vezin biçiminin kökeni konusunda sayısız sav söz konusudur, ama Arap-Endülüs *zadjal*, Portekiz'in *Cantigas de Santa Maria*'sı, Provence'ın *dansa*'sı ve Fransız *virelai*le tespit edilmiş benzerliklere rağmen, hiçbiri bu vezin yapısıyla daha önceden var olan türler arasındaki bağlantılar açısından ikna edici değildir. Baladın morfolojik yapısının XIII. yüzyıl boyunca, Sicilya-Toscana ve *Stil Novo* şairleri sayesinde gelişmiş olduğu konusunda ise herkes hemfikirdir.

Balad her kıtanın sonunda tekrar edilen bir nakarattan oluşur. Her kıta, mısra sayısı ve kafiye açısından aynı olan vezinlerden ve nakaratla aynı uzunlukta ve aynı kafiyelere sahip bir "dönüş"ten oluşur. "Küçük" baladlar, yani nakaratları yedi veya on bir hecelik olan baladlar, ilk defa XIV. yüzyıl başlarında, müziğe eşlik olarak yazılan şiirler arasında görülür. Çok sesli müzik bestecileri arasında en yaygın yapı, "orta" baladdır (üç mısralık nakaratlı). Dilbilimsel içeriği, madrigallere ve *caccia*lara göre o kadar zengin olmayıp, daha pitoresktir. Temalarına gelince, Antonio da Tempo baladlarda aşk temalarının tercih edildiğini, ama "*verba moralia et notabilia*"nın [ahlaki ve dikkate değer kelimeler] kabul gördüğünü söyler.

Gerçek bir yenilik

Müzik açısından balad iki melodiden oluşur: Nakaratı ve "dönüş"ü icra etmek için A melodisi ve vezni icra etmek için B melodisi. Genelde ikinci veznin, dönüşün ve diğer kıtaların metni partitürün hemen altına değil, kâğıdın yan sayfasındaki boş alana yazılır ve *residuum* adını alır. *Voces applicatae verbis* adlı kısa inceleme yazısında anonim yazar "*ballade quia ballantur*"ları [dans amaçlı baladlar] dansa eşlik amacı taşımayan, karmaşık bir melodiye sahip, lirik "*soni sive soneti*"lerden ayırt eder.

Elyazmalarındaki örneklerden başlangıçta tek sesli olan baladın 1360'dan sonra iki veya üç sesli olmaya başladığını görürürüz. Rossiano 215'teki tek sesli anonim baladların yanı sıra, ikinci kuşaktan çok sesli müzik bestecileri tarafından bestelenmiş olanları vardır; Gherardello beş,

Lorenzo Masini beş, Niccolò da Perugia da bir tane yazmıştır. 1360'dan önce bestelenmiş tek çok sesli balad, Jacopo da Bologna'nın *Bu ebedi kadından söz ederken*'dir; bu tarihten itibaren çok sesli baladlar, ikinci ve üçüncü kuşak bestecilerin en çok tercih ettikleri tür haline gelir (örneğin Landini 141 balad ve 11 madrigal bestelemiştir). Madrigale benzer şekilde, balad da çok metinli olabilir: Bu tür baladlar arasında Francesco Landini'nin *Senin Hizmetkârınım / İntikam Almam Gerekir* ve Antonio Zachara da Teramo'nun çok metinli ve çok dilli *Ben Büyük Bir Yara Aldım* eserini sayabiliriz.

Caccia

Caccia [av] İtalya'ya özgü bir müzik türüdür. Kökeni konusundaki savların hiçbiri çok inandırıcı olmasa da, araştırmacılar Avrupa'nın farklı bölgelerinde, sonradan *caccia*ya özgü hale gelecek bir teknikle –kanon– icra edilen sözlü bir geleneğin var olduğu konusunda hemfikirdir. Nino Pirrotta'ya göre, "*caccia*" terimi ağırlıklı olarak avı konu almasından veya vezin biçiminden değil de, farklı sesler arasında melodik bir taklidin söz konusu olmasından, yani seslerin birbirini "kovalamasından" kaynaklanır. Pirrotta ayrıca *caccia*da kanonun "hızlı diyalogu, çığlıkları ve bağrışları çağrıştırarak açık havada hareketli bir sahneyi" büyük bir gerçekçilikle yansıttığını ve "işitsel, hatta görsel bir tasvire" yaklaştığını öne sürer.

Kanon tekniği

*Caccia*lar metin geleneğinden bağımsız değildir. Ayrıca o döneme veya hemen sonrasına ait vezin üzerine inceleme yazılarında hiçbir örneğine rastlanmaması, bu türün edebi açıdan bağımsız bir tür olarak algılanmadığını düşündürür. Müzik eşliğinde icra edilmek üzere yazılmış olan metinler, farklı şekillerde bir araya getirilmiş yedi ve on bir hecelik mısralardan oluşur ve bu vezin biçimi, edebi tür iddiasını haklı çıkarır. Her kıtanın sonunda kafiyeli bir beyit olması, sabit biçimsel özelliğini oluşturur. *Caccia*da av teması farklı şekillerde işlenir, mekân orman da, deniz de olabilir, bazen erotik konulara bile imada bulunulur (örneğin Giovanni'nin *Birçok Av Köpeğiyle* veya Landini'nin *Ne Kadar Düşünceli*). Zachara da Teramo'nun *Lezzet İçin Ava Çıkmak* eseri, av temasını gastronomik açıdan ele alır.

Avla bağlantılı temalar ve atıflar

Caccia, kanonu geliştiren iki üst ses ile bu taklit oyununa katılmayan, üst seslere göre daha alçak perdede hareket ederek onlara destek olan bir *tenor*dan oluşur. Nihai beyitin icrası hem melodisinin daha yüksek olmasından hem de tempo farkından dolayı kendinden önceki bölümlerden farklı olabilir.

1360'dan önce bestelenmiş olup günümüze ulaşmış dokuz *caccia* vardır: İkisi Piero'ya, üçü Giovanni'ye, üçü Jacopo di Bologna'ya aittir, *Tasmalı Av Köpekleri* adlı bir *caccia* da anonimdir. İkinci kuşak çok sesli müzik bestecilerine atfedilebilen yedi *caccia* söz konusudur: Biri Lorenzo Masini'ye, biri Gherardello'ya, ikisi Vincenzo da Rimini'ye, üçü Niccolò da Perugia'ya aittir. Son kuşak besteciler arasında *caccia*yı ele alan son müzisyen Zachara da Teramo, kafiyeli nihai beyitin yokluğundan dolayı klasik modelden farklı bir eser besteler. Madrigal gibi, *caccia* da XIV. yüzyıl sonlarında kaybolur.

Bkz. *İtalya'da Lirik Şiir, s. 741; Giotto'dan Sonra: Floransa, Rimini, Bologna, Padova, s. 952;* Nova Musica*: Litürjik Olmayan Kutsal Tek Sesli Müzik ile Seküler Tek Sesli Müzik, s. 1014;* Ars antiqua*, s. 1019; Fransız* Ars Nova *ve Guillaume de Machaut, s. 1023; Enstrümantal Müzik, s. 1046*

Gözlere Hitap Eden Müzik: Chantilly Elyazması

Carla Vivarelli

Çok sesli ars nova *müziğinin XIV. yüzyıl sonlarında yaşanan son aşamasında Alp Dağları'nın kuzeyindeki başlıca kültür merkezlerinde ve avangard sanat konusuna en çok ilgi duyan İtalyan saraylarında faal olan besteciler, deneylerinin cüretkârlığı ile öne çıkar. Bu müzisyenlerin besteleri, kâğıt üzerinde sıra dışı notasyon ve notasyon süsleme biçimlerinin ve icra modalitelerine dair az veya çok şifreli görsel işaret sistemlerinin coşkulu kullanımını sergiler. Eserler "*de cantar frances*" stilinde yazılır ve günümüzde* ars subtilior *olarak bilinen bu kayda değer üretim, aynı dönemde yazılan inceleme yazılarının da sayesinde, farklı sayısal orantıların uygulanmasıyla elde edilen, tempo değerlerinde artış ve azalış ile ritmik değişiklik tekniklerinin potansiyel uygulama alanları konusunda ilginç örnekler oluşturur.*

Müziğin İşitsel ve Görsel Boyutları

Jacques de Senleches'in (XIV. yüzyıl ortaları-1395) ünlü baladı *La harpe de melodie*'nin 1391'de Pavia kaynaklı bir elyazması üzerinde, bir arpın tellerini temsil eden bir çizgi sistemi üzerinde kaydedilmiş şiirsel metninde balad ve XIV. yüzyıl sonlarında ait olduğu müzik türü (günümüzde *ars subtilior* [incelikli sanat] olarak bilinir), "işitilmesi, çalınması ve görülmesi gerekli" bir ahenk olarak tanımlanır. Dolayısıyla bu müziğin en eksiksiz ifadesi, müziğin icrası anlamındaki işitsel boyutuyla, yazılı müzik anlamındaki görsel boyutunun birbirini tamamlamasından mürekkeptir.

Şiirsel metnin içeriğini partitüre kazandırılan grafik özelliklerle yansıtma tercihi, hiç şüphesiz, görme duyusunun müzik alanına dahil olma biçimlerinin en bariz örneğidir. Senleches'in baladı bu alandaki tek örnek değildir; benzer örnekler arasında Baude Cordier'nin (y. 1380-y. 1440) Chantilly elyazması (*Musée Condé*, 564 (*olim* 1047) yoluyla günümüze ulaşmış olan iki ünlü bestesi sayılabilir. Bu bestelerin ilki, *Tout par compas* adlı rondo-kanondur, "beni bir pergel yarattı" şeklinde bir mısra içeren şiirsel metinle uyumlu olarak dairesel biçimde yazılmıştır. İkincisi, aşk temalı *Güzel, İyi Kalpli, Bilge* adlı kalp şeklindeki rondodur. Ayrıca Berkeley elyazmasında (California Üniversitesi, *Music Library*, 744) bulunan müzik teorisi konulu bir inceleme yazısının sonunda yer alan, anonim bir besteciye ait ve labirent şeklinde sunulmuş *Dedalus'un Evinde* adlı baladı da göz önüne almak gerekir.

Ancak yukarıda adı geçen bestelerin hepsinin ait olduğu *ars subtilior* repertuarında, kendine atıf açısından başka tipolojiler de söz konusudur; örneğin şiirsel metinde notasyon kullanımına atıfta bulunulur veya bazıları bilmece şeklinde yazılmış ve bestenin nasıl icra edilmesi gerektiğini anlatan açıklamalara başvurulur. Metnin de anlamına açıklık getirmeye yarayan bu tür kendine atıf biçimleri, sadece şiirsel metinle ilgili değildir; Anne Stone son zamanlarda yaptığı bir araştırmada notasyon alanındaki tercihlerin de sıklıkla metnin yorumuna katkıda bulunduğunu ve ortaçağ okurlarının elyazmasından, dinleyicilerin müzikten edindiğinden çok daha fazla bilgi elde edebildiğini göstermiştir.

Kendine atıf

Ars Subtilior: "Fransız Modası"nın Yayılması ve Benimsenmesi

Ars subtilior terimi ile XIV. yüzyıl ortalarından itibaren, ama özellikle XIV ile XV. yüzyıllar arasında Güney ve Orta-Güney Fransa'nın çeşitli merkez-

lerinden Pirene ve Alp dağlarının ötesine kadar yayılan müzik akımı kastedilir. Fransız saraylarının (Avignon'daki papalık sarayı, d'Anjou ve Berry sarayları) yanı sıra, ortaçağ kültürünün Avrupa'daki başkenti Paris de, üniversite ve manastır *studium*larıyla [yüksek okul] bu müziğin yayıldığı önemli bir merkezdir. Müzik alanındaki yeni *subtilior* eğilimlerin benimsenip geliştirildiği ve yayıldığı diğer mekânlar arasında, İberya'da Aragon, Navarra ve Kastilya sarayları, Kıbrıs'ta Lusignan hanedanının Fransız sarayı, Pavia'da Visconti ailesinin sarayı, papalığın bölündüğü yıllarda (1378-1417) Roma ve Bologna'daki sarayları da yer alırken, Padova da, bilimsel-matematiksel kavramların müzik temposunun ölçümüne uygulanmasına önem veren bir üniversitenin merkezi ve muhtemelen Gaffurius'tan da önce müzik eğitiminin merkezi olarak kabul edilir. İtalya'daki *subtilior* merkezlerin haritası güneye kadar uzanır ve Anjou hanedanının Napoli sarayını da kapsar. Hanedan bağlantıları, "avangard" müziğe önem verme geleneği (özellikle Robert d'Anjou döneminde, 1309-1343), *subtilior* uygulamaların tarif edildiği teorik metinlerin dolaşımı (hatta belki burada ortaya çıkması) ve buranın Filippotto (y. 1350-y. 1435), Antonello da Caserta ve onlar kadar ünlü Nicola di Aversa da dahil olmak üzere, çeşitli bestecilerin mekânı olması, XIV. yüzyıl sonlarına özgü "*de cantar Frances*" [Fransız şarkı stili] modasının, edebi kaynaklarında da işaret ettiği gibi, yayılıp benimsenmesine katkıda bulunur. Zaten *ars subtilior*'un İtalya'daki etkisi o kadar güçlü olur ki, Lorenzo da Firenze (?-1372) ve Paolo da Firenze'nin (y.1355-1436) bestelerinden de görüldüğü üzere, yerel bir *ars nova* geleneğine daha sıkı bir şekilde uyan Floransa bile bu akıma kayıtsız kalmaz.

Güney İtalya

Müzisyenler ve şarkıcılar dahil olmak üzere, insanların, fikirlerin ve fikirlerin artan dolaşımının yanı sıra, tarihsel olaylar temelinde değişen çekim merkezlerinin etrafında dönen, sürekli olarak değişim geçiren, geniş bir siyasal, ekonomik ve kültürel dönemin ilişkiler bütünü içerisindeki irili ufaklı sayısız unsurdan oluşan siyasi karışım da *ars subtilior*un yayılmasına katkıda bulunur. Yayılan, "Fransız *subtilior* modası"dır: İcra edilen metinlerin dili Fransızcadır, balad, rondo ve *virelai* gibi, kullanılan şiirsel-müzikal türler Fransızdır, benimsenen ölçüm sistemi Fransızdır. Böylece *ars subtilior* Alp Dağları'nın ötesine ait kimliğiyle ve ritmik özellikleriyle kabul görür. Ancak bu yayılmanın, ölçü normlarının ve uygun bir yazım sisteminin tanımlanmasından önce gerçekleşmiş olması, bu avangard eğilimi benimseyen merkezlerin bir geleneğin sınırındaki hedeflerinden, bu eğilimin gelişiminin ve tanımlanmasının ardındaki itici güçlere dönüşmesine yol açar.

Örneğin İtalya'da, Fransız *ars nova* sisteminden farklı, yerel bir ölçü ve notasyon sisteminin varlığı, *ars nova* sistemini temel alan yeni *subtili-*

or stile özgü ilke, kural ve figürlerin mümkün olduğu kadar belirlenmesini gerektirir. Zaten *ars subtilior*, gelişimine uygun bölgelerde bile, XIV. yüzyılın ilk yarısında gelişip tanımlanmış İtalyan *ars novas*ının yerini hiçbir zaman tamamıyla almaz. İtalya bestecilik alanında üstünlüğü Fransa'yla paylaşırken, tam da *subtilior* temelleri tanımlama gereksiniminden dolayı teorik üretim alanında üstünlüğü ele geçirir. Böylece önce Kastilya Kraliçesi Eleonora'nın, sonra Kardinal Pedro de Luna'nın şahsında, Aragon hanedanının hizmetinde çalışan Jacques de Senleches (XIV. yüzyıl ortaları), Trebor (faal olduğu dönem 1390-1410), Solage (faal olduğu dönem XIV. yüzyıl sonları), Baude Cordier (y. 1380-y. 1440) ve Gracian Reyneau (faal olduğu dönem y. 1390) gibi, Alp Dağlarının kuzeyinde yaşayan ünlü *subtilior* bestecilerinin yanı sıra, İtalya'da bir o kadar ün kazanan Filippotto da Caserta, Antonello da Caserta, Johannes de Janua (faal olduğu dönem XV. yüzyıl başları), Antonio Zachara da Teramo (?-y.1413, Antipapa XXIII. Johannes'in *magister capellae*si) ve Milano Katedralinin ilk koro şefi Matteo da Perugia'nın (?-y. 1418) isimleri de sayılabilir. Matteo hem Kardinal Pietro Filargo'yla olan bağlantıları hem de α.M.5.24 sayılı Este elyazması derlemesiyle hatırlanır.

İtalya'nın teori alanındaki üstünlüğü

Subtilior Stilin Özellikleri

Subtilior müziğinin ana özelliği, ritm alanında yürütülen incelikli deneylerdir; Filippotto da Caserta'ya atfedilen *Tractatus figurarum*'da [Figürler Üzerine İnceleme Yazısı] ifade edildiği gibi, "icra edilenin yazılamaması" korkusu, bestecileri notasyon konusunda cüretkâr deneyler yapmaya iter ve bu deneyler *subtilior* müzik yazımına özgü grafik simge zenginliğinin ortaya çıkmasına neden olur. Besteciden besteciye, hatta aynı besteciye ait besteden besteye değişiklik gösteren ve hiçbir zaman tek anlamlı ve tümel bir şekilde kurallara bağlanamayacak olan bu temsili şekillerin çeşitliliği de buradan kaynaklanır.

Fransız *ars novas*ı sisteminde başvurulan ritmik bileşimlerin geliştirilmesi, müziğin hem yatay hem de dikey boyutunu içerir; bir yanda Fransız *ars nova* teorisinde geliştirilmiş olup, şimdi kabul edilemez gibi görünen durumlara da uygulanan ve yeni notasyon çözümleri (örneğin kırmızı notalar veya farklı nota şekilleri) yoluyla saptanan senkop geliştirilir, diğer yanda Fransız *ars nova* sistemindekilerden farklı süre değerleri ve ikili ile üçlü arasındaki geleneksel olanlardan farklı orantı ilişkileri benimsenir, böylelikle elde edilen sıra dışı ritmik bölünmeler, daha geleneksel olanlarla bir arada kullanılarak

Geliştirme ve deneyler

şaşırtıcı, çok ritmli bir etki elde edilir. Ritmik anlamlarını doğru şekilde yansıtacak yeni grafik işaretlerin geliştirilmesinin nedeni, Fransız *ars nova* stiline yabancı olan bu yeni orantısal değerlerdir.

Ancak *subtilitas* [incelik] kavramı sadece ritm ve notasyonla sınırlı değildir. Nitekim repertuarı niteleyen ve yukarıda sözü edilmiş olan kendine atıfa, ortak bir ses boyutuna yapılan atıflardan ve imalardan oluşan sofistike bir bileşim eklenir; sözlerle müzik farklı iletişim düzeylerinde etkileşir ve bilinçli dinleyiciyi de bu oyuna dahil ederler. Bestecinin bilgi birikimini sergilemek açısından en önemli araç olarak görülen atıf, Filippotto da Caserta'nın *Istırabı Beklerken*, Senleches'in *Umudu Beklerken* ve başka hiçbir eseri bilinmeyen Galiot'nun *Tatlı Hayatı Sevmeyi Beklerken* baladlarını sıkı ve karmaşık ilişkiler yoluyla birbirine bağlayan şiirsel-müzikal atışmaların temelini oluşturur.

Atıflar

Subtilior müziğini sadece sunilik temelinde göz önüne alan ve cüretkâr ritmik tasarımların bestenin değerini düşürüp, onu basit bir matematik hesabına indirgediğini iddia edenlere karşı, İtalyanlara özgü, temelde eşlikli bir vokal çizgiden oluşan, sade ve kendiliğinden gelişen melodiler yaratma zevkinden söz etmek gerekir; cüretkâr senkoplarla ve karmaşık orantılarla kaynaşan bu melodiler, İtalyan *subtilior* müziğinin dinlenmesini zevkli kılar.

Bkz. Nova Musica*: Litürjik Olmayan Kutsal Tek Sesli Müzik ile Seküler Tek Sesli Müzik, s. 1014;* Ars antiqua*, s. 1019; Fransız* Ars Nova *ve Guillaume de Machaut, s. 1023*

Enstrümantal Müzik

Fabio Tricomi

XIII. yüzyıldan itibaren var olan enstrümantal müzik kaynakları ile o döneme ait müzik konusundaki inceleme yazıları, ortaçağ dans müziğinin yeniden icra edilebilmesi konusunda bir sav yürütebilmek için ilk ve en önemli unsurlardır. Ancak "filolojik" bir icra uygulamasının gerçekleştirilmesi için günümüzde bile telli çalgı üretiminde ve sözlü geleneğin müziklerinde izlerine rastlanabilecek başka birçok ipucundan da yararlanmak gereklidir.

Dans Müziği ve Müzikal Kaynakları

Sadece çalgılar yoluyla icra edilen müzik, XIII. yüzyıldan itibaren teorisyenlerin ilgisini çekmeye başlar. Parisli Jean de Grouchy (y. 1255-y. 13320) *De Musica* [Müzik Üzerine] adlı inceleme yazısında seküler müzik türlerini ele alan ve *instrumentalis* müziğe büyük önem veren, hatta yerel uygulamalar arasındaki farkları vurgulayan ilk ortaçağ müzik teorisyenidir. XIII ile XIV. yüzyıllar arasında, notasyonu kaydedilmiş az sayıdaki ama son derece değerli örneklerden, seküler alanda o ana kadar –o dönemde müzik yazımı konusunda bilgi sahibi tek grup olan– din adamları ve aydınlar tarafından aşağılanıp sadece uygulama alanıyla sınırlı tutulan bir enstrümantal müzik repertuarının var olduğunu görürüz. Günümüze kadar ulaşmış 46 parçadan bazılarının müzik türleri anonim bestecileri (veya müziği yazıya dökenler) tarafından belirtilmemiştir, ama ritmik seyirleri temelinde dans alanında ne şekilde kullanıldıklarına dair varsayımlar getirilebilir; türleri de, bazıları sadece 1400'ten itibaren tanımlanmış olan başka dansların yapısıyla kıyaslanarak tespit edilebilir. Jean de Grouchy, bazı ayrıntılarının muğlaklığına rağmen, *estampie*, *ductia* ve *nota* adı altında üç dans türünü tasvir eder.

Estampie'nin yapısı

Estampida veya İtalyancada *istampitta* olarak da bilinen *estampie*, muhtemelen ortaçağda en yaygın dans türüdür ve günümüze 20 örneği ulaşmıştır (sekizi Fransız, onu İtalyan, ikisi İngiliz). Bu dans, *puncta* denen dört veya beş bölümden oluşur; bu bölümlerin her biri iki defa tekrarlanır, birincisi açık kadansla, ikincisi kapalı kadansla sonlanır. *Additional 29987* elyazması (Londra, *British Library*) yoluyla günümüze ulaşmış İtalyan *istampitte*leri, Fransız ve İngiliz

estampie'lerinden farklı müzikal özelliklere sahip olup, melodik ve ritmik malzeme açısından çok daha zengindir ve günümüzde Türkiye'de var olmaya devam eden peşrev adlı enstrümantal repertuarlarla aralarında bağlantılar olduğu sanılır.

Ductia'nın yapısı *estampie*yle aynıdır, ama cümleleri daha kısa, vezni düzenlidir. *Ductia* adı altında günümüze çok fazla eser ulaşmamış olsa da Grouchy'nin tanımlamasına uygun görünen üç Fransız bestesi söz konusudur: bir tanesinin başlığı yoktur, diğer ikisininki sırasıyla *danse* ve *dansse real*dir. Grouchy'nin diğerlerinden ayırt ettiği, *nota* adı altında bir dans daha vardır; bu türe ait sayılabilecek dört İngiliz dansı, 6/8'lik iki sesli danslardır ve kapsam ile cümleler açısından iki gayda ile icra edilmeye uygundur.

Yine Londra'daki *Additional 29987* elyazmasında 4 *saltarello* bulunur: Bu tür Rönesans sonlarında kültürlü çevrelerin müziğinde yer almamaya başladıysa da, günümüzde Orta İtalya'da geleneksel bir dans olarak varlığını sürdürmektedir. Lazio bölgesinde, Amatrice'de gayda ile çalınan *saltarello* ile XIV. yüzyıla ait bu parçalar arasında benzerlikler söz konusudur. Bologna civarındaki dansların *manfrina/tresca* bölümlerinden oluşmasına benzer şekilde, üç İtalyan dansının (*Tristan'ın ağıtı, manfredina, aşk dansı*) ilk kısmı ağır, ikinci kısmı hızlıdır. Günümüze ulaşmış İtalyan dansları arasında muhtemelen ağır bölümü eksik olan ve *bel fiore dança* olarak bilinen bir *basse-dance* örneği olan bir *trotto* ile *chançoneta tedescha* veya *chançona tedescha* olarak bilinen ve Alman enstrümantal müzik bestecilerinin İtalya üzerindeki etkisine tanıklık eden, bir *tenor* üzerine kurulu dört dans vardır. Üç sesli *motet*ler oluşturmak için kullanılmış dört Fransız *tenor* eseri, isimlerinden de anlaşılacağı üzere (*chose tassin* ve *chose loyset*), başlangıçta dans melodileriydi. Nitekim Grouchy, Tassinus'tan *estampies con 7 puncta* icra edebilecek, dolayısıyla olağanüstü bir hafızaya sahip sıradışı bir çalgıcı olarak söz eder. Çekoslovakya'dan çıkmış, *czaldy waldy* adı verilen iki beste de Doğu Avrupa'nın enstrümantal repertuarlarında müzik yazımının uzun kullanımına tanıklık eder.

İtalyan dansları

1400'den öncesine ait enstrümantal müzik örneklerinin o dönemde müzik notasyonuyla yazılmış eserlerin çok küçük bir bölümünü oluşturduğunu, notasyonla yazılmış eserlerin de o dönemde Avrupalı çalgıcılar tarafından icra edilen müziğin çok küçük bir bölümünü oluşturduğunu düşünmek doğru olacaktır. Bu dans müziklerini yazıya dökenlerin, modern etno-müzikologlarınkine benzer bir muhafaza etme içgüdüsüyle bu işi yaptığı anlaşılır; geleneksel olarak karmaşık bir sözlü beceriye dayanan icra, güçlü bir araç olan müzik yazımıyla sabitlenirken amaç muhte-

melen okuma yoluyla yeniden icra edilmesi değil, fani doğasını sembolik olarak alt etmek ve onu icrasından daha yüksek bir düzeyde, değerli bir obje olarak konumlandırmaktır.

Müzik Çalgıları, Ortaçağ Enstrümantal Müziğine ve İcrasına Dair Savlar

Enstrümantal repertuar alanında yazılı müzik içeren belge sayısı çok az olsa da, dolaylı yoldan elimize ulaşmış son derece zengin bilgiler söz konusudur. Dönemin müzik çalgıları konusunda bilgi sahibi olduğumuz gibi, bazı durumlarda günümüze ulaşmış fiziksel kalıntıları sayesinde ürettikleri müzik konusunda da fikir sahibi olabiliyoruz. Avrupa'nın müzik temeli, eski kültürlerle karışmış olarak Yunan ve Roma müzik kültürlerinden oluşur ve bu temelin üzerine birbirine komşu halklardan –Asya, Bizans kültürü yoluyla Güneydoğu Avrupa, İslam hâkimiyetindeki Kuzey Afrika ve Baltık kıyıları boyunca kuzeydoğudan– kaynaklanan müzikal etkiler ve çalgılar eklenir. Bu enstrümanlardan Avrupa'ya kök salanlar, yerel müzik uygulamalarına bağlı olarak giderek modifikasyona tâbi tutulur. Bu nedenle Avrupa çapında çalgılar arasında önemli tipolojik farklar söz konusudur. İkonografiden ve edebi tasvirlerden, güçlü ve zayıf sese sahip çalgılar şeklinde bir ayrım yapıldığı anlaşılır; çalgılar kullanım amaçları temelinde ses ve tını özelliklerine, hatta farklı biçimsel dillerine göre seçilir. İcra uygulamalarındaki bu ayrım 1400'den itibaren "*alta cappella*" ve "*bassa cappella*" şeklinde ifade edilmeye başlanır. Güçlü sesli çalgılar trompet, dilli çalgılar ve vurmalı çalgılardır; zayıf sesli çalgılar ise yaylı ve telli lavtalar, santur, arp ve flüttür. Ancak yaydıkları sesin gücüne bağlı olarak kapalı yerlerde veya açık havada çalınacak çalgılar ayrımı düşünüldüğü kadar katı değildir; çeşitli belgelerden gördüğümüz kadarıyla bu iki kategori karışık olarak da kullanılır.

Avrupa'ya geliş ve uğradıkları modifikasyonlar

En azından kısmen özgün yapılarıyla, repertuarları ve icra stilleri konusunda bilgilerle günümüze ulaşmış bazı çalgılar, ortaçağ çalgılarının gerçek anlamda birer "canlı fosilini" oluşturur. Günümüzde Batı klasik müziğinin simgesi sayılan yaylı çalgılar, Arapların gelişiyle İspanya ve Sicilya'dan Avrupa'ya geçer. İnşa geleneği izlendiğinde 1400 yılına kadar yaylı çalgıların gövde ve sapının tel bir parça ahşaptan elde edildiği ve bunlara sadece kozalaklı ağaç ahşabından ses tablasının eklendiği görülür. Bu seçim, ses tablasının, perdelerin ve sapının montajı için, elde edilen tını açısından, çalgı imalatçılarıyla yakın bağlantıları olan dönemin çalgıcıları tarafından tercih edi-

Araplardan gelen yaylı çalgılar

lir. Bu imalat günümüz lavta imalatçıları arasında da geçerli olmaya devam etmektedir.

Etnik toplulukların müzik âdetleri açısından süreklilik göstermesi yeni bir fikir değildir. Rönesans'ta Pierre Belon du Mans (1517-y.1564) Ortadoğu'daki yolculuklarını konu alan anılarında şöyle yazar: "Eski çalgılarla yapılan müziği anlamak isteyenler, yazılı bilgilerden çok, Yunanistan ve Türkiye'de kullanılan çalgıların deneyiminden fayda sağlayabilir" (P. Belon, *Les observations de plusieurs singularitez* [Çeşitli Tuhaflıklar Üzerine Gözlemler], 1555). Belon'un XVI. yüzyılda ziyaret ettiği Türkiye çok uzak bir ülke değildir, çünkü Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'da Budapeşte'ye kadar yayılmıştır.

Londra'daki *Additional 29987* elyazmasında bulunan 15 dansın günümüzde yapılan icrasında rastlanılan sorunlar, gelecekte tüm caz müziği kayıtları ortadan kaybolduğu takdirde, *Real Book* adlı derleme kullanılarak bu repertuar icra edilmek istense ortaya çıkacak sorunlarla aynıdır. Bildiğimiz gibi, bir caz melodisinin yazıya dökülmüş hali, doğru icrası için gerekli bilgilerin çok azını içerir. Her iki durumda notasyon sadece bir iz olarak göz önüne alınmalıdır; sadece sözlü gelenek dahilinde kendi çalgısının stilini ve özelliklerini tanıyan bir müzisyen, bu tür repertuarları icra edecek düzeydedir.

Günümüzde haklı olarak filolojik icra uygulamaları konusunda bir saplantı geliştirdik ve geçmişte kalmış müzikleri yeniden icra edilmesi konusuyla ilgilenenler, kesin verilerin çok az sayıda olduğu bir yolda ilerlemek zorundadır. Bir yanda çeşitli ortaçağ müziği okullarında, seçilen çalgıda 1400 yılından önce çalgı icrası konusunda ağırlıklı olarak Grouchy tarafından sağlanmış az sayıdaki bilgiyi temel alan, kaynaklarla notasyon üzerinde araştırmalar yürütülen bir model önerir. Öte yandan, müzikologların müziği yazıya dökme çalışmalarından yararlanan veya sadece CD dinleyen, farklı eğitimler almış müzisyenler, sıklıkla Arabesk veya popüler eğilimli yeni ortaçağcı hayal güçlerini serbest bırakır. Sonuçları açısından her iki bakış açısının da çok da memnun edici olmadığı aşikardır; bir yanda yeni "ortaçağ ekolü"nün steril hassasiyetinden dolayı, hata yapma korkusuyla notasyona zarar verilmemeye çalışılır, diğer yanda müzik kültürlerine yüzeysel olarak yaklaşılır, genelde yetersiz bilgiler temelinde zarar verilir ve elde edilen sonuç bir taklitten öteye gidemez.

1887 tarihli bir dergide yayımlanmış, anonim bir Sicilyalı yazara ait ilginç bir yazıda, bazı popüler şarkıların müziğinin yazıya dökülmesi ve icrası konusunda şöyle bir yorum yer alır: "Bu şarkıları Sicilya'da olduğu gibi söyleyebileceğinizi sanıyorsanız aldanırsınız. Bir gün bu müziği çok değerli bir müzisyene sundum ve o da harika sesiy-

İcra meseleleri

le bana bu şarkıları seslendirdi. Notalar doğruydu, ama melodiyi tarz olarak tanıyamadım. Notaların nasıl vurgulanması gerektiğini, hangi notanın uzatılacağını, cümleden cümleye nasıl geçileceğini bilmek ve bütün bu incelikleri bu geleneğe sahip olan halktan öğrenmek lazım."

Eğer kaynakların doğru şekilde incelenmesi, ortaçağ geleneklerinden günümüze izleri ulaşmış bazı müzik geleneklerinin teknikleri, stilleri ve doğaçlama uygulamaları konusundaki derin bilgiye entegre edilirse, belki bir hakikate ulaşılmaz, ama sonuçlar da bu kadar sahte olmaz.

Bkz. *Üniversiteler Çağında Müzik Öğretimi, s. 1003; Fransız* Ars Nova *ve Guillaume de Machaut, s. 1023; XIV. Yüzyılda İtalya ve Francesco Landini, s. 1032*

XIII ve XIV. Yüzyıllarda Dans: Dans ve Şiir

Stefano Tomassini

Kelimelerin ulaşamadığı yerlere bedenin hareketleri ulaşır ve Tanrı'dan alınan ilhamla coşkunun tezahürü, yoğun sevinç ve bastırılamaz mutluluk duygusu mimiklere ve jestlere dönüşür; vaazlarının duygusal yönünü ilk vurgulamaya başlayanlar, "Tanrı'nın soytarıları" sayılan Fransiskanlar olur. Bu arada daire şeklinde dans, yani carola, *Rönesans'a kadar ortaçağın tamamı boyunca hem Yeni Platoncu evrenin ahengini yansıtır hem de saray edebiyatı romanlarına nüfuz eder ve anlatımsal bir değer kazanır.*

Fransiskan Ruhaniliğinde Coşkunun Tanımlanamazlığı

Ortaçağ boyunca sevinç duygusunun atıfta bulunduğu psikofizik deneyimle bu deneyimi ifade etmesi gereken kelimeler arasındaki sorunlu ilişki, Aziz Augustinus'tan (354-430) itibaren ele alınmaya başlanır, nitekim

Augustinus, 32. Mezmura getirdiği açıklamada (*Enarratio* II, I, 8) "dudaklarla değil, hayatla" ifade edilen "yeni bir ilahi"ye olan gereksinimi ilan eder (*Cantet canticum novum, non lingua, sed vita*), "coşku hali"nden hecelerin sınırını aşabilecek hal olarak söz eder (*immensa latitudo gaudiorum metas non habeat syllabarum*), çünkü coşku demek, sese ve tanımlanamaz bir boyuta kendini bırakma demektir ve bu "kelimesiz sevinç" (*gaudeat cor sine verbis*) sözler yoluyla anlatılamaz. Aziz Gregorius Magnus da (y. 540-604, ♔ > 590) Aziz Sebastian'ın bayramı için yazdığı öğütlerde (*Homilia* XXXVII, 1) sevince, danslara, meleklerin korosuna katılmanın verdiği mutluluk duygusunu anlatmaya hiçbir sözün yetmeyeceğini söyler. Coşkunun fiziksel ifadesiyle ve Tanrı'yı övmenin verdiği, bastırılamaz mutluluk duygusuyla bağlantılı bu kavramlar, ortaçağ boyunca doğrudan şiirle birleşir ve özellikle Fransiskan ruhanilik bağlamında önemli bir tema haline gelir. Bu anlayışın temsilcileri arasında *Baladam in Paradiso* [Cennet Baladı] olarak da bilinen (*Quod omnes sancti faciunt Baladam in Paradiso, amore Domini nostri Jesu Christi* [Cennet'teki Bütün Azizlerin Efendimiz İsa'nın Aşkı İçin Söyledikleri Balad]) *lauda*sıyla [övgü] Iacopone da Todi (1230/1236-1306) öne çıkar. Bu *lauda*da dinlemeye çağrının tüm edilgen terimleri, dansın etkin eylemi yoluyla Tanrı'yla birleşmeye sevkedecek gibi görünür: Dönüşüme yol açabilecek performansa dair (Augustinusçu ve mistik) teolojik düşünceye göre, "herkes Kurtarıcı'nın aşkı için dans ediyor." Hatta Iacopone'ye göre dans, deliliğin ve Tanrı'ya aşkın inanılmaz boyutlarının negatif metaforudur: "Bu dansa dahil olmak isteyenler / devasa bir aşkla karşılaşırlar" (*De stultitia perfectorum*, "İsa'nın aşkıyla delirmiş olmak, en üstün bilgelik gibidir," 87, 19-20).

Iacopone'nin *Cennet Baladı* eseri

Antonio Attisani'nin Fransiskan tarikatının performans yönünü, oyuncuların ve izleyicilerin beden ve zihnini dönüştüren şiirsel bir eylem olarak tarif etmesi ve Aziz Francesco'nun (1181/1182-1226) performanslarında –tarihsel açıdan yenilgiye uğratılıp marjinalleştirilmiş olmasına rağmen– Batılı tiyatro bağlamında faal olmaya devam eden ve özellikle XX. yüzyılın bazı çok önemli avangard akımlarında yeniden ortaya çıkmış bir performans fikri tespit etmiş olması tesadüf değildir. Her ne kadar *Speculum perfectionis* [Mükemmelliğin Aynası] (IX, 100) adlı Latince eserde Francesco oturmuş bir *lauda* yazarken tasvir edilse de ("Oturup düşünmeye başladı..."), Renato Torniai'nin dediği gibi, ilahi dünyanın ritmine kendini kaptırmış bir şarkıcının hareketsiz, sabit bir şekilde oturduğunu hayal etmek zordur. Francesco çok sevdiği, "çatının etrafında daire çizen ve Tanrı'yı över gibi tatlı tatlı şakıyan" (*Speculum*, XI, 113), tarla kuşlarının "dairesel" u-

Francesco'nun papanın önündeki dansı

çuşlarının ilham alan mistik dansın dalgalı ritmlerinden zevk alır. Tommaso da Celano'nun (y. 1190-y. 1260) *Trattato dei miracoli* [Mucizeler Üzerine İnceleme Yazısı] adlı eserinde de benzer tariflere rastlarız. Ancak Francesco'nun tarihi şahsiyetten heterodoksluğun ve isyanın efsanesine dönüşümünü en iyi yansıtan olay, Tommaso da Celano'nun *Vita Beati Francisci* [Aziz Francesco'nun Hayatı] (73, 5) eserinde anlatılır: Francesco, Papa III. Honorius (?-1226, ♔ > 1216) ve kardinalleri karşısında "mutluluğunu gizleyemez ve konuşurken ayakları sıçrarcasına hareket eder" (*pedes quasi saliendo movebat*). Bu sahne, Francesco'nun Tanrı'yla olan kişisel (dolayısıyla duygusal) diyalogundan kaynaklanan sevinçle beslenen sıra dışı hareketlerinin bir örneğidir. Ama daha da önemlisi, vaazı içerisinde –büyük ihtimalle trubadur geleneğinin de etkisiyle– bedensel olanın geri kazanımının ruhsal nedenlerine de bir açıklama getirir; sevinç ve övgü gibi duygusal bir boyut yoluyla insanları duygulandırmayı (ve onları dönüştürmeyi) amaçlayan gezgin vaizler de, İncil'i yayma görevini yerine getiren keşişlerin "Tanrı'nın soytarıları" olarak algısını temel alır.

Son olarak, Fransiskanlığın en ılımlı bölümünde, yani Dante'nin "neşeli keşişler" şeklinde aşağıladığı (*Cehennem*, XXIII, 103) bir tarikata üye olan Guittone del Viva di Michele d'Arezzo'nun (y. 1235-1294) dinsel dönüşümünün (1265 olarak tarihlendirilmesi âdettendir) anlatıldığı mısralarında olduğu üzere, dinsel konformizmle burjuva çıkarları arasında, dans hâlâ Tanrı'yla mistik birleşmeye çağrı olarak görülmeye devam eder (*Canzoni ascetiche e morali* [Çileci ve Ahlaki Şarkılar], XXXIX, *Invito alla mistica danza* [Mistik Dansa Davet]). Vezin katılığı ve ağırbaşlı tonuyla dansın Tanrı aşkının pozitif metaforuna dönüştürüldüğü bu *lauda*da doktrin, tanımlanamaz sevince davetin, bedensel olanın geri kazanılmasına dönüşmesine de imkân verir.

Dansın Anlatımı

İtalya'da inceleme yazılarını ve ekolleri temel alan dans kültürünün saraylarda kendini kabul ettirmesinden önce, özellikle şiir alanında, dansın evrenin ve yıldızların hareketinin ahenginin metaforu şeklindeki Yeni Platoncu fikir kendini hissettirir; ortaçağ boyunca bu alana hâkim olan Pythagorasçı ideal, Alessandro Arcangeli örneğinde de görüldüğü üzere, Rönesans döneminde Yeni Platonculuk dahilinde yeniden ele alınacak, XV ile XVII. yüzyıllar arasında hem dans sanatı teorisine hem de koreografik uygulamalara nüfuz eden sayısal sembolizmde etkisini açıkça gösterecektir. Dante'nin (1265-1321) *Cennet*'inin XVIII. kantosunda (m. 73-81) bazı ruhlar gökyüzünde şarkı

Dante'nin *Komedya*'sında dans

söylererek ve dans ederek alfabenin bazı harflerini oluşturur, böylelikle barok balesine özgü figürler yoluyla, planimetrik olarak kelime oluşturma olgusuna öncülük ederler. Dante'nin *Cennet*'inde dans, ruhsal mutluluğun gerçek tezahürü, dairenin mükemmel biçimi (VII, 4-7), dans sırasında bir kıtayı diğerinden ayırt eden, müziğin ve dansın yeniden başladığı bir sonraki an notaların uyumuna odaklanmamızı sağlayan, fiziksel bir gerilim anı (X, 75-81) ve gerçeküstü bir hareketin işareti olan "çifte dans" (eşmerkezli iki dairenin hareketi) (XIII, 19-21) olarak sunulur. *Araf*'ta (XXIX, 121-9) Kilisenin arabasına eşlik eden üç teolojik erdemin mistik geçit töreninin sembolik anlamıyla (XXXI, 131-2 mısralarında da olduğu üzere) bağlantılı dansında Dante şarkısıyla dansın ritmik seyrini belirleyen solistin rolünün önemine işaret eder ("… şarkısına göre / adımları ağır ya da hızlı oluyordu"). Yine *Cennet*'te (XXIV, 17) ruhların mistik coşkusunun tezahürü olarak tasvir edilen *carola* (yani daire şeklinde dans), doğrudan mısranın ritmine yansır ("ağır ağır ya da hızlı hızlı dönerek").

Carola, *Roman de Renard*'dan [Tilkinin Romanı] *Roman de la Rose*'a [Gülün Romanı] saray edebiyatının romanlarında en çok atıfta bulunulan danstır, örneğin *Roman de la Rose*'da kahraman ele ele tutuşmuş Aşk, Güzellik ve başka erdemlerin daire şeklinde dansına tanık olur. Bu dansta hareketi yönlendiren solistin şarkısının ritmi ile ona nakaratla cevap veren koronun şarkısının ritmi, hem kutsal hem de seküler açıdan işlevsel bir tekrar yapısı doğrultusunda birbirini izler. *Chroniques de Saint-Martial* [Saint Martial Kilisesinin Tarihi Kayıtları] eserine göre, 1215'te Haçlıları uğurlamak için toplumun tamamının katıldığı bir *carola* düzenlenir. Maurizio Padovan'ın belirttiği gibi, dans XIV. yüzyıl kaynaklarında özellikle "zarif" aşk algısı bağlamında, saray çevreleri, soylular ve gelişen ticaretle bağlantılı olarak gelişen burjuva çevreleri açısından yeni bir sosyal konum kazanır. Antonio da Tempo (?-y. 1339) ile Gidino da Sommacampana'nın (XIV. yüzyıl) halk dilindeki vezin konusunda yazdığı inceleme yazılarında şarkı ve dans üzerine normlar sunulur, ama baladların icrası konusunda hiçbir bilgi sunulmaz.

Fransız *carola*

Dansın İtalyan edebiyatında hakiki anlatımsal kimliğini kazandığı asıl yer Boccaccio'nun (1313-1375) eserleri ve özellikle *Decameron*'dur; dans burada daima sembolik bir anlamı olan, kendine özgü bir retoriğe (öykülerin başlangıcı veya sonuçlanması anlamında) ve dahil olduğu modern toplumun bir işareti olan (sanat veya eğitim tezahürü olan) kültürel bir kimliğe sahip bir tema/çerçeveye dönüşür. Ama aynı zamanda çok daha kısa ömürlü bir toplumsal gerçekliğe de (eğlence ve/veya kur yapma süreci) dahil edilir. Zaten dans alanındaki en eski İtalyan belgelerinden birine *Decameron*'da atıfta bulunulur:

Decameron

Dere Akar adlı danslı şarkıdan, sekizinci günün ikinci hikâyesinde söz edilir. Yine Padovan'ın belirttiği gibi, 1527 tarihli Floransa kaynaklı elyazmasında anonim bir kişinin sayfanın kenarına yazdığı bir not sayesinde, bu dansın 1552'de Toscana bölgesindeki Rovezzano'da hâlâ uygulamaya devam edildiğini ve icrasında –gerçek anlamda koreografik bir tasarımın öncülüğü şeklinde– dansçının ara sıra kadınlar arasından kendine yeni bir eş seçmesinden dolayı, katılımcılarda şaşkınlık ve kin dolu tepkilere yol açtığını öğreniriz. Benzer bir koreografik plan, Jean de Brienne'in (1148-1237) sadece Vatikan'da, *lt. 3793* elyazmasında bulunan *Dinleyin Hanımlar* eserinde, üç bölümden oluşan danslı bir *descort*da (Provence kaynaklı, kıtaları arasında uyumsuzluk olan bir şarkı) görülür.

Ama dans asıl Rönesans saraylarında, ortak bir uyum ve davranışların kontrolü fikri yoluyla arzuya boyun eğdirilmesi şeklinde ayrı bir kurumsal işlev kazanmaya başlar. Jacopo Sannazaro'nun (1455-1530) *Arcadia*'sındaki önemli bir bölümde olduğu üzere, efsanevi altın çağının –Rönesans'a en özgü edebi tür olan diyaloga benzer şekilde– ihtilafları uzlaştıran, tutkuları bir araya getiren dansının anısı arka fonda kendini hissettirir: "Kıskançlık değildi, eğleniyorlardı / ud müziği eşliğinde dans ediyorlardı, / ve kumrular gibi sürekli öpüşüyorlardı" (VI, 106-8).

Bkz. *İacopone da Todi ve Dinsel Şiir, s. 715; Avrupa'da Lirik Şiir, s. 735; İtalya'da Lirik Şiir, s. 741; Dante Alighieri, s. 758; Giovanni Boccaccio, s. 804; Avrupa'da Dinsel Tiyatro ve Halk Tiyatrosu, s. 832*

LATİNCE SÖZLÜK

Agnus Dei	Tanrı'nın Kuzusu
Alleluia	Tanrı'ya şükür duası
arbor	ağaç
ars, artes (çoğ.)	sanat, zanaat
bestiarium	hayvan kitabı
burgensis, burgenses (çoğ.)	kentli, burjuva
canticum	ilahi
Christianitas	Hıristiyanlık
cives	yurttaş
civitas	şehir
contemptus	hor görme
corpus	külliyat
curiositas	merak
curriculum	müfredat
de facto	fiili
desiderium	arzu
devotio	ibadet
disputatio	tartışma
Dominus	Tanrı
ecclesia	kilise
epistula	mektup
exemplar	örnek
exemplum	ibretlik örnek
gaudium	neşe
genius loci	mekânın ruhu
glossa	yorum
humane litterae	beşeri bilimler
ignorantia	cehalet
imperium	imparatorluk
itinerarium	güzergâh, yolculuk
jubileum	günahların affedildiği özel yıl
lapidarium	eski taş anıt koleksiyonu veya kitabı
lauda, laudes (çoğ.)	övgü
lex, leges (çoğ.)	yasa
liber	kitap
logica	mantık
ludus	oyun
magister	öğretmen, usta

mare nostrum	bizim deniz, Akdeniz
mens	akıl
miles, milites	asker, şövalye
notitia	bilgi
opus	eser
palatium	saray
pauper	yoksul
pax	barış
physicus	hekim
populus	halk
potentia	kudret
providentia	ilahi takdir
quaestio	inceleme, mesele
quidditas	ne'lik
quodlibet	gönlünüze göre
regnum	krallık
regula	kural
renovatio	yenilenme
res	nesne, şey
rex, reges (çoğ.)	krallık
sacerdotium	rahiplik
sapientia	bilgelik
scientia	bilim
scriptorium	yazıhane
sententia	hüküm
sermo	vaaz
speculum	ayna
studium	yüksek okul, üniversite
sui generis	kendine özgü
summa	derleme, zirve
tractatus	inceleme yazısı
translatio	tercüme, aktarım
triumphus	utku, zafer
universitas	üniversite, topluluk
verbum	kelime, fiil
vir, vires (çoğ.)	insan
virtus	erdem
visio	görü
visio	düş
vita	hayat, hayat öyküsü

DİZİN

Abbasiler 321, 323
Abbracciavacca, Bartolomeo, veya Meo 745
Abelardus, Petrus 334, 350, 356, 453, 454, 534, 551, 570, 605, 795, 1015
Abel, Danimarka Kralı 145
Abulafia, Abraham 338, 426
Acciaiuoli, Floransalı aile 90
Acciaiuoli, Niccolò 90, 131, 200
Accursio 353, 872
Adalbertus Samaritanus 702
Adam de La Halle 834
Adolf von Nassau, I. 50, 67, 105, 111
Adrianus, V., papa 50
Aegidius Albornoz 24, 94
Aegidius de Lessines 328
Aegidius Romanus 364, 398, 564, 631, 632
Aelred de Rievaulx 798
Afrodisiaslı Alexander 321, 323, 326, 335, 344, 384, 443, 444, 454, 455, 456
Agilulf, Longobard Kralı 811
Agliata, Sicilyalı aile 138
Agrippa von Nettesheim (Heinrich Cornelius) 440
Alagona, Sicilyalı aile 134
Alain de Lille (Alanus Magnus) veya Doctor Universalis 693, 701, 713, 791, 798, 814
Alarcos Savaşı 124
Albericus Cassinensis 702
Albertano da Brescia 702
Albert, III., von Habsburg 68
Albert, II., von Habsburg, Avusturya Dükü, Topal 68
Albert, I., von Habsburg 67, 68, 146
Alberti, Leon Battista 980
Albertus de Saxonia, matematikçi 564, 612
Albertus Magnus, aziz 318, 319, 320, 323, 329, 348, 364, 365, 371, 372, 373, 374, 375, 377, 379, 386, 422, 423, 424, 429, 446, 449, 529, 535, 551, 555, 557, 564, 575, 583, 605, 608, 612, 621, 622, 623, 624, 626, 628, 629, 645, 661, 662, 663, 679
Albert von Mecklenburg, İsveç Kralı 146
Albert, V., von Habsburg, Kral ve İmparator 68
Albigenler 246, 252, 253, 751, 787
Albo, Yosef 337
Alcuinus, Yorklu 349
Aleksios Angelos, IV., Bizans İmparatoru 33
Alemanno, Yohanan 338
Alessandro della Spina, Dominikan keşiş 674
Alexander, III., papa 91
Alexander, IV., papa 387
Alexander, V., antipapa 62
Alfredus Anglicus 345, 347
Algirdas, Litvanya Büyük Dükü 158, 159
Al-Harezmi, Muhammed İbn Musa 588
Alighieri, Dante 40, 50, 54, 70, 318, 421, 427, 577, 591, 593, 606, 691, 700, 710, 711, 714, 741, 746, 748, 749, 752, 758, 783, 793, 805, 813, 820, 845, 1011, 1054
Aljubarrota Savaşı 127
Alleluia hareketi 708
Alnwickli William 566
Alphonsus Henriques, I. Portekiz Kralı 126
Alphonsus, III., Liberal, Aragon Kralı (Katalonya Kontu olarak II.) 126
Alphonsus, II., Şişman, Portekiz Kralı 126, 737
Alphonsus, VIII, Asil, Kastilya Kralı 124
Alphonsus, X., Bilge, Kastilya ve Leon Kralı 66, 126, 590, 669, 714, 736, 800, 831, 1016
Altın Orda 20, 157, 158, 161, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 687
Amaury de Béne 362
Ambrogius, Aurelius 701
Anagni tokadı 23, 99
Anatoli, Jacob 42
Andrea de' Bartoli 955
Andrea di Bonaiuto 858, 908
Andreas, II., Macaristan Kralı 46, 155
Andronikos, II., Bizans İmparatoru 176

Andronikos, III., Bizans İmparatoru 176, 177
Angela da Foligno 296, 560, 692, 707, 720, 721, 724, 725, 726
Anjou hanedanı 197, 263
Anselmus, Aostalı 410, 534, 550, 910
Anselmus, Laon Başdiyakozu 410, 453, 534, 550, 551, 910
Antelami, Bnedetto 868, 874, 875, 876, 877, 878, 978
Antonio da Ferrara 719
Antonio di Vincenzo 857
Antonius, Padovalı 840, 955
Apollodorus, Şamlı 658
Apollonius, Pergeli 592
Apostolikler 244
Apuleius, Lucius 699
Aragonlar 130
Archimedes, Syracusaeli 347, 614, 615, 618, 619, 656, 663, 672
Ariosto, Ludovico 787, 995
Aristippus, Henricus 340, 341
Aristoteles 23, 43, 312, 313, 316, 318, 321, 322, 323, 325, 326, 327, 328, 329, 332, 333, 335, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 353, 357, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 369, 371, 373, 374, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 388, 390, 393, 395, 397, 398, 405, 407, 409, 412, 413, 417, 421, 422, 423, 425, 430, 436, 437, 439, 442, 443, 444, 445, 447, 454, 455, 456, 457, 459, 460, 529, 530, 533, 547, 548, 551, 556, 557, 559, 561, 562, 563, 564, 565, 570, 571, 573, 574, 575, 583, 584, 587, 588, 591, 592, 594, 596, 598, 599, 600, 602, 603, 606, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 632, 638, 639, 642, 643, 661, 671, 691, 696, 703, 754, 813, 823, 950, 1004, 1005, 1007, 1011, 1028
Aristotelesçilik 312, 335, 338, 361, 362, 363, 367, 403, 408, 417, 423, 427, 462, 549, 598
Arnaud Amaury (veya Arnaud de Cîteaux) 247
Arnau de Vilanova 628, 630, 641
Arnaut Daniel 745, 762
Arnolfo di Cambio 857, 858, 874, 882, 884, 887, 889, 894, 895, 919, 938, 962, 965
Arpad, Macar hanedanı 154, 155, 156, 165
Artevelde, Jacob van 118
Asen, Bulgar hanedanı 162
Askanlar, Alman hanedanı 115
Assisili Chiara 256
Augustinusçular 250, 709
Augustinusçuluk 395, 396, 397, 445
Augustinus, Hippolu, Aziz (Aurelius Augustinus) 315, 316, 549, 568, 603
Avanzi, Jacopo degli 955
Azzone, VII., d'Este 72

Babenberg, prens hanedanı 66
Bacon, Francis, filozof 983
Bacon, Roger 108, 313, 315, 319, 320, 323, 340, 346, 350, 366, 396, 458, 564, 584, 585, 590, 593, 599, 605, 606, 607, 608, 611, 612, 613, 619, 624, 626, 628, 630, 635, 657, 661, 663, 668, 672, 674, 678, 680, 681, 696, 700, 823, 947, 1008
Baethgen, Friedrich 50
Baldo degli Ubaldi 294
Balducci Pegolotti, Francesco 825
Ball, John, İngiliz rahip 108
Bandello, Matteo 804
Bao Huangzhi 683
Barbaro, Niccolò 902
Barbieri, Giovanni Maria 744
Bardi, Floransalı hanedan 15, 200, 204, 746, 805, 907, 911, 923
Barry, Charles 992
Bartholomaeus Anglicus 620, 633, 822
Bartolo da Sassoferrato 294
Bartolomeo da Messina 342
Bartolomeo da San Concordio 700
Bartolomeo di Ser Gorello 830
Bartolomeus de Varignana 643
Basevornlu Robert 707
Bath'lı Adelard 342
Battosi, Luccalı aile 200
Batu Han, Moğol komutan 150, 154, 166, 170, 277
Baudouin de Condé 713, 987
Baudouin, I., Doğu Latin İmparatoru (Flandre Kontu olarak IX.) 713, 987
Baybars, I., el-Melikü'z-Zâhir Rüknüddîn es-Sâlihî el-Bundukdârî, Mısır Sultanı 44, 46
Beato Angelico 995
Beatrice, Kastila ve Guzman Prensesi 87, 126, 127, 421, 422, 425, 426, 758, 760, 761, 762, 763, 765, 767, 769, 770, 771, 772, 806

Beatrijs van Nazareth 721, 723
Beatus de Liebana 270
Becket, Thomas 818
Beckford, William 991
Béla, IV., Macaristan Kralı 155
Beltrami, Luca 993
Benedictus, XIII., antipapa 62, 63
Benedictus, XII., papa 57, 94, 284, 412, 774, 963
Benedictus, XI., papa 23, 55, 717
Benediktenler 57, 284, 583
Ben Eli, Yefet 330
Benevento Savaşı 17, 92, 111, 129, 744
Benî Musa kardeşler 666
Berengarius de Tours 550
Berenguer, IV., Katalonya Kralı 268
Berlinghieri, Berlinghiero 910
Bernard de Clairvaux 30, 243, 273, 423, 569, 570, 772, 867, 910, 966
Bernard Silvestris (Bernard de Tours) 693, 713, 791
Bernard, VII., Armagnac Kontu 78
Bernart de Ventadorn 796
Bersuire, Pierre 699
Berthold von Moosburg 372, 375, 376, 432
Bertrando del Poggetto 425, 954
Bertran du Guesclin 732
Beşeri sanatlar (artes liberales) 288, 316, 352, 908, 937, 938
Bianco da Siena 715, 719
Blanca de Castilla 295
Bloch, Marc 650
Blund, John 445, 457
Boccaccio, Giovanni 18, 132, 196, 199, 200, 268, 314, 666, 694, 700, 749, 772, 775, 780, 787, 788, 793, 799, 801, 802, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 811, 812, 813, 815, 817, 819, 820, 826, 831, 941, 956, 981, 982, 984, 988, 1011, 1053, 1054
Boccanegra, Guglielmo 73, 138, 139
Bodel, Jean 833
Boethius, Anicius Manlius Torquatus Severinus 316, 329, 339, 361, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 379, 421, 423, 426, 550, 551, 552, 557, 699, 701, 795, 814, 816, 1003, 1004, 1008, 1026
Boethius de Dacia 329, 361, 365, 366, 367, 370, 371, 426, 557
Boiardo, Matteo Maria, Scandiano Kontu 734
Bojanni, Benvenuta 724
Bonacolsi, Guido 72
Bonatti, Guido 608
Bonaventura da Bagnoregio 244, 313, 355, 371, 386, 403, 446, 449, 462, 541, 558, 560, 570, 572, 908
Boncompagno da Signa 702, 703
Bonconti, Pisalı aile 138
Bonifacio, I., Monferrato Markisi 32, 33, 51, 735, 955
Bonifacius, VIII., papa 21, 47, 49, 51, 55, 58, 60, 67, 99, 105, 130, 131, 133, 134, 145, 151, 258, 404, 405, 411, 418, 420, 427, 433, 576, 642, 645, 717, 720, 772, 783, 898, 899, 900, 921, 962, 969
Bono Giamboni 700, 704
Bonsignori, Sienalı aile 200
Bonvesin de la Riva 693, 790
Borgognoni, Teodorico 645, 648
Bosch, Hieronymus 866
Bozon, Nicholas 710
Bradwardine, Thomas 351, 539, 564, 565, 616, 617
Brétigny Barışı (1360) 58, 107
Bruni, Leonardo 704
Bruno, Giordano 440
Bruno, Köln Başpiskoposu 256
Brun, Rudolf 122
Brun, Rudolf Bruni, Leonardo 122
Buckingham, Thomas 539
Buffalmacco (Buonamico di Martino) 953, 984
Bulgar Robert 253
Burgundius Pisanus 340, 345, 642
Buridan, Jean 559, 560, 564, 612, 616, 1025
Burley (veya Burleigh), Walter 564, 612
Buvalelli, Rambertino 739, 741, 746

Cabir bin Eflah, Ebu Muhammed 686
Cabir bin Hayyan (bkz Latin Cabir) 621, 623, 624, 626, 628, 630
Cabir (veya Pseudo-Geber veya Paulus de Tarento) 621, 623, 624, 626, 628, 630, 686
Caesarius von Heisterbach 247, 803
Caffarini, Tommaso 706
Callinicus, mimar 679
Caltabellotta Barışı (1302) 50
Campano da Novara, Giovanni 591, 599, 600

Camus, Albert 982
Capet hanedanı 236
Cappellano, Andrea 425, 790
Carlo, Calabria Dükü 212, 984
Carlos, II., Navarra Kralı 1029
Carlos, V., İmparator (İspanya Kralı Olarak I., Macaristan Kralı olarak II., Napoli Kralı olarak IV.) 600
Carneades 602
Cassianus, Johannes 464
Cassiodorus, Flavius Magnus Aurelius 339
Caterina da Siena 59, 61, 249, 296, 692, 705, 706, 709, 719, 720, 724, 726, 727
Catherine de Valois-Courtenay 90, 131
Catullus, Caius Valerius 697, 699
Cavalca, Domenico 692, 706, 803
Cavalcanti, Guido 425, 691, 740, 741, 746, 748, 749, 758, 760, 811, 940
Cavallini, Pietro 920, 933, 959, 961, 962
Cecco d'Ascoli (Francesco Stabili) 650, 793
Ceffi, Filippo 700
Celestinus, III., papa 91
Celestinus, V., papa 244, 433, 717
Cengiz Han 150, 154, 166, 169, 170, 171, 173, 214, 215, 277, 278, 682, 683
Cennini, Cennino 917, 933, 952
Cerchi, Floransalı aile 70, 706
Chaillou de Pesstain 793
Charles de Valois 51, 74, 99, 107
Charles, I., d'Anjou, Sicilya Kralı 87, 88, 129, 130, 133
Charles, II., d'Anjou, Sicilya Kralı 50, 74, 89, 130, 131, 156
Charles, III., Napoli Kralı 132
Charles, IV., Güzel, Fransa Kralı 74, 100, 107, 157, 776, 1024
Charles, V., Bilge, Fransa Kralı 77, 101, 102, 958, 1029, 1031
Charles, VI., Deli, Fransa Kralı 78, 102
Chartres ekolü 240, 349, 789, 791, 798
Chatton, Walter 543, 544, 565
Chaucer, Geoffrey 18, 78, 108, 591, 593, 694, 714, 739, 772, 788, 794, 799, 801, 804, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 826
Chiara da Montefalco 250, 724
Chiaromonte, Sicilyalı aile 134, 135
Chin, Çin hanedanı 215, 216
Chioggia Savaşı 140, 199
Chrétien de Troyes 786, 796
Christine de Pizan 799
Christofer, I., Danimarka Kralı 145
Christofer, II., Danimarka Kralı 146
Chrysoloras, Manue 699
Ciampolo di Meo Ugurgieri 700
Cicero, Marcus Tullius 422, 423, 463, 542, 574, 694, 696, 698, 699, 701, 703, 704, 773, 774, 775, 779, 780, 783, 798
Cielo d'Alcamo 743, 756, 837
Cigala, Lanfranco 739, 741
Cimabue (Cenni di Pepo) 902, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 921, 926, 927, 928, 932, 936, 938, 940, 979
Cino da Pistoia 690, 746, 749, 805
ciompi isyanı 209
Cizvitler 217, 218
Clareno, Angelo 244
Clarissalar 250
Clemens, VII., papa 24, 62, 107
Clemens, VI., papa 56, 57, 58, 571, 963, 1024, 1028
Clemens, V., papa 23, 46, 48, 54, 55, 56, 61, 93, 99, 241, 254, 279, 284, 433, 641, 962, 1024
Clothar, II., Frank Kralı 966
Cola di Rienzo 698, 775, 830
Colombini, Giovanni 710, 719
Colonna, Pietro 717
Colonna, Sciarra 23, 53, 55, 57
Comenius (Jan Amos Komenskj) 440
Compagni, Dino 829
Constance d'Hauteville 38, 109
Constantinus, Afrikalı 353
Copernicus, Nicolaus 597, 602
Crathorn, William 540
Crécy Savaşı 76, 101, 1029
Crescas, Hasdai 337
Cresques, Abraham 271
Cuci, Moğol Hanı 166, 170, 171, 172, 173
Cuci, Moğol komutan 166, 170, 171, 172, 173

Daddi, Bernardo 953, 981
Dagobert, I., Frank Kralı 848, 966
Dampierre, Fransız ailesi 75, 105, 118
D'Andrade, Alfredo 993
Daniel of Morley 607
Danilo, Galiçya Prensi 165
Dante Alighieri (bkz. Alighieri, Dante) 40, 50, 54, 70, 318, 421, 427, 577, 591, 593, 606, 691, 700, 710, 711, 714, 741,

746, 748, 749, 752, 758, 783, 793, 805, 813, 820, 1054
Dante da Maiano 745
Datini, Floransalı aile 204, 301
Davanzati, Chiaro 204, 301
D'Avesnes hanedanı 75
David de Dinant 362
da Vinci, Leonardo 585, 687
De Chauliac, Guy 645, 654
De Chelles, Jean 861
De Fabris, Emilio 993
Defoe, Daniel 982
Della Casa, Giovanni 802
Dell'Agnello, Pisalı aile 138
Della Scala, Veronalı aile 423, 759, 840, 845, 949, 1034
Della Torre, Lombardialı aile 72, 1012
Del Medigo, Elias 338
Democritus 565, 612, 613
Denis (Dinis), Portekiz Kralı 126, 736, 848, 855, 859, 861, 935, 966, 992
Devotio moderna 19, 62, 248
Dictatus papae 42, 575
Dilenciler 248
Dilenci tarikatları (ayrıca bkz. Fransiskanlar ve Dominikanlar) 18, 19, 241, 257, 273, 280, 281, 706, 822, 871
Dimitry Donskoy, Moskova Büyük Dükü 168
Dinus Florentinus 643
Diogenes Laertius 341
Dionysios Areopagit 347, 373, 375, 380, 966
Dolcino, Keşiş 61, 245, 255
Domingo de Guzmán 255
Dominici, Giovanni 710
Dominikanlar 246, 250, 253, 256, 269, 276, 277, 281, 379, 395, 583, 661, 708, 724, 869, 870
Donati, Floransalı aile 70, 758, 761
Donatus, piskopos 350
Don Juan Manuel 801
Donoratico, Pisalı aile 72, 138
Doria, Andrea, Melfi Prensi 139
Doria, Cenevizli aile 139
Doria, Percivalle 741
Dreyer, Carl Theodor 996
Duccio di Buoninsegna 904, 912, 916, 927, 936, 938, 940, 942, 946, 952
Duhem, Pierre-Maurice Marie 584
Dumbleton, John 617
Durand de Saint Pourçain 553
Edward, III., Plantagenet, İngiltere Kralı 74, 75, 76, 77, 100, 106, 107, 108, 204, 814
Edward, II., Plantagenet, İngiltere Kralı 74, 75, 105, 106, 200, 295
Edward, I., Plantagenet, İngiltere Kralı 51, 104, 105, 148
Efes Konsili 218
El-Batruci 598
El-Battani, Muhammed 594
Eleonore d'Anjou, Sicilya Kraliçesi 295
Eleonore de Provence, İngiltere Kraliçesi 104, 295
El-Farabi 323, 324, 326, 327, 332, 335, 339, 344, 444
El-Farisi, Kemalüddin 593
El-Fergani, Ahmed bin Muhammed bin Kesir (Alfraganus) 590
El-Gazali 714
El Greco 904
Elizabeta, Bosnalı, Macaristan Kraliçesi 295
Elizabeth, Macar Azize 250
El-Kindi, Ebu Yusuf Yakup İbn İshak, filozof ve bilim adamı 591, 606, 642
El-Kirkisani, Ebu Yusuf Yakup 330
El-Mukammıs, Davut 330
El-Razi, Ebu BeKir Muhammed b. Zekeriya 344
El-Urdi, Müeyyedüddin 596
Engizisyon 47, 231, 245, 246, 251, 252, 253, 254, 283, 429, 437, 632
Enrique, II., de Trastamara, Kastilya ve Leon Kralı 127
Enzo, Sardinya Kralı 41, 43, 746, 872
Epikürizm 602
Erik, IV., Plovpenning, Danimarka Kralı 145
Erik Magnusson, Norveç Kralı 142
Erik, V., Danimarka Kralı 145
Erik, VII., Pomeranyalı (Erik, XIII., İsveçli), Norveç, Danimarka ve İsveç Kralı 142
Erik, VI., Menved, Danimarka Kralı 145, 146
Erik, XII., Magnusson, İsveç Kralı 144, 146
Erik, XI., Knutson, İsveç Kralı 143
Erik, X., Knutson, İsveç Kralı 143
Ertuğrul Bey, Osmanlı komutanı 179
Estius, Wilhelm 358
eş-Şiraz 596

Eş-Şirazi, Kutbüddin 596
Et-Tusi, Nasirüddin Muhammed İbn Muhammed İbn El-Hasan 596
Eudoxus, Knidoslu 602
Eugenius, IV., papa 63
Eugenius Siculus 341
Eukleides 343, 547, 565, 566, 592, 618, 663, 667
Euripides 699
evrenseller meselesi 551
Eyck, Jan van 904
Ezzelino da Romano 40, 71, 608, 839
Ezzelino, III., da Romano 40, 41, 71, 608, 839, 840
Ez-Zerkali, Ebu İshak İbrahim 589

Fasani, Ranieri 247, 715, 1017
Fazio degli Uberti 794
Felix, V., antipapa 63
Ferdinand, III., Kastilya Kralı 125
Ferdinand, I., Kastilya Kralı 126, 127
Fibonacci, Leonardo 588, 667, 668, 822
Ficino, Marsilio 338, 983
Fieschi, Cenevizli aile 50, 139
Filarete, Antonio di Pietro Aver(u)lino 679
Filippo degli Agazzari 709
Fitzralph, Richard 360
Folkungar, İsveçli hanedan 143
Fornovo Savaşı 883
Foulques de Neuilly 31
Foulques de Villaret 46
Francesca Romana 296
Francesco, Assisili 243, 255, 281, 386, 691, 692
Francesco da Carrara 775, 955
Francesco da Rimini 954
Francesco di Marco Datini 301
Francesco di Neri da Barberino 790
Frankonlar 65
Fransiskanlar 19, 241, 243, 256, 269, 276, 277, 313, 364, 379, 394, 556, 583, 643, 692, 716, 869, 870, 911, 922, 953, 1050
Frescobaldi, Dino 200, 746
Frescobaldi, Floransalı aile 200, 746
Friedrich, Caspar David 17, 19, 27, 29, 31, 34, 35, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 50, 52, 56, 67, 68, 71, 90, 91, 92, 93, 103, 109, 110, 111, 112, 120, 121, 129, 130, 131, 134, 137, 145, 148, 224, 239, 251, 253, 263, 287, 288, 292, 294, 307, 337, 341, 342, 349, 355, 378, 599, 607, 608, 637, 669, 697, 704, 735, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 746, 752, 800, 802, 837, 838, 869, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 889, 895, 958, 960, 993, 995
Friedrich Hohenstaufen, II. (veya Suebyalı) 29, 34, 38, 68, 90, 112, 884, 960
Friedrich, III., von Habsburg, Barışçıl 68
Froissart, Jean 77, 84, 788, 831

Gaddi, Taddeo 926, 953
Galenus, Claudius 344, 345, 347, 353, 639, 640, 642, 652
Galganus, Aziz 967, 968
Galland, Jean-Antoine 801
Gambacorta, Pisalı aile 138
Gauntlu John 77, 78, 815
Gediminas, Litvanya Büyük Dükü 151, 158, 159, 160, 275
Geert de Groote 248
Gentile da Foligno 647, 1012
Gentile di Partino da Montefiore, kardinal 968
Geoffrey de Charny 48
Geoffrey of Monmouth 814
Georg von Liechtenstein 977
Gerard, III., Holstein Kontu, Danimarka Naibi 146
Gerard Odon 565
Gerardus Cremonensis 339, 340, 342, 344, 345, 589, 590
Gerbert de Montreuil 785, 797
Geremei, Bolognalı aile 70, 71, 751, 853
Geri d'Arezzo 697
Gersonides (Levi ben Gerson) 337
Gerson, Jean 568, 572, 599, 799
Gertrude, Azize 724
Gervais du Bus 793
Gervase of Tilbury 271
Ghibellinler 22, 27, 57, 69, 70, 137, 138, 254, 751
Ghiberti, Lorenzo 918, 950
Ghiberto (o Gilberto) da Correggio 70
Giacomino da Verona 693, 711, 712
Giacomino Pugliese 740, 742, 744
Giacomo da Lentini (Jacopo da Lentini) 740, 742
Giambellino (Giovanni Bellini) 904
Giambono, Michele 904
Gianni degli Alfani 746

Gilbertus Anglicus 641
Gilbertus Porretanus 350, 356, 570
Gilbert, William 677
Gilles de Corbeil 641
Gilson, Étienne 389, 422
Gioacchino da Fiore 240, 245, 247, 251
Giordano da Pisa 303, 673, 708, 804
Giottino 953, 984
Giovanni Acuto (John Hawkwood) 293
Giovanni Colonna 697, 774, 775
Giovanni da Capua 801
Giovanni da Milano 953
Giovanni da Montecorvino 276, 825
Giovanni da Pian del Carpine 215, 275, 276, 277, 278, 664, 825
Giovanni da Salerno 709
Giovanni da Vercelli, aziz 887
Giovanni di Balduccio 907, 973
Giovanni Di Gravina 89
Giovanni Dondi 600, 671
Giovanni Manzini della Motta 840
Giovannino de' Grassi 857, 976
Girolamo da Siena 709
Giusto de' Menabuoi 955
Godefroy de Fontaines 355, 359, 364, 398
Goethe, Johann Wolfgang 992
Gonzaga 72
Gossuin de Metz 790, 823
gotik stil 861, 863, 869, 870, 961, 973, 991, 992, 993, 996
Gratianus, keşiş ve hukukçu 288, 293
Gregorio da Rimini 539, 546, 562, 565, 567
Gregorius, IX., papa 19, 39, 41, 93, 109, 110, 253, 287, 362, 570
Gregorius Magnus, I., papa 464, 706, 941, 1051
Gregorius, VII., papa 42, 109, 574, 576
Gregorius, XII., papa 62, 63
Gregorius, XI., papa 23, 58, 59, 60, 61, 95, 107, 249
Gregorius, X 66
Grimaldi, Cenevizli aile 139
Guccio di Mannaia 943, 968, 969
Guelfler 57, 751, 758, 830
Guglielma da Milano 296
Guglielmo da Pisa 887
Guglielmo, VII., Monferrato Markisi 71
Guiart, Guillaume 23, 46, 47, 53, 55, 84, 87, 88, 101, 244, 295, 341, 356, 359, 362, 366, 379, 403, 445, 464, 529, 551, 564, 605, 613, 693, 696, 701, 730, 731, 740, 753, 786, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 856, 858, 862, 867, 896, 963, 1000, 1001, 1010, 1013, 1018, 1023, 1025, 1028, 1029, 1030, 1041, 1045, 1050
Gui, Bernard 254
Gui de Mori 799
Guido da Montefeltro 608
Guido da Vigevano 656, 657
Guido delle Colonne 742, 743
Guido Novello da Polenta 608
Guilelmus de Luna 345
Guillaume d'Auxerre 359, 362
Guillaume de Barlo 366, 564
Guillaume de Beaujeu 46
Guillaume de Champeaux 551, 701
Guillaume de Conches 356, 605, 613
Guillaume de Deguileville 799
Guillaume de Lorris 693, 792, 794, 795, 797
Guillaume de Machaut 740, 793, 794, 799, 1000, 1001, 1010, 1013, 1018, 1023, 1025, 1028, 1029, 1030, 1041, 1045, 1050
Guillaume de Nogaret 23, 47, 53, 55
Guillaume de Saint Thierry 464, 529
Guillaume de Sens 856, 858, 862
Guillaume le Clerc 790, 791
Guinizzelli, Guido 676, 690, 741, 745, 746, 747, 748, 759, 940
Guiot de Provins 789, 791
Guittone d'Arezzo 425, 692, 741, 745, 759, 764
Gundisalvus, Dominicus 445
Guo Shoujing, Çinli astronom ve matematikçi 682, 686, 687
Guy de Dampierre 75, 105
Güyük, Moğol Hanı 277, 278

Haakon, III., Sverresson, Norveç Kralı 141
Haakon, IV., Haakonsson, Norveç Kralı 141
Haakon, VI., Magnusson, Norveç ve İsveç Kralı 142, 144, 146
Haakon, V., Magnusson, Norveç Kralı 142
Haçlı Seferleri 16, 27, 30, 44, 48, 49, 50, 112, 261, 266, 267, 273, 274, 300, 732, 738, 824
Hadewijch d'Anvers 723, 724

Halberstadt, Albrecht von 696
Hales'li Alexander 360
Hansa Birliği 14, 113, 114, 146, 149, 150, 189, 205
Harclaylı Henry 565, 566, 567
Harfagré, Norveç hanedanı 142
Heinrich, III., Almanya Kralı ve İmparator 27
Heinrich, II., Saksonyalı, Aziz veya Topal, İmparator 27, 110
Heinrich Seuse 431, 710, 720
Heinrich, Sicilya Kralı 27, 39, 40, 41, 56, 67, 91, 109, 110, 111, 112, 120, 123, 144, 145, 375, 431, 440, 710, 720, 738, 759, 882, 893
Heinrich, VI., Hohenstaufen, İmparator 39, 91, 109, 738, 882
Heinrich, VII., Hohenstaufen, Almanya Kralı 56, 67, 112, 123, 759, 893
Heinrich, VII., von Luxemburg, İmparator 56, 67, 112, 123, 759, 893
Hélinant de Froidmont 791
Heloise 795, 1015
Henricus de Lettis 274
Henricus de Segusio 536
Henri d'Andeli 697, 754, 792
Henri de Mondeville 645
Henry, Burgonyalı, Portekiz Kontu 126
Henry de Gand 355, 359, 398, 399, 400, 402, 403, 448, 460, 547, 553, 1007
Henry, III., İngiltere Kralı 16, 22, 98, 104, 105, 283, 295, 863
Henry, IV., İngiltere Kralı 108, 815
Henryk, II., Dindar, Silezya Dükü 150
Herman Dalmatin 343, 344
Hermannus Alemannus 313, 345
Herman von Salza 28, 46
Hermetizm 374
Heytesburyli William 564, 617
Hieronymus, Eusebius Sophronius 694, 866, 1004
Hildegard von Bingen 296, 692
Hipparchus, İznikli 589
Hippocrates 353, 607, 638, 642, 643, 649
Hohenstaufen, Alman hanedanı 17, 29, 34, 38, 39, 40, 68, 90, 109, 111, 112, 113, 120, 123, 263, 884, 960
Holcot, Robert 360, 361, 539, 546, 562
Holywoodlu John 590, 668
Homeros 700, 902, 920
Homobonus, Cremonalı 242, 243
Honorius d'Autun 790
Honorius, III., papa 17, 39, 41, 93, 145, 162, 243, 245, 246, 282, 1052
Horatius, Quintus Flaccus 696, 697, 700, 736, 780, 1014
Hospitalier 31, 44, 45, 46, 48, 89, 198
Hugue, II. de Lusignan, Kıbrıs ve Kudüs Kralı 295
Hugues de Saint-Victor 317, 534, 535, 569, 570, 572
Humbert de Romans 707
Humiliati tarikatı 19, 242
Huneyn bin İshak 455
Huon de Méry 792, 795
Huss, Jan 709
Hülagü Han 596
Hümanizm 314, 704

Inge, II., Bardson, Norveç Kralı 141
Ingres, Jean-Auguste-Dominique 995

İacopo da Varazze 271, 691, 706, 707, 801, 943
İacopone da Todi 54, 692, 693, 710, 715, 716, 717, 722, 728, 752, 837, 838, 841, 908, 1054
İbn Bacce 334, 615
İbn Battuta 824
İbn Butlan 978
İbn Cebirol (Şelomoh ben Yehudah, Avicebron) 333, 339, 343
İbn Davud, Abraham (Avendauth) 343
İbn Haldun 604, 605
İbn Maruf, Taküyiddin 596
İbn Meymun 323, 329, 335, 336, 337, 441
İbn Pakuda, Bahya 332
İbn Rüşd 42, 313, 318, 323, 327, 328, 342, 345, 353, 367, 373, 374, 384, 395, 397, 423, 436, 444, 445, 446, 454, 456, 457, 458, 583, 604, 611, 612, 615, 639, 908
İbn Rüşdçülük 422, 584
İbn Sina 318, 323, 325, 326, 327, 332, 335, 339, 340, 342, 343, 344, 345, 346, 353, 373, 408, 444, 445, 454, 455, 456, 457, 529, 553, 604, 610, 620, 621, 622, 623, 625, 626, 627, 631, 632, 639, 640, 642, 648, 714, 1012
İbnü'l-Cezeri, Ebul İz İbn İsmail İbn Rezzaz 666, 667, 672
İbnü'l-Heysem, Ebû Alî Muhammed bin el-Hasen bin el-Hasen 458, 592, 593,

662, 663
İbnü'l-Mukaffa, Abdullah 801
İnnocentius, III., papa 789
İnnocentius, IV., papa 825, 907
İnnocentius, VIII., papa 49
İnnocentius, VI., papa 57, 58, 775
İrnerius 288
İsabelle de France, İngiltere Kraliçesi 295
İskenderiyeli Heron 658, 679
İslam 39, 65, 124, 171, 172, 174, 217, 273, 316, 320, 321, 323, 326, 328, 329, 330, 338, 341, 373, 386, 436, 441, 449, 455, 531, 588, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 599, 600, 607, 608, 620, 628, 635, 641, 648, 658, 667, 711, 713, 714, 802, 824, 845, 881, 904, 1048
İsraeli, Isaac 332, 333
İsveçli Birgitta 59, 249, 296
İvan, I., Kalita 168, 169
İvan, IV., Korkunç, Rusya Çarı 172

Jacopo da Montepulciano 719
Jacquemart Gielée 792
jacquerie 24, 77, 82, 84, 85
Jacques d'Amiens 696
Jacques de Liege 1004, 1006, 1026, 1027
Jacques de Molay 47, 48
Jacques de Revigny 353
Jacques de Vitry 676, 707
Jadwiga, Silezya ve Polonya Düşesi 153, 157, 160, 250, 275
Jaufré Rudel 796
Jaume D'Aragon, II. 968
Jaume, I. Fatih, Katalonya ve Aragon Kralı 125, 128, 283, 737
Jean d'Avesnes 75
Jean de Bassoles 562
Jean de Fécamp 550
Jean de la Rochelle 529
Jean de Meung (veya Jean Clopinel) 795
Jean de Montreuil 799
Jean de Murs 599, 1005, 1006, 1025, 1026, 1027, 1028, 1035
Jean de Roquetaillade 629, 630
Jean de Valois, Berry Dükü 51, 74, 75, 76, 89, 90, 99, 100, 101, 102, 107, 117, 119, 131
Jean, I., de Bourgogne (Korkusuz Jean) 729
Jean, II., İyi, Fransa Kralı 76, 77, 78, 101, 279
Jeanne, I., d'Anjou 295
Jeanne, Konstantinopolisli 118
Jean Quidort 576, 577
Jesuates 710, 719
Jin hanedanı 682, 684
Johan, I., İsveç Kralı 143
Johannes Damascenus 529
Johannes Hispalensis 343
Johannes Hispanus 333, 343, 344
Johannes Philoponus 326, 443, 455, 563, 614, 615
Johannes Tauler 432, 721
Johannes, V., paleolog 157
Johannes, XXIII., antipapa 63, 1044
Johannes, XXII., papa 56, 57, 58, 242, 244, 255, 300, 412, 418, 429, 537, 571, 632, 954, 962, 1027
John Baliol 105
John Mandeville 666, 826
John Peckham 395, 399, 403, 564, 592
Jordanus de Nemore 668
Juan, I., Kastilyalı 126
Justinianus, I., Flavius Petrus Sabbatius, Bizans İmparatoru 104, 653, 798, 902, 903

Kabala 329, 337, 338, 441
Kaloyan, Bulgar Çarı 162
Kara veba (1348) 24, 80, 100, 194, 209, 250, 259, 260, 646, 805, 949, 951, 954, 1029
Karl, IV. Luxemburg Kontu (Karl, I. Bohemyta Kontu), İmparator 21, 23, 58, 102, 112
Karmelitler 19, 256
Katharlar 18, 19, 246, 251, 252, 875
kayırmacılık 95
Kazimierz, III., Büyük, Polonya Kralı 150, 152, 153, 159
Kilise Babaları 568, 1011
Kilvington, Richard 351, 565
Kilwardby, Robert 394, 395, 553, 660, 661
Knut, VI., Danimarka Kralı 144
Kolomb, Kristof 665, 824
Konrad, IV., Suebyalı 41, 65, 111
Konradin, Suebyalı (V. Konrad Hohenstaufen), Suebya Dükü 17, 111, 130, 752
Konrad von Landau 293
Konrad von Marburg 253

Konstanz Barışı (1183) 239
Kosova Savaşı 20, 181
Kubilay Han 216, 217, 664, 665, 683
Kusta bin Luka 343
Kyeser, Konrad 679

Ladislaus, I., d'Anjou 152
Ladislaus, II., Polonya Kralı 152
Ladislaus, IV., Kuman, Macaristan Kralı 155
Ladislaus Jagiello, Litvanya Büyük Dükü ve Polonya Kralı 153, 154, 157, 158, 159, 160, 161, 275, 288
Lambertazzi, Bolognalı aile 70, 751
Lancaster, İngiliz hanedanı 77, 78, 108, 188, 815, 817
Lancasterli Henry 76
Lancia, Andrea 700, 1011
Lanfranc (mimar) 550, 876, 938
Lapo, Gianni 746, 887, 895
Las Navas de Tolosa Savaşı 124, 126
Lateran Konsili, III. 262
Lateran Konsili, IV. 19, 247, 252, 262, 282, 358, 879
Latini, Brunetto 700, 702, 703, 704, 793, 823
Laudesi (Tanrıyı Övenler) 229, 715, 927, 1017
Lawton, Hugh 540
Legnano Savaşı (1176) 289
Leibniz, Gottfried Wilhelm von 314, 440
Lenzi, Domenico 827
Leo, IV., papa 297
Leonzio Pilato 699
Leopold, III. von Habsburg 68, 123
Leopold, I. von Habsburg 68
Lex Salica 75, 100
Libergier, Hugues 858
Limbourg, Pol, Jehannequin e Herman (fratelli) 980
Lippo di Benivieni 952
Lippo Pasci de' Bardi 746
Liu Yi, Çinli matematikçi 685
Livius, Titus 697, 698, 699, 700, 780, 783
Li Zhi, Çinli matematikçi 684
Lollard hareketi 820
Longhi, Roberto 901, 902, 903
Lorenzetti, Ambrogio 931, 934, 938, 945, 946, 947, 949, 950, 959, 960, 964, 979, 981
Lorenzetti, Pietro 931, 934, 938, 945, 946, 947, 949, 950, 959, 960, 964, 979, 981
Loschi, Antonio 840
Louis d'Anjou, III. 132
Louis d'Anjou-Taranto 131
Louis de Mâle 118
Louis de Toulouse 944
Louis d'Orleans 78
Louis, I., Büyük, Macaristan ve Polonya Kralı 154, 155, 156
Louis, II., d'Anjou, Napoli Kralı 132, 295
Louis, IX., Fransa Kralı ve aziz 16, 21, 97, 98, 104, 118, 129, 141, 221, 236, 257, 278, 283, 295, 318, 833
Louis, VIII., Fransa Kralı 16, 97, 98, 103
Louis, X., Kavgacı, Fransa Kralı 74
Louvres, Jean de 964
Lovati, Lovato 697, 839
Lucanus, Marcus Annaeus 696, 700
Lucius, III., papa 19, 233, 251
Lucretius, Titus Carus 697
Ludwig, IV., Bavyeralı, Almanya Kralı ve Kutsal Roma İmparatoru 67, 68
Lupi, Bonifacio 955
Lüksemburg hanedanı 151, 152
Lüksemburg Hanedanı 58, 112
Lyon Konsili 110, 175, 277, 308, 388

Machiavelli, Niccolò 100, 704, 840, 1010
Macrobius, Ambrosius Theodosius 780, 817
Maestro dei Mesi 874, 878, 978
Maestro di Badia a Isola 931
Maestro di Figline 936, 952
Magnus Eriksson Smek, Norveç ve İsveç Kralı 142, 144
Magnus Ladulos, İsveç Kralı 143
Magnus, VI., Lagaboter, Yasa Koyucu, Norveç Kralı 141
Malatesta, Sigismondo Pandolfo 921, 953
Malispini, Ricordano 829
Malocello, Lanzerotto 214
Manuel, II., Paleolog, Doğu İmparatoru 902, 903
Manzoni, Alessandro 982
Marcel, Étienne 77, 84, 85, 101, 329, 363, 364, 389, 422, 447, 458, 557, 584
Marchionne di Coppo di Stefano de' Buonaiuti 829
Marcus de Toledo 345

Margaret, I., Danimarka Kraliçesi 142, 143, 144, 146, 296, 945
Margarita de Angulema, Navarra Kraliçesi 295
Margherita da Città di Castello 724
Margherita da Cortona 250, 296, 724
Marguerite de Durazzo 132, 295
Marguerite, III., de Flandre (Marguerite, II., de Bourgogne) 78, 105, 118, 119, 132, 249, 250, 295, 449, 560, 721, 724, 893
Marguerite, Konstantinopolisli 78, 105, 118, 119, 132, 249, 250, 295, 449, 560, 721, 724, 893
Marguerite Porrete 449, 560, 721
Maria, Macar 156
Marlowe, Christopher 840
Marsilio da Carrara 840
Marsilius von Inghen 564
Marston, Roger 395, 401, 403
Martialis, Marcus Valerius 697, 964
Martianus Capella 339, 814, 938
Martini, Francesco di Giorgio 320, 881, 931, 934, 936, 938, 942, 943, 945, 946, 947, 949, 950, 952, 959, 960, 963, 964
Martini, Simone 320, 881, 931, 934, 936, 938, 942, 943, 945, 946, 947, 949, 950, 952, 959, 960, 963, 964
Martinus de Dacia 354
Martinus, IV., papa 50, 896
Martinus, V., papa 63
Maso di Banco 935, 953
Matas, Nicolò 993
Matfre Ermengau 790
Matteo d'Acquasparta 397, 399, 400, 401, 403, 447, 460, 564
Maxim, Rus netropolit 169
Maximus Confessor 452
Mechthild von Hackeborn 724
Mechthild von Magdeburg 723, 724
Meister Eckhart 375, 427, 429, 430, 431, 449, 560, 692, 710, 721, 722, 726
Mekanik sanatlar (artes mechanicae) 660, 661, 938, 971
Memling, Hans 904
Memmi, Lippo 945, 946
Michael de la Pole, Suffolk Kontu 108
Michael Scotus, matematikçi, astrolog ve filozof 42, 313, 341, 342, 345, 458, 598, 607
Michael, Tarazon Piskoposu 42, 108, 313, 341, 342, 343, 345, 370, 371, 458, 598, 607, 648
Michele da Cesena 244, 412
Michele di Lando 191
Mikhail Paleolog 175
Mikhail Paleolog, VIII., Doğu İmparatoru 36, 88, 130, 161, 198
Mindaugas, Litvanya Kralı 158, 275
Ming, Çin hanedanı 218, 683, 687
Modistae akımı 371
Moller, Georg 992
Molliens İnzivacısı 791
monastisizm 168, 284, 660, 706, 718
Monastisizm 284
Moncada, Sicilyalı aile 134
Mondino de Liuzzi 639, 640, 643
Monmouthlu Geoffrey 814
monopsişizm 385, 447, 456
Montaperti Savaşı 608, 930
Monte Andrea, şair 745
Montefeltro 138, 608
Morris, William 848, 996
Mortimer, Roger, I. 106
Moses Sephardi (Petrus Alphonsi) 342
Mozzi, Floransalı aile 200
Muhammed 39, 588, 594, 604, 711, 713, 714
Muntaner, Ramon 831
Murat, I., Osmanlı Sultanı 164
Mussato, Albertino 695, 698, 839, 840
Mutezile 321
Muvahhidler, Berberi hanedanı 124, 125, 337

Näfels Savaşı 117, 123
Napoléon Bonapart, I. 140, 994
Nardi, Bruno 422
Nasriler, Arap hanedanı 125
Neckham, Alexander 657, 676, 822
Nemanja, Sırp hanedanı 162
Nemesius Emesenus 529
Neri da Rimini 953
Nestorius, Konstantinopolis Patriği 218, 272
Neva Savaşı (1240) 167
Niccolò da Casola 734
Niccolò da Poggibonsi 824
Niccolò da Verona 734
Nicholas d'Autrecourt 546, 565, 609, 613
Nicholas, III., papa 50, 961
Nicholas, IV., papa 46, 279, 897, 906, 915, 919, 961

Nicolas Bonet 565
Nicolas de Verdun 886, 966
Nicolas Eymerich 437, 632
Nicolaus Damascenus 345, 347
Nicolò da Reggio, Salerno Okulunda hekim 642
Nicolò dell'Arca 887
Nikolaus Cusanus 677
Nikomakhos, Gerasalı 313, 321, 345, 347, 362, 369, 370, 373, 529, 556, 560, 573, 642, 643

Oberto dei Pallavicini 71
Oc dili 732
Ockham, William 250, 294, 313, 360, 361, 364, 386, 395, 399, 400, 401, 402, 403, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 448, 461, 462, 537, 538, 539, 541, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 553, 554, 555, 559, 560, 564, 565, 567, 577, 578, 613, 814, 908, 947, 1005, 1007, 1028
Oderisi da Gubbio 940
Odorico da Pordenone 215, 665, 825
Oil dili 730, 735, 738
Olaf, IV., Haakonsson, Norveç Kralı (Danimarka Kralı olarak II.) 142, 296
Orbicciani, Bonagiunta 745, 746
Oresme, Nicolas 564, 584, 607, 617, 1008, 1025
Orhan Bey, Osmanlı Sultanı 177, 180, 181
Origenes 270, 603
Orsini, Romalı aile 24, 947
Osman Bey, Osmanlı Sultanı 179, 180
Otto, III., Alman Kralı ve İmparatoru 14
Otto, IV., Brunswick, imparator 17, 118, 786
Ottokar, II., Bohemya Kralı 66
Overbeck, Johann Friedrich 995
Ovidius, Publius Naso 696, 697, 700, 790, 793, 796, 806, 808, 816, 1014

Ögeday Han, Moğol komutanı 170, 215, 216, 277
örnekçilik 400, 439

Padovalı Marsilius 314, 578
Pagliaresi, Neri 719
Palama, Gregorio 177
Paleolog Hanedanı 157
Panaetius, Rodoslu 602
Panuccio dal Bagno 745
Panziera, Ugo 719
Paolo da Perugia 697
Pascal, Blaise 584, 686
Pasolini, Pier Paolo 996
Passavanti, İacopo 709, 803
patristik edebiyat 718
Patristik Edebiyat 463
Paulus, Aziz, Tarsuslu 296, 568, 577, 578, 613, 621, 626, 627, 629, 675
Pavialı Lanfranc 550
Pedro, I., Acımasız, Kastilya ve Leon Kralı 126
Pedro, II., Aragon ve Katalonya Kralı 124
Pedro, III., Büyük, Aragon ve Katalonya Kralı 88, 128, 130, 133, 737
Pedro, IV., Aragon Kralı 128, 135, 1028
Pelacani, Biagio veya Biagio da Parma 608
Pelagiyusçuluk 539
Peralta, Sicilyalı aile 134, 135
Persius, Aulus Flaccus 696
Perugino (Pietro Vannucci) 995
Peruzzi, Floransalı aile 15, 200, 204, 923
Petrarca, Francesco 54, 59, 60, 314, 666, 680, 690, 694, 695, 698, 699, 700, 749, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 793, 804, 805, 806, 812, 813, 815, 817, 825, 840, 940, 941, 946, 963, 980, 988, 990, 1023
Petronius 699, 801
Petrus Alphonsi 342, 801
Petrus Aureolus 399, 401, 402, 412, 461, 462, 543, 546
Petrus Bonus Lombardus, hekim 626, 627
Petrus Damiani 423, 533, 534, 768
Petrus de Apono 600, 607, 608, 642, 643, 644, 1012
Petrus Hispanus 353, 458
Petrus Lombardus, teolog 352, 353, 358, 360, 372, 379, 387, 405, 428, 534, 535, 631
Philippe d'Anjou, Taranto ve Romania Prensi 131
Philippe de Mézières 793
Philippe, II., Auguste, Fransa Kralı 96, 103
Philippe, IV., Güzel, Fransa Kralı 23, 47, 51, 52, 53, 55, 56, 74, 75, 99, 105, 107,

261, 404, 795, 1024
Philippe Le Chancellier 359
Philippus Opuntius 602
Philip, Suebyalı, Almanya Kralı 31
Philon, İskenderiyeli 329
Piast, Polonyalı hanedan 150, 151, 152, 153
Piccolomini, Sienalı aile 200, 902
Pico della Mirandola, Giovanni 338
Pierre, Cluny başkeşişi, Muhterem 99, 243, 343, 345, 359, 360, 371, 397, 460, 584, 605, 611, 663, 676, 677, 699, 789, 858, 861, 865, 963, 964, 1026, 1028, 1049
Pierre d'Ailly (Petrus Aliacensis, Petrus de Alliaco) 605
Pierre d'Auvergne 359, 371, 460
Pierre de Maricourt (Petrus Peregrinus) 663, 676, 677
Pierre de Montreuil 858, 861
Pierre de Peckham (veya Pierre d'Abernon) 789
Pierre de Tarentaise (bkz. Innocentius, V., papa) 360, 397
Pietro da Moglio 699
Pietro da Rimini 954
Pietro da Verona 245
Pietro Di Giovanni Olivi 398
Pisano, Andrea 858, 981
Pisano, Giovanni 874, 889, 891, 892, 894, 895, 900, 930, 938, 940, 941, 948, 952, 973, 974
Pisano, Giunta 906, 911, 914, 921
Pisano, Nicola 881, 882, 884, 885, 886, 889, 894, 895, 900, 907, 941, 986
Pius, II., papa 64, 902
Plaisance de Antioch, Kudüs Kraliçesi 295
Platon 321, 322, 323, 328, 341, 347, 348, 356, 357, 373, 393, 394, 400, 423, 442, 443, 547, 564, 583, 587, 588, 594, 596, 602, 603, 659, 662, 902
Platonculuk 333, 338, 376, 378, 379, 404, 411, 413, 444, 543, 549, 1052
Plato Tiburtinus 343
Plotinos 323
Plutarkhos 699
Poitiers Savaşı (19 Eylül 1356) 101
Polo, Marco 21, 198, 202, 216, 217, 218, 272, 278, 279, 586, 664, 665, 803, 824, 826, 868, 976
Pomponius Mela 699
Porphyrius 405, 412, 550, 643
Porrete, Marguerite 449, 560, 721
Pozzi, Giovanni 726
Priscianus, Caesarealı 350, 370, 371
Proclus, Konstantinopolisli 321, 325, 372, 376, 377, 380, 432, 455
Propertius, Sextus Aurelius 696, 697
Prusyalı Christian 274
Pseudo Dionysios Areopagit 373, 375, 379
Ptolemaios, Klaudios 341, 344, 347, 423, 424, 588, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 603, 608, 671, 700, 823
Pucci, Antonio 719

Qin Jushao, Çinli matematikçi 685
quadrivium 339, 349, 938, 1003, 1009

Rabanus Maurus 270
Radewyns, Florence 248
Raimondo da Capua 706, 728
Ramon de Penafort 435
Ramon Llull 276, 314, 315, 319, 320, 329, 334, 338, 433, 434, 435, 436, 439, 628, 630, 645, 787, 789, 823
Raoul de Houdenc 713, 792, 795
Remigio de' Girolami 708
Renart, Jean 754, 784, 785, 786, 792, 796, 797, 1024
Renato d'Anjou 132
Renaut de Beaujeu 797
Ren Birliği 114
restorasyon 175, 816, 880, 892, 897, 914, 923, 931, 942, 992, 993
Restoro d'Arezzo 823
Ricciardi, Floransalı aile 200
Ricci, Matteo 218
Richard de Fournival 696, 791
Richard de Saint-Victor 423
Richard, I., Aslan Yürekli 32, 103, 738
Richard, II., Plantagenet, İngiltere Kralı 85, 107
Ricoldo da Montecroce 276, 824
Rinaldo d'Aquino 43, 742
Robert d'Anjou, Sicilya Kralı 21, 75, 107, 151, 153, 295, 642, 775, 805, 924, 944, 968, 1033, 1036, 1043
Robert d'Artois, II. 835
Robert de Blois 790

Robert de Molesme 256
Robert Grosseteste 313, 319, 347, 350, 373, 390, 556, 565, 584, 585, 586, 592, 599, 661, 662, 792, 1008
Robert Halifax 360
Robertus Anglicus 669
Roger d'Hauteville, II. 38, 109
Rolandino de Passeggeri 702
Rolando Parmense 644
Romanesk stil 866, 869, 870, 877, 994
Romani, Ludovico 840
Roncesvalles Savaşı 89, 734
Roosebeke Savaşı 78
Rossi, Parmalı aile 70, 319, 780
Rosso-Spatafora, Sicilyalı aile 134
Rönesans 50, 60, 291, 313, 314, 441, 638, 644, 648, 650, 679, 694, 784, 870, 871, 904, 917, 918, 924, 941, 951, 952, 953, 971, 990, 994, 995, 1047, 1049, 1050, 1052, 1054
Rubbiani, Alfonso 848, 993
Rudolf, I., von Habsburg, Almanya Kralı 65, 66, 121
Rudolf, IV., von Habsburg, Avusturya Dükü 68
Ruggeri Apuliese 837
Ruggiero di Frugardi, Salernolu cerrah 644
Rupert von Deutz 910
Rurik, İskandinav asıllı Rus hanedanı 167
Rustichello da Pisa 217, 826
Rusuti 933
Rutebeuf 713, 754, 792, 798, 833

Saadia Gaon, Said bin Yusuf 330, 331
Sabit bin Kurra 591
Sacchetti, Giannozzo 719
Saksonlar 29, 65, 785
Salimbeni, Sienalı aile 200
Sallustius, Caius Crispus 696, 700
Sambiria, Margrete 295
Sancho, III., Garces, Büyük, İspanya Kralı 127
Sancho, VII., Navarra Kralı 124
Santa Maria Şövalyeleri (Şanlı Meryem Ana Keşişleri veya Neşeli Keşişler) 745
Saviozzo (Simone Serdini) 719
Saxo Grammaticus 144
Schlegel, Friedrich von 992
Scipio, Afrikalı (Publius Cornelius Scipio Africanus) 698, 774, 817
Scotus Eriugena, Johannes 362, 452, 550
Scotus, Johannes Duns 313, 361, 371, 403, 404, 420, 448, 449, 461, 536, 537, 541, 546, 555, 560, 578, 908
Segarelli, Gherardo 61, 244, 245
Segna di Bonaventura 931
Seküler tarikat üyeleri 706
Selahaddin Eyyübi 802, 803, 810, 812
Sempach Savaşı 123
Seneca, Lucius Anneaus 673, 694, 696, 697, 698, 699, 780, 783, 806, 837, 839, 840
Sennuccio del Bene 719
Serafino de' Serafini 978
Sevillalı İsidorus 315, 339, 569, 620
Shyreswoodlu Wiliam 354
Sicilya Vesperleri 22, 50, 88, 98, 128, 130, 175, 197
Sigismund, Luxembourg Kontu 63, 111, 157, 160, 164, 182
Simintendi, Arrigo 700
Simon de Montfort 19, 104
Simone da Cascina 710
Simone Fidati da Cascia 709
Simplicius, Yeni Platoncu filozof 587
Sistersiyanlar 57, 968
Sixtus, IV., papa 64
Skirgaila, Litvanya Büyük Dükü 160
Skolastisizm 312, 314, 561
Sluys Savaşı (1340) 76
Snorri Sturluson 733
Solinus, Caius Iulius 794
Song, Çin hanedanı 682, 683, 684
Sordello 733, 739, 741, 751
Spinola, Cenevizli aile 139, 433, 435
Statius, Publius Papinius 696, 697, 771
Stefaneschi, Jacopo Gaetano 923, 946, 962, 963
Stefano (Giotto'nun yeğeni) 573, 715, 742, 744, 806, 829, 953, 955, 984, 1050
Stefano Protonotaro 742, 744
Stefan Uroš, II., Sırbistan Kralı 163
Stil Novo 693, 740, 741, 746, 749, 756, 757, 761, 762, 764
Stussi, Alfredo 741
Suebya Birliği 114
Suebyalılar 65
Suger (veya Sugerius), Saint-Denis başkeşişi 935, 965, 966, 970, 974
Sung hanedanı 216

Suttonlu Thomas 364
Sverker Karlsson 143
Sverre Sigurdsson, Norveç Kralı 141
Swineshead, Richard 617
Sygerius de Brabantia 329, 365, 366, 384, 423, 447, 456, 458, 564, 584

Şarlman, Frank ve Longobard Kralı, Kutsal Roma İmparatoru 287, 734, 753, 1015
şüphecilik 413, 542, 545

Tacitus, Publius Cornelius 699
Tang, Çin hanedanı 218, 683
Tapınak Şövalyeleri 23, 44, 45, 46, 47, 48, 254, 284, 996
Tarlati, Arezzolu aile 72
Tasso, Torquato 995
Tempier, Étienne 329, 363, 364, 367, 368, 369, 394, 422, 447, 458, 557, 584
Tertullianus, Septimius Florens 443, 568
Themistius 443
Theodoric d'Alsace 117
Theodosius, II., Bizans İmparatoru 218, 287
Thetfordlu Richard 707
Thibaut, Champagne Kontu 32
Thomas a Kempis 62, 248
Thomas Aquinas 294, 312, 313, 318, 323, 327, 329, 333, 348, 355, 360, 361, 364, 371, 373, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 389, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 401, 402, 403, 407, 408, 420, 423, 424, 432, 435, 442, 446, 447, 449, 455, 458, 459, 460, 463, 529, 531, 536, 541, 547, 548, 551, 552, 553, 558, 559, 560, 563, 564, 567, 571, 572, 575, 576, 578, 583, 584, 587, 606, 608, 611, 612, 615, 631, 632, 661, 662, 663, 822, 908, 950, 1004
Thomasçılık 1, 395, 396, 397, 404
Thomas Le Myésier 435
Tırnova Konsili 162
Tibullus, Albius 696, 697, 699
Timurlenk, Moğol lideri 20, 90, 168, 171, 280
Toktamış, Moğol Hanı 174
Tolomei hanedanı 200
Tolomeo da Lucca 576
Tomko, Jozef 279
Tommaso da Modena 908, 934
Tommaso di Cantimpré 823
Torriti 898, 916, 919, 932, 961
Torriti, Jacopo 898, 916, 919, 932, 961
Tours Konsili 233
Töton tarikatı 14, 20, 28, 46, 115, 150, 152, 154
Tövbekârlık Tarikatı 242
Trevet, Nicolas 698
Trivium 339, 349, 350, 351, 938, 1009
Tvrtko, I., Bosna Kralı 163

Uguccione della Faggiola 138
Ulrich von Strasburg 375
Uluğ Bey, Müslüman lider 596
uluslararası gotik stil 973
Umiliana de' Cerchi 706
Umiltà da Faenza 724
Unam Sanctam 23, 60, 418
Urbanus, IV., papa 16, 129, 130, 133, 363
Urbanus, VI., papa 58, 59, 61, 95
Urbanus, V., papa 58, 59, 61, 95

Valdemar I., Folkungar, İsveç Kralı 144
Valdemar, III., Genç, Danimarka Kralı 144, 146
Valdemar, II., Muzaffer, Danimarka Kralı 144, 145, 274
Valdemar, IV., Danimarka Kralı 142, 146, 149
Valens, Doğu Roma İmparatoru 14
Valerius Flaccus, Lucius 697
Valerius Maximus 700, 782
Vallombrosa tarikatı 724
Valois 51, 74, 75, 76, 89, 90, 99, 100, 101, 102, 107, 117, 119, 131
Vanna da Orvieto 706, 724
Varro, Marcus Terentius 699
Vasari, Giorgio 847, 873, 890, 892, 899, 902, 912, 913, 914, 918, 927, 953, 974, 990
Vegetius, Flavius Renatus 699, 795
Venceslav, II., Yaşlı, Bohemya Kralı 66, 67
Ventimiglia, Sicilyalı aile 134, 135
Venturino di Bergamo 248
Vergilius, Publius Maro 425, 426, 696, 700, 739, 767, 769, 771, 773, 774, 775, 780, 783, 807, 812, 946, 963, 1014
Victorinus, Caius Marius 701

Vienne Konsili 48, 255, 402, 433
Villani, Giovanni 680, 829, 918, 925
Villard de Honnecourt 657, 658, 670, 858, 976
Vincent de Beauvais 271, 277, 318, 319, 620, 621, 659, 660, 803, 822, 1007
Vinsauflu Geoffrey 814
Viollet-le-Duc, Eugène 848, 992, 993
Visconti 35, 37, 59, 71, 72, 138, 139, 140, 671, 775, 840, 871, 924, 1043
Visconti, Bernabò 35, 37, 59, 71, 72, 138, 139, 140, 671, 775, 840, 871, 924, 1043
Visconti, Gian Galeazzo 35, 37, 59, 71, 72, 138, 139, 140, 671, 775, 840, 871, 924, 1043
Visconti, Giovanni 37, 139, 775
Vitale da Bologna 955
Vitruvius, Marcus Pollio 658, 659, 679
Vivaldi, Ugolino ve Guido 21, 213, 678
Vytautas, Litvanya Büyük Dükü 160

Waleys, Thomas 707
Wallace, William, İskoç komutan 105
Wallingfordlu Richard 599
Walpole, Horace 848, 991
Wareli William 399
West, Benjamin 994
Wetting, Alman hanedanı 111
Weyden, Rogier van der 904
Wiligelmus 874, 876, 938
Willem van Moerbeke 313, 340, 347, 455, 556, 587
Willem van Ruysbroack 279, 687, 825
William de la Mare 394, 396, 397, 399, 401, 403, 460, 564
Windsor Antlaşması (1386) 127
Witeloo 592
Wittelsbach, Alman ailesi 111
Wodeham, Adam 539, 543, 544, 546, 565
Worms Antlaşması 15, 17, 110
Wren, Christopher 991
Wyclif (Wycliffe, Wiclif), John 578, 814
Wylton, Thomas 566

Yang Hui, Çinli matematikçi 684, 685
Yeni Platonculuk 333, 338, 376, 378, 379, 404, 444, 543, 1052
Yuan hanedanı 216, 218, 683
Yuan Hanedanı 171
Yüz Yıl Savaşları 24, 74, 85, 101, 102, 108, 126, 200, 202

Zanobi da Strada 699
Zhu Shijie, Çinli matematikçi 686

Kronoloji

1200 | 1225 | 1250 | 1275

Tarih

1198-1216
III. İnnocentius'un papalık dönemi

1202-1204
Dördüncü Haçlı Seferi

1220-1250
II. Friedrich'in imparatorluk dönemi

1217
Avrupa'da kıtlık

1226
Vaiz Keşişler tarikatının tanınması

1228
IX. Gregorius II. Friedrich'i aforoz eder

1236-1280
Birçok İtalyan şehrinde derebeylik yönetiminin başlaması

1282
Sicilya Vesperleri isyanı: Sicilya'da Aragon Krallığı başlar

1278
İmparator Rudolf von Hapsburg Avusturya'yı fetheder

1294-1
VIII. Bonifacius'un papalık döne

1280
Floransa'da Guelflerle Ghibellinler ara mücadeleler

Felsefe, Bilim ve Teknik

1202
Leonardo Fibonacci (veya Pisano), *Liber abbaci*

y. 1200
Deniz cumhuriyetlerinin gemilerinde pusula kullanılmaya başlanır

1212
Hıristiyanların Müslümanlara karşı Las Navas di Tolosa zaferi

1230
Michael Scotus, İbn Rüşd ve Aristoteles'in yorum eserlerini tercüme eder
Jordanus Nemorarius, *Deponderibus*, düşen cisimler üzerine inceleme yazısı

1235
Villard de Honnecourt, *Livre de portraiture (Album)*

1245
Holywoodlu John, *Desphaera mundi*

1248
Bonaventura da Bagnoregio, *Commento alle Sentenze*

1265-y. 1273
Thomas Aquinas, *Summa theologiae*

1267
Roger Bacon, *De Signis*

Roger Bacon, *Opus maius*

Roger Bacon, *Opus tertium*

y. 1280
Gözlüğün icadı

1271
Marco Polo Doğu yolculuğuna başlar

Görsel Sanatlar

1210
Reims Katedrali yeniden inşa edilir

1228
Assisi, San Francesco Bazilikası yeniden inşa edilir

1240
Andria, Castel del Monte

1255
Pisa, Nicola Pisano, Pulpitodel Battistero

1260
San Galgano kutsal emanet mahfazası

1255-1260
Pisa, Nicola Pisano, Vaftizhane'nin vaiz kürsüsü

1275
Ramon Llull, *Ars magna*

1294-y.
Roma, Arnolfo di Can
VIII. Bonifacius'un
m

Edebiyat ve Tiyatro

1215
Boncompagno da Signa, *Boncompagnus* veya *Rhetorica antiqua*

1224
Assisili Francesco, *Laudes creaturarum* (veya *Canticum fratris Solis*)

1240-y. 1250 ca.
II. Friedrich, *De arte venandi cum avibus avibus*

y. 1230
Guillame de Lorris, *Roman de la Rose*'un ilk kısmı

1260-1266
Brunetto Latini, *Li livres dou Trésor*

y. 1270
Guido Guinizzelli, *Al cor gentil rempaira sempre amore*

y. 1280-1306
Iacopone da Todi, *Lau*

Müzik

1190-1230
Minnesang'ın gelişiminin doruğu

y. 1250
Fransiskan keşiş Iacopone da Todi *lauda*'lar yazar

1260-1280
Franco von Köln, *Ars cantus mensurabilis – ars antiqua*'nın ölçeksel notasyonun kuralları

1283
Adam de la Halle, *de Robin et Mari'o* ve başka besteler

1325 1350 1375 1400

1309-1377
V. Clemens papalığın merkezini Avignon'a taşır: Avignon esareti

Bonifacius *Jubileum*'u başlatır

1337-1360
Yüz Yıl Savaşlarının ilk safhası

1364-1380
V. Charles Fransa kralı olur

1311
VII. Heinrich von Luxemburg
Milano'da imparatorluk tacını giyer

1347
Cola di Rienzo Roma'da cumhuriyetçi bir yönetim kurar

1348
Avrupa'da veba salgını başlar

1378-1402
Milano Beyliğinin genişlemesi

1356
İngilizler Poitiers'de Fransızları yener

1378-1414
Kilise'nin Bölünmesi

1328
Philippe de Valois
Fransa kralı olur

1378
Floransa'da *ciompi* isyanı

1298-1311
Eckhart, *Opus tripartitum*

1325
Ockham'lı William,
Summa totius logicae

y. 1350
Jean Buridan, *impetus* ve gözlük teorilerini geliştirir

1391
Geoffrey Chaucer,
Treatise on the astrolabe

0
au de Vilanova,
orismi degradibus

1305
Johannes Duns Scotus,
Opus oxoniense

1316
Mondino de'Liuzzi,
Anatomia

1350
Avrupa'da parşömenin yerine kâğıt kullanılmaya başlanır

99-1314
enze, Arnolfo di Cambio,
azzo Vecchio

1330-y. 1350
Gloucester, katedralin güney transeptinin ve koro bölümünün yeniden inşası

1364
Sevilla, Alkazar'ın inşasına başlanır

1370
Prag, Peter Parler, Azizler Kilisesinin inşasına başlanır

303-1304
dova, Giotto, Scrovegni Şapeli'nde
eryem Ana ve İsa'nın Hikâyeleri

1338-1339ca.
Siena, Ambrogio Lorenzetti, *Allegorie ed effetti del Buon Governo e del Cattivo Governo*

y. 1384
Padova, Altichiero, *Aziz Giorgio'dan Hikâyeler*

y. 1330
Siena, Simone Martini, *Guidoriccio da Fogliano*

1349-1351
Giovanni Boccaccio, *Decameron*

1306-y. 1321
Dante Alighieri, *İlahi Komedya*

1346-1371
Francesco Petrarca, *Devita solitaria*

1381
Coluccio Salutati,
Desaeculo et religione

1300
n de Grouchy,
actatus de musica

1321
Jean de Murs, *Notitia artis musicae*, Fransız ars nova'sının notasyon sistemi

1341
Guillaume de Machaut,
Remede de Fortune

1320 ca.
Missa de Tournai, tamamıyla çok sesli ilk ayin müziği

1365
Guillaume de Machaut, *Missa de Notre-Dame*

1200 1225 1250 1275

1214
Philippe Auguste Bouvines'de İmparator Otto von Brunswick'i yener

1217
Avrupa'da kıtlık

1228
Assisili Francesco'nun aziz ilan edilmesi

1282
Sicilya Vesperleri isyanı; Sicilya'da Aragon Krallığı başlar

1210
Aziz Francesco'nun İlk Kural'ı

1226
Töton Şövalyeleri Prusya'yı ele geçirir

1257
Halk liderinin Ceneviz'de bütün yetkileri üstlenmesi

1278
İmparator Rudolf von Hapsburg Avusturya'yı fetheder

1204
Bizans'ın yağmalanması ve Doğu Latin İmparatorluğunun kurulması

1236-1280
İtalya'nın çeşitli şehirlerinde beylik döneminin başlaması

1228-1229
II. Friedrich'in Haçlı Seferi ve Kudüs'ü fethi

1268
Suebyalı Konradin'in kafası Napoli'de kesilir

1245
Giovanni da Pian del Carpine Asya'ya yolculuk yapar

1198-1216
III. İnnocentius'un papalık dönemi

1220-1250
II. Friedrich imparator ilan edilir

1202-1204
Dördüncü Haçlı Seferi

1225-1274
Almanların Doğu'ya doğru yayılması

1271-1295
Marco Polo Çin'e gider

Tarih

1209-1229
Albigenlere karşı haçlı seferi

1240-1241
Moğollar Kiev ile Krakov'u yakıp yıkar

1255
Milano'da halk isyanı gerçekleşir

1209
İlk Fransiskan cemaati

1266
Charles d'Anjou Benevento'da Manfredi'yi yener

1212
Hıristiyanlar Las Navas de Tolosa'da Müslümanları yener

1274
II. Lyon Konsili: Ortodoks ve Katolik kiliselerinin birleşmesi

1221
Moğollar Rusya'ya saldırılar düzenler

1226
Vaiz Keşişler tarikatının tanınması

1280
Floransa'da Gue
Ghibellinler mü
eder

1228
IX. Gregorius II. Friedrich'i aforoz eder

1229
Fransa Kralı IX. Louis ile Toulouse Kontu Paris Antlaşmasını imzalar

1234
Domingo de Guzmán'ın aziz ilan edilmesi

129
Clericis laicos genelge

1325 1350 1375

1397
Norveç, İsveç ve Danimarka krallıkları Pomeranyalı Erik'in yönetimi altında birleşir

1356
İngilizler Poitiers'de Fransızları yener

1377
XI. Gregorius, Wycliff'in savlarını kınar

1347
Cola di Rienzo Roma'da cumhuriyetçi bir yönetim kurar

1380
İngiltere'de Kilise karşıtı Lollard hareketi

1346
İngilizler Crécy'de Fransızları yener

1366
Osmanlılar Edirne'yi fetheder

1343
Robert d'Anjou ölür

1364-1380
V. Charles Fransa Kralı ilan edilir

m sanctam
anı

1328
Philippe de Valois Fransa Kralı ilan edilir

1343-1346
Peruzzi ve Bardi banker aileleri iflas eder

1378-1402
Milano Beyliğinin genişlemesi

1307
Keşiş Dolcino yakılarak öldürülür

1337-1360
Yüz Yıl Savaşlarının ilk bölümü

1395
İsviçre'de Graubünden Birliği oluşturulur

1309-1377
V. Clemens papalığın merkezini Avignon'a taşır: Avignon esareti

1378-1414
Kilise'de Büyük Bölünme

Bonifacius Jubileum'u başlatır

1340
İngilizler Sluys deniz savaşında Fransızları yener

03
II. Bonifacius Yakışıklı Philippe'in adamları tarafından
r alınır, sonra Anagni halkı tarafından serbest bırakılır

1345
Macar Kralı Andreas öldürülür

1311
VII. Heinrich von Luxemburg Milano'da imparatorluk tacını giyer

1347
Macarlar Napoli Krallığına bir sefer düzenler

1348
Avrupa'da veba salgını baş gösterir

1356
IV. Karl von Luxemburg'un Altın Fermanı

1358
Paris bölgesinde *Jacquerie* isyanları

1369
Henrique de Trastamara Kastilya Kralı olur

1378
Floransa'da Ciompi isyanı yaşanır

1392
Burgonya Dükü ile Orleans Dükü arasındaki ihtilaf

1396
Macaristan Kralı Sigismund Niğbolu'da Türkler tarafında yenilir

1200 | 1225 | 1250 | 1275

Felsefe ve Teoloji

1200
Oxford Üniversitesi müdür yardımcısı Robert Grosseteste, Aristoteles üzerine yorumlarını yazar

1240-1280
Robert Grosseteste, Bartolomeo da Messina ve Willem van Moerbeke Yunancadan tercümeler yaparlar

1245-1247
Albertus Magnus Paris'te teoloji dersi verir

1265-y. 1273
Thomas Aquinas, *Summa theologiae*

1230
Michael Scotus İbn Rüşd ve Aristoteles'in yorum eserlerini tercüme eder

1254-1257
Bonaventura da Bagnoregio, *Breviloquium*

1270-1277
Boethius de Dacia, *De aeternitate mundi*, teolojinin mutlakiyetçi iddialarına karşı felsefe yapma özgürlüğünün savunulması

1220
Alexander of Hales, Petrus Lombardus'un *Sententiae* eserini yorumlar

1236
Alexander of Hales, *Summa totius theologiae*

1267
Roger Bacon, *De Signis*

1248
Bonaventura da Bagnoregio, *Commentarius Sententiarum*

1270
Thomas Aquinas, *De unitate intellectus contra averroistas* ve *De aeternitate mundi*

1253
Thomas Aquinas, *De ente et essentia*

1273
Ramon Llull, *Ars magna seu ars compendiosa inveniendi veritatem*

1259
Bonaventura da Bagnoregio, *Itinerarium mentis in Deum*

1277
Aegidius Romanus, *De regimine principum*

1260
Thomas Aquinas, *Summa contra gentiles*

1280
Moshesh Ben Shem-Tov *Sefer Zohar (Ihtişam Kita*

Felsefe ve Siyasi Olaylar

1206
Domingo de Guzman Dominikan tarikatını oluşturur

1260-1280
Aristoteles'in hem *Logica Vetus*, hem de *Logica Nova* eserleri Willem van Moerbeke tarafından baştan tercüme edilir

1209
Assisili Francesco Fransiskan tarikatını kurar

1269-1272
Remigio de Girolami, *De peccato usure*

1210
Sens Sinodu: Aristoteles'in fizik ve metafizik konulu yazıları mahkûm edilir

1214
III. Innocentius Oxford Üniversitesini resmen tanır

1270
Étienne Tempier Aristoteles'in 13 savını sapkınlıkla suçlar

1215
Robert of Courçon Paris Üniversitesinin ilk tüzüklerini hazırlatır: Aristoteles'in doğa konulu kitapları konusunda ders vermek yasaklanır

1277
Étienne Tempier Aristotelesçiliğin Yunan ve Arap versiyonlarını temel alan 219 savı mahkûm eder, yayılmalarını ve öğretilmelerini yasaklar

1222
Padova Üniversitesi kurulur

1224
II. Friedrich Napoli Üniversitesini kurar

1229
VII. Raimond Toulouse Üniversitesini kurar: Paris'te yasak olan Aristoteles'i okuyup yorumlama izni çıkar

1231
IX. Gregorius *Parens Scientiarum* emirnamesini yayınlar: Aristoteles'in metinlerini bireysel olarak okumak yasak olmaktan çıkar

1248
Albertus Magnus Köln'de Latin skolastisizminin merkezi olan *Studium Generale*'yi kurar

0 | 1325 | 1350 | 1375

1298-1311
Eckhart, *Opus tripartitum*

2-1303
hart, *Quaestiones*
isienses

1311-1313
Eckhart, *Expositio Sancti Evangelii secundum Johannem*

1313-1314
Eckhart, *Quaestiones de esse*, 1329'da (ölümünden sonra) XXII. Johannes tarafından mahkûm edilir

303
ante Alighieri,
De vulgari eloquentia

1305
Johannes Duns Scotus,
Opus oxoniense

1313
Dante Alighieri,
De Monarchia

1325
Ockham'lı William, *Summa totius logicae*
Jean Buridan, *Sophismata*

y. 1325
Thomas Bradwardine,
De causa Dei contra Pelagium

1328
Marsilio da Padova,
Defensor Pacis

1338
Thomas Bradwardine,
Tractatus de proportionibus

1370
Azize Caterina da Siena, *Mektuplar*

1375
John Wycliffe, *De dominio divino*

1378
John Wycliffe, *De veritate scripturae* ve *De Ecclesia*

1328
Ockham, Michele da Cesena ile birlikte Avignon'dan İtalya'ya kaçar ve Bavyeralı Ludwig'in yanına sığınır

1317
Minör Keşişler ve Ruhanilere karşı emirname

1337
Paris Üniversitesi Ockhamcılığı mahkûm eder

1318
Cambridge Üniversitesi resmi olarak tanınır (1208'de Oxford'dan ayrılmıştı)

1347
Jean de Mirecourt'un sapkın sayılan 40 savı mahkûm edilir
Nicholas d'Autrecourt *Exigit Ordo* adlı eserini halk önünde yakmak zorunda kalır

1200 | 1225 | 1250 | 1275

Astronomi, Coğrafya ve Kronografi

1201
Alexander Neckham, *De naturis rerum* (pusulanın tasviri)

1217
Michael Scotus Ebu İshak El-Batruci'nin *Liber Astronomiae* adlı eserini Latinceye tercüme eder

1245
Holywoodlu John, *De sphaera mundi*

1247
Giovanni da Pian del Carpine, *Historia Mongolorum*

1272
Tabulae Alphonsinae'nin derlenmesi

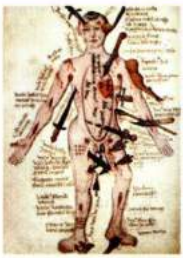
y. 1276
Tarihin en eski deniz haritası olan *Pisa Haritası*

1269
Pierre de Maricourt, *Epistola de magnete*

1267
Roger Bacon, *Opus maius*

1282
Restoro d'Arezzo, *Composizione del mon*
İtalyanca ilk bilimsel es

Tıp

1270
Lanfranco da Milano, *Chirurgia magna*

1275
Guglielmo da Saliceto, *Chirurgia*, ikinci versiyonu

1258
Guglielmo da Saliceto, *Chirurgia*, ilk versiyonu

1277
Willem van Moerbeke Galenus bazı incelemelerini tercüme ed

1292
Aegidius Romanus, *De formatione corporis humani in utero*

1296
Lanfranco da Milano, *Chirurgia parva*

Matematik, Geometri ve Mantık

1202
Leonardo Fibonacci (veya Pisano), *Liber abbaci*

1220
Leonardo Fibonacci (veya Pisano) *Practica geometriae*

1240
Holywoodlu John, *Algorismus*

1247
Qin Jushao, *Hesap Üzerine Dokuz Yazılı Bölüm*

12
Zhu Shijie, *Hesaplama Araştırmaları*
Girş, dört bilinmeyenli denklemler
kullanı

Kimya, Fizik ve Mineraloji

1200
İspanya'da demirin işlenişinde Katalan ocağı yaygınlaşır

1230
Jordanus Nemorarius, *De ponderibus*, cisimlerin düşüşü üzerine inceleme yazısı

y. 1257
Roger Bacon, Batı'da ilk defa baruttan söz edilen *De secretis operibus artiset naturae et de nullitate magiae*

1260
Albertus Magnus, *De mineralibus et rebus metallicis*

1267
Roger Bacon, *Opus maius*
Roger Bacon, *Opus maius*

1278
Roger Bacon, *Speculum astronomiae*

1279
Kastilya Kralı X. Alphonsus, *Lapidarium*

1275
Ramon Llull, *Ars magna*

Zooloji ve Botanik

Diğer Olaylar

y. 1200
Deniz cumhuriyetlerinin gemilerinde ilk defa pusula kullanılmaya başlanır

1235
Villard de Honnecourt, *Livre de portraiture (Album)*

1271
Marco Polo Doğu yolculuğuna başlar

y. 1280
Gözlüğün icadı

1294
Ramon Llull, *Arbre desciencia*

0 | 1325 | 1350 | 1375 | 1400

1311-1320
Chu Ssu-pen, *Atlas*

1391
Geoffrey Chaucer, *Treatise on the Astrolabe*

00
nau de Vilanova, *De*
nsiderationibus operis medicinae

1345
Guido da Vigevano, *Trattato di anatomia*

301
ologna, Bartolomeo da Varignana, ilk resmi
e belgelenmiş otopsi

1363
Guy de Chauliac, *Inventarium sive Chirurgia magna*

1316
Mondino de'Liuzzi, *Anatomia*

1320
Henry de Mondeville, *Chirurgia*, şirürji alanında ilk Fransızca metin

1300
olus de Tarento, Cabir
kma adıyla simya konusunda
mma perfectionis'i yazar

1328
Thomas Brandwardine, *Tractatus de proportionibus*

y. 1350
Jean Buridan *impetus* teorisini geliştirir

1305
Pietro de Crescenzi, *Ruralium commodorum*, tarım üzerine inceleme yazısı

1317
Salerno, Matteo Selvatico ilk botanik bahçeyi oluşturur

300
Çin'den barutun formülü gelir

1350
Avrupa'da parşömen yerine kâğıt kullanılmaya başlanır

1380
Chioggia Savaşında Batı'da ilk defa alev saçan fişekler kullanılır

1200 | 1225 | 1250 | 1275

İnceleme Yazıları

1200-1202
Vinsauflu Geoffrey, *Poetria nova*

1202
Leonardo Fibonacci, *Liber abbaci* (ilk versiyonu)

1215
Boncompagno da Signa, *Boncompagnus* veya *Rhetorica antiqua*

1219-1923
Caesarius von Heisterbach, *Dialogus miraculorum*

1220
Johannes de Garlandia, *Parisiana poetria; Integumenta Ovidii*

1228-1229
Tommaso da Celano, *Vita prima* (veya *Legenda Gregorii*)

1235
Boncompagno da Signa, *Rhetorica novissima*

1240-y. 1250
II. Friedrich, *De arte venandi cum avibus*

1247-1259
Vincent de Beauvais, *Speculum maius*

1254-1263
Iacopo da Varazze, *Legenda aurea*

1260-1266
Brunetto Latini, *Li livres dou Trésor*

1281-y. 1288
Salimbene da Parma, *Chronica*

1282
Restoro d'Arezzo, *La composizione del mond*

1288
Bonvesin de la Riva, *De magnalibus urbis Mediolani*

Nesir

1208-1228
Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum*

1210
Tilburyli Gervase, *Otia imperialia*

1220-1230
Snorri Sturluson, *Edda* (*Snorra Edda*)

y. 1250
Richard de Fournival, *Bestiaire d'amours*

y. 1264
Liber scalae Machometi (Latince ve Fransızca versiyonlar)

1269-1306
Marguerite Porete, *Le mirouer des simplex â*

y. 1270
Giovanni da Capua, *Directorium humane vitae alias parabolae antiquorum sapientium*

1280-y. 1300
Novellino

y. 1290-13
Angela da *Memoriale*

1293-1295 ca.
Dante Alighieri, *Vita Nova*

12
Marco Polo, *Il Milio*

Şiir

1180-1210
Quando eu stava en le tu' catbene (aşk konusunda en eski İtalyanca manzum metin)

1210-1211
Guillaume le Clerc, *Bestiaire divin*

y. 1217-1222
Jean Renart, *Lai de l'Ombre*

1224
Francesco d'Assisi, Laudes creaturarum (veya *Cantícum fratris Solis*)

y. 1230
Guillame de Lorris, *Romand e la Rose* un ilk kısmı

y. 1237
Sordello da Goito, *Compianto in morte di Blacatz*

1250-y. 1285
Rutebeuf, *Fabliaux*

1260-1266
Brunetto Latini, *Li livres dou Trésor*

y. 1265
Guittone d'Arezzo, *Ora parrà s'eo saverò cantare*

1270-y. 1290
Rustico Filippi, *Sonetti*

y. 1270
Guido Guinizzelli, *Al cor gentil rempaira sempre amore*

y. 1274
Bonvesin de la Riva, *Libro delle tre scritture*

y. 1280.-1306
Iacopone da Todi, *Laude*

1280-y. 1310
Cecco Angiolieri, *Sonetti*

Tiyatro

1200-y. 1210
Jean Bodel, *Jeu de Saint Nicolas*

y. 1228
Cortois d'Arras

y. 1265
Rutebeuf, *Miracle de Théophile*

1276
Adam de la Halle, *Jeu de la feuillée*

y. 1283
Adam de la Halle, *Jeu Robin et Marion*

00 1325 1350 1375 1400

1303-y.1308
Dante Alighieri, *Il Convivio*

1304-y. 1307
Dante Alighieri, *De vulgari eloquentia*

1310-y. 1312
Dino Compagni, *Cronica delle cose occorrenti ne' tempi suoi*

1338
Francesco Petrarca, *De viris illustribus*un başı

1346-1371
Francesco Petrarca, *De vita solitaria*

1348
Giovanni Villani, *Nuova cronica*

1354-1366
Francesco Petrarca, *De remediis utriusque fortunae*

1355-1373
Giovanni Boccaccio, *Decasibus virorum illustrium*

1367
Francesco Petrarca, *De sui ipsius et multorum ignorantia*

1370-1400
Jean Froissart, *Chroniques*

1381
Coluccio Salutati, *De saeculo et religione*

1385
Marchionne di Coppo di Stefano de' Buonaiuti, *Cronica fiorentina*

1302-1309
Giordano da Pisa, *Prediche in volgare*

1309-1310
Francesco da Barberino, *Reggimento e costumi di donna* (yarı nesir, yarı manzum)

1320-y.1330
Domenico Cavalca, *Vite dei Santi Padri*

1337
Juan Manuel, *Libro de los enxiemplos del Conde Lucanor et de Petronio*

1343-1344
Giovanni Boccaccio, *Elegia di Madonna Fiammetta*

1349-1351
Giovanni Boccaccio, *Decameron*

1354-1355
Iacopo Passavanti, *Specchio della vera penitenza*

1355-1367
Giovanni Boccaccio, *Corbaccio*

1361-1374
Francesco Petrarca, *Seniles*

1370-1380
Caterina da Siena, *Epistolario*

1378
Caterina da Siena, *Dialogo della divina provvidenza*

1385-1392
Franco Sacchetti, *Trecentonovelle*

1306-y. 1321
Dante Alighieri, *Komedya*

1309-y. 1317
Folgore da San Gimignano, *Sonetti de' mesi* e *Sonetti de la semana*

y. 1320- 1327
Cecco d'Ascoli, *L'Acerba*

1314
Francesco da Barberino, *Documenti d'Amore*

1335-39
Giovanni Boccaccio, *Il Filostrato*

y. 1330
Cançoneret de Ripoll (Katalan şiir derlemesi)

1345-46
Giovanni Boccaccio, *Ninfale fiesolano*

y. 1343
Francesco Petrarca *I trionfi*'yi yazmaya başlar

y. 1345- 1367
Fazio degli Uberti, *Dittamondo*

1355-y. 1362
Buccio di Ranallo, *Cronaca aquilana*

y. 1365
Guillaume de Machaut, *Le ver dit*

1369
Geoffrey Chaucer, *The Book of the Duchesse*

y. 1382
Geoffrey Chaucer, *The parliament of fouls*

1386-1389
Philippe de Mézières, *Songe du Viel Pelrin*

1387
Geoffrey Chaucer, *Canterbury Hikâyeleri*'ni yazmaya başlar

1314
Albertino Mussato, *Ecerinis*

y. 1377
Ludovico Romani, *Tragedia dell'eccidio di Cesena*

y. 1390
Antonio Loschi, *Achilles*

1200 | 1225 | 1250 | 1275

Resim

y. 1210-1220
Berlinghiero Berlinghieri, *Boyalı Çarmıh*

1235
Pescia, Bonaventura Berlinghieri, *Aziz Francesco ve Hayatından Hikâyeler*

y. 1250
Pisa, Giunta Pisano, *Çarmıh*

1288-y. 1292
San Francesco Bazilikasının apsis ve transept freskleri

1290-1300
Floransa, Cimabue, Santa Trinità'da *Evrenin Hâk*

1292-y. 1295
Assisi, Giotto, San Francesco Üst Bazilikasının freskleri

y. 1280'den önce
Floransa, Cimabue, Santa Croce *Çarmıh*'ı

1285
Firenze, Duccio di Buoninsegna, *Madonna Rucellai*

Oyma Sanatı

1234-y. 1239
Capua, Capua Kapısı oyma eserleri

1255-1260
Pisa, Nicola Pisano, Vaftizhane'de vaiz kürsüsü

1294-y. 130
Roma, Arnolfo di Cambi VIII. Bonifacius'un anıt meza

1264-1267
Bologna, Nicola Pisano ve atölyesi, Aziz Domingo'nun Lahiti

y. 1230
Ferrara, Maestro dei Mesi di Ferrara, *Aylar Dizisi*

y. 1240
Venedik, *Aylar Dizisi*, San Marco Bazilikası, ana giriş

1265-1268
Siena, Nicola Pisano, Katedralin vaiz kürsüsü

y. 1277
Roma, Arnolfo di Cambio, I. Charles d'Anjou'nun heykeli

1278
Perugia, Nicola ve Giovanni Pisano, Büyük Çeşme

Mimarlık

1210-1270
Reims Katedralinin baştan inşası

y. 1290
Orvieto, katedralin inşasına başlanması

1220-1258
Salisbury Katedralinin inşası

y. 1278
Floransa, Santa Maria Novella Kilisesinin inşasına başlanması

1228-1253
Assisi, San Francesco Bazilikasının inşası

1240-y. 1250
Andria, Castel del Monte

y. 1295
Floransa, Arnolfo di Cambio, Santa Croc Bazilikasının inşasına başlanmas

1243-1248
Paris, Sainte-Chapelle

1220
Amiens Katedralininin yeniden inşasına başlanması

1255
Leòn Katedralinin inşasına başlanması

1226
Siena Katedralinin inşasına başlanması

1245
Westminster Manastır Kilisesinin inşasına başlanması

Diğer Sanatlar

1260-y. 1270
San Galgano Kutsal Emanet Mahfazası

1287-1288
Siena, Duccio di Buoninsegna'nın katedralin koro bölümü için tasarladığı vitray

1295
Roma, Jacopo Torriti, Santa Maria Maggiore'nin apsis mozaikleri

00 | 1325 | 1350 | 1375 | 1400

1303-1304
Padova, Giotto, Scrovegni Şapeli'ndeki *Meryem Ana ve İsa'nın Hikâyeleri*

1308-1311
Siena, Duccio di Buoninsegna, Duomo'da *Evrenin Hâkimi*

1300
lmini, Giotto, *Çarmıh*

1315
Siena, Simone Martini, *Evrenin Hâkimi*

y. 1330
Siena, Simone Martini, *Guidoriccio da Fogliano*

1338-y. 1339
Siena, Ambrogio Lorenzetti, *İyi ve Kötü Yönetimin Alegorileri ve Etkileri*

1353-1355
Matteo Giovannetti, Kabul Salonu freskleri

1366-1368
Firenze, Andrea Bonaiuto, *Aziz Thomas'ın Zaferi*

y. 1350
Bologna, Vitale da Bologna, *Aziz Georgios ve Ejderha*

1352
Treviso, Tommaso da Modena, *Ünlü Dominikanların Portreleri*

1375-1378
Padova, Giusto de' Menabuoi, Vaftizhane freskleri

y. 1384
Padova, Altichiero, *Aziz Georgios'tan Hikâyeler*

98-1301
stoia, Giovanni Pisano, nt'Andrea Kilisesinin vaiz kürsüsü

02-1310
a, Giovanni ano, Katedralin iz kürsüsü

1330-1336
Floransa, Andrea Pisano, Vaftizhane kapısı

1335-1339
Milano, Giovanni di Balduccio, Aziz Şehit Pietro'nun Lahiti

1298-1310
Siena, Belediye Konağı

299-1314
loransa, Arnolfo di ambio, Palazzo Vecchio

1340-1404
Venedik, Doge Sarayı

1330-y. 1350
Gloucester, katedralin güney transepti ile koro bölümünün yeniden inşası

1334
Floransa, Santa Maria del Fiore'nin çan kulesinin inşasına başlanması

1344
Prag, Aziz Vitus Katedralinin inşasına başlanması (Matthieu d'Arras ve Peter Parler, 1356'dan itibaren)

1364
Sevilla, Alcazar'ın inşasına başlanması

1370
Prag, Peter Parler, Azizler Kilisesinin inşasına başlanması

1377
Ulm Katedralinin inşasına başlanması

1386
Milano, katedralin inşasına başlanması

1390
Bologna, San Petronio Bazilikasının inşasına başlanması

1396
Pavia, Certosa'nın inşasına başlanması

1323-1326
Jean Pucelle, *Belleville Dua Kitabı*

1337-1338
Ugolino di Vieri, Orvieto Katedrali için kutsal emanet mahfazası

301
isa, Cimabue, katedralin apsis mozaiği

y. 1338
Avignon, Simone Martini, Petrarca'nın *Servius'un Vergilius Yorumu* için resimli baş sayfa

1200 | 1225 | 1250 | 1275

Teori

1260-1280
Franco von Cologna, *Ars cantus mensurabilis*'te *ars antiqua*'nın ölçeksel notasyonunu belirler

1270-1280
Anonimo IV, *Demensuris et discantu*, 1180 ile 1280 arasındaki müzik stilinin ve türlerinin evrimini anlatır

1250
Petrus de Cruce modal ritm üzerinde çalışır ve *punctus divisionis*'i geliştirir; Johannes de Garlandia modal ritmin ilkelerini belirler

1280
Dominikan keşiş Hieronymus de Moravia, *Tractatus de musica*

Uygulamalar

1190-1230
Minnesäng'in gelişiminin doruğu

1226-1270
IX. Louis döneminde ikinci kuşak truverler ortaya çıkar

1250-1280
Üçüncü kuşak truverler

1214-1233
Gautier de Coincy, *Miracles de Notre Dame*, en eski Fransızca Meryem Ana ilahileri derlemesi

1240
Formseteli John (?), *Sumer is icumen in*, bilinen en eski kanon. Çok sesli *motet* gelişir

1283
Adam de la Halle, *Jeu de Robin et Marion* ve başka besteleri

1248
Fransiskan keşiş Giovanni da Celano (?), *Dies irae* adlı *sequentia*'yı besteler

1209
Assisili Francesco, Fransiskan tarikatını kurar.
Lauda türünün gelişmeye başlaması

y. 1250
Fransiskan keşiş İacopone da Todi *lauda*'lar besteler

1325 1350 1375 1400

1300
n de Grouchy, *Tractatus de usica*, müzik uygulamalarının emini vurgular

y. 1325
Jacques de Liege. *Speculum musicae, ars antiqua* notasyon sisteminin savunması

1316
Philippe de Vitry (?), *Ars nova, ars nova*'nın Fransız ölçeksel sistemi

1318
Marchetto da Padova, *Pomerium artis musicae*, İtalyan *ars nova* notasyon sistemi

1321
Jean de Murs, *Notitiaartis musicae*, Fransız *ars nova* notasyon sistemi

1323
Jean de Murs, *Musica speculativa secundum Boethius*, Boethius'un müzik matematiğinin temeli

1324
Papa XXII Johannes litürjide çok sesli *ars nova* müziğine karşı *Docta Sanctorum emirnames*ini yayınlar

1332
Antonio da Tempo, *Summa artis rithimici vulgaris dictaminis*, İtalyan *ars nova*'sının şiirsel-müzikal türleri *madrigale* ve *caccia*

1310-1314
Çok sesli bestesi *Ars antiqua* ve *ars nova* stilinde olan hicivsel şiir eseri *Roman de Fauvel* bestelenmeye başlanır; bazı izoritmik *motet*'leri Philippe de Vitry'ye atfedilir

1340-1360
İtalyan *ars nova* müziğinin gelişimi, ilk kuşak müzisyenler (Maestro Piero, Giovanni da Cascia, Jacopo da Bologna)

1360'dan önce
En eski seküler çok sesli müzik derlemesi olan Rossiano 215 bir araya getirilir

1350-1380
İtalyan *ars nova* stilinin ikinci kuşak müzisyenleri; çok sesli baladlar yayılır: Francesco Landini bestelerini üretir

1360-1400
Ars subtilior'un gelişimi ve Orta Avrupa'ya yayılması

1300
glarda pedal klavyesi ortaya çıkar.

ce Fransa'da, kısa süre sonra da ya'da *ars nova* gelişmeye başlar

1329
The Robertsbridge Fragment, klavyeli çalgılar için ilk beste

y. 1350
Müzik hamiliği olgusu başlar; balad motet'e üstün hale gelir

1365
Guillaume de Machaut *Missa e Notre-Dame*'ı besteler

1305
Marchetto da Padova, muhtemelen Scrovegni Şapeli'nin açılışı için *Ave Regina caelorum* adlı motet'i besteler

y. 1370
Çift kamışlı üflemeli bir çalgı olan *bombard* yaygın hale gelir

y. 1320
Messa di Tournai, tamamıyla çok sesli ilk ayin müziği

1341
Guillaume de Machaut, *Remede de Fortune*, şarkıların karakterlerin ruh hallerini yansıttığı şiirsel-müzikal eser

1377
Guillaume de Machaut'nun ölümü

y. 1400
Ars subtilior repertuarının toplandığı Chantilly elyazma eseri yazılır

1200 1225 1250 1275

Tarih

1198-1216
III. Innocentius'un papalık dönemi

1202-1204
Dördüncü Haçlı Seferi

1217
Avrupa'da kıtlık

1220-1250
II. Friedrich'in imparatorluk dönemi

1226
Riconoscimento dell'ordine dei Frati predicatori - Vaiz Keşişler tarikatının tanınması

1228
IX. Gregorius II. Friedrich'i aforoz eder

1236-1280
Birçok İtalyan şehrinde derebeylik yönetiminin başlaması

1280
Floransa'da Guelflerle Ghibellinler arasında mücadeleler

1282
Sicilya Vesperleri isyanı: Sicilya'da Aragon Krallığı başlar

1278
İmparator Rudolf von Habsburg Avusturya'yı fetheder

1294-1303
VIII. Bonifacius'un papalık dönemi

Felsefe, Bilim ve Teknik

1202
Leonardo Fibonacci (veya Pisano), *Liber abbaci*

y. 1200
Deniz cumhuriyetlerinin gemilerinde pusula kullanılmaya başlanır

1212
Hıristiyanların Müslümanlara karşı Las Navas di Tolosa zaferi

1230
Michael Scotus İbn Rüşd ve Aristoteles'in yorum eserlerini tercüme eder
Jordanus Nemorarius, *De ponderibus*, düşen cisimler üzerine inceleme yazısı

1235
Villard de Honnecourt, *Livre de portraiture* (*Album*)

1245
Holywoodlu John, *De sphaera mundi*

1248
Bonaventura da Bagnoregio, *Commentarius Sententiarum*

1265-y. 1273
Thomas Aquinas, *Summa theologiae*

1267
Roger Bacon, *De Signis*

Roger Bacon, *Opus maius*

Roger Bacon, *Opus tertium*

y. 1280
Gözlüğün icadı

1271
Marco Polo Doğu yolculuğuna başlar

Görsel Sanatlar

1210
Reims Katedrali yeniden inşa edilir

1228
Assisi, San Francesco Bazilikası yeniden inşa edilir

1240
Andria, Castel del Monte

1255
Pisa, Nicola Pisano, Pulpito del Battistero

1260
San Galgano kutsal emanet mahfazası

1255-1260
Pisa, Nicola Pisano, Vaftizhane'nin vaiz kürsüsü

1275
Roman Llull, *Ars magna*

1294-y. 1300
Roma, Arnolfo di Cambio, VIII. Bonifacius'un anıt mezarı

Edebiyat ve Tiyatro

1215
Boncompagno da Signa, *Boncompagnus* veya *Rhetorica antiqua*

1224
Assisili Francesco, *Laudes creaturarum* (veya *Canticum fratris Solis*)

y. 1230
Guillame de Lorris, *Roman de la Rose*'un ilk kısmı

1240-1250ca.
II. Friedrich, *De arte venandi cum avibus*

1260-1266
Brunetto Latini, *Li livres dou Trésor*

y. 1270
Guido Guinizzelli, *Al cor gentil rempaira sempre amore*

y. 1280-1306
Iacopone da Todi, *Laude*

Müzik

1190-1230
Minnesang'ın gelişiminin doruğu

y. 1250
Fransiskan keşiş Iacopone da Todi *lauda*'lar yazar

1260-1280
Franco von Köln, *Ars cantus mensurabilis – ars antiqua*'nın ölçeksel notasyonun kuralları

1283
Adam de la Halle, *Jeu de Robin et Marion* ve başka besteler

1300 1325 1350 1375 1400

1309-1377
V. Clemens papalık merkezini Avignon'a taşır: Avignon Esareti

1300
VIII. Bonifacius *Jubileum*'u başlatır

1337-1360
Yüz Yıl Savaşları'nın ilk safhası

1364-1380
V. Charles Fransa kralı olur

1311
VII. Heinrich von Luxemburg Milano'da imparatorluk tacını giyer

1347
Cola di Rienzo Roma'da cumhuriyetçi bir yönetim kurar

1348
Avrupa'da veba salgını başlar

1378-1402
Milano Beyliğinin genişlemesi

1356
İngilizler Poitiers'de Fransızları yener

1378-1414
Kilise'nin Bölünmesi

1328
Philippe de Valois Fransa kralı olur

1378
Floransa'da *ciompi* isyanı

1298-1311
Eckhart, *Opus tripartitum*

1325
Ockhamlı William, *Summa totius logicae*

1300
Arnau de Vilanova, *Aphorismi de gradibus*

y. 1350
Jean Buridan, *impetus*ve gözlük teorilerini geliştirir

1391
Geoffrey Chaucer, *Treatise on the astrolabe*

1305
Johannes Duns Scotus, *Opus oxoniense*

1316
Mondino de'Liuzzi, *Anatomia*

1350
Avrupa'da parşömeni yerine kâğıt kullanılmaya başlanır

1299-1314
Firenze, Arnolfo di Cambio, Palazzo Vecchio

1330-y. 1350
Gloucester, katedralin güney transeptinin ve koro bölümünün yeniden inşası

1364
Sevilla, Alkazar'ın inşasına başlanır

1370
Prag, Peter Parler, Azizler Kilisesinin inşasına başlanır

1303-1304
Padova, Giotto, Scrovegni Şapelinde *Meryem Ana ve İsa'nın Hikâyeleri*

1338-y. 1339
Siena, Ambrogio Lorenzetti, *İyi ve Kötü Yönetimin Alegorileri*

y. 1384
Padova, Altichiero, *Aziz Giorgio'dan Hikâyeler*

y. 1330
Siena, Simone Martini, *Guidoriccio da Fogliano*

1349-1351
Giovanni Boccaccio, *Decameron*

1306-y. 1321
Dante Alighieri, *İlahi Komedya*

1346-1371
Francesco Petrarca, *De vita solitaria*

1381
Coluccio Salutati, *Desaeculo et religione*

y. 1300
Jean de Grouchy, *Tractatus de musica*

1321
Jean de Murs, *Notitia artis musicae*, Fransız *ars nova*'sının notasyon sistemi

1341
Guillaume de Machaut, *Remede de Fortune*

y. 1320
Missa de Tournai, tamamıyla çok sesli ilk ayin müziği

1365
Guillaume de Machaut, *Missa de Notre-Dame*

EDİTÖR

UMBERTO ECO

ORTAÇAĞ

ŞATOLAR • TÜCCARLAR • ŞAİRLER

Geç Ortaçağ olarak tanımlanan, 1200-1400 arasındaki dönemde Haçlı Seferlerinin ideolojisini temel alan yeni bir genişleme sürecinde Batı, Doğuyu fethetmeye koyulur. Şehirler büyür; mimarlık, sanat ve edebiyat yoğun bir yenilenme ve açılım arzusunu ifade eder. Ancak başlardaki genişleme dürtüsünü Yüz Yıl Savaşları, veba ve çiftçi isyanlarının kanlı bir şekilde bastırılması gibi zorlu dönemler izler. Buna rağmen Avrupa'da XV. yüzyılda yaşanacak olan yeniden doğuşun ilk tohumları bu dönemde atılır.

Umberto Eco bu kitapta, farklı disiplinlerde ortaçağ üzerine uzmanlaşmış isimlerle işbirliği yaparak toplum, sanat, tarih, edebiyat, müzik, felsefe, bilim ve teknik gibi başlıklar altında Avrupa uygarlığının en karmaşık ve büyüleyici dönemlerinden birindeki muhteşem yolculuğuna devam ediyor.

ALFA
www.alfakitap.com
/alfakitap
/alfakitap
/alfakitap

ALFA TARİH
ISBN 978-605-171-112-6